عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابو حذیفه

مولوی سلطان عزیز عزیز عفی الله عنه

ناشر

دار الکنوز العلمیة

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزيز التفاسير

د قرآن کريم پښتو ترجمه او تفسير

د "الأعراف" [۱۴۱] ايت څخه، "الأنفال، التوبة" او د "يونس" تر [۵۶] ايت پورې

پنځم ټوک

مولوي سلطان عزيز (عزيز) أبو حذيفه عفی‌الله‌عنه

حسن خيل مومند، د نجم المدارس پخواني استاذ

ناشر: دار الكنوز العلمية

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱۴۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳۶۹/۶/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل. او په ۱۴۲۶/۴/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نېټه پای ته ورسېده.
- په ۱۴۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸۶/۱۰/۲۰ هـ ش نېټه يې بيا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تېرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دېرشو ورځو په لحاظ نیول شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکاری. ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکاری.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

....

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۶۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۶۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان

ګرځنده تلفون (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاکستان

تلفون (۰۹۱۲۵۶۵۵۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾﴾

[۱۴۲] او مونږ موسی ﷺ ته (د کتاب د ورکړې دپاره) دېرش شپې وعده ورکړه او دېرش شپې مو (بیا) په (نورو) لسو شپو باندې تمامې کړې نو د ده د رب ﷻ میعاد څلویښت شپې تمام شو (پوره شو). او موسی ﷺ خپل ورور هارون ﷺ ته (د حرکت په وخت کښې) وویلې چې زما په قوم کښې (زما د راتګ پورې) زما خلیفه شه او اصلاح کوه او د مفسدانو د لارې پیروي مه کوه (چې تا به هم بې لارې کړي).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د هغه وړاندیز رد بیان کړ کوم چې بني اسرائیلو موسی ﷺ ته کړی وه، چې مونږ ته یو بوت د عبادت دپاره ودروه.

نو څه لرې نه ده چې موسی ﷺ به په رد کښې هغوی ته دا هم ویلي وي چې زما څخه ولې اسماني کتاب نه غواړئ چې د بوت درول را څخه غواړئ؛ نو هغوی به کتاب غوښتی وي چې الله ﷻ یې مونږ ته په ذکر شوي آیت شریف کښې کیفیت بیان کړی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[۱] چې موسی ﷺ لا په مصر کښې خپلو قومیانو ته وعده ورکړې وه چې که مونږ ته الله ﷻ نجات را کړ نو زه به اسماني کتاب راوړم؛ نو په دغه آیت کښې د همدغه کتاب د ورکړې کیفیت ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

یعني: د هغه څخه وروسته چې مونږ بني اسرائیلو ته د فرعونیانو څخه نجات ورکړ او استقلال مو وروبانښه د موسی ﷺ سره مو وعده وکړه چې د دېرشو شپو څخه نیولې ترڅلویښتو شپو پورې به ستا د امتیانو د هدایت دپاره کتاب درکړم.

نو په عملي صورت کښې مو دېرش شپې په لسو شپو باندې پوره کړې نو د میعاد ټولې شپې څلویښت جوړې شوې، یا په بل عبارت: په څلویښتو شپو کښې مو موسی ﷺ ته کتاب ورکړ؛ په کوم وخت کښې چې موسی ﷺ د کتاب د راوړلو دپاره روانېده نو خپل ورور (هارون ﷺ) یې په لاندې ډول مخاطب کړ:

۱ـ زما د راتګ پورې زما په قوم کښې خلیفه شه، منازعات یې حل کړه، بې دینې ته یې مه پرېږده او بالآخره د غیر شرعي کارونو او غیر شرعي خبرو څخه یې منعه کوه، لکه څنګه چې ما دوی د بوتانو د غیر شرعي خبرې څخه منعه کړه او قناعت مې ورکړ.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۳

۲_ څه لرې نه ده چې ځینې مفسدان خلک څه د فساد حرکت وکړي نو د دغه حرکت مخه ونیسه او ډېر احتیاط وکړه چې زما د راتګه پورې د دوی د نظم ساتنه وکړې.

توضیحات

۱_ مونږ د [البقرة: ۵۱] آیت لاندې د الله ﷻ په توفیق د موسی علیه السلام د څلوېښتو شپو ورخو موضوع پوره څېړلې ده چې بیا څېړلو ته یې ارتیا نه ګورو خو دلته وربāندې لاندې سوال جواب وراضافه کوو.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ په دې سورت کښې ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ نازل نه کړ لکه څنګه یې چې هلته ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ نازل کړی دی؟

مونږ وایو چې:

الف: هلته د بني اسرائیلو واقعاتو ته په اجمالي توګه اشاره مطلب وه نو په اجمالي توګه یې د میعاد شپې په ﴿ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ﴾ سره ذکرې کړې، او په دې مقام کښې یې څلوېښتو شپو ته لږ څه تفصیل ورکړ چې وروستنۍ لس شپې د لومړنیو دېرشو شپو څخه په کیفیت کښې څه بېلتون درلود هغه دا چې د میعاد شپې خو دېرش ټاکلې شوې وې چې موسی علیه السلام به په دغو شپو کښې دوامداره روژه نیسي، اما کله چې دېرش شپې پوره شوې نو موسی علیه السلام مسواک ووهه نو الله ﷻ ورته امر وکړ چې لس شپې نورې هم روژه ونیسه ترڅو ستا په خوله کښې هغه وږم بیا را پیدا شي کوم چې د روژه دار په خوله کښې موجود وي چې الله ﷻ ته ډېر محترم دی[۱].

ب: ځینو مفسرینو کرامو ورته نور جوابونه کړي دي[۲] مګر مونږ ته هغه جواب ښه ښکاري کوم چې ﴿ وَأَتْمَمْنَاهَا ﴾ د کلمې څخه اشارتاً معلومېږي، هغه دا چې دېرش شپې به د مقدمې په توګه ټاکل شوې وې او لس شپې به په اصلي مطلب (په مناجات او د کتاب په ورکړه) باندې لګېدلې وې چې تولې څلوېښت شپې جوړې شوې.

مونږ ځکه دا جواب خوښ کړ چې ځینو مفسرینو کرامو د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په روایت لیکلي دي چې موسی علیه السلام په یو لک او څلوېښت زره کلماتو باندې مناجات وکړ: «فِيْ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ»[۳] په دریو ورځو کښې. والله أعلم بحقیقة الحال، و إلیه المرجع والمآل.

دا هم یاده ولرئ!

۳_ کله چې د تبوک غزا ته نبي کریم ﷺ روانېده نو د خپل عادت په مطابق یې دا ځل په مدینه منوره کښې د عامه کارونو دپاره علي رضي الله عنه خلیفه وټاکه او د امامت دپاره یې ابن ام مکتوم رضي الله عنه (په

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۵

(۲) التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۲۲۶

(۳) روح المعاني ج۹ ص۵۵

سترګو وروند صحابي) مقرر کړ، خو څرنګه چې د تبوک غزا په ډېرو مشکلو شرائطو کښې رامنځ ته شوه چې هم سفر ډېر لرې وه او هم زیاته ګرمي وه نو منافقانو پروپاګند پیل کړ چې نبي کریم ﷺ د خلافت په بهانه خپل زوم (علي ﷺ) د مشکل څخه بچ کړ کله چې همدغه جلیل القدر صحابي ﷺ د ذکر شوي پروپاګند څخه خبر شو نو خپله توره یې په غاړه کښې واچوله او د غازیانو په تعقیب پسې روان شو تردې چې د "الجرف" مقام ته وررسېد نو هلته یې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې عرض وکړ چې یا رسول الله! منافقان داسې-داسې خبرې کوي نو زما په ځای بل څوک خلیفه وټاکه او ماته اجازه راکړه چې غزا ته لاړ شم. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې بېرته مدینې ته .منورې ته زمونږ د بېرته راستنېدلو پورې د خلیفه په حیث ستون شه، او د ده د تسکین دپاره یې وفرمایل چې: «أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى»[1] یعني: ایا ته نه خوښېږې چې زما د پلوه ته داسې (خلیفه) شې لکه چې هارون ﷺ د موسی ﷺ څخه (خلیفه) شوی وه، البته کله چې هغه د مناجات دپاره د طور د غره په لور روان وه؟

پوره واضحه ده چې د علي ﷺ ذکر شوې خلافت صرف د نبي کریم ﷺ د بېرته راستنېدلو پورې وه مګر اهل التشیع او روافض په همدغه حدیث شریف باندې خپل خانونه کفر ته وباسي[2] هغه دا چې دوی صحابه وو کرامو ﷺ ته د کفر نسبت کوي چې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته یې علي ﷺ ته خلافت ورنه کړ او ابو بکر الصدیق یې خلیفه وټاکه، او ځینې لا دومره افراط کوي چې پخپله علي ﷺ ته هم د کافر نسبت کوي او وایي چې خپل حق یې ونه غوښت او چپ پاتې شو.

مونږ په الله ﷻ باندې پنا غواړو چې د دغسې چټیاتو څخه مو په امان کښې وساتي.

﴿ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَـٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَـٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَـٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾ قَالَ يَـٰمُوسَىٰٓ إِنِّى ٱصْطَفَيْتُكَ عَلَى ٱلنَّاسِ بِرِسَـٰلَـٰتِى وَبِكَلَـٰمِى فَخُذْ مَآ ءَاتَيْتُكَ وَكُن مِّنَ ٱلشَّـٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ ﴾

[۱۴۳] او کله چې موسی ﷺ زمونږ ټاکلي میقات (ځای) ته ورغی او خپل رب ﷻ ورسره خبرې (مناجات) وکړې (نو) وې ویلې: ای زما ربه! ماته (خپل اقدس ځان) راوليد کړه چې تا ته (په غړولو سترګو) وګورم.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۵۲۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۷۷

الله ﷻ (ورته) وویلې: هېڅکله به ته ما (په دنیا کښې په فاني سترګو باندې) ونه شې لېدلی، مګر (د خپل قناعت دپاره) غره ته وګوره که په خپل ځای باندې قرار پاتې شو (او توټې توټې نه شو) نو ډېر ژر دی چې ما به وګورې، نو کله چې د ده د رب ﷻ (څه انوار) غره ته ورځرګند شوه نو غر یې هوار کړ. او موسی ﷺ (په ځمکه باندې) بې هوشه (بې خوده) پرېووت.

نو کله چې راپه خود شو (نو) ویې ویلې: (ای ربه!) تا ته پاکي ده زه تاته رجوع کوم او زه د ټولو مؤمنانو لومړنی (عقیده کوونکی) یم (چې په دنیا کښې ستا دیدار نه واقع کېږي).

[۱۴۴] الله ﷻ وویلې چې: ای موسی! یقینًا ته ما د خپلې زمانې په خلکو باندې د خپلو پېغامو (په رسونه) او د خپل کلام (په محاوره کولو) باندې غوره کړی یې (په همدې بهترۍ باندې قانع شه) نو هغه څه واخله چې تا ته مې درکړي دي او د شکر ګزارانو څخه جوړ شه.

د مطلب خلاصه

یعنې: کله چې موسی ﷺ زمونږ ټاکلي ځای ته په ټاکلي وخت ورغی او د خپل رب ﷻ سره یې بلاکیفه خبرې وکړې نو د ډېر شوق او ذوق د کبله یې په زړه کښې د الله ﷻ د دیدار (لیدلو) ولوله پیدا شوه. او همدې ولولې د دومره تاثیر لاندې راووست چې بې د اجازې غوښتلو څخه یې خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زما ربه! ماته خپل اقدس ځان راولید کړه چې په رڼو سترګو درته وګورم، او خپل ارمان پوره کړم.

الله ﷻ جواب ورکړ چې په دنیا کښې په دغو فاني سترګو باندې ته هېڅکله ما نه شې لیدلی او دومره توان او طاقت نه لرې چې ماته وګورې، نو د دې دپاره چې ستا ښه قناعت حاصل شي او په دنیا کښې دې د دېدار تمه قطعه شي نو زه به دغه لوی غره ته (چې ستا څخه ډېر قوي کلک دی) د خپلو انوارو څه پرق ورځرګندکړم، نو که دغه لوی غر په خپل ځای باندې درېدلی پاتې شو او دوړې دوړې ونه ګرځېد نو تا ته به هم خپل دېدار درکړم او سوال ته به دې د عملي قبول ښه ورکړم.

نو کله چې د موسی ﷺ رب ﷻ د خپلو انوارو څه پرق (ځرک) په غره باندې وغورزاوه نو سمدستي غر ټوټې ټوټې او هوار وګرځېد، تا به وویل چې دلته یې هېڅ موجودیت نه درلود، او په عین حال کښې موسی ﷺ د دومره تاثیر لاندې راغی چې په ځمکه باندې بې هوشه پرېووت، نو کله چې د بې هوشۍ څخه را په خود شو نو لاندې کلمات یې وویلې:

۱_ ای ربه! تا ته پاکي ده چې د مخلوقاتو سره مشابهت ولرې او هم د دې څخه پاک یې چې د چا په خیال او ګومان کښې راشې.

۲_ ای ربه! زه په دې باندې پښېمان یم چې بې اجازې مې ستا د دیدار غوښتنه وکړه او په همدې باندې توبه تائب یم.

۳_ برسېره پر دې، زه اول یقین کوونکی یم چې په دنیا کښې ستا دیدار نه کېدونکی کار دی، که نور مؤمنان په همدې خبره باندې د وحې په سلسله یقین کوي نو زه هغه اولنی بنده یم چې په

مشاهدې سره همدغه یقین ته ورسېدم. په دې باندې علاوه، زه په همدې زمانه کښې اولنی سړی یم چې ستا په وحدانیت باندې عقیده لرم او پوهېږم چې پیغمبر ته بدون د اجازې سوال کول چندان مناسب کار نه دی.

نو الله ﷻ د تسکین او خوشالۍ دپاره موسی ﷺ په لاندې فرمانونو باندې سر لوړی کړ:

الف: ای موسی! ستا ذکر شوی سوال خکه قبول نه کړی شو چې په تا کښې د دیدار توان نشته، تاته مو په دنیا کښې داسې بدن درکړی دی چې د دنیا سره مناسب او فاني کیدونکی دی، په فاني کیدونکو سترګو باندې د الله ﷻ دیدار امکان نه لري کله مو چې په جنت کښې دائمي سترګې درکړې نو هلته به خپل دیدار هم درکړم.

ب: ای پیغمبره! پام کوه چې د دیدار په نه ورکولو باندې غمژن نه شې ته خو ماته ډېر غوره بنده یې او د خپل وخت په ټولو خلکو باندې مو تاته بهترې درکړې ده، هم د الله ﷻ پیغامونه خلکو ته رسوې او هم مو په خبرو کولو باندې سرلوړی کړی یې او د کلیم الله لقب مو دروبانبه، دا هم ټول لوی-لوی امتیازات او لوړې درجې دي.

ج: برسیره پر دې، تا ته مو تورات درکړ چې د دنیا او آخرت دواړو مشکلات درباندې حل کېږي په همدغه کتاب باندې منګولې خښې کړه.

د: په هدغو امتیازاتو باندې شکریه وکړه او په شکر ګذارانو کښې خپل ځان شمېر کړه ترڅو په نتیجه کښې د نبوت په درجاتو باندې علاوه نور مراتب هم ترلاسه کړې.

توضیحات

۱_ الله ﷻ د موسی ﷺ سره د ټولو څخه وړاندې په هغه وخت کښې خبرې کړې دي کله چې د مدین د ښار څخه د مصر په طرف باندې روان وه نو په دغه وخت کښې یې نبوت ورتبریک کړ او په پیغمبرۍ سره یې سرلوړی کړ.

په دغو ایتونو کښې هغه خبرې مطلب دي کومې چې الله ﷻ ورسره د مناجات په وخت کښې د فرعون څخه د نجات څخه وروسته وکړې او په بلاکیفه توګه بلاجهته تر سره شوې.

په دنیا کښې د الله ﷻ دیدار محال دی

۲_ مونږ د [الأنعام:۱۰۳] آیت لاندې لیکلي دي چې معتزله او اهل التشیع په جنت کښې د الله ﷻ د دیدار څخه منکر دي او اهل السنة و الجماعة ورباندې قائل دي، هلته مو څه دلائل هم لیکلي دي او د بحث مراجع مو هم ښودلي دي نو دلته د آیت شریف د ارتباط د کبله فقط د لاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: که څوک ښه اورېد بیان غواړي نو د موسی ﷺ د مناجات په اړه دې څینو اوږدو کتابونو[1]

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۶؛ تفسیر الطبري ج۶ ص۵۰؛ الدر المنثور ج۳ ص۵۴۸

نه مراجعه وکړي، او هم دې د الله ﷻ د دیدار په هکله خینې اوږده کتابونه[۱] مطالعه کړي.

ب: لکه څنګه چې د الله ﷻ علم د مخلوق د علومو په شان نه دی او هم د الله ﷻ وجود د مخلوق د وجودونو په شان نه دی همدارنګه د الله ﷻ کلام د مخلوقاتو د کلامونو په شان نه دی، د مخلوق کلام جهت او کیفیت لري او د الله ﷻ کلام بلاجهته او بلاکیف دی[۲].

زموږ د ایمان دپاره دا ضرور نه ده او نه احتیاج لرو چې وړاندې ورتېر شو او داسې بحث په کښې وکړو لکه څنګه یې چې د مخلوق په کلام کښې کوو.

ج: څوک چې د الله ﷻ په دیدار باندې په جنت کښې قائل نه دي هغوی په ذکر شوي آیت شریف باندې استدلال کوي او وایي چې د "لن" توری په عربي لغت کښې د تابید (همېشوالي) دپاره دی نو د ﴿لَن تَرَىٰنِي﴾ د معنی حاصل داسې راوځي چې "ای موسی! په ابدي توګه ته ما نه شې لیدلی" نو څرنګه چې په ابدیت کښې جنت هم داخل دی نو معلومه شوه چې په جنت کښې هم د الله ﷻ دیدار نشته.

موږ (اهل السنة و الجماعة) وایو چې:

اول: چې د "لَنْ" توری دتابید دپاره دی مګر آخرت ته نه شي شاملېدلی. نو معنی یې داسې کېږي چې: ای موسی! ته ما په دنیا کښې هېڅکله نه شې لیدلی.

د همدې نظیر دا دی چې الله ﷻ د یهودانو د حال څخه حکایت کوي چې: ﴿وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا﴾ [البقرة: ۹۵] یعني: او هېڅکله به په ابدي توګه یهودان د مرګ آرزو ونه کړي. حال دا چې د ټولو کافرانو دوزخیانو څخه (د یهودانو په شمول) حکایت کوي چې: ﴿وَنَادَوْا يَٰمَٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ﴾ [الزخرف:۷۷] یعني: او دوزخیان به غږ وکړي چې ای مالکه (د دوزخ خازنه)! ستا رب ﷻ دې په موږ باندې (د مرګ) فیصله وکړي. یعنې کاشکې موږ مړه کړي!

دوهم: که بالفرض د الله ﷻ دیدار په دنیا کښې ذاتي ممکن نه وی نو موسی ﷺ به نه وی غوښتی. موسی ﷺ پوهېده چې ذاتي امکان شته خو په دې نه پوهېده چې واقع کېدونکی دی او که نه (وقوعي امکان لري او که نه)، نو الله ﷻ جواب ورکړ چې وقوعي امکان نه لري.

یا په بل عبارت: د موسی ﷺ د دیدار غوښتنه د همدې خبرې دلیل دی چې د الله ﷻ دیدار په جنت کښې لا څه چې په دنیا کښې هم ذاتي ممکن دی اما یوازې په دنیا کښې د دې کبله وقوعي امکان نه لري چې په دنیا کښې مؤمنان کمزوري دي د دیدار توان نه لري او په جنت کښې الله ﷻ دنیاوي کمزوري په قوت باندې بدلوي او د کمزورۍ مانع د منځه وړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ــ که څوک وایې چې: الله ﷻ قادر دی چې په دنیا کښې هم چا ته د خپل دیدار د کولو توان ورکړي، نو پوښتنه دا ده چې دغه عنایت په موسی ﷺ باندې د څه حکمت په بنا ونه کړی شو؟

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۷؛ التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۲۲۹؛ تفسیر المنار ج۹ ص۱۲۸

(۲) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۵۴

مونږ وايو چې: که بالفرض په موسی ﷺ باندې الله ﷻ ذکر شوی عنایت کړی وی نو د ده بدن به دومره قوي شوی وی چې د مرګ څخه به داسې بچ شوی وی لکه څنګه چې جنتیان د مرګ څخه بچ دي، حال دا چې الله ﷻ په دنیا کښې ټولو ساکښانو ته اعلان کړی دی چې: ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ [آل عمران ۱۸۵] هر ساکښ (مخلوق) د مرګ څکونکی دی.

سوال جواب

۴_ که معتزله او نور ووايي چې موسی ﷺ ته دا نه وه معلومه چې د الله ﷻ ديدار به محال وي، ده پرې د ذاتي ممکن ګومان کړی دی نو څکه يې غوښتنه کړې ده، د همدې کبله يې د الله ﷻ په حضور کښې خپل ندامت ښکاره کړ چې: ﴿ تُبْتُ إِلَيْكَ ﴾ يعني: زما دې تاته توبه وي چې بيا به د محال شي سوال ونه کړم. يا په بل عبارت: د موسی ﷺ توبه تائب ګرځېدل د محاليت دليل دی.

مونږ وايو چې: موسی ﷺ د لاندې وجوهو د کبله توبه تائب شو:

الف: چې موسی ﷺ د اجازې څخه په غير سوال کړی وه او د پيغمبر سره مناسبه ده چې د الله ﷻ څخه اجازه واخلي او بيا د سوال لاسونه پورته کړي[۱].

ب: موسی ﷺ توبه ووېسته چې بيا به په دنيا کښې د ديدار سوال نه کوم[۲].

ج: مونږ ته په جواب کښې دا بهتره ښکاري چې دا د جنايت توبه نه وه بلکې د خپلې بندګۍ د څرګندولو توبه وه.

په دې باندې علاوه د ذکر شوي سوال څخه دا بوی پورته کېږي چې _العياذ بالله_ د معتزله وو او د دوی د متحدينو علم د موسی ﷺ په علم باندې د پاسه دی چې هغه ته د ديدار ذاتي محاليت معلوم نه وه او دوی ته معلوم دی.

او دا هم په جواب کښې وايو چې که دغسې وي نو الله ﷻ به موسی ﷺ ته دغره په عدم استقرار باندې جواب نه وی ورکړی بلکې توصيه به يې ورته کړې وی چې دغسې غوښتنې مه کوه؛ لکه څنګه يې چې نوح ﷺ ته توصيه وکړه (کله چې هغه ترې غوښتنه وکړه چې ای ربه! زما دغه زوی ته هم نجات ورکړه) چې: ﴿ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ إِنِّىٓ أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴾ [هود:۴۶] يعني: ای نوحه! ستاسو زوی ناصالح او د نجات وړ نه دی، نو د هغه شي سوال زما څخه مه کوه کوم چې تا لره پرې علم نه وي، زه درته نصيحت کوم چې ته به د ناپوهانو د ډلې څخه جوړ شې.

د جلاء معنی

۵_ د ﴿ تَجَلَّى ﴾ کلمه د جلاء څخه اخستله شوې ده، جلاء کشف او لوڅوالي ته وايي[۳]، د همدې

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۶

(۲) زاد المسير ج۳ ص۱۷۴

(۳) مفردات الراغب ص۹۴

کبله قرآن کریم د جلي وحې په نوم یادیږي چې وحې توب یې بالکل واضحه او بربنډ دي.

نو په همدې بنا د ﴿ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ ﴾ جمله په صراحت سره دلالت کوي چې الله ﷻ د خپل اقدس ذات د بلا کیفه دیدار څه مقدماتي انوار غره ته ورعنایت کړه مګر غر د مقدماتي انوارو په سبب دړې وړې شو او د تحمل توان یې ونه شو درلودلی[۱].

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه د ذکرې شوې جملې په تفسیر کښې روایت دی چې: «ظَهَرَ نُورُ رَبِّهِ لِلْجَبَلِ»[۲] یعنې: کله چې غره ته د موسی ﷺ د رب ﷻ نُور څرګند شو. البته هغه نور چې نبي کریم ﷺ ورته په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «حِجَابُهُ النُّورُ»[۳] یعنې: د الله ﷻ د دیدار حاجب نُور دی نو څکه یې په دنیا کښې د مخلوق سره د لیدلو توان نشته.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ خو د غرونو څخه انسان قوي ښودلی دی چې فرمایي: ﴿ لَوْ أَنزَلْنَا هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُۥ خَٰشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ ٱللَّهِ ﴾ [الحشر: ۲۱] یعنې: که مونږ دا قرآن په غره باندې نازل کړی وی نو ضرور به تا د الله ﷻ د ډاره غر عاجزي کوونکی ټوټې ټوټې کېدونکی لیدلی وي؛ نو پوښتنه دا ده چې د غره ناتواني باید د موسی ﷺ د ناتوانۍ دلیل نه وی نیولی شوی؟

مونږ وایو چې: د معنویاتو او روحیاتو په اعتبار سره انسان په غرونو باندې لوړ دی د همدې کبله د ټولې دنیا (د غرونو په شمول) خلیفه ګرځولی شوی دی او ټول شیان د ده د تصرف لاندې دي.

اما د مادیاتو په اعتبار سره انسان د غرونو څخه کمزوری دی، غرونه به د قیامت د ورځې پورې باقي وي خو انسان ژر ژر فنا کیدونکی دی، الله ﷻ فرمایي: ﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ ﴾ [غافر: ۵۷] یقینًا د اسمانونو او ځمکو پیدایښت د خلکو (انسانانو) د پیدایښت څخه لوی دی.

او پوره واضحه ده چې لیدل او کتل په مادي آلاتو (سترګو) پورې اړه لري، د همدې کبله چې موسی ﷺ خپله مادي کمزوري په خپلو سترګو ولیده نو قناعت یې هم وکړ، که نه موسی ﷺ به د خپل قوت دعوه کړې وی چې زه د غره څخه قوي یم.

"صَعِقًا" څه معنی؟

۷ـ ځینو علماوو کرامو د ﴿ صَعِقًا ﴾ کلمه په دې مقام کښې په "مرګ" سره تفسیره کړې ده[۴] چې د معنی حاصل یې داسې کیږي چې د غره د انفلاق سره موسی ﷺ مړ شو. مګر دا معنی د ﴿ أَفَاقَ ﴾

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۴۵

(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۷

(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۹۹

(۴) زاد المسیر ج۳ ص۱۷۴

د کلمې سره سمون نه خوري، ځکه چې دغه کلمه د "إفاقة" څخه استقاقه شوې ده او "إفاقة" دې ته وايي چې چا ته هغه پوهه بېرته ورتاوه شي کومه چې ترې د بې هوشۍ یا لېونتوب سره جدا شوې وي[۱].

نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې: موسی ﷺ بې هوشه شو او بیا د بې هوشۍ څخه بېرته را په هوش شو. نه دا چې مړ شو او بیا بېرته راپه خود شو.

مفسرین کرام وايي چې د قیامت په ورځ به هم ټول خلک بې هوشه شي البته په هغه وخت کښې چې الله ﷻ د فیصلو دپاره په بلاکیف توګه (څنګه چې ورسره مناسب وي) د محشر میدان ته راشي[۲].

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې د ټولو خلکو د جملې څخه به زه لومړنی سړی یم چې را په هوش به شم، خو سمدستي به موسی ﷺ د عرش العظیم په شاوخوا کښې وګورم: «فلا أدري أكان فيمن صعق فأفاق قبلي أو كان ممن استثنى الله عز وجل»[۳].

یعنې: نو زه نه پوهېږم چې موسی ﷺ به د هغو کسانو په ډله کښې شامل وي چې بې هوشه شوي وي او زما څخه وړاندې راپه هوش شوی وي او یا به د هغو کسانو څخه وي چې الله ﷻ د بې خودۍ (بې هوشۍ) څخه استثناء کړي دي.

﴿وَكَتَبْنَا لَهُۥ فِى ٱلْأَلْوَاحِ مِن كُلِّ شَىْءٍ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَىْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا۟ بِأَحْسَنِهَا ۚ سَأُو۟رِيكُمْ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿١٤٥﴾ سَأَصْرِفُ عَنْ ءَايَٰتِىَ ٱلَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَإِن يَرَوْا۟ كُلَّ ءَايَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا۟ بِهَا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلْغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا۟ عَنْهَا غَٰفِلِينَ ﴿١٤٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَلِقَآءِ ٱلْـَٔاخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ ۚ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾﴾

[۱۴۵] او مونږ موسی ﷺ ته هر ضروري شی (یعنې) موعظه (ترغیب او ترهیب) او د هر شي (شرعي حکم) دپاره تفصیل (بیان) په تختو کښې لیکلی وه.

(او دا مو هم ورته پکښې لیکلي وه چې:) نو دا (تختې) په قوت سره (کلکې) ونیسه او خپل قوم ته دې (هم) امر وکړه چې دا ښانسته (نیکې تختې) واخلي (او په کلکه پرې عمل وکړي) ژر به تاسو ته د فاسقانو کور (مصر او فلسطین) در وښایم (درکړم او بیا به تاسو د ځارنې لاندې ونیسم).

---

(۱) مفردات الراغب ص ۴۰۲

(۲) تفسیر ابن کثیر ج ۲ ص ۲۴۶

(۳) صحیح البخاري ج ۱ ص ۴۸۴

[۱۴۶] ژر دی چې زه به د خپلو ایتونو (د غوره کولو) څخه هغه کسان تاو کړم (په زړونو باندې به یې مهر ولګوم) کوم چې په ځمکه کښې ناحقه تکبر کوي (او بلا دلیله په کفر باندې کلک دي نو حالت به یې داسې شي چې) که چرته دوی هره یوه معجزه وګوري نو ایمان به پرې نه راوړي او که چرته د هدایت لاره وګوري نو هغه به د لارې په حیث نه نیسي (په هغې به نه درومي) او که چرته د ضلالت لاره وګوري نو هغه به د لارې په حیث نیسي (په هغې به درومي او ورته به ښه ښکاریږي).

دا (مهر به وروباندې) ځکه (ولګوم) چې یقینًا دوی زمونږ ایتونو ته (په دوامداره توګه) د دروغو نسبت کوي او دوی ترې (په دوامداره توګه) غافل (ناخبره) دي.

[۱۴۷] او هغه کسان چې زمونږ ایتونو او د وروستنۍ ورځې ملاقات ته د دروغو نسبت کوي عملونه یې ضائع شوه. آیا دوی ته جزا ورکوله کیږي (نه ورکوله کیږي) مګر د هغو عملونو (جزا) چې وه دوی چې کول به یې.

د مطلب خلاصه

په دغو ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د مناجات څه برخه نوره هم واضحه شوې ده چې تفصیل یې دا دی:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې دې د موسی ﷺ د مناجات څه نوره برخه هم ولوله چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:

۱ـ مونږ موسی ﷺ ته د مناجات په وخت کښې د هدایتونو څو لوحې (تختې) ورکړې چې په دغو تختو کښې مو ورته د هر خطرناک شي څخه موعظې او د هر ګټور شي دپاره نصیحتونه لیکلي وه. او په دې باندې علاوه، په دغو تختو کښې مو ورته د ټولو منازعاتو (شخړو) فیصلې او د ټولو ضروري مسائلو احکام بیان کړي وه. او د ټولو عقائدو او احکامو اصول مو ورته پکښې واضحه کړي وه.

۲ـ مونږ موسی ﷺ ته امر وکړ چې دغه د هدایتونو تختې ښې په قوت سره واخله او منګولې وروباندې خښې کړه او عقیدةً او عملا یې په عملي میدان کښې پیاده کړه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه خپل امت او خپل قوم ته هم امر وکړه چې د دغو احسنو تختو په هدایتونو باندې منګولې خښې کړي او په جدیت سره پرې عقیده او عمل وکړي. که بالفرض دوی یې په عملي میدان کښې پیاده نه کړي او خپل ځانونه پرې فاسقان جوړ کړي نو د فاسقانو د انجام سره به دوی هم مخامخ شي.

په نژدې وخت کښې به په تاسو باندې د فاسقانو وطن وګورم، شام به هم ستاسو د تسلط لاندې راولم چې د عمالقه وو په نوم فاسقانو څخه به یې تاسو ته خالي کړم، او هم به په مصر باندې هم ستاسو تسلط جاري شي چې د قبطیانو فاسقانو تسلط ته به پرې ستاسو دپاره خاتمه ورکړم نو وبه ګورم چې تاسو پکښې فاسقان جوړیږئ او که صالحان.

۳ـ موسی ﷺ ته مو وحې وکړه چې د ذکرو شوو تختو د هدایتونو په نسبت باندې به ستا په امت

کښې یو ټولګی خلک تکبر وکړي او په ناحقه (بې دلیله) به یې د ښنو لاندې کړي او همدغه لوی جنایت ته به ادامه ورکړي چې په نتیجه کښې به زه د دوی په زړونو باندې مهر ولګوم او د خپلو ایتونو د استفادې څخه به یې واړوم.

نو دغه کسـان به لاندې حالات ولري:

الف: د دوی بغاوت به دومره قوي شي چې هره یوه معجزه وګوري دوی به وربانديې ایمان نه راوړي او د یوې معجزې د تاثیر لاندې به هم نه راخي.

ب: دوی چې چرته د هدایت او د خیر لاره وګوري په هغې به نه خي، د هغې څخه به یې کرکه کوي که څه هم حقانیت یې ورته واضحه وي.

ج: بالمقابل که چرته د ګمراهۍ او شر لاره وګوري په هغې باندې به درومي او هغه به ورته ښه ښکاريږي.

مونږ ورته ویلي وه چې: د متکبرانو په زړونو باندې مونږ ځکه مهر لګوو چې دوی زمونږ ایتونو ته په دوامداره توګه د دروغو نسبت کوي او په دوامداره توګه ترې غفلت کوي، نو په نتیجه کښې د تکذیب او غفلت سره عادت شي، دغه دواړه ورته ښه ښکاريږي او په هېڅ دلیل او برهان سره ترې مخ اړونکي نه وي چې همدغه د مهر د لګولو معنی ده.

۴ـ ای پیغمبره! خپل امت ته زمونږ د پلوه اعلان وکړه چې زمونږ ایتونو ته چې هرڅوک د دروغو نسبت کوي او هم د قیامت په ورځ باندې عقیده نه لري د هغوی ټول اعمال زمونږ په نزد باندې ضائع دي، نه یې چاته د خیر رسونه په درد خوري او نه ورته خیرات ورکول څه ګټه رسولی شي، ځکه چې دوی همدا کرلي دي او همدا به ريبي، د اعمالو د قبول دپاره سمه عقیده ضرور ده او سمه عقیده د دوی سره نشته.

توضیحات

۱ـ په دې کښې علماء کرام اختلاف لري چې موسی ﷺ ته ذکرې شوې لیکلې شوې تختې د تورات څخه وړاندې ورکړې شوې وې او بیا وروسته وربانديې تورات نازل کړی شو، او که همدغه تختې د تورات درلودونکې وې؛ مګر راجحه خبره دا ده چې ذکرې شوې تختې د تورات په اصولو باندې مشتملې وې او اجمالاً پکښې ټول تورات پروت وه[1] چې بیا وروسته د ضروریاتو او وقائعو په اعتبار سره تفصیلوار نازل شو.

مونږ وایو چې که همدغه راجحه خبره واقعیت ولري نو ذکرو شوو تختو به تورات ته داسې نسبت درلود لکه څنګه چې د "الفاتحة" سورت ټول قرآن کریم ته نسبت لري، چې اجمالاً په قرآن کریم باندې مشتمل دی خو تکمیل یې په درویشتو کلونو کښې شوی دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۴۶؛ تفسیر المنار ج۹ ص۱۹۰

د موسی ﷺ د الواحو شمېره او جوړښت

۲_ علماوو کرامو د تختو په جنسيت کښې اوه قوله کړي دي چې د لرګي يا د نورو شيانو څخه جوړې وې، او همدارنګه يې په عدد کښې هم څلور قوله کړي دي چې دوه يا زياتې وې[1].

مګر مونږ ته په دې باره سکوت بهتر ښکاري چې په اسرائيلياتو کښې واقع نه شو، فقط همدومره عقيده کفايت کوي چې ذکرې شوې تختې غيبي تختې وې او موسى ﷺ ته په يقيني توګه ورکړې شوې وې او مونږ پرې عقيده لرو او د کيفياتو علم يې الله ﷻ ته سپارو.

په دې باندې علاوه، ذکرې شوې تختې هغه وخت موسى ﷺ ته ورکړې شوې کله چې د همدې غرض دپاره د طور غره ته بللې شوی وه او څلوېښت ورځې يې روژه نېولې وه، نو د روژې د تکميل څخه وروسته جبرائيل ﷺ د خپله خانه سره په آس باندې سور کړ او د طور د غره څخه يې اسمان ته وخېژاوه، هلته ورته ذکرې شوې تختې (لیکلې شوې) ورکړې شوې او لاندې يې ځمکې ته راښکته کړې[2]، والله ﷻ أعلم بحقيقة الحال.

د عربيت يو تحليل

۳_ مونږ په ترجمه کښې د ﴿ مِن كُلِّ شَيۡءٖ ﴾ کلمې د ﴿ وَكَتَبۡنَا ﴾ دپاره مفعول وګڼلې او د ﴿ مَّوۡعِظَةٗ وَتَفۡصِيلٗا ﴾ دواړه کلمې مو د مفعول څخه بدل واقع کړي او د ﴿ لِّكُلِّ شَيۡءٖ ﴾ کلمات مو د ضروري احکامو څخه عبارت کړه، نو د معنى حاصل يې داسې راوخي چې: مونږ موسى ﷺ ته په تختو کښې ټول ضروري شيان ليکلي وه لکه د دعوت په باره کښې موعظه (ترغيب او ترهيب) او د حوادثو په باره کښې هر تفصيلي حکم، ځکه هغوى ته د اجتهاد اجازه نه وه ورکړه شوې. په احکامو کښې اجتهاد د محمدي ﷺ امت خاصه ده[3]، د زياتې شرحې دپاره دې اوږدو تفاسيرو ته مراجعه وکړى شي[4].

احسن د کومو احکامو نوم وه؟

۴_ علماوو کرامو د ﴿ وَأۡمُرۡ قَوۡمَكَ يَأۡخُذُواْ بِأَحۡسَنِهَا ﴾ جملې دپاره لاندې تفسيرونه کړي دي:

الف: احسن هغه احکام وه چې ثواب پکښې زيات وي، لکه عفوه په نسبت سره قصاص ته، او صبر په نسبت سره انتقام ته او بالآخره فرض په نسبت سره مستحباتو ته[5] او داسې نور.

نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې اى موسى! خپل قوم ته امر وکړه چې په احسنو احکامو باندې عمل وکړي ترڅو ډېر ثوابونه وګټي که نه نو د حسنو احکامو په تعميل کښې هم اجرونه شته دي.

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۱۷۵؛ روح المعاني ج۹ ص۵۷
(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۶۳
(۳) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۸۱
(۴) روح المعاني ج۹ ص۵۷
(۵) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۶۹

ب: په دې مقام کښې په اسم تفضیل "أَحْسَن" کښې تفضیلي معنی نشته، نو احسن او حسن دواړه یوه معنی ورکوي[۱]، لکه چې عرب وایې چې: "فُلَانٌ أَسْمَعَ مِنَ الْجِدَارِ" فلانی د دیوال څخه ښه اوریدونکی دی. یعني دیوان اورېدل نه کوي او فلانی اورېدل کوي.

نو معنی به یې داسې شي چې: خپل قوم ته امر وکړه چې په ټولو نېکو (حسنو) احکامو باندې یې عمل وکړي.

ج: په دې مقام کښې د "أَحْسَن" کلمه د مقایسې په توګه نه ده استعماله شوې، لکه څنګه چې په "اللهُ أَكْبَرُ" کښې د "أَكْبَرُ" په کلمه کښې مقایسه ملحوظه نه ده[۲].

نو معنی حاصل بې داسې کېږي چې: خپل قوم ته امر وکړه چې د تختو احکام عملي کړي چې په مجموعي توګه احسن او ډېر ښائسته دي.

ځینو مفسرینو کرامو نور جوابونه کړي دي[۳] خو مونږ ته همدغه دریم جواب غوره برېښي.

"دار الفاسقین" د کوم ځای څخه عبارت دی؟

۵ـ د ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې معناوو سره تفسیره کړې ده:

الف: دا د مصر د ځمکې څخه عبارت ده چې د فراعنه وو (فاسقانو) د تسلط لاندې وه[۴] او د داوُد ﷺ او د سلیمان ﷺ په زمانو کښې الله ﷻ بنې اسرائیلو ته ورکړه، نو په دې تقدیر د ورښودلو څخه ورکړه مطلب ده.

ب: د عادیانو او ثمودیانو د ځمکو معنی ورکوي[۵] چې د هغوی د هلاکت وروسته د ټولو خلکو دپاره د عبرت درس جوړ شو، نو حاصل بې داسې کېږي چې: احکام په جدیت سره عملي کړئ که نه نو د هغوی په سرنوشت به اخته شئ چې ښارونه یې کنډوالې پراته دي.

ج: ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ د دوزخ سره مرادف دی[۶] چې احکام قبول کړئ که نه نو دوزخ به دروښایم یعني دوزخ ته به مو ورداخل کړم.

د: ذکره شوې کلمه کومې مشخصې ځمکې ته اشاره نه ده بلکې د کنائې په توګه د تهدید څخه عبارت ده[۷] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په احکامو باندې عمل وکړئ که نه نو ستاسو به هم د فاسقانو په مېنه باندې شپه شي او د هغوی غوندې معامله به درسره وشي.

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۷۶
(۲) المحرر الوجیز ج۷ ص۱٦۰
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۱۵۸
(۴) روح المعاني ج۹ ص۶۰
(۵) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۶۱
(۶) زاد المسیر ج۳ ص۱۷۶
(۷) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۴۶

تبصره

زمونږ په نزد ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ به ـ والله ﷻ اعلم ـ د هغې ځمکې څخه عبارت وي د کومې چې الله ﷻ د بني اسرائيلو سره د ورکولو وعده کړې وه او په [الأعراف:۱۲۹] آيت کښې ورته اشاره شوې ده او هم الله ﷻ د خپلې وعدې پوره کول په [الأعراف:۱۳۷] آيت کښې حکايت کړې دي، يعنې د مصر او فلسطين ځمکه.

مګر په دې مقام کښې يې د ذکرېږ شوې ځمکې څخه د پخوانيو تعبيراتو په عوض د ﴿ دَارَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ په کلمې باندې تعبير وکړ ترڅو بني اسرائيل لاڅه بلکې ټول انسانان په غوږ باندې ووهل شي چې صلاح د خلافت سبب دی او فسق د هلاکت سبب دی، لکه چې فرمايي: ﴿ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ [الأنبياء:۱۰۵] يعنې: يقينًا مونږ په زبور کښې ليکلي وه چې بې شکه ځمکه چې ده د دې وراثت به زما صالح بندګان کوي (همدوی ته به ورپا ورکوله کېږي).

نو په دې تقدير يې د معنى حاصل داسې راوخي چې: ای بني اسرائيلو! په الواحو باندې ښه پوره عمل وکړئ چې د صلاح خاوندان جوړ شئ او الله ﷻ د مصر او فلسطين دواړو ځمکې تاسو ته درکړي، او فسق مه کوئ چې د فراعنه وو او عمالقه وو غوندې د خلافت څخه محروم نه شئ.

﴿ وَٱتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعْدِهِۦ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ ۚ أَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّهُۥ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۘ ٱتَّخَذُوهُ وَكَانُوا۟ ظَٰلِمِينَ ﴿١٤٨﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا۟ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا۟ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ ﴾

[۱۴۸] او د موسى ﷺ قوم د ده (د تللو) څخه وروسته د خپلو ګاڼو څخه داسې مجسم خوسکی جوړ کړ چې هغه لره (د غوا غوندې) رمباړه (اواز) وه.

آيا دوی نه کتل چې يقينًا دا (خوسکی) د دوی سره خبرې هم نه شي کولی او څه لاره هم ورته نه شي ښودلی. دوی دا (خوسکی په معبوديت سره) ونيوه او دوی (په دې کار سره) ظلم کوونکي وه.

[۱۴۹] او هرکله چې دوی (د موسى ﷺ د بېرته راستنېدلو په وخت کښې) سخت پښېمانه شوه. او دوی وليده (پوه شوه) چې بې شکه دوی بې لارې شوې دي نو وېې ويلې: يقينًا که په مونږ باندې خپل رب ﷻ مهرباني ونه کړي او مغفرت را ته ونه کړي نو ضرور هرو مرو به مونږ د خساره کوونکو څخه وګرځو.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د بني اسرائيلو هغه حالت بيان شوی دی کوم چې دوی ته د موسى ﷺ د

مناجات په وخت کښې ورپېښ شوی وه، ترڅو تري خلک عبرت واخلي چې په څه ډول باندې بې دینې رواج پیدا کوي او په دین کښې د سستۍ انجام څه شی کېږي، نو لنډ مطلب يې په لاندې ډول دی.

۱ـ کله چې موسی ﷺ د الله ﷻ مناجات ته تشریف وړوو چې خپل قوم ته د هدایت دپاره تورات راوړي او خپل ورور (هارون ﷺ) يې په دوی کښې د خلیفه په توګه وټاکه چې خلک بې دینۍ ته پرې نه ږدي، نو د هارون ﷺ د زیار او کوښښ سره‌سره بني اسرائیلو خپلې ګانې راغونډې کړې او د ویلې (ذوب) کولو څخه وروسته يې ترې د سامرې په نوم سړي په ذريعه د يوه خوسکي مجسمه جوړه کړه چې دغوا اواز (رمباړه) يې ووهله.

سامري دوی ته وویلې چې دغه خوسکی ستاسو معبود دی چې دا موسی ﷺ هېر کړی دی او د مناجات دپاره يې د طور غره ته تللی دی.

۲ـ ذکر شوی خوسکی یوازې بې معنی رمباړه وهلی شوه چې نه يې د بني اسرائيلو سره خبرې کولی شوې او نه يې ورته څه د ره ښودلی شوه، مګر څرنګه چې دوی لا ترهغه وخته پورې په دين کښې نه ور قوي شوي او د مصريانو د بوت پرستۍ خيال يې لا د دماغونو څخه نه وه وتلی او هم يې د بوتانو د محبت څخه زړونه نه وه صاف شوي نو د هارون ﷺ نصائح يې ونه منل او بالآخره په يوه رمباړه باندې يې خوسکی په الوهيت (معبوديت) سره ونيوه.

دوی دا کار وکړ څکه چې دوی په خپلو ځانونو باندې ظلم کوونکی قوم وه.

۳ـ هو! کله چې موسی ﷺ د مناجات څخه بېرته راستون شو او بني اسرائيل يې د هغوی په غلطۍ باندې پوه کړه چې تاسو ګمراه شوي یاست او په خپلو ځانونو باندې مو ظلم کړی دی، نو دوی د خوسکي په عبادت باندې ډېر سخت پښېمانه شوه او خپل ندامت يې داسې څرګند کړ چې:

که په مونږ باندې خپل رب ﷻ رحم ونه کړي او د ذکرې شوې ګناه څخه راتېر نه شي نو هرو مرو او ضرور به مونږ د زيانکارانو څخه وشمېرل شو او په غټه خساره کښې کښې به واقع شو.

توضيحات

۱ـ د بني اسرائيلو د خوسکي په باره کښې د "طه" په سورت کښې ښه مفصل بحث ـان شاء اللهـ را روان دی مګر مونږ دلته د ايتونو د اړوند په اعتبار سره لاندې معلومات ليکو:

الف: که څه هم خوسکی د سامري په نوم يوه سړي جوړ کړی وه چې زرګر وه مګر په ﴿ وَٱتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ ﴾ کښې يې تولو بني اسرائيلو ته نسبت وکړی شو، څکه چې د يو پلوه د دوی اکثريت د خوسکي په جوړولو باندې راضي وه نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی ټولو په شريکه جوړ کړی وي او د بله پلوه ـلکه چې مونږ د [البقرة: ۷۲] آيت لاندې ليکلي دي ـ په قوم کښې د يوه سړي د کار نسبت کله-کله ټول قوم ته هم کېږي.

ب: د ﴿ مِنْ حُلِيِّهِمْ ﴾ د کلمې څخه په ډاګه څرګند يږي چې هغه د سرو زرو ګانې کومې چې سامري

ترې خوسکی جوړ کړ په خپله د بني اسرائيلو ملکيت وي، مګر مفسرين کرام وايي چې ذکرې شوې ګاڼې اصلاً د قبطيانو (فرعونيانو) ملکيت وې[۱] دوی ته د ملکيت د کبله نه دي اضافت شوي بلکې د عاريت او يا نورو اسبابو د کبله يې ورته اضافت مونډلی دی، والله ﷻ اعلم.

ج: "عِجْل" په عربي ژبه کښې خوسکي يا د غوا بچي ته وايي، او "خوار" د همدغه جنس اواز يا رمباړې ته ويل کېږي. په پښتو ژبه کښې هم د ځينو حيواناتو بچيو ته خانګړي نومونه اخستل کېږي، لکه چې د مېږې بچي ته "وری" او د اوښ بچي ته "جونګی" ويل کېږي.

همدارنګه د حيواناتو اوازونه هم په مختلفو نومونو ياديږي، چې د غوا اواز ته "رمباړه" وايي او د خره اواز ته "هنګا" ويل کېږي.

که څوک د حيواناتو د اوازونو او هم د هغوی د بچيو نومونه په عربي ژبه کښې د نظره تېروي نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۲].

د: "جَسَد" خو هغه بدن ته ويل کېږي چې د غوښې او وينې څخه جوړ وي[۳] او رنګ ولري[۴]

يعنې: بني اسرائيلو ته سامري نامې سړي د خوسکي مجسمه جوړه کړه. هسې نه چې خوسکی يې ورته رسم کړی وه او جسميت يې نه درلود.

نو غالبه دا ده چې ذکر شوي خوسکي خو به زېړ طلائي رنګ درلود ځکه چې د سرو زرو څخه جوړ شوی وه، اما په دې کښې اختلاف دی چې دغه به حقيقتاً غوښه او وينه ګرځېدلې وه، لکه څنګه چې د همسا څخه حقيقي ښامار جوړ شو، او که حقيقت ته به يې تغيير نه وه ورکړی شوی او محض د يوه بوت په څېر به د خوسکې په شکل وه.

ځينې علماء کرامو دوهم شق ته ترجيح ورکړې ده چې حقيقت يې نه وه بدل شوی[۵] او رمباړه به يې يا د جادو په سبب کوله[۶] او يا به يې د دې زماني د ګاډو پشان په صنعتي توګه هارن (زنګ) واهه.

مګر ځينې علماء وايي چې: چې د خوسکي حقيقت د ذهبيت (سرو زرو) څخه اړولی شوی وه او د غوښې او وينې مجموعه جوړه شوې وه[۷].

موږ ته همدغه دوهم شق راجح ښکاري ځکه چې:

اول: موسی ﷺ سامری مخاطب کړ، لکه چې الله ﷻ يې د خولې څخه حکايت کوي چې: ﴿ لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ﴾ [طه:۹۷] يعنې: موږ به ستا مصنوعي خوسکی هرومرو وسوزو. حال دا چې زر خو ذوب (ويلې) کېږي مګر سوزي نه.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۳؛ تفسير القرطبي ج۷ ص۲۸۴
(۲) روح المعاني ج۹ ص۶۳
(۳) تفسير الکشاف ج۲ ص۱۵۹
(۴) مفردات الراغب ص۹۱
(۵) البحر المحيط ج۵ ص۱۷۷
(۶) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۶۴
(۷) تفسر البغوي ج۲ ص۲۰۱

دوهم: الله ﷻ موسی ﷺ ته د راګرځېدلو څخه وړاندې خبر ورکړ چې: ﴿ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ ﴾ [طه:۸۵] یعنې: نو یقیناً مونږ ستا د تللو څخه وروسته ستا قوم (بني اسرائیل) په امتحان کښې واچول. او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ د امتحان سره دوهم شق ډېر ښه پیوند نیسي.

سوال جواب

ه: که څوک وایي چې سامري (زرګر) په ټولو ځارویو کښې په څه غرض د خوسکې مجسمې ته ترجیح ورکړه چې د بل حیوان مجسمه یې د سرو زرو څخه جوړه نه کړه؟

مونږ وایو چې دا خکه:

اول: ځینې علماء کرام وایي چې: فرعون پخپله دغوا په شکل بوت په غاړه کړی وه او د هغه عبادت به یې کاوه[۱].

نو د بني اسرائیلو په زړونو کښې د غوا او خوسکي محبت آن د مصر د وخته ځای نیولی وه او په اسانۍ سره یې پرې د الوهیت عقیده وکړه؛ نو دا یې د تېر ویستلو اسانه لاره وه.

دوهم: بني اسرائیلو چې د کوم بوت پرست قوم سره د سیالۍ دپاره د موسی ﷺ څخه د بوت درولو غوښتنه کړې وه د هغوی بوت د غوا یا خوسکي په شکل وه[۲] او د دوی په زړونو کښې یې ځای نیولی وه، چې قیصې ته یې په [الأعراف:۱۳۸] آیت کښې اشاره شوې ده، نو ځکه پرې دوی په اسانۍ سره وغولولی شوه.

د عربیت یو تحلیل

۲ـ مفسرینو کرامو د ﴿ وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ ﴾ په جمله کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[۳] ترڅو تري د ندامت او پښېمانۍ معنی راوباسي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ سُقِطَ ﴾ کلمه د "سُقُوط" څخه اشتقاقه شوې ده او نائب فاعل یې مستتر ضمیر دی چې هغه خسران او ندامت ته راجع دی کوم چې د ذکرې شوې کلمې د استعمال په وخت کښې د خلکو په اذهانو کښې استقرار لري[۴]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د دوی په زړونو کښې دومره لوی ندامت واقع کړی شو تا به ویل چې د دوی مخه یې بنده کړې ده او وړاندې یو قدم هم نه شي پورته کولی چې د خوسکي عبادت ته ادامه ورکړي.

ب: د ﴿ سُقِطَ ﴾ کلمه د هغه "سَقِیط" څخه اخستله شوې ده کوم ته چې مستتر ضمیر هم راجع دی. "سَقِیط" پرېنې ته وایي[۵]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: او هرکله چې ددوی په وړاندې

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۶۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۸۵
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۸
(۴) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۶۶
(۵) البحر المحیط ج۵ ص۱۷۸

پرېنه وورووله شوه او د خوسكي عبادت ورته د پرېنې پشان بې ګټې او بې معنى څرګند شو.

ج: په ذكره شوې جمله كښې د مفرداتو معناوې د نظره غورزولې شوي دي او مجموعه كلام په ندامت او پښېماني باندې د كنائې په توګه دلالت كوي[۱]، لكه څنګه چې په [الأعراف:۵۴] آيت لاندې ورته اشاره شوې ده. موږ ته همدغه تفسير غوره ښكاري چې بې تكلفه دى.

يادونه

۳ـ په دې ايتونو كښې فقط د قيصې پيل او پاى بيان شوى دى چې بني اسرائيلو د عبادت دپاره خوسكى جوړ كړ او بيا پرې د موسى ﷺ د راتګ څخه وروسته پښېمانه شوه، اما دا خبره چې الله ﷻ د دوى پښېماني (توبه) په څه ډول سره قبوله كړه نو د دې بيان د [البقرة:۵۴] آيت لاندې تېر شوى دى چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو.

﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى مِنۢ بَعْدِىٓ ۖ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ ۖ وَأَلْقَى ٱلْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُۥٓ إِلَيْهِ ۚ قَالَ ٱبْنَ أُمَّ إِنَّ ٱلْقَوْمَ ٱسْتَضْعَفُونِى وَكَادُوا۟ يَقْتُلُونَنِى فَلَا تُشْمِتْ بِىَ ٱلْأَعْدَآءَ وَلَا تَجْعَلْنِى مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ رَبِّ ٱغْفِرْ لِى وَلِأَخِى وَأَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ ۖ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٥١﴾﴾

[۱۵۰] او هر كله چې موسى ﷺ خپل قوم ته په داسې حال كښې ورستون شو چې په غُصه او غمژن وه نو ويې ويلې (دوى ته:) ډېر بد دى هغه شى چې تاسو زما (د تللو) څخه وروسته په هغه شي سره زما خلافت كړى دى (چې خوسكى معبود ګرځولى شوى دى). ايا تاسو د خپل رب ﷻ د امر جلتې غوښتله (چې د څلوېښتو ورځو څخه وړاندې درته كتاب راوړم)؟

او (په تلوار سره يې) تختې وغورزولې (كېښودلې) او د خپل ورور (هارون ﷺ) سر يې په داسې حال كښې ونيوه چې خپل خان ته يې راښكود.

ده (هارون ﷺ) وويلې: اى د خپلې مور زويه! (په ما كښې قصور نشته) يقيناً زه دغه قوم كمزورى وګڼلم (ضعيف ورته ښكاره شوم) او دوى نژدې وه چې ما ووژني، نو دښمنان را باندې مه خوشاله وه (خوشې مې كړه) او د ظالم قوم سره مې مه ګرځوه (مه شمېره).

[۱۵۱] ده (موسى ﷺ) وويلې: اى زما ربه! ماته هم ښښنه وكړې او زما ورور ته هم او موږ (دواړه) په خپل رحمت كښې شامل كړې او ته د ټولو رحم كوونكو څخه زيات رحم كوونكې يې.

ارتباط

په وړاندينيو ايتونو كښې د بني اسرائيلو حال بيان شوى وه چې دوى د موسى ﷺ د تللو څخه

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۴؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۰۱

وروسته بوت پرستي وکړه او په نتیجه کښې پرې پښېمانه شوه، په دې ایتونو کښې د موسی ﷺ هغه حال بیان شوی دی چې د مناجات څخه د بېرته راستنېدلو په وخت کښې ورسره مخامخ شو.

د مطلب خلاصه

یعني: کله چې موسی ﷺ د مناجات څخه د څلوېښتو ورځو او شپو څخه وروسته خپل قوم ته راستون شو نو په داسې حال کښې چې د یو پلوه د خپل قوم په بر ـ یرستی باندې په غُصه وه او د بل پلوه د دوی په سادګی (بې عقلی) باندې خپه او غمژن وه نو د عرڅه څخه وراـ ې یې دوی مخاطب کړه چې:

۱ـ کوم شی چې تاسو زما څخه وروسته کړی دی هغه ډېر ناکاره کار دی، ایا تاسو دومره بې عقله یاست چې د ایمان راوړلو څخه وروسته بېرته کفر ته اوښتي یاست؟

ستاسو دې ته فکر نه وه چې په تاسو باندې الله ﷻ څومره لوی انعام وکړ چې د فرعونیانو د کفري تسلط څخه یې په معجزانه توګه نجات درکړ، ایا دغه لوی نعمت مو سمدستي بېرته هېر کړ؟

زه خو ستاسو څخه ډېر وخت نه وم جدا شوی، صرف څلوېښت شپې مې د طور په غره کښې تېرې کړې، دا هم ستاسو د هدایت دپاره چې د الله ﷻ د پلوه درته اسماني کتاب راوړم، ایا څلوېښت شپې ډېر وخت دی؟

زه به ترڅو په تاسو کښې ژوندی یم، که بله ورځ زه وفات شم نو ایا تاسو به بېرته کفر ته اوړئ؟ سادګي او بې عقلي خو هم یوه اندازه لري تاسو د اندازې څخه وتلي بې عقلان یاست.

۲ـ موسی ﷺ ذکره شوې خطابه خپل قوم ته په داسې حال کښې وکړه چې هغه غیبي تختې یې په لاس کښې وې کومې چې ده د طور د غره څخه د بني اسرائیلو د هدایت دپاره راوړې وې او په راوړلو یې څلوېښت ورځې وخت لګېدلی وه.

نو کله چې د ذکرې شوې خطابې سره موسی ﷺ د جذبې لاندې راغی او په عین حال کښې یې په خپل ورور هارون ﷺ باندې سترګې ولګېدلی نو تختې یې یوې خوا ته کېښودې او خپل ورور یې د سر او ږیرې څخه ونیوه او خپل خان ته یې راکش کړ چې خپله غُصه وریاندې سره کړي، او د مجلس حاضرین په غوږ باندې ووهل شي چې ستاسو د هر یوه سره دغسې معامله مناسبه وه. مګر ما درسره څکه عین معامله ونه کړه چې تاسو ډېر یاست زه به ستاسو کوم یو د مرۍ څخه نیسم؟

۳ـ د ذکرې شوې حملې سره سم هارون ﷺ خپل په غُصه شوی او غمژن شوی ورور (موسی ﷺ) په لاندې کلماتو باندې مخاطب کړ چې:

الف: ای زما د مور زویه! لږ څه حوصله وکړه او په ارامۍ سره زما اعتذار واوره: ما خو د خلافت په دوره کښې څه قصور نه دی کړی، ما دوی ته نصائح وکړه او په نهائي جدیت سره د دوی د بوت پرستۍ په وړاندې ودرېدم او دومره زیات مقاومت مې ورسره وکړ چې زما وژلو ته دوی نژدې شوي وه. که بالفرض ما د دوی په مقابل کښې نور مقاومت هم کړی وی نو دوی به زما د وژلو تالاش پیل

کړي وي او په مقابل کښې به هغه سم مسلمانان راپاڅېدلي وي کومو چې بوت پرستي نه ده کړې نو ډېر غټ قتل او قتول به جوړ شوی وي او اوس به همدا ته راته په غُصه وی چې بني اسرائيل دي ولې په جنګ اچولي دي ماته خو به دې لږ انتظار کړی وی؟!.

ب: ای د مور زویه! د بوت پرستانو کینه او عداوت لا تر اوسه پوره زما سره نه دی ختم شوی، هغوی زما په توهین او بې وقارۍ باندې سخت خوشالېږي نو دښمنان راباندې مه خوشالوه او ږيره او سر مې پرېږده.

ج: ای وروره! دغه بوت پرستان ظالم قوم دی، ما ستا په غياب کښې هم ورته ويلي وه چې تاسو ظالمان یاست، او دا دی ستا په حضور کښې يې هم په همدې نامه باندې يادوم.

په دې باندې علاوه، کومې خبرې چې ما وکړې دا ټول حقيقت دی او دروغ پکښې نشته، که بالفرض ما دروغ ويلي وی دوی به دستي رد کړې وی، دوی خو دغه دي په مجلس کښې حاضر دي او ټولې خبرې يې واورېدې.

د: د هارون ﷺ په بليغه وينا باندې د موسى ﷺ قناعت حاصل شو او د استنطاق څخه په وړاندې نيولو باندې يې پښېمانه شو نو سوال يې وکړ چې: ای ربه! ماته هم بښنه وکړې چې په عجله سره مې خپل وروړ د ږيرې او سر څخه ونيوه او زما وروړ ته هم بښنه وکړې که بالفرض د ده څخه د بوت پرستانو په مقابله کښې څه قصور واقع شوی وي، او ای ربه! مونږ په خپل رحمت کښې داخل کړې او همدا ته ډېر بهتر رحم کوونکی يې.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې په [الأعراف:۱۴۹] آيت کښې الله ﷻ مهرباني کړې ده چې د خوسکي عبادت کوونکي په خپلو کړو باندې سخت پښېمانه شوه؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا د موسى ﷺ غُصه د دوی په پښيمانۍ باندې سړه نه شوه؟

مونږ وايو چې: د [البقرة:۵۴] آيت لاندې د الله ﷻ په توفيق ليکلی شوې دي چې د قيصو په بيانولو کښې د قرآن کريم اسلوب د قيصه ويونکو په څېر نه دی چې د ترتيب مراعات پکښې ضرور ګڼي، قرآن کريم د يوې قيصې هره يوه کړۍ د مقام سره د ارتباط په اعتبار سره ذکر کوي نو د بني اسرائيلو پښېماني که څه هم په ذکر کښې وړاندې ده مګر د موسى ﷺ د ذکرې شوې خطابې څخه وروسته پېښه شوې ده، که بالفرض دوی د موسى ﷺ د ورتګ څخه وړاندې پښېمانه شوي وی نو موسى ﷺ به هومره نه وی غمژن شوی لکه څومره چې غمژن شو.

غضب او اسف څه فرق لري؟

۲_ د ﴿ غَضْبَٰنَ ﴾ کلمه صفت مشبه ده چې د "غَضَبٌ" څخه اخستله شوې ده او د ﴿ أَسِفًا ﴾ کلمه هم صفت مشبه ده چې د "أَسَفٌ" _لکه "شَرَفٌ"_ څخه جوړه شوې ده.

"غَضَب" او "أَسَف" دواړه ذاتًا يوې معنى ته وضعه شوي دي(۱) مګر بالاعتبار يو تربله سره جدا دي، هغه دا چې كله د سړي په زړه كښې غُصه راپورته شي نو همدغې غُصې ته د انتقام په اعتبار سره غضب وايي او د زغملو په اعتبار سره ورته "أَسَف" ويل كېږي.

نو دلته يې د معنى حاصل داسې راوځي چې: موسى ﷺ د مناجات څخه د بېرته راګرځېدلو په وخت كښې په خپل قوم باندې سخت په غُصه وه چې هم ورسره د انتقام خيال موجود وه او هم غمژن وه، چې په نتيجه كښې يې د انتقام څنډه په خپل ورور (هارون ﷺ) باندې سره كړه او كيدلى شي چې د غمژن كېدلو څنډه يې د قوم د توبې په قبول باندې د منځه تللې وي، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۳_ كه څوك وايي چې موسى ﷺ خو د تللو په وخت كښې يوازې خپل ورور (هارون ﷺ) خليفه ګرځولى وه، لكه چې د [الأعراف:۱۴۲] آيت شريف ترې حكايت كوي، نو په كار وه چې دلته يې هم يوازې خپل ورور مخاطب كړى وى حال دا چې دلته يې ټول قوم مخاطب كړ چې ﴿ بِئۡسَمَا خَلَفۡتُمُونِی مِنۢ بَعۡدِیٓ ﴾ هغه شى ډېر ناكاره دى چې تاسو پرې زما څخه وروسته زما خلافت كړى دى؟

مونږ وايو چې: كه څه هم هلته يې يوازې هارون ﷺ د خليفه په توګه ټاكلى وه مګر د قوم مشران يې په غوږ باندې وهلي وه چې تاسو به ورسره كومك كوئ، او څه لرې نه ده چې دوى ته يې د كومك او نصرت كولو توصيه كړې وي، نو د قوم مشران چې د ټول قوم نمايندګي يې كوله اګر كه په قصدي ډول باندې خليفګان نه وه ټاكلي شوي مګر په ضمني او تبعي ډول خو ټاكلى شوي وه، د همدې كبله دوى د موسى ﷺ خبره رد نه كړه چې تا خو يوازې خپل ورور خليفه ټاكلى وه او بس.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ كه څوك وايي چې: د ﴿ خَلَفۡتُمُونِی ﴾ كلمه د "خلافة" څخه اشتقاقه شوې ده او خلافة دې ته وايي چې يو د بل په ځاى باندې د هغه په غياب كښې ودرېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې په څه منظور موسى ﷺ د ﴿ خَلَفۡتُمُونِی ﴾ د كلمې سره د ﴿ مِنۢ بَعۡدِیٓ ﴾ ټكى هم اضافه كړ، حال دا چې دا ټكى د هغې په مفهوم كښې شامل وه؟!

مونږ وايو چې: لكه څنګه چې د [البقرة:۳۰] آيت لاندې واضحه شوې ده چې خلافت كله-كله د اعزاز دپاره هم صورت نيسي چې د منوب عنه غوښتنه نه كوي. نو د ذكر شوي ټكي په اضافه كولو سره د خلافت معنى تشخيص شوه چې دا د اعزاز خلافت نه، بلكې د غياب خلافت وه.

"عَجَلَة" څه معنى؟

۵_ د ﴿ أَعَجِلۡتُمۡ ﴾ كلمه د "عَجَلَة" څخه اشتقاقه شوې ده. كه څه هم "عجلة" او "مسارعة" يو د بل په

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۳

خای باندې استعمالېږي مګر اصلاً "عجلة" د هغه تلوار نوم دی کوم چې بې وخته صورت ونیسي[۱]،
د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْأَنَاةُ مِنَ اللهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ»[۲] ارامې کول د الله ﷻ د پلوه دي (نېک کار دی) او عجله (بې وخته تلوار کول) د شيطان د خوا دي (بد کار دی).

او "مسارعة" هغه تلوار ته ويل کېږي چې په وخت سره وي؛ د همدې کبله مونږ په عبادتونو کښې په "مسارعة" باندې مامور ياستو چې: ﴿ وَسَارِعُوٓاْ إِلَىٰ مَغۡفِرَةٖ مِّن رَّبِّكُمۡ ﴾ [آل عمران: ۱۳۳] يعنې: او تاسو د خپل رب ﷻ مغفرت ته تلوار وکړئ (چې وخت يې فوت نه شي).

په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د ﴿ أَعَجِلۡتُمۡ أَمۡرَ رَبِّكُمۡ ﴾ د جملې ډېر تفسيرونه کړي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ايا تاسو د خپل رب ﷻ د امر څخه تلوار وکړ او د خوسکي په عبادت باندې مشغول شوئ؟، که بالفرض دا نيک کار وی هم نو بايد تاسو د الله ﷻ امر ته انتظار ويستلی وی[۳].

ب: ايا تاسو د خپل رب ﷻ د امر څخه تلوار وکړ او زما د وفات خيال درسره بې وخته پيدا شو؟[۴]، که بالفرض تاسو سره دغه خيال پيدا کېدلی نو بايد چې د څلوېښتو ورځو څخه وروسته پيدا شوی وی.

که څه هم مونږ دغه تفسيرونه نه ردوو مګر د ذکر شوې جملې د معنی حاصل راته داسې بهتر برېښي چې: ايا تاسو د الله ﷻ په امر (د تورات په ورکړه) باندې بې وخته تلوار وکړ او څلوېښتو ورځو څخه درته څلوېښت کاله جوړ شوه، ايا تاسو غوښتل چې د دغې لنډې وعدې څخه وړاندې په تلوار سره تاسو ته کتاب راوړم؟

همدې مضمون ته دا آيت شريف اشاره کوي چې: ﴿ أَفَطَالَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡعَهۡدُ أَمۡ أَرَدتُّمۡ أَن يَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبٞ مِّن رَّبِّكُمۡ فَأَخۡلَفۡتُم مَّوۡعِدِي ﴾ [طه: ۸۶] يعنې موسی ﷺ خپل قوم ته وويلې چې ايا دغه څلوېښت شپې ورځې په تاسو باندې اوږدې شوې؟ او يا تاسو غوښتل چې د خپل رب ﷻ د پلوه درباندې غضب درښکته شي نو زما د تاکلې شوې موعد مخالفت مو وکړ؟

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې الله ﷻ د موسی ﷺ څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَأَلۡقَى ٱلۡأَلۡوَاحَ ﴾ يعنې د تورات تختې يې وغورځولې او خپل ورور ته يې لاس وراچاوه؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا د غورځولو څخه د تختو توهين نه معلومېږي؟

مونږ وايو چې:

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۷۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱
(۳) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۵۷
(۴) روح المعاني ج۹ ص۶۶

الف: موسی ﷺ په ډېره زغرده تختي کېښودلې او د خپل ورور د راښیولو دپاره یې لاسونه وزګار کړه نو د ده جلتي الله ﷻ په القاء (وراچولو) سره تعبیر کړه[۱].

ب: مګر ډېر ښه جواب دا دی چې د القاء (وراچولو) سره په هر ځای کښې توهین ملګری نه وي لکه چې الله فرمايي: ﴿ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقِيلاً ﴾ [المزمل: ۵] یعنې: مونږ یقیناً په تا باندې دروند قول (قرآن کریم) دراچوو؛ نو دلته پکښې توهین نشته.

د ایتونو ارشادات

۷ـ ذکر شوي ایتونه مونږ ته لاندې ارشادات کوي چې په خپل وخت سره پرې عمل وکړو:

الف: باید هرڅوک د خپلې وسې په اندازه د بې دینۍ په محوه کولو کښې زیار وباسي که څه هم په نصیحت او وعظ سره وي، لکه څنګه چې موسی ﷺ خپل قوم ته نصیحت وکړ او هارون ﷺ لا ورته پخوا کړی وه.

ب: په کوم ځای کښې چې د غټ فساد خطره وي نو باید چې هلته د لاس اچولو څخه ځان بچ وساتل شي، لکه څنګه چې هارون ﷺ ترې خپل ځان بچ ساتلی وه.

ج: باید هر مؤمن د الله ﷻ د دین دپاره څه غُصه ولري او د خلکو په بې دینۍ باندې خپه شي، لکه څنګه چې د بني اسرائیلو په بې دینۍ باندې موسی ﷺ هم په غُصه وه او هم پرې غمژن وه.

د: باید چې د الله ﷻ د دین څخه هیڅوک محترم ونه ګڼل شي که څه هم ډېر نژدې حقدار وي لکه استاذ یا مشر ورور، لکه څنګه چې موسی ﷺ د هارون ﷺ مراعات ونه کړ او لاس یې وروړاچاوه سره د دې چې هارون ﷺ یې سکنی ورور وه[۲] او درې کاله ترې مشر وه[۳].

ه: کله چې سړی معقول اعتذار مونده کړي نو باید قبول یې کړي، لکه څنګه چې موسی ﷺ د خپل ورور اعتذار په جلتۍ سره ومانه.

ز: باید مسلمانان داسې کارونه ونه کړي چې دښمنان وربانديې خوشاله شي او که بالفرض وربانديې مبتلا شي نو باید چې د وریادېدلو سره سم ترې لاس واخلي، لکه څنګه چې موسی ﷺ د ذکرې شوې کلمې په اورېدلو سره سمدستي د خپل ورور ډېره خوشي کړه.

افسوس چې په افغانستان کښې تقریباً د دریو کالو څخه را په دېخوا د مجاهدینو یوه ډله د بلې سره لاس او ګرېوان ده او یوه د بلې ډېره وباسي، عزت او عفت یې اخلي او بالآخره دښمنان ورته په تماشه دي او ورپورې خاندي، مګر دوی خپله کړنلاره نه بدلوي، فانا لله و انا الیه راجعون.

(الله ﷻ دې نه کړي) که دغه وضعه ادامه وکړي نو د دې خبرې خطره شته چې اسلامي حکومت په افغانستان کښې بالکل تحقق ونه مومي او یا پېسوچه کفري دولت او یا لږ تر لږه مختلط حکومت

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۴۸

(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۰۲

جوړ شي، لکه چې نن ورځ(۱) دښمنان همدې ته ډېر لېوال او سترګې په لار دي.

یادونه

د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحې ته متوجه شئ:

اول: "شماتة" دې ته وایي چې سړی په هغه مصیبت باندې خوشاله شي چې بل چا ته په دین یا دنیا کښې ورسېږي، دا کار په مسلمانانو کښې حرام او ممنوع دی(۲).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَشَمَاتَةِ الأَعْدَاءِ»(۳) یعنې: ای مؤمنانو! په الله ﷻ باندې د دښمنانو د خوشالېدلو څخه پنا وغواړئ چې داسې حالت درباندې درنه شي چې د هغوی د خوشالۍ سبب جوړ شي.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ ٱلْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾ وَٱلَّذِينَ عَمِلُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعْدِهَا وَءَامَنُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٥٣﴾ وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى ٱلْغَضَبُ أَخَذَ ٱلْأَلْوَاحَ ۖ وَفِى نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾﴾

[۱۵۲] یقینًا هغه کسان چې دي چې خوسکی یې (په معبودیت سره) نیولی دی، ژر به دوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه (په آخرت کښې) غضب ورسېږي او په نژدې (حقیر) ژوند کښې به ورته ذلت (ورسېږي) او همدارنګه مونږ دروغو تړونکو ته جزا (سزا) ورکوو.

[۱۵۳] او هغه کسان چې ګناهونه وکړي (هر ډول ګناه چې وي) بیا د ګناهونو څخه وروسته توبه وباسي (پښېمانه شي) او خپل ایمان ته ادامه ورکړي، (نو) یقینًا ستا رب ﷻ چې دی (ای موسی!) د دې (با ایمانه توبې) څخه وروسته هرومرو بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۵۴] او هرکله چې د موسی ﷵ څخه غُصه غلې (سړه) شوه (نو یوې خواته ایښودلې شوې) تختې یې را واخستې (راپورته کړې)، حال دا چې د هغو په لیکلي شوو (مضامینو) کښې د هغو کسانو دپاره هدایت او رحمت وه (کوم) چې د خپل رب ﷻ څخه ډارېږي.

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې واضحه شوې وه چې موسی ﷵ د مناجات څخه د بېرته راستنېدلو په وخت کښې ډېر په غُصه او غمژن وه، په دې ایتونو کښې واضحه کېږي چې الله ﷻ هغه ته ډاډ ورکړ او غُصه یې سړه شوه. نو حاصل یې داسې راوځي:

---

(۱) ۱۳۷۴/۸/۱۵ هـ ش

(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۹۱

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۹۷۹

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! بیا مونږ موسی ﷺ ته د ډاډ او اطمنان دپاره وحې وکړه چې:

۱ـ هر چا چې د خوسکي عبادت کړی دی او د معبودیت په صفت باندې یې نیولی دی نو هغه به د قیامت په ورځ د خپل رب ﷻ د پلوه د غضب سره مخامخ شي او په دوزخ کښې به واچولی شي او د بلې خوا به په دنیا کښې ذلیل او مهان کړی شي. نو ته دېرغمژن کېږه مه، ډېر ژر به په دوی باندې ستا زړه یخ کړو.

دوی خو زمونږ د قدرت څخه نه وتلي دي او نه وتلی شي او همدا ډول جزا مونږ مفتریانو ته ورکوو چې په الله ﷻ باندې افتراء کوي او دروغ ورباندې تړي.

۲ـ هو! بالمقابل که څوک د خوسکي د عبادت څخه توبه تائب شي نو د هغوی سره به په لاندې قاعده باندې چال چلند وکړو:

هرڅوک چې ګناهونه وکړي، برابره خبره ده چې د کفر ګناه وي او یا نور ګناهونه، او بیا ترې توبه وباسي او ورباندې پښېمانه شي او د توبې څخه وروسته خپل کامل ایمان ته ادامه ورکړي چې نېک عمل هم ورسره ملګری کړي، نو د ده توبه به قبوله کړو او په پخوانیو ګناهونو باندې به یې ونه نیسو.

نو ای موسی! دا ځکه چې ستا رب ﷻ بښونکی او مهربان دی، نو ستا د قوم څخه چې هرڅوک د ذکر شوي جنایت څخه توبه وباسي باید ته هم په هغوی باندې د بښنې او مهربانۍ څخه کار واخلې، هم ورباندې په غُصه نه شې او هم ورسره په راتلونکې کښې په تروه تندۀ ګذاره ونه کړې.

۳ـ نو ای پېغمبره! په ذکره شوې وحې سره او د هارون ﷺ په اعتذار سره د موسی ﷺ د غُصې تېزوالی مات شو او څه ارامي ورباندې ورغله، د همدې کبله یې یوې خواته اېښودلې شوې تختې بېرته راپورته کړې او په تشریح او د دعوت باندې یې پیل وکړ.

ځکه چې ذکرې شوې تختې د الله ﷻ په هدایتونو او رحمتونو باندې ډکې وې او هرچا کولی شو چې استفاده ترې وکړي، مګر بالفعل استفاده ترې یوازې هغو خلکو وکړی شوه چې هغوی د خپل رب ﷻ څخه ډارېدل او د هدایت او رحمت په لټه کښې وه.

توضیحات

۱ـ په ذکر شوو ایتونو کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشل شوي دي:

الف: یو ګروپ وایي چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ ٱلۡعِجۡلَ ﴾ څخه د موسی ﷺ د زمانې هغه یهودان مراد دي کومو چې د دغه لوی جنایت څخه توبه وېستلې وه، دوی د ﴿ غَضَبٞ مِّن رَّبِّهِمۡ ﴾ څخه هغه قتل اخلې په کوم باندې چې د دوی توبه قبوله شوه او په [البقرة: ۵۴] آیت کښې ورته اشاره شوې ده، او د ﴿ ذِلَّةٞ ﴾ څخه هغه ذلت مراد دی کوم چې په یهودانو باندې د مسکنت ترڅنګ په دائمي توګه

خېمه وهلې وه[۱] او شرحه يې د [البقرة: ۶۱] آيت د دوهمې برخې لاندې تېره شوې ده.

مونږ ته ذکرشوی تفسير بالکل سرچپه ښکاري او دا ځکه چې:

اول: د توبې قبول (هغوی ته په ځان وژنه باندې تمام شو) د الله ﷻ رحمت وه، نه د الله ﷻ غضب، چې شرحه يې د [البقرة: ۵۴] لاندې تېره شوې ده.

دوهم: دغه تفسير د ﴿ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي ٱلْمُفْتَرِينَ ﴾ د تعقيب سره څه سمون نه خوري ځکه چې د توبې د قبول څخه وروسته دوی ته د دروغو تړونکو لقب ورکول مناسب نه برېښي.

ب: يل ګروپ وايي چې: د ذکر شوي موصول ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ ٱلْعِجْلَ ﴾ څخه د خوسکي پرستانو هغه اولادونه مطلب دي کوم چې د نبي کريم ﷺ په دعوتي امت کښې شامل وه. نو حاصل يې داسې راوځي چې: ای پېغمبره! مونږ به ستا د دعوتي امت يهودان په آخرت کښې په خپل غضب باندې ککړ کړو او په دنيا کښې به يې د ذلت سره مخامخ کړو ځکه چې دوی مفتريان دي او مونږ مفتريانو ته دغسې سزا ورکوو.

دغه تفسير مو هم د لاندې وجو د کبله نه خوښېږي:

اول: دا تفسير د "أولاد" د کلمې په تقدير باندې ولاړ دی چې: "إِنَّ أولاد الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ"؛ او بې ضرورته د تقدير منل چندان ښه کار نه دی.

دوهم: دا تفسير د سياق او سباق (وړاندې او ېېرته) بحث سره پيوند نه اخلي. وړاندې او ېېرته بحث خو د موسی ﷺ د زمانې په يهودو پورې ارتباط لري نو که دلته د هغوی اولادونه مراد شي نو ـپه اصطلاح ـ اميل به پرې شي او ملغلرې به دانه وانه شي.

تبصره

۲ـ کوم تفسير چې مونږ ته د الله ﷻ په توفيق ښه ښکاره شوی دی هغه دا دی چې آيت شريف د موسی ﷺ د زمانې د يهودانو حال بيانوي او هم د ﴿ غَضَبٌ ﴾ څخه اخروي عذاب او د ﴿ ذِلَّةٌ ﴾ څخه دنياوي عذاب مطلب دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې:

ای موسی! خوسکي پرستان به د لاندې دوه وو حالتونو څخه خالي نه وي:

اول: يا به په خپله کړنلاره باندې کلک پاتې شي، نو دوی ته به اخروي او دنياوي عذابونه ورکړو.

دوهم: يا به د خپلو جنايتونو څخه توبه تائب شي، نو د دوی به توبه قبوله کړو؛ په هر تقدير، ته ډېر مه غمژن کېږه او حوصله د لاسه مه ورکوه.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې ايا د خوسکي پرستانو څخه څوک په خپله کړنلاره باندې کلک شو چې توبه تائب نه شو؟

---

(۱) تفسير الخازن ج۲ ص۶۴۰؛ تفسير المنار ج۹ ص۲۱۱

مونږ وايو چې: ځينې مفسرين کرام وايي چې سامري زرګر توبه ونه ويستله⁽¹⁾ چې الله ﷻ به يې په آخرت کښې په خپل غضب باندې ککړ کړي او په دنيا کښې د لوی توهين او ذلت سره مخامخ شو چې د ده د وړاندې موسى عليه السلام د ده معبود (خوسکی) وسوزاوه او ايره يې په درياب کښې وشندله مګر دغه مخلص عبادت کوونکي ونه شو کړی چې د موسى عليه السلام لاس ونيسي او خپل ځان د توهين او تحقير څخه وژغوري.

په دې باندې علاوه نوموړي (سامري) ټول عمر د خلکو څخه په انزوا (يوازېتوب) کښې تېر کړ او هرڅوک به چې ورنژدې کېده هغه به سمدستي کلکې تبې نيوه او په خپله سامری به هم په تبه باندې اخته کيده، د همدې کبله به يې په لوړ اواز سره چيغې وهلې چې "لَا مِسَاسَ" يعنې زما سره دې هېڅوک تماس نه نيسي او نه دې ماته څوک رانژدې کېږي⁽²⁾.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې د توبې د قبول دپاره خو د ايمان موجوديت شرط دی نو د څه حکمت په بنا په ﴿ ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِهَا وَءَامَنُوٓاْ ﴾ کښې ايمان وروسته ذکر کړی شو، ته به وايې چې د توبې د قبول دپاره ايمان شرط نه دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ وَءَامَنُوٓاْ ﴾ څخه د ايمان ادامه مطلب ده، لکه چې د [النساء: ۱۳۶] آيت لاندې يې شرحه تېره شوې ده، لله الحمد.

د موسى عليه السلام غُصه ډېره تېزه وه

۵_ د ﴿ وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى ٱلۡغَضَبُ ﴾ په جمله کښې الله ﷻ د سکوت نسبت غضب (غُصې) ته وکړ ته به وايې چې د موسى عليه السلام غُصه يو انسان وه او ده ته يې توصيه کوله چې خپل ورور (هارون عليه السلام) په اصطلاح د ګرېوان څخه ونيسه او داسې-داسې خبرې ورته وکړه، خو کله چې د ده غُصه د وصاياوو څخه چپه (سړه) شوه نو تختو ته يې لاس کړ.

د ذکر شوي نسبت څخه معلومېږي چې موسى عليه السلام ډېره تېزه غُصه درلوده، په همدې مطلب باندې لاندې احاديث هم دلالت کوي:

الف: يوه ورځې موسى عليه السلام غسل کاوه او په ډېره باندې يې خپلې جامې اېښې وې نو ډبرې ترې په معجزانه توګه جامې وتښتولې او د بني اسرائيلو د يوې ټولنې منځ ته يې ورسولې ترڅو هغوی پوه شي چې موسى عليه السلام په غليظه عورت کښې څه عيب نه لري او د خلکو پشان څکه خپل ځان نه بربنډوي چې حياناک دی، هسې نه چې عيبجن دی لکه چې هغوی پرې ګومان کاوه.

لنډه دا چې موسى عليه السلام په غُصه شو او ډېره يې په خپله همسا باندې شپږ-اوه ګوزاره ووهله او

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۶۹

(۲) روح المعاني ج۱۶ ۲۵۵

تغمي یې پکښې جوړې کړي[۱].

ب: موسی ﷺ ته ملک الموت د انسان په څېره کښې ورغی او د روح اخیستلو غوښتنه یې ترې وکړه، موسی ﷺ ورته په غُصه شو او په څپېړه باندې یې وواهه حتی سترګه یې ورته ړنده کړه. الله ﷻ ورته سترګه جوړه کړه او ملک الموت ته یې هدایت وکړ چې موسی ﷺ ته ووایه چې د یوه غوایه په شا باندې لاس کېږده څومره ویښتان چې ستا د لاس لاندې شي د هماغه عدد په اندازه دې ستا عمر اوږد وي (ترڅو ته خوشاله شې).

نو موسی ﷺ وویلې چې: «أيْ رَبِّ ثُمَّ مَاذَا» یعني: ای ربه بیا به څه کېږي؟ الله ﷻ وفرمایل چې «ثُمَّ الْمَوْتُ» بیا به مرګ وي. موسی ﷺ وویلې چې «فَالآنَ»[۲] نو همدا اوس (مرګ ته تیار یم).

هو! که څه هم د موسی ﷺ غُصه ډېره تېزه او ژر راتلونکې وه مګر په عین حال کښې ډېره ژر سړېدونکې وه، د همدې کبله د هارون ﷺ په لنډ اعتذار باندې په چالاکۍ سره سړه شوه.

نو موسی ﷺ د هغو انسانانو څخه وه د کومو په باره چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمِنْهُمْ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الْفَيْءِ فَتِلْكَ بِتِلْكَ»[۳] خینې خلک ژر په غُصه کېږي خو ژر د غُصې څخه رجوع کوي (غُصه یې سړېږي) نو دا په دې شو. یعنې هغه سرعت د دې سرعت په عوض کښې یو برابر شو، نه زیات نه کم.

د عربیت یو تحلیل

۶ـ په ﴿ فِي نُسْخَتِهَا ﴾ کښې اضافت بیاني دی او د "نُسْخَة" کلمه په معنی د "مَنسوخ" سره ده چې د "مکتوب" معنی ورکوي[۴].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د تختو په هغو لیکلو شوو کښې کومې چې پخپله تختې دي هدایت او رحمت وه. یعنې د دغو تختو محتویات د هدایت رحمت څخه ډک وه.

﴿ وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُۥ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَـٰتِنَا ۖ فَلَمَّآ أَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِيَّـٰىَ ۖ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَّآ ۖ إِنْ هِىَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَآءُ وَتَهْدِى مَن تَشَآءُ ۖ أَنتَ وَلِيُّنَا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا ۖ وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْغَـٰفِرِينَ ﴿١٥٥﴾ وَٱكْتُبْ لَنَا فِى هَـٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى ٱلْـَٔاخِرَةِ إِنَّا هُدْنَآ إِلَيْكَ ۚ قَالَ عَذَابِىٓ أُصِيبُ

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۲۶۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۷۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۲
(۴) روح المعاني ج۹ ص۷۱

بِهِۦ مَنْ أَشَآءُ ۖ وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ ۚ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ
وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَٰتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

[۱۵۵] او موسی ﷺ زمونږ د مقرره وخت دپاره د خپل قوم څخه اویا سړي خوښ کړه، نو کله چې دوی (اویا کسانو) لره زلزلې ونیوه موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! که ستا (زمونږ د هلاک) اراده شوې وې نو د (نن څخه) وړاندې به دوی او زه (ټول) تا هلاک کړي وی (د ډېرو مهلکو ځایونو څخه دې را تېر کړي یاستو).

(ای ربه!) ایا ته مونږ د هغه څه په سبب باندې هلاکوې چې زمونږ د جملې څخه بې عقلانو (سادګانو) کړي دي (په سوال کښې یې د حده تجاوز کړی دی)؟

دا هلاکت نه دی مګر ستا ازمېښت دی چې ته په همدې (ازمېښت) سره هغه څوک ګمراه کوې چې ستا اراده وشي او هغه چاته (پرې) هدایت کوې چې ستا اراده وشي. (ای ربه) ته زمونږ کار ساز یې، نو مونږ ته مغفرت وکړې او په مونږ باندې رحم وکړې، او ته د ښښونکو د جملې څخه بهتر ښښونکی یې.

[۱۵۶] او زمونږ دپاره په دغه نړۍ ژوند کښې نیکي (خوشالي) وټاکې او په آخرت کښې هم (راته نیکي وټاکې). یقیناً مونږ تاته رجوع کړې ده (په خپلو کړو باندې پښېمانه یاستو).

الله ﷻ وویلې چې: زما عذاب چې دی زه یې هغه چا ته رسوم چې زما خوښه شي، او زما رحمت چې دی هر شی یې ځای کړی دی، نو ژر دی چې زه به خپل رحمت هغو کسانو ته وټاکم چې پرهېزګاري کوي او زکاتونه ورکوي، او هغو کسانو ته هم چې دوی زمونږ په ایتونو باندې (په دوامداره توګه) عقیده کوي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ په خپلو جلیله صفاتو کښې د غفور رحیم صفات هم ذکر کړي وه چې د بندګانو توبې قبلوي او ښښنه ورته کوي، په دې ایتونو کښې د مغفرت او توبې قبلونې یو مثال ښودلی شوی دی. دا د یو پلوه، او بل پلوه د بني اسرائیلو یوې بلې واقعې ته هم اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راووځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د بني اسرائیلو یوه بله قیصه هم قرائت کړه چې الله ﷻ څومره لوی مهربان او توبه قبلوونکی دی، هغه دا چې یو ځلې موسی ﷺ د خپل قوم څخه اویا کسان خوښ کړه ترڅو یې د خپله خانه سره د طورغره ته بوزي او د ټول قوم په نمایندګۍ هلته افتخار حاصل کړي. کله چې موسی ﷺ د خپلې غوره کړی شوي ډلې په شمول زمونږ په مقرره (ټاکلي) وخت کښې مقرره ځای ته ورسیده نو هلته د موسی ﷺ څخه په غیر نور ټول زلزلې وجرقول چې په

نتیجه کښې ټول مړه شوه او د ده څخه په غیر هېڅوک هلته ژوندي پاتې نشو، نو موسی ﷺ الله ﷻ ته په لاندې کلماتو سره سوالونه وکړه چې:

۱ـ ای زما ربه! که ستا اراده شوې وی زما په شمول به دې لا د وخته ټول هلاک کړي وی، د فرعونیانو څخه دې نجات راکړ او د مهلک دریاب څخه دې روغ رمټ راپورېویستلو او داسې د نورو مهلکو خایونو څخه دې ژوندي پاتې کړي یاستو نو اوس هم په مونږ باندې لطف وکړې او دا مړه ملګري راته را ژوندي کړې.

۲ـ ای زمونږ ربه! زمونږ ساده ګانو د دې څخه وړاندې هم ګناهونه کړي وه خو مونږ دې پرې نه یو هلاک کړي او عفوه دې راته کړې ده، د مثال په توګه زمونږ د قوم یوې ساده ډلې غوښتنه وکړه چې د دوی په وړاندې زه د عبادت دپاره یو بوت ودرم او داسې نور، خو تا پرې مونږ نه یاستو هلاک کړي او ژوندي دې پرېښي یاستو، نو اوس هم د سادګانو د ګناه څخه راتېر شې.

۳ـ ای ربه! دا چې دلته زما د قوم یوه منتخبه ډله پوپنا شوه دا بل شی نه دی مګر ستا د پلوه یو لوی امتحان دی چې زما قوم به ورسره مخامخ شي، نو دا معلومه نه ده چې د دې امتحان څخه به کامیاب ووزي او که نه.

ای ربه! ته په دغسې امتحاناتو باندې هغه څوک ګمراه کوې چې ستا ورته اراده وشي او هغه چا ته پرې، هدایت کوې چې ستا خوښه شي.

۴ـ ای ربه! زما قوم تازه په تازه د فرعونیانو د تسلط څخه نجات موندلی دی او په دین کښې دومره قوي شوي نه دي چې د دغسې لوی امتحان په مقابل کښې ودرېږي او پښې یې ښویه نه شي.

زه پوهېږم چې دوی به د دغو اویا نفرو په مړینه کښې ما تومتي کړي او راته به ووایې چې دوی ټول تا وژلي دي، د دې خای څخه دې د مناجات په بهانه بوتلل او هلته دې ټول ووژل، که نه نو ته څنګه ژوندی پاتې شوې.

۵ـ ای زمونږ ربه! ته زمونږ د ټولو دوست او کار ساز یې. نو دغه مړي راته راژوندي کړې چې زما سره یو خای بېرته ستانه شي او زما نوی مسلمان قوم د دغه لوی امتحان څخه بچ پاتې شي.

۶ـ نو ای زمونږ ربه! مونږ ټولو ته د ګناه څخه مغفرت وکړې او په دې باندې علاوه په مونږ باندې مهرباني هم وکړې او د نېکیو توفیق راکړې. بې شکه همدا ته بهتر بښونکی او بهتر مهرباني کوونکی یې ستا غوندې بښنه او مهرباني هېڅوک نه شي کولی، چې بښنه او مهرباني دې بې غرضه او بې عوضه ده.

۷ـ ای زمونږ ربه! په مونږ باندې ستا د مهربانۍ یو صورت دا دی چې مونږ ته په دې دنیا کښې هم خوښي او خوشالي را کړې او په آخرت کښې مو هم د خوښیو او خو شالیو څخه بې برخې نه کړې.

۸ـ ای زمونږ ربه! مونږ ټولو تا ته رجوع کړې ده او همدا ستا څخه خپل احتیاجات غواړو، نه بل څوک د احتیاج د پوره کولو توان لري او نه مونږ بل چا ته د احتیاج لاس ورغزوو، زمونږ ټوله هیله او اسره یوازې همدا تا ته ده او بس.

۹_ الله ﷻ موسی ؑ ته د ذکرې شوې بلیغې وینا په مقابل کښې په لاندې شرحې سره اجابت وکړ چې:

الف: ای موسی! زه خپل عذاب هر هغه چاته رسوم چې زما ورته اراده وشي، رښتیا چې تاسو مې د ډېرو مهلکو خاینو څخه را خلاص کړي یاست چې هلته مې تاسو ته د عذاب رسونې اراده نه وه شوې، او په دې مقام کښې مې د عذاب رسونې اراده وشوه نو دوی مې ټول مړه کړه.

ب: مګر زما رحمت په دنیا کښې هر شي ته رسېدلی دی حتی چې په عذاب باندې مبتلا خلک هم پکښې شامل دي چې د مسلط عذاب څخه په بل سخت عذاب باندې مې نه دي مبتلا کړي.

نو په همدې بنا زما په رحمت کښې دا هم شامله ده چې دغه مړه شوي کسان ستا د سوال د اجابت دپاره بېرته را ژوندي کړم چې ستا سره په اجتماعي توګه بېرته قوم ته ورستانه شي.

ج: اما زما رحمت په آخرت کښې په متقیانو مؤمنانو پورې خاص دی چې کافران پکښې برخه نه لري. نو زه به هلته هرو مرو خپل رحمت هغو خلکو ته وټاکم چې د کفر څخه ځانونه ساتي او په جدیت سره زکاتونه ورکوي او په بدني عباداتو باندې علاوه مالي عبادتونه هم نه پرېږدي او بالآخره خپلو عقائدو ته زمونږ په ایتونو باندې په سمه سیده توګه ادامه ورکوي.

د: نو ای موسی! لنډه دا چې زما رحمت ډېر پراخه دی او د لوړو مرتبو د ورکړې معیار مې بل هېڅ شی نه دی (نه نسب او نه وخت او نه زمان) بلکې معیار یې فقط عقیدوي او عملي تقوی ده او بس.

په کومه جرګه باندې چې ما ځمکه زلزله کړه د هغوی ګناه دا وه چې د یو پلوه یې د لوړې رتبې په غوښتلو کښې تقوی هېره کړه د دوی خیال وه چې د نسب په ذریعه به لوړې رتبې ته ورپورته شو او د بله پلوه دوی خپلو ځانونو ته په امتیاز قائل شوه چې د دوی څخه بهتر خلک نه وړاندې تېر شوي دي او نه به وروسته را شي. حال دا چې محمدي ﷺ امت وروسته را روان دی چې هغه د دوی څخه بهتر دی.

توضیحات

۱_ د پلټنې څخه څرګندېږي چې موسی ؑ د طور غره ته وخت په وخت درې خلې د بني اسرائیلو د مخورو جرګې او نمایندګان بېولې وه[۱]. هغه دا چې:

الف: یوه هغه جرګه وه چې د اول ځل دپاره د تورات د راوړلو دپاره بېولې شوې وه چې په [البقرة: ۵۵] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: دوهمه هغه جرګه وه چې دوی د الله ﷻ په حضور کښې د خوسکې د عبادت څخه لا زیات اعتذار وړاندې کړي.

ج: درېمه هغه جرګه وه چې معلومه کړي چې ایا هارون ؑ وژلی شوی دی او که په خپل مرګ مړ شوی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۷۳؛ تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۶۱؛ البحر المحیط ج۵ ص۱۷۸

دا قیصه داسې وه چې موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه د عبادت دپاره د طور غره ته تللي وه چې هارون ﷺ هملته وفات او هملته د فن شو نو موسی ﷺ چې خپل قوم ته بېرته ورستون شو او هارون ﷺ ورسره نه وه نو دوی پرې اتهام ولګاوه چې تا وژلی دی.

موسی ﷺ د اتهام د لرې کولو دپاره هلته جرګه بوتله او د هارون ﷺ په قبر باندې یې ودروله چې ای هارونه! ایا ته وژل شوی یې او که وفات شوی یې؟

نو هغه د قبر څخه اواز وکړ چې بلکې زه وفات شوی یم (وژل شوی نه یم)، نو ذکره شوې جرګه زلزلې ونیوله[۱].

دلته کومه جرګه مطلب ده؟

۲ـ پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې کومه جرګه مطلب ده او جنایت یې څه وه چې زلزلې ونیوله، نو په همدې ارتباط علماوو کرامو ډېر څه لیکلي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: څوک چې د جرګې د تکوین سبب د خوسکي د عبادت څخه اعتذار ګڼي نو دوی وایي چې دغه جرګه د هغه خلکو څخه جوړه شوې وه چې هغوی د خوسکې عبادت نه وه کړی مګر د عبادت کوونکو سره یې علاقه هم نه وه قطعه کړې، او یا په بل عبارت: د امر بالمعروف او نهي عن المنکر وظیفه یې نه وه اجراء کړې، نو الله ﷻ په دوی باندې زلزله مسلطه کړه[۲].

ب: څوک چې په جرګه باندې د هارون ﷺ د قبره د جرګې نوم ږدي، لکه چې لږ وړاندې تېر شو، هغوی وایي چې د دوی جنایت په موسی ﷺ باندې د هارون ﷺ د قتل اتهام لګول وه[۳].

او ځینو نورو یې نور جنایات ښودلي دي[۴].

تبصره

۳ـ مونږ ته داسې برېښي چې اوله جرګه خو په دې مقام کښې مراده نه ده څکه چې د هغې په هکله د ﴿ فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ ﴾ [البقرة:۵۵] یعني: تاسو لره تندر ونیوه، جمله نازله شوې ده، او د دې جرګې په باره کښې د ﴿ فَلَمَّآ أَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ ﴾ کلمات نازل شوي دي، یعني: نو چې کله دوی لره زلزلې ونیوه. او پوره واضحه ده چې "صَاعِقَة" او "رَجْفَة" بیلې‌بیلې کلمې دي نو په کار دي چې بې ضرورته یوه په بلې باندې حمل نه کړې شي.

همدارنګه زمونږ په نزد دوهمه او دریمه هره یوه جرګه صحت لري چې په دې مقام کښې مراده کړې شي مګر په دغو دواړو صورتونو کښې د جرګې جنایت مونږ ته هغه نه برېښي کوم چې علماوو کرامو په ګوته کړی دی او وړاندې ذکر شو بلکې مونږ ته یې په دواړو صورتونو کښې په زلزله باندې

---

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۷۲

(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۷

(۳) زاد المسیر ج۳ ص۱۸۲

(۴) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۷

د جړقولو وجه هغه په نظر راځي کومه چې د ایتونو د وروستنۍ برخې څخه په ډاګه معلومېږي هغه دا چې جرګې په سوال کولو کښې د شرعي معیار څخه تجاوز وکړ، داسې چې: ای ربه! مونږ ته هغه څه راکړې چې نه دې پخوا چاته ورکړي دي او نه به يې وروسته چاته ورکړې[1] د الله ﷻ دغه دول سوال خوښ نه شو او په زلزله باندې يې ونیوه او بیا يې وفرمایل چې: ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ یعنې زما رحمت هر شي ته رسېدلی دی نو جرګې ته په کار نه وه چې د دغسې پراخه رحمت راتنګول يې وغوښتل. په اصطلاح په یوه کوزه کښې يې د دریاب د بندولو غوښتنه وکړه، زما په بندګانو کښې محمدي ﷺ امت راروان دی چې په هغوی باندې به د بل هرچا څخه زیات رحمت وکړم.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: ایا ذکره شوې جرګه (هره یوه چې وي) په زلزلې سره مړه شوه او که محض د بې خودۍ (بې هوشۍ) ... مخامخه شوه؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نظر دغه جرګه مړه شوې وه او وژل شوې نه وه خو وژلو ته ورنژدې شوې وه[2] مګر اکثره علماء وایي چې دوی وژل شوي وه او په سختې زلزلې سره يې ارواګانې الوتې وې[3].

مونږ همدغه دوهم نظر ته ترجیح ورکوو چې د یو پلوه پرې د ﴿ أَتُهْلِكُنَا ﴾ کلمه دلالت کوي او د بلې خوا که _بالفرض_ دوی مړه شوي نه وی نو موسی ؈ به دومره نه وی وارخطا شوی لکه څومره چې د بېرته پاتې خلکو د جواب د غمه وارخطا شوی وه.

مګر غالبه دا ده چې دوی به را ژوندي شوي وي او الله ﷻ به موسی ؈ د قوم د تشویش څخه بې غمه کړی وي، او د ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ جمله هم ژوندي کېدلو ته شامله ښکاري.

د عربیت یو قانون

۵_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ هِيَ ﴾ ضمیر په ﴿ فِتْنَتُكَ ﴾ کښې د "فِتْنَة" کلمې ته راجع کړی دی چې په ما بعد سره تفسیر شوی دی[4].

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې ذکر شوی ضمیر به هغه هلاکت ته راجع وي په کوم باندې چې د ﴿ أَتُهْلِكُنَا ﴾ جمله دلالت کوي.

یادونه

۶_ څرنګه چې دا مقام د سوال او غوښتنې وه نو خپل رب ﷻ ته د زاریو او تواضع د کبله موسی ؈

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۱۸۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲٦۲
(۳) روح المعاني ج۹ ص۷۴
(۴) البحر المحیط ج۵ ص۱۸۹

خپل ځان هم په هلاک کړی شوو کنښې شمېر کړ چې: ﴿ أَتُهْلِكُنَا ﴾ ایا ته مونږ هلاکوې؟ او هم یې د خپل ځان دپاره په ﴿ فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا ﴾ کنښې مغفرت او رحم وغوښت.

﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِيَّ ٱلْأُمِّيَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَىٰهُمْ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَٱلْأَغْلَٰلَ ٱلَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِهِۦ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَٱتَّبَعُوا۟ ٱلنُّورَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾

[۱۵۷] (متقیان او مؤمنان) هغه کسان (دي) چې د هغه لېږلي شوي احکام رسوونکي امي (پیغمبر) پېروي کوي چې په خپل نزد باندې یې په تورات او انجیل کنښې لیکلی شوی مونده کوي. چې په نېکو کارونو باندې ورته امر کوي او د منکرو (په شریعت کنښې د نا اشنا کارونو) څخه یې منعه کوي، او هم دوی (خلکو) ته پاکېزه شیان حلالوي او پلیت شیان ورباندې حراموي او هم د دوی څخه دروند بار او هغه مشقتونه غورزوي کوم چې (د) دوی (په غاړو) باندې (په پخوانیو ادیانو کنښې) پراته وه.

نو هغه کسان چې په ده (ذکر شوي پېغمبر) باندې ایمان راوړي او تعظیم یې وکړي (د توهین څخه یې ځانونه وساتي) او (بالآخره د دین په رسونه کنښې یې) کومک وکړي او هم د هغې نور (رڼا) پېروي وکړي چې د ده سره به نازله کړی شوي وي (چې د قرآن کریم څخه عبارت ده)، دغه کسان همدوی فلاح موندونکي دي (د همدوی نجات په برخه دی او تاسو ته په کار دي ـ ای د موسی ﷺ امته! ـ چې ځانونه په همدغه ټولګي کنښې شامل کړئ).

د مطلب خلاصه

په دې آیت شریف کنښې د وراندېنیو ایتونو هغه مضمون تعقیب شوی دی کوم چې الله ﷻ په مناجات کنښې موسی ﷺ ته وحي کړی وه چې حاصل یې لاندې لوستلی شي:

یعني: ای موسی! ماته د نږدې کېدلو وجه صرف عقیدوي او عملي تقوی ده او د تقوی دارانو یوه بارزه ډله هغه ده کومه چې په لاندې صفاتو باندې د موصوف پیغمبر په عقیده او عمل کنښې پېروي کوي:

۱ـ دوی معتقد دي چې دا پیغمبر د الله ﷻ د پلوه راستولی شوی دی او ـالعیاذ بالله ـ په الله ﷻ باندې یې دروغ نه دي تړلي چې زه یې راستولی یم.

۲ـ دوی وایي چې دا پیغمبر د الله ﷻ د پلوه مکلف دی چې خلکو ته د ده ﷻ پیغامونه ورسوي که بالفرض په پیغام رسونه کنښې سستي وکړي نو د الله ﷻ په نزد به مسؤل وي.

۳ـ دا پيغمبر اُمي دی چې نه يې ليک لوست کړی دی او نه د چا شاګرد شوی دی، مګر په عين حال کښې په غيبي او لدني توګه دومره علوم ورکړی شوي دي چې هېڅوک ورسره په يوه برخه کښې هم سيالي نه شي کولی او ټول پوهان ورته حيران دي.

۴ـ دوی عقيده لري چې د دغه پيغمبر ذکر هم په تورات کښې شته او هم په انجيل کښې، که توراتيان او انجيليان په خپلو کتابونو کښې په انصاف سره نظر وکړي نو د هغه ذکر به پکښې بې تکلفه وګوري او ډېر دقت ته به يې اړتيا پاتې نه شي.

۵ـ دوی وايي چې دا پيغمبر خلکو ته په نيکيو باندې امر کوي او د منکراتو څخه يې منعه کوي او د بدو رواجونو مخه يې نيسي، نه د چا څخه اجرت او شاباسی غواړي او نه په چا باندې احسان باروي.

۶ـ د دې پيغمبر خاصيت دا دی چې پاکيزه شيان خلکو ته حلالوي او دوی ته توصيه کوي چې خپل پاکيزه څاروي په خانونو باندې د بحيرې او سائبې او په نورو نومونو سره مه حراموئ او د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړئ او شکريه يې ادا کړئ.

۷ـ او هم په خلکو باندې ناپاکه او پليت شيان حراموي او توصيه ورته کوي چې مردارې مه خورئ او خپل رزق د ناپاکيزه شيانو څخه مه جوړوئ.

۸ـ د خلکو څخه به په خپل شريعت کښې هغه درانه بارونه (احکام) لرې کړي او په اسانو احکامو باندې به يې ورته بدل کړي کوم چې د هغو اجراء کول خلکو ته لوی بار (پېټی) وي.

او هم به د خلکو څخه هغه اتکړې او غوراب وباسي کومې چې د دوی لاسونه يې د غاړو سره يو ځای کړي وي او د احکامو په اجراء کښې پرې د قيدونو په شکل لګولي شوي وي.

نو هغه کسان چې په ذکرو شوو صفاتوسره په موصوف پيغمبر باندې ايمان راوړي او تعظيم يې وکړي (د توهين څخه يې خانونه وساتي) او بالآخره هم يې نصرت وکړي (د ده پېروی ته دعوت وکړي) او هم د ده د کتاب پېروي وکړي چې د نُور غوندې روښانه دی او په ده باندې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، نو دغه کسان همدوی کامیابان او د لوړو رتبو خاوندان دي، چې هېڅوک ورسره سيالي نه شي کولی.

توضيحات

۱ـ مونږ د [البقرة:۸۹] آيت لاندې په پخوانيو کتابو کښې د نبي کريم ﷺ د ذکر په هکله څه معلومات ليکلي دي چې بيا ليکلو ته اړتيا نه ګورو، خو فقط لاندې معلومات ورباندې اضافه کوو:

الف: په پخوانيو کتابونو کښې آخر الزمان پيغمبر ﷺ په عمومي صفاتو سره ذکر شوی وه چې د همدغو صفاتو د جملې څخه د غه اته (۸) صفات هم دي چې په آيت کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: په يو لک څليرشت زره ـزيات يا کمـ پيغمبرانو عليهم السلام کښې د محمد ﷺ څخه په غير په يوه پيغمبر باندې هم ذکر شوي اته واړه صفات په مجموعي توګه نه دي صادق شوي او د ده ﷺ څخه په غير يې بل مصداق نه دی موجود شوی.

نو د آخري زماني اهل الکتابو ته پکار دي چې په همدغه ځرګند دلیل باندې اعتماد وکړي او ایمان ورباندې راوړي، ځکه چې د دوی پیغمبرانو (موسی ﷺ، عیسی ﷺ) په خپلو خپلو وختونو کښې په ده ﷺ باندې ایمان راوړلو ته دعوت چلولی دی.

ج: دغه آیت شریف –چې اوس د بحث لاندې دی– ټول اهل الکتاب په غوږ باندې وهي چې آن د موسی ﷺ په زمانه کښې لا د لوړو مراتبو د موندلو دپاره د آخر الزمان په پیغمبر ﷺ پیروي شرط وه چې په مناجات کښې ورته پرې توصیه شوې وه، نو نن ورځ به ولې شرط نه وي چې دنیا یې په موجودیت باندې مشرفه شوې ده او نه بل پیغمبر شته او نه یې د راتللو احتمال شته.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د پیروۍ دپاره خو د شریعت موجودیت لومړنی شرط دی، نو پوښتنه دا ده چې په پخوانیو امتونو باندې د آخر الزمان پیغمبر پیروي څه معنی لري حال دا چې په هغو وختونو کښې د ده شریعت نه وه نازل شوی؟

مونږ وایو چې: پیروي (یا اتباع) په دوه ډوله ده: یوه عقیدوي ده او بله عملي ده، د عملي پیروۍ دپاره د شریعت موجودیت ضرور دی چې عمل د تفصیلي حکم څخه په غیر صورت نه شي درلودلی، اما د عقیدوي پیروۍ دپاره دا شرط نشته نو لکه څنګه چې مونږ د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام په عقیدوي پیروۍ باندې مکلف یاستو همدارنګه پخواني خلک هم د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په عقیدوي پیروۍ باندې مکلف وه.

د محمد ﷺ په هکله بشارتونه

۳_ که څه هم پخواني کتابونه تحریف شوي دي خو د تحریف سره‌سره اوس هم پکښې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په پړېمانه بشارتونه پاتې دي چې ځینو مفسرینو کړامو یې څو مثالونه رانقل کړي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري همته دې مراجعه وکړي.

رسول او نبي څه فرق لري؟

۴_ که څه هم د عقائدو کتابونه "رسول" د هغه پیغمبر لقب ګڼي چې اسماني کتاب ولري، او "نبي" عام بولي چې کتاب ولري او که نه[۲]، مګر د تفاسیرو کتابونه وایي چې دغه دواړه کلمې صرف په اضافت سره مفهومي فرق پیدا کوي او په مصداق کښې دواړه متحدي دي[۳].

نو په دې اعتبار سره چې الله ﷻ ته یې اضافت واخستل شي د رسول په نامه یادیږي ځکه چې الله ﷻ راستولی دی، او په دې اعتبار سره چې خلکو ته یې د اضافت خیال وساتلی شي نو د نبي لقب ورکول کېږي ځکه چې خلکو ته د الله ﷻ د احکامو النباء (خبر) ورکوي.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۶۸_۲۷۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۵۱؛ الدر المنثور ج۳ ص۵۷۵_۵۸۲
(۲) شرح العقائد ص
(۳) روح المعاني ج۹ ص۷۹

نو د دواړو کلمو حاصل داسې کېږي چې: هغو مؤمنانو ته الله ﷻ خپل رحمت ټاکلی دی چې په پیغمبر باندې په دوه حیثه عقیده کوي: یو په دې حیث چې الله ﷻ رالیږلی دی کوم حقائق چې بیانوي هغه د رسالت رڼا ده نه د یو فیلسوف او هوښیار سړي، او بل په دې حیث چې د احکامو رسول د ده فریضه ده او په همدې باندې مکلف دی.

یادونه

۵ـ د ﴿وَٱلۡإِنجِيلِ﴾ او د ﴿ٱلنُّورَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ﴾ په کلماتو سره موسی ﷺ ته بشارت ورکړی شوی دی چې د عیسی ﷺ انجیل او د محمد ﷺ قرآن کریم هم نازلېدونکی دی، په کار دي چې امت دې وربانديې خبر کړي چې په وخت سره دواړه خپله کړنلاره وګرځوي، هسې نه چې په تورات باندې د نه منسوخ کیدونکي کتاب ګومان وکړي.

"إِصْر" او "أَغْلال" څه معنی؟

۶ـ "إِصْر" د یو شي غوټه کولو او په غُصه سره بندولو ته وایي[1] او "أَغْلال" د "غُل" جمعه ده، "غُل" هغه شي ته ویل کېږي چې لاسونه وربانديې د غاړې پورې تړل کېږي[2] چې په پښتو ژبه کښې ورته غوراب وایي.

په دې مقام کښې دواړه کلمې د هغو درنو احکامو څخه کنایه دي چې اجراء کول یې ـپه اصطلاحـ د سړي ملا ماتوي، ته به وایې چې کلکه غوټه ده او نه پرانستله کېږي، او یا د اجراء کولو په غرض د چا لاس نه ورغزېږي او د غاړې پورې نښتی دی. د دغو ثقیلو احکامو څو مثالونه مونږ د [البقرة:۲۸۶] آیت لاندې لیکلي دي بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، خو د مقام په ارتباط لاندې وضاحت وراضافه کوو:

الف: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې د نبي کریم ﷺ حضور ته یو اعرابي ورغی نو هلته یې خپل اوښ خی کړ او پښنه یې ورته وتړله، بیا یې نبي کریم ﷺ پسې د جمعې لمونځ وکړ، بیا نو خپلې اوښې ته ورغی د هغې پښنه یې پرانستله او پرې سور شو، بیا یې په لوړ اواز سره غږ وکړ چې: "اللّٰهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا وَلَا تُشْرِكْ فِي رَحْمَتِنَا أَحَدًا" ای الله! په ما او په محمد ﷺ باندې رحم وکړې او زمونږ په رحمت کښې هیچا ته ګډون مه ورکوې. نو نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: «أَتَقُولُونَ هَٰذَا أَضَلُّ أَمْ بَعِيرُهُ أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ»[3] ایا تاسو وایاست (وایاست) چې دغه (اعرابي) ډېر بې لارې دی او که د ده اوښ، ایا تاسو هغه وانه وریدل چې ده وویلې؟ یعنې د الله ﷻ پراخه رحمت یې په دوه کسانو پورې حصر کړ ته به وایې چې دریاب په کوزه کښې بندوي.

ب: رښتیا چې نبي کریم ﷺ داسې دین راوړی دی چې د پخوانیو مشکل الاجراء احکامو څخه یې

(۱) مفردات الراغب ص۱۴
(۲) مفردات الراغب ص۳۷۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۶۵

د خلکو اوږې سپکې کړې دي، يو ډېر ځرګند مثال يې په وړاندې حديث کښې ذکر شو، هغه دا چې په کوم سوال باندې چې د موسى ﷺ د امتيانو د مخورو جرګه په زلزلې سره جرقولې شوې وه، چې په [الأعراف:۱۵۵] آيت کښې ورته اشاره شوې ده، عين همغه ډول سوال د نبي کريم ﷺ د امت يوه اعرابي هم وکړ خو نه د زلزلې لاندې واقع شو او نه ورباندې بله بلا نازله شوه. ځکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي: «إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ بِالْيَهُودِيَّةِ وَلا بِالنَّصْرَانِيَّةِ وَلَكِنِّي بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ»(۱) يعني: يقيناً زه نه د يهوديت د لارې سره استولى شوى يم او نه د نصرانيت د لارې سره، مګر زه په سمې (سيده) اسانې لارې سره مبعوث شوى يم.

او بل ډېر بارز او ځرګند مثال يې د [الأعراف:۱۶۶] آيت لاندې ـ ان شاء الله ـ راروان دى.

ج: که څوک د پښوانيو د مشکلو احکامو څه نور مثالونه د نظره تېروي نو ځينو اوږدو تفاسيرو(۲) ته دې مراجعه وکړي.

﴿ قُلْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَـٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾

[۱۵۸] (اى پيغمبره!) ووايه (اعلان کړه چې:) اى خلکو! يقيناً زه تاسو ټولو ته د هغه الله ﷻ استولى شوې يم چې خاص همده ﷻ لره د اسمانونو او (هم) د ځمکو واکداري ده (په حقه) بل هيڅ معبود نشته مګر همدى ﷻ دى (او بس)، همدى ﷻ ژوندي کول کوي او همدى ﷻ مړه کول کوي (هرڅه د همده ﷻ په اختيار کښې دي).

نو (اى خلکو!) په الله ﷻ باندې ايمان راوړئ او د ده ﷻ په هغه استولي شوي (او) احکام رسوونکي (او) امي پيغمبر باندې ايمان راوړئ، چې (پخپله يې هم) په الله ﷻ او د ده ﷻ په کلماتو (کتابونو) باندې ايمان راوړى دى، او د همده ﷺ متابعت (پيروي) وکړئ شايد چې تاسو لاره مونده کړئ (او د ګمراهۍ څخه بچ شئ).

ارتباط

د وړاندې ايتونو مضمون دا وه چې الله ﷻ موسى ﷺ ته راتلونکى يو معزز پيغمبر په عمومي صفاتو سره ښودلى وه چې دا-دا صفات به ولري، په دې آيت کښې نبي کريم ﷺ ته الله ﷻ امر کوي چې ټولو خلکو ته اعلان وکړه چې هغه موعود پيغمبر همدا زه يم او ذکر شوي صفات زما څخه په غير په بل چا نه صادقېږي.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۳
(۲) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۷۸

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! ټولو خلکو ته اعلان وکړه او ورته ووایه چې زه تاسو ټولو ته (آن د قیامت تر ورځې پورې) په یقیني توګه هغه الله ﷻ را استولی یم چې لاندې صفات لري:

۱_ د ټولو اسمانونو او ځمکو ملکیت همده ﷻ پورې مختص دی، هر حکم چې جاري کوي څوک یې مخنیوی نه شي کولی نو دا د همده ﷻ اختیار دی چې زه یې آخرالزمان پیغمبر وګرځولم او ټولو خلکو ته یې مبعوث کړم او بالآخره ذکر شوی افتخار یې زما په برخه کړ.

۲_ د ده ﷻ څخه په غیر په ځمکو او اسمانونو کښې هیڅوک او هیڅ شی د معبودیت (الوهیت) استحقاق نه لرې او نه د یوشي په خلقت او ملکیت کښې برخه لري.

۳_ ژوندي کول او مړه کول د همده ﷻ په واک کښې دي، نو ځکه زه په ډاګه او واضحه توګه خپله پېغمبري اعلانوم، د هیچا څخه نه ډارېږم، چا چې ما ته ژوند راکړی دی زما مرګ هم د همغه ﷻ په اختیار کښې دی او بس.

ای پیغمبره! زما د پلوه خلکو ته ورسوه چې په الله ﷻ باندې (کما حقه) عقیده وکړئ او په الوهیت کښې ورسره څوک یا شی مه شریکوئ او هم د ده ﷻ په دراستولي شوي پیغمبر باندې ایمان راوړئ چې د احکامو رسونه د هغه په غاړه اچول شوې ده.

او په دې باندې علاوه، هغه نبي پکښې د ورایه ښکاري کومې چې په تورات او انجیل کښې ورته ټاکلی شوي دي، هغه دا چې علمیت یې د ټولو انسانانو څخه زیات دی مګر په عین حال کښې لیک او لوست نه شي کولی او نه یې د چا شاګردي کړې ده.

ذکر شوی پیغمبر تاسو هغه شي ته دعوت کوي په کوم باندې چې پخپله هم معتقد دی، د مثال په ډول:

الف: دغه پیغمبر عقیده لري چې الله ﷻ واحد او لاشریک دی او تاسو ته هم په همدې عقیدې باندې امر کوي.

ب: دغه په خپل ځان باندې باور لري چې په حقه پیغمبر دی او هیڅ شک شبهه ورسره نشته نو تاسو ته هم توصیه کوي چې باور وربانډې وکړئ او په ذهن کښې شک شبهې ته ځای مه ورکوئ.

ج: دغه پیغمبر په پخوانیو ټولو کتابونو او ټولو پیغمبرانو باندې ایمان راوړی دی او تاسو هم همدغې عقیدې ته وربلي.

که بالفرض په خپله یې یو څه کولی او تاسو ته یې په بل څه باندې امر کولی نو تاسو به حق درلودی چې د ده په هدایتونو کښې مو څه شک شبهه کړې وی، اما کله چې تاسو همغه شي ته دعوت کوي چې پخپله پرې معتقد دی نو تاسو د هیڅ شک او شبهې کولو حق نه لرئ.

نو ای خلکو! ښه په اخلاص او جدیت سره یې پېروي وکړئ شاید چې تاسو لاره موندړه کړئ. او د ګمراهی څخه نجات ترلاسه کړئ.

توضیحات

۱ـ په ذکر شوي آیت شریف کښې د اهل الکتابو هغه بهانه رده شوې ده چې ویل به یې که محمد ﷺ پیغمبر وي هم زمونږ دپاره نه دی را استولی شوی بلکې د عربو دپاره دی.

۲ـ مونږ د [الأنعام:۱۹] آیت لاندې د نبي کریم ﷺ د رسالت د عموم په باره کښې د ضرورت په اندازه بحث کړی دی ـ والحمد لله ـ چې بیا بحث کولو ته یې ارتیا نه ګورو.

﴿ وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾ وَقَطَّعْنَٰهُمُ ٱثْنَتَىْ عَشْرَةَ
أَسْبَاطًا أُمَمًا ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ إِذِ ٱسْتَسْقَىٰهُ قَوْمُهُۥٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ
فَٱنۢبَجَسَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۚ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْغَمَٰمَ
وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۖ كُلُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ۚ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَٰكِن
كَانُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾ وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ ٱسْكُنُوا۟ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةَ وَكُلُوا۟ مِنْهَا
حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا۟ حِطَّةٌ وَٱدْخُلُوا۟ ٱلْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٰٔتِكُمْ ۚ سَنَزِيدُ
ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾ فَبَدَّلَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ ٱلَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ بِمَا كَانُوا۟ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾ ﴾

[۱۵۹] او د موسی علیه السلام د قوم (بني اسرائیلو) څخه یو ټولګی شته چې (خلکو ته) په حقه لاربښوونه کوي (چې محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی) او په همدې (حق) باندې عدل (انصافي حکم) کوي (لکه عبدالله بن سلام او نور).

[۱۶۰] او مونږ دوی (د موسی علیه السلام قوم) په دولسو (فرقو سره) جدا جدا کړه چې (ټولې فرقې یې دولس) قومونه (او دولس) امتونه جوړ شوه (او هرې فرقې ته مو د نظم په خاطر یو-یو څارونکی وټاکه).

او مونږ موسی علیه السلام ته په هغه وخت کښې وحې وکړه چې د ده څخه خپل قوم (د سینا په بیدیا کښې) د اوبو غوښتنه وکړه (داسې وحې چې) په خپلې همسا باندې ډبره ووهه (ده ډبره ووهله) نو د هغې څخه (د فرقو په تعداد) دولس چینې وبهېدلې. (چې) یقیناً هرې ډلې خلکو خپل اوبه څښل ځای (ګودر) پېژاند (نو ټېل او بې نظمي نه واقع کېدله).

او وربخ مو په دوی (د موسی علیه السلام په قوم) باندې سوری جوړ کړ (چې د لمر مخه یې ترې ونیوله) او په دوی باندې مو مَن او سَلوی ورنازل کړه.

(او دوی ته مو وویلې چې) دهغو پاکیزه شیانو څخه خورئ (او څښئ) چې الله ﷻ در روزي کړي دي (خو دوی ظلم وکړ) او په مونږ باندې یې ظلم ونه کړ (او نه یې په مونږ ظلم کولی شو) مگر دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې یې ظلم وکړ (او دا د دوی عادت وه چې په ځانونو باندې به یې ظلم کاوه).

[۱۶۱] او هغه وخت (هم وریاد کړه) چې دوی (د موسی ؑ قوم) ته وویلی شوه چې په دغه کلي (ښار) کښې اوسېږئ او هغه څه ترې خورئ چې ستاسو خوښ وي (پیاز میاز هم پکښې شته، البته د فتحه کولو څخه وروسته).

او (دا هم ورته وویلی شو چې ښار ته د ننوتلو په وخت کښې) ووایاست چې د گناهونو څخه خلاصون (غواړو)، او د ښار په دروازه باندې سجده کوونکي (عاجزي کوونکي) ورداخل شئ نو مونږ به درته ستاسو خطاگانې در وبښو، ژر دی چې نیکو کارانو ته نور زیادت هم وکړو (نور توفیق هم درکړو او هم نور ښارونه درته فتحه کړو).

[۱۶۲] نو د دوی څخه هغو کسانو چې ظلم یې کړی وه (غوښتل شوي شیان) په داسې وینا تبدیل کړه چې د هغې وینا څخه مغایر وه چې دوی ته ویلی شوي وه (دوی ته پرې توصیه شوې وه).

نو په دوی باندې مو د اسمانه څخه عذاب ور واستاوه چې دوی وه چې ظلمونه یې کول.

توضیحات

۱ـ مفسرینو کرامو د ﴿ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ ﴾ په مصداق کښې لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: ځینې وایي چې دلته د موسی ؑ د زمانې د بني اسرائیلو یوه ډله مراده ده[۱]. یعنې که څه هم په دوی کښې ځینو د خوسکي عبادت وکړ او ځینو په سادگۍ سره په سوال کولو کښې د شرعي چوکاټ څخه تجاوز وکړ چې زلزلې ونیوه، مگر په دوی کښې یوه داسې ډله هم وه چې نه یې د خوسکي عبادت کړی وه او نه د حد څخه په تجاوز باندې مبتلا شوي وه، بلکې دوی د حق پېروي کوله او په هیڅ خبره او هېڅ شي کښې د انصاف څخه نه تېرېده.

ب: ځینې وایي چې کله بني اسرائیلو د خوسکي په عبادت باندې پیل وکړ په دوی کښې یوه ډله د دې کار څخه ډېره خپه او زړه بدې شوه، نو الله ﷻ دوی ته یوه سمڅه پیدا کړه، دوی په دغې سمڅه کښې یو نیم کال مزل وکړ آن تر دې چې الله ﷻ د چین څخه هغې خوا یوه ځای ته ورسول چې دوی او د خلکو په منځکښې لوی درياب دی چې څوک ورسره ملاقات نه شي کولی، دوی د معراج په شپه په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راوړی دی او څه احکام او څه سورتونه یې ترې زده کړي دي[۲]، والله اعلم بصحته.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د موسی ؑ د قوم څخه یو تولگی شته چې تر اوسه پورې په حق دین باندې روان دي او په دوامداره توگه د انصاف څخه کار اخلي.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۸۳

(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۰۲

ج: ځینې وایي چې دلته د نبي کریم ﷺ د زمانې بني اسرائیل مراد دي[۱] یعنې: د موسی علیه السلام د قوم څخه یو ټولګی شته چې په حقه یې هدایت موندلی دی او د آخر الزمان پیغمبر په هکله یې چې څه معلومات په خپلو کتابونو کښې موندلي دي په هغو باندې په انصاف سره حکم کوي چې محمد ﷺ په حقه موعود پیغمبر دی. د دې ډلې څرګند مثال عبدالله بن سلام او د ده نور امثال دي.

تبصره

۲_ که څه هم ذکر شوي درېواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري کیدی شي چې درېواړه یې مصداقات وګڼل شي ځکه چې د مصداقاتو تعدد ډېر واقع کېږي، مګر مونږ ته دریم تفسیر غوره ښکاري چې د وړاندې آیت شریف سره په ډېره ښه وجه اتصال مونده کوي. یعنې: ای پیغمبره! ټولو خلکو ته د خپل رسالت اعلان وکړه خو د موسی علیه السلام د قوم څخه به درباندې خاص یوه منصفه ډله ایمان راوړي او نور به په خپل عناد باندې کلک شي. لکه چې همداسې وشوه.

یادونه

۳_ څرنګه چې د ذکر شوو ایتونو پوره شرحه او وضاحت د [البقرة:۵۷_۶۰] ایتونو لاندې تېر شوی دی _ولله الحمد_ نو هیله ده چې محترم لوستونکي د زیاتو معلوماتو دپاره هملته مراجعه وکړي. هو! که څوک غواړي چې د دې ایتونو او د هغو ایتونو د ځینو کلماتو د بدلون رابدلون نکات ولولي نو ځینې اوږده تفاسیر دې وګوري[۲]، مونږ فقط لاندې څو معلومات لیکو او بس.

اسباط څه معنی؟

۴_ د "أَسْبَاط" د کلمې ښه پوره شرحه د [البقرة:۱۳۶] آیت لاندې د الله ﷻ په توفیق تیره شوې ده، خو دلته درباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: موسی علیه السلام د الله ﷻ په هدایت د ښه انتظام دپاره خپل قوم د یو پلوه په دولسو فرقو باندې وېشلی وه چې د یعقوب علیه السلام دولس زامن وه او د هر زوی اولاده یوه فرقه جوړه شوې وه، او د بلې خوا یې د هرې یوې فرقې دپاره یو مشر ټاکلی وه چې په [المائدة:۱۲] آیت شریف کښې د نقیب (څارونکي) په نامه یاد شوی دی.

ب: لکه څنګه چې په عربو کښې هر یو قوم (د یوه پلار اولاده) د قبیلې په نامه یادېږي، چې جمعه یې قبائل راځي، همدارنګه په بني اسرائیلو کښې د دولسو پلرونو څخه د یوه پلار اولاده د "سِبط" لقب لري چې په اسباط سره جمعه کېږي.

ج: د ﴿ ٱثْنَتَيْ عَشْرَةَ ﴾ تمیز مقدر دی چې مونږ تري په "فرقة" سره تعبیر کوو. او د ﴿ أَسْبَاطًا ﴾ کلمه یې د لاندې وجوهو د کبله تمیز نه شي واقع کیدلی:

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۵۶
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۳۵

اول: دا عدد ﴿ ٱثۡنَتَيۡ عَشۡرَةَ ﴾ مونث دی نو په کار دی چې تميز يې هم مونث وي (لکه فرقةً) او ﴿ أَسۡبَاطًا ﴾ خو د سبط جمعه ده او سبط خو مذکر دی.

دوهم: دا عدد خو اوسط عدد دی او د اوسط عدد تميز خو مفرد منصوب وي، لکه "أحَدَ عَشَرَ رَجُلًا"، او ﴿ أَسۡبَاطًا ﴾ خو مجموع منصوب دی.

د: د ﴿ أَسۡبَاطًا ، أُمَمًا ﴾ دواړه کلمې د ذکر شوي عدد څخه هره يوه د بدليت په اعتبار سره منصوبه ده، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې مونږ د موسی ﷺ قوم په دولسو فرقو سره بلکې په دولسو سبطونو (امتونو) سره جدا-جدا کړ ترڅو چې د بې نظمۍ او ګډوډۍ مخنيوی وکړی شي.

"بَجَس" څه معنی؟

۴_ د ﴿ فَٱنۢبَجَسَتۡ ﴾ کلمه اصلاً د "بَجَس" _لکه "حَجَرَ"_ څخه اشتقاقه شوي ده چې مصدر يې "انْبِجَاس" دی. "انْبِجَاس" د هغو اوبو بهېدلو ته وايي کومې چې د يوې تنګې مجرى څخه تېرېږي، او "انْفِجَار" د اوبو د بهېدلو نوم دی برابره خبره ده چې مجرى يې تنګه وي او که پراخه[١].

نو دلته د مجرى تنګوالي په نظر کښې نيولې شوی دی او ﴿ فَٱنۢبَجَسَتۡ ﴾ کلمه نازله شوې ده او د "الْبَقَرَة" په سورت کښې تنګوالي ته التفات نه دی شوی نو د ﴿ فَٱنفَجَرَتۡ ﴾ کلمه نازله شوی دی.

﴿ وَسۡـَٔلۡهُمۡ عَنِ ٱلۡقَرۡيَةِ ٱلَّتِي كَانَتۡ حَاضِرَةَ ٱلۡبَحۡرِ إِذۡ يَعۡدُونَ فِي ٱلسَّبۡتِ إِذۡ تَأۡتِيهِمۡ
حِيتَانُهُمۡ يَوۡمَ سَبۡتِهِمۡ شُرَّعًا وَيَوۡمَ لَا يَسۡبِتُونَ لَا تَأۡتِيهِمۡۚ كَذَٰلِكَ نَبۡلُوهُم بِمَا
كَانُواْ يَفۡسُقُونَ ﴿١٦٣﴾ وَإِذۡ قَالَتۡ أُمَّةٞ مِّنۡهُمۡ لِمَ تَعِظُونَ قَوۡمًا ٱللَّهُ مُهۡلِكُهُمۡ أَوۡ مُعَذِّبُهُمۡ عَذَابٗا
شَدِيدٗاۖ قَالُواْ مَعۡذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمۡ وَلَعَلَّهُمۡ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾ فَلَمَّا نَسُواْ مَا ذُكِّرُواْ بِهِۦٓ أَنجَيۡنَا
ٱلَّذِينَ يَنۡهَوۡنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذۡنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ بِعَذَابِۭ بَـِٔيسِۭ بِمَا كَانُواْ
يَفۡسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا عَتَوۡاْ عَن مَّا نُهُواْ عَنۡهُ قُلۡنَا لَهُمۡ كُونُواْ قِرَدَةً خَٰسِـِٔينَ ﴿١٦٦﴾ ﴾

[۱۶۳] او (ای پيغمبره!) د دوی (يهودو) څخه د هغه ښار په باره کښې پوښتنه وکړه چې د درياب (قلزم) په غاړه پروت وه.

(هغه وخت) چې دوی به د خالي په ورځ کښې (د الله ﷻ د حکم څخه) تېرېدنه کوله. کله به چې دوی ته د دوی (د ازمېښت) ماهيان (کبان) د دوی د خالي په ورځ د پرېمانۍ په حال کښې ورتلل.

(۱) مفردات الراغب ص۳۴

او په داسې ورځ کښې چې دوی به د خپلې ورځې په تعظیم کښې مشغول نه وه (بله ورځ به وه) نو (د پرېمانۍ په حال کښې به) نه ورتلل.

همدارنګه مونږ دوی په هغه شي باندې ازمایو چې دوی پرې فسق (نا فرماني) کوي.

[۱۶۴] او هغه وخت هم (ورياد کړه) چې (د واعظانو) يوې ډلې بلې ته وويلې چې: تاسو (په دوامداره توګه) داسې قوم ته ولې وعظ کوئ چې الله ﷻ (ضرور) د دوی هلاکوونکی دی او یا یې په شدید عذاب باندې عذابوونکی دی.

بلې ډلې (ورته په جواب کښې) وویلې چې (د دې کبله وعظ ته ادامه ورکوو چې) خپل رب ﷻ ته اعتذار وړاندې کړو او (بل د دې دپاره چې) شاید دوی پرهیزګاري وکړي.

[۱۶۵] نو هرکله چې دوی (جنايتکارانو) هغه څه هېر کړه (په هغه څه باندې یې عمل ونه کړې) چې دوی ته پرې پند ورکول کېده، (نو) مونږ هغو ټولو کسانو ته نجات ورکړ چې دوی به د بدۍ څخه (هغوی) منعه کول (که څه هم تر آخره ځینو منعه نه کړه). او هغه کسان مو په سخت عذاب سره ونیوه چې ظلم یې کاوه (او دا ځکه چې) وه دوی چې (په دوامداره توګه یې) فسق کاوه.

[۱۶۶] (یا په بل عبارت) نو هرکله چې دوی د هغه شي (د پرېښودلو) څخه سرکشي وکړه چې دوی ترې منعه کړی شوي وه (نو) دوی ته مونږ (په تکویني توګه) وویلې چې ذلیله بېزوګان جوړ شئ (نو سمدستي ټول د بیزوګانو په شکل واوښتل).

شان نزول

څرنګه چې یهودانو خپل خانونه ډېر دینداره او متقیان معرفي کول چې مونږ هیڅکله د الله ﷻ څخه نافرماني او عصیان نه دی کړی (غالبه دا ده چې د دوی به د خپلو خانونو د تزکیې څخه مطلب دا وه چې زمونږ خبره باید د اعتماد وړ وي او چاته چې مونږ د پیغمبر په حیث قائل نه یاستو نو باید هیڅوک یې قبول نه کړي او ایمان پرې رانه وړي) نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[1].

سوال جواب

که څوک وایي چې: تاسو د دې سورت (الأعراف) په سریزه کښې لیکلي دي چې د ځینو علماء کرامو په نظر په دې سورت کښې اته ایتونه مدني هم شته چې د ذکرو شوو ایتونو څخه پیل شوي دي؛ نو په دې تقدیر خو د شان نزول په واقعیت کښې څه خفا نشته چې د مدینې منورې یهودانو به ذکره شوي ادعاء نبي کریم ﷺ ته اوروله وي.

اما که ټول سورت مکي وي لکه چې جمهور علماء کرام پرې قائل دي نو بیا خو ذکر شوی شان نزول زړه ته نه لوېږي ځکه چې په مکه معظمه کښې خو یهودانو موجودیت نه درلوده؟

مونږ وایو چې: که ذکر شوي ایتونه مکي شي هم په شان نزول باندې څه خاص اثر نه شي اچولی لو دا ځکه چې په دې تقدیر به یهودانو خپله ادعاء (د خانونو تزکیه) د یوه وفد په ذریعه او یا د

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۲۰۲ - المحرر الوجيز ج۷ ص۱۸۶

مشرکانو په خوله نبي کریم ﷺ ته رسولې وي او په نتیجه کښې به ذکر شوي ایتونو نازل شوي وي، او نبي کریم ﷺ به هم یا ورغلی وفد (جرگه) د استنطاق لاندې نېولې وي او یا به یې د مشرکانو په خوله یهودانو ته سوال متوجه کړی وي، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال وإلیه المرجع والمآل.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د خپلې زمانې د یهودانو څخه د هغه ښار په باره کښې پوښتنې وکړه کوم چې د دریاب په غاړه باندې پروت وه او د اوسېدونکو کاروبار یې په اکثره وختونو کښې د کبانو (ماهیانو) ښکارکول او رانیول وه؛ پوښتنې دا دي:

۱ـ ایا د ذکر شوي ښار اوسیدونکي بني اسرائیل (یهودان) نه وه؟

۲ـ ایا په دوی باندې د خالي په ورځ د ماهیانو (کبانو) رانیول نه وه حرام کړی شوي؟

۳ـ ایا د امتحان او ازمېښت دپاره داسې نه وه واقع شوي چې د خالي په ورځ به په دریاب (سیند) کښې ښه پرېمانه ماهیان (کبان) راتله چې د اوبو په سر باندې به گرځېده او ښکارکولو به یې ډېر په اسانۍ سره صورت نیولی شو، اما د دغې ورځې (خالي) څخه په غیر به په عادي حالت باندې وه، ترڅو د ښار د اوسېدونکو دینداري د ښه کلک امتحان لاندې واقع کړی شي؛ ایا دا خبره رښتیا نه ده؟.

ای پیغمبره! مونږ په ذکر شوي صورت سره هغوی په هغو احکامو باندې د امتحان لاندې ونیوه چې دوی پرې فاسقان جوړ شوه او په امتحان کښې ناکام شوه.

۴ـ دوی ته هغه وخت هم وربه زړه کړه چې د دوی فاسقان په خپل فسق کښې دومره وړاندې تللي وه حتی چې د دوی ځینې واعظان او ناصحان د وعظ او نصیحت څخه ستومانه شوي وه او داسې یې گڼلې وه چې په دغو فاسقانو باندې نه وعظ څه اثر کوي او نه د نصیحت د اثر لاندې واقع کېږي؛ رښت ا ووایاست چې ایا په تاسو کښې همدغسې فاسقان نه دي تیر شوي؟

۵ـ ایا دا خبره رښتیا نه ده چې همدغو (د وعظ څخه ستومانه شوو کسانو) هغو کسانو ته وویلې کوم چې لا د وعظ کولو څخه نه وه ستومانه شوي چې: ایا تاسو لا اوس هم خپل وعظ ته ادامه ورکوئ او ذکرو شوو فاسقانو ته په تمه یاست چې د فسق څخه به لاس واخلي؟ حال دا چې د دوی فسق انتهاء ته رسېدلی دی او نژدې ده چې یا به یې الله ﷻ بالکل پوپنا کړي او یا به ورباندې سخت عذاب ورښکته کړي.

۶ـ بالمقابل، په وعظ باندې بوختو کسانو جواب ورکړ چې: که څه هم زمونږ هم دغو فاسقانو ته تمه نشته چې د فسق څخه به لاس واخلي مگر د یو پلوه خپل رب ﷻ ته اعتذار وړاندې کوو چې مونږ د دوی سره په تعذیب کښې ضمیمه نه کړي او مونږ ته د وعظ کولو اجرونه راکړي، او د بله پلوه الله ﷻ ته تمه لرو چې دوی ته هدایت وکړي او پرهېزگاري ورته په نصیب کړي، الله ﷻ په هرڅه باندې قدرت لري.

۷_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو پوښتنو په جواب کښې به ستا د زمانې یهودان د هو څخه په غیر بل څه ونه ویلی شي مگر د خجالت د کبله به ساکت پاتې شي، نو ته زمونږ د پلوه څه نور تفصیل هم ورکړه، هغه دا چې:

الف: نو هرکله چې ذکرو شوو فاسقانو یهودانو هغه احکام د پښنو لاندې کړه په کومو باندې چې دوی ته پند او نصیحت ورکول کېده او داسې یې ورته شا کړه تا به ویل چې بالکل یې هېر کړي دي، نو مونږ ټولو واعظانو ته نجات ورکړ اگر که څینو خپل وعظ ته تر آخره پورې ادامه ورنه کړه، مگر په فسق کښې یې ورسره اشتراک نه وه کړی او تر یو وخته پورې یې د فسق څخه منعه کړې وه.

ب: او بالمقابل مو فاسقان او ظالمان د فسق د کبله په سخت عذاب باندې ونیوه، هغه دا چې کله د دوی فسق اوج ته ورسېد او د منهیاتو د پرهېښودلو څخه یې تبری او تجاوز وکړ نو دوی ته مو خپل تکویني امر متوجه کړ چې ذلیله بیزوگان جوړ شئ. نو دوی ټول د بېزوگانو په شکل (څېرو) باندې واووښتل او د زړونو خبث (پلیتي یې) په څېرو کښې څرگنده شوه.

۸_ ای پیغمبره! کله چې ته د خپل وخت یهودانو ته ذکره شوې قیصه ټکي په ټکي قرائت کړې نو دوی به بیا ستا په وړاندې د خپل فرمانداری او تقوی لاپې شاپې ونه کړی شي او دوی به قلباً قانع شي چې بې شکه ته په حقه پیغمبر یې، که نه نو د دوی پټ اسرار به تا څنگه افشاء کړي وی، دوی خو دغه اسرار د هرچا څخه پټ ساتلي وه مگر د دې سره-سره دوی به ایمان را نه وړي.

توضیحات

۱_ دا ایتونو هغه قیصه پوره شرحه کوي کومې ته چې په [البقرة:۶۵] آیت کښې په اجمالي توگه اشاره شوې ده.

سوال جواب

که څوک وایي چې: دا عجیبه خبره ده چې د یو پلوه الله ﷻ په ﴿ وَسۡـَٔلۡهُمۡ ﴾ کښې نبي کریم ﷺ ته امر کوي چې د یهودانو څخه د "اصحاب السبت" د قیصې پوښتنه وکړه چې درته بیانه یې کړي، او د بل پلوه الله ﷻ په خپله د دغې قیصې ټکو ته اشاره کوي چې هغه داسې-داسې وه؟

مونږ وایو چې: د یوه شي څخه پوښتنه کول د لاندې دوه وو مطالبو دپاره صورت نیسي:

الف: چې سوال کوونکی په نومړې شي باندې خپل ځان پوه او خپل معلومات پرې حاصل کړي.

ب: چې سوال کوونکی مخاطب پوه کړي چې: زه په دغه شي باندې پوه یم او ته پوه شه چې ماته معلومات شته دي.

په دې مقام کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته په دوهم ډول سوال کولو باندې امر کړی دی ترڅو یهود توبیخ او د خجالت سره مخامخ شي چې د دروغینو ادعاگانو څخه لاس واخلي.

قریه څه معنی؟

۲_ د "قَرۡيَة" کلمه د "قَرَيۡتُ الۡمَاءَ" څخه اخستله شوې ده، یعنې اوبه مې په حوض کښې راغونډې

کړي دي، خو په استعمال کښې لاندې دوه معناوې لري[۱]:

الف: هغه ځای چې هلته خلک راجمعه کېږي، لکه کلي او ښارونه.

ب: د خلکو اجتماع، په هر ځای کښې چې صورت ونیسي.

په دې مقام کښې د دواړو معناوو مراعات شوی دی چې د ﴿ كَانَتْ ﴾ په ضمير کښې لومړنۍ معنی ته کتلی شوې دې او د ﴿ إِذْ يَعْدُونَ ﴾ په ضمير او په نورو ضمائرو کښې دوهمه معنی ملحوظه شوې ده.

پاتې شوه دا خبره چې ذکره شوې قیصه په کوم ښار کښې پېښه شوې ده؟. نو د دې جواب دا دی چې که څه هم د ښار په تعین کښې څه خاصه ګټه نشته، د همدې کبله الله ﷻ په آيت شريف کښې نه دی تعین کړی، مګر مفسرينو کرامو پکښې تقريبًا پنځه قوله کړې دي[۲]. خو ظاهره دا ده چې ذکر شوی ښار د شام په شاوخوا کښې د قلزم د بحيرې په غاړه باندې پروت وه[۳].

"سَبت" څه معنی؟

۳_ د "سَبْت" کلمه اصلاً د قطعې (پرېکولو) په معنی ده، د خالي ورځې ته ځکه دغه نوم "يَوْمُ السَّبْت" اېښودلی شوی دی چې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو پيدا کول د يکشنبې (اتوار) په ورځ پيل کړي وه او په شپږو ورځو کښې يې د جمعې په ورځ تکميل کړه او د خالي په ورځ يې ذکر شوی کار (خلقت) قطعه کړ[۴].

۴_ لکه څنګه چې په مونږ (محمدي امت) باندې الله ﷻ فرض کړې ده چې د جمعې په ورځ د لږ وخت دپاره خپل دنياوي معاملات او راکړه ورکړه پرېږدو او صرف په عبادت باندې مشغول شو، لکه چې فرمايي: ﴿ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوْمِ ٱلْجُمُعَةِ فَٱسْعَوْا۟ إِلَىٰ ذِكْرِ ٱللَّهِ وَذَرُوا۟ ٱلْبَيْعَ ﴾ [الجمعة:۹] يعنې: کله چې د لمانځه دپاره د جمعې په ورځ اواز (اذان) وکړی شي نو د الله ﷻ ذکرته هڅه وکړئ او بيه (معاملات) پرېږدئ.

همدارنګه په يهودو باندې هم الله ﷻ د جُمعې د تولې ورځې فراغت فرض کړی وه چې دنياوي معاملات به په کلي توګه پرېږدي.

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي: دوی د الله ﷻ د شرعي حکم التزام ونه کړ او د بدعت په توګه يې د خالي ورځ د عبادت دپاره فارغه وګڼله او د دغې ورځ التزام يې وکړ[۵] نو ځکه الله ﷻ په ﴿ يَوْمَ سَبْتِهِمْ ﴾ کښې همدوی ته مضافه کړه، ته به وايې چې خالي ورځ يوازې د همدوی ده چې يوازې

(۱) مفردات الراغب ص۴۱۷
(۲) زاد المسير ج۳ ص۱۸۷
(۳) البحر المحيط ج۵ ص۲۰۲؛ تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۵۷
(۴) مفردات الراغب ص۲۲۶
(۵) الدرالمنثور ج۳ ص۵۸۸

همدوی یې د بدعت په توګه د تعظیم التزام کړی وه.

د همدې کبله ځینو مفسرینو کړامو(۱) د "سَبْت" کلمه په دې مقام کښې په "تعظیم" سره معنی کړې ده، یعنې یهودو ته به د دوی د تعظیم په ورځ کبان ډېر ورتله او په کومه ورځ به چې دوی ﴿ لَا يَسْبِتُونَ ﴾ (تعظیم نه کاوه) کبان به نه ورتله.

لنډه دا چې الله ﷻ د دوی د التزام په مطابق په دوی باندې د جمعې د ورځې په عوض د خالي د ورځې تعظیم او د عبادت دپاره فارغول واجب وګرځول(۲) او د ماهیانو (کبانو) په ذریعه یې د امتحان لاندې واقع کړه خو په نتیجه کښې د ناکامۍ سره مخامخ شوه او بیزوګان ترې جوړ شوه.

"حِيتَان" څه صیغه ده؟

۵ـ د "حِيتَان" کلمه د حوت جمعه ده چې په اصل کښې "حِوْتَان" وه، د "و" توری په "ی" باندې بدل شو او "حِيتَان" ترې جوړ شو، لکه څنګه چې "نِيئَات" کلمه د "نُون" جمعه ده چې په اصل کښې "نِوْنَات" وه او د بدلون څخه وروسته ترې نینات جوړ شو.

د "حُوت" او "نُون" دواړه کلمې د ترادف په توګه د ماهي (کب) نومونه دي، د همدې کبله یونس ﷺ ته (چې څه وخت یې د ماهي په ګېډه کښې تېر کړی وه) په قرآن کریم کښې "صَاحِبُ الحُوتِ" [القلم:۴۸] او هم د "ذَا النُّونِ" [الأنبياء: ۸۷] دواړه لقبونه ورکړی شوی دي.

"شَرَّع" څه معنی؟

۶ـ د ﴿ شُرَّعًا ﴾ کلمه (چې د "شَارِع" جمعه ده) د "شَرْع" څخه اخستله شوې ده. په همدې هکله د [المائدة:۴۹] آیت لاندې څه تحقیق تېر شوی دی خو په دې مقام کښې وربانډې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: ﴿ شُرَّعًا ﴾ یعنې ماهیان (کبان) به دوی ته په قطارونو سره مخامخ ورتلل(۳)، تا به ویل چې زانې دي او صفونه یې تړلي دي او یا د لندې غشي دي چې یو بل تعقیبوي.

ب: ﴿ شُرَّعًا ﴾ یعنې ماهیان به دوی ته نژدې ورتلل چې هرچا به په ساحل کښې په اسانۍ سره رانیولی شوه(۴)، او په دریاب کښې غُټو وهلو ته به څه اړتیا نه وه.

مونږ وایو چې: ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د خالي په ورځ به ماهیانو هم قطارونه جوړ کړي وه او هم به د دریاب غاړې (ساحل) ته ورنژدې کېده چې هرچا به په اسانۍ سره ښکار کولی شو.

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۵ ص۳۷
(۲) الدر المنثور ج۳ ص۵۸۸؛ تفسير ابي السعود ج۳ ص۲۸۶
(۳) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۸۶
(۴) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۸۴

د "لا تأتيهم" دوه معناوي

۷_ علماوو کرامو د ﴿لَا تَأْتِيهِمْ﴾ د جملې دپاره په دې مقام کښې لاندې دوه تفسيرونه کړي دي[۱]:
الف: په نورو ورځو کښې به ماهيان بالکل لا درکه شوه او هېچا به نه شوه ښکار کولی.
ب: د خالي ورځې څخه په غير په نورو ورځو کښې به د ماهيانو عادي وضعه وه او فوق العاده حالت به يې نه درلود.
مونږ ته همدغه دوهم تفسير غوره ښکاري چې د ذکرې شوې جملې د اشارې څخه معلومېږي، يعني په نورو ورځو کښې به په درياب کښې ماهيانو موجوديت درلود مگر دوی ته به په فوق العاده توگه نه ورتلل.

ماهيان (کبان) هم د الله ﷻ اطاعت کوي

۸_ ځينو علماوو کرا... ليکلي دي[۲] چې دا به د ماهيانو عادت گرځېدلی وه چې د خالي په ورځ به په درياب کښې په کثرت سره گرځېدل راگرځېدل او يا به د هغې زمانې د پيغمبر دپاره د معجزې په توگه ذکر شوي کثرت صورت نيوه (د هغې زمانې پيغمبر داود ﷺ وه)[۳]. او يا به ماهيانو (کبانو) دا شعور درلوده چې د خالي په ورځ نه ښکار کېږي لکه څنگه چې د مکې معظمې کوترې د حاجيانو څخه نه تښتې چې د ښکار کېدلو څخه بې غمه هلته گرځي راگرځي[۴].
مگر مونږ ته د ماهيانو د کثرت دپاره لاندې وجوه خيال ته راځي:
الف: ماهيان هم د الله ﷻ د مخلوقاتو څخه يو مخلوق دی چې هم د الله ﷻ حمد او ثنا وايي او هم د ده ﷻ امر په سر او سترگو عملي کوي، نو څه لرې نه ده چې ماهيان به په ذکرې شوې کړنلارې باندې مکلف کړی شوي وه.
ب: يا به ماهيانو د الله ﷻ په تکويني امر سره په ذکرې شوې کړنلاره باندې عمل کاوه لکه چې ورېځې ته تکويني امر کېږي چې په فلانۍ منطقه باندې باران ووروي.
ج: يا به ماهيانو ته د ذکرې شوې کړنلارې الهام کېده، لکه څنگه چې د شاتو مچيو ته د شاتو په جوړولو او په اتفاق باندې الهام کېږي، چې په [النحل:۶۸] آيت کښې ورته اشاره شوې ده.
د: بالآخره دا هم لرې نه ده چې ماهيانو ته به الله ﷻ شعور ورکاوه چې په دغې ورځ کښې ستاسو ښکارکول او رانيول په خلکو باندې حرام کړی شوي دي، لکه چې ټول ساکښان په دې شعور لري چې قيامت به د جمعې په ورځ قائمېږي. نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ إِلاَّ وَهِيَ تُصْبِحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مُصِيخَةً حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ»[۵] يعني: د انسانانو او پېريانو

---

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۲۰۴
(۲) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۸۶
(۳) روح المعاني ج۹ ص۹۳
(۴) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۸۷
(۵) سنن النسائي ج۱ ص۲۱۱

شخه پرته بل هیڅ ساکښ په څمکه باندې د جمعې په ورځ په سهار کښې نه داخلیږي مګر په داسې حال کښې چې د قیامت قیام ته غوږ نیوونکی وي ترڅو چې لمر راوخېږي.

نسیان څه معنی؟

۹ـ د ﴿ نَسُوا ﴾ کلمه د "نسیان" څخه اخیستله شوې ده، "نسیان" هېرېدلو ته ویل کېږي چې په مقابل کښې یې ذکر استعمالېږي، خو کله-کله د یوه کار نه کول (ترک) هم د کنایې په توګه په "نسیان" سره تعبیرېږي چې په مقابل کښې یې تعمیل استعمال مومي. په دې مقام کښې په همدغې دوهمې معنی باندې استعماله شوې ده.

اصحاب السبتو په حیلو او چلونو سره د الله ﷻ حکم ته شا کړې وه چې مفسرینو کرامو یې لاندې چلونه په ګوته کړي دي:

الف: دوی به د خالي په ورځ یو ماهی په حلقه کښې راېند کړ او د اوږده مزي په ذریعه به یې د دریاب په غاړه کښې په موږې پورې وتاړه او د یکشنبې (اتوار) په ورځ به یې راونیوه[۱]، داسې به یې ګڼله چې دوی خو د خالي د ورځې احترام کړی دی چې د ماهي رانیول یې نن ورځې ته ټال کړي وه.

ب: دوی به د خالي په ورځ په دریاب کښې جالونه واچول او ماهیان به یې پکښې ونښلول خو د یکشنبې په ورځ به یې اچولي شوي جالونه راغونډول او نښتي کبان به یې ښکارکول[۲].

ج: دوی د دریاب تر غاړې حوضونه جوړ کړي وه چې کله به د خالي په ورځ د ماهیانو څخه ډک شوه نو د بېرته وتلو لارې به یې وربندې کړې او په نورو ورځو کښې به یې د خپلو خوښې مطابق رانیوه[۳].

د: دوی به د خالي په ورځ ماهیان ښکارکول خو فقط خوړل به یې نه. او ویل به یې چې په مونږ باندې په دغې ورځ کښې د ماهیانو ښکارکول حرام نه دي بلکې خوراک یې راباندې حرام دی[۴]، نو مونږ د خپلې دینداري مراعات کوو او خوراک یې نورو ورځو ته ټالوو.

مونږ ته داسې ښکاري چې مفسرینو کرامو د اصحاب السبت د چلونو او حیلو فقط یو-یو مثال ذکر کړی دی او حصر یې مطلب نه دی، څه لرې نه ده چې هغوی به د هرې ممکنې حیلې څخه کار اخستی وي.

د حیلې ډولونه

۱۰ـ حیله په شریعت کښې لاندې دوه ډولونه لري[۵]:

الف: یوه هغه حیله ده چې نه د واجبې حکم د اسقاط دپاره استعماله شي او نه پرې د ممنوع حکم ممنوعیت د پښو لاندې کړی شي بلکې د مشروعو کارونو د کولو په هکله ترې د ذریعې کار

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۰۶
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۶
(۳) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۸۷
(۴) تفسیر الخازن ج۲ ص۶۵۴
(۵) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۷

واخستلی شي، لکه چې مظلوم ته پرې د ظالم د لاس څخه نجات ورکړی شي او یا داسې نور.
دا ډول حیله برسېره په دې چې جائزه ده، محموده هم ده او ثواب (اجر) هم پکښې شته.
ب: بله هغه حیله ده چې سړی واجبي حکم ته اسقاط ورکړي او یا د ممنوع حکم ممنوعیت پرې د پښو لاندې کړي، لکه چې اصحاب السبت په ذکرو شوو حیلو سره واجبي حکم ته اسقاط ورکړ او د خالي ورځ یې د عبادت دپاره فارغه ونه ګرځوله چې په دوی باندې واجب وه، او د ماهیانو د ښکار کولو تحریم یې د پښو لاندې کړ چې دوی ته یې جواز نه درلود.

ایا اصحاب السبت مرتد شوي وه؟

۱۱ـ اصحاب السبت مرتد شوي نه وه، په تورات باندې یې عقیده درلوده او د موسی ﷺ او نورو پیغمبرانو علیهم السلام د نبوت څخه یې هم انکار نه وه کړی، بلکې دوی د الله ﷻ احکامو ته په چل ول سره تاویل ورکړ او په ناجائزه طریقه باندې یې د پښو لاندې کړه[۱].
نو الله ﷻ دوی ته داسې دنیاوي جزا ورکړه چې د دوی عمل سره ډېره ښه مناسبه وه. چې د دوی څېرې یې د بیزوګانو په شکل واړولې حال دا چې حقیقت یې نه وه بدل شوی او په خپل انسانیت باندې باقي پاتې وه، لکه څنګه چې دوی حرامو ته د حلالو جامه ورواغوستله خو د حرامو حقیقت یې بدل نه شو کړی او په خپل حرمت سره باقي پاتې وه.

د محمدي شریعت د اسانۍ یو مثال

۱۲ـ نن ورځ[۲] په افغانستان کښې روزمره بې شماره مسلمانان وژل کېږي او هره یوه ډله خپل مقابل طرف مباح الدم ګڼي او لا وژل یې ثواب بولي او هره یوه ډله خپلې کړنلارې ته په تاویل سره د شرعي کړنلارې لقب ورکوي.
لنډه دا چې د اصحاب السبت څخه د ماهیانو په وژلو سره بیزوګان جوړ شوي وه مګر د دې امت د قاتلانو څخه د انسانانو په ناجائزه وژنه باندې بیزوګان جوړ نه شوه.
که بالفرض هغوی د ماهیانو په عوض انسانان (مسلمانان) وژلي وی نو الله ﷻ پوهېږي چې د کومو څارویو په شکلونو باندې به اړولی شوي وی. خو د دې زماني د ناجائزه قاتلي ډلې څخه یو کس هم د بیزو په څېره واړولی نه شو. دا د دې امت بهتري ده.

خلک درې ډلې شوه

۱۳ـ اکثره علماء کرام وایي چې د ماهیانو (کبانو) د ښکارکولو په نسبت د ذکر شوي ښار خلک په لاندې دریو ګروپونو باندې ووېشلي شوه[۳].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۸۷
(۲) ۱۳۷۴/۹/۱۵ هـ ش
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۰۸

الف: يوې ډلې په جنايت كارۍ باندې پيل وكړ او په حيلو او پلمو سره يې د ماهيانو رانيول ځانونو ته جائز وبلل، د دوی څخه الله ﷻ په ﴿ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ سره تعبير كړى دى، چې په نتيجه كښې په عذاب باندې اخته شوه.

ب: بلې ډلې ذكرې شوې ډلې ته په وعظ او نصيحت باندې پيل وكړ چې د الله ﷻ احكام په حيلو او پلمو سره مه د پښو لاندې كوئ او د جنايت څخه لاس واخلئ، همدې ډلې ته الله ﷻ د ﴿ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ﴾ لقب وركړى دى چې د نجات خاوندان جوړ شوه.

ج: دريمه ډله هغه خلك وه چې نه د جنايت كارانو سره يو ځاى شوه او نه يې د واعظانو سره په وعظ كښې اشتراك وكړ.

سوال جواب

۱۴_ كه څوك وايي چې د دريمې ډلې حال به څنګه شوى وي؟

مونږ وايو چې:

اول: غالبه دا ده چې دغې ډلې به نجات موندلى وي خو د سكوت د كبله يې د ذكر كولو لياقت هم نه درلود، نو لكه څنګه چې دوى د وعظ څخه ساكت پاتې شوي وه قرآن كريم هم د دوى د نجات څخه سكوت وكړ او په صراحت سره يې د دوى نجات ذكر نه كړ.

دوهم: عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) د همدغې ډلې په حال كښې د څه وخته پورې په دې عقيده وه چې دوى هم معذب كړى شوي دي، د همدې كبله زيات غمژن وه چې هغوى په سكوت سره معذب شوه نو مونږ سره به الله ﷻ څه كوي؟ او ويې ويل: «نَحْنُ نَرى أَشْيَاءَ نُنْكِرُهَا وَ لا نَقُولُ فِيهَا»[1] مونږ (نن ورځ) ډېر شيان ګورو (بد يې ګڼو مګر) څه پكښې نه وايو (سكوت كوو). خو بله ورځ عكرمه ﷺ (د ده خدمتګار) قناعت وركړ چې: تشويش مه كوه دغې ډلې هم نجات موندلى دى ته نه ګورې چې دوى د جنايتكارانو جنايت ته په كركه كتلي دي او د هلاكو شوو او معذبو شوو كسانو خيال يې ورباندې كړى دى.

دريم: مونږ ته د ايتونو د قرائت څخه د اكثرو علماوو د نظر په خلاف بل نظر ذهن ته راځي. هغه دا چې د ذكر شوي ښار خلك ـ والله ﷻ اعلم ـ په دريو ګروپونو نه وه ويشل شوي چې ترڅو ذكر شوى سوال وارد شي، بلكې هغوى فقط په اولنيو دوارو ګروپونو باندې ويشلى شوي وه مګر په واعظانو كښې ځينو تر آخره پورې وعظ ته دوام وركړ او ځيني د جنايتكارانو څخه مايوس شوه چې دوى نه اصلاح كېږي، نو زمونږ په نزد په ﴿ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ﴾ كښې هغه ډله هم شامله ده او نجات يې موندلى دى كومه چې اكثره مفسرين كرام ورته د ساكتې ډلې لقب وركوي او په آيت شريف كښې يې حالت ښه څرګند نه دى.

---

[1] تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۵۸

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۵_ که څوک وایې چې: ایا عذاب بئیس (سخت عذاب) او خنزیر جوړېدنه یو عذاب دی؟ مونږ وایو چې ځینې مفسرین کرام[1] وایي چې په اصحاب السبت باندې الله ﷻ یو ځل سخت عذاب ورنازل کړ ترڅو دوی د جنایت څخه لاس واخلي، مګر هغوی ترې لاس وانخست او جنایت ته یې ادامه ورکړه، بیا نو الله ﷻ دوی بیزوګان جوړ کړه.

مګر مونږ ته داسې بریښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د ﴿ كُونُواْ قِرَدَةً ﴾ جمله د ﴿ بِعَذَابٍ بَئِيسٍ ﴾ دپاره بیان واقع شوې دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: دوی مونږ په سخت عذاب سره ونیول هغه دا چې په دوی باندې مو په تکویني توګه امر وکړ چې ذلیله بیزوګان جوړ شئ نو سمدستي یې شکلونه بدل شوه او د بیزوګانو په شکلونو سره واوښتل.

یادونه

۱۵_د ذکرې شوې قیصې په هکله د [البقرة:۶۵] آیت لاندې څو ګټور معلومات لیکلی شوي دي نو هیله ده په هغه مقام باندې یو ځل نظر واچولی شي.

﴿ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَن يَسُومُهُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ۗ إِنَّ
رَبَّكَ لَسَرِيعُ ٱلْعِقَابِ ۖ وَإِنَّهُۥ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٦٧﴾ وَقَطَّعْنَٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أُمَمًا ۖ مِّنْهُمُ
ٱلصَّٰلِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَبَلَوْنَٰهُم بِٱلْحَسَنَٰتِ وَٱلسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾
فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُواْ ٱلْكِتَٰبَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَٰذَا ٱلْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ
لَنَا وَإِن يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِّثْلُهُۥ يَأْخُذُوهُ ۚ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِم مِّيثَٰقُ ٱلْكِتَٰبِ أَن لَّا يَقُولُواْ عَلَى
ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ وَدَرَسُواْ مَا فِيهِ ۗ وَٱلدَّارُ ٱلْءَاخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾
وَٱلَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِٱلْكِتَٰبِ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾ وَإِذْ
نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُۥ ظُلَّةٌ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُۥ وَاقِعٌۢ بِهِمْ خُذُواْ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُواْ مَا
فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾ ﴾

---

(۱) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۷۹

[۱۶۷] او هغه وخت هم (ورپه یاد کړه) چې ستا رب ﷻ (دوی ته) خبر ورکړ چې خامخا هرومرو به په دوی باندې د قیامت د ورځې پورې هغه څوک مسلطوم چې دوی ته به سخت عذاب رسوي. یقیناً ستا رب ﷻ چالاک عذابی دی او یقیناً همدی ﷻ خامخا بښونکی (او) مهربان دی. (د تاریخ په اوږدو کښې).

[۱۶۸] او دوی (یهود) مونږ په ځمکه کښې ډلې-ډلې خواره (واره) کړه، چې د دوی ځینې صالحان دي او ځینې یې د دغو څخه غیر دي (چې بالکل کافران دي او یا مسلمانان دي خو صالحان نه دي). او مونږ دوی په خوشالیو او مشقتونو سره امتحان کړه شاید چې دوی (الله ﷻ ته) رجوع وکړي.

[۱۶۹] نو د دوی څخه وروسته بدو خلیفګانو (اولادونو) خلافت وکړ (او د دوی په ځای ودرېده) چې د کتاب (تورات) وارثان (هم) شوه. (همدوی ته د پلرونو څخه پاتې شو خو) دوی (د همدغه کتاب په تحریف او عدم تطبیق باندې) دغه أدنی (حقیر یا نژدې) سامان اخلي او وايي: ژر دی چې مونږ ته به (د رشوت اخستل) وبښلی شي (پرې وبه نه نیولی شو).

او (دوی رشوت خوری ته ادامه ورکوي نو) که دوی ته د اخستلي شوي سامان مثل ورسي (لاس یې پرې بر شي) نو هغه هم اخلي (او دریغ ترې نه کوي). ایا په دوی باندې (د دوی څخه) د کتاب (تورات) کلک عهد نه وه اخستی شوی چې په الله ﷻ باندې به نه وایي مګر حق (او دروغ به ورپورې نه تړي) او (ایا) دوی هغه څه نه لولي چې په دې کتاب کښې ثبت دي؟

او وروستنی کور د هغو کسانو دپاره (د دنیاوي کور څخه) بهتر دی چې دوی پرهېزګاري کوي، ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟

[۱۷۰] او هغه کسان چې خپل کتاب کلک نیسي او لمونځونه ودروي (نو دوی ته به مونږ پوره اجرونه ورکړو ځکه چې) یقیناً مونږ د مصلحانو (نېکانو) اجرونه نه ضائع کوو.

[۱۷۱] او هغه وخت هم (ورياد کړه) چې مونږ د دوی (یهودانو) د پاسه غر داسې اوچت (پورته) کړ لکه چې هغه سیوری (چترۍ) وي، او دوی ګومان وکړ چې یقیناً دا (غر) ورباندې ور پرېوتونکی دی. (مونږ دوی په همدغه حال کښې مخاطب کړه چې) هغه (کتاب) په قوت سره واخلئ چې مونږ تاسو ته درکړی دی (درنازل کړی دی) او هغه احکام (په عمل سره) یاد کړئ چې پکښې (ثبت) دي شاید چې تاسو پرهېزګاران جوړ شئ.

ارتباط

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د یهودانو د خپلو ځانونو تزکیه رد کړی شوې ده. دوی به ویلې چې: "نَحْنُ شَعْبُ اللهِ الْمُخْتَارُ" مونږ د الله ﷻ غوره او مختار خلک یاستو چې نه مو ترې چندان نافرماني کړې ده او نه الله ﷻ په ګناه باندې مونږ ته مجازات راکوي بلکې مونږ چې هره ګناه وکړو هغه راته سمدستي بښي مغفرت راته کوي.

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! د خپل وخت یهودان لاندې موادو ته متوجه کړه ترڅو د عوامو د غولونې دپاره خپل ځانونه تزکیه نه کړي چې مونږ ډېر غوره خلک یاستو او جنت مونږ ته جوړ کړی شوی دی. مواد دا دي:

۱_ دوی ته هغه وخت وریه زړه کړه چې ستا رب ﷻ دوی ته خپله فیصله اعلانه کړه چې د قیامت د ورځې پورې به دوی بنه ورځ ونه ګوري او وخت په وخت به پرې داسې خلک مسلطېږي چې دوی ته به سخت-سخت عذابونه رسوي او حکومت به وربانديې کوي.

دا فیصله ورته ځکه ستا رب ﷻ اعلانه کړې وه چې دوی جنایتکاران وه او ستا رب ﷻ ورته په دنیا کښې د جنایتونو سزا ورکړه، د ده ﷻ سزا ورکول خو په تېزۍ سره عملي کېږي او هېڅوک ورته نه ټال ورکولی شي او نه يې مخنیوی کولی شي.

ای پیغمبره! ستا رب ﷻ لکه څنګه چې د ګناه بښونکی دی همدارنګه مهربان هم دی. که ستا د زمانې یهودان د خپلو پخوانیو کړنلاره تعقیب نه کړي او په تا باندې په درستو معناوو کښې ایمان راوړي نو د ذکر شوي ذلت څخه به نجات مونده کړي، او که نه نو په دوی باندې به همدا ته مسلط شي چې څوک به ووژني او څوک به د مدينې منورې څخه وشړي.

۲_ دا هم وریاد کړه چې د جنایتونو په سبب باندې مو دوی په ټوله ځمکه کښې خواره واره او ټوټې-ټوټې جوړ کړي دي چې په دنیا کښې تیت پرک پراته دي او په هر ځای کښې د کمزورۍ او ذلت په حالت کښې وخت تېروي، آن تر دې چې د دوی درې ډلې (بني قینقاع، بني قریظه، او بني نضير) په مدينه منوره کښې استوګن شوي دي.

هو! د الله ﷻ په نزد د هیڅا نیکۍ او ښېګڼې نه ضائع کېږي نو د تاریخ په اوږدو کښې چې د دوی څه نېکان خلک تېر شوي دي، چې یا يې د موسی ﷺ په دین باندې د شریعت سره موافقه عقيده درلوده او نېک عملونه يې کړي دي او یا نن ورځ په تا باندې د پیغمبر په صفت عقيده کوي او نیک عمل ورسره ملګری کوي، دوی د الله ﷻ په نزد مهان او سپک نه دي.

په اجتماعي توهیناتو کښې چې دوی ته څه ذلت رسېدلی دی هغه به هم الله ﷻ بې اجره پرېنږدي، همدارنګه د صالحانو څخه په غیر نورو یهودانو ته به الله ﷻ د خپلو کړو وړو سزا ورکړي، برابره خبره ده چې بالکل ایمان نه لري او ناصالح وي او یا ایمان لري خو د نېک عمل پانګه يې نه وي برابره کړې.

۳_ هسې نه چې په یهودانو باندې مونږ د جنایتونو د کولو سره سم یا ذلت ورنازل کړی دی او یا مو سمدلاسه د نورو د تسلط لاندې واقع کړي دي.

نو لکه څنګه چې مونږ دوی په سختیو او مشکلاتو سره د امتحان لاندې واقع کړي دي همدارنګه مو د امتحان دپاره په دوی باندې خوشالي او د نعمتونو پراخي هم وروستولي دي چې ترڅو دوی یا د خوښۍ او یا د نا خوښۍ د اغېز لاندې راشي او خپل رب ﷻ ته راجع شي. مګر په

اکثرو باندې یوه حالت هم اثر نه دی کړی.

۴_ په یهودانو کښې داسې پېښنه نه شوه چې یوه طبقه خلک یې تېر شوي وي او د هغوی په ځای باندې صالح اولادونو خلافت کړی وي، بلکې د دوی هر یو راتلونکی نسل به د تېر شوي نسل څخه په بد اخلاقۍ او بې دینۍ کښې بدتر وه، حال دا چې همغه مقدس کتاب (تورات) چې د دوی د هدایت دپاره موسی ﷺ ته ورکړی شوی وه، هرې یوې طبقې ته په وراثت پسره پاتې کیده ترڅو د هغه په رڼا کښې دوی خپل دنیا او آخرت برابر کړي.

مګر د یهودانو په پرله پسې نسلونو کښې د یو وخته را په دېخوا لاندې بې دینیو هم رواج موندلی دی:

الف: د حاکمانو څخه پیسې اخلي او خپل کتاب ته تحریف ورکوي، لکه چې د آخر الزمان پیغمبر نښې او علامات یې د حقیرې دنیا په مقابل کښې تحریفي کړې دي.

ب: همدارنګه دنیاوي حقیره متاع اخلي او د فیصلې په وخت کښې عدل د پښو لاندې کوي د همغه چا په ګټه حکم کوي چې دوی ته رشوت ورکړي، دې ته نه ګوري چې هغه په حقه دی او که په باطله باندې روان دی.

ج: که بالفرض دوی ته وویلی شي چې کتاب ته تحریف مه ورکوئ او د عدل مراعات وکړئ، د الله ﷻ څخه وډار شئ او د دنیاوي او اخروي عذاب څخه ځانونه بچ کړئ، نو د دوی جواب دا دی چې مونږ په ګناه باندې نه نیولي کېږو او ډېر ژر به مونږ ته مغفرت وکړی شي، زمونږ دپاره جنت جوړ کړی شوی دی او دوزخ د نورو خلکو دپاره دی او بس. د همدې کبله دوی په خپلو ګناهونو باندې نه پښیمانه کېږي او د حرص د کبله نه په دنیاوي متاع باندې مړېږي او نه د رشوت اخستلو څخه ستومانه کېږي نو که دوی په متکرر ډول سره په رشوت باندې بریالي شي هم صرفه ورباندې نه کوي او خپلې ګېډې پرې ډکوي، نو د رشوت اخستل یوه ګناه ده او همدغه کار ته ادامه ورکول بله ګناه ده.

۵_ نو ای پیغمبره! دلته دوه پوښتنې پیدا کېږي: یوه دا چې ایا د یهودانو څخه په تورات کښې کلک عهد نه وه اخستی شوی چې په الله ﷻ باندې به دروغ نه تړي؟ بله دا چې ایا دوی خپل کتاب نه لوسته چې احکام یې ورته معلوم وی او خپل عهد وخت په وخت ورپه یادېدلی.

د دغو دواړو پوښتنو جواب منفي دی چې هم ترې ذکر شوی عهد اخستی شوی وه خو دوی په الله ﷻ باندې دروغ وتړل چې مونږ ته د ګناهونو مغفرت کوي، او هم ورته د خپل کتاب احکام معلوم وه خو د رشوت په خاطر یې د پښو لاندې کول، دوی خو خپل کتاب وخت په وخت لوست.

۶_ ای پیغمبره! یهودان مخاطب کړه چې د آخرت کور خو ډېر غوره کور دی، تاسو ته په کار دي چې د دنیاوي کور د جوړولو دپاره د آخرت کور رنګ نه کړئ، افسوس چې هغه د متقیانو دپاره دی او تاسو تقوی نه لرئ، ایا تاسو دومره بې عقلان یاست چې د دواړو کورونو مقایسه نشئ کولی؟

۷_ د تقوی معیار دا دی چې څوک په خپل کتاب باندې منګولې خښې کړي او عمل پرې وکړي

او بالآخره د لمانځه زيات اهتمام وکړي چې د منکراتو مخه نيسي نو هغه کسان چې ذکره شوې کړنلاره غوره کړي هغوی ته به مونږ پوره اجرونه ورکړو. او دا ځکه چې مونږ د مصلحانو (اصلاح کوونکو) مزدوري نه ضائع کوو.

٨ـ بالآخره، ای پيغمبره! يهودانو ته هغه وخت هم ور په ياد کړه چې مونږ د دوی په سرونو باندې د عهد ماتونې د کبله يو غر وريوته کړ چې د چترۍ (سائبان) په شکل يې ورباندې سيوری جوړ کړ او دوی ګومان وکړ که خپل عهد بيا تازه نه کړي نو دا غر ورباندې ورپرېوتونکی دی.

په عين حال کښې مونږ دوی ته امر وکړ چې زمونږ ورکړی شوي احکام په قوت سره واخلئ؛ او په عملي توګه يې ياد کړئ (په عمل کښې يې پياده کړئ)، شايد چې تاسو پرهېزګاران جوړ شئ؛ او د آخرت د کور (جنت) د ورکړې جوګه شئ؛

نو بالفرض که يهودان د خپلو ځانونو په تزکيه کښې رښتيني وي نو نه به دوی خپل عهدونه مات کړي وی، نه به په دوی باندې غر د چترۍ په شکل ودرولی شوی وی او نه به يې د عهدونو بيا تازه کولو ته اړتيا وی.

مګر د عهد د تجديد (تازه کولو) سره-سره دوی هم خپل عهدونه مات کړه او هم يې په الله ﷻ باندې دروغ وتړل چې مونږ ته الله ﷻ ضرور مغفرت کوي.

توضيحات

١ـ په يهودانو باندې د ذلت د ايښودلو بحث د [البقرة:٦١] آيت د او د [آل عمران:١١٢] آيت لاندې تېر شوی دی، خو په دې مقام کښې د ذلت د ايښودلو اصلي بنسټ ته هم اشاره شوې ده چې په ځمکه کښې دوی تيت پرک کړی شوي دي او په ټوله دنيا کښې د استقلال په توګه سياسي موجوديت نه لري، لکه چې په دې زمانه کښې يې د امريکايانو (عيسويانو) په اوږو لاس ايښی دی.

خَلف او خَلَف څه فرق لري؟

٢ـ دواړه کلمې (خَلْف او خَلَف) ـ لکه "ضَرْب" او "طَلَب" ـ يوه د بلې په ځای کښې استعمالېږي، مګر مشهوره دا ده چې اوله د بد خليفه په معنی ده او دوهمه د نېک خليفه معنی ورکوي[١].

همدارنګه يوه کس ته هم خَلف يا خَلَف ويلی شي او په قرن (کوم يو قوم چې په يوه زمانه کښې ژوند کوي) باندې يې هم اطلاق کېږي[٢].

په دې مقام کښې همدغه د جمعي معنی مراده ده، د همدې کبله ورته په ﴿ وَرِثُواْ ، يَأْخُذُونَ ﴾ او نورو کلماتو کښې د جمعي ضمائر راجع کړی شوي دي.

نو څرنګه چې د يهودو خليفه ګان (اولاده) ناکاره او شريره اولاده وه چې په بدۍ کښې د خپلو

---

(١) تفسير القرطبي ج٧ ص٣١١

(٢) لسان العرب ج٩ ص٨٤؛ تفسير البغوي ج٢ ص٢١٠

پلرونو ځخه وړاندې وه او د کفن کش مثل وړباندې صادق وه نو ځکه الله ﷻ په دې مقام کښې د دوی د زوزات ځخه په "خَلَف" ـ لکه "ضَرَب" ـ سره تعبير وکړ.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: مونږ (محمدي ﷺ امت اهل السنة و الجماعة) هم کله چې په ګناه کښې واقع شو د الله ﷻ ځخه د مغفرت تمه لرو او په ذکر شوي آيت شريف کښې عين عقيده الله ﷻ د يهودو ځخه حکايت کړه چې ﴿ سَيُغْفَرُ لَنَا ﴾؛ نو پوښتنه دا ده چې مونږ او د هغوی په دغې خاصه عقيده کښې څه فرق دی چې عين عقيده زمونږ د محاسنو ځخه شمېرله کېږي او د هغوی په قبائحو کښې وشمېرله شوه؟

مونږ وايو چې: د همدغې پوښتنې جواب مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۲۴] آيت لاندې ليکلی دی هيله ده چې هلته وکتلی شي، اما په دې مقام کښې پرې لاندې وضاحت وراضافه کوو چې هوښيار سړی او ساده سړی پکښې ښه شرحه شوی دی:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا ثُمَّ تَمَنَّى عَلَى اللهِ»[1] هوښيار سړی هغه څوک دی چې د خپل ځان سره محاسبه وکړي او د مرګ ځخه د وروسته وخت دپاره عمل وکړي، او ساده (د عقل ځخه کمزوری) سړی هغه څوک دی چې خپل ځان د نفسي خواهشاتو پېرو جوړ کړي او بيا په الله ﷻ باندې هيله کوي. يعني دا سړی ځکه ساده دی چې د الله ﷻ مغفرت خو يقيني دی مګر د ده مغفوريت په شک کښې دی، بايد چې څوک پرې ونه غولېږي او د ګناه کولو د جرئت سبب يې جوړ نه کړي.

ب: عمر بن الخطاب ؓ ويلي دي چې: «إِنَّمَا يَخِفُّ الْحِسَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ فِي الدُّنْيَا»[2] يعني: يقيناً د قيامت په ورځ به حساب په هغه چا باندې اسان (خفيف) وي چې د خپل ځان سره يې په دنيا کښې محاسبه کړې وي.

ج: ميمون بن مهران ؓ وايي چې: «لَا يَكُونُ الْعَبْدُ تَقِيًّا حَتَّى يُحَاسِبَ نَفْسَهُ كَمَا يُحَاسِبُ شَرِيكَهُ مِنْ أَيْنَ مَطْعَمُهُ وَمَلْبَسُهُ»[3] يعني: ترهغه پورې به بنيادم متقي جوړ نه شي ترڅو چې د خپله ځانه سره داسې محاسبه وکړي لکه د خپل شريک سره چې محاسبه کوي چې خوراک دې د کومه کړی دی او پوښاک دې د کومه کړی دی (د حرامو ځخه دی او که د حلالو ځخه). او داسې نور.

يادونه

۴ـ په دې مقام کښې چې د غره د پورته کولو کومې قيصې ته اشاره شوې ده همدغه قيصه په

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۱۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۷۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۷۲

[البقرة:۶۳] آیت کښې تېره شوې ده او ضروري توضیحات یې هملته ذکر شوي دي ـ والحمدلله ـ
مګر د دوارو ایتونو د مقایسې څخه لاندې وضاحتونه نور هم څرګندېږي:
الف: هلته د ﴿ نَتَقْنَا ﴾ په عوض د ﴿ رَفَعْنَا ﴾ کلمه نازله شوې ده نو معلومه شوه چې د ﴿ نَتَقْنَا ﴾
معنی هم د "رَفَعْنَا" د کلمې غوندې ده. یعنې: هغه وخت ورپه یاد کړه چې غر مو د هغوی په سرونو
باندې ورپورته کړ.
ب: دلته د ﴿ ٱلْجَبَلَ ﴾ کلمه نازله شوې ده چې په هر یوه غره باندې یې اطلاق کېږي مګر هلته
پورته کړی شوی غر د "الطُّور" په نامه یاد شوی وه.
ج: هلته واضحه کړی شوې وه چې د "الطُّور" کلمه دلته د فلسطین د غرونو څخه د یوه غره څخه
عبارت ده.

﴿ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنۢ بَنِىٓ ءَادَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ
بِرَبِّكُمْ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ ۛ شَهِدْنَآ ۛ أَن تَقُولُوا۟ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَـٰذَا غَـٰفِلِينَ ﴿١٧٢﴾
أَوْ تَقُولُوٓا۟ إِنَّمَآ أَشْرَكَ ءَابَآؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّنۢ بَعْدِهِمْ ۖ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ
ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾ وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾ ﴾

[۱۷۲] او (ای پیغمبره!) هغه وخت هم (خلکو ته ورپه یاد کړه) چې ستا رب ﷻ د ادم ﷺ د
اولادې، د دوی د شاګانو څخه د دوی زوزات واخیست او په خپلو ځانونو باندې یې شاهدان کړه
(داسې چې:) ایا زه ستاسو رب (پالونکی) نه یم؟ (ټولو په یوه خوله) ویې ویلې: ولې نه (ته زمونږ رب
یې) مونږ (په همدې) شهادت ورکوو (اقرار کوو. ستا رب ﷻ ځکه دا کار وکړ) چې تاسو به (ای
بنیادمانو!) د قیامت په ورځ ووایئ چې یقیناً مونږ د دغه (توحید) څخه نا خبره وو.
[۱۷۳] او یا به ووایئ چې یقیناً زمونږ څخه وړاندې زمونږ پلرونو شرک کړی وه او مونږ د دوی
څخه وروسته د همدوی اولاده (پېروان) وو (او د دوی تقلید مو وکړ).
(ای زمونږ ربه!) آیا نو ته مونږ په هغه کار باندې هلاکوې (دوزخ ته مو اچوې) چې (زمونږ څخه لا
وړاندې) مبطلانو (بدکارانو او بې لارې) خلکو کړی وه (او دېره یې اېښې وه؟ ای زمونږ ربه! مونږ په
غفلت او تقلید باندې مه نیسه)
[۱۷۴] (ای پیغمبره!) او مونږ (د خپل توحید) دلائل په دغه ډول سره واضحه بیانوو شاید چې
دوی (فطري عقیدې ته) رجوع وکړي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د یهودانو د هغه عهد ماتونې ته اشاره کړې وه کوم چې ترې د

نورات په قبول باندې اخستل شوی وه او بیا د غره د سورې لاندې تجدید شو. په دې ایتونو کښې
په عام عهد ته اشاره شوې ده چې یوازې د یهودو څخه نه بلکې د ټولو بنیادمانو څخه په عالم الذر
کښې اخستله شوې ده. چې حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

اې پیغمبره! یوازې یهودو ته نه بلکې ټولو انسانانو ته هغه وخت ورپه یاد کړه چې ستا رب ﷻ د
ادم ﷺ څخه د ده اولاده او بیا د ده د اولادې د شاګانو څخه په تدریج سره د دوی اولاده (نسل)
رابهر (بېرون) کړ او د فهم او ادراک څه دومره برخه یې ورکړه چې دوی وکولی شو چې د الله ﷻ
پوښتنې ته مناسب جواب ورکړي او په خپل جواب باندې یې شاهدان جوړ کړه.
پوښتنه دا ده: ایا زه ستاسو رب (پالونکی) نه یم؟
په جواب کښې ټولو بنیادمانو وویلې چې ولې نه (ته زمونږ رب او پالونکی یې) اومونږ په همدې
خبره باندې شهادت ورکوو.
الله ﷻ په دغه وخت کښې د ذکر شوي شهادت څخه وروسته ټول بنیادمان مخاطب کړه چې دا
کار مو څکه وکړ که بالفرض دا کار مو نه وی کړی نو:
الف: د قیامت په ورځ به تاسو د اعتذار په توګه ویلی چې مونږ د توحید د عقیدې څخه ناخبره
وو، مونږ پوه نه وو چې ته زمونږ رب او پالونکی یې، که مونږ خبر وی نو مونږ به بالکل کفر نه وی
اختیار کړی.
ب: او یا به وایئ چې: کفر او شک خو زمونږ پلرونو کړی وه او مونږ د هغوی د زوزات او اولادې
په توګه د هغوی پیروي وکړه او د هغوی په کفري لاره باندې لاړو، ای زمونږ ربه! ایا ته مونږ په
هلاکت کښې اچوې او دوزخ ته مو د مبطلانو د کړنلارې د کبله داخله وې؟
۲ـ ای بنیادمانو! کله چې مونږ ستاسو د هر یوه څخه د استقلال په توګه په خپل ربوبیت باندې
عهد واخست نو تاسو د قیامت په ورځ د ذکرو شوو دواړو اعتذارونو څخه یو اعتذار هم نه شئ
وړاندې کولی. او دا څکه کله چې تاسو نن ورځ اقرار او شهادت ورکړ نو معلومه شوه چې د توحید
څخه غافل نه یاست بلکې توحید ستاسو فطري عقیده ده.
همدارنګه ستاسو څخه مو په داسې وخت کښې اقرار واخست چې ستاسو پلرونو هم ستاسو د
وړاندې همدا ستاسو غوندې اقرار وکړ چې: یوازې الله ﷻ زمونږ رب او پالونکی دی.
نو که تاسو د خپلو پلرونو ربښتیانې پیروي کوئ نو د همدغه اقرار پیروي یې وکړئ چې همدا
یې حقیقي او واقعي اقرار دی، د انحرافي او شیطاني اقرار پیروي یې مه کوئ.
۳ـ ای پیغمبره! وګوره مونږ خپل د توحید دلائل څومره په تفصیل او مستنده توګه خلکو ته
بیانوو ترڅو دوی الله ﷻ ته رجوع وکړي او د کفري لارو څخه لاس واخلي. خو د دې سره سره کافرانو
په کفري عقائدو منګولې خښې کړي او کلک وریږدې نښتي دي.

توضيحات

۱ـ ټول معتزله او ځيني علماء کرام د ذکرو شوو ايتونو حاصل داسې اخلي[۱] چې: الله ﷻ انسانان پيدا کړي او حواس او عقلونه يې ورکړي دي، په دې باندې علاوه پيغمبران عليهم السلام يې وخت په وخت وراستولي او کتابونه يې ورنازل کړي دي، او بالآخره په خپل وحدانيت باندې يې ټول مخلوقات د دلائلو په حيث ورته درولي دي چې که هرڅوک په انصاف سره نظر او فکر وکړي نو ضرور به د الله ﷻ په ربوبيت اقرار وکړي او د شرک څخه به اجتناب وکړي.

په ذکر شوو آيتونو کښې همدغه حال داسې ګڼلې شوی دی لکه چې الله ﷻ هرچا ته سوال متوجه کړی وی چې ايا زه ستا رب نه يم. او د حال په ژبه سره هر يوه جواب ورکړی وی چې: ولې نه، ته زما رب يې او زه دې بنده يم.

د ذکر شوي تفسير خوښوونکو د خپل تفسير د تائيد دپاره زښت ډېر دلائل ليکلي دي چې اکثره په عقل باندې اتکاء لري، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲] موږ ځکه دلته رانقل نه کړه چې د اوږدوالي څخه په غير پکښې راته څه ګټه ښکاره نه شوه.

لنډه دا چې ذکر شوي مفسرين دا ايتونه د يوې قيصې بيان نه ګڼي بلکې محض يو تمثيل يې بولي، يعنې الله ﷻ خپل وحدانيت په دلائلو سره دومره واضحه کړی دی چې هرڅوک ورباندې د حال په ژبه ناطق دي. او دغه ډول کامل وضاحت ته کله-کله د قول او وينا لقب ورکول کېږي، لکه عرب وايي چې: "قَالَ الْجِدَارُ لِلْوَتَدِ لِمَ تَشُقُّنِي قَالَ سَلْ مَنْ يَدُقُّنِي"[۳] ديوال موږې مخاطب کړ چې ته مې ولې څيروې (سوری کوې) موږې ورته وويلې چې دا پوښتنه د هغه چا څخه وکړه چې ما ټکوهي.

دوی وايې چې په ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ﴾ کښې د ﴿أَخَذَ﴾ کلمه (چې ماضي ده) په معنی "يَأْخُذُ" سره ده (چې مضارع ده)، ځکه چې په قرآن کريم کښې کله-کله د هغه شي څخه چې واقع کيدل يې يقيني وي په ماضي باندې تعبير کېږي، ځکه چې دا متحقق الوقوع ده نو داسې وګڼل شو لکه چې ذکر شوي عهدونه واقع شوي وي.

تبصره

۲ـ موږ ته د ايتونو د معنی حاصل په ذکر شوي ډول سره د تفسير په حيث د قبول وړ نه ښکاري او زړه ته مو نه لوېږي، که نه نو دا معنی خو په خپل ذات کښې ډېره احسنه معنی ده او په قبول کښې يې هيڅ اشکال نه ګورو. هو! که د ايتونو د اشاراتو څخه وګڼله شي نو بيا يې هم په رد باندې رضائيت نه لرو.

مګر جمهور علماء کرام او مفسرين کرام وايي[۴] چې په ذکرو شوو ايتونو کښې هغې قيصې ته

---

(۱) تفسير الكشاف ج۲ ص۱۷۷؛ تفسير القاسمي ج۷ ص۲۹۳

(۲) التفسير الكبير ج۱۵ ص۵۰؛ تفسير المنار ج۹ ص۴۰۲

(۳) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۸۲

(۴) التفسير الكبير ج۱۵ ص۴۶؛ روح المعاني ج۹ ص۱۰۸

اشاره ده کومه چې پخوا تېره شوې ده، هغه دا چې الله ﷻ د ادم ؑ ټوله اولاده آن د قیامت د ورځې پورې د ده د شا څخه د سرو مېږتنو په ډول رابهر کړه او ټولو ته یې دومره عقلونه ورکړه چې هغوی د سوال جواب صلاحیت درلودلی شو، او بیا یې ورته ذکره شوې پوښتنه راجع کړه چې ایا زه ستاسو رب یم؟ ټولو جواب ورکړ چې ولې نه، ته زمونږ رب یې او مونږ هر یو هم په خپل خان او هم یو په بل باندې شهادت ورکوو او په همدغې خبرې باندې اقرار کوونکي یاستو.

همدا غوره تفسیر دی

۳_ همدغه تفسیر چې الله ﷻ ذکره شوې پوښتنه د ادم ؑ اولادې ته په مجموعه توګه راجع کړې وه او هغوی په لسان قال (د قال په ژبه) سره نه په لسان حال (د حال په ژبه) سره جواب ورکړی دی د لاندې وجوهو د کبله غوره تفسیر دی[1]:

الف: په همدې مضمون باندې د نبي کریم ﷺ څخه زښت ډېر احادیث او د صحابه وو کرامو ؓ څخه زښت ډېر روایات راپاتې دي، چې یوه مجموعه یې ځینو مفسرینو کرامو[2] را غونډه کړې ده چې تقریبًا شلو احادیثو او روایتو ته رسېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ یوازې په لاندې یوه حدیث شریف باندې اکتفاء کوو:

د ابو هریره ؓ په روایت د نبي کریم ﷺ د یوه اوږده حدیث لنډ مضمون دی چې الله ﷻ د ادم ؑ ټوله اولاده آن د قیامت د ورځې پورې په اجتماعي توګه ادم ؑ ته وروښودله او هر یوه د سترګو په منځکښې (په تندي باندې) رڼا هم درلوده او ورته یې وفرمایل چې دا ټوله ستا اولاده ده. نو د ادم ؑ د یوه کس د تندي رڼا ډېره خوښه شوه نو د الله ﷻ سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

آدم ؑ: ای ربه! دا څوک دی؟

الله ﷻ: دا ستا د وروستنۍ اولادې څخه یو سړی دی چې داوُد نومیږي.

آدم ؑ: ای ربه! ده ته دې څومره عمر ورکړی دی؟

الله ﷻ: شپېته کاله.

آدم ؑ: ای ربه! همدغه سړي ته زما د عمر څخه څلوېښت کاله نور هم ورکړه.

بیا چې کله ادم ؑ ته ملک الموت د روح د قبض دپاره ورغی نو ده پرې اعتراض وکړ چې ایا زما د عمر څخه څلوېښت کاله پاتې نه دي؟

ملک الموت جواب ورکړ چې ایا تا خپل یوه زوی (داود ؑ) ته څلوېښت کاله نه وه بښلي؟!

«فَجَحَدَ آدَمُ فَجَحَدَتْ ذُرِّيَّتُهُ وَنَسِيَ آدَمُ فَنَسِيَتْ ذُرِّيَّتُهُ وَخَطِئَ آدَمُ فَخَطِئَتْ ذُرِّيَّتُهُ»[3] نو ادم ؑ انکار وکړ نو د ده اولاده هم انکار کوي، او ادم ؑ (خپله ورکړه) هېره کړه نو د ده اولاده هم هېرول کوي.

---

[1] تفسیر الخازن ج۲ ص۶۶۴
[2] تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۲۶۴
[3] جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۸

او ادم ﷺ (د ممنوعه ونې څخه په خوراک کېښې) خطا شو نو د ده اولاده هم خطا کېږي (په خطاکارانو کېښې هغه څوک بهتر دی چې د ادم ﷺ غوندې توبه کوونکی وي).

ب: د ادم ﷺ څخه د ده اولاده په یوه ځل باندې راویستل او بیا بېرته ځای په ځای کول (ترڅو چې په تدریج سره د قیامت د ورځې پورې هر څوک په خپل ټاکلي وخت کښې تولد شي) ممکن کار دی (محال نه دی) او هم د الله ﷻ قدرت د هر حیثه کامل دی او نقصان او کمزوري نه لري. نو څه مجبوریت نشته چې څوک آیت شریف او بلکې ټولو احادیثو ته تاویل ورکړي او د "أخذ المیثاق" څخه حالي آخذ واخلي او د قولي آخذ څخه انکار وکړي، لکه چې همدا کار معتزله او نور کوي.

ج: په دې باندې علاوه د آیت شریف څخه ذکر شوی تفسیر سرې ته (د احادیثو په رڼا کښې) په تبادر سره ذهن ته ورځي او بهتره دا ده چې تر وسې-وسې پورې قرآن کریم په متبادره معنی باندې تفسیر کړی شي او بس.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د آیت شریف د دې ټکري ﴿ مِنۢ بَنِيٓ ءَادَمَ مِن ظُهُورِهِمۡ ذُرِّيَّتَهُمۡ ﴾ څخه داسې معلومېږي چې الله ﷻ د ادم ﷺ د اولادې څخه د دوی زوزات یو ځل راویستلی وه، نو پوښتنه دا ده چې په دې کښې څه حکمت دی چې پخپله د ادم ﷺ په حال باندې صراحت ونه کړی شو؟

مونږ وایو چې: د ادم ﷺ د اولادې د ذکر څخه پخپله د ادم ﷺ حالت په تبادر سره معلومېږي او مستقل ذکر ته یې اړتیا نه وه ځکه چې د ده د اولادې زوزات بالواسطه د ادم ﷺ زوزات ګڼل کېږي. په دې باندې علاوه، پخپله ادم ﷺ په ذکر شوي حکم کښې په بهترې طریقې سره شامل ښکاري.

د دې نظیر دا دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ أَدۡخِلُوٓاْ ءَالَ فِرۡعَوۡنَ أَشَدَّ ٱلۡعَذَابِ ﴾ [غافر: ۴۶] یعنې کله چې د قیامت ورځ قائمه شي نو د الله ﷻ دپلوه به پرښتو ته فرمان صادر شي چې د فرعون ټبر سخت عذاب ته ورداخل کړئ چې فرعون بې په اول سر کښې قرار ولري.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای پیغمبره! هغه وخت ور په یاد کړه چې ستا رب ﷻ د ادم د اولادې څخه د دوی د شاګانو څخه د دوی اولاده واخستله او د ټولو څخه وړاندې یې د ادم ﷺ د شا څخه د ده مستقیمه اولاده اخستې وه.

د ادم مستقیمه اولاده څومره ده؟

۵_ مفسرین کرام وایي چې د ادم ﷺ مستقیمه اولاده یو سلو شل (۱۲۰) کسان وه چې په هر کال کښې به بې بې حواء رضي الله عنها دوه غبرګوني بچي (یو زوی او یوه لور) زېږول[۱]، والله ﷻ اعلم.

(۱) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۸۲

د ذکر شوی عهد د اخیستلو ځای

۶ـ د ذکر شوي عهد د اخستلو په ځای کښې مفسرینو کرامو لاندې قولونه کړي دي[۱]:

الف: ذکر شوی عهد په اول اسمان کښې اخستل شوی دی کله چې ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها د جنت څخه رابښکته کړی شوي وه مګر څمکې ته لا نه وه را رسولی شوي.

ب: دغه عهد په وادي نعمان کښې اخستل شوی دی چې د عرفات د غونډۍ سره نژدې واقعیت لري.

ج: دغه عهد د هند په څمکه کښې اخستلی شوی دی چرته چې ادم ﷺ اول خل رابښکته شوی وه.

د: د عهد اخستلو ځای د طائف او مکې معظمې ترمنځ پروت دی.

مونږ وایو چې څرنګه د ځای په تعین کښې چندان ګټه نه وه نو ځکه الله ﷻ نه دی ذکر کړی مګر دومره وایو چې په ذکره شوې ټوله ماجری باندې باید مونږ داسې بلاکیفه عقیده وکړو لکه څنګه چې په نورو عقیدوي اخروي امورو باندې بلا کیفه عقیده کوو، که نه نو مونږ به هم دې ته مجبور شو چې اولنی اعتزالي تفسیر غوره وګڼو او آیت شریف ته بې ضرورته تاویل وکړو.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د آیت شریف د ذکرې شوي تکړې مضمون داسې را اوخي چې الله ﷻ د بنیادمانو څخه د دوی اولاده واخیستله، حال دا چې بنیادمان خو بل شی نه دی مګر د دوی اولاده دي، ته به وایې چې داسې مضمون نازل شوی دی چې بنیادمان د بنیادمانو څخه واخستل شوه؛ ایا یو شی د خپل ځان څخه اخستل کېږي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ بَنِیٓ ءَادَمَ ، ذُرِّیَّتَهُمۡ ﴾ دواړه کلمې که څه هم ذاتًا متحدې دي مګر بالاعتبار فرق لري. هغه دا چې هرڅوک اولادې ته په نظر سره اصل ګڼل کېږي چې په ﴿ بَنِیٓ ءَادَمَ ﴾ سره ترې تعبیر شوی دی، او پلرونو ته په نظر سره د فرع لقب اخلي چې په ﴿ ذُرِّیَّتَهُمۡ ﴾ سره ترې تعبیر کېږي.

نو د معنی د حاصل یې داسې کېږي چې: هغه وخت وریاد کړه چې ستا رب ﷻ ټول فروع د اصولو څخه واخستل او په داسې ترتیب سره یې رابهر کړه لکه څنګه چې په توالد او تناسل کښې په ترتیب سره پیدا کېږي او بیا یې په معکوس ترتیب سره د ادم ﷺ شاته ټول بېرته ورغونډ کړه[۲].

ذکر شوي عهد ته د عالم الذر عهد ویل کېږي

۸ـ د ادم ﷺ ټوله اولاده چې الله ﷻ د ده په وړاندې په اجتماعي توګه څرګنده کړه. دوی ته د همدغه حال په لحاظ د عالم الذر لقب ورکړی شوی دی او کوم عهد چې د دوی څخه په عین حال کښې اخستل شوی دی هغه ته د عالم الذر عهد ویل کېږي ځکه چې په ځینو احادیثو کښې د ذکرې

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۲؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۰۶

(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۲

شوي اولادې په بيان كښې د «كَهَيْئَةِ الذَّرِ» كلمات روايت شوي دي[۱] يعني الله ﷻ د ادم ﷺ تول اولاده د سرو مېږتنو په څېر د ده په وړاندې خوره كړه او د استنطاق لاندې يې ونيوله.

د "ذَرّ" كلمه ـ لكه "شدّ" ـ د "ذَرَّةٌ" جمعه ده. "ذَرَّةٌ" هغه يوه سره ميږې ته ويل كېږي چې د يوې وربشې سلمه (۱۰۰) برخه وزن لري. يا په بل عبارت: سل تنه مېږيان په وزن كښې د يوې وربشې سره مساوي دي.

او يا د هغه يوه شي نوم دی چې هيڅ وزن نه لري او د سرې سترګو ته ښكاري، البته كله چې تياره كوټې ته په يوه سوري (درويځه) كښې د لمر شعاع (رڼا) ورښكته شي[۲].

زمونږ په خيال چې د ادم ﷺ اولاده به په ازدحام (ګڼه ګونه) كښې د "ذَرّ" سره تشبيه كړی شوي وي، يعني دوی په دغه وخت كښې دومره ګڼ او مزدحم وه تا به ويل چې سرو وړوكو مېږتنو په خپله جاله (سوړه) باندې بېرو بار جوړ كړی دی، او يا د لمر په شعاع (رڼا) كښې (چې تياره كوټې ته ښكته شوي وي) كوچني-كوچني شيان د سترګو لاندې ښكته پورته كېږي.

سوال جواب

۹ـ كه څوك وايي چې: ذكر شوی عهد خو هيچاته ورپه ياد نه دی نو ايا د قيامت په ورځ كافران دا اعتذار نه شي وړاندې كولی چې مونږ د عالم الذر د عهد څخه غافل (ناخبره) وو كه نه نو مونږ به كفر نه وی اختيار كړی؟

مونږ وايو چې: ذكر شوی عهد خو ځينو خلكو ته ورپه ياد دی لكه چې د ذوالنون عليه الرحمة څخه چا پوښتنه وكړه چې ايا ذكر شوی عهد ستا په ياد دی؟ هغه جواب وركړ چې: "كَأَنَّهُ الْآنَ فِي أُذُنِي"[۳] لكه چې همدا اوس مې په غوږ كښې دی. او چا ته چې ورپه ياد نه دی هغوی ته پيغمبرانو عليهم السلام ورپه ياد كړی دی. د همدې كبله مونږ وايو چې د ﴿ أَن تَقُولُوا ﴾ كلمه تر آخره پورې په هغه مقدر "اذكر" پورې تعلق نيسي په كوم پورې چې په ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ﴾ كښې د "إِذْ" توري تعلق نيولی دی[۴]. نو د معنى حاصل يې داسې راوځي چې:

ای پيغمبره! خلكو ته ذكر شوی عهد په ياد كړه چې په داسې وخت كښې يې صورت نيولی وه چې نه ورسره نفساني خواهشات وه او نه ورته د شيطان لمسون متوجه وه. نو ټولو د "الف" څخه تر "ی" پورې په يوه خوله د ربوبيت په توحيد باندې اقرار وكړ. خو كله چې په دنيا كښې د توالد په سلسله موجود شوه او د ذكرو شوو عوارضو سره مخامخ شوه نو چا مقاومت وكړ او فطري عقيده يې وساتله او د چا پښې ښويه شوې او كفر يې اختيار كړ.

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۶۲
(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۰۴
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۰۶
(۴) تفسير ابي السعود ج۳ ص۲۹۱

نو معلومه شوه چې د کفر اصلي وجه نه غفلت دی او نه د پلرونو تقلید او نه د قیامت په ورځ څوک دا بهانه وړاندې کولی شي، بلکې اصلي وجه يې نفساني خواهشات او شیطاني لمسون دی.

یوه مسئله

١٠_ که څه هم د مشرکانو په ماشومانو کښې اختلاف دی چې جنت ته به داخل شي او که نه، مګر د ځینو مفسرینو کرامو[1] په نزد دا خبره صحیحه ګڼله شوې ده چې دوی جنتیان دي او وجه يې دا ده چې دوی د عالم الذر په عهد باندې باقي پاتې دي او تغیر يې نه دی ورکړی.

یادونه

١١_ که څوک د دې څخه اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[2] دا کتاب د ډېرو اوږدو بحثونو حوصله نه لري.

﴿ وَٱتۡلُ عَلَيۡهِمۡ نَبَأَ ٱلَّذِيٓ ءَاتَيۡنَٰهُ ءَايَٰتِنَا فَٱنسَلَخَ مِنۡهَا فَأَتۡبَعَهُ ٱلشَّيۡطَٰنُ فَكَانَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَوۡ شِئۡنَا لَرَفَعۡنَٰهُ بِهَا وَلَٰكِنَّهُۥٓ أَخۡلَدَ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُۚ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلۡكَلۡبِ إِن تَحۡمِلۡ عَلَيۡهِ يَلۡهَثۡ أَوۡ تَتۡرُكۡهُ يَلۡهَثۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۚ فَٱقۡصُصِ ٱلۡقَصَصَ لَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾ سَآءَ مَثَلًا ٱلۡقَوۡمُ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَأَنفُسَهُمۡ كَانُواْ يَظۡلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَن يَهۡدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلۡمُهۡتَدِيۖ وَمَن يُضۡلِلۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿١٧٨﴾ ﴾

[١٧٥] او په دوی (خلکو) باندې د هغه چا مهم خبر ولوله چې مونږ ورته خپل ایتونه (علوم) ورکړي وه نو هغه ترې بنویه ووت. نو (بیا) شیطان ورپسې شو نو د ګمراهانو څخه (جوړ) شو.

[١٧٦] او که زمونږ اراده شوې وی (چې پورته یې کړو) نو په هغو (ایتونو) باندې به مو پورته کړی وی، مګر هغه ځمکې (دنیاوي متاع) ته میلان وکړ او د خپلې هوی (خواهشاتو) پیروي یې وکړه (نو مونږ پورته نه کړ او توفیق مو ترې سلب کړ).

نو د ده مثال (حالت) داسې دی لکه د سپې مثال (حالت)، که ته پرې مشقت واچوې (او کورې یې کړې) هم ژبه را وباسي (او په زغرده سره تنفس اخلي) او یا یې (په خپل حال باندې) پرېږدې هم ژبه راوباسي (خپل عادت نه پرېږدي).

دا (مثال) د هغه قوم مثال دی چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي (هرڅوک چې وي).

---

[1] تفسیر القرطبي ج٧ ص٣١٧

[2] روح المعاني ج٩ ص١٠٣؛ تفسیر المنار ج٩ ص٣٨٩

نو (ای پیغمبره! خلکو ته) بیان وکړه دا (ذکر شوی ډول) بیان، شاید چې دوی فکر وکړي.

[۱۷۷] د مثال د حیثه یو شی ډېر بد دی (چې هغه) د داسې قوم څخه عبارت دی کوم چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او په خپلو خانونو باندې ظلم کوي.

[۱۷۸] هغه څوک چې الله ﷻ (ورته) هدایت وکړي نو همدی لاره موندونکی دی (څوک یې د لارې څخه نه شي اړولی) او هغه څوک چې الله ﷻ یې ګمراه کړي (او د نېکیو توفیق ورنه کړي) نو دغه کسان همدوی زیان کاران دي (او هیڅوک به ورته هدایت ونه شي کړی او نه به یې سمې لارې ته برابر کړي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې یو ځل د یهودو هغه عهد ته اشاره شوې وه چې په تورات کښې د دوی څخه اخستل شوی وه او د غره په پورته کولو سره تازه (تجدید) شو بیا د هغه عمومي عهد ذکر شوی وه کوم چې په عالم ذر کښې د ټولو انسانانو څخه اخیستل شوی وه، په دې ایتونو کښې د یوه ناقض العهد (عهد ماتوونکي) قیصې ته اشاره کېږي چې که څوک په عهد باندې وفا ونه کړي نو هغه به د همدغه عهد ماتونکي په څیر د الله ﷻ په غضب باندې اخته شي.

دا د یوه پلوه، او د بله پلوه یهودان په غوړ باندې وهلی شوي دي چې خپل علم ته مه غره کېږئ. علم خو په هغه وخت کښې ګټور واقع کېږي چې عمل پرې وکړی شي که نه نو بې عمله علم خو د نجات سبب نه شي جوړېدلی بلکې د الله ﷻ د غضب سبب جوړېږي.

شان نزول

د ثقیف د قبیلې یو سړی وه چې "أمیة بن أبي الصلت" نومېده او الله ﷻ ښه پوره علم ورکړی وه او پوهېده چې په نن سبا کښې د آخرني زمانې پیغمبر مبعوث کیدونکی دی مګر په تمه وه چې دا مرتبه به د همده په نصیب شي او وحي به وریاندې نازله شي. خو کله چې دغه مرتبه د محمد ﷺ په برخه شوه نوموړی ډېر خپه شو او د حسد د کبله یې په آخر الزمان پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ایمان را نه وړ[۱].

د نوموړي په باره کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كَادَ ابْنُ أَبِي الصَّلْتِ أَنْ يُسْلِمَ»[۲] نژدې وه چې ابن ابي الصلت مسلمان شي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! په خپل امت باندې د هغه سړي مهم حکایت هم ولوله چې هغه ته مونږ په خپل توحید او ستا په نبوت باندې پوره دلائل ورکړي وه، ده کولی شو چې د همدغو دلائلو په رڼا کښې په سمه سیده لاره باندې تللی وی، د ګمراهي څخه یې خپل ځان بچ کړی وی او بالآخره د هغه

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۵
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۳۹

عهد ساتنه یې کړې وی کوم چې د ده څخه په عالم الذر کښې اخستلی شوی او د ده په خته کښې په فطري توګه اغړلی شوی وه، مګر نوموړی د ټولو دلائلو څخه بنویه ووت، ته به وایې چې مار د خپل پوستکي څخه وتلی دی، او هیڅ ګټه یې پرې وانخستله بلکې لا ضرر یې ورته وکړ هغه دا چې د وتلو څخه وروسته یې د شیطان په اوږه باندې لاس کېښود او کوم طرف ته چې هغه سوق کاوه هغه طرف یې تعقیب کړ آن تر دې چې د پخو بې لارو څخه وشمېرل شو.

۲ـ ای پیغمبره! که زمونږ اراده شوې وی چې توفیق ورکړو نو توفیق به مو ورکړی وی او په ذکرو شوو دلائلو باندې به مو لوړو درجو ته پورته کړی وی مګر مونږ توفیق ورنه کړ، ځکه چې نوموړی ځمکې ته مائل شو، د پورته کېدلو په عوض یې ښکته کېدل خوښ کړه، د خپلو دنیاوي خواهشاتو پیرو جوړ شو او د آخرت په عوض یې دنیا خوښه کړه.

۳ـ د نوموړي سړي حالت د یوه داسې سپي د حالت غوندې وګرځید چې د ستوماني او تندې د کبله یې ژبه ویستلې وي او غپېږي بلکې همدغه حالت یې عادت جوړ شوی وي، نو که ته یې د زجر لاندې ونیسې او د چیغې (کوری) غږ پرې وکړې او که په خپل حال باندې یې پرېږدې (غږ پرې ونه کړې) په دواړو حالتونو کښې یې خوله وازه کړې وي او غپېږي او لاړې یې بادېږي.

همدارنګه کله چې هغه خپل استعداد د پښو لاندې کړ او په زړه باندې یې مهر ولګېده او بالآخره دنیاوي حرص پرې غلبه وکړه نو د دلائلو اورول او نه اورول ورته یو برابر جوړ شوه، په دواړو حالونو کښې په خپل کفر باندې کلک شو.

۴ـ ای پیغمبره! ذکر شوی مثال یوازې د ذکر شوي سړي پورې ځانګړی نه دی بلکې دا د هغو ټولو خلکو مثال دی چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او زړونه یې د ختم (مهر) اندازې ته رسیدلي وي. نو خپل ټول امت ته شرعي مطالب په ښو څرګندو کلماتو کښې بیان کړه شاید چې دوی فکر وکړي او خپله باطله تګلاره پرېږدي، د شرعي مطالبو د جملې څخه دغه قیصه هم ده چې وړاندې تېره شوه.

او ډېر بد او ناکاره مثال د همدغو خلکو دی چې زمونږ د ایتونو تکذیب کوي او په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي. که دوی د خپل مثال په بدۍ او ناکاروالي باندې پوه شي او تدبر (سوچ) پکښې وکړي شاید چې په خپلو کړو وړو باندې بیا نظر وکړي او د حق طرف ته را تاو شي.

۵ـ ای پیغمبره! اصلي خبره دا ده چې لاره موندونکي همغه څوک دي چې الله ﷻ ورته لاره وښایې، او الله ﷻ چې هرڅوک ګمراه کړي نو همدوی زیانکاران دي ځکه چې دوی په بل هیڅ یوه ځای کښې د خپل ځان دپاره ژغورن ځای نه شي موندلی.

توضیحات

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو د مصداق په باره کښې مفسرینو کرامو[1] تقریباً شپږ قوله کړي دي او

[1] زاد المسیر ج۳ ص۱۹۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۶۴

یوه هم داسې دلیل نه دی ذکر کړی چې د آیت شریف حصر ترې څرګند شي.

لکه څنګه چې په نصوصو کښې قاعده دا ده چې د مفهوم عموم ته یې کتل کېږي او د مورد خصوص ته یې اعتبار نه وي، نو مونږ وایو چې مفسرینو کرامو به د ایتونو دپاره د مثال په توګه څینې مصداقات په ګوته کړي وي او حصر به یې مطلب نه وي.

په دې باندې علاوه، د هغوی هغه قول د ایتونو مصداق جوړېدلی شي کوم چې په صحیحو روایتونو باندې ثابت شي. په دغسې قیصو کښې د روایتونو تصحیح ډېر مشکل کار دی[1] او په یقین سره یې د اسرائیلیاتو څخه جدا کول د چا په وسه کښې نشته.

لنډه دا چې ایتونه د مفهوم د عموم په اعتبار سره د قیامت د ورځې پورې په هغو ټولو خلکو باندې صادقېږي چې په ایتونو کښې ذکر شوي صفات وربانديې صدق پیدا کړي، همدغه عموم ته دغه ټکړه ﴿ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا﴾ اشاره کوي چې په ټولو پخو کافرانو باندې صادقېږي.

د بلعم بن باعوراء قیصه

۲_ هو! په تفاسیرو کښې چې کومه قیصه ډېره مشهوره ده هغه د بلعم بن باعوراء قیصه ده، که څوک غواړي چې دغه قیصه ښه په تفصیل سره ولولي نو څینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[2] مونږ دلته د همدې قیصې دلاندې نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: که څه هم د نوموړي سړي نوم بلعم بن باعوراء روایت شوی دی مګر په څینو روایتونو کښې یې د "بلعم" په عوض "بلعام" حکایت شوی دی[3].

ب: دغه سړی د بني اسرائیلو څخه وه او د موسی ﷺ په زمانه کښې تېر شوی دی. نوموړي ته الله ﷻ دومره لوی علم ورکړی وه چې دولس زره او لا ډېر شاګردان یې درلوده چې ده به ورته زده کړه ورکوله او هغوی به یې تعلیمات لیکل او ثبتول. نوموړی سړی موسی ﷺ د مدین پاچا ته د دعوت دپاره واستاوه خو هلته یې رشوت وخوړ او د دې په ځای چې پاچا په اسلام باندې مشرف کړي پخپله یې د رشوت په مقابل کښې د موسی ﷺ دین پرېښود او مرتد شو او خپل ټول علمي قوت یې د کفر او دهریت په خدمت کښې مصرف کړ، حتی چې د اولني تصنیف نوم یې دا وه چې: "لَيْسَ لِلْعَالَمِ صَانِعٌ" عالم پیدا کوونکی نه لري. یعنې ابدي او ازلي الله ﷻ موجودیت نه لري[4]، العیاذ بالله.

ج: کوم علوم چې نوموړي ته ورکړی شوي وه د هغو څخه الله ﷻ په ﴿ءَايَٰتِنَا﴾ سره تعبیر کړی دی چې د علومو په عظمت او کثرت باندې دلالت کوي، نور نو الله ﷻ پوهېږي چې د هغه سره به

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۲۰۵؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۹۵
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۱۴
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۱۱
(۴) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۱۹، المحرر الوجیز ج۷ ص۲۰۳

کوم-کوم علوم وه او څه-څه کیفیات به یې درلوده خو د دغې کلمې څخه سړي ته د توحید دلائل په تبادر سره ذهن ته ورځي.

د: د علومو څخه د ده بې ګټې وتل الله ﷻ په ﴿ فَٱنسَلَخَ ﴾ سره تعبیر کړه. دا ځکه چې دغه کلمه اصلاً د "سَلْخ" _لکه "ضَرْب"_ څخه اخستله شوې ده. "سَلْخ" د یوه ساکښ څخه د پوستکي ویستلو ته ویل کېږي[۱]، نو د معنی حاصل یې داسې راوځي: نوموړی د علومو او دلائلو څخه داسې ښویه راووت لکه چې مار د خپل پوستکې څخه ښویه ووزي او د پوستکې هېڅ شی وربورې پاتې نه شي.

ه: د نوموړي سړي دنیا ته میلان الله ﷻ ﴿ أَخْلَدَ إِلَى ٱلْأَرْضِ ﴾ په کلماتو کښې نازل کړ ترڅو مونږ اشارةً پوه کړي چې هغه د رشوت په مقابل کښې ځکه مرتد شو چې دنیا ورته د همېشوالي (خلود) کور ښکاره شو او د اخروي دائمي کور څخه غافل شو.

و: نوموړي ته د لاندې وجوهو د کبله د سپي سره تشبیه ورکړې شوې ده:

اول: په ساکښانو کښې ډېر خسیس او حقیر ساکښ سپی دی. د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ لَنَا مَثَلُ السَّوْءِ الَّذِي يَعُودُ فِي هِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَرْجِعُ فِي قَيْئِهِ»[۲] یعنې: مونږ ته بد مثال نشته، هغه څوک چې په خپل ښنبلي شوي شي کښې بېرته وګرځي داسې دی لکه چې سپی په خپلو کانګو کښې بېرته تاوېږي (نو په کار دي چې زما امتیان دغه مثال په ځانونو باندې صادق نه کړي او په هبه کښې بېرته ونه ګرځي).

دوهم: د سپي په ټولو حالاتو کښې دا حالت ډېر د ذلت او حقارت حالت دی چې خوله یې وازه نیولې وي او د تندې د کبله یې ژبه اوږده راویستلې وي او په زرغړده سره تنفس اخلي. همدغه ته په عربي کښې لهث وایي[۳].

د شباهت وجوهات

۳_ ذکر شوی حارص سړی د لاندې وجوهاتو د کبله د لاهث (وازخولي) سپي سره شباهت درلود:

الف: نور ساکښان د ضرورت په وخت کښې (چې ستومانه شي) په زرغړده باندې سا اخلي مګر د سپي همدغه مستمري حالت دی چې ستومانه وي او که نه، ژبه یې راویستلې وي او په جلتی سره هوا کشوي.

همدارنګه ذکر شوي سړي بې ضرورته حرامو ته خوله وازه نیولې وه او بې ضرورته یې رشوت واخست او خپل ځان یې وربانده ګمراه کړ.

ب: د هغه دپاره حرام خوري لازم صفت جوړ شو او په دوامداره توګه یې حرام خوري ته ملا وتړله، لکه څنګه چې لاهث سپي په دوامداره توګه ژبه راویستلې وي.

(۱) مفردات الراغب ص ۲۴۴
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص ۳۵۷
(۳) مفردات الراغب ص ۴۷۵

ج: هغه ته د ايتونو اورېدل او نه اورېدل يو برابر شو چې په هېڅ صورت کښې د تاثير لاندې نه واقع کېده بلکې هغه د دې آيت شريف مصداق جوړ شو چې: ﴿ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ [البقرة: ۶] يعني: په دوی باندې برابره ده چې ته يې ووېروې او که يې ونه وېروې، دوی ايمان نه راوړي.

يعنې نومړی سړی داسې وه لکه لاهث (ژبه ويستونکی) سپی چې لهث (ژبه ويستلو) ته ادامه ورکوي، برابره خبره ده چې توبيخ لاندې يې واقع کړې او چغې (کورې) يې کړې او که په خپل حال باندې يې پرېږدې، په دواړو صورتونو کښې په خپل عادت باندې روان وی.

د: ځينې مفسرين کرام وايي چې نومړې د لاهث سپي غوندې حقيقتاً خپله ژبه راويستلې وه او د سپي په شان يې خوله وازه نيولې وه[۱].

په دې تقدير باندې يې د شباهت وجه پوره واضحه ده چې په صورت او معنی دواړو کښې د لاهث (ژبه ويستونکي) سپي غوندې جوړ شو.

هـ: بالآخره نومړی د سپي غوندې په رشوت اخستلو سره ايل (تابع) شو[۲].

د سپي عادت دی چې بې موجبه خپل ځان دښمن معرفي کوي خو په عين حال کښې يې دښمنې په دوستۍ باندې بدلېږي او د لکۍ په ښنګ وهلو سره يې څرګندونه کوي، البته کله چې د مقابل طرف څخه په څه خوراکي شي باندې برلاسی شي.

"قَصَص" څه معنی؟

۴_ د ﴿ ٱلْقَصَصَ ﴾ کلمه په اصل کښې د مصدر کلمه ده مګر د مفعول معنی ورکوي لکه څنګه چې د سلب کلمه د مصدر کلمه ده مګر په استعمال کښې د مسلوب په معنی هم راځي[۳]. په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْقَصَصَ ﴾ څخه ذکره شوې قيصه او يا ټول پخواني اخبارونه او قيصې مرادې دي.

د ايتونو ارشادات

۵_ ذکر شوي ايتونه مونږ ته لاندې ارشادات کوي:

الف: بايد هېڅ عالم او عامل په خپل علم او په خپل عمل باندې مغرور نه شي او د همېشه دپاره د الله ﷻ څخه نصرت او توفيق وغواړي ترڅو د نېکې خاتمې خاوند شي ځکه چې د هرڅه مقبوليت او عدم مقبوليت په خاتمې پورې تړلی دی. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَإِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ»[۴] يعني: په يقين سره عملونه ته د خاتمو په اعتبار سره کتل کېږي.

همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «اللَّهُمَّ رَحْمَتَكَ أَرْجُو فَلَا تَكِلْنِي

(۱) المحرر الوجيز ج۷ ص۲۰۷
(۲) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۲۳
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۱۶؛ مفردات الراغب ص۴۱۹
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۸

إلى نفسي طَرْفَةَ عَيْنٍ»[۱] يعني: اى الله زه ستا د رحمت اميد لرم نو (ما د ښوييدلو څخه وساتې او) زما خان ته مې د سترګې د رپ په اندازه وخت هم ونه سپارې (چې خپل توفيق راڅخه سلب کړې).

ب: په ټولو حقوقو کښې د رشوت اخستل بدکار دی او د هر مسلمان سره رشوت اخستل بد برېښي مګر د اسلام په دعوت کښې رشوت اخستل ډېر بد دي او هم د اسلام داعيانو او علماوو سره دا کار بې اندازې بد او ناکاره ښکاري، نو بايد چې ديني علماء کرام ترې په ډېره جدي توګه خانونه وساتي.

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ ءَاذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَآ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ كَٱلْأَنْعَـٰمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْغَـٰفِلُونَ ﴿١٧٩﴾ وَلِلَّهِ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ فَٱدْعُوهُ بِهَا ۖ وَذَرُوا۟ ٱلَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِىٓ أَسْمَـٰٓئِهِۦ ۚ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾﴾

[۱۷۹] او بې شکه مونږ د جهنم دپاره دپېريانو او انسانانو څخه ډېر پيدا کړي دي (چې دوی خپل فطري استعدادونه خاورې کړي دي)، دوی لره زړونه شته خو پوهه ورباندې نه شي حاصلولی او دوی لره سترګې شته خو (د حق) ليدنه پرې نه شي کولی او دوی لره غوږونه شته خو (د حق) اورېدل پرې نه شي کولی.

دغه خلک د څارويو غوندې دي بلکې دوی (د هغو څخه) ډېر بې لارې دي، دغه خلک همدوی غافل خلک دي (د دوی غوندې بل څوک غافل نشته).

[۱۸۰] او خاص الله ﷻ لره سپېڅلي نومونه دي (چې تاسو ته يې درښودلي دي) نو په همدې نومونو باندې يې بلنه وکړئ (او په همدې نومونو باندې يې ياد کړئ).

او هغه خلک (الله ﷻ ته) پرېږدئ چې د ده ﷻ په نومونو کښې (باطل خوا ته) ميلان کوي. ډېر ژر به دوی ته د (هغو) کړو وړو جزا ورکړی شي، چې دوی دي چې (هغه په مستمره توګه) کوي (لکه الحاد او نور).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ايتونو کښې يو خاص مرتد شوي کافر ته او بيا نورو کافرانو ته د سپي سره شباهت ورکړی شو او دلته ټولو کافرانو ته د څارويو سره شباهت ورکړی شوی دی.

۲ـ دا ايتونه د نژدې آيت شريف تفسير واقع شوی دی چې د هر چا څخه چې الله ﷻ خپل توفيق او نصرت واخلي نو هغه بيا د خپلو روغو رمټو حواسو څخه کار نه شي اخستی.

[۱] سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۳۸

۳ـ بالآخره دلته د یو پلوه د ګمراه کېدلو سبب ښودلی شوی دی (چې د الله ﷻ په نومونو کښې په یو ډول سره الحاد دی) او د بله پلوه د هدایت طریقه را زده کړی شوې ده چې د الحاد څخه خپل ځان ساتل دي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! د کومو خلکو څخه چې مونږ خپل توفیق او نصرت واخلو نو د هغوی ټول کړه وړه داسې جوړ شي چې دوزخ ته یې کشوي او د هدایت د اسبابو څخه په یوه باندې هم ګټه نه شي اخستی، نو د همدې کبله مونږ تا ته خبر درکوو چې یقیناً مونږ ډېر پېریان او ډېر انسانان د دوزخ دپاره پیدا کړي دي چې همدا به یې وروستني کور وي. د دوی علامات او نښې دا دي:

الف: دوی ته مو د تفکر او د خپل رب ﷻ د پېژاندلو دپاره زړونه ورکړي دي خو دوی پرې نه تفکر کولی شي او نه پرې خپل رب ﷻ پېژاندلی شي، د دوی ټول فکر او ذکر په دنیاوي خواهشاتو کښې دی او ټول وخت یې په همدې کښې ضائع کېږي.

ب: دوی ته مو سترګې هم ورکړي دي چې په مخلوقاتو کښې د الله ﷻ د وحدانیت دلائل وګوري مګر دوی دا کار هم نه شي کولی.

ج: دوی ته مو غوږونه ورکړي دي چې د اسلام د داعیانو څخه څه نصیحت او وعظ واوري او خپل خیر او شر پېژاندلو ته متوجه شي مګر د دوی غوږونه هم په دې باره کښې کاڼه دي.

د: بالآخره ذکر شوي خلک د خپلو حواسو څخه داسې استفاده کوي لکه څنګه چې څاروی د خپلو حواسو څخه ګټه اخلي چې صرف خوراک او څښاک او نور مادیات وربانديې پېژني او بس، بلکې دوی لا د څارویو څخه بدتر دي ځکه چې دوی فطري استعداد د پښو لاندې کړی دی او ښکته رالوېدلی دی او څاروي خو ښکته نه دي لوېدلي او د مادیاتو استعداد یې ساتلی دی چې صرف همدا استعداد ورکړی شوی وه او بس.

۲ـ نو ای مؤمنانو! تاسو د ذکرو شوو خلکو غوندې مه کېږئ او د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد او کوږوالی مه کوئ. ځوک چې پکښې الحاد کوي هغوی به ډېر ژر د خپل عمل جزا وګوري.

الله ﷻ په همغو ښایسته نومونو باندې یاد کړئ په کومو باندې یې چې تاسو ته خپل ځان درپېژاندلی دی، مه وربانديې د خپله ځانه نومونه ږدئ او مه د ده ﷻ په نومونو باندې نور ځوک بلئ.

توضیحات

۱ـ ځینې مفسرین کرام[۱] ذکرو شوو ایتونو ته تاویل نه ورکوي او وایي چې الله ﷻ مونږ ته خبر را کړ چې د پېریانو او انسانانو څخه یې ډېر خلک د دوزخ دپاره پیدا کړي دي چې دوزخ ورباندې ډک کړي او همدلته یې معذب کړي، البته چې دا هغه خلک دي کوم چې په آیت شریف کښې ښه

(۱) المحرر الوجيز ج۷ ص۲۰۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۱۷

شرحه شوي دي چې نه وينې زړونه لري، نه اورېدونکي غوږونه او بالآخره نه ليدونکې سترګې.

مګر په دې تفسير باندې يوه مهمه پوښتنه را ولاړېږي کېږي هغه دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ [الذاريات:۵۶] يعني: او ما پېريان او انسانان د بل هيڅ شي دپاره نه دي پيدا کړي مګر د دې دپاره چې زما عبادت وکړي (او جنت ته داخل شي)؛ نو د دواړو ايتونو مضمونونه يو د بل سره مناقض برېښي.

د همدې کبله اکثره اهل السنة والجماعة[1] همدغه آيت شريف ـ ته چې سمدستي پکښې بحث روان دی ـ تقريبًا اوه ډوله تاويل ورکوي[2] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دلته په ﴿ لِجَهَنَّمَ ﴾ کښې د "ل" توری د غائي دپاره نه دی لکه چې په [الذاريات:۵۶] آيت کښې د غائي دپاره دی، بلکې دلته د عاقبت دپاره دی[3] لکه چې الله ﷻ د فرعونيانو څخه حکايت کوي چې: ﴿ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا ﴾ [القصص: ۸] يعنې فرعونيانو موسی ﵇ مونده کړ او د درياب څخه يې را ونيوه ترڅو چې په عاقبت کښې د همدوی دپاره دښمن او د غم سبب جوړ شو.

نو دلته به يې د معنی حاصل داسې شي چې: که څه هم مونږ د خپل عبادت دپاره ټول پېريان او ټول انسانان پيدا کړي دي مګر د اکثرو عاقبت دوزخ ته کېږي، نو داسې ګڼل کېږي چې مونږ د دوزخ دپاره پيدا کړي دي.

مونږ ته ذکر شوی جواب څکه خوندور نه ښکاري چې د عاقبت په "ل" کښې د فعل کوونکی نه پوهېږي چې د مدخول څخه به يې څه شی جوړېږي، لکه چې فرعونيان د موسی ﵇ د رانيولو په وخت کښې نه پوهېده چې موسی ﵇ به د دوی دپاره دښمن او د غم سبب جوړ شي حال دا چې الله ﷻ ته خو د خلقت په وخت هرڅوک معلوم دی چې دا دوزخيان دي او دا جنتيان

ب: ځينې علماء وايي[4] چې: دلته د "ل" توری د تکويني غائي او مطلوب دپاره دی، يعنې مونږ اکثره پېريان او اکثره انسانان د تکوين (خلقت) په اعتبار سره دوزخ ته پيدا کړي دي.

او هلته ترې تشريعي غايه او مطلوب مراد دی، يعنې مونږ نه پېريان د بل شي دپاره پيدا کړي دي او نه انسانان مګر د دې دپاره چې زما عبادت وکړي او همدا مې په ټولو باندې فرض کړی دی.

مونږ ته دا جواب هم خوندور نه ښکاري څکه چې د ﴿ ذَرَأْنَا ﴾ کلمه خو د ﴿ خَلَقْنَآ ﴾ سره مرادفه ده چې په دواړو ايتونو کښې ترې تکويني غايه او مطلوب سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي، نو دلته تکويني غايه او هلته تشريعي غايه مرادول بې دليله خبره ده.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۱۸
(۲) التفسير الکبير ج۱۵ ص۶۰
(۳) تفسير الخازن ج۲ ص۶۷۲
(۴) تفسير الشيخ محمود الحسن، الشيخ شبيراحمد عثماني ج۱ ص۹۶۶

تبصره

۲ـ زمونږ په فکر په دواړو ایتونو کښې د "ل" توری د فطري استعداد په نظر کښې نیولو سره د تکویني غائي دپاره دی چې تفصیل یې دا دی:

اول: هلته د استعداد ثبوتي خوا په نظر کښې نیولې شوې ده. یعنې ما پیریان او انسانان د بل شي دپاره نه دي پیدا کړي مګر د خپل عبادت دپاره (چې دوی پرې کمال ته ورسیږي او بس) او د همدې عبادت ښه پوره استعداد مو ورکړی دی، که بالفرض ما د بل شي (لکه روزي ورکول او نورو) دپاره پیدا کړي وی نو د همغه شي استعداد به مې ورکړی وی.

دوهم: دلته د استعداد سلبي خوا ته کتلی شوي دي. یعنې مونږ هغه ډېر پیریان او هغه ډېر انسانان د دوزخ دپاره پیدا کړي دي کومو چې خپل ورکړی شوی فطري استعداد د پښو لاندې کړی دی او د ځارویو سره یې ځانونه برابر کړي دي، لکه چې دوی ته مو د اختیاري عبادت استعداد هېڅ نه ؤ ورکړی لکه څنګه مو چې ځارویو ته نه دی ورکړی، نو دوی د ځارویو څخه ډېر بد حالې دي ځکه چې دوی مو دوزخ ته پیدا کړي دي او ځارویو ته نه دوزخ شته او نه جنت.

د کافرانو ګمراهي زیاته ده

۳ـ په دې مقام کښې الله ﷻ کافرانو ته د ځارویو په نسبت د ﴿ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ﴾ جمله استعماله کړه، چې دوی د ځارویو څخه په ګمراهۍ کښې زیات دي. د زیادت لاندې څو وجې یې ولولئ[1]:

الف: ځاروي د خپلو ګټو او ضررونو شیان پېژني خو کافران په لوی لاس ځانونه د الله ﷻ د عذاب لاندې واقع کوي او د جنت څخه تښتي.

ب: ځاروي د خپل خاوند اطاعت کوي مګر دوی د الله ﷻ اطاعت ته شا کړې ده.

ج: ځارویو ته نه د خیر د کارونو قدرت ورکړی شوی دی او نه یې ضائع کړی دی، خو دوی ته فطري است .داد ورکړی شوی وه او د خاورو سره یې برابر کړ نو خاص همدوی به د حسرت سره مخامخ شي.

د: ځارویو ته که جنت نشته نو دوزخ هم ورته نشته او کافران هم د جنت څخه محروم دي او هم په دوزخ کښې دائمي اوسېدونکي دي.

ه: ځاروي چې د کوم شي دپاره پیدا کړی شوي دي په همغه شي کښې مشغول دي، اما کافران د الله ﷻ د عبادت دپاره پیدا کړی شوي دي خو دوی د شیطان عبادت کوي.

اسماء الحسنی څو دي؟

۴ـ دغه کلمه ﴿ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾ په قرآن کریم کښې په لاندې څلورو ایتونو کښې نازله شوې ده:

الف: همدغه مقام چې اوس د بحث لاندې دی.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۲۰؛ تفسیر القاسمي ج۷ ص۳۰۴

ب: ﴿ فَلَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾ [الإسراء: ۱۱۰].

ج: ﴿ لَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾ [طه: ۸].

د: ﴿ لَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾ [الحشر: ۲۴].

د الله ﷻ ټول نومونه حسن او ښائسته دي، د حسن او ښایست معنی يې دا ده چې په داسې اقدس ذات ﷻ باندې دلالت کوي چې هيڅ شي ته احتياج نه دی او ده ﷻ ته هرشی محتاج دی.

د الله ﷻ د نومونو د تعدد وجه دا ده چې د دغو نومونو په ضمن کښې يې مونږ ته خپل اقدس ذات ﷻ راپيژندلی دی او مونږ ته يې امر کړی دی چې: ﴿ فَٱدۡعُوهُ بِهَا ﴾ په همدغو نومونو باندې يې ياد کړو او د همدغو نومونو سره مناسب سوال ترې وکړو چې: ای رحمن! په مونږ باندې رحم وکړې، او ای رازق! مونږ ته حلال رزق راکړې، او داسې نور.

نو د همدې کبله ټول علماء کرام متفق دي چې د الله ﷻ نومونه محصور نه دي[۱] بلکې هر يو نوم چې په آيت يا حديث او بالآخره يا په اجماع باندې ثابت وي (لکه الصَّانِع، الْمَوْجُود، الْوَاجِب، الْقَدِيم[۲]) د هغه اطلاق په الله ﷻ باندې جائز دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د الله ﷻ نومونه په نهه نوي (۹۹) وو کښې حصر کړي دي او فرمايلي يې دي چې: «إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدَةٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ»[۳] يعني: يقيناً خاص الله ﷻ لره نهه نوي نومونه دي (يا په بل عبارت) يو کم سل، څوک چې دا (نومونه) وشماري (او د حفظ لاندې يې راولي او په مقتضی يې عمل وکړي) نو جنت ته به داخل شي.

مونږ وايو چې: په دغه حديث شريف کښې د الله ﷻ د ټولو نومونو حصر مطلب نه دی بلکې د هغې مجموعې حصر مراد دی کومې ته چې د احصاء په اعتبار سره جنت ته د داخلېدلو خاصيت ورکړی شوی دی[۴].

"الحاد" څه معنی؟

۶ـ د ﴿ يُلۡحِدُونَ ﴾ کلمه د "الحاد" څخه اخستله شوې ده. الحاد يوې خواته ميلان ته ويل کيږي[۵].

د همدې کبله د مړي هغه مدفن ته لحد وايي چې د قبره په داخل کښې د قبلې خوا ته مائل وکنودل

---

(۱) تفسير الآلوسي ج۷ ص۳۰۷
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۲۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۸
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۲۳
(۵) مفردات الراغب ص۴۶۸

شي چې په پښتو ژبه کښې ورته کنجلات وايي، او په مقابل کښې يې ضريع استعمالېږي[۱] يعنې هغه مدفن چې د قبر په منځکښې وکنودل شي، چې په پښتو ژبه کښې ورته سملات وايي.

د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد

۷ـ د "الله" او "الرحمن" د دواړو کلمو اطلاق په خالق ﷻ پورې اختصاص لري حتی چې مشرکانو د خپلو بوتانو څخه په يوه بوت باندې هم نه د "الله" اطلاق کړی دی او نه د "الرحمن".

اما د "رحمن" د کلمې اطلاق ـ بدون د "ال" څخه ـ په مخلوق هم کېږي، لکه "رحمن بابا" او په خالق ﷻ باندې هم، چې د "الطارق" سورت په توضيحاتو کښې به ورته ـ اِن شاء الله ﷻ ـ اشاره وشي.

په دې باندې علاوه بايد د الله ﷻ په مبارکو نومونو کښې لاندې مراعاتونه په جدي توګه په نظر کښې ونېولی شي:

الف: چې په آيت يا حديث او بالآخره يا په اجماع باندې ثابت وي.

ب: چې ادب او تعظيم دواړه د نظر لاندې نيولي شوي وي.

ج: چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسب وي او د بې ادبۍ او بې تعظيمۍ توهم پکښې نه وي.

د: په دې ټولو باندې دپاسه، چې معنی يې هم په لغاتو کښې معلومه وي.

نو که بالفرض د ذکرو شوو مراعاتونو څخه کوم يو خلل ومومي نو هغه ته د الله ﷻ په نومونو کښې د الحاد لقب ورکول کېږي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

اول: هر يو نوم چې په آيت يا حديث او بالآخره يا په اجماع باندې ثابت نه وي د هغه اطلاق په الله ﷻ باندې الحاد ګڼل کېږي، نو د همدې قاعدې په بنا الله ﷻ ته د سخي نوم استعمالول جواز نه لري ځکه چې په يوه دليل باندې هم ثابت نه دی، همدارنګه د عاقل کلمه درواخلئ؛

دوهم: په دې باره کښې قياس د اعتبار وړ نه دی[۲]، نو که څوک د فقيه کلمه الله ﷻ ته استعماله کړي نو په الحاد کښې به واقع شي که څه هم دغه کلمه د عالم د کلمې سره (چې د الله ﷻ د نومونو څخه يو نوم دی) مرادفه ښکاري.

دريم: الله ﷻ ته د يوه فعل په نسبت کولو سره جواز نه لري چې د همغه څخه د مشتق کړی شوي اسم اطلاق پرې وکړی شي، مثلاً الله ﷻ خپل اقدس ذات ته په ﴿ عَلَّمَهُ ٱلْبَيَانَ ﴾ [الرحمن: ۴] کښې د تعليم نسبت کړی دی مګر مونږ ته روا نه ده چې الله ﷻ د معلم په نوم ياد کړو.

څلورم: د کومو کلماتو څخه چې د بې ادبۍ توهم کېږي او د بې تعظيمۍ بوی ترې خېژي د هغو اطلاق هم په الله ﷻ باندې الحاد ګڼل کېږي که څه هم واقعيت ولري، لکه چې څوک ووايي چې: "يَا خَالِقَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ"[۳] ای د بيزوګانو او خنزيرانو پيدا کوونکيه!

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۲۱

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۲۲؛ المحرر الوجيز ج۷ ص۲۱۳

(۳) شرح المقاصد في العقائد ج۲ ص۱۴۵

پنځم: همدارنګه د داسې کلماتو استعمال چې معنی یې مجهوله وي هم د الحاد څخه په غیر بل شی نه دی[۱]، لکه د تعویذاتو والا چې د "یا بدوح" کلمه په خپلو تعویذونو کښې لیکي.
شپږم: په داسې شیانو کښې (چې د الله ﷻ د شان سره لیاقت ونه لري) هم د الله ﷻ نومونه استخدامول ښه کار نه دی، لکه چې په جادو او یا نورو شیانو کښې استعمال کړی شي.

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: د عربي ژبې څخه په غیر په نورو ژبو کښې خو د الله ﷻ نومونه یو هم شرعاً ثابت نه دی، نو پوښتنه دا ده چې ایا دا د الحاد څخه نه شمېرل کېږي، لکه په پښتو او دري کښې "خدای، خدا"؟

مونږ وایو چې: د عجمي لغاتو په جواز کښې د هیڅا اختلاف نشته[۲]، که نه نو د تعلیم او تعلم دروازه به وتړله شي، نه به څوک آیت ترجمه کړی شي او نه به د حدیث معنی وکړی شي.

۹_ باید د اسماء الله الحسنی په هکله د اوږد بحث دپاره اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی وشي[۳].

﴿ وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾ وَأُمْلِى لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِى مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُواْ ۗ مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾ أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَىِّ حَدِيثٍۭ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِىَ لَهُۥ ۚ وَيَذَرُهُمْ فِى طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾ ﴾

[۱۸۱] او د هغو خلکو (د جملې) څخه چې مونږ پیدا کړي دي داسې یوه ډله شته (او وي به) چې نورو ته د حق لارښوونه کوي او په همدغه (حق) باندې انصافي فیصلې کوي.

[۱۸۲] او هغه کسان چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي ژر دی چې درجه په درجه (ورو-ورو) به یې د داسې خوا څخه (په عذاب باندې ونیسو چې) دوی به نه پوهېږي (او فکر به یې ورته نه وي).

[۱۸۳] او (هم) دوی ته به مهلت (ټال) ورکړو، یقیناً زما پټ نیول ډېر قوي دي (څوک ترې خلاصونه شي موندلی).

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۷۱
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۲۱؛ شرح المقاصد ج۲ ص۱۶۹
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۶۶

[۱۸۴] ایا (دوی د لیوني نسبت کوي) او دومره فکر نه کړي چې د دوی د ملګري (نبي کریم ﷺ) پوري په هیڅ ډول لیونتوب نشته. دا نه دی مګر (د الله ﷻ د عذابه) په ښکاره توګه ډاروونکی دی.

[۱۸۵] ایا (دوی شرک کوي) او د اسمانونو او ځمکو په کامله واکدارۍ کښې نظر نه کوي، او (نه په) هغه شي کښې (نظر کوي) چې الله ﷻ پیدا کړی دی هر شی چې وي (وړوکی وي او که غټ)، او (په دې کښې هم نظر نه کوي) چې شاید د دوی (د هلاکت) نېټه ورنږدې شوې وي. (باید چې نظر کول یې نه وی ټال کړی).

نو (چې په دغه بلیغ کلام قرآن کریم باندې ایمان نه راوړي) د ده څخه وروسته به په کومه خبره (کوم کلام) باندې دوی ایمان راوړي (د ده څخه بهتر کلام خو نشته).

[۱۸۶] (نو اصل حقیقت دا دی چې) هرڅوک چې الله ﷻ یې ګمراه کړي نو هغه ته (بیا) هېڅ لاره ښودونکی نشته.

الله ﷻ دوی (دغسې خلک) په سرکشیو کښې پرېږدي چې سرګردانه پکښې ګرځي راګرځي (او د حق خوا ته ترې نه شي وتلی).

ارتباطونه

۱ـ مونږ د [الأعراف:۵۹] آیت په ارتباطونو کښې لیکلي وه چې الله ﷻ تر [۱۸۰] آیت پورې د څو پخوانیو پیغمبرانو علیهم‌السلام او د دوی د امتونو څه حال بیان کړی دی.

کله چې ذکر شوې سلسله ختمه شوه نو په دې ایتونو کښې د "آخر الزمان پیغمبر ﷺ" او د ده د امت په باره کښې ارشادات نازل شوه ترڅو مونږ د پخواني تاریخ څخه عبرت واخلو او په ارشاداتو منګولې ښخې کړو.

۲ـ په وړاندینیو ایتونو کښې واضحه شوې وه چې ډېر خلک دوزخ ته پیدا کړی شوي دي، او په دې ایتونو کښې واضحه کېږي چې همدارنګه ډېر خلک جنت ته پیدا کړی شوي دي چې دا-دا صفات ولري.

۳ـ هلته د هغو خلکو بیان وه چې د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد (افراط یا تفریط) کوي او دلته یې شبهاتو ته جواب ورکول شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د دې څخه وروسته چې په خپل امت باندې دې د پخوانیو امتونو څه قیصې د عبرت دپاره ولوستلې او هم دې دوی ته په ډاګه کړه چې ځینې خلک د دوزخ دپاره پیدا کړی شوي دي او هم دې دوی ته د الله ﷻ په نومونو کښې ملحدین شرحه کړه، نو اوس یې لاندې نکاتو ته متوجه کړه:

۱ـ مونږ ځینې خلک جنت ته پیدا کړي دي چې د فطري استعداد په مطابق په مخلوقاتو کښې د هدایت دپاره تفکر کوي او هم د سترګو او غوږونو څخه د شریعت په لاربښونه کښې کار اخلي. دوی

همیشه د حق موندلو پلو ته څغلي، په حقه لار باندې روان دي او بالآخره د الله ﷻ په نومونو کښې اعتدال خوښوي او د الحاد څخه خانونه ساتي، او همدغه کیفیت ته د نورو خلکو دعوت هم کوي. که څه هم د جنتیانو د ډلې څخه ځینې کسان په پخوانیو امتونو کښې هم تېر شوي دي مګر ستا د اجابت امت يې په سر کښې واقع دی او اکثریت يې د همدوی څخه تشکیل مومي.

۲ـ هو! د ذکر شوي ټولګي په مقابل کښې په دې زمانه کښې هم راند‌ه-کانه خلک شته دي چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او د الله ﷻ په نومونو کښې د الحاد مرتکب کېږي.

دغه د څارویو ورونه باید لاندې ټکو ته متوجه شي:

الف: مونږ چې دغه کسان سمدستي نه نیسو وجه يې دا نه ده چې دوی ته کفر او الحاد عفوه کړی شوی دی بلکې وجه يې دا ده چې ترڅو د دوی جنایت ښه غټ شي او قدم په قدم د الله ﷻ عذاب ته ورورانده شي او بالآخره چې دوی ناڅاپه او ناخبره په عذاب باندې اخته شي، چې بیا د خلاصون هېڅ چاره مونده نه کړي.

ب: زه دوی ته مهلت ورکوم او سمدستي يې په جنایتونو باندې نه نیسم او دا ځکه چې زما پټ تدبیر او زما نیول ډېر قوي دي او زما څخه مجرمان په هېڅ وجه نجات نه شي موندلی، که بالفرض ماسره د دوی د خلاصون خطر وی نو د دوی په تعذیب به مې جلتي کړې وی.

ج: ای پیغمبره! ستا د زمانې ملحدان لکه چې د الله ﷻ په نومونو کښې الحاد کوي ستا په نومونو کښې هم د الحاد او بې انصافۍ څخه کار اخلي او د لیوني نوم درباندې ږدي.

ایا دوی فکر نه کوي چې د دوی څلوېښت کلن ملګري پورې هېڅ ډول لیونتوب نښته، که بالفرض څه د لیونتوب نښې پکښې وی په دغه څلوېښت کاله عمر کښې به يې ضرور ښکاره شوي وی او دوی به پېژاندلی وی، دغه عمر خو د دوی د سترګو لاندې تېر شو، خو حقیقت دا دی چې دوی داسې زړونه نه لري چې د حقائقو درک وکړی شي. که نه نو دوی به پوه شوي وی چې دا خو بل هېڅوک نه دی مګر د الله ﷻ د عذاب څخه په څرګنده توګه ډاروونکی او نېکو کارونو ته بلونکی دی، چې دا یو کار هم د لیونیانو نه دی.

د: همدارنګه ستا د زمانې ملحدان داسې سترګې نه لري چې حقائق پرې وګوري که نه نو د الله ﷻ په توحید باندې ټول مخلوقات شاهدي وايي.

نو ایا دوی د اسمانو او ځمکو په معظمه واکذارۍ کښې نظر نه اچوي، که بالفرض پیدا کوونکی او چلوونکی يې واحد لا شریک ذات نه وی نو ایا دا نظام به دغسې چلېدلی وی لکه چې اوس روان دی او چلېږي؟ ایا دوی اقلاً په یوه وړوکي شي کښې هم فکر نه کوي چې الله ﷻ پیدا کړی دی، که بالفرض پیدا کوونکی يې واحد او لا شریک نه وی نو آیا د همدغه وړوکي څیز په پیدا کولو کښې به لانجه نه وی جوړه شوې او په نتیجه کښې به همدغه وړوکی څیز د عدم په تیاره کښې نه وی پاتې شوی؟

هـ: همدارنګه دوی د غوږونو څخه هم د حقائقو په اورېدلو کښې کار نه اخلي او غوږ ورته نه ږدي، که بالفرض دوی غوږ ایښودلی نو تا خو دوی ته په وار-وار سره واضحه کړې ده چې د قیامت ورځ نژدې راروانه ده خانونه ورته چمتو کړئ، چا چې دا دنیا ودانه کړې ده همغه څوک به یې یوه ورځ د منځه وړي او قیامت به قائموي او شاید چې دا نېټه نژدې وي تیاری ورته په کار دی.

نو دا حقائق څکه واقعیت لري چې قرآن کریم بیان کړي دي، کوم چې د هغه اقدس ذات ﷻ کتاب دی چې وړاندې او ښېرته ورته ټول معلوم او څرګند دي او هره خبره یې په دلائلو ثابته ده.

کله چې دوی په دې کتاب (قرآن کریم) باندې هم ایمان نه راوړي او عقیده پرې نه کوي نو دوی دې هغه کلام را وښايي کوم چې د قرآن کریم څخه بهتر په حقائقو ولاړ وي او د قوي استدلال درلودونکی وي، ترڅو دوی د قرآن کریم په عوض په همغه کلام باندې ایمان راوړي.

۳ـ ای پیغمبره! ستا د زمانې کافران څکه اوتې بوتې وایي چې الله ﷻ د جنایتونو په سبب د دوی څخه خپل نصرت او توفیق اخستی دی او ګمراه کړي یې دي، او څوک چې د الله ﷻ دپلوه ګمراه کړی شي نو هغه ته هیڅوک لاره ښوونکې نشي جوړېدلی او هیڅوک یې د ګمراهۍ څخه نشي راویستلی، نو الله ﷻ همدغسې خلک په ګمراهیو او سرکشیو کښې پرېږدي چې د مرګ د ورځې پورې پکښې سرګردانه او لا لهانده ګرځي.

توضیحات

۱ـ دغه ډول آیت شریف د موسی ﷺ د قوم په باره کښې هم نازل شوی وه چې: ﴿ وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰٓ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِٱلْحَقِّ وَبِهِۦ يَعْدِلُونَ ﴾ [الأعراف:۱۵۹]، او په دې مقام کښې فقط د ﴿ وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰٓ ﴾ د کلماتو په عوض ﴿ وَمِمَّنْ خَلَقْنَآ ﴾ کلمات نازل شوي دي.

مفسرین کرام[۱] وایي چې دلته د همدغه امت څخه ـچې په حقه لاره باندې روان دیـ محمدي ﷺ امت مراد دی چې د قیامت د ورځې پورې به د همدوی څخه یوه ډله په سمه لاره باندې روانه وي او سمې لارې ته به د خلکو دعوت کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې موادو ته توجه وکړئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللهِ وَهُمْ ظَاهِرُونَ»[۲] یعني: زما د امت څخه به د همېشه دپاره یوه ډله څرګنده وي (او په حق باندې به کلکه ولاړه وي) آن تر دې چې د الله ﷻ امر (قیامت) ورته ورسېږي حال دا چې دوی به څرګند (او غالب) وي.

ب: په ځینو روایتونو کښې داسې هم شته چې نبي کریم ﷺ ذکر شوی آیت شریف ولوست او بیا یې وفرمایل چې: «هٰذِهِ لَكُمْ»[۳] دا آیت شریف ستاسو دپاره دی. یعني دلته تاسو مراد یاست.

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۵ ص۷۲؛ روح المعاني ج۹ ص۱۲۶
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۸۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۶۹؛ الدر المنثور ج۳ ص۶۱۷

"صاحب" څه معنی؟

۲_ د "صَاحِب" کلمه د "صحب" څخه اشتقاقه شوې ده. صحب د ملازمت (پیوستون) معنی ورکوي، نوموړې کلمه د بل چا دپاره نه استعمالېږي مګر د هغه چا دپاره چې ملازمت او پیوستون یې ډېر وي[۱].

په دې مقام کښې د نبي کريم ﷺ څخه په ﴿بِصَاحِبِهِم﴾ سره تعبير وکړی شو ترڅو مشرکان په غوږ باندې ووهل شي چې نبي کريم ﷺ خو ستاسو سره په مکه معظمه کښې ډېر اوږد ملازمت (پیوستون) تير کړ، حتی چې عمر یې ځلوېښتو کالو ته همدا ستاسو په منځکښې ورسيد چې عقل (هوښیاري)، عفت او زړه سوی یې درته ښه معلوم دي، نو ايا دغه مبارک شخصيت ته د مجنون (لیوني) لقب ورکول څه مناسبت لري؟

﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى ۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَآ إِلَّا هُوَ ۚ ثَقُلَتْ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً ۗ يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾ قُل لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِى نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ لَٱسْتَكْثَرْتُ مِنَ ٱلْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِىَ ٱلسُّوٓءُ ۚ إِنْ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾﴾

[۱۸۷] (ای پیغمبره!) ستا څخه د قیامت د ورځې په هکله (مشرکان) پوښتنه کوي چې قیام به یې څه وخت وي؟ ورته ووایه چې یقیناً د دې ورځې (د قیام) علم زما د رب ﷻ په نزد (د قیام د وخته پورې محفوظ) دی، (حتی چې) په خپل وخت کښې یې هم نه څرګندوي (تحقق نه ورکوي) مګر همدی ﷻ (او بس).

د قیامت ورځ په اسمانونو او ځمکو کښې (د هره حیثه) درنه ده، تاسو ته به رانه شي مګر ناڅاپه (چې ستاسو په خیال کښې به هم نه وي).

دوی ستا څخه د همدې ورځې په هکله داسې پوښتنه کوي لکه چې ته په هغې کښې د تفحص والا یې (او د وړاندې څخه دې ورباندې خپل علم حاصل کړي وي).

(بو ځل بیا ورته) ووایه چې د دې علم د الله ﷻ په نزد (محفوظ) دی مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او په تا باندې یې د تفحص کوونکي ګومان کوي).

[۱۸۸] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې زه د خپل ځان دپاره (لا هم) نه د ګټې رسولو توان لرم او نه

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۸۲

د ضرر (د مخنوي وسه را سره شته)، مگر د هغه شي چې د الله ﷻ اراده وشي (او په فوق العاده توګه يې را عنايت کړي څکه چې دا په غيبي علم پورې اړه لري) او که زه وی چې په غيبو باندې پوهېدلی نو ما به ډېرې ګټې راغونډې کړې وی او سختي (غمونه) به نه وی رارسېدلي.

زه نه يم مگر د داسې قوم دپاره ډاروونکی او زيری ورکوونکی يم چې (زما په نبوت باندې) عقيده کوي.

ارتباطونه

۱_ وړاندې الله ﷻ فرمايلي وه چې کافران د خپلو عقلونو څخه کار نه اخلي او په خپلو معنوياتو کښې سوچ او فکر نه کوي بلکې ټول فکر او ذکر يې په مادياتو پورې منحصر دی، په دې ايتونو کښې يې د يوه مثال په ضمن کښې ذکر شوی مضمون واضحه کړی دی چې د قيامت ورځې ته د تياري غم نه کوي او د قيام د وخت په پوښتنه باندې مشغول دي.

۲_ دا ايتونه د هغې پوښتنې جواب دی چې دوی ته د ﴿ قَدِ ٱقۡتَرَبَ أَجَلُهُمۡ ﴾ څخه راپيدا شوې وه، هغه دا چې کله زمونږ د عمر نېټه نژدې ده نو د دنيا به څومره عمر پاتې وي او د قيامت ورځ به کله قائمه شي؟

۳_ وړاندې ايتونه په ﴿ يَعۡمَهُونَ ﴾ باندې ختم شوي وه او په دې ايتونو کښې د کفارو د عَمَهْ (سرګردانۍ) يو مثال ښودلی شوی دی چې په بې فائدې پوښتنو کښې اخته دي.

شان نزول

د ذکرو شوو ايتونو د شان نزول په باره کښې مفسرينو کرامو لاندې روايات ليکلي دي:

۱_ د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې يوه ورځې يهودانو نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې: "مَتَى السَّاعَةُ إِنْ كُنْتَ نَبِيًّا وَنَحْنُ نَعْلَمُ مَتَى هِيَ"[1] د قيامت ورځ به کله وي که ته په رښتيا پېغمبر يې نو (مونږ ته خبر را کړه حال دا چې) مونږ پوهېږو چې کله به وي (خو ستا څخه امتحانًا پوښتنه کوو). يهودانو د "وَنَحْنُ نَعْلَمُ مَتَى هِيَ" جمله د دروغو او لاپو شاپو دپاره زياته کړه که نه نو دوی هم پوهېده چې د قيامت په ورځ باندې د الله ﷻ څخه په غير هېڅوک علم نه لري.

۲_ څينې علماء کرام وايي چې ذکره شوې پوښتنه قريشو وکړه چې: "يَا مُحَمَّدُ أَسِرَّ إِلَيْنَا مَتَى السَّاعَةُ لِمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مِنَ الْقَرَابَةِ"[2] ای محمده! مونږ ته پټ ووايه چې د قيامت ورځ به کله وي، څکه چې زمونږ او ستا ترمنځ د نسبي قرابت اړيکه قائمه ده.

مونږ ته داسې ښکاري چې پوښتنه به د مکې خلکو کړې وي څکه چې دا ايتونه مکي ايتونه دي. هوا څه لرې نه ده چې همدغې پوښتنې ته يهودانو ورهڅولي وي او يا عين پوښتنه په خپل وخت کښې يهودو هم کړې وي، والله ﷻ اعلم.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۳؛ تفسير القرطبي ج۷ ص۳۳۵
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۳۲

۳- د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما څخه دا هم روایت دی چې يوه ورځې مکيانو نبي کريم ﷺ ته ورانديز وکړ چې ايا ستا رب ﷻ به د نرخونو په ښکته پورته کېدلو او هم په وچکالی او پراخکالی باندې خبر درنه کړي چې ته ترې ګټه واخلې؟[1] (د دوی مطلب د خپلو خانونو ګټه وه).

لنډه دا چې د لومړنی پوښتنې په جواب کښې لومړنی آيت نازل شو او دوهمه پوښتنه په دوهم آيت کښې جوابه شوه چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! ستا د امت کوم کسان چې ستا څخه پوښتنه کوي چې قيامت به کله قائم شي، او د مقصودي پوښتنو څخه ساکت دي هغوی لاندې ټکو ته متوجه کړه:

۱- په يقين سره د قيامت د ورځې د راتللو نېټه يوازې زما رب ﷻ ته معلومه ده او بس، ماته يې وربانديې علم نه دی راکړی چې کله به قائمه شي، زما رب ﷻ ماته فقط همغه علوم را ښودلي دي چې انسانان ورته ضرورت لري. يا په بل عبارت: زما سر او کار د تشريعاتو سره دی او په تکويناتو کښې زه کار نه لرم او د قيامت د ورځې قيام د تکويناتو څخه دی.

۲- د قيامت نېټه د ټولو مخلوقاتو څخه پټه (په پرده کښې) ده، د دې ورځې څخه به خپل وخت کښې څوک حجاب نه پورته کوي مګر زما رب ﷻ او بس، نو څرنګه چې د قيامت قيام زما په رب ﷻ پورې منحصر دی همدارنګه د قيام د نېټې علم يې هم په همده ﷻ پورې اختصاص لري.

۳- دغه ورځ په اسمانو او ځمکو کښې ډېره درنه ورځ ده چې ټول به درې ورې شي او يو بې ساری انقلاب به پکښې صورت ونيسي، نو تاسو ته په کار دي د هغې د تاريخ د پوښتنې څخه صرف نظر شئ او د تياري دپاره يې تاند ووهئ او د نېکو عقائدو او نېکو اعمالو په لټه کښې شئ.

همدارنګه د ذکرې شوې ورځ په تاريخ باندې پوهېدل هم په اسمانونو او ځمکو کښې ډېر درونډ او ګران کار دی، هېڅوک نه پوهېږي چې کله به راشي، تاسو ته په کار دي چې د دغسې درانه علم سوال ونه کړئ.

۴- دغه ورځ به تاسو ته نه راځي مګر ناڅاپه، نو تاسو ته لازمه ده چې په هر وخت کښې هغې ته د تياري په تکل کښې اوسئ، نه د پوښتنو او ګوېږنو کولو په تکل کښې.

ای پيغمبره! ذکر شوي کسان ستا څخه څکه د قيامت د قيام پوښتنه کوي چې د دوی ګومان دی چې تا به په دې باره کښې ښه تحقيق کړی وی او خپل ځان به دې وربانديې ښه پوه کړی وي، حال دا چې په دې باره کښې تا تر اوسه پورې نه پوښتنه کړې ده او نه به يې وروسته وکړې او دا ځکه چې ته پوهېږي چې دا د الله ﷻ خاصه ده، نو يو ځل بيا د خپل وخت کافرانو ته ووايه چې يقيناً د قيامت د قيام علم د الله ﷻ په نزد ساتلی شوی دی او د همده ﷻ پورې خاص دی مګر اکثره خلک نه پوهېږي او بې هوده پوښتنې کوي.

---

(۱) البحر المحيط ج ۲۴۰: اسباب النزول للواحدي ص ۱۵۴

۵_ ای پیغمبره! د خپلې زمانې کافرانو ته د دوهمې بې هوده پوښتنې په جواب کښې لاندې نکات وړاندې کړه:

الف: چې زه خو د دې توان نه لرم چې خپل ځان ته یا ګټه ورسوم او یا یې د ضرر څخه بچ کړم، مګر په هغې اندازې سره چې د الله ﷻ اراده شوي وي.

د الله ﷻ اراده شوي ده چې د ده ﷻ رضا حاصله کړم او د ده د غضب څخه خپل ځان بچ کړم نو په همدې باره کښې یې را باندې علوم هم را نازل کړي دي او د شریعت خاوند یې جوړ کړی یم چې ستاسو په شمول د قیامت د ورځې پورې ټول خلک همدغو علومو ته د عوتوم.

اما کومه ګټه او تاوان چې تاسو یې زما څخه پوښتنه کوئ ماته نه د هغوی علم راکړی شوی دی او نه زه د دغسې کارونو د تبلیغ دپاره را استولی شوی یم. یا په بل عبارت: ذکر شوي علوم غیبي علوم دي چې یوازې الله ﷻ ورباندې پوهېږي او څومره یې چې اراده وشي په همغې اندازې باندې یې خلکو ته ښودانه کوي، نه یې څوک په زور حاصلولی شي او نه د چا وسه کېږي.

ب: که بالفرض زه په عادي توګه په غیبو باندې پوهېدلی نو ما به خپل ځان ته ډېرې خوشالۍ حاصلې کړې وی او سختي او غمونه خو به راته هېڅکله نه وی رارسیدلې، حال دا چې ډېرې ښېګنې زما د لاسه ووځي او غمونه هم رارسېږي.

نو تاسو ته په کار دي چې زما څخه د هغه شي غوښتنې او پوښتنې ونه کړئ چې زما په وسه کښې نه وي، بلکې د هغو شیانو معلومات راڅخه واخلئ چې د هغو د ښودانې وسه ماته راکړه شوې ده.

زه بل څوک نه یم مګر د الله ﷻ د عذابه ډارونکی او د ده ﷻ د رضا په حاصلولو باندې زېری ورکوونکی یم، نو د دغو دواړو شیانو (ډارول او بشارت) په باره کښې زما څخه معلومات واخلئ او بس. مګر دا هغه قوم کولی شي چې ایمان ولري او د روغې عقیدې خاوندان وي.

توضیحات

۱_ مونږ د [الأنعام:۳۱] آیت لاندې د ﴿ٱلسَّاعَةِ﴾ د کلمې په شاوخوا کښې څه معلومات لیکلي دي _والحمدلله_ چې بیا لیکنې ته یې څه اړتیا نه ګورو، مګر دلته ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: په ﴿مُرۡسَىٰهَا﴾ کښې د "مُرْسی" کلمه د میمي مصدر کلمه ده چې په معنی د "رَسُوّ" سره ده، "رَسُوّ" د ثبوت معنی ورکوي[1] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ستا څخه پوښتنه کوي چې د قیامت د ورځې ثبوت (قیام) به کله وي؟

ب: د ﴿لَا يُجَلِّيهَا﴾ کلمه اصلاً د "جَلاء" څخه اخستله شوې ده او "جَلاء" کشف او لوڅولو ته ویل کېږي لکه چې د [الأعراف:۱۴۳] آیت لاندې یې شرحه تېره شوې ده. او په ﴿لِوَقۡتِهَآ﴾ کښې د "ل" توری

(۱) مفردات الراغب ص۲۰۱

د "فِي" په معنی سره دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د قیامت د ورځې د قیام تاریخ به د قیامت د ورځې پورې پټ وي او هیڅ ته به ونه ښودلی شي، خو چې کله یې د قیام وخت را ورسېږي نو په خپل وخت کښې به ترې هم هېڅوک پرده پورته نه کړي مګر الله ﷻ، نو نه یې څوک په قیام علم لري او نه دې ورته څوک تمه کوي او بالآخره نه یې څوک په قیام کښې مداخله کولی شي.

ج: د ﴿ ثَقُلَتْ ﴾ کلمه د "ثِقْل" څخه اخستله شوې ده چې په مقابل کښې یې "خِفة" استعمالېږي او په معنی د سپکوالي سره دی[1].

خو په دې مقام کښې یې مفسرینو کرامو لاندې تفسیرونه کړي دي[2]:

اول: د قیامت ورځ د علم په اعتبار سره په اسمانونو او ځمکو کښې درنه ده او د قیام په تاریخ باندې یې ځان پوه کول درونډ کار دی (د هیچا د لاسه پوره نه دی).

دوهم: د قیامت ورځ د قیام په اعتبار سره ډېره درنه ده چې اسمانونه به دړې وړې شي او غرونه به د ګرد غونډې والوزي، د همدې کبله دهمدغې ورځې د قیام څخه د اسمانونو او ځمکو اوسېدونکي مخلوقات ټول په ډار کښې دي خو افسوس یوازې په پېریانو او انسانانو کښې چې څوک د غفلت په خوب باندې ویده دي هغوی ترې نه ډارېږي.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې: الله ﷻ د قیامت په قیام کښې د ﴿ بَغْتَةً ﴾ کلمه نازله کړې ده او بغت خو دې ته وایي چې ناڅاپه سړی د داسې شي سره مخامخ شي چې په خیال کښې یې هم نه ګرځي[3].

حال دا چې د قیامت د قیام دپاره خو نبي کریم ﷺ زښت ډېر علامات بیان کړي دي، په دې هکله لاندې یو حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ. يَعْنِي إِصْبَعَيْنِ»[4] زه د قیامت د ورځې سره داسې جوړه مبعوث کړی شوی یم لکه دغه داوړه. یعنې دوه ګوتې، چې یوه منځنۍ ګوته ده او بله سبابه ده (زه د قیامت د علاماتو څخه یم قیامت ماپسې نژدې راروان دی، لکه د ګوتې د سر په اندازه ترې زه رامخکې شوی یم).

همدارنګه نور احادیث هم زښت ډېر دي چې ځینو علماوو کرامو[5] راغونډ کړي دي او ښه په زړه پورې تحقیق یې پکښې کړی دی چې لوستل یې پوره ګټور دي.

نو پوښتنه دا ده چې ایا د علاماتو د ښودلو سره-سره د قیامت د ورځې قیام ته د ناڅاپه لقب ورکول صحت لري؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۷۶
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۳۳؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۰۲
(۳) مفردات الراغب ص۵۲
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۲۵
(۵) تفسیر المنار ج۹ ص۴۸۳

مونږ وایو چې: د قیامت ورځ په دې معنی سره ناڅاپه راتلونکې ده چې هیچاته یې په یقین سره نېټه معلومه نه ده، او علامات خو یې په قرب (نژدېوالي) باندې دلالت کوي مګر وخت خو یې نه شي ټاکلی. د ښه وضاحت دپاره د نبي کریم ﷺ یو اوږد حدیث ولولئ چې مضمون یې دا دی[1]:

اول: د قیامت ورځ به په داسې حال کښې قائمه شي چې دوه کسانو به یوه کپړه په منځکښې اچولې وي، چې یو یې خرڅه کړي او بل یې خرېداري کړي، دوی دواړو به لا تاوه کړې نه وي چې قیامت به قائم شي او بیه به په خای پاتې شي.

دوهم: یو سړی به خپله اوښه ولوشي او په همدې خیال کښې به وي چې شوده وخوري نو ده به لا شوده نه وي خوړلي چې د قیام شپېلۍ به ورباندې پو کړله شي.

دریم: یو سړی به د خپلو اوبو دپاره حوض (ډنډ) جوړوي ترڅو پکښې اوبه راغونډې کړي او خپل څاروي ورباندې خړوب کړي، ده به لا دغه کار نه وي کړي چې قیامت به قائم شي.

څلورمه: یوه سړي به خپلې خولې ته لمړۍ پورته کړې وي خو هغه به یې لا خوړلې نه وي چې قیامت به قائم شي او لمړۍ به یې په خوله او یا په ګوتو کښې پاتې شي.

لنډه دا چې د قیام په وخت کښې به ترې خلک غافل وي او هرڅوک به په خپل دنیاوي کارو بار او راکړه ورکړه باندې مشغول وي، د هیچا په خیال کښې به نه ګرځي چې ساټ ګړۍ ته به دنیا ورانه شي او مخلوقات به پوپنا شي.

"حفاوة" څه معنی؟

۲ـ د "حَفِي" کلمه د "حفاوة" څخه اخستله شوې ده، "حَفَاوَة" په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په یوه کار باندې زیات زور اچول او په الحاح (کوښښ) سره غوښتل. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا﴾ [محمد:۳۷] یعنې: که الله ﷻ ستاسو څخه ستاسو مالونه وغواړي او په دې باندې زیات زور واچوي چې ضرور به یې د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کوئ نو تاسو به بخل وکړئ او دا حکم به عملي نه کړئ، خو دا د الله ﷻ لطف دی چې د ټولو مالونو په انفاق باندې مو نه مکلف کوي.

ب: د زیاتې مهربانۍ په معنی. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِى حَفِيًّا﴾ [مریم:۴۷] یعنې: ابراهیم ؑ خپل پلار مخاطب کړ چې ډېر ژر به تاته د خپل رب ﷻ څخه مغفرت وغواړم ځکه چې یقیناً زما رب ﷻ په ما باندې په زیاته درجه کښې مهربان دی.

ج: د بېخه پرېکولو په معنی. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَفِّرُوا اللِّحَى وَأَحْفُوا الشَّوَارِبَ»[2] یعنې: تاسو ږیرې پرېږدئ او برېتونه په زیاته درجه کښې پرې کړئ.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۳

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۸۷۵

د: د پښو لوڅېدل (پښې ابل کېدل)، نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَأَن تَرَى الْحُفَاةَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رِعَاءَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ»(۱) يعنې: د قيامت د علامو څخه دا هم ده چې ته به وګورې پښې لوڅې، بربنډ، فقيران، د ګډو پوونکي خلک، چې په بنګلو کښې به يو تربله افتخار کوي. هر يو به غواړي چې په بل باندې خپلې ماڼۍ دنګې او ښانسته جوړې کړي. يا په بل عبارت: په زياته درجه کښې فقيران به په زياته درجه کښې غنيان جوړ شي.

تبصره

۳ـ څرنګه چې د ذکرو شوو څلورو واړو کلماتو: ﴿فَيُحْفِكُمْ﴾، ﴿حَفِيًّا﴾، «وَاحْفُوا، الْحُفَاةَ» په معناګانو کښې (چې اصلي مصدر يې "حَفَاوَة" دی) نهائي درجه پرته ده نو داسې معلومېږي چې همدغه به د "حَفَاوَة" اصلي معنی وي. نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: اې پيغمبره! ستا څخه مشرکان په دومره جديت سره د قيامت د قيام په باره کښې سوال کوي فقط لکه چې تا پکښې زيات کوښښ کړی وي او د دې نهائي وخت دې خان ته معلوم کړی وي، حال دا چې تا نه په دې هکله کوښښ کړی دی او نه تاته معلومات شته چې کله به قائم شي، او نه به په آينده کښې کوښښ وکړې.

د دنيا ټول عمر چاته معلوم نه دی

۴ـ د همدغه آيت شريف څخه ـچې بحث پکښې روان دیـ دا خبره واضحه شوه چې د الله ﷻ څخه په غير بل هيڅوک نه پوهېږي چې د دنيا ټول عمر به څومره وي (څومره به تېر شوی وی او څومره به پاتې وي).

نو چا چې ليکلي دي چې: "د دنيا ټول عمر اوه زره کاله دی او د محمدي ﷺ امت عمر به يو نيم زرکالو ته ونه رسېږي" د دوی خبره د آيت شريف د مقتضی څخه مخالفه ده او په کوم صحيح حديث باندې هم ثابته نه ده او بالآخره د اسرائيلياتو څخه يې سرچينه نيولې ده(۲).

درې حقيقتونه

۵ـ په دې مقام کښې د بنې تشريح دپاره لاندې درې حقيقتونه محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: يو حقيقت دا دی چې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته په تشريعي امورو کښې د غيبو علم ورکړی وه چې د همدې غټه مجموعه قرآن کريم دی، د قرآن کريم د نزول څخه وړاندې نبي کريم ﷺ د قرآني غيبي علومو څخه ناخبره وه.

مشرکانو دا عقيده نه درلوده چې نبي کريم ﷺ د الله ﷻ پيغمبر دی او په تشريعي علومو کښې ورباندې وحي نازلېږي د همدې کبله دوی په دې باره کښې ترې پوښتنه هم نه کوله. مګر نبي کريم ﷺ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۸

(۲) تفسير المراغي ج۹ ص۱۳۱؛ تفسير المنار ج۹ ص ۴۷۰

به دعوت ورکاوه او په همدې باندې مامور شوي وه. الله ﷻ فرمايي: ﴿ قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ﴾ [الأنعام: ۱۵۱] يعني: اى پيغمبره! خلکو ته ووايه چې راشئ ترڅو په تاسو باندې هغه (غيبي شيان) ولولم چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې حرام کړي دي. او داسې نور.

ب: بل حقيقيت دا دى چې د تشريعي امورو څخه په غير په نورو دنياوي کارونو کښې (چې په عادي اسبابو باندې الله ﷻ جاري کړي دي) نبي کريم ﷺ ته هم د نورو انسانانو په څېر وسه او طاقت ورکړى شوى وه او د وخت مشرکان وربانديې ښه پوهېده.

نو په دې هکله يې هم د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه نه کوله چې ته خپل ځان ته د ګټې رسولو او د ضرر څخه د بچ کولو وسه او توان لرې او که نه؟

ج: درېم حقيقت دا دى چې په همدغو غير تشريعي امورو کښې نبي کريم ﷺ ته په فوق العاده توګه د اجراء کولو توان نه وه ورکړى شوى، مګر کله-کله به دغه فوق العاده توب د ده ﷺ په برخه کيده.

مشرکانو داسې عقيده درلوده چې هر پيغمبر بايد د دنيا غير تشريعي کارونه هم په غير عادي توګه وکړي، د همدې کبله به يې نبي کريم ﷺ ته غوښتنې وړاندې کولې چې راتلونکى کال به څنګه وي، پراخي به پکښې وي او بارانونه به وشي او که نه؟.

د فلانې شي په تجارت کښې به ګټه وي او که تاوان؟

ايا ته کولى شې چې د مکې معظمې وچه بيديا په باغونو او ويالو باندې تبديله کړې؟

او يا ستا د اقتصاد دپاره دا ښه نه وه چې د صفا غونډۍ درته سره زر جوړ شوي وى؟

عجيبه ده چې خپل ځان ته د پيغمبر لقب هم ورکوې حال دا چې زمونږ غوندې په بازارونو کښې په راکړه ورکړه پسې ګرځې راګرځې.

نو د دغه ډول غوښتنو د جوابولو دپاره الله ﷻ خپل پيغمبر ته په آيت شريف کښې ذکر شوى جواب ورروښود چې ﴿ قُل لَّآ أَمْلِكُ ... ﴾ تر آخره پورې.

نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې: زه خپل ځان ته د ګټې او تاوان په باره کښې غير عادي توان نه لرم چې د راتلونکي کال په هکله معلومات ولرم او يا په تجارتونو کښې ګټې وټې په ګوته کړم چې په دې کښې ګټه ده او په هغه کښې تاوان. ځکه چې دا کار زما وظيفه نه ده او زه د دغسې کارونو کولو او د دغسې علومو د ښودلو دپاره نه يم استولى شوى، دغه بې ځايه غوښتنې راڅخه مه کوئ.

هو! دا بېله خبره ده چې د الله ﷻ اراده وشي او په ما باندې کوم خاص عنايت وکړي او په غير عادي توګه راته کوم کار اجراء کړي نو دا خاص عنايت د دې معنى نه ورکوي چې هر کار به زه په فوق العاده توګه اجراء کوم او که نه نو زه به پيغمبر نه يم، العياذ بالله.

او بيا الله ﷻ خپل پيغمبر ته د ذکر شوي جواب د تائيد دپاره دا جمله ورروښودله چې: ﴿ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ ...﴾ تر آخره پورې.

یعني: ای مشرکانو! که بالفرض ما په غیر تشریعي کارونو کښې ستاسو څخه څه فوق العاده نوب درلودی، لکه چې تاسو را باندې خیال کوئ، نو زما څخه به هیڅ کته نه وي فوته شوې او ډیرې گټې او خوشالۍ به مې ځان ته راغونډې کړې وی او غمونه خو به راته بالکل نه رسېدلی، حال دا چې زما څخه هم د گټو کارونه فوت شوي دي او هم راته غمونه رارسیدلي دي.

د وضاحت په خاطر څو مثالونه

۶_ د ښه وضاحت دپاره د نبي کریم ﷺ د حالاتو لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: د مؤمنانو د مور (بې بې عایشې رضي الله عنها) پورې منافقانو بهتان وتاړه (چې د افک د پېښې په نامه یادېږي) او نبي کریم ﷺ ډېرې ورځې په غم کښې تېرې کړې او پخپله باندې یې نه شو کولی چې هغې ته برائت ورکړي او خپل ځان د غمه خلاص کړي. ترڅو چې الله ﷻ ورباندې غیبي علم عنایت کړ او برائت یې په قرآن کریم کښې نازل شو. مفصله قیصه یې د احادیثو په کتابونو کښې ذکره ده[1].

ب: که نبي کریم ﷺ پوهېدلی چې منافقانو ته اجازه ورکول د الله ﷻ خوښ نه دي نو د تبوک په غزا کښې به یې منافقانو ته د نه تللو اجازه نه وی ورکړې، چې پوره بیان یې په [التوبة:۴۳] آیت کښې راروان دی.

ج: که نبي کریم ﷺ پوهېدلی چې د عبدالله بن ام مکتوم ﷛ ړانده صحابي په باره کښې به الله ﷻ څو ایتونه په عتاب امېزه لهجه باندې نازلوي نو د هغه د ملاقات د کبله به یې مبارکه تنده نه وی تروه شوې، چې بیان یې د "عَبَسَ" په سورت کښې راتلونکی دی.

د: نبي کریم ﷺ چې کله حجت الوداع ته حرکت وکړ نو هدیه یې هم د ځانه سره بوتله خو وروسته د همدې په بیولو باندې پښېمانه شو او ویې فرمایل چې: «لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا أَهْدَيْتُ»[2] که ما د خپل کار څخه هغه څه وړاندې درک کړي وی چې وروسته مې درک کړه نو هدیه به مې د ځانه سره نه وی راوستلې.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې هغه څه شی وه کوم چې نبي کریم ﷺ ورباندې په حجت الوداع کښې وروسته پوه شو؟

مونږ وایو چې: هغه دا وه چې په صحابه وو کرامو ﷛ باندې ډېره درنه تمامه شوه چې د عمرې په اتمام سره خپل ځانونه حلال کړي حال دا چې نبي کریم ﷺ خپل ځان نه دی حلال کړی او په احرام کښې پاتې دی. یا په بل عبارت: په هغوی باندې د نبي کریم ﷺ څخه مخالفت ډېر درونډ تمام شو او

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٦٩٦
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٢٢٤، ٢٤٠

نبي کريم ﷺ څکه خپل مبارک ځان د احرام څخه نه شو خلاصولی چې هديه يې بېولې وه، او هرڅوک چې د خپله ځانه سره هديه بوزي نو د هديي د ذبحه کولو څخه وړاندې خپل احرام نه شي ختمولی که څه هم د تمتع د حج نيت يې کړی وي.

﴿ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَجَعَلَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا لِيَسۡكُنَ إِلَيۡهَاۖ فَلَمَّا تَغَشَّىٰهَا حَمَلَتۡ حَمۡلًا خَفِيفٗا فَمَرَّتۡ بِهِۦۖ فَلَمَّآ أَثۡقَلَت دَّعَوَا ٱللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنۡ ءَاتَيۡتَنَا صَٰلِحٗا لَّنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُمَا صَٰلِحٗا جَعَلَا لَهُۥ شُرَكَآءَ فِيمَآ ءَاتَىٰهُمَاۚ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ﴿١٩٠﴾ أَيُشۡرِكُونَ مَا لَا يَخۡلُقُ شَيۡـٔٗا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ ﴿١٩١﴾ وَلَا يَسۡتَطِيعُونَ لَهُمۡ نَصۡرٗا وَلَآ أَنفُسَهُمۡ يَنصُرُونَ ﴿١٩٢﴾ ﴾

[۱۸۹] (ای انسانانو!) الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې د يوه نفس (ادم ؑ) څخه پيدا کړي ياست او د همدې يوه نفس څخه يې د هغه جوړه (بي بي حواء رضي الله عنها) هم د دې دپاره ګرځولې (پيدا کړې) ده چې دې ته ميلان وکړي (او ورسره ارام شي او د جنسي ارتباط دپاره زمينه برابره شي).
نو (ای انسانانو!) کله چې (ستاسو) يوه کس (نارينه) خپله جوړه پټه کړه (جنسي ارتباط يې ورسره ونيوه) نو هغه په خفيف بار سره بارداره (اميدواره) شوه نو په همدغه بار سره يې تلل وکړه (په لاشعوري توګه يې د خانه سره وړوو). نو کله چې درنه شوه (په بار باندې پوه شوه او خاوند يې هم وزباندې خبر شو نو) دواړو خپل رب الله ﷻ ته سوال وکړ چې: (ای زمونږ ربه!) که ته مونږ ته صالح بچوړی راکړې (چې ظاهراً او باطناً صالح وي) نو ضرور هرومرو به مونږ د شکر کوونکو څخه جوړ شو (او ستا شکر به وکړو).
[۱۹۰] نو کله چې الله ﷻ دوی دواړو ته صالح بچوړی ورکړ (لکه څنګه يې چې غوښتی وه) نو دواړو الله ﷻ لره په هغه شي (بچوړي) کښې شريکان وګرځول (ودرول) کوم چې دوی دواړو ته الله ﷻ ورکړی وه (او خپل عهد يې په ناشکرۍ سره مات کړ). نو الله ﷻ د هغه شي څخه پورته دی چې دوی (مشرکان) يې ورسره شريکوي.
[۱۹۱] ايا دوی (د الله ﷻ سره) هغه شيان شريکوي چې هغوی هيڅ شی نه شي پيدا کولی حال دا چې هغوی په خپله پيدا کول کېږي (خلق ته اړ دي).
[۱۹۲] او (هم) هغوی د دوی (مشرکانو) دپاره د مدد (نصرت) وسه نه لري او نه د خپلو ځانو سره څه کومک کولی شي.

ارتباط

په وړاندينيو ايتونو کښې الله ﷻ د مشرکانو د سادګۍ او بې عقلۍ يوه مثال ته اشاره کړې وه

بې هوده (بې ګټې) پوښتنې او غوښتنې کوي، په دې ایتونو کښې د هغوی د بې عقلۍ یوه بل مثال ته اشاره شوې ده چې دوی ته نعمتونه الله ﷻ ورکوي خو دوی یې غیرالله (بوتانو) ته نسبتوي او د الله ﷻ ناشکري کوي.

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! مشرکانو ته د دوی د بې عقلۍ یو بل مثال هم قرائت کړه ترڅو دوی د عقل څخه کار واخلي او د څارویو د قطاره څانونه راوباسي، هغه دا چې:

۱ـ د مشرکانو په شمول په ټولو انسانانو باندې الله ﷻ احسان کړی دی چې د دوی پلار (ادم ﷺ) یې د خاورو څخه خلک کړ، که نه نو په دنیا کښې به یو انسان هم د موجودیت خاوند شوی نه وی؛ ایا پلار ته وجود ورکول اولاد ته وجود ورکول نه دي؟

۲ـ بیا همدغه اقدس ذات ﷻ ادم ﷺ ته د همده د بدن څخه د ده جوړه (بي بي حوآء رضي الله عنها) پیدا کړه ترڅو د ده زړه ورسره ارام ونیسي او د انفرادي وحشتناکه ژوندڅخه بچ شي، که بالفرض د ده جوړه د ده د جنس څخه نه وی نو نه به یې زړه ارام نیولی وی، نه به یې د خوشالۍ ژوند په نصیب شوی وی او بالآخره نه به جنسي ارتباط صورت نیولی وی.

نو د همدې کبله (چې د ادم ﷺ مبارک زړه د بي بي حوآء رضي الله عنها سره ارام ونیوه او محبت یې یو تربله په برخه شو) دوی دواړه د ټولو انسانانو د پیدا کېدلو اسباب جوړ شوه. که نه نو د همدوی دواړو څخه په غیر به هیڅوک نه وی پیدا شوي او د توالد او تناسل سلسله به نه وی جاري شوي.

۳ـ بیا الله ﷻ د ادم ﷺ او د بي بي حواء رضي الله عنها مینه او محبت د دوی په اولاده کښې هم په وراثت سره باقي پرېښود او د قیامت د ورځې پورې د همدغه محبتي ارتباط د امله د ټولو انسانانو خوږ ژوند په نصیب شو او د توالد او تناسل سلسله جاري پاتې شوه او پاتې به وي.

مګر د ذکرو شوو ټولو نعمتونو د ورکړې سره-سره ناشکره انسان د خپل رب ﷻ په توحید باندې معتقد نه شو او د بوت پرستۍ څخه یې لاس وانخست.

۴ـ نو کله چې د ذکر شوېْ بنیادي محبت په بنا دوه انسانان (مېړه او ماندینه) یو تربله جنسي ارتباط ونیسي نو ماندینه خفیف حمل واخلي او بارداره وګرځي، خو د خپل دغه خفیف حمل (بار) سره ګرځي راګرځي او په خیال کښې یې هم نه وي چې دا به لا بارداره شوې وي او هغه شی به دې نه ورکړی شوی وي کوم چې دوی دواړو د قال په ژبه نه بلکې د حال په ژبه باندې غوښتی وه او د الله ﷻ په نزد قبول شوی دی.

۵ـ هر کله چې ذکره شوې بارداره ماندینه درنه شي او خپل ځان باندې پوه شي چې امیدواره شوې ده نو په دغه وخت کښې دواړه (مېړه او ماندینه) الله ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کوي او د قال په ژبه غواړي چې: ای ربه! مونږ ته صالح او روغ رمټ بچی راپه نصیب کړې، ای زمونږ مهربانه ربه! که دا کار دې وکړ نو مونږ به ضرور د شکر کوونکو څخه جوړ شو، زمونږ عهد دی چې یوازې همدا

ستا شکریه به کوو او هیڅکله به درسره شریک نه دروو.

۶ـ خو کله چې الله ﷻ د دوی دواړو قولي سوال هم قبول کړي لکه څنګه يې چې د دواړو حالي سوال قبول کړی وه او صالح (روغ رمټ) بچوړی وروبښي، سمدستي دواړه خپل عهد ماتوي او د الله ﷻ سره شریک دروي، همدغه صالح بچوړي ته د کفر تربیه ورکوي او په کوم ډول کفر باندې چې دوی دواړه په خپله باندې اخته وي همغه ډول کفر ته یې وربلي، نو په نتیجه کښې یهودي یا نصراني او بالآخره مجوسي او یا بل ډول کافر ترې جوړ کړي او خپل ورکړی شوی عهد د پښو لاندې کړي.

۷ـ دا خو د بې عقله انسانانو دپاره یو مثال وه چې تاسو ته ولوستلی شو ترڅو پکښې سوچ وکړئ او پوه شئ چې د الله ﷻ سره شریک درول څومره لویه بې عقلي او څومره لویه سادګي ده.

۸ـ نو الله ﷻ (اقدس ذات) د هر ډول شرک څخه پاک او منزه دی او د ده ﷻ ربوبیت د هغو ټولو شرکیاتو څخه اوچت دی چې مشرکان ورپورې دروغ تړي.

۹ـ د الله ﷻ سره شریک درول به ولې سادګي او بې عقلي نه وي چې د ده ﷻ څخه په غیر نور ټول شیان د الله ﷻ مخلوقات دي او د خپل خان دپاره خلقت ته احتیاج دي.

ایا دوی د الله ﷻ سره په عبادت کښې هغه شیان شریکوي کوم چې هیڅ څیز نه شي پیدا کولی حال دا چې په خپله دوی ته د الله ﷻ د پلوه خلقت ورکړی شوی دی.

۱۰ـ همدارنګه دغه باطل معبودان نه خپلو عبادت کوونکو ته د نصرت او کومک وسه لري چې یا چا ته اولاد ورکړي او یا د مصیبت څخه نجات وروبښي او نه د خپلو ځانونو سره څه کومک کولی شي چې ځانونه د الله ﷻ د عذاب او نیونې څخه بچ وساتي.

توضیحات

۱ـ مونږ د ذکرو شوو ایتونو په تفسیر کښې لاندې نکات مراعات کړي دي:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗ ﴾ [النساء: ۱] یعنې: ای خلکو! د خپل هغه رب ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو یې د یو نفس (ادم ؑ) څخه پیدا کړي یاست او د همدغه یوه نفس څخه یې د ده جوړه (بي بي حواء رضی الله عنها) هم پیدا کړې ده او بیا یې د دغو دواړو څخه ډېر نارینه او ډېرې زنانه په ځمکه کښې خواره کړي دي. نو تاسو همدغه احسان په نظر کښې ونیسئ مه په کونډو رنډو باندې ظلم کوئ او مه د یتیمانو مالونه خورئ.

مونږ ته داسې بریښي چې همدغه مضمون په دې مقام کښې یو ځل بیا په بل اسلوب سره منعکس شوی دی چې: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَجَعَلَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا لِيَسۡكُنَ إِلَيۡهَا ﴾ یعنې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې (ای خلکو!) د یوه نفس (ادم ؑ) څخه پیدا کړي یاست او د همدغه یوه نفس څخه یې د ده جوړه (بي بي حواء رضی الله عنها) هم جوړه کړې ده ترڅو یې د همدغې خپلې

جوړې سره زړه ارام مونده کړي او جنسي ارتباط متحقق شي. چې په نتيجه کښې ټوله دنيا په نارينه ور او زنانه وو باندې ډکه شي او په هره خوا کښې خواره واره شي (لکه چې همداسې وشوه).

نو اې خلکو! تاسو همدغه احسان په نظر کښې ونيسئ او د الله ﷻ سره شريکان مه دروئ او واحد لاشريک يې وګڼئ، مګر افسوس چې تاسو په دغه لوی احسان باندې هم سترګې پټوئ او شکريه يې نه کوئ او بالآخره خپل اولادونه هم د خپلو خانونو غوندې کفر ته وباسئ.

ب: د ﴿ فَلَمَّا تَغَشَّٰهَا ﴾ دواړه ضمائر مونږ ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها ته نه دي راجع کړي، بلکې مستتر ضمير مو يوه نارينه او بارز ضمير مو يوې زنانه ته راجع کړی دی چې په دواړو باندې په ﴿ خَلَقَكُم ﴾ کښې د "كُم" ضمير مشتمل دی.

ج: همدارنګه مو د مثنی ضمائر هم يوه نارينه او يوې زنانه ته راجع کړي دي چې د "كُم" ضمير پرې اشتمال لري. نو بناً په دې، په ﴿ جَعَلَا لَهُ ﴾ کښې د مثنی ضمير هم همدغو دواړو ته راجع دی او ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها ته راجع نه دی لکه ځينو مفسرينو کرامو چې راجع کړی دی.

د: د ﴿ صَٰلِحًا ﴾ د کلمې دپاره مو هغه معنی خوښه کړې ده کومه چې شيخ المفسرين خوښه کړې ده، هغه دا چې دلته د صلاح څخه عامه صلاح مراده ده[١]. يعنې څوک چې روغ رمټ وي، برابره خبره ده چې د بدني اندامونو د حيثه وي يا د عقل او تدبير د حيثه وي او هم يا د دين او استعداد د حيثه.

ه: بالآخره د شرک في الاولاد دپاره مو هغه تفسير غوره کړی دی کوم چې د لاندې حديث شريف څخه څرګند يږي:

نبي کريم ﷺ فرمائلي دي چې: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلاَّ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ»[٢] يعنې: هيڅ يو مولود (زيږولی شوی) نه دی مګر هغه په فطرت (اسلامي عقيدې) باندې زيږيږي، نو پلار او مور يې (بيا) يهودي جوړ کړي يا نصراني او (بالآخره) يا مجوسي (او يا يې په بله کفري عقيده باندې روږدی کړي)، لکه چې يو څاروی زيږولی کيږي چې جوړ څاروی وي، ايا تاسو په هغه کښې څه پوزغوڅي ګورئ (مګر خاوندان يې هم پوزې غوڅې کړي او هم يې بوچې کړي او يا يې غوږ سوری).

مونږ په دې مقام کښې په ذکر شوي تفسير باندې د لاندې وجوهو د کبله کلک ياستو:

اول: دا تفسير د سياق او سباق (وړاندې ورسته) ايتونو سره ښه سمون خوري چې په کافرانو (مشرکانو) باندې د شرک په رد کولو کښې نازل شوي دي.

دوهم: په دې کښې غير متبادر تکي نشته او د عربيت د قواعدو سره موافق دی.

---

(١) تفسير الطبري ج٦ ص١٤٥
(٢) صحيح البخاري ج١ ص١٨١

دریم: ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها پکښې د هرډول شریک د نسبت څخه ساتلي شوي دي، د بهترۍ وجهې نوري هم لري.

په لوی لاس خپل ځان په اشکال کښې اچول

۲ـ په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لوی لاس خپل ځانونه په اشکال کښې اچولي دي څکه چې:

الف: په ﴿ تَغَشّٰهَا ﴾ کښې یې مستتر ضمیر ادم ﷺ ته راجع کړی دی او په بارز ضمیر سره یې بي بي حواء رضي الله عنها مراده کړې ده.

ب: همدارنګه دوی د مثنی ټول ضمیرونه د ﴿ جَعَلَا لَهٗ شُرَكَآءَ ﴾ په شمول همدغو دواړو (زمونږ پلار او مور) ته راجع کړي دي، چې د معنی حاصل یې باید داسې راووزي چې: زمونږ بابا او زمونږ ابی دواړه د الله ﷻ سره په شریک باندې قائل شوه، العیاذ بالله.

نو څکه دوی دغه آیت ته د مشکل المعنی آیت لقب ورکړی دی[1]. بیا ذکرو شوو مفسرینو کرامو د ذکر شوي اشکال څخه د وتلو په خاطر زښت ډېر جوابونه کړي دي، لاندې څومثالونه یې ولولئ:

اول: دلته عبارت د مضاف په حذف سره دی[2] یعني: "جَعَلَ أولادُهُمَا شُرَكَاءَ" د دوی دواړو اولادونو د الله ﷻ دپاره شریکان ونیوه. دا جواب غیر متبادر دی.

دوهم: دلته د شرک څخه په تسمیه (نامه ایښودلو) کښې شرک مطلب دی[3]، دا ډول شرک خو کفر نه دی، که خلاف الاولی (غیر بهتر) وی نو څه باک یې نشته څکه چې په عقیده باندې څه اثر نه غورزوي څوک پرې د اسلام څخه کفر ته نه اوځي بلکې اثر یې په شکر باندې پرېوزي او د شکر کمبود معنی ورکوي.

د دې ډول شرک نظیر ریاکاري ده چې د خفي شرک (پټ شرک) لقب ورکړی شوی دی مګر څوک پرې کفر ته نه اوځي[4].

دوی وایې چې د بابا او ابی شرک دا وه چې په خپل یو زوی باندې یې د "عبدالحارث" نوم کېښود چې حارث د شیطان نوم دی، ته به وایې چې "عبدالجان" یې وریاندې ایښی دی.

دا جواب هم زړه ته نه لوېږي څکه چې یوه معصوم (پیغمبر) ته د شرک نسبت کول که څه هم په نوم ایښودلو کښې شرک وي غیر مناسب کار دی[5].

سوال جواب

۳ـ که څوک وایې چې همدغه مضمون د نبي کریم ﷺ څخه روایت شوی دی چې: «لَمَّا حَمَلَتْ حَوَّاءُ

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۳۹
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۳۰۴
(۳) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۴۸
(۴) تفسیر المنار ج۹ ص۵۱۹
(۵) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۸۹

طَافَ بِهَا إِبْلِيسُ وَكَانَ لَا يَعِيشُ لَهَا وَلَدٌ فَقَالَ سَمِّيهِ عَبْدَ الْحَارِثِ فَسَمَّتْهُ عَبْدَ الْحَارِثِ فَعَاشَ» (۱) کله چې حواء رضي الله عنها اميدواره شوه نو ابليس ورباندې دوره ووهله ورغی (حال دا چې د هغې اولادونه مره کېده)، نو ابليس هغې ته امر وکړ چې د عبدالحارث نوم ورباندې کېږده (نو اولاد به دې ژوندی پاتې شي) نو هغې ورباندې همدغه (د عبد الحارث) نوم کېښود نو اولاد يې ژوندی پاتې شو (ژر وفات نه شو).

مونږ وايو چې ذکر شوی حديث د لاندې وجوهو د کبله د آيت شريف تفسير نه شي واقع کېدلی:

الف: دا حديث معلول دی او د اعتبار وړ نه دی، بلکې دا د اسرائيلياتو څخه دی او مونږ ته نبي کريم ﷺ هدايت کړی دی چې د اهل الکتابو په دغسې اخباراتو باندې څه باور ونه کړو، يا يې لا بالکل رد کړو او يا پکښې اقلاً سکوت وکړو(۲).

ب: په دې باندې علاوه، نبي کريم ﷺ فرمائلي دي چې: «لا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ»(۳) يعنې مؤمن د يوه سوري څخه دوه ځله نه چيچلی کېږي، بلکې د اول ځل څخه عبرت اخلي او دوهم ځل ورباندې اعتماد نه کوي. نو ايا ادم ﷺ او حواء رضي الله عنها د يوه سوري څخه دوه ځلې وچيچلي شوه او د ابليس په خبره باندې يې دوهم ځل بيا اعتماد وکړ؟

که څوک غواړي چې د ذکر شوي مصنوعي اشکال د پورته کولو اوږده جوابونه او په دې باره کښې اوږد بحث ولولي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي(۴).

حَمل او حِمل څه فرق لري؟

«حَمْل» _لکه «صَبْر»_ هغه بار ته ويل کېږي چې په سترګو نه ښکارېږي، لکه بچی په ګېډه کښې او د باران اوبه په وريځ کښې.

او «حِمْل» _لکه «ثِقْل»_ د هغه بار نوم دی کوم چې په سترګو ښکارېږي لکه شا او يا په سر باندې چې چا بار اېښی وي.

نو د ونې مېوې ته مجازاً د «حَمْل» لقب ورکول کېږي، ته به وايې چې ونه مور ده او مېوه يې بچی دی(۵).

﴿ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ ۚ سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنتُمْ صَٰمِتُونَ ﴿١٩٣﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ ۖ فَٱدْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا۟ لَكُمْ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٩٤﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَآ ۖ أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۸

(۲) تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۷۵

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۰۵

(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۳۹؛ التفسير الکبير ج۱۵ ص۸۶

(۵) مفردات الراغب ص۱۳۱

بِهَآ أَمۡ لَهُمۡ أَعۡيُنٞ يُبۡصِرُونَ بِهَآ أَمۡ لَهُمۡ ءَاذَانٞ يَسۡمَعُونَ بِهَاۗ قُلِ ٱدۡعُواْ شُرَكَآءَكُمۡ ثُمَّ
كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿١٩٥﴾ إِنَّ وَلِـِّۧيَ ٱللَّهُ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡكِتَٰبَۖ وَهُوَ يَتَوَلَّى ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٩٦﴾
وَٱلَّذِينَ تَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسۡتَطِيعُونَ نَصۡرَكُمۡ وَلَآ أَنفُسَهُمۡ يَنصُرُونَ ﴿١٩٧﴾
وَإِن تَدۡعُوهُمۡ إِلَى ٱلۡهُدَىٰ لَا يَسۡمَعُواْۖ وَتَرَىٰهُمۡ يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ وَهُمۡ لَا يُبۡصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

[۱۹۳] او که تاسو دوی (بوتان) هدایت ته دعوت کړئ (وبلئ نو) ستاسو پېروي به ونه کړي. په دوی باندې یو برابر ده چې تاسو یې رابلئ او که تاسو چپ پاتې کېدونکي یاست.

[۱۹۴] یقیناً هغه کسان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوئ (هغوی) ستاسو غوندې بندګان (مخلوقات) دي. نو تاسو یې راوبلئ نو دوی دې ستاسو اجابت وکړي که تاسو رښتني یاست.

[۱۹۵] ایا دوی (بوتانو) لره پښې دي چې تلل پرې کولی شي؟ او یا دوی لره لاسونه دي چې نیول پرې کولی شي؟ او (بالآخره) ایا دوی لره سترګې دي چې لیدل پرې کولی شي؟ او یا دوی لره غوږونه دي چې اورېدل پرې کولی شي؟

(ای پیغمبره! ورته) ووایه چې خپل شریکان (معبودان) مو راوبلئ بیا زما دپاره پټ تدبیر جوړ کړئ نو انتظار راته مه کوئ (هلئ ژر شئ).

[۱۹۶] یقیناً زما کارساز هغه الله ﷻ دی چې کتاب یې (په ما باندې) نازل کړی دی او همدی ﷻ د (ټولو) صالحانو متولي (د کارونو جوړونکی) دی.

[۱۹۷] او هغه کسان چې تاسو یې د ده ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوئ (هغوی) ستاسو د کومک وسه نه لري او نه د خپلو ځانونو سره کومک کولی شي.

[۱۹۸] او که تاسو دوی هدایت ته دعوت کړئ نو (ستاسو دعوت) به وانه وري. او (زه ستاسو هر یوه ته وایم چې) ته خپل بوتان ګورې چې تاته (په مصنوعي سترګو) نظر کوي خو لیدل (پرې) نه شي کولی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او وروستني نږدې آیت پکښې په ډېره ښه وجه تفسیر شوی دی.

یعنې: ای مشرکانو! تاسو خو د خپلو معبودانو څخه بهتر یاست نو تاسو ته څه مناسبه‌دي چې هغوته مو د عبادت سرونه ټیټ کړي دي تاسو خو لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

۱ـ په تاسو کښې د دعوت صلاحیت شته او په هغوی کښې نشته.

۲_ که بالفرض تاسو هغوی هدایت ته دعوت کړئ او سمې لارې ته یې راوبلئ نو هغوی به ستاسو دعوت قبول نه کړي او چپ به پاتې شي، نه به درته هو ووايي او نه نه او نه پکښې د "هو" یا "نه" ویلو توان شته.

مګر تاسو ته هغوی د هېڅ شي دعوت نه دی درکړی او نه یې درکوي خو تاسو یې د خپلو ځانونو دپاره هدایت کوونکي ګڼئ او د هادیانو لقب ورکوئ.

۳_ نو یقیني خبره همدا ده د چا چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته بلنه کوئ هغوی په غیر اختیاري توګه ستاسو غوندې د الله ﷻ بندګان دي او د اوامرو اطاعت یې کوي. اما په اختیاري امورو کښې تاسو د هغوی څخه بهتر یاست چې د "هو" او د "نه" ویلو اختیار درلودونکي یاست، خو دوی هېڅ اختیار نه لري، که نه تاسو وربانديې غږ وکړئ چې آیا د "هو" یا "نه" جواب ورکولی شي؟.

۴_ ای مشرکانو! که څه هم تاسو خپلو معبودانو (بوتانو) ته پښې او لاسونه او هم سترګې او غوږونه جوړ کړي دي مګر ستاسو څخه پوښتنه کوو چې:

الف: ایا هغوی داسې پښې لري چې مزل ورباندې وکړي؟

ب: ایا داسې لاسونه لري چې څه شی ورباندې ونیسي؟

ج: ایا داسې سترګې لري چې څه شی ورباندې وګوري؟

د: ایا داسې غوږونه لري چې څه شی ورباندې واوري؟

پوره واضحه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جواب منفي دی، نو تاسو د خپلو بوتانو څخه بهتر یاست چې په پښو مزل کولی شئ او په غوږونو اورېدل کولی شئ.

ستاسو بوتان تاسو ته احتیاج دي چې اندامونه ورجوړ کړئ، نو ایا دا سادګي نه ده چې خپلو محتاجانو ته مو په عبادت باندې سرونه ټیټ کړي دي.

نو ای مشرکانو! د بوتانو څخه مه ډارېږئ بلکې د الله ﷻ څخه وډار شئ چې د هر شي واک او اختیار ورسره دی.

۵_ نو ای پیغمبره! مشرکان لاندې حقائقو ته متوجه کړه او ورته ووایه چې:

الف: ما حقیقت بیان کړ چې تاسو د خپلو معبودانو څخه بهتر یاست نو که دا حقیقت تاسو ته توهین ښکاري او ما ډاروئ چې بوتان به درته څه ضرر ورسوي، نو هلئ ژر شئ خپل معبودان مو ماته د ضرر رسولو دپاره دعوت کړئ او بیا تاسو ټول په همدې هکله ښه پوخ تدبیر ونیسئ او ماته ضرر راورسوئ، انتظار مه کوئ.

ب: یقیناً زما کار ساز او د ټولو امورو متولي هغه الله ﷻ دی چې په ما باندې یې د دې دپاره قرآن کریم را نازل کړی دی چې ټولې دنیا ته یې ورسوم. زما په همدغه اقدس ذات ﷻ توکل او اعتماد دی، او همدی ﷻ زما په شمول د ټولو صالحانو کار ساز او متولي دی؛ نو تاسو نه ماته ضرر رسولی شئ او نه زما پیروانو ته.

ج: او برسېره په دې، څوک چې تاسو ته متصرفين ښکاري او د الله ﷻ څخه په غير يې عبادت کوئ هغوی نه تاسو ته د نصرت وسه لري او نه خپلو ځانونو ته کومک ورکولی شي، نو زه به د هغوی څخه څنګه وډار شم.
د: ستاسو باطل معبودان خو جمادات دي، که بالفرض تاسو يې هدايت ته راوبلئ نو ستاسو خبره به وانه وري، نو که ماته د ضرر رسولو دپاره يې دعوت کړئ هغه به څه واوري؟
ه: بالآخره زه ستاسو هر يو نفر ته په انفرادي توګه خطاب کوم چې ته خو خپل بوتان په سترګو ګورې چې تاته يې رنې (مصنوعي) سترګې نيولي دي حال دا چې څه شی ليدلی نه شي، نو که زه ونه وايم ايا تاسو همدا حقيقت په خپله نشئ درک کولی؟
نو که بالفرض زه د حقيقت د بيانولو څخه ساکت شم ايا ذکر شوی حقيقت بدلون مومي؟

توضيحات

۱_ لکه څنګه چې مشرکانو نبي کريم ﷺ په بوتانو باندې ډاراوه چې د بوتانو توهين مه کوه که نه نو په کوم مرض به دې اخته کړي او يا به درڅخه ليونی جوړ کړي، همدې خبرې ته ورته خبره هود ﷺ ته هم خپل مشرک قوم کړې وه، الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ إِن نَّقُولُ إِلَّا ٱعْتَرَىٰكَ بَعْضُ ءَالِهَتِنَا بِسُوٓءٍ ﴾ [هود:۵۴] يعنې: مونږ بله خبره نه کوو (مونږ ته بل څه حقيقت نه ښکاري) مګر دا چې زمونږ ځينو معبودانو تاته څه ضرر دررسولی دی (ځکه په خپله خبره باندې ټينګ يې او اوټې بوټې وايې)، العياذ بالله.

يوه عجيبه قيصه

۲_ الله ﷻ په دې مقام کښې مشرکانو ته د دوی د بوتانو ناتواني په مختلفو اساليبو سره بيانه کړه ترڅو دوی پوه شي چې بوتان د جماداتو څخه په غير نور څه نه دي، نه خپلو پيروانو ته څه ګټه رسولی شي او نه ترې څه ضرر په ځنګ کولی شي، شايد چې همدا پوهه يې د ايمان د راوړلو سبب جوړه شي، لکه څنګه چې د عمرو بن الجموح ﷺ پوهه د ده د مسلمانېدلو سبب شوه، د نوموړي د قيصې مهم ټکي[۱] لاندې ولولئ:
الف: نبي کريم هجرت نه وه کړی خو د مدينې منورې د خلکو د اسلام سره د بيعتونو په وسيله ارتباط پيدا شوی وه. دغو بيعتونو يو په بل پسې د منی په "عقبه" نومي ځای کښې صورت نيولی وه چې د سيرت په کتابونو کښې مفصل ذکر دي او د عقبی د بيعتونو په نامه يادېږي.
ب: د همدې کبله هلته (په مدينه منوره کښې) ډېر ځوانان په اسلام باندې مشرف شوي وه چې د همدې جملې څخه د عمرو بن الجموح ﷺ زوی هم وه، چې معاذ بن عمرو ﷺ نومېده، او په عقبه کښې يې د نبي کريم ﷺ سره بيعت کړی وه.

(۱) سيرت ابن هشام ج۲ ص۶۱

ج: عمرو بن الجموح رضی الله عنه په خپل کور کښې خاص د خپل ځان دپاره د لرګي څخه یو بوت جوړ کړی وه او د "منات" نوم یې ورباندې ایښی وه، چې همده ته به یې سجده کوله او په عبادت باندې به یې بوخت وه.

د: ذکر شوی معاذ رضی الله عنه د خپلو مسلمانانو ملګرو سره یوه شپه منات ته ورغی او د خپل پلار معبود یې د خپله ځایه یوه مردار ناولې ځای (ډېران) ته نقل کړ او هلته یې په پلیتی کښې سرښکته ولوروزاوه.

ه: سبا ته چې عمرو خپل معبود په بې عزته ځای کښې سرچپه ولید نو ډېر خپه شو او د دغه کار په کوونکو باندې زیات په غُصه شو خو د کس معلومات ورته نه وه چې خپله غُصه یې ورباندې سړه کړې وی. نو خپل بوت (معبود) یې د مرداریو او پلیتیو څخه پاک ووینځه او په خپل ځای باندې یې بېرته نصب کړ.

و: ذکر شوی عمل څو کرته تکرار شو او بوت ته د مسلمانانو د پلوه څو کرته په سپک نظر وکتل شوه او په ډېران کښې واچولی شو، یا په بل عبارت: ذکر شوي بوت څو شپې په ډېران کښې تېرې کړې او څو ورځې غسل ورکړی شو او عطر ورباندې وپاشل شوه.

ز: بله ورځ ذکر شوي عمرو بن الجموح خپل معبود ته (د وینځلو څخه وروسته) توره په غاړه کښې واچوله او مخاطب یې کړ چې: په دې باندې د خپله ځانه دفاع وکړه او که ستا څه د لاسه پوره وي نو د سپک نظرو خلکو سرونه پرې کړه.

ح: دا ځل ذکر شوي معاذ رضی الله عنه او د ده ملګرو د بوت د غاړې څخه توره واخستله او بوت یې د مردار سپي سره په پړي باندې کلک وتاړه او دواړه (بت او سپی) یې په یوه پلیت کوهي (ځا) کښې سرچپه زوړند کړه.

ط: سبا ته چې عمرو خپل معبود په ذکر شوي کیفیت باندې مونده کړ نو د بوت څخه یې زړه وګرځېد او په اسلام باندې مشرف شو او خپل پخوانی معبود یې په څو اشعارو باندې مخاطب کړ چې حاصل یې دا دی:

په الله جل جلاله باندې قسم دی که ته رښتیانی معبود وی نو ته او مردار سپی به په یوه پړي کښې نړلي شوي په ځا کښې نه وی زوړند کړی شوي (او د خپله ځانه به دې ضرور دفاع کړې وی، نو ته چې د خپله ځانه دفاع نه شې کولی نو زما څخه به څه دفاع وکړې).

سوال جواب

۳۔ که څوک وایي چې په وړاندېنیو ایتونو کښې په یوه مضمون باندې دوه ایتونه نازل شوي دي، چې: ﴿ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴾ او ﴿ وَٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَآ أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴾ نو په دې کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو: رښتیا چې مضمون یو دی خو حیثتونه یې جدا جدا دي.

په اول آیت کښې حقیقت بیان شوی دی چې بوتان ناتوانه دي او په دوهم آیت کښې په همدغه حقیقت باندې مشرکان مخاطب کړی شوي دي.

یادونه

۴ـ علاوه په هغه تفسیر باندې چې مونږ ورته په ترجمه کښې اشاره کړې ده دا هم کېدلی شي چې د مشرکانو سره مخاطبه په ﴿ لَا يَسۡمَعُواْ ﴾ باندې ختمه شي او دا جمله ﴿ وَتَرَىٰهُمۡ يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ وَهُمۡ لَا يُبۡصِرُونَ ﴾ مستانفه جمله شي.

نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: ای پیغمبره! تا خو مشرکانو ته زښت ډېر دلائل واورول خو ته دوی ګورې چې تاته د سر په رڼو سترګو نظر کوي خو د زړه په سترګو درته نه ګوري چې د پیغمبری په صفت دې وپېژني. او یا دا چې: تا ته ګوري خو کوم حقائق چې تا ورته پوره شرحه کړه هغو ته نه ګوري او سرونه یې پرې نه خلاصېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې ایا د ﴿ يَنظُرُونَ ﴾ او د ﴿ لَا يُبۡصِرُونَ ﴾ دواړه جملې سره متناقضې نه دي؟ ایا دا کېدلی شي چې نظر وکړي خو لیدل ونه شي کړی؟

مونږ وایو چې: که د ﴿ لَا يُبۡصِرُونَ ﴾ جمله د بصیرت څخه شي نو هېڅ اشکال نشته، او که د بصر څخه اشتقاقه وګڼله شي نو وایو چې کوم نظر چې ﴿ يَنظُرُونَ ﴾ ترې اشتقاقه شوې ده هغه په معنی د مقابلې سره دی، نه په معنی د کتلو. عرب وایي چې: "مَنْزَلُ فُلَانٍ يَنْظُرُ إِلَى مَنْزِلِي"[۱] د فلاني کور زما کورته ګورې، یعنې ورسره مخامخ دی.

ذکرې شوې جملې ته څه نور تفسیرونه هم په کتابو کښې لیکلي شوي دي[۲]، شائقین دې همدغه ته مراجعه وکړي.

د دښمنانو څخه په امن کېدلو دعاء

۶ـ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ماته په تجربه ثابته ده چې څوک د دې آیت شریف: ﴿ إِنَّ وَلِـِّۧيَ ٱللَّهُ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡكِتَٰبَۖ وَهُوَ يَتَوَلَّى ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ په لوستلو باندې مداومت کوي نو الله ﷻ به یې د دښمنانو څخه په امن کښې وساتي. دوی وایې چې د همدې آیت شریف لوستل د سهار په وخت کښې زما د پلار علیه الرحمة د اورادو څخه وه چې په خوب کښې ورته ځینو لویانو ښودلي وه[۳].

﴿ خُذِ ٱلۡعَفۡوَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡعُرۡفِ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡجَٰهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ نَزۡغٞ

---

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۵۳
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۳۰۸
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۴۶

فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ إِذَا مَسَّهُمۡ طَٰٓئِفٌ مِّنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ
تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبۡصِرُونَ ﴿٢٠١﴾ وَإِخۡوَٰنُهُمۡ يَمُدُّونَهُمۡ فِي ٱلۡغَيِّ ثُمَّ لَا يُقۡصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

[۱۹۹] (ای پیغمبره!) عفوه (کلکه) ونیسه او په معروفو (نیکو کارو) باندې امر کوه او د جاهلانو (ناپوهانو) څخه مخ واړه وه (او ناندرۍ ورسره مه وهه).

[۲۰۰] او که تا ته د شیطان د پلوه (بالفرض) وسوسه (د فساد په غرض) درننوزي نو په الله ﷻ باندې پنا وغواړه، یقینًا الله ﷻ اوریدونکی (او) پوه دی.

[۲۰۱] یقینًا هغه کسان چې دوی (د الله ﷻ څخه) ډاریږي کله چې په دوی باندې د شیطان د پلوه وسوسه تاوه را تاوه شي، (نو) دوی (الله ﷻ) یاد کړي نو ناڅاپه (سمدستي سمه لاره) لیدونکي جوړ شي (او د وسوسې څخه ځانونه خلاص کړي).

[۲۰۲] او د دوی (شیطانانو) وروڼه (الله ﷻ نه یادوي او) شیطانان یې په ګمراهۍ کښې اوږدوي (راکاږي) چې بیا دوی (په ګمراهۍ کښې) هیڅ قصور نه کوي (او نه یې شیطانان په ګمراه کولو کښې قصور کوي).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د بوتانو په هکله څه حقائق واضحه کړه نو څه لرې نه ده چې د حقائقو واضحه کولو په مشرکانو باندې بد اثر کړې وي او نبي کریم ﷺ ته یې د بې ادبه او غیر مناسبو کلماتو په ویلو باندې خولې پرانستې وي او د ده حوصله یې تنګه کړې وي، نو په دې ایتونو کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ته په همدې باره کښې څو هدایات نازل کړه او د حوصله تنګۍ چاره یې ورروښودله.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو حقائقو د بیانولو څخه وروسته لاندې هدایتونو ته متوجه شه او د مشرکانو دسیسې شنډې کړه:

۱ـ د عفوې او تیریدنې عادت په خان کښې مستحکم کړه او په جلتۍ سره انتقام ته لاس مه اچوه. چې مهم مطلب (دعوت) درڅخه فوت نه شي، په مناسب وخت کښې به درته د جهاد امر درکړو.

۲ـ د سپکو سپورو خبرو جواب په مثل سره مه ورکوه او د متعارفو ویناوو څخه وړاندې مه تیریږه بلکې د همېشه دپاره نورو خلکو ته هم په همدغسې متعارفو ویناوو امر کوه.

۳ـ د جاهلانو د جهالت څخه اعراض کاوه او خپل ځان د هغوی په قطار کښې مه ودروه او ناندرۍ ورسره مه وهه، مګر په عین حال کښې یې د دعوت څخه لاس مه اخله.

۴ـ هو! که د بشریت په اعتبار سره کله د جاهلانو او مشرکانو د ستغو خبرو څخه زیات متاثر شوې او بالفرض د شیطان د پلوه درته وسوسه پیښه شوه نو په الله ﷻ باندې پنا وغواړه، د همدې

مرض همدا دوا ده او بس، څکه چې الله ﷻ هغه ټولې ویناوې اورې چې تاته ویلی کېږي او ستا په زړه باندې هم پوه دی.

۵_ ای پیغمبره! د ذکرې شوې مجربې دوا څخه باید ستا ټول پیروان استفاده وکړي او په الله ﷻ سره د شیطان څخه پنا وغواړي، ترڅو په لاندې قانون کښې شامل شي:

یقیناً کله چې متقیانو ته څه شیطاني وسواس ورسېږي او په زړونو کښې یې د غُصې اور بل شي نو دوی سمدستي الله ﷻ یادوي او د همده ﷻ په نامه باندې پنا غواړي نو په عین حال کښې یې غُصه سړېږي او په زړونو باندې یې چې شیطان کوم جال خور کړی وي د هغه څخه خلاصېږي او بصېرت یې په زړونو کښې تقرر نیسي.

۶_ بالمقابل څوک چې تقوی نه لري او بې دیني (کفر) یې عادت جوړ شوی وي نو هغوی د شیطاني وسوسو څخه خانونه نه شي بچ کولی، بلکې هغوی د شیطانانو ورونه دي او په ضلالت کښې یې چې څومره کشوي هغومره ورسره اوړدېږي او په پیروی کښې یې په هېڅ ډول سره قصور او سستي نه کوي او نه یې شیطانان په ګمراه کولو کښې قصور او سستي کوي.

توضیحات

۱_ الله ﷻ په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ ته په دري شیانو باندې امر کړی دی: چې عفوه ده او په نېکو باندې امر کول دي او بالآخره د جاهلانو سره نانډرۍ نه وهل دي، نو د اسلام ټولو داعیانو ته په کار دي چې ذکر شوي درېواړه اوامر د ځانو سره په یاد وساتي او په وخت سره پرې عمل وکړي.

نَزغ څه معنی؟

۲_ د ﴿ يَنزَغَنَّكَ ﴾ کلمه د "نَزْغ" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، نزغ دې ته وایي چې د فساد اچولو په غرض څوک یو ځای ته ورننوزي[۱]، خو دلته ترې وسوسه مطلب ده څکه چې شیطان یې د فساد په غرض د سړي په زړه کښې اچوي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که بالفرض ستا په زړه کښې د شیطان د پلوه وسوسه درولوېږي او د انتقام حس دې را وپارېږي نو په الله ﷻ سره پنا ترې وغواړه.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ایا شیطان کولی شو چې نبي کریم ﷺ ته وسوسه ورواچوي؟

مونږ وایو چې:

الف: دلته د شیطاني وسوسې څخه د کنائې په توګه غضب (غُصه) مراده ده[۲] یعنې: که ستا په زړه کښې د ستغو خبرو د کبله غُصه راپورته شوه نو "أعُوذُ بِاللهِ" ووایه.

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۹

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۴۸

په همدې مطلب باندې لاندې حديث شريف دلالت کوي:

يوه ورځې د نبي كريم ﷺ په حضور کښې يوه کس بل ته کنځلې وکړې او ورته په غُصه شو حال دا چې مخ يې د غُصې د کبله تک سور اوښتی وه، نو نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: «إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ لَوْ قَالَ أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»[1] يعني: ماته داسې خبره معلومه ده كه په غُصه باندې مبتلا سړی يې ولولي نو هغه غُصه به ترې لاړه شي كومه چې نوموړی په خپل زړه کښې مومي، خبره دا ده چې كه «أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» ووايي نو غُصه به يې سړه شي.

په غُصه شوي سړي ته صحابه کرامو ﷺ وويلې: ايا ته هغه خبره نه اورې کومه چې نبي كريم ﷺ وكړه؟ هغه وويلې: زه خو لېونی نه يم (څه لرې نه ده چې دا سړی به منافق وه او يا به يې غُصه ډېره شديده وه او د صحابه کرامو ﷺ د وينا په مقابل کښې به يې خپل ځان نه وي اداره کړی)، والله اعلم.

ب: مگر مونږ ته په زړه پورې جواب دا برېښي چې دلته د شيطان فرضي وسوسه مطلب ده، چې كه بالفرض ستا په زړه کښې شيطاني وسوسه ولوېده نو اعوذ بالله ووايه.

د دې نظير دا آيت شريف دی چې: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾ [الزمر:۶۵] يعني: كه بالفرض ته (اې پيغمبره!) شرک اختيار کړې نو ضرور به ستا عمل هم ضائع شي.

طائف څه معنی؟

۴ـ د ﴿طَٰٓئِفٌ﴾ معنی خو معلومه ده چې تاوېدونکي او طواف کوونکي ته ويل کېږي، په دې مقام کښې د شيطان وسوسې (نزغ) څخه د لاندې وجوهو د کبله په ﴿طَٰٓئِفٌ﴾ سره تعبير وکړی شو:

الف: ترڅو مونږ اشارتاً پوه شو چې شيطاني وسوسې نظر زمونږ زړونو ته د طواف كوونكي حيثيت لري، كه مونږ ورته په زړه کښې ځای ورنه کړو نو ډېر ژر د منځه ځي او تقرر نه شي موندلی.

ب: ترڅو مونږ پوه شو چې شيطان زمونږ په شاوخوا کښې گرځې راگرځې او د كمزورۍ نقطه لټوي، نو په هره خوا کښې چې د ننوتلو دپاره نرۍ وت مونده کړي په همغه باندې زمونږ غولونه پيل کوي.

سوال جواب

۵ـ كه څوک وايي چې: په وړاندې آيت شريف کښې ﴿ٱلشَّيْطَٰنِ﴾ مفرد ذكر دی او په ﴿يَمُدُّونَهُمْ﴾ کښې ورته مستتر ضمير جمعه راجع شوی دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ٱلشَّيْطَٰنِ﴾ څخه جنس مطلب دی چې جمعې ته هم شامل دی[2].

د آيت شريف ارشاد

۶ـ دا آيت شريف ټولو اسلامي داعيانو ته ارشاد كوي چې د دعوت په وخت کښې خپله غُصه

(۱) صحيح البخاري ج ۲ص۹۰۳
(۲) تفسير الكشاف ج۲ ص۱۹۱

وزغمي، ځکه کله چې شیطان په داعي باندې د بلې لارې څخه زور دپاسه نه شي چې د دعوت مخه یې ونیسي نو هغه په غُصه کوي، او کله چې په غُصه شي نو د انتقام په درياب کښې لاهو شي او د دعوت مزه (او لذت) يې د زړه څخه لاړ او اخلاص يې ختم شي.

يوه ورځ امير المؤمنين (عمر ﷺ) په چا باندې په غُصه شو او نژدې وه چې لاس ورواچوي، خو په عين وخت کښې ورباندې چا ذکر شوى آيت شريف ولوست چې: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴾ او بيا يې مخاطب کړ چې: اى خليفه! دا سړى جاهل دى د جاهل څخه اعراض وکړه. نو سمدستي د غُصې څخه صرف نظر شو: «وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللهِ»(۱) يعني: عمر ﷺ د کتاب الله په نزد په کلکه ودرېدونکى وه.

﴿ وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِم بِـَٔايَةٍ قَالُوا۟ لَوْلَا ٱجْتَبَيْتَهَا ۚ قُلْ إِنَّمَآ أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ مِن رَّبِّى ۚ هَٰذَا بَصَآئِرُ مِن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾ ﴾

[۲۰۳] او په هغه وخت کښې چې ته (اى محمده!) دوى (مشرکانو) ته آيت را نه وړې (نو دوى درته) وايي چې ولې دې د خپله ځانه جوړ نه کړ (چې ساکت يې).

ورته ووايه: يقيناً زه د هغه شي پيروي کوم چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې کېږي (زه يې د خپله ځانه نشم جوړولى).

دا (قرآن کريم) ستاسو د رب ﷻ د پلوه بصيرتونه دي او هدايت دى او (هم) د داسې قوم دپاره رحمت دى چې هغوى ايمان راوړي.

[۲۰۴] او کله چې قرآن کريم لوستلى کېږي نو تاسو ورته غوږ کېږدئ او (ورته) چپ شئ، شايد چې په تاسو باندې (دالله ﷻ د پلوه) رحم وکړى شي.

ارتباط او شان نزول

په وړاندېني ورووستني آيت شريف کښې الله ﷻ د اخوان الشياطين (مشرکانو) په باره کښې فرمايلي وه چې دوى په ګمراهۍ کښې هېڅ قصور او لنډون نه کوي، په دې ايتونو کښې د دوى د عدم قصور يو مثال ښودلى شوى دى چې کله به د وحې نزول څه وخت ووروسته شو نو مشرکانو به د مسخرو او خندنيو په توګه نبي کريم ﷺ ته خطاب کاوه چې تا ولې د ايتونو د جوړولو څخه لاس ونيو لکه چې پخوا به دې جوړول؟ نو ذکر شوي ايتونه نازل شوه(۲).

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۶۹
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۲۸۷

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! کله چې د څه حکمتونو په اساس الله ﷻ په تا باندې د وحې نزول ټال کړي او یا مشرکانو ته د دوی فرمایشي معجزې را نه وړې نو د شیطانانو ورونه (مشرکان) په تا باندې مسخرې کوي او درته وایي چې اوس ولې ایتونه نه جوړوې؟ لکه پخواني ټول ایتونه چې تا د خپله خانه جوړ کړي وه او د الله ﷻ د پلوه درباندې نه وه نازل شوي.

نو دوی ته په جواب کښې ووایه چې زه خو نه د خپله خانه ایتونه جوړولی شم او نه مې جوړ کړي دي، څومره ایتونه چې زه په تاسو باندې لولوم هغه ټول ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې کړی شوي دي، او زه د همدغې وحې پیروي کوم.

یا په بل عبارت: که ماته د خپل رب ﷻ د پلوه وحې وکړی شي نو زه یې تبلیغ کوم او که نه نو ساکت پاتې کېږم.

۲ـ ورته ووایه چې: ای خلکو! دا قرآن کریم خو داسې کتاب نه دی چې څوک یې یو آیت قدرې د خانه جوړ کړی شي، دا کتاب خو لاندې صفات لري:

الف: دا کتاب خو ستاسو د زړونو سترګې خلاصوي او ستاسو رب ﷻ په تاسو عنایت کړی دی چې د غفلت څخه درباندې راویښ شئ او خپلو ګمراهیو ته خاتمه ورکړئ.

ب: دا کتاب خو سراسري هدایت او لارښونه ده، د مسخرو او خندنیو ځای پکښې نشته.

ج: دا کتاب په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه رحمت او مهرباني ده او د دنیا او آخرت ښېګڼې پکښې نغښتې دي.

هو! دا د چا دپاره؟ دا د هغه قوم دپاره چې په دې کتاب باندې معتقد وي او باور لري چې دا د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

۳ـ ای مشرکانو! کله چې قرآن کریم لوستلی کېږي نو تاسو شور ماشور مه کوئ او غوږ ورته کېږدئ او بالآخره چپ ورته کښېنئ او دقت پکښې وکړئ.

تاسو خو اهل اللسان یاست نو ډېر ژر به تاسو ته څرګنده شي چې دا کتاب د مخلوق کتاب نه دی او د الله ﷻ د پلوه هدایت او رحمت او بصیرت دی.

نو که تاسو ذکره شوې توصیه عملي کړه نو ډېر ژر به د ګمراهیو څخه لاس واخلئ او د شیطان د پیرویو څخه به ځانونه خلاص کړئ او هم به په خپلو خطاکاریو باندې اعتراف وکړئ او د مسخرو او ملنډو څخه به لاس په سر شئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ ٱجۡتَبَيۡتَهَا ﴾ کلمه اصلاً د "جَبَیْتُ الْمَاءَ" څخه اخستله شوې ده، یعني "اوبه مې په حوض کښې راغونډې کړې دي". د همدې کبله حوض ته "جَابِیَة" ویل کېږي چې جمعه یې "جَوَابِي" راځي.

اما "اجْتِبَاء" ـ لکه "افْتِعَال" ـ هغو راغونډولو ته وايي چې د ډېرو څخه لږ خوښ (غوره) او راجدا کړی شي.

په دې مقام کښې الله ﷻ د مشرکانو هغه خبره د همدوی په الفاظو کښې را حکایت کړې ده کومه به چې دوی نبي کريم ﷺ ته د مسخرو او تعریض په توګه کوله چې: تا خو ټول قرآن کريم د خپله ځانه جوړ کړی دی او ستا سره جوړ کړی شوي ایتونه زښت ډېر دي، نو د همدغو د جملې څخه ولې ځو ایتونه د نزول دپاره نه را جدا کوي؟

استماع او انصات څه فرق لري؟

۲ـ د مشرکانو عادت وه چې کله به قرآن کريم لوستل کېده نو دوی به شور ماشور کاوه او غوږ به يې ورته نه ایښوده، حتی خپلو لودګان يې د همدې کار دپاره ګمارلي وه. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسۡمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَٱلۡغَوۡاْ فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَغۡلِبُونَ ﴾ [فصلت:۲۶] او هغه کسان چې کفر يې اختيار کړی دی، وايي چې دغه قرآن کريم ته غوږ مه ږدئ او شور ماشور پکښې کوئ شايد چې تاسو غالب شئ (او څوک پرې ايمان را نه وړي).

نو الله ﷻ د هغوی خبره رد کړه او د ﴿ لَا تَسۡمَعُواْ ﴾ په مقابل کښې يې ﴿ فَٱسۡتَمِعُواْ ﴾ او د ﴿ وَٱلۡغَوۡاْ ﴾ په مقابل کښې يې ﴿ وَأَنصِتُواْ ﴾ نازل کړ.

نو حاصل يې داسې راوځي: قرآن کريم ته غوږ ونیسئ (د زړه په غوږونو باندې يې واورئ) او چپ شئ (شور ماشور) مه کوئ.

نو "استماع" غوږ ایښودلو ته وايي او "انصات" د چپ کېدلو معنی ورکوي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: تاسو خو اشاره وکړه چې ذکر شوی آیت شريف د مشرکانو د جواب په باره کښې نازل شوی دی، حال دا چې مفسرينو کرامو ورته نور شان نزولونه هم ښودلي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: صحابه وو کرامو ﷺ په لمانځه کښې خبرې کولې چې څو رکعته پاتې دي او څو رکعتونه مو کړي دي، نو الله ﷻ ذکر شوی آیت شريف نازل کړ[۱].

ب: دا آیت د جمعې د ورځې د خطبې او هم د دواړو اخترونو د خطبو په هکله نازل شوی دی[۲].

ج: د دې آیت شريف د نزول سبب دا دی چې مقتدي بايد د ا مام پسې قرائت ونه لولي او چپ ودرېږي[۳]، او داسې نور.

(۱) المحرر الوجيز ج۷ ص۲۳۸
(۲) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۵۳
(۳) تفسير البغوي ج۲ ص۲۲۶

مونږ وایو چې: سلفو صالحېنو د ایتونو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۱]، نو د ذکر شوي آیت د شان نزول تعدد په حقیقت کښې د مصداقاتو تعدد ته راجع دې، او پوره واضحه ده چې آیت شریف د مفهوم په اعتبار سره عام دی، څه لرې نه ده چې هغه ټول خایونه پکښې شامل شي په کومو کښې چې قرآن کریم لوستل کېږي که څه هم د وعظ او نصیحت په توګه وي.

د قرائت خلف الامام څه حکم دی؟

۴_ که څه هم دا ډېره پراخه او لمن داره موضوع ده چې خلف الامام په مقتدي باندې د قرآن کریم لوستل څه حکم لري، که څوک غواړي چې په همدې باره کښې ټول مذاهب او د ټولو مذاهبو دلائل د نظره تېر کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲] مګر مونږ فقط د لاندې معلوماتو په لیکلو باندې اکتفاء کوو:

الف: د جمهورو صحابه وو کرامو ﷺ د نظر په مطابق[۳] او د آیت شریف د عام مفهوم په هدایت او بالآخره د احادیثو او آثارو په استناد د ابو حنیفه علیه الرحمة اجتهاد دا دی چې په مقتدي باندې په جهري لمانځه کښې دوه شیان واجب دي: یو قرآن کریم ته غوږ اینښودل او بل چپ درېدل، او په خفیه لمانځه کښې وربانديې یوازې چپ درېدل واجب دي او بس.

که بالفرض په خفیه لمانځه کښې کوم یو مقتدي قرآن کریم ولولي نو د ﴿ وَأَنصِتُوا ﴾ د عام مفهوم څخه به مخالفت وکړي. امکان لري چې په هغه صورت کښې به هم مقتدي یوازې په چپ درېدلو باندې مکلف وي چې د مقتدیانو د ډېروالي د کبله د امام څخه په لرې ساحه کښې ولاړ وي او د قرائت اواز نه ورسېږي او یا په غوږو باندې کوڼ (دروند) وي.

ب: عام علماء کرام وایي چې د لمانځه څخه په غیر د قرآن کریم د قرائت په وخت کښې غوږ نیول او چپ کېدل مستحب دي[۴] خو په دې شرط چې د قرآن کریم بې عزتي او د ده سره بې ادبي پکښې صورت ونه نیسي او هم داسې حرکتونه ونه کړي چې د توهین بوی ترې پورته کېږي[۵].

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: د لمانځه څخه په غیر خو د جمعې او اخترونو خطبې هم دي خو هلته غوږ نیول او چپ کښېناستل واجب دي، حال دا چې تاسو د لمانځه څخه په غیر نورو ټولو صورتونو ته د مستحب لقب ورکړ؟

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
(۲) شرح معاني الآثار للطحاوي ج۱ ص۱۵۷؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹
(۳) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۳۱۰
(۴) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۳۱۰؛ المحرر الوجیز ج۷ ص۲۳۹
(۵) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۵۴؛ المحرر الوجیز ج۷ ص۲۳۹

مونږ وایو: مطلب مو دا دی چې چپ کېدل نظر آیت شریف ته مستحب دی او په ذکرو شوو خایونو کښې د احادیثو په استناد استماع او چپ کېدل واجب دي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إذا قلتَ لِصاحِبِكَ أنصِتْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالإمامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغِيتَ»[1] یعني: که ته خپل د څنګ ملګري ته ووایې چې چپ شه، په داسې حال کښې چې امام د جمعې په ورځ خطبه لولي، نو یقینًا تا باطله (چټي) خبره وکړه.

نو کله چې د خطبې په وخت کښې نهې عن المنکر ته د چټي لقب ورکړې شوی دی نو معلومه شوه چې چپ کېښناستل واجب دي.

﴿ وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ۩ ﴿٢٠٦﴾ ﴾

[۲۰۵] او (ای پیغمبره!) خپل رب ﷻ په خپل زړه کښې په زاریو او ډار سره یادوه، او (هم یې په داسې اواز سره یادونه کوه) چې د ډېر لوړ اواز څخه راټیټ وي (یعني په متوسط اواز سره) د سبائي په وختونو کښې او د ماښامي په وختونو کښې، او ته د غافلانو څخه مه کېږه.

[۲۰۶] یقینًا هغه کسان چې ستا د رب ﷻ په نزد دي (چې پرښتې دي) هغوی د ده ﷻ د عبادت (او یادونې) څخه تکبر (لويي) نه کوي، (په دوامداره توګه پکښې مشغول دي) او د همده ﷻ پاکي بیانوي او خاص همده ﷻ ته سجدې کوي (نو تاسو هم باید غفلت ونه کړئ).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ اشاره کړې وه چې متقیان د الله ﷻ په ذکر سره خپل زړونه د شیطاني وسوسو څخه بچ ساتي او اخوان الشیاطین د الله ﷻ د ذکر څخه غافل دي.

په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ مخاطب کړې شوی دی او مونږ په غوږ باندې وهلي شوي یو چې الله ﷻ په دغو کیفیتونو سره یاد کړئ.

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! د الله ﷻ د یادولو په باره کښې لاندې وصایا په نظر کښې ونیسه ترڅو په تا پسې خپل امت اقتداء وکړي او هغوی هم دغه وصایا په عمل کښې پیاده کړي:

۱ـ الله ﷻ په خپل زړه کښې یادوه چې دا ډول یادول د ریاکارۍ څخه لرې او اجابت ته نژدې دی او بالآخره اخلاص پکښې ډېر دی.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۲۸۱

۲_ د الله ﷻ په یادونه کښې عاجزي او زارۍ زیاتې کوه او د خپلو تقصیراتو (نیمګړتیاوو) یادښت مه هېروه.
۳_ د خپل رب ﷻ د یادونې په وخت کښې داړېدل په زړه کښې وساته ترڅو د تعې سره دار هم ملګری شي او سوال د خوف او رجا په منځکښې واقع شي.
۴_ د خپل رب ﷻ په یادونه کښې چیغې او سورې مه وهه ځکه چې دا ډول یادونه د تفکر په کمبود باندې اثر کوي او د آدب مراعات پکښې کمېږي.
۵_ بلکې په متوسط اواز سره د خپل رب ﷻ یادونه کوه البته چې کله ته وغواړې چې علاوه په زړه باندې ژبه هم په ذکر مشرفه کړې.
۶_ د وختونو په اعتبار سره د خپل رب ﷻ یادونه هم په سباوون کښې کوه چې د شپې آخر او د ورځې اول وخت دی ترڅو د ارامې شپې د تېرېدلو شکریه وکړې او د راتلونکې رڼا ورځې دپاره توفیق وغواړې، همدارنګه د ببګاه په وختونو کښې هم خپل رب ﷻ ډېر یادوه چې ورځ یې درباندې په خیر تېره کړه او شاید چې د شپې د عبادت توفیق هم درکړي او د دښمنانو او آفتونو څخه دې بچ وساتي.
۷_ د ذکرو شوو کیفیاتو څخه په هر یوه کیفیت چې خپل رب ﷻ یادوې یاد یې کړه مګر د غافلانو څخه مه کېږه چې په یوه کیفیت باندې هم خپل رب ﷻ نه یادوې.
۸_ ای پیغمبره! الله ﷻ په تاسو باندې احسان وکړ چې د خپلې یادونې طریقې یې دروښودلې ترڅو تاسو د لوی اجر خاوندان شئ او لوړو درجو ته پورته شئ، که نه نو الله ﷻ خو ستاسو عبادت ته هیڅ اړتیا نه لري چې د هر حیثه کامل دی، بلکې د الله ﷻ یادونه ستاسو دپاره ګټه ده او ستاسو د بندګۍ سره مناسب کار دی، تاسو ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ د عبادت څخه لویي ونه کړئ او په خپلو ځانونو باندې یې درنه بوج جوړ نه کړئ، ځکه چې یقیناً هغه مخلوق چې (ای پیغمبره!) ستا د رب ﷻ په نزد دی (چې قوت او عظمت یې همده ﷻ ته معلوم دي او بس) هغوی د خپل رب ﷻ د عبادت څخه تکبر نه کوي او په دوامداره توګه ورته عبادت کوي او تسبیحات یې وایي او هم خاص همده ﷻ ته د عاجزۍ او تواضع سجدې ږدي؛ نو تاسو به یې ولې د عبادت څخه تکبر کوئ؟

توضیحات

۱_ که څه هم صحت لري چې په ﴿ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ ﴾ کښې خطاب عام وي او معنی یې داسې شي چې: ای انسانه! خپل رب ﷻ یادوه. مګر بهتره دا ده چې دا خطاب نبي کریم ﷺ ته وي ترڅو ټول وریسې اقتداء وکړي، او راتلونکي ارشادات په نظر کښې ونیسي[1].
۲_ د ﴿ فِي نَفۡسِكَ ﴾ کلمه لاندې معناوې درلودلی شي:

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۳۲

الف: یوه معنی یې دا ده چې په دومره ټیټ اواز سره سړی خپل رب ﷻ یاد کړي چې پخپله باندې یې هم وانه وري خو خپله ژبهورباندې وښوروي او حرکت ورکړي.

ب: بله دا چې پخپله باندې یې واوري خو د څنګ ملګري ورباندې پوه نه شي.

ج: بله دا چې بالکل د خپل رب ﷻ په ذکر باندې خپلې ژبې ته حرکت ورنه کړي او صرف په تفکر سره یې یادونه وکړي.

۳_ د ﴿وَدُونَ ٱلْجَهْرِ مِنَ ٱلْقَوْلِ﴾ کلمات په لاندې نصوصو کښې ډېر ښه تفسیر شوي دي:

الف: الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته خطاب کوي چې: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا﴾ [الإسراء: ۱۱۰] یعنې: ته خپل لمونځ (چې یو مهم ذکر دی) مه په ډېر جهر سره کوه (چې مشرکان دې په لرو ځایونو کښې قرائت واوري) او مه پرې ډېر پټوالی کوه (چې صحابه کرام ﷺ یې هم وانه وري) بلکې د همدغه (دواړو) په منځکښې (متوسطه) لاره ولټوه.

ب: د یوه اوږده حدیث شریف مضمون دی چې یوه شپه نبي کریم ﷺ د خپلو صحابه وو کرامو پلټنه وکړه چې لاندې کیفیت یې د نظره تېر شو:

ابو بکر الصدیق ﷺ د تهجد په لمانځه باندې مشغول وه مګر قرائت یې ډېر په ورو ورولوست، او عمر ﷺ هم پرې مشغول وه خو قرائت یې ډېر په لوړ اواز سره لوست.

سبا چې دواړه د نبي کریم ﷺ په حضور کښې سره کېناستـه نو نبي کریم ﷺ ورسره لاندې خبرې وکړې:

اول: ای ابو بکره! زه بېګاه شپه په تا باندې تېر شوم چې تا لمونځ کاوه خو قرائت دې په ډېر ټیټ اواز سره لوست. هغه وویلې چې: ای د الله ﷻ پیغمبره! د چا سره چې ما مناجات کاوه هغه ته مې ور اوراوه. یعني الله ﷻ اورېده.

دوهم: ای عمره! بیګاه شپه مې ته هم په لمانځه باندې مونده کړې خو قرآن کریم دې په ډېر لوړ اواز سره لوست. هغه وویلې چې: ای رسول الله! ما خو د خوب الودو خلکو څخه خوب تښتاوه او شیطانان مې شړل.

بیا نبي کریم ﷺ هر یوه ته داسې توصیه وکړه چې: ای ابو بکره! «ارْفَعْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا» خپل اواز څخه دې لږ څه پورته کړه. او ای عمره! «اخْفِضْ مِنْ صَوْتِكَ شَيْئًا»[1] یعنې: د خپل اواز څخه دې لږ څه ټیټ کړه.

ج: نبي کریم ﷺ په جومات کښې معتکف وه او د صحابه وو کرامو ﷺ څخه یې واورېده چې قرائتونه یې ډېر په زوره لوسته نو پرده یې پورته کړه او ویې فرمایل چې: «أَلَا إِنَّ كُلَّكُمْ مُنَاجٍ رَبَّهُ فَلَا يُؤْذِيَنَّ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَلَا يَرْفَعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْقِرَاءَةِ»[2] خبردار! هر یو ستاسو د خپل رب ﷻ سره

(۱) سنن ابي داود ج۱ ص۱۸۸
(۲) ابو داود ج۱ ص۱۸۸

مناجات کوي نو ستاسو څیني دې څینو نورو ته ضرر نه رسوي او ستاسو څینې دې په څینو نورو باندې په قراءت کښې خپل اواز نه پورته کوي.

الغدو، الآصال څه معنی؟

۴ـ که څه هم د "الْغُدُوّ" کلمه د مصدر په توګه هم استعماله شوې ده مګر په دې مقام کښې د "غَدْوَة" جمعه ده، "غَدْوَة" هغه وخت ته ویل کېږي کوم چې د سبا د لمانځه څخه پیل کېږي او د لمر په څرک باندې ختمېږي[۱].

او د "الآصَال" کلمه د "اصیل" جمعه ده، "اصیل" هغه وخت ته وایي چې د مازیګر د لمانځه څخه پیل کېږي او د لمر په پرېوتلو باندې اختتام پیدا کوي[۲].

په دې مقام کښې د ذکرو شوو دواړو وختونو د تخصیص دپاره لاندې وجهې کېدلی شي:

الف: په دغو دواړو وختونو کښې هرڅوک د یوې مرحلې څخه بلې تازه مرحلې ته ورتېرېږي نو د الله ﷻ څخه کومک غوښتل په کار دي ترڅو یې پښې ونه ښویېږي او د خطر څخه بچ شي.

ب: په دغو دواړو وختونو کښې د پرښتو پهره بدلېږي نو ډېر ذکر په کار دی ترڅو تېر شوی دفتر د الله ﷻ په ذکر سره ختم شي او راتلونکی دفتر د الله ﷻ په ذکر سره پیل شي چې د دواړو دفترونو ملکې په دغو وختونو کښې سره جمعه کېږي.

ج: په دې باندې علاوه، په دغو دواړو وختونو کښې د زړه فراغت زیات وي او د کارونو په ازدحام کښې لا سړی نه وي مستغرق شوی.

د: دا هم څه لرې نه ده چې دغه دواړه وختونه د ټولو وختونو (شپې اوورځې) څخه کنایه وي او ټول اوقات پکښې مطلب وي[۳]، لکه چې الله ﷻ دغه دواړه وختونه د دوام څخه کنایه اخستي چې: ﴿ٱلنَّارُ يُعۡرَضُونَ عَلَيۡهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا﴾ [غافر:۴۶] یعني: فرعونیان په عالم برزخ کښې په اور باندې سبا او بېګاه وروړاندې کېږي (د دوام په توګه معذبېږي).

نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې شي چې په ټولو وختونو کښې الله ﷻ یادوه.

مګر مونږ ته داسې ښکارې ـوالله ﷻ اعلمـ چې دلته به کنایي معنی مراده نه وي ځکه چې دواړه کلمې جمعې ذکرې شوي دي، د کنایي معنی د اراده کولو دپاره خو مفرداتو کفایت کاوه، لکه چې د [غافر:۴۶] آیت شریف کښې مفردات نازل شوي دي.

بلکې مونږ ته داسې برېښي چې دلته د هرې شپې سبا او د هرې ورځې بېګاه مطلب دی نو په دې صورت کښې د شپو د تعدد سره سبا هم متعدد کېږي او د ورځې په تعدد سره بېګاه هم متعدد ګرځي.

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۵۴
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۵۵
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۲۶۳

یادونه

۵_ مونږ د [الأعراف:۵۵] آیت لاندې د الله ﷻ د ذکر او د ده ﷻ څخه د سوال په باره کښې څه معلومات لیکلي دي _والحمد الله_ چې د دې مقام د ارتباط د کبله یې یو خل کتل بې ګټې نه دي.

د تلاوت د سجدې فضیلت

۶_ د تلاوت د سجدې د فضیلت په باره کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ فَسَجَدَ اعْتَزَلَ الشَّيْطَانُ يَبْكِي يَقُولُ يَا وَيْلَهُ أُمِرَ ابْنُ آدَمَ بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَأُمِرْتُ بِالسُّجُودِ فَأَبَيْتُ فَلِيَ النَّارُ»[۱] یعني: کله چې بنیادم د سجدې آیت ولولي نو سجده وکړي، نو شیطان خواشینی په داسې حال کښې کښېني چې ژاړي او وایي چې: ای افسوسه! د ادم ؑ زوی ته په سجده باندې امر وکړی شو نو ده سجده وکړه نو ده ته جنت دی، او ما ته په سجده باندې امر وکړی شو نو ما ترې اباء وکړه (ومې نه کړه) نو ماته اور (دوزخ) دی.

د تلاوت د سجدې په باره کښې څو معلومات او مسائل

۷_ څرنګه چې په قرآن کریم کښې د تلاوت د سجدو لومړنی آیت همدغه آیت دی چې د الاعراف سورت وریاندې تمام شوی دی، نو مونږ غواړو چې محترمو لوستونکو ته لاندې اجمالي معلومات وړاندې کړو، که څوک یې د تفصیل شوق لري نو د فقهې کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۲]، معلومات د حنفي مذهب په بنیاد وړاندې کوو:

الف: د ابو حنیفه علیه الرحمة په نزد د تلاوت سجدې ټولې واجبې دي او جمهور علماء کرام ورته سنتې وایي.

ب: د تلاوت د سجدې سمدستي ادا کول (چې د لمانځه څخه دباندې واجبه شوي وي) واجب نه دي، تاخیر پکښې جواز لري، اما که په لمانځه کښې واجبه شي نو تر دریو ایتونو پورې پکښې تاخیر جائز دی او بس، او د دریوو ایتونو د لوستلو څخه وروسته (د لمانځه د آخره پورې) د قضائي په توګه هم ادا کېدلی شي. اما د لمانځه د اختتام څخه وروسته یې د قضائي راوړلو وخت هم ترهغه امتداد پیدا کوي ترڅو یې چې خبرې نه وي کړې، نو چې خبرې یې وکړې د قضائي راوړلو وخت یې هم فوتېږي[۳].

ج: د تلاوت سجده په هر اورېدونکي باندې واجبېږي خو په دې شرط چې مسموع منه (په اصطلاح قاري) لاندې صفات ولري:

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۷۳
(۲) الفقه الاسلامي و ادلته ج۲ ص۱۰۹
(۳) کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ج۱ ص۴۶۴

اول: چې بنیادم وي، نو د طوطي او یا د ټیپ ریکارډر په قرائت باندې پرې نه واجبېږي.

دوهم: چې عاقل وي، نو د بې هوشه او یا لیوني او ماشوم غیر عاقل په قرائت سره په اورېدونکي باندې سجده نشته.

درېم: باید قرائت کوونکی بیدار (ویښ) وي، نو د ویده په قرائت باندې وجوب نشته.

څلورم: په قرائت کوونکي کښې پاکې او مسلماني شرط نه ده، نو د جنب او حایضې او بالآخره د نفاسي او کافر د قرائت په سبب باندې هم په اورېدونکي سجده واجبېږي.

د: که څوک په لمانځه کښې د بل چا څخه د سجدې آیت واوري نو د لمانځه د فراغت په وخت کښې دې سجده وکړي، او که د لمانځه په داخل کښې یې وکړه نو جواز نه لري.

هـ: د تلاوت سجده په لاندې شرطونو سره واجبېږي:

څوک چې د لمانځه اهل وي، لکه اسلام، عقل، بلوغ، د حیض او نفاس څخه طهارت.

نو په کافر، ماشوم، لیوني، حائضې او نفاسې باندې نه واجبېږي.

و: کوم شی چې د لمانځه د صحت او جواز دپاره ضرور دی هغه د تلاوت د سجدې دپاره هم ضرور دی، لکه د بدن پاکوالی، د جامو پاکوالی، د ځای پاکوالی، د عورت پټوالی، قبلې ته مخ کول او نیت.

ز: په کوم شي چې لمونځ فاسدېږي په همغه شي باندې د تلاوت سجده هم فساد ته رسېږي. نو که څوک پکښې خبرې وکړي او یا د عمل کثیر مرتکب شي نو سجده بېرته راګرځول پرې واجب دي.

ح: د تلاوت سجده په لاندې درې اسبابو باندې واجبېږي:

اول: قرائت یې د وجوب سبب دی، که څه هم اورېدل پکښې صورت ونه نیسي چې قاري (لوستونکی) کوڼ (په غوږو دروند) وي.

دوهم: بل د وجوب سبب یې اورېدل دي، برابره خبره ده چې په قصدي توګه وي او که په غیر قصدي توګه، چې په عربي ژبه کښې اول ته استماع وایي او دوهم ته د سماع لقب ورکول کېږي.

درېم: په قاري پسې اقتداء هم د تلاوت د سجدې سبب دی که څه هم سماع یا استماع پکښې صورت نه وي نیولی، چې د صف د اورېدوالي د کبله قرائت وانه وري.

ط: د تلاوت په سجده کښې نه تکبیر تحریمه شته، نه تشهد او سلام ګرځول او نه قیام، بلکې دا د لمانځه د سجدې پشان فقط یوه سجده ده چې په اول او آخر کښې یې دوه تکبیرونه سنت دي. په یو تکبیر سره سر په ځمکه کېږدي او په بل تکبیر سره یې ترې راپورته کړي.

ي: په سجده کښې درې کرته «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى» ویل سنت دي.

یا: د تلاوت ټولې سجدې څلوارلس (۱۴) دي چې په قرآن کریم کښې یې ځایونه په نښه شوي دي او په حاشیه کښې یې لیکل شوي دي.

د نبه وضاحت دپاره لاندې جدول وګورئ:

ګڼه	سپاره	سورت	د ایت نمبر	ملاحظات
۱	نهمه	الأعراف	[۲۰۶]	
۲	دیارلسمه	الرعد	[۱۵]	
۳	څلوارلسمه	النحل	[۵۰]	
۴	پنځلسمه	الإسراء	[۱۰۹]	
۵	شپاړسمه	مریم	[۵۸]	
۶	اولسمه	الحج	[۱۸]	د امام الشافعي علیه الرحمة په نزد د "الحج" په سورت کښې دوه سجدې دي چې بله په [۷۷] آیت کښې ده.
۷	نولسمه	الفرقان	[۶۰]	
۸	نولسمه	النمل	[۲۶]	
۹	یو ویشتمه	الم السجدة	[۱۵]	
۱۰	درویشتمه	ص	[۲۴]	د امام الشافعي علیه الرحمة په نزد د "ص" په سورت کښې سجده نشته.
۱۱	څلیریشتمه	فصلت	[۳۸]	
۱۲	اوه ویشتمه	النجم	[۶۲]	
۱۳	دېرشمه	الإنشقاق	[۲۱]	
۱۴	دېرشمه	العلق	[۱۹]	

یب: که یو آیت شریف په یوه مجلس کښې څو کرته ولوستل شي نو فقط یوه سجده واجبه ده او بس. هو! د آیتونو د تعدد په صورت کښې متعددې سجدې واجبېږي او د مجلس یووالی وریاندې څه اثر نه اچوي.

یج: که د سامع مجلس تعدد ومومي (بدل شي) نو متعددې سجدې وریاندې واجبې دي، که څه هم د قاري مجلس تعدد نه وي موندلی:

ید: په لاندې کارونو باندې مجلس بدلېږي.

اول: چې درې قدمه مزل وکړي.

دوهم: چې درې لمړې خوراک وکړي.

دریم: چې په ونه کښې د یوه ښاخ څخه بل ښاخ ته لاړ شي.
څلورم: چې تلاوت قطعه کړي او په نورو خبرو مبرو باندې مشغول شي.
یه: په لاندې کارونو باندې مجلس نه بدلیږي:
اول: چې د جومات د یوه کونج څخه بل کونج ته لاړ شي.
دوهم: چې په لمانځه کښې د یوه رکعت څخه بل رکعت ته ورسیږي.
دریم: چې یا ځای په ځای کښېني، یا ودریږي، یا تکیه وکړي.
څلورم: چې په موټر یا بېړۍ او الوتکه کښې سور وي او ځای په ځای ناست وي.

یو: دا مکروه ده چې سړی وراندې او بېرته ایتونه قرائت کړي او د سجدې آیت پرېږدي، ته به وایې چې د سجدې د وجوب څخه خپل ځان بچ کوي. هوا که یوازې د سجدې آیت ولولي او بس نو باک یې نشته، مګر ثواب په دې کښې دی چې وړاندې یا وروسته یو یا دوه ایتونه ورسره پیوسته کړي.

یز: په قاري کښې یووالی شرط دی، نو که متعدد قاریان د سجدې د آیت شریف په تلاوت کښې څو څو کلمات ولولي او آیت پوره شي نو په اورېدونکو باندې سجده نه واجبیږي.

یح: که سجده کوونکی د ولاړې څخه په سجده شي نو دا کار مستحب دی.

یط: که څوک په لمانځه کښې د سجدې آیت شریف ولولي او سمدستي یا د یوه آیت یا دوه وو ایتونو د قرائت څخه وروسته رکوع ته ښکته شي او د سجدې د اداء کولو نیت هم وکړي نو همدغه رکوع د سجدې قائم مقامه جوړېدلی شي[۱].

د الاعراف سورت د الله ﷻ په توفیق د سهار تقریبًا په پنځو بجو باندې پای ته ورسېد.

والحمد لله ﷻ

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا لَكَ سَاجِدِينَ وَفِي جَنَّتِكَ دَاخِلِينَ، آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

۱۳۷۴/۱۰/۸ هـ ش.

(۱) کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ج۱ ص۴۶۴

الأنفال (٨)

سریزه

مونږ غواړو چې د "الأنفال" د سورت په هکله محترمو لوستونکو ته لاندې معلومات وړاندې کړو ترڅو د ایتونو د مطالبو په پوهېدلو کښې ورسره لاس وکړي.

۱_ دا سورت د "الأنفال" په نوم باندې نومول شوی دی، چې دا نوم ورته د همدې سورت د لومړني آیت څخه اخستلی شوی دی.

۲_ دا ټول سورت مدني دی چې د هجرت څخه وروسته تقریبًا د بدر د غزا په تعقیب نازل شوی دی، که څه هم ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې د دې سورت اوه ایتونه مکي دي چې د ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ [الأنفال: ۳۰] څخه پیل شوي دي او د مکې معظمې د مشرکانو حالات بیانوي، مګر واضحه خبره دا ده چې ټول ایتونه یې مدني دي[۱].

هو! په دغو اوو ایتونو کښې د مکې واقعات بیان شوي دي خو په مدینه منوره کښې نازل شوي دي او مسلمانانو ته یې د هغه وخت احسانات ورپه یاد کړي دي.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې پنځه اویا (۷۵) دي[۲] او د مدنې سورتونو غوندې عملي احکام پکښې نازل شوي دي.

ب: د کلماتو شمېره یې یو زرو پنځه نوې (۱۰۹۵) ده، او د حرفونو شمیره یې پنځه زره اتیا (۵۰۸۰) ده[۳].

د دې سورت محتویات

۴_ د قرآن کریم د سورتونو محتویات هیڅوک د حصر په توګه نه شي په ګوته کولی، نو که څوک وغواړي چې دا کار وکړي نو داسې مثال به ولري لکه چې دریاب په کوزه کښې بندول غواړي، د همدې کبله مونږ محض د تمثیل په توګه د دې سورت لاندې محتویاتو ته اشاره کوو او بس:

الف: په دې سورت کښې جهاد پورې مربوط احکام بیان شوي دي، چې د جنګ په میدان کښې مقاومت ضرور دی.

ب: د غنیمت د مالونو د ویشلو تشریع پکښې نازله شوې ده.

ج: ځیني جنګي قواعد پکښې ښودلي شوي دي، چې بې اتفاقي د شکست لوی عامل دی.

د: او هم پکښې د مهاجرو سره د کومک طریقې بیانې شوې دي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۲۷؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۲
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۵۸
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۹ ص۴۴۳

هـ: د پخوموئمنانو صفاتو ته پکښې اشاره شوې ده او دوی ته پکښې د اجر وعده هم ورکړه شوې ده او هم موئمنان د دینې خیانت څخه پکښې دارولی شوي دي او په تقوی او دینداری باندې ورته امر شوی دی، او داسې نور.

د دواړو سورتونو ارتباطونه

۵ـ د "الأعراف" او "الأنفال" دواړو سورتونو ارتباط سره ډېر نژدې دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هلته د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام قیصې بیانې شوې دي چې د دین په هکله د څومره مشکلاتو سره مخامخ شوي وه او دلته د آخر الزمان پیغمبر ﷺ یوې جهادي قیصې ته اشاره شوې ده چې د ده ﷺ د غزاګانو څخه لومړنۍ غزا ده.

ب: هلته واضحه شوې وه چې الله ﷻ د فرعون غوندې متکبران هلاک کړه او د موسی ﷺ غوندې کمزوري مسلمانان یې ورباندې غالب کړه او دلته عین حالت د مکې د متکبرانو او د صحابه وو کرامو ﷺ ترمنځ متحقق شوی دی.

ج: هلته په اثبات رسولې شوې وه چې الله ﷻ د بني اسرائیلو څخه د دې کبله د قدرت واکې پرې کړې چې هغوی د شرعي لارې څخه منحرف شوه، او دلته محمدي امت په غوږ وهلی شوی دی چې تاسو ته هم د هغوی غوندې د پاخه ایمان د کبله الله ﷻ قوي دښمن په ګونډو کړ نو که بالفرض تاسو د هغوی غوندې منحرف شئ نو ستاسو څخه به هم درکړی شوی لوی نعمت واخلې او د نورو د لاس لاندې به ژوند کوئ، او داسې نور.

د نژدې ایتونو ارتباط

۶ـ د هغه سورت وروستنې ایتونه او د دې سورت لومړني ایتونه یو تربله لاندې ارتباط لري:

الف: هلته د مشرکانو سره ژبنۍ او دعوتي جګړه ذکره وه چې: ﴿ خُذِ ٱلۡعَفۡوَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡعُرۡفِ ﴾ الآیة، او دلته د وسلوالې جګړې بیان دی، ترڅو مونږ پوه شو چې که د دعوت مخه مو بنده شوه نو باید چې په توره باندې یې خلاصه کړو.

ب: هلته د پخو موئمنانو حال بیان شوی وه چې د تشویش (وسواس) په وخت کښې الله ﷻ یادوي او د خپل تشویش مخه پرې نیسي، او دلته همدغه مضمون په ښه تفصیل سره بیان شوی چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِینَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتۡ قُلُوبُهُمۡ ﴾ الآیة.

ج: بالآخره دلته د تشویش د پورته کولو یوه ډېره موئثره طریقه هم ښودلې شوې ده چې د اختلاف او خپلمنځي شخړو په وخت کښې باید د الله ﷻ کتاب او د پیغمبر احادیثو ته مراجعه وکړو او بیا یې اطاعت وکړو، لکه څنګه چې صحابه وو کرامو ﷺ د انفال جنجال په همدې ډول مراجعې او د هدایت په منلو باندې حل او فصل کړ.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ ۖ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١﴾﴾

د بې اندازې مهربان (او) بې اندازې بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ستا څخه (ای پیغمبره!) دوی (د بدر غازیان) د غنیمتي مالونو (د حکم) په هکله پوښتنه کوي (چې د چا حق کېږي او د چا نه کېږي).

ته ورته ووایه چې دا غنیمتونه (د هیچا حق نه دی دا صرف) الله ﷻ او پیغمبر ﷺ لره دی.

(د حکم اختیار یې د الله ﷻ دی چې پیغمبر به یې درته ابلاغ کړي).

نو تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ (د ملکیت دعوی یې مه کوئ) او د خپلو منځو حالت مو اصلاح کړئ (ګیلې ګذارې پرېږدئ) او (بالآخره) د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ که تاسو (کامل) مؤمنان یاست.

شان نزول

د دې سورت د لومړنیو ایتونو د شان نزول په باره کښې مفسرینو کرامو څو متعدد روایتونه لیکلي دي[۱]، لاندې یو مثال یې ولولئ:

کله چې د بدر غزا د مشرکانو په فاحشه ماتې سره پای ته ورسېده، چې اویا (۷۰) کسان یې بندیان او اویا (۷۰) کسان یې وژلی شوي د جنګ په میدان کښې پرېښوده، نو غازیانو (صحابه وو کرامو ﷺ) ته د پاتې شوي غنیمت په هکله لږ څه شکر رنجي ورپېښه شوه، چې په لاندې ډول سره په درې ډلو باندې ووېشلي شوه[۲]:

۱- یوې ډلې شکست خوړلي مشرکان نور هم وڅارل (تعقیب کړه)، په اصطلاح د مکې معظمې په لور یې ښه وزغلول چې بېرته راتاو نه شي.

۲- بلې ډلې د غنیمت پاتې شوي مالونه راغونډ کړه چې خواره واره پراته وه.

۳- درېمه ډله د نبي کریم ﷺ په حفاظت کښې بوخته وه، هسې نه چې د کوم طرف څخه پرې کوم دښمن ناڅاپي حمله وکړي.

نو کله چې ټول مجاهدین (غازیان) د هرې خوا څخه را ټول شوه نو د دوی په منځکښې د غنیمت مالونو د یوې لانجې صورت غوره کړ چې هرې یوې ډلې لاندې نظرونه درلودل:

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۲۷
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۵؛ سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۸۳

اولې ډلې وویلې چې: دا خو زمونږ حق دی ځکه چې د ښمن خو مونږ تښتېدلو ته مجبور کړاو د کور په طرف باندې مو وزغلاوه.

دوهمې ډلې وویلې چې: دا یوازې زمونږ حق دی ځکه چې مونږ راغونډ کړی دی (په اصطلاح تارو یو مرغه دی چې چا ونیو د هغه دی).

دریمې ډلې وویلې چې: مونږ هم پکښې حق لرو ځکه مونږ د نبي کریم ﷺ حفاظت کړی دی چې د ټولو مجاهدینو دپاره د زره مثال لري، ایا د نبي کریم ﷺ ساتنه تاسو ته جهاد نه ښکاري؟

نو څه لرې نه ده چې ذکره شوې لانجه د نبي کریم ﷺ حضور ته وړاندې کړی شوې وي او هغه به مخاطب کړی شوی وی چې یا رسول الله! زمونږ لانجه تاسو غوڅه کړئ، یا په بل عبارت: تاسو ووایاست چې غنیمت د کومې ډلې حق دی، ترڅو متباقي ډلې ترې لاس په سر او لانجه هواره شي؛ نو الله ﷻ ذکر شوی آیت او نور ایتونه نازل کړه او د قیامت د ورځې پورې یې د غازیانو لانجې فیصله کړې، چې حاصل یې داسې راخیژي:

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! صحابه کرام ﷺ ستا څخه د خپلې را پورته شوې لانجې د حل کولو په هکله پوښتنه کوي چې د غنیمت مالونه د کومې ډلې حق دی ترڅو همغې ته ورکړ شي او نورې ډلې صبر وکړي.

نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې دغه مالونه د یوې ډلې هم حق نه دی، دا صرف د الله ﷻ حق دی، نو په هر ډول تصرف چې د الله ﷻ اراده وي همغه به خپل پیغمبر ﷺ ته ورنازل کړي او په تاسو باندې به یې تطبیق کړي. یا په بل عبارت: د غنیمتونو په باره کښې ستاسو یوه ډله هم حق نه لري، هو دا ښیله خبره ده چې الله ﷻ په خپل فضل سره تاسو ته حلال ګرځولي دي او تاسو ته جائزه ده چې د ورکړې څخه وروسته ترې استفاده وکړئ.

نو تاسو ټولې ډلې د الله ﷻ څخه وډار شئ او په غنیمتونو کښې د استحقاق دعوه مه کوئ او هم پرې خپله خوږه اندیوالي مه خرابوئ او کومه شکر رنجي او اختلاف مو چې سره پیدا شوی دی هغه اصلاح کړئ او د منځه یې یوسئ.

ستاسو وظیفه صرف همدا ده چې د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او پرېکړې ته یې غاړې کېږدئ او همدې ته منتظر اوسئ، همدغه (اطاعت) د مؤمنانو کار دی، نو که تاسو مؤمنان یاست نو د اطاعت څخه په غیر بل شي ته لاس مه اچوئ او په ګیلو او دعوو دنګلو باندې غټه ډبره کېږدئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿يَسْئَلُونَكَ﴾ کلمه د سوال څخه اشتقاقه شوې ده خو په سوال کښې په لاندې ډول اختلاف دی:

الف: ځيني وايي چې دلته سوال د استعطاء په معنی سره دی[۱]، يعني: ای پيغمبره! ستا څخه د غنيمت د مالونو څخه د څه مال د ورکړې غوښتنه کوي چې ماته دا راکړه او ماته هغه راکړه.
سعد بن ابي وقاص ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه د غنيمت يوه توره وغوښتله، نو هغه ﷺ جواب راکړ چې: "إِنَّ هَذَا السَّيْفَ لَيْسَ لِي وَلَا لَكَ"[۲]، يعني: يقيناً دغه توره نه زما ده او نه ستا ده. خو کله چې ذکر شوی سورت نازل شو نو زه يې راوغوښتلم او غوښتله شوي توره يې راکړه.
ب: ځينې علماء کرام وايي چې دلته د حکم او فيصلې سوال مطلب دی چې يو مثال يې د شان نزول په شرحه کښې وړاندې ليکلی شوی دی او بل مثال يې په لاندې ډول دی:
عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په يوه اوږده حديث کښې وايي چې نبي کريم ﷺ د جګړې د پيل څخه وړاندې غازيانو ته اعلان کړی وه چې: هرچا چې دا-دا کار وکړ نو د هغه دپاره دا-دا شی دی. نو ځوانان وړاندې لاړه او سپين ږيري د بيرغونو سره پاتې شوه، نو کله چې جنګ پای ته ورسيد نو سپين ږيري روبو وويلې چې مونږ ستاسو کومکيان وو، که بالفرض تاسو ته مخ په شا شوي وی نو همدا مونږ ته به راغلي وی، نو ايا دا ښه خبره ده چې تاسو مالونه يوسئ او مونږ تش لاس پاتې شو؟.
مګر ځوانانو دا خبره نه منله او دليل يې دا وه چې دا خو مونږ ته د الله ﷻ پيغمبر ﷺ راکړی، "فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى ﴿وَيَسْأَلُونَكَ﴾ الآيَةَ"[۳] نو الله ﷻ دغه آيت نازل کړ.

ج: ځينې نور وايي چې دلته د تقسيم پوښتنه مطرحه شوې ده چې صحابه کرام ﷺ (غازيان) نه پوهېده چې دا مالونه به يوازې انصارو ته ورکړی شي، چې د مهاجرو مسلمانانو يې زښت ډېر خدمتونه کړي دي او په دې باره کښې يې ډېر مشکلات ګاللي دي، او که يوازې مهاجرو ته به ورعنايت کړی شي چې دوی ورته نسبت هغوی ته ډېر اړ دي، او يا به ورباندې دواړه مبارکې ډلې سرلوړې شي[۴].
د: ځينې نور وايي چې نبي کريم ﷺ اته کسان په غنيمت کښې شامل وګڼل حال دا چې هغوی په جګړه کښې شامل نه وه[۵]، په ځينو وظائفو باندې ټاکلي شوي وه چې درې کسان (عثمان ﷺ، طلحه ﷺ، سعيد بن زيد ﷺ) د مهاجرينو څخه وه او پنځه کسان (ابو لبابه ﷺ، عاصم ﷺ، الحارث بن حاطب ﷺ، الحارث بن الصمه ﷺ، خوات بن جبير ﷺ) د انصارو څخه.
نو د همدغو اتو کسانو په باره کښې صحابه کرامو ﷺ (غازيانو) ته پوښتنه پيدا شوه چې دوی په غنيمت کښې څه حق لري؟

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۱۴
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۰
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۱۹
(۴) تفسير ابي السعود ج۴ ص۲
(۵) التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۱۵

تبصره

۲_ که څه هم ځينو مفسرينو د ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ﴾ جمله ذکرو شوو درېوارو پوښتنو او غوښتنو ته شامله ګڼلې ده يعني (سوال الاعطاء، سوال الحکم، سوال التقسيم) درېواړه يې پکښې شامل کړي دي[1]، خو مونږ ته داسې برېښي _والله ﷻ اعلم_ چې په ذکره شوې جمله کښې به په عبارة النص سره صرف د حکم سوال مراد وي چې د يو پلوه يې خطرات زيات وه چې په جګړه بدل نه شي او د بله پلوه همدغه ډول عبارت د حکم د طلب دپاره وضعه شوی دی، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ﴾ [البقرة:۲۱۹] يعني: ستا څخه د شرابو او قمار په هکله (د حکم) پوښتنه کوي. اما په اشارة النص سره به پکښې د نورو سوالونو جوابونه هم نغښتي وي.

انفال څه معنی؟

۳_ "اَلْأَنفَال" د "نَفَل" _لکه "شَرَف"_ جمعه ده. "نَفَل" زيادت ته ويل کېږي. د همدې کبله مستحبو لمونځونو ته نوافل وايي[2].

په دې مقام کښې د انفال څخه د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د تفسير په بنا هغه غنائم (د غنيمت مالونه) مراد دي کوم چې د بدر په غزا کښې مجاهدينو نيولي وه. چې دا سورت په همدې باره کښې نازل شوی دی[3].

امکان لري چې د لاندې وجوهو د کبله د ولجې (غنيمت) مالونه په همدغه (انفال) نوم ياد شوي وي:

الف: محمدي (ﷺ) امت ته د ولجې د مالونو تحليل په نورو امتونو باندې زيادت دی، چې هغوی ته نه وو حلال کړی شوي او دوی ته حلال کړی شوي دي.

ب: مجاهدينو ته خو الله ﷻ د جهاد اجر او ثوابونه په دنيا او آخرت کښې ورکوي مګر د ولجې د مالونو ورکړه په اجرونو او ثوابونو باندې زيادت دی، د هغو کمبود ورباندې صورت نه نيسي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د دې آيت شريف _چې بحث پکښې روان دی_ مضمون دا دی چې د ولجې ټول مالونه د الله ﷻ دي نو د ده ﷻ چې څنګه اراده وي په همغه ډول باندې به خپل پيغمبر ته هدايت وکړي، حال دا چې په همدې سورت کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَىْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ﴾ [الأنفال:۴۱] يعني: او پوه شئ يقيناً هغه شی چې تاسو ولجه کړئ هر شی

---

(۱) تفسير الطبري ج۶ ص۱۷۵
(۲) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۹۴؛ التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۱۴
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۶۹

چې وي، نو خاص الله ﷻ لره (په هغه کښې) پنځمه برخه ده (چې نبي کریم ﷺ به یې توزیع کوي او منباقي څلور برخې د غازیانو دي)؛ نو پوښتنه دا ده چې دغه دواړه ایتونه څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې د همدې آیت په اساس د بدر د ولجې (غنیمت) د مالونو څخه نبي کریم ﷺ پنځمه برخه جدا نه کړه او ټول یې په غازیانو باندې توزیع کړه، بیا وروسته دا حکم په هغه آیت باندې منسوخ شوی دی[١].

خو دا جواب څکه د قبول وړ نه دی چې علي ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي: "كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمُسِ"[٢] یعنې: یوه زړه اوښه د بدر د ولجې په برخه کښې زما ورسېده او یوه زړه اوښه نبي کریم ﷺ د خمس څخه راکړه (په دواړو باندې مې سرګړې راوړه او په بازار کښې مې خرڅ کړه چې د فاطمه الزهرآء د واده مصارف مې پرې وکړه).

ب: د ځینو علماوو کرامو په نظر آیت شریف دلته مجمل نازل شوی دی چې: ای غازیانو! تاسو د ولجې په مال کښې جګړې مه کوئ؛ دا خبره به الله ﷻ پخپله فیصله کړي او هدایت به ورکړي. نو د تفصیل دپاره راتلونکی یو څلوېښتم ﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا ﴾ آیت نازل شوی دی[٣].

زمونږ همدغه نظر خوښ دی، که څوک زیات تفصیل غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۴].

﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتۡ قُلُوبُهُمۡ وَإِذَا تُلِيَتۡ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ۝٢ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ۝٣ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ حَقّٗاۚ لَّهُمۡ دَرَجَٰتٌ عِندَ رَبِّهِمۡ وَمَغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ۝٤ ﴾

[٢] یقینًا (کامل) مؤمنان (خاص) هغه کسان دي چې کله (دوی ته) الله ﷻ یاد کړی شي (نو) زړونه یې ډارېږي او چې کله په دوی باندې د ده ﷻ آیتونه ولوستلی شي (نو) دا (ایتونه) دوی ته ایمان زیاتوي (قوي کوي) او خاص په خپل رب ﷻ باندې توکل کوي.

[٣] (او کامل مؤمنان) هغه کسان (دي) چې لمونځونه دروي او د هغو (مالونو) څخه (د الله ﷻ په لاره کښې) خرڅه (انفاق) کوي چې مونږ ور روزي کړي دي.

[۴] دغه کسان (چې ذکر شوي پنځه صفات مجموعًا ولري) همدوی په حقه (ربښتیا) مؤمنان دي (د مؤمنانو نوم د همدوی سره ښه ښکاري).

(١) تفسير البغوي ج٢ ص٢٢٨
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٤٣٤
(٣) تفسير الطبري ج٦ ص١٦١
(۴) روح المعاني ج٩ ص١٦١

خاص دوی لره د دوی د رب ﷻ په نزد (لوړې) درجې دي او (هم دوی ته) مغفرت او باعزته (کرامت والا) روزي (تاکلې شوې ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندې آیت کښې الله ﷻ د بدر غازیان مخاطب کړي وه چې که تاسو کامل مؤمنان یاست نو د الله ﷻ اوامرو ته به منقاد شئ او د اختلافاتو څخه به صرف نظر شئ، په دې ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو پنځه صفات ښودلي شوي دي چې حاصل یې داسې راوځي:

ای مؤمنانو! تاسو ته د مؤمنانو لاندې پنځه صفات درنازلوو چې د قیامت د ورځې پورې یې د کامل ایمان د چوکاټ په حیث وپېژنئ:

۱ـ د کاملو مؤمنانو یو صفت دا دی چې کله دوی ته د شیطان د پلوه کومه وسوسه او تشویش پېښ شي او بیا ورته الله ﷻ وریاد کړی شي او یا یې په خپله یاد کړي نو سمدستي یې په زړونو کښې د الله ﷻ ډار ننوزي او شیطاني وسوسه د پښو لاندې کوي.

۲ـ بل صفت یې دا دی چې کله په هغوی باندې د الله ﷻ ایتونه ولوستلی شي او د ده ﷻ حکم ورته بیان کړی شي نو سمدستي د خپلو خواهشاتو څخه تېرېږي او عقیده یې لا پخېږي او قوت مومي، په خپلو غوښتنو باندې قدم ږدي او د الله ﷻ د احکامو اطاعت او منڼه کوي.

۳ـ بل صفت یې دا دی چې دوی په خپل رب ﷻ باندې قوي توکل لري، د دوی یقین او اعتماد وي چې روزي همدی ﷻ راکوي او احتیاجات مو همدی ﷻ پوره کوي.

۴ـ په دې باندې علاوه، خپل رب ﷻ ته تواضع کوي او سرونه ورته په سجده ږدي او هم د ټولو حقوقو سره لمونځونه کوي.

۵ـ بل صفت یې دا دی چې د همغو مالونو څخه چې مونږ ور روزي کړي دي په شرعي توګه مصارف کوي فرضي او واجبي نفقات خو بالکل نه پرېږدي مګر په عین حال کښې په استحبابي نفقاتو باندې هم دریغ نه کوي او وربانديې ډیل نه وي.

ای پیغمبره! څوک چې ذکر شوي پنځه صفات ولري نو هغوی په حقه او رښتیا مؤمنان دي، همدوی ته الله ﷻ لاندې اجرونه او ثوابونه تاکلي دي:

الف: دوی ته د خپل رب ﷻ په نزد لوړې درجې دي چې په لوړوالي باندې یې د همده ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي.

ب: دوی ته مغفرت دی، چې د ګناهونو څخه به الله ﷻ ورتېر شي او په محاسبه کښې به ورسره سختي ونه کړي.

ج: بالآخره دوی ته با کرامته او با عزته روزي ده، چې په دنیا او آخرت کښې به دوی د خوندور ژوند خاوندان شي او توهیني اعاشې څخه به وژغورلی شي او څه شیان چې ورکول کېږي په همغو کښې به یې عزت او وقار نغښتی وي.

نو ای پیغمبره! څرنګه چې ستا په ملګرو کښې عموماً او د همدغې غزا (بدر) په ملګرو کښې خصوصاً ذکر شوي پنځه صفات په ښه کامله توګه موجودیت لري نو د هر زړ دی چې خپلمنځي اختلافات به یوې خوا ته کړي او په ابلاغ شوي حکم به منګولې ښخې کړي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې په ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾ کښې د ﴿إِنَّمَا﴾ توری د حصر دپاره دی، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې مؤمنان په همغو کسانو کښې محصور دي چې ذکر شوي پنځه صفات ولري.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا هغه څوک مؤمن نه دي چې د دغو صفاتو څخه کوم یو صفت پکښې ناقص وي، چې یا لمونځ نه کوي _مثلاً_ او یا زکات نه ورکوي؟

مونږ وایو چې: دلته د ﴿ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾ د کلمې څخه کامل ایماني مؤمنان مراد دي[۱]، او څوک چې ذکر شوي پنځه صفات ونه لري مؤمنان دي مګر ناقص الایمان مؤمنان دي، په همدې مطلب باندې د ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ حَقًّا﴾ جمله دلالت کوي.

یعنې همدغه کسان همدوی په حقه مؤمنان دي چې د کامل ایمان درلودونکي دي. ته به وایې چې نور مؤمنان نشته (د مؤمنانو نوم د همدوی سره ښه ښکاري).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتۡ قُلُوبُهُمۡ﴾ کښې د ﴿وَجِلَتۡ﴾ کلمه د "وَجَل" _لکه "شَرَف" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې د خوف او ډار معنی ورکوي[۲] حال دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ﴾ [الرعد: ۲۸] یعنې: خبردارا د الله ﷻ په یادولو باندې زړونه مطمئن کېږي او ډاډ پیدا کوي؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا خوف او اطمنان (ډار او ډاډ) سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ ذکر (یادونه) دوه حیثیته (کیفیته) لري: یو د یقین او باور حیث او بل د عقوبت او تعذیب حیث، نو د الله ﷻ ذکر د عقیدې په لحاظ سره د سړي اضطراب ختموي او اطمنان یې پیدا کوي او د تعذیب او عقوبت په لحاظ سره د ذکر کوونکي ډار او خوف پیدا کېږي، نو په یوه آیت شریف کښې یو حیث په نظر کښې نیولی شوی دی او په بل آیت شریف کښې بل حیث ته کتلی شوي دي[۳].

او په څینو ایتونو کښې د دواړو حیثیتونو (کیفیتونو) لحاظ ساتلی شوی دی، لکه ﴿تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ

---

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۶۵
(۲) مفردات الراغب ص۵۵۰
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۱۸

جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ ٱللَّهِ ﴾ [الزمر: ۲۳] يعنې الله ﷻ داسې کتاب نازل کړی دی چې د ده څخه د هغو کسانو پوستکي زېږېږي (او ویښتان شخ درېږي) کوم چې دوی د خپل رب ﷻ څخه دارېږي، بیا یې پوستکي او زړونه د الله ﷻ ذکر ته نرمېږي او اطمنان یې پیدا کېږي.

یادونه

۳_ د الله ﷻ څخه دارېدل په دوه ډوله دي[۱]:

الف: یو هغه ډار دی چې د الله ﷻ د عذاب د یادښت د کبله تحقق مومي، عوام خلک اکثره په همدې ډول ډار باندې دارېږي.

ب: بل د خواصو ډار دی چې د الله ﷻ د عظمت او هیبت د کبله صورت نیسي، ملائک (پرښتې) او پیغمبران علیهم السلام په همدې ډول ډار سره د الله ﷻ څخه دارېږي.

یو تذکر

۴_ په دې مقام کښې خینو مفسرینو کرامو ډېر اوږد بحث کړی دی چې ایمان زیادت او نقصان قبلوي او که څنګه[۲]، مونږ د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړ که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

د کمونستانو عقیده

۵_ ملحدان (کمونستان) په دې معتقد دي چې دین (اسلام) څوک په ګېډه نه شي مړولی او کور، کالي، ډوډۍ چاته نه شي رسولی، که څوک غواړي چې په ګېډه موړ، په جامه پټ، او هم د استوګنځای درلودنکي شي نو کمونستي مسلک دې قبول کړي چې په دې مسلک کښې درې شیان: ښځه، مال، ځمکه (زن، زر، زمین) د ټولو خلکو شریک دي او هرڅوک ترې استفاده کولی شي او شخصي ملکیت پکښې د هیچا نشته.

مګر اسلام وایي چې د دنیا او آخرت خوشالي او ښه ژوند په تقوی او دینداری پورې تړلی دی، په دې باره کښې لاندې څو نصوص ولولئ:

الف: همدغه آیت شریف ـ چې بحث پکښې روان دی ـ مونږ ته ارشاد کوي چې د ذکرو شوو پنځو صفاتو خاوندانو ته به الله ﷻ (کریم رزق) د کرامت څخه ډکه روزي ورکړي.

ب: الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ﴾ [الطلاق: ۲_۳] یعنې: او هرڅوک چې د الله ﷻ څخه وډار شي (تقوی وکړي) نو ده لره به الله ﷻ (د غمونو او د مشکلاتو څخه) د وتلو ځای وګرځوي (برابر کړي) او د داسې پلوه به روزي ورکړي چې دوی به یې ګومان هم نه کوي.

---

(۱) تفسیر خازن ج۳ ص۵

(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۶۵

ج: او هم فرمايي چې: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا ﴾ [العنكبوت:۶۹] يعنې: او هغه كسان چې زمونږ (په دين كښې) زيار باسي (تقوى كوي) نو ژر دى چې دوى ته مونږ خپلې لارې وروښايو (هغه لارې چې د دنيا او آخرت دښېګنو دپاره مو مقررې كړې دي).

په دې باره كښې طنطاوي څه وايي؟

و علامه طنطاوي عليه الرحمة وايي كه هرڅوك د شريعت احكام او هدايات تجربه كړي نو په خپله تجربه به ورته ثابته شي چې رښتيا د الله ﷻ څخه ډار او ديندارې د ټولو ښېګڼو كفالت كوي او د سړي روزي وربانديې پراخېږي او هم پرې سړى د غمونو څخه بچ كېږي[1].

نو زه (د كتاب مصنف) غواړم چې محترمو لوستونكو ته په دې باره كښې لاندې معلومات وركړم:

الف: ما په خپل ځان باندې لاندې حديث شريف تجربه كړى دى او كومې وعدې چې پكښې شوې دي د هغو رښتياوالى راته په تجربه باندې ثابت شوى دى، په دې بيان كښې زما دا مطلب نه دى ـ العياذ بالله ـ چې خپل ځان خلكو ته وښايم بلكې يو غرض مې پكښې دا دى چې د ﴿ وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ ﴾ په مطابق دالله ﷻ د نعمتونو اظهار وكړم او بل غرض مې دا دى چې محترم لوستونكي د شريعت تعميل ته وهڅوم، هغه حديث دا دى:

نبي كريم فرمائلي دي چې: «وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللهُ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللهُ وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ»[2] يعني: او هرڅوك چې د الله ﷻ څخه عفت وغواړي (په خپل ځان باندې زور وكړي چې په محارمو كښې واقع نه شي او چاته سوال ونه كړي) نو الله ﷻ به يې عفيف وګرځوي (دا به ورته اسان كړى شي او په اسانۍ سره به ترې بچ پاتې شي).

او هرڅوك چې خپل ځان غني (بې پروا) ښكاره كړي نو الله ﷻ به يې (حقيقتاً) غني (بې پروا) كړي، او هر څوك چې په تكلف سر صبر وكړي (خپل ځان په زور سره صبر ته منقاد كړي) نو الله ﷻ به يې (واقعًا) صابر وګرځوي (او رښتيانى صابر به جوړ شي)، او هيچا ته داسې وركړه نه ده وركړه شوې چې د صبر څخه بهتره او پراخه (ګټوره) وي.

داسې وخت په ما باندې تېر شوى دى چې دنياوي مال ته مې ښه ډېره اړتيا درلوده حال دا چې حرام خوري مې كولى شوه چې خپل احتياجات مې وربانديې پوره كړي وى، خو ـ د الله ﷻ په توفيق ـ نه مې حرام وخواړه او نه مې كوم دنيادار ته د سوال لاس وغزاوه. داسې وخت هم راباندې تېر شوى دى چې فقير وم (لومړني ضروريات مې نه درلوده) خو د الله ﷻ په فضل سره ما خپل ځان غني ښكاره كاوه چې نه مې د مړو اسقاط قبلاوه، نه مې زكات او سرسائي ته لاس اوږداوه او بالآخره نه مې د قرآن كريم د ختم هغه پيسې اخستې كومې به چې د روژې په مياشت كښې د ختم څخه وروسته

---

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۵ ص۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۹

قاريانو ته ورکول کېدلې؛ خو په نتيجه کښې الله ﷻ حقيقتاً غني کړم چې د خيراتونو اخستلو ته مې څه اړتيا نشته، بلکې پخپله فقيرانو ته هم زکاتونه ورکوم او هم پرې سرسايې وېشم.

ځکه چې الله ﷻ راته د خپلو غيبي خزانو څخه د بني اسرائيلو د من او سلوی څوندې پاک او حلال رزق وټاکه، البته د داسې طرف څخه چې زما هيڅ په خيال کښې نه ګرځېده چې د دې طرفه به ماته روزي راکړی شي، دا حلال رزق راته تر اوسه جاري دی، والحمد لله ﷻ والمنة والشکر.

همدارنګه مې يو وخت په تکلف سره خپلې سترګې صابرې جوړې کړې خو په نتيجه کښې د الله ﷻ په فضل سره ربښتيانی صابرې شوې.

ب: په عوامو خلکو کښې بلکې په اولسونو کښې راته ډېرې تجربې شته چې په بې دينې باندې يې رزقونه (روزي) تنګې شوي دي او ډېرې ورې پېښې د د ډېرو غټو جنجالونو او مشکلاتو باعث جوړ شوې دي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ او بيا په خپل ماحول کښې فکر وکړئ:

اول: داسې يوه پېښه هم راته معلومه ده چې د يوه سړي يو خاروی د بل سړي کرونده لږ څه خوړلې وه، بيا د همدې څخه جنګ جوړ شو او د غير شرعي تعصب د کبله څلور سړي ووژل شوه او د ډېرو کورنيو روزي تنګې شوې حتی چې لانجه لا تر اوسه نه ده حل شوې.

دوهم: همدارنګه داسې شخړې ډېرې پېښې شوي دي چې يوې کونډې ښځې او يا يوې انجلۍ د خپل شرعي حق څخه استفاده کړې وي او په خپله خوښه يې خان ته مېړه اختيار کړی وي خو په نتيجه کښې د غير شرعي واکدارو د کبله ډېر جنګونه او جګړې منځ ته راغلي دي او د ډېرو کورنيو ژوندونه ترخه شوي دي، او داسې نور.

﴿ كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَـٰرِهُونَ ﴿٥﴾ يُجَـٰدِلُونَكَ فِى ٱلْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى ٱلْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٦﴾ ﴾

[۵] (ای پيغمبره! د غنيمتونو د مالونو فيصله) ځکه (الله ﷻ ستا رب ﷻ پورې مختصه ده چې فقط) ستا رب ﷻ ته د خپله کوره (يا د مدينې منورې) څخه (د بدر د غزا په لور) په حقه بېرون کړی يې (چې په دې کښې د هيڅا شک شبهه نشته) حال دا چې يقيناً د مؤمنانو څخه (چې په غنيمت کښې په جګړه دي) يوه ډله (د قريشي لښکر په مقابله باندې) نا راضې وه (ناخوښه وه).

[۶] (د همدې کبله) ستا سره په يقيني خبره (د لښکر په مقابله کښې) بحث کوي (او دا هم) د هغه څخه وروسته چې خبره واضحه شوه (هغه دا چې جنګ او فتحه دواړه يقيني دي).

(د دوی په نظر د لښکر مقابلې ته سوق کول داسې ښکارېده) لکه چې يقيناً دوی مرګ ته سوق کېږي، حال دا چې دوی (ورته په رڼو سترګو) ګوري.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې الله ﷻ مسلمانانو (غازيانو) ته توصيه کړې وه چې د غنيمت مالونه

صرف د الله ﷻ حق دی، تاسو پکښې حق نه لرئ. هو دا ښه خبره ده چې الله ﷻ مهرباني وکړي او خپل پیغمبر ته امر وکړي چې په تاسو باندې یې ووېشي.
د دې اینونو څخه نېولې آن ترڅوارلسم آیت پورې الله ﷻ د مجاهدینو د ښه قناعت دپاره نهه دلایل نازل کړي دي ترڅو دوی په اخلاص سره د خپلمنځي اختلاف څخه ډډه وکړي چې د قیامت د ورځې پورې د ټولو مجاهدینو دپاره د قناعت اساس کېښودل شي او د بې اتفاقۍ جرړې ووېستلی شي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د غنیمت مالونه څکه د الله ﷻ حق دی او د غازیانو یوه ډله هم ورباندې منګولې نه شي خښولی چې:

۱ـ تاته خو د غازیانو یوې ډلې هم ور نه دی ټکولی چې هله راووزه چې د قریشو جنګ ته لاړ شو. که بالفرض هرې یوې ډلې دا کار کړی وی نو اوس به یې څه دلیل درلودی چې غنیمت څکه زمونږ حق دی چې ته خو مونږ دغې غزا ته راروان کړی وې او د کوره مو راوېستلی وې.

ای پیغمبره! دغه کار خو ستا رب ﷻ په حقه سره کړی دی او هېڅوک پکښې شک نه لري نو د غنیمت مالونه هم د الله ﷻ حق دی، څنګه یې چې اراده وشي همغسې به یې توزیع کړي.

۲ـ ای پیغمبره! دغزا دپاره خو تاته هیڅا دعوت نه دی درکړی چې هله ژر شه غزا ته لاړ شه، بلکې لا یوه ډله د همدې غازیانو مؤمنانو څخه ستا په وتلو باندې ناخوښه هم وه، د همدې کبله یې ستا سره په دغې واقع کېدونکې غزا کښې جګړه کوله، البته کله چې ورته څرګنده شوه چې د ابو سفیان قافله د مؤمنانو د لاسه ووتله او د قریشو سره نښته او جنګ یقیني خبره ده.

د جګړې مضمون یې دا وه: ای پیغمبره! مونږ خو د جنګ په نیت نه وو راوتلي که نه نو څه تجهیزات به مو کړي وی او جنګ ته به مو ځانونه تیار کړي وی.

دغې ډلې ته خو جنګ ته بیول داسې ښکارېده لکه چې دوی مرګ ته بیول کېږي او په سترګو ګوري چې همغه دی مرګ راروان دی.

نو ایا دوی ته همدا نعمت بس نه دی چې د مرګ څخه بچ شوه او بالمقابل د دوی په دښمن باندې مرګ مسلط شو؟ ایا دا کار د الله ﷻ څخه په غیر بل چا کړی دی؟ نو هرچا چې (د دوی په خیال) یقیني مرګ په ژوند باندې بدل کړی دی غنیمتي مالونه د همغه حق دی او بس، چې همغه الله ﷻ دی.

توضیحات

۱ـ د بدر غزا د هجرت په دوهم کال د روژې د میاشتې په اولسمه نېټه د جمعې د ورځې په سهار کښې واقع شوې ده[۱]. د دې غزا څخه وړاندې هم څه جهادي ټولګي استولی شوي وه، لکه د عبدالله بن جحش ﷺ ټولګی ـ چې لنډه قیصه یې د [البقرة: ۲۱۷] آیت لاندې تېره شوې ده ـ مګر دا لومړۍ غزا ده چې نبي کریم ﷺ پکښې پخپله ګډون کړی دی.

---

[۱] سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۶۶؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۱۹

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿كَمَآ أَخۡرَجَكَ رَبُّكَ﴾ کښې د "ک" توری د څه شي پورې تعلق نيسي ترڅو ورته همغه مشبه به واقع شي؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو د همدې متعلق د تعين په باره کښې تقريبًا پنځلس (۱۵) قوله کړي دي، که څوک د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي[۱].

مګر مونږ ته چې کومه وجهه ښه ښکاره شوې ده هغه دا ده چې: دلته د "ک" توری د تشبيه دپاره نه دی بلکې د تعليل دپاره دی چې د دې جملې ﴿قُلِ ٱلۡأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ﴾ سره ارتباط لري، او د فاصلې د اوږدوالی څه باک نشته ځکه چې د هغه ځايه تر دې ځايه ټولې جملې د ذکرې شوې جملې دپاره متمماتي ګڼلې کېږي (اجنبياتي نه دي).

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای پيغمبره! ذکر شوی حکم صحابه کرامو ﷺ ته ابلاغ کړه چې دوی ورباندې د ايمان په رڼا کښې عمل وکړي ځکه چې دوی کامل مؤمنان دي، او په دې باندې علاوه د ښه قناعت دپاره يې ورته دلايل هم وړاندې کړه، هغه دا چې: ته خو د غزا دپاره بل هيڅ‌ا نه يې هڅولی بلکې د خپل رب ﷻ په هدايت باندې د کوره راوتلی وې که بالفرض بل چا ورهڅولی وی نو اوس به يې خوله جوړه شوې وی چې دا زمونږ حق دی، همدارنګه که د خپله کوره نه بلکې د کوم خاص مجلس (شورئ) څخه وروسته د بدر په لور روان شوی وی هم اوس به ځينو دا خبره کولی شوی چې: نبي کريم ﷺ غزا ته د فلاني او فلاني په خوله راروان شو او د غنيمت په ورکړه کښې يې اوس د هيڅ‌ا خبرې ته اهميت نه ورکوي.

د "ک" توری د تعليل دپاره هم استعمالېږي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د احاديثو شارحينو دا هم ليکلي دي چې په "اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى إِبْرَاهِيمَ" کښې د "ک" توری د تعليل دپاره دی[۲]. نو معنی حاصل يې داسې را اوځي چې: ای الله! په محمد ﷺ او د ده ﷺ په ټبر باندې درود نازل کړه، ځکه چې تا د ده په نيکه ابراهيم ؑ باندې درود نازل کړی دی او د درود په نزول کښې خو محمد ﷺ لومړنی مستحق دی چې خير البشر دی.

ب: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې په: ﴿وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ﴾ [البقرة:۱۹۸] کښې د "ک" توری د تعليل دپاره دی[۳]. يعنې: کله چې د عرفات څخه رابښکته شوئ نو الله ﷻ ياد کړئ ځکه چې تاسو ته يې هدايت کړی دی، د جهالت د تورو تيارو څخه يې را بهر کړي ياست.

همدارنګه ځينې نور علماء کرام وايي چې په ﴿رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا﴾ [الإسراء:۲۴]

---

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۲۷۲: تفسير الخازن ج۳ ص۹: روح المعاني ج۹ ص۱۶۹
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۱۰ حواشي: صحيح البخاري ج۲ ص۹۴۰ حواشي.
(۳) روح المعاني ج۲ ص۸۸

کښې هم د "ك" توری د تعلیل دپاره دی[1]. یعنې ای زما ربه! زما په مور او پلار باندې رحم وکړې څکه چې دوی دواړو زه په داسې حال کښې تربیه کړی (روزلی) یم چې زه ماشوم وم (او هر شي ته اړ وم).

ج: عرب وایي چې: "لا تشتم الناس کما لا تُشتم"[2] یعنې خلکو ته سپکې سپورې خبرې مه کوه څکه چې ته ترې ساتلی شوی یې او څوک درته ستغې خبرې نه کوي.

د کوره د وتلو نېټه او سبب

۳_ که څه هم _لکه چې وړاندې تېر شو_ د بدر غزا د روژې د میاشتې په اولسمه نېټه صورت نیولی دی مګر نبي کریم ﷺ د خپله کوره یا د مدینې منورې څخه د بدر په لور د روژې د میاشتې په اتمه باندې وتلی وه، نو د کوره د وتلو او د غزا د پیل کېدلو ترمنځ نهه ورځې فاصله وه[3]، چې د اینونو د وضاحت دپاره پکښې محترمو لوستونکو ته لاندې څه لنډ معلومات وړاندې کوو.

الف: نبي کریم ﷺ اطلاع حاصله کړه (کېدی شي چې وحې ورته شوې وي) چې د قریشو یوه غټه تجارتي قافله د شام څخه بېرته مکې معظمې ته روانه ده چې ښه ډېر او درانه تجارتي مالونه یې بار کړي دي او د څلوېښتو تنو په شاوخوا کښې کاروانیان ورسره دي، که دا قافله قریشو ته ورستنه شي نو د هغوی اقتصاد به ډېر پیاوړی شي او د اسلام د مخنیوي دپاره به ترې کار واخلي.

ب: د مسلمانانو او د کفارو وسلوال جنګ خو د هغه وخت څخه پیل شوی وه کوم وخت چې هغوی مسلمانان هجرت کولو ته مجبور کړي وه او د مکې معظمې څخه یې حبشې او مدینې منورې ته شړلي وه.

ج: نو نبي کریم ﷺ د الله ﷻ په هدایت صحابه کرام ﷺ د ذکر شوي قافلې د ولجه کولو دپاره د خانه سره روان کړه او د هغې د لارې د بندولو په غرض وښوربېد[4] ترڅو ذکر شوي تجارتي مالونه ترلاسه او د اسلام د وړاندې تګ په لاره کښې یې مصرف کړي.

د: په عین حال کښې د قافلې مشر (ابو سفیان) _چې لا ترهغه پورې یې د "رضي الله عنه" لیاقت نه درلود_ د خپلې قافلې د امنیت دپاره مکې معظمې ته اطلاع ورکړه چې زما د قافلې د مخنیوي دپاره مسلمانان راوتلي دي ترڅو تجارتي مالونه تالا والا کړي، نو تاسو د نجات په غرض او د لارې د خلاصون په نیت مخې ته راشئ:

نوموړي ته یوه منافق خط ورلېږلی وه چې په [الأنفال:۲۷] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.

هـ: د مکې معظمې څخه تقریباً د نهه نیم سوه (۹۵۰) کسانو یو لښکر په ډېر ساز او سامان سره د قافلې مخې ته راووت.

---

(۱) البحر المحیط ج۷ ص۳۹
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۲۷۶
(۳) سیرت ابن هشام ج۲ ص۱۴۲؛ تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۵۶۴

و: خو د څه وخت څخه وروسته معلومه شوه چې قافله د خطر د خای څخه تېره شوې ده، نو په قریشي لښکر کښې دا خبره وښوربده چې مونږ خو د قافلې د نجات دپاره راوتلي وو اوس چې قافلې نجات موندلی دی نو باید بېرته لاړ شو او خپل سفر ته خاتمه ورکړو.

ز: مګر ابو جهل د جهل څخه کار واخست او ذکر شوی وړاندیز یې ونه مانه او داسې یې وویل: تر هغه به بېرته ستانه نه شو ترڅو چې د بدر مقام ته ښه په تړه کښې لاړ شو او هلته دمې وکړو ترڅو په ټول عربستان کښې زمونږ په قوت باندې خلک خبر شي او هم د دوهم ځل دپاره مسلمانان زمونږ د قافلو لارې نیولو ته زړه ښه نه کړي.

د بدر مقام یې خکه د خان ښودانې دپاره په ګوته کړ چې هغه تجارتي مرکز وه او هلته به سیار بازار جوړېده چې د هرې خوا څخه به خلک په ټاکلي وخت کښې ورغونډېده.

ح: کله چې نبي کریم ﷺ ته ذکرې شوې دواړه خبرې ورسېدې چې قافله د لاسه ووتله او قریش د جنګ نیت لري، نو د صحابه وو کرامو ﷺ سره یې مشوره وکړه چې څنګه وکړو، ایا مونږ هم د بدر مقام ته لاړ شو او د قریشي لښکر سره مقاومت وکړو او که قافله تعقیب کړو؟ حال دا چې زمونږ سره الله ﷻ وعده کړې ده چې د ذکرو شوو دواړو څخه به یو شی را په نصیب کړي، یا به په قافله باندې قبضه وکړو او یا به قریشي لښکر ته ماتې ورکړو او د غنیمت مالونه به تر لاسه کړو[۱].

ط: په همدې وخت کښې هم د ځینو صحابه کرامو ﷺ نظر داوه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! عَلَيْكَ بِالْعِيرِ وَدَعِ الْعَدُوَّ»[۲] یعني: ای د الله ﷻ پیغمبره! قافله تعقیب کړه او دښمن پرېږده.

ي: نو د نبي کریم ﷺ مبارک مخ تغیر شو او د دوی د وړاندېز د رد په باره کښې یې وویلې چې: «إِنَّ الْعِيرَ قَدْ مَضَتْ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ وَهَذَا أَبُو جَهْلٍ قَدْ أَقْبَلَ»[۳] یعني: قافله خو لاړه د دریاب په غاړه تېره شوه (لاره یې بدله کړې ده) او دغه دی ابو جهل د لښکر سره زمونږ مقابلې ته راروان دی. اوس خو د جنګ خبره بالکل یقیني ده، که بالفرض مونږ قافله تعقیب کړو نو قریشي لښکر به مونږ تعقیب کړي او په محاصره کښې به واقع شو.

په هر تقدیر، جنګ هم یقیني دی او فتحه هم یقیني ده خکه چې قافله خو د لاسه ووتله او د الله ﷻ وعده د قریشي لښکر په شکست کښې منحصره شوه.

یا: څرنګه چې صحابه کرام ﷺ د مدینې منورې څخه د غټ جنګ په نیت نه وه راوتلي او نه مجهز وه نو ځینو ته د لښکر مقابله داسې ښکارېده لکه چې د مرګ سره مخامخ کېږي. او یا په بل عبارت: د لښکر مقابله ورته په سترګو لېدلی مرګ ښکارېده. خو د دې سره-سره فیصله وشوه چې مقابله کوو، نه بېرته مدینې منورې ته تښتو او نه قافله تعقیبوو.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۳۲
(۲) روح المعاني ج۹ ص۱۷۰
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ﴾ جمله خو د ﴿ أَخْرَجَكَ ﴾ د "كَ" ځخه حال واقع شوې ده چې عامل يې همدغه فعل (اخرج) دی، او قاعده دا ده چې د حال زمانه او د عامل د ذوالحال زمانه متحده وي. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې يوه ډله د مديني منورې ځخه د وتلو په وخت کښې ناخوښه او نارضا وه. او ستاسو د ذکر شوي تشريع سره ځرګنده شوه چې دغه يوه ډله په هغه وخت کښې ناخوښه شوه کله چې دوی د قريشي لښکر مقابلې ته دعوت کړی شوه؟

مونږ وايو چې: دلته حال مقدر مراد دی[1] يعنې: دوی د وتلو په وخت کښې داسې وګڼل شوه لکه چې همدا اوس ناخوښه وي. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَٱدْخُلُوهَا خَٰلِدِينَ ﴾ [الزمر:۷۳] يعنې ملائک به جنتيانو ته ووايي چې جنت ته په داسې حال کښې داخل شئ چې ستاسو داخلېدل همېشه ګڼل شوي دي. که ځه هم هميشوالی خو وروسته راتلونکی دی او د دخول په وخت کښې محقق نه دی بلکې مقدر دی.

﴿ وَإِذْ يَعِدُكُمُ ٱللَّهُ إِحْدَى ٱلطَّآئِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ ٱلشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُحِقَّ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَيَقْطَعَ دَابِرَ ٱلْكَٰفِرِينَ ۝٧ لِيُحِقَّ ٱلْحَقَّ وَيُبْطِلَ ٱلْبَٰطِلَ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُجْرِمُونَ ۝٨ ﴾

[۷] او (ای پيغمبره! مجاهدينو ته ووايه چې:) هغه وخت درپه ياد کړئ چې الله ﷻ ستاسو سره د دوه وو ډلو ځخه د يوې (ډلې) وعده وکړه چې يقينًا دا ستاسو ده (تاسو به پرې مسلط کړی شئ) او حال دا چې تاسو دا خوښوله چې د يقيني نيش دارې (ډلې) ځخه په غير (بله ډله) ستاسو شي، او الله ﷻ اراده کړې وه چې په خپلو اوامرو (او هدايتونو) سره حق ثابت کړي (ثبوت يې ځرګند کړي) او د کافرانو بنياد پرې کړي.

[۸] (ترڅو د قيامت د ورځې پورې خلک پوه شي چې) الله ﷻ حق ثابتوی (ثبوت يې ځرګندوي) او باطل د منځه وړي (خلک پرې پوه کوي) اګر که مجرمان (کافران دا کار) نه خوښوي (او بد يې ګڼي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې درېم دليل ته اشاره شوې ده چې بايد د غنيمت په مالونو کښې مجاهدين اختلاف ونه کړي او هرڅوک يې خپل خان ته کش نه کړي چې حاصل يې داسې راوځي:

۱_ ای پيغمبره! دبدر غازيانو ته يو بل دليل هم ورواوروه او دوی مخاطب کړه چې تاسو خو هغه

[1] روح المعاني ج۹ ص ۱۷۰

وخت دریه زړه کړئ چې الله ﷻ تاسو ته وعده درکړه چې د دوه وو نعمتونو څخه به یو نعمت تاسو ته درکړم او هغه به یقیناً ستاسو شي، هغه دا چې یا به په قریشي لښکر باندې غلبه درپېرزو کړم او یا به په قریشي کاروان باندې غلبه درکړم، مګر ستاسو زړونو غوښتل چې اسانه او پسته فتحه مو په برخه شي او تجارتي کاروان لوټ کړئ.

ځکه چې تاسو خپله ناتواني او د قریشي لښکر قوت په سترګو باندې لیده او تاسو پوهېدئ چې نظر بشري اسبابو ته په هغوی باندې غلبه نه شئ موندلی. ستاسو یقین وه که په لښکر باندې مونږ غلبه موندلې کوو نو دا به صرف یوه معجزه وي او دا به صرف د الله ﷻ اراده وي او بس.

۲_ ستاسو دغه فکر بالکل واقعیت درلود، ستاسو د وسې پوره نه وه چې په هغوی باندې غالب شئ او فاحشه ماتې ورکړئ، خو الله ﷻ اراده وکړه چې په خپلو فرامینو سره حق داسې حق او ثابت کړي چې هیڅوک پکښې شک شبهه ونه کړي او د کافرانو بېخ وباسې اوبنیاد یې پرې کړي.

ترڅو د قیامت د ورځې پورې خلک پوه کړي چې د اسلام د مخنیوي وسه په هیچا کښې نشته او هیڅوک نه شي کولی چې د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ واقع شي. یا په بل عبارت: ترڅو خلکو ته د حق د احقاق (اثبات) او د باطل د ابطال (د منځه تللو) یوه نمونه ورڅرګنده کړي. که څه هم دا کار د مجرمانو نه خوښېږي او غواړي چې په حق باندې خاورې ور واړوي او باطل ته د حقانیت لباس ور واغوندي، مګر د الله ﷻ د ارادې په وړاندې یې څه وسه نه کېږي.

اوس نو تاسو ته دا پوښتنه متوجه کېږي چې: تاسو خو هلته په خپله کمزورۍ باندې معترف وئ او یقین مو درلوده چې که قریشي لښکر مات شي نو دا به صرف د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ معجزه وي او بس، نو نن څنګه د غنیمت په مالونو کښې جګړې کوئ، څوک وایي چې زما دی او څوک وایي چې زما؟

توضیحات

۱_ الله ﷻ مجاهدینو ته د دوه وو طائفو څخه په یوې طائفې باندې د برلاسي وعده ورکړه مګر صراحت یې ونه کړ چې دوه طائفې کومې کومې دي، ځکه چې دواړه ډلې هغو ښې پېژاندلې چې یوه د کاروانیانو ډله وه چې تجارتي مالونو ورسره وه او بله د جنګیالانو ډله وه چې وسلې ورسره وې.

مګر عجیبه دا ده چې الله ﷻ داسې وعده ورنه کړه چې تاسو به وریاندې غالب شئ بلکې داسې وعده یې ورکړه چې: ﴿ أَنَّهَا لَكُمْ ﴾ دغه یوه ډله به ستاسو وګرځي. تاسو به کولی شئ چې هغوی ووژنئ او هغوی وتړئ او بالآخره په هر ډول تصرف چې تاسو غواړئ په هغوی باندې به یې اجراء کولی شئ.

دا هم عجیبه ده چې الله ﷻ ته د قریشي لښکر شکست ښه معلوم وه خو صحابه وو کرامو ﷺ ته یې مشخصه وعده ورنه کړه ترڅو دوی ته خپله کمزوري ښه ورڅرګنده شي او د غنیمت په لانجه کښې پرې قناعت وکړي.

"شوکة" څه معنی؟

۲_ د "شوکة" کلمه د "شوك" _لکه "قول"_ سره په اصلي حرفونو کښې متحده ده. "شوك" هغه شی ته وایي چې نرۍ، تېره څوکه ولري لکه د لرم نیش (لیشه)، مګر ذکره شوې کلمه په وسله کښې هم استعمالېږي[1] په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: تاسو غوښتل چې د وسلووال قوت سره مخامخ نه شئ او بې وسلې خلک ستاسو د تسلط لاندې راشي، مګر الله ﷻ غوښتل چې نیش داره ډله ماته کړئ او په ټول عربستان باندې خپل رعب کښېنوئ او د دعوت لاره هواره کړئ.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په غازیانو باندې څه باعث وه چې په کاروان باندې تسلط ورته ښه ښکارېده او بس؟

مونږ وایو چې: د دې په یوه وجه باندې خو ﴿ غَيۡرَ ذَاتِ ٱلشَّوۡكَةِ ﴾ او هم د ﴿ يُسَاقُونَ إِلَى ٱلۡمَوۡتِ ﴾ کلمات دلالت کوي، یعنې د ځینو صحابه وو کرامو ﵃ په غیر ارادي توګه وسلوالې ډلې ته میلان نه کېده او په طبعي ډول باندې یې نه خوښېده چې د وسلوالې ډلې سره مخامخ شي.

امکان لري چې بله وجه به یې دا وي چې په قافله کښې تجارتي مالونه ډېر او د جنګ احتمال پکښې ډېر کم وه چې هغوی غیر مسلح وه.

د الله ﷻ کلمات یعنې څه؟

۴_ دلته د ﴿ بِكَلِمَٰتِهِۦ ﴾ څخه د الله ﷻ هغه اوامر او احکام مطلب دي _والله ﷻ اعلم_ چې د مشرکانو توهین او د مسلمانانو او اسلام توقیر پکښې نغښتی وه، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ ملائکو ته امر وکړ چې د جنګ میدان ته ورښکته شئ او د مجاهدینو سره کومک وکړئ او مشرکان په ککریو باندې ووهئ.

ب: الله ﷻ چې د بدر د غزا په هکله هرڅومره ایتونه نازل کړي دي هغه ټول په ﴿ بِكَلِمَٰتِهِۦ ﴾ کښې شامل دي.

ج: همدارنګه د نبي کریم ﷺ کوم هدایات او ارشادات چې صحابه وو کرامو ﵃ ته یې ورکړي وه هغه تري یو هم نه دي وتلی، چې د وحې څخه په غیر بل شی نه وه.

د: بالآخره د غازیانو الهامي کارونه هم پکښې شامل ښکاري، لکه بندیانول، وژل، په ځا کښې اچول او داسې نور، ځکه چې الهام خو د الله ﷻ د پلوه وي.

﴿ إِذۡ تَسۡتَغِيثُونَ رَبَّكُمۡ فَٱسۡتَجَابَ لَكُمۡ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلۡفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُرۡدِفِينَ ۝٩ ﴾

[1] مفردات الراغب ص۲۷۷؛ لسان العرب ج۱۰ ص۴۵۴

وَمَا جَعَلَهُ ٱللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِۦ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا ٱلنَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

[۹] (ای پیغمبره! غازیانو ته ووایه چې) هغه وخت درپه یاد کړئ چې تاسو (په ډېرو زاریو سره) د خپل رب ﷻ څخه د نصرت غوښتنه کوله نو ستاسو رب (ستاسو غوښتنه) قبوله کړه چې یقیناً زه تاسو ته د ملائکو څخه په زرو تنو سره مدد کوونکی یم، په داسې حال کښې چې دا ټولګی نورو ټولګیو لره په خان پسې کوونکی دی (نور وروسته ور روان دي).

[۱۰] او الله ﷻ دا کار (په ملائکو سره مدد) نه دی ګرځولی مګر (ستاسو دپاره د نصرت) زیرې او (بل د دې دپاره) چې ستاسو زړونه پرې ډاډه (او مطمئن) شي او (که نه نو) نصرت خو نه دی مګر د الله ﷻ په نزد دی (د ملائکو په امداد پورې اړه نه لري).

یقیناً الله ﷻ د (مطلقې) غلبې څښتن (او) د حکمت خاوند دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د بدر په غازیانو باندې (چې په ولجه کښې په لانجه وه) څلورم استدلال قائم کړی شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

۱ـ ای پیغمبره! صحابه وو کرامو ؓ ته په استدلال کښې دا هم ووایه چې تاسو هغه وخت درپه زړه کړئ چې د خپلې کمزورۍ د کبله مو خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړي وه چې ای ربه! زموږ سره کومک وکړه او ای ربه! موږ ته د زړونو اطمنان راکړه او وارخطایي راڅخه لرې کړه.

نو ستاسو رب ﷻ ستاسو سوال قبول کړ چې یقیناً زه په تاسو باندې د یو زر ملائکو د ټولګي درنازلوونکی یم په داسې حال کښې چې نورې ډلې به هم وروسته وي، یا په بل عبارت: دا د ملائکو لومړنی ګروپ دی چې نور ګروپونه هم وروسته در روان دي.

۲ـ ای پیغمبره! دوی ته دا هم ووایه چې ملائک خو الله ﷻ صرف د دې دپاره درنازل کړه ترڅو د یو پلوه ستاسو دپاره د نصرت زیری شي چې الله ﷻ ستاسو سوال قبول کړ او د بله پلوه ستاسو زړونه ډاډه او اضطراب او وارخطایي مو د منځه لاړه شي. که نه نو نصرت خو صرف د الله ﷻ سره دی او صرف د همده ﷻ په واک او قدرت کښې دی، نو څرګنده شوه چې د غنیمتي مالونو وېش او ورکړه هم یوازې او یوازې په همده پورې اختصاص لري او بس.

او دا خکه چې فقط الله ﷻ د مطلقې غلبې خاوند دی، هو دا د حکمت غوښتنه ده چې نصرت یې په اسبابو باندې بنا کړی دی که نه نو اسباب هیڅ اثر نه لري.

توضیحات

۱ـ د ﴿تَسْتَغِيثُونَ﴾ کلمه اصلاً د "غَوْث" ـ لکه "قَوْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، غَوْث نصرت او

د شدت ځخه نجات ته ویل کېږي[۱]، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: هغه وخت درېه زره کړئ چې تاسو د الله ﷻ ځخه د نصرت غوښتنه کوله.

که څه هم تولو صحابه وو کرامو ﷺ به د بدر د جنګ په میدان کښې الله ﷻ ته سوالونه کړي وي خو په روایتونو سره نه دي رانقل شوي[۲]، اما کوم سوالونه چې نبي کریم ﷺ د خپل خان ځخه إصالتاً او د خپلو ملګرو ځخه د نیابت په توګه کړي وه د هغو روایتونو ځخه دیو روایت مضمون دا دی[۳]:

الف: کله چې نبي کریم ﷺ د مجاهدینو کمزوري او د قریشي لښکر قوت ولید نو الله ﷻ ته یې د سوال لاسونه پورته کړه چې: «اللَّهُمَّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي» یعني: ای الله! مونږ ته هغه څه را کړې چې ما سره دې وعده کړې وه، ای الله! که ته دغه د مسلمانانو تولګی هلاک کړې نو: "لا تُعْبَدُ فِي الأَرْضِ" بیا به په ځمکه کښې ستا عبادت ونه شي کړی.

ب: نبي کریم ﷺ خپلو سوالونو ته ادامه ورکړه چې مخ په قبله ولاړ او لاسونه یې غزولي وه آن تر دې چې د اوږې ځخه یې څادر ولوېد.

ج: ابو بکر الصدیق ﷺ ورغی او څادر یې په اوږو باندې بېرته ورواچاوه او عرض یې وکړ چې یا رسول الله! بس دی، ډېر ژر دی چې الله ﷻ به هغه څه درکړي چې وعده یې درسره کړې ده.

د: د سوالونو ځخه وروسته نبي کریم ﷺ عملاً په جنګ کښې شرکت وکړ او د هر چا ځخه زیات په مېړانه وجنګېده.

د علي ﷺ ځخه روایت دی چې: مونږ د بدر په غزا کښې خانونه همده ﷺ ته ورېتول «وَهُوَ أَقْرَبُنَا إِلَى الْعَدُوِّ وَكَانَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ يَوْمَئِذٍ بَأْسًا»[۴] یعني: او نبي کریم ﷺ د هرچا ځخه دښمن ته ډېر ورنژدې وه او په دغې ورځ کښې د جنګ د حیثه د تولو خلکو ځخه کلک وه.

یادونه

د [آل عمران:۱۹۴] آیت لاندې مونږ دا پوښتنه جوابه کړې ده چې د ضرور واقع کیدونکي شي سوال کول څه معنی لري. لکه چې په دې مقام کښې د مشرکانو شکست یقیني وه خو نبي کریم ﷺ په خپلو سوالونو کښې په ډېرې تواضع سره وغوښت.

هیله ده چې هغه سوال جواب په دې مقام کښې د ښه پوهېدلو په غرض یو ځل وکتلی شي.

د بدر غزا او ملائک

۲_ د بدر په غزا کښې د ملائکو د نزول په هکله مونږ د [آل عمران:۱۲۴] آیت لاندې ښه ډېر معلومات لیکلي دي هیله ده چې محترم لوستونکي یو ځل هلته مراجعه وکړي چې د ایتونو د ښه

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۹
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۳۰
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۹۳
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۱۸۶

وضاحت په باره کښې ورسره لاس وکړي. خو دلته وربانديې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: يوه ورځې جبرائيل ﷺ نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې د بدر غازيان تاسو څنګه شمېرئ (څنګه يې ګڼئ)؟ نبي کريم ﷺ ورته وفرمايل چې مونږ يې د بهترو خلکو څخه شمېرو. نو جبرائيل ﷺ وويلې چې: «وَكَذَلِكَ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ»(۱) يعنې: همدارنګه په ملائکو کښې هغه ملائک د بهترو ملائکو څخه دي کوم چې د بدر غزا ته حاضر شوي دي.

ب: نبي کريم ﷺ د بدر غزا په ورځ وفرمايل چې: «هَذَا جِبْرِيلُ آخِذٌ بِرَأْسِ فَرَسِهِ عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ»(۲) يعنې: دغه جبرائيل ﷺ دی چې د خپل آس سر (قيضه) يې نيولې ده په داسې حال کښې چې د جنګ سامان وربانديې دی.

مردفين څه معنیٰ؟

۳_ د ﴿مُرْدِفِينَ﴾ کلمه د "مُرْدِف" _لکه "مُكْرِم"_ جمعه ده، "مُرْدِف" هغه چا تـه وايي چې بل څوک يې خان پسې کړی وي چې راپسې راځه او يا راپسې راسور شه.

نو دلته يې د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: زه په يو زرکسيز ټولګي بانديې ستاسو امداد کوونکی يم په داسې حال کښې چې دغه زرکسيز ټولګی د نورو ټولګيو په سر کښې دی او نور ټولګي يې خان پسې کړي دي، چې يو درې زريز ټولګی دی او په [آل عمران: ۱۲۴] آيت کښې ورته اشاره شوې ده، او بل پنځه زريز ټولګی دی چې په [آل عمران: ۱۲۵] آيت کښې وربانديې صراحت شوی دی.

﴿إِذْ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِۦ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ ٱلشَّيْطَٰنِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ ٱلْأَقْدَامَ ﴿۱۱﴾﴾

[۱۱] هغه وخت (درېه ياد کړئ) چې الله ﷻ تاسو د خپله طرفه د ډاډ درکولو دپاره په پرکالی (نري خوب) بانديې پټ کړئ، او (هغه وخت هم درېه زړه کړئ چې) الله ﷻ په تاسو بانديې د اسمان دپلوه اوبه (باران) د دې دپاره درنازلې کړې چې تاسو پرې (د بې اودسيو څخه) پاک کړي او ستاسو څخه (پرې) د شيطان د وارخطا کولو (وسوسه) يوسي.

او (هم) د دې دپاره چې ستاسو زړونه وتړي (مورال مو قوي کړي) او (هم د دې دپاره چې) ستاسو قدمونه پرې کلک کړي (چې په ښکاره او پټه توګه ثابت قدمه پاتې شئ).

د مطلب خلاصه

په دغه ايت کښې د مجاهدينو د قناعت دپاره دوه نور دلايل (پنځم او شپږم) نازل کړی شوي دي

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۵۶۹

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۵۷۰

فتحه الله ﷻ تاسو ته درپه نصیب کړې ده او د غنیمت مالونه د همده ﷻ حق دی او بس. نو چې حاصل بې داسې راوځي:

ای پیغمبره! صحابه وو کرامو ﷺ ته ووایه چې تاسو خو هغه وخت درپه زړه کړئ ـاو بیا په ولجه شوي مالونو کښې لانجې کوئ ـ چې:

۱ـ تاسو د جنګ په میدان کښې سخت وارخطا وئ او اضطراب مو ډېر زیات وه نو الله ﷻ په تاسو باندې پرمابنې نازله کړه او په نازک (نري) خوب باندې یې ویده کړئ، خو ځنګه مو چې د دغې پرمابنې څخه سترګې ومـوښلې او راویښ شوئ نو ذکره شوې وارخطایي او اضطراب مو ټول د منځه تللی وه او مورال مو ډېر زیات قوي شو چې همدغه د مورال قوت مو د فتحې دپاره یو سبب جوړ شو.

۲ـ تاسو لا د اوبو ځاګانو ته نه وئ رسېدلي او په داسې موقع کښې مو موجودیت درلود چې هلته اوبه نه وې او شګې پکښې ښې پربمانه وې چې نه پکښې تاسو او نه ستاسو ځارویو ګرندی مزل کولی شو چې د اوبو ځاګانو ته ځانونه ورسوئ، خو په عین حال کښې دا خطر هم درسره وه چې قریشي لښکر به حساسې نقطې ونیسي او د اوبو په ځاګانو باندې به قبضه وکړي.

نو د همدې کبله تاسو د لاندې شیطاني وسوسو سره مخامخ شوئ:

الف: سبا به د اوبو ټولې ځاګانې د دښمن په لاس کښې وي او مونږ به نه د څښکلو اوبه لرو او نه د اوداسه او ځان وینځلو.

ب: سمدستي هم مونږ په شګلنه ځمکه کښې موقعیت لرو چې ګرندی مزل نه شو کولی، او زمونږ د دښمن په مخه کښې شګلنه نشته هغوی وړاندې تګ کولی شي او د اوبو په ځاګانو باندې هم قبضه کولی شي.

نو د همدې کبله ستاسو زړونه په سخت اضطراب او وارخطایي کښې واقع وه خو الله ﷻ په تاسو باندې باران درنازل کړ چې هم مو د څښکلو اوبه موندې کړې، هم مو غسلونه او اودسونه وکړه او بالآخره هم مو په باران سره شګلنه ځمکه کلکه شوه چې هم تاسو ته او هم ستاسو ځارویو ته پکښې وړاندې تګ اسان شو چې د اوبو ځاګانو ته مو ځانونه ورسول.

بالمقابل د قریشي لښکر د وړاندې تګ مخه شدید باران ونیوه، هغوی ونه شوه کړی چې د اوبو په ځاګانو باندې قبضه وکړي او په خپل کنټرول کښې یې راولي، په دې باندې علاوه، باران ورته ځمکه ښویه وګرځوله چې زغاستل یې ورته مشکل کړه.

نو د همدې کبله ستاسو وارخطایي د منځه لاړه او بالمقابل ستاسو دښمن د اضطراب سره مخامخ او مورال یې کمزوری شو او په نتیجه کښې وربandې تاسو بریالي شوئ.

ای مجاهدینو! ایا ذکر شوي د فتحې اسباب ټول الله ﷻ نه دي برابر کړي؟ ایا تاسو په خپلو ځانونو باندې د اطمنان خوب دروستلی شو؟ ایا تاسو کوم ځاځکی د اسمانه راښکته کولی شو؟ نو باید قناعت وکړئ او د غنیمت په مالونو کښې لانجې ونه کړئ.

توضیحات

۱_ مونږ د [آل عمران: ۱۵۴] آیت لاندې د "نعاس" په باره کښې څه معلومات لیکلي دي چې په دې مقام کښې هم په درد باندې خوري، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

تطهیر څه معنی؟

۲_ د ﴿ لِيُطَهِّرَكُم ﴾ کلمه د تطهیر ځخه اشتقاقه شوې ده، تطهیر (چې پاکولو ته وایي) په دوه ډوله دی: یو بدني (جسمي) تطهیر دی او بل نفسي او معنوي تطهیر[1].

په دې مقام کښې د عام تطهیر اراده کول هم صحت لري چې دواړو ډولونو ته شامل شي، خو ځرنګه چې په عین آیت شریف کښې د ﴿ رِجْزَ ٱلشَّيْطَٰنِ ﴾ کلمه نازله شوې ده او رجز خو اضطراب او نفسي وارخطایي ته ویل کېږي[2] نو بهتره دا ده چې د تطهیر ځخه یوازې بدني تطهیر مراد کړی شي.

نو د ایت شریف د معنی حاصل به داسې راووزي چې: الله ﷻ د بدر په موقع کښې په تاسو باندې باران درنازل کړ چې د یوه پلوه یې پرې ستاسو بدنونه پاک کړه _چې واړه او لوی اودسونه مو پرې وکړه او د جامو او نورو شیانو د نظافت کار مو ترې واخیست_ او د بله پلوه الله ﷻ په همدغه باران سره ستاسو معنویات قوي کړه او کومه وارخطایي او اضطراب چې ستاسو په زړونو کښې د شیطان د خوا ځخه در اچولی شوی وه د هغه ځخه یې پاک کړئ. نور تفصیل ته یې د ایتونو په خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

سوال جواب

۳_ که څوک وایې چې: د ذکرې شوې شرحې په بنیاد داسې معلومېږي چې د جنګ په میدان کښې د باران ځخه مخکښې مجاهدینو هیڅ اوبه نه درلودې خو کله چې الله ﷻ باران نازل کړ نو مجاهدینو په همدغو باراني اوبو باندې خپل بدنونه پاک کړه او هم یې پرې معنوي پاکوالی حاصل کړ او وارخطایي او اضطراب یې ورک شو (مورال یې قوي شو)، حال دا چې د خینو روایتونو ځخه ځرګندېږي چې نبي کریم ﷺ د الحباب بن المنذر ؓ په مشوره جهادي مرکز د اوبو موقعیت ته وراندې انتقال کړ او په اوبو باندې یې قبضه وکړه[3].

یا په بل عبارت: د باراني اوبو ځخه په غیر هم مجاهدینو اوبه درلودې نو ایا دغه دواړه مضمونونه متناقض نه دي؟

مونږ وایو چې: ذکر شوي دواړه مضمونونه به په هغه وخت کښې یو تربله متناقض وی چې د

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۷
(۲) مفردات الراغب ص۱۹۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۹۲

باران د ورېدلو موقعیت د جنګ میدان وی، خو خبره داسې نه ده بلکې داسې ده چې باران الله ﷻ په داسې وخت کښې ووراوه چې نه مجاهدین د ځاګانو اوبو ته رسېدلي وه او نه قریشي لښکر وریاندې قبضه کړې وه او دواړو ډلو غوښتل چې په ځاګانو باندې قبضه وکړي[۱].

نو د شدید باران د کبله قریشي لښکر ونه شوه کړی چې وړاندې لاړ شي او په ځاګانو باندې قبضه وکړي بلکې خای په ځای ودرولی شو[۲].

اما په مجاهدینو باندې دومره شدید باران ونه ورېده چې د دوی د وړاندې تګ مخه ونیسي[۳]، نو څرنګه چې دوی لا ترهغه وخته پورې اوبو ته نه وه رسېدلي حال دا چې ځینې مجاهدین د احتلام د کبله په جنابت باندې هم اخته شوي وه، نو دوی د یو پلوه په باراني اوبو باندې خانونه پاک کړه او غسلونه یې وکړه او د بله پلوه په باران سره شګلنه ځمکه لږ څه کلکه شوه او د مزل دپاره مساعده جوړه شوه چې دوی وړاندې لاړه او د اوبو په هغې ځا باندې یې قبضه وکړه کومه چې په اول خل د دوی مخې ته ورغله او همدلته یې مرکز ونیوه.

بیا د الحباب بن المنذر ؓ په مشوره ښه وړاندې ورتېر شو او د اوبو په ټولو ځاګانو باندې یې قبضه وکړه نو ځینې ځاګانې یې د خپل ضرورت دپاره په خپل حال باندې پرېښودلې او نورې یې په خاورو او ډبرو باندې بندې کړې چې دښمن وریاندې قبضه ونه کړي[۴].

یادونه

۴_ که څه هم په آیت شریف کښې د باران د ذکر څخه د نعاس ذکر وړاندې دی مګر څرنګه چې ذکر شوی ترتیب په وقوعي ترتیب باندې دلالت نه کوي نو ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې د باران نزول د نعاس (پرمابښې) د نزول څخه مخکې واقع شوی دی[۵] لکه چې وړاندې ښه شرحه شو.

﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۚ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ فَٱضْرِبُوا۟ فَوْقَ ٱلْأَعْنَاقِ وَٱضْرِبُوا۟ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ۚ وَمَن يُشَاقِقِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٤﴾﴾

[۱۲] (ای پېغمبره!) هغه وخت وریاد کړه چې ستا رب ﷻ پرښتو ته وحې وکړه چې یقیناً زه ستاسو

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۷۳
(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۹۷
(۳) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۷۴
(۴) سیرت ابن هشام ج۲ ص۱۶۰
(۵) روح المعاني ج۹ ص۱۷۶

سره (په نصرت سره ملگری) یم نو د هغو کسانو (قدمونه) محکم کړئ چې دوی ایمان راوړی دی.
ژر دی چې زه به د هغو کسانو په زړونو کښې رعب (ډار) ورواچوم چې دوی کفر اختیار کړی دی. نو دوی د څټونو دپاسه ووهئ (ککرې یې ورماتې کړئ) او هم د دوی څخه د گوتو ټولې څوکې (سرونه) ووهئ (مه یې په سر باندې دریغ کوئ او مه په گوتو او پښو باندې).

[۱۳] (او دا خکه چې) یقینًا دوی د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ سره مخالفت کوي (او په مقابل طرف کښې یې ودرېږي) او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر سره خلاف کوي نو (هغوی د سخت عذاب سره مخامخ کېږي خکه چې) یقینًا الله ﷻ سخت عذابی دی.

[۱۴] (ای کافرانو!) دغه (ستاسو دنیاوي عذاب دی) نو (په دنیا کښې یې مزه) وڅکئ، او یقینًا ټولو کافرانو لره (ستاسو په شمول په آخرت کښې) د دوزخ عذاب (تاکلی شوی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د بدر د غازیانو د قناعت دپاره څو نورو (اوم، اتم، نهم) دلایلو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:

۱_ ای پیغمبره! مجاهدینو ته د ښه قناعت دپاره هغه وخت هم ورپه زړه کړه چې ستا رب ﷻ ملائکو ته وحې وکړه چې ای ملائکو! زه ستاسو سره په نصرت او کومک سره ملگری یم نو تاسو مجاهدینو (مؤمنانو) ته ډاډ ورکړئ ترڅو د دوی زړونه ارام ونیسي او اضطراب (وارخطایي) ترې لرې او مورال یې قوي شي.

۲_ بالمقابل زه به ډېر ژر د کافرانو په زړونو کښې رعب واچوم او د اضطراب (وارخطایي) سره به یې مخامخ کړم نو مورال به د لاسه ورکړي او د شکست دپاره به اماده شي.

۳_ نو ای ملائکو! تاسو صرف د مجاهدینو په ډاډینه باندې اکتفاء مه کوئ بلکې د قریشي مرعوب لښکر په وژلو کښې هم اشتراک وکړئ، نو مه یې د سرونو په وهلو باندې صرفه کوئ او مه یې د اندامونو په پرېکولو باندې ایله کوئ.

خکه چې قریشي لښکر د مؤمنانو په مقابل کښې نه دی راپورته شوی بلکې دوی اصلاً د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ سره مقابله کوي او غواړي چې د اسماني دین (اسلام) د پرمختگ مخه ونیسي او دنیا په توره تیاره کښې پرېږدي، او هرڅوک چې دغه اراده لري او د اسلام د ښمنۍ ته یې ملاوې تړلې وي نو الله ﷻ هغوی په دغسې شدید عذاب باندې اخته کوي او دا خکه چې الله ﷻ خو د شدید عذاب خاوند دی.

۴_ ای پیغمبره! په پای کښې قریشي لښکر مخاطب کړه چې دا خو ستاسو دنیاوي عذاب وه چې الله ﷻ درباندې درنازل کړ ترڅو په دنیا کښې یې مزه وڅکئ، اما په آخرت کښې خو ستاسو په شمول ټولو کافرانو ته د دوزخ اور تاکلی شوی دی چې نه پکښې سوړوالی صورت نیسي او نه به انقطاع ومومي، بلکې تاسو به پکښې د همیشه دپاره کړېږئ.

۱_ مفسرینو کرامو د ﴿ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ د تفسیر دپاره لاندې صورتونه ذکر کړي دي[۱]:

الف: کوم شر چې سړي ته شیطان په زړه کښې اچوي هغه ته وسوسه ویل کېږي او کوم خیر چې په زړه کښې ورپیدا کېږي هغه ته الهام وايي، نو الله ﷻ ملائکو ته امر وکړ چې تاسو مجاهدینو ته د خیر الهام وکړئ او هغه څه په زړونو کښې ورواچوئ چې د جنګ په میدان کښې د دوی په ګټه تمامېږي او د نیتونو د تصحیح دپاره ګټور وي.

ب: ای ملائکو! تاسو د جنګ په میدان کښې د مجاهدینو اجتماع غټه کړئ او د دوی سره په جنګ او وژلو کښې عملي ګډون وکړئ چې په میدان کښې ثابت قدمه پاتې شي.

ج: ای ملائکو! تاسو دوی ته د فتحې او نصرت زېرې ورکړئ چې جرئت یې زیات شي.

مونږ ته داسې ښکاري چې دلته به د ﴿ فَثَبِّتُوا ﴾ څخه مطلق تثبیت مراد وي چې هر ډول تثبیت ته شاملېږي، نو د جنګ په میدان کښې به ملائکو په الهام او بشارت باندې علاوه په جنګ کښې هم عملي اشتراک کړی وي.

اعناق څه معنی؟

۲_ د "أَعْنَاق" خو د "عُنُق" جمعه ده او "عُنُق" غاړې ته ویل کېږي، نو مفسرینو کرامو ﴿ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ ﴾ دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[۲] خو لاندې دوه تفسیرونه مونږ ته غوره ښکاري:

الف: څرنګه چې سرونه په غاړو باندې دپاسه دي نو دلته د ﴿ فَوْقَ ﴾ د کلمې څخه همدغه سرونه مراد دي، نو معنی یې داسې کېږي چې ای ملائکو! قریشي لښکر په سرونو باندې ووهئ او ککرۍ یې ورماتې کړئ[۳].

ب: د ﴿ فَوْقَ ﴾ توری د "علی" په معنی سره دی، یعنې مشرکان په غاړو (څټونو) باندې ووهئ او سرونه ترې کټ کړئ[۴].

او د ﴿ بَنَانٍ ﴾ کلمه خو د "بنانة" جمعه ده، "بنانة" پخپله ګوتې یا د ګوتې سر ته ویل کېږي[۵].

نو د معنی حاصل یې په لاندې دوه وو ډولونو سره راځېږي:

اول: ای ملائکو! د مشرکانو د یوه ځای په وهلو باندې هم دریغ مه کوئ نو د سرونو د څخه نیولې آن د ګوتو د څوکو پورې یې د وهلو لاندې ونیسئ[۶].

دوهم: ای ملائکو! مشرکان په ککریو باندې ووهئ او مړه یې کړئ او هم یې په پښو او لاسونو

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۸؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۲۳
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۲۸۶
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۰۴
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۷۸
(۵) تفسیر المظهري ج۴ ص۲۳
(۶) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۱۱

باندې ووهئ چې معیوبان شي او د جنګیالانو د صفونو (کربنو) څخه ویستلي شي[۱].

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ ملائکو ته ارشاد وکړ چې مشرکان هم ووژنئ او هم یې اندامونه معیوب کړئ حال دا چې په جنګ کښې خو بل شی نه وي یا وژل او یا د اندامونو زخمي کول وي چې معیوبیت او د جنګ د اولنیو خطونو څخه وتل ورسره ترلي دي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ملائک د جنګ په طریقه باندې نه پوهېدل چې انساني جنګونه په څه شکل صورت نیسي نو الله ﷻ دوی ته د بنیادمانو د جنګونو طریقه وروزده کړه چې مقابل طرف د وهلو لاندې ونیسئ د سر څخه نیولي آن د ګوتو دڅوکو پورې[۲]. ترڅو یا ووژلی شي او یا زخمي شي او د جنګ څخه کښېني.

د بدر غزا او ملائک

۴ـ ځینې علماء کرام وایي چې د بدر په غزا کښې هم ملائکو په جنګ کښې عملي اشتراک نه دی کړی او په ﴿ فَٱضۡرِبُواْ ﴾ کلمه باندې انسانان غازیان مخاطب کړی شوي دي[۳].

دوی وایي چې یوه ملکه د یوه لوي ښار د ورانولو دپاره کفایت کوي نو که د بدر په غزا کښې ملائک د جنګ دپاره رالېږلي کړی شوي وی نو عدد به یې زرونو ته نه وی رسولی شوی.

خو ډېره صحیح خبره (چې د ایتونو د سَوق سره هم مناسبه ده) دا ده چې په ذکر شوي مقام کښې ملائکو په جنګ کښې عملي اشتراک کړی دی[۴]. رښتیا چې د یو لوی ښار د پوپنا کولو دپاره په ملکي کیفیت سره یوه ملکه هم کفایت کوي، مګر ذکره شوي معرکه (د جنګ میدان) په ملکي کیفیت باندې مکیف نه وه بلکې انساني بڼه یې درلوده. د همدې کبله الله ﷻ دوی ته د انساني جنګ کیفیت ورزده کړ چې: ﴿ فَٱضۡرِبُواْ فَوۡقَ ٱلۡأَعۡنَاقِ وَٱضۡرِبُواْ مِنۡهُمۡ كُلَّ بَنَانٖ ﴾ لکه چې شرحه یې وړاندې تېره شوه ـوالحمد لله ﷻـ. په همدې مضمون باندې زښت ډېر احادیث دلالت کوي چې څو مثالونه یې د [آل عمران:۱۲۳] آیت لاندې واضحه شوي دي او څو مثالونه یې په لاندې ډول دي:

الف: سهل بن حنیف رضی الله عنه وایې چې د بدر د غزا په میدان کښې به کله داسې هم واقع کېدل چې مونږ به د یوه کافر سرته د توري اشاره وکړه نو زمونږ توره به هغه ته نه وه وررسېدلې چې د هغه سر به د تنې څخه جدا شو[۵].

ب: د بدر د غازیانو څخه ابو داود الخازني رضی الله عنه وایي چې زه د یو کافر په تعقیب کښې زغلېدم

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۷۹؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۱۸
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۳۵
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۰۵؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۱۲
(۴) روح المعاني ج۹ ص۱۷۸؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۲۴
(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۳۵

چې توره مې پرې وربښکته کړه نو د هغه سر د تنې څخه په داسې حال کښې جدا شو چې زما توره لا هغه ته نه وه رسېدلې "فعرفت ان قد قتله غيري"⁽¹⁾ نو زه پوه شوم چې (دا کافر) زما څخه په غير بل چا وواژه (يعنې ملائکو وواژه).

سوال جواب

۵_که څوک وايي چې: الله ﷻ د ملائکو نزول په دوه وو شيانو کښې حصر کړی دی چې يو بشارت دی او بل اطمنان، لکه چې فرمايي: ﴿وَمَا جَعَلَهُ ٱللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِۦ قُلُوبُكُمْ﴾ [الأنفال:۱۰]

يعنې: مونږ په ملائکو باندې امداد د بل شي دپاره نه دی ګرځولی مګر د دې دپاره چې تاسو ته بشارت شي او بل د دې دپاره چې ستاسو زړونه پرې ډاډه شي.

نو معلومه شوه چې هغوی په جنګ کښې عملي اشتراک نه دی کړي چې د حصر سره منافات لري؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی حصر په جنګ کښې د عملي اشتراک سره منافات نه لري ځکه چې عملي اشترک د بشارت او اطمنان تائيدونکی دی نو د حصر مطلب دا دی چې نصرت د ملائکو په لاس کښې هم نه دی لکه څنګه چې د انسانانو (مجاهدينو) په لاس کښې نه دی، د همدې کبله د ذکر شوي حصر سره متصل دا حصر هم نازل شوی دی چې: ﴿وَمَا ٱلنَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ [الأنفال: ۱۰] يعنې: نصرت د بل هيچا په واک او اختيار کښې نه دی مګر يوازې د الله ﷻ په اختيار کښې دی ځکه چې الله ﷻ هم د کلکې ارادې خاوند دی څوک يې د ارادې مخه نه شي نيولی او هم د حکمت څښتن دی چې ټول کارونه يې په حکمت باندې څرخېږي. دا د حکمت غوښتنه ده چې په زرونو ملائک يې نازل کړه، که نه نو يوه ملائکه د عالمونو د هلاکولو دپاره کفايت کوي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ ٱلْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾﴾

[۱۵] ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! کله چې تاسو د هغو کسانو سره چې کفر يې اختيار کړی دی (د کافرانو سره) په داسې حال کښې مخامخ شئ چې هغوی (د جنګ په ميدان کښې) غټ لښکر وي نو تاسو دوی ته شاګانې مه وراړوئ (ترې مه تښتئ).

[۱۶] او هرڅوک چې دوی ته په دغې ورځ کښې خپله شا ورواړوي (وتښتي نو د راتلونکي سزا مستحق دی) مګر (هغه څوک) چې بېرته د جنګ دپاره راتاوېدونکی وي (او د جنګ تکتيک په

⁽¹⁾ الدر المنثور ج۴ ص۳۶

غرض وتښتي) او یا یوې بلې جنګي ډلې ته ور یوځای کېدونکی وي (هغوی ته پنا وروړي؛ سزا یې دا ده چې) نو یقینًا د الله ﷻ د پلوه یې په غضب سره رجوع وکړه (غضب یې وګاټه) او استوګنځای یې دوزخ دی او د ورتاوېدلو ډېر بدځای دی (دوزخ).

ارتباط

وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې الله ﷻ ټولو کافرانو ته په آخرت کښې دوزخ ټاکلی دی، په دې ایتونو کښې مؤمنانو ته توصیه شوې ده چې تاسو د هغه شي څخه ځانونه وساتئ کوم چې ستاسو دپاره د دوزخ د داخلېدلو سبب جوړېږي نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! مونږ د دوزخ اور د کافرانو دپاره ټاکلی دی چې د همیشه دپاره به پکښې کړېږي، تاسو پام کوئ چې د داسې عمل مرتکب نشئ؛ چې تاسو هم په عارضي توګه ورداخل شئ او په موقته توګه د خپلو دښمنانو سره هلته ملګري شئ:

نو کله چې تاسو د کافرانو (خپلو دښمنانو) سره د جنګ په میدان کښې مخامخ شوئ نو تاسو دوی ته شاګانې مه وراړوئ او تېښته ترې مه کوئ ځکه چې الله ﷻ ستاسو کومکي او ستاسو ملګری دی، او هرڅوک چې دا کار وکړي او د جنګ په میدان کښې کافرانو ته شا ورواړوي نو یقینًا هغه خپل ځان ته د الله ﷻ غضب وګاټه او استوګنځای یې دوزخ جوړ کړ، دوزخ ډېر بد ځای دی باید تاسو ترې ځانونه وساتئ؛ که څه هم په موقته توګه وي.

۲ـ هو! د ذکر شوي حکم څخه لاندې دوه په شا کېدونکي کسان وتلي دي او د الله ﷻ غضب ورته نه متوجه کېږي:

الف: هغه څوک چې د جنګ څخه په دې غرض په شا شي چې د بله طرفه په دښمن باندې برید وکړي، په اصطلاح د جنګ د تکتیک د کبله دغه کار وکړي.

ب: هغه څوک چې بلې جنګیدونکې مسلمانې ډلې ته وروتښتي ترڅو د هغوی د سورې لاندې په دښمن باندې حملې ته ځان چمتو کړي.

توضیحات

۱ـ د ﴿زَحۡفًا﴾ کلمه خو اصلاً په کوناټیو باندې ښویېدلو ته وضعه شوې ده لکه چې یو کوچنی ماشوم په ځمکه باندې ښویېږي[۱] البته په هغه وخت کښې چې په پښو باندې نه شي تللی، مګر لوی لښکر ته ځکه د زحف لقب ورکول کېږي چې د لرې څخه لیدونکي ته داسې ښکارېږي چې په ځمکه باندې ښویېږي[۲] او په دې باندې علاوه د مقابلې په وخت کښې هر لښکر د دښمن خوا ته په ورو-ورو حرکت کوي، نو به وایې چې په کوناټیو باندې ورځښېږي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۱۶

(۲) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۰۶

په غزا کښې تښتېدل کبیره ګناه ده

۲ـ نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: "وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ"[1] یعنې: ای مؤمنانو! د اوو مهلکو ګناهونو څخه ځانونه وساتئ؛ چې یوه ګناه یې د کافرانو سره د جنګ په وخت کښې تښتېدل او شا کول دي. دا ګناه هم څکه د مهلکې په لقب سره یاده شوې ده چې خپل مرتکب ته د الله ﷻ د غضب جلبوونکې ده.

په دې مقام کښې الله ﷻ د جنګ د میدان څخه تښتېدل په مطلقه توګه د خپل غضب جالب وبلل، برابره خبره ده چې په مقابل کښې کافران د مجاهدینو څخه لږ، یا ورسره مساوي او بالآخره یا ترې څو چنده زیات وي، مګر په راتلونکي [الأنفال:۶۶] آیت کښې الله ﷻ دغه ثقیل حکم تخفیف کړی دی چې ـان شاء اللهـ هملته به شرحه شي.

هوا خینو علماء کرامو لیکلي دي چې دا ثقیل حکم په هغه وخت کښې په مجاهدینو باندې فرض وه چې نبي کریم ﷺ به پخپله د جنګ په میدان کښې حاضر وه لکه چې د بدر په غزا کښې یې د مجاهدینو په منځکښې تشریف درلود[2].

د همدې کبله د احد په غزا کښې هغه مجاهدین د ملامتې لاندې راغله او بیا ورته عفوه وکړې شوه کوم چې د نبي کریم ﷺ د شاوخوا څخه تښتېدلي وه، حال دا چې په دغې غزا کښې مجاهدین د اوو سوو (۷۰۰) تنو په شاوخوا کښې وه او قریشي لښکر آن تر درې زرو تنو پورې رسېده.

نو که بالفرض نبي کریم ﷺ په دغې غزا کښې تشریف نه درلودلی نو تښتېدونکو مجاهدینو ته به هم د ملامتیا اشاره نه وی شوې لکه چې په [آل عمران:۱۵۵] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.

﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾﴾

[۱۷] نو (ای مؤمنانو!) تاسو (د بدر په مقام کښې) دوی (کافران په عادي توګه) نه دي وژلي مګر الله ﷻ (په غیر عادي توګه) وژلي دي.

او (ای پیغمبره!) تا (هم د لښکر مخونو ته خاورې) نه دي ورویشتلې (چې د ټولو جنګیالانو سترګو ته ورسېدلې) کله چې تا ورویشتلې مګر الله ﷻ ورویشتلې (د ټولو سترګو ته یې ورداخلې کړې).

(دا کار د ډېرو حکمتونو دپاره وکړی شو) او د دې دپاره ترسره شو چې الله ﷻ مؤمنانو ته د خپله جانبه ډېره سپېڅلې پېرزوینه (نصرت او برلاسي) ورکړي.

---

[1] صحیح البخاري ج۱ ص۳۸۸
[2] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۴۸

یقینًا الله ﷻ (د مجاهدینو د زاریو) اورېدونکی دی (اوهم د دوی په زړو باندې) پوه دی.

[۱۸] (ای مؤمنانو!) دغه (ذکر شوی مضمون په اذهانو کښې وساتئ) او (هم دا خبره پکښې وساتئ چې) یقینًا الله ﷻ د کافرانو د تدبیرونو (چلونو) سستوونکی (او د بېخه ویستونکی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې په هغه مطلب باندې صراحت کړې شوی دی د کوم دپاره چې د سورت د سر څخه د ایتونو لړۍ را پیل شوې ده او د مجاهدینو د قناعت دپاره پکښې نهو دلایلو ته اشاره شوې ده، نو حاصل یې داسې کېږي چې:

۱_ ای مؤمنانو! د ذکر شوو دلایلو په نظر کښې نیولو سره تاسو په دې باندې پوه شئ چې کافران په حقیقت کښې تاسو نه دي وژلي او تاسو شکست نه دی ورکړی بلکې دا کار الله ﷻ کړی دی نو د غنیمت د مالونو وېشل هم د الله ﷻ حق دی، په تاسو لازمه ده چې جګړې پکښې ونه کړئ او خپلمنځي اختلاف ته لمن ونه وهئ.

۲_ همدارنګه ای پیغمبره! کومې خاورې چې د جنګ د شدت په وخت کښې تا د کافرانو خوا ته ور وویشتلې او د دوی د شکست باعث شوې، دا کار هم په حقیقیت کښې تا نه دی کړی بلکې دا د الله ﷻ کار وه چې د هر یوه جنګیالي کافر سترګو ته یې ور ورسولې او ټول یې د جنګ څخه غافل کړه او په سترګو موښلو باندې بوخت شوه چې تاسو وریاندې مرګونی برید وکړ او په نتیجه کښې مو ډېر ووژل او ډېر مو بندیان کړه.

۳_ د کافرانو په ذکر شوي فاحش شکست کښې ډېر حکمتونه پټ دي یو حکمت پکښې دا دی چې الله ﷻ د خپله جانبه مؤمنانو ته ښه نېک نعمت ورکړ او قوي دښمن یې ورته په ګونډو کړو. او دا څکه چې الله ﷻ د مؤمنانو د سوالونو او زاریو اورېدونکی او په ټولو حالاتو باندې یې پوه دی چې د همدغه وخت سره همدغسې کار مناسب وه.

۴_ نو ای مؤمنانو! ذکر شوي نهه دلایل په خپلو مغزو کښې محفوظ وساتئ او ښه په خیر سره پکښې فکر وکړئ نو ډېر ژر دی چې د یو پلوه به ستاسو قناعت حاصل شي چې غنیمت د الله ﷻ حق دی (ستاسو حق نه دی) او د بله پلوه به پوه شئ چې الله ﷻ په مؤمنانو باندې زښت ډېر مهربان دی او د کافرانو قوي تدبیرونه ورته د خاورو سره برابروي او د منځه یې وړي دا کار به د قیامت د ورځې پورې ادامه ولري خو په دې شرط چې مؤمنان د تقوی او دینداری درلودونکي وي.

توضیحات

۱_ په ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ﴾ کښې د "ف" توری د تفریع دپاره دی نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! کله چې تاسو وړاندېني دلایل په نظر کښې ونیسئ او ښه په دقت سره وریاندې غور وکړئ نو پوه به شئ چې قریشي لښکر ته تاسو په عادي توګه ماتې نه ده ورکړې، نه مو د دوی وژل شوي په عادي توګه وژلي دي او نه مو اسیران په عادي ډول باندې اسیران کړي دي، بلکې دغو

کاروتو د الله ﷻ دپلوه په معجزانه توګه صورت نیولی دی د همدې کبله ورته ټول ناظرین او د دنیا ټول نماشاچیان حیران او هک پک دي او لا د قیامت د ورځې پورې به ورته هک پک وي.
حتی (ای پیغمبره!) کوم د خاورو موټی چې تا د قریشي لښکر خوا ته ورباد کړ او د ټولو جنګیالانو سترګو ته یې بڅرکي وررسېده هغه هم عادي کار نه وه بلکې د الله ﷻ یوه معجزه وه.

یو موټی خاورې او د کافرو جنګیالانو سترګې

۲_ کله چې د بدر د غزا د جنګ په میدان کښې مجاهدین او کافر جنګیالان یو تربله نژدې شوه او جنګ زور واخست) نو نبي کریم ﷺ یو موټی خاورې واخستلې او د قریشي لښکر په مخونو باندې یې په داسې حال کښې وروویشتلې چې د "شَاهَتِ الْوُجُوهُ" کلمات یې په مبارکه ژبه جاري وه، یعنې "ناکاره (بد) دې شي مخونه".
نو ذکرې شوې خاورې د ټولو جنګیالانو په سترګو کښې ورداخلې شوې چې ټول د سترګو په موښلو باندې بوخت شوه او په عین حال کښې وربانديې مجاهدینو مرګونی برید وکړ چې څوک یې ووژل او څوک یې اسیران کړه.
نو که څه هم د یو موټي خاورو ورشندل د نبي کریم ﷺ کارو وه مګر د هر یوه کافر سترګو ته د خاورو بڅرکي صرف د معجزې په توګه ورسېده او بس[۱].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ځینو علماوو کرامو خو د ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾ جمله د احد د غزا سره او ځینو د خیبر غزا او حتی ځینو لا د حنین د غزا سره اړونده ګڼلې ده[۲]، حال دا چې تاسو صرف د بدر د غزا سره مربوطه وبلله او بس؟
مونږ وایو چې: د کلام سیاق او سباق (وړاندې او بېرته) په واضحه توګه دلالت کوي چې ذکره شوې جمله په دې مقام کښې د بدر د غزا سره اړونده ده، مګر څه منافات نه لري چې عین عمل نبي کریم ﷺ په ذکرو شوو دریوو غزاګانو کښې هم تکرار کړی وي او د "شَاهَتِ الْوُجُوهُ" کلمه یې ورسره ضمیمه کړې وي.

بَلاء څه معنی؟

۴_ د ﴿وَلِيُبْلِيَ﴾ کلمه اصلاً د "بَلاء" څخه اخستله شوې ده، بلاء د اختبار (امتحان) معنی ورکوي، لکه چې وایي: "بَلَوْتُ زَيْدًا جَرَّبْتُهُ"[۳] یعنې زید مې امتحان کړی او تجربه کړی وه.
خو الله ﷻ خپل بندګان کله-کله د نعمتونو په ورکړه باندې امتحانوي ترڅو شکر وکړي او د اجر

---

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۰۵ ؛ سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۶۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۸۵ ؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۲۶
(۳) لسان العرب ج۱۴ ص۸۳

مستحق شي او کله-کله پرې مصيبتونه ورنازلوي ترڅو صبر وکړي او اجرونه وګټي.

مفسرين کرام وايي چې په دې مقام کښې اوله معنی مراده ده[۱]، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ د ډېرو حکمتونو په بنياد مجاهدينو ته په خارق العاده توګه فتحه ورکړه، يو حکمت پکښې دا وه ترڅو په دوی باندې د نصرت او فتحې ورکولو نعمت ورعنايت کړي.

د عربيت يو تحليل

۵ـ مفسرينو کرامو په ﴿ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾ کښې متعدد تحليلونه کړي دي[۲] کوم تحليل چې زمونږ ذهن ته راځي او د ايتونو د مطالبو سره ښه سمون خوري هغه دا دي چې ﴿ذَٰلِكُمْ﴾ د مقدر "احْفَظُوا" دپاره مفعول دی او ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾ ورباندې عطف دی، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! ذکر شوي بيانات په خپلو اذهانو کښې په کلکه وساتئ ترڅو ستاسو قناعت حاصل شي چې يقيناً غنيمتي مالونه د الله ﷻ حق دی څوک پکښې د جګړې حق نه لري او ترڅو تاسو پوه شئ چې الله ﷻ په راتلونکي کښې هم د قيامت د ورځې پورې د کافرانو د تدبيرونو د ېبخه ويستونکی او مؤمنانو ته د برلاسۍ ورکوونکی دی.

﴿إِن تَسْتَفْتِحُوا۟ فَقَدْ جَآءَكُمُ ٱلْفَتْحُ ۖ وَإِن تَنتَهُوا۟ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَعُودُوا۟ نَعُدْ وَلَن تُغْنِىَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۹] (ای مشرکانو!) که تاسو چرته (حقدار ته) فتحه وغواړئ (او بيا جنګ وکړئ) نو تاسو ته خو فتحه درغله (چې د مؤمنانو په برخه شوه نو بيا به هم د همدوی په برخه شي).

او که تاسو (د جنګ څخه) منعه شئ نو دا (کار) درته بهتر (او په ګټه) دی.

او که تاسو بېرته (جنګ ته) ورتاو شئ نو مونږ به هم (د مؤمنانو نصرت ته) ورتاو شو (تاسو به بيا د ماتې سره مخامخ شئ) او ستاسو څخه به ستاسو ډله د هيڅ شي مخه ونه شي نيولی اګر که ډېره(غټه ډله) وي، او (دا خکه چې) يقيناً د الله ﷻ (نصرت) د مؤمنانو سره دی.

د مطلب خلاصه

دا آيت شريف د وړاندېنيو ايتونو د وروستني آيت د مضمون وضاحت کوي چې الله ﷻ د کافرانو د تدبيرونو د منځه وړونکی دی او د قيامت د ورځې پورې به همدا کار دوام لري نو حاصل يې داسې راوځي چې:

۱ـ ای پيغمبره! قريشي لښکر (چې ستا په مقابل کښې د جګړې دپاره راپورته شوی دی) مخاطب کړه او زمونږ دپلوه دوی ته ووايه چې:

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۸۷
(۲) البحر المحيط ج۵ ص۲۹۷

ای کافرانو! که تاسو د الله ﷻ څخه فیصله غواړئ او یا ترې د جنګ په میدان کښې فتحه غواړئ نو دغه فیصله خو د بدر په میدان کښې الله ﷻ تاسو ته درولیدله کړه چې اسلام غالب شو او کفر مغلوب شو او د قیامت د ورځې پورې به همدغه طریقه جاري وي.

همدارنګه الله ﷻ په ذکرې شوې جګړه کښې ستاسو غوښتنه درپوره کړه او هغې ډلې ته یې بری ورکړ کومه چې د الله ﷻ په نزد معززه او محترمه وه، او تاسو همداسې غوښتي وه چې ای الله! معززې ډلې ته بری ورکړه.

لنډه دا چې ذکرې شوې جګړې تاسو ته د عبرت درس درکړ او ستاسو د مسلک بطلان او د مؤمنانو د مسلک حقانیت یې درته ښه پوره واضحه کړ، نو تاسو ته په کار دی چې د باطل مسلک څخه لاس واخلئ او په ایمان باندې مشرف شئ، دا کار ستاسو دپاره په دنیا او آخرت کښې ګټور دی.

او که تاسو په خپل باطل مسلک باندې کلک شئ او بیا په جګړه لاس پورې کړئ او بیا معزز ټولګي ته فتحه او نصرت وغواړئ نو مونږ به بیا هم مسلمانانو ته فتحه او بری ورکړو او تاسو به د شکست سره مخامخ کړو.

۲ـ نو لکه څنګه چې په ذکره شوې جګړه (د بدر غزا) کښې تاسو ته د جنګیالانو ډېروالي او د وسایلو پرېماني څه ګټه ونه رسولې شوه همدارنګه به تاسو ته بیا هم هیڅ شی ګټه ونه شي رسولی او د شکست مخه به درڅخه وانه ړوي که څه هم تاسو د هرحیثه پوره یاست او پرېمانه جنګي وسائل ولرئ، او دا څکه چې الله ﷻ په نصرت او کومک سره خاص د مؤمنانو ملګری دی او بس.

توضیحات

۱ـ علماء کرام په لاندې ډول اختلاف لري چې په ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ ﴾ کښې څوک مخاطب دي:

الف: ځینې وایي چې ذکر شوی خطاب مؤمنانو ته متوجه دی[۱] لکه څنګه چې په وړاندې او بېرته ایتونو کښې همدوی مخاطب دي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! که تاسو د الله ﷻ څخه فتحه غواړئ هغه خو درته الله ﷻ په نصیب کړه نو تاسو ته په کار دي چې د فتحې شکریه وکړئ او په غنیمتي مالونو کښې جګړې ونه کړئ څکه چې دا کار درته بهتر دی او که تاسو بیا هم جګړه وکړئ نو مونږ به درڅخه خپل نصرت واخلو نو په دغه وخت کښې به درته د جنګي وسائلو کثرت څه ګټه ونه رسوي څکه چې الله ﷻ د کاملو مؤمنانو سره ملګری دی.

ب: اکثریت علماء وایي چې ذکر شوی خطاب کافرانو ته متوجه دی[۲] چې مضمون ته یې په خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

ج: ځینې لا وایي چې په ذکر شوې جملې باندې مؤمنان مخاطب دي مګر د ﴿ وَإِن تَنتَهُواْ ﴾ او نورو جملو خطاب کافرانو ته متوجه دی[۳].

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۴۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۳۸۷
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۲۹۷

مګر مونږ ته د اکثرو علماوو نظر د تائید وړ دی اونور دواړه نظرونه راته د منلو وړ نه دي چې دواړه غیر متبادر دي او بې تکلفه صحت نه شي موندلی او په درېیم نظر کښې لا بالکل د قرآن کریم د نظم تفکیک (شکول) منځ ته راځي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې کافرانو په کوم ځای کښې د فتحې غوښتنه کړې وه چې په ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې:

الف: عبدالله بن ثعلبه ﷺ وایي چې د بدر د غزا په موقع کښې ابو جهل الله ﷻ ته سوال وکړ چې: "اللَّهُمَّ أَقْطَعَنَا الرَّحِمَ وَآتَانَا بِمَا لَا نَعْرِفُهُ فَأَحِنْهِ الْغَدَاةَ"[۱] یعنې: ای الله! هر څوک چې په مونږ (مجاهدین، قریشي لښکر) کښې د خپلولۍ پرې کوونکي او د داسې دین راوړونکي وي چې مونږ یې نه پېژنو نو سبا (د جنګ په میدان کښې) هغوی هلاک کړه.

ب: کله چې مشرکان د مکې معظمې څخه د بدر په طرف د جنګ دپاره راوخوزیده نو د کعبې شریفې په پوښ پورې ونښتل او د نصرت غوښتنه یې وکړه چې: "اللَّهُمَّ انْصُرْ أَعَزَّ الْجُنْدَيْنِ وَأَكْرَمَ الْفِئَتَيْنِ وَخَيْرَ الْقَبِيلَتَيْنِ"[۲] یعنې: ای الله! په دواړو لښکرو (قریش، مؤمنانو) کښې د معزز لښکر سره او په دواړو ډلو کښې د مکرمې ډلې سره او په دواړو قبیلو کښې د بهترې قبیلې سره نصرت وکړه.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَأَنتُمۡ تَسۡمَعُونَ ۝٢٠ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ قَالُواْ سَمِعۡنَا وَهُمۡ لَا يَسۡمَعُونَ ۝٢١ إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلصُّمُّ ٱلۡبُكۡمُ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ۝٢٢ وَلَوۡ عَلِمَ ٱللَّهُ فِيهِمۡ خَيۡرٗا لَّأَسۡمَعَهُمۡۖ وَلَوۡ أَسۡمَعَهُمۡ لَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعۡرِضُونَ ۝٢٣ ﴾

[۲۰] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او تاسو ترې مخونه مه اړوئ، حال دا چې تاسو (خو مسلمانان یاست او) غوږونه (ورته) ږدئ.

[۲۱] او تاسو د هغو کسانو په شان مه جوړېږئ چې دوی (په خولو باندې) وایي چې واموورېده حال دا چې دوی نه وي اورېدلي (غوږونه یې ورته نه وي نیولي).

[۲۲] یقینًا د الله ﷻ په نزد په ځارویو (او خوزېدونکو) کښې ډېر بد (خوزېدونکي) هغه کاڼه او ګونګان دي چې د عقلونو څخه (هم) کار نه اخلي (چې همدغه عنادي کافران دي).

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۶۷
(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۰۸

[۲۳] او که الله ﷻ په دوی کښې په څه خير باندې پوه وی (په دوی کښې څه د خير استعداد موجود وي) نو الله ﷻ به دوی ته (دا قرآن کريم د تحقيق او فهم په توګه) ورواورولی وی (خو دوی استعداد خراب کړی دی).

او که الله ﷻ دوی ته (په همدغه حالت کښې) ورواورولی وی نو دوی به (ترې بيا) مخونه اړولي وی (او مرتد شوي به وی) حال دا چې دوی اعراض کوونکي خلک دي (دا کار د دوی مستمر عادت دی).

ارتباط

وړاندې آيت په دې باندې تمام شوی وه چې الله ﷻ د مؤمنانو سره د همیشه دپاره په نصرت او کومک سره ملګری دی. نو د دې ايتونو څخه نيولې آن تر [۲۹] آيت پورې لس ايتونه په دې باره کښې نازل شوي دي چې مؤمنانو ته د الله ﷻ د دوامداره نصرت شرطونه توصيه کړي او په دې باندې يې پوه کړي چې الهي نصرت د دوی ذاتي صفت نه دی چې په هيڅ حال کښې به ترې نه جدا کېږي نو دوی ته په کار دي چې د شرطونو مراعات يې په کلکه وکړي او بس.

د مطلب خلاصه

يعني: ای مؤمنانو! الله ﷻ په دوامداره توګه ستاسو په نصرت کښې دی او د همیشه دپاره به تاسو ته په کافرانو باندې فتحه درکوي خو د لاندې شرطونو حفاظت وکړئ:

۱ـ د الله ﷻ او د ده د پيغمبر دوامداره اطاعت وکړئ او په هيڅ صورت سره ترې غاړې مه غړوئ، حال دا چې تاسو خو روغ رمټ حواس لرئ او کما حقه اورېدل کولی شئ، نو د خپلو اورېدلو څخه ګټه پورته کړئ او په عمل کښې يې پياده کړئ.

۲ـ د کافرانو او منافقانو غوندې مه جوړېږئ چې هغوی په خولو باندې وايي چې مونږ د الله ﷻ احکام او قرآن کريم اورېدلی دی او قبول کړی مو دی حال دا چې په عمل کښې يې نه قبلوي او عمل پرې نه کوي. او دا ځکه چې دوی فطري استعداد د لاسه ورکړی دی، نه په ژبه حقه خبره کولی شي، نه په غوږونو باندې واقعي اورېدل کولی شي او بالآخره نه د عقلونو څخه مناسب کار اخستلی شي.

نو يقيناً ذکر شوي کافران او منافقان د الله ﷻ په نزد په ځمکه باندې حرکت کوونکي ساکښان دي چې انساني فضائل يې ټول د پښو لاندې کړي دي بلکې د څارويو څخه لا ډېر بدتر دي ځکه چې څارويو ته ذکر شوي فضائل نه دي ورکړی شوي او دوی ته ورکړئ شوي وه خو د پښو څخه يې لاندې کړه او په لوی لاس يې ځانونه د څارويو رتبې ته ورټيټ کړه، نو ځکه دوی ته د الله ﷻ دپلوه عذاب متوجه دی او څارويو ته متوجه نه دی.

۳ـ ای مؤمنانو! الله ﷻ دنياوي کارونه او عملونه په استعدادونو پورې مربوط کړي دي نو بې اطاعتي مه کوئ چې استعدادونه مو د منځه لاړ نه شي، که نه نو بيا به په تاسو کښې د کافرانو او منافقانو غوندې هيڅ خير نه وي او نصيحت به درباندې څه اثر نه کوي.

هغوی چې د څارويو رتبې ته ورټيټ کړی شوي دي اصلي وجهه يې دا ده چې په هغوی کښې د

قبول استعداد پاتې نه دی او په زړونو باندې يې مهر لګولی شوی دی د همدې کبله دوی د قرآن کريم فهم نه شي کولی.

نو که بالفرض په دوی کښې څه خير وی او د فهم او پوهې استعداد پکښې پاتې وی نو الله ﷻ به همدغه استعداد بې برخې نه وی پريښی او خپل ايتونه به يې ور اورولي وی او د دوي په زړونو کښې به يې ځای نيولی وی، خو خبره دغسې نه ده بلکې په دوی کښې د قبول دپاره هيڅ استعداد پاتې نه دی نو دوی ته په همدغه د بې استعدادئ په حال کښې د ايتونو وراورول د حکمت څخه خالي دي، ځکه چې که الله ﷻ په همدغه حال کښې دوی ته خپل ايتونه وراورولي وی نو ضرور به دوی بېرته مرتد شوي وی او مخونه به يې ترې اړولي وی او خپل خبث به يې يو ځل بيا ښکاره کړی وی ځکه چې د دوی دائمي حال همدا مخ اړول دي او دا کار د دوی عادت ګرځېدلی دی.

توضيحات

۱ـ مونږ د [الأعراف:۱۷۹] آيت لاندې هغه وجوه ليکلي دي په کومو باندې چې کافر انسان د څارويو څخه بدتر او زيات ګمراه دی، نو بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

څلور ډوله معلومات

۲ـ د الله ﷻ معلومات په لاندې څلورو ډولونو باندې ويشلې کېږي[۱]:

الف: ټول موجودات الله ﷻ ته په کامله توګه معلوم دي او هيڅ ډول کيفيت يې ترې پټ نه دی.

ب: الله ﷻ ته هغه کيفيتونه هم ښه پوره معلوم دي چې په موجوداتو باندې د عدم په حال کښې ورتلونکي وي، مثلاً چې کله دغه موجود معدوم شي نو د ده به دا-دا ډول کيفيت وي.

ج: ټول معدومات هم الله ﷻ ته ښه په دقت سره معلوم دي.

د: دا هم ورته پوره ښکاره ده چې که بالفرض دغه يا هغه معدوم موجود شي نو هغه به د کومو-کومو کيفيتونو درلودونکی وي.

په دې مقام کښې الله ﷻ په کنايي توګه د کافرانو څخه د ايمان د راوړلو استعداد سلب کړ چې که بالفرض په دوی کښې څه خير وی او استعداد يې درلودی نو الله ﷻ به ورباندې پوه وی ځکه چې الله ﷻ په ټولو موجوداتو باندې ښه پوره او کامل علم لري، نو د همدې کبله الله ﷻ دوی ته خپل ايتونه د تدبر او تفقه په توګه نه وراوروي.

نو که بالفرض الله ﷻ دوی ته د عدم استعداد سره-سره خپل ايتونه وراورولي وی نو دا به د لاندې دوه حالونو څخه خالي نه وی:

اول: يا به د دوی څخه اختيار سلب کړی شوی وي، نو په دې صورت کښې به دوی ته ايمان راوړلو هيڅ ګټه نه وي رسولې ځکه چې جبري ايمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

---

[۱] التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۴۵

دوهم: یا به یې اختیار باقي پرېښودلی شوی وي، نو په دې صورت کښې به دوی دستي بېرته کافر شوي وی او ارتداد به یې غوره کړی وی[۱].

نو دواړه صورتونه به د دوی په ګټه نه وي تمام شوي او علاوه په دې په جبر باندې وراورول د حکمت څخه هم مخالف دي او د الله ﷻ عادت یې هم مقتضی نه دی.

د قرآن کریم په نسبت د اورېدونکو ډولونه

۳ـ غیر مسلمان اورېدونکي د قرآن کریم په نسبت په لاندې څلورو ګروپونو باندې ویشل کېږي:

الف: هغه ګروپ خلک چې د قرآن کریم د اورېدلو څخه خانونه ساتي او ډارېږي چې په زړونو کښې مو بې اختیاره ځای ونه نیسي، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسۡمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَٱلۡغَوۡاْ فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَغۡلِبُونَ ﴾ [فصلت:۲۶] یعنې: او هغه کسان چې کفر یې اختیار کړی دی وايي چې دغه قرآن کریم ته غوږ مه نیسئ (مه یې اورئ) او (د قرائت په وخت) کښې یې شور کوئ شاید چې تاسو وربانديې غالب شئ (او په زړونو کښې مو ځای ونه نیسي).

ب: هغه غیر مسلمان ټولګی چې د اورېدولو په وخت کښې ورته توجه نه کوي چې دا څه وايي، لکه چې الله ﷻ د منافقانو څخه حکایت کوي چې: ﴿ وَمِنۡهُم مَّن يَسۡتَمِعُ إِلَيۡكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُواْ مِنۡ عِندِكَ قَالُواْ لِلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ﴾ [محمد:۱۶] یعنې: د کافرانو څخه ځینې هغه منافقان دي چې ستا خبرو ته په ظاهري ډول غوږونه ږدي (خو توجه ورته نه کوي) آن تردې چې کله ستا د حضور څخه بهر لاړ شي نو هغو کسانو ته چې الله ﷻ علم ورکړی دی وايي چې: هغه څه خبره وه چې محمد ﷺ دستي وکړه (زمونږ ورته فکر نه وه او نه یې مونږ د توجه لايقه بولو).

ج: هغه ګروپ چې قرآن کریم او احادیث صرف د دې دپاره لولي او هم یې لوستلو ته غوږونه ږدي چې څه د اعتراض ځای پکښې مونده کړي او په اسلام باندې د عیب ګوته کېږدي.

دا ډول خلک په کفري دنیا کښې زښت ډېر دي او په اسلامیاتو کښې دومره معلومات لري چې هغومره پکښې اکثره مسلمانان نه لري، حتی چې ځینو کافرانو خپل ټول عمرونه صرف د اسلامیاتو زده کړې ته وقف کړي دي خو د دې سره-سره عقیدې پرې نه لري او ایمان پرې نه راوړي.

د: هغه ګروپ چې قرآن کریم او نورو اسلامیاتو ته هم غوږونه ږدي او هم یې پخپله په دقت سره لولي او په حقائقو یې غور کوي، دوی د انصاف او عدالت څخه کار اخلي او بې طرفه قضاوت پکښې کوي.

په همدغه څلورم ګروپ کښې داسې خلک موندل کېږي چې د اسلام په حقانیت یې سرونه خلاصېږي او بالآخره په ایمان باندې مشرف ګرځي، لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

اول: یوه فرانسوي ډاکټر د قرآن کریم فرانسوي ترجمه په انصاف سره ولوستله او ویې لیده چې قرآن کریم د صحت ډېر زیات مراعت کړی دی چې نظافت ته یې اهمیت ورکړی دی، د خوراک او

---

[۱] روح المعاني ج۹ ص۱۸۹

څنګه چې په اعتدال باندې یې زور اچولی دی او بالآخره هغه نظریات یې څو قرنه وړاندې دنیا ته وړاندې کړي دي کوم چې نن سبا پرې ډاکټرانو اتفاق کړی دی، نو د همدې کبله هغه په ایمان باندې مشرف شو[۱].

دوهم: یوه انګریز په دقت سره د قرآن کریم انګریزي ترجمه لوستې وه او هغو مضامینو ته یې په انصاف سره کتلي وه کوم چې په دریابونو او بادونو پورې ارتباط لري نو ګومان یې کړی وه چې نبي کریم ﷺ په دریابونو کښې ډېر ګرځېدلی وه او په اصطلاح ډېر لوی بحري سیاح وه، نو کله یې چې معلومات واخستل او پوه شو چې نبي کریم ﷺ هیڅکله بحري سیاحت نه وه کړی او د دې سره-سره د هیچا شاګردي یې هم نه وه کړې نو دستي په ایمان باندې مشرف شو چې یقینًا نوموړی په حقه پیغمبر وه او ذکر شوي ټول معلومات ورته د وحې په توګه ورکړی شوي وه، که نه نو دومره معلومات هیڅوک د سیاحت څخه په غیر نه شي راغونډولی[۲].

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسۡتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمۡ لِمَا يُحۡيِيكُمۡۖ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَحُولُ بَيۡنَ ٱلۡمَرۡءِ وَقَلۡبِهِۦ وَأَنَّهُۥٓ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَٱتَّقُواْ فِتۡنَةً لَّا تُصِيبَنَّ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمۡ خَآصَّةًۖ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ﴿٢٥﴾ وَٱذۡكُرُوٓاْ إِذۡ أَنتُمۡ قَلِيلٌ مُّسۡتَضۡعَفُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ ٱلنَّاسُ فَـَٔاوَىٰكُمۡ وَأَيَّدَكُم بِنَصۡرِهِۦ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۴] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! د الله ﷻ دپاره او د پیغمبر ﷺ دپاره په هغه وخت کښې اجابت وکړئ چې تاسو هغه شي ته وبلي کوم چې تاسو ته ژوند دربښي (چې ټول تشریعات دي).

او (سستي پکښې مه کوئ څکه) تاسو پوه شئ چې یقینًا الله ﷻ هم د سړي او د ده د زړه په مابین کښې (کله-کله) حائل ګرځي (چې بیا په سړي کښې د اجابت استعداد ختمېږي).

او (هم پوه شئ چې) بې شکه الله ﷻ چې دی خاص همده ﷻ ته به تاسو (ټول) ورغونډ کړی شئ.

[۲۵] او (ای مؤمنانو!) د داسې ګناه څخه (خانونه) وساتئ چې هرومرو ستاسو د جملې څخه هغه (عذاب یې) خاص هغو کسانو ته نه رسېږي چې هغوی ظلم کړی دی (او د ذکرې شوې ګناه مرتکب شوي وي، بلکې اثر یې بې ګناه خلکو ته هم رسېږي).

او پوه شئ چې یقینًا الله ﷻ سخت عذابي دی (د سخت عذاب خاوند دی).

[۲۶] او (ای مؤمنانو!) تاسو هغه وخت درپه یاد کړئ چې تاسو (په عدد کښې) لږ وئ (او) په

---

(۱) تفسیر المنار ج۹ ص۶۲۹

(۲) تفسیر المراغي ج۹ ص۱۸۶

ځمکه کښې کمزوري وئ (او) ډارېدلئ چې خلک به مو وتښتوي (او تالا ترغه به شئ)، نو الله ﷻ تاسو ته پنا ځای درکړ او په خپل نصرت سره يې تاسو تائيد کړئ (قوت يې دروبانبه) او تاسو ته يې د پاکيزه شيانو څخه روزي درکړه (او د غنيمت مالونه يې درته حلال کړه)، شايد چې تاسو (په ذکرو شوو نعمتونو باندې) شکر وکړئ (او د شريعت په منلو کښې سستي ونه کړئ).

ارتباط

په دې ايتونو کښې د يو پلوه مونږ ته توصيه شوې ده چې په څه ډول باندې خپل فطري استعدادونه وساتلی شو او د بله پلوه د الله ﷻ د نصرت څه نور شرطونه (ځلورم، پنځم، شپږم، اوم) هم ښودلي شوي دي، چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! د دې دپاره چې خپل زړونه د مهر لګېدلو څخه بچ وساتلی شئ او د کافرانو پشان خپل فطري استعداد د لاسه ورنه کړئ نو په لاندې وصاياوو باندې کلک شئ.

۴_ کوم هدايات چې الله ﷻ تاسو ته درنازل کړي او نبي کريم ﷺ دروړي دي هغه ستاسو د معنوي ژوند ساتونکي دي، نو کله چې د الله ﷻ پيغمبر ﷺ تاسو هغو ته وروبلي او يا ورويلل شئ نو په جلتۍ سره يې اجابت وکړئ او په عمل کښې يې پياده کړئ.

۵_ ای مؤمنانو! لاندې دوه وصيتونه هم په ياد ولرئ او پرې پوه شئ:

الف: دا خبره يقيني ده چې کله-کله الله ﷻ د سړي او د ده د زړه ترمنځ حائل کېږي او اراده يې په خپل حال نه پاتې کېږي، د سړي زړه د الله ﷻ په اختيار کښې دی هر طرف ته يې چې اړوي هغه طرف ته يې اړوي، نو د وخت څخه استفاده وکړئ او د نن کار سبا ته مه پرېږدئ.

ب: دا هم يقيني ده چې تاسو ټول به د الله ﷻ حضور ته ورغونډول کېږئ او هېڅوک به ترې خلاصون ونشئ موندلی نو ځانونه ورته اماده کړئ او د دې ژوند څخه د هغه ژوند دپاره ګټه واخلئ.

۶_ ای مؤمنانو! په تاسو باندې لکه څنګه چې د مصيبتونو څخه د خپلو ځانونو ساتل لازم دي همدارنګه درباندې دا هم لازمه ده چې نور خلک هم د مصيبتونو څخه بچ وساتئ، نو په همدې بنياد دهغو فتنو او ګناهونو څخه هم پرهيز وکړئ چې ستاسو د ډلې څخه صرف ظالمانو ته مصيبت نه جوړېږي بلکې غير ظالمان (بې ګناه خلک هم) پکښې سوزول کېږي.

نو ای مؤمنانو! که د دغسې ګناهونو مرتکب شئ نو پوره واضحه ده چې عذاب به مو لا سخت او دروند شي، او يقيناً د الله ﷻ د عذابونو څخه شديد عذاب هم يو عذاب دی چې په ذکر شوي صورت کښې به يې تاسو لايق جوړ شئ.

۷_ ای مؤمنانو! په تاسو باندې لازمه ده چې هم د الله ﷻ د عذاب د ډاره د شريعت اجابت وکړئ او هم د نعمتونو د شکرانې د کبله د شريعت په تعميل کښې کرندې ګامونه واخلئ. نو د همدې مطلب دپاره د الله ﷻ لاندې نعمتونه درپه زړه کړئ:

الف: تاسو هغه وخت درپه یاد کړئ چې تاسو هم د کم د حیثه او هم د کیف د حیثه ډېر کمزوري وئ، شمېره مو ډېره لږه وه او په ټوله ځمکه کښې مو کومکیان او لاس نیوونکي نه درلوده، حتی تاسو ډارېدلئ چې خلک به مو د مرغانو په څېر په منښوکو کښې وتښتوي او د نجات دپاره به هیڅ ځای او هیڅوک مونده نه کړئ.

مګر الله ﷻ فضل وکړ هم یې د نجات دپاره یو ځل حبشه او بل ځل مدینه منوره درته پناځای جوړ کړ. ستاسو دښمنانو ډېر زیار وویست چې د نجات ځایونه دربانديې تنګ کړي او هلته هم ترې په خوشاله زړه ژوند ونه کړئ، خو الله ﷻ درسره نصرت وکړ او د دښمنانو دسیسې مو شنډې او بې نتیجې وګرځېدې، حتی چې تاسو هم د کم د حیثه قوي جوړ شوئ چې عدد مو زیات شو او ډېر خلک په ایمان باندې مشرف شوه، او هم د کیف د حیثه قوي شوئ او کمزوري مو ختمه شوه چې خپل قوي دښمن مو په ګونډو کړ.

یا په بل عبارت: الله ﷻ ستاسو کومک هم په انسانانو سره وکړ لکه د مدینې منورې انصار او هم یې په پرښتو سره قوي کړئ لکه د بدر د غزا په میدان کښې.

ب: په دې باندې علاوه، تاسو د هجرت په حالاتو کښې پوره خوراک او څښاک نه درلود او لومړنې ضروریات مو کم وه خو الله ﷻ دربانديې فضل وکړ ستاسو ذکر شوي اړتیاوې یې پوره کړې او د غنیمت د مالونو خوراک یې درته حلال وګرځاوه کوم چې ستاسو څخه وړاندې هیڅ امت ته نه وه حلال کړی شوي.

نو ای مؤمنانو! تاسو ته څکه وړاندې حالات درپه یاد کړی شوه ترڅو تاسو د الله ﷻ احسانات او نعمتونه په نظر کښې ونیسئ او د شریعت په تعمیل کښې سستي ونه کړئ ترڅو تاسو په نتیجه کښې د شکر ګذارانو څخه وشمېرل شئ او د شاکرانو اجرونه په دنیا او آخرت کښې مونده کړئ.

توضیحات

۱ـ ابو سعید بن المعلی ﷺ وایي چې زه په لمانځه باندې ولاړ وم چې نبي کریم ﷺ راباندې تېر شو او غږ یې راته وکړ چې راشه، زه ترهغه ورنغلم ترڅو مې چې لمونځ ختم کړ، چې بیا ورغلم نو نبي کریم ﷺ راته وویلې چې: «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ»[۱] یعنې: ته څه شي منعه کړې چې ماته راشې؟ آیا الله ﷻ نه دي ویلي چې کله تاسو د الله ﷻ پیغمبر وبلي نو اجابت یې وکړئ.

"حَوْل" څه معنی؟

۲ـ د ﴿يَحُولُ﴾ کلمه د "حَوْل" څخه اشتقاقه شوې ده او "حَوْل" دوه معناوې لري چې یوه تغیر ده او بله انفصال (جدا کول) دي[۲].

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۹

(۲) مفردات الراغب ص۱۳۶

په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده مګر مفسرينو پکښې زښت ډېر تفسيرونه کړي دي چې تقريبًا لسو ته رسېږي[1] او دا آيت شريف د ټولو تفسيرونو تحمل کولی شي[2] مګر کوم تفسير چې مونږ ته غوره ښکارېږي هغه دا دی:

کله چې د الله ﷻ اراده وشي او حکمت يې غوښتنه وکړي نو الله ﷻ د سړي او د ده د زړه ترمنځ حائل شي، څه يې چې پخوا کولی شو هغه نه شي کولی او څه يې چې پخوا ويلی شوه په هغو باندې يې بيا ژبه نه ګرځي، او يا په بل عبارت: استعداد يې ختم شي او په زړه باندې يې مهر ولګېږي. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای مؤمنانوا د الله ﷻ او د ده د پيغمبر ﷺ په اجابت کښې سستي مه کوئ او په جلتئ سره يې مننه وکړئ ځکه چې په يوه حکم کښې سستي کول په بل حکم کښې دسستی طريقه جوړېږي او په همدې تسلسل کښې دا خطر شته چې په مهر لګېدلو باندې تمامه او استعداد مو بالکل ختم شي، لکه د ځينو کافرانو چې ختم شوی دی.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په ډېرو احاديثو کښې اشاره کړې ده چې ځينو مفسرينو کرامو[3] راغونډ کړي دي او مونږ د [البقرة:٦] آيت او د [الأنعام:١١٠] آيت لاندې د الله ﷻ په فضل ښه شرحه کړې دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، هيله ده چې محققين هلته يو ځل مراجعه وکړي چې موضوع ډېره مهمه ده.

دلته "فِتۡنَة" د ګناه معنی ورکوي

٣_ مونږ د [البقرة:١٩٣] آيت لاندې ليکلي دي چې د ﴿ فِتۡنَةً ﴾ کلمه د ګناه (ذنب) په معنی باندې هم استعمالېږي، زمونږ په فکر په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه همدغه معنی ورکوي نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي:

ای مؤمنانو! د شرعي احکامو استجابت او مننه د لاندې دوه وو وجوهو د کبله وکړئ:

الف: هسې نه چې عدم استجابت او عدم مننه مو په زړه باندې د مهر د لګېدلو سبب جوړ شي او د استجابت صلاحيت بالکل د لاسه ورکړئ.

ب: هسې نه چې د خپلو ګناهونو په سبب سره ځينې بې ګناه بندګان په دنياوي عقوباتو باندې هم لتاړ کړئ، ځکه چې په ګناهونو کښې ځينې داسې ګناهونه هم شته چې په دنيا کښې د لوی مصيبت سبب ګرځي او يوازې ظالمان نه بلکې غير ظالمان او بې ګناه مخلوقات پکښې هم بچ نه شي پاتې کېدلی.

په همدې تفسير باندې لاندې نصوص هم دلالت کوي، د ښه وضاحت دپاره يې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ظَهَرَ ٱلۡفَسَادُ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ بِمَا كَسَبَتۡ أَيۡدِي ٱلنَّاسِ ﴾ [الروم: ٤١]

[1] زاد المسير ج٣ ص٢٣١؛ المحرر الوجيز ج٨ ص٣٩
[2] تفسير الطبري ج٦ ص٢١٧
[3] تفسير ابن كثير ج٢ ص٢٩٨؛ تفسير القاسمي ج٨ ص٣٥

يعني: په وچه او لمده (بنارونو او دريابونو) کښې د هغو ګناهونو د کبله فساد واقع کېږي (او وچکالي راځي) چې د خلکو لاسونو کړي وي (او بيا پکښې د ماهيانو غونډې بې ګناه مخلوقات هم تباه کېږي).

دوهم: د نبي کريم ﷺ د يوه اورېده حديث مضمون دی[1] چې:

الف: په هيڅ قوم کښې فاحشه (زنا) نه عامېږي مګر په هغوی کښې به الله ﷻ طاعون (وبا مرض) او نور دردونه زيات کړي (لکه ايدز مرض).

ب: او هيڅ قوم په تله او پيمانه کښې کمبود نه واقع کوي مګر هغوی به په وچکالۍ او د پاچاهانو په ظلم باندې ونيولی شي.

ج: او هيڅ قوم د خپلو مالونو زکاتونه نه ايساروي مګر په هغوی باندې به باران بند کړی شي.

د: هيڅ قوم عهدونه نه ماتوي مګر الله ﷻ به وربانډې خارجي دښمن مسلط کړي.

ه: هيڅ قوم د الله ﷻ په کتاب (قرآن) باندې په انتخابي توګه عمل نه کوي چې ځينې ايتونه يې عملي کوي او ځينې يې د پښو لاندې کوي مګر الله ﷻ به دوی په خپلو منځو کښې په جنګ کړي.

سبحان الله نن ورځ[2] همدغه پنځم حکم په مونږ (افغانانو) باندې صادق دی چې د اتفاق او اتحاد ايتونه مو په څوارلس کلن جهاد کښې د پښو لاندې کړي وه او تر آخره پورې متحد او متفق نه شوو، نو اوس سره په کلکه جګړه بوخت ياستو. اللّهم النجاة، اللّهم النجاة، برحمتك يا أرحم الراحمين.

دريم: زينب رضي الله عنها (د مؤمنانو مور) په يوه اورېده حديث کښې وايي چې: ما نبي کريم ﷺ ته وويلي چې ايا مونږ به په داسې حال کښې هم هلاکېږو (عذاب به راباندې نازلېږي) چې په مونږ کښې به صالحان هم موجوديت لري؟ نو نبي کريم ﷺ وفرمائل چې: «نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ»[3] هو کله چې (په تاسو کښې) پليتي (ګناهونه) ډېر شي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: هغه کومه ګناه ده چې د هغې په سبب په ګناهګارانو او بې ګناهو باندې عام عذاب نازلېږي؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو[4] ذکر شوې ګناه د امر بالمعروف او نهي عن المنکر ترک کول ګڼلي ده او د لاندې حديث شريف غونډې احاديث يې د ذکر شوي آيت شريف په تفسير کښې ليکلي دي چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الْمُنْكَرَ وَلَا يُغَيِّرُوهُ أَوْشَكَ اللهُ أَنْ يَعُمَّهُمْ بِعِقَابِهِ»[5] يعني: يقيناً چې کله خلک بدکار وګوري او تغير ورنه کړي نو نږدې ده چې

---

(۱) سنن ابن ماجه ص ۲۹۰

(۲) ۱۳۷۴/۱۱/۸ هـ ش

(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۸

(۴) تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۹۸؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۳۶؛ تفسير القرطبي ج۷ ص۳۹۱

(۵) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۲

الله ﷻ خپل عذاب تولو ته شامل کړي (برابره خبره ده چې ګناه یې کړې وي او که نه).

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې هغوی به د همدغې ګناه نوم د مثال په توګه اخستی وي او حصر به یې مطلب نه وي، نو په کار دي چې په دې مقام کښې د ﴿ فِتۡنَةً ﴾ کلمه په خپل عموم سره پرېښودلی شي ترڅو تولو ګناهونو ته شامله شي، لکه په دین کښې بدعتونه کول، بې اتفاقي، جهاد پرېښودل او د جنګ د میدان څخه تښتېدل او داسې نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: الله ﷻ فرمایي ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾ [فاطر:۱۸] یعنې: او هېڅ یو ګناهګار نفس د بل نفس پېټی نه په شا کوي (د هر چا ګناه په خپله غاړه ده)؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا د یوه کس په ګناه بل څوک نیول کېږي؟

مونږ وایو چې: یقیناً د هرچا ګناه په خپله غاړه ده او هیڅوک د بل چا ګناه په غاړه نه شي اخستی مګر د دنیا مصائب عام راځي ځکه چې دا په حقیقت کښې زواجر دي اصلي جزاګاني نه دي، لکه چې په همدې مضمون باندې ذکر شوی [الروم:۴۱] آیت دلالت کوي، لاندې وضاحتونه هم ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِقَوْمٍ عَذَابًا أَصَابَ الْعَذَابُ مَنْ كَانَ فِيهِمْ ثُمَّ بُعِثُوا عَلَى أَعْمَالِهِمْ»[۱] یعنې: کله چې الله ﷻ په کوم قوم باندې (په دنیا کښې) عذاب نازل کړي نو عذاب هغو تولو خلکو ته رسېږي چې په دوی کښې موجودیت لري بیا به (د قیامت په ورځ) د خپلو اعمالو په معیار راپورته کړی شي (او بې ګناه خلکو دپاره به د ګناه د بښلو سبب جوړ شي).

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه فاجر لښکر ذکر وکړ چې ټول به په ځمکه کښې خسف کړی شي، نو ام سلمی (أم المؤمنين) رضي الله عنها ترې پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! د هغه چا به څه حال وي کوم چې په زور باندې په لښکر کښې بیولی شوی وي؟

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: "يُخْسَفُ بِهِ مَعَهُمْ وَلَكِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى نِيَّتِهِ"[۲] هغه به ورسره خسف کړی شي مګر د قیامت په ورځ به په خپل نیت باندې راپورته کړی شي.

ج: یوه ورځې یوه سړي وویلې چې ظالم فقط خپل ځان ته ضرر رسوي او بس. نو ابو هریره ﷺ درو کتل او ورته یې وویلې چې دغسې نه ده، سوګند په الله ﷻ چې: «حَتَّى الْحُبَارَى لَتَمُوتُ فِي وَكْرِهَا هُزَالًا لِظُلْمِ الظَّالِمِ»[۳] یعنې: آن تردې چې هرومرو د حباری په نوم مرغۍ د ډنګروالي د کبله د ظالم د ظلم د وجې په خپله جاله کښې مړه کېږي.

دغه مرغۍ ډېره اوږده مسافه طی کوي ترڅو د خوراک دپاره دانې موندې کړې، نو کله چې دغه مرغۍ د وچکالۍ د کبله مړه کېږي نو نورې مرغۍ خو به لاپخوا د لوږې مړې شوې وي.

---

[۱] صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۵۳
[۲] صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۸
[۳] شعب الإیمان للبیهقي ج۷ ص۵۴

سوال جواب

٥ـ که څوک وايي چې: د ﴿ لَّا تُصِيبَنَّ ﴾ کلمه به د لاندې دوه وو احتمالونو څخه خالي نه وي:

الف: يا به د منفي مضارع صيغه وي او د ﴿ فِتْنَةً ﴾ دپاره به صفت واقع شوی وي چې محلاً به منصوبه وي، په دې تقدير اعتراض دا دی چې د تاکيد نون په منفي مضارع پورې اتصال نه شي مونډلی او دلته خو د تاکيد نون ورپورې اتصال لري.

ب: يا به د نهي معلومه صيغه وي، په دې تقدير سوال دا دی چې انشائيه جمله خو صفت نه شي واقع کېدلی ترڅو د ﴿ فِتْنَةً ﴾ دپاره صفت شي او محلاً منصوبه شي؟

مونږ وايو چې: په همدې هکله که څوک اوږد بحث غواړي نو ځينو اوږدو تفاسيرو[1] ته دې مراجعه وکړي، زمونږ په نزد لومړنی صورت غوره ښکاري او د تاکيد نون اګر چې د جمهورو نحويانو په نظر په منفي مضارع پورې اتصال نه شي مونډلی مګر ځينې نحويان يې جائز بولي[2].

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَتَّقُواْ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾ ﴾

[٢٧] ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! د الله ﷻ او د ده د پيغمبر ﷺ سره خيانت مه کوئ (شريعت عملي کړئ) او په خپلو امانتونو کښې هم خيانت مه کوئ (يو د بل امانت مه خيانتوئ) حال دا چې تاسو پوهېږئ (نېک او بد پېژنئ).

[٢٨] او پوه شئ چې يقيناً ستاسو مالونه او ستاسو اولادونه (ستاسو دپاره) امتحان دی (نو پام کوئ چې پکښې ناکام نه شئ) او (هم پوه شئ چې) بې شکه الله ﷻ چې دی د ده ﷻ په نزد لوی اجر دی (تاسو ته يې ګټل په کار دي).

[٢٩] ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! که چرته تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ (او تقوی وکړئ) نو الله ﷻ به تاسو ته حقيقي ذکاوت درکړي (چې ګټه او تاوان به پرې جدا کولی شئ) او هم به ستاسو څخه ګناهونه ورژوي او مغفرت (ښښنه) به درته وکړي، او الله ﷻ د لوی فضل خاوند دی.

ارتباط او شان نزول

په دې ايتونو کښې د الله ﷻ د نصرت څو نور شرطونه (اتم، نهم، لسم) هم ښودلي شوي دي.

---

(١) روح المعاني ج٩ ص١٩٣؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٢ ص٣٠٣

(٢) البحر المحيط ج٥ ص٣٠٤

اما د شان نزول په باره کښې يې څو متعدد واقعات روايت شوي دي[۱] لاندې يوه واقعه د مثال په توګه ولولئ چې:

۱ـ د ابو سفيان په مشرۍ د قريشو يوه قافله د شام په لور د تجارت دپاره روانه شوه مګر د بېرته راتګ په وخت کښې جبرائيل ﷺ نبي کريم ﷺ ته وحې وکړه چې ذکره شوې قافله په فلانۍ فلانۍ ځای کښې ده نو تاسو مخې ته ورووځئ خو خبره پټه وساتئ. مګر يوه (منافق) سړي همدغه خبره وليکله چې: "إِنَّ مُحَمَّدًا يُرِيْدُكُمْ فَخُذُوْا حِذْرَكُمْ"[۲] يعنې نبي کريم ﷺ تاسو ته نيت کړی دی (چې حمله درباندې وکړي) نو د خپل ډار سامان درسره واخلئ (او پام وکړئ). نو د ذکر شوې قافلې مشر (ابو سفيان) ته يې ورواستوله، نوموړی ترډغه وخته پورې لا د "رضي الله عنه" لائق نه وه ګرځيدلی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: ځينو مفسرينو کرامو خو د ذکرو شوو ايتونو شان نزول د ابو لبابه ﷺ قيصه ښودلې ده[۳] چې د بني قريظه وو په غزا کښې واقع شوې ده، حال دا چې هغه خو د بدر د غزا څخه تقريباً دوه کاله وروسته پېښه شوې ده. نو پوښتنه دا ده چې ايا وروستنۍ واقعه د وړاندې نازل شوو ايتونو دپاره شان نزول جوړېدلی شي؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو د شان نزول اطلاق په مصداق باندې هم کاوه[۴] او د مصداق دپاره خو د زماني يووالی ضرور نه دی بلکې د ټولو ايتونو مصداقاتو په مختلفو زمانو کښې تحقق موندلی دی او لا د قيامت د ورځې پورې به تحقق ومومي.

د مطلب خلاصه

يعنې ای مؤمنانو! د الله ﷻ د نصرت لاندې څه نور شرطونه هم درسره په ياد ولرئ:

۸ـ تاسو مه د الله ﷻ سره خيانت کوئ چې فرائض يې پرېږدئ او حدود يې د پښو لاندې کړئ او مه د پيغمبر ﷺ سره چې سنتو ته يې شا کړئ او اسرار يې مشرکانو او کافرانو ته افشاء کړئ، او بالآخره مه د مؤمنانو سره خيانت کوئ چې سپارل شوي امانتونه بېرته ورنه کړئ او په مالونو کښې يې په غلا او نورو ناجائزو طريقو باندې تصرف وکړئ.

ای مؤمنانو! ذکر شوي خيانتونه چې د هرچا د پلوه واقع شي بد کارونه دي مګر که ستاسو د پلوه واقع شي نو ډېر بد دي ځکه چې تاسو خو پوه ياست او په تحريم باندې يې عقيدې لرئ.

۹ـ ای مؤمنانو! تاسو پوه شئ چې ستاسو مالونه او ستاسو اولادونه تاسو ته د امتحان دپاره درکړی شوي دي نو ډېر پام وکړئ چې په امتحان کښې ناکام نه شئ چې د الله ﷻ د نصرت انډيوالي

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۳۴
(۲) الدر المنثور ج۴ ص۴۸
(۳) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۷
(۴) تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲؛ تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷

حال دا چې لوی اجر خو د الله ﷻ په نزد دی او
په درخځه وشکېږي او د لوی اجر څخه به محروم شي؛
بس، نه په مالونو کښې شته او نه په اولادونو کښې.

۱۰_ ای مؤمنانو! د ټولو په آخر کښې د الله ﷻ د نصرت یو مهم شرط کلک ونیسئ چې تولو
شرطونو ته د بنیاد او محور حیثیت لري چې هغه تقوی (د الله ﷻ څخه ډار) دی او بس.

که تاسو د الله ﷻ څخه ډار د همیشه دپاره د خپلو ځانونو سره وساتئ؛ نو برسېره په دې چې د
الله ﷻ نصرت به ستاسو سره ملګری وي لاندې نور انعامونه به هم الله ﷻ تاسو ته درپېرزو کړي:

الف: تاسو ته به الله ﷻ په زړه کښې داسې رڼا درواچوي چې په هغې باندې به د حق او باطل په
منځکښې ډېر ښه تمیز کولی شئ او د ښه قوي فراست خاوندان به جوړ شئ؛

ب: وړې ګناهونه به درځخه ورژوي.

ج: لوی ګناهونه به درته وبښي او دا ځکه چې الله ﷻ د لوی فضل خاوند دی، انعامات او
فضائل د ده ﷻ په نزد باندې څه کمبود نه لري.

توضیحات

۱_ د ﴿تَخُونُوا﴾ کلمه د "خِیَانَة" څخه اشتقاقه شوې ده، "خِیَانَة" او "نِفَاق" دواړه په پټه کښې د
نقصان د واقع کولو څخه عبارت دي خو "خِیَانَة" د عهد او امانت په نقصان کښې استعمالېږي او
"نِفَاق" د دین په نقصان کښې استعمال مومي[۱].

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ او د ده د
پیغمبر ﷺ سره خیانت مه کوئ او په پټه او ښکاره (دواړو) حالاتو کښې پرې ښه په جدیت سره عمل
وکړئ ځکه چې الهي شریعت خو د الله ﷻ امانات دي او تاسو پرې عهد کړی دی. همدارنګه په
خپلو منځو کښې هم د عهدونو او امانتونو مراعات وکړئ او نواقص پکښې مه واقع کوئ چې د
الله ﷻ د نصرت مخه ونیسي.

فُرقَان څه معنی؟

۲_ د "فُرْقَان" کلمه د هغه شي دپاره نوم دی چې حق او باطل سره جدا کوي[۲] مګر په دې مقام
کښې مفسرینو کرامو په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۳] خو کوم تفسیر چې مونږ ته غوره
ښکاري هغه دا دی چې "فُرْقَان" د هغه ذکاوت څخه عبارت دی په کوم سره چې سړی په دنیا او
آخرت کښې خپله ګټه او تاوان سنجولی شي او حق پرې د باطل څخه جدا کولی شي، همدغه ذکاوت
ته په لاندې نصوصو کښې اشاره شوې ده:

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۶۲
(۲) مفردات الراغب ص۳۹۲
(۳) روح المعاني ج۹ ص۱۹۶؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۳۵

الف: الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَٰتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴾ [الحجر:٧٥] يعني: يقينًا په دغه (ذکر شوي بيان) کښې هرومرو د مهارت (ذکاوت) درلودنکو دپاره (د عبرت) دلايل شته دي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللهِ»[(١)] يعني: د مؤمن د فراست (ذکاوت) څخه ځانونه وساتئ؛ چې يقينًا نوموړی د الله ﷻ په (ورکړې شوي) رڼا باندې کتل کوي.

ج: النواس بن سمعان ﷺ (چې يو متقي صحابي وه) وايي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! بِرّ او اثم (نېکي، او ګناه) څه شی دي؟ نو نبي کريم ﷺ راته وفرمائل چې: «البِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالإِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ»[(٢)] بر د نېک خوی څخه عبارت دی او ګناه هغه شی دی چې په سينه (زړه) کښې دې ښوربږي (ته پرې مطمئن نه يې) او ته نه خوښوې چې خلک وربانديې اطلاع حاصله کړي (او ورباندې خبر شي).

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ﴾ [الطلاق:٢_٣] يعني: او هرڅوک چې د الله ﷻ څخه تقوی وکړي نو الله ﷻ به ده لره (د غمونو او مشکلاتو څخه) د وتلو ځای ورپيدا کړي او د داسې خوا څخه به (حلاله) روزي ورکړي چې د ده به ګومان هم نه وي (او په خيال کښې به يې هم نه ګرځي).

نو پوښتنه دا ده چې تاسو په څه منظور د "فرقان" کلمه په دې مقام کښې په مخرج سره تفسيره نه کړه؟

موږ وايو چې: تقوی (د متقي دپاره) د ميوه دارې ونې مثال لري چې هلته يې يوه مېوه ښودلې شوې ده او دلته يې بلې مېوې ته اشاره شوې ده، نو څه ضرورت نشته چې دواړه ايتونه په يوه مضمون باندې حمل کړو، حال دا چې تاسيس د تاکيد څخه بهتر دی.

﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ۚ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ۝٣٠ ﴾

[٣٠] او (ای پيغمبره!) هغه وخت (مؤمنانو ته) ورياد کړه چې ستا په باره کښې هغو کسانو پټ تدبير کاوه (کومو) چې کفر اختيار کړی وه، ترڅو تا د حرکته وغورځوي (بندي دې کړي او) يا دې ووژني (او بالآخره) يا دې (د وطنه) وباسي.

او دوی (دغسې) تدبير کاوه او الله ﷻ (د دوی په ضد) تدبير کاوه، او الله ﷻ د ټولو تدبير کوونکو بهتر تدبير کوونکي دی (د ده ﷻ تدبير هميشه بريالی وی).

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٥
(٢) صحيح مسلم ج٢ ص٣١٤

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ مؤمنانو ته هغه نعمتونه وریاد کړي وه کومو چې د همدوۍ پورې اړوند درلود، لکه قوت او ډېروالی او داسې نور، دلته د هغه لوی نعمت په زړه کولو ته متوجه کړی شوي دي چې مستقیمًا په نبي کریم ﷺ باندې نازل کړی شوی وه او په حقیقت کښې په ټولو مؤمنانو باندې نعمت دی چې نبي کریم ﷺ ته يې د قریشو د قوي دسیسې څخه نجات ورکړ.

۲ـ هلته د نصرت شرطونو ته اشاره شوې وه او دلته د الهي نصرت یو مهم مثال ته اشاره شوې ده، چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! ته پخپله هغه وخت درېه زړه کړه چې مشرکانو ستا دپاره یو مهلک پلان سنجولی وه چې یا دې بندي کړي، یا دې ووژني او بالآخره یا دې د وطنه وشړي ترڅو نوموړي وخت ته د مؤمنانو هم توجه وروارړي چې په څومره خارق العاده توګه الله ﷻ د هغوی دسیسه شنډه کړه او په څومره معجزانه توګه يې تاته نجات درکړ.

۲ـ ای پیغمبره! د ذکرې شوې قیصې نور تفصیل ته څه اړتیا نشته، مؤمنانو (صحابه وو کرامو ﷺ) ته ښه پوره معلومه ده، ټول پوهېږي چې په دغه وخت کښې د ټولو مؤمنانو سره عمومًا او ستا سره خصوصًا الله ﷻ ډېر ښه نصرت وکړ چې کافرانو ستا د وژلو تدبیر کاوه او الله ﷻ ستا د نجات تدبیر کاوه خو په نتیجه کښې د الله ﷻ تدبیر کامیاب شو او د هغوی تدبیر د خاورو سره برابر شو او دا ځکه چې الله ﷻ د ټولو تدبیر کوونکو څخه بهتر تدبیر کوونکی دی او هیڅوک يې مقابله نه شي کولی.

توضیحات

۱ـ د ﴿يَمْكُرُ﴾ کلمه د "مَكْر" څخه اشتقاقه شوې ده او د "مَكْر" معنی مونږ د [آل عمران:۵۴] آیت لاندې لیکلې ده ـ والحمدلله ـ چې بیا لیکلو ته يې اړتیا نه ګورو.

"دار الندوه" د کوم ځای نوم دی؟

۲ـ په عربي لغت کښې مشورې ته او یا مشوره کوونکو ته "نَدْوَة" ویل کېږي، نو "دَارُالنَّدْوَة" د هغه کور نوم وه چې قصي بن کلاب (د قریشو غور نیکه) د دې دپاره جوړ کړی وه چې د قریشو مهم مسائل پکښې په مشوره سره فیصله کړي[1]. دا کور د ده په اولاده کښې د هغه د مرګ څخه وروسته هم باقي پاتې شو حتی چې یوه ورځې په ذکر شوي کور کښې د نبي کریم ﷺ په باره کښې هم د وخت مشران او غټان سره مشورې ته کښېناسته او ډېر خطرناک پلان يې وسنجاوه خو الله ﷻ په خپل فضل سره شنډ کړ او نبي کریم ﷺ ته يې نجات ورکړ.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۴۲

د نبي کريم ﷺ د نجات قيصه

۳_ که څه هم ذکره شوې قيصه د سيرت کتابونو[۱] او مفسرينو کرامو[۲] ډېره ښه مفصله ليکلې ده مګر مونږ بې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې د آيت شريف تفسير ورپورې تعلق لري، د زيات تفصيل دپاره دې محترم لوستونکي هملته مراجعه وکړي، ټکي دا دي:

الف: کله چې د نبي کريم ﷺ سره د مدينې منورې دوه وو قومونو (اوس، خزرج) معاهده وکړه او د مهاجرينو ورتګ هلته پيل شو نو قريش په ډېر خطر کښې پرېوتل او تشويش ورسره پيدا شو چې هسې نه چې نبي کريم ﷺ هم هلته هجرت وکړي او زمونږ په مقابل کښې يوه قوي جبهه تشکيله کړي او بالآخره په مکه معظمه باندې خپل تسلط قائم کړي.

ب: نو د ذکر شوي خطر د مخنيوي دپاره ټول مشران او سپين روبي په دارالندوه کښې سره راټول شوه ترڅو په دې باره کښې يوه قاطع دريځ ته ورسېږي.

ج: په اصطلاح د اهل الحل والعقد په شورى او يا په اولسي جرګه کښې لاندې وړانديزونه مطرح کړى شوه:

اول: د ځينو وړانديز دا وه چې بايد نبي کريم ﷺ په يوه توره تياره خونه کښې بندي کړى شي او دومره اذوقه (خوراک، څښاک) په يوه درويځه کښې ورواچولى شي چې خپل روزمره ژوند ته پرې ادامه ورکړى شي، او بايد دا کار د ده د مرګه پورې جاري پرېښودل شي. يا په بل عبارت: اول ځل وړانديز وکړى شو چې بايد په نبي کريم ﷺ باندې عمري قيد وخېژولى شي.

مګر دا نظر تائيد نه شو د دې په خاطر چې دا اساسي علاج نه دى، ممکنه ده چې کوم وخت د بند څخه نجات مونده کړي او د ډېرو پيروانو په درلودلو سره زمونږ مقاومت مات کړي.

دوهم: دوهم وړانديز دا وه چې بايد د وطنه وشړل شي چې دغمه يې خلاص شو په بل وطن کښې چې څه کوي هغه به کوي، هغوى پوهيږي او کار يې.

دا نظر هم د بحث په جريان کښې رد شو او وړاندې کوونکي يې مخاطب شوه چې تاسو خو په لوى لاس ځا کنئ او خانونه پکښې وراچوئ، مونږ د همدې څخه په ډېر خطر کښې ياستو چې نوموړى به په بل وطن کښې پياوړى شي او زمونږ ملاوې به ماتې کړي، د همدې کبله مو اضطراري غونډه تشکيله کړې ده.

دريم: وروستنى وړانديز د ابو جهل وه چې بايد د هر قوم څخه يو-يو تن پياوړى زلمى خوښ کړى شي ترڅو د زلميانو يو غښتلى ټولګى تشکيل شي، بيا دغه ټولګى په يوه ځل په نبي کريم ﷺ باندې د تورو ګذارونه وکړي او په قتل به يې ورسوي، نو په نتيجه کښې به بنو عبد مناف (د نبي کريم ﷺ نژدې ټبر) ونه شي کړى چې د خپل ټول قوم سره په جنګ شي او قصاص واخلي نو د مجبورى

[۱] سيرت ابن هشام ج ۲ ص ۹۳
[۲] تفسير الطبري ج ۶ ص ۲۲۷

د کبله به د دیت په اخستلو باندې راضي شي، نو ټول قومونه به په شریکه توګه دیت ورکړو چې د یو پلوه به د دیت ورکول درووند تمام نه شي او د بله پلوه به په اساسي توګه د خطر څخه بچ شو.

د: ذکر شوی وړاندیز د ټولې شورئ خوښ شو او د رایو په اتفاق باندې یې تصویب کړ حتی چې هیڅوک یې مخالف نه وه.

هـ: نو په همدې منظور یې د نبي کریم ﷺ کور د محاصرې لاندې ونیوه او د هغه ځای څارنه یې هم کوله په کوم ځای باندې به چې نبي کریم ﷺ استراحت کاوه، ترڅو د کور څخه د بهر راوتلو په وخت کښې وربانډې په اجتماعي توګه یوه مرګوني حمله وکړي.

و: په عین وخت کښې جبرائیل ﷺ د اسمانه راښکته شو او نبي کریم ﷺ ته یې د کافرانو ټوله نقشه ټکې په ټکې شرحه کړه او هم یې ورته د الله ﷻ د پلوه د هجرت کولو د اجازې وحې وکړه.

ز: نبي کریم ﷺ د خپل استراحت په ځای باندې علي ﷺ ته د استراحت کولو امر وکړ او پخپله په توره شپه کښې د خپل کور په دروازه باندې په داسې حال کښې بهر شو چې ﴿ يسٓ ۝ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ﴾ آن تر ﴿ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ پورې ایتونه یې لوستل.

ح: الله ﷻ ټول محاصره کوونکي په نبي کریم ﷺ باندې ړانده کړه چې د یوه کس نظر هم پرې واقع نه شو او په پټه سره یې د یوه غره په سمڅه (غار) کښې ځای ونیوه، چې په [التوبة: ۴۰] آیت کښې ورته اشاره راروانه ده.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا قَالُوا۟ قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَآءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَٰذَآ ۙ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ۝٣١ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝٣٢ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ۝٣٣ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓا۟ أَوْلِيَآءَهُۥٓ ۚ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُتَّقُونَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝٣٤ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِندَ ٱلْبَيْتِ إِلَّا مُكَآءً وَتَصْدِيَةً ۚ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ۝٣٥ ﴾

[۳۱] او کله چې په دوی (مشرکانو) باندې زمونږ ایتونه ولوستلی شي نو دوی وایي چې: مونږ (هم قیصي) اوریدلي دي که زمونږ اراده وشي (وغواړو) نو هرومرو به د دغه (قرآن) په مثل وینا وکړو، (ځکه چې) دغه (قرآن) نه دی مګر د پخوانیو قیصې دي (او دا زمونږ هم زده دي).

[۳۲] او (ای پیغمبره!) هغه وخت وریاد کړه چې دوی (مشرکانو) وویلې چې ای الله! که چېرې (قرآن کریم) ستا د نزد څخه همدا حق وي نو په مونږ باندې د اسمان د پلوه کاڼي راووروه او یا مونږ ته دردناک عذاب راوله (رانازله کړه).

[۳۳] او الله ﷻ نه دی چې دوی (مشرکان) معذب کړي حال دا چې ته (ای پیغمبره!) په دوی کښې موجودیت لري او هم الله ﷻ د دوی په داسې حال کښې معذب کوونکی نه دي چې دوی (د الله ﷻ څخه د خپل کفر) بښنه وغواړي (او په ایمان باندې مشرف شي).

[۳۴] (نو سمدستې فقط ستاسو موجودیت د دوی د تعذیب مانع دی) او (که دا هم نه وی نو) دوی لره څه دي چې الله ﷻ به دوی معذب نه کړي (هیڅ مانع نشته) حال دا چې دوی د المسجد الحرام څخه (مؤمنان) منعه کوي (او هجرت ته یې مجبوروي) او (د دې سره-سره) دوی خو د المسجد الحرام دوستان (واکداران) نه دي.

د المسجد الحرام دوستان (واکداران) نه دي مګر متقیان دي خو د دوی اکثره نه پوهېږي (متولیان نه پېژني).

[۳۵] او (دوی به څنګه د المسجد الحرام او کعبې شریفې دوستان جوړ شي) حال دا دی چې د کعبې شریفې په نزد (شاوخوا کښې) د دوی لمونځ (عبادت) نه دی مګر شپېلۍ وهل او لاسونه پړقول دي (دوی په لوبو باندې د عبادت نوم ږدي).

(کله چې ته هم د دوی د منځه ووځې) نو (دوی ته به وویلی شي چې) په دې سبب عذاب وڅکئ چې تاسو یاست چې کفر کوئ (او په ایمان باندې نه مشرف کېږئ).

ارتباط

د بدر په غزا کښې الله ﷻ لاندې دوه شیان په اثبات ورسول:

۱_ د اسلام د حقانیت څرګندونه او د مؤمنانو نصرت، چې موجبات یې په وړاندېنیو ایتونو کښې په مفصله توګه بیان شوه.

۲_ د کفر د بطلان څرګندونه او د کافرانو شکست، چې عوامل یې په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی کېږي چې دواړه ګروپونه د دوی د عقائدو څخه نمایندګي کوي:

الف: قولي عوامل، چې په همدې ایتونو کښې ورته اشارې شوې دي چې اوس د بحث لاندې دي.

ب: مالي عوامل، چې په وروستنیو ایتونو کښې یې بحث راروان دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! څکه الله ﷻ کافرانو ته د مؤمنانو په مقابل کښې شکست ورکړ او په آینده کښې یې هم ورکوي چې دوی په کفر باندې علاوه روزمره په خپلو اقوالو باندې هم خپل کفر لا قوي کوي چې ځینې مثالونه یې دا دي:

۱_ کله چې په دوی باندې زمونږ ایتونه ولوستلی شي نو د دې په ځای چې تفکر پکښې وکړي

خو قرآن کریم واورېده د دې ورته دي او د هدایت استفاده ترې ونکړي د عناد د کبله وايي چې مونږ هم کولی شو چې د هغه په مثل کلام جوړ کړو، ځکه چې هغه خو بل شی نه دی مګر د پخوانیو خلکو قیصې دي حال دا چې زمونږ دېرې چې ایمان ورباندې راوړو او عقیده پرې وکړو بلکې مونږ قیصې زده او په خپلو تجارتي سفرونو کښې مو اورېدلې دي.

۲ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته هغه وخت هم په یاد کړه کله به چې دوی ویل: ای الله! که دا قرآن کریم ستا دپلوه په حقه نازل شوی وي نو په مونږ باندې د اسمان څخه د دېرو باران وکړه او یا راباندې بل کوم دردناک عذاب رانازل کړه.

نو چې د حکمت په غوښتنه په دوی باندې نه کاڼې راوورېږي او نه ورباندې دردناک عذاب ورنازل شي نو بیا وايي چې دا د دې دلیل دی چې قرآن کریم الهي کتاب نه دی.

دوی ته په کار وه چې د ذکرې شوې جملې په عوض یې الله ﷻ ته سوال کړی وی چې: ای الله! که دا کتاب رښتیا ستا کتاب وي نو مونږ ته هدایت وکړه، نه دا چې په مونږ باندې عذاب نازل کړه.

ای پیغمبره! مونږ به په دوی باندې عذاب هم ورنازل کړی وی او د دوی غوښتنه به مو ښه پوره ورکړې وی لکه څنګه مو چې د دوی غوښتنه د فتحې په هکله قبوله کړه (چې ای الله! هرڅوک چې په حقه وي هغوی ته فتحه او بری ورکړه) نو د بدر په غزا کښې مو مؤمنانو ته بری وکړ، مګر د عذاب نزول موانع فقط دوه دي:

الف: یو دا چې ته (ای پیغمبره!) په دوی کښې موجودیت لرې او الله ﷻ په دوی باندې خپل عذاب ترهغه نه نازلوي ترڅو چې ته د دوی څخه بېرون شې.

ب: بل دا چې دوی د خپل کفر څخه توبه تائب شي او د الله ﷻ څخه استغفار وغواړي.

نو څرنګه چې د عذاب د نزول دوهم مانع موجودیت نه لري نو صرف یو مانع موجود دی نو کله چې ته د دوی څخه جدا شوې او مدینې منورې ته دې هجرت وکړ نو په دوی باندې به الله ﷻ عذاب ورنازل کړي.

۳ـ ای پیغمبره! که د دوی ترمنځ تا موجودیت نه درلودی نو دوی خو سمدستي د عذاب د نزول لیاقت لري او دا ځکه چې:

الف: دوی د المسجد الحرام څخه مؤمنان منعه کوي چې الله ﷻ یاد کړي او لمونځونه پکښې وکړي بلکې هجرت ته یې مجبوروي.، حال دا چې دوی د المسجد الحرام متولیان او واکداران نه دي او نه ورسره لیاقت لري. بلکې متولیان او واکداران خو یې متقیان دي چې په عبادتونو سره یې المسجد الحرام آباد دی او آباد به وي.

که څه هم د دوی اکثریت نه پوهېږي چې د کعبې شریفې متولیان څوک دي خو اقلیت یې پوهېږي چې متولیان یې فقط مؤمنان دي مګر خپل ځانونه یې په دې خبره باندې ګول اچولي دي نه به وايي چې هیڅ نه پوهېږي.

ب: دوی د کعبې شریفې ترڅنګ هغه مشروع عبادت نه کوي کوم چې د الله ﷻ د پلوه د

پیغمبرانو علیهم السلام په ذریعه ښودلې شوې دي او نه دا ډول عبادت د دوی زده دی، بلکې د دوی لمونځونه او عبادتونه د کعبې شریفې په شاوخوا کښې د شپېلۍ وهلو او لاسونو پړقولو څخه پرته بل شی نه دي. نو ایا هغه څوک چې ذکر شوي صفات ولري د دې استحقاق لري چې د کعبې شریفې او المسجد الحرام متولیان جوړ شي؟

نو هغه وخت لرې نه دی چې په دوی باندې به په دنیا او آخرت کښې عذاب ورنازل کړی شي او د حال یا د قال په ژبه به دوی ته وویلی شي چې د خپل کفر مزه وڅکئ او عذاب (جزا) يې نوش جان کړئ.

توضیحات

۱_ دغه خبره چې: "که مونږ وغواړو د قرآن کریم غوندې کلام جوړ کړو نو دا کار کولی شو" یوه کافر کړې وه چې النضر بن الحارث نومېده[۱] خو الله ﷻ يې ټولو کافرانو ته څکه نسبت وکړ چې ټول پرې راضي وه او د ټولو دا خیال وه چې النضر بن الحارث که وغواړي نو دا کار کولی شي.

۲_ د ﴿قَدْ سَمِعْنَا﴾ کلمه لاندې دوه معناوې درلودلی شي او څه لرې نه ده چې دواړه مرادې وي:

الف: یقینًا مونږ قرآن کریم واورېد او حقیقت يې راته معلوم شو، چندان شی نه دی مونږ کولی شو چې د مثل په جوړولو باندې يې اقدام وکړو.

ب: یقینًا مونږ په خپلو تجارتي سفرونو کښې د قرآن کریم د قیصو غوندې ډېرې قیصې اورېدلي دي نو که وغواړو چې د قرآن کریم مثل جوړ کړو نو دا کار کولی شو څکه چې قرآن کریم خو د پخوانیو د قیصو څخه په غیر بل شی نه دی.

۳_ همدارنګه دا خبره چې: "ای الله! که دا قرآن حق وي نو په مونږ باندې کاڼي وورو،" هم یوازې نوموړي النضر بن الحارث کړې وه[۲] خو ټول کافران پرې خوشاله وه او د خبرې لکی به يې ورسره تاووله نو څکه الله ﷻ دوی ټولو ته نسبته کړه.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې امام البخاري علیه الرحمة لیکلي دي چې دغه خبره ابو جهل کړې وه[۳]؟

مونږ وایو چې: دا د هغه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې دواړو کړې وي نو ځینو علماوو کرامو ته به یو روایت رسېدلی وي او ځینو به بل روایت اورېدلی وي. حال دا چې د النضر بن الحارث دروغینو ویناګانو ته تقریبًا په دیارلس ایتونو کښې اشارې شوې دي[۴].

په هر تقدیر، دوی ذکره شوې خبره محض د لاپو شاپو په غرض کوله، که نه نو د قرآن کریم د معارضې توان يې نه درلود، که توان يې درلودی نو هیڅکله به يې پرې دریغ نه وی کړی.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۴۵
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۰۴
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۹
(۴) تفسیر الخازن ج۳ ص۳۶

النضر بن الحارث ووژل شو

۵_ نبي کريم ﷺ د بدر د غزا د بنديانو څخه صرف درې کسان ووژل او فديه يې ترې قبوله نه کړه[١] چې د النضر بن الحارث، المطعم بن عدي او عقبه بن ابي معيط څخه عبارت دي.

د النضر د وژلو قيصه داسې وه:

کله چې د بدر څخه مجاهدين د مديني منورې په لور د خپلو-خپلو بنديانو سره روان شوه او يوه ځاى ته ورسېده چې أُثيل نومېده نو نبي کريمﷺ د نوموړي په وژلو باندې امر وکړ.

کله چې دغه امر المقداد ﷜ واورېده نو غږ يې وکړ چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! أَسِيرِي» اى د الله ﷻ پيغمبره! دا خو زما بندي دى. نو نبي کريم ﷺ وويلې چې النضر خو په قرآن کريم کښې هغه خبرې کړې دي کومې چې تاسو ته معلومې دي، او بيا يې وفرمايل چې: «اللَّهُمَّ اغْنِ الْمِقْدَادَ مِنْ فَضْلِكَ»[٢] يعني: اى الله! مقداد په خپل فضل باندې غني کړې (او د بله پلوه يې موړ کړې). نو مقداد ﷜ وويلې چې: دغه چې ده هغه خبره ده چې ما غوښتله (چې ته راته دعاء وکړې). نو د النضر غاړه يې ووهله (سر يې ورېرې کړ).

يوه عجيبه قيصه

۶_ يوه ورځې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما سره يوه يهودي لاندې سوال جواب وکړ:

يهودي: ته د کوم قوم څخه يې؟

ابن عباس رضي الله عنهما: زه د قريشو څخه يم.

يهودي: ته د هغه قوم څخه يې چې د قرآن کريم د حقانيت په صورت کښې يې د الله ﷻ څخه د ډبرو باران غوښتى وه (ذکر شوي آيت ته يې اشاره وکړه) بې شکه چې تاسو ډېر جاهل قوم ياست چې د حقانيت په صورت کښې مو عذاب وغوښت او هدايت مو ونه غوښت چې اى الله! که دا قرآن ستا د پلوه په حقه نازل شوى وي نو مونږ ته هدايت وکړې او د ايمان راوړلو توفيق راکړې.

ابن عباس رضي الله عنهما: ته د هغه قوم څخه يې چې په معجزانه توګه الله ﷻ د درياب څخه تېر کړ او فرعون يې پکښې غرق کړ خو د دوى لا (په اصطلاح) د درياب د اوبو څخه پښې نه وې وچې شوې چې د موسى عليه السلام څخه يې د يوه بوت (باطل معبود) تاکل وغوښتل او موسى عليه السلام ورته خطاب وکړ چې: ﴿إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ [الأعراف:١٣٨] يعني: يقيناً چې تاسو يو قوم ياست چې جهل کوئ (ډېر جاهل قوم ياست).

يهودي سر ټيټ کړ او خجالت شو[٣].

---

(١) تفسير الطبري ج۶ ص٢٣٢
(٢) تفسير المحرر الوجيز ج٨ ص٥١
(٣) تفسير القرطبي ج٧ ص٣٩٨

استغفار د الله ﷻ د عذاب مخه نیسي

۷ـ په دې کښې ټول مفسرین کرام متفق دي چې استغفار د الله ﷻ د عذاب مانع دی او په هغو خلکو باندې عذاب نه ورنازلېږي چې بښنه غواړي. په همدې مضمون باندې لاندې حدیثونه په واضحه توګه دلالت کوي:

الف: نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «الْعَبْدُ آمِنٌ مِنْ عَذَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا اسْتَغْفَرَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ»[۱] یعنې: بنده د الله ﷻ د عذاب څخه په امن کښې دی ترڅو چې د الله ﷻ څخه بښنه غواړي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَنْزَلَ اللهُ عَلَيَّ أَمَانَيْنِ لِأُمَّتِي ﴿ وَمَا كَانَ اللهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴾ فَإِذَا مَضَيْتُ تَرَكْتُ فِيهِمِ الإِسْتِغْفَارَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»[۲] یعنې: الله ﷻ زما د امت دپاره په ما باندې دخپل عذاب څخه دوه امانه نازل کړي دي چې یو زما موجودیت دی او بل استغفار، نو کله چې زه وفات شم نو په خپل امت کښې به دوهم امان (استغفار) د قیامت د ورځې پورې پرېږدم (باید چې زما امت ترې استفاده وکړي).

مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د آیت شریف د دې ټکرې ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴾ متعدد تفسیرونه کړي دی[۳] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

اول: یعني الله ﷻ د دوی (مشرکانو) تعذیب کوونکی نه دی ځکه چې په دوی کښې داسې کسان شته چې په راتلونکي کښې به په ایمان باندې مشرف او د شرک څخه به توبه تائب شي.

دوهم: یعني الله ﷻ په دوی باندې ځکه عذاب نه نازلوي چې د دوی په نسل کښې داسې کسان شته چې په راتلونکي کښې به تولد او په ایمان باندې به مشرف شي.

مګر دغه دواړه تفسیرونه مونږ ته هیڅ د منلو وړ نه ښکاري.

دریم: یعني په دوی باندې ځکه الهي عذاب نه ورښکته کېږي چې دوی د طواف په وخت کښې د "غفرانك" کلمه استعمالوي چې: ای الله! مونږ ته مغفرت وکړې.

مګر دا تفسیرهم مونږ ته بعید ښکاري ځکه چې: د مشرکانو د تعذیب سبب خو د دوی شرک او کفري وېناوې وې چې کفري کارونه یې ورباندې وراضافه کړي وه، لکه د المسجد الحرام څخه د مسلمانانو ایسارول او نور، او دغه سبب خو د "غفرانك" په ویلو باندې د منځه نه وه تللی او نه د هغوی نیت وه چې د شرکیاتو څخه مغفرت وغواړي.

څلورم: یعني د مشرکانو په شاوخوا کښې ځینې مسلمانان اوسېږي چې تر اوسه پورې په هجرت باندې نه دي بریالي شوي او د دوی په منځکښې د الله ﷻ څخه مغفرت غواړي نو د دوی د استغفار په برکت سره په هغو باندې عذاب نه رانازلېږي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۴۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۹
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۲۳۸؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۰۶

مگر دا مضمون که څه هم امکان لري چې واقعیت به ولري خو د تفسیر په حیث یې منل مشکل دي ځکه چې وړاندې-بېرته ټول بحث په مشرکانو کښې روان دی او ټول ضمیرونه همدوی ته راجع دي نو په ناڅاپي ډول سره د ذکرې شوې جملې ضمیرونه مسلمانانو ته راجع کول د نظم تفکیک او د ملغلرو د امېل د پرې کولو څخه په غیر بل شی نه دی.

پنځم: په زړه پورې تفسیر یې هغه دی کوم چې شیخ المفسرین (ابن جریر الطبري علیه الرحمه) غوره کړی دی[۱] هغه دا چې: الله ﷻ په داسې حال کښې د مشرکانو عذابوونکی نه دی چې دوی مغفرت وغواړي او د شرک څخه توبه تائب شي (په ایمان باندې مشرف شي) خو دوی دا کار نه کوي او په شرک (کفر) باندې کلک دي.

نو په دوی باندې د عذاب بل مانع نشته فقط همدا مانع دی چې نبي کریم ﷺ لا د دوی د منځه نه دی وتلی، نو کله چې دا مانع هم پورته شي او نبي کریم ﷺ هجرت وکړي نو بیا د دوی تعذیب یقیني کار دی.

الله ﷻ خپله خبره رښتیا کړه او د هجرت څخه وروسته یې په مشرکانو باندې د بدر په مقام کښې خپل عذاب ورنازل او بیا یې د دوی قوت مات کړ او مکه معظمه لا څه بلکې ټول عربستان یې د مؤمنانو د تسلط لاندې واقع کړ.

"مُكَاء" او "تَصْدِيَة" څه معنی؟

۷_ ﴿مُكَآءً﴾ دې ته وایي چې څوک پخپله خوله کښې ګوتې کېږدي او تیره اواز وکړي[۲] چې په پښتو کښې همدغه اواز د شپېلي په نامه یادېږي.

﴿تَصْدِيَةً﴾ د "صَدی" څخه اخستله شوې ده، "صَدی" د هغه اواز نوم دی چې سړي ته خپل اواز د غره د پلوه بېرته منعکس شي[۳] او یا "تَصْدِيَة" د لاسونو د پړقولو څخه عبارت ده[۴]. دلته همدا مراده ده.

اما په دې خبره کښې چې مشرکانو ذکر شوي دواړه عملونه د څه دپاره اجراء کول، مفسرین کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی شوي دي:

الف: دا کارونه یې د دې دپاره د اجراء لاندې نیوه ترڅو په نبي کریم ﷺ او صحابه وو کرامو ﷺ باندې لمونځونه ګډوډ کړي او په قرائت کښې ورسره مزاحمت وکړي چې المسجد الحرام ته د لمونځونو دپاره ورنه شي، حتی کله به چې نبي کریم ﷺ لمونځ کاوه دوه کسان به یې ښي طرف ته ودرېده او شپیلي به یې وهلي او دوه نور به یې چپې خوا ته ودرېده او لاسونه به یې پړقول چې په نبي کریم ﷺ باندې لمونځ ګډوډ کړي[۵].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۳۸
(۲) مفردات الراغب ص۴۹۱
(۳) تفسیر الخازن ج۳ ص۳۸
(۴) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۱۸
(۵) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۲۰؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۲۴۷

دا تفسیر د ﴿ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ د جملې سره ښه پیوند اخلي چې د دا نفي معنی پکښې پرته ده.

ب: دا کارونه د مشرکانو عبادتي کارونه وه او د اسلام څخه وړاندې هم په دوی کښې رواج وه او بالآخره په طواف او د صفا او مروه په سعي کښې به یې د ثواب په نیت اجراء کول، حتی چې ځینو نورو اشخاصو به دومره په قوي اواز باندې شپیلي وهل چې آن د حراء په غره کښې به اورېدل کیده، حال دا چې د حراء غر د صفا د غونډۍ څخه په څلور میله فاصله کښې پروت دی[۱].

دا تفسیر د ﴿ صَلَاتُهُمْ ﴾ کلمې سره ښه سمون خوري.

مونږ ته داسې ښکاري چې مشرکانو به ذکر شوي کارونه د دواړو غرضونو د دپاره اجراء کړي وي، ځینو د عبادت په نیت او ځینو په نبي کریم ﷺ او په صحابه وو کرامو ؓ باندې د لمونځو د ګډوډولو په غرض، ترڅو د المسجد الحرام څخه منعه شي.

نو په دوهم تفسیر سره خو په ذکرو شوو دواړو عملونو باندې د ﴿ صَلَاتُهُمْ ﴾ د کلمې اطلاق واضحه دی چې مشرکانو دواړه کارونه د عبادت او ثواب په نیت کول، او په اول تفسیر سره پرې د لاندې وجهو د کبله د ﴿ صَلَاتُهُمْ ﴾ اطلاق شوی دی:

اول: مشرکانو ته دغه شنیع عملونه لمونځونه ښکارېده البته د استهزاء او مسخرو په توګه[۲].

دوهم: څرنګه چې المسجد الحرام د عبادت او لمانځه دپاره دی او دوی پکښې ذکر شوي شنیع عملونه اجراء کول نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی دغو اعمالوته د لمونځونو لقب ورکوي.

د دې نظیر داسې دی لکه چې یو ظالم د خپل ځان توصیف وکړي چې زه نیک کارونه کوم، او څوک یې مخاطب کړي چې بې شکه چې ته نیک کارونه کوې خو ستا نیک کارونه د ظلمونو څخه عبارت دي. یا په بل عبارت: که ستا کارونه نیک وي نو ظلم به هم نیک کار وي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ لِيَصُدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ لِيَمِيزَ ٱللَّهُ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ ٱلْخَبِيثَ بَعْضَهُۥ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُۥ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُۥ فِى جَهَنَّمَ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] یقیناً هغه کسان چې کفر یې اختیار کړی دی خپل مالونه د دې دپاره مصرفوي چې د الله ﷻ د لارې څخه (پرې خلک) منعه کړي.

---

[۱] المحرر الوجیز ج۸ ص۵۹
[۲] روح المعاني ج۹ ص۲۰۳

نو ژر دی چې دوی به یې (په همدې غرض) مصرف (او نفقه) کړي (خو مطلب ته به ونه رسیږي) بیا (وروسته) به په دوی باندې حسرت (افسوس) جوړ شي (په دنیا کښې به پرې پښېمانه او شرمنده شي)، او بیا به مغلوب کړی شي او (اما په آخرت کښې) هغه کسان چې کفر یې غوره کړې دی دوزخ ته به ورغونډ کړی شي.

[۳۷] (ځکه به دوی مغلوب کړی شي) ترڅو الله ﷻ (په دنیا کښې) نا پاکه د پاک څخه جدا کړي او خبیثې ناپاکه (پلیت) د خبیثو نورو دپاسه وګرځوي (واچوي) نو ټول د هغه کړي نو په دوزخ کښې یې وګرځوي (وغورزوي).

دغه کسان چې دي همدوی زیانکاران دي (چې دنیا او آخرت یې دواړه خراب شوه).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو د هغو اقوالو ذکر شوی وه کومو چې د دوی د کفري عقیدې د کلکوالي څخه نمایندګي کوله او د شکست عوامل یې جوړ شوي وه، په دې ایتونو کښې د مشرکانو د شکست مالي عواملو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! څوک چې په کفر او شرک باندې کلک دي سره د دې چې دوی په خپلو مالونو باندې ډېر بخیلان دي مګر د دې دپاره یې مصرفوي چې د الله ﷻ د لارې څخه خلک واړوي او څوک پرېنږدي چې په اسلام باندې مشرف شي او بالآخره دوی غواړي چې د خپلو مالونو په انفاق باندې د اسلام د وړاندې تګ مخه بنده کړي؛ نو دوی دغه ډول انفاق مخکې هم کړی دی او وروسته به یې هم وکړي خو د همدغه نفقه کړی شوي مال څخه به دوی ته هم حسرت جوړ او پرې پښېمانه به شي او هم به د دوی د مغلوبیت عامل وګرځي. دا کیفیت به په دوی باندې په دنیا کښې ورشي اما په آخرت کښې خو به ټول کفار په مجموعه توګه دوزخ ته بوتللی شي او هملته به ټول ورغونډ کړی شي او هیڅوک به ترې نجات مونده نه کړي.

۲ـ ای پیغمبره! الله ﷻ ځکه (د خپل عادت په مطابق) د کافرانو د مالونو څخه دوی ته د مغلوبیت موجبه جوړوي ترڅو د پلیتانو (کافرانو) صف د پاکانو (مؤمنانو) د صف څخه جدا کړي او ګډوډ یې پرېنږدي، لکه چې همدغه عملیه یې یو ځل د بدر په موقع په څرګنده توګه پیاده کړه.

نو کله چې د پاکانو (مؤمنانو) صف جدا شو نو دوی ته به الله ﷻ په دنیا کښې پاکیزه او خوندور ژوند ورکړي، چې شرعي احکام په بې غمۍ سره په خمکه کښې پیاده کړي او په آخرت کښې به یې جنتونو ته ورداخل کړي چې د دوام په توګه به پکښې اوسېږي.

بالمقابل کله چې د پلیتانو ټولنه جدا شوه نو الله ﷻ به د شا اوخوا نور پلیتان (کافران) هم د هر طرف څخه هملته ورغونډ کړي، د دوی به خیال وي چې دا ټولنه به د نجات موجبه جوړه شي خو دغسې نه ده بلکې کله چې دوی د هرې خوا څخه ورتصفیه شوه او داسې مزدحمه (ګڼه) ټولنه یې

تشکیل کړه چې د ډېر ازدحام د کبله یو د بل په څټ باندې پښې ږدي، ته به وایې چې د قحطی ځپلي ملخان دي او تیل یې جوړ کړی دی.

نو په دغه وخت کښې به الله ﷻ په دوی باندې دنیاوي عذاب ورنازل کړي چې اجتماع به یې درې وړې شي او هر فرد به یې د خپل خان په غم اخته او د هلاکت سره به مخامخ شي.

بیا به یې الله ﷻ د مرګ څخه وروسته د قیامت په ورځ را ژوندي کړي او وراندېني او وروستني به په مجموعي توګه په جهنم (دوزخ) کښې ورواچوي او د ابدي عذاب سره به مخامخ شي.

نو څرنګه ذکر شوي پلیتان نه په دنیا کښې کامیابي حاصلولی شي او نه په آخرت کښې نه ورته مالونه څه ګټه رسولی شي او نه یې اجتماع د تعذیب مخه نیولی شي نو همدغه خلک همدوی تاوانیان دي او بس.

توضیحات

۱ـ مفسرینو کرامو دا جمله ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمْ﴾ په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسیره کړې ده:

الف: دلته هغه دولس تنه مشران مراد دي کومو چې د بدر د غزا مصارف په غاړو اخستي وه چې هر یوه په نوبت سره ټولو جنګیانو ته خوراک ورکاوه او هر یوه به په خپل هر یو نوبت کښې لس اوښان نحر کول (حلالول) او په خلکو به یې خوړل[1].

ب: کله چې مشرکانو د بدر په غزا کښې فاحشه ماتې وخوړه خو تجارتي قافله یې مکې معظمې ته روغه رمټه ورسېده نو دوی ټولو اتفاق وکړ چې دغه تجارتي مالونه به د خپلو وژلو شوو په انتقام کښې مصرفوو[2] او په مدینې منورې باندې به حمله کوو ترڅو مؤمنان پوپنا کړو اوهیڅوک یې ژوندي پرېنږدو.

مونږ ته داسې ښکاري چې مفسرینو کرامو به د ذکرې شوې جملې یو-یو مصداق ښودلی وي او حصر به یې مطلب نه وي، نو په همدې بنیاد په آیت شریف کښې هغه ټول کافران شامل دي کومو چې د اسلام د مخنیوي په غرض خپل مالونه مصرف کړي دي، یا لګیا دي مصرفوي یې او بالآخره یا به یې په راتلونکي کښې مصرف کړي.

د آیت شریف یو تازه مصداق

۲ـ د ذکرې شوي آیت شریف دپاره زمونږ په زمانه کښې یو غټ تازه مصداق صورت ونیو، ته به وایې چې آیت شریف همدا نن-پرون نازل شوی دی، هغه دا چې روسانو په افغانستان باندې مسلح تېری وکړ او د نهو کالو د اشغال څخه وروسته په حسرت او خجالت سره بېرته وواته.

مونږ په همدې هکله د [البقرة: ۱۱] آیت لاندې ښه ګټور معلومات لیکلي دي مګر د مقام په

---
(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۴۷
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۰۷

ارتباط سره ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

خینې منابع وايي چې روسانو د اشغال په دوره کښې اویا زره ملیونه امریکائي ډالر مصرف کړه[1]. ترڅو په افغانستان باندې خپله قبضه کلکه او د اسلام په عوض پکښې کمونست الحادي رژیم پیاده کړي، خو الله ﷻ په خپل فضل سره ناکام کړه.

نو د روسانو ذکر شوی الحادي مالي لګښت که د اشغال په ټوله موده باندې په تقریبي توګه ووېشلی شي نو لاندې صورت غوره کوي، د ښه وضاحت په غرض يې ولولئ:

الف: په نهه کالو اشغال کښې اویا زره ملیونه (۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۷۰،۰۰۰) امریکایي ډالر.

ب: په یو اشغالي کال کښې اته زره ملیونه (۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰۸،۰۰۰۰) امریکایي ډالر.

ج: په یوه اشغالي میاشت کښې پنځه شپېته ملیونه (۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰۰۰۰۶۵) ډالر.

د: په یوه ورځ کښې یو ویشت ملیونه او اوه لکه (۰۰۰،۰۰۰،۷۰۰،۲۱۰۰۰۰۰۰) ډالر.

ه: په یو سات کښې یو ملیون (۰۰۰،۰۰۰،۰۱) ډالر.

و: په یوه دقیقه کښې شپاړلس زره (۰۰۰،۰۱۶) ډالر.

نو ذکر شوي مصارف د روسانو هیڅ په درد باندې دوا نه شوه او حسرت يې لا پسې اضافه شو او د مغلوبیت په حال کښې په ژړا وواته. کله چې د دوی عمومي قوماندان د امو د سیند ځنډه پورې بوت نو سترګو ته يې دسمال نیولی وه او په مالي او ځاني تاوانونو باندې يې حسرت کاوه.

والحمدلله علی ذلك.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې د ﴿لِيَمِيزَ ٱللَّهُ ٱلۡخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ﴾ په جمله کښې د "ل" متعلق څه شی دی؟

مونږ وايو چې: د دغه "ل" په هکله مفسرین کرام وايي چې:

الف: دا د ﴿يُحۡشَرُونَ﴾ په جمله پورې تعلق نیسي.

نو حاصل يې داسې کېږي چې ټول کافران به دوزخ ته ورغونډ کړی شي ترڅو د پاک او ناپاک په باره کښې الله ﷻ ابدي جدائي واقع کړي چې هغوی به په ابدي جنت کښې وي او دوی به په ابدي دوزخ کښې[2].

ب: دا د ﴿يُغۡلَبُونَ﴾ په جمله پورې متعلق دی[3].

نو حاصل يې داسې کېږي چې کافران به د اسلام په ضد ډېر مالونه مصرف کړي خو بیا به هم مغلوب شي ترڅو الله ﷻ پاک او ناپاک سره جدا کړي، لکه چې په بدر کښې همداسې وشوه.

مونږ ته همدغه دوهم نظر ښکاري چې په ﴿لِيُحِقَّ ٱلۡحَقَّ وَيُبۡطِلَ ٱلۡبَٰطِلَ﴾ [الأنفال: ۸] آیت کښې

---

(۱) بي بي سي (BBC) راډیو ۱۳۶۸/۲/۱ هـ ش

(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۴۶

(۳) روح المعاني ج۹ ص۲۰۵

ورته هم اشاره شوې ده، او هم د سړي ذهن ته په تبادر سره راځي چې دلته به د دواړو فرقو (مؤمنانو او کافرانو) ترمنځ دنیاوي جدا کول مطلب وي نه اخروي جدا کول، والله ﷻ اعلم.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: باید اول نظر راجح وګڼلی شي چې لام د خپل متعلق سره اتصال لري او په دوهم نظر کښې خو د دواړو ترمنځ اجنبیه جمله فاصله واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: فاصله جمله ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحۡشَرُونَ ﴾ اجنبیه نه ده بلکې د ﴿يُغۡلَبُونَ ﴾ د متمماتو څخه ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د کافرانو مغلوبیت به آن دوزخ ته په ورغونډولو باندې تمام شي.

"رکم" څه معنی؟

د ﴿فَيَرۡكُمَهُۥ﴾ کلمه د "رَکم" _لکه "زَخم"_ څخه اشتقاقه شوې ده. "رَکم" دېته وايي چې یو شی د بل شي دپاسه کېښودلی شي ترڅو ترې غټه مجموعه جوړه شي[1].

چې مونږ ترې په پښتو کښې په "ډېرۍ" سره تعبیرکوو او که بالفرض ذکره شوې عملیه په غنمو کښې صورت ونیسي نو بیا یې د "رشې" په نامه یادوو.

دغه کلمه په دې مقام کښې د تحقیر دپاره استعماله شوې ده، یعنې ته به وایې چې کافران بې روحه کالبتونه دي او الله ﷻ یې یو د بل دپاسه ږدي او بیا یې اور ته وراچوي.

﴿قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِن يَنتَهُواْ يُغۡفَرۡ لَهُم مَّا قَدۡ سَلَفَ وَإِن يَعُودُواْ فَقَدۡ مَضَتۡ سُنَّتُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِۚ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِمَا يَعۡمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾ وَإِن تَوَلَّوۡاْ فَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَىٰكُمۡۚ نِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٤٠﴾﴾

[۳۸] (ای پیغمبره!) هغه خلکو ته ووایه چې کفر یې اختیار کړی دی (داسې چې:) که دوی (د کفر څخه) منعه شي (او په اسلام باندې مشرف شي) نو دوی ته به هغه ګناهونه وبښلی شي چې پخوا تېر شوي دي (خو چې حقوق الله پورې مربوطي وي).

اوکه دوی کفر ته (د خپل عادت په مطابق) ادامه ورکړي نو (الله ﷻ به وربانديې عذاب ورنازل کړي ځکه چې) یقیناً د پخوانیو (کافرانو) لاره (همداسې) تېره شوې ده.

[۳۹] او (په همدغه حالت کښې) تاسو د دوی سره ترهغه جنګ (جهاد) وکړئ ترڅو چې فتنه نشت شي (ورکه شي) او ټول دین (انقیاد په عمومي توګه) الله ﷻ ته (مفوض) شي.

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۲۵۱

نو که دوی (د جنګ په دوران کښې د جنګ او کفر څخه) منعه شوه نو (جنګ ورسره بس کړئ ځکه چې) یقیناً الله ﷻ په هغه څه باندې بینا دي چې دوی یې کوي.

[۴۰] او که دوی (په همدې حالت کښې هم د جنګ او د کفر د منعه کېدلو څخه) مخونه واړول نو تاسو (جهاد ته ادامه ورکړئ او) پوه شئ چې یقیناً الله ﷻ ستاسو کار ساز (او مددګار) دی، (الله ﷻ) د هر ښه کار ساز او د هر ښه مدد کوونکی دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د کفارو دنیاوي او اخروي عاقبت بیان کړی وه چې مغلوبیت، حسرت او هم خسران او تاوان دی نو په دې ایتونو کښې دوی ته د نجات لاره ښودلې شوې ده چې که دوی غواړي چې نجات مونده کړي نو دروازه ورباندې تر اوسه نه ده تړلې شوې.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! یو ځل بیا کفارو ته ووایه او د نجات لاره ورته وښایه چې د دنیاوي او اخروي مشکلاتو څخه خلاص شي، اوس هم سر وخت دی دوی کولی شي چې د خپلې راتلونکې بدحالۍ غم وخوري او چاره یې وکړي مګر په هغې طریقې سره کومه چې دوی ته ښودله کېږي، هغه دا چې مشرکان (کفار) دې د کفر او شرک څخه لاس واخلي او په تا باندې دې ایمان راوړي او پخه عقیده دې درباندې وکړي چې ته په حقه پیغمبر یې، که دوی دا کار وکړي نو الله ﷻ د دوی سره په نیولو کښې سختي نه کوي او په تېرو شوو کفریاتو باندې یې نه نیسي. یا په بل عبارت: پخواني هغه ټول جنایات ورته ښنلی کېږي کوم چې په حقوق الله پورې تعلق نیسي.

او که دوی په خپل کفر باندې کلک پاتې شي او خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړي نو د دغسې خلکو په باره کښې خو د الله ﷻ طریقه معلومه ده، لکه چې په وړاندې ایتونو کښې یې ورته اشاره کړې ده، چې په دنیا او آخرت کښې به د حسرت او تاوان سره مخامخ شي، نو ایا دوی د پخوانیو کفارو څخه عبرت نه اخلي؟ ایا الله ﷻ هغوی پوهینا نه کړه البته کله یې چې د پیغمبرانو علیهم السلام سره عداوت ته ادامه ورکړه؟

۲ـ ای پیغمبره! کله چې کفارو د نجات لارې ته اعتناء ونه کړه او په خپلو کفریاتو باندې کلک پاتې شوه او حتی زور یې لګاوه چې د نورو خلکو د مسلمانېدلو مخه هم ونیسي او په دې باره کښې یې د خپل عادت په مطابق په مالي لګښتونو باندې هم صرفه نه کوله، نو تاسو د دوی سره ترهغه وخته پورې وجنګېږئ ترڅو چې د دوی زور مات او فتنه ورکه شي او ترڅو چې انقیاد او غاړه ایښودل په عمومي توګه د الله ﷻ پورې په عملي توګه هم مختص وګرځي لکه څنګه چې ورپورې بالاستحقاق اختصاص لري.

نو که کفارو ستاسو سره دجنګ په دوران کښې د کفري جنایتونو څخه لاس واخسته چې په ایمان باندې مشرف شوه نو بیا یې د جنګ څخه صرف نظر شئ، نور نو الله ﷻ پوهېږي او دوي، الله ﷻ

په ټولو کړو وړو او په ټولو اعمالو او عقائدو باندې بینا دی او هیڅ شی یې ترې پټ نه دی، نو ځکه چې د الله ﷻ د عدل او حکمت غوښتنه وي همغسې معامله به ورسره وکړي.

۳_ ای پیغمبره! مؤمنان مخاطب کړه چې که کفارو د خپلو کفریاتو څخه لاس وانخست نو تاسو پوهشئ چې الله ﷻ ستاسو کار ساز او کومکي دی، بیا به درسره داسې کومک او نصرت وکړي لکه څنگه یې چې د بدر په غزا کښې درته بری په نصیب کړ او مشرکان یې درته په گونډو کړه. الله ﷻ خو ډېر ښه کار ساز (مددگار) او ډېر ښه کومک کوونکی دی.

توضیحات

۱_ کله چې کوم کافر په اسلام باندې مشرف شي الله ﷻ یې په پخوانیو هغو جنایتونو باندې نه نیسي کوم چې په حقوق الله پورې تعلق نیسي لکه شراب خوري او نور. د همدې کبله نبي کریم ﷺ په اوږده حدیث کښې عمرو بن العاص ﷺ ته وویلې (کله چې نوی په اسلام باندې مشرف شو او د خپلو گناهونو ذکر یې وکړ) چې: «يَا عَمْرُو بَايِعْ فَإِنَّ الإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»[۱] یعنې: ای عمرو! بیعت وکړه ځکه چې یقیناً اسلام هغه (گناهونه) پرې کوي (د منځه وړي) چې د اسلام څخه وړاندې کړی شوي وي. اما په اسلام راوړلو باندې حقوق العباد څه تغیر نه خوري، نو که د چا په یوه کافر باندې حق وي او هغه په اسلام باندې مشرف شي کولی شي چې خپل حق ترې مطالبه کړي. همدا د ابوحنیفه رحمة الله علیه مذهب دی[۲].

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې د ﴿إِن يَنتَهُواْ﴾ معنی خو دا ده چې: "که چېرې کفار د کفر څخه لاس واخلي" نو باید د مقابلې جملې ﴿وَإِن يَعُودُواْ﴾ معنی داسې وشي "او که دوی (کفار) بېرته کفر ته ورتاو شي"؛ حال دا چې د آیت شریف مضمون دا دی چې "که کافران په خپل کفر باندې باقي پاتې شي"؟

مونږ وایو چې:

الف: د ﴿إِن يَنتَهُواْ﴾ معنی دا ده چې: که چېرته کفارو د نبي کریم ﷺ د عداوت څخه لاس واخسته[۳]، نو باید چې د ﴿وَإِن يَعُودُواْ﴾ معنی داسې وشي چې: او که دوی بېرته د نبي کریم ﷺ عداوت ته ورتاو شوه.

مونږ ته دا جواب ځکه خوندور نه ښکاري چې کومو کفارو چې د کفر څخه لاس نه وي اخستی هغوی به ضرور د نبي کریم ﷺ د عداوت څخه هم لاس نه وي اخستی. نو د اعتراض مخه ونه نیوله شوه نو د بېرته ورتاوېدلو معنی پکښې صحت نه شي موندلی.

ب: مونږ ته داسې ښکاري چې د ﴿وَإِن يَعُودُواْ﴾ کلمه د "عود" _ لکه "قول" _ څخه نه ده اشتقاقه

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۳۲
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۰۳
(۳) روح المعاني ج۹ ص۲۰۶

شوې چې اعتراض وارد شي بلکې مصدر يې "عادة" دی چې په اصلي تورو کښې د "عَوْدٌ" سره مطابق دی، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې که کفارو (مشرکانو) د کفر څخه لاس وانخسته او د خپل عادت په مطابق يې خپلو کفرياتو ته ادامه وکړه نو هرومرو به په دنيا او آخرت کښې د حسرت او افسوس سره مخامخ شي.

جهاد ترهغه چې فتنه ورکه شي

٣ـ د همدې آيت شريف ﴿وَقَـٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ﴾ په مضمون باندې يو بل آيت [البقرة:١٩٣] وړاندې تېر شوي دي او څه چې مونږ ته الله ﷻ رابښودلي وه هلته مو ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې ضرورت نه ګورو، فقط لاندې معلومات وربانديې وراضافه کوو:

الف: په کوم وخت کښې چې مسلمانان د خپلمنځي اختلافاتو د کبله په جنګ وه نو عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ته چا دعوت ورکړ چې ته هم په دې جنګونو کښې ګډون وکړه ترڅو چې فتنه ورکه شي او ټول انقياد الله ﷻ پورې منحصر شي.

نوموړي صحابي ﷺ جواب ورکړ چې دا کار خو مونږ د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې کړی دی چې مسلمانان کمزوري وه او د دين په هکله به زورول کيده چې يا به د مشرکانو د پلوه وژل کيده او يا به بنديان کيده «حَتَّى كَثُرَ الإِسْلَامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ»(١) يعني: آن تر دې چې مسلمانان ډېر او قوي شوه نو فتنه د منځه لاړه (د کافرانو قوت مات شو او مسلمانان يې نه شوه زورولی).

ب: نوموړي صحابي ﷺ په جواب کښې زياته کړه چې مونږ خو د کفارو سره جنګونه وکړه ترڅو چې فتنه ورکه شوه او ټول دين (انقياد) د الله ﷻ دپاره شو «وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُقَاتِلُوا حَتَّى تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِغَيْرِ اللهِ»(٢) او تاسو اراده لرئ چې جنګونه وکړئ ترڅو چې (بيا) فتنه موجوده شي او دين (انقياد) د غيرالله دپاره شي (دښمن مسلط شي او اختيار په لاس کښې واخلي).

سبحان الله! نن ورځ(٣) د افغانستان جنګونه په عين شکل روان دي چې په څوارلس کلن جهاد سره کمونستان د اقتدار څخه ولوېده او فتنه ختمه شوه، مګر اوس خطر شته چې بيا هغوی ته اقتدار لاس ته ورشي او يا اقلاً په اقتدار کښې شريک شي او په ورو ورو بيا فتنه سر راپوته کړي، فإنا لله وإنا اليه راجعون.

نهمه سپاره د الله ﷻ په توفيق ختمه شوه ـ والحمدلله ـ او د الله ﷻ څخه نور توفيق هم غواړو

اللّٰهُمَّ يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ.

١٣٧٤/١١/٢٢ هـ ش

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص ٦٧٠
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٦٤٨؛ تفسير ابن كثير ج٢ ص٣٠٨
(٣) ١٣٧٤/١١/٢٢ هـ ش

﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ إِن كُنتُمۡ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا يَوۡمَ ٱلۡفُرۡقَانِ يَوۡمَ ٱلۡتَقَى ٱلۡجَمۡعَانِۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ۝٤١﴾

[۴۱] او (اى مؤمنانو!) تاسو پوه شئ چې يقيناً هغه څه چې تاسو (د كفارو څخه) غنيمت كړي دي نو (الهي فيصله پكښې دا ده چې) بې شكه پنځمه برخه يې خاص الله ﷻ دپاره او خاص د پيغمبر ﷺ دپاره او خاص د قرابت د خاوند او د يتيمانو او د مسكينانو او د لارې د بچي (مسافر) دپاره ده (متباقي يې ستاسو دي).

(تاسو په همدې باندې عمل وكړئ) كه تاسو ياست چې په الله ﷻ باندې مو ايمان راوړى وي او په هغه څه باندې (هم) چې مونږ په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې د فرقان په ورځ نازل كړي دي په كومه ورځ چې دوه ډلې (مسلمان او كافران پكښې د جنګ دپاره) ملاقي شوي (يعنې د بدر د غزا په ورځ. او الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دى (تاسو يې هلته د كامل قدرت مثالونه په سترګو وليده).

ارتباط

په دې سورت (الأنفال) كښې كه څه هم د ارتباطاتو په اعتبار سره تر دې ځايه پورې مختلف موضوعات شرحه شوي دي مګر محوري موضوع پكښې دا ده چې د بدر غازيان په دلايلو باندې قانع او په غنيمتي مالونو كښې د جګړو څخه صرف نظر شي، نو كله چې دغه مطلب په ډېره احسنه توګه تر سره شو او غازيان قانع شوه نو په ذكر شوي ايت شريف كښې داسې حكم نازل شو چې د قيامت د ورځې پورې د غازيانو غنيمتي جګړې فيصله كوي او اختلاف يې د منځه وړي.

سوال جواب

۱ـ كه څوك وايي چې د ذكر شوي طرز البيان څخه څرګندېږي چې د بدر غنيمت لومړنى غنيمت دى چې خمس (پنځمه برخه) ترې ويستلى شوى دى او متباقي څلور برخې په غازيانو باندې ويشلې شوې دي، حال دا چې تاسو د [البقرة:۲۱۷] ايت لاندې ليكلي دي چې كوم غنيمت چې په اسلام كښې د خمس د ويستلو څخه وروسته ويشلى شوى دى هغه د عبدالله بن جحش ﷺ د غزا غنيمت دى كوم چې د بدر د غزا څخه دوه مياشتې وړاندې مجاهدينو ته لاس ته ورغلى وه؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينې علماء كرام وايي چې د ذكر شوې ورځې غزا غنيمت دوه مياشتې د ويشلو څخه تال وه ترڅو چې همدغه ايت شريف نازل شو ـ چې اوس د بحث لاندې دى ـ نو بيا د بدري غنيمت څخه

وړاندې د همدغه غنیمت په وېشلو باندې پېل وشو(۱).

مګر مونږ ته دا جواب محض یو احتمال ښکاري او زړه ته مو نه لوېږي.

ب: مونږ ته داسې ښکاري چې د وړې غزا غنیمت به د نبي کریم ﷺ په هدایت باندې وېشلی شوی وي او په همدې اعتبار سره لومړنی تقسیم شوی ګڼلی کېږي، او د بدر غنیمت په دې اعتبار سره لومړنی تقسیم شوی ګڼو چې عین هدایت په ایت شریف سره ثابت شوی دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲_ که څوک وایي چې که داسې وي نو د بدر غازیانو به بې د جګړې څخه د وړې غزا په کړنلاره باندې تلل کړي وی او جګړې به هیڅ صورت نه وی نیولی؟

مونږ وایو چې: د بدر غازیانو څکه د وړې غزا حکم په زغرده عملي نه کړ چې هلته د غازیانو ترمنځ اختلاف نه وه، او بدري غازیان خو په دریوو ګروپونو باندې ویشلي شوي وه لکه چې د [الأنفال:۱] ایت شان نزول وړباندې صراحت کړی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! (غازیانو) کله چې تاسو قانع شوئ چې غنیمتي مالونه د الله ﷻ حق دی او تاسو پکښې د جګړو او نانډریو حق نه لرئ نو اوس په هغه حکم باندې پوه شئ چې الله ﷻ په دې باره کښې فیصله کړی دی او عمل پرې وکړئ، هغه دا چې:

۱_ ټول غنیمتي مالونه پنځه برخې کړئ او ښه پوره دقت وکړئ چې هیڅ شی بې برخه کولو پاتې نه شي.

۲_ په دغو پنځو برخو کښې څلور برخې ستاسو دپاره الله ﷻ عنایت کړې دي چې د نبي کریم ﷺ د هدایاتو په مطابق به یې په خپلو منځو کښې تقسیم کړئ.

۳_ اما پاتې پنځمه برخه د الله ﷻ برخه ده چې د هیچا په ملکیت کښې داخله نه ده او د نبي کریم ﷺ په شمول د لاندې کسانو دپاره د الله ﷻ د پلوه ځانګړې شوې ده، او یا په بل عبارت: دغه پنځمه برخه بیا د دوهم ځل دپاره په لاندې پنځو حصو وېشله کېږي:

الف: په یوه حصه باندې به یې نبي کریم ﷺ خپل د کور اړتیاوې پوره کوي.

ب: بله حصه د نبي کریم ﷺ د اقاربو دپاره خاصه کړی شوې ده، البته هغه اقارب او خپلوان چې د نبي کریم ﷺ سره یې د کفر او اسلام په دواړو حالاتو کښې نصرت کړی دی.

ج: بله حصه باید یتیمانو ته ورکړی شي، چې دوی پرې خپل ضروریات تکمیل کړي، خصوصاً هغه یتیمان چې پلرونه یې په همدغې او یا په بله غزا کښې د شهادت لوړ مقام ته رسېدلي دي.

د: بله حصه د مسکینانو ده ترڅو دوی هم بې برخې پاتې نه شي.

---

(۱) ... ج۱۳ ص۵

ه: بالآخره پنځمه حصه مسافرو او بې وطنه خلکو ته خانګړې شوې ده چې خپلو وطنونو (ټاټوبو) ته پرې ورسېږي.

۴_ نو ای مؤمنانو! د غنیمتي مالونو په هکله د الله ﷻ د نازل کړی شوي حکم عملي اطاعت وکړئ که تاسو رښتیا په هغه شي باندې ایمان راوړی وي کوم چې مونږ په خپل مخلص بنده (محمد ﷺ) باندې د فرقان په ورځ نازل کړی دی (په هغه ورځ چې د بدر په موقع دوه ډلې "مسلمانان او کافران" د جنګ دپاره سره مخامخې شوې). د هغه شي نوم اخستلو ته څه ضرورت نشته هغه خو تاسو ته ښه معلوم او تاسو په خپلو سترګو باندې لیدلی دی چې په معجزانه توګه مو نصرت درکړ او قوي دښمنان مو درته په ګونډو کړه.

او دا ځکه چې الله ﷻ په هرڅه باندې د قدرت څښتن دی، په ډېرو خاپونو کښې ورې صابرې ډلې ته په لوی بې دینه لښکر باندې غلبه ورکوي.

۵_ نو ای مؤمنانو! تاسو ذکر شوی بې ساری نعمت مه هېروئ او په غنیمتي مالونو کښې د الله ﷻ درنازل شوی حکم په عمل کښې پیاده کړئ او د زړه د کومې درباندې خوښ او راضي شئ، الله ﷻ په هر څه باندې قادر دی نو په راتلونکي کښې به نور غنیمتونه هم درباندې عنایت کړي.

توضیحات

۱_ په یاد ولرئ چې د ﴿ أَنَّمَا ﴾ کلمه په دې مقام کښې د دوه وو تورو "ان، ما" څخه مرکبه ده، نو په کار وه چې نظر عربي لیک دود ته بېل-بېل لیکلي شوې وی مګر څرنګه چې د قرآن کریم په رسم الخط کښې د عثماني لیکنې مراعات ضرور دی، چې د دریم خلیفه (عثمان ﷺ) څخه راپاتې دی، نو په ټول مصاحفو کښې ګډ لیکلی کېږي او همدغه ډول لیکنه مونږ ته په تواتر سره رارسېدلې ده.

څرنګه چې د "ما" توری مبهم دی او تفسیر یې په "مِنْ شَيْءٍ" سره شوی دی نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: په غنیمتي مالونو کښې هیڅ شی هم بې ویشه مه پرېږدئ که څه هم یو تار او یا یوه ستنه وي. همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په لاندې حدیثونو کښې اشاره کړې ده:

الف: عمرو بن عبسه ﷺ وایي چې نبي کریم ﷺ مونږ ته په داسې حال کښې د جمعي لمونځ راکړ چې د غنیمت یو اوښ یې د سُترې په شکل په وړاندې چو وه، نو کله چې د لمانځه څخه فارغ شو او سلام یې وګرځاوه نو د ذکر شوي اوښ د اړخ څخه یې یو وېښته په مبارکو ګوتو کښې ونیو او بیا یې وفرمایل چې: «وَلَا يَحِلُّ لِي مِنْ غَنَائِمِكُمْ مِثْلُ هَذَا إِلَّا الْخُمُسُ وَالْخُمُسُ مَرْدُودٌ فِيكُمْ»[1] یعنې: ما ته ستاسو د غنیمتونو څخه د دغه وېښته په مثل شی هم حلال نه دی مګر خمس (چې الله ﷻ راته ټاکلی دی) او خمس هم په تاسو کښې رد کړی شوی دی (ستاسو په یتیمانو او نورو باندې یې توزیع کوم).

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَدُّوا الْخِيَاطَ وَالْمَخِيطَ

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۲۳

فَإِنَّ الْغُلُولَ يَكُونُ عَلَى اهلِهِ عَارًا وَشَنَارًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۱] يعني: اې خلكو! د غنيمت تار او ستن (د وېشلو دپاره) وركړئ (او خيانت مه كوئ)، ځكه چې خيانت د قيامت په ورځ په خپل خاوند باندې شرم او عيب جوړېږي (خانونه مه شرموئ).

«غنيمة» څه معنى؟

۲_ د ﴿غَنِمْتُم﴾ كلمه د «غنيمة» څخه اشتقاقه شوې ده، غنيمت د هغو مالونو نوم دى چې د مشركانو (كافرانو) څخه په نظامي طاقت سره واخستل شي[۲] لكه په دې زمانه كښې توپونه، ټانګونه او نورې ډول-ډول وسلې، نو د كفارو هغه مالونه كوم چې بې د نظامي طاقت څخه ترلاسه شي لكه جزيه، خراج او داسې نور، نو هغه د «فئ» په نامه باندې يادېږي[۳] چې د توزيع حكم يې په [الحشر:۷] ايت كښې نازل شوى دى بايد هملته وكتل شي.

سوال جواب

۳_ كه څوك وايي چې: په ايت شريف كښې د غنيمتي مالونو فقط د پنځمې برخې د توزيع حكم ذكر دى، چې فلاني او فلاني ته دې وركړى شي؛ نو پوښتنه دا ده چې متباقي څلور برخې بايد څوك واخلي؟

مونږ وايو چې د ﴿غَنِمْتُم﴾ جمله په لاندې مطالبو باندې دلالت كوي:

الف: متباقي څلور برخې د مجاهدينو دي ځكه چې همدوى ته د غنيمت كولو نسبت شوى دى

ب: غنيمت بايد ټولو مجاهدينو ته وركړى شي، كه څه هم په تعرضي ګروپ كښې وي يا په دفاع كښې ناست مجاهدين وي او يا هغه چې د جنګ د ميدان څخه يې د غنيمت مالونه راغونډ كړي وي. نو په دې باندې هغه لانجه هواره شوه كومه چې د [الأنفال:۱] ايت لاندې مونږ ذكره كړې ده.

ج: نو هغه كومكي مجاهدين هم (چې غازيانو ته وروړسېږي او هغوى لا د غنيمت مالونه دار الاسلام ته نه وي نقل كړي او نه يې په خپلو منځو كښې وېشلي وي) برخوال ګڼل كېږي[۴] ځكه چې من وجه دوى هم غنيمت كوونكي دي چې په داسې حال كښې هلته وررسېدلي دي چې غنيمت لا په خطر كښې دى او د خطر څخه په بچ كولو كښې يې دوى هم ګډون وكړ او دارالاسلام ته يې رانقل كړ.

د: ټول مجاهدين په غنيمت كښې په مساوي توګه د برخو درلودونكي دي. مثلاً قومندان او عادي مجاهد او هم خوان اوسپين ږيرى اوبالآخره روغ او مريض ټول سره يو برابر دي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:

سعد بن ابي وقاص ﷺ (چې په جنګ كښې زيات زړور وه او د غشو په ويشتلو كښې يې زيات

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۱۳۶
(۲) لسان العرب ج۱۲ ص۴۴۶
(۳) تفسير القرطبي ج۸ ص۲
(۴) اعلاء السنن ج۱۲ ص۱۱۸

مهارت درلود) خیال کاوه چې زه به په نورو صحابه وو کرامو باندې څه بهتري لرم، نو نبي کریم ﷺ ورته وفرمایل چې: «إِنَّمَا يَنْصُرُ اللهُ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِضَعِيفِهَا بِدَعْوَتِهِمْ وَصَلَاتِهِمْ وَإِخْلَاصِهِمْ»[۱] یعنې: یقینًا الله ﷻ دغه امت ته د همدې امت د کمزورو او ضعیفانو په سبب سره نصرت ورکوي، د دوی د دعاګانو د کبله او د دوی د لمونځونو د کبله او (بالآخره) د دوی د اخلاص د کبله.

اهل التشیع څه وایي؟

۴ـ اهل التشیع وایي چې د "غنیمة" کلمه په لغت کښې هغې ګټې ته ویل کیږي چې یو کس او یا یوه ډله یې په خپل کوښښ او زیار ویستلو سره ترلاسه کړي برابره خبره ده چې د غزا په صورت کښې وي او یا د بل کسب او کار په صورت کښې، (چې همدا یې لغوي معنی ده)[۲].

نو د دوی په نزد په هره ګټه کښې پنځمه برخه د هغه چا دپاره ده چې د هغه دپاره په غنیمت کښې پنځمه برخه ټاکلې شوې ده او پاتې څلور برخې د مال ګټونکي او یا ګټونکو ته پاتې کیږي او بس[۳].

مونږ وایو چې که څه هم د "غنیمة" د کلمې اطلاق په مطلقه ګټه باندې شوی دی مګر د دې مقام په اعتبار سره چې وړاندې او بېرته ټول بحث د غزا په هکله چلیږي، په کار دي چې دلته صرف جنګي ګټې مرادې وي او بس.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په نصوصو کښې خو مفهوم ته اعتبار وي او د وقائعو خصوص ورباندې څه اثر نه اچوي نو بهتره دا ده چې د غنیمة کلمه په خپل عموم سره پرېښودله شي او یوازې جنګي ګټو پورې خانګړې نه شي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د "غنیمة" کلمه د لاندې موانعو د کبله په عموم نه ده پرېښودله شوې او د اهل التشیع څخه په غیر د نورو علماوو په اتفاق سره په جنګي ګټو پورې اختصاص ورکړی شوی دی:

الف: لکه څنګه چې په اوله توضیح کښې واضحه شوه چې په دې مقام کښې د ﴿مِن شَيْءٍ﴾ په کلمې باندې د "ما" ابهام پورته شوی دی او د یوه تار یا د یوه ویښته ګټې ته هم شامل دی نو معلومه شوه چې دلته مطلقه ګټه مراده نه ده، که نه نو په کار ده چې په هر مزدور باندې په یوه پیسه مزدورۍ کښې هم خمس واجب شي حال دا چې اهل التشیع به یې هم په وجوب قول ونه کړي.

ب: په دې تقدیر ټول شرعي مقادیر او نصابونه د منځه خي او یا په بل عبارت: هغه ټول احادیث غیر معمول ګرځي په کومو کښې چې شرعي نصابونه ښودلي شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۶۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱
(۳) تفسیر نمونه ج۷ ص۱۷۶

اول: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ»(۱) يعني: پنځو وقيو (د سوه درهمو) څخه په كمو درهمو كښې صدقه (زكات) نشته.

دوهم: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةٌ»(۲) يعني: د اوښانو په هغې مجموعه كښې زكات نشته چې د پنځو اوښانو څخه كمه وي.

ج: بل مانع يې مونږ ته دا ښكاري چې په راتلونكي [۶۹] ايت كښې د ﴿غَنِمْتُمْ﴾ كلمه بوځل بيا ذكره شوې ده مگر هلته اهل التشيع په عموميت سره نه ده تفسيره كړې او صرف جهادي غنائمو پورې يې اختصاص وركړى دى(۳). نو دوى ته په كار دي چې دلته يې هم عامه ونه گڼي او په مسلمانانو باندې د الله ﷻ خفيف حكم ثقيل ونه گرځوي او د «يَسِّرَا وَلَا تُعَسِّرَا»(۴) په حديث باندې عمل وكړي، چې په خلكو باندې اساني كوئ او سختي ورباندې مه كوئ.

په خمس كښې تسديس نشته

۵ـ صحابه وو كرامو ؓ او تابعينو عليهم الرحمة په دې باندې اجماع كړې ده چې د غنيمت په خمس كښې تسديس (شپږ برخې كول) نشته، خو ابو العاليه عليه الرحمة وروسته د همدې اجماع څخه اختلاف كړى دى او په خمس كښې په شپږمه برخه باندې قائل شوى دى، مگر وروستنى اختلاف په اجماع باندې څه اثر نه غورزوي بلكې هغه اختلاف د اجماع د انعقاد مانع گرځي چې د انعقاد په وخت كښې موجود وي(۵).

ابو العاليه عليه الرحمة وايي چې په خمس كښې يوه حصه د الله ﷻ ده چې بايد د كعبې شريفې په لگښتونو كښې مصرفه شي نو په كار دي چې خمس په شپږو برخو ويشلى شي.

سوال جواب

۶ـ ک: څوک وايي چې: د ايت شريف ظاهر خو د ابو العاليه عليه الرحمة تائيد كوي چې ﴿فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ﴾ الآية؟

مونږ وايو چې: د ﴿لِلَّهِ﴾ مباركه كلمه د دې دپاره نه ده نازله شوې چې په خمس كښې يوه برخه د الله ﷻ دپاره اختصاص شوې ده ځكه چې ټوله دنيا د الله ﷻ ملكيت دى، بلكې د ﴿لِلَّهِ﴾ د مباركې كلمې په نزول كښې مفسرينو كرامو ډېر حكمتونه ليكلي دي(۶) مگر كوم حكمت چې الله ﷻ مونږ ته په زړه كښې را واچاوه هغه په لاندې ډول دى:

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۱۳۶
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۶
(۳) تفسير نمونه (لاهل التشيع) ج۷ ص۲۴۲
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۲۲
(۵) اعلاء السنن ج۱۲ ص۲۱۱
(۶) روح المعاني ج۱۰ ص۳، التفسير الكبير ج۵ ص۱۶۶، تفسير البغوي ج۲ ص۲۴۹

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «إِنَّ هَذِهِ الصَّدَقَاتِ إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ وَإِنَّهَا لاتحِلُّ لِمُحَمَّدٍ وَلَا لِآلِ مُحَمَّدٍ»[۱] یعني: یقینًا دغه خیراتونه (فرض وي او که نفلي) بې شکه د خلکو خیري دي (چې ګناهونه پرې بېنلي کېږي) او یقینًا دا محمد ﷺ او د محمد ﷺ ټبر ته حلال نه دي.

نو د دې دپاره چې څوک په غنیمتي مالونو باندې هم د اوساخو (خیرو) ګومان ونه کړي او بیا په نبي کریم ﷺ باندې اعتراض ونه کړي چې د یو پلوه په خپل خان او خپل ټبر باندې صدقات حراموي او د بله پلوه په غنیمتي مالونو کښې برخه اخلي، غنیمتي مالونه خو بل شی نه دی مګر د صدقاتو غوندې د خلکو خیري دي.

نو الله ﷻ د هر چا څخه وړاندې دخمس نسبت خپل اقدس ذات ته وکړ چې: ﴿ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ ﴾ نرڅو خلک په غوږ باندې ووهي چې غنیمتونه د صدقاتو په شان د خلکو خیري نه دي چې ګناهونه ورباندې بېنلي شوي وي. یا په بل عبارت: چې مسلمانان ورباندې د ګناهونو څخه وینځلي شوي وي. بلکې دا هغه مالونه دي چې د کلمة الله (اسلام) د اعلاء د کبله د کفارو څخه په زور اخستلي شوي دي.

د "لِذِي الْقُرْبَىٰ" څخه څوک مراد دي؟

۷_ د ﴿ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ ﴾ کلمه په ایت شریف کښې مطلقه ذکره ده خو د خیبر د غزا په موقع نبي کریم ﷺ په بني هاشم او بني المطلب سره تفسیره کړه، چې دغو دوارو قبیلو ته یې د ذکرې شوې غزا په خمس کښې برخې ورکړې او نور خپلوان یې پرېښودل. بني هاشم خو د نبي کریم ﷺ خپل قوم وه او بني المطلب ورسره په څلورم پلار (عبد مناف) کښې ګډېږي او دا ځکه چې محمد ﷺ د عبدالله بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف، مبارک زوی دی. عبدمناف لاندې پنځه زامن درلوده:

۱_ هاشم ۲_مطلب ۳_عبد شمس (دغه درېواړه سکني ورونه وه) ۴_نوفل (چې دا یې ناسکه وه)[۲] ۵_ ابو عمرو، د دغه پنځم زوی او لاده یې نه ده پاتې شوې[۳].

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: د دې څه وجه وه چې نبي کریم ﷺ د خپلو ترېرونو (د عبدمناف د اولادې) څخه صرف بني هاشم او بني مطلب خاص وګرځول؟

مونږ وایو چې: همدغه پوښتنه د خیبر د غزا په موقع جبیر بن مطعم رضی الله عنه (چې د نوفل د اولادې څخه وه) او عثمان بن عفان رضی الله عنه (چې د عبدشمس د اولادې څخه وه) د نبي کریم ﷺ په حضور کښې مطرحه کړه چې: ای د الله رسوله! مونږ او بني هاشم او هم بني مطلب خو ستا په خپلوۍ کښې یو

---

[۱] صحیح مسلم ج۱ ص۳۴۵

[۲] عمدة القاري للعیني ج۱۵ ص۶۴

[۳] تفسیر القاسمي ج۸ ص۶۴

برابر یاستو، چې ټول درسره په څلورم نیکه (عبد مناف) کښې ګډېږو، نو څه وجه ده چې مونږ ته دې د خمس څخه څه برخه رانه کړه او هغوی ته دې ورکړه؟ نو نبي کریم ﷺ ورته په جواب کښې وفرمایل چې: «إِنَّمَا بَنُو الْمُطَّلِبِ وَبَنُو هَاشِمٍ شَيْءٌ وَاحِدٌ»[۱] یقینًا بني المطلب او بني هاشم خو یو شی دي یعنې دغو دواړو قبیلو هم په جاهلیت او هم په اسلام کښې یو تربله سره کومک کړی دی او یو تربله سره نه دي جدا شوي.

څه لرې نه ده چې نبي کریم ﷺ هغې قیصې ته اشاره کړې وي کومه چې په دواړو قبیلو باندې د قریشو د پلوه تېره شوې وه. هغه دا چې کله چې قریشو ولیده چې اسلام ورځ په ورځ مخ په وړاندې روان دي او په قبایلو کښې یې روزمره پیروان زیاتېږي نو دوی ټولو د بني هاشم او بني مطلب په خلاف یوه پرېکړه وکړه چې نه به څوک ورسره ازدواجي علاقه ساتي او نه به ورباندې څوک څه شی خرڅوي او نه به یې ترې اخلي (په اصطلاح نه به ورسره څوک مړی کوي او نه ژوندی). په همدې هکله یې کاغذ ولیکه او ټولو لاسلیک کړ او بیا یې د زیات تاکید دپاره ذکر شوي کاغذ د کعبې شریفې په داخل کښې زوړند کړ[۲].

نو تر دربوو کالو پورې ذکرو شوو دواړو قبیلو مشکلات وګالل، که څه هم ټول په اسلام باندې نه وو مشرف شوي مګر بني نوفل او بني عبدشمس د دغو محرومیتونو څخه بچ پاتې وه او لا د قریشو سره یې په ذکره شوي تعهدنامه کښې اشتراک درلود.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وایي چې: د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د خمس (پنځمې برخې) ویشل په څه ډول صورت نیسي؟

مونږ وایو چې: د ذي القربی برخې هم په حقیقت کښې په نبي کریم ﷺ پورې ارتباط درلود، د همدې کبله به پکښې نبي کریم ﷺ ازادانه تصرف کاوه چې خینو ته به یې برخه ورکوله او خینو ته به یې نه ورکوله[۳].

نو کله چې نبي کریم ﷺ وفات شو ذکر شوي دواړه برخې (سهم النبي او سهم ذي القربی) ساقطې شوې او د خمس ویشل په متباقي درېوو ډلو کښې انحصار وموند، په همدې باندې خلور واړو راشده خلفاوو ﷺ عمل کړی دی او په همدې باندې اجماع منعقده شوې ده، خینو علماوو کرامو په همدې موضوع کښې ښه اوږد تحقیقي بحث کړی دی[۴] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هغه دې مراجعه وکړي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴۴
(۲) سیرت ابن هشام ج۱ ص۳۷۲
(۳) شرح معاني الآثار ج۲ ص۱۳۱
(۴) اعلاء السنن ج۱۲ ص۲۰۹

یوه مسئله

۱۰ـ پاتې درې ډلې (یتیمان، مسکینان، مسافرین) د خمس په نسبت مصارف ګڼل کېږي لکه څنګه چې فقیران د زکاتونو دپاره مصارف دي، نو د اسلامي حکومت مشر دا مکلفیت نه لري چې هرې ډلې ته او یا د هرې ډلې هر فرد ته دې په خمس کښې څه برخه ورکړي که نه نو ګناهګار به وي، بلکې په ده باندې واجبه ده چې د ذکرو شوو درېواړو ډلو څخه یې بهرته ونه باسي اما په داخل د دوی کښې اختیار لري چې چاته یې ورکوي او که څوک پرېږدي[۱] مګر فقط همدا یوه خبره باید د همېشه دپاره په نظر کښې وساتي چې که په دغو ډلو کښې داسې څوک مونده شي چې د ذوالقربی تعریف هم ورباندې صادق وي نو هغه ته باید د لومړیتوب حق ورکړي[۲].

فرقان کومه ورځ وه او څه پکښې نازل شوي وه؟

۱۱ـ مونږ د [الأنفال:۲۹] ایت لاندې د فرقان معنی لیکلې وه چې د هغه شي څخه عبارت ده چې حق او باطل یو تربله جدا کوي، خو په دې مقام کښې د فرقان لقب د بدر غزا ته ورکړی شوی دی، ځکه چې د بدر په غزا باندې بالکل واضحه شوه چې اسلام حق دین دی او د اسلام د دین څخه په غیر نور ټول ادیان باطل دي. همدې مضمون ته په ﴿ لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ﴾ [الأنفال:۴۲] کښې اشاره شوې ده، یعنې د بدر د غزا په موقع ځکه حق او باطل یو تربله جدا شو ترڅو هغه څوک د حجت د اقامه کولو څخه وروسته مړ شي چې مړ کېږي او هغه څوک د حجت د اقامه کولو څخه وروسته ژوند وکړي چې ژوند کوي.

اما د هغه شي په باره کښې مفسرینو کرامو ډېر تفسیرونه کړي دي چې په دغې ورځ کښې نازل شوی وه، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینې وایي چې د ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ څخه د الانفال سورت مراد دی چې په ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ﴾ باندې پیل شوی دی[۳].

ب: ځینې وایي چې ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ د ملائکو څخه عبارت دی[۴] چې په دغې ورځ کښې الله ﷻ د مجاهدینو د کومک دپاره رالیږلي کړې وې.

ج: ځینو مفسرینو کرامو متعدد واقعات ذکر کړي دي چې ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ د همدغو څخه عبارت دی[۵]، که څوک فرصت لري نو هملته دې وګوري.

د: زمونږ په فکر د ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ څخه هغه څه مراد دي کومو ته چې الله ﷻ د الانفال سورت

---

(۱) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۷ ص۱۲۵
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۳
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۵۱
(۴) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۲۳
(۵) تفسیر المظهري ج۴ ص۹۳

تقريبًا د پيل څخه آن تر [۱۴] ايت پورې اشارې كړي دي. يا په بل عبارت: هغه څه مطلب دي چې د جنګ د ذکر په شا اوخوا کښې واقع شوی وه او الله ﷻ د ښه قناعت دپاره د نهه دلايلو په شکل کښې يو ځل د مجاهدينو توجه وروا ړوله. نو څرنګه چې هلته ورښودلي شوي وه نو دلته ورباندې صراحت ونه كړی شو.

برسېره په دې، د ﴿وَمَآ أَنزَلۡنَا﴾ كلمه هغو معجزانه شيانو ته هم شامله ده چې په راتلونكو دريوو ايتونو كښې يې ذكر راروان دي او يو ځل بيا د مجاهدينو توجه وراړولی شوې ده.

د عربيت پورې اړونده مسئله

۱۲ـ د ﴿خُمُسَهُۥ﴾ کلمه د "أَنَّ" دپاره اسم دی او د ﴿لِلَّهِ﴾ كلمه يې د معطوفاتو په شمول خبر واقع شوې ده، نو ځينې مفسرين كرام وايي چې "أَنَّ" د اسم او خبر سره د مفرد په اعتبار مبتدا ده او خبر يې مقدر دی چې په واجب يا لازم باندې ترې تعبير كوو[1].

مګر مونږ ته بهتره ښكاري چې مبتدا به مقدره وي او كوم شي ته چې هغوی د مبتدا لقب وركوي همغه به يې خبر وي نو تصوير به يې داسې شي چې "فالحكم أنَّ لله خمسه و للرسول" يعنې اى مجاهدينو! كوم شی چې تاسو غنيمت كړ ی دی او تاسو يې د حكم په انتظار كښې ياست نو په دې كښې شرعي حكم دا دی چې يقينًا پنځمه برخه يې د الله ﷻ د پيغمبر ﷺ او هم د نورو ذكرو شوو كسانو ده او متباقي څلور برخې تاسو ته دركړی شوی دي.

﴿إِذۡ أَنتُم بِٱلۡعُدۡوَةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُم بِٱلۡعُدۡوَةِ ٱلۡقُصۡوَىٰ وَٱلرَّكۡبُ أَسۡفَلَ مِنكُمۡۚ وَلَوۡ تَوَاعَدتُّمۡ لَٱخۡتَلَفۡتُمۡ فِي ٱلۡمِيعَٰدِ وَلَٰكِن لِّيَقۡضِيَ ٱللَّهُ أَمۡرٗا كَانَ مَفۡعُولٗا لِّيَهۡلِكَ مَنۡ هَلَكَ عَنۢ بَيِّنَةٖ وَيَحۡيَىٰ مَنۡ حَيَّ عَنۢ بَيِّنَةٖۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝٤٢ إِذۡ يُرِيكَهُمُ ٱللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلٗاۖ وَلَوۡ أَرَىٰكَهُمۡ كَثِيرٗا لَّفَشِلۡتُمۡ وَلَتَنَٰزَعۡتُمۡ فِي ٱلۡأَمۡرِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ سَلَّمَۚ إِنَّهُۥ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ۝٤٣ وَإِذۡ يُرِيكُمُوهُمۡ إِذِ ٱلۡتَقَيۡتُمۡ فِيٓ أَعۡيُنِكُمۡ قَلِيلٗا وَيُقَلِّلُكُمۡ فِيٓ أَعۡيُنِهِمۡ لِيَقۡضِيَ ٱللَّهُ أَمۡرٗا كَانَ مَفۡعُولٗاۗ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ ۝٤٤﴾

[۴۲] (اى مومنانو!) هغه وخت (درپه ياد كړئ) چې تاسو (مدينې منورې ته) په نژدې غاړه كښې وئ او دوی (مشركان ترې) په لرې غاړه كښې وه او كاروان ستاسو (دواړو ډلو څخه) لاندې (د درياب په غاړه باندې) وه (نو تاسو ته به تول حالت درپه زړه شي).

[1] تفسير الكشاف ج۲ ص۲۲۱

او که چېرې تاسو يو تربله (د جنګ) وعده کړې وی نو ضرور به مو په (مقدره) وعده کښې اختلاف کړی وی (او پوره به ورته نه وی حاضر شوي) مګر (بدون د سابقه وعدې څخه تاسو دواړه جانبه د جنګ میدان ته) د دې دپاره (حاضر کړی شوئ) ترڅو الله ﷻ هغه کار فیصله (انجام) کړي کوم کار چې (د ده ﷻ په نزد) کړی شوی وه. ترڅو هغه څوک مړ شي چې مړ کېږي د واضحه دلیل څخه (وروسته) او هغه څوک ژوند وکړي چې ژوند کوي د واضحه حجت څخه (وروسته).

او یقیناً الله ﷻ ضرور اورېدونکی (او) پوه دی (ستاسو ټول شبهات ورته څرګند دي).

[۴۳] (ای مؤمنانو!) هغه وخت هم (درېه یاد کړئ!) چې الله ﷻ تاته (ای پیغمبره!) ستا په خوب کښې دوی (مشرکان) لږ درولیده کړه او که چېرې الله ﷻ تاته ډېر دربنودلي وی (او تا خپل خوب حکایت کړی وی) نو ضرور به تاسو (ای مؤمنانو!) بې زړه (او کمزوري) شوي وی او ضرور به تاسو یو تربله (د جهاد) په کار کښې جګړې کړي وی، مګر الله ﷻ ترې روغ پاتې کړئ (او پکښې اخته نه شوئ). یقیناً الله ﷻ د سینو (زړونو) په حالاتو باندې پوه دی.

[۴۴] او (ای مؤمنانو!) هغه وخت هم (درېه یاد کړئ) چې الله ﷻ تاسو ته دوی (مشرکان) هغه وخت ستاسو په سترګو کښې لږ دروښودل کله چې تاسو د دوی (مشرکانو) سره (د جنګ په میدان کښې) ملاقي شوئ (نو جرئت مو زیات شو).

او الله ﷻ تاسو د دوی په سترګو کښې لږ ښکاره کړئ (البته هغه وخت چې دوی لا د جنګ میدان ته نه وه رسېدلي).

(دا ټول) د دې دپاره چې الله ﷻ هغه کار فیصله (انجام) کړي کوم کار چې (د الله ﷻ په نزد) کړی شوی وه. او خاص الله ﷻ ته ټول کارونه ورګرځول کېږي (د همده ﷻ په واک او اختیار کښې دي).

ارتباط

په وړاندې ایت کښې د بدر د غازیانو توجه د ﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا ﴾ په کلمې سره په اجمالي توګه څه معجزانه کارونو ته واړولی شوي وه، په دې ایتونو کښې د دغه اجمال څه تفصیل نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! څرنګه چې الله ﷻ ستاسو د غنیمتي لانجې د پرې کولو دپاره خپله فیصله درنازله کړه نو تاسو ته په کار دي چې په عمل کښې یې پیاده کړئ او د ښه اطمنان دپاره لاندې خوارق او انعامات درېه زړه کړئ او په نظر کښې یې ونیسئ:

۱ـ تاسو خو هغه وخت درېه یاد کړئ چې تاسو مدیني منورې ته په نژدې څنډه کښې موقعیت درلود چې ستاسو اصلي مسکن وه او په اساني سره مو کولی شو چې بېرته ورستانه شئ او په جنګ کښې واقع نه شئ، نو که دا کار مو کړی وی د غنیمت څخه به بې برخې پاتې شوي وی،

همدارنگه ـ بالمقابل ـ مشرکان د مدینې منورې څخه لرې او خپل ټاټوبي (مکې معظمې) ته نژدې وه. دوی هم په اسانۍ سره کولی شو چې په جنګ کښې لټاړ نه شي او بېرته وتښتي. که بالفرض دا کار هغوی کړی وی نو نه به جنګ واقع شوی وی او نه به تاسو ته غنیمتي مالونه لاس ته درغلي وی.

لنډه دا چې د دواړو ډلو د بېرته ستنېدلو مخې خلاصې وې او یوه ډله د بلې ډلې مانعه نه شوه واقع کېدله چې جنګ ته مجبوره شوې وي. خو د دې سره ـ سره الله ﷻ یوې ډلې ته هم د بېرته تاوېدلو جرئت ورنه کړ.

۲ـ په دې باندې علاوه، کوم شی چې د دواړو ډلو د حرکت اصلي منشا وه (قافله) هغې هم نجات موندلی وه چې خپله لاره یې بدله کړې وه او د دواړو ډلو څخه په ښکته لاره باندې د خطر خای څخه بچه شوې وه.

نو ستاسو د بېرته تاوېدلو سبب موجود وه چې: مونږ خو د قافلې د غنیمت کولو دپاره راوتلي وو نو چې قافله د لاسه ووتله او په مطلب بریالي نه شوو نو باید بېرته ستانه شو.

همدارنګه د مشرکانو د بېرته ګرځېدلو وجه هم متحققه وه چې: زمونږ د قافلې نجات مطلب وو او هغه لاس ته راغی نو اوس دلته ټالېدل او یا جنګ کول څه په کار دی.

خو د دې سره ـ سره یو ډله هم بېرته ستنه نه شوه، که هره یوه ډله ستنه شوې وی نو (ای مؤمنانو!) تاسو ته به غنیمتي مالونه لاس ته نه وی درغلي.

۳ـ برسېره په دې، ستاسو یوې ډلې هم د بلې سره څه داسې وعده نه وه کړې چې د بدر په موقع به راغونډېږو. او جنګ به کوو. خو الله ﷻ په خپل فضل سره دواړو جانبو ته داسې اسباب برابر کړه چې هره یوه ډله په خپله ـ خپله خوښه د جنګ میدان ته په خغاسته ورغله او هلته حاضره شوه.

که بالفرض الله ﷻ ستاسو دپاره د کورونو څخه د راوتلو اسباب نه وی برابر کړي او تاسو د وعدې په بنیاد د بدر موقعیت ته حرکت کړی وی نو یوې ډلې به هم هلته پوره حاضري نه وې ورکړې او هم به یوه ډله هم په ټاکلي وخت کښې بې تخلفه نه وې پاتې شوې.

هغوی به خکه په تخلف کښې واقع شوي وي چې ستاسو ښه قوي رعب ورباندې پروت وه او تاسو به خکه تخلف کړی وی چې تاسو کمزوري وئ او د جنګ تیاری مو نه درلود، خو الله ﷻ بدون د سابق میعاد څخه تاسو یو تربله سره مخامخ کړئ ترڅو هغه کار انجام ته ورسوي کوم چې د ده ﷻ په نزد کړی شوی او فیصله شوی وه، هغه دا چې تاسو په معجزانه توګه غالب او هغوی مغلوب شي او ټولې دنیا ته د اسلام حقانیت د لمر په څېر څرګند شي.

ترڅو په راتلونکي کښې حق د باطل څخه په ډاګه جدا شي او هرچا ته خبره واضحه شي، بیا نو که څوک مړ کېږي هم په داسې حال کښې به مړ کېږي چې په حجت سره به یې حق او باطل پېژندلی وي، او څوک چې ژوندي پاتې وي په هغه باندې به هم د واضحه حجت د کبله په همدې مورد کښې څه خفا او اشتباه نه وی او نه به د قیامت په ورځ څوک اعتذار وړاندې کړی شي.

یقیناً الله ﷻ اوریدونکی دی، هغه ټول اشتباهات اوري چې تر اوسه پورې خلکو د اسلام د حقانیت په مورد کښې ورباندې تلفظ کاوه، او هم پوه دی په هغو ټولو اشتباهاتو باندې عالم دی کوم چې د خلکو په زړونو کښې دي او لا تر اوسه یې په هغو باندې تلفظ نه دی کړی.

۴_ ای پیغمبره! مؤمنانو مجاهدینو ته هغه وخت هم ورپه زړه کړه په کوم وخت کښې چې الله ﷻ ستا په خوب کښې مشرکلن لږ درولیده کړه او تا بیا خپل خوب دوی ته حکایت کړ، نو د دوی روحیه قوي شوه او مورال یې لوړ شو.

او که الله ﷻ تا ته په خوب کښې مشرکان ډېر درښودلي وی او یا یې په همغه عدد باندې درښودلي وي کوم چې د هغوی واقعي عدد وه او تا خپل خوب مؤمنانو ته تېر کړی وی، نو هرومرو به دوی زړونه بایللي وی.

نو ای مؤمنانو غازیانو! په دغه صورت کښې به ضرور ستاسو روحیه کمزورې شوې وی، د بې زړه توب سره به مخامخ شوي وی او بالآخره د جنګ په باره کښې به یو تربله په جګړه او نااندریو اخته شوي وی او مورال به مو په اختلاف سره نور هم پسې کمزوری شوی وی.

مګر الله ﷻ په تاسو باندې فضل وکړ او د جګړو او نااندریو څخه یې په امن کښې او روغ رمټ وساتلئ: او دا کار ځکه کېدونکی وه چې الله ﷻ د زړونو په ټولو حالاتو باندې عالم دی او ستاسو د زړونو ټول کړه وړه ورته معلوم او څرګند دي.

۵_ ای مؤمنانو! تاسو هغه وخت هم درپه زړه کړئ چې الله ﷻ تاسو ته مشرکان په سترګو کښې لږ درښکاره کړه لکه څنګه یې چې نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې لږ ورلیده کړي وه. نو ستاسو جرئت ډېر زیات شو او د جنګ حوصله مو ډېره پیاوړې شوه چې د نبي کریم ﷺ په خوب کښې لیدنه او ستاسو په ویښه باندې لیدنه دواړه سره مطابق شوې. البته دا په هغه وخت کښې چې تاسو د جنګ په میدان کښې د مشرکانو سره مخامخ شوئ.

بالمقابل، الله ﷻ تاسو د مشرکانو په سترګو کښې لږ وښودلئ: البته په هغه وخت کښې چې دوی لا د جنګ میدان ته نه وه داخل شوي، ترڅو دوی جنګ ته زړه نا زړه نه شي او بېرته مخ په شا د جنګ د میدان څخه ونه تښتي. نو که دا کار الله ﷻ نه وی کړی نو دوی به بېرته تښتېدلي وی او جنګ به نه وی واقع شوي او بالآخره تاسو به د غنیمتونو څخه محروم پاتې شوي وی.

دا کارونه ځکه الله ﷻ وکړه ترڅو هغه څه انجام ته ورسېږي او په عمل کښې پیاده شي کوم چې د الله ﷻ په نزد باندې کړی شوي او فیصله کړې شوې وه، چې هغه د مؤمنانو نصرت او د مشرکانو ماتې وه. ځکه چې ټول کارونه د الله ﷻ په اراده باندې څرخېږي او ټول شیان د ده ﷻ په واک او اختیار کښې دي، نو د لږو ډېر ښکاره کول او د ډېرو لږ لیده کول الله ﷻ ته هیڅ مشکلات نه لري.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: الله ﷻ خو د مجاهدینو د قناعت دپاره ورانديې ډېر دلایل نازل کړي وه

چې د هغو په تعقیب باندې یې د توزیع حکم نازل کړ، نو پوښتنه دا ده چې په دې کښې څه حکمت دی چې د توزیع د حکم څخه وروسته یې څه نور دلایل هم نازل کړه، ایا پخواني دلایل د قناعت دپاره کافي نه وه؟

مونږ وایو چې: وړاندې دلایل (چې په [۱۴] ایت باندې یې اختتام موندلی دی) د قناعت ورکولو دپاره وه چې د توزیع حکم وړباندې مرتب شو او ﴿ وَٱعۡلَمُوٓا ﴾ الأية نازل شو. اما دا دلایل چې د توزیع د حکم په تعقیب نازل شوي دي د اطمنان ورکولو دپاره دی او اطمنان (ډاډینه) خو د قناعت څخه جدا شی دی، لکه چې د ابراهیم ﷺ په قیصه کښې د [البقرة: ۶۰]ایت لاندې پوره شرحه شوې ده.

یادونه

۲ـ مونږ خو د دې جملې ﴿ لِّيَهۡلِكَ مَنۡ هَلَكَ عَنۢ بَيِّنَةٖ وَيَحۡيَىٰ مَنۡ حَيَّ عَنۢ بَيِّنَةٖ ﴾ د معنی حاصل داسې اخستی دی چې: ترڅو ټولو خلکو ته د اسلام حقانیت او د کفر بطلان په دلایلو سره په اثبات ورسېږي، نو د دې څخه وروسته که د چا د مرګ نېټه پوره شي نو هغه به په داسې حال کښې مړ شي چې خبره به ورته واضحه وي، نو که په اسلام باندې وفات شي د الله ﷻ په نزد به یې درجات په نصیب شي او که نه نو د الله ﷻ د غضب سره به مخامخ شي او د اعتذار دروازه به وړباندې بالکل تړلې شوې وي. همدارنګه څوک چې ژوندی پاتې شي او د خپل عمر تکمیل ته ادامه ورکوي نو هغه ته به هم خبره واضحه وي نور نو د هغه خوښه چې کفر اختیاروي او که د اسلام روښانه لاره د خپل ځان دپاره غوره کوي.

مګر ځینو مفسرینو کرامو د هلاکت څخه کفر اخستی دی او د حیات څخه یې اسلام مراد کړی دی[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي: ترڅو چې څوک کفر غوره کوي چې په واضحه توګه یې غوره کړي چې د قیامت په ورځ یې د اعتذار مخه بنده شي او څوک چې په اسلام باندې مشرف وي او یا مشرف شي چې اسلام یې په زړه کښې ځای ونیسي او په ډاډه زړه وړباندې عمل وکړي.

خو دا تفسیر د هغه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې د بدلیت په توګه دواړه مراد وي.

خو په دغه تفسیر باندې باید د ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ د جملې معنی داسې وکړې شي چې: او یقینًا الله ﷻ هم کفري خبرې او هم اسلامي وېناوې اوري او همدارنګه په کفري عقائدو او هم په اسلامي عقیدې باندې پوه دی.

او دا خکه لکه څنګه چې کامل اسلام د قول، عمل او بالآخره د تصدیق څخه عبارت دی همدارنګه کفر هم د کفري اقوالو، کفري اعمالو او بالآخره د کفري عقائدو څخه عبارت دی، د هرچا عقیده چې کفري عقیده وي نو ضرور د هغه په اقوالو او اعمالو کښې کفر د ورایه ښکاري؛ مثلاً د اسلام توهین کوي او بوت ته سجده کوي.

---

[۱] روح المعاني ج۱۰ ص۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۱۵

په خوب کښې لږ ښکاره شوه

۳ـ که څه هم مونږ په روایاتو کښې مونده نه کړه چې نبي کریم ﷺ ته به په خوب کښې مشرکان ښکاره شوي وي، خو الله ﷻ ترې په ﴿قَلِيلًا﴾ سره تعبیر وکړ.

ظاهره دا ده چې نبي کریم ﷺ ته به د مشرکانو عدد په خوب کښې همغومره ورلیده شوی مګر صحابه وو کرامو ﷺ ته په ویښه باندې ورلیده شوی وه، چې عبدالله بن مسعود ﷺ څومره چې وي داسې حکایت کوي چې: ما یوه سړي ته ـ چې زما په څنګ کښې یې موقعیت درلود ـ وویلې: ایا به (مشرکان) به اویا کسان وي؟ هغه جواب راکړ چې: نه، زما په خیال سل کسان به وي.

آن تر دې چې مونږ د مشرکانو څخه یو نفر اسیر کړ چې د هغه څخه مو پوښتنه وکړه نو هغه جواب راکړ چې: "كُنَّا أَلْفًا"[۱] مونږ یو زر کسان وو.

سوال جواب

که څوک وایي چې: تاسو د [النساء:۱۶۳] ایت لاندې لیکلي دي چې د پیغمبر ﷺ خوب هم وحې ده چې د واقع څخه پکښې هیڅکله مخالفت نه واقع کېږي، نو د وړاندېنې روایت په مطابق که نبي کریم ﷺ ته د مشرکانو شمېر (چې تقریبًا یو زر کسان وه) سل تنه ورلیده شوي وي نو ایا دا د واقعیت څخه مخالفت نه دی؟

مونږ وایو چې:

الف: نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې د مشرکانو صرف هغه عدد ښودلی شوی وه کوم چې د الله ﷻ د علم مطابق په کفر باندې مړه کیدونکي وه، او واقعیت همدا وه چې د ذکرو شوو مشرکانو څخه لږ خلک په کفر باندې مړه شوه او اکثریت یې په ایمان باندې مشرف وګرځېده[۲].

مګر دا جواب مونږ ته غیر متبادر ښکاري ځکه چې په هغه وخت کښې خو ټولو یوه جبهه تشکیله کړې وه او ټول مشرکان وه.

ب: ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوي سوال د کبله بالکل لرې تاویل ته لاس اچولی دی چې د ﴿فِي مَنَامِكَ﴾ څخه "فِيْ عَيْنِكَ" مطلب دی[۳]، یعنې: نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې د مشرکانو عدد لږ نه وه ورښکاره شوی چې اعتراض وارد شي بلکې په ویښه باندې ورته د دوی عدد لږ ښودلی شوی وه، لکه څنګه چې ټولو صحابه کرامو ﷺ ته مشرکان د خپل اصلي عدد څخه لږ ښکاره شوي وه.

ج: د نبي کریم ﷺ خوب خو د مشرکانو کیفیت تمثیلاوه چې سبا به د کمزورو (لږو خلکو) غونډې د ماتې سره مخامخ شي، لکه چې همداسې وشوه او هیڅ تخلف پکښې واقع نه شو. اما

---

[۱] الدر المنثور ج۴ ص۷۴
[۲] نشر المرجان ص۳۲۶
[۳] تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۲۵

صحابه وو کرامو ﷺ د نبي کریم ﷺ خوب په ظاهره باندې تعبیر کړ او د خپل تعبیر په مطابق هم ورته مشرکان لږ ښکاره شوه، نو کله چې د دوی د خپلو سترګو لیدنه د نبي کریم ﷺ د خوب سره مطابقه شوه چې د دواړو د عدد د لږوالي څخه یې نمایندګي کوله نو جرئت یې بالکل اوج ته ورسېده او مورال یې پیاوړی شو.

د: دا هم څه لرې نه ده چې نبي کریم ﷺ ته به د مشرکانو عدد ځکه لږ ښودلی شوی وي چې الله ﷻ به د مؤمنانو د عدد سره د پرښتو عدد هم ضمیمه کړی وي. یا په بل عبارت: د مشرکانو تعداد که څه هم د مجاهدینو د تعداد په نسبت زیات وه مګر د پرښتو د عدد په اعتبار سره خو خبره بالعکس وه.

مجاهدین ورته لږ ښکاره شوه

۴_ کله چې مشرکان د مجاهدینو څخه په لرې مسافه کښې واقع وه نو الله ﷻ ورته د مجاهدینو عدد ډېر لږ وروليد کړ، حتی ابو جهل وویلې: "إِنَّمَا مُحَمَّدٌ وَأَصْحَابُهُ أَكَلَةُ جُزُورٍ فَلَا تَقْتُلُوهُمْ وَارْبُطُوهُمْ بِالْحِبَالِ"[۱] یقینًا محمد (ﷺ) او د ده ملګري د یوې حلالې شوې اوښې خوړونکي دي (یعنې د سلو کسانو څخه زیات نه دي) نو مه یې وژنئ بلکې په پړو باندې یې وتړئ.

په عربانو کښې هغه وخت مشهوره وه چې د یوه اوښ غوښه سل (۱۰۰) تنو مېلمنو ته کفایت کوي نو یو اوښ د سلو تنو خوراک دی.

د هغه ځای کتل ضرور دی

۵_ د همدې مقام په ارتباط د [آل عمران:۱۳] ایت لاندې د الله ﷻ په فضل ډېر خوندور بحث تېر شوی دی چې د دې ایتونو سره څنګ په څنګ یې کتل ضرور دي.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په ذکرو شوو ایتونو کښې ﴿ لِيَقْضِيَ ٱللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا ﴾ جمله په عین کلماتو سره دوه کرته نازله شوې ده، ایا دا تکرار نه دی؟

مونږ وایو چې: د قرآن کریم یوه کلمه هم بې حکمته نه ده، خو په کومو ځایونو کښې چې مونږ په حکمت باندې پوه نه شو او بې حکمته تکرار راته ښکاره شي نو هغه زمونږ قصور دی او بس.

په دې مقام کښې هم ذکره شوې جمله په اول ځل د دې دپاره دلیل واقع شوې ده چې الله ﷻ مشرکان او مؤمنان بې د سابق میعاد څخه د بدر په موقع یو تربله سره ملاقي کړه ځکه چې دا کار د ده ﷻ په نزد فیصله شوی او کړی شوی وه، او دوهم ځل د دې دپاره دلیل ګرځولې شوې ده چې الله ﷻ هره یوه ډله د بلې په سترګو کښې د اصلي عدد څخه لږه ولیده کړه او همدا کار د مؤمنانو د نصرت او د مشرکانو د ماتې سبب جوړ شو، ځکه چې دا کار د الله ﷻ په نزد فیصله شوی او کړی شوی وه.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۵۳

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمۡ فِئَةٗ فَٱثۡبُتُواْ وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرٗا لَّعَلَّكُمۡ
تُفۡلِحُونَ ٤٥ وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَنَٰزَعُواْ فَتَفۡشَلُواْ وَتَذۡهَبَ رِيحُكُمۡۖ وَٱصۡبِرُوٓاْۚ
إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ٤٦ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَٰرِهِم بَطَرٗا وَرِئَآءَ ٱلنَّاسِ
وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ بِمَا يَعۡمَلُونَ مُحِيطٞ ٤٧ وَإِذۡ زَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ
أَعۡمَٰلَهُمۡ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ ٱلۡيَوۡمَ مِنَ ٱلنَّاسِ وَإِنِّي جَارٞ لَّكُمۡۖ فَلَمَّا تَرَآءَتِ
ٱلۡفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيۡهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيٓءٞ مِّنكُمۡ إِنِّيٓ أَرَىٰ مَا لَا تَرَوۡنَ إِنِّيٓ أَخَافُ
ٱللَّهَۚ وَٱللَّهُ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ٤٨﴾

[۴۵] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! کله چې تاسو د (کافرو) ډلې سره (د جنګ دپاره) مخامخ شئ نو کلک (ثابت قدمه) اوسئ او الله ﷻ زښت ډېر یادوئ، شاید چې تاسو کامیابي (فلاح) حاصله کړئ.

[۴۶] او د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت کوئ او (په خپلو منځو کښې) یو تربله جګړې مه کوئ چې (په دې صورت کښې) به کمزوري (او بې زړه) شئ او قوت به مو لاړ شي، او (بالآخره) صبر کوئ (ځکه چې) یقیناً الله ﷻ د صبر کوونکو ملګری دی.

[۴۷] او (ای مؤمنانو!) تاسو د هغو کسانو په شان مه کېږئ (مه جوړېږئ) چې د خپلو کورونو څخه د ناشکرۍ (د حق د پښو لاندې کولو) او د خلکو د ریاکارۍ دپاره راوتلي وه، او (غوښتل یې چې نور) د الله ﷻ د لارې څخه (را) منعه کړي (او یا یې ترې بېرته کفر ته واړوي).

او الله ﷻ په هغو شیانو باندې (په علم او قدرت سره) احاطه کوونکی دی چې دوی یې کوي.

[۴۸] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (وریاد کړه) چې دوی ته شیطان (ابلیس) خپل عملونه ښائسته کړه (چې ډېر ښه کار مو پیل کړی دی) او (ورته) ویې ویلې چې نن ورځ د ټولو خلکو څخه تاسو ته (په تاسو باندې) هیڅ غلبه کوونکی نشته او یقیناً زه (هم) ستاسو ګواندي (مدافع او کومکي) یم.

نو کله چې دواړو ډلو (غازیانو او مشرکانو) سره ولیده (او جنګ پیل شو) نو شیطان په خپلو پوندو باندې (په زغرده) بېرته ستون شو (وتښتېد) او ویې ویلې چې بې شکه زه ستاسو څخه (ای مشرکانو!) بېزار یم یقیناً زه هغه څه ګورم (د الله ﷻ د نصرت ملائک) چې تاسو یې نه ګورئ، بې شکه زه د الله ﷻ څخه ډارېږم، او الله ﷻ (خو) د سخت عذاب ورکولو خاوند دی.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې د بدر په غزا کښې الله ﷻ مؤمنانو ته فتحه ورکړه او

مشرکان یې د شکست سره مخامخ کړه. په دې ایتونو کښې د فتحې او شکست اسباب ښودلې شوي دي چې باید د همیشه دپاره په یاد وساتلی شي. نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! الله ﷻ تاسو ته د بدر په میدان کښې نصرت درکړ او ستاسو قوي دښمن یې د شکست سره مخامخ کړ، خو تاسو د فتحې اسباب درلوده او د هغوی شکست هم د څه اسبابو په بنیاد ولاړ وه، نو تاسو ته په کار دي چې د قیامت د ورځې پورې د فتحې اسباب حاصل کړئ او د شکست د اسبابو څخه خانونه په څنګ وساتئ، تفصیل یې دا دی:

د فتحې اسباب:

۱_ ای مؤمنانو! د بدر په میدان کښې د مجاهدینو د فتحې د اسبابو څخه یو دا وه چې دوی ثابت قدمه وه، نو تاسو هم چې کله د دښمن سره مخامخ کیدلئ نو ثابت قدمه اوسئ او د میدان څخه تېښته مه کوئ.

۲_ هغوی الله ﷻ ډېر یاداوه نو تاسو هم په دغسې خطري وخت کښې الله ﷻ ډېر یادوئ ترڅو مو زړونه ډاډه او مورال مو پورته شي او بالآخره په دښمن باندې بریالي شئ.

۳_ هغوی د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ اطاعت کاوه نو تاسو هم د الله ﷻ احکام د پښو مه لاندې کوئ او د خپل بولندوی (قوممندان) او د جنګ د مشر د امر مننه کوئ.

۴_ هغوی په خپلو منحو کښې جګړې او بې اتفاقي نه کوله، نو تاسو هم د خپلمنځي اختلاف څخه خانونه بچ وساتئ، که نه نو بې زړه او کمزوري به شئ، مورال به مو ښکته ټيټ شي، قوت او زور به مو د منځه لاړ شي او بالآخره دښمن به درباندې زړور او ستاسو رعب به یې د زړونو څخه بهر شي.

۵_ هغوی صبر کاوه او مشکلات یې ګالل نو تاسو هم صبر کوئ او د مشکلاتو د ګاللو څخه خپلې اوږې مه خالي کوئ او دا څکه چې یقیناً الله ﷻ د صبر کوونکو ملګری دی.

د شکست اسباب:

۱_ ای مؤمنانو! د بدر د غزا په موقع د مشرکانو د ماتې (برسېره په کفر باندې) څه عوامل درلوده چې یو عامل یې دا وه چې هغوی د خپله کوره د حق د پښو لاندې کولو دپاره وتلي وه، د الله ﷻ د نعمتونو شکریه یې ونه کړه او خپل مالونه یې د اسلام د مخنیوي په لاره کښې مصرف کړه. نو تاسو داسې مه کېږئ او د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ.

۲_ هغوی ریا کاري کوله چې خلکورباندې آفرین ووایي او شاباسی ورکړي، نو تاسو د ریاکارۍ څخه خانونه وساتئ او صرف د الله ﷻ رضا د خپلو ټولو کارونو محور (چورلیز) جوړه کړئ.

۳_ هغوی د الله د لارې څخه خلک اړول او د همدې دپاره یې هلې خلې کولې، نو تاسو د الله ﷻ لارې ته خلک دعوت کړئ او په اخلاص سره په همدې ارتباط زیار وباسئ، لکه څنګه چې الله ﷻ د

هغوی په ټولو کارونو او ټولو کړو وړو باندې په علم او قدرت سره احاطه کړې ده همدارنګه ستاسو د ټولو اعمالو څخه یې هم علم او قدرت راچاپېر دی.

۴ـ هغوی ته شیطان بد اعمال ښایسته کړي وه او په همدې باندې یې ورته امر کاوه او هم یې دوی ته دروغیني وعدې ورکولې او دوی ورباندې باور کاوه او خبره یې منله. نو تاسو داسې مه کېږئ، مه د شیطان وسوسو ته التفات کوئ، مه یې په دروغینو وعدو باندې غولېږئ او بالآخره مه بې د بدو اعمالو په ښایسته کولو باندې تېروځئ.

۵ـ هغوی ته شیطان دروغین بشارتونه ورکول چې تاسو نن ورځ په ټولو خلکو باندې زورور یاست او هیڅوک مو مخې ته نه شي ودرېدلی، نو تاسو د شیطان په دروغینو بشارتونو باندې اعتماد مه کوئ.

ای مؤمنانو! کله چې مشرکان د جنګ میدان ته نه وه رسېدلي او د غازیانو په ټولګي باندې یې سترګي نه وې لګېدلې نو شیطان دوی ته بشارت ورکاوه چې نن ورځ په تاسو باندې هیڅوک غلبه نه شي موندلی او همدا تاسو د غلبې خاوندان یاست، او هم یې په همدغه حال کښې د دوی سره خپل ملاتړ اعلان کړ چې زه په ټول قوت سره ستاسو کومکي یم.

خو کله چې د مشرکانو سترګې په مجاهدینو باندې ونښتې او میدان ته ورسېد او بالآخره دوی د مجاهدینو د حملې لاندې راغله چې د بېرته تښتېدلو احتمال یې د منځه لاړ، نو په دغه وخت کښې شیطان خپل ورکړ شوی بشارت هېر کړ او د وعدو دروغ یې څرګند شو چې په ډېره عجله سره بېرته وتښتېد او غږ یې وکړ چې: ای مشرکانو! زه ستاسو څخه خپله بېزاري اعلانوم (زه ستاسو ملګری نه یم) زه هغه څه ګورم کوم چې تاسو یې نه ګورئ، تاسو ته شکست هغه دی راروان دی او ساتګړی ته به د الله ﷻ په غضب باندې ککړ شئ او زه خو یقیناً د الله ﷻ څخه دارېږم چې ستاسو په ملګرتیا سره په ما باندې د پخوانۍ غضب د پاسه بل غضب او لعنت نازل نه کړي او الله ﷻ خو سخت عذاب ورکونکی دی.

توضیحات

۱ـ نبي کریم ﷺ ذکر شوي ایتونه په یوه حدیث کښې ډېر ښه تفسیر کړي دي چې: «أَيُّهَا النَّاسُ لا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ» یعني: ای خلکو! تاسو د دښمن سره د مخامخ کېدلو آرزو (د تکبر او ریاکارۍ د کبله) مه کوئ او د الله ﷻ څخه عافیت وغواړئ خو کله چې ورسره مخامخ شوئ نو بیا صبر وکړئ (او عملاً خپله مېړانه ښکاره کړئ) او پوه شئ چې جنت د تورو د سورو څخه لاندې دی (هغه څوک به ورداخلېږي چې ونه تښتي او جهاد وکړي). بیا نو نبي کریم ﷺ دغه سوالونه وکړه چې: «اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ وَمُجْرِيَ السَّحَابِ وَهَازِمَ الأَحْزَابِ اهْزِمْهُمْ وَانْصُرْنَا عَلَيْهِمْ»[1] ای الله! چې د کتاب نازلوونکی یې او د ورېځو

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۲۴

دوی (کفارو) ته ماتې ورکوونکې یې، دوی ته د ماتې ورکوونکي یې، حزبونو ته د ماتې ورکوونکې یې، دوی (کفارو) ته ماتې ورکړې او مونږ ته په دوی باندې نصرت راکړې (او برى مو په نصیب کړې).

فَشَل څه معنی؟

۲_ د ﴿ فَتَفْشَلُواْ ﴾ کلمه د "فَشَل" _لکه "قَتَل"_ څخه اخستله شوې ده. "فَشَل" هغې کمزورۍ ته ویل کېږي چې بې زړه توب ورسره ملګرى وي[۱] نو د معنى حاصل داسې کېږي چې: د یو پلوه به کمزوري شئ او دښمن به درباندې جرئت مونده کړي او د بله پلوه به بې زړه شئ او په دښمن باندې به مو د حملې کولو توان ختم شي.

سبحان الله! همدغه حالت نن ورځ[۲] مونږ په افغانستان کښې په سترګو ګورو.

ریح څه معنی؟

۳_ د "رِیح" معنى خو واضحه ده چې متحرکې هوا ته ویل کېږي[۳]، او مونږ ترې په پښتو کښې په "باد" سره تعبیر کوو. مګر په دې مقام کښې یې علماوو کرامو په لاندې دوه ډولو باندې تفسیر کړى دى:

الف: ځینې وایي چې د ﴿ رِيحُكُمْ ﴾ څخه حقیقي معنى مراده ده[۴]. نو د معنى حاصل یې داسې کېږي چې تاسو خپلمنځي اختلاف مه کوئ چې د نصرت باد به درباندې وانه لوزي او نصرت به مو د لاسه لاړ شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: النعمان بن مقرن ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې زه د نبي کریم ﷺ سره (غزاګانو ته) حاضر شوى یم نو د ده ﷺ عادت دا وه چې کله به یې د سهار په مهال جنګ ونه کړ نو انتظار به یې کاوه «حَتَّى، تَزُولَ الشَّمْسُ وَتَهُبَّ الرِّيَاحُ وَيَنْزِلَ النَّصْرُ »[۵] ترڅو به چې لمر زوال وکړ او بادونه به چیلان شوه او (د الله ﷻ) نصرت به راښکته شو.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»[۶] یعني: ماته (د خندق په غزا کښې) په ښکیني باد سره نصرت راکړى شوى دى او عادیان په پاسني باد سره هلاک کړى شوي دي. دغه باد ته په پښتو کښې "برو باد" وایي.

"دَبُور" د هغه باد نوم دى چې د غرب د پلوه چلېږي او د هغه چا په مخ باندې لګېږي کوم چې په افغانستان کښې کعبې شریفې ته مخامخ ولاړ وي. او په مقابل کښې یې د "صَبَا" باد دى چې د

(۱) مفردات الراغب ص۲۹۴
(۲) ۱۳۷۴/۱۲/۵ هش
(۳) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۱۰
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۱۴
(۵) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۰
(۶) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۱

قبول: په نوم باندې هم یادېږي، دا د هغه باد لقب دی چې بالعکس د شرق د پلوه چلېږي او د هغه ځا په ښا باندې لګېږي کوم چې په افغانستان کښې قبلې ته مخامخ ولاړ وي، او هم د کعبې شریفې په دروازه باندې مخامخ لګېږي.

ب: ځینې نور وایي چې دلته د ریح کلمه د قوت څخه کنایه ده[1] عرب وایي چې: "هَبَّتْ رِيحُ فُلَانٍ إِذَا أَقْبَلَ أَمْرُهُ عَلَى مَا يُرِيدُ"[2] د فلاني باد والوت، کله چې د ده کاروبار په هغه ډول باندې وچلېږي چې د ده زړه یې غواړي (او قوت مونده کړي). نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې اختلاف مه کوئ چې قوت به مو لاړ شي او کارونه به مو ویجاړ شي (په زړه پوري به نه وي).

سوال جواب

۴_ که څوک وایي: لکه چې وړاندې تېر شوه چې باد د متحرکې هوا څخه عبارت دی او هوا خو نرم شی دی او د قوت سره یې هیڅ تناسب نشته؟

مونږ وایو چې: په اجسامو کښې د متحرکې هوا څخه باقوته بل هیڅ شی نشته، د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د ځمکې ډېرې لویې بېړۍ په هوا باندې چلېږي.

دوهم: فضائي توغندي او ډېرې لویې الوتکې په هوا باندې الوزي.

دریم: ډېر لوی انفلاقات او چاودنې صرف په متحرکې هوا باندې تعمیرونه ورانوي او ښارونه په بل مخ اړوي، او داسې نور.

ذکر شوی مضمون په لاندې دوه وو احادیثو کښې ډېر ښه واضحه شوی دی:

الف: د یوه حدیث مضمون دا دی چې ځمکه د خپل اولنې پیدایښت په وخت کښې په اضطراري حرکت باندې اخته وه چې د بنیادمانو د سکونت قابله نه وه، خو الله ﷻ وړباندې غرونه نصب کړه چې ځای په ځای یې ودروله.

پرښتو دغه کار ته تعجب وکړ او د الله ﷻ حضور ته یې لاندې پوښتنې وړاندې کړې او جوابونه یې واورېدل:

پرښتې: ای ربه! ایا ستا په مخلوق کښې د غرونو څخه زیات قوي شی شته (چې د ځمکې اضطراري حرکت یې ودراوه)؟

الله ﷻ: هو، اوسپنه ډېره قوي ده (چې غرونه وړباندې سوري کېږي).

پرښتې: ای ربه! آیا د اوسپنې څخه زیات قوي مخلوق هم شته؟

الله ﷻ: هو، د اوسپنې څخه اور ډېر قوي دی (چې اوسپنه ذوب کوي).

پرښتې: ای ربه! ایا د اور څخه هم زیات قوي شی ستا په مخلوقاتو کښې شته؟

---

[1] تفسیر المنار ج۱۰ ص۲۵

[2] تفسیر البغوي ج۲ ص۲۵۳

الله ﷻ: هو، باد ډېر قوي دی (چې ډېر درانه اجسام اوچتوي).

پرښتې: ای ربه! ایا د باد څخه هم ډېر قوي شی شته؟

الله ﷻ: «نَعَمْ ابْنُ آدَمَ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ بِيَمِينِهِ يُخْفِيهَا مِنْ شِمَالِهِ»[۱] یعنې: هو، داسې بنیادم ترې ډېر قوي دی کوم چې په خپل ښي لاس سره صدقه ورکړي حال دا چې د چپ لاس څخه یې پټه کړي. یا په بل عبارت: د کامل اخلاص صدقه د باد څخه هم ډېره قوي ده چې د الله ﷻ د غضب مخه نیسي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ»[۲] یعنې یقیناً هرومرو (په اخلاص سره) صدقه ورکول (د) رب العزت ﷻ د غضب (اور) مړ کوي او د بد مرګ مخه نیسي (د بې عزتۍ د مرګ څخه سړی بچ کوي).

تبصره

۵ـ مونږ ته دا بهتره ښکاري چې د "ریح" څخه ما یطلق علیه الریح (هر هغه شی چې د "ریح" اطلاق پرې کېږي) واخستلی شي چې ذکرو شوو دوارو تفسیرونو ته شامل شي، ځکه چې په بې اتفاقه قوم باندې نه د نصرت باد چلېږي او نه یې قوت پاتې کېږي او بالآخره نه یې کارونه په زړه پوری انجام مونده کوي.

"بَطَرًا" څه معنی؟

۶ـ د ﴿بَطَرًا﴾ کلمه د هغه چا د صفت نوم دی چې څوک د نعمتونو حق پوره نه کړي او په غیر مناسبو ځایونو کښې ترې کار واخلي[۳] او یا په بل عبارت: "بَطَر" د ناشکرۍ څخه عبارت دی.

د مشرکانو ناشکري او ریاکاري دا وه چې کله قافله د خطر څخه بچ شوه نو د قافلې مشر قریشي لښکر ته خبر ورکړ چې قافله په خیر سره تېره شوه نو تاسو بېرته ستانه شئ: مګر ابو جهل د نورو په نمایندګۍ جواب ورکړ چې: "وَاللهِ لَا نَرْجِعُ حَتَّى نرد بَدْرًا فَنُقِيمَ عَلَيْهِ ثَلَاثًا وَنَنْحَرُ الْجزر..."[۴] یعنې په الله ﷻ باندې مې دې سوګند وي چې مونږ به تر هغه بېرته ستانه نه شو ترڅو چې د بدر موقع ته ورشو او هلته درې ورځې دېره شو، اوښان نحر (حلال) کړو، او خلکو ته خوراکونه ورکړو، ډمې ښځې (کچنۍ) وګډوو، خپله مېړانه ټولو عربو ته واوروو او هلته شراب وڅښکو. مګر د الله ﷻ فضل وه د کبر (بطر) کاسه یې نسکوره شوه، بدر ته لاړه او هلته یې وژل شوي د همېشه دپاره دېره شوه، اوښان یې غنیمت وګرځیده، خلکو ته یې خاورې هم ورنه کړې، د ډمو ښځو په عوض وریاندې خپلو ښځو ویرونه وکړه، او د شرابو په عوض یې د مرګ جامونه نوش جان کړه او بالآخره په ټول عربستان کښې یې د شکست او ماتې اوازه خوره شوه.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۴
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۴۴
(۳) مفردات الراغب ص۴۸
(۴) تفسیر الطبري ج۶ ص۱۶

شیطان وتښتېد

۷ـ ځینو مفسرینو کرامو دا ایت شریف ﴿ وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ وَقَالَ ﴾ الآية په وسوسه اچولو باندې حمل کړی دی او د ﴿ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ﴾ جمله یې د وسوسې په ناکامۍ باندې تفسیره کړې ده نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د بدر په موقع شیطان مشرکانو ته دروغینې وعدې په اذهانو کښې ورواچولې خو په نتیجه کښې د ناکامۍ سره مخامخې شوې[۱]. خو جمهور مفسرین کرام ذکر شوی ایت شریف په متبادره معنی باندې تفسیروي[۲] او حاصل یې داسې اخلي چې:

کله چې قریشي لښکر د مکې معظمې څخه د قافلې د خلاصون په غرض وخوځېد نو دوی ته دا تشویش پېښ شو چې هسې نه مونږ د قافلې د خلاصون دپاره لاړ شو او په کورونو باندې مو بني کنانه حمله وکړي (نو د غوږ د ګټلو په عوض به سر وبایلو، او د بارانه به تښتو د ناوې لاندې به مو شپه شي)، نو په کار دی چې د قافلې د خلاصون څخه صرف نظر شو او د بني کنانه وو څخه د خپل ټاټوبي د بچ ساتلو غم وخورو، دوی زمونږ پاخه دښمنان دي.

په دغه وخت کښې شیطان د نوموړې قبیلې د یوه سپین ږیري مشر (سراقه بن مالک) په څېره ورغی او دوی ته یې داډ ورکړ چې تاسو بالکل په ډاډه زړه د قافلې د خلاصون هلې ځلې وکړئ او د بني کنانه وو دفاع زه په غاړه اخلم او دا دی زه درسره ملګری یم. نو د قریشي لښکر سره یې خپل خان ضمیمه کړ او د جنګ میدان ته په داسې حالت کښې ورسېد چې د الحارث بن هشام سره یې لاس ترلاسه نیولی وه.

خو کله یې چې قریشي لښکر د جنګ میدان ته ورداخل کړ او پرښتې یې ولېدې چې د اسمانه راښکته کېدلې نو د خپل ملګري (الحارث بن هشام) څخه یې خپل لاس ټک واهه او مخ بېرته یې منډه واخستله خو ملګري وروباندې غږ وکړ: "إلى أين، اتخذلنا فِيْ هَذِهِ الْحَالَةِ"[۳] چرته درومې، ایا مونږ په دغه حالت کښې پرېږدې؟ او زیاته یې کړه: "افِرَارًا مِنْ غَيْرِ قِتَالٍ"[۴] ایا بې د جنګ څخه وتښتېدې؟

نو الحارث لاس ور واچاوه چې راایسار یې کړي مګر هغه په سینه کښې ورواهه او خان یې ترې خلاص کړ او بالآخره د تېښتې په حال کښې یې وویلې چې زه هغه څه ګورم چې تاسو یې نه ګورئ او زه د الله ﷻ څخه ډارېږم.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: ایا شیطان د انسان په شکل په نورو غزاګانو کښې هم د کفارو په کومک او د مجاهدینو په ضرر ګډون کولی شي؟

---

(۱) تفسير المراغي ج۱۰ ص۱۳
(۲) تفسير ابي السعود ج۴ ص۲۶
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۱۵
(۴) تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۷

مونږ وایو چې: هو، دا کار د الله ﷻ په ارادې پورې تړلی دی خو مجاهدینو ته به هیڅ ضرر ونه شي رسولی، لکه چې د بدر غازیانو ته یې څه ضرر ونه شو رسولی او فقط همدومره یې وکړی شو چې خپل خان یې خلاص کړ.

په دې باندې علاوه، د بدر غزا د نورو غزاګانو په څېر نه وه، په هغې کښې پرښتو په معجزانه توګه اشتراک کړی وه نو الله ﷻ اراده وکړه چې شیطان هم پکښې اشتراک وکړي ترڅو د یو پلوه د دروغینې وعدې خلکو ته ښکاره شي چې په ډېره سخته موقع کښې یې خپلو وعدو ته شا کړه او دوستان یې د اور په لمبو کښې پرېښودل، او د بله پلوه الله ﷻ د ده د اشتراک څخه د اسلام د حقانیت ډېره لویه معجزه جوړه کړه، هغه دا چې:

د ابلیس څخه معجزه جوړه شوه

۹_ کله چې د قریشي لښکر متباقي کسان د ماتې څخه وروسته مکې معظمې ته ورسېده نو هلته اوازه خوره شوه چې د ماتې اصلي عامل سراقه بن مالک وه چې د جنګ د میدان څخه وتښتېد او په خلکو کښې یې ماتې ګډه کړه، همدا اوازه سراقه ته ورسېده نو هغه مکې معظمې ته ورغی او هغوی یې مخاطب کړه چې: "وَاللهِ مَا عَلِمْتُ بِشَيْءٍ مِنْ أَمْرِكُمْ حَتَّى بَلَغَتْنِي هَزِيمَتُكُمْ وَلَا رَأَيْتُكُمْ وَلَا كُنْتُ مَعَكُمْ"[1] په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې ستاسو د کار څخه زه په هیڅ شي باندې تر هغه نه یم پوه شوی ترڅو چې ماته ستاسو د ماتې خبر ورسېد، (زما دې سوګند وي چې) نه مې (د دې څخه وړاندې) تاسو لیدلي یاست او نه زه ستاسو سره هلته جنګ ته تللی وم.

نو تول هک پک شوه مګر هغه کسان چې په اسلام باندې مشرف وګرځېده نو هغوی بیا پوه شوه چې یقیناً شیطان مونږ ته د سراقه په څېره باندې ښکاره شوی وه[2] لکه څنګه چې الله ﷻ ورته په ذکر شوي ایت شریف کښې اشاره کړې ده.

ایا شیطان رښتیا ډار شوی وه؟

۱۰_ څینې مفسرین کرام وایي[3] چې : شیطان دا جمله: ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ ٱللَّهَ ﴾ په دروغو باندې ویلې وه، چې زه د الله ﷻ د ډاره ببرته تښتم، لکه چې عین جمله نوموړی هغه چاته هم وایي کوم چې د ده خبره ومني او کافر شي، الله ﷻ د ده د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ إِنِّي بَرِيٓءٌ مِّنكَ إِنِّيٓ أَخَافُ ٱللَّهَ رَبَّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الحشر: ۱۶] یعنې: شیطان انسان ته امر کوي چې کافر شه، خو کله چې کافر شي نو بیا ورته وایي چې زه ستا څخه بېزار یم (کار دې خپل دی) زه د رب العالمین څخه ډارېږم، (زه ستا غوندې نه یم چې د رب العالمین څخه نه ډارېږې) الله ﷻ خو د سخت عذاب د ورکولو خاوند دی.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۸ ص۸۶
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۳۳۴
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۱۸

مګر ځيني نور مفسرين کرام وايي چې شيطان د بدر په موقع حقيقتاً د الله ﷻ څخه وډار شو چې چرته ماهم د مشرکانو په لښکر کښې د هلاک سره مخامخ نه کړي او عذاب راباندې نازل نه کړي ځکه چې الله ﷻ خو شديد العقاب دی، د همدې کبله يې الله ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: «اللهم أسألك نظرتك إياي»[1] اى الله! زه ستا څخه هغه مهلت غواړم چې تا ماته راکړی دی چې تر قيامته به ژوندی يم.

څه لرې نه ده چې د ابليس ذهن ته ورغلې وي چې د قيامت د ورځې پورې مهلت راکول چرته مشروط نه وي، او هسې نه چې شرط موجود شوی وي او ما هلاک کړي، والله ﷻ اعلم.

﴿إِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَٰٓؤُلَآءِ دِينُهُمْ ۗ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾﴾

[۴۹] (اى پيغمبره!) هغه وخت (ورياد کړه) چې منافقانو او هغو کسانو به ويلې چې د دوی په زړونو کښې مرض (شرک، شبهه، نفاق) وه (داسې چې) دغه (کمزورې ډله) خپل دين تېر ويستلي دي (په لوی لاس ځانونه د بنامار خولې ته وراچوي).

(دوی غولېدلي نه دي بلکې متوکلين دي) او هرڅوک چې په الله ﷻ باندې توکل وکړي نو (همدا بې بس دی ځکه چې) يقيناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د جني شيطان ذکر وه چې مشرکانو ته يې جرئت ورکاوه او په دې ايت کښې د انسي شيطانانو ذکر دی چې د بدر د غازيانو پورې به يې پروپاګند کاوه.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعنې: اى پيغمبره! د بدر غازيانو ته هغه وخت هم وريه ياد کړه چې د مدينې منورې منافقانو به دوی پسې پروپاګند کاوه او د مکې معظمې کمزورو او ضعيف العقيده مسلمانانو (چې اسلام يې لا په زړونو کښې ځای نه وه نيولی) ورسره د خبرې لګی. تاووله چې مسلمانان په لوی لاس خپل ځانونه وژني د قريشي قوي لښکر سره مقابلې ته چمتو شوه، يا په بل عبارت: دوی د پيلانو سره ډغرې وهي، په دوی باندې بل باعث نشته بې د دې چې خپل دين (اسلام) تېر ويستلي دي، د دوی خيال دی چې د همدغې کمزورۍ او ناتوانۍ په حال کښې به هم الله ﷻ نصرت ورکړي او قوي دښمن به ورته په ګونډو کړي.

۲ـ اى پيغمبره! د غسې نه ده لکه چې منافقان او ملګري يې خيال کوي مؤمنان (غازيان) دين غولولي نه دي بلکې دين تقويه کړي دي او په الله ﷻ باندې يې د دوی اعتماد قوي کړی دی، دوی

---

[1] الدر المنثور ج۴ ص۷۸

پوهېږي چې د نصرت ورکوونکی صرف الله ﷻ دی او دوی په همده ﷻ باندې توکل کړی دی.
او هرڅوک چې په الله ﷻ باندې توکل او اعتماد وکړي نو الله ﷻ یې بس دی، بل هیچا ته یې
اړتیا نشته او دا ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی.
او هم د حکمت څښتن دی نو په ځینو ځایونو کښې د نصرت تالبدل د ناتوانی نښه نه ده بلکې د
حکمت غوښتنه ده.

توضیحات

۱_ مونږ د [البقرة: ۸،۹] ایتونو لاندې د منافق په باره کښې ښه تفصیلي بیان لیکلی دی
والحمد لله بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، هیله ده چې محترم لوستونکي د ذکر شوو ایتونو
تفسیر یو ځل هلته مطالعه کړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایې چې: په دې مقام کښې د ﴿وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾ د موصول څخه څوک
مراد دي؟

مونږ وایو چې: علماء کرام په دې مراد کښې په لاندې ګروپونو باندې ویشلي شوي دي:

الف: ځینې وایې چې دلته د ﴿مَّرَضٌ﴾ د کلمې څخه شرک مطلب دی[۱]. نو د معنی حاصل به
داسې کېږي چې ذکره شوې خبره په غازیانو پسې منافقانو او مشرکانو کړې وه.

ب: ځینې وایې چې د ﴿مَّرَضٌ﴾ کلمه د نفاق څخه عبارت ده[۲] لکه څنګه چې الله ﷻ د منافقانو
په حالت کښې فرمایلي دي چې ﴿فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾ [البقرة: ۱۰] یعنې: د دوی (منافقانو) په زړونو
کښې مرض (نفاق) دی. نو په دې تقدیر ذکر شوی موصول د ﴿ٱلْمُنَـٰفِقُونَ﴾ دپاره عطف التفسیر
واقع کېږي.

ج: ځینو د ﴿مَّرَضٌ﴾ کلمه په شک او شبهې سره تفسیره کړې ده[۳]. نو د معنی حاصل یې داسې
کېږي چې: د بدر د غازیانو په باره کښې ذکره شوې خبره دوه طائفو کړې وه چې یوه ډله د مدینې
منورې منافقان وه او بله ډله هغه ضعیف العقیده ځوانان وه چې په مکه معظمه کښې یې خپلو
ځانونو ته د مسلمانانو لقب ورکړی وه او خپلو پلرونو او دوستانو هجرت ته نه پرېښودل چې مدینې
منورې ته ورغلي وي او د ایمان کمزوري یې په قوت باندې بدله شوې وي. دوی په مکه معظمه
کښې آن د بدر د غزا پورې ایسار وه.

دوی چې کله د جنګ په میدان کښې د غازیانو کمزوري او د قریشي لښکر قوت ته وکتل نو

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۷۵؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۵۰
(۲) تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۷
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۱۶؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۱۸

ذکر شوې خبره يې د خولو څخه ووتله چې غازيان خپل دين (اسلام) ليونيان کړي دي او په لوی لاس خپل خانونه د هلاکت په کنده کښې اچوي، ته به وايې چې دوی په ايمان راوړلو باندې پښېمانه وه او مرتد شوي وه.

ته داسې برېښي چې په ايت شريف کښې ذکره شوې خبره به درېواړو ډلو (مشرکانو، مونږ منافقانو، په نامه مسلمانانو) کړې وي او علماوو کرامو به يې يو-يو مثال ليکلی وي او حصر به يې مطلب نه وي، والله ﷻ اعلم.

﴿وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ يَتَوَفَّى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۙ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَـٰرَهُمْ وَذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّـٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾ كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ ۙ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ قَوِىٌّ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾ كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ ۙ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَـٰهُم بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ ۚ وَكُلٌّ كَانُوا۟ ظَـٰلِمِينَ ﴿٥٤﴾﴾

[۵۰] او (ای پيغمبره!) که تا چرته هغه وخت ليدلی وی چې پرښتې د هغو کسانو ارواګانې اخلي کومو چې کفر اختيار کړی دی (په داسې حال کښې چې) د دوی مخونو او شاګانو ته وهل ورکوي او (ورته وايي چې) د سوزېدلو عذاب (سوزونکی عذاب) وڅکئ (نو ډېر حيرانونکی حالت به دې ليدلی وی).

[۵۱] دا (عذاب) د هغه شي په سبب باندې (وڅکئ) چې ستاسو لاسونو وړاندې کړي دي او (په دې سبب چې) يقيناً الله ﷻ په بندګانو باندې هيڅ تېری کوونکی نه دی.

[۵۲] (د دغو کفارو عادت) د فرعون د تېر د عادت په شان او د هغو کسانو (د عادت په شان دی) چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) دي، (هغه دا چې) دوی د الله ﷻ په ايتونو (دلايلو) باندې کافر شوي وه (او انکار يې ترې کړی وه) نو الله ﷻ دوی په خپلو ګناهونو سره ونيوه. يقيناً الله ﷻ قوتناک (زورور) دی (او) د سخت عذاب ورکوونکی دی.

[۵۳] دغه (عذاب) د دې کبله (ورکړی شو) چې يقيناً الله ﷻ تر هغه د داسې نعمت تغيرونکی (بېرته اخستونکی) نه دی چې هغه يې په يو قوم باندې انعام کړی وي ترڅو چې هغوی هغه حالت ته تغير ورکړي کوم چې (د نعمت ورکولو په وخت کښې) د دوی د ځانونو (او زړونو) پورې (تعلق) لري.

او (هم د دې کبله چې) يقيناً الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (قولي يا فعلي شکرګزاري يا ناشکري ورته ښه څرګنده ده).

[۵۴] (د دغو کفارو عادت) د فرعون د ټبر د عادت په شان او د هغو کسانو (د عادت) په شان دی چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) دي.

(هغه دا چې) دوی د خپل رب ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړ (او ناشکري يې وکړه) نو دوی مو د خپلو ګناهو په سبب باندې هلاک کړه او (هم) د فرعون ټبر مو (د ده په شمول) غرق کړه. او (دا ځکه چې دوی) ټول (په خپلو ځانونو او په نورو خلکو باندې) ظلم کوونکي وه.

ارتباط

د وړاندېني ايت مضمون دا وه چې د بدر غازيان خپل دين غولولي نه دي (لکه چې منافقان او نور خيال کوي) بلکې په الله ﷻ باندې يې توکل او اعتماد وربښلی دی، د دې ایتونو مضمون دا دی چې منافقان او نور په عين غولونې کښې واقع دي خو درک يې نه شي کولی، چې لږ څه وخت وروسته به ورباندې پوه شي.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پیغمبره! کوم عيب چې منافقان او نور کافران يې په مجاهدينو باندې لګوي چې دوی خپل دين ليونيان کړي دي او په لوی لاس خپل ځانونه وژني همدغه عيب په خپله په دوی کښې شته خو افسوس چې دوی ورته يا متوجه نه دي او يا يې ورباندې خپل ځانونه ګول اچولي دي. دوی خپل کفري دين په دنيا او آخرت کښې د هلاکت سره مخامخ کړی دی، چې تفصيل يې دا دی:

۱ـ د آخرت خسران او هلاکت خو يې ډېر لوی او ډېر سخت دی چې لړه يې د ځنکدن څخه پيل کېږي، نو که تا د منافقانو او نورو کافرانو هغه حالت ليدلی وی چې د ځنکدن په حالت کښې ملائک د دوی ارواګانې په داسې حال کښې قبض کوي چې په مخونو او شاګانو باندې يې وهي او ورته وايي چې دغه سوزوونکی عذاب وڅکئ، دا د هغه عذابونو نمونه ده کوم چې ستاسو دپاره وړاندې تيار کړی شوی دی. نو ډېر حيرانونکی حالت به دې ليدلی وی، داسې حالت چې سمدستي ستا په خيال کښې نه ځايېږي.

او په دې باندې علاوه، په همدغه حالت کښې به د دوی د تخجيل دپاره ورته وايي چې دا عذابونه ستاسو د خپله لاسه دي چې کفر مو اختيار کړی وه او خپل ځانونه مو په لوی لاس د هلاکت کندې ته وراچولي وه، که نه نو الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې هيڅ ډول سره تېری او ظلم نه کوي، نو که تاسو کفر نه وی کړی الله ﷻ به د دغو عذابونو سره نه وی مخامخ کړي.

۲ـ اما دنياوي عذابونه يې ستاسو په خيال کښې درتلای شي چې ډېرې نمونې او مثالونه يې په وړاندې زمانو کښې تېر شوي دي، مثلاً:

ای پيغمبره! د دغو کافرانو خوی (خاصيت) د فرعونيانو غوندې دی او د هغو کافرانو خوی نه

ورته دي چې د فرعونیانو څخه وړاندې تېر شوي دي، لکه ثمودیان او عادیان او داسې نور، هغه دا چې د الله ﷻ په ایتونو باندې کافر او ترې منکر شوه نو الله ﷻ د جنایاتو په سبب باندې په عذابونو سره ونیوه خو د نجات هیڅ لاره ورته مونده نه شوه. ځکه چې الله ﷻ په هرچا باندې زورور او هم د سخت عذاب خاوند دی.

الله ﷻ ځکه په دوی باندې خپل عذاب ورنازل کړ چې دوی د الهي عذاب د قانون لاندې واقع شوي وه او د دې لیاقت یې درلود چې خپل د عافیت او مهلت نعمت ترې بېرته واخلي.

د الله ﷻ قانون دا دی چې د هیڅ قوم څخه ورکړی شوی نعمت بېرته نه اخلي او تغیر نه ورکوي ترڅو چې هغوی د خپلو ځانونو حالت ته تغیر ورکړي او د نعمتونو ناشکري وکړي او بالآخره خپل ځانونه داسې حالت ته ورسوي چې د نعمتونو د بقا جوګه نه وي او د نعمتونو د ادامې استعداد د لاسه ورکړي.

برابره خبره ده چې خپل حالت ته قولي تغیر ورکړي چې کفري ویناوې وکړي او یا د فعلي او عملي تغیر درلودونکي جوړ شي چې کفري عملونه وکړي او د اسلام د مخنیوي هلې ځلې وکړي، دا ځکه چې الله ﷻ هم اورېدونکی دی هره وینا اوري او پوه دی په زړونو او اعمالو باندې عالم دی.

۳ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې د دغو کافرانو خوی خاصیت د فرعونیانو او نورو پخوانیو کافرانو ته د الله ﷻ د ایتونو څخه په انکار کښې ورته دي، همدارنګه د دوی خوی خاصیت د هغوی څخه د خپلو حالاتو په تغیر کولو کښې څه کم نه دی، دوی هم د هغوی غوندې د خپل رب ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړ او همدغه تکذیب ته یې تر هغه ادامه ورکړه ترڅو چې خپل حالات یې تغیر کړه او فطري استعداد یې د لاسه ورکړ، نو مونږ ترې خپل د عافیت او مهلت نعمت واخست او هره یوه ډله مو په مناسب عذاب باندې اخته کړه، آن تر دې چې فرعونیان مو په دریاب کښې غرق او پاچاهي مو وربانده ورچپه کړه. او دا ځکه چې دوی ټول ظالمان وه او د ظالمانو سره همدغسې جزاوې مناسبې دي.

لنډه دا چې که د دې زمانې کافران ذکر شوو عادتونو ته ادامه ورکړي چې د یو پلوه د الله ﷻ د نعمتونو څخه انکار وکړي او د بله پلوه د خپلو ځانونو حالاتو ته تغیر ورکړي چې په کفر باندې ټینګ شي او د اسلام د مخنیوي هلې ځلې نورې هم ګړندۍ کړي نو څه لرې نه ده چې الله ﷻ هم د دوی څخه خپل د عافیت نعمت واخلي او عذاب وربانده ورنازل کړي.

توضیحات

۱ـ د "لَوْ" توری چې په مضارع باندې داخل شي نو ماضي ته یې اړوي، لکه څنګه چې د "إِنْ" توری په ماضي باندې داخل شي نو مضارع ترې جوړوي[۱] د همدې کبله مونږ د ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ ﴾ د جملې معنی په "او که تا چرته لیدلي وی" سره وکړه.

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۱۶

۲_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو جائزه ګڼلې ده چې په ﴿ تَرَىٰٓ ﴾ کښې هرهغه څوک مخاطب وي چې د خطاب صلاحيت لري، مګر مونږ ته د شیخ المفسرین (العلامه الطبري علیه الرحمة) توجیه غوره ښکاري(۱) چې ذکر شوی خطاب نبي کریم ﷺ ته متوجه دی ترڅو د تعذیب په عظمت باندې دلالت وکړي، یعنې د کافرانو د ځنکدن عذاب دومره دروند دی حتی چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ به هم د حیرت سره مخامخ کړي پاتې خو لا نور خلک.

۳_ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې په دې مقام د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ څخه هغه کافران مراد دي کوم چې د بدر په مقام کښې وژلی شوي او ځا ترې ډکه کړی شوې وه، مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې په عموم سره پرېښودلی شي ترڅو ټولو کافرانو ته شامل شي چې یو مثال یې د بدر وژلی شوي مشرکان دي، ځکه چې د ځنکدن وهل او ټکول په ټولو کافرانو باندې ورتلونکي دي.

۴_ مونږ د [آل عمران:۱۲۸] ایت د "ظلام" په کلمه کښې څه تحقیق کړی دی چې د دې مقام په ارتباط سره یې کتل بې ګټې نه دي.

نه بدلېدونکی قانون

۵_ الله ﷻ په دې جمله ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ﴾ کښې خپل یوه نه بدلېدونکي عمومي قانون ته اشاره کړې ده چې همدغه قانون د قیامت د ورځې پورې د بندګانو سره د اجراء لاندې دی او په ټولو بندګانو باندې تطبیقېږي، برابره خبره ده چې هغوی مسلمانان وي او یا کفار، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې:

الله ﷻ ته دا مناسبه نه ده او نه د دې کار کوونکی دی چې د یوه قوم څخه ورکړی شوی نعمت بېرته واخلي او تغیر ورکړي (که څه هم ډېر وړوکی نعمت وي) ترڅو چې دوی خپل هغه حالت ته تغیر ورکړي کوم حالت چې دوی د نعمت د ورکړې په حالت کښې درلود(۲).

د همدغه قانون د اجراء کولو مراعات په پخوانیو قومونو کښې هم شوی دی او په وروستنیو قومونو کښې به هم هیڅکله د مراعات څخه ونه لوېږي.

د ښه وضاحت دپاره د پخوانیو قومونو لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرعون او د ده ټبر ته په کفري حالت کښې دولت او حکومت ورکړی وه او هم یې د امنیت خاوندان ګرځولي وه مګر کله چې الله ﷻ دوی ته موسی ﷺ ورواستاوه او واضحه معجزات یې وروړه نو فرعونیانو خپل کفري حالت ته د شدت او سختۍ په لور تغیر ورکړ چې د الله ﷻ په معجزاتو باندې یې د جادو نوم کېښود او موسی ﷺ ته یې د جادوګر لقب ورکړ، نو الله ﷻ ترې خپل نعمت واخست او د قلزم په بحیره کښې یې غرق کړل، که بالفرض هغوی خپل کفري حالت ته

(۱) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۲
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۹

په اسلامي حالت باندې تغیر ورکړی وي او په اسلام باندې مشرف شوي وی نو الله ﷻ به هرومرو خپل ورکړی شوی نعمت لا ورپراخه کړی او د ﴿ لَئِن شَكَرۡتُمۡ لَأَزِيدَنَّكُمۡ ﴾ [إبراهيم: ۷] قانون به بې پرې تطبيق کړی وی. يعني: ای بندګانو! که تاسو د پخوانيو نعمتونو شکريه وکړئ نو هرومرو او خامخا به زه په تاسو باندې خپل نعمتونه درزيات کړم.

ب: عاديانو او ثموديانو ته هم الله ﷻ په کفري حالتونو کښې پراخه نعمتونه او خوشالي ورکړې وې خو هغوی هم د پيغمبرانو عليهم السلام په ورتګ سره خپل کفري حالتونه د قوت په لور تغير کړه او په روزمره معجزاتو باندې يې کفر غوره کړ نو الله ﷻ هم ورکړی شوي نعمتونه تغير او ټول يې پوښنا کړه.

ج: قريشو هم په مکه معظمه کښې په شرکي حالت کښې ښه د خوشالي ژوند تېراوه او ټولو عربو ورته په درنه سترګه کتل، خو کله چې نبي کريم ﷺ مبعوث شو دوی خپل شرکي حالت مخ په قوت باندې تغير کړ حتی چې د نبي کريم ﷺ د وژلو نيت يې وکړ، نو الله ﷻ د دوی څخه په اوله مرحله کښې لوی نعمت واخست او رحمة للعالمين پيغمبر ﷺ مديني منورې ته هجرت وکړ او په دوهمه مرحله کښې يې د توهين سره مخامخ کړه او مکه معظمه يې مسلمانانو ته فتحه کړه.

د: روسانو ته هم الله ﷻ په الحادي حالت کښې ښه پراخه دولت او حکومت ورکړی وه خو دوی خپل الحادي حالت ته مخ په شدت تغير ورکړ او غوښتل يې چې د افغانستان په خاوره کښې کمونيزم ته وده ورکړي نو الله ﷻ د دوی پراخه دولت درې ورې کړ او ټوټه ټوټه شوه، والحمد لله.

په ياد ولرئ!

۶ـ په دې مقام کښې بايد محترم لوستونکي لاندې دوه خبرې په ياد ولري:

الف: د [الرعد: ۱۱] ايت لاندې د همدې موضوع په ارتباط ـ ان شاء الله ﷻ ـ څه تحقيق راروان دی، چې د ښه وضاحت دپاره يې لوستل ډېر ضرور دي.

ب: الله ﷻ د شاکرانو څخه خپل نعمت نه اخلي بلکې په شکر کولو سره لا زيادت هم ورکوي، نو د نعمت د بېرته اخستلو دپاره يې ناشکري شرط کړې ده مګر د نعمت د ورکړې دپاره يې شکر ګزاري نه ده شرط کړې ـ والحمد لله ـ که نه نو د ځمکې په مخ به څوک ژوندی نه وی پاتې شوی [النحل: ۶۱].

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ په ذکرو شوو ايتونو کښې دا کلمات ﴿ كَدَأۡبِ ءَالِ فِرۡعَوۡنَ ﴾ دوه کرته نازل کړي دي نو په تکراري نزول کښې يې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو خو ذکر شوي سوال ته متعدد جوابونه ليکلي دي چې دوهم کرت نزول يې د تاکيد يا تفصيل دپاره دی او داسې نور[1].

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۵۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۶؛ التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۸۱

مګر مؤمن ته چې کوم جواب په زړه پورې بریښي هغه دا دی چې: ایتونه او معجزات د یو پلوه د وحدانیت او رسالت دلایل دي او د بله پلوه د الله ﷻ نعمتونه دي.

نو په لومړي ایت کښې لومړنی لحاظ په نظر کښې نیولی شوی دی، د همدې کبله د مشابهت د وجهې څخه په ﴿ کَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ ﴾ سره تعبیر کړی شوی دی چې د انکار معنی پکښې د ورایه ښکاري. او په دوهم ایت کښې دوهم لحاظ ته کتلی شوي دي، د همدې کبله د مشابهت وجهې نه په ﴿ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ ﴾ سره اشاره شوې ده چې د ناشکرۍ معنی پکښې په ډاګه ځرګندېږي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! ته خپله حوصله مه خرابوه تاته هغه څه درپېښېږي کوم چې پخوانیو پیغمبرانو ته ورپېښ شوي وه، نو لکه څنګه چې پخوانیو کافرانو نه دلایلو ته غوږ اېښود او نه یې د نعمتونو شکریه کوله نو الله ﷻ وربانديې خپل عذاب ورنازل کړ، همدارنګه ستا د زماني کافران هم په عین عادت باندې روان دي، که لاس ترې وانخلي نو د سخت عذاب د نزول څخه دې وډار شي.

﴿ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ۝ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِم مَّنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ۝ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ۝ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا ۚ إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ۝ ﴾

[۵۵] یقینًا په ځمکه باندې د خوځېدونکو (حرکت کوونکو) ډېر بد خوځېدونکي د الله ﷻ په نزد هغه کسان دي چې کفر یې اختیار کړی دی (او په زړونو باندې یې مهر لګېدلی دی) نو دوی ایمان نه راوړي.

[۵۶] (دوی) هغه کسان (هم دي) چې تا ورسره (څو خله) معاهده کړې وه بیا دوی په هرځل خپله معاهده ماتوي (نقض کوي) حال دا چې دوی (د عهد ماتونې څخه) پرهېز نه کوي (او د الله ﷻ څخه نه ډارېږي).

[۵۷] نو که ته (ای پیغمبره!) دوی په جنګ کښې مونده کړې (او جنګ دې ورسره ونښلي) نو د دوی (د سختې سزا) په سبب هغه کفار ورته (او تار په تار یې کړه) چې د دوی څخه وروسته پاتې دي (او یا وروسته راتلونکي دي) شاید چې دوی (د سختې سزا څخه) عبرت واخلي (او د ډاره د هغوی په مثل عمل ته لاس وانچوي او خپل عهدونه مات نه کړي).

[۵۸] او که ته (ای پیغمبره!) د یوه (معاهد) قوم څخه (په معاهده کښې) د خیانت څخه وډار شوې (په دلایلو باندې پوه شوې چې خیانت ته یې نیت دی)، نو دوی ته (خپل عهد) په داسې حال

کښې ورواچوه (فسخه کړه) چې (دواړه جانبه پرې) یو برابر (پوه) یاست (یعنې په فسخه باندې یې خبر کړه او خیانت ورسره مه کوه).
یقیناً الله ﷻ خیانت کوونکي نه خوښوي (او هم یې د خیانت کارانو معاهده خوښه نه ده).
[۵۹] او هغه کسان دي چې کفر یې اختیار کړی دی (او خیانت کوي په خپلو خاونو باندې) ګومان نه کوي چې دوی به (د الله ﷻ د ارادې څخه) سبقت وکړي (وبه تښتي او خاونو ته به نجات ورکړي او دا ځکه چې) یقیناً دوی (الله ﷻ) نه شي عاجز کولی (چې د دوی اراده د الله ﷻ د ارادې مخه ونیسي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونوکښې د دې زمانې دکفارو عادتونه د پخوانیو کفارو د عادتونو سره تشبیه کړی شوي وه، چې هغوی په خپلو وختونو کښې د دلایلو څخه انکار وکړ او ناشکري ته یې ادامه ورکړه او دوی په خپله زمانه کښې په همدغه کارونو باندې اخته دي.
په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو او وروستنیو کفارو یوه مشترک عادت ته اشاره شوې ده چې دوی ټول د ځارویو غوندې دي او یوه ډله هم نه په خپلو عهدونو باندې ودرېدلې ده او نه به ودرېږي.

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې: ای پیغمبره! څرنګه چې وړاندېني او وروستني ټول کفار په دې کښې یو برابر دي چې د الله ﷻ د ایتونو او دلایلو څخه انکار کوي او د نعمتونو شکریه یې نه کوي، ته به وایې چې دوی نه عقل لري او نه د سالمو حواسو خاوندان دي، نو دوی ټول د الله ﷻ په نزد د ځارویو غوندې دي او لا په ځارویو کښې د هر بدتر ځاروي او په ځمکه باندې خوزېدونکي بد ساکښان دي.
دوی تر هغه په ایمان باندې نه شي مشرف کېدلی ترڅو چې خپل همدغه حالت ته تغیر ورکړي او د عقل اوحواسو څخه کار واخلي.
ځکه چې په همدغه حالت کښې دوی هیڅکله په خپل عهد باندې نه ودرېږي او ایمان خو بل شی نه دی مګر د الله ﷻ په وحدانیت او د پیغمبر په رسالت باندې عهد کول دي.
۲_ای پیغمبره! د کفارو د جملې څخه هغه کسان هم دي چې تا ورسره څو کرته عهدونه کړي دي بیا دوی په هر ځل باندې خپل عهد مات کړی دی او د عهد ماتول د دوی عادت جوړ شوی دی چې په راتلونکي کښې ترې هم نه لاس اخلي او نه ترې پرهیز کوي، نو ته د دوی سره لاندې چال چلند وکړه:
الف: که عهد یې مات کړ او جنګ یې پیل کړ او یا یې د خپل عهد په خلاف په پیل شوي جنګ کښې ګډون وکړ نو دوی ته داسې سخته جزا ورکړه چې نور کافران هم ترې وډار شي او د عهد ماتولو څخه خانونه وساتي. یا په بل عبارت: دوی د داسې شدید اور لاندې ونیسه چې د دوی راتلونکي کفار هم درباندې تار په تار شي او په آینده کښې هغوی دغه کار ته زړه ښه نه کړي او عبرت ترې واخلي او بالآخره ستا په مقابل کښې ډلې ټپلې جوړې نه کړي.

ب: هو! که د معاهدينو څخه کوم قوم عملاً په عهد ماتولو کښې قدم نه وي ايښى مگر نه يې قرائنو اوعلاماتو باندې پوه شوې چې دوى د عهد ماتولو نيت لري او په عهد کښې خيانت کوي، نو هغوى ته په علني توگه غوټه شوې معاهده مسترده کړه ترڅو تاسو او هغوى په مساويانه توگه خبر شئ چې معاهده ختمه شوه.

پام کوئ چې د معاهدې د علني ختمولو څخه وړاندې په هيڅ ډول سره خلاف ورزي ونه کړئ، ځکه چې دا خيانت دى او الله ﷻ خيانت کوونکي -که څه هم د کفارو سره خيانت وي- نه خوښوي نو د خيانت جواب په خيانت سره مه ورکوئ.

۳_ اى پيغمبره! که داسې پېښ شوه چې په معاهدينو باندې تاسو يقين نه درلود چې دوى د عهد ماتولو نيت لري مگر اشتباه مو درلوده، نو په دغه صورت کښې تاسو خپل عهد ساتنې ته ادامه ورکړئ او په احتمال باندې يقين د منځه مه وړئ، په الله ﷻ باندې کلک توکل وکړئ او د عهد ختمولو ته اقدام مه کوئ ځکه چې: هرومرو کفار دې دا گومان قدرې هم نه کوي چې دوى به ستاسو څخه سبقت وکړي او د پرمختگ مخه به مو ونيسي او يا د الله ﷻ څخه وتښتي. يقيناً الله ﷻ ستاسو ملگرى دى او کفار نه شي کولى چې الله ﷻ کمزورى او عاجز کړي او ورباندې زورور شي.

توضيحات

۱_ لکه څنگه چې د موسى ﷺ سره فرعونيان په عهد باندې نه وه ودرېدلي، چې بيان يې د [الأعراف: ۱۳۳] لاندې تېر شوى دى -والحمد لله-، همدارنگه د نبي کريم ﷺ سره هم د خپل وخت کفارو په خپلو عهدونو باندې څه وفا نه ده کړې، چې په ﴿ٱلَّذِينَ عَٰهَدتَّ مِنۡهُمۡ﴾ الآية- کښې ورته اشاره شوې ده.

د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې نبي کريم ﷺ د مدينې منورې د اهل الکتابو سره معاهده کړې وه چې يو به د بل په ضد او خلاف باندې کار نه کوو. خو د بدر په غزا کښې بني قريظه وو خپل عهد مات کړ او د مشرکانو سره يې د وسلې کومک وکړ مگر بهانه يې دا وه چې زمونږ څخه خپل عهد هېر وه مونږ خطا شوو.

بيا نبي کريم ﷺ د دوى سره دوهم ځل ذکره شوې معاهده تجديد کړه او د ذکر شوي جنايت څخه ورتېر شو خو هغوى بيا په خپل لوظ ونه ودريده او مشر يې (کعب بن اشرف) د مکې معظمې د مشرکانو سره په قسم باندې تړون وکړ چې د مسلمانانو په خلاف به گډې هلې ځلې کوو. په نتيجه کښې په مشرکانو کښې جرئت پيدا شو او د مختلفو قبائلو څخه يې يو ډېر لوى لښکر جوړ کړ او مدينه منوره يې د محاصرې لاندې ونيوه او مسلمانانو په دفاعي حالت کښې د خندق په کنودلو پيل وکړ[1] چې دغې غزا ته د خندق د غزا نوم اېښودلى شوى دى او د احزابو غزا هم ورته ويل کېږي.

(۱) تفسير المراغي ج۱۰ ص۲۰؛ اللباب في علوم الكتاب ج۹ ص۵۴۶

تشرید څه ته وايي؟

۲ـ د "شرد" کلمه د تشرید څخه اشتقاقه شوې ده، تشرید رټلو او تار په تار کولو ته وايي[۱] نو د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای پیغمبره! عهد ماتوونکو ته د جنګ په میدان کښې داسې سخته سزا ورکړه چې وروسته پاتې کافران او یا وروسته راتلونکي کافران وربانديې تار په تار کړي او داسې یې ورټي چې ستا په مقابل کښې (د رعب د کبله) په هیڅ ډول اجتماع او غونډه جوړه نه کړی شي.

د خوف کلمه د علم معنی هم ورکوي

۳ـ مونږ د [البقرة:۱۸۲] ایت لاندې لیکلي دي چې خوف کله-کله د علم په معنی باندې هم استعمالېږي، په دې مقام کښې د ﴿ تَخَافَنَّ ﴾ کلمه د هغه خوف څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د علم معنی ورکوي[۲] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! که چرته په دلایلو سره ته پوه شوې چې معاهدین د عهد د ماتولو او خیانت کولو نیت لري نو د خیانت څخه وړاندې د هغوی سره خپل عهد په علني توګه فسخه کړه، مګر غدر او خیانت ورسره مه کوه او دا ځکه چې فسخه جائزه ده مګر خیانت جواز نه لري.

ذکر شوي مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قَوْمٍ عَهْدٌ فَلَا يَحُلَّنَّ عَهْدًا وَلَا يَشُدَّنَّهُ حَتَّى يَمْضِيَ أَمَدُهُ أَوْ يَنْبِذَ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ»[۳] یعنې: هر څوک چې د ده او د یو قوم ترمنځ عهد وي نو نه دې (همدغه) عهد پرانیزي او نه دې کلکوي (تغیر دې نه ورکوي) ترڅو چې یا یې (تاکلې شوې) موده تېره شي او یا یې همدوی (همدغه قوم) ته په مساویانه علم باندې بېرته ور واچوي (او فسخه یې کړي).

﴿وَأَعِدُّوا۟ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ
وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِن شَىْءٍ فِى
سَبِيلِ ٱللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِن جَنَحُوا۟ لِلسَّلْمِ فَٱجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ
عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٦١﴾ وَإِن يُرِيدُوٓا۟ أَن يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ ٱللَّهُ ۚ
هُوَ ٱلَّذِىٓ أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِۦ وَبِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ۚ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِى
ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مَّآ أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾﴾

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۸۱
(۲) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۳۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۸۷

[۶۰] او (ای مؤمنانو!) تاسو د دوی (کفارو د مقابلې) دپاره هغه شیان تیار کړئ چې ستاسو وسه کېږي، چې (هغه) د هر ډول قوت څخه او د ساتلو شوو اسونو څخه عبارت دي. (ترڅو) د الله ﷻ دښمنان او خپل دښمنان پرې وډار کړئ (چې تاسو یې پېژنئ) او (هم پرې) د دوی څخه په غیر نور (دښمنان وډار کړئ) چې تاسو یې نه پېژنئ (او علم پرې نه لرئ) الله ﷻ یې پېژني (علم پرې لري).

او هغه څه چې تاسو د الله ﷻ په لاره کښې مصرف کړئ هر شی چې وي (لږ وي او که ډېر وي) نو پوره (اجرونه) به (یې) تاسو ته درکړی شي حال دا چې په تاسو باندې به تېری ونه کړی شي.

[۶۱] او که چرته دوی (کفار) سولې ته مائل شوه نو ته هم (ای پیغمبره!) سولې ته مائل شه او په الله ﷻ باندې توکل وکړه، یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (د دوی قولي او عملي چلونه ترې نه شي پټېدلی).

[۶۲] او که چرته دوی (په سولې سره) غواړي چې تا ته دوکه درکړي نو (هیڅ غم مه کوه ځکه چې) یقیناً الله ﷻ ستا بس دی، الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ته یې په خپل نصرت او هم په مؤمنانو سره تائید (قوي) کړی یې.

[۶۳] او هم یې د دوی (مؤمنانو) په زړونو کښې (یو تربله) الفت (مینه) اچولی دی (داسي مینه که (بالفرض) تا هغه څه ټول مصرف کړي وی چې په ځمکه کښې دي هم د دوی په زړونو کښې به دې الفت (او مینه) نه وی اچولی مګر الله ﷻ (په خپل کامل قدرت سره) د دوی په منځو کښې (بدون د مصرفه) واچوله. یقیناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته په مستقیمه توګه او ټولو مؤمنانو ته د اشارې په توګه توصیه کړې وه چې عهد ماتوونکو کافرانو ته د جنګ په میدان کښې داسې سخته سزا ورکړئ چې متباقي کافران هم ترې عبرت واخلي او ستاسو مقابلې ته زړه ښه نه کړي.

په دې ایتونو کښې توصیه شوې ده چې باید تاسو د همېشه دپاره د ذکرې شوې سزا د ورکولو توان ولرئ چې د حاجت په وخت کښې ترې کار واخلئ.

۲ـ هلته د خیانت څخه مؤمنان منعه کړی شوي وه او دلته ورته امر شوی دی چې جهادي سامان تهیه کړئ، دا کار خیانت نه دی.

۳ـ بالآخره هلته نبي کریم ﷺ ته د کفارو سره د جنګ حکم ښودلی شوی وه او دلته ورته د سولې حکم بیان شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! څرنګه چې په کفارو باندې دا اعتماد نشته چې دوی به په خپلو عهدونو باندې ودرېږي او په خیانت سره به د جنګ میدان ته ور ونه دانګي نو په تاسو باندې لازمه ده چې

لاندې نکات په نظر کښې ولرئ:

۱ـ د کفارو د حملو د دفاع دپاره او د جهاد د ادامې په غرض هر ډول عصري جنګي وسائل عموماً او جنګي آسونه خصوصاً تهیه کړئ چې د ضرورت په وخت کښې یې په کار واچوئ (که نه نو په جنګ کښې آسونه نه تیارېږي).

۲ـ ای مؤمنانو! یقیناً الله ﷻ خیانت کاران نه خوښوي مګر د احتمالي تعرضاتو د مخنیوي په غرض او د اسلام د مخې څخه د ځنډونو د لرې کولو په غرض خپل ځانونه چمتو کول علاوه په دې چې خیانت نه دی لاندې ګټې هم درلودلی شي:

الف: عین د جنګ په وخت کښې جنګي تجهیزات مشکل دي نو باید تاسو د وړاندې څخه جنګي تیاری ولرئ او د جنګ وخت ته یې ټال نه کړئ.

ب: که تاسو په جنګي وسائلو باندې مجهز اوسئ نو د الله ﷻ دښمنان او ستاسو دښمنان به ټول درڅخه په ډار وي، نه به عهد ماتولو ته زړه ښه کړي او نه به پکښې په تاسو باندې د حملې کولو جرئت پیدا شي.

په دې باندې علاوه، د موجوده دښمنانو څخه پرته هغه دښمنان به هم ستاسو څخه په ډار کښې ولوېږي کوم چې تاسو پرې علم نه لرئ او یوازې الله ﷻ ته معلوم دي.

۳ـ څرنګه چې جهادي تجهیزات بې د مالي انفاق څخه په ښه توګه صورت نه شي نیولی. نو تاسو ته په کار دي چې د خپلو مالونو څه برخه په همدې هکله په کار واچوئ.

خو دا په یاد ولرئ چې په دې باره کښې که تاسو هرڅومره وړوکی یا غټ انفاق وکړئ نو پوره اجرونه به یې درکړی شي اوځه تېری به درباندې ونه کړی شي.

۴ـ ای پیغمبره! که بالفرض محاربو (جنګي) کفارو سولې ته میلان ښکاره کړ او غوښتل یې چې ستا سره روغه وکړي او د معاهدې تړون درسره لاسلیک کړي نو ته هم سولې ته میلان وکړه او وړاندیز یې ومنه، البته په هغه صورت کښې چې دا کار تاته مصلحت ښکاره شي.

هو! که د همدغو سوله کوونکو کفارو په سوله کښې چل او فریب مطلب وي هم د سولې تړون ته اقدام وکړه او په الله ﷻ باندې توکل او اعتماد وکړه، ځکه چې همدغه الله ﷻ د معاهده کوونکو د ټولو ویناګانو اورېدونکی دی او د زړونو په ټولو کیفیاتو باندې یې پوه دی.

نو په همدې بنیاد که د هغوی په سوله کښې دوکه او غولول مطلب وي نو الله ﷻ ستا دپاره کافي دی چې د دوکې مخه یې ونیسي او د چل ول هلې ځلې به یې بې نتیجې وګرځوي.

۵ـ یا په بل عبارت: الله ﷻ به ستا سره غیبي کومک وکړي، داسې نصرت او کومک به درکړي لکه څنګه یې چې د دې څخه وړاندې په خپل غیبي قوت سره تائید کړی یې او د اسمانه یې درته پرښتې رالښکته کړي دي، او د مخلصو مؤمنانو یوه ډله یې ستا په څنګ کښې ودرولې ده چې د دوی د حملې څخه هغه مؤمنانو هم دي د کومو په زړونو کښې چې د ډېرو کلونو را په دېخوا کینه او عداوت موجود وه او یوه ډله د بلې ډلې وینو ته ناسته وه، خو الله ﷻ د دواړو ډلو (اوس او خزرج)

د زړونو څخه کینه او دښمني وویستله بلکې په مینه او محبت باندې یې بدله کړه چې تولو ستا کومک ته لاس یو کړ او په ټول قوت سره ستا په څنګ کښې ودریده.

۶_ ای پیغمبره! د مؤمنانو په زړونو کښې مینه او محبت دومره لوی نعمت او بې ساری جهادي قوت دی که بالفرض تا غوښتلي چې دغه قوت په قیمت باندې راونیسې او د مؤمنانو په زړونو کښې یې توزیع کړې نو دا کار به دې په هغه صورت کښې هم نه وی کړی چې د ځمکې ټوله شتمنې دې ورباندې مصرفه کړې وی.

یا په بل عبارت: د مؤمنانو په زړونو کښې د مینې او محبت اچول د هیچا د وسې څخه پوره نه وه او هم یې د قیمت وسه او توان دهیچا سره نه وه مګر الله ﷻ مفت د دوی په زړونو کښې واچاوه او ستا د کومک دپاره یې یو موټی کړه.

۷_ نو ای پیغمبره! په راتلونکي کښې هم الله ﷻ ستا مرستندوی دی چې هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی او په هرچا باندې غالب دی، خو د دې سره-سره د حکمت څښتن هم دی دنیاوي کارونه یې په اسبابو باندې بنا کړي دي ترڅو د امتحان او ازمېښت مطلب فوت نه شي.

توضیحات

۱_ د بدر په غزا کښې الله ﷻ مؤمنانو ته په معجزانه توګه فتحه ورکړه نو د همدغې غزا د بیان په ضمن کښې الله ﷻ توصیه وکړه چې د جهادي وسائلو څخه غفلت مه کوئ او د تل دپاره معجزانه فتحې ته مه په تمه کېږئ، ځکه که الله ﷻ تاسو ته په هره مقابله کښې د اعجاز په ډول فتحه درکړي نو معنی به یې دا وي چې کفار به په ایمان راوړلو باندې مجبور کړی شي، حال دا چې دغه کار د یوه پلوه د الله ﷻ د حکمت څخه مخالف دی چې د امتحان او ازمېښت لمن ټولوي او د بله پلوه د زور ایمان د ده ﷻ په نزد باندې منظور نه دی، که نه نو الله ﷻ ته خو د ټولو کافرانو جبري مسلمانول څه مشکل کار نه دی.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ وَأَعِدُّوا ﴾ کښې ټول مؤمنان مخاطب کړی شوه حال دا چې وړاندې او ببرته اوامر ﴿ فَشَرِّدْ ﴾، ﴿ فَانۢبِذْ ﴾، ﴿ فَاجْنَحْ ﴾ او داسې نور ټول یوازې نبي کریم ﷺ ته متوجه دي؟

مونږ وایو چې: په کومو اوامرو باندې چې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی په هغو باندې ټول مؤمنان هم په ضمني توګه مخاطب دي خو الله ﷻ د ﴿ وَأَعِدُّوا ﴾ خطاب ټولو مؤمنانو ته د لاندې وجوهو د کبله مستقیمًا متوجه کړ:

الف: ترڅو د جهادي وسائلو زیات اهمیت ته ټول مؤمنان ښه پوره توجه وکړي او په سرسري نظر ورته ونه ګوري.

ب: ترڅو د هغو بهانو مخه بنده شي کومې چې تنبل او لټ مسلمانان یې د خپلو ځانونو د خلاصون

فرض تراشي چې مومن د جهادي وسائلو په تهیه کولو باندې مکلفیت نه لرو چې پخپله یې اختراع کړو، مومن نه په کار دي چې د کفارو د اختراعګانو څخه استفاده وکړو او په کار باندې یې واچوو. لنډه دا چې لکه څنګه چې په اسلامي جامعه باندې د هر ډول وسلې د استعمال زده کړه کفايي فرض ده همدارنګه په دوی باندې د وخت د مروجو وسلو د استعمال زده کړه او د پرمخ تللو وسلو اختراع کول هم کفايي فرض دي چې په ترک باندې یې ټوله اسلامي جامعه ګناهګاره جوړېږي.

د دې په وضاحت دپاره لاندې دوه حدیثونه ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَيُدْخِلُ بِالسَّهْمِ الْوَاحِدِ الثَّلَاثَةَ الْجَنَّةَ صَانِعَهُ يَحْتَسِبُ فِي صَنْعَتِهِ الْخَيْرَ وَالرَّامِيَ بِهِ وَالْمُمِدَّ بِهِ»[1] یعنې: یقینًا الله ﷻ په یوه غشي باندې درې کسان جنت ته داخلوي: یو جوړونکی چې په جوړولو کښې یې د خیر نیت وي او د الله ﷻ څخه ورباندې اجر غواړي، دوهم ویشتونکی چې د کافرانو په طرف باندې یې ګوزاروي او دریم امداد ورکوونکي (چې یا یې خام مواد تهیه کوي، یا په فابریکه کښې څه خدمت کوي، یا یې په خریدارۍ کښې څه امداد کوي، یا یې مجاهدینو ته په ورانتقالولو او رسولو کښې برخه واخلي او بالآخره یا یې په هدف باندې په اصابت کښې څه کومک وکړي).

دوهم: «كَانَتْ بِيَدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَوْسٌ عَرَبِيَّةٌ فَرَأَى رَجُلًا بِيَدِهِ قَوْسٌ فَارِسِيَّةٌ فَقَالَ مَا هَذِهِ أَلْقِهَا وَعَلَيْكُمْ بِهَذِهِ وَأَشْبَاهِهَا وَرِمَاحِ الْقَنَا فَإِنَّهُمَا يَزِيدُ اللهُ لَكُمْ بِهِمَا فِي الدِّينِ وَيُمَكِّنُ لَكُمْ فِي الْبِلَادِ»[2] یعنې: یوه ورځ د نبي کریم ﷺ په لاس کښې داسې لېنده وه چې عربو جوړه کړې وه، او یو سړی یې ولید چې په لاس کښې یې داسې لېنده وه چې فارسیانو جوړه کړې وه (دوی په دغه وخت کښې کفار وه) نو نبي کریم ﷺ ذکر شوی سړی مخاطب کړ چې دغه څه شی دی (چې تا په لاس کښې نیولی دی چې کفارو جوړه کړې ده)؟ دغه لېنده وغورځوه!.

بیا یې د خپل لاس لېندې ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې په تاسو باندې د دغې لېندې او د دې د امثالو (چې تاسو په خپله جوړه کړې وي) استعمالول لازم دي، همدارنګه په تاسو باندې واجبه ده چې "رِمَاحِ الْقَنَا" داسې غشي استعمال کړئ چې د دُرمو په شان مجوف (ګېډه ور) وي[3]. (امکان لري چې دغه ډول غشي به هم خارجي واردات نه وه).

دا ځکه چې په دغو دواړو ډولو (لېندو او غشو) باندې به الله ﷻ ستاسو په دین کښې زیادت راولي (او ډېر خلک به په ایمان باندې مشرف کړي) او په ښارونو کښې به پرې الله ﷻ درته اقتدار په نصیب کړي (چې ډېر ښارونه به درته فتحه کړي).

او که بالفرض تاسو هغې وسلې ته سترګې په لار یاست کومه چې ستاسو دښمنانو جوړه کړې دي نو نه به ستاسو په دین کښې زیادت تحقق ومومي او نه به ښارونه فتحه کړی شئ.

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۰۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۲۰۲
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۲۰۴

تبصره

۳_ که بالفرض مسلمانان د جهادي وسائلو په لاس ته راوړلو کښې د کفارو صنعت ته سترګې په لار وي نو هیڅ کله به جهاد مخ په وړاندې لاړ نه شي او دا ځکه چې:

الف: اول خو کفار په مسلمانانو باندې وسله نه خرڅوي چې خپل خانونه په لوی لاس په خطر کښې واچوي.

ب: او که خرڅه یې کړي نو هغه وسله به پرې خرڅه کړي کومه چې د مود څخه لوېدلې وي او د تازه اختراع شوو وسلو په نسبت فقط د یوې سرې اوسپنې حیثیت ولري او بس.

د همدې کبله د کفارو غټې دولتونه نورو دولتونو ته نن ورځ[1] اجازه نه ورکوي چې د اتوم بم جوړ کړي او د هغوی سره د وسلې په سیالۍ کښې یو برابر شي، په کوم دولت باندې یې چې د اتوم بم د جوړولو اشتباه پیدا شي نو سمدستي په هغه باندې اقتصادي بندیز لګوي ترڅو د ذکرې شوې اختراع څخه توبه ګار شي.

نو د همدې کبله (چې مسلمانان پخپله اختراعګانې نه شي کولی او د کفارو اختراعګانو ته په تمه ناست دي) د څه وخت څخه را په دېخوا ډېر مفتوحه ښارونه د اسلامي قلمرو څخه وتلي دي او خینې د وتلو په حال کښې دي. فإنا لله وإنا إليه راجعون.

قوة څه معنی؟

۴_ علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ دپاره ډېرې معناوې کړې دي[2] خو کومه معنی چې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) څخه روایت شوې ده هغه دا ده چې د "قوة" کلمه په دې مقام کښې د وسلې د ټولو انواعو څخه عبارت ده[3]، برابره خبره ده چې تر نن ورځې پورې اختراع شوی وي او یا به وروسته اختراع شي. نو په دې تقدیر د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ په کلمه کښې د یوې چړې څخه نیولې آن تر اتوم بم پورې ټول وسائل شامل ګڼل کېږي او مسلمانان د کفایي فرض په توګه مکلفیت لري چې اختراع یې کړي او د جهاد دپاره یې اماده کړي[4].

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ یوه ورځې د ﴿ وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ ﴾ ایت شریف په ممبر باندې قرائت کړ او بیا یې درې کرته وفرمایل: «ألا وَإنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ»[5] یعني: خبردار! او یقینًا (په ایت شریف کښې) د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ کلمه د غشو ویشتلو څخه عبارت ده؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا

(۱) ۱۳۷۴/۱۲/۱۵ هـ ش
(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۶۲؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۵۵
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۲۴
(۴) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۳۲
(۵) سنن ابن ماجه ص۲۰۲

ذکر شوې کلمه د غشو څخه په غیر نورو وسلو ته شاملېدلی شي؟

مونږ وایو چې: څرنګه د ایت شریف د نزول په وخت کښې ډېره مهمه وسله غشی وه نو نبي کریم ﷺ د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ د کلمې څخه داسې تعبیر وکړ ته به وایې چې دا کلمه په غشو ویشتلو کښې حصره ده، حال دا چې حصر یې مطلب نه وه، که بالفرض د نبي کریم ﷺ حصر مطلب وی نو د توري په باره کښې به یې نه وی فرمایلي چې: «وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ»[1] یعني: او پوه شئ چې یقیناً جنت د تورو د سورو لاندې دی. بلکې فرمایلي به یې وی چې جنت د غشو د سوري لاندې دی.

د ذکر شوي تعبیر نظیر د نبي کریم ﷺ دا حدیث دی چې فرمایلي یې دي: «الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ»[2] حج د عرفات څخه عبارت دی، حج د عرفات څخه عبارت دی، حج د عرفات څخه عبارت دی. یعني په حج کښې ډېر مهم رکن په عرفات باندې درېدل دي، هسې نه چې حج نور ارکان نه لري.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: که د ﴿ قُوَّةٍ ﴾ څخه ټول جهادي وسائل مطلب وی نو د ﴿ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ ﴾ جمله به نه وی نازله شوې ځکه چې آسونه هم نور څه نه دي فقط جهادي وسائل دي؟

مونږ وایو چې: په جهادي آسانو باندې ځکه صراحت وکړی شو ترڅو مونږ پوه شو چې دا په نورو جهادي وسائلو باندې بهتري لري.

د دې نظیر دا دی چې الله ﷻ په ﴿ نَخْلٌ ﴾ او ﴿ رُمَّانٌ ﴾ باندې صراحت کړی دی سره د دې چې دواړه په ﴿ فَٰكِهَةٌ ﴾ کښې شامل دي، لکه چې فرمایي: ﴿ فِيهِمَا فَٰكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴾ [الرحمن:۶۸] یعني: په دواړو جنتونو کښې میوجات دي او (هم پکښې) کجورې او انار دي.

په یاد ولرئ

۷ـ په یاد ولرئ چې د ذکر شوي بیان څخه دا نتیجه په لاس راځي چې په جهادي وسائلو کښې لاندې دوه وسائل ډېر اهمیت لري:

الف: هغه وسائل چې په هغو باندې ویشتل کېږي لکه غشي، مرمۍ او بالآخره په نني عصر کښې ډول-ډول بمونه، چې په ذکر شوي حدیث شریف کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: جهادي اسونه چې ایت شریف ورته اشاره کوي.

د جهادي آسونو فضائل

۸ـ د جهادي آسونو په فضائلو کښې زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو

---

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۳۹۵
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۶

کرامو[1] راغوند کړي دي مونږ فقط د لاندې یوه حدیث په ذکر باندې اکتفاء کوو:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»[2] یعني: جهادي آسونه چې دي د قیامت د ورځې پورې یې په اوچولو کښې خیر (اجرونه او غنیمتونه) ګنډه کړې شوي دي.

یا په بل عبارت: نور جهادي وسائل د ختمېدلو احتمال لري چې یا یې کار خانې ختمې شي، یا یې چلوونکي او یا خام مواد د منځه لاړ شي مګر جهادي آسونه د دغه خطر څخه بچ دي.

په نني عصر کښې که څه هم جهادي وسائل په ډېرو شکلونو سره منځته راغلي دي مګر د دې سره-سره آسونو خپل اهمیت د لاسه نه دی ورکړی، چې د افغانستان په جهاد کښې یې (برسېره په اوښانو او قچرو باندې) ښه پوره برخه واخستله.

په جهادي وسائلو باندې څوک داروللی کېږي؟

۹_ مفسرین کرامو د دې جملې ﴿ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ﴾ په مصداق کښې ډېر قولونه کړي دي چې تقریباً پنځو اقوالو ته رسیږي[3] مګر دا قول راجح ګڼل شوی چې دلته منافقان مطلب دي[4]، لکه چې همدغه ته ورته عبارت الله ﷻ د منافقانو په هکله په بل ځای کښې نازل کړی دی چې: ﴿ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ﴾ [التوبة:۱۰۱] یعنې: او د مدینې منورې د اوسېدونکو څخه (ځینې خلک) په نفاق باندې عادت شوي دي چې ته یې نه پېژنې، مونږ یې پېژنو.

نو د معنی حاصل به یې دلته داسې راوخېږي چې: ای مؤمنانو! جهادي وسائل تهیه کړئ ترڅو د ښکاره دښمنانو څخه په غیر نور پټ دښمنان (منافقان) هم وډار کړئ چې تاسو پرې علم نه لرئ الله ﷻ پرې علم لري (تاسو یې نه پېژنئ خو الله ﷻ یې پېژني).

اما مونږ ته دا بهتره بریښي چې ذکره شوې جمله په عموم سره پرېښودله شي ترڅو د قیامت د ورځې پورې ټولو اسلام دښمنه ټولنو ته شامله شي منافقان وي او که ډاګیزه کافران، سمدستي موجودې وي او که وروسته به موجودیږي.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَٱجْنَحْ لَهَا ﴾ کښې مؤنث ضمیر "سَلْم" ته راجع دی حال دا چې "سَلْم" مذکر دی، ایا دا صحت لري؟

مونږ وایو چې:

---

(۱) الدر المنثور ج۴ ص۸۹
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۹
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۲۵۵؛ تفسیر الطبري ج۱۰ ص۳۲
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۲۲

الف: څرنګه چې د "سَلْم" ضد يعنې "حَرْب" مؤنث سماعي دی او مؤنث ضمير ورته راجع کېږي نو "سَلْم" هم په خپل ضد باندې حمل کړی شو ترڅو دواړه ضدين په يوه طريقه سره استعمال شي[۱].

ب: څرنګه چې "سَلْم" د معاهدې څخه عبارت دی چې دوه جانبو پورې تعلق نيسي او په مسالمة سره تړې تعبير کېږي نو همدغې معنی ته په نظر سره ورته مؤنث ضمير راجع کړی شو[۲].

ايا د کفارو سره سوله جواز لري؟

۱۱_ څرنګه چې د کفارو سره سوله کول د جهاد د توقف څخه پرته بل شی نه دی او جهاد ته توقف ورکول جواز نه لري، مګر د ضرورت او اضطرار په حالت کښې چې مسلمانان کمزوري وي او د مقاومت توان ورسره نه وي نو په همدغه حالت کښې د کفارو سره سوله کول جواز لري ترڅو د يو پلوه د دوی د ضرر مخنيوی وکړی شي او د بله پلوه د جهاد د ضرورياتو د پوره کولو دپاره وخت مونده کړی شي[۳]. په همدې ارتباط _إنشاء الله ﷻ_ د [محمد:۳۵] ايت لاندې څه نور وضاحت هم راروان دی.

ډېره لويه جهادي وسله کومه يوه ده؟

۱۲_ د ﴿ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مَّآ أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې په دنيا کښې ډېر لوی نعمت او په جهاد کښې ډېره لويه وسله د مجاهدينو ترمنځ مينه او محبت دی او بس، که بالفرض د ټولې دنيا شته او ثروت په يوه پله کښې او د صحابه وو کرامو ﷺ مينه او محبت په بله پله کښې اچولی شوي وی نو دغه پله به په هغې پلې باندې درنه.شوې وی.

امکان لري چې کفار هر ډول وسله ولري مګر ذکره شوې وسله نه شي درلودلی، د ښه وضاحت دپاره لاندې ايتونه ولولی:

الف: ﴿ وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ [المائدة: ۶۴] يعنې: او مونږ د دوی (اهل الکتابو) تر منځ د قيامت د ورځې پورې دښمني او کينه واچوله.

ب: ﴿ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ﴾ [الحشر:۱۴] يعنې: ته په دوی (کفارو) باندې ګومان کوې چې دوی متفق دي حال دا چې زړونه يې تار په تار دي (يو د بل وينو ته ناست دي).

اما مؤمنان ذکره شوې وسله درلودلی شي خو په دې شرط چې په اسلام باندې منګولې ښخې کړي. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴾ [مريم:۹۶] يعنې: يقينًا هغه کسان چې ايمان يې راوړی دی او نېک عملونه کوي ژر دی چې مهربان الله ﷻ به دوی ته (يو تر بله) محبت (مينه) وګرځوي (ورکړي).

لنډه دا چې په هره زمانه کښې د مجاهدينو اتفاق او محبت ډېره لويه او عظيم الشانه وسله ده

[۱] روح المعاني ج۱۰ ص۲۷
[۲] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۶۹
[۳] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۰؛ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۷ ص۱۰۹

چې د ټولې دنيا څخه يې قيمت زيات دی، خو افسوس چې دغه وسله نن ورځ[1] مونږ نه لرو د همدې کبله د ډول-ډول مشکلاتو سره مخامخ ياستو. يا مُنزل الكتاب ويا هازم الأحزاب انزل علينا النعمة العظيمة.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ حَسْبُكَ ٱللَّهُ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ حَرِّضِ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَى ٱلْقِتَالِ ۚ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَـٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّا۟ئَةٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفًا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ ٱلْـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا ۚ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّا۟ئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ۚ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۴] ای پيغمبره! الله ﷻ ستا (هم) بس دی او د هغه کسانو هم (بس دی) چې ستا پيروي کوي چې د مؤمنانو څخه عبارت دي.

[۶۵] ای پيغمبره! مؤمنانو ته په جنګ باندې رغبت ورکړه (تېز يې کړه او ورته ووايه چې) که چرته ستاسو څخه شل تنه صبر کوونکي وي نو دوی به په دوه سوه تنو (دښمنانو) باندې غالب شي (نو مقاومت ورباندې فرض دی).

او که چرته ستاسو څخه سل تنه (صبر کوونکي) وي نو دوی به د هغو کسانو څخه په زرو تنو باندې غلبه مونده کړي چې دوی کفر غوره کړی دی (نو مقاومت دې وکړي) او دا څکه چې دوی داسې قوم دی چې پخه پوهه نه لري.

[۶۶] اوس الله ﷻ ستاسو څخه (ذکر شوی حکم) تخفيف کړ او الله ﷻ پوه دی چې يقيناً په تاسو کښې کمزورتيا شته، نو که چرته ستاسو څخه سل تنه صبر کوونکي وي نو دوی به په دوه سوو تنو (دښمنانو) باندې غلبه مونده کړي (نو ورسره دې وجنګېږي).

او که ستاسو څخه يو زر تنه (صبر کوونکي) وي نو دوی به د الله ﷻ په امر په دوه زره تنو (کافرانو) باندې غالب شي (نو مقاومت دې وکړي) او الله ﷻ د صبر کوونکو سره دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ايتونو کښې الله ﷻ خاص پيغمبر ﷺ دپاره خاص د مشرکانو د دوکې د مخنيوي ذمواري کړې وه، په دې ايتونو کښې يې پيغمبر ﷺ ته د مؤمنانو په شمول په ټولو امورو کښې ذمواري اعلان کړې ده.

---

(۱) ۱۳۷۴/۱۲/۲۰ هـ ش

۱ـ هلته د جهاد دپاره د مؤمنانو اماده کول بیان شوي وه چې الله ﷻ د دوی په زړونو کښې بې مارې محبت اچولې دی او دلته نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې دوی په کار باندې واچوي او جهاد کولو ته یې وهڅوي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! لکه څنګه چې الله ﷻ د دې دپاره کافي دی چې ستا څخه د مشرکانو د دوکه کولو مخنیوی وکړي همدارنګه په ټولو امورو کښې الله ﷻ ستا دپاره بلکې د ټولو مؤمنانو دپاره کافي او بس دی، نو لکه څنګه چې ته مکلف یې چې په الله ﷻ باندې توکل وکړې همدارنګه ټول مؤمنان مکلفیت لري چې په الله ﷻ باندې قوي اعتماد وکړي او د خپلو ټولو اړتیاوو پوره کول خاص د همده ﷻ څخه وغواړي.

۲ـ ای پیغمبره! څرنګه چې الله ﷻ د مؤمنانو په زړونو کښې یو تربله کلک محبت اچولی دی او په ډېره قوي وسله باندې یې مجهز کړي دي نو دوی په کار واچوه او د جهاد فضایل ورته بیان کړه چې رغبت یې زیات شي او ښه په اخلاص سره د کفارو سره غزا وکړي.

۳ـ نو ای پیغمبره! مؤمنانو ته د الله ﷻ د جانبه هدایت ورکړه چې ای مؤمنانو! که ستاسو څخه شل تنه صبر کوونکي مجاهدین وي نو دوی به په دوه سوه تنه کافران باندې غالب شي او که ستاسو سل تنه وي نو په زرو تنو کافرانو باندې به غلبه مونده کړي.

یا په بل عبارت: په تاسو باندې واجبه ده چې یو تن مو د لسو تنو کافرانو او لس تنه مو د سلو تنو کافرانو او بالآخره سل تنه مو د زرو تنو کافرانو او زر تنه مو د یو لک تنو کفارو په مقابله کښې مقاومت وکړي او ونه تښتي.

ځکه چې یقیناً هغوی زیرکي او قوي پوهه نه لري، صرف دنیا یې په نظر کښې نیولې ده او د هر یو سره یوازې د خپل ځان غم دی (یو د بل سره مینه محبت نه لري او یو د بل په غم باندې ستاسو غوندې نه غمژن کېږي).

۴ـ ای مؤمنانو! اوس نو چې یو کال تېر شو او الله ﷻ ته لکه څنګه چې په ازل کښې ستاسو کمزوري او ناتواني معلومه وه همدارنګه ورته د همدغه یوه کال په اوږدو کښې هم څرګنده شوه، حتی تاسو هم په خپله کمزورۍ باندې پوه شوئ چې د تخفیف غوښتنه مو وکړه او د سوال لاسونه مو پورته کړه، نو الله ﷻ فضل وکړ او ذکر شوی حکم یې درته تخفیف کړ.

نو که ستاسو څخه سل تنه صبر کوونکي مجاهدین وي نو په دوه سوه تنه کافرانو باندې به غالب شي او که ستاسو څخه یو زر تنه وي نو د الله ﷻ په امر به په دوه زره تنو باندې غلبه مونده کړي. خو په یاد ولرئ چې الله ﷻ خاص د صابرانو ملګری دی.

یا په بل عبارت: په تاسو باندې اوس واجبه شوه چې ستاسو یو تن د دوه تنو کافرانو او لس تنه مو د شل تنو کافرانو او بالآخره سل تنه مو د دوه سوه تنو او زر تنه مو د دوه زره تنو کافرانو په مقابل کښې مقاومت وکړي او ونه تښتي.

توضيحات

۱_ که څه هم ځينو علماوو کرامو د ﴿ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ ﴾ کلام د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ په مبارکه کلمه باندې عطف ګڼلی دی نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ای پيغمبره! الله ﷻ او مؤمنان دې بس دي[۱].

مګر بهتره دا ده چې د معنی حاصل يې داسې واخستل شي چې: ای پيغمبره! ستا او ستا د پيروانو (مؤمنانو) يوازې الله ﷻ بس دی چې د دنيا او آخرت کارونه مو درجوړ کړي[۲].

نو ذکره شوې معنی د ايت شريف څخه په لاندې طريقو سره تر لاسه کېږي[۳]:

الف: چې په ﴿ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ ﴾ کښې د "و" توری په معنی د "مَعَ" سره شي. يعنې الله ﷻ دې د پيروانو سره-سره بس دی.

ب: چې ذکر شوی د "و" توری د ﴿ حَسْبُكَ ﴾ په کاف باندې عطف شي". يعنې الله ﷻ ستا او ستا د پيروانو بس دی.

په دې صورت کښې بې د تاکيد څخه په ضمير متصل باندې عطف واقع شوی دی، که څه هم دا ډول عطف بصريان جائز نه ګڼي مګر د کوفيانو نحويانو په نزد جائز دی[۴].

ج: چې ﴿ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ ﴾ مبتدا شي او د "كَذٰلِكَ" کلمات ورته خبر مقدر کړی شي. يعنې ای پيغمبره! ستا الله ﷻ بس دی او ستا د پيروانو هم همدارنګه الله ﷻ بس دی.

تحريض څه معنی؟

۲_ د ﴿ حَرِّضِ ﴾ کلمه د تحريض څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د [النساء:۸۴] ايت لاندې ښه پوره تحليله کړې ده چې معنی يې تېزول، هڅول او رغبت ورکول راووځي، بيا تحليل ته يې اړتيا نه ګورو خو فقط د ترغيب يو حديث ورباندې اضافه کوو.

هغه دا چې کله مؤمنان (غازيان) د بدر په مقام کښې د مشرکانو سره مخامخ شوه نو نبي کريم ﷺ ورته خطاب وکړ چې: «قُومُوا إِلَى جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ»[۵] داسې يوه جنت ته ورپورته شئ چې پلنوالی يې د اسمانونو او ځمکو غوندې دی (اوطول يې يوازې الله ﷻ ته معلوم دی او بس).

لفظًا اخبار او معنًا انشاء

۳_ دغه جمله ﴿ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ﴾ که څه هم لفظًا اخبار ده مګر معنا انشاء (امر) ده يعنې: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا"[۶].

---

(۱) المحرر الوجيز ج۸ص۱۰۶
(۲) اضواء البيان ج۲ ص۳۷۲
(۳) تفسير القاسمي ج۸ ص۹۰
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۳۰
(۵) صحيح مسلم ج۲ ص۱۳۹
(۶) روح المعاني ج۱۰ ص۳۱؛ تفسير الطبري ج۱۰ ص۴۱

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که چرته ستاسو څخه شل تنه صبر کوونکي مجاهدین وي نو دوی دې وجنګېږي ترڅو چې په دوه سوه تنه کافرانو باندې غالب شي[1].

او اخباریه جمله خو په قرآن کریم کښې کله-کله د انشائیه جملې معنی ورکوي، لکه چې په [البقرة:۲۲۸] ایت کښې د ﴿وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ يَتَرَبَّصْنَ﴾ جمله د "وَالْمُطَلَّقَاتُ تَرَبَّصْنَ" په معنی سره ده، یعنې طلاقې کړې شوی ښځې دې د بل مېړه نکاح کولو ته درې حیضه انتظار وباسي.

د لاندې وجوهو د کبله په دې مقام کښې د انشائیه جملې معنی غوره کړه:

الف: وروسته الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ٱلْـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمْ﴾ یعنې: اوس الله ﷻ ستاسو څخه ذکر شوی ثقیل حکم تخفیف کړ. نو که بالفرض ذکره شوې جمله معنًا هم اخبار وي نو تخفیف به هیڅ معنی نه درلوده، ځکه چې اخبارات خو د واقعاتو بیان وي چې د تخفیف او یا د تغیر قابل نه وي، لکه چې څه شرحه یې د [البقرة:۱۰۶] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ب: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو: «شَقَّ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حِينَ فُرِضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ فَجَاءَ التَّخْفِيفُ»[2] یعنې: دا (حکم) په مسلمانانو باندې سخت شو، چې په دوی باندې فرض کړې شو چې یو تن مجاهد دې د لسو تنو کافرانو څخه نه تښتي (او مقاومت دې ورسره وکړي) نو تخفیف راغی.

که بالفرض ذکره شوې جمله معنًا انشاء نه وی نو نه به په مسلمانانو باندې درنه تمامه شوې وی او نه به پکښې څه تخفیف واقع شوی وی.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې صریحًا انشائیه جمله (امر) نازل نه کړې شو چې "فَلْيُقَاتِلُوا" نو دوی دې وجنګېږي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ذکره شوې جمله معنًا انشائیه جمله ده مګر نظر ظاهري عبارت ته ترې بشارت هم معلومېږي، ته به وایې چې الله ﷻ مونږ ته زیری او وعده راکوي که ستاسو شل تنه په ثبات او استقامت سره وجنګېږي نو په دوه سوو کافرانو باندې به غلبه ومومي.

نو که ذکر شوی مضمون په صریحو عبارتونو "فَلْيُقَاتِلُوا" باندې نازل شوی وی نو بشارت به فوت شوی وی.

یادونه

۵ـ لکه څنګه چې ذکره شوې اخباریه جمله د انشائیه جملې معنی ورکوي همدارنګه په دې مقام کښې لاندې متباقي درې جملې هم اخباریه جملې دي خو د انشائیه جملو معناوې ورکوي:

[1] التفسير الكبير ج۱۵ ص۱۹۲
[2] صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۰، سنن ابي داود ج۱ ص۳۵۶

لومړی: ﴿ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ يَغْلِبُوٓا أَلْفًا ﴾: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا" يعنې که ستاسو سل کسان وي نو ترهغه دې وجنګیږي ترڅو چې په زرو تنو کافرانو باندې غلبه ومومي.

دوهمه: ﴿ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ ﴾: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ" يعنې که ستاسو سل تنه صبر کوونکي مجاهدین وي نو ترهغه دې وجنګیږي ترڅو چې په دوه سوه تنو کافرانو باندې غالب شي.

دریمه: ﴿ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوٓا أَلْفَيْنِ ﴾: "فَلْيُقَاتِلُوْا حَتّٰى يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللهِ" يعنې او که ستاسو یو زر تنه صابران مجاهدین وي نو تر هغه دې وجنګیږي ترڅو چې د الله ﷻ په نصرت په دوه زره تنو کافرانو غلبه موندونکي جوړ شي.

تخفیف څه معنی؟

۶ـ په ﴿ خَفَّفَ اللَّهُ ﴾ کښې د ﴿ خَفَّفَ ﴾ کلمه د تخفیف څخه اشتقاقه شوې ده چې اصلي مصدر (مجرد) یې "خِفَّةٌ" دی، "خِفَّةٌ" د سپکوالي معنی ورکوي چې د اعتباراتو په لحاظ سره په لاندې شیانو کښې استعمالیږي[۱]:

الف: د ارزښت په لحاظ سره، لکه چې افغانۍ د دینار په نسبت سره سپکه ده.

ب: د حرکت په لحاظ سره، لکه چې خفیف د هغه آس لقب دی چې په تېزه زغلي، په مقابل کښې بطيء (سست) هغه آس ته ویل کیږي چې تېزه منډه نه شي وهلی.

ج: د وقار په لحاظ سره، هغه سړی ته د خفیف (سپک سړي) لقب ورکول کیږي چې ناسته ولاړه او کړه وړه یې د بې عزتۍ څخه نمایندګي کوي او بالمقابل هغه چا ته دروند سړی وایي چې خپله ژبه او اندامونه په خپل کنترول کښې ساتلی شي او سپوږمۍ، ستغې خبرې نه کوي.

د: د وزن په لحاظ سره، لکه چې د تلې یوه پله د بلې څخه سپکه وي.

هـ: د کولو په لحاظ سره، چې کول یې نسبت بل شي ته اسان وي.

په دې مقام کښې همدغه پنځمه معنی مراده ده نو د معنی حاصل یې داسې راوخي چې:

ای مؤمنانو: په تاسو باندې واجبه ده چې ستاسو شل تنه دې د دوه سوه تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګیږي، مګر اوس درباندې الله ﷻ ذکر شوی حکم تخفیف کړ او د سختۍ څخه یې د اسانۍ په لور راښکته کړ نو په تاسو باندې واجبه ده چې ستاسو سل تنه دې د دوه سوو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګیږي.

سوالونه او جوابونه

۷ـ په دې مقام کښې سړي ته لاندې سوالونه ذهن ته ورځي:

الف: که څوک وایي په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ثقیل حکم مثالونه په ورو عددونو

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۵۳

کښې وښودل یعنې شل په مقابل د دوه وو سوو کښې او سل په مقابل د یو زر تنو کښې، مګر د خفیف حکم دپاره یې غټ عددونه په مثالونو کښې نازل کړي یعنې سل په مقابل د دوه وو سوو کښې او یو زر د دوه وو زرو په مقابل کښې.

مونږ وایو: دا د دې کبله چې د ثقیل حکم د نزول په وخت کښې د مجاهدینو عدد لږ وه نو د دوی د تمثیل دپاره واړه عددونه خوښ کړی شوه او د خفیف حکم د نزول په وخت کښې د مجاهدینو شمار ډېر وه نو د تمثیل دپاره یې غټ عددونه غوره کړی شوه[١]، دواړه حکمونه په یو وخت کښې نه دي نازل شوي لکه چې -إنشاء الله ﷻ- وروسته راځي.

په دې باندې علاوه ځینې علماء کرام وایي چې د ثقیل حکم مثالونه د حال په مطابق رانازل شوي دي ځکه چې په هغه وخت کښې به د جهادي ګروپونو شمېره غالبًا د شلو تنو څخه نه کمېده او د سلو تنو څخه به نه زیاتېده[٢].

اما څرنګه چې خفیف حکم د قیامت د ورځې پورې په خپل حال باقي دی نو ځکه د لویو عددونو په شکل کښې وښودل شو ترڅو مونږ ته بشارت راکړي چې د مجاهدینو تعداد مخ په زیاتېدلو دی.

ب: که څوک وایي چې په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د یوه حکم دپاره دوه دوه مثالونه نازل کړه، حال دا چې موضوع په یوه مثال باندې هم پوره واضحه جوړېدله؟

مونږ وایو: دا د دې دپاره -والله ﷻ أعلم- چې مونږ ته څرګنده کړي چې په نازل شوي حکم باندې عدد څه اثر نه شي غورزولی، په اول حکم کښې په یوه کس باندې فرض ده چې د لس چندو کافرانو سره مقاومت وکړي او په لسو باندې د سلو تنو او بالآخره په سلو باندې د زرو تنو او په زرو تنو باندې د یو لک مقابله ضرور ده او داسې نور.

همدارنګه په تخفیف شوي حکم کښې په یوه کس مجاهد باندې د دوه تنو او په یو لکو باندې د دوه وو لکو مقابله حتمي ده او داسې نور.

نو که بالفرض په یو-یو عدد باندې اکتفاء شوې وی نو د چا خیال ته به ورغلي وی چې همدا حکم به په همدغه عدد پورې مختص وي، حال دا چې دا خیال غلط وه.

ج: که څوک وایي چې د جمهورو علماوو په نزد ذکر شوی ثقیل حکم په ذکر شوي خفیف حکم باندې منسوخ شوی دی[٣] او په منسوخ حکم باندې خو عمل کول جواز نه لري نو باید چې هغه مجاهد ګناهګار وګڼل شي کوم چې د دوه وو تنو څخه د اضافه کافرانو په مقابل کښې مقاومت وکړي، او که په همدغه حال کښې شهید شي نو باید چې شهید ونه ګڼل شي بلکې په تهلکه کښې د خپل ځان اچوونکی وبلل شي.

---

(١) البحر المحیط ج٥ ص٣٥١
(٢) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج٢ ص٣١٦
(٣) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٧١؛ روح المعاني ج١٠ ص٣٢

دا د یو پلوه، او د بله پلوه زښت ډېر مثالونه شته چې سلفو صالحینو په ثقیل حکم باندې لا څه چې بلکې په اثقل حکم باندې عمل کړی دی، لاندې څو مثالونه یې ولولی:

اول: د "موته" په غزا کښې د مؤمنانو (مجاهدینو) تعداد درې زره (۳۰۰۰) تنه وه او د کافرانو شمار دوه لکه (۲۰۰۰۰۰) تنه وه[1] او الحمد لله بری د مسلمانانو په نصیب شو.

دوهم: د "یرموک" په غزا کښې د مجاهدینو تعداد څلیرشت زرو (۲۴۰۰۰) تنو ته رسیده حال دا چې د دښمن تعداد د دوه وو لکو (۲۰۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کښې وه، عجیبه لا دا ده چې په همدغې غزا کښې مجاهدینو د دښمنانو څخه اویا زره (۷۰۰۰۰) تنه وژلي وه[2] چې یوازې وژل شوي د غازیانو تقریبًا درې چنده جوړېده.

د تاریخ په اوږدو کښې دغسې نور ډېر مثالونه شته دي؛ نو پوښتنه دا ده چې په ذکرو شوو دواړو حکمونو باندې د ناسخ او منسوخ اطلاق صحت لري؟

مونږ وایو چې:

اول: ځینو علماء کرامو د ذکر شوي سوال قوت ته کتلي دي او ویلي یې دي چې په ایت شریف کښې بالکل تشریعي حکم نشته او نسخه په تشریعي حکم کښې صورت نیسي، بلکې ایت شریف د مؤمنانو هغه ثبات او استقامت بیانوي کوم چې الله ﷻ دوی ته ورپېزو کړی دی[3].

دوهم: ابو مسلم الاصفهاني وایي چې په دې مقام کښې الله ﷻ د نصرت وعده په صبر سره مشروطه کړې ده بلکې دلته فقط صبر فرض ګرځولی شوی دی او په صبر کښې خلک مختلف دي. د پخوانیو صبر قوي وه نو یوه تن د لسو تنو مقابله کولی شوه او د وروستنیو صبر کمزوری دی نو یو تن ایله د دوه وو تنو مقابله کوي[4]، لنډه دا چې نسخه دلته نشته.

دریم: دا خو یقیني ده چې په ذکره شوې موضوع کښې الله ﷻ اول ثقیل حکم نازل کړې وه او بیا یې په خفیف حکم باندې تغیر ورکړ، نو که بالفرض دغه تغیر موقت وي لکه چې مسافر ته د روژې د نه نیولو اجازه ورکړه شوې وه، نو ثقیل حکم ته به د عزیمت او خفیف حکم ته به د رخصت لقبونه ورکړی شوي وی.

اما کله چې خفیف حکم د مسافر د روژې په شان موقت نه بلکې دائمي دی نو اکثره علماء کرامو ورباندې د ناسخ او منسوخ اطلاق کړی دی او دائمي تخفیف یې د نسخې په نامه یاد کړی دی[5]. که څه هم په حقیقت کښې دواړه حکمونه ناسخ او منسوخ نه دي بلکې عزیمت او رخصت دی، نو زمونږ په نظر ذکر شوی تغیر چې څوک د نسخې په نامه یادوي او څوک ورته د تخفیف لقب ږدي

---

(۱) حاشیه الشیخ زاده علي تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۱۶
(۲) تفسیر المنار ج۱۰ ص۷۹
(۳) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۵۵۰
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۹۴
(۵) تفسیر القرطبي ج۸ ص۴۵؛ المحرر الوجیز ج۸ ص۱۰۹

دا محض لفظي نزاع ده که یوه ډله بلې ته ښه مطلب شرحه کړي نو یوه به بلې ته تسلیمه شي او نزاع به د منځه لاړه شي.

د: که څوک وایي چې مناسبه ده چې په ذکر شوی تغیر باندې د نسخې اطلاق صحت ونه لري او دا ځکه چې په نسخه کښې د ناسخ حکم تاخیر شرط دی، حال دا چې په دې مقام کښې دواړه حکمونه یو تربله سره اتصال لري؟

مونږ وایو چې: دا هله چې ناسخ او منسوخ په حقیقي معنی سره وي او دلته خو عزیمت او رخصت ته مجازاً ذکر شوي لقبونه ورکړی شوي دي، لکه چې لږ وړاندې ورته اشاره وشوه.

په دې باندې علاوه، په دې مقام کښې خفیف حکم په نزول کښې د ثقیل حکم څخه ډېر وروسته نازل شوی دی[1] مګر په تلاوت کښې ورسره اتصال لري او بس، او په تلاوت کښې خو ناسخ حکم د منسوخ حکم څخه کله وړاندې هم لوستل کېږي لکه چې د کونډو ښځو د عدت په باره کښې د [البقرة: ۲۴۰] ایت په [البقرة: ۲۳۴] ایت باندې منسوخ شوی دی چې په تلاوت کښې ترې وړاندې دی، چې په همدې تفسیر کښې یې اوږد بحث تېر شوی دی، والحمدلله.

ه: که څوک وایي چې د ﴿ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا ﴾ جملې څخه ظاهراً څرګندېږي چې الله ﷻ د انسانانو په ضعف باندې د ایت شریف د نزول په وخت کښې پوه شو، حال دا چې دا معنی خو غلطه ده؟

مونږ وایو چې: د دغسې پوښتنې جواب د [البقرة:۱۴۳] ایت لاندې تېر شوی دی هیله ده چې هلته وکتل شي، خو په دې مقام کښې ورباندې دومره وراضافه کوو چې الله ﷻ په ټولو اشیاوو باندې کامل ازلي او ابدي علم لري خو د اشیاوو د موجودیت څخه وړاندې د علم معنی دا ده چې دا شی به په دغه او هغه کیفیت باندې موجود شي، او د موجودیت څخه وروسته پرې په دې معنی عالم دی چې دا شی په دغه او هغه کیفیت باندې موجود دی[2].

یا په بل عبارت: د الله ﷻ په علم کښې تغیر نه واقع کېږي بلکې د علم تعلقات یې تجدد موندلی شي او دا د علم د کمال سره منافات نه لري.

و: که څوک وایي چې په ذکره شوې جمله کښې د ﴿ ضَعْفًا ﴾ کلمه څه معنی؟

مونږ وایو چې: دلته د ضعف څخه په دین کښې ضعف مطلب نه دی[3] بلکې په هغو شیانو کښې ضعف مراد دی کوم چې په جنګ څه اثر لري، لکه بدني ضعف، د استقامت ضعف، د بصیرت ضعف، د صبر ضعف او بالآخره د توکل علی الله ضعف او داسې نور[4].

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۳۲؛ البحر المحیط ج۵ ص۳۵۰
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۱۹۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۳۴
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۳۲

د ذکر شوي بحث نتيجه

۸ـ د ذکرو شوو ټولو سوالونو او جوابونو نتيجه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په ډېرو لنډو او واضحو کلماتو کښې بيانه کړې ده چې: «مَن فَرَّ عَنْ ثَلاثَةٍ لَمْ يَفِرَّ وَمَنْ فَرَّ عَنْ اثْنَيْنِ فَقَدْ فَرَّ»[۱] هرڅوک چې د درېوو نفرو کفارو څخه وتښتي نو هغه نه دی تښتېدلی (د وعيد لاندې نه واقع کېږي) او هرڅوک چې د دوه وو نفرو کفارو څخه وتښتي نو يقيناً هغه وتښتېد (او په ګناه کښې واقع شو).

ته به وايې چې الله ﷻ ټول مؤمنان مخاطب کړي دي چې: اى مؤمنانو! تر اوسه پورې الله ﷻ په تاسو باندې د کفارو په مقابل کښې سخت او درونډ حکم فرض کړی وه څکه چې تاسو د نبي کريم ﷺ د انډيوالۍ د برکته مشکلات ګاللی شوه او صبر او استقامت مو ښه قوي وه.

اما د دې څخه وروسته ستاسو جامعه مخ په پراخې ده او د نبي کريم ﷺ مبارک عمر مخ په ختمېدلو دی او وحې قطعه کېدونکې ده، نو جنګي کوم صفات چې تاسو لرئ هغه په راتلونکو ټول مؤمنانو کښې ستاسو په اندازه په کامله توګه کمال ته نه شي رسېدلی او ذکر شوی ثقيل حکم د قيامت د ورځې پورې د دوام وړ نه دی نو څکه الله ﷻ په تاسو باندې خپل لطف او مهرباني وکړه او ثقيل حکم يې په خفيف حکم سره تغير کړ ترڅو د قيامت د ورځې پورې ټول مسلمانان يې د باره ووتلی شي. هغه دا چې ستاسو په يوه کس باندې فرض ده چې د دوه وو تنو په مقابل کښې مقاومت وکړي او خپل ځان په ګناه کښې واقع نه کړي، اما که ستاسو کوم يو يا کومه يوه ډله په عزيمت باندې عمل وکړي او د ثقيل حکم متحمل شي نو هغه ته يا هغوی ته دې اجرونه او ثوابونه او بالآخره شهادت يا شهادتونه مبارک وي.

يوه مسئله

۹ـ که مؤمنان غير مسلح وي او کفار مسلح وي همدارنګه چې مؤمنان د کفارو سره په وسله (سلاح) کښې سيالي ونه کړی شي چې د هغوی سلاح په دوی باندې قوي وي نو څه باک نشته چې مؤمنان وتښتي او خپلو ځانونو ته نجات ورکړي[۲].

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي ٱلْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾ ﴾

---

(۱) اعلاء السنن ج۱۲ ص۶۳
(۲) اعلاء السنن ج۱۲ ص۶۳

[۶۷] پیغمبر ته ترهغه مناسبه نه ده چې ده لره بندیان وي (بندیان ولري) ترڅو چې په ځمکه کښې قوت حاصل کړي، (ای مؤمنانو!) تاسو (نبي کريم ﷺ ته د بندیانو په نیولو سره) د دنیا (زرتلونکی) مال غواړئ او الله ﷻ (ستاسو دپاره) د آخرت اراده لري (چې طلب یې کړئ) او الله ﷻ د ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

[۶۸] که چرته د الله ﷻ وړاندېني فیصله نه وی (چې په دغې غزا کښې به تاسو ته د اعجاز په توګه کامیابي درکوي) نو تاسو ته به په هغه شي کښې چې تاسو اخستی دی (فدیه أو غنیمت) لوی عذاب دررسېدلی وی.

[۶۹] نو تاسو د هغو (مالونو) څخه چې تاسو (د فدیو په شمول) په غنیمت نیولي دي په داسې حال کښې خورئ چې (تاسو ته) حلال (او) پاکېزه دي. او د الله ﷻ څخه وډار شئ، یقیناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط

وړاندې ایتونه په ﴿ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ باندې ختم شوي وه او پکښې مؤمنانو ته توصیه شوې وه چې په جهاد کښې ښه قوي صبر وکړئ چې باید ستاسو صبر په کافرانو باندې دپاسه وي، په دې ایتونو کښې د هغې بې صبرۍ په هکله لاربښوونه شوې ده کومه چې د مؤمنانو (غازیانو) څخه د بندیانو څخه د فدیو د اخستلو په باره کښې واقع شوې وه.

شان نزول

د ذکرشوو ایتونو د شان نزول په اړوند څو متعدد روایات په کتابونو کښې شته[۱] خو مونږ دلته یوازې دصحیح مسلم د روایت د مهمو ټکو په لیکلو باندې اکتفاء کوو چې:

۱ـ د بدر د غزا په نتیجه کښې اویا نفره مشرکان ووژل شوه او اویا نفره بندیان اسیران کړی شو.

۲ـ نبي کريم ﷺ د صحابه کرامو ﷺ سره مشوره وکړه چې د بندیانو سره په څه دول معامله وکړو؟

۳ـ ابو بکر الصدیق ﷺ مشوره ورکړه چې: ای د الله رسوله! زما مشوره دا ده چې دوی ازاد کړو او د هر یوه څخه فدیه واخلو، په فدیو باندې به جهادي وسائل تهیه کړو او امید شته دی چې د همدغو اسیرانو څخه ځینې په ایمان باندې مشرف شي او د غازیانو تولګی ورباندې قوي شي.

۴ـ عمر الفاروق ﷺ وویلې: ای د الله رسوله! دغه بندیان د کفر امامان دي، د یوه پلوه یې د اسلام د تخریب دپاره د بېرې هلې ځلې کړې دي باید د خپلو کړو وړو جزا وګوري او د بله پلوه د دوی ازادول د کفري قوت روغ پرېښودل دي، زما مشوره دا ده چې دا ټول ووژنو ترڅو د کفر زور ختم کړو او په ټولو کفارو باندې د اسلام رعب کېنوو، چې په راتلونکې کښې یوه ډله هم د اسلامي جامعې د تخریب خیال په خپلو مغزو کښې ونه ګرځوي.

---

[۱] اسباب النزول للواحدي ص - ۱۶

۵_ په نتیجه کښې نبي کریم ﷺ د ابو بکر الصدیق ﷺ مشوره ومنله او بلکې د غازیانو د اکثریت همدغه مشوره خوښه شوه، مګر د الله ﷻ خوښه نه شوه نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[1] چې خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای مؤمنانو! هیڅ پیغمبر ته مناسبه نه وه او خصوصاً آخر الزمان پیغمبر ته (چې افضل الانبیاء دی) مناسبه نه ده چې هغه دې بندیان ولري او په بندیانو باندې دې فدیه واخلي. حال دا چې تاسو خپل پیغمبر ته د فدیه اخستلو مشوره ورکړه او ستاسو اکثریت په همدې کړنلاره باندې خوښ وه.

۲_ تاسو ته په کار وه چې اسیران مو یا د نیولو ځخه مخکښې وژلي وی او یا مو د نیولو ځخه وروسته ټولو په یوه خوله د وژلو مشوره ورکړې وی ترڅو ستاسو رعب په ټولو کافرانو باندې ناست وی او په راتلونکي کښې مو هیڅا مقابلې ته زړه نه وی ښه کړی.

۳_ سمدستې تاسو مال ته دومره اړتیا نه لرئ لکه څومره چې قوت ته اړ یاست ځکه چې تاسو نن ورځ کمزوري یاست او دښمن مو قوي دی، که تاسو د دښمنانو مشران وژلي وی (چې ستاسو په لاس کښې اسیران وه) نو دښمن به مو کمزوری شوی وی او د دې خبرې احتمالات وه چې ډېر خلک به ایمان باندې مشرف شوي وی.

۴_ ای مؤمنانو! تاسو خو ذکر شوی کار د دنیا د راغونډولو دپاره وکړ او د دنیا ناچیزه متاع مو ترلاسه کړه او همدا کار درته مصلحت ښکاره شو، مګر مصلحت دا نه وه چې تاسو اټکل کړی وه، مصلحت دا وه چې ټول مو وژلي وی او د اسلام پرمختګ او قوت مو په نظر کښې نیولی وی چې الله ﷻ ستاسو ځخه همدغه کار غواړي.

۵_ ای مؤمنانو! الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، بې د ذکر شوې پلان ځخه یې هم اسلام ته ترقي ورکوله. شوه هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی، مګر د دې سره-سره د حکمت څښتن هم دی چې دنیاوي چارې یې په اسبابو باندې رواني کړې دي.

۶_ ای مؤمنانو! که د الله ﷻ د جانبه پخوانۍ لیکلې شوې او فیصله کړی شوې خبره نه وی نو ضرور به تاسو ته د فدیو په اخستلو کښې لوی عذاب رسیدلی وی.

۷_ ای مؤمنانو! ذکر شوی بیان د دې دپاره نه دی چې په تاسو باندې د فدیو مالونه او یا د فدیو په شمول د غنیمت مالونه حرام کړی شوي دي بلکې صرف د دې دپاره دی چې تاسو په خپله خطائۍ باندې پوه شئ او په راتلونکي کښې په دغسې موضوعاتو کښې په سر سري نظر تیر نه شئ، ترڅو به په تاسو کښې پیغمبره ﷺ ژوندی وي او وحې به جاري وي او بالآخره موقع په موقع به تاسو ته خطاوي درښايي؟

۸_ نو د فدیو په شمول د غنیمت مالونه چې تاسو نیولي دي تاسو ته حلال دي. هغه ډېر پاکیزه

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۹۳

مالونه دي چې د جهاد په برکت لاس ته درغلي دي او د صدقاتو غوندې گناهونه پرې نه دي رژېدلي نو په داده زړه سره يې خورئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ، په آينده کښې دقيق فکر کوئ او د عقلونو څخه کار اخلئ.

يقيناً الله ﷻ ببښونکی او مهربان دی، د يو پلوه به تقصيرات (نيمګړتياوې) درووبښي او د بله پلوه به د لازياتو نېکيو توفيق درکړي.

توضيحات

۱_ د ﴿ يُثۡخِنَ ﴾ کلمه د اثخان څخه اخستله شوې ده او په هر شي کښې اثخان د قوت او کلکوالي څخه عبارت دی[۱]. نو په دې مقام کښې يې معنی داسې راوخي چې: پيغمبر ته ترهغې اسيران نيول مناسب نه دي ترڅو چې په ځمکه کښې ښه د قوت او د شدت څښتن جوړ شي او د منطقې اوسېدونکي ترې په ډار کښې شي.

او دا کار هله کېدلی شو چې تاسو مشرکان نه وی اسيران کړي بلکې د اسيرولو په عوض مو وژلي وی. کله چې تاسو د اسيرولو سهوه وکړه او نبي کريم ﷺ مو د اسيرانو خاوند جوړ کړ نو بيا به مو مشوره ورکړې وي چې فديه يې ورباندې نه وی اخستې او تول يې وژلي وی مګر دا کار هم تاسو ونه کړ او وجه يې دا وه چې تاسو دنيا غوښتله، حال دا چې د دنياوي مالونو د څښتن کېدلو څخه د قوت څښتن کېدل بهتر او غوره دي، په مالونو باندې اسلام دومره پرمختګ نه شي کولای لکه څومره چې په قوت سره پرمخ ځي او ترقي کوي.

يوه پوښتنه او هغې جواب

۲_ که څوک وايي چې: په دې مقام کښې صحابه کرامو ﷺ ته الله ﷻ په عتاب اميزه لهجه باندې خطاب کړی دی چې: ﴿ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنۡيَا ﴾ تاسو دنياوي متاع غواړئ؛ نو پوښتنه دا ده چې د دغه عتاب څه وجه وه؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د ذکر شوي عتاب لاندې دوه وجهې ښودلې دي[۲].

الف: يوه وجه يې هغه ده کومې ته چې د ايتونو د شان نزول په بيان کښې لږ څه وړاندې اشاره شوې ده چې صحابه وو کرامو ﷺ نبي کريم ﷺ ته د اسيرانو څخه د فديو اخستلو مشوره ورکړه حال دا چې دوی ته د هجرت په اول کال باندې امر شوی وه چې: ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ فَشُدُّواْ ٱلۡوَثَاقَ فَإِمَّا مَنَّۢا بَعۡدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾ [محمد: ۴] يعنې: نو کله چې تاسو د هغو کسانو سره (د جنګ په ميدان کښې) ملاقي شوئ چې کفر يې اختيار کړی دی نو (ووهئ دوی د ورمېږونو وهل، آن ترهغه وخته پورې چې په دوی کښې مو (وژل) قوي کړه (او ښه ورباندې غالب

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۷۷

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۲

شوئ) نو کلک یې کړئ ترل (اسیران یې کړئ) نو بیا (به وربانديې) یا (احسان وکړئ) احسان کول او یا (به ترې فدیه واخلئ) فدیه اخستل.

لنډه دا چې د عتاب وجه دا وه چې صحابه کرامو ﷺ د کافرانو اثخان ونه کړ، شاید چې مجاهدینو به ګومان کړی وي چې د اویا نفرو مشرکانو وژل او د اویا نفرو اسیران ګرځول به د اثخان د تکمیل دپاره کفایت کوي، حال دا چې د اثخان دوه صورتونه د دوی څخه فوت شوه. هغه دادي:

اول: یو دا چې د جنګ په میدان کښې بې مشرکان نور هم وژلي وی او په ترلو او اسیرولو باندې نه وی مشغول شوي. یا په بل عبارت: د جنګ په میدان کښې دوی په اسیرولو باندې مشغول شوه او ډېرو مشرکانو په تېښتېدلو سره نجات مونده کړ، که نه نو نور به هم وژلی شوي او اسیر کړی شوي وی.

دوهم: بل دا چې دوی نبي کریم ﷺ ته د فدیو اخستلو مشوره ورکړه په کار دا وه چې د اثخان مشوره یې ورکړې وی ترڅو ټول اسیران وژلی شوي وی.

ب: بله د عتاب وجه ذا وه چې صحابه کرامو ﷺ ته ترهغه وخته پورې د غنیمت مالونه نه وه حلال کړی شوي خو د دې سره-سره دوی د غنیمت په راغونډولو او رانیولو باندې پیل وکړ او په دې باندې علاوه د اسیرانو فدیې یې هم سره ووېشلې چې د غنیمتې مالونو یوه برخه یې تشکیله کړې وه.

تبصره

۳_ مونږ ته داسې ښکاري چې د عتاب دوهمه وجه هم په حقیقت کښې اولنی. وجې ته ورلوړي او دا ځکه چې د [الأنفال: ۴۱] ایت لاندې تېر شو چې د غنیمت تحلیل صحابه وو کرامو ﷺ ته د دې څخه وړاندې صورت نیولی وه نو د غنیمت په رانیولو باندې دوی ته عتاب ځکه متوجه شو چې دوی اثخان نه وه کړی، که نه نو د غنیمت رانیول به د عتاب باعث نه وی جوړ شوی.

کتاب من الله د څه شي څخه عبارت دی؟

۴_ په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ په معنی کښې متعدد تفسیرونه کړي دي[۱] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مګر مونږ ته په زړه پورې تفسیر دا دی چې: که د الله ﷻ د پلوه دا خبره نه وی فیصله شوې چې په بدر کښې به هرومرو غازیانو نه فتحه ورکوم او په معجزانه توګه به دوی په مشرکانو باندې غلبه موندونکې جوړوم، نو ضرور به تاسو ته لوی عذاب دررسېدلی وه ځکه چې تاسو د جنګ د قوانینو څخه سرغړونه وکړه چې جنګ لا ختم شوی نه وه او تاسو د اسیرانو په نیولو باندې پیل وکړ.

نو که بالفرض مشرکانو ته الله جرئت ورکړی وی او په داسې حال کښې په تاسو باندې بېرته را تاوو شوي وی چې تاسو د اسیرانو په ترلو او د غنیمتي مالونو په راغونډولو بوخت وئ او د مرګوني

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۲۰۲؛ زاد المسیر ج۳ ص۲۵۹؛ روح المعاني ج۱۰ ص۳۵

بريد لاندې يې نيولي وي نو په دې صورت کښې به د ښه قوي شکست سره مخامخ شوي وي او څه نې مو چې په لاس کښې درلودلی (لکه اسیران او غنیمتونه) هغه به مو ټول بايللي وي.
خو د الله ﷻ د فيصلې مطابق مشرکان بېرته راستانه نه شوه او تاسو د عذاب څخه روغ پاتې شوئ، مګر پام کوئ چې په راتلونکي کښې د دې جنګي خطاګانو مرتکب نه شئ.

د ذکر شوي عذاب يو نظير

۵ـ څرنګه چې د احد په غزا کښې مجاهدين د اثخان څخه وړاندې او د جنګ د ختم څخه مخکښې (بې وخته) د غنيمت په راغونډولو باندې مشغول شوه او د کنډو مورچه يې خالي پرېښودله نو مات شوي کافران وربانديې بېرته ورتاو شوه چې د يو پلوه راغونډ کړی شوي غنيمتونه د مجاهدينو د لاسه ووانه او د بل پلوه اويا نفره شهيدان شوه حتی چې نبي کريم ﷺ هم پکښې روغ پاتې نه شو او مبارک غاښ يې پکښې شهيد شو.

د احد په غزا کښې څکه ذکر شوي تعذيب صورت ونيوه چې الله ﷻ د خپله څانه سره نه وه فيصله کړې چې مجاهدينو ته به په معجزانه توګه فتحه ورکوي بلکې دلته يې فيصله دا وه چې د جنګي قوانينو په مطابق فتحه صورت نيسي، نو ترڅو پورې چې د جنګي قوانينو مراعات کيده فتحه هم مخ په وړاندې روانه وه خو کله چې قوانين د پښو لاندې شوه او د اوامرو په خلاف مورچه خالي کړی شوه نو فتحه په ماتې بدله شوه.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: د وړاندې بياناتو څخه څرګنده شوه چې د بدر په غزا کښې صحابه کرام ﷡ په اجتهاد کښې خطا شوي وه چې په عدم اثخان باندې يې د اثخان ګومان کړی وه نو د عذاب د نزول په خطر باندې مخاطب کړی شوه، حال دا چې په اجتهادي خطا باندې خو د عذاب د نزول خطر نشته، نبي کريم ﷺ فرمايي: «إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ»[1] يعني: کله چې يو حکم کوونکی د حکم کولو اراده وکړي نو کوښښ وکړي نو (حق ته) ورسېږي نو ده ته دوه اجره دي، او کله چې د حکم اراده وکړي نو کوښښ وکړي خو بيا خطا شي نو ده ته يو اجر دی.

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې د دنياوي عذاب نزول مطلب دی، لکه چې د احد په غزا کښې د کنډو د مورچې څېنې صحابه کرام ﷡ په اجتهاد کښې خطا او د ماتې د عذاب سره مخامخ شوه، اما په حديث شريف کښې اخروي اجرونه مراد دي چې د دنياوي عذاب سره څه منافات نه لري.

ډېره باريکه اشاره

۷ـ که څه هم د عتاب ټوله مخه صحابه وو کرامو ﷡ ته متوجه ده ـ لکه چې وړاندې شرحه شوه ـ

[1] صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۹۲

مګر نبي کریم ﷺ ته هم په ډېره باریکه توګه څه نوی عتاب معلومېږي، او دا څکه چې:

الف: په وړاندې او وروسته ایتونو کښې نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ ﴾ او دلته مخاطب نه کړی شو بلکې د نکرې په توګه ترې په "لِنَبِيٍّ" سره تعبیر وکړی شو، لکه څنګه چې په ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴾ [عبس: ۱] کښې ورته غائب ضمیر راجع کړی شوی دی.

ب: د ایت د مضمون څخه څرګندېږي چې صحابه وو کرامو ﷺ اسیران د نبي کریم ﷺ د پاره نیولي دي چې د ټولو مجاهدینو قائد او -په اصطلاح- قومندان وه. نو داسې ګڼل شوی دی لکه چې پخپله نبي کریم ﷺ نیولي وي.

ج: بهتره دا وه چې نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ د اسیرانو د نیولو څخه منعه کړي وی او په اثخان باندې یې ورته امر کړی وي[1] لکه څنګه یې چې د احد په غزا کښې د کنډو د مورچې مجاهدینو ته امر وکړ چې په هیڅ صورت کښې به تاسو د مورچې څخه نه رابښکته کېږئ[2] مګر د بدر په غزا کښې یې د خلاف الاولی (نه بهتر) په توګه هغوی ته په اثخان باندې امر ونه کړ البته کله چې په نتیجه کښې هغوی څینې مشرکان د بندیانو په ډول د نبي کریم ﷺ حضورته وروستل.

د همدې کبله کله چې ذکر شوي ایتونه نازل شوه نو نبي کریم ﷺ او ابو بکر الصدیق ﷺ وژړل او تواضعًا یې وویلې: «لَقَدْ عُرِضَ عَلَيَّ عَذَابُكُمْ أَدْنَى مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ»[3] یعنې: یقینًا ماته ستاسو عذاب د دغې ونې څخه نژدې را وړاندې کړی شو (یوې نژدې ونې ته یې اشاره وکړه).

د فدیې اندازه

۸_ د بدر د اسیرانو سره د فدیو د اخستلو په هکله د هغوی اقتصاد په نظر کښې نیولی شوی وه نو ډېره لویه فدیه څلور زره درهمو ته رسېده او د ټولو څخه وړه فدیه یو زر درهمه وه، او د چا چې بالکل د فدیه ورکولو توان نه وه نو هغه بې د فدیې څخه خوشې کړی شو[4].

د جنګي بندیانو سره باید څه وکړی شي

۹_ که څه هم په دې باره کښې (چې باید د جنګي بندیانو سره اسلامي حکومت څه وکړي) د فقهي کتابونو[5] ښه اوږده بحثونه کړي دي او د مجتهدینو مذاهب یې په استدلالي توګه پکښې شرحه کړي دي نو که څوک د اوږد بحث د لوستلو حوصله لري نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په دې مقام کښې صرف په لاندې څو مسائلو باندې اکتفاء کوو[6].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج ۱۰ ص۴۶؛ المحرر الوجیز ج۸ ص۱۱۱
(۲) تفسیر البغوي ج۱ ص۳۵۷
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۴
(۴) سیرت ابن هشام ج۲ ص۳۰۶
(۵) الفقه الاسلامي وادلته ج ۶ ص۴۶۹؛ اعلاء السنن ج۱۲ ص۹۵؛ بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۷ ص۱۱۸
(۶) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۱۴

الف: د اسلامي حکومت مشر ته په اجماع سره جائزه ده چې جنګي بنديان ووژني لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ بني قريظه وژلي وه.

ب: دا هم اجماعي خبره ده چې غلامان يې وګرځوي.

ج: مګر په لاندې احکامو کښې اختلاف دی:

اول: احناف عليهم الرحمة وايي چې بې عوضه (مفت) خوشې کول يې جواز نه لري چې بېرته دارالحرب ته لاړ شي.

دوهم: د دوی غير مشهور اجتهاد دا دی چې په فديه اخستلو سره خوشې کول يې جائز دي.

درېيم: د دوی ظاهر الرواية دا دی چې په مسلمانانو بنديانو باندې يې تبادله کول هم جائز دي.

څلورم: احناف عليهم الرحمة د اسلامي حکومت مشر ته دا حق هم ورکوي چې جنګي بنديان اهل الذمه وګرځوي او جزيه ورباندې وتړي، لکه څنګه چې عمر الفاروق ﷺ اهل العراق او اهل الشام اهل الذمه ګرځولي وه.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّمَن فِيٓ أَيۡدِيكُم مِّنَ ٱلۡأَسۡرَىٰٓ إِن يَعۡلَمِ ٱللَّهُ فِي قُلُوبِكُمۡ خَيۡرٗا يُؤۡتِكُمۡ خَيۡرٗا مِّمَّآ أُخِذَ مِنكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ۝٧٠ وَإِن يُرِيدُواْ خِيَانَتَكَ فَقَدۡ خَانُواْ ٱللَّهَ مِن قَبۡلُ فَأَمۡكَنَ مِنۡهُمۡۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝٧١﴾

[۷۰] ای پيغمبره! هغو کسانو ته ووايه کوم چې ستاسو په لاسونو کښې (بنديان) دي چې د اسيرانو څخه عبارت دي (داسې چې:) که چرته الله ﷻ ستاسو په زړونو کښې په خير (ايمان) باندې پوه شي (که تاسو ربښتيا ايمان لرئ) نو تاسو ته به د هغو مالونو څخه بهتر مال درکړي چې ستاسو څخه په (فديو کښې) اخستلی شوی دی، او (په دې باندې علاوه) مغفرت به هم درته وکړي او (دا څکه چې) الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی.

[۷۱] او (ای پيغمبره!) که چرته دوی (اسيران) ستا سره د خيانت اراده لري (او په دروغو وعدې کوي او په دروغو د ايمان دعوې کوي) نو يقيناً دوی خو د الله ﷻ سره پخوا هم خيانت کړی وه (د شرک مرتکب شوي وه) نو (څه ګټه يې ورته ورسوله؟ بلکې) الله ﷻ (تا ته) په دوی باندې قدرت درکړ (چې ستاسو سره بنديان پراته دي نو دوهم ځل به هم الله ﷻ تاسو ته په دوی باندې قدرت درکړي) او (دا څکه چې) الله ﷻ پوه دی (د دوی زړونه ورته معلوم دي او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط او شان نزول

په دې ايتونو کښې د بنديانو موضوع تعقيب شوې ده او د هغې خبرې جواب پکښې نازل شوی دی کومه چې عباس ﷺ او د ده ملګرو کوله، هغه دا چې: «نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُوْلُ اللهِ لَنَنْصَحَنَّ لَكَ عَلَى قَوْمِنَا»[۱]

---

[۱] المحرر الوجيز ج۸ ص۱۱۷

یعنې: ای پیغمبره! مونږ شاهدي وایو چې ته په حقه پیغمبر یې او مونږ په تا باندې ایمان راوړی دی او هرومرو به مونږ ستا دپاره په خپل قوم کښې ستا په ګټه کار وکړو، البته کله چې بېرته ورستانه شو (هیله ده چې فدیه راته معافه کړئ). نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه، چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د خپل لاس لاندې د بدر بندیانو ته په جواب کښې ووایه چې که تاسو ربښتیا ایمان راوړی وي او مسلمانان شوي یاست هم مونږ تاسو ته د فدیو څخه نه شو تېرېدلی، که ستاسو ایمان واقعیت لري (الله ﷻ په زړونو باندې عالم دی) نو الله ﷻ به تاسو ته په دنیا کښې عوضونه درکړي او په دې باندې برسېره، ګناهونه به هم درته وبښي څکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۲ـ او که دوی په دروغو باندې د ایمان مدعیان وي او غواړي چې په همدې پلمه ستا سره خیانت وکړي او ستا په ضد خپل قوم راوپاروي او بالآخره بېرته کفر ته وګرځي، لکه څنګه یې چې پخوا ستا په ضد کار کاوه او کفر یې اختیار کړی وه نو دا ځل به بیا الله ﷻ تا ته په هغوی باندې نصرت درکړي او ستا د قدرت لاندې به یې اسیران کړي لکه څنګه چې في الحال الله ﷻ ستا د قدرت لاندې واقع کړي دي، څکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې او د لوی حکمت څښتن دی.

توضیحات

۱ـ مونږ د [الأنفال:۳۶] ایت لاندې لیکلي دي د مشرکانو د لښکر مصارف (لګښتونه) دولسو تنو مشرانو په غاړه اخستي وه چې هر یوه به په خپل نوبت کښې لس اوښان نحر کول او حلالول. دلته وربانډې ور اضافه کوو چې په دغو دولسو مشرانو کښې یو مشر عباس (د نبې کریم ﷺ تره) هم وه (چې په هغه وخت کښې لا د "رضي الله عنه" لایق نه وه ګرځېدلی).

نوموړي د خپل نوبت د تېرولو دپاره شل اوقیه سره زر د څانه سره درلوده، خو ده ته لا نوبت نه وه رسېدلی چې قریشي لښکر مات شو او ذکر شوی مبلغ یې په جیب کښې پاتې او د مجاهدینو دپاره غنیمت جوړ شو، نوموړي نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې: یا رسول الله! همدغه مبلغ زما په فدیه کښې مجراء کړه. نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ: «أَمَّا شَيْءٌ خَرَجْتَ تَسْتَعِيْنَ بِهِ عَلَيْنَا فَلا»[1] یعنې: کوم شی چې تا زمونږ په ضد (زمونږ د دښمنانو) د کومک دپاره راوړی وه او اوس مونږ ته الله ﷻ د ولجې په توګه راکړ نو هغه به هیڅکله په فدیه کښې مجرا نه کړم.

د عباس ﷛ عجیبه قیصه

۲ـ په ټولو بندیانو کښې د عباس ﷛ فدیه ډېره درنه وه څکه چې نوموړی بډای سړی وه او نبي کریم ﷺ ورباندې امر وکړ چې په خپلې فدیې باندې علاوه د لاندې کسانو فدیې هم خلاصې کړه[2]:

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۶۲

(۲) تفسیر روح المعاني ج۱۰ ص۳۶

اول: عقيل بن ابي طالب چې د ده وراره کيده.
دوهم: نوفل بن الحارث چې دا يې هم وراره وه.
دريم: عتبه بن عمرو چې د ده حليف وه.
د همدې کبله نوموړي د نبي کريم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ[۱]:
عباس ؓ: يا رسول الله! زه مسلمان وم او قريشو په زور باندې ستا مقابلې ته راوستلی وم.
نبي کريم ﷺ: ستا په ايمان باندې الله ﷻ ښه پوهيږي اما ظاهري حال خو دې هغه دی چې زمونږ د دښمنانو سره ملګری وې نو ضرور فديه ورکړه.
عباس ؓ: هغه مبلغ په فديه کښې مجرا کړه کوم چې زما سره غازيانو نيولی دی.
نبي کريم ﷺ: هغه خو مونږ ته الله ﷻ د غنيمت په توګه راکړی دی په فديه کښې نه شي مجرا کېدلی.
عباس ؓ: زه خو نور مال نه لرم، ته غواړې چې په قريشو کښې سوال وکړم او خلکو ته لاس ونيسم[۲].
نبي کريم ﷺ: ستا هغه مال څه شو چې د مکې معظمې څخه د راوتلو په وخت کښې دې خپلې ميرمنې (ام الفضل) ته ورکړ او ورته دې وويل چې که زه په دغه سفر کښې د څه خطر سره مخامخ شوم دا مال (مبلغ) زما د درېوو زامنو (قثم، فضل، عبدالله) ترمنځ ووېشه، فلاني ته دومره ورکړه او فلاني ته دومره او دومره.
عباس ؓ: ته چا خبر کړې؟ ذکر شوی مبلغ خو ما هغې ته په توره شپه کښې ورکړی وه چې زما او د هغې څخه په غير هيڅوک هلته موجود نه وه.
نبي کريم ﷺ: زه الله ﷻ خبر کړم.
عباس ؓ: د اوسه پورې مې ستا په رسالت کښې څه شک درلود خو اوس مې يقين دی چې ته په حقه پيغمبر يې او ستا په رسالت کښې هيڅ شک نه لرم[۳].

الله ﷻ خپله وعده رښتيا کړه

۳ـ څرنګه چې الله ﷻ د بدر د اسيرانو سره ضمني وعده کړې وه چې که په تاسو کښې څه خير وي نو الله ﷻ به په دنيا کښې د فديو عوضونه درکړي او په آخرت کښې به مو د الله ﷻ مغفرت او بښنه په نصيب شي.
نو الله ﷻ خپله وعده په دنيا کښې رښتيا کړه او عباس ؓ ته يې د ډېر عوضونه ورکړه، البته کله چې د بحرين څخه هغه مبالغ (مالونه) نبي کريم ﷺ ته ورغله په کومو باندې يې چې د اهل البحرين

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۵۵
(۲) التفسير الكبير ج۱۵ ص۲۰۴
(۳) تفسير ابي السعود ج۴ ص۲۷

سره مصالحه کړې وه. د ښه وضاحت دپاره یو ځل بیا د نبي کریم او د ده د تره (عباس ﷺ) د محاورې (خبرو اترو) مضمون ولولئ:

عباس ﷺ: ای د الله رسوله! ماته د دې مال څخه څه راکړه چې زه په فدیه ورکولو کښې زښت ډېر تاواني شوی یم.

نبي کریم ﷺ: «خُذْ!» واخله څومره چې اخستی شې.

نو عباس ﷺ ترې خپل څادر ډک کړ او غوښتل یې چې په شا یې کړي مګر وسه یې ونه شوه ځکه چې د پیسو پنډ ډېر درووند وه نو غږ یې وکړ چې: ای د الله رسوله! چاته امر وکړه چې دا پنډ راپورته کړي.

نبي کریم ﷺ: دا کار نه کوم.

عباس ﷺ: ته یې پخپله راپورته کړه.

نبي کریم ﷺ: دا هم نه کوم.

عباس ﷺ د پیسو د پنډ څخه څه کم کړه خو بیا یې هم زور ونه رسېد چې خپلې شاته یې ورپورته کړي، نو ذکر شوی وړاندیز یې بیا تکرار کړ چې: یا رسول الله! چا ته امر وکړه چې دا پنډ راپورته کړي.

نبي کریم ﷺ: چا ته امر نه کوم.

عباس ﷺ: نو ته یې پخپله راپورته کړه.

نبي کریم ﷺ: دا هم نه کوم.

عباس ﷺ بیا ذکر شوی د پیسو پنډ لږ څه نور هم سپک کړ آن تر دې چې ایله په ایله یې خپلې اوږې ته ورپورته کړ او د کور په لور وخوځېد.

«فَمَا زَالَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ»[1] نو نبي کریم ﷺ ورپسې تر هغه کتل ترڅو چې زمونږ څخه پنا شو او دا ځکه چې د عباس ﷺ حرص په تعجب کښې واچاوه.

عباس ﷺ: «هَذَا خَيْرٌ مِمَّا أُخِذَ مِنِّي وَأَرْجُوا الْمَغْفِرَةَ»[2] دا (د پیسو پنډ) د هغه مال څخه ډېر بهتر دی چې زما څخه په (فدیه کښې) اخستلی شوی وه (دنیاوي وعده خو راته الله ﷻ رښتیا کړه) او زه د مغفرت (د وعدې د رښتیا کولو) هم امید لرم (چې په آخرت کښې به یې راته رښتیا کړي).

یادونه

په دې مقام کښې د سیرت کتابونو[3] د زینب بنت رسول الله ﷺ په هکله ډېره په زړه پورې قیصه لیکلې ده چې د هغې مېړه (ابو العاص) هم د بدر په بندیانو کښې شامل وه هغې د خپل مېړه د خلاصون دپاره د سرو زرو هغه هار هم مدینې منورې ته وراستولی وه کوم چې ورته د واده په وخت کښې خپلې مور (خدیجة الکبری رضي الله عنها) ورکړی وه، که څوک فرصت لري نو هملته دې ولولي.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴۸
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۳۵۶
(۳) سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۹۶

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَواْ
وَّنَصَرُوٓاْ أُوْلَٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍۚ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَمْ يُهَاجِرُواْ مَا لَكُم مِّن وَلَٰيَتِهِم مِّن
شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُواْۚ وَإِنِ ٱسْتَنصَرُوكُمْ فِي ٱلدِّينِ فَعَلَيْكُمُ ٱلنَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمِۭ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُم مِّيثَٰقٌۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٧٢) وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍۚ إِلَّا
تَفْعَلُوهُ تَكُن فِتْنَةٌ فِي ٱلْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ (٧٣) وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ
وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلَّذِينَ ءَاوَواْ وَّنَصَرُوٓاْ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُؤْمِنُونَ حَقًّاۚ لَّهُم مَّغْفِرَةٌ
وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (٧٤) وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعْدُ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ مَعَكُمْ فَأُوْلَٰٓئِكَ مِنكُمْۚ
وَأُوْلُواْ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٧٥)﴾

[۷۲] یقینًا هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او هجرت یې کړی دی او (بالآخره) د الله ﷻ په لاره کښې یې په خپلو مالونو او خانونو سره جهاد کړی دی، او (هم) هغه کسان چې (هغوی ته) پناځای یې ورکړی دی او نصرت یې (ورسره) کړی دی، دغه (دواړه ډلې) ځینې د ځینو نورو دپاره (په وراثت او نصرت کښې) ولیان دي.

او هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او هجرت یې (تر اوسه پورې) نه دی کړی تاسو ته د هغوی د ولیتوب څخه هیڅ شی نشته (نه درسره د وراثت اشتراک لري او نه درباندې د نصرت حق لري) ترڅو چې دوی هجرت وکړي.

(هو) او که دوی ستاسو څخه په دین کښې نصرت وغوښت نو په تاسو باندې (د دوی) نصرت لازم دی. مګر په داسې قوم باندې (نه) چې ستاسو او د هغوی په منځکښې معاهده وي. او الله ﷻ په هغه څه باندې بینا دی چې تاسو یې کوئ.

[۷۳] او هغه کسان چې کفر یې اختیار کړی دی (دوی په خپلو منځو کښې) ځینې د ځینو نورو دپاره (په وراثت او نصرت کښې) ولیان دي (او ټول کفار یو ملت دی).

(اې مؤمنانو!) که (بالفرض) تاسو (ذکر شوی) کار (تناصر في الدين او د کفارو څخه تباعد) ونه کړئ نو په ځمکه کښې به فتنه (د مؤمنانو مرتد کول) او لوی فساد (د کفارو غلبه) تحقق ومومي.

[۷۴] او هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او هجرت یې کړی دی او د الله ﷻ په لاره کښې یې جهاد کړی دی او هم هغه کسان چې (دوی ته) یې پناځای ورکړی دی او نصرت یې (ورسره) کړی دی، دغه (دواړه ډلې) همدوی په حقه (واقعًا) مؤمنان دي، دوی لره (د الله ﷻ په نزد) مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي ده.

[۷۵] او هغه کسان چې (د ذکر شوو ایتونو د نزول څخه) وروسته یې ایمان راوړی دی او هجرت یې کړی دی او (هم) ستاسو سره یې (ستاسو په نصرت) جهاد کړی دی نو دغه ډله ستاسو څخه دي (نصرت یې درباندې واجب دی).

او د خپلوۍ خاوندان (چې دي) د دوی ځینې ځینو نورو ته (د اسلامي اخوت د خاوندانو څخه د ذن څخه وروسته) د الله ﷻ په حکم کښې ډېر نږدې دي. یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (د هر حکم مناسب وخت پېژني).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې هغو اسیرانو ته منفي جواب ورکړی شوی وه کومو چې د فدیو د ورکولو څخه په دې بهانه معافي غوښتله چې مونږ مسلمانان وو خو جنګ ته په زور راوستلي شوي وو.

نو څه لرې نه ده چې د ځینوغازیانو په زړونو کښې د فدیو د عفوه کولو بهتري تېره شوې وي چې دوی خو زمونږ وروڼه دي باید چې معاف یې کړو او کومک ورسره وکړو.

نو الله ﷻ په دې ایتونو کښې مسلمانان په څلورو ګروپونو باندې ووېشل او د نصرت او عدم نصرت ګروپونه یې تعین کړه.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! که څه هم تاسو ټول یو تربله دیني وروڼه یاست مګر د دنیاوي معاملاتو په اعتبار سره تاسو په لاندې څلورو ګروپونو باندې وېشلی کېږئ:

الف: یوه ډله خو هغه مؤمنانو دي چې د مکې معظمې څخه یې مدینې منورې ته په اولنیو وختونو کښې هجرت کړی دی او هلته یې په سر او مال سره جهاد ته ادامه ورکړې ده.

ب: بله هغه ډله ده کومې چې ذکرو شوو ړومبنیو مهاجرینو ته په خپل وطن (مدینه منوره) کښې په ډېر اخلاص سره ځای ورکړی دی او برسېره پر دې د دوی هر ډول نصرت او کومک ته یې په هره ساحه کښې ملاوې تړلې دي.

نو د ذکرو شوو دواړو ډلو یو تربله د نصرت حکم دا دی چې دوی یو په بل باندې د نصرت او کومک حق لري او د کومو دوه کسانو ترمنځ چې نبي کریم ﷺ د اخوت (وروروولۍ) عقد قائم کړی دی هغوی یو تربله سره میراث هم وړلی شي.

ج: بله ډله هغه مؤمنانو دي چې په ایمان باندې مشرف شوي وي مګر هجرت یې نه وي په نصیب شوی او د کفارو په وطن (دارالحرب) کښې اوسېږي.

نو د دوی په باره کښې تاسو د هغه پورې د نصرت او کومک مسؤلیت نه لرئ او د توارث سلسله مو ورسره نه شي برقرارېدلی ترڅو چې هغوی هجرت وکړي او ستاسو اجتماع غټه کړي.

نو که دغه درېمه ډله ستاسو څخه مالي نصرت او دنیاوي کومک وغواړي په تاسو باندې څه وجوب نشته چې غوښتنې ته یې مثبت جواب ورکړئ.

هو! دیني نصرت په تاسو باندې واجب دی، کله چې دوی یې غوښتونکي شي چې مونږ د کفارو
لاس څخه ازاد کړئ مونږ د کمزورو مسلمانانو په شکل ژوند کوو او خپل اسلامي شعایر نه شو په
ځای کولی، نو په دغه صورت کښې یې تاسو ښه په مېړانه باندې نصرت وکړئ او د نجات لارې
چارې یې ولټوئ که څه هم ستاسو هلې ځلې جنګ ته منجرې شي او په جنګ کښې مو واقع کړي.
۲_ مګر په دې صورت کښې همدا یوه استثناء په نظر کښې ونیسئ چې که ذکر شوي مسلمانان
د داسې خلکو د لاس لاندې وه چې د هغوی سره تاسو د سولې معاهده لاسلیک کړې وه، نو بیا
تاسو مسوٴلیت نه لرئ چې د دوی د نجات دپاره توره ته لاس کړئ او دا څکه چې دا کار ستاسو د
معاهدې څخه سرغړونه او تخلف دی او تاسو ته اسلام د دې کار اجازه نه درکوي چې یا په پټه
کښې تخلف وکړئ او یا په ښکاره، څکه چې الله ﷻ ستاسو په اعمالو او کړو وړو باندې بینا دی او
هیڅ شی مو ترې پټ نه دی.
۳_ ای موٴمنانو! په تاسو باندې څکه د ذکرې شوې استثناء څخه په غیر دیني نصرت واجب دی
چې کفري ټول طاقتونه یو تربله په کفر کښې کومکیان دي او ستاسو په مقابل کښې یې متحده
جبهه تشکیله کړې ده نو تاسو ته هم په کار دي چې د هغوی په مقابل کښې متحده دیني جبهه
تشکیله کړئ او تر وسې-وسې د خپل دین څخه دفاع وکړئ.
۴_ ای موٴمنانو! که بالفرض تاسو د دیني نصرت څخه لاس واخلئ او کمزورو مسلمانانو ته د
کافرانو څخه نجات ورنه کړئ او بالآخره په خپلو منځو کښې اتفاق او اتحاد ونه ساتئ نو د یو پلوه
به په ځمکه کښې فتنې موجودې شي او ډېر مسلمانان به د دین څخه په زور واړولی شي او د بل
پوله به لوی فساد تحقق ومومي او په دې ټولو باندې د پاسه جهاد به ځای په ځای ودرېږي او یا به
بالکل د منځه لاړ شي.
او هم به تاسو هغه ثوابونه او اجرونه مونده نه کړئ کوم چې الله ﷻ د دین خدمتګارانو ته ټاکلي
دي او په لاندې یوه مثال کښې تاسو ته واضحه کېږي:
هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او د الله ﷻ د دین د نصرت دپاره یې هجرت کړی دی او هم
یې د الله د کلمې د اعلاء دپاره جهاد کړی دی، او همدارنګه هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او
مهاجرینو ته یې پناځای ورکړی دی او هم یې د الله ﷻ د دین سره نصرت او کومک کړی دی.
ذکر شوې دواړه ډلې همدوی د الله ﷻ په نزد په حقه موٴمنان دي چې په خپلو اعمالو کښې یې د
ایمان مظاهره کړې ده، نو خاص همدوی ته د الله ﷻ د پلوه د ګناهونو مغفرت او د کرامت څخه ډکه
روزي ټاکلې شوې ده.
۵_ ای موٴمنانو! ستاسو څلورم ګروپ هغه مسلمانان دي کومو چې وروسته ایمان راوړی دی خو
د کفارو په منځکښې نه دي پاتې شوي او هجرت یې کړی دی. یا په بل عبارت: ستاسو اجتماع یې
غنیمه کړې ده او ستاسو په اندیوالۍ سره یې جهاد هم کړی دی.

نو د دغه ګروپ حکم دا دی چې دوی هم ستاسو د جملې څخه ګڼل کېږي او نصرت او کومک يې په تاسو باندې لازم دی، تاسو ته په کار دي چې په حقير نظر ورته ونه ګورئ.

۶_ ای مؤمنانو! د نن ورځې پورې د خينو حکمتونو په بنياد ستاسو د اولنيو دواړو ګروپونو ترمنځ په نصرت باندې علاوه د توارث حق هم وه خو د نن څخه وروسته د الله ﷻ حکم دا دی چې يوازې په توارث کښې نسبي خپلولي د اسلامي مواخات (وروروليء) څخه بهتره ده، هغه حکم موقت وه او دا حکم دائمي دي. الله ﷻ د هر يوه وخت سره مناسب تشريع نازلوي ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

توضيحات

۱_ په ذکرو شوو څلورو ګروپونو باندې هغه مؤمنان وپېشلّي شوي دي کوم چې د نبي کريم ﷺ په مبارکه زمانه کښې وه[1].

"وَلايَة" څه معنی؟

۲_ د ﴿ أَوْلِيَآءُ ﴾ کلمه د هغه "ولاية" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې په دوهم ايت شريف ﴿ مِّن وَلَـٰيَتِهِم ﴾ کښې په صراحت سره ذکر دی.

د "وَلاية" اصلي معنی خو نږديکت دی[2] مګر په دې مقام کښې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ټولو علماوو کرامو په هغه نږدېکت سره تفسير کړی دی کوم چې د وراثت سبب جوړېږي[3]، لکه چې مونږ د [النساء:۳۳] ايت لاندې ليکلي دي چې د هجرت په اولو وختونو کښې اسلامي وروروليي هم د ميراث د اسبابو څخه ګڼله کېده کومه چې نبي کريم ﷺ د يوه مهاجر او يوه انصاري په منځکښې قائمه کړې وه او په ذکر شوي ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

تبصره

۳_ خو مونږ ته داسې ښکاري چې د "وَلاية" څخه به په دې مقام کښې هغه نږدېکت مراد وي په کوم باندې چې د وراثت او نصرت دواړو اثر مرتبېږي، نو په دې تقدير ذکر شوی "وَلاية" يوازې د مؤمنانو په لومړنيو دواړو ګروپونو پورې اختصاص پيدا کوي، نه هغې ډلې ته شاملېږي چې ايمان يې راوړی وي خو هجرت يې نه وي کړی او نه هغې ته شمول موندلی شي چې وروسته په ايمان او هجرت دواړو باندې مشرف شي.

د همدې مضمون زيات وضاحت په راتلونکي يوولسمه، دولسمه او ديارلسمه توضيح کښې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

(۱) التفسير الکبير ج۱۵ ص۲۰۸
(۲) مفردات الراغب ص۵۷۰
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۳۷؛ التفسير الکبير ج۱۵ ص۲۰۹

مسلمان د کافر څخه میراث نه شي وړلی

۴_ څرنګه په دې مقام کښې د کافرانو په هکله هم بالمثل عبارت نازل شوی دی چې ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾ نو مسلمان د کافر څخه میراث نه شي وړی او کافر د مسلمان دپاره وارث نه شي جوړېدلی، لکه چې نبي کریم ﷺ ورباندې صراحت کړی دی چې: «لا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ»[1] مسلمان د کافر نه وارث کېږي او کافر د مسلمان نه وارث کېږي.

په عهد باندې وفا کول د اسلام یو لوی رکن دی

۵_ په اسلام کښې په عهد باندې وفا کول د ډېرو مهمو احکامو څخه دی او ټول مسلمانان مکلف دي چې د دښمنانو سره هم په خپل عهد باندې ودرېږي او خیانت پکښې ونه کړي. په دنیا کښې داسې بل مسلک نه دی تېر شوی او نه به تېر شي چې د عهد په ساتنه باندې یې دومره زور اچولی وي لکه څومره زور چې اسلام ورباندې اچولی دی، بلکې د عهد ساتنه د اسلام د خواصو څخه ده. دهمدې کبله په ذکر شوي ایت کښې مسلمانانو ته توصیه شوې ده چې د خپلو اسلامي ورونو سره هم په دین کښې نصرت مه کوئ البته کله چې نصرت ستاسو د عهد ماتونې ته منجر کېږي او د خپلو معاهدینو کافرانو سره په جنګ باندې اخته کېږي.

د حدیبیه د صلحې په موادو کښې دا هم وه چې که د مشرکانو څخه کوم کس مسلمان شو او مؤمنانو ته ورغی هغه کس به هغوی ته بېرته ورګرځولی کېږي. نو نبي کریم ﷺ ته ابو جندل په داسې حال کښې ورغی چې مشرکانو زولنې وراچولې وې نو بېرته یې مشرکانو ته د خپل عهد مطابق وسپاره[2] او د نجات دپاره یې ورسره نصرت ونه کړ چې عهد یې مات نه شي.

د عربیت یو تحلیل

۶_ که څه هم د ﴿ إِلَّا تَفْعَلُوهُ ﴾ د بارز ضمیر مرجع په څرګنده توګه ذکره نه ده مګر د وړاندېنیو ایتونو د مضمون څخه معلومېږي، نو که صراحت ورباندې وکړی شي نو داسې عبارت به ترې جوړ شي چې: "إِلَّا تَفْعَلُوا مَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ مِنَ التَّنَاصُرِ بَيْنَكُمْ وَالتَّبَاعُدِ مِنَ الْكُفَّارِ" که تاسو هغه څه ونه کړئ چې وړاندې مو تاسو ته پرې امر کړی دی چې په خپلو منځو کښې یو تربله نصرت وکړئ او د کفارو څخه خپله رابطه قطعه کړئ، نو فتنه او فساد به پیل شي.

صحابه کرام ﷺ ټول عادلان دي

۷_ د دې ایت شریف: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ ﴾ الآية- په مطابق زمونږ (اهل السنة والجماعة) عقیده دا ده چې ټول صحابه کرام ﷺ عادلان او ټول په حقه مؤمنان دي. د همدې مضمون د تائید په باره کښې زښت ډېر احادیث هم روایت شوي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

[1] سنن ابن ماجه ص ۱۹۶
[2] صحیح البخاري ج۱ ص۳۷۲

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لا تَسُبُّوا أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِي فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَوْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا أَدْرَكَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ»[۱] يعني: زما د صحابه كرامو ﷺ څخه يو كس ته هم كنځل مه كوئ ځكه كه ستاسو يو تن د اُحد د غره په اندازه سره زر نفقه كړي هم د دوی پاوكي ته به ونه رسيږي او نه نيم پاوكي ته.

ب: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لا تَمَسُّ النَّارُ مُسْلِمًا رَآنِي أَوْ رَأَى مَنْ رَآنِي»[۲] يعني: دا سې مسلمان به اور مسه نه كړي چې زه يې ليدلی يم (چې صحابي وي) او يا يې هغه څوک ليدلی وي چې زه يې ليدلی يم (چې تابعي وي).

اهل التشيع څه وايي؟

۸ـ اهل التشيع وايي چې د نبي كريم ﷺ د وفات څخه وروسته (گروه از صحابه از مسير واقعي اسلام منحرف شدند)[۳] د صحابه كرامو يو ټولكي د اسلام د واقعي تگلارې (خط السير) څخه كاږه شوه.

دوی د خپلې ادعا دپاره د صحابه وو كرامو ﷺ اختلافات دليل نيسي او هم خپلو خانونو ته حق وركوي چې څو پېړۍ وروسته هم د هغوی په منځكښې حكميت وكړي، چې څوک په حقه وبولي او چاته د ملامتې گوته ونيسي.

اما زمونږ عقيده دا ده چې نه مونږ ته د حكميت حق را كړی شوی دی او نه پكښې پر او وړ لټوو بلكې ټولو ته په فضيلت باندې قائل يو او لكه څنگه چې زمونږ لاسونه الله ﷻ د هغوی د وينو څخه پاک ساتلي دي (چې وروسته يې پيدا كړي يو) همدارنگه مونږ د الله ﷻ څخه غواړو چې زمونږ ژبې هم د هغوی په غيبت باندې ككړې نه كړي.

اُولی هجرت تر څه وخته پورې وه؟

۹ـ د نبي كريم ﷺ په زمانه كښې مسنونه هجرت د مكې معظمې په فتحې باندې پای ته ورسيد چې د كفارو زور مات او په ټول عربستان كښې د اسلام بيرغ پورته شو نو ځكه نبي كريم ﷺ د مكې معظمې د فتحې په ورځ باندې وفرمايل چې: «لا هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا»[۴] يعني: نن ورځ (د مكې معظمې څخه) هجرت قطعه شو مگر جهاد او نيت باقي دی نو كله چې ستاسو څخه جهاد ته تلل وغوښتل شي نو جهاد ته لاړ شئ؛

مگر د هغې زمانې هجرت په لاندې دوه وو برخو باندې وېشلی شوی دی[۵]:

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۱۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵
(۳) تفسير نمونه تاليف اهل التشيع ج۷ ص۲۶۴
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۲۶۵
(۵) تفسير البغوي ج۲ ص۲۶۵

الف: لومړی هجرت چې د نبي کریم ﷺ د هجرت څخه پیل کېږي او د حدیبې د سولې پورې امتداد مومي، برابره خبره ده چې یوازې مدینې منورې ته وي او که حبشې ته هم وي او بالآخره یا دواړو ته وي چې د دواړو هجرتونو خاوند ته د ذو الهجرتین لقب ورکول شوی دی.

ب: دوهم هجرت چې د حدیبې د صلحې څخه پیل کېږي او د مکې معظمې په فتحه باندې اختتام پیدا کوي.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعۡدُ وَهَاجَرُواْ ﴾ الآیة- کښې د ﴿ مِنۢ بَعۡدُ ﴾ محذوف مضاف الیه د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې مفسرینو کرامو د ذکر شوي محذوف څخه لاندې تعبیرونه کړي دي:

الف: "مِنْ بَعْدِ نُزُولِ هَٰذِهِ الْآيَةِ"[۱] یعني هغه مؤمنان چې د همدغه ایت څخه وروسته په ایمان او هجرت باندې مشرف شوي دي.

ب: "مِنْ بَعْدِ وَقْعَةِ بَدْرٍ"[۲] یعني هغه مؤمنان چې د بدر د غزا څخه وروسته یې ایمان راوړی دی او هم یې وروسته هجرت کړی دی.

ج: "مِنْ بَعْدِ الْهِجْرَةِ الْأُولَىٰ"[۳] یعني هغه مؤمنان چې د لومړني هجرت د اختتام څخه وروسته په ذکرو شوو دواړه شرافتونو باندې فائزان شوي دي.

تبصره

۱۱_ په دې مقام کښې مونږ ته په ذهن کښې بهتره برېښېدله چې د محذوف مضاف الیه څخه په "مِنْ بَعْدِ إِرْشَادِ الْمُوَاخَاةِ الْإِسْلَامِيَةِ" سره تعبیر وکړو، خو د تفاسیرو په کتلو کښې مو د شیخ المفسرین العلامه ابن جریر الطبري علیه الرحمة په توجیه باندې سترګې ولګېدې چې وړاندې ورته د لسمې توضیح د "الف" په فقره کښې اشاره شوې ده.

د دغې توجیه څخه عین هغه معنی لاس ته راغله کومه چې مونږ په ذهن کښې نیولې وه _فالحمد لله ﷻ علی حسن الموافقة_ ځکه چې ذکر شوی "إرشاد المواخاة الإسلامية" په همدغه ایت کښې نازل شوی وه او نبي کریم ﷺ په عمل کښې پیاده کړی وه.

نو حاصل یې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! نن ورځ (د ایتونو د نزول وخت) په تاسو باندې یو تر بله نصرت لازم دی او د هغې وروروله په اساس یو د بل وارثان ګرځېدلي یاست کومه وروروله چې ستاسو ترمنځه نبي کریم ﷺ قائمه کړې ده.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۵۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۱۱
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۳۹

اما د نن ځخه وروسته ذکره شوې وروروليي (المواخاة الإسلامية) د وراثت سبب نه شي جوړېدلی نو که څوک ايمان راوړي او هجرت ونه کړي په تاسو باندې لازمه ده چې مشروط نصرت ورسره وکړئ چې خپل عهد د ښېنو لاندې نه کړئ، او که په ايمان باندې علاوه هجرت هم وکړي نو د هغه سره بايد مطلق نصرت وکړئ ځکه چې دغه مؤمنانو ستاسو د جملې ځخه ګرځي او داسې نه شي کيدلی چې هغوی عهد کړی دی او تاسو نه دی کړی، بلکې په ذکر شوي صورت کښې ستاسو عهد د هغوی عهد جوړېږي.

لنډه دا چې اسلامي وروروليي يوازې د لومړنيو دوارو ګروپونو ترمنځ د ميراث سبب ګرځېدلی وه او بس[۱].

يادونه

۱۲_ که څوک غواړي چې د ذکر شوي اخوت (وروروليي) څو مثالونه ولولي (چې فلانی د فلاني ورور ګرځولی شوی وه او فلاني د فلاني) نو ځينو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۲] چې پوره معلومات يې پکښې ليکلي دي، وجزاهم الله خيرا.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۳_ که څوک وايي چې: ذکره شوې وروروليي (المواخاة الإسلامية) ترڅه وخته پورې د وراثت سبب ګڼله کېده؟

مونږ وايو: ترهغه وخته پورې ترڅو چې د ايت شريف دا ټکړه نازله شوه چې: ﴿ وَأُوْلُواْ ٱلْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ يعني: او خپلوان ځينې د ځينو نورو دپاره د الله ﷻ په حکم کښې (د ميراث ورلو په هکله د اسلامي ورونو ځخه) بهتر دي.

يا په بل عبارت: آن د مکې معظمې د فتحې پورې ذکره شوې وروروليي د ميراث سبب ګڼله کيده او د فتحې ځخه وروسته ذکره شوې ټکړه نازله شوه او نوموړی سبب منسوخ وګرځيد[۳].

مونږ د [الأنفال:۶۶] ايت لاندې ليکلي دي چې ناسخ حکم د منسوخ سره په تلاوت کښې اتصال موندلی شي مګر په نزول کښې بايد ضرور مؤخر وي. په دې مقام کښې همدغه صورت متحقق دی چې تلاوتي اتصال لري مګر په نزول کښې د ناسخ او منسوخ ترمنځ څو کاله فاصله وه.

د "الأنفال" د سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق ختم شو.

۱۳۷۵/۱/۶ هـ ش نبته

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۳۹
(۲) تفسير القاسمي ج ۸ ص ۱۰۴
(۳) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج ۲ ص ۳۱۸

التوبة (۹)

سریزه

مخکې له دې چې مونږ د دې سورت په تفسیر باندې پیل وکړو لازمه ګڼو چې د الله ﷻ په فضل د محترمو لوستونکو توجه لاندې څو نکاتو ته راواړوو ترڅو په مطالبو باندې په ښه پوهېدلو کښې ورسره لاس وکړي:

۱ـ په ټولو سورتونو کښې یوازې همدا سورت دی چې ډېر نومونه لري حتی چې نومونه یې د "الْفَاتِحَة" د سورت څخه هم زیات دي، د "الْفَاتِحَة" د سورت نومونه څینو مفسرینو کرامو یوولس ښودلي دي[1]، مګر د دې سورت د نومونو شمېره آن څوارلسو ته رسېږي[2] خو دا سورت په لاندې دوه وو نومونو باندې ډېر شهرت لري:

الف: د "بَرَاءَة" سورت چې په همدغې کلمه باندې سورت پیل شوی دی.

ب: د "التَّوْبَة" سورت چې د "تَوْبَة" مشتقات ﴿ فَإِن تُبْتُمْ، فَإِن تَابُواْ، ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ ﴾ او داسې نور په دې سورت کښې ډېر نازل شوي دي.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه یې یو سلو نهه ویشت (۱۲۹) دي.

ب: د کلماتو شمېر یې څلور زره اته اویا (۴۰۷۸) دي، او د حروفو شمېر یې لس زره څلور سوه اته اتیا (۱۰۴۸۸) دي[3].

۳ـ دا سورت بالاتفاق مدني سورت دی[4] مګر په وروستنیو دوه وو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د څینو علماوو کرامو په نزد دواړه ایتونه د مکي ایتونو څخه دي[5].

د نزول وخت

۴ـ دا سورت د هجرت د نهم کال په اوږدو کښې په لاندې تفصیل سره نازل شوی دی[6].

د اول ایت څخه نیولې آن تر اته ویشتم [۲۸] ایت د آخره پورې د ذکر شوي کال په اواخرو کښې نازل شوی دی او د اسلامي حکومت علاقات یې د مشرکانو سره ښه مشرح بیان کړي دي.

اما د ذکرو شوو ایتونو څخه په غیر نور ایتونه یې د نزول په اعتبار سره په لاندې درېوو مرحلو کښې نازل شوي دي:

الف: څینې ایتونه یې د تبوک د غزا څخه وړاندې (د مکې معظمې د فتحې څخه وروسته) نازل

(۱) تفسیر القرطبي ج۱ ص۱۱۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۲۰
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۰ ص۳
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۴۰
(۵) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۲۰
(۶) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۵۶۴

دي او د اهل الکتابو حالات يې بيان کړي دي، ته به وايې چې اشارهٔ مجاهدين د تبوک غزا ته شوي چې د اهل الکتابو سره واقع کېدونکې وه.

ب: يو شمېر ايتونو يې د تبوک غزا دپاره د تياري نيولو او هم د همدغې غزا په اوږدو کښې ټول موندلي دي.

ج: ځينې ايتونه يې هغه وخت نازل شوي دي کله چې مجاهدين د ذکرې شوي غزا څخه بريالي بېرته راستانه شوه، دغو ايتونو د هغو خلکو حالات څېړلي دي کوم چې د غزا څخه پاتې شوي وه او د دروغو او يا رښتياوو عذرونه يې وړاندې کول.

په اجمالي توګه د دې سورت محتويات

۵ـ هیڅوک د قرآن کریم د سورتونو محتويات په تحدید سره نه شي ښودلی ځکه چې درياب په کوزه کښې نه بندېږي، د همدې کبله مونږ د دې سورت د محتوياتو دپاره لاندې څو مثالونه د ځينې په توګه ليکو:

الف: د مشرکانو سره د معاهداتو حالات، چې ترڅه وخته پورې بايد دوام وکړي.

ب: د اهل الکتابو حالات او عقائد، چې د مشرکانو د عقائدو سره متشابه عقائد لري.

ج: د جهاد فرضیت، د جهاد اسباب او بالآخره جهاد ته د تللو ترغیب او د جهاد څخه د پاتې کېدلو ترهيب.

د: د منافقانو حالات او د دوی د اسرارو څخه پرده پورته کول.

د "الأنفال" او "التوبة" دواړو سورتونو ارتباط

۶ـ څرنګه چې د ذکرو شوو دواړو سورتونو مضامين يو تربله سره دومره قوي اړيکې لري چې ځينو علماوو کرامو په دواړو سورتونو باندې د يوه سورت ګومان کړی دی[۱]، لکه چې لږ وروسته به ان شاء الله ﷻ واضحه شي، مګر مونږ يې د لاندې ارتباطاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: په دواړو سورتونو کښې د جهاد پورې مربوط بحثونه نازل شوي دي.

ب: په دواړو کښې د الله ﷻ د نصرت او کومک لارو چارو ته اشاره شوې ده.

ج: په دواړو کښې د کفارو سره په معاهداتو باندې رڼا اچولې شوې ده.

د: په دواړو کښې د منافقانو د منحوسو څېرو څخه پردې پورته کړی شوې دي.

ه: بالآخره په دواړو کښې په جهادي انفاق او جهاد ته د خپلو ځانونو په چمتو کولو باندې زور اچولی شوی دی، او داسې نور.

د "بسم الله الرحمن الرحيم" د عدم کتابت وجوه

۷ـ د قرآن کریم ټول سورتونه په "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" سره پیل شوي دي، يوازې دغه سورت

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۴۱

(التوبة) په ذکره شوې جمله باندې نه دی پیل شوی. نو علماوو کرامو ورته زیښتې لیکلي دي⁽¹⁾لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د علي ﷺ څخه چا په همدې باره کښې پوښتنه وکړه نو هغه جواب ورکړ چې د جمله خو امان دی او دا سورت (التوبة) د جنګ اعلان دی⁽²⁾نو د همغې جملې مضمون د مضمون سره قوي تناسب نه درلود نو څکه ورسره ونه لیکله شوه.

ب: د عربو عادت وه چې کله به یې د جاهلیت په زمانه کښې خپل عهد ماتاوه نو مقابل طرف ته به یې په داسې مکتوب باندې خبر ورکاوه چې د "بِسْمِ اللهِ" جمله به یې پکښې نه وه لیکلې نو کله چې الله ﷻ اراده وکړه چې ټولو معاهدینو ته د عهدونو د تحدید او یا د وکړي او ذکر شوی سورت رانازل کړي نو ذکره شوې جمله یې پکښې نازله نه کړه⁽³⁾.

ج: کله چې صحابه کرام ﷺ د عثمان ﷺ په زمانه کښې مختلف شوه د ځینو نظر دا وه چې سورت (التوبة) او "الأنفال" یو سورت دی او ځینې نور په دې نظر وه چې دا دواړه هر یو بیل سورت دی.

نو مصحف لیکونکو د دواړو ډلو مراعات وکړ چې د دواړو سورتونو ترمنځ یې بیاض (سپین ځای) پرېښود چې ترڅو د سورتونو تعدد ته اشاره وکړه شي، او د "بِسْمِ اللهِ" جمله یې د دواړو ترمنځ ونه لیکله ترڅو د سورتونو یووالي ته اشاره وکړه شي⁽⁴⁾.

د: مګر ډېره اعتمادي او غوره وجه یې هغه ده کومه چې د لاندې حدیث څخه څرګندېږي:

د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې د عثمان بن عفان ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې د دغو دواړو سورتونو ترمنځ مو په څه دلیل د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" جمله نه ده لیکلې؟ هغه جواب ورکړ چې: کله به په نبي کریم ﷺ باندې یو سورت او یا یو ایت نازل شو د وحې لیکونکو ته به یې هغه د اینبودلو ځای وربه ګوته کړ چې دا سورت د فلاني سورت ترڅنګ کېږدئ او دا ایت په فلاني سورت کښې د فلانې ایت ترڅنګ کېږدئ، نو څرنګه چې د ذکرو شوو دواړو سورتونو په باره کښې مونږ ته د نبي کریم ﷺ څخه څه هدایت په ثبوت ونه رسید حال دا چې د دواړو سورتونو مضامین سره یو تربله متشابه وه «فَمِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ قَرَنْتُ بَيْنَهُمَا وَلَمْ أَكْتُبْ بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ»⁽⁵⁾ نو د همدې کبله ما دواړه سورتونه پیوسته کړه او د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ" کرښه مې د دواړو ترمنځ ونه لیکله.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۵ ص۲۱۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۲۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۶۱
(۴) تفسیر الخازن ج۳ ص۷۸
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۹؛ سنن ابي داود ج۱ ص۱۱۴

همدغه څلورمه وجه غوره ګڼلې شوې ده[۱]، او زیاتو مفسرینو کرامو ورباندې اعتماد کړی دی.[۲]

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته هدایت ونه کړ ترڅو د ذکر شوي سورت (التوبة) په اول سر کښې یې هم د نورو سورتونو غوندې د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ" مبارکه جمله صحابه وو کرامو ﷺ ته ښودلې وی او سکوت یې وربانديې نه وی کړی؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو[۳] یې حکمت دا ذکر کړی دی چې د حدیبیه په صلحه کښې مشرکانو د سولې د خط په پیل کښې د "بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ" د لیکلو څخه انکار وکړ، ته به وایې چې د الله ﷻ د بې اندازې رحمت څخه انکار کوي او خپل ځانونه ترې په لوی لاس محرومونې، نو الله ﷻ د هغوی سره د عهدونو په نقض یا تحدید کښې بالمثل معامله وکړه او د همدغه اعلان په اول سر کښې یې هغه جمله نازله نه کړه د کومې څخه چې هغوی انکار کړی وه او خپل ځانونه یې ترې محروم کړي وه.

که بالفرض د مشرکانو په زړونو کښې څه نرمښت وی او په هغه وخت کښې یې ترې انکار نه وی کړی نو په دې وخت کښې به الله ﷻ په دوی باندې هومره شدت نه وی کړی څومره چې وربانديې په همدغه سورت کښې نازل شوی دی، والله ﷻ اعلم.

﴿ بَرَآءَةٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۝١ فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ مُخْزِى ٱلْكَٰفِرِينَ ۝٢ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلنَّاسِ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ أَنَّ ٱللَّهَ بَرِىٓءٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُۥ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝٣ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ۝٤ ﴾

[۱] (دا سورت) د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ د پلوه د مشرکانو د جملې څخه هغو کسانو ته پریکون دی چې تاسو ورسره معاهده کړې وه (او هغوی په خپله معاهده باندې ونه دریده).

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۴۱؛ اضواء البیان ج۲ ص۳۸۲
(۲) تفسیر المنار ج۱۰ ص۱۴۶
(۳) زاد المسیر ص۳ ص۲۶۵

[۲] نو (ای مؤمنانو! دوی ته ووایاست چې) په ځمکه کښې څلور میاشتې وګرځئ (راوګرځئ تاسو ته ازادي ده) او پوه شئ چې یقیناً تاسو الله ﷻ لره عاجز کوونکي نه یاست (چې د ارادې مخه یې بنده کړئ).
او (په دې باندې هم پوه شئ) چې الله ﷻ د کافرانو رسوا کوونکی (شرموونکی) دی.
[۳] او (دا سورت) د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د پلوه د لوی حج په ورځ ټولو خلکو ته اعلان دی چې یقیناً الله ﷻ د مشرکانو څخه بیزارېدونکی دی او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ هم (بېزارېدونکی دی).
نو (ای مشرکانو!) که تاسو (د شرک څخه) توبه وکړئ نو دا درته ډېره ګټوره ده. او که تاسو (د توبې څخه) مخونه واړوئ نو پوه شئ چې یقیناً تاسو د الله ﷻ عاجز ګرځوونکي نه یاست (چې د ارادې مخه یې ونیسئ).
او (ای پیغمبره!) هغو کسانو ته په دردناک عذاب باندې زېرې (خبر) ورکړه چې کفر یې غوره کړی دی (او ورباندې کلک دي).
[۴] مګر (دا سورت) د مشرکانو څخه هغو کسانو ته (د بېزارۍ اعلان نه دی) چې تاسو ورسره معاهده کړې وي بیا دوی ستاسو سره (په معاهده کښې) هیڅ ډول نقصان نه وي کړی او ستاسو په خلاف باندې یې د هیچا سره کومک نه وي کړی.
نو (د دوی په باره کښې هدایت دا دی چې) دوی ته خپله معاهده تر خپلې (ټاکلې) مودې پورې پوره کړئ. یقیناً الله ﷻ متقیان (پرهیزګاران) خوښوي.

ارتباط او شان نزول

۱ـ کله چې نبي کریم ﷺ د مجاهدینو په شمول د تبوک غزا ته روان شو نو کفارو خیال وکړ چې دوی به بېرته ژوندي راستانه نه شي ځکه چې د یو پلوه د ډېرې ګرمۍ موسم دی او دوی پوره تجهیزات نه لري او د بله پلوه هغه نصارا کوم چې دوی یې مقابلې ته ورروان دي پوره پیاوړي او مجهز دي، نو د همدې کبله معاهدو مشرکانو د خپلو عهدونو څخه سرغړونې پیل کړې او منافقانو په پروپاګندونو باندې لاس پورې کړ چې دغه دې مجاهدین د ماتې سره مخامخ شوه او هغه دې دومره ووژل او دومره زخمیان شوه او داسې نور.
خو چې کله الله ﷻ خپل دوستان د تبوک د غزا څخه روغ رمټ او په بریالیتوب سره بېرته راستانه کړه نو منافقان په خپلو چتیاتو باندې پښېمانه شوه او عهد ماتوونکي مشرکان د خپلو عهدونو د تجدید او ترمیم په تکل کښې واقع شوه. نو الله ﷻ ذکر شوې ایتونه نازل کړه او د دوی آرزوګانې یې د خاورو سره برابرې کړې[۱].
۲ـ اما د ذکر شوو ایتونو د ارتباط وجه دا په نظر راځي چې د "انفال" په وروستنیو ایتونو کښې زور اچولی شوی وه چې باید ټول مؤمنان متفق او متحد اوسي او د کفارو سره اړیکې پرې کړي،

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۶۶

که نه نو په څمکه کښې به لوی فساد جوړ شي. عین همدغه مضمون په ذکرو شوو ایتونو کښې تائید شوی دی چې باید مؤمنان معاهدو مشرکانو ته په څرګنده توګه عهدونه ورواچوي او علائق ورسره پرې کړي. نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! څرنګه چې تاسو د الله ﷻ په فضل سره د تبوک څخه بریالي راستانه شوئ او مشرکان غواړي چې د عهدونو په باره کښې په خپلو کړو وړو باندې پردې واچوي چې یا خپل عهدونه ستاسو سره تجدید کړي او یا اقلاً ستاسو څخه عفوه وغواړي چې عهدونه یې برقرار پاتې شي، نو تاسو د دوی سره لاندې چال چلند وکړئ:

۱ـ دا سورت د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ د پلوه ټولو معاهدو مشرکانو ته د عهدونو د تجدید یا ترمیم څخه بېزاري ده چې د نن څخه وروسته مؤمنان نه د مشرکانو سره نوې معاهده کوي او نه به د پخوانیو عهدماتونې څخه سترګې پټې کړي چې عهدونه په خپل حال پاتې شي.

۲ـ ای مؤمنانو! تاسو ټول معاهد مشرکان مخاطب کړئ چې:

الف: د نن څخه هغې خوا ته ستاسو دپاره څلور میاشتې مهلت دی چې په ټوله دنیا کښې وګرځئ راوګرځئ او د خپلو خانونو دپاره پناځایونه ولټوئ او خپلو خانونو ته کومکیان مونده کړئ او بالآخره یا د اسلام حاکمیت ومنئ او د خپلو شرکیاتو څخه لاس په سر شئ.

ای مشرکانو! تاسو ته ځکه ذکرې شوې څلور میاشتې مهلت درکړی شو ترڅو تاسو د ښه فکر او سوچ کولو دپاره ښه کافي وخت ولرئ او په راتلونکي کښې په مؤمنانو باندې اعتراض ونه کړئ چې مونږ ته یې د تفکر وخت رانه کړ او په ناڅاپي توګه یې ونیولو.

ب: خو ای مشرکانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې ستاسو د کبر کاسه نوره ډکه شوې ده او د رسوایۍ وخت مو را رسېدلی دی، تقریبًا دوه ویشت کاله الله ﷻ تاسو ته فرصت درکړ چې د کفریاتو څخه لاس واخلئ او په اسلام باندې مشرف شئ خو په دغې اوږده موده کښې هم ستاسو عقل سر ته درنغی، نور نو الله ﷻ تاسو ته اراده کړې ده چې د رسوایۍ سره مو مخامخ کړي.

خو دا په یاد ولرئ چې که تاسو په ځمکه کښې د هرخومره کومکیانو تالاش وکړئ هم د شرمندګۍ سره به هرومرو لاس او ګرېوان کېږئ چې د الله ﷻ د ارادې مخه نه تاسو نیولی شئ او نه بل څوک (ستاسو کومکیان).

۳ـ ای مؤمنانو! دا سورت د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د پلوه اعلان دی نو تاسو دغه اعلان د لوي حج په ورځ ټولو خلکو ته ورسوئ، برابره خبره چې ستاسو سره سابقه معاهده ولري او که نه.

اعلان دا دی (یو ځل یې بیا واورئ!) چې: یقینًا الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ د مشرکانو د معاهدو او مصالحو څخه بېزار دی، د نن څخه وروسته دې زمونږ څخه څوک د معاهدو کولو او یا د تجدیدولو تمه نه کوي.

۴_ ای مؤمنانو! د حج په موسم باندې ټولو خلکو ته د ذکر شوي اعلان په ضمن کښې یوه د خیر مشوره هم ورکړئ هغه دا چې: ای کفارو! که تاسو د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شئ او په اسلام باندې مشرف شئ نو دا کار درته ډېر غوره او واره دار دی، او که تاسو د اسلام څخه مخونه ناو کړئ او خپلې پخوانۍ کړنلارې ته ادامه ورکړئ نو په دې پوه شئ چې تاسو به هرومرو پوهینا کېږئ او دا خکه چې تاسو په هیڅ وجهې سره د الله ﷻ د ارادې مخه نه شئ نیولی او الله ﷻ ستاسو د شرمولو اراده کړې ده او په دنیا کښې مو رسوا کوي.

۵_ ای پیغمبره! ټولو کافرانو ته خبر ورکړه چې د دوی رسوایي په دنیا کښې نه ختمېږي او د دردناک عذاب رسوایي بې د قیامت په ورځ مخې ته درروانه ده، نو که دوی ایمان راوړي نو د دنیا او آخرت د دواړو د شرمندګۍ څخه به نجات ومومي.

٦_ ای مؤمنانو! د ذکر شوي اعلان څخه هغه معاهد مشرکان وتلي دي کومو چې ستاسو سره تر معینې نېټې پورې عهد کړی دی او بیا یې ستاسو سره نه په خپلو عهدونو کښې په یو ډول سره خلل واقع کړی دی او نه یې ستاسو په ضد باندې د چا سره کومک کړی دی، د دغو ډول معاهدینو په باره کښې الهي فرمان دا دی چې تر خپلې معینې نېټې پورې ورسره په عهد ودرېږئ اما کله چې نېټې اختتام ومونډ نو د دوهم ځل دپاره مه د هغوی سره د عهد تجدید کوئ او مه ورسره د مودې تجدید.

توضیحات

۱_ د ﴿ بَرَآءَةٌ ﴾ کلمه په اصل کښې د هغه شي څخه خپل ځان خلاص ګڼل دي د کوم سره چې سرې پیوستون نه خوښوي[1]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مشرکانو! کومه علاقه او امان چې زمونږ او ستاسو ترمنځ د عهد په ذریعه متحقق شوی وه د نن څخه وروسته نه هغه علاقه (پیوستون) پاتې دی او نه د مالونو او سرونو امان[2].

اما په عملي شکل سره به ذکر شوی ﴿ بَرَآءَةٌ ﴾ د څلورو میاشتو څخه وروسته صورت ونیسي ترڅو تاسو ورسره په ناخبرۍ سره مخامخ نه شئ.

سیاحة څه معنی؟

۲_ د ﴿ فَسِيحُوا ﴾ کلمه د "سِيَاحَة" څخه اخستله شوې ده، "سِيَاحَة" په ځمکه کښې هغه مزل او ګرځېدلو راګرځېدلو ته وایي کوم چې د طبیعت په مقتضیٰ وي او د هیڅ یو طرف څخهورباندې څه فشار او سختي نه وي ته به وایې چې اوبه په خپله طبعه په اسانۍ سره بهېږي[3].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مشرکانو! د څلورو میاشتو په موده

(۱) مفردات الراغب ص۳۸
(۲) تفسیر تبصیر الرحمن ج۱ ص۲۹۲
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۴۰

کښې په خپله خوښه په ازادۍ سره په ځمکه کښې وګرځئ؛ راوګرځئ؛ چې په تاسو باندې به زمونږ د طرفه هیڅ قید او شرط نه وي، اما د ذکرې شوې مودې د پوره کېدلو څخه وروسته تاسو ته دغه ازادي نه پاتې کېږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ذکر شوي ایتونه خو د نهم کال د شوال په میاشت کښې نازل شوي دي[۱] نو پوښتنه دا ده چې ایا د څلورو میاشتو موده د شوال څخه پیل شوې وه؟

مونږ وایو چې: څلورو میاشتو د ذوالحجې د (۱۰) څخه پیل او د ربیع الثاني په (۱۰) باندې یې اختتام وموند[۲]. یا په بل عبارت: دلته د نزول وخت ته اعتبار نشته بلکې د اعلان وخت د اعتبار وړ دی.

اذان څه معنی؟

۴ـ د اذان کلمه مصدر ده چې د ایذان (اعلان) معنی ورکوي، لکه څنګه چې د عَطاءً کلمه مصدر ده او د إعطاء (ورکړې) په معنی سره ده.

یادونه

۵ـ څرنګه چې د ذکرو شوو ایتونو په نزول کښې دوه مهم مطلبونه د نظر لاندې نیولي شوي وه، یو دا چې باید مؤمنان د مشرکانو (کافرانو) سره پرېکون وکړي او بل دا چې همدغه پرېکون متعاهدو مشرکانو ته لاڅه بلکې ټولو خلکو (کافرانو) ته اعلان کړي او هغوی ورباندې خبر کړي.

اول مطلب ته الله ﷻ په لومړنیو دوه وو ایتونو کښې اشاره وکړه او په دوهم مطلب باندې یې په دریم ایت ﴿ وَأَذَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ الآية- کښې صراحت وکړه چې د ﴿ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ ورځ یې د عملي صورت دپاره ټاکلې شوې وه.

"الْحَجِّ الأَكْبَرِ" ورځ کومه ورځ ده؟

۶ـ مفسرینو کرامو د ﴿ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ په تشخیص کښې ډېر اوږد بحث کړی دی چې په عمده توګه په لاندې درېوو وجوهو کښې خلاصه کېږي:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې ذکره شوې ورځ د عرفې د ورځې څخه عبارت ده[۳] چې حاجیان په عرفات باندې ولاړ وي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! د دې ایتونو مضمون ټولو خلکو ته د ذوالحجې په نهمه نېټه اعلان کړئ کله چې دوی په عرفات باندې ولاړ وي.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۶۶
(۲) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۶۶؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۷۹
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۶۹

د همدې قول د تائید دپاره ځینو مفسرینو کرامو ډېر دلایل راغونډ کړي دي[۱] یو دلیل یې دا حدیث دی چې نبي کریم ﷺ درې ځله عرفات ته د حج لقب ورکړی دی چې: «الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، الْحَجُّ عَرَفَاتٌ»[۲] یعنې: عرفات د حج دومره مهم رکن دی ته به وایې چې ټول حج د عرفات څخه عبارت دی. نو معلومه شوه د عرفات ورځ د لوی حج ورځ ده.

ب: اکثرو علماوو کرامو ذکره شوې ورځ د لوی اختر ورځ ښودلې ده[۳] چې ای مؤمنانو! په دغې ورځ کښې ټولو خلکو ته ذکر شوی مضمون اعلان کړئ.

د همدې قول دپاره ډېر دلایل شته لاندې یو مثال یې ولولئ:

«أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ يَوْمَ النَّحْرِ بَيْنَ الْجَمَرَاتِ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي حَجَّ فَقَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا قَالُوا يَوْمُ النَّحْرِ قَالَ هَذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ»[۴] یعنې: نبي کریم ﷺ د لوی اختر په ورځ (یَوْمُ النَّحْرِ) د جمراتو ترمنځ د خپل حج د "حَجَّةُ الْوَدَاعِ" په موقع ودرېد او پوښتنه یې وکړه چې دا کومه ورځ ده؟ صحابه وو کرامو ﷺ جواب ورکړ چې دا یَوْمَ النَّحْرِ (د قربانیو ورځ) ده. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې دا د لوی حج ورځ ده.

ذکر شوی لقب ورته ځکه ورکړی شوی دی چې تقریبًا د حج ټول مناسک په همدغې ورځ کښې انجامېږي، د ښه وضاحت دپاره د لاندې مناسکو نومونه اخلو:

اول: په عرفات باندې ودرېدل د حج مهم رکن دی مګر د اختر د شپې د سهاره پورې صحت لري، ته به وایې چې دغه رکن هم د اختر په ورځ انجامېدلی شي چې د اختر شپه خو د همدغې ورځې شپه ده.

دوهم: د جمراتو ویشتل په همدغې ورځ کښې د جمرة العقبه په ویشتلو باندې پیل کېږي.

درېم: حاجي قارن او حاجي متمتع په همدغې ورځ حلالې کوي او ځاروي ذبحه کوي.

څلورم: د سرونو خرییل او یا بیاتي کول په همدغې ورځ کښې صورت نیسي چې د احرامه سړی خلاصېږي او ګنډلې جامې اغوستلی شي.

پنځم: طواف الزیارة په همدغې ورځ کښې انجامېږي چې محرم بالکل د احرام څخه اوځي.

ج: ځینې علماء کرام وایي چې په دې مقام کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ څخه متعارفه ورځ مطلب نه ده بلکې د حج د مناسکو اوږد وخت ترې مراد دی چې د مناسکو د پیل څخه پیل کېږي او د مناسکو په اختتام سره انجام مومي، او دغه ډول استعمال په عربي کلام کښې شایع دی لکه چې وایي: "كُنْتُ بِالْأَمْسِ شَابًا وَالْيَوْمَ قَدْ صِرْتُ شَيْخًا"[۵] یعنې پرون ځوان وم او یقینًا نن ورځ بوډا ګرځېدم.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۴۲
(۴) سنن ابي داود ج۱ ص۲۶۸
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۱ ص۱۳۷

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: د ذکر شوي قول په بنياد د ﴿ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ﴾ په نزول سره مطلب پوره کېږي نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ د کلمې په نزول کښې څه حکمت دی، ځکه چې حجونه خو نظر مناسکو ته ټول يو برابر دي، اصغر او اکبر پکښې نشته؟

مونږ وايو چې:

الف: د ځينو علماوو کرامو نظر دا دي چې[۱] ذکر شوي حج ته (چې امارت يې د ابو بکر الصديق ﷺ په غاړه وه) ځکه د "اَکْبَرْ" لقب ورکول شوی دی چې په دغه حج کښې عرفات د جمعې په ورځ وه لکه څنګه چې د حجة الوداع د عرفات ورځ هم د جمعې ورځ وه[۲] نو په دې تقدير بايد د قيامت د ورځې پورې هغه هر يوه حج ته د "اَکْبَرْ" لقب ورکړی شي کوم چې عرفات يې د جمعې په ورځ وي او د نبي کريم ﷺ د حج (حجة الوداع) سره موافق وي.

دا وجه کمزورې ده ځکه چې سړي ته په تبادر سره ذهن ته ورځي چې صحابه وو کرامو ﷺ د ايت شريف د نزول په وخت کښې ﴿ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ پېژاند، حال دا چې د ذکرو شوو دواړو حجونو توافق خو يو کال وروسته د حجة الوداع په موقع څرګند شو او د ايت شريف د نزول په وخت کښې ورباندې څوک پوه نه وه.

ب: نو د نومولو اصلي وجه دا ده چې: «وَإِنَّمَا قِيلَ الْأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ الْحَجُّ الْأَصْغَرُ»[۳] يعني: حج ته ځکه د اکبر لقب ورکړی شوی دی چې د ايت شريف د نزول په وخت کښې خلکو عمرې ته د "الْحَجُّ الْأَصْغَرُ" (کوچنې حج) لقب ورکاوه. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د ذکرو شوو ايتونو مضامين خلکو ته د عمرې په موقع نه، بلکې د حج په موقع اعلان کړئ چې خلک ښه ډېر وي او ګڼه ګونه ښه زياته وي ترڅو هيڅوک ناخبره پاتې نه شي.

تبصره

۸ـ ځينو مفسرينو کرامو په دې باندې زيات زور اچولی دی چې ﴿ يَوْمَ ٱلْحَجِّ ٱلْأَكْبَرِ ﴾ د "يَوْمَ النَّحْرِ" څخه عبارت ده، او دوهم قول ته يې صواب ويلی دی[۴]. خو مونږ ته دريم قول په زړه پورې ښکاري چې د ﴿ يَوْمَ ﴾ څخه متعارفه ورځ مطلب نه ده بلکې د حج د مناسکو ټول وخت ترې مراد دی ځکه چې صحابه وو کرامو ﷺ لکه څنګه چې ذکر شوی اعلان په "يَوْمَ النَّحْرِ" کښې کړی وه[۵] او ښمه

---

(۱) تفسير الخازن ج۲ ص۸۳
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۲۶
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۵۱
(۴) تفسير الطبري ج۱۰ ص۷۴
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۱

په خپمه کرځېدلي وه همدارنګه یې د عرفات په ورځ هم په همدغه اعلان باندې خلکو ته اطلاع ورکړې وه[١]. که بالفرض مشخصه ورځ مراده وی نو ضرور به دوی د عرفات په ورځ ساکت پاتې شوي وی، حتی په ځینو روایاتو کښې شته چې ذکر شوی اعلان علي ﷺ د ذوالحجې په اتمه نېټه (د حج ځخه وړاندې) په مکه معظمه کښې هم کړی وه[٢].

د حج امیر څوک وه؟

۹_ د مکې معظمې د فتحې ځخه وروسته د نبي کریم ﷺ په ژوند کښې د حجت الوداع ځخه په غیر مسلمانانو دوه حجونه کړي دي چې تفصیل یې لاندې لوستلی شي:

الف: نبي کریم ﷺ د هجرت په اتم کال د روژې په میاشت کښې مکه معظمه فتحه کړه او بیا د حنین او اوطاس په غزاګانو باندې مشغول شو خو کله چې د غنیمتي مالونو د وېش ځخه فارغ شو نو د جعرانې ځخه یې د ذوالقعدې په میاشتې کښې د عمرې احرام وتاړه او چې کله د عمرې ځخه فارغ شو نو مدینې منورې ته یې تشریف وېوړ او د مکې معظمې د انتظام دپاره یې عتاب بن اسید ﷺ د والي په حیث مقرر کړ او د ورځې یو درهم معاش یې ورته وټاکه[٣].

نو په دغه (اتم) کال کښې د حاجیانو امیر همدغه ذکر شوی صحابي وه چې د اسلامي حج اولنی امیر ګڼلی کېږي، په دغه کال کښې اطرافي مشرکانو هم د خپل دود او دستور په مطابق حج وکړ.

ب: د هجرت په نهم کال نبي کریم ﷺ د روژې په میاشت کښې د تبوک د غزا ځخه فاتحانه راستون شو نو اراده یې وکړه چې پخپله حج ته تشریف یوسي، مګر بیا دا فکر ورغی چې سږکال به هم د تېر کال په شان مشرکان حج ته راشي او د مشرکانه دستور په مطابق به په برېنډه توګه طواف کوي نو ښه دا ده چې سږ کال حج ته لاړ نشم او صحابه کرام ﷺ ولېږم ترڅو مشرکانو ته خبر ورکړي چې بل کال ته به هیڅوک د حج په دوران کښې په برېنډه توګه طواف نه کوي.

نو په همدې بنیاد یې صحابه وو کرامو ﷺ ته د حج اجازه ورکړه او ابو بکر الصدیق ﷺ یې ورته د امیر په حیث وټاکه[٤].

بیا د ابو بکر الصدیق ﷺ د سفر ځخه وروسته ذکر شوي ایتونه او څو نور ایتونه نازل شوه چې د روایاتو په اختلاف سره شمېر یې اته ویشت ایتونو ته رسېده[٥] نبي کریم ﷺ ته وویل شوه چې کاشکې دغه تازه نازل شوي ایتونه دې ابو بکر ﷺ ته استولي وی ترڅو د حج په مواقعو کښې یې خلکو ته اعلان کړي[٦] خو نبي کریم ﷺ علي ﷺ ته وظیفه ورکړه چې د حاجیانو قافله تعقیب کړي او

(١) تفسیر ابن کثیر ج٢ ص٣٣٢؛ تفسیر الخازن ج٣ ص٨٠
(٢) سنن النسائي ج٢ ص٤٢
(٣) سیرت ابن هشام ج٤ ص١٤٨
(٤) المحرر الوجیز ج٨ ص١٣٠
(٥) احکام القران للجصاص ج٣ ص٧٩
(٦) زاد المسیر ج٣ ص٢٤٦

مکې معظمې ته لاړ شي او د حاجیانو په ګروپ کښې شامل شي ترڅو په وخت سره ټول خلک د ذکرو شوو ایتونو په مضمون خبر کړي.

نبي کریم ﷺ د علي ﷺ د استولو وجه داسې بیانه کړه چې: «لا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا أَنَا أَوْ رَجُلٌ مِنِّي»[۱]، یعنې: څرنګه چې ما پخپله د مشرکانو سره عهدونه کړي دي نو په کار دي چې د عهد ماتونې اعلان یا زه پخپله وکړم او یا یې هغه څوک وکړي کوم چې زما د اهل څخه شمېرل کېږي، که نه نو متعهد عرب به د بل چا په خوله باندې اعتماد ونه کړي (لکه چې همدا ډول عادت په دوی کښې جاري دی)، او پوره څرګنده ده چې ابو بکر الصدیق ﷺ زما د اهل څخه نه دی (زما د تره زوی نه دی) نو د علي ﷺ استول ضرور دي ځکه چې دا زما د اهل څخه دی (زما د تره زوی دی).

سوال جواب

۱ـ که څوک وایي چې: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ابو بکر الصدیق ﷺ د استولو په وخت کښې ذکر شوي ایتونه نازل شوي وه او نبي کریم ﷺ نوموړي ته وظیفه ورکړه چې د حج په مواقعو کښې یې خلکو ته اعلان کړي، خو وروسته یې ذکره شوې وظیفه د هغه څخه واخستله او علي ﷺ یې پرې مکلف کړ[۲]؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه ډوله روایات یو تربله تطبیق ته اړتیا نه لري؟

مونږ وایو چې: یوه ورځې د علي ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې ته د حج په موقع په کومو کومو شیانو باندې استولی شوی وې؟ نو ده ﷺ جواب ورکړ چې: «بُعِثْتُ بِأَرْبَعٍ» الحدیث[۳] یعنې: زه په لاندې څلورو شیانو باندې استولی شوی وم:

الف: هیڅوک به بربنډ طواف نه کوي (لکه چې د مشرکانو عادت وه).

ب: هرچا چې د نبي کریم ﷺ سره معاهده کړې وي (او په معاهده کښې د کوم خیانت نه وي مرتکب شوی) نو د ده معاهده د خپلې ټاکلې شوې نېټې پورې دوام لري، اما چا چې بالکل معاهده نه وي کړې (او یا یې معاهده کړې وي خو په معاهده کښې د څه نقصان او خیانت مرتکب شوی وي) نو د دغو دواړو ډلو سره تر څلورو میاشتو معاهده ده، چې د دغې نېټې څخه وروسته به یا په اسلام باندې مشرف کېږي او یا به ورسره جهاد پیل کېږي.

ج: خبردار! جنت ته نه داخلېږي مګر هغه څوک چې مؤمن وي.

د: د سږ کال څخه په غیر به (د حج په موقع) مشرکان او مسلمانان نه جمعه کېږي. یا په بل عبارت: په راتلونکي کښې مشرکان حج ته نه شي راتلای.

نو زمونږ په نزد د دواړو روایتونو تطبیق دا دی ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: د ذکرو شوو څلورو موادو څخه به صرف دوه مواد (څوک به بربنډ طواف نه کوي، جنت ته فقط مؤمن داخلېږي) ابو بکر

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰؛ سنن الکبری للنسائي ج۵ ص۱۲۹؛ مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۶۴

(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۴۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۳

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

الصدیق ﷺ ته ورکړی شوي وه، او متباقي دوه مواد به (د معاهدې تفصیل، بل کال ته مشرک حج ته نه شي راتلای) د علي ﷺ په لاس وروسته وراستولی شوي وي، چې په لاره کښې به څلور واره مواد په اجتماعي توګه همده ﷺ ته ورسپارلي شوي وي.

نو کومو راویانو چې د ابو بکر الصدیق ﷺ دوه موادو ته کتلي دي نو هغوی نظر ورکړی دی چې د اعلان مواد همده ﷺ ته ورکړی شوي وه او په لاره کښې ترې علي ﷺ تسلیم کړه. او چا چې د علي ﷺ دوه موادو ته کتلي دي نو هغوی روایت کړی دی چې همده ﷺ ته د نبي کریم ﷺ د پلوه مستقیمًا ورکړی شوي وه.

اهل التشیع څه وایي؟

۱۱_ اهل التشیع وایي چې ابو بکر الصدیق ﷺ د امارت څخه عزل شوی دی او د حجاجو امارت علي ﷺ ته سپارلی شوی دی، نو معنی یې دا ده چې د نبي کریم ﷺ وفات څخه وروسته هم ابو بکر الصدیق ﷺ د خلافت مستحق نه وه بلکې خلافت د علي ﷺ استحقاق وه، په غاصبانه توګه د ده د لاسه ویستلی شوی دی. یاپه بل عبارت: "پیامبر با این کار برتر بودن مقام علي ﷺ را از همه صحابه کرام ﷺ مشخص ساخته است"[1] یعني: د دې کار څخه څرګندېږي چې نبي کریم ﷺ نوموړی د ټولو صحابه وو کرامو ﷺ څخه په درجه کښې لوړ ګرځولی دی.

مونږ أهل السنة و الجماعة وایو چې: ابو بکر الصدیق ﷺ د وظائفو څخه صرف د اعلان موضوع علي ﷺ ته سپارلې شوې وه او د هغه په امارت کښې نور هیڅ تغیر نه وه واقع شوی بلکې په خپله علي ﷺ د ده د امارت لاندې وه. د ښه وضاحت په غرض لاندې نکاتو ته توجه وکړئ:

الف: کله چې علي ﷺ د نبي کریم ﷺ په اوښه (العَضْبَاء) باندې سور قافلې ته ور ورسید نو ابو بکر الصدیق ﷺ ترې پوښتنه وکړه چې: «أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ؟» یعنې د امیر په حیث راغلې او که د مامور په حیث؟ علي ﷺ جواب ورکړ چې «بَلْ مَأْمُورٌ»[2] بلکې د مامور په صفت راغلم (ستا امارت په خپل حال قائم دی).

ب: په اول ملاقات کښې ابو بکر الصدیق ﷺ د علي ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: «أَمِيرٌ أَمْ رَسُولٌ» یعني: ته د امیر په حیث راغلې (چې د قافلې امارت ستا په غاړه دی) او که د استولي شوي په صفت (چې د کومې خاصې موضوع دپاره را استولی شوی یې)؟ هغه وویلې: «لَا بَلْ رَسُولٌ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ ﷺ بِبَرَاءَةَ أَقْرَؤُهَا عَلَى النَّاسِ فِي مَوَاقِفِ الْحَجِّ»[3] نه بلکې زه فقط استولی شوی یم نبي کریم ﷺ د سورت براءة سره را استولی یم ترڅو د حج په مواقفو کښې یې په خلکو باندې قرائت کړم.

---

(۱) تفسیر نمونه ج۷ ص۲۸۰
(۲) سیرت ابن هشام ج۴ ص۲۰۳؛ تفسیر الطبري ج۱۰ ص۶۵
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۴۲

عجيبه خبره دا ده چې علي ﷺ په خپله اقرار کوي زه د امير په حيث نه وم استولى شوى چې ابو بکر الصديق ﷺ مې د امارت څخه عزل کړى وى، مگر اهل التشيع وايي چې دغسې نه وه، ته به وايې چې علي ﷺ مخاطب کوي چې ته دروغ وايې.

ج: ابو هريره ﷺ وايي چې: «بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ يَوْمَ النَّحْرِ نُؤَذِّنُ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ»[١] يعني: زه هم ابو بکر ﷺ د دغه حج په موقع د لوى اختر په ورځ د اعلان کوونکو په ډله کښې ولېږلم، مونږ به په منا کښې اعلان کاوه چې د سږ کال څخه په غير هيڅ مشرک حج نه شي کولى.

نو که بالفرض ابو بکر ﷺ د حج د امارت څخه عزل شوى وى نو ابو هريره ﷺ به يې په اعلان کوونکو کښې نه ټاکلى بلکې دا کار به علي ﷺ کړى وى.

د: د علي ﷺ څخه روايت دى چې کله ابو بکر الصديق ﷺ د عرفې په ورځ خپله خطبه ختم کړه (او خلکو ته يې مناسک وروښودل) نو ما ته يې مخ راواړه او امر يې راته وکړ چې: «قُمْ يَا عَلِيُّ فَأَدِّ رِسَالَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[٢] اى علي! پورته شه او د پيغمبر ﷺ پيغام خلکو ته ابلاغ کړه.

په دې مقام کښې که څوک زيات اوږد بحث غواړي نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[٣] همدارنگه ځينو مفسرينو کرامو[٤] د عهد د ماتونې د جواز صورتونه ښه مفصل ليکلي دي چې مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه.

﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۥ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾ ﴾

[٥] نو کله چې (ذکر شوي څلور) حرامې مياشتې تېرې شوې نو په هرځاى کښې مو چې مشرکان مونده کړه ويې وژنئ او ويې نيسئ (بنديان يې کړئ). او (بالآخره) محاصره يې کړئ او په هرځاى (مورچه) کښې ورته کښېنئ.

نو که توبه يې (د شرک څخه) وکړه او لمونځونه يې ودرول او زکاتونه يې ورکړه نو لار يې (بيا) پرېږدئ. يقيناً الله ﷻ ښونکى (او) مهربان دى.

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٥٣
(٢) تفسير ابن کثير ج٢ ص٣٣٤؛ المحرر الوجيز ج٨ ص١٣١
(٣) روح المعاني ج١٠ ص٤٥؛ تفسير الخازن ج٣ ص٨٢
(٤) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٧٧؛ التفسير الکبير ج١٥ ص٢١٨

[۶] او که د مشرکانو څخه کوم یو نفر ستا څخه پنا (امان) وغواړي نو امان ورکړه ترڅو د الله ﷻ کلام (قرآن کریم) وواري، بیا یې د خپل امن ځای (ټاټوبي) ته ورسوه (او د ده سره د هر ډول خیانت او تیکي مخه ونیسه). دا (امان) ځکه (ورکړه چې) یقیناً دوی ناپوهه قوم دی (ترڅو دوی د قرآن کریم او ستا د احادیثو په اورېدلو سره پوه شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه حکم بیان شوی دی کوم چې د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته باید په مشرکانو باندې تطبیق شي چې لنډیز یې داسې راوځي:

ای مؤمنانو! کله چې د اعلان څخه وروسته څلور میاشتې تېرې شوې او د امان موده ختمه شوه نو د مشرکانو سره په لاندې ډول معامله وکړئ:

۱ـ دوی ووژنئ هرچرته چې وریاندې ستاسو لاس بر شي او هر چرته چې تاسو مونده کړه، که څه هم د حرم شریف په داخل کښې لاس ته درشي.

۲ـ همدارنگه د مشرکانو په بندي کولو باندې هم دریغ مه کوئ.

۳ـ دوی په خپلو قلاګانو او نورو ځایونو کښې محاصره کړئ.

۴ـ په دې ټولو باندې دپاسه په هره مورچه او په هر څارنځای کښې ورته کښېنئ او کمین ورته ونیسئ بلکې د تګ راتګ ټولې لارې وریاندې وتړئ.

۵ـ که مشرکان د شرک (کفر) څخه توبه تائب شوه او د اسلام احکام یې په خپلو ځانونو باندې په ځرګنده توګه عملي کړه چې لمونځونه یې ودرول او زکاتونه یې ورکړه نو بیا د دوی څخه ذکر شوي ټول قیودات لرې کړئ او لارې یې پرانیزئ.

۶ـ په دغه وخت کښې دوی ته پخواني کفریات په زړونو کښې مه ساتئ، چې په فلاني وخت کښې دې دا کار کړی وه او په فلاني وخت کښې دا، بلکې په دغه وخت کښې د پخوانیو ټولو ګناهونو څخه ورتېر شئ ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی نو تاسو هم د بښنې او مهربانۍ څخه کار واخلئ.

۷ـ هو! که کوم یو مشرک غواړي چې د اسلام په حقائقو باندې ځان ښه پوه کړئ او ستا څخه پناه وغواړي ترڅو ستا څنګ ته درشي او پوښتنې وکړي، نو ای پیغمبره! هغه ته پناه ورکړه چې د الله ﷻ کلام (قرآن کریم) ستا د مبارکې خولې څخه واوري او ستا د ناستې ولاړې د انوارو څخه مستفید شي نو هغه ته پناه ورکړه او بیا یې خپل ټاټوبي (د امن ځای) ته په امن سره ورسوه چې په تګ راتګ کښې ورته هیڅ ضرر ونه رسولی شي.

د څلورو میاشتو په موده باندې دپاسه ځکه دوی ته د پوښتنې کولو موقع هم ورعنایت کړی شوه چې مشرکان ناپوهه او جاهل قوم دی، پوه کول یې په کار دي چې په اخلاص سره په ایمان باندې مشرف شي.

توضیحات

۱ـ علماء کرام په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ ﴾ کلمات په لاندې دوه ډوله باندې تفسیروي:

الف: ځینې وایې چې دلته هغه څلور محترمې میاشتې مرادې دي چې آن د ابراهیم ﷺ څخه په عربو کښې محترمې ګڼلې کېدلې او بحث یې په [التوبة:۳۶] ایت کښې راروان دی، د دغو څلورو میاشتو نومونه دادي: رجب، ذو القعده، ذو الحجه، محرم[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: چې کله محترمې میاشتې تېرې شوې نو مشرکان ووژنئ، یا په بل عبارت: کله چې د ذوالحجې شل ورځې او د محرم دیرش ورځې (ټوله میاشت) تېرې شوې (چې ټولې پنځوس ورځې کېږي) نو د مشرکانو سره ذکره شوې معامله پیل کړئ دا ځکه چې د محترمو میاشتو څخه خو دوه میاشتې (رجب، ذوالقعده) او د (ذو الحجې) لس ورځې تېرې شوې دي ځکه چې ذکر شوي اعلان د ذو الحجې په لسم باندې په کلکه سره صورت نیولی وه او د ډېر زور ورباندې اچولی شوی وه. مونږ ته د لاندې وجوهو د کبله دا تفسیر کمزوری ښکاري:

اول: دا تفسیر د قرآن کریم د سیاق څخه مخالف دی چې د سورت د اول سر څخه بحث په دې کښې راروان دی چې مشرکانو ته څلور میاشتې ازادې ورکړئ او بیا پرې د محاصرې کړی را تنګه کړئ؛ حال دا چې د ذکرو شوو څلورو میاشتو ازادي خو آن د ابرهیم ﷺ څخه را پاتې وه.

دوهم: دا تفسیر د ذکر شوي دوهم ایت سره مناقض ښکاري چې هلته د څلورو میاشتو د ازادۍ وعده ورکړې شوې ده او دلته فقط پنځوسو ورځو ته راښکته کړی شوه.

ب: نور علماء کرام وایي چې د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ ﴾ څخه هغه څلور میاشتې مرادې دي کومو ته چې په ﴿ فَسِيحُواْ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ ﴾ کښې اشاره شوې ده، دغه څلور میاشتې د ذوالحجې د لسم څخه پیل کېږي او د ربیع الثاني په لسم باندې ختمېږي[۲].

یعني: محرم، صفر، ربیع الاول، درې میاشتې مکملې دي او څلورمه میاشت د ذو الحجې د شلو ورځو او د ربیع الثاني د لسو ورځو څخه تشکیله شوې ده.

دا تفسیر ځکه بهتر ښکاري چې بحث په همدې کښې روان دی او په ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ﴾ کښې د "ف" توری هم ورباندې دلالت کوي چې د تفریع دپاره دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: کله د ازادۍ ذکرې شوې څلور میاشتې پوره شوې نو بیا د مشرکانو سره داسې-داسې کړنلاره عملي کړئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: که دلته د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ﴾ څخه هغه "اشهر" مراد وي کومو ته چې لږ وړاندې

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۳۳

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۳۶؛ روح المعاني ج۱۰ ص۴۹

په ﴿ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ ﴾ کښې اشاره شوې ده نو په کار وه چې په ضمیر سره ذکرې شوې وی ځکه چې د عربیت د قوانینو مطابق هر شی دوهم کرت په ضمیر سره ذکر کېږي نو معلومه شوه چې اولنی تفسیر غوره دی؟

مونږ وایو چې: دلته ځکه په دوهم کرت په ضمیر سره ذکر نه شو ترڅو د ﴿ ٱلْأَشْهُرُ ﴾ هغه صفت دلته په صراحت سره ذکر شي کوم ته چې په وړاندېني ذکر کښې ضمني اشاره شوې وه، هغه دا چې په دغو څلورو میاشتو کښې په تاسو باندې د مشرکانو وژل حرام دي او د سږ کال دپاره دغه څلور میاشتې داسې محترمې دي لکه څنګه چې مشهورې څلور میاشتې محترمې دي.

نو که بالفرض دا ځل په ضمیر سره نازل شوې وی نو ضرور به د ﴿ ٱلْحُرُمُ ﴾ صفت هم نه وی نازل شوی او په ضمني مذکور باندې به صراحت نه وی شوی ځکه چې ضمائر خو موصوف نه واقع کېږي، او د عربیت د قوانینو څخه خو د دغسې نکاتو د کبله مخالفت کول څه بده خبره نه ده، بلکې د حال مقتضی او غوښتنه ده[1].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې مشرکان د قتل څخه په درېو شرطونو (د شرک څخه توبه کول، د لمانځه ودرول، د زکات ورکول) باندې نجات مومي؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا هغه څوک وژلی کېږي چې ذکر شوي درېواړه شرطونه پوره نه کړي، مثلاً مسلمان شي خو لمونځ ونه کړي او یا زکات ورنه کړي؟

مونږ وایو چې:

الف: دلته د ﴿ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ څخه عمل مطلب نه دی، دلته ترې په لمانځه او زکات بلکې په ټولو احکامو باندې د فرضیت عقیده مراده ده، او پوره څرګنده ده چې د شرک څخه توبه کول په هغه وخت کښې شرعًا معتبر دي چې په فرضي احکامو باندې عقیده ورسره ملګرې وي.

د همدې کبله د هغه چا وژل هیڅوک جائز نه بولي چې د شرک څخه توبه تائب شي او په شرعي احکامو باندې عقیده او باور وکړي خو د فرضي لمانځه وخت نوي وررسېدلی چې لمونځ وکړي او په مال باندې یې د کال دوران نه وي تېر شوی چې زکات ورکړي[2].

ب: که د ﴿ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ دواړه جملې په خپله متبادره معنی باندې واخلو هم څه اشکال نشته. او دا ځکه چې د څلورو میاشتو د پوره کېدلو څخه وروسته الله ﷻ د مشرکانو دپاره څلور جزاوې (وژل، بندي کول، محاصره کول، د ځارنې لاندې نیول) ټاکلي دي خو کله چې د

---

(۱) مختصر المعاني ص۶۸

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۸۲

شرک څخه توبه تائب شي نو د وژلو څخه بچ کېږي، اما که د توبې څخه وروسته شریعت عملي نه کړي اسلامي حاکم کولی شي چې د متباقي جزاګانو څخه کومه یوه ورباندې تطبیق کړي.
د همدې کبله الله ﷻ د ذکرې شوې شرطیه جملې دپاره د "فَلَا تَقْتُلُوهُمْ" جمله جزا نازله نه کړه بلکې د ﴿ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ ﴾ جمله یې ورته جزا واقع کړه، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې:
که مشرکانو د شرک څخه توبه وکړه نو د وژلو څخه یې صرف نظر شئ، مګر لاره یې په مکمله توګه د ترهغه مه خالي کوئ چې ترڅو د اسلام شرائع په خپلو خانونو باندې عملي کړي، او عملاً په اسلام کښې ننوزي.
هو! که څوک د متباقي جزاګانو تطبیق ته غاړه کښېنږدي او د اسلامي حکومت په مقابل کښې جبهه جوړه کړي نو بیا ورسره مسلح جهاد فرض دی، لکه چې ابو بکر الصدیق ﷺ د زکات د مانعینو په مقابل کښې په ذکر شوي اساس جهاد پیل کړی وه چې لږ څه زیاته څېړنه یې د [النساء: ۶۰] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمدلله ﷻ.
.ذکر شوی ایت شریف نبي کریم ﷺ څومره ښه تفسیر کړی دی چې: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ»[1]. یعني: ماته امر شوی دی چې ترهغه د خلکو سره وجنګېږم ترڅو دوی شهادت ورکړي چې په حقه معبود د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نشته او یقیناً محمد ﷺ د الله ﷻ استولی شوی دی.
او ترڅو دوی لمونځونه ودروي او زکاتونه ورکړي، نو کله چې دوی ذکر شوي کارونه وکړه نو زما د جنګ څخه یې خپلې وینې او خپل مالونه وساتل، مګر د اسلام په حق سره چې یا بل څوک ووژني او یا د چا مال تلف کړي، نور حساب کتاب یې په الله ﷻ باندې دی په زړونو باندې یې همدی ﷻ ښه پوهېږي او بس.

په اسلام کښې د مستامن حفاظت فرض دی

۴ـ نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف ډېر ښه تفسیر کړی، دی لاندې یې ولولئ:
الف: «مَنْ أَمَّنَ رَجُلاً عَلَى نَفْسِهِ فَقَتَلَهُ أُعْطِيَ لِوَاءَ الْغَدْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[2] یعني: هرڅوک چې چاته د ده په خان باندې امان ورکړي نو بیا یې ووژني هغه ته به د قیامت په ورځ د ټګۍ بیرغ ورکړی شي.
ب: «لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِغَدْرَتِهِ»[3] یعني: د هر ټګمار دپاره د قیامت په ورځ د ده د ټګۍ په اندازه بیرغ دی (چې په کوناتې باندې به یې ربږي).

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۲۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۲

﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ رَسُولِهِۦٓ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّمْ
عِندَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۖ فَمَا ٱسْتَقَٰمُوا۟ لَكُمْ فَٱسْتَقِيمُوا۟ لَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ
﴿٧﴾ كَيْفَ وَإِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا۟ فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَٰهِهِمْ
وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨﴾ ٱشْتَرَوْا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا۟ عَن
سَبِيلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ فِى مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ
هُمُ ٱلْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۷] (ای مؤمنانو!) د الله جل جلاله په نزد او د دهٔ ﷺ د پيغمبر ﷺ په نزد به مشرکانو لره (ستاسو سره) معاهده څنګه (ادامه) وکړي (حال دا چې دوی په معاهده کښې رښتيني نه دي)، مګر هغه کسان چې تاسو ورسره المسجد الحرام ته په نژدې ځای کښې معاهده کړې ده (او دوی ورباندې تر اوسه پورې ولاړ دي).

نو ترڅو پورې چې دوی (په خپل عهد باندې) ستاسو دپاره ولاړ وي نو تاسو هم د دوی دپاره (پرې) ودرېږئ (د عهد ماتونې اعلان ورته مه متوجه کوئ او دا ځکه چې) يقيناً الله ﷻ متقيان (پرهېزګاران) خوښوي.

[۸] (ای مؤمنانو!) څنګه (به ستاسو او د دوی ترمنځ معاهده ادامه وکړي چې) که (بالفرض) د دوی په تاسو باندې لاس بر شي نو ستاسو په هکله به نه د قرابت لحاظ وساتي او نه د عهد (او نه د بل شي).

دوی تاسو لره (فقط) په خپلو خولو (غوړمالو خبرو) خوشالوي او د دوی زړونه (ستاسو د معاهدې څخه) منعه کوي (د دوی معاهدې په چل باندې ولاړې دي)، او (دا ځکه چې) د دوی اکثريت فاسقان دي (او د انسانيت د چوکاټ څخه وتلي دي).

[۹] دوی د الله ﷻ په ايتونو باندې ناچيزه پيسې اخلي (د خپلو خواهشاتو پيروي کوي) نو د الله ﷻ د لارې څخه (خپله هم) اوړي (او نور خلک هم ترې اړوي).

يقيناً هغه شی ډېر ناکاره دی چې دوی يې په دوامداره توګه کوي (چې د الله ﷻ د ايتونو څخه اوښتل او اړول دي).

[۱۰] دوی د هر مؤمن په هکله نه د قرابت لحاظ ساتي او نه د عهد او دغه (مشرکان) همدوی د حد څخه تېرونکي دي.

ارتباط

په دې ايتونو کښې د هغه سوال جواب بيل کېږي کوم چې د وړاندېنيو ايتونو څخه سړي ته ذهن

نه ورځي هغه دا چې: ایا دا خبره به بهتره نه وه چې مؤمنانو په خپلو عهدونو باندې وفا کړې وی او د مشرکانو د عهدونو څخه یې برائت نوی اعلان کړی؟. دجواب حاصل یې لاندې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو باید د منافقانو او معاندینو د تشویشونو دتاثیر لاندې واقع نه شئ؛ البته کله چې تاسو ټولو مشرکانو ته د عهدونو څخه بېزاري اعلان کړه او څلور میاشتې مو د تفکر دپاره وخت ورکړ. د دوی اعتراضات دا دي چې تاسو ولې په خپلو عهدونو باندې وفا ونه کړه، د وخت څخه وړاندې مو د عهد ماتونې اعلان وکړ، ایا بې لوظي ښه کار دی؟

۲ـ ای مؤمنانو! په عوض د دې چې تاسو اعتراض کوونکو ته جواب ورکړئ د هرڅه څخه وړاندې د خپلو ځانونو سره ښه تفکر وکړئ چې په ذکر شوي اعلان کښې د ملامتیا ګوته باید تاسو ته ونیوه شي او که هغوی ته؟ د همدغه اعلان باعث تاسو یاست او که هغوی؟ نو په دې باره کښې تاسو لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

۳ـ ای مؤمنانو! د یوې ډلې څخه په غیر د نورو مشرکانو سره به د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د معاهدې باقي پاتې کېدل څنګه امکان ولري چې دوی په هر ځل معاهدې کښې خپله معاهده د پښو لاندې کوي او هیڅ ډول په خپلو معاهدو باندې نه ودرېږي.

د المسجد الحرام په شاوخوا (حدیبیه) کښې تړل شوې معاهده چا ماته کړه؟ ایا د ماتولو څخه وړاندې یې تاسو ته خبر درکړی وه؟

عجیبه دا ده چې خپل ځانونه د خیانت په توګه په عهد ماتونې باندې نه ملامته کوي او تاسو ته د عهد په ختمولو باندې د ملامتیا ګوته نیسي، که بالفرض هغوی بدعهدي نه وی کړې نو تاسو به عهدونو ته خاتمه نه وی ورکړې.

لنډه دا چې کومه پړه چې معاندین په تاسو باندې در تپي هغه په حقیقت کښې په خپله په هغوی باندې پرته ده.

۴ـ ای مؤمنانو! د همدې کبله تاسو ته توصیه کېږي چې د هغې ډلې مشرکانو سره په خپلې تاکلې معاهده باندې وفا وکړئ کومو چې ستاسو سره د المسجد الحرام په شاوخوا کښې معاهده کړې وه او بیا په خپله ژمنه باندې کلک ودریده، نو ترڅو چې دوی همدغسې کلک وي نو تاسو هم ورسره په معاهدو کلک اوسئ؛ ځکه چې الله ﷻ پرهیزګاران خوښوي، که بالفرض تاسو د دغې ډلې کافرانو سره خیانت وکړئ (چې ستاسو سره یې هیڅ خیانت نه دی کړی) نو دا به ستاسو پرهېزګارۍ ته زیان ورسوي.

۵ـ ای مؤمنانو! هسې نه چې عهد ماتوونکو مشرکانو پخوانۍ بدعهدي وکړي او نورې به نه کوي، بلکې دوی په راتلونکې کښې هم د بدعهدیو څخه لاس نه اخلي، نو دوی سره به ستاسو معاهدې څنګه ادامه مونده کړی شي؟

د راتلونکو حالاتو څو مثالونه يې ولولئ:

الف: عهد ماتونکي مشرکان تاسو ته بې اندازې غُصې نيولي دي که بالفرض په تاسو باندې يې لاس بر شي او وسه يې دربانديې وشي نو دومره بې عزتي به درواړوي چې په دنيا کښې به يې نظير نه ليدلى شوى وي او نه به وليد شي، دوى به په دغه وخت کښې نه د قرابت (قوم ولې) مراعات وکړي او نه به د خپلو عهدونو او ژمنو ساتل په نظر کښې ونسي، په دغه وخت کښې به تاسو خيال ونه کړئ چې دوى هغه خلک دي کومو چې زمونږ عهدونو ته انجام ورکول خيانت ګڼله او په مونږ يې اعتراض کاوه.

ب: اى مؤمنانو! دوى ستاسو سره د زړه د کومې معاهدې نه کوي بلکې د معاهدې کولو په وخت کښې هم د دوى نيت تاسو ته صاف نه دى، دوى غواړي چې محض د خولو په غورو خبرو باندې تاسو خوشاله او راضي کړي. اما د دوى زړونه ستاسو سره معاهدې نه قبلوي او دا ځکه چې د دوى اکثريت فاسقان دي او فاسقان همدغسې خوى لري.

ج: اى مؤمنانو! ذکر شوي خلک به ولې فاسقان نه وي چې د الله ﷻ د ايتونو په بدل کښې يې ډېرې ناچيزه پيسې اخستي دي، دوى ته الله ﷻ قرآن کريم ورواستاوه چې دنيا او آخرت ورباندې دواړه وګټي مګر دوى هغه ضائع کړ (ايمان يې ورباندې رانهووړ) او په فاني دنيا باندې کلک شوه نو د همدې کبله هم پخپله د الله ﷻ د لارې څخه واووښتل او هم يې ترې نور خلک واړول، واقعاً چې دوى ډېر بدکار وکړ.

د: اى مؤمنانو! مشرکانو ته په بل هيڅ شي غُصه نه ورځي او بل هيڅ شي نه دي په غُصه کړي بې د دې څخه چې تاسو په ايمان باندې مشرف شوي ياست نو په حقيقت کښې د دوى ايمان بد ايسي د همدې کبله يوازې په تاسو کښې نه بلکې د جمله مؤمن په باره کښې نه د خپلولۍ (قوميت) مراعات کوي او نه د عهد او معاهدې.

لنډه دا چې دغه ذکر شوي مشرکان (چې تاسو د دوى د عهدونو څخه برائت او بيزاري اعلانه کړه) تجاوز کوونکي خلک دي او همدا يې عادت دى، نو دوى سره همداسې په کار دي کوم چې تاسو ورسره وکړه.

توضيحات

۱ـ دلته د ﴿عِندَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ﴾ څخه د حديبيې مقام مراد دى، په دې مقام کښې نبي کريم ﷺ د مکې معظمې د قريشو سره او هم د ځلورو عربي قبائلو (بني خزيمه، بني مدلج، بني ضمره، بني الديل) سره معاهدې کړې وې[1].

قريشو خپله معاهده هغه وخت ماته کړه کله چې دوى د بني بکرو سره د بني خزاعه وو په خلاف د وسلې او جنګياليو په ورکړه سره کومک وکړ او دا ځکه چې بني خزاعه د نبي کريم ﷺ حليفان وو

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۲۷۰

او په معاهدو کښې دا تکی هم شامل وه چې یو طرف به هم د بل طرف د حلیفانو په خلاف د چا سره کومک او مرسته نه کوي.

ذکرو شوو معاهدو د هجرت په شپږم کال باندې صورت نیولی وه او قریشو خپله معاهده د هجرت په اتم کال باندې ختمه کړه چې په دغه وخت کښې ذکر شوي ایتونه نه وه نازل شوي.

دا ایتونه د هجرت په نهم کال کښې نازل شوي دي که څه هم قریش په خپل عهد ماتونې باندې پښېمانه شوه او د وخت مشر (ابو سفیان) يې مدینې منورې ته د عهد د تجدید دپاره واستاوه مګر نبي کريم ﷺ ورسره عهد تجدید نه کړ[۱].

او د خپلو حلیفانو (بني خزاعه وو) په مرسته يې د مکې معظمې د قریشو سره جهاد پیل کړ چې په نتیجه کښې د همدغه اتم کال د روژې په میاشت کښې مکه معظمه فتحه شو[۲].

اما د متباقي څلورو قبائلو څخه یوازې بني ضمره او بني مدلج په خپلو عهدونو باندې قائم پاتې شوه او متباقي قبیلې لکه بني الدیل د خپلو عهدونو څخه واووښتې.

نو په همدغه ایت شریف کښې -چې سمدستي د بحث لاندې دی- ذکرو شوو قبائلو ته اشاره ده، نو چا چې عهد مات کړی وه هغوی ته په ﴿ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ ﴾ کښې اشاره ده او څوک چې په عهد باندې ولاړ پاتې وه د هغوی په باره کښې د ﴿ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ ﴾ توصیه وشوه، د دغو دواړو قبیلو د معاهدو نهه میاشتې پاتې وې چې نبي کريم ﷺ يې معاهدې تر نهو میاشتو اوږدې کړې[۳].

"إلاً، ذِمّة" څه معنی؟

۲- د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې د ﴿ إِلًّا ﴾ کلمه د قرابت څخه عبارت ده او د ﴿ ذِمَّةً ﴾ کلمه د عهد معنی ورکوي[۴] خو ځینې علماء کرام وایي[۵] چې ﴿ إِلًّا ﴾ پنځه معناوې لري لکه الله ﷻ، قرابت، ګاونډ، عهد، سوګند. او "ذِمّة" په دریو معناوو کښې استعمالیږي، لکه عهد، آمان، سوګند.

زمونږ په نزد د ﴿ إِلًّا ﴾ کلمه په دې مقام کښې د هغه څرګند حالت څخه عبارت ده چې هر منصف سړی يې احترام واجب ګڼي او هیڅوک ترې انکار نه شي کولی لکه قرابت او سوګند، ځکه چې دغه کلمه په اصل کښې د شغلې او ځلېدلو په معنی سره ده[۶].

---

(۱) تفسير الطبري ج۸ ص۶۶
(۲) سيرت ابن هشام ج۴ ص۱۴۸
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۴۹، تفسير الطبري ج۱۰ ص۸۲
(۴) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۳۸
(۵) زاد المسير ج۳ ص۳۷۲، لسان العرب ج۱۱ ص۲۵، ج۱۲ ص۲۲۱
(۶) مفردات الراغب ص۱۶

او د ﴿ذِمَّةً﴾ کلمه د هغه حالت څخه عبارت ده چې د هغه حالت په ضائع کولو باندې سړي ته ملامته او بدنامي راجع کېږي ځکه چې دا د "ذمام" څخه اخستله شوې ده او ذمام بدی او ملامتی ته ویل کېږي[1].

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! که په تاسو باندې د مشرکانو وسه ورسېږي نو دوی به د هیڅ شي احترام ونه کړي، نه به دربانديې د قرابت او عهدونو په خاطر صرفه وکړي او نه د سوګندونو او ګواندیتوب په خاطر، په دغه وخت کښې به نه خپلې بدنامی ته وګوري او نه ملامتی او ګوت نیونې ته، نو د دغسې خلکو سره ستاسو د عهدونو باقي پاتې کېدل څه ارزښت لري؟

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دغو ایتونو کښې ذکرې شوې دواړه کلمې دوه ځله نازلې شوې دي؟

مونږ وايو چې ـوالله ﷻ اعلمـ: د ﴿لَا يَرْقُبُواْ فِيكُمْ إِلاًّ وَلَا ذِمَّةً﴾ په نزول کښې مطلب دا دی چې مسلمانانو ته قناعت ورکړي چې ستاسو او د دغو مشرکانو ترمنځ د عهدونو ادامه امکان نه لري، او د ﴿لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَلَا ذِمَّةً﴾ په نزول کښې د همدغه مطلب وجهې ته اشاره شوې ده چې ستاسو په باره کښې مشرکان ځکه په هیڅ شي باندې ډیل نه دي چې تاسو مؤمنانو یاست او هغوی ته ایمان لوی جنایت ښکاري.

یادونه

که څوک غواړي چې د مشرکانو هغه ظلمونه او نادودې ولولي کومې چې د تاریخ په اوږدو کښې د دوی د پلوه په مؤمنانو باندې اجراء شوي دي نو ځینو اوږدو تفاسیرو[2] ته دې مراجعه وکړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د ﴿ٱشْتَرَوْاْ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً﴾ د جملې څخه معلومېږي چې د ﴿ٱشْتَرَوْاْ﴾ ضمیر اهل الکتابو ته راجع دی ځکه چې همدوی د الله ﷻ د ایتونو په تحریف باندې پیسې اخستې، لکه چې فرمایي ﴿وَلَا تَشْتَرُواْ بِـَٔايَـٰتِى ثَمَنًا قَلِيلاً﴾ [البقرة: ۴۱] او زما په ایتونو باندې ناچیزه پیسې مه اخلئ. حال دا چې دغه ډول معنی په دې مقام کښې زړه ته نه لوېږي ځکه چې بحث په مشرکانو کښې روان دی؟

مونږ وايو چې: ټول کافران په دې معنی د الله ﷻ په ایتونو باندې د ناچیزه پیسو اخستونکي ګڼل کېږي چې دوی فاني دنیا اوناچیزه پیسې غوره کړې او د الله ﷻ ایتونو ته يې شا کړه چې دوی

(۱) مفردات الراغب ص۱۸۳
(۲) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۰۸

ته نبي کريم ﷺ راورې وه او د دوی په امکان کښې وه چې عقيده او عمل يې ورباندې وکړي، په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده[١].

په دې باندې علاوه څينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې ابو سفيان (چې په هغه وخت کښې د رضي الله عنه' لايق نه وه ګرځېدلی) اعرابو ته دوډۍ (ميلمستيا) وکړه او په دې باندې يې راضي کړه چې د نبي کريم ﷺ سره خپل عهدونه مات کړي[٢].

نو په دې تقدير به ﴿ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾ د همدغې دوډۍ (ميلمستيا) څخه عبارت وي. مګر مونږ ته لومړنۍ معنی په زړه پورې ښکاري.

﴿ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ ٱلْءَايَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيْمَـٰنَهُم مِّنۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُواْ فِى دِينِكُمْ فَقَـٰتِلُوٓاْ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ۙ إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَـٰنَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ ﴿١٢﴾ أَلَا تُقَـٰتِلُونَ قَوْمًا نَّكَثُوٓاْ أَيْمَـٰنَهُمْ وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ أَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ فَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَوْهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ ﴾

[١١] نو که دوی (د شرک څخه) توبه وکړه او لمونځونه يې ودرول او زکاتونه يې ورکړه (د شريعت د تعميل التزام يې وکړ) نو (په دغه صورت کښې دوی) په دين (اسلام) کښې ستاسو وروڼه دي، او مونږ خپل ايتونه (ارشادات) ناپوهه قوم ته بيا-بيا واضحه کوو (شايد چې پوه شي).

[١٢] او که دوی د خپلو عهدونو څخه وروسته خپل سوګندونه مات کړه (ماتولو ته يې ادامه ورکړه) او ستاسو په دين کښې يې عيبونه واچول (په خپل کفر باندې کلک شوه) نو تاسو (د دوی) د کفر د مشرانو سره وسلوال جهاد پيل کړئ (ځکه چې) دوی لره (په واقع کښې) هيڅ عهد (سوګند) نشته (فقط په خوله باندې د عهد او سوګند نومونه اخلي. د دې دپاره ورسره جهاد وکړئ) شايد چې دوی (د خپلې کړنلارې څخه) منعه شي (او په ايمان مشرف شي).

[١٣] (ای مؤمنانو) ايا تاسو د داسې قوم سره وسلوال جهاد نه کوئ چې دوی خپل عهدونه مات کړي دي او دوی د الله ﷻ پيغمبر ته (د خپل ټاټوبي څخه) د ويستلو قصد کړی وه، حال دا چې همدوی اول ځل په تاسو باندې جنګ پيل کړی وه؟

ايا تاسو د دوی څخه ډارېږئ؟ نو الله ﷻ ښه مستحق دی چې تاسو ترې وډار شئ که تاسو (رښتياني) مؤمنان ياست (نو دا کار وکړئ).

(١) في ظلال القرآن ج٣ ص١٦٠٦
(٢) تفسير البغوي ج٢ ص٢٧١

ارتباط

کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه اعتراض جواب شو کوم چې د عهدونو د برائت د اعلان څخه د چا په ذهن کښې تاوېده راتاوېده، نو په دې ایتونو کښې د خبرو مخ بېرته اصل مضمون ته ورواړولی شو چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! کله چې څلور میاشتې تېرې شوې البته هغه څلور میاشتې چې تاسو پکښې ټولو مشرکانو ته ازادي ورکړې ده چې د خپلو خانونو په هکله ښه پوره سوچ وکړي نو بیا په مشرکانو باندې د هیڅ شي درېغ مه کوئ څکه چې تاسو ورته اعلان کړی دی او خپل دریغ مو ورته په ډاګه کړی دی، هیڅوک درباندې اعتراض نه شي کولی چې مشرکان مو په غافلانه توګه ونیول او د حملې لاندې مو واقع کړه.

نو که مشرکان د شرک څخه توبه تائب شوه او د لمانځه او زکات التزام یې وکړه نو په دې باندې علاوه چې لارې یې خوشې کړئ په دغه وخت کښې دوی ستاسو دیني ورونه ګرځي نو د ورونو په نظر ورته وګورئ، نه د دښمنانو په نظر، او پخوانۍ بدې خاطرې به یې ټولې د زړونو څخه وباسی او کینه او عداوت به ورسره ختموئ.

۲ـ ای پیغمبره! وګوره مونږ خپل ایتونه او احکام په څومره واضحه توګه د ناپوهه قوم دپاره بیانوو خو د دې سره-سره دوی د اعتراض څخه لاس نه اخلي.

هو! که ذکرو شوو مشرکانو د څلورو میاشتو څخه وروسته خپل سوګندونه مات کړه او د عهد کولو څخه وروسته یې خپل د عهدماتونې ته ادامه ورکړه او ستاسو په دین باندې یې د عیب ګوتې کښېنودې چې ستاسو د ناقص دین دپاره مونږ خپل کامل دین (شرکي دین) نه پرېږدو، نو تاسو پوه شئ چې دوی په دغه وخت کښې د کفر مشران ګڼل کېږي په تاسو باندې د دغو کفري مشرانو سره وسلوال جهاد فرض دی ترڅو د کفر مشران د منځه بوزئ او د کفر بنیاد وباسئ.

۳ـ ای مؤمنانو! تاسو څکه دا کار وکړئ چې دوی لره په واقع کښې هیڅ عهد او سوګند پاتې نه دی چې د یو پلوه یې پخپله ټول عهدونه مات کړي دي او د بله پلوه تاسو هم د هغوی د عهدونو بې اعتباري اعلانه کړې ده نو د جنګ څخه په غیر بله لاره پاتې نه ده، تاسو ورسره په ښه قوت جنګ وکړئ شاید چې دوی د شرکیاتو او کفریاتو څخه لاس واخلي.

۴ـ ای مؤمنانو! ایا تاسو به د داسې قوم سره هم وسلوال جهاد نه کوئ چې هغوی لاندې خاصیتونه لري:

الف: یو خاصیت یې دا دی چې خپل عهدونه یې ستاسو د اعلان څخه لا وړاندې د پښو لاندې کړي وه او د اعلان د مودې د پوره کېدلو څخه وروسته یې هم ادامه ورکړه.

ب: بل خاصیت یې دا دی چې په همدغو مشرکانو کښې داسې مشرکان تېر شوي دي چې د الله ﷻ

پیغمبر ﷺ ته یې قصد کړی وه چې د خپل د ټاټوبي څخه یې په دائمي توګه وباسئ، مګر دا ببله خبره ده چې الله ﷻ په هغه باندې فضل وکړ او خپل ټاټوبی (مکه معظمه) یې ورته فتحه کړ.

نو که بالفرض موجوده مشرکان د پخوانیو مشرکانو په څېر د قوت خاوندان وی او په مکه معظمه باندې یې تسلط درلودی نو دوی به هم د پیغمبر ﷺ په ویستلو باندې دریغ نه وی کړی.

په دې باندې علاوه، موجوده مشرکان د پخوانیو مشرکانو په کړنلاره باندې راضي دي چې د پیغمبر ﷺ ویستل یې ډېر ښه کار کړی دی او آفرین ورباندې وایي.

ج: دریم خاصیت یې دا دی چې په هره زمانه او هر وخت کښې جنګ همدوی پیل کړی دی، د بعثت په اولو وختو کښې وهل او زورول او هم وژل او شړل د همدوی د پلوه شروع شوي دي، د بدر وادي ته همدوی د جنګ دپاره درغلي وه، که نه نو قافله خو د حملې څخه بچ شوې وه په کار وه چې دوی هم بېرته ستانه شوي وی او د بدر وادي ته نه وی ورغلي.

د احد او د خندق په غزاګانو کښې همدوی په تاسو باندې لښکر کشي کړې وه او بالآخره د عهدونو ماتولو هم د همدوی د پلوه صورت نیولی دی او داسې نور.

۵_ نو ای مؤمنانو! چې تاسو د دغو خاصیتونو سره-سره په مشرکانو باندې جنګ نه پیل کوئ نو دا پوښتنه پیدا کېږي چې ایا تاسو د مشرکانو څخه ډارېږئ؟

که بالفرض د جنګ د پیل کولو مانع ډار وي نو ډېره ښه دا ده چې د الله ﷻ څخه وډار شئ چې د ډار مستحق دی او هر شی د ده ﷻ په قبضه کښې دی، د خپلو ځانونو سره دا خطر ولرئ که د مشرکانو سره هغه جنګ پیل نه کړئ کوم چې په تاسو باندې فرض ګرځېدلی دی چې الله ﷻ به مو د خپل غضب سره مخامخ کړي.

۶_ ای مؤمنانو! که تاسو واقعي مؤمنان یاست نو په ذکر شوي مضمون باندې د زړونو د کومې باور وکړئ. یا په بل عبارت: خپل باور کولو ته د زړه د کومې ادامه ورکړې.

توضیحات

۱_ د ایت شریف دغه جمله ﴿ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ وراندې په [التوبة:۵] ایت کښې هم تېره شوې ده، نو کوم تحقیق چې پکښې هلته شوی وه په کار دی چې عین تحقیق دلته هم د نظره ونه غورزولی شي.

ذکره شوې شرطیه جمله یوازې په جزائیه جمله کښې فرق لري چې هلته ﴿ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ﴾ نازله شوې وه او دلته د ﴿ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ ﴾ نازله شوې ده، چې مشرکانو ته په دې مقام کښې د ایمان د راوړلو ترغیب د هغه مقام څخه زیات دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! د څلورو میاشتو د تېرېدلو څخه وروسته د مشرکانو سره ذکر شوي څلور کارونه (وژل، بندي کول، محاصره کول، د څارنې لاندې نیول) وکړئ

مگر که توبه تائب شوه او د لمانځه او زکات التزام یې وکړ نو بیا علاوه په دې چې لاره یې خوشې کړئ ستاسو دیني ورونه هم ګرځي، کوم حقوق چې تاسو لرئ عین حقوق هغوی هم درلودلی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د وړاندې څخه په هغو مشرکانو کښې بحث راروان دی چې عهدونه یې مات کړي وه حال دا چې د ﴿ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيْمَـٰنَهُم ﴾ د جملې څخه معلومیږي چې دلته هغه مشرکان مطلب دي چې هغوی عهدونه تازه مات کړي وي.

په دې باندې علاوه، په عین ایت کښې دا جمله ﴿ إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَـٰنَ لَهُمْ ﴾ هم نازله شوې ده چې مشرکان بالکل عهد نه لري؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا مات شوی عهد بیا د دوهم ځل دپاره ماتېدی شي؟ ایاهغه چاته (چې بالکل عهد ونه لري) د دې خبرې نسبت صحت لري چې دوی خپل عهد تازه مات کړ؟

مونږ وایو چې: دلته د ﴿ وَإِن نَّكَثُوٓاْ أَيْمَـٰنَهُم ﴾ معنی دا ده چې د خپل عهد ماتوالي ته ادامه ورکړي. د دې نظیر دا دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ ﴾ [النساء:۱۳۶] یعنې: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خپل ایمان ته ادامه ورکړئ.

په دې باندې علاوه د ﴿ إِنَّهُمْ لَآ أَيْمَـٰنَ لَهُمْ ﴾ معنی دا ده چې دوی په حقیقت کښې عهد نه لري، د دوی عهد فقط په خولو باندې دی او زړونو ته یې نه دی ښکته شوی، لکه چې ﴿ يُرْضُونَكُم بِأَفْوَٰهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ ﴾ [التوبة:۸] نژدې جمله وړباندې دلالت کوي.

"أئِمَّةُ الْكُفْرِ" څوک دي؟

۳_ په دې مقام کښې مفسرین کرام ټول متفق دي چې د ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ د کلمې څخه د کفر مشران مراد دي، اما په دې کښې اختلاف لري چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې د ذکر شوې کلمې څخه د کافرانو کومه یوه ډله مطلب ده نو:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ د اهل الذمه وو څخه عبارت دي او د عهد څخه د ذمیتوب عهد مراد دی[1]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که اهل الذمه وو خپل د ذمیتوب عهد مات کړ نو جهاد ورسره پیل کړئ.

ب: ځینې وایي چې د ﴿ أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ ﴾ لقب مرتدانو ته ورکړی شوی وه او د عهد څخه په اسلام باندې د مشرف کېدلو عهد مطلب دی[2]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که د اسلام څخه څوک مرتد شوه جهاد ورسره وکړئ.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۸۵

(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۲۳

مګر دغه دواړه تفسیرونه چندان د منلو وړ نه دي ځکه چې ټول بحث په مشرکانو کښې راروان دی، او په دغسې تفسیرونو سره د قرآن کریم د مضامینو لړۍ پرې کېږي.

ج: د ځینو نظر دا دی چې د کفر د مشرۍ لقب په هغه وخت کښې قریشو ته ورکړی شوی وه، او د عهد ځخه د حدیبیه د مقام عهد مطلب دی[۱].

دا تفسیر هم چندان زړه ته نه لوېږي ځکه چې دا ایتونه د هجرت په نهم کال باندې نازل شوي دي[۲] او د قریشي مشرانو جرړه د هجرت په اتم کال باندې وتلې وه البته کله چې مکه معظمه فتحه شوه. نو امکان لري چې د قریشو په ذکر سره به د ایت شریف تفسیر مطلب نه وي بلکې محض یوه مصداق ته به یې اشاره شوې وي او په مصداق کښې خو ضرور نه ده چې هرومرو دې د ایت د نزول ځخه وروسته واقع شي، ځکه چې سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې حتی د شان نزول اطلاق هم کاوه[۳].

د: د ځینو علماوو کرامو[۴] په نظر ﴿أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ﴾ د هغو مشرکانو ځخه عبارت دی په کومو کښې چې د سورت د پیل ځخه بحث راروان دی او کومو چې عهدونه کړي وه او خو عملاً یې مات کړي وه او بالآخره کوم چې د مکې معظمې په چارچاپېره (په ټول حجاز کښې) اوسېدل او کومو ته چې د حج په موقع د علي ﷺ په خوله د عهدونو د ختم اعلان اورولی شوی وه، او هم ځلور میاشتې ازادي ورکړه شوی وه.

سوال جواب

۴ـ زمونږ په نزد همدغه ځلورم تفسیر غوره ښکاري مګر په دې تفسیر باندې لاندې یو اعتراض د سړي ذهن ته ورځي، هغه دا چې:

الله ﷻ د ﴿أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ﴾ سره د قتال په وجوهو کښې دا هم فرمایلي دي چې دوی نبي کریم ﷺ هجرت ته مجبور کړی دی او په جنګ باندې لومړی پیل همدوی کړی دی ﴿وَهَمُّواْ بِإِخْرَاجِ ٱلرَّسُولِ وَهُم بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾؛ نو پوښتنه دا ده چې دغه دواړه کارونه خو قریشو کړې وه نو په کار دي چې ﴿أَئِمَّةَ ٱلْكُفْرِ﴾ ځخه همدوی مراد کړی شي.

مونږ وایو چې: د دغو وجوهو په ذکر کښې ـ والله ﷻ اعلم ـ دا مطلب نه دی چې دا کارونه شخصاً همدوی کړي وه بلکې مطلب دا دی چې په مشرکانو کښې دغسې خلک هم تېر شوي دي چې دا-دا کارونه یې کړي دي او موجوده مشرکان د هغوی په قدم باندې روان دي او د هغوی په تګلاره باندې آفرین وایي، که بالفرض دوی د هغوی په ځای وی نو دوی به هم پرې دریغ نه وی کړی.

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۸۹
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۲۶۶
(۳) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
(۴) المحرر الوجیز ج۸ ص۱۴۱

د دې ډول اطلاق يو نظير د [البقرة:۷۲_۹۱] ايتونو لاندې ښه پوره څرګـل شوي دي چې د يهودانو پيغمبر وژنه هغو يهودانو ته منسوبه شوې ده کومو چې د نبي کريم ﷺ په حيات کښې ژوند کاوه او مستقيمًا يې پيغمبران عليهم‌السلام نه وو وژلي.

په ياد ولرئ!

۵_ په ياد ولرئ چې مونږ څلورم تفسير په دې معنی نه دی غوره کړی چې همغوي پورې اختصاص ورکوو بلکې په دې معنی مونږ ته غوره ښکاري چې په عبارة النص سره ترې همغوی مراد دي، اما د مفهوم د عموم په اعتبار سره او د اشارة النص په لحاظ سره خو د قيامت د ورځې پورې ټولو هغو کفارو ته شامل دی کوم چې عهدونه ماتوي او د اسلام په دين باندې طعن او لعن وايي، العياذ بالله.

نو په هره زمانه کښې په اسلامي حکومتونو باندې فرض ده چې د دغسې کافرانو سره وسلوال جهاد پيل کړي او د مارانو په شان يې سرونه وټکوي.

﴿ قَٰتِلُوهُمۡ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ وَيُخۡزِهِمۡ وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذۡهِبۡ غَيۡظَ قُلُوبِهِمۡۗ وَيَتُوبُ ٱللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾ أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تُتۡرَكُواْ وَلَمَّا يَعۡلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمۡ وَلَمۡ يَتَّخِذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَا رَسُولِهِۦ وَلَا ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَلِيجَةٗۚ وَٱللَّهُ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۴] (ای مؤمنانو!) د مشرکانو سره جنګ وکړئ ترڅو الله ﷻ دوی ته ستاسو په لاس باندې عذاب ورکړي او (ستاسو په لاس باندې) يې رسوا کړي او (ترڅو) الله ﷻ تاسو ته په دوی باندې نصرت درکړي او (ترڅو) الله ﷻ د مؤمن قوم زړونو ته شفا ورکړي (زړونه يې پرې يخ شي).

[۱۵] او (ترڅو) الله ﷻ د مؤمنانو د زړونو غُصه لرې (سړه) کړي.

او الله ﷻ په هغه چا باندې په رحمت سره رجوع کوي چې اراده يې ورته وشي (او د توبې توفيق ورکوي نو څه لرې نه ده چې دوی ته هم د توبې توفيق ورکړي)، او الله ﷻ پوه (دی او هم) د حکمت څښتن دی.

[۱۶] (ای مؤمنانو!) ايا تاسو ګومان کوئ چې (په خپل حال به) پرېښودلی شئ، حال دا چې الله ﷻ به ستاسو د جملې څخه هغه کسان نه وي معلوم کړي چې (د الله ﷻ په لاره کښې) جهاد کوي او نه يې د الله ﷻ او نه د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ او (بالآخره) نه يې د مؤمنانو څخه په غير (کوم کافر) راز دار (دوست) نيولی وي (دا ډول معلومات په جهاد سره صورت نيسي).

او الله ﷻ په هغه څه باندې خبر دار دی چې تاسو يې کوئ.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې مؤمنانو ته د مشرکانو سره په وسلوال جهاد باندې امر کړی شوی وه او د جهاد څخه ترغيبات او ترهيبات بيان کړی شوي وه، په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقيب شوی دی او د جهاد څخه نور مرغبات او مرهبات بيان شوي دي چې حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! الله ﷻ په دې باندې قادر دی چې په مشرکانو باندې کومه اسماني بلا (آفت) نازله کړي او په ساعت گړي کښې يې بنياد وباسي او پوپنا يې کړي، مگر دا ډول معامله نه تاسو ته په گټه تماميږي او نه کافرانو ته، بلکې دا ډول هلاکول د حکمت څخه خالي دي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې تفصيل ته متوجه شئ:

۱ـ ای مؤمنانو! د کفارو سره جنگ وکړئ ترڅو الله ﷻ په اسماني آفت باندې نه بلکې ستاسو په لاس باندې دوی تعذيب کړي، چې تاسو د جهاد تکاليف وگالئ او د اجرونو خاوندان شئ او يا لا د شهادت په لوړه درجه باندې بريالي شئ.

۲ـ د دې دپاره چې الله ﷻ هغوی په دنيا کښې شرمنده کړي او د خجالت سره مخامخ شي، که الله ﷻ ستاسو په لاس باندې دا کار انجام نه کړي نو دوی به په کامله توگه د رسوايئ او خړ سترگی سره مخامخ نه شي.

۳ـ د دې دپاره چې الله ﷻ تاسو ته په دوی باندې فتحه درکړي او دا سر لوړي هم ستاسو په برخه شي، که نه نو د فتحې د لوی نعمت څخه به تاسو محروم پاتې شئ.

۴ـ ترڅو په مشرکانو باندې د مؤمنانو زړه په عمومي توگه او د هغه مؤمنانو چې د دوی د لاسه يې عذابونه او مصيبتونه گاللي دي په خاصه توگه يخ شي او د زړه تناکې يې پرې وچوي او بالآخره د دوی د زړونو پرهرونه پرې روغ او دارو درمل شي.

۵ـ ترڅو د مؤمنانو د زړونو غُصې وربانديې سړې شي او زړونه يې وربانديې يخ شي.

۶ـ بالآخره په مشرکانو کښې د داسې خلکو د موندهٔ کېدلو احتمال هم شته چې په ايمان باندې مشرف او د کفرياتو څخه توبه تائب شي، نو که بالفرض الله ﷻ دوی په اسماني تعذيب باندې د يوه لحظه کښې پوپنا شي.

منځه يوسي نو بيا به يوه ته هم د توبه ويستلو موقع په لاس ورنه شي او د عاديانو په شان به ټول په يوه لحظه کښې پوپنا شي.

۷ـ ای مؤمنانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې الله ﷻ په هر شي باندې پوهېږي، د هرچا گټه او تاوان ورته معلوم دی او برسېره په دې د حکمت څښتن هم دی چې په هرکار کښې يې بې شماره حکمتونه مرموز دي.

۸ـ ای مؤمنانو! په دې ټولو باندې علاوه، ايا تاسو خيال کوئ چې تاسو به په خپل حال باندې پرېښودلی شئ حال دا چې د امتحان لاندې به نه وئ واقع کړی شوي ترڅو الله ﷻ ستاسو څخه

لاندې کسان (یوه ډله د بلې څخه) جدا کړي:

الف: ترڅو الله ﷻ هغه کسان معلوم کړي چې د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کوي او تکالیف او مشقات ګالي او هغه کسان هم جدا کړي چې په همدغې لاره کښې سستي او تنبلي کوي.

ب: ترڅو الله ﷻ هغه ډله هم معلومه کړي چې نه د الله ﷻ او نه د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ او بالآخره نه د مؤمنانو څخه په غیر بل خاص ملګري او راز دار نیسي او هغه ډله هم چې هغه په همدغسې مرض باندې اخته وي (د کفارو څخه خاص خاص انډیوالان لري).

۹_ ای مؤمنانو! الله ﷻ ته ستاسو ټول کړه وړه په ډاګه دي او په ټولو اعمالو باندې مو خبردار دی او ستاسو هیڅ یو شی ترې پټ نه دی.

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلِيجَةً ﴾ کلمه اصلاً د ولوج څخه اخستې شوې ده. ولوج د دخول (ننوتلو) معنی ورکوي. او ﴿ وَلِيجَةً ﴾ د هغه چا نوم دی چې سړی ورباندې پوره اعتماد وکړي خو د ده د اهل څخه نه وي[1].

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېژي چې ترهغه به الله ﷻ مؤمنان په خپل حال باندې پرېنږدي ترڅو معلومه کړي چې فلانی مؤمن د کافرانو څخه پټ انډیوال (او راز دار) نیسي او فلانی یې نه نیسي ترڅو په همدغه معیار باندې ورته جزا او سزا وټاکي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د هرچا اخلاص او کم اخلاصي خو الله ﷻ ته آن په ازل کښې معلومه ده نو په امتحان باندې په ځرګندولو کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو: په امتحان باندې ځرګندونه د دې دپاره نه ده چې الله ﷻ خپل ځان ته نوي معلومات حاصلول غواړي ، پر اعتراض وارد شي، بلکې دا د دې دپاره ده چې بندګانو ته هم (هر چاته) د خپلو نېکو کارونو او یا د بدو کارونو معیار او اندازه ځرګنده شي.

که بالفرض الله ﷻ په خپل علم باندې اکتفاء کړې وی او انسانان یې د امتحان لاندې نه وی واقع کړي نو ضرور به د اجرونو خاوندانو نور زیات اجرونه غوښتي او د سزاګانو خاوندانو به د سزا په ونډه باندې قناعت نه کولی.

یادونه

۳_ که څوک غواړي چې د ﴿ وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ مِنكُمْ ﴾ په هکله او د الله ﷻ د ازلي او ابدي علم په باره کښې نور معلومات ترلاسه کړي نو د [البقرة:۱۴۳] ایت شریف توضیحاتو ته دې مراجعه وکړي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۶۹

﴿مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُوا مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ شَٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ وَفِى ٱلنَّارِ هُمْ خَٰلِدُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَأَقَامَ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَى ٱلزَّكَوٰةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا ٱللَّهَ ۖ فَعَسَىٰٓ أُو۟لَٰٓئِكَ أَن يَكُونُوا۟ مِنَ ٱلْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾﴾

[١٧] مشرکانو ته لايقه نه ده چې د الله ﷻ جوماتونه (خصوصًا المسجد الحرام) په داسې حال اباد کړي چې (دوی) په خپلو ځانونو باندې په کفر سره شهادت ورکوونکي (اقرار کوونکي) دي. همدغه کسان (چې دي) عملونه يې (د الله ﷻ په نزد) باطل دی او په اور کښې به دوی هميشه وي.

[١٨] يقينًا د الله ﷻ جوماتونه (خصوصًا المسجد الحرام) هغه څوک اباد وي چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې يې (په رښتيانيو معناوو کښې) ايمان راوړی وي او (د پيغمبر ﷺ د هداياتو مطابق) لمونځ دروي او زکات ورکوي او (بالآخره) نه ډاريږي مګر د الله ﷻ څخه، نو اميد دی (اميد دې وکړي) چې دغه کسان به د لارې موندونکو څخه وګرځي (او څوک چې دغه صفات نه لري نو هغوی د جوماتونو د آبادولو لياقت نه لري).

ارتباطونه

١ـ کوم څلور فقيرئيز اعلان چې د احاديثو کتابونو[١] روايت کړی دی او مونږ د [التوبة:٣] ايت لاندې مشرح ذکر کړی دی د همدغه اعلان يوه فقره ـچې عهدونو پورې يې تعلق درلودـ په وړاندېنيو ايتونو کښې وڅېړله شوه او متباقي درې فقرې يې په دغو ايتونو کښې د بحث لاندې اچولې شوې دي، متباقي فقرې دا دي:

الف: هيڅوک به بربنډ طواف نه کوي (دا ډول عبادت ممنوع دی).

ب: په راتلونکي کښې به مشرک سړی حج ته نه راځي.

ج: جنت ته نه داخلېږي مګر مؤمن، مشرکانو ته د همېشه دپاره اور تاکلی شوی دی.

٢ـ په دې ايتونو کښې هغه اعتراض جواب شوی دی کوم چې د وړاندېنيو ايتونو څخه د معاندينو ذهن ته ورتله. هغه دا چې مشرکانو خو د کعبې شريفې ترميم کاوه او په عبادت سره يې آباده ساتله نو په کار دی چې دوی د حج څخه نه وی منعه کړی شوي، د جواب حاصل داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

١ـ ای پيغمبره! که بالفرض مشرکان په تاسو باندې اعتراض وکړي چې د المسجد الحرام زيارت کوونکي ولې د زيارت څخه منعه کوئ؟ حال دا چې هغوی خو نور څه نه کوي فقط په خپلو عبادتونو

[١] جامع الترمذي ج٢ ص ١٤٠

باندې د المسجد الحرام معنوي تعمير كوي، او تر نن ورځې پورې يې د المسجد الحرام بلكې د كعبې شريفې كوټه وخت په وخت تعمېره كړې ده، ايا د دغسې خلكو منعه كول جائز كار دى؟
په دې باندې علاوه، كوم اعتراض به چې تاسو په مكيانو باندې كاوه (چې مؤمنان د المسجد الحرام څخه منعه كوي) عين همغه اعتراض نن په تاسو باندې وارد دى چې عبادت كوونكي او طواف كوونكي مو د آينده دپاره د حرم شريف څخه منعه كړه او په لاشعوري توګه مو د كعبې شريفې د بنياد ويستلو اساس كېښود.
۲ـ نو تاسو دوى ته جواب وركړئ چې تر اوسه پورې چې مشركانو د كعبې شريفې او حرم شريف په واكدارۍ باندې قبضه لګولې وه دا يوه ناجائزه قبضه وه، او دا ځكه چې:
مشركانو هيڅ حق نه درلود او نه په راتلونكي كښې حق لري چې د المسجد الحرام د شاوخوا ظاهري يا معنوي تعمير وكړي، دوى خو د يو پلوه په خپلو ځانونو باندې د كفر او شرك شاهدي وايي چې بوت ته سجدې كوي او حتى په تلبيه كښې د الله ﷻ سره په شريك درولو باندې صراحت كوي، او د بله پلوه خپل ځانونه تعمير كوونكي او متوليان ګڼي.
كه بالفرض دوى رښتيا متوليان وي نو نه به يې شركياتو ته لاس اچولى وى او نه به يې په ځانونو باندې د كفر شهادت وركړى وى، ځكه چې د كعبې شريفې د بنياد ډېره خو د الله ﷻ په توحيد باندې اېښودلې شوې ده.
۳ـ لنډه دا چې معنوي تعمير د دوى دپلوه صورت نه شي نيولى ځكه چې عبادت يې عبادت نه دى بلكې كفر دى او ظاهري تعمير يې تر اوسه پورې په ناحقه د قبضې لاندې راوستلى وه.
هو! كوم نيك كارونه چې دوى تر سره كړي دي لكه حجاجوته اوبه وركول، هغو هم مقبوليت د لاسه وركړى دى چې بې ايمانه نېك عمل د الله ﷻ په نزد څه ارزښت نه لري، دغسې بې روحه نېك اعمال د الله ﷻ په نزد ضائع دي او خاوندان يې په اور كښې همېشه اوسېدونكي دي.
۴ـ اى پيغمبره! يقيناً د الله ﷻ د جوماتونو عموماً او د حرم شريف خصوصاً تعمير كوونكي هغه كسان كېدلى شي كوم چې په درستو معناوو كښې په الله ﷻ او په ورځ اخرت ايمان لري او په ورستنۍ ورځ باندې عقيده لري او هم لمونځونه دروي او زكاتونه وركوي او بالآخره د الله ﷻ څخه په غير د بل چا څخه نه ډارېږي، دوى پوخ ايمان لري چې د بوتانو د لاسه هيڅ پوره نه دي او هرڅه د الله ﷻ په واك او اختيار كښې دي، نو دغسې خلك همدوى اميدوار دي چې د هدايت موندونكې ډلې څخه وګرځي او وخت په وخت حقه لاره وروښودله شي او پوره توفيق وركړى شي.

توضيحات

۱ـ كه څوك وايي چې: د كعبې شريفې شاوخوا او چارچاپېره خو ټول يو جومات دى نو په څه منظور ترې په جمعي ﴿ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ سره تعبير وكړى شو؟
مونږ وايو چې:

الف: دغه جومات د ټولو جوماتونو امام دی[١] نو څرنګه چې په دغه جومات کښې مشرکان د واکدارۍ حق نه لري، واکداري پکښې يوازې د مؤمنانو حق دی همدانګه د دنيا په ټولو جوماتو کښې واکداري په مؤمنانو پورې مختصه ده او بايد همدوی يې تعمير او ترميم وکړي.

ب: د ذکر شوي جومات څلور واړه طرفونه (هر يو) بيل-بيل جومات دی[٢] ځکه چې کعبه شريفه يې په منځکښې موقعيت لري او د هر طرف د قبلې جهت جدا جدا دی، ته به وايې چې دغه جومات څلور جوماتونه دي، اما د ذکر شوي جومات څخه په غير د نورو جوماتونو ټولو طرفونه جوماتونه دي خو د قبلې جهت يې متحد دی نو په يوه جومات باندې د متعددو جوماتونو اطلاق نه کېږي.

ج: په دې ټولو باندې علاوه، دا هم څه لرې نه ده چې د ﴿ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ څخه يوازې المسجد الحرام مراد نه وي بلکې د دنيا ټول جوماتونه مطلب وي[٣]. نو د معنى حاصل به يې داسې شي چې: د ټولو جوماتونو د ابادۍ او واکدارۍ استحقاق په مؤمنانو پورې اختصاص لري نو د المسجد الحرام واکداري او ابادي خو په اوله درجه کښې د همدوی استحقاق دی.

په دې تقدير باندې د ﴿ مَسَـٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه په خپلې حقيقي (جمعې) معنى باندې اخستله کېږي.

ايا په خپلو ځانونو باندې د کفر شاهدي؟

٢ـ مفسرين کرام دغه کلمات: ﴿ شَـٰهِدِينَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِم بِٱلْكُفْرِ ﴾ په لاندې دولونو سره تفسير کړي دي:

الف: که څه هم مشرکانو خپلو ځانونو ته د کافر لقب نه ورکاوه مګر د دوی عادت وه چې کله به يې د کعبې شريفې څخه د طواف هره يوه دوره تمامه کړه نو هغو بوتانو ته به يې سجدې کولې کوم چې دوی هملته نصب کړي وه[٤].

او يا په بل عبارت: که دوی په خپلو ځانونو باندې قولاً د کفر شهادت نه ورکاوه نو عملاً خو هر يوه په خپل ځان شاهدي ورکوله.

ب: کله به چې د هر يوه مشرک څخه پوښتنه وشوه چې ته څوک يې؟ نو هغه به جواب ورکړ چې زه مشرک يم[٥]. دا د دوی په کفر باندې شاهدي وه خو دوی ته شرک کفر نه ښکارېده. همدارنګه که د يهودي يا نصراني څخه پوښتنه وشي نو هغه په خپل ځان باندې د کفر شاهدي ورکوي چې زه يهودي او يا زه نصراني يم، خو دغه مسلک ورته کفر نه ښکاري.

مونږ ته په خپلو ځانونو باندې په کفر باندې قولي شاهدي دا هم برېښي چې دوی به په تلبيه کښې

---

(١) تفسير القرطبي ج٨ ص٨٩

(٢) تفسير ابي السعود ج٤ ص٥٠

(٣) تفسير المظهري ج٤ ص١٤٦

(٤) تفسير القرطبي ج٨ ص٨٩، تفسير البغوي ج٢ ص٢٧٤

(٥) تفسير البغوي ج٣ ص٢٧٤

ویلي چې: "لَبَّيْكَ لا شَرِيكَ لَكَ إِلاَّ شَرِيكًا هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ"[۱] یعنې ای ربه! زه په طاعت باندې تاته ولاړ یم ته شریک نه لرې مګر داسې شریک لرې چې هغه ستا شریک دی، ته د هغه مالک یې او د هغه شي هم مالک یې چې د هغه په ملکیت کښې دی.

عمره او عمارة څه معنی؟

۳_ په ﴿ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ يَعْمُرُ ﴾ کلمه د اشتقاق په اعتبار سره لاندې درې احتماله لري[۲]:

الف: یا د "عُمْرَةً" څخه اخستله شوې ده چې د زیارت معنی ورکوي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د الله ﷻ د جوماتونو زیارت کول او هلته ورتلل د مؤمنانو کار دی، نه د مشرکانو او کافرانو.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ»[۳] یعنې: هرڅوک چې د سبا د پلوه جومات ته لاړ شي او یا د ببګاه د طرفه، الله ﷻ به ده ته د جنت مېلمستیا تیاره کړي هر سبا او هر ببګا.

ب: یا د "عمارةً" څخه اشتقاقه شوې ده کوم چې د ابادولو معنی ورکوي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د جوماتونو ابادول (برابره خبره ده چې ظاهري آبادول وي او که معنوي) په مؤمنانو پورې اختصاص لري.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ»[۴] یعنې: هرڅوک چې (د الله ﷻ دپاره) جومات جوړ کړي نو الله ﷻ به ورته په جنت کښې بالمثل ابادي جوړه کړي.

ج: یا یې د هغه "عمارةً" څخه اشتقاق موندلی دی چې د "إقامةً" (اوسېدلو) معنی ورکوي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د جوماتونو په شاوخوا کښې خاص مؤمنان د استوګنې استحقاق لري چې د جومات مربوطه منطقه ورباندې اباده وي او جوماتونه په خدمت سره تازه او نظیف (پاک) ساتي.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَعْتَادُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالإِيمَانِ»[۵] یعنې: کله چې تاسو یو سړی ولید چې د جومات سره عادت وه (د جومات د خدمت دپاره هلته ته او راته) نو تاسو هغه ته په ایمان سره شهادت ورکړئ (چې دا مؤمن دی)، بیا نو نبي کریم ﷺ د استدلال دپاره ذکر شوې ایت شریف ولوست.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۷۶
(۲) مفردات الراغب ص۳۶۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۹۱
(۴) صحیح مسلم ج۱ ص۲۰۱
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

سوال جواب

۴- که څوک وایي چې: الله ﷻ د مؤمن په صفاتو کښې دا صفت هم ذکر کړی دی چې ﴿ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾ یعنې مؤمن نه ډارېږي مګر د الله ﷻ څخه. نو پوښتنه دا ده چې مؤمن لا څه بلکې پیغمبران هم کله-کله د غیرالله څخه ډار شوي دي، الله ﷻ د موسی ﷺ څخه حکایت کوي چې: ﴿ يَٰمُوسَىٰ لَا تَخَفْ ﴾ [النمل: ۱۰] یعنې کله چې د موسی ﷺ د همسا څخه ښامار (اژدها) جوړه شوه نو موسی ﷺ وډار شو، الله ﷻ ورته ارشاد وکړ چې مه ډارېږه.

مونږ وایو چې:

الف: مؤمنان د بوتانو او باطلو معبودانو څخه نه ډارېږي او نه ورته تمه کوي[1] او مشرکان د خپلو بوتانو څخه هم ډارېږي او هم ورته تمه کوي چې په سخته ورځ کښې به یې په ښه باندې ورشي.

ب: دلته د مؤمنانو څخه د تعظیم او عبادت ډار نفي شوی دی، که نه نو انسان خو د دنیاوي خطراتو څخه ډارېږي[2].

ج: په دې مقام کښې اختیاري ډار مطلب دی چې د الله ﷻ رضا په خپله رضا باندې وړاندې کړي او د الله ﷻ د حقوقو حفاظت وکړي[3] او غیر اختیاري (طبعي ډار) مطلب نه دی چې اعتراض وارد شي.

﴿ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَجَٰهَدَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهَاجَرُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَٰنٍ وَجَنَّٰتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾

[۱۹] ایا تاسو (ای مشرکانو!) د حاجیانو د څروبولو او د المسجد الحرام د آبادولو (کسان) د هغو (کسانو) په شان ګرځولي دي چې هغوی په الله ﷻ او وروستنۍ ورځ باندې (په درستو معناوو کښې) ایمان راوړی دی او د الله ﷻ په لاره کښې یې جهاد کړی دی.

دوی (دواړه ډلې) د الله ﷻ په نزد برابر نه دي، او الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۹۰
(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۱۴۸
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۵۵

[۲۰] (برسېره په دې چې برابرې نه دي) هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او هجرت یې کړی دی او (بالآخره) د الله ﷻ په لاره کښې یې په خپلو ځانونو او خپلو مالونو سره جهاد کړی دی (همدوی چې دي) د الله ﷻ په نزد ښه لوی دي د درجې د حیثه، او همدوی کامیابان دي.

[۲۱] دوی (مؤمنانو) ته به د دوی رب ﷻ د خپله جانبه په دوی رحمت او لوی رضوان (رضامندی) او (هم) په داسې جنتونو باندې زیری ورکړي چې په دې (جنتونو) کښې دائمي نعمتونه دي.

[۲۲] په داسې حال کښې چې جنتیان به په دې (جنتونو) کښې همېشه وي، همېشه. یقیناً الله ﷻ (چې دی) د همده ﷻ په نزد لوی اجر دی (چې دوی ته یې هغه هم پټ ساتلی دی).

ارتباط او شان نزول

۱_ په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو موضوع تعقیب شوې ده چې د مشرکانو عبادت د الله ﷻ په نزد منظور نه دی او نېک اعمال یې ټول ضائع دي.

۲_ اما په شان نزول کښې یې زښت ډېر روایتونه لیکلي شوي دي چې تقریباً لسو یا زیاتو ته رسېږي[1] مګر دغه ټول روایتونه په عمده توګه په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشلې کېږي چې مونږ یې د یوه-یوه مثال په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د یو ګروپ روایتونو څخه معلومېږي چې په ﴿أَجَعَلۡتُمۡ﴾ کښې مؤمنان مخاطب دي او الله ﷻ د همدوی د مباحثې څخه حکایت کړی دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې څو تنو صحابه وو کرامو ﷺ سره یو تربله داسې بحث وکړ چې:

یوه سړي وویلې چې ماته د اسلام راوړلو څخه وروسته د حاجیانو خړوبول او دوی ته اوبه ورکول لوی عبادت ښکاري.

دوهم سړي وویلې چې زما په نظر د اسلام څخه وروسته د المسجد الحرام ابادول او خدمت کول لوی عبادت دی.

درېم سړي نظر ورکړ چې زما په نزد د هغو ټولو عبادتونو څخه (چې تاسو دواړو ورته اشاره وکړه) د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کول ډېر لوی عبادت دی.

څلورم: په دغه وخت کښې عمر الفارق ﷺ درېواړه غلي کړه چې د نبي کریم ﷺ د ممبر ترڅنګه شور ماشور مه جوړوئ!، د همدې موضوع به زه د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړم چې ستاسو د کوم یوه خبره درسته ده. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[2] او د جهاد فضیلت یې د ټولو څخه لوړ وباله.

ب: د بل ګروپ روایتونو څخه څرګندېږي چې په ایت شریف کښې د مشرکانو مباحثې ته اشاره ده او په ﴿أَجَعَلۡتُمۡ﴾ کښې همدوی ته خطاب متوجه دی، لاندې یو روایت ولولئ:

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۹۲. زاد المسیر ج۳ ص۲۷۸. الدر المنثور ج۴ ص۱۴۵
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۱۳۴

کله چې د بدر غزا ختمه شوه او اویا نفره د مجاهدینو په لاس کښې بندیان پاتې شوه نو څینې صحابه کرامو ﷺ د بدر بندیانو ته د عباس ﷺ په شمول پیغور ورکړ چې تاسو مشرکان یاست. نو عباس ﷺ جواب ورکړ چې: «أَمَا وَاللهِ لَقَدْ كُنَّا نَعْمُرُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَنَفُكُّ الْعَانِيَ وَنَحْجُبُ الْبَيْتَ وَنَسْقِي الْحَاجَّ» خبر دارا قسم دی چې مونږ مسجد حرام اباد ساتلی دی او بندیان مو خوشي کړي دي او بالآخره د بيت الله چېړاسيتوب مو کړی دی او حاجیان مو په اوبو باندې خړوب کړي دي (نو مونږ ستاسو څخه په څه شي کښې کم یاستو؟). الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[1].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د بدر غزا خو د هجرت په دوهم کال باندې تېره شوې ده حال دا چې ذکر شوي ایتونه د هجرت په نهم کال باندې نازل شوي دي، ایا ذکر شوی شان نزول صحت درلودلی شي؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحینو د ایتونو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[2] او په مصداقاتو کښې دا ضرور نه ده چې د ایت شریف د نزول په زمانه کښې دې تحقق ومومي، نو د هجرت دوهم کال د شان نزول جوړېدلو مانع نه ګرځي.

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ اعلمـ چې ذکر شوي ایتونه به د مشرکانو په هکله نازل شوي وي چې وړاندې ېېرته بحث ټول په همدوی کښې روان دی.

هو! که د مفهوم په اعتبار سره ترې د مؤمنانو د مباحثې جواب فهم شي هم څه ممانعت پکښې نه ګورو. یا په بل عبارت: ذکر شوي ایتونه د مشرکانو په مباحثو باندې په عبارة النص سره دلالت کوي او د مؤمنانو مباحث ترې په إشارة النص سره څرګند ېږي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: ایا دا خبره امکان لري چې یو ایت د کفارو په باره کښې نازل شوی وي او د همغه ایت څخه د مؤمنانو دپاره حکم راوویستلی شي؟

مونږ وايو چې: هو! په دغه ډول استنباط کښې هېڅ ممانعت نشته، د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

یقیناً دا ایت شریف د کفارو په هکله نازل شوی دی چې ﴿ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا ﴾ [الأحقاف: ۲۰] یعني کفارو ته به د قیامت په ورځ باندې وویلی شي چې تاسو په خپل حقیر ژوند کښې لذیذ او خوارۀ شیان تېر کړي او مزې چړچې مو ورباندې کړي دي، نو نن ورځ تاسو ته د سپکوونکي عذاب څخه په غیر بل شی نشته.

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۹۶، اسباب النزول للواحدي ص۱۶۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

خو یوه ورځ عمر الفاروق ﷺ د څښکلو څه شي وغوښت نو شات ګډي اوبه ورته وروړی شوي، نوموړي هغه ونه څښکلې چې دا د "طیبات" څخه دي او زه دارېږم چې مونږ ته د خپلو نېکیو پوره بدله په دنیا کښې را کړی شي[۱] او په آخرت کښې راته وویلی شي چې تاسو خپل خواړه او لذېذ شیان په دنیا کښې خوړلي دي، دلته درته څه پاتې نه دي.

عمر الفاروق ﷺ د ذکر شوي ایت شریف څخه په یوه بل مجلس کښې هم بالمثل استنباط کړی وه چې په هغه مجلس کښې نور صحابه کرام ﷺ هم ناست وه خو هیچا یې ذکر شوی استنباط رد نه کړ[۲] ته به وایې چې دوی ټولو سکوتي اتفاق وکړ او ذکره شوې کړنلاره یې جائزه وبلله.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: د ﴿ أَعْظَمُ دَرَجَةً ﴾ د کلماتو څخه ځرګندېږي چې لومړنې ګروپ روایتونه راجح دي ځکه چې د ﴿ أَعْظَمُ ﴾ کلمه اسم تفضیل دی، نو که شان نزول یې د مشرکانو سره وتړلی شي نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې مشرکان هم د الله ﷻ په نزد څه درجه لري خو د مؤمنانو درجه ترې لویه ده.

مونږ وایو چې: اسم تفضیل کله-کله د اصل فعل په معنی باندې هم استعمالېږي، لکه چې وایي: "فُلَانٌ أَسْمَعُ مِنَ الْجِدَارِ" فلانی سړی د دیوال څخه ښه اوریدونکی دی. یعني فلانی خبره اوري او دیوال یې نه اوري. په دې مقام کښې همدغه استعمال د نظر لاندې دی، والله ﷻ اعلم.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو مشرکان مخاطب کړئ چې: ایا تاسو هغه کسان چې حاجیانو ته اوبه ورکوي او یا یې د زمزم په اوبو باندې خړوبوي خو ایمان نه لري، د هغو کسانو غوندې ګڼئ چې په درستو معناوو کښې یې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځې باندې ایمان راوړی وي او د الله ﷻ په لار کښې یې جهاد کړی وي؟

دغه دواړه ډلې د الله ﷻ په نزد باندې برابرې نه دي، او الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي د همدې کبله تاسو مشرکان د ذکرو شوو دواړو ډلو په فرق باندې نه پوهېږئ چې خپل ځانونه د کفري حالت سره-سره د مؤمنانو او خصوصاً د مجاهدینو سره برابر بولئ، دغسې نه ده.

۲ـ ای مؤمنانو! برسېره په دې چې ذکر شوي دواړه ډلې سره برابرې نه دي بلکې مؤمنان په کفارو باندې ډېر زیات فضیلت لري، لږ شرحه یې دا ده:

الف: چا چې ایمان راوړی دی، هجرت یې کړی دی او بالآخره د الله ﷻ په لاره کښې یې جهاد کړی دی دوی د الله ﷻ په نزد د ډېرو لویو لویو درجو خاوندان دي، او همدوی کامیاب او بریالي

(۱) مشكاة المصابيح بحوالة رزين ج۲ ص۴۴۹
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۹۲

دي. بالمقابل کفار نه کومه درجه لري او نه څه کامیابي درلودلی شي، چې د همېشه دپاره به په دوزخ کښې اوسېږي.

ب: د ذکرې شوې لويې درجې لږ تفصیل دا دی چې: الله ﷻ به دوی ته د خپل جانبه (مفت) په رحمت سره زېرې ورکړي او خپله رضامندي به ورتبریکه کړي او هم به داسې جنتونه ورکړي چې په دائمي نعمتونو باندې به ډک وي.

ج: دوی به په دغه جنت کښې همېشه وي او همدا به يې ابدي کور شي.

د: په دې باندې علاوه، د الله ﷻ په نزد داسې لوی اجرونه شته چې نه سترګو لیدلي، نه غوږونو اورېدلي او بالآخره نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي، دغه اجرونه به هم ورعنایت کړي.

توضیحات

۱_ "السِّقَايَة" او "الْعِمَارَة" دواړه مصدرونه دي[۱] چې د خړوبولو او ابادولو معناوې ورکوي، خو د "اهل" کلمه ورسره مراده ده، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې ایا تاسو د خړوبولو او ابادولو خاوندان د مؤمنانو غوندې بولئ؟.

الحاج څه معنی؟

۲_ که څه هم د ﴿ٱلْحَآجِّ﴾ کلمه د اسم فاعل مفرده صیغه ده مګر په دې مقام کښې ترې یا جنس مطلب دی او یا اسم جمعه ده ترڅو ټولو حاجیانو ته شامله شي.

د ایت شریف د نزول په وخت کښې حاجیانو ته د زمزم اوبه او یا هغه اوبه ورکولی کېدې چې ممیز او یا کجوري به پکښې خوشتې شوې وې.

ربښتیا چې دا کار د ډېر لوی اجر کار وه مګر څرنګه چې مشرکانو ایمان نه درلود نو د دوی دغه نېک کار هم د نورو نېکو کارونو غوندې د الله ﷻ په نزد ضایع او بې ارزښته وه.

د زمزم اوبه

۳_ د زمزم اوبه د هغه اوبو نوم دی چې آن د اسماعیل ﷺ د وخته د کعبې شریفې ترڅنګ الله ﷻ راخوټولي دي، دغه ډېرې برکتناکې اوبه دي چې په فضائلو کښې يې ښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو کرامو[۲] راغونډ کړي دي. خو مونږ د یوه حدیث په ذکر باندې اکتفاء کوو چې نبي کریم ﷺ فرمایي: «مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ»[۳] یعني: د زمزم اوبه د هغه څه دپاره دي د کوم دپاره چې وڅښلې شي. نو که څوک يې د صحت دپاره وڅښي الله ﷻ به صحت ورکړي او که څوک يې د بل کوم حاجت دپاره وڅښکي همغه حاجت به يې الله ﷻ پوره کړي، او داسې نور.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۵۶
(۲) الدر المنثور ج۴ ص۱۴۷
(۳) سنن ابن ماجه ص۲۲۰

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُوٓاْ ءَابَآءَكُمْ وَإِخْوَٰنَكُمْ أَوْلِيَآءَ إِنِ ٱسْتَحَبُّواْ ٱلْكُفْرَ عَلَى ٱلْإِيمَـٰنِ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَـٰرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَـٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَـٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾

[۲۳] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو خپل پلرونه او خپل وروڼه دوستان مه نیسئ (په دې شرط) چې دوی کفر په ایمان باندې غوره کړی وي. او هرڅوک چې ستاسو د جملې څخه دوی په دوستۍ سره ونیسي نو همدغوی ظالمان دی (لکه څنګه چې هغوی ظالمان دي).

[۲۴] (ای پیغمبره! مؤمنانو ته) ووایه چې که چېرته ستاسو پلرونه او ستاسو ځامن او (هم) ستاسو وروڼه او ستاسو مېرمنې او (هم) ستاسو نژدې خپلوان او داسې مالونه چې تاسو په کسب سره ګټلي وي او (هم) داسې تجارت چې تاسو یې د نه چلښت (د ځای په ځای ودرېدلو) څخه دارېږئ او (بالآخره) داسې سکونت ځایونه چې تاسو یې خوښوئ (ذکر شوي شیان) تاسو ته د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ او هم د ده ﷻ په لاره کښې د جهاد څخه زیات محبوب (ګران) وي (او د جهاد مخه مو نیسي) نو ترهغه انتظار وکړئ چې ترڅو الله ﷻ خپل امر (فیصله کړی شوې سزا تاسو ته) راولي (او عذاب درباندې نازل کړي).

او الله ﷻ فاسق قوم ته هدایت نه کوي (او د توفیق څخه یې محروموي، لنډه دا چې په ذکر شوي صورت کښې به تاسو فاسقان یاست).

ارتباط او شان نزول

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د مهاجرینو، مجاهدینو او د الله ﷻ په لاره کښې د خپل مال د انفاق کوونکو درجات بیان کړه او په دې ایتونو کښې هغه څه واضحه شوي دي کوم چې د ذکرو شوو درجاتو د مونډلو موانع جوړېږي او سړي نه پرېږدي چې ورباندې بریالی او کامیاب شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه هلته الله ﷻ د ټولو مشرکانو څخه برائت اعلان کړ نو څه لرې نه ده چې په ځینو خلکو باندې د مشرکانو سره د علاقاتو پرېکول په کُلي توګه درانه تمام شوي وي ځکه چې په هغه وخت کښې د ځینو مؤمنانو اقارب په ایمان باندې نه وه مشرف شوي، نو په دې ایتونو کښې ذکر شوي خلک پوه کړی شوه.

یادونه

۲ـ که څه هم مفسرینو کرامو د ذکرو شوو ایتونو دپاره د شان نزول متعدد روایتونه ذکر کړي

دي[۱] مګر زمونږ په نزد ذکر شوي ټول روایتونه مصداقات جوړېدلی شي خو په مصطلحه معنی باندې شان نزولونه نه شي جوړېدلی، ځکه چې هلته هغه واقعات بیان شوي دي کومو چې د مکې معظمې د فتحې څخه وړاندې تحقق موندلی وه او ذکر شوي ایتونه خو په نهم کال (د مکې د فتحې څخه یو کال وروسته) نازل شوي دي، د همدې کبله مونږ دلته رانقل نه کړه نو که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! خپل اقارب (خپلوان) حتی خپل پلرونه او هم ورونه په دوستۍ سره مه نیسئ که هغوی کفر ته په ایمان باندې ترجیح ورکوله (کفر یې خوښاوه او ایمان یې بد ایسېده). که بالفرض ستاسو د جملې څخه هرڅوک ذکره شوې دوستي ټینګه کړي چې د جهاد او د شریعت د تعمیل په لاره کښې یې خنډ واقع شي نو یقیناً چې همدغه خلک ظالمان دي او دا ځکه چې د ظالمانو سره یې پیوستون غوره کړی دی او پوره واضحه ده چې د ظالمانو ملګري خو ظالمان وي.

۲ـ ای پیغمبره! د دې دپاره چې ذکر شوی ارشاد د مؤمنانو په زړونو کښې ځای ونیسي نو ته دوی مخاطب کړه او په تفصیل سره ورته ووایه چې:

ای مؤمنانو! د قیامت په ورځ زه ستاسو د مغفرت ذمه واري نه شم کولی او نه ستاسو څخه په دنیا کښې د الله ﷻ د عذاب مخه بل پلو ته اړولی شم، زه تاسو ته فقط هغه لاره درپه ګوته کوم کومه چې تاسو ته د الله ﷻ د عذاب څخه په دنیا او آخرت کښې نجات درکوي، د همدې کبله تاسوته وایم چې:

ای زما امتیانو! که بالفرض لاندې شیان تاسو ته د الله ﷻ او د ده د پیغمبر ﷺ څخه او بالآخره د الله ﷻ په لاره کښې د جهاد څخه محبوب وي، چې د جهاد مانع مو واقع کېږي او د کفارو سره مو د تعلقاتو د پرې کولو مخه نیسي، نو د الله ﷻ امر ته منتظر شئ چې د څه سزا لاندې به مو واقع کړي، هغه شیان دا دي:

الف: که تاسو ته پلرونه ګران وي او د جهاد مانع مو ګرځي چې هغوی په ایمان نه وي مشرف شوي.

ب: که تاسو ته زامن ګران وي او نه شئ کولی چې د هغوی په مقابل کښې توري ته لاس کړئ البته په هغه صورت کښې چې هغوی کافران وي.

ج: همدارنګه که ستاسو د جهاد دپاره کافران ورونه مانع واقع کېږي.

د: که تاسو ته ستاسو مېرمنې د جهاد خنډ واقع شي چې وړاندیز درته وکړي چې مونږ دلته بې سرپرسته مه پرېږدئ او جهاد ته مه وړاندې کېږئ.

هـ: که ستاسو ټبر (ټربرونه) درته ګران وي چې د دوی سره د کفر په صورت کښې توري ته لاس نه شئ اوږدولی او یا د دوی سره د تعلقاتو پرېکړه نه شئ کولی.

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص ۲۸۰؛ اسباب النزول ص۱۶۴

ز: یا که تاسو ته خپل مالونه محبوب وي چې په مشقت سره مو ګټلي وي او د جهاد د کبله نه شي کولی چې حفاظت او ساتنه یې وکړئ.

ح: یا که تاسو سمدستي په تجارت باندې بوخت یاست او ډارېږئ که په جهاد باندې مشغول شئ نو یا به مو تجارت په ټپه ودرېږي او یا به لا بالکل د منځه لاړ شي.

ط: او بالآخره که تاسو ته خپل ارام ځایونه (مانۍ) او بنګلې د جهاد موانع جوړ شي او زړونه مو نه راپورته کېږي چې دغسې د خوښې ځایونه پرېږدئ او په جهاد کښې خپل ځانونه نا ارامه کړئ او بې خوبۍ او د شپې او ورځې منډې رامنډې خوښې کړئ.

۳_ ای مؤمنانو! که تاسو ته ذکر شوي شیان د جهاد موانع جوړ شي نو دا به ضرور ستاسو دپاره د فاسق کېدلو اسباب وګرځي او الله ﷻ خو فاسق قوم ته هدایت نه کوي نو تاسو به هم د الله ﷻ د توفیق څخه بې برخې پاتې شئ او څه لرې نه ده چې ذکر شوي شیان مو یو هم په ګټه تمام نه شي، او یا درباندې دښمن مسلط کړي چې اقارب مو ووژني او مالونه او مساکن مو د هغوی لاس ته ورشي.

توضیحات

۱_ داسې معلومېږي _والله ﷻ اعلم_ چې په هغه وخت کښې به ذکر شوي اته شیان (امکان لري چې) د ځینو مؤمنانو دپاره موانع جوړېده، چاته یو شی او چاته بل، خو الله ﷻ دوی ته توفیق ورکړ چې یو شی هم ورته د جهاد په مخنیوي کښې مؤثر واقع نه شو او په ډېر اخلاص سره یې ټولې دنیا ته اسلام ورساوه.

اما په ذکرو شوو شیانو کښې حصر مطلب نه دی، هر شی چې د کوم مؤمن دپاره د جهاد مانع جوړ شي او د کفارو خپلوانو څخه د تعلقاتو د پرېکون مخه ونیسي نو هغه ته به د همغه شي څخه بلا جوړه شي، العیاذ بالله.

عَشِیرَة څه معنی؟

۲_ په ﴿ عَشِيرَتُكُمْ ﴾ کښې د "عَشِيرَة" کلمه د "عِشرة" څخه اخستله شوې ده چې د صحبت معنی ورکوي[۱] او یا د "عشرة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لسو په معنی ده[۲].

په هر تقدیر، دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د نژدې خپلوانو څخه عبارت ده چې د سړي ګوزاره او راکړه ورکړه د همغوی سره جاري وي او د همغوی کثرت او ډېروالی ورته کمال ښکاري لکه څنګه چې د لسو عدد کامل عدد دی.

دلته کوم محبت مراد دی؟

۳_ د ﴿ أَحَبَّ ﴾ کلمه د محبت څخه اخستله شوې ده مګر کوم محبت چې د ایمان علامه او

(۱) روح المعاني ج ۱۰ ص ۷۱
(۲) مفردات الراغب ص ۳۴۷

معیار ښودلی شوی دی هغه اختیاري محبت دی، په طبعي محبت باندې څوک نه ښولی کېږي[۱] د اختیاري محبت صورت داسې جوړېږي چې د ذکرو شوو اتو شیانو څخه د کوم یوه په محبت کښې شریعت د پښو لاندې کېږي، نو د ایمان علامه دا ده چې سړی د هغو محبت د پښو لاندې کړي او د شریعت حکم عملي کړي.

همدغه محبت ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «وَالَّذِيْ نَفْسِيْ بِيَدِهِ لا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتّٰى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»[۲] یعني: په هغه اقدس ذات مې دې سوګند وي چې زما ځان د هغه په لاس کښې دی چې ترهغه به یو ستاسو کامل ایماندار نه شي ترڅو چې زه هغه ته د پلار او اولاد او (بالآخره) د ټولو خلکو څخه محبوب وګرځم.

مګر کوم کافر چې محارب نه وي د هغه سره د مالي کومک څه ممانعت نشته، د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

الف: اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنها وایي چې: ماته خپله مور په داسې حال کښې راغله چې مشرکه (کافره) وه، نو ما د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای پیغمبره! ایا زه د خپلې مور سره په همدغه حالت کښې صِلَةُ الرَّحِمِ (کومک) وکړم؟ نو هغه راته وفرمایل چې: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»[۳] هو! د خپلې مور سره صِلَةُ الرَّحِمِ یعنې مالي کومک وکړه.

ب: عمر الفاروق رضي الله عنه هغه وربښمینه حله (چپن یا کپړه) دخپل رضاعي مشرک ورور دپاره مکې معظمې ته واستوله کومه چې ورته نبي کریم ﷺ بښلې وه او ورته ویلي يې وه چې د دې دپاره مې ذکره شوې حله نه ده درکړې چې ته يې پخپله واغوندې، بلکې د دې دپاره چې یا يې خرڅه کړې او یا يې بل چا ته ورواغوندې[۴].

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ ۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ۙ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٧﴾﴾

(۱) تفسیر روح المعاني ج۱۰ ص۷۱
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۷، صحیح مسلم ج۱ ص۴۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷

[۲۵] بې شکه الله ﷻ ستاسو سره په ډېرو ځایونو (او ډېرو وختونو) کښې نصرت کړی دی، او د حنین (د غزا) په ورځ هم، کله چې تاسو خپل کثرت (ډېروالي) په تعجب کښې اچولي وئ. نو (دغه) کثرت ستاسو څخه (د شکست) هیڅ شی دفعه نه کړ او په تاسو باندې ځمکه د پراخوالي سره-سره تنګه شوه (چې د پټېدلو ځای مو پکښې نه شو موندلی) بیا (په همدغه وخت کښې) تاسو (مشرکانو ته) په داسې حال کښې شاګانې وروا‌ړولې چې بېرته ځغلېدونکي وئ.

[۲۶] بیا الله ﷻ خپله ډاډینه په خپل پیغمبر ﷺ او په مؤمنانو (تاسو) باندې نازله کړه او هم يې (د اسمانه) داسې لښکرې راښکته کړې چې تاسو نه لیدلې (او مشرکانو لیدلې).

او (هم) الله ﷻ هغو کسانو ته (ستاسو په لاس باندې) عذاب ورکړ چې هغوی کفر غوره کړی وه او همدغه د کافرانو (سره مناسبه) جزا ده.

[۲۷] بیا الله ﷻ د همدغه (حالت) څخه وروسته په هغو کسانو باندې په رحمت سره رجوع وکړه چې د ده ﷻ ورته اراده وشوه (نیولي شوي کسان په ایمان مشرف شوه) او الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو موانعو ذکر وه چې مجاهدین د جهاد څخه منعه کوي او په دې ایتونو کښې هغه شي ته اشاره شوې ده چې د مجاهدینو څخه د الله ﷻ د نصرت او کومک مخه نیسي او د کامیابۍ په لاره کښې يې خنډ واقع کېږي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! کله چې تاسو هغه شیان وپېژاندل چې ستاسو دپاره د جهاد په لاره کښې خنډ واقع کېږي نو هغه څېزونه هم وپېژنئ چې د الله د نصرت او کومک مخه نیسي ترڅو ترې تاسو ځانونه وساتئ، هغه دا چې تاسو د همېشه دپاره خپل احتیاجات د الله ﷻ څخه وغواړئ او پوه شئ چې که د الله ﷻ اراده نه وي نو هیڅ شی ستاسو په درد نه خوري، نه د مجاهدینو کثرت تاسو ته ګټه رسولی شي او نه د وسلې پرېماني او ډېرښت. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

الف: تاسو ته معلومه ده چې الله ﷻ ستاسو سره په څومره ډېرو ځایونو کښې نصرت کړی دی چې نه به مو ډېر مجاهدین درلوده او نه به مو کافي سلاح په لاس کښې وه. که بالفرض ستاسو نصرت د مجاهدینو د کثرت او د وسلې په پرېمانۍ پورې تړلی وی نو په هغو ځایونو کښې به تاسو هیڅکله نوی کامیاب شوي، تاسو خو د بدر غزا درپه زړه کړئ.

ب: بالمقابل، د حنین غزا هم د مقایسې په توګه په نظر کښې ونیسئ چې تاسو څومره ډېر مجاهدین درلوده حتی چې شماره مو دولس زره تنو ته رسېده، تاسو په خپل کثرت باندې ډېر خوښ شوئ او د ځینو کسانو په اذهانو کښې ګرځېده چې نن ورځ به مونږ ضرور کامیابېږو. مګر کله چې جنګ تود شو نو تاسو ته د مجاهدینو کثرت هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او پراخه ځمکه

درباندې د دښمن د لاسه تنګه شوه چې بیا د ډېرې وارخطايۍ په حالت کښې ښېرته په شا شوئ، حال دا چې خپل پیغمبر ﷺ مو د جنګ په میدان کښې پرېښود.

ج: بیا الله ﷻ په تاسو باندې سکینه او ډاډینه درنازله کړه او وارخطايي مو د منځه لاړه او دا ځکه چې په تاسو کښې د الله ﷻ پیغمبر موجود وه او تاسو په الله ﷻ باندې پخه عقیده درلوده.

د: دا د یو پلوه، او د بله پلوه الله ﷻ ستاسو د کومک او نصرت دپاره د پرښتو لښکرې درنازلې کړې چې تاسو په سترګو باندې نه شوی لیدلی، مګر ستاسو دښمنانو هغوی په خپلو سترګو باندې ولیدې چې ښه قوي رعب (ډار) یې ورباندې کښیناوه، د همدې کبله د جنګ صحنه بدله شوه، ستاسو دښمنان د وارخطايۍ سره مخامخ شوه او پراخه ځمکه په هغوی باندې تنګه شوه او بالآخره هغوی میدان پرېښود او تېښتې ته مجبور شوه، چې همداسې جزا د کافرانو سره مناسبه وه.

ه: بالآخره الله ﷻ ستاسو د دښمنانو د جملې څخه هغه چاته د توبې توفیق ورکړه چې هغه ته یې د توفیق د ورکولو اراده وشوه چې په ایمان باندې مشرف شوه، نو الله ﷻ د پخوانیو جنایاتو څخه ورتېر شو ځکه چې الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی، حتی چې په پای کښې تاسو هم په هغوی باندې د مغفرت او مرحمت څخه کار واخست او ټول بندیان مو بې د فدیو احستلو څخه ورخوشې کړه.

۲ـ ای مؤمنانو! اوس نو که تاسو ښه سوچ وکړئ او ذکر شوې غزا د پیل څخه تر پای پورې په نظر کښې ونیسئ نو ضرور به قانع شئ چې که ستاسو سره د الله ﷻ کومک او نصرت نه وی نو د ډېرښت به تاسو ته هیڅ ګټه نه وی رسولې، تاسو ته په کار دي چې د قیامت د ورځې پورې د ذکرې شوې غزا څخه عبرت واخلئ او په هروخت او هر ځای کښې په الله ﷻ باندې اعتماد (او اتکاء) قوي کړئ.

توضیحات

۱ـ حُنین د طائف او مکې معظمې تر منځ د یوه ځای نوم دی چې هلته د مکې معظمې د فتحې څخه ځو ورځې وروسته مجاهدینو د کفارو سره سخته مقابله کړې وه دغې مقابلې ته د هوازن غزا هم وایي چې د کفارو اکثریت همدغې قبیلې تشکیل کړی وه.

ذکره شوې غزا د سیرت کتابونو[۱] او هم د تفسیر ځینو کتابونو[۲] ښه مفصله لیکلې ده دلته رانقلول یې راته چندان ګټور نه ښکاري، نو د همدې کبله د لاندې نکاتو په ذکر باندې یې اکتفاء کوو چې د مقام سره ارتباط لري.

د حنین په غزا کښې د دواړو طرفونو تعداد

۲ـ په دغې غزا کښې د نبي کریم ﷺ سره لس زره (۱۰۰۰۰) تنه هغه مجاهدین وه دکومو په لاس چې ځو ورځې وړاندې الله ﷻ مکه معظمه فتحه کړه[۳].

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۴ ص۶۵
(۲) تفسیر الخازن ج۲ ص۹۸؛ تفسیر المظهري ج۴ ص۶۹
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۱

او دوه زره (۲۰۰۰) تنه ورسره هغه کسان وه کوم چې د مکې معظمې د فتحې په ورځ باندې اسیران ونیول شوه[۱] او بیا نبي کریم ﷺ ټولو ته ازادي ورکړه او د طلقاء (خوشې کړی شوو) نوم پې ورباندې کېښود، نو د مجاهدینو ټول تعداد دولس زره (۱۲۰۰۰) تنو ته ورسید. د دې ورځې څخه وړاندې په بله یوه غزا کښې هم په ذکر شوي تعداد سره کله مجاهدین نه وه راغونډ شوي د همدې کبله الله ﷻ ځینو مجاهدینو د زړونو حالات د ﴿إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ﴾ په کلماتو باندې تعبیر کړه، یعنې هغه وخت چې تاسو خپل کثرت ته ډېر خوشاله وئ، اما د کفارو تعداد فقط څلورو زرو (۴۰۰۰) تنو ته رسیده[۲].

د سلاح کمبود

۳ـ څرنګه چې په ذکره شوې غزا کښې مجاهدین ډېر زیات وه او ټول مسلح نه وه، نو نبي کریم ﷺ صفوان بن امیه مخاطب کړ چې: ای صفوانه! ایا تا سره څه سلاح (وسله) شته؟ صفوان وویلې چې په زور یې راڅخه اخلې او که په سوال یې را څخه غواړې؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لاَ بَلْ عَارِيَةٌ» په زور یې درڅخه نه اخلم بلکې (د تضمین سره-سره) د عاریت په توګه یې راکړه.

نو ذکر شوي صفوان د دېرشو او څلوېښتو ترمنځ زغرې نبي کریم ﷺ ته ورکړې، نو کله چې د حنین غزا پای ته ورسېده او مشرکانو ماتې وخوړه نو نبي کریم ﷺ د صفوان زغرې راغونډې کړې ترڅو یې په هغه باندې ببرته وسپاري، خو د راغونډولو په وخت کښې ټولې پوره نه شوې او څو زغرو کمبود وکړ، نو نبي کریم ﷺ نو موړي ته وویلې چې ستا خو څو زغرې ورکې شوې دي نو ایا د تضمین مطابق د هغو قیمت درکړو؟

نوموړي وویلې چې: ای د الله رسوله! زه د زغرو قیمت نه غواړم «لِأَنَّ فِي قَلْبِي الْيَوْمَ مَا لَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ»[۳] ځکه چې زما په زړه کښې داسې کیفیت شته چې د زغرو د درکولو په وخت کښې نه وه، یعنې زما په زړه کښې څه رڼا او روښنایي پیدا شوې ده.

صفوان څوک وه؟

۴ـ مونږ غواړو چې د ځینو کتابونو[۴] په حواله د صفوان په هکله لاندې معلومات محترمو لوستونکو ته وړاندې کړو، ترڅو د نوموړي د سلاح (وسلې) د ورکړې خبرې ښه واضحه شي:

الف: صفوان بن امیه بن خلف د مکې معظمې د قریشو څخه دی، پلار یې د بدر د غزا په اویا نفرو وژل شوو مشرکانو کښې شامل دی.

---

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۲۹۳

(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۹۸

(۳) سنن ابي داؤد ج۲ ص۱۴۵

(۴) الإصابة في تميز الصحابة ج۲ ص۱۸۷؛ الاستيعاب في معرفة الأصحاب ج۲ ص۱۸۴

ب: کله چې مکه معظمه فتحه شوه نو نوموړی وتښتېد خو نبي کريم ﷺ ورته غيبانه امان ورکړ، او د دې دپاره چې نوموړي په امان باندې باور وکړي خپل څادر يا لنګ يې ور واستاوه.

ج: خو کله چې نوموړی د نبي کريم ﷺ حضور ته حاضر شو په لوړ اواز سره يې د نبي کريم ﷺ څخه وغوښتل چې زه په تاباندې ترهغه ايمان نه راوړم ترڅو چې ماته اجازه راکړې چې دوه مياشتې ستا ترڅنګ و وسېږم چې ستا په رسالت کښې ښه فکر وکړم.

د: نبي کريم ﷺ نوموړي ته اجازه ورکړه چې زما سره آن د څلورو مياشتو پورې استوګنه کولی شې. نو د همدې کبله نوموړي د حنين او طائف په غزاګانو کښې د شرک په حالت کښې ګډون وکړ او نبي کريم ﷺ ته يې د عاريه په توګه څه زغرې ورکړې.

هـ: خو کله چې د حنين د غزا غنيمتونه تقسيم شوه او نوموړي ته پکښې نبي کريم ﷺ برخه ورکړه نو په اسلام باندې مشرف شو او د "رضي الله عنه" مستحق وګرځېد.

و: بالآخره نوموړی په دوه څلوېښت (۴۲) هجري قمري کال په مکه معظمه کښې وفات شو، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

د ډېروالي په تعجب کښې واچول

۵ـ مونږ د [البقرة:۷۲] ايت لاندې ليکلي دي چې په يوه قوم کښې د ځينو اشخاصو وينا يا فعل کله-کله ټول قوم ته نسبتېږي. په دې مقام کښې همدغه ډول استعمال په نظر کښې نيولی شوی دی ځکه چې د حنين د غزا څخه وړاندې هيڅکله د مجاهدينو تعداد دولس زره (۱۲۰۰۰) تنو ته نه وه پورته شوی نو ځکه د کوم يوه صحابي د خولې څخه دا خبره ووتله چې: «لَنْ نُغْلَبَ الْيَوْمَ مِنْ قِلَّةٍ»[1] هيڅکله به نن ورځ مونږ (د مجاهدينو) د کمبود د کبله مغلوب نه کړی شو. يعنې مونږ نن ورځ غالب ياستو او دښمن مو مغلوب دی.

مګر الله ﷻ ذکر شوې وينا ټولو مجاهدينو ته نسبت کړه چې هغه وخت در په زړه کړئ چې تاسو خپل کثرت (ډېروالي) په تعجب کښې واچولئ او داسې-داسې وينا مو وکړه.

همدارنګه په ﴿ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴾ کښې د ميدان څخه تښتېدل ټولو صحابه وو ﷺ ته نسبت کړی شو حال دا چې ټول خو نه وه تښتېدلي (چې شرحه يې ـ انشاء الله ﷻ ـ راروانه ده).

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې د ذکرې شوې وينا د کولو وجه څه شې وه؟

مونږ وايو چې: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَلَنْ يُغْلَبَ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا مِنْ قِلَّةٍ»[2] يعنې: دولس زره مجاهدين به هيڅکله د مجاهدينو د کمبود د کبله مغلوب نه کړی شي

---

(١) البحر المحيط ج۵ ص۲۹۲

(٢) سنن ابي داود ج۱ ص۳۵۱؛ سنن ابن ماجه ص۲۰۳

البته که د همدغه تعداد سره‌سره مغلوب ګرځي نو وجه به یې کمبود نه وي بلکې هلته به بله وجه وي چې د الله ﷻ د نصرت مخه یې نیولې وي.

نو څه لرې نه ده چې د همدغه حدیث شریف ظاهرې کلماتو ته یوه صحابې کتلي وي چې مونږ خو نن ورځ دولس زرو تنو ته ورسیدو نو د مغلوبیت څخه به بچ پاتې شو.

نو په دې تقدیر همدغه ایت شریف د ذکر شوي حدیث شریف مراد ښه په ډاګه کړی دی چې: ای مؤمنانو! د حنین په غزا کښې ستاسو مغلوبیت د قلت (کمښت) د کبله نه وه، بلکې د دې کبله وه چې خپل کثرت په تعجب کښې واچولئ، تاسو ته په کار وه چې په خپل کثرت باندې نه وئ متکي شوي.

ځمکه تنګه شوه

۷ـ د همدغې غزا په شرحه کښې الله ﷻ د ﴿ وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ﴾ جمله هم نازله کړې ده، یعنې: ای مؤمنانو! په تاسو باندې پراخه ځمکه تنګه شوه.

ځینې علماء کرام وایي چې: ذکره شوي جمله د حزن (خفګان) څخه کنایه ده[1].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې تاسو د مشرکانو د پلوه د غشو د باران سره مخامخ شوئ چې تاسو دپاره غټ غم او خفګان جوړ شو حتی چې په نتیجه کښې مو ماتې وخوړه.

خو مونږ ته داسې بریښي چې د ځمکې تنګوالی به د شکست څخه کنایه وي. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! تاسو ته هغه کثرت څه ګټه ونه شوه رسولی کوم چې تاسوورباندې غره وئ، او د داسې فاحش شکست سره مخامخ شوئ چې په پراخه ځمکه کښې مو د پټېدلو ځای نه شو موندلی. (په اصطلاح ټوله ځمکه درباندې تنور وګرځیده).

د ماتې باعث څه شی وه؟

۸ـ د حنین په غزا کښې مجاهدینو داسې فاحشه ماتې وخوړه چې د روایاتو د اختلاف په اساس د نبي کریم ﷺ سره صرف لس کسان پاتې وه چې تر آخره پورې د جنګ په میدان کښې کلک ولاړ وه[2].

د دغو لسو کسانو د جملې څخه یوه زنانه هم وه چې د اُم سُلیم رضي الله عنها په نامه یادېدله[3]، په هر تقدیر د ذکر شوي ماتې دپاره لاندې عوامل په نظر راځي:

الف: د ماتې یوه عامل ته خو په ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې ﴿ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ ﴾ هغه وخت چې تاسو خپل کثرت په تعجب کښې واچولئ (او په تاسو کښې په الله ﷻ باندې د ځینو کسانو توکل کمزوري شو).

ب: البراء رضي الله عنه ـچې په همدې غزا کښې شامل وهـ د ماتې وجه داسې بیانوي چې مونږ څکه

(۱) مفردات الراغب ص۳۰۹
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۷۴
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۳۹۴

شکست وخوړ چې ځینې بې وسلې خلک د دښمن د سختو غشو سره مخامخ شوه او په نتیجه کښې بې په ټولو مجاهدینو کښې شکست ګډ کړ[١].

ج: أم سُلَیم رضي الله عنها په ذکره شوې غزا کښې شامله وه چې نیزه ورسره وه او نبي کریم ﷺ ته یې عرض وکړه چې: ای د الله رسوله! ایا زه هغه کسان ووژنم چې تازه مسلمانان شوي دي، همدوی ستا په لښکر کښې ماتې ګډه کړه نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «یَا أُمَّ سُلَیْمٍ! إِنَّ اللهَ ﷻ قَدْ کَفَانَا وَأَحْسَنَ»[٢] یعنې: ای أم سُلیم! د هغوی «الطُّلَقَاء» د وژلو څخه صرف نظره شه ځکه چې الله ﷻ مونږ ته د کفارو چاره وکړه (شکست یې ورکړ) او هم یې مونږ ته ښه پرېمانه غنیمتونه راپېرزو کړه، نو د شکست ګډوونکو وژل څه په کار نه دي.

د: بالآخره ځینې علماء کرام وایي چې: د غزا په پیل کښې مشرکانو ماتې وخوړه خو مجاهدینو هغوی تعقیب نه کړه او په غنیمت باندې مشغول شوه، لکه څنګه چې د احد په غزا کښې د غنیمت په راغونډولو باندې مشغول شوي وه نو خبره سرچپه شوه او په ماتې باندې مجاهدین اخته شو[٣].

دلدل وپېژنئ

٩ـ په دغې غزا کښې نبي کریم ﷺ په داسې قچرې باندې سور وه چې دلدل نومېده او رنګ یې سپین وه خو توروالی ورسره ګډ وه[٤] چې په پښتو کښې ورته "ایرو رنګه" او یا "چوپړ" ویل کېږي. او په عربي کښې همدغه رنګه حیوان د "شهباء" په نامه یادېږي[٥].

مجاهدین بریالي شوه

١٠ـ کله چې جنګ ښه شدید شو او مشرکانو وغوښتل چې د نبي کریم ﷺ څښتې راچاپېر شي نو نبي کریم ﷺ د خپلې قچرې څخه ښکته شو او د ځمکې څخه یې یو موټی خاورې راپورته کړې او د مشرکانو مخونو ته یې ور وشیندلې او داسې ښېرا یې ورته وکړه چې: «شَاهَتِ الْوُجُوْهُ»[٦] یعنې د دغو مشرکانو په مخونو باندې دې بدي او آفت نازل شي. نو الله ﷻ د مشرکانو د هر یوه نفر سترګو ته د ذکرو شوو خاورو بخرکي ور ورسول او ټول یې د سترګو په موږلو باندې اخته کړه په عین حال کښې د یوه پلوه نبي کریم ﷺ خپل تره (عباس رضي الله عنه) ته امر وکړ چې صحابه وو کرامو رضي الله عنهم ته د بېرته راستنېدلو دپاره په لوړ اواز سره بلنه ورکړي[٧] چې الله ﷻ دغه اواز د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم غوږونو ته ورساوه او سمدستې بېرته را ستانه شوه او د نبي کریم ﷺ شاوخوا ودرېدل، او د بله پلوه الله ﷻ د

(١) صحیح مسلم ج٢ ص١٠٠
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٤ ص٥٧٠
(٣) تفسیر البغوي ج٢ ص٢٧٨، صحیح البخاري ج٢ ص٦١٧
(٤) تفسیر القاسمي ج٨ ص١٥٦
(٥) لسان العرب ج١ ص٥٠٨
(٦) صحیح مسلم ج٢ ص١٠١
(٧) صحیح مسلم ج٢ ص١٠٠

کومک او نصرت ملائک را نازل کړه، نو په نتیجه کښې مشرکانو ماتې وخوړه او مجاهدین بریالي شوه چې ښه پرېمانه غنیمتونه لاس ته ورغله او ښه ډېر اسیران یې ونیول.

نبي کریم ﷺ د رضعي خور سره ملاقي شو

۱۱_ د بندیانو (اسیرانو) په جمله کښې یوه زنانه هم ونیوله شوه چې "الشَّيْمَاء" نومېده، کله چې د نبي کریم ﷺ حضور ته ور وستله شوه نو هغې دعوه وکړه چې: یا رسول الله! زه خو ستا رضعي خور یم او د بې بې حلیمې شوده ما او تا دواړو خوړلي دي.

نبي کریم ﷺ وویلې چې: «مَا عَلَامَةُ ذٰلِكَ»(۱) یعنې: د همدې خبرې ثبوت څه شی دی چې مونږ پرې باور وکړو.

نوموړې زنانه جواب ورکړ: زما د خبرې نښه (ثبوت) دا دی چې یوه ورځې تا زما په شا باندې خوله لګولې وه چې نښه یې تر نن ورځې پورې باقي ده.

نبي کریم ﷺ چې ذکره شوې نښه او جوړ شوی پرهر وکوت نو یقین یې راغی چې دا یقیني زما رضعي خور ده، نو سمدستې پورته شو او څادر یې ورته وغوړاوه او نوموړې زنانه یې ورباندې احترامانه کښېنوله.

د څه اختلاط څخه وروسته یې د څه مالي امداد سره-سره رخصت کړه او خپل وطن ته په ډېرې خوشالۍ سره ستنه شوه.

اسیران ازاد کړی شول

۱۲_ په ﴿ ثُمَّ يَتُوبُ ٱللَّهُ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ ﴾ کښې د بندیانو خوشې کولو ته اشاره ده، هغه دا چې کله نبي کریم ﷺ د حنین د غزا بندیان او غنیمتي مالونه په مجاهدینو باندې ووېشل نو د دې څخه وروسته د هوازن د قبیلې یوه جرګه ورغله او وار په وار یې تقریرونه وکړه، حتی چې د جرګې یوه نفر وویلې چې: ای د الله رسوله! په دغو اسیرانو کښې ستا رضعي ترورګانې او نورې خپلوانې هم شاملې دي نو هیله ده چې بندیان را ازاد کړې او نیول شوې مالونه بېرته راکړې، مونږ په تا باندې ایمان راوړی دی او په اسلام باندې مشرف شوي یاستو.

نبي کریم ﷺ جرګې ته اختیار وکړ چې یا مالونه بېرته واخلئ او یا به اسیران درته ازاد کړی شي اما دواړه مطلبونه نه شي کېدلی، خو جرګې د بندیانو ازادي خوښه کړه(۲).

څرنګه چې اسیران او مالونه ټول توزیع شوي وه نو نبي کریم ﷺ د ماز یښین د لمانځه څخه وروسته اعلان وکړ چې کوم شی چې زما او زما د تربرونو په لاس کښې دی نو هغه د دغې جرګې شو.

نو د څو معدودو اشخاصو څخه په غیر انصارو او مهاجرینو ټولو خپلې برخې د نبي کریم ﷺ په اختیار کښې واچولې، خو نبي کریم ﷺ اعلان وکړ چې هرڅوک چې خپل اسیر په خپله خوښه نه ازادوي

(۱) سیرت ابن هشام ج۴ ص۹۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۱۸

نو هغه دي هم ازاد کړي نو په آينده کښې به زه ورته عوض ورکړم، او ويي فرمايل: «فَرُدُّوا إِلَى النَّاسِ أَبْنَاءَهُمْ وَنِسَاءَهُمْ»[1] نو خلکو (جرګې) ته د دوی زامن او ښځې ببرته ورمستردې کړئ او ازادې يې کړئ! نو ټول اسيران ازاد کړی شوه او په ايمان باندې مشرف شوه.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡمُشۡرِكُونَ نَجَسٞ فَلَا يَقۡرَبُواْ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ بَعۡدَ عَامِهِمۡ هَٰذَاۚ وَإِنۡ خِفۡتُمۡ عَيۡلَةٗ فَسَوۡفَ يُغۡنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦٓ إِن شَآءَۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ۝٢٨﴾

[۲۸] ای هغو کسانو چې ايمان يې را وړی دی! يقيناً مشرکان پليت دي (باطني خبث لري) نو د خپل دغه کال (نهم کال) څخه وروسته دې المسجد الحرام (حرم شريف) ته نه نږدې کېږي (دوی پرهېزدې چې ورنږدې قدرې شي).

او که چېرې تاسو (د دوی د منعه کولو په صورت کښې) د فقر څخه ډارېږئ (چې تجارتي مالونه به بند شي) نو ډېر ژر دی چې الله ﷻ به تاسو د خپل فضل (حلالو مالونو) څخه (له بله طرفه) غنيان وګرځوي که اراده يې وشي. يقيناً الله ﷻ د علم خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

ارتباطونه

۱- مونږ د [التوبة:۳] ايت لاندې ليکلي دي چې په هغه څلور فقره ايز اعلان کښې کوم چې علي ﷺ د نهم کال د حج په موسم کښې د خلکو غوږونو ته ورساوه، يوه ماده دا هم وه چې په راتلونکي کښې به مشرکان د مکې معظمې حرم ته نه داخلېږي.

په دې ايت کښې د هغې اشکال جواب ته اشاره شوې ده کوم چې د ذکرې شوې مادې په ارتباط سره د چا ذهن ته ورتله، هغه دا چې که مشرکان د مکې معظمې د حرم شريف څخه بند کړی شي نو د تجارتي مالونو مخه به هم د حرم شريف څخه ونيوله شي او د مسلمانانو اقتصاد به کمزوری جوړ شي او بالآخره د فقر سره به مخامخ شي.

۲- په وړاندې ايتونو کښې د جهاد هغه موانع بيان شوي وه کوم چې د مجاهدينو په ذواتو پورې يې اړه درلوده، لکه د خپلوانو د مالونو محبت او داسې نور، په دې باندې علاوه هلته هغو موانعو ته هم اشاره شوې وه کوم چې د الله ﷻ د نصرت د موندلومخه نيسي، لکه د الله ﷻ څخه په غير په بل شي باندې اعتماد کول او داسې نور.

په دغه ايت کښې د هغو موانعو يو مثال ښودلی شوی دی کوم چې د مجاهدينو د ذواتو څخه دباندې وي او بلکې مشرکانو (کفارو) پورې اړه لري.

[1] سيرت ابن هشام ج ۴ ص ۱۳۴

۳_ هلته په جهاد کښې په الله ﷻ باندې د توکل د کمزورۍ نتيجه ښودلې شوې وه او دلته په اقتصاد کښې د کمزورۍ توکل حالت بيان شوی دی.

۴_ بالآخره په دې ايت کښې د مالونو د محبت او د الله ﷻ محبت د موازنې دپاره يو مثال ښودلی شوی دی، چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! د جهادي ارشاداتو په ضمن کښې لاندې دوه ارشادات هم د زړه په غوږونو واورئ او د قيامت د ورځې پورې پرې عمل وکړئ:

۱_ مشرکان پليت دي او باطني خبث لري او هم دوی ستاسو سره ډېره قوي کينه لري او هيڅکله ستاسو په هکله د شيطانت او ورانکارۍ څخه لاس نه اخلي.

نو په تاسو باندې جهاد لازم دی ترڅو دوی په راتلونکي کښې المسجد الحرام او بلکې حرم شريف ته ورنژدې هم نه شي پاتې خو لا هلته ورداخلېدل، همدغه سږني داخلېدل بايد د دوی وروستني داخلېدل وي او بايد چې تر ابده پورې بيا تکرار نه شي.

۲_ ای مؤمنانو! که بالفرض ستاسو په ذهن کښې دا اشکال خطور وکړي چې په مشرکانو باندې د بنديز لګولو په صورت کښې به ستاسو اقتصاد کمزوری شي او د تجارتي مالونو مخه به بنده شي نو تاسو پوه شئ چې هرڅه د الله ﷻ په واک او اختيار کښې دي او د ارزاقو کونجيګانې د همده ﷻ پورې اختصاص لري.

د مشرکانو تجارتي مالونه د الله ﷻ په اراده ستاسو د اقتصاد د پياوړي کېدلو سبب جوړېده، کله چې تاسو په شريعت باندې کلک ولاړ ياست نو الله ﷻ به تاسو ته د رزق او اقتصاد بله دروازه پرانيزي او د بلې لارې به مو په ګېډه ماړه کړي البته په هغه صورت کښې چې د الله ﷻ اراده وشي.

که بالفرض تاسو د اقتصادياتو د پياوړي کولو په غرض د الله ﷻ فرضي احکام د پښو لاندې کړئ نو معنی به يې دا وي چې تاسو خپل دين په ګېډه باندې خورئ.

يا په بل عبارت: د اسلام دين ستاسو د اقتصادي ضرورياتو د پوره کولو څخه عاجز دی او تاسو ته کور، کالي، ډوډۍ نه شي درکولئ. حال دا چې د اسلام دين ستاسو د دنيا او آخرت دواړو متکفل دی او بس.

۳_ ای مؤمنانو! الله ﷻ په هر شي باندې عالم دی ستاسو ضروريات ورته ټول معلوم دي او هم الله ﷻ د حکمت څښتن دی چې ټول کارونه او شرائع يې د حکمتونو څخه ډک دي، څه لرې نه ده چې د مشرکانو په تجارتي مالونو باندې د بنديز په صورت کښې به يې تاسو ته د رزق بله دروازه په نظر کښې نيولې وي او هغه به ستاسو دپاره د دې دروازې څخه بهتره او د عزت څخه ډکه وي. لنډه دا چې الله ﷻ پوهېږي او تاسو نه پوهېږئ.

توضيحات

۱ـ د ﴿ نَجَسٌ ﴾ کلمه په مفرد، مثنی، جمع او بالآخره هم په مذکر او مؤنث ټولو حالاتو کښې په یو ډول لوستله کېږي[1].

د همدې کېله په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴾ دپاره خبر واقع شوي ده، اما ذکره شوي کلمه په دې مقام کښې په لاندې معناوو باندې تفسیره شوې ده[2]:

الف: مشرکان بلکې ټول کفار نجس الابدان (پلیت) دي، لکه څنګه چې سپي او نور مردار خاروي پلیت دي.

ب: مشرکانو ته ځکه ذکر شوی لقب ورکړی شوی دی چې دوی د جنابت څخه خالي نه وي او کوم چې شرعي طهارت (پاکي) ده هغه په دوی کښې نشته.

ج: مشرکان او نور کفار ځکه نجس ګڼل شوي دي چې باید د دوی څخه مؤمنان خپل ځانونه داسې په ځنګ وساتي لکه څنګه چې سړی خپل ځان د نجاست څخه په ځنګ ساتي، یا په بل عبارت: دلته د نجاست څخه باطني او عقیدوي نجاست مطلب دی چې دوی نه درسته عقیده لري او نه دمسلمانانو دپاره ښه نیت.

ایا جوماتونو ته د کفارو ننوتل جواز لري؟

۲ـ جوماتونو ته د مشرکانو (کفارو) د ننوتلو جواز او عدم جواز د ﴿ نَجَسٌ ﴾ د کلمې د تفسیر پورې په لاندې ډول ارتباط نیسي:

الف: المالکیه علیهم الرحمة اولنۍ دواړه معناوې په نظر کښې نیسي او وایي چې هیڅ کافر ته جواز نه لري چې المسجد الحرام بلکې حرم شریف او یا بل کوم جومات ته داخل شي، ځکه لکه څنګه چې مشرکان نجس دي همدارنګه ټول کافران پلیت دي او لکه څنګه چې المسجد الحرام او حرم شریف محترم دي همدارنګه ټول جوماتونه محترم دي[3].

ب: الشوافع علیهم الرحمة هم د ﴿ نَجَسٌ ﴾ د کلمې لومړنۍ دواړه معناوې په نظر کښې نیسي او فیصله کوي چې ټول کافران نجس او پلیت دي نو المسجد الحرام ته لکه څنګه چې د مشرکانو ننوتل جائز نه دي همدارنګه یهودان او نصارا بلکې ټول کافران د ننوتلو حق نه لري، او که مسلمانان اجازه ورکړي نو دوی ورباندې ګناهګارېږي، اما نورو جوماتونو ته د کفارو داخلېدل ممنوع نه دي[4]، ځکه چې په ایت شریف کښې په المسجد الحرام باندې صراحت کړی شوی دی، او د دوی په نزد په

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۸۱، لسان العرب ج۶ ص۲۲۶
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۲۸۳
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۰۴
(۴) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۷۷

يو شي باندې د صراحت کولو معنی دا ده چې د مسکوت عنه شي څخه ذکر شوي حکم منفي ګرځي، نو د المسجد الحرام د ممنوعيت حکم په نورو جوماتونو کښې د عدم ممنوعيت په حکم باندې دلالت کوي، يعنې نورو جوماتونو ته مشرکان پرېږدئ چې ورننوځي شي.

په دې باندې علاوه، اباحت په اشياوو کښې اصل دی او په شريعت کښې داسې دليل موجوديت نه لري چې دغه اصل يې د نورو جوماتونو په هکله د منځه وړی وي[1] لکه څنګه چې د المسجد الحرام په باره کښې همدغه اصل په ايت شريف کښې د منځه وړلی شوی دی البته د مشرکانو په هکله.

ج: احناف علیهم الرحمة د ﴿ نَجَسٌ ﴾ کلمه په درېمه معنی سره اخلي چې همدغه معنی اکثرو فقهاوو کرامو غوره کړې ده[2] نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ای مؤمنانو! د سږني کال څخه په غير مشرکان د المسجد الحرام شاوخوا ته نژدې هم مه پرېږدئ چې دوی حج يا عمرې (عبادت) ته ورشي، څکه چې دوی باطني خبث لري، يعني کافران دي او د کافرانو عبادت د الله ﷻ په نزد باندې مردود دي.

همدا مضمون لږ څه وړاندې الله ﷻ داسې منعکس کړی دی چې: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ ﴾ [التوبة:۱۷] يعني د دغو مشرکانو نېک اعمال د الله ﷻ په نزد باندې ضائع دي.

نو د احنافو علیهم الرحمة په نزد مؤمنانو ته جائزه ده چې اهل الذمه کافرانو ته اجازه ورکړي چې المسجد الحرام يا د دنيا بل جومات ته ننوزي[3].

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په نصوصو کښې خو د مفهوم عموم د اعتبار وړ دی نو په کار وه چې اهل الذمه کافران هم د المسجد الحرام او يا د نورو جوماتونو څخه منعه کړی شوي وی څکه د مشرکانو په مفهوم کښې ټول کافران شامل دي او د المسجد الحرام مفهوم د دنيا ټولو جوماتونو ته شامل دی؟

مونږ وايو چې: د ﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُشۡرِكُونَ ﴾ په مفهوم کښې د عهد خارجي الف او لام په اعتبار سره لاندې خاصيتونه د نظره نه دي غورزولي شوي:

الف: هغوی خپل خانونه د المسجد الحرام متوليان ګڼل، چا ته به يې چې خوښه وه هغه ته به يې د ورداخلېدلو اجازه ورکوله او څينې نور به يې د ورداخلېدلو څخه منعه کول، لکه څنګه يې چې د حديبيه په مقام کښې د صحابه وو کرامو ﷺ د ورتګ مخه ونيوله، همدې خاصيت ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَهُمۡ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ وَمَا كَانُوٓاْ أَوۡلِيَآءَهُۥٓ ﴾ [الأنفال:۳۴] يعني:

---

(۱) الفقه الاسلامي وادلته ج۳ ص۵۸۳
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۷۶
(۳) احکام القران للجصاص ج۳ ص۸۸؛ الفقه الاسلامي وادلته ج۳ ص۵۸۲

او دوی (مشرکان) د المسجد الحرام څخه (خلک) منعه کوي حال دا چې دوی د المسجد الحرام متوليان (واکداران) نه دي (دا کار د مؤمنانو متقيانو سره مناسب دی).

ب: هغوی خپل څانونه د مسجد حرام معماران ګڼل، الله ﷻ فرمايي: ﴿ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَن يَعْمُرُواْ مَسَٰجِدَ ٱللَّهِ ﴾ [التوبة:۱۷] يعني: مشرکانو ته دا مناسبه نه ده چې دوی د الله ﷻ د جوماتونو (عموماً او د المسجد الحرام) خصوصاً ابادي وکړي (دا د متقيانو کار دی).

ج: هغوی ته خپل شرکي اعمال (شرکي حج او شرکي عمره) عبادت ښکارېده او ګومان يې کاوه چې د دوی همدغه عبادت د الله ﷻ په نزد باندې مقبول دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ وَفِي ٱلنَّارِ هُمۡ خَٰلِدُونَ ﴾ [التوبة:۱۷] يعني: دغه مشرکان (چې دي) عملونه يې (د الله ﷻ په نزد) ضائع دي او همدوی به په اور کښې همېشه وي.

او پوره واضحه ده چې ذکر شوي درېواړه خاصيتونه په اهل الذمه کافرانو باندې نه شي صادقېدلی، څکه چې دوی نه د جوماتونو د واکدارۍ دعوه کوي، نه خپل څانونه د جوماتونو معماران ګڼي او بالآخره نه په جوماتونو کښې خپلو عملونو ته د عبادت لقب ورکوي، نو څرګنده شوه چې په ايت شريف کښې ذکر شوی مفهوم په اهل الذمه وو باندې نه صادقيږي.

هو! که کوم يو اهل الذمه د ذکرو شوو درېوو خاصيتونو مدعي شي نو په مسلمانانو باندې لازمه ده چې نه المسجد الحرام ته د ورننوتلو اجازه ورکړي او نه يې بل جومات ته د ورننوتلو مخه خوشې کړي، د همدې کبله نبي کريم ﷺ د کفارو هغې جرګې ته په خپل جومات کښې خيمه وهلې وه کومه جرګه چې د ثقيف د قبيلې څخه د مکې معظمې د فتحې څخه وروسته مدينې منورې ته ورغلې وه[۱].

او د همدې کبله نبي کريم ﷺ ثمامه بن اُثال د څه وخته پورې تړلی پرېښود کله چې د مجاهدينو يوه ټولګي نيولی وه او د جومات د يوې ستنې پورې يې تړلی وه[۲]، که نه نو سمدستي به يې خوشې کړی وی او يا به يې په بل ځای کښې بندي ساتلی وی.

عَيْلَةً څه معنی؟

۳ـ د ﴿ عَيۡلَةً ﴾ کلمه د فقر څخه عبارت ده چې په همدې معنی باندې په يوه اوږده حديث شريف کښې استعماله شوې ده، د حديث څه لنډ مضمون لاندې لوستلی شئ:

يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته يوه سړي د عيله (فقر) څخه شکايت وکړ او بل ورته د لارې شکوونکو (قطاع الطريق) څخه شاکي شو. نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې نژدې وخت کښې داسې امنيت راتلونکی دی چې د مکې معظمې څخه به پرته د بدرقې (بدرګې) قافله يوه خوا او بله خوا درومي خو د لارې شکولو خطر به ورسره نه وي. او هر چې عيله (فقر) دی «فَإِنَّ السَّاعَةَ لا تَقُومُ حَتَّى يَطُوفَ أَحَدُكُمْ

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۲۶: مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۶
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۲۷

بِصَدَقَتِهِ لا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ»[۱] نو قیامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو چې ستاسو یو کس به خپله صدقه (زکات د فقیرانو پسې) ګرځوي خو هغه څوک به نه شي موندلی چې د ده څخه یې قبول کړي.

الله ﷻ خپله وعده رښتیا کړه

۴_ الله ﷻ چې صحابه کرامو ﷺ ته د اقتصادي منابعو کومه وعده ورکړې وه هغه یې دپوره کړه، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ د عربو ډېرو قبائلو ته توفیق ورکړ او په اسلام باندې یې مشرف کړه، د همدې جملې څخه د یمن، نجد او هم د صنعاء او نورو قبائلو خلک ګڼل کېږي چې مکې معظمې ته د حج او عمرې په سفرونو کښې یې د تجارتي مالونو انتقالات ژوندي وساتل.

ب: الله ﷻ د جهاد لمن پراخه کړه چې د یو پلوه د غنیمتونو لړۍ روانه پاتې شوه او د بله پلوه په اهل الکتابو باندې د جزیو ایښودلو لړۍ پیل شوه.

ج: بالآخره الله ﷻ وخت په وخت ورښتونه وکړه او د ځمکې حاصلات یې ورته اضافه کړه، او داسې نور.

یادونه

۵_ ځینو علماوو کرامو د همدغه ایت ـ چې بحث پکښې روان دی ـ د ﴿ إِن شَآءَ ﴾ جملې په نزول کښې څه فوائد لیکلي دي[۲]، همدارنګه ځینو نورو علماوو کرامو د رزق اسباب شمېرلي دي او شپږو ته یې رسولي دي[۳].

مونږ د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړه که څوک فرصت لري هیله ده چې هملته یې وګوري.

د ایت شریف لوی ارشاد

۶_ د څوارلس کاله جهاد څخه وروسته اوس د دې خبرې وخت رارسېدلی دی چې په افغانستان کښې سوچه اسلامي حکومت جوړ شي، داسې اسلامي حکومت.قائم شي چې ټوله کفري دنیا ترې په ډار کښې ده چې که دلته اسلامي حکومت قائم شي نو لکه څنګه یې چې د روسیانو پراخه حکومت په ګونډو کړ همدارنګه به په دنیاکښې ټول کفري دولتونه نسکور کړي او د کفریاتو جرړې به یې وباسي.

نو د همدې کبله نن ورځ[۴] کفري دولتونه د افغانستان په مجاهدینو کښې لاس وهنه کوي او نه غواړي چې په اتفاق او ورورولۍ سره د سوچه مجاهدینو حکومت په پښو باندې ودرېږي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۰
(۲) حاشیه الشیخ زاده علي تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۲۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۰۸
(۴) ۱۳۷۵۱۴۱۵ هـ ش

دوی زیات زور لګوي چې د مجاهدینو قاتلانو (کمونستان) ته هم په حکومت کښې برخه ورکړی شي او د سوچه اسلامي حکومت په ځای مختلط حکومت جوړ کړی شي، افسوس چې په همدغه مطلب کښې د دوی سره غرب مشربه مسلمانان هم همکاري کوي او ډول ته یې ګډېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه غربیان او د دوی همکاران غواړي چې په مجاهدینو باندې اقتصادي بندیزونه ولګوي او په خپلو مرستو باندې داسې شرطونه کېږدي چې د سوچه اسلامي حکومت سره منافات لري، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: غربیان او د دوی همکاران وایي چې مونږ به هله د افغانستان په بیا ابادولو کښې برخه اخلو چې زنانه وو ته په رسمي دوائرو کښې د کار موقع ورکړی شي، چې په بې شرمانه توګه دوی داسې کار وکړي لکه څنګه چې په کفري دولتونو کښې په کارونو باندې بوختې دي.

ب: باید د زنانه وو په لباس باندې اسلامي بندیز ونه شي لګولی او دوی ته اجازه ورکړی شي چې د غربي لباس څخه استفاده وکړي.

ج: د زنانه وو تعلیم او تربیه باید د نارینه وو څخه جدا نه کړی شي، په اصطلاح دوی حق لري چې د خلط ملط تعلیم څخه استفاده وکړي.

د: د اسلامي حدودو تطبیق د بشري حقوقو د پښو لاندې کول دي، غربیان د غله لاس پرېکول او د فحشکارانو رجم (سنګسارول) وحشت ګڼي.

لنډه دا چې ذکر شوی ایت شریف مجاهدینو ته ارشاد کوي چې په خپل اسلامي دریځ باندې کلک ودرېږي اود کفري دولتونو د بندیزونو هیڅ پروا ونه کړي، لکه څنګه چې الله ﷻ د صحابه کرامو ﷺ اقتصادیات د بلې لارې څخه قوي کړه امید دی چې همدارنګه په دوی باندې هم د اقتصادیاتو دروازې د بله پلوه راپرانیزي او اړتیاوې یې پوره کړي. او هم دوی ته په کار دي چې د دښمنانو په لمسون باندې تیر نه وځي او په اتفاق او ورورګلۍ سره یو د بل څخه جار شي او بالآخره باید جنګونو او ناندریو ته خاتمه ورکړي، اللهم وفقهم.

﴿ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلْكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعْطُواْ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ۖ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَٰهِهِمْ ۖ يُضَٰهِـُٔونَ قَوْلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبْلُ ۚ قَٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ۚ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ ٱتَّخَذُوٓاْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسِيحَ ٱبْنَ مَرْيَمَ وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعْبُدُوٓاْ إِلَٰهًا وَٰحِدًا ۖ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ

عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾ يُرِيدُونَ أَن يُطْفِـُٔوا۟ نُورَ ٱللَّهِ بِأَفْوَٰهِهِمْ وَيَأْبَى ٱللَّهُ إِلَّآ أَن
يُتِمَّ نُورَهُۥ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٣٢﴾ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾

[٢٩] (اى مؤمنانو!) د هغو کسانو سره جنګ (جهاد) وکړئ چې نه په الله ﷻ باندې (په رښتيا سره) ايمان راوړي او نه په وروستني ورځې باندې او (هم) نه هغه شی حرام ګڼي چې الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ حرام کړی دی، او نه حق دين (اسلام) ته غاړې ږدي.

(دا خلک څوک دي؟ دا) د هغو خلکو څخه عبارت دي چې دوی ته کتاب (تورات او انجيل) ورکړی شوی دی.

(تر هغه د دغو خلکو سره جنګ وکړئ) ترڅو چې دوی (تاسو ته) د غلبې د کبله په داسې حال کښې جزيه درکړي چې دوی د ذلت خاوندان وي.

[٣٠] او (علاوه په دې) يهود وايي چې عُزير د الله ﷻ زوی دی او نصارا وايي چې مسيح (عيسى ﷺ) د الله ﷻ زوی دی.

دا د دوی وينا (او عقيده ده فقط) په خولو سره (چې هيڅ دليل او برهان نه لري).

د دوی (اهل الکتابو وينا) د هغو کسانو د وينا (خبرو) سره مشابهت لري چې هغوی د دوی څخه وړاندې کفر اختيار کړی دی (او پرښتو ته يې د بنات الله لقب ورکړی دی چې مشرکان دي).

په دوی (اهل الکتابو) باندې دې د الله ﷻ لعنت وي چې څنګه (د حقې لارې څخه) اړول کېږي.

[٣١] دوی خپل علماء او خپل راهبان د الله ﷻ څخه په غير په معبودانو سره نيولي دي، او هم يې مسيح (عيسى ﷺ) د مريمې زوی (په معبوديت سره نيولی دی) حال دا چې دوی (اهل الکتابو) ته امر نه وه کړی شوی مګر د دې دپاره چې دوی د يوه معبود عبادت وکړي.

(داسې يو معبود) چې نشته د عبادت لايق (او مستحق) مګر همدی ﷻ دی (او بس).

ده ﷻ ته د هغه څه څخه پاکي ده چې دوی يې ورسره شريکوي.

[٣٢] دوی (اهل الکتاب) اراده لري چې د الله ﷻ (د اسلام) رڼا په خپلو خولو باندې مړه کړي او الله ﷻ (په کلکه) امتناع کوي مګر دا چې خپله (د اسلام) رڼا پوره کړي (او ټوله دنيا پرې روښانه کړي) اګر که کافران (دا کار) نه خوښوي.

[٣٣] دا (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې خپل پيغمبر ﷺ يې د هدايت (قرآن کريم) او د حق دين (اسلام) سره د دې دپاره (دنيا ته) استولی دی ترڅو د ده ﷺ دين (اسلام) په هر دين باندې غالب وګرځوي، اګر که مشرکان (دا کار) نه خوښوي.

ارتباطونه

١ـ تر دې ځايه هغه بحث را روان وه چې د مشرکانو پر ضد جهاد پورې يې اړه درلوده او د دې

ځای ځخه وروسته هغه بحث پیل شوی دی کوم چې د اهل الکتابو پرضد جهاد پورې ارتباط نیسي.

۲ـ په وړاندې نژدې ایت شریف کښې الله ﷻ مؤمنانو ته وعده ورکړې وه چې د مکې معظمې ځخه د مشرکانو په بندولو باندې ستاسو اقتصاد نه کمزوري کېږي الله ﷻ به تاسو ته د اقتصاد قوي کېدلو نورې لارې پرانیزي، په دې ایتونو کښې د نورو لارو پرانستلو ته اشاره شوې ده چې په اهل الکتابو باندې د جزیو اېښودل دي او د همدوی او د نړی د نورو کافرانو ځخه د جهاد په نتیجه کښې غنیمتونه را ټولول دي. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! کله چې تاسو نن ورځ د مشرکانو د جهاد ځخه اوزګار شوئ او د جزیرة العرب قبائل ځیني په اسلام باندې مشرف شوه او ځیني نور نژدې دي چې ډلې-ډلې د الله ﷻ په دین (اسلام) کښې داخل شي، نو تاسو ته په کار دي چې د جهاد سلسله توده وساتئ او دا ځل د اهل الکتابو بلکې د دنیا نورو کفارو ته هم د جهاد مخه ورتاوه کړئ ترڅو د یوه طرفه د کفر مخنیوی او د اسلام پرمختګ په چالاکۍ سره په دنیا کښې خور شي او د بله طرفه ستاسو اقتصادیات په غنیمتونو او جزیو باندې تقویه شي.

۲ـ نو ای مؤمنانو! تاسو د هغو خلکو سره جهاد وکړئ چې هغوی لاندې خاصیتونه لري:

الف: هغوی دعوه کوي چې مونږ په الله ﷻ باندې عقیده لرو خو څنګه چې مناسبه عقیده ده چې د شرک ځخه خالي وي هغه عقیده نه لري (لږ وروسته به واضحه شي).

ب: همدارنګه دوی په وروستنۍ ورځې هم منحرفه عقیده لري چې فقط خپل ځانونه ورته جنتیان ښکاري او په نورو ټولو خلکو باندې د دوزخیانو ګومان کوي.

ج: هغوی هغه شی حرام نه ګڼي کوم شی چې الله ﷻ او د ده پیغمبر ﷺ حرام کړی وي بلکې هغوی د خپلو پاپانو او د خپلو (په نامه) ملایانو خولو ته ګوري. یا په بل عبارت: د تشریع حق یې غیرالله ته ورکړی دی. په دې باندې علاوه د خپلو ځانونو ځخه په غیر د نورو خلکو مالونه حلال ګڼي.

د: لنډه دا چې دوی حق دین نه اختیاروي، نه د پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام په شریعت باندې تلل غوره کوي او نه د آخر الزمان پیغمبر ﷺ حق دین ته غاړې ږدي.

۳ـ ای مؤمنانو! تاسو پوهېږئ چې د ذکر شوو خاصیتونو خاوندان څوک دي؟

هغه کسان دي چې هغوی ته کتاب (تورات او انجیل) ورکړی شوی وه خو هغوی خپل کتاب د پښو لاندې کړ او د هغه په غوښتنه یې عمل ونه کړ.

نو څرنګه چې ذکر شوي خاصیتونه هر یو د جهاد موجب دي نو تاسو د اهل الکتابو سره تر هغه وجنګېږئ چې ترڅو تاسو ته په خپل لاس د ذلت په حال کښې جزیه درکړي او د ورکړې استمرار یې په ځانونو باندې قبول کړي، او یا ذکر شوي خاصیتونه پرېږدي او ستاسو غوندې د آخر الزمان پیغمبر ﷺ شریعت ته غاړې کېږدي او په اسلام باندې مشرف شي.

۴_ ای مؤمنانو! که څه هم اهل الکتاب مدعیان دي چې دوی موحدین دي او الله ﷻ واحد لا شریک ګڼي مګر د دوی دغه دعوه څکه دروغ ده چې:

الف: په یهودو کښې داسې خلک هم شته چې عُزیر علیه السلام ته د ابن الله (د الله د زوی) لقب ورکوي.

ب: او نصارا خو مسیح (عیسی علیه السلام) ته ابن الله (د الله زوی) وایي.

ج: نو دا خبره چې مونږ موحدین یاستو محض د خولې خبره ده او هیڅ واقعیت نه لري او نه پرې کوم دلیل او برهان شته.

د: د اهل الکتابو ذکره شوې شرکي خبره د هغو خلکو د خبرې سره مشابهت لري کوم چې د دوی څخه لا وړاندې کافران شوي وه او پرښتو ته یې د بنات الله لقب ورکړی وه چې د مشرکانو څخه عبارت دي. نو لکه څنګه چې په تاسو باندې د هغوی سره جهاد فرض وه همدارنګه د دوی (اهل الکتابو) سره هم جهاد ستاسو فریضه ده.

هـ: الله ﷻ په دوی (اهل الکتابو) باندې خپل لعنت نازل کړی او د خپل رحمت څخه یې لرې کړي دي نو که بالفرض د دوی دعوې واقعیت درلودی نو الله ﷻ به د خپل رحمت څخه نه وی لرې کړي.

و: د اهل الکتابو کفري عقیده بالکل څرګنده ده حتی چې د هیچا څخه پټه او پنا نه ده خو دوی د دې څرګندې عقیدې سره-سره د توحید دعوه کوي.

عجیبه ده دوی کوم پلو ته اړولی کېږي؟ چې د خپلې عقیدې بطلان ته یې پام نه دی.

ز: برسېره په دې، یهودان خپلو علماوو ته د معبودانو په نظر ګوري او د تشریع حق یې همدوی ته ورکړی دی.

ح: او نصارا خپلو راهبانو او هم مسیح بن مریم علیه السلام ته د الله ﷻ څخه په غیر د معبودانو لقب ورکوي. حال دا چې ټول اهل الکتاب (نصارا او یهود) په بل شي باندې نه وه مامور کړی شوي مګر په دې خبره باندې چې یوازې او یوازې د الله ﷻ واحد لا شریک عبادت وکړي او بس. او دا څکه چې په حقه باندې معبود بل څوک نشته مګر همدی ﷻ دی او بس.

همده ﷻ لره د هغه څخه پاکي ده چې اهل الکتاب یې ورسره په عبادت کښې شریکوي.

۵_ ای مؤمنانو! اهل الکتاب غواړي چې د توحید هغه ډیوه به د خولو په پوکي سره مړه کړي کومه چې الله ﷻ روښانه کړې ده او اراده یې کړې ده چې پلوشې یې ټولې دنیا ته ورسوي.

د اهل الکتابو د خولو پوکي دا دي چې کله د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په هغو علاماتو باندې ساکت پاتې کېږي کوم چې د دوی په کتابونو کښې موجودیت لري او کله لا هغو ته تغیر ورکوي ترڅو په خلکو باندې خلط واقع کړي او هیڅوک ونه شي کړی چې د رښتینې پیغمبر عقیده ورباندې وکړي.

مګر اهل الکتاب په دې مطلب کښې څکه نه شي بریالي کیدلی چې الله ﷻ په دې باره کښې بله خبره نه مني مګر دا چې په خپله روښانه کړی شوې ډیوې باندې به ټوله نړۍ روښانه کړي، او دا کار ضرور کیدونکی دی که څه هم کفار یې نه خوښوي او په روښانه پاتې کېدلو باندې یې خپه دي.

۶_ ځکه چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل پیغمبر (محمد ﷺ) يې د هدايت (قرآن کريم) او حق دين (توحيد) سره د دې دپاره لېږلی دی چې د دنيا په ټولو اديانو باندې يې غالب کړي او د همدغه حق دين څخه په غير نور ټول اديان د منځه يوسي، نو دا کار ضرور کېدونکی دی او هيڅوک يې مخه نه شي نيولی که څه هم مشرکان يې نه خوښوي او ورباندې خپه دي.

توضيحات

۱_ مونږ د دې سورت (التوبة) په سريزه کښې ليکلي دي چې د دې سورت د اته ويشتو ايتونو څخه په غير (چې د نهم کال په آواخرو کښې نازل شوي دي) د متباقي ايتونو نزول يې د تبوک د غزا څخه وراندې پيل شوی دی، او په درې ګروپونو باندې ويشلي شوي دي.

نو اولنی ګروپ ايتونه د ذکرو شوو ايتونو څخه پيل شوي دي چې د اهل الکتابو د عقايدو پوره څېړنه پکښې شوې ده، ترڅو د چا ذهن ته ورنه شي چې اهل الکتاب خو د توحيد مدّعيان دي ايا د دوی سره جهاد کول جائز دی؟

دين الحق د کوم دين څخه عبارت دی؟

۲_ مفسرين کرام[۱] د ﴿ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ ﴾ په جمله کښې "دين الحق" د هغه دين څخه عبارت ګڼي کوم چې په موسی ﷺ او په عيسی ﷺ باندې نازل شوی وه. نو د معنی حاصل يې داسې راووځي چې: اهل الکتاب د هغه دين پيروي هم نه کوي کوم چې د دوی په پيغمبرانو باندې نازل شوی وه، که بالفرض دوی دخپل دين پيروي کړې وی نو ضرور به په اسلام باندې معتقد شوي وی ځکه چې د دوی په دين کښې خو د آخر الزمان پيغمبر ﷺ د حقانيت ثبوت شته دی.

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې دلته به د ﴿ دِينَ ٱلۡحَقِّ ﴾ کلمه د اسلام څخه عبارت وي لکه څنګه چې همدغه کلمه په ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ ﴾ کښې د اسلام څخه عبارت ده. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: د اهل الکتابو سره به جهاد ولې نه فرض کېږي چې دوی د اسلام حق دين نه قبلوي.

جزيه څه معنی؟

۳_ ﴿ ٱلۡجِزۡيَةَ ﴾ کلمه د "جزی، يجزي" څخه مصدر ده، چې د "فِعۡلَة" په وزن ده او د جزا نوعيت بيانوي، يعنې جزيه د هغه نوعه مال څخه عبارت ده چې د اهل الذمه وو څخه د هغوی د نه وژلو په بدله اخستل کېږي[۲].

که څه هم د ايت شريف ظاهري مضمون داسې راووځي چې تاسو د اهل الکتابو سره تر هغه وخته

---

[۱] تفسير المراغي ج۴ ص۹۴

[۲] لسان العرب ج۱۴ ص۱۴۷

پورې جنګ ته ادامه ورکړئ ترڅو چې جزیه درکړي، مګر مطلب دا دی چې ترڅو د جزیې درکول قبول کړي او په غاړې باندې يې واخلي، او بالآخره يا په اسلام باندې مشرف شي.

همدارنګه هغه ذمي د جزيې د اخستلو څخه معافېږي کوم چې د ذميتوب په حال کښې اسلام راوړي او دا ځکه چې په مسلمان باندې جزيه نشته[۱].

د يوه نفر د جزيې اندازه

۴_ جزيه نه د جنس په اعتبار سره منحصره ده چې فلاني مال په جزيه کښې قبلېږي او فلاني نه قبلېږي، او د نه د قدر په اعتبار سره انحصار لري چې د فلاني قدر څخه دې زياته نه وي او يا دې د فلانۍ اندازې څخه کمه نه وي، نو د همدې کبله پکښې علماء کرام د نظر اختلاف لري.

د احنافو عليهم الرحمة په نزد بايد په لاندې درېوو ګروپونو باندې ووېشله شي[۲]:

الف: په غنيانو اهل الذمه باندې د کال في نفر اته څلوېښت (۴۸) درهمه دي او يا هغه مبلغ يا جنس دی چې د ذکر شوي مبلغ سره مساوي ارزښت ولري.

ب: د متوسط الحال ذمي څخه بايد څليريشت (۲۴) درهمه يا د دې مساوي بل جنس يا مبلغ واخستلی شي.

ج: بالآخره بايد د فقير کاسب څخه دولس (۱۲) درهمه او يا د دې معادل مبلغ يا جنس واخستلی شي.

کوم اهل الذمه د جزيې څخه معاف دي؟

۵_ لکه څنګه چې وړاندې د جزيې په تعريف کښې ذکره شوه چې جزيه د قتل (وژلو) بدله ده نو په کار دي چې د هغه چا څخه جزيه وانخستله شي د کومو چې وژل جائز نه وي. په همدې مضمون باندې ذکر شوی ايت شريف دلالت کوي ځکه چې د جزيې قبول د جنګ انتهاء (پای) ټاکلې شوې ده، چې فرمايي ﴿ حَتَّىٰ يُعْطُوا۟ ٱلْجِزْيَةَ ﴾ يعنې جنګ تـه ترهغـه ادامه ورکړئ ترڅو چې جزيه قبوله کړي. نو د همدې کبله هغه کسان د جزيې د ورکړې څخه معاف دي کوم چې په جنګ کښې اشتراک نه کوي[۳]، لکه ړوند، مفلوج، شل، شوټ، بوډا، زنانه، ماشومان، ليونيان او بالآخره راهبان چې خلکو سره اختلاط نه کوي او د جنګ د لارې بنودانه نه کوي.

اهل الذمه کفارو ډولونه

۶_ ټول کفار د ذمي جوړېدلو او نه جوړېدلو په اعتبار سره په لاندې درېوو ګروپونو باندې وېشلی کېږي[۴]:

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۰۲

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۹۶

(۳) زاد المسير ج۳ ص۲۸۶، احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۹۶

(۴) حاشيه الشيخ زاده علي تفسير البيضاوي ج۲ ص۳۲۹

الف: یو گروپ اهل الکتاب (یهود او نصارا) دي چې په ایت شریف کښې د دوی په ذمیان جوړېدلو باندې صراحت شوی دی.

ب: بل د مجوسیانو گروپ دی چې دوی هم ذمي جوړېږي څکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ اهل الْكِتَابِ»[1] یعنې یوه ورځې عمر الفاروق ﷺ وویلې چې زه نه پوهېږم چې د مجوسیانو سره څنګه وکړم؟ نو عبد الرحمن بن عوف ﷺ جواب ورکړ چې: زه په شهادت سره وایم چې ما د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي دي چې د دوی سره د اهل الکتابو په طریقه باندې لاړ شئ.

ج: بل هغه گروپ کفار دي چې د ذکرو شوو دواړو گروپونو څخه په غیر وي، لکه بوت پرستان، هندوان او داسې نور، دغه گروپ هم ذمي جوړېږي خو یوه استثناء لري، هغه دا چې عربي مشرکان ذمي نه شي جوړېدلی، دوی به یا په اسلام باندې مشرف کېږي او یا به وژل کېږي، څکه چې:

اول: الله ﷻ د دوی په باره کښې امر کړی دی چې: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ﴾ [التوبة:۵] نو کله چې حرامې کړی شوې میاشتې تېرې شوې نو مشرکان ووژنئ هر چېرته ته مو چې مونده کړه.

دوهم: نبي کریم ﷺ د همدوی په منځکښې مبعوث شوی او قرآن کریم د همدوی په ژبه باندې نازل شوی دی نو معجزات د دوی دپاره د بل هر قوم څخه زیات دي، نو په کار دي چې د دوی سره هغه معامله اجراء کړی شي کومه چې د مرتدانو سره اجراء کېږي هغه دا چې یا باید مسلمانان شي او یا ووژل شي[2].

دریم: ذکر شوي ایتونه (چې جزیه پرې تشریع شوې ده) په داسې وخت کښې نازل شوی دی چې په جزیرة العرب کښې مشرکان پاتې نه وه. او ټول ډلې-ډلې په اسلام کښې داخل شوه. نو د دوی څخه جزیه نه اخستل د دې کبله نه دي چې اخستل ترې جواز نه لري بلکې د دې کبله دي چې په دغه وخت کښې هلته مشرکانو موجودیت نه درلود او د جهاد مخه د تبوک طرف ته واړوله شوه، چرته چې اهل الکتاب اوسېدل. که بالفرض دلته مشرکانو موجودیت درلودی نو د جهاد مخه به هغې خوا ته نه وی اوښتې[3].

ید څه معنی؟

۷ـ د ﴿ حَتَّىٰ يُعْطُوا۟ ٱلْجِزْيَةَ عَن يَدٍ ﴾ په جمله کښې د ﴿ يَدٍ ﴾ دپاره علماوو کرامو[4] ګڼ شمېر تفسیرونه کړي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته د ﴿ يَدٍ ﴾ توری په معنی د انقیاد او اطاعت سره دی، یعنې ترهغه د اهل الکتابو سره

---

(۱) موطا الإمام مالک ج۲ ص۱۹۲
(۲) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۸۳
(۳) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۶۹
(۴) تفسیر القاسمي ج۸ ص۱۶۶، احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۹۸

وجنګېږئ ترڅو تاسو ته د انقیاد او اطاعت په حال کښې جزیه درکړي.

ب: د ﴿ يَدٍ ﴾ توری د نقد معنی ورکوي، یعنې ترڅو چې جزیه لاس په لاس درکړي (نسیا کاري ورسره مه کوئ).

ج: د ﴿ يَدٍ ﴾ توری د حقیقي معنی دپاره دی، یعنې ترڅو چې تاسو ته جزیه په خپل لاس درکړي، نو هغه جزیه مه قبلوئ کومه چې تاسو ته د بل چا په لاس درواستوله شي، باید چې هر جزیه درکوونکی پخپله درشي او جزیه درکړي.

د: د ﴿ يَدٍ ﴾ توری د قوت او غلبې څخه عبارت دی، یعنې ترهغه چې ستاسو د غلبې او قوت د کبله جزیه درکړي.

هـ: دا توری د نعمت معنی ورکوي، یعنې ترڅو چې د هغه احسان او نعمت د کبله جزیه درکړي کوم چې تاسو په دوی باندې کړی دی او د وژلو څخه یې صرف نظر شوي یاست.

و: دا توری د غنا په معنی سره دی، یعنې ترڅو چې د غنا د کبله تاسو ته جزیه درکړي نو تاسو ته په کار دي چې د فقیرانو څخه جزیه وانخلئ.

ز: دا توری دجماعت معنی ورکوي، یعنې ترڅو چې تاسو ته په مجموعي توګه جزیه درکړي چې ټولو جنګیالیو ته شامله وي نو په کار دي چې د ځینو جنګیالیو په جزیه باندې جنګ ته خاتمه ورنه کړئ.

تبصره

۸ـ مونږ ته داسې ښکاري چې د ذکرو شوو معناګانو تر منځ هیڅ منافات نشته نو که بالفرض د ﴿ يَدٍ ﴾ توري څخه "ما یطلق علیه الید" واخستل شي ترڅو ټولو معناګانو ته شامل شي نو هیڅ باک یې نشته، لکه چې همداسې شامل تفسیر ځینو علماوو کرامو خوښ کړی دی[۱].

د صاغرون د کلمې معنی

۹ـ د ﴿ صَـٰغِرُونَ ﴾ کلمه د "صِغر" ـلکه "قِرَد" ـ څخه اخستله شوې ده، "صِغر" د "کِبَر" په مقابل کښې استعمالیږي، دغه دواړه مصدرونه (صِغر، کِبَر) په لاندې اعتباراتو سره یو د بل تضاد واقع کېږي[۲]:

الف: د زمانې په اعتبار سره، چې مونږ یې د کشر او مشر په نومونو یادوو.

ب: د جوثې (بدن) په اعتبار سره، چې مونږ ورته ورکی او غټ وایو.

ج: د رتبې او درجې په اعتبار سره، څه لرې نه ده چې د حقیر او عزیز په نومونو باندې یې یاد کړو. په دې مقام کښې همدغه دریمه معنی مراده ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: باید تاسو ته په داسې حال کښې جزیه درکړي چې په خپل حقارت (ذلت) او ستاسو په عزت باندې راضي وي.

---

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۵ ص۲۰۱

(۲) مفردات الراغب ص۲۸۹

پاتې شوه دا خبره چې هغه ذلت او حقارت د څه شي څخه عبارت دی کوم چې ذمیانو ته په کار دي چې د جزيې د ورکولو په وخت کښې يې متحمل شي؟

نو د دغه ذلت څخه علماوو کرامو په متعددو الفاظو سره تعبیرونه کړي دي[۱] مګر کوم شی چې موږ ته غوره ښکاري او د اسلام د روحیاتو سره موافق دی هغه دا دی چې: د جزيې ورکول په داسې حال کښې چې د مسلمانانو په برلاسی. باندې قانع وي او په همدې کیفیت باندې راضي وي. څکه چې دا لوی حقارت او ذلت دی، ته به وایې چې الله ﷻ مؤمنانو ته توصیه کوي چې د اهل الکتابو سره جنګ ته ترهغه ادامه ورکړئ چې جزیه درکړي او د دناءة (حقارت) التزام وکړي.

یادونه

۱۰ـ د اهل الذمه وو په هکله که څوک ښه اوږد بحث غواړي نو هیله ده چې څینو فقهي کتابونو[۲] ته مراجعه وکړي.

عُزیر څوک وه؟

۱۱ـ د عُزیر په باره کښې اختلاف دی چې نوموړی پیغمبر وه او که صالح سړی، خو د اکثریت نظر دا دی چې نوموړی پیغمبر نه وه[۳].

پاتې شوه دا خبره چې څینو یهودانو او . یا یهودیت د زماني څخه په څینو اوقاتو کښې ټولو یهودانو نوموړي ته د ابن الله لقب په څه وجه ورکړی وه؟

اکثرو مفسرینو کرامو د دغه لقب د ورکولو وجه دا ښودلې ده چې نوموړي ته الله ﷻ په خارق العاده توګه تورات په داسې وخت کښې ورحفظ کړ چې د ټولو خلکو څخه هېر شوی وه او حتی د تورات نسخې د دښمنانو د لاسه په جنګونو کښې تالا ترغه شوې وې او یا لا هغوی د خانه سره وړې وې. نو کله چې د وخت یهودانو په ذکر شوي خارق العاده تحفیظ باندې یقین راغی نو نوموړي (عزیر) ته یې د ابن الله لقب ورکړ، العیاذ بالله.

مفسرینو کرامو ذکره شوې د تحفیظ قیصه ډېره اوږده او په مختلفو عبارتونو باندې لیکلې ده[۴].

زموږ په فکر په دې مقام کښې په همدې خبره باندې یقین په کار دی چې یهودانو ذکر شوی کار کړی دی او نوموړي ته یې د ابن الله لقب ورکړی دی، اما دې ته اړتیا نه ګورو چې د لقب ورکولو دپاره یې په داسې قیصه باندې اعتماد وکړو چې د هغې په صحت او عدم صحت باندې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي، د دغسې لقب ورکولو دپاره خو د یهودانو هغه فاسد مزاج کفایت کوي د کوم په سبب یې چې خوښي ته د یوې رمبارې د کبله د إله (معبود) لقب ورکړ.

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۲۸۶
(۲) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۷ ص۱۱۰
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۸۲
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۲۸۴، تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۴۸، المحرر الوجیز ج۸ ص۱۶۳، تفسیر ابي السعود ج۴ ص۵۹

په هر تقدير، د نبي كريم ﷺ په زمانه كښې هم په ذكره شوې عقيده باندې ځينو يهودانو موجوديت درلود، د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دى چې يوه ورځ د يهودانو يوې ډلې كسيزې ډلې نبي كريم ﷺ مخاطب كړ چې: مونږ به څنګه ستا پيروي وكړو حال دا چې تا زمونږ قبله تركه كړه او هم ته عقيده نه لرې چې عزير ابن الله دى؟ نو الله ﷻ ذكر شوى ايت شريف نازل كړه چې: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ ... ﴾ تر آخره پورې[1].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه نصاراوو عيسى عليه السلام ته د دې كبله د ابن الله لقب وركړى وه چې د يو پلوه د هغه ولادت په خارق العاده توګه منځته راغلى وه او د بله پلوه په خپل ژوند كښې د ډېرو خارق العاده كارونو مصدر ګرځېدلى وه چې پوره بيان يې د "آلِ عِمْرَان" د سورت په اوائلو كښې تېر شوى دى.

د "مُضَاهَأَة" د كلمې معنى

۱۲_ د ﴿ يُضَٰهِـُٔونَ ﴾ كلمه د "مُضَاهَأَة" _لكه "مُضَارَبَة"_ څخه اخستله شوې ده چې د مشاكلة او مشابهة معنى وركوي[2].

اما مستتر ضمير يې _د ځينو علماوو كرامو په نزد_ نصاراوو ته راجع دى او د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبْلُ ﴾ څخه يهودان مراد دي، نو د معنى حاصل يې داسې كېږي چې د نصاراوو عقيده (چې عيسى عليه السلام ته د ابن الله لقب وركوي) د يهودو د عقيدې سره مشابهت لري[3] چې د دوى څخه وړاندې يې عُزير عليه الرحمة ته همدغه لقب وركړى وه او د دوى څخه لا وړاندې كافران شوي وه.

مونږ ته بهتره ښكاري چې مستتر ضمير به اهل الكتابو (يهودو او نصاراوو) ته راجع وي چې دواړو ډلې د بحث لاندې دي، او د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَبْلُ ﴾ څخه به د همدوى څخه په غير نور ټول كافران عمومًا او عربي مشركان خصوصًا مطلب وي چې په: ﴿ كَذَٰلِكَ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ﴾ [البقرة:۱۱۳] كښې ترې په ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾ سره تعبير كړى شوى دى، نو د دغو دواړو ايتونو مشترک مضمون داسې راځېږي چې: اهل الكتاب او نور كافران (لكه مشركان) په عقيده او هم په وينا كښې يو تر بله مشابهت لري، نه د هغوى خبره په كوم برهان باندې ولاړه ده او نه د دوى خبره څه دليل لري، نو لكه څنګه چې دوى عيسى عليه السلام او عُزير عليه الرحمة هر يوه ته د ابن الله لقب وركوي همدارنګه د دوى څخه وړاندې مشركانو ملائكو ته د بنات الله لقب وركړى وه.

نو اى مؤمنانو! اهل الكتاب په نورو كافرانو (مشركانو) باندې كوم فضيلت نه لري نو په تاسو باندې لكه چې د هغوى سره جهاد فرض وه همدارنګه د دوى سره هم جهاد كول ستاسو فريضه ده.

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۱۱
(۲) مفردات الراغب ص۳۰۸
(۳) زاد المسير ج۳ ص۲۸۹

قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ څه معنی؟

۱۳_ د ﴿ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴾ کلمه د "مقاتلة" څخه اخستلې شوې ده چې د يوې خوا څخه په قصدي قتل (جنگ) او د بلې خوا څخه په ضمني قتل (جنگ) باندې دلالت کوي او پوره واضحه ده چې هرڅوک چې د داسې کارونو مرتکب جوړېږي کوم چې د الله ﷻ سره د جنگ کولو معنی ورکوي نو هغه مغلوب او مقهور وي[1] د همدې کبله عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ قَـٰتَلَهُمُ ٱللَّهُ ﴾ تفسير په "لَعَنَهُمُ اللّٰهُ" سره کړی دی[2]، يعنې په ذکرو شوو اهل الکتابو باندې د الله ﷻ لعنت وي او د ده ﷻ د رحمت څخه دې لرې وي.

د ربوبيت معنی

۱۴_ د ﴿ أَرْبَابًا ﴾ کلمه د "رَبٌّ" جمعه ده، "رَبٌّ" اصلاً مصدر دی چې د "تَرْبِيَة" معنی ورکوي مګر په استعمال کښې ترې تربيه ورکوونکی مراد ېږي[3].

په دې مقام کښې الله ﷻ مونږ ته خبر راکړ چې اهل الکتاب خپل علماء او خپل راهبان (عبادت کوونکي) د اربابانو په صفت پېژني او خپل تربيه کوونکي يې ګڼي. او يا په بل عبارت: دوی ته د معبودانو لقب ورکوي او خپل کار سازان يې بولي.

سوال جواب

که څوک وايي چې: ايا اهل الکتابو د خپلو علماوو او راهبانو عبادت کاوه؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې هو، دوی ورته سجدې کولې[4].

ب: څه لرې نه ده چې ځينو اهل الکتابو به هغوی ته سجدې هم کړې وي خو د ېر بهتر هغه جواب دی کوم چې نبي کريم ﷺ عدي بن حاتم ؓ ته ورکړی وه، کله چې هغه په اسلام باندې مشرف او د نصرانيت څخه بېزار شو او د نبي کريم ﷺ څخه يې پوښتنه وکړه چې: يا رسول الله! مونږ خو د خپلو علماوو او مشائخو عبادت نه دی کړی حال دا چې الله ﷻ زمونږ څخه همدغه حالت حکايت کوي چې: ﴿ ٱتَّخَذُوٓا۟ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَـٰنَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ الآية؟. هغه جواب دا دی چې: دوی هغوی ته د تحليل او تحريم (تشريع) حق ورکړی وه حال دا چې تشريع د الله ﷻ اختصاصي صفت دی.

د همدې جواب پوره شرحه د [البقرة:۶۴] ايت لاندې تېره شوې ده، او پوره کلمات يې د احاديثو کتابونو[5] ليکلي دي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۰۸
(۲) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۱۳. تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۴۸
(۳) مفردات الراغب ص۱۸۸
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۰۴
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۰

د "إِبَاء" معنی زده کړئ!

۱۵_ د ﴿ وَيَأۡبَى ٱللَّهُ ﴾ کلمه د "إِبَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، د یوه شي څخه په شدت (سختۍ) سره امتناع کول د "إِبَاء" معنی ورکوي، نو د هرې إباء سره امتناع لازمه ده او د هرې امتناع سره إباء ضرور نه ده[۱]. په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې را څرګنږي چې: که اهل الکتاب بلکې ټول کفار هرڅومره زیار وباسي او ډېر زیات مبالغ هم مصرف کړي ترڅو د اسلام د پرمختګ مخه بنده کړي نو الله ﷻ به د دوی مطلب ته د پوره کولو اراده هیڅکله ونه کړي بلکې د الله ﷻ په نزد باندې دا خبره فیصله ده چې ضرور به په خپله اراده د اسلام دین ته په ټولو ادیانو باندې برلاسي ورکوي او په ټولو باندې به یې غالب جوړوي او بالآخره د کفارو ناخوښي به د ده ﷻ په اراده باندې هیڅ اثر ونه شي غورزولی. همدغه موضوع یوه شاعر په لاندې شعر کښې څومره ښه تمثیله کړې ده:

چراغي را که ایزد بر فرو زد :: کسش پف کند ریشش بسوزد

یعنې هغه ډیوه چې الله ﷻ یې بله کړي هرڅوک یې چې پو کړي ږیره به یې وسوزي (رسوا به شي).

یادونه

۱۶_ د ﴿ لِيُظۡهِرَهُۥ ﴾ په جمله کښې د بارز ضمیر په مرجع کښې لاندې دوه احتماله ممکن دي[۲]:

الف: چې ذکر شوی ضمیر د ﴿ رَسُولَهُۥ ﴾ کلمې ته راجع شي، نو حاصل به یې داسې راوخیږي چې الله ﷻ خپل پیغمبر د هدایت او حق (اسلام) سره د دې دپاره دنیا ته استولی دی چې د ټولو ادیانو په خاوندانو باندې یې غالب کړي.

ب: چې د ﴿ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ ﴾ کلمې ته راجع شي نو حاصل به یې داسې شي چې د دې دپاره یې رالیږلی دی چې حق دین په ټولو ادیانو باندې غالب کړي.

ذکر شوې دواړه احتماله که څه هم یو تربله لفظي تفاوت لري مګر په مآل کښې دواړه متحد دي او دا ځکه چې د نبي کریم ﷺ غلبه او یا د ده د پیروانو غلبه عین د ده ﷺ د دین غلبه ده، همدارنګه په نورو ادیانو باندې د ده ﷺ د دین غلبه عین د نبي کریم ﷺ او د ده ﷺ د پیروانو غلبه ده.

اما چا چې په اول احتمال کښې د ﴿ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ﴾ څخه اسلامي شریعت اخستی دی او داسې معنی یې ترې راویستلې ده چې: ترڅو نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ د اسلام ټول احکام ورزده کړي او دین یې کامل وګرځوي[۳].

نو که څه هم ذکره شوې معنی په خپل ذات کښې صحت لري مګر په دې مقام کښې یې د تفسیر په صفت قبلول مشکل کار دی او دا ځکه چې د کلام د سیاق او سباق (وړاندې او بهرته) سره هیڅ تناسب نه لري.

(۱) مفردات الراغب ص۴
(۲) روح المعاني ج ۱۰ ص۸۶
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۲۹۰

ماثور تفسیر

۱۷_ د ذکر شوي ایت شریف مضمون په ډیرو احادیثو کښې منعکس شوی دی، لاندې دوه حدیثونو د مثال په توګه ولولی:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّهُ سَيُفْتَحُ لَكُمْ مَشَارِقُ الأَرْضِ وَمَغَارِبُهَا وَإِنَّ عُمَّالَهَا فِي النَّارِ إِلاَّ مَنْ اتَّقَى اللهَ وَأَدَّى الأَمَانَةَ»[1] یعني: یقینًا شان دا دی چې ژر دی چې تاسو ته به د ځمکې مشرقونه او مغربونه (ټوله ځمکه) فتحه کړی شي او یقینًا عمل کوونکي یې (آمران یې) په اور کښې دي مګر هغه څوک چې د الله ﷻ څخه وډار شي او امانت ورکړي (خیانت ونه کړي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «إِنَّ اللهَ زَوَى لِي الأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا»[2] یعني: یقینًا الله ﷻ ماته ټوله ځمکه را غونډه کړه نو ما یې مشرقونه او مغربونه ولیده، او یقینًا زما امت چې دی ژر دی چې واکداري به یې هغه ځایونو ته ورسېږي چې ماته ترې الله ﷻ راغونډه کړې وه (چې د ټولې ځمکې څخه کنایه ده).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۸_ که څوک وایي: په روانه زمانه کښې د ټولو ادیانو په نسبت حتی د اسلام په نسبت د عیسویت پیروان زیات دي، نو ایا سړي ته دا پوښتنه نه پیدا کېږي چې نظر د پاسني ایت شریف مضمون ته په کار وه چې د نورو ادیانو پیروان بالکل د منځه تللي وی او یا اقلاً د اسلام پیروان د بل هر دین په پیروانو باندې زیات وی ترڅو د ﴿ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ﴾ د جملې مضمون تحقق موندلی وی؟

مونږ وایو چې:

الف: د حق دین (اسلام) ظهور او غلبه د دې څخه عبارت نه ده چې پیروان یې زیات او نفوس یې ډېر شي بلکې د اسلام غلبه دا ده چې واکداري او انقیاد د مسلمانانو پورې انحصار ولري، برابره خبره ده چې نفوس یې ډېر وي او که لږ.

ب: لکه څنګه چې د وړاندې او ښېرته ایتونو د سیاق څخه څرګندېږي د اسلام د غلبې وعده الله ﷻ په اطلاق سره نه ده کړې بلکې په جهاد او اتفاق باندې مشروطه ده، لکه چې فرمایي: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ﴾ [الأنفال:۳۹] یعني: ای مومنانو! تاسو په اتفاق سره د کفارو په مقابل کښې ترهغه وجنګېږئ ترڅو فتنه پاتې نه شي (ورکه شي) او ټول انقیاد الله ﷻ ته وروګرځي. په دغه ایت کښې ټول مومنان بالاتفاق مخاطب کړی شوي دي.

په دې باندې علاوه، نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «وَذِرْوَةُ سَنَامِهِ الْجِهَادُ»[3] او د اسلام د بوکان لوړوالی (د اسلام قوت) چې دی جهاد دی.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۴
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۹۰
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۹، سنن ابن ماجه ص۲۸۶

نو ترڅه وخت پورې چې مسلمانان متفق وه او جهاد به په درز کښې روان وه د دین واکداري هم مخ په زیاتېدو وه، چې د جزیرة العرب مشرکان په اسلام کښې په ډلنیزه توګه داخل شوه او اهل الکتابو د جزیو ورکولو ته غاړې کېښودې او هم د اسلامي حکومت په قلمرو کښې روزمره شرقًا او غربًا پراخي راتله او اقتدار یې زیاتیده.

اما کله چې عثمان ﷺ (دریم خلیفه) شهید شو او په مسلمانانو کښې د بې اتفاقۍ ډېره کېښودله شوه نو د یوه پلوه جهاد د سقوط په طرف روان شو او د بله پلوه د یوه اسلامي حکومت په ځای اسلامي حکومتونو په ډېرېدلو پیل وکړ آن تر دې چې نن ورځ په دنیا کښې متعدد حکومتونه موجود دي چې هر یو خپل ځان ځانګړی اسلامي حکومت ګڼي او هر یو خپل ځان ته د استقلال مدعي دی، مګر په حقیقت کښې دوی ټول مکلف دي چې په اتفاق سره یو اسلامي حکومت تشکیل کړي او د کفري دولتونو د احتیاج څخه ځانونه خلاص کړي.

نو کله چې ذکر شوی واحد اسلامي حکومت جوړ شي سمدستي به د اسلام د دین غلبه په سترګو باندې ولیده شي لکه چې همدغه کار د عیسی ﷺ د نزول او امام المهدي په وخت کښې کېدونکی دی.

نبي کریم ﷺ فرمایي: «لَوْ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدَّهْرِ إِلَّا يَوْمٌ لَبَعَثَ اللهُ رَجُلًا مِنْ اهل بَيْتِي يَمْلَؤُهَا عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ جَوْرًا»[۱] یعنې: که (بالفرض) د زمانې څخه پاتې نه شي مګر یوه ورځ (نو دغه ورځ به الله ﷺ اوږده کړي ترڅو په دغه ورځ کښې) الله ﷺ زما د اهل البیت څخه یو سړی راپورته کړي چې ځمکه به په عدل باندې ډکه کړي لکه څنګه چې (د ده څخه وړاندې) د ظلم د حیثه ډکه وه.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْأَحْبَارِ وَٱلرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَٰلَ ٱلنَّاسِ بِٱلْبَـٰطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۗ وَٱلَّذِينَ يَكْنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۖ هَـٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُواْ مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۳۴] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! یقینًا د (یهودي) علماوو او (نصراني) راهبانو (عابدانو) څخه ډېر کسان د خلکو مالونه هرومرو په باطله (ناجائزه) لاره باندې خوري او (هم) د الله ﷺ د لارې څخه دوی (نور خلک) اړوي.

او هغه کسان چې دوی سره زر او سپین زر خزانه کوي او د الله ﷺ په لاره کښې یې نه مصرفوي نو (ای پیغمبره!) دوی ته په دردناک عذاب باندې زیرې (اطلاع) ورکړه.

(۱) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۳۲

[۳۵] (درد ناک عذاب) په داسې ورځ کښې چې په کنوزو (خزانو) باندې د دوزخ په اور کښې ګرموالی وکړی شي (ښه ګرم اور ورباندې بل کړي شي) نو د دوی (خزانه کوونکو) تندي او د دوی اړخونه او (هم) د دوی شاګانې پرې وداغلې شي.

(او په همدغه حال کښې دوی مخاطب کړی شي چې) دا (خزانې) هغه شی دی کوم چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره راغونډاوه، نو د هغه شي (عذاب) وڅکئ کوم چې (په دنیا کښې تاسو) وئ چې به مو راغونډاوه (چې هغه د خزانو څخه عبارت دی).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونوکښې الله ﷻ مونږ ته د یهودانو او نصاراوو حالات بیان کړه چې دوی خپل علماء او عابدان د معبودانو په صفت سره نیولي وه او هغوی هم همدغه لقب تصدیقاوه چې هو! مونږ ستاسو معبودان یاستو، ترڅو دوی بوکړی شي چې د اسلام ډیوه مړه کړي. په دې ایتونو کښې د یوپلوه د همدغه تصدیق وجې ته اشاره شوې ده چې دوی ځکه دا کار کاوه او د بله پلوه د محمدي امت علماوو او عابدانو ته ارشاد شوی دی چې تاسو باید د هغوی په قدم باندې لاړ نه شئ چې په لاشعوري توګه به د الله ﷻ په غضب باندې ککړ شئ. نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! د یهودانو او نصاراوو دیني مشرانو چې خپلو ځانونو ته ذکره شوې کړنلاره غوره کړې وه د هغې اصلي وجه دا وه چې دوی د خلکو مالونو ته په ناحقه باندې د خوړلو چل جوړ کړی وه، د دوی خیال وه که خلکو ته د اسلام حقانیت بیان کړي او د نبي کریم ﷺ په حقانیت باندې اعتراف وکړي نو د مالونو د خوړلو چل به یې افشا او خلک به په اسلام باندې مشرف شي، نو ځکه یې پښنو ته تیږې وراچولې او اسلام یې ورته باطل دین معرفي کاوه.

۲ـ نو ای مؤمنانو! تاسو ته په کار دي چې د یو پلوه خپل ځانونه د اهل الکتابو د دیني مشرانو په شان خلکو ته معبودان معرفي نه کړئ او په باطلو بهانو او چلونو سره د هغوی مالونه ونه خورئ، او د بل پلوه خپل نقدیات (سره او سپین زر) د الله ﷻ په لاره کښې مصرف کړئ او خزانې ترې جوړې نه کړئ چې د الله ﷻ حقونه مو په غاړو باندې پاتې شي. او دا ځکه چې:

هرڅوک چې خپل سره زر او سپین زر راغونډوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې نه مصرفوي نو مونږ خپل پیغمبر ﷺ ته امر کوو چې هغوی ته په دردناک عذاب باندې زیری (خبر) ورکړي.

البته چې دغه دردناک عذاب به په داسې ورځ کښې صورت ونیسي چې په ذکرو شوو خزانو او کنزونو باندې به په دوزخ کښې ښه اور بل کړی شي چې ښه ګرم شي نو بیا به پرې د نوموړو بدایانو خلکو لاندې اندامونه وداغولی شي:

الف: اوچولي (تندي) به یې پرې د هرڅه څخه وړاندې داغول کېږي چې په دنیا کښې به یې فقیرانو ته په تروه تندوه کتل ترڅو د څه خیر خیرات غوښتنه ونه کړي.

ب: د دوی ارخونه به هم بې داغه پرې نښودلی شي چې د فقیرانو څخه به یې کله یوې ډډې ته او کله بلې ډډې ته څنګ کاوه.

ج: د دوی شاګانې به هم په داغلو کښې شریکې وي چې د فقیرانو څخه به یې ځان په څنګاوه نو شا به یې ور اړوله او مجلس به یې ورته پرېښوده او یا به د هغه ځای څخه بهرته ستنېد چرته به چې د فقیرانو اجتماع وه او د ده سره به خطره پیدا شوه چې څه به را څخه وغواړي.

ذکرو شوو بدایو او شتمنو خلکو ته به په عین وخت کښې د تخجیل دپاره دا خبره هم وکړی شي چې دا د داغلو سامان هغه شیان دي کوم چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره راغونډ کړي وه، نو د همدغو (په خپلو لاسونو باندې د ګټلو شوو شیانو) مزه وڅکئ او نوش جان یې کړئ، دا خو تاسو ته په دنیا کښې ډېر محبوب او ګران وه حتی چې د خپلو ایمانونو څخه ورباندې تېر شوي وئ.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ په دې مقام کښې د اهل الکتابو ټول دیني مشران په ناجائزه طریقه باندې د خلکو په مالونو باندې متهم نه کړه بلکې دغه کار یې د اکثریت کړنلاره وګڼله ترڅو حقایق پټ نه کړی شي او په بې ګناهو خلکو باندې اتهام پورې نه کړی شي، اسلام د حقائقو دین دی.

د اهل الکتابو د مالونو د خوراک باطلې طریقې

۲ـ د دې دپاره چې اسلامي دیني مشران ترې ځانونه په څنګ وساتي مونږ د باطلو طریقو د مثال په توګه څو نمونه اخلو[1]:

الف: په اهل الکتابو کښې رشوت ډېر عمومیت درلود چې د حق د پټولو او د باطل د څرګندولو په هکله به اخستل کېده.

ب: په هغوی کښې سود خوری زیات رواج درلود، چې په خپلو قومیانو باندې به یې د جواز حکم نه ورکاوه مګر په عمل کښې یې جائز ګاڼه، اما په غیر قومیانو باندې یې د سود په جواز باندې فتوی او حکم هم ورکاوه.

ج: د معابدو د ترمیم په نامه به یې پیسې راغونډولې او بیا به یې پخپله خوړلې.

د: د ګناهونو د مغفرت پیسې د هغوی لویه سرمایه وه، دیني مشرانو به د "سر الإعتراف" یعنې د پټ اقرار په نامه د عوامو څخه د ګناهونو ښه پوره معلومات واخستل، چې دا مې کړي دي او دا مې ویلي دي، بیا به یې (د هغوی په اصطلاح) د ګناهونو د حجم په اندازه ترې فدیه واخستله او ګناهونه به یې ورته وبښل.

ه: هغوی کولی شو چې په جنت کښې په چا باندې څه ځمکه خرڅه کړي او یا د دوزخ څخه ژغورنلیک ورکړي. ته به وایې چې جنت ته داخلېدل او د دوزخ څخه نجات موندل د همدوی په واک کښې دي او بس.

---

(۱) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۱۰۸؛ التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۴۲

و: هغوی به د پاچایانو او یا غنیانو د غوښتنې په اساس د پیسو په بدل کښې په حلال شي باندې د حرام حکم کاوه، او یا بالمقابل حرام شی به یې حلال گرځاوه.

ز: هغوی د خپلو کتابونو په تحریف او یا فاسد تاویل باندې هم پیسې اخستې، او هم د حق د بیانولو ځخه چپ پاتې کېدل د هغوی دپاره د پیسو اخستلو یو اهم مدرک وه.

ح: بالآخره هغوی د نورو خلکو مالونه د خپلو ځانونو دپاره حلال گڼل کوم خلک چې د هغوی ځخه په دین یا قومیت کښې جدا وه.

سوال جواب

۳ـ که ځوک وایي چې په ﴿ وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ ﴾ الآیة- سره ځوک مراد دي؟ یا په بل عبارت: په درد ناک عذاب باندې ځوک تهدید شوي دي، اهل الکتاب که مسلمانان؟

مونږ وایو چې: د علماوو کرامو په نزد ذکر شوی تهدید لاندې درې احتماله لري:

الف: دا تهدید د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت ته متوجه دی[1]، نو په دې صورت به ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ په هغه ضمیر باندې عطف شي کوم چې د ﴿ لَيَأۡكُلُونَ ﴾ په جمله کښې مستتر دی او د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت ته راجع دی. نو د معنی حاصل به داسې راوځېژي چې: ای مؤمنانو! د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت د خلکو مالونه په ناجائزه طریقه باندې خوري او همدغه اکثریت ثروتونه (پیسې) هم خزانه کوي او جمعه کوي، نو تاسو پام کوئ چې د دغه اکثریت کړنلاره خپله نه کړې.

مگر ذکر شوی عطف بدون تاکید ځخه ټول نحویان خوندور نه گڼي.

ب: دا تهدید اهل الکتابو او مسلمانانو (دواړو) ډلو ته متوجه دی[2] نو په دې تقدیر به د ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ دپاره معطوف علیه مقدر کړی شي، نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: دغه د اهل الکتابو د دیني مشرانو اکثریت او هغه کسان چې (د مسلمانانو ځخه) د پیسو خزانې جوړوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې نه مصرفوي دوی ټولو ته په دردناک عذاب باندې زیری ورکړه.

دا صورت خلاف الاصل دی چې په تقدیر باندې ولاړ دی خو د لومړني صورت په شان ډېر غیر متبادر هم نه دی نو ځکه اکثرو علماوو کرامو خوښ کړی دی.

مگر زمونږ په نزد په ﴿ وَٱلَّذِينَ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره نه بلکې د استیناف دپاره دی او ذکر شوی وعید یوازې مسلمانانو ته متوجه دی. نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: ای مؤمنانو! د اهل الکتابو د دیني مشرانو خوی عادت خو ستاسو سره هیڅ نه ښایي چې د خلکو مالونه به په ناجائزه طریقه باندې وخورئ او د الله ﷻ د لارې ځخه به د خلکو مخه بنده کړئ، مگر تاسو ته یو بل خطر متوجه دی چې د درد ناک عذاب سبب جوړېږي هغه دا چې:

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱ ص۱۷۰

(۲) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۴۶

په ستاسو کښې داسې ډله جوړه شي چې د سرو او سپينو زرو راغونډول کوي او د الله ﷻ په لاره کښې يې نه مصرفوي نو الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته امر کوي چې دغسې خلکو ته په دردناک عذاب باندې اطلاع ورکړي.

مونږ ځکه ذکر شوی درېم صورت غوره کړ چې د ﴿ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ جمله وړباندې دلالت کوي او دا ځکه چې د في سبيل الله په عدم انفاق باندې د ملامتی. ګوته نيول د مسلمانانو سره ښه مناسب دي چې په الله ﷻ باندې پخه عقيده لري، اما اهل الکتاب که بالفرض خپل مالونه د الله ﷻ په لاره کښې انفاق کړي هم د الله ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی چې د قبول مخه يې کفري عقايدو نيولې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: که بالفرض درېم صورت غوره وی نو په کار وه چې ذکر شوی وعيد په هغه مقام کښې شرحه شوی وی چرته چې د مسلمانانو بحث روان وي، په دې مقام کښې خو وړاندې او بېرته ټول موضوعات په کفارو (مشرکانو او اهل الکتابو) پورې تعلق نيسي؟

مونږ وايو: په دې مقام کښې ځکه ذکر شوی وعيد کېښودلی شو ـوالله ﷻ اعلم ـ چې ترڅو مسلمانان په غوږ باندې ووهلی شي چې د اهل الکتابو د ديني مشرانو خوی (عادت) خپل نه کړي او يا په بل عبارت: چې په عمل کښې د هغوی غونډې جوړ نه شي چې د عقيدې د سموالي سره سره په نا جائزو طريقو باندې د خلکو مالونه وخوري.

همدې موضوع ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ حَتَّى لَوْ دَخَلُوا فِي جُحْرِ ضَبٍّ لَاتَّبَعْتُمُوهُمْ» يعنې: ضرور به تاسو د هغو خلکو د طريقو پيروي وکړئ کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي لوېشت په لوېشت او ګز په ګز، آن تر دې که بالفرض هغوی د سمسارې په سوري کښې ننوتلي وي نو تاسو به هم هلته ورننوزئ. مونږ ووېلې چې: «يَا رَسُولَ اللهِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى» ای د الله رسوله! د وړاندې تېرو شوو خلکو څخه ستا مطلب يهود او نصارا دي؟ هغه ﷺ وفرمايل چې: «فَمَنْ»[1] يعنې: نو څوک مې مطلب دی چې همدغه دوه طائفې مې مطلب نه دي؟.

ځينې مفسرين کرام په افسوس سره وايي

۵_ ځينې مفسرين کرام په ډېر افسوس سره ليکي[2] چې نن ورځ داسې خلک شته چې خلکو ته خپل ځان دومره متقي، ديندار او بالآخره دومره ښه سړی او غير حارص معرفي کوي ته به وايې چې بالکل ګېډه نه لري او د پرېښتو په شان يې ټول ژوند په ذکر او فکر سره دی حال دا چې په حقيقت

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۹
(۲) التفسير الکبير ج۱۶ ص۴۱

کښې د هغه څخه لوی داړه مار او لوی ټګ په ټوله دنیا کښې نه موندلی کېږي. ذکره شوې ټوله تکلفي دینداري فقط او فقط د دې دپاره څرګندوي چې د خلکو مالونه په چل او فریب سره وخوري، د دوی او د اهل الکتابو د دیني مشرانو صرف دومره فرق دی چې هغوی کافران وه او دوی مسلمانان دي، اما په عملي کرنلاره کښې د دواړو ډلو هیڅ تفاوت نشته.

نن ورځ څه حال دی؟

د ذکر شوي مفسر زمانه نبي کریم ﷺ ته ډېر څه نژدې وه نو ټګان به پکښې ډېر زیات نه وه اما نن ورځ ذکر شوي ټګماران زښت ډېر دي، د دوی موجودیت مونږ ته د نبي کریم ﷺ یو حدیث را په زړه کوي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «يَخرُجُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ رِجَالٌ يَختِلُونَ الدُّنيَا بِالدِّينِ يَلْبَسُونَ لِلنَّاسِ جُلُودَ الضَّأنِ مِنَ اللِّينِ أَلْسِنَتُهُمْ أَحْلَى مِنَ السُّكَّرِ وَقُلُوبُهُمْ قُلُوبُ الذِّئَابِ يَقُولُ اللهُ ﷻ أَبِي يَغْتَرُّونَ أَمْ عَلَيَّ يَجْتَرِئُونَ فَبِي حَلَفْتُ لَأَبْعَثَنَّ عَلَى أُولَئِكَ مِنْهُمْ فِتْنَةً تَدَعُ الْحَلِيمَ مِنْهُمْ حَيْرَانًا»[1] یعنې: په آخره زمانه کښې به (چې د قیامت ورځ نژدې شي) داسې سړي دنیا ته را بهر شي چې په چل سره به په دین باندې دنیا غواړي (د دین څخه به یې د دنیا دپاره دام جوړ کړی وي).

د خلکو (د غولونې) دپاره به د مېږو پوستکي اغوندي (د جلبولو په غرض به ډېره نرمه او پسته وضعه کوي چې خلک ورباندې ورمات شي) ژبې به یې د شکرو څخه خوږې وي، او زړونه به یې (په بې رحمۍ کښې) د لیوانو زړونه وي.

الله ﷻ (دوی ته) وایي: ایا په ما سره تاسو غولېږئ (چې سزا به درنه کړم)؟ او یا په ما باندې تاسو جرئت کوئ؟ زه په خپل اقدس ذات باندې سوګند کوم چې هرومرو به په دغو خلکو باندې (چې د همدوی څخه عبارت دي) داسې عذاب ورپورته کړم چې هوښیار سړي به هم د دوی (د حالت) څخه متحیر جوړ شي (چې هیڅوک به یې د خلاصون په چاره نه پوهېږي).

دوه عجیبې قیصې

۶ـ د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه عجیبې قیصې ولولئ چې زمونږ په وړاندې تېرې شوې دي او خیالي قیصې نه دي:

الف: یوه ورځې (د جهاد په اوړدو کښې) یوه لوی مجاهد ته یوه سړي سپین کاغذ ورکړ چې هیڅ شی ورباندې نه وه لیکلی شوي او ورته یې وویلې چې دا کاغذ د اور تاو ته ونیسه ترڅو تا ته په دې کاغذ کښې هغه شی څرګند شي چې پیریان یې ستا څخه غوښتنه کوي:

نوموړي مجاهد چې ذکر شوی سپین کاغذ د اور تاو ته ورنژدې کړ نو په کاغذ کښې په کراره کراره په لاندې مضمون باندې لیکنه راڅرګنده شوه چې:

---

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۶۶

د سلام څخه وروسته مونږ تاته توصیه کوو چې فلاني (دیني مشر) ته هغه څه ورکړه کوم چې ستا څخه یې غوښتنه کوي، او که نه نو بیا ګیله مه کوه چې هرڅه دربهښ شوه هغه به دربهښ شوي وي، ذکر شوی (دیني مشر) زمونږ د پیریانو پیر دی چې د ده په خپګان باندې مونږ ټول پیریان خپه کېږو. والسلام، د پیریانو له پلوه.

ذکر شوی لوی مجاهد په دسیسه باندې پوه شو چې نوموړی لیک پخپله د ټګمار په قلم باندې لیکلی شوی وه او پیریانو ته یې د چل او غولونې بلکې د ډاروني دپاره نسبت کړی وه.

دسیسه څکه کشفه شوه چې په مجلس کښې یو هوښیار سړی ناست وه او ویې ویلې چې دا کار خو هرڅوک کولی شي چې په خپل لاس د لیمو یا د پیازو په اوبو باندې خط ولیکي او وچ یې کړي نو هیڅ نه ښکارېږي، البته کله چې د اور تاو ته ورنژدې کړی شي نو بیا خپله څېره راښکاره کوي.

نو د همدې کبله لوی مجاهد د پیریانو دروغین لیک ته هیڅ اعتناء ونه کړه.

ب: یوه ورځې په یوه مجلس کښې د یوه هوښیار سړي او د یوه ټګمار د ترمنځ په لاندې ډول سره سوال جواب صورت ونیوه:

ټګمار: په هرچا باندې چې جادو شوی وي زه یې راویستلی شم او عین د جادو تعویذونه (هر چرته چې دفن کړی شوي وي) په لاس راوړلی شم، نو سمدستي به جادو کړی شوی روغ رمټ شي.

هوښیار سړی: ته نو په څه پوهېږې چې په دغه سړي باندې جادو کړی شوی دی او په دغه نه دی کړی شوی؟

ټګمار: زما سره کتاب دی او په هغه کښې د هر جادو ټول معلومات لیکلي شوي دي چې په فلاني باندې جادو کړی شوی دی او فلانی نور مریض دی، او هم پکښې دا خبره واضحه کړی شوې ده چې د جادو (کوډو) تعویذونه په فلاني ځای کښې دفن کړی شوي دي.

هوښیار سړی: که د جادو (کوډو) تعویذونه په لرې سیمه کښې دفن کړی شوي وي نو هغه به په دغه مجلس کې څنګه حاضر کړی شي؟

ټګمار: زما سره ښاپیریان دي چې دا کار راته هغوی ترسره کوي.

هوښیار سړی: ایا ذکر شوی کتاب قلمي دی چې د پیریانو د پلوه پکښې د هر چا د کوډو (جادو) معلومات ثبتېږي؟

ټګمار: دغه کتاب چاپي دی چې تقریباً پنځوس کاله کېږي چې طبعه شوی دی.

هوښیار سړی: نو ایا په دغه کتاب کښې د هغه جادو (کوډو) معلومات درج کړی شوي دي کوم چې د کتاب د طبعې څخه وروسته واقع شوي دي؟ که داسې وي نو تا ته په کار ده چې د لوح محفوظ دعوه وکړې چې د قیامت د ورځې پورې ټول معلومات پکښې درج دي او هیڅ شی ترې بهر پاتې نه دي.

ټګمار هک پک (چپ) پاتې شو او مجلس اختتام ومومند، مګر د نوموړي ټګمار کار اوس هم روان دی او روزمره د عوامو (ناپوهانو) څخه پیسې اخلي او د دروغو تعویذونه په لاس کښې ورکوي چې په تا باندې جادو (کوډې) شوي دي او زما ښاپیریانو درته راوړې. افسوس چې عوام خلک ورته

دومره هم نه وايي او يا نه شي ويلى چې تا ته ښاپېريان د بانكونو څخه سره او سپين زر ولې نه راوړي؟ او يا درته د معدنونو څخه ياقوت او زمروت ولې نه شي را حاضرولى؟

يادونه

۷ـ مونږ د [البقرة:۲ ۱۰۲] لاندې ليكلي دي چې د أهل السنت و الجماعت په نزد جادو واقعيت لري او دا مو هم ليكلي دي چې د جادو مخه بندولو ته نشره وايي چې په دې باره كښې ايت كرسي او معوذتين ډېر موثر دي.

په دې مقام كښې مونږ د كوډو (تعويذونو) راويستلو ته د ملامتي ګوته نيولې ده چې دا كار علم غيب پورې اړه لري او علم غيب د الله ﷻ خاصه ده، د اصل جادو څخه مو انكار مطلب نه دى.

د "كَنز" او "كَي" معناوې

۸ـ د ﴿ يَكۡنِزُونَ ﴾ كلمه د "كَنز" څخه اخستله شوې ده، "كَنز" هغو شيانو ته ويل كېږي كوم چې راغونډ كړى شي او ځينې د ځينو نورو دپاسه واچولى شي[۱] لكه څنګه چې يوه كڅوړه ترې ډكه كړى شي. او ځينې لا وايي چې "كَنز" هغه مال ته ويلى شي كوم چې په خاورو كښې دفن كړى شي او وساتلى شي[۲] بلكې په همدغې معنى باندې په عرف كښې زيات استعمالېږي[۳].

د "كَنز" د تعريفونو څخه څرګندېږي چې دا د هغه مال نوم دى كوم چې د سړي د حاجت څخه اضافه وي، په كڅوړه يا صندوق كښې يې ساتي او يا يې د عدم احتياج د كبله په ځمكه كښې دفن كړي.

اما د ﴿ فَتُكۡوَىٰ ﴾ كلمه د "كَي" څخه اشتقاقه شوې ده، د "كَي" معنى خو پوره واضحه ده چې: "إِحْرَاقُ الْجِلْدِ بِحَدِيْدَةٍ أَوْ نَحْوِهَا"[۴] په اوسپنه او يا په بل دغسې شي باندې د پوستكي سوزول دي، چې په پښتو كښې د داغلو په نامه يادېږي.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي: چې هرڅوك د حاجت څخه اضافه مالونه (سره زر او سپين زر) راغونډوي نو هغه به د قيامت په ورځ په خپلو مالونو (سرو زرو او سپينو زرو) باندې وداغلى شي.

ايا د حاجت څخه اضافه حلال مال راغونډول جائز نه دي؟

۹ـ د ابو ذر الغفاري ﷺ نظر دا دى چې د خپلو ضرورياتو د پوره كولو څخه وروسته په كار دي چې نور مالونه سړى خيرات كړي، كه څه هم په مشروعه لاره باندې يې ګټلي وي، او دا څكه چې:

الف: په ذكر شوي مطلب باندې يو دليل همدغه ايت شريف دى، چې سمدستي پكښې بحث روان دى.

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۴۴
(۲) لسان العرب ج۵ ص۴۰۱
(۳) البحر المحيط ج۵ ص۴۰۹
(۴) لسان العرب ج۱۵ ص۲۳۵

نوموړی صحابي ﷺ وايي چې: زه په شام کښې وم او د معاویه ﷺ سره مې په ذکر شوي ایت کښې اختلاف النظر پیدا شو، نو عثمان ﷺ (دریم خلیفه) د معاویه ﷺ په وړاندیز مرکز (مدینې منورې) ته وغوښتلم او بالآخره په مدینه منوره کښې هم د ذکر شوي نظر د کبله په تنګ شوم او د خلکو ازدحام راباندې زیات شو.

نو ما د همدغه ازدحام د کبله خلیفه ته شکایت وکړ نو هغه راته وویلې چې: «إِنْ شِئْتَ تَنَحَّيْتَ فَكُنْتَ قَرِيبًا»[1] یعنې: که ستا خوښه وي نو د مدینې منورې څخه به په څنګ شې او په نژدې شاوخوا کښې به استوګنه اختیار کړې (نو ډېره به ښه وي).

نو دغه دی چې زه اوس په دې مقام (ربذه) کښې اوسېږم (مګر د مرګ د ورځې پورې به په خپل نظر باندې ولاړ یم چې بې ضرورته مال ساتل جائز نه دي).

یادونه

۱۰ـ "رَبْذَة" د مدینې منورې د مربوطو قریو څخه یوه قریه ده چې په درې میله فاصله باندې د مرکز څخه مکې معظمې طرف ته موقعیت لري چې د ابو ذر ﷺ مرحوم قبر هم هملته واقع دی[2].

عجب امتحان او عجیبه کامیابي

۱۱ـ یوه ورځې معاویه ﷺ د چا په لاس یو زر دیناره ابو ذر ﷺ ته ورواستول ترڅو معلوم کړي چې نوموړی خپل نظر په خپل ځان باندې تطبیقوي او که څنګه، مګر نوموړي صحابي ذکر شوی مبلغ په همدغې ورځ کښې په فقیرانو باندې توزیع کړ.

بېګا ته ذکر شوی قاصد بیا ورغی او ورته یې وویلې چې ذکر شوی مبلغ خو ستا دپاره ماته نه وه راکړی شوی خو په خطا کښې ما تا ته درکړ، مهرباني وکړه درکړی شوی مبلغ (یو زر دیناره) ماته بېرته راکړه.

نوموړي صحابي ﷺ جواب ورکړ چې: راکړی شوې مبلغ خو ما همدا نن ورځ په فقیرانو باندې توزیع کړ چې فعلاً زما سره د هغه څخه هیڅ شی پاتې نه دی، مګر ذکر شوی مبلغ په ما باندې قرض شو کله چې زه د مال خاوند شوم نو ستا مبلغ به بېرته درکړم[3].

ب: په ذکر شوي مطلب باندې د ابوذر ﷺ دوهم دلیل دا دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ تَرَكَ دِينَارًا فَهُوَ كَيَّةٌ»[4] هرڅوک چې (مړ شي) او یو دینار پرېږدي نو دا (د ده دپاره) داغول دي. یعنې ذکر شوی یو دینار هم د ﴿ فَتُكْوَىٰ بِهَا ﴾ په مفهوم کښې شامل دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۹، تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۲۲
(۲) لسان العرب ج۳ ص۴۹۲
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۵۲
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۰۷

جمهور صحابه کرام ﷺ څه وايي؟

۱۲_ جمهور صحابه کرام ﷺ د ابو ذر ﷺ څخه په نظر کښې مخالف دي، دوی وايي چې ذکر شوی وعید هغه چا ته متوجه دی چې مالونه راغونډ کړي خو حقوق یې په غاړه باندې پاتې شي، لکه زکات، کفارات، دَین، د عیال نفقه، د حج مصارف او داسې نور.

د جمهورو نظر د ډېرو ایتونو او احادیثو څخه څرګندېږي. او یا په بل عبارت: همدغه ایت شریف په نورو ډېرو نصوصو کښې تفسیر شوی دی، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ﴾ [التوبة:۱۰۳] یعنې: ای پیغمبره! د مسلمانانو د مالونو څخه صدقه (زکات او خیرات) واخله ترڅو دوی ظاهراً او باطنًا پاک او تزکیه کړې.

نو که بالفرض د ټول مال خیراتول فرض وی نو الله ﷻ به خپل پیغمبر ته امر کړی وی چې د مسلمانانو څخه د هغوی ټول مالونه واخله.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «ما مِنْ صَاحِبِ كَنْزٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ إِلَّا أُحْمِيَ عَلَيْهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيُجْعَلُ صَفَائِحَ فَيُكْوَى بِهَا جَنْبَاهُ وَجَبِينُهُ»[۱] یعنې: هیڅ یو کس د کنز (خزانې) خاوند نه دی چې د خپلې خزانې زکات ورنه کړيَ مګر (خپل) کنز به (ده ته) د دوزخ په اور کښې ګرم کړی شي او (پلنې) تختې به (ورته ترې) جوړې کړی شي نو اړخونه او تندی به یې پرې وداغل شي.

په دغه حدیث کښې د «لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ» جمله په مطلب باندې بالکل صراحت کوي.

ج: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) وايي چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو صحابه کرام ﷺ ډېر وارخطا شوه (ځکه چې دوی ته ترې هغه مفهوم اذهانو ته ورغی کوم چې ابو ذر ﷺ ته ترې ورغلی وه)، نو عمر الفاروق ﷺ دوی مخاطب کړه چې تاسو مه وارخطا کېږئ زه به (ان شاء الله) ستاسو تشویش پورته کړم. سمدستي نبي کریم ﷺ ته ورحاضر شو او د ذکر شوي ایت د تفسیر غوښتنه یې ترې وکړه چې دا خو په صحابه وو کرامو ﷺ باندې ډېر درووند تمام شوی دی.

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ اللهَ لَمْ يَفْرِضْ الزَّكَاةَ إِلَّا لِيُطَيِّبَ مَا بَقِيَ مِنْ أَمْوَالِكُمْ وَإِنَّمَا فَرَضَ الْمَوَارِيثَ لِتَكُونَ لِمَنْ بَعْدَكُمْ فَكَبَّرَ عُمَرُ»[۲] یعنې: یقینًا الله ﷻ زکات، د بل شي دپاره نه دی فرض کړی مګر د دې دپاره چې ستاسو متباقي مالونه پاکیزه کړي او بې شکه الله ﷻ د میراث برخې د دې کبله فرضې کړې دي چې ترڅو دغه برخې د هغو کسانو دپاره وګرځي چې هغوی ستاسو څخه وروسته پاتې کېږي (که نه نو مواریثو ته به اړتیا نه وی). نو عمر الفاروق ﷺ د خوشالۍ دپاره د "الله اکبر" اواز پورته کړ.

ته به وايې چې ټولو صحابه کرامو ﷺ په همدغه تفسیر باندې اجماع وکړه[۳].

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۱۹
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۲۳۴
(۳) تفسیر المظهري ج۴ ص۱۹۸

د: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ»[۱] يعنې: ذ پنځو اواقو «دوه سوه روپو» څخه په لږو کښې زکات نشته.

همدارنګه نبي کريم ﷺ د مالونو دپاره نصابونه ټاکلي دي نو که بالفرض د ټول مال خيراتول فرض وی نو د نصابونو ټاکل به بې معنی وی.

جمهور د ابو ذر ﷺ څه جواب وايي؟

۱۳_ ابو ذر ﷺ په خپل ژوند کښې په خپل نظر باندې دومره کلک وه چې د چا جواب ته يې غوږ نه ايښوده، د همدې کبله يوه ورځې کعب الاحبار ﷺ د ده په جواب کښې څه وويلې نو سمدستي يې ورباندې حمله وکړه خو هغه ترې د عثمان ﷺ (دريم خليفه) شاته غلی شو، هملته يې ورباندې د همسا ګوزار وکړ او زړه يې ورباندې يخ کړ، ځينې لا وايي چې کعب الاحبار ﷺ ترې بچ شو او د همسا وهل په دريم خليفه باندې واقع شو[۲]. خو د ده ﷺ د وفات څخه وروسته او يا د ده ﷺ په غياب کښې د هغه د جواب په هکله ويل شوي دي چې:

الف: د ﴿ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ په جمله کښې د نورو نصوصو په استناء د "مِنْ" توری مراد دی، نو تقدير يې داسې کېږي چې: "وَلَا يُنْفِقُونَ مِنْهَا فِي سَبِيلِ اللهِ" يعنې هغو مالدارانو ته وعيد متوجه دي چې د خپلو مالونو څه برخه (زکات) د الله ﷻ په لاره کښې نه نفقه کوي.

ب: کوم حديث شريف چې د ابو ذر ﷺ نظر تقويه کوي، چې په (۳۳۶) مخ کښې ورته د "ب" په فقره کښې اشاره شوې ده، د هغه جواب دا دی چې ذکر شوی حديث د هغه وخت حديث دی چې په هغه وخت کښې مواساة فرض وه او هم په هغه وخت کښې لا د زکات په باره کښې نصابونه نه وه ټاکلي شوي او نه هلته څوک د نصاب خاوند وه، نو وروسته چې الله ﷻ په صحابه وو کرامو ﷺ باندې پراخي ورنازله کړه نو پخوانی شديد حکم منسوخ شو[۳].

او د ابو ذر ﷺ عادت وه چې کله به يې د نبي کريم ﷺ څخه سخت حکم واورېده نو که بيا به پکښې نبي کريم ﷺ اساني راوستله هم نوموړي ﷺ ورته غوږ نه اېښوده «فَيَتَعَلَّقَ أَبُو ذَرٍّ بِالْأَمْرِ الشَّدِيدِ»[۴] او په همغه سخت حکم پورې به نښته، رضي الله عنه.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وايي چې وړاندې دوه شيان ﴿ ٱلذَّهَبَ وَٱلْفِضَّةَ ﴾ ذکر دي حال دا چې په ﴿ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ جمله کښې ورته د مفرد ضمير راجع کړی شوی دی، د دې څه وجه ده؟

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۹
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۸۷
(۳) تفسير القاسمي ج۸ ص۱۹۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۸۰

مونږ وایو چې:

الف: ځینې مفسرین کرام وایې چې ذکر شوی ضمیر ﴿ وَٱلۡفِضَّةَ ﴾ ته راجع دی چې نږدې دی او د ﴿ ٱلذَّهَبَ ﴾ دپاره بالمثل ضمیر مقدر دی نو تقدیر یې داسې کېږي چې: "وَلا يُنفِقُونَ الذَّهَبَ أيضًا في سَبِيلِ الله" یعنې نه سپین زر د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کوي او نه په دې لاره کښې د سرو زرو مصرف کوي[1].

مونږ ته دا جواب په دې مقام کښې چندان په زړه پورې نه ښکاري ځکه چې د یو پلوه د یوې مکملې جملې حذف ته اړتیا پېښېږي او د بله پلوه په راتلونکو دوه ضمیرونو ﴿ عَلَيۡهَا ، بِهَا ﴾ کښې هم ضرور ده چې د بالمثل دوه وو جملو د تقدیر مرتکب شو، نو په کار ده چې:

ب: ذکر شوی ضمیر د "الأمْوَال" کلمې ته راجع شي کومه چې وړاندې حکمًا ذکره ده، ځکه چې بحث په اموالو کښې راروان دی، لکه څنګه چې د ﴿ وَلِأَبَوَيۡهِ ﴾ [النساء:۱۱] ضمیر هغه میت ته راجع دی کوم چې حکمًا ذکر دی چې بحث په ترکه کښې جریان لري.

ج: او یا ذکر شوی ضمیر "الْكُنُوز" ته راجع دی کوم چې د ﴿ يَكۡنِزُونَ ﴾ په جمله کښې تقدیرًا ذکر دی، لکه څنګه چې د ﴿ هُوَ أَقۡرَبُ لِلتَّقۡوَىٰ ﴾ [المائدة:۸] ضمیر هغه عدل ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿ ٱعۡدِلُواْ ﴾ جمله دلالت کوي.

سوال جواب

۱۵_ که څوک وایي چې د دې جملې ﴿ يَوۡمَ يُحۡمَىٰ عَلَيۡهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكۡوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمۡ وَجُنُوبُهُمۡ وَظُهُورُهُمۡ ﴾ د کلماتو مطابق د معنی حاصل داسې راوځي چې: د خزانو خاوندانو ته په داسې ورځ کښې دردناک عذاب دی چې د خزانو په سبب د دوزخ په اور کښې تودوالی (ګرموالی) وکړی شي او بیا پرې دوی وداغل شي.

حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده، مطلوبه معنی دا ده چې خزانې به د دوزخ په اورباندې ګرمې کړی شي او بیا به پرې دوی وداغل شي.

مونږ وایو چې: ذکره شوې جمله د خزانو د ډېر ګرموالي څخه کنایه ده، دا ځکه کله چې د خزانو په سبب د دوزخ په اور کښې ګرموالی زیات شي (چې ذاتي ګرم دی) نو الله ﷻ پوهېږي چې پخپله خزانې به په کومه اندازه کښې ګرمې وي؟!

یعنې: دغه دوزخي اور به د خاشاکو په عوض په خزانو باندې ښه تېز کړی شي او داسې لمبې به وربادندې وکړي لکه څنګه چې په خاشاکو باندې اور تېزېږي او لمبې وربادندې وهي، بیا به په همدغو ګرمو خزانو باندې د راغونډوونکو مخونه او اړخونه او هم شاګانې وداغلی شي.

---

[1] تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۲۲

يوه پوښتنه او هغې جواب

۱۶_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د داغلو دپاره مخونه او اړخونه او مَلَ شاګانې تخصيص کړی شوې؟

مونږ وايو چې: که څه هم مفسرينو کرامو د تخصيص دپاره زښتې ډېرې وجې بيانې کړې دي[1] مګر کومې وجې چې غوره څرګندېږي يوه هغه ده چې د "مطلب خلاصه" د عنوان لاندې ورته اشاره شوې ده او بله هغه ده کومې ته چې ابو ذر ﷺ اشاره کړې ده چې: «بَشِّرِ الْكَانِزِينَ بِكَيٍّ فِي الْجِبَاهِ، وَكَيٍّ فِي الْجُنُوبِ، وَكَيٍّ فِي الظُّهُورِ، حَتَّى يَلْتَقِيَ الْحَرُّ فِي أَجْوَافِهِمْ»[2] يعنې: د بدن ذکرې شوې برخې د ټول بدن څخه کنايه دي چې د معنى حاصل بې داسې کېږي چې: اى مخاطبه! د خزانو غونډوونکو ته خبر ورکړه چې د تنديو (مخونو) د طرفه به هم وداغل شي او د دواړو اړخو د طرفه به هم داغونه ورکړې شي او بالآخره د شاګانو د طرفه به هم بې داغه پرېښنبودل شي (د هر طرفه به ورته داغل متوجه وي) آن تر دې چې د ټولو داغلو حرارتونه به د هغوى په ګېډو (د بدنونو په داخل کښې) يو تربله سره اتصال وومومي او يو به د بل سره ونښلي.

﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِى كِتَٰبِ ٱللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ مِنْهَآ أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ ۚ فَلَا تَظْلِمُوا۟ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ ۚ وَقَٰتِلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمْ كَآفَّةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾ إِنَّمَا ٱلنَّسِىٓءُ زِيَادَةٌ فِى ٱلْكُفْرِ ۖ يُضَلُّ بِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُحِلُّونَهُۥ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُۥ عَامًا لِّيُوَاطِـُٔوا۟ عِدَّةَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ فَيُحِلُّوا۟ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ ۚ زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ أَعْمَٰلِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] يقينًا د مياشتو شمېره د الله ﷻ په نزد (فقط) دولس مياشتې ده، (همدا شماره) د الله ﷻ په کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثبت) ده. (په همدې شماره باندې په) داسې ورځ کښې (عمل پيل شوى دى) چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې پيدا کړي دي.

د دغو (دولسو مياشتو) څخه څلور (مياشتې) محترمې دي، دغه برابر (درست) دين دى (د دې څخه په غير انحرافي دين دى).

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۴۸؛ روح المعاني ج۱۰ ص۸۸
(۲) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۲۳؛ صحيح مسلم ج۱ ص۳۲۱

نو (ای مؤمنانو!) تاسو په دغو (دولسو یا دغو محترمو) میاشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ (چې یا پکښې جنایت وکړئ او یا پکښې تاخیر واقع کړئ).

او (تاسو) په داسې حال کښې د ټولو مشرکانو سره جنګ وکړئ چې متفق او متحد اوسئ، لکه څنګه چې هغوی تاسو ټولو سره د اتفاق په حالت کښې جنګ کوي.

او تاسو پوه شئ چې یقیناً الله (په نصرت او کومک سره) د متقیانو سره دی.

[۳۷] بې شکه (د محترمو میاشتو) تاخیر (وروسته کول) په کفر کښې زیادت دی (کفر پرې قوي کېږي) چې په دې باندې هغه کسان ګمراه کولی شي کومو چې کفر غوره کړی دی.

(د تاخیر صورت یې دا دی چې) یو کال تاخیر حلال ګڼي (د احترام څخه یې صرف نظر کوي) او بل کال یې حرام بولي (میاشتې په خپل حال پرېږدي).

(دا) د دې دپاره چې د هغه عدد سره (صرف) په شماره کښې توافق ترلاسه کړي کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی (او تشخیص یې د پښو لاندې کړي).

نو (په همدې پلمه) هغه څه حلالوي کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی (چې هغه هم څلور میاشتې دي او هم د څلورو میاشتو تشخیص دی).

دوی ته خپل بد عمل ښائسته کړی شوی دی او الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي (چې د بېرته راتاوېدلو توفیق مونده کړي).

ارتباطونه

۱ـ مونږ د [التوبة:۲۹] ایت شریف په لومړي توضیح کښې لیکلي دي چې د دې ځای څخه د اهل الکتابو سره د جهاد د پیل کولو دپاره د هغوی حالات څکه د بحث لاندې نیولی شوي دي ترڅو د چا ذهن ته ورنه شي چې دوی خو د اسماني کتاب خاوندان دي او د توحید دعوه کوي ایا د دوی سره جهاد کول ښه کار دی؟

نو د وړاندېنیو ایتونو په څېړنه کښې په ثبوت ورسېده چې د اهل الکتابو کړه وړه مشرکانو ته ورته دي چې هغوی ملائکو ته بنات الله وایي او دوی عیسی ؑ او عُزیر رحمه‌الله ته د ابناء الله لقب ورکوي.

په دې ایتونو کښې په ثبوت باندې رسولی کېږي چې بالمقابل د مشرکانو کړه وړه اهل الکتابو ته ورته دي چې هغوی خپل علماء او راهبان په معبودانو سره نیولي دي او د تشریع حق یې ورکړی دی او دوی خپل قومي مشرانو ته په همدې نظر ګوري او د تشریع حق ورکوي، د همدې کبله د میاشتو په تغیر او تبدیل کښې د دوی تعیناتو ته لبیک وایي.

۲ـ په دې ایتونو کښې د هغه اعتراض جواب ته اشاره شوې ده کوم چې د تبوک غزا د عام نفیر په ارتباط سره د دښمنانو ذهن ته ورته، هغه دا چې د تبوک غزا ته مسلمانانو د نهم کال د رجب په میاشت کښې حرکت وکړ حال دا چې دغه میاشت د هغو څلورو میاشتو څخه وه چرته چې د جنګ کول په ټولو عربو کښې حرام ګڼل کېده.

نو څه لرې نه وه چې ځينو دښمنانو د همدغه وخت په حرکت باندې د عيب ګوته لګولې وې چې مسلمانان د محترمو مياشتو احترام نه کوي حال دا چې خپل ځانونه په ابراهيمي ملت باندې بولي. د جواب حاصل دا دی چې: د هغه ناجائز تصرف د کبله چې مشرکان يې مرتکب شوي وه سرکنی رجب په حقيقت کښې د جمادي الآخره مياشت ده او محترمه مياشت نه ده (د رجب مياشت وروسته راروانه ده).

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو لاندې نکاتو ته توجه وکړئ ترڅو تاسو ته د مشرکانو او اهل الکتابو تشابه ښه په اثبات ورسېږي:

۱ـ په يقيني صورت سره د الله ﷻ په نزد د مياشتو شمېر دولس دی، همدغه شمېره يې په لوح محفوظ کښې ليکلې ده او د هغې ورځې څخه چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې پيدا کړي دي د همدغه عدد په اعتبار سره د کائناتو په کتاب کښې د زمانې تېرېدل جريان لري.

نو تاسو ته پوره جوته شوه چې د مياشتو په شمېره کښې د مشرکانو تصرف چې ديارلسو ته يې رسولی دی، يو غير مشروع تصرف دی.

۲ـ په دې باندې علاوه، الله ﷻ په دغو دولسو مياشتو کښې څلور مياشتې (رجب، ذوالقعده، ذوالحجه، محرم) محترمې ګرځولې دي او په احترام کښې يې همدغه څلور مياشتې مشخصې کړې دي چې هيڅوک پکښې د تصرف حق نه لري، خو د دې سره-سره مشرکان د خپلو قومي او ديني مشرانو په ذريعه په ذکرو شوو مياشتو کښې سوء تصرف کوي چې د مياشتو تشخيص يې د منځه وړی دی او په کال کښې صرف څلورو مياشتو ته په احترام قائل دي. د همدې کبله کله صفرې ته په احترام قول وکړي او کله ربيع الاول او کله بلې مياشتې ته.

۳ـ نو ای مؤمنانو! که تاسو د اهل الکتابو جهاد ته سږ کال (د هجرت نهم کال) د رجب په مياشتې حرکت وکړئ نو هيڅ باک يې نشته، ځکه د مشرکانو د سوء تصرف د کبله سږنی رجب په واقع کښې او د الله ﷻ په نزد د رجب مياشت نه ده بلکې د جمادي الآخر مياشت ده چې د محترمو مياشتو څخه وتلې ده.

۴ـ ای مؤمنانو! درست او برابر دين دغه دی چې تاسو ته واضحه شو، نو تاسو په ټولو مياشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ چې د جناياتو مرتکب شئ، اما په دغو څلورو مياشتو کښې بالکل د خپلو ځانونو ظلم ته ورنږدې کېږئ قدرې هم مه، ځکه چې په دغو مياشتو کښې د جنايت سزا د نورو مياشتو په نسبت درنه ده.

۵ـ نو څرنګه چې د اهل الکتابو او مشرکانو کړه وړه يو تربله متشابه دي او هم ستاسو په مقابل کښې په اتفاق سره جنګېږي نو تاسو هم د مشرکانو او د هغو کسانو په مقابل کښې چې د مشرکانو سره تشابه لري په اتفاق سره وجنګېږئ.

۶_ خو د دې سره-سره په جنګونو کښې تقوی او دینداري د لاسه مه ورکوئ چې یا زنانه او ماشومان ووژنئ او یا د بل غیر شرعي کار مرتکب شئ، ځکه چې الله ﷻ د متقیانو ملګری دی او په دغه صورت کښې به بیا تاسو متقیان نه یاست.

۷_ ای مؤمنانو! کوم تاخیر او تغیر چې مشرکانو د میاشتو په باره کښې په کار باندې اچولی دی هغه په حقیقت کښې دکفرې عقیدې څخه منشأ نیولې ده چې خپلو مشرانو ته د تشریع په حق باندې قائل شوي دي.

نو د همدې کبله دا کار د دوی د کفر دپاسه بل کفر دی چې په خپله باندې یې هم پرې کفر قوي کېږي او د نورو کافرانو کفري عقیده پرې هم قوت پیدا کوي او ګمراهي یې پرې زیاتېږي.

۸_ په میاشتو کښې د تاخیر او تبدیل صورت داسې دی چې کله د مشرکانو غرض د حرامې میاشتې په تاخیر پورې تعلق ونیسي نو په هغه کال کښې تاخیر جائز ګڼي او احترام یې بلې میاشتې ته ورانتقالوي، او که نه نو په خپل حال باندې یې پرېږدي او بلې ته یې نه انتقالوي.

۹_ لنډه دا چې مشرکان د حرامو میاشتو په هکله په کال کښې صرف عدد (څلور) پوره کوي ترڅو دهغه عدد سره موافق شي کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی، اما کوم تشخیص چې الله ﷻ محترمو میاشتو ته ورکړی دی هغه د منځه وړي او هیڅ مراعات یې نه کوي.

۱۰_ دغه کار مشرکانو ته ښائسته کړی شوی دی او دوی ورباندې ویاړې چې هم (د دوی په خیال) د الله ﷻ حکم په ځای کړی شو چې څلور میاشتې محترمې وګڼلی شوې او هم زمونږ غرض ترسره شو او جنګ کولو ته د جواز لاره مونده شوه.

۱۱_ مشرکانو په ذکر شوي طرز العمل سره د الله ﷻ هغه حکم د پښنو لاندې کړ کوم چې د میاشتو په تشخیص کښې نازل شوی وه، مګر دوی پرې نه پوهېږي او یا پرې ځانونه نه پوه کوي ځکه چې الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي او توفیق نه ورکوي، که نه نو په ذکر شوي صورت حال کښې خو د الله ﷻ حکم د پښنو لاندې کول پوره واضحه دي.

توضیحات

۱_ مونږ د قمري میاشتو نومونه او ترتیب د [البقرة:۱۹۴] ایت لاندې د یوې مقدمې په شکل کښې لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو مګر په دې مقام کښې ورباندې لاندې مطالب ور اضافه کوو:

الف: که څه هم په دې خبره کښې څه اختلاف شته چې قمري کال په کومه میاشت باندې پیل کېږي، مګر د عمر الفاروق ﷺ په خلافت کښې صحابه کرام ﷺ متفق شوه چې د کال شروع باید د محرم څخه وګڼله شي چې د اسلام څخه وړاندې هم د عربو په نزد په همدغې میاشت باندې د کال پیل ګڼل کېده[1].

[1] روح المعاني ج۱۰ ص۹۰.

ب: که څوک غواړي چې د قمري مياشتو د نومونو مناسبات او اشتقاقات د نظره تېر کړي نو ځينو تفاسيرو(۱) ته دې مراجعه وکړي چې ښه پوره شرحه يې ورکړې ده.

يو کال دولس مياشتې دي

۲ـ که څه هم يو کال د دولسو مياشتو د مجموعې څخه عبارت دی مگر د جاهليت په زمانه کښې به عربو کله-کله يو کال د ديارلسو مياشتو د مجموعې څخه په لاندې ډول عبارت گاڼه:

د حج په موسم به د دوی ديني مشر (القلمس) او يا د ده د اولادې څخه يو کس اعلان وکړ چې سږ کال د محرم د مياشتې احترام د صفر مياشتې ته وروسته کړی شو نو په هغې کښې جنگ او غارت گيري جائزه ده او په دې کښې جواز نه لري.

دغه کال به د همدغه محرم څخه پيل کېده کوم چې په حقيقت کښې صفر وه، يا په بل عبارت: په دغه کال به د محرم دوه مياشتې جوړې شوې يوه اصلي محرم او بله فرعي محرم چې په واقع کښې د صفر مياشت وه. نو په دغه کال به د ربيع الاول نوم په صفر باندې کېښودل شو او د ربيع الاول نوم به ربيع الثاني ته ورانتقال شو، تر آخره پورې چې په نتيجه کښې به کال د يارلس مياشتې شو(۲).

نو څکه الله ﷻ لطف وکړ چې: ﴿ إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ عِندَ ٱللَّهِ ٱثۡنَا عَشَرَ شَهۡرٗا ﴾ يقيناً د الله ﷻ په نزد د مياشتو شمېر دولس مياشتې دي (ديارلس نه دي لکه څنگه چې جاهلانو اختراع کړي دي).

کتاب الله څه معنی؟

۳ـ په دې مقام کښې علماء کرامو ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ دپاره لاندې تفسيرونه غوره کړي دي:

الف: ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ د کائناتو د نظام څخه عبارت دی(۳) يعنې د الله ﷻ په نزد د کائناتو په نظام کښې د مياشتو شمېر په کال کښې دولس مياشتې ټاکلې شوې دي.

ب: ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ د قرآن کريم معنی ورکوي(۴) يعنې په محمدي شريعت کښې يو کال دولس مياشتې دي چې شرعي احکام په همدې معيار باندې فرض کړی شوي دي، لکه روژه، حج او داسې نور.

ج: ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ د لوح محفوظ په معنی دی(۵) يعنې الله ﷻ په لوح محفوظ کښې يو کال د دولسو مياشتو په معيار باندې ليکلی دی.

زمونږ په نزد ذکرې شوې معناوې سره يو تر بله څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې درېواړه مرادې وي او د ﴿ كِتَٰبِ ٱللَّهِ ﴾ څخه "ما يطلق عليه كتاب الله" اخستلی شوی وي. نو حاصل به يې

(۱) تفسير القاسمي ج۸ ص۲۰۴
(۲) البحر المحيط ج۵ ص۴۱۳، المحرر الوجيز ج۸ ص۱۷۵
(۳) تفسير المراغي ج۱۰ ص۱۱۴
(۴) تفسير المنار ج۱۰ ص۴۱۲
(۵) التفسير الكبير ج۱۶ ص۵۱

داسې شي چې: يو کال دولس مياشتې دی، هم د کائناتو په نظام کښې او هم په محمدي ﷺ شريعت کښې او بالآخره هم په لوح محفوظ کښې.

د قمري او شمسي کلونو ترمنځ فرق

۴_ که څه هم په ﴿إِنَّ عِدَّةَ ٱلشُّهُورِ﴾ کښې قمري کال ته اشاره ده او جاهلانو به د همدغه کال په مياشتو کښې سوء تصرف کاوه، مگر د دې سره-سره (چې د دې موضوع اصلي مرجع د رياضي کتابونه دي) مونږ غواړو چې دلته يې په لنډه توگه شرحه کړو[1] هغه دا چې:

د لمر حرکت په دوه ډوله دی، يو عارضي حرکت دی چې د اسمان د حرکت له امله په څلېرشتو (۲۴) ساتونو کښې تکميلېږي چې شپه او ورځ تمثيلوي، او بل يې اصلي حرکت دی چې خپله دوره په درې سوه او پنځه شپېتو (۳۶۵) ورځو او شپږو ساتونو کښې پوره کوي.

همدارنگه الله ﷻ د لمر ذکره شوې دوره په دولسو برخو باندې وېشلې ده چې هرې برخې ته يې برج ويل کېږي، د دغه کال د ټولو برجونو نومونه دا دي: حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، ميزان، عقرب، قوس، جدي، دلو، حوت.

نو د لمر په هر يو برج کښې په دېرشو ورځو باندې دپاسه څه سر باري شته، د همدې کبله ذکر شوي برجونه ځينې دېرش، ځينې يو دېرش او ځينې دوه دېرش ورځې هم محاسبه کېږي، لنډه دا چې مجموعه کال درې سوه او پنځه شپېته (۳۶۵) ورځې او شپږ ساته جوړېږي.

اما قمري (سپوږمېز) کال د دې څخه عبارت دی چې مياشت خپلې دولس دورې پوره کړي د مياشتې يوه دوره څه د پاسه نهه ويشت نيمو ورځو کښې پوره کېږي نو په مجموعي توگه يو قمري کال درې سوه او څلور پنځوس (۳۵۴) ورځو او شپږو ساتونو ته رسېږي.

نو د ذکرې شوې محاسبې په نظر کښې نيولو سره قمري کال د شمسي کال څخه يوولس ورځې کم دي، نو د همدغه کمبود د کبله په درې ديرشو (۳۳) کلونو کښې قمري کلونه په شمسي کلونو باندې يو کال اضافه کېږي.

نو که بالفرض د مياشتې دولس دورې هم د شمسي کال درې سوه او پنځه شپېتو (۳۶۵) ورځو او شپږو ساتونو ته رسېدی نو بيا به دواړو کلونو هيڅ تفاوت نه درلودی.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په شرعي احکامو کښې قمري کال ته اعتبار ورکړی شوی دی او شمسي کال د نظره غورزولی شوی دی؟

مونږ وايو چې: په دې کښې ډېر حکمتونه دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: څرنگه چې قمري کال د مياشتو د مجموعې څخه عبارت دي او د مياشتو په پيل او پای

[1] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۰۹

باندې هرڅوک پوهېږي دقيقې محاسبې ته اړتيا نه لري، بالمقابل شمسي کال د برجونو مجموعې ته ويل کېږي او د برجونو په پيل او پای باندې د خواصو څخه په غير عوام خلک نه پوهېږي، نو د ټولو خلکو د مراعات دپاره شرعي احکام په قمري کال پورې تړلی شوي دي.

ب: ترڅو د دنيا د ټولو نقاطو خلک په تخفيف او تشديد کښې يو برابر شي، د مثال په ډول کله به يې روژه د ژمې په لنډو او سړو ورځو کښې پيل کېږي او کله د اوړي اوږدو او ګرمو ورځو ته انتقال مومي. او دا ځکه چې په قمري کال کښې هره يوه مياشت په درې دېرش (۳۳) کالو کښې د شمسي کال په دولسو واړو برجونو باندې دوره وهي. يا په بل عبارت: که بالفرض سږ کال د سنبلې په برج کښې روژه پيل شي نو درې ديرش (۳۳) کاله وروسته به د دوهم ځل دپاره په همدغه برج کښې پيل کېږي.

که بالفرض روژه د مياشتو څخه يوه مياشت نه وی فرض شوې بلکې د برجونو څخه د يوه برج روژه فرض شوې وی، نو د نړۍ په ځينو خلکو باندې به همېشه په لنډو او يخو ورځو کښې ورتلای او په ځينو نورو باندې به په دوامداره توګه په اوږدو او ګرمو ورځو کښې فرض کېدی، ځکه چې شمسي کال د وطنونو په اعتبار سره بدلون نه قبلوي.

ج: ترڅو د امتحان او ازمېښت دپاره زمينه ښه پراخه شي ځکه چې روزمره د لمونځونو او روژو وختونه تفاوت پيدا کوي او لمونځ کوونکي او روژتيان د امتحان سره مخامخ کېږي چې د وختونو کمبود او زيادت ته غاړې ږدي او که نه؟

که بالفرض شريعت شمسي کال معتبر کړی وی نو ضرور به يې روژې او لمونځونه د ساتونو په معيارونو سره ټاکلي وی او هيڅ تفاوت به پکښې تحقق نه موندلی او روزمره به لمونځ کوونکي او روژتيان د نوي نوي امتحان سره مخامخ نه وی.

ايا د محترمو مياشتو احترام منسوخ دی؟

٦ـ مفسرينو کرامو[۱] د دې جملې ﴿ فَلَا تَظۡلِمُواْ فِيهِنَّ أَنفُسَكُمۡ ﴾ دپاره لاندې دوه تفسيرونه کړي دي:

الف: د ﴿ فِيهِن ﴾ ضمير ټولو مياشتو ته راجع دی، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د محترمو مياشتو په شمول په ټولو مياشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ، او په محترمو مياشتو کښې خو ډېر احتياط وکړئ ځکه چې په دغو مياشتو کښې لکه څنګه چې عبادت د نورو مياشتو په نسبت اجر او ثواب زيات لري همدارنګه پکښې د ظلم کولو ګناهونه هم درانه دي او غټ خطر پکښې شته.

ب: ذکر شوی ضمير يوازې محترمو مياشتو ته راجع دی، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: په دغو محترمو مياشتو کښې په خپلو ځانونو باندې ظلم مه کوئ چې يا پکښې جنګ پيل

---

[۱] سر ج۳ ص۲۹۴

کړئ او یا یې په احترام کښې انتقالات پیل کړئ لکه څنګه به چې د جاهلیت په زمانه کښې عربانو (مشرکانو) دغه کار کاوه.

پاتې شوه دا خبره چې ایا دغه حکم د قیامت د ورځې پورې باقي دی او که نسخه شوی دی؟ نو په دې کښې که څوک علاوه په هغو معلوماتو باندې چې د [البقرة:۲۱۷] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تیر شوي دي نور معلومات غواړي نو لطفًا دې ځینو اوږدو تفاسیرو ته مراجعه وکړي[۱].

"کَافَّةً" څه معنی؟

۷_ د ﴿ كَآفَّةً ﴾ کلمه د "کَفّ" _لکه "شَدّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "کَفّ" ورغوي ته وایي چې د ټولو خواوو څخه راغونډ دی[۲] نو د همدې کبله یې مونږ په لاندې دواړو جملو کښې په "ټول" سره معنی کوو:

دواړه جملې دا دی: ﴿ وَقَٰتِلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمۡ كَآفَّةً ﴾.

نو که ذکره شوې کلمه په هره یوه جمله کښې د فاعل څخه حال وګڼله شي نو معنی یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د مشرکانو سره په اجتماعي توګه او په اتفاق سره جنګ وکړئ او د تفرق او تشتت څخه ځانونه بچ وساتئ، لکه څنګه چې هغوی ستاسو د جنګ دپاره متحد او متفق دي.

او که د مفعول دپاره حال شي نو معنی یې داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو ټول د ټولو مشرکانو سره وجنګېږئ، مه په دوی باندې صرفه کوئ او مه د دوی په سیالانو او همردیفانو باندې چې د اهل الکتابو څخه عبارت دي[۳].

زمونږ په نزد د ﴿ كَآفَّةً ﴾ کلمه په دواړو جملو کښې د فاعل او مفعول دواړو څخه حال واقع شوې ده، نو په دې تقدیر ذکرې شوې دواړه معناوې په یو ځل مرادېږي او په عربیت کښې داسې شواهد شته چې یوه کلمه د فاعل او مفعول څخه د اشتراک په توګه حال واقع شي[۴].

نسيئ څه معنی؟

۸_ د ﴿ ٱلنَّسِيٓءُ ﴾ کلمه د "نَسأ" _لکه "ضَرْبًا"_ څخه اخستله شوې ده چې په معنی د تاخیر سره ده، نو که څه هم ذکره شوې کلمه اسم دی مګر په دې مقام کښې د مصدر (تاخیر) معنی ورکوي[۵]، حاصل یې داسې راځېږي چې یقینًا د محترمو میاشتو په تاخیر (د خپله ځایه په وروسته کولو) سره د کافرانو کفر لا پسې قوي کېږي او کلکېږي.

---

(۱) تفسير القاسمي ج۸ ص۲۱۱
(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۱۱۹
(۳) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۵۱
(۴) شرح ملا جامي ص۱۲۶
(۵) لسان العرب ج۱ ص۱۶۷

د محترمو میاشتو د تاخیر صورتونه

۹_ مفسرینو کرامو د ذکر شوي تاخیر دپاره مختلف صورتونه ذکر کړي دي، لاندې څو شکلونه يې ولولئ:

الف: يو خو هغه شکل وه کوم چې په اوله توضیح کښې ذکر دی.

ب: بل شکل يې دا وه چې د محرم میاشت به يې حلاله وګڼله او د دې په عوض به د صفر میاشت ته په احترام باندې قائل شوه[۱].

ج: بل شکل يې دا هم وه چې په یوه کال کښې به يې د محرم میاشت حلاله کړه خو په عوض کښې به يې د دوهم کال د صفر میاشت هم په محترمو میاشتو کښې شامله کړه. نو په اول کال به محترمې میاشتې درې او په دوهم کال کښې به پنځه وګڼلې شوې، نو په دواړو کلونو کښې به يې د محترمو میاشتو عدد (شمېر) په اتو (۸) باندې ودراوه[۲].

د: ځینې لا وایي چې دغو جاهلانو به په قمري کال کښې هر درې کاله وروسته یوه میاشت زیاتوله ترڅو د همېشه دپاره د حج موسم (چې تجارتي موسم دی) په یو وخت باندې راشي، البته کوم وخت چې ورته دوی انتخاب کړی وه. نو په دې تقدیر به دوی په یوه میاشت کښې درې کاله حج کاوه بیا به يې بله میاشت بیا د دریوو کالو حج دپاره وټاکله[۳].

مګر عام مفسرین کرام په دغه څلورم شکل باندې قائل نه دي، ځکه چې هغو جاهلانو دومره مهارت نه درلود چې د شمسي کال او د قمري کال تفاوت يې ویستلی وی. د همدې کبله دوی هره میاشت د دوه وو حجونو دپاره انتخابه کړې وه چې دوه کاله به يې په یوه میاشت کښې حج کاوه او په څلېرشتو کالو کښې به د دولس میاشتو د حج نوبت پوره کېده[۴] او په اوړي، ژمي، مني، پسرلي کښې به يې تحقق مونده.

لنډه دا چې د هغو جُهالو د لاس وهنې د کبله د قمري کال دولس میاشتې یوه هم یا په خپل حال پاتې نه وه او یا سړي یقین نه شو کولی چې دا به په خپل حال باندې پاتې وي او بدله شوې به نه وي.

مګر کله چې نبي کریم ﷺ د هجرت په لسم کال باندې اعلان وکړ چې سږنی کال په هغه حالت باندې ولاړ دی په کوم باندې چې الله ﷻ په اول خلقت کښې پیدا کړی وه[۵] نو شک او شبهه د منځه لاړه او د میاشتو نظام په خپل ځای باندې ودرېده، والحمد لله.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۵۷
(۲) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۶۵۳
(۳) تفهیم القرآن ج۲ ص۲۷۵
(۴) الجواهر للطنطاوي ج۵ ص۱۰۸
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۲

أَرَضِيتُم بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا مِنَ ٱلۡأٓخِرَةِۚ فَمَا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ
(۳۸) إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبۡكُمۡ عَذَابًا أَلِيمٗا وَيَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيۡـٔٗاۗ وَٱللَّهُ
عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ (۳۹) إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدۡ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذۡ أَخۡرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ
ثَانِيَ ٱثۡنَيۡنِ إِذۡ هُمَا فِي ٱلۡغَارِ إِذۡ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ لَا تَحۡزَنۡ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَاۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ
سَكِينَتَهُۥ عَلَيۡهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٖ لَّمۡ تَرَوۡهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفۡلَىٰۗ
وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلۡعُلۡيَاۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۰) ٱنفِرُواْ خِفَافٗا وَثِقَالٗا وَجَٰهِدُواْ
بِأَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ (۴۱) ﴾

[۳۸] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو لره څه دي، په تاسو باندې څه باعث دی، کله چې تاسو ته وویلی شي چې د الله ﷻ په لاره کښې ووځئ (حرکت وکړئ) نو تاسو ځمکې ته درانه (مائل) شئ؟ ایا تاسو په نژدې (حقیر) ژوند باندې د آخرت څخه راضي یاست؟
(که داسې وي) نو د نژدې (حقیر) ژوند څخه ګټه پورته کول (استفاده کول) د آخرت (د نعمتونو) په هکله نه دي مګر ډېر لږ (چې هوښیار سړی پرې نه راضي کېږي).
[۳۹] که تاسو (د الله ﷻ په لاره کښې) ونه وځئ (حرکت ونه کړئ) نو الله ﷻ به مو په دردناک عذاب سره معذب کړي. او (هم) ستاسو څخه په غیر په بل قوم باندې به (تاسو) بدل (عوض) کړي، او تاسو به (په نه حرکت سره) د الله ﷻ (دین) ته هیڅ ضرر ونه شئ رسولی. او الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی.
[۴۰] که تاسو د ده (پیغمبر ﷺ) سره نصرت (کومک) ونه کړئ نو (الله ﷻ به ورسره کومک وکړي) الله ﷻ خو لا په هغه وخت کښې ورسره کومک (او نصرت) کړی دی کله چې ده لره هغو کسانو چې کفر یې غوره کړی وه په داسې حال کښې (د خپله کوره) وویست چې دویم د دوه وو وه (فقط یو ملګری ورسره وه)، کله چې دوی دواړه (د کمزورۍ د کبله) په غار کښې (پټ) وه، کله چې پیغمبر ﷺ خپل ملګري ته وویلې چې خپه کېږه مه! یقیناً الله ﷻ زمونږ سره دی (البته څه وخت چې د ده ملګری د مشرکانو د نژدېوالي څخه ډېر غمژن شو).
نو (الله ﷻ د مشرکانو څخه په امن کښې وساته او) خپله ډاډینه (اطمنان) یې ورباندې ورنازل کړ او (هم) الله ﷻ د ده ﷺ تائید په داسې لښکرو (ملکو) سره وکړ چې تاسو هغه نه لیدلې (نه شوی لیدلې). او الله ﷻ د هغو کسانو خبره ښکته وګرځوله (ناکامه کړه) چې کفر یې اختیار کړی وه، او د الله ﷻ خبره (په هر وخت کښې) همدا لوړه (کامیابه) ده (او بس).

او الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی (او هم) د حکمت څښتن دی.
[۴۱] (ای مؤمنانو!) په داسې حال کښې (غزا ته) لاړ شئ (بهر شئ) چې تاسو سپک یاست (موانع ونه لرئ) او چې دارنه یاست (چې موانع ولرئ). (بلکې په هرحال کښې) د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو (سرونو) جهاد وکړئ.
دا (کار) ستاسو دپاره ډېر بهتر دی که تاسو یاست چې پوهېږئ.

ارتباط

د وړاندې [۲۹] ایت څخه راپه دېخوا چې کوم مطلب ته اشارې شوې دي په همغه مطلب باندې په دې ایتونو کښې صراحت وکړی شو، هغه دا چې په زغرده د اهل الکتابو سره د مقابلې دپاره حرکت وکړئ او سستي او تنبلي مه کوئ. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! څرنګه چې تاسو ته په وړاندې ایتونو کښې په اثبات ورسوله شوه چې اهل الکتاب د منحرفې عقیدې خاوندان دي او د مشرکانو سره په دې کښې شباهت لري چې الله ﷻ ته په ولدیت باندې قائل دي، همدارنګه مشرکان هم اهل الکتابو ته ورته عقیده لري چې خپلو دیني مشرانو ته د الوهیت په اختصاصي صفاتو باندې قول کوي او په محترمو میاشتو کښې د تغیر او تبدیل حق ورکوي، نو ځکه ستاسو مخه لاندې ارشاداتو ته رااړوو:
۲ـ ای مؤمنانو! تاسو څه دلیل لرئ کله چې تاسو ته د نفیر عام اواز وکړی شي چې هلې د تبوک په طرف د نصاراوو سره د جهاد په خاطر حرکت وکړئ. تاسو په حرکت کښې سستي کوئ او ځمکې (کیناستلو) ته میلان کوئ؟
د دغې سستۍ خو بله هیڅ وجه نه شي کېدلی بې د دې چې تاسو دنیا ته په آخرت باندې ترجیح ورکوئ. ایا تاسو یقیناً د ابدي ژوند څخه په دغه خسیس او نژدې ژوند باندې راضي یاست او دا ژوند مو د هغه ژوند څخه خوښ دی؟
که داسې وي نو دا کار ستاسو دپاره هیڅ مناسب نه دی ځکه چې دا ژوند د هغه ژوند په نسبت ډېر لږ او ناچیزه شی دی چې هوښیار سړي ته د دغه ناچیزه ژوند غوره کول مناسب نه دي.
۳ـ ای مؤمنانو! دا د الله ﷻ فضل او احسان دی چې تاسو ته یې د جهاد کولو شرف درپه برخه کړ، د دغه احسان شکریه وکړئ او په جلتۍ سره حرکت وکړئ.
که بالفرض تاسو تنبلي خوښه کړئ نو الله ﷻ به په تاسو باندې دردناک عذاب درنازل او ستاسو په عوض به د جهاد دپاره نور خلک پیدا کړي چې هغوی به په جهاد کښې لټي او تنبلي نه کوي، نو تاسو پوه شئ چې تاسو په خپله تنبلۍ سره د الله ﷻ دین ته څه ضرر نه شئ رسولی او نه الله ﷻ تاسو ته احتیاج دی.

الله ﷻ په هرڅه باندې قادر دی چې بدون د مجاهدینو هم خپل دین ته غلبه ورکولی شي او ستاسو څخه په غیر نور مجاهدین هم ورته پیدا کولی شي.

۴_ ای مؤمنانو! که بالفرض تاسو د خپل پیغمبر ﷺ سره په جهاد کښې کومک ونه کړئ نو الله ﷻ په ورسره داسې غیبي کومک وکړي لکه څنګه یې چې په هغه وخت کښې ورسره غیبي کومک کړی وه کله چې کفارو د خپل تاتوبي څخه د یوه ملګري سره وویست، او د ډېرې کمزورۍ د کبله ترې په غار کښې پټ شو او هلته یې پنا واخستله.

د دغه غار خولې ته کفار دومره نژدې ورغله چې پیغمبر ﷺ ته خپل ملګري (ابو بکر الصدیق ﷛) په غمژنه لهجه خطاب وکړ چې: ای د الله رسوله! دغه دي کفار راورسېده او مونږ یې ګېر کړو.

مګر پیغمبر ﷺ خپلې ملګري ته ډاډ ورکړ چې خپه کېږه مه. یقیناً الله ﷻ په کومک او نصرت سره زمونږ ملګری دی مونږ ته هیڅوک څه ضرر نه شي رسولی.

نو الله ﷻ په همغه کمزورۍ حالت کښې هغوی ته نجات ورکړ او برسېره پر نجات خپله ډاډینه او ارامي یې په خپل پیغمبر ﷺ باندې هم ورنازله کړه، د همدې کبله یې خپل ملګري ته په ډېر اطمناني حالت کښې جواب ورکړ چې: مه خپه کېږه! الله ﷻ زمونږ ملګری دی. د همدغه جواب په برکت د ده ملګری هم ډاډه او مطمئن شو.

۵_ همدارنګه الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته وخت په وخت د پرښتو په لښکرو باندې هم تائید او قوت ورکړی دی لکه د بدر او حنین په غزاګانو کښې او بالآخره ذکر شوي غار ته د ننوتلو په حالت کښې، البته داسې لښکرې چې تاسو هغوی په عادي حالت کښې نه شئ لیدلی.

همدارنګه په هر ځای کښې الله ﷻ د کفارو خبره او فیصله د خاورو سره برابره کړې ده او د کامیابۍ پړاو ته یې نه ده پرېښې چې ورسېږي، د همدې کبله په دغه حالت کښې کفار بریالي نه شوه چې خپله فیصله عملي کړي او نبي کریم ﷺ په شهادت باندې ورسوي.

بالمقابل د الله ﷻ خبره او فیصله د همېشه دپاره برلاسې ده او د همېشه دپاره د عمل جامه اغوندي، البته په مختلفو شکلونو او رنګارنګ ډولونو سره. ځکه چې الله ﷻ هم د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی او هم د حکمت څښتن دی چې د خپل پیغمبر ﷺ نصرت او کومک کله په یوه څېره کښې تر سره کوي او کله په بله بڼه کښې ترڅو خلک پوه شي چې الله ﷻ هرڅه کولی شي.

۶_ نو ای مؤمنانو! کله چې تاسو پوه شوئ چې نه الله ﷻ تاسو ته احتیاج دی او نه د دین قوت ستاسو په جهاد پورې توقف لري بلکې جهاد کول ستاسو سرلوړي ده او په تاسو باندې د الله ﷻ احسان دی چې په همدې لاره کښې مو په کار باندې ګماري. نو بې همتي مه کوئ او په هر حالت کښې د الله ﷻ د رضا دپاره په سر او مال سره جهاد ته حرکت وکړئ او د خپل پیغمبر ﷺ دعوت قبول کړئ.

۷_ څه لرې نه ده چې جهاد ته وتل به په چا باندې درانه او په چا باندې به سپک وي. یا په بل عبارت: ځوک به زاړه او ځوک به ځوانان وي، ځوک به غنیان او ځوک به فقیران وي، ځوک به ناجوړ او ځوک به جوړ وي، او همدارنګه به تاسو مختلف حالات ولرئ خو تاسو ته په کار ده چې په هیڅ یوه حالت کښې هم د نفیر عام څخه بېرته پاتې نه شئ او سستي او تنبلي ونه کړئ، دا کار (چې په نره جهاد وکړې) تاسو ته ډېر مفید او ګټور دی که تاسو د فهم او پوهې لږ څه برخه ولرئ.

توضیحات

۱_ د ﴿اثَّاقَلْتُمْ﴾ کلمه د "ثِقْل" څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام کښې "ثِقْل" د دې څخه عبارت دی چې سړی ځمکې (کیناستلو) ته مائل وي او زړه یې غواړي چې جهاد ته لاړ نه شي او په کور کښې کښېني.

که څه هم په ذکره شوې کلمه کښې ټول مؤمنان مخاطب کړی شوي دي مګر مطلب پکښې خینې خاص خلک دي چې هغوی د تبوک غزا ته په تللو کښې سستي کوله، لکه منافقان.

نو په ذکر شوي ایت کښې منافقان په غوږ باندې وهلی شوي دي چې د منافقت څخه لاس واخلئ او په جهاد کښې ښه په نره ګډون وکړئ او هم د سوچه مؤمنانو پښو ته ډېرې مه ور اچوئ او د جهاد څخه یې مه راایساروئ، همدارنګه مؤمنان پوه کړی شوي دي چې د منافقانو خبرو او شیطانت ته التفات مه کوئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د تبوک غزا ته د تللو دپاره الله ﷻ په ډېر صراحت او په ډېرو تاکیداتو سره امر صادر کړ؟

مونږ وایو چې: چې دغه غزا په ډېرو سختو شرائطو کښې واقع کېدونکې وه چې خینو مفسرینو کرامو په لاندې ټکو کښې را خلص کړې ده[1]:

الف: نوموړې غزا د مکې معظمې د فتحې او هم د حنین او طائف دغزاګانو څخه لږ وروسته واقع کېدونکې وه، په اصطلاح د مجاهدینو لا ستوماني نه وه وتلې چې د تبوک د غزا دپاره وریاندې د ځانونو د چمتو کولو امر صادر شو.

ب: دغه وخت سخته ګرمي وه، یا په بل عبارت: د تودوښې جوش او د اوړي زړه وه.

ج: په دغه وخت کښې د مجاهدینو سره د خوراک او څښاک مواد لږ وه او دجنګ دپاره یې چندان تیاری نه شو درلودی.

د: په دغه وخت کښې خرما ګاني (کجورې) تازه رسېدلې وې او د هر چا زړه غوښتل چې خپل میوجات ښه په دقت او مزې سره راغونډ کړي.

---

(۱) تفسر المراغي ج۱۰ ص۱۱۹؛ التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۵۹

هـ: دا د یو پلوه، او د بله پلوه کوم ځای ته چې خط السیر تاکلی شوی وه هغه ته ډېر اوږد سفر وه چې د مدینې منورې څخه څوارلس منزله او یا شپږ سوه دوه نوي کیلو متره (۶۹۲Km) د دمشق (اوسنی سوریې) په لور واقع دی چې تبوک نومېږي.

و: په دې باندې علاوه، کوم دښمن (چې مسلمانان جنګ ته ور روان وه) ډېر قوي وه چې څلوېښت زره (۴۰۰۰۰) مجهز کسان یې جنګ ته تیار کړي وه.

د تبوک د غزا سبب

۳ـ د تبوک غزا د دې کبله پیل شوه چې نبي کریم ﷺ ته خبر ورسېد چې رومیانو څلوېښت زره لښکر مجهز کړی دی او غواړي چې په مدینه منوره باندې یرغل وکړي. نو نبي کریم ﷺ صحابه وو کرامو ؓ ته په صراحت سره د هغوی د مقابلې دپاره د ځانونو د چمتو کولو امر ورکړ، چې په نتیجه کښې د روم او شاماتو په طرف روان او په تبوک نومې مقام کښې مېشت شوه.

دا د دې دپاره چې د دښمن سره په سرحد کښې مقابله وکړي او موقع ورنه کړي چې مدینې منورې ته ورداخل شي[1].

د دنیا او آخرت تناسب

۴ـ د دنیا او آخرت تناسب نبي کریم ﷺ په ډېره ښه توګه بیان کړی دی چې فرمایي: «مَا مَثَلُ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ إِلَّا مَثَلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ»[2] د دنیا مثال د آخرت په هکله نه دی مګر د هغه شي مثال دی چې ستاسو یو کس په دریاب کښې خپله ګوته وګرځوي (ښکته کړي) نوهغه لوندوالی وګوري کوم چې د ده د ګوتې سره راګرځي (راپور ته کېږي). یعنې لکه کوم نسبت چې لمده ګوته د دریاب سره لري همدغه نسبت ټوله دنیا د آخرت سره درلودلی شي.

غار څه معنی؟

۵ـ په ﴿ فِي ٱلْغَارِ ﴾ کښې د "غَار" کلمه د "غَوْر" څخه اخستله شوې ده، "غَوْر" په ځمکه کښې ژور ځای ته ویل کېږي[3]، اما په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْغَارِ ﴾ څخه هغه سوری (سمڅ) مطلب دی کوم چې په "جبل ثور" (د ثور په غره) کښې موقعیت لري.

دغه غر د مکې معظمې په ښي طرف کښې واقع دی چې پیاده سړی په یوه ساعت کښې ورسېږي، په دغه غار کښې نبي کریم ﷺ او ابو بکر الصدیق ؓ درې شپې غلي (پټ) وه البته کله چې دوی د هجرت کولو اراده وکړه نو په شپه کښې د کوره ووتله او په ذکر شوي غار کښې یې پنا واخسته[4].

---

(۱) تفسیر المنار ج۱۰ ص۴۲۱
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۰۲
(۳) مفردات الراغب ص۳۷۹
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۵۸

د نبي کريم ﷺ د هجرت قيصه

۶_ که څوک غواړي چې د نبي کريم ﷺ د هجرت په قيصه باندې تکی په تکی پوه شي او د اول څخه يې تر آخره پورې په ذهن کښې کښېنوي چې عبرتونه ترې واخلي نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي(۱) مونږ صرف د لاندې څو نکاتو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې په دې مقام باندې د پوهېدلو دپاره راته ضرور ښکاري:

الف: مشرکانو په دار الندوه کښې د رايو په اتفاق تصويب وکړ چې د هر يو قوم څخه دې يو-يو زلمی را ټول شي او په مجموعي توګه دې په يو ځل په نبي کريم ﷺ باندې د تورو ګذارونه وکړي ترڅو يې د وژلو مسوليت په ټولو اقوامو باندې توزيع شي، نو د نبي کريم ﷺ کور د محاصرې لاندې ونيولی شو ترڅو د سهار په وخت کښې ذکره شوې نقشه عملي کړی شي، چې په پوره بيان يې د [الأنفال: ۳۰] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ب: نبي کريم ﷺ د همدغې محاصرې په شپه علي ﷺ ته هدايت ورکړ چې د ده ﷺ په بستر باندې ويده شي ترڅو د يو پلوه محاصره کوونکي خيال وکړي چې نبي کريم ﷺ لا ويده دی او د بله پلوه سبا ته هغه امانتونه خاوندانو ته ور وسپاري کوم چې د نبي کريم ﷺ په کور کښې د خلکو د پلوه ايښودلي شوي وه.

ج: نبي کريم ﷺ په همدغې شپه کښې د کوره رابهرون شو خو محاصره کوونکي ورباندې الله ﷻ ړانده کړه ـ چې د يوه کس نظر هم پرې واقع نه شو ـ او د ابو بکر الصديق ﷺ په شمول يې د ثور د غره په يوه غار کښې پنا واخستله.

د: ذکر شوی غار الله ﷻ داسې جوړ کړی دی چې خوله يې ډېره تنګه ده چې په سينه باندې په ورښويېدلو سره سړی ورننوتلی شي مګر په داخل کښې ځه ارتوالی او لوړوالی لري چې د کيناستلو ګنجائش پکښې شته دی، د غار د داخل څخه د هغه چا پښې ځرګندېږي کوم چې د غار په خوله کښې ولاړ وي مګر د بهر څخه د غار داخل تر هغه پورې چا ته نه ځرګندېږي ترڅو چې د غار خولې ته خپل سر ټيټ کړي.

ه: کله چې د محاصرې شپه سبا شوه او مشرکان پوه شوه چې نبي کريم ﷺ د شپې د کوره وتلی دی نو په تعقيب او پلټنه باندې يې پيل وکړ، آن تر دې چې د غار خولې ته ور ورسېده او په اول ځل ابو بکر الصديق ﷺ ته د هغوی پښې ښکاره شوې.

و: ابو بکر الصديق ﷺ وارخطا شو او ويې ويلې چې: يا رسول الله! دغه دي مشرکان راورسيده که د دوی کوم يو نفر قدم پورته کړي (د: قدم په ځای خپل سر ټيټ کړي) او داخل ته را وګوري نو ضرور به مونږ وګوري. نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللهُ ثَالِثُهُمَا»(۲) په داسې دوه

---

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۲۹۳؛ تفسير الخازن ج۳ ص۱۲۵

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۲

کسانو باندې ستا څه ګومان دی چې الله ﷻ یې دريم دی. یعني زما او ستا الله ﷻ کومکي او مددګار دی مونږ ته مشرکان څه ضرر نه شي رسولی مه خپه کېږه او مه وارخطا کېږه.

ز: تر درېيو ورځو پورې دوی دواړو په همدغه غار کښې وخت تېر کړ او بيا د مدينې منورې په لور روان شوه او الله ﷻ هلته په خير ورسول، والحمد لله.

صاحب يعني څوک؟

۷_ ټول امت متفق دی چې په ﴿ إِذۡ يَقُولُ لِصَٰحِبِهِۦ ﴾ کښې د صاحب څخه ابو بکر الصديق ؓ مطلب دی، نو د بل هر يوه صحابي د صحبت څخه که څوک انکار وکړي نه کافر کېږي مګر دروغژن او مبتدع ګڼل کېږي، اما که څوک دابو بکر الصديق ؓ د صحبت څخه منکر شي نو هغه په حقيقت کښې د قرآن کريم د ذکر شوي ايت څخه انکار کوي نو سمدستي کفر ته اوځي[۱]. العياذ بالله.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيۡهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٖ لَّمۡ تَرَوۡهَا ﴾ کښې خو د ﴿ أَيَّدَهُۥ ﴾ بارز ضمير نبي کريم ﷺ ته راجع دی، حال دا چې د لاندې دوه وجو د کبله په کار ده چې د ﴿ عَلَيۡهِ ﴾ ضمير ابو بکر الصديق ؓ ﴿ لِصَٰحِبِهِۦ ﴾ ته راجع شي:

الف: يو دا چې سکينې (ډاډينې) ته خو همدغه ملګرى احتياج وه، ځکه يې نبي کريم ﷺ ته خپله وارخطايي څرګنده کړه چې: ای د الله رسوله! مشرکان د غه دي راورسېده _لکه چې په لړ وړاندې تېر شو_ والحمد لله ﷻ.

ب: د ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ په جمله کښې د "ف" توری هم همدغه غوښتنه کوي چې د ﴿ لَا تَحۡزَنۡ ﴾ په جمله باندې د تفريع دپاره ده.

نو پوښتنه دا ده: که همدغسې وګڼل شي نو په ضمائرو کښې تفکيک لازمېږي او دا کار خو د عربيت په قواعدو کښې خوندور نه دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو د ذکر شوي سوال دپاره څو متعدد جوابونه کړي دي[۲] مګر کوم جواب چې مونږ ته په زړه پورې ښکاري هغه په لاندې ډول دی:

اول: په ايتونو کښې وړاندې-بېرته بحث د نبي کريم ﷺ په حالاتو کښې روان دی نو په کار دي چې د ﴿ عَلَيۡهِ ﴾ ضمير هم همده ﷺ ته راجع شي.

دوهم: سکينه (ډاډينه) خو د الله ﷻ نعمت او فضل دی چې د بل هرچا څخه يې زيات مستحق نبي کريم ﷺ دی.

درېيم: په ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ کښې د "ف" توری په وړاندېنۍ جملې ﴿ فَقَدۡ نَصَرَهُ ٱللَّهُ ﴾ باندې د تفريع

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۲۹۳؛ تفسير القرطبي ج۱۰ ص۱۴۶
(۲) تفسير المنار ج۱۰ ص۴۲۹

دپاره دی او په منځکښې نوري تولې جملې د کمزورۍ بیان دی، یعني الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ لا په هغه وخت کښې بې نصرته پرېښنبود چې د کمزورۍ د کبله یې په غار کښې پنا اخستې وه او د یوه ملګري څخه په غیر نور ملګري هم ورسره نه وه او په دې باندې علاوه یو ملګری یې هم وارخطا وه چې دغه دي کفار راباندې راغله.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٩_ که څوک وايي چې په دې تقدیر خو د ابو بکر الصدیق ﷺ د تسکین او ډاډینې ذکر بالکل د منځه اوځي؟

مونږ وایو: د ابو بکر الصدیق ﷺ د تسکین ذکر د لاندې اشارو څخه څرګندېږي:

الف: د ابو بکر صدیق ﷺ دپاره د ﴿ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ﴾ دواړه جملې د تسکین او ډاډینې معنی ورکوي.

ب: کله چې الله ﷻ په خپل پیغمبر ﷺ باندې تسکین ورنازل کړ نو سړي ته په ډېر تبادر سره ذهن ته ورځي چې د همدغه تسکین (ډاډینې) څخه به ابو بکر الصدیق ﷺ هم پوره استفاده کړي وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَا يَعْدَمُكَ مِنْ صَاحِبِ الْمِسْكِ إِمَّا أَنْ تَشْتَرِيَهُ وَإِمَّا تَجِدُ رِيحَهُ»[١] یعني: د مشکو خاوند به دې خالي پرېنږدي یا به ترې مشک په بیه واخلې او خپل دماغ به پرې خوشبویه کړې او یا به (په همدغه مجلس کښې په مفته توګه) د مشکو خوش بویي مونده کړې.

نو چې کله د عادي نېکانو مجلس او انډیوالي د ګټو څخه خالي نه ده نو د هغه چا انډیوالي به څنګه بې ګټې وګڼله شي چې هغه ته الله ﷻ د "رَحْمَةً لِلْعَالِمِين" لقب ورکړی.

د صحابه وو کرامو ﷺ ډېر لوی فضیلت د نبي کریم ﷺ صحبت دی، د همدې کبله هغوی په بل یوه لقب باندې هم نه یادیږي (لکه عالم، شیخ، مجاهد او داسې نور) بلکې د "الصَّحَابِي" کلمه د هغوی د هر یوه دپاره غوره کړی شوې ده چې دا کلمه یې په لوی فضیلت باندې دلالت کوي.

اهل التشیع څه وايي؟

١٠_ مفسرینو کرامو[٢] د ذکر شوي ایت شریف څخه د ابو بکر الصدیق ﷺ په فضائلو کښې زښتې ډېرې وجې استنباطې کړې دي که څوک تولې وجې راغونډې کړي او د اهل التشیع هغو شبهاتو ته جوابونه هم ذکر کړي کومې چې دوی یې د فضائلو په وجوهو باندې واردوي نو لوی کتاب به ترې جوړ شي.

---

(١) صحیح البخاري ج١ ص٢٨٢

(٢) روح المعاني ج١٠ ص١٠٠؛ تفسیر الخازن ج٣ ص١٤٩؛ تفسیر المنار ج١٠ ص٤٤٥

مونږ د همدې کبله محترمو لوستونکو ته توصیه کوو چې هملته یې وګوري مونږ د دې کتاب د روحیاتو په مطابق په لاندې څو نکاتو باندې اکتفاء کوو چې الله ﷻ راته په زړه کښې راواچولې:

الف: مونږ (أهل السنة والجماعة) په دې عقیده یاستو چې ابو بکر الصدیق ﷺ په صحابه کرامو ﷺ کښې لومړی درجه سړی دی، د همدې کبله د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته همده ﷺ د خلافت استحقاق درلود، او علي ﷺ ته د څلورم سړي په درجه باندې قائل یاستو. مګر اهل التشیع په صحابه کرامو ﷺ کښې اوله درجه سړی علي ﷺ ګڼي.

دغه ایت شریف ـچې اوس د بحث لاندې دیـ په ډېرو صریحو کلماتو کښې زمونږ د عقیدې تائید کوي چې الله ﷻ د ﴿ ثَانِيَ ٱثۡنَيۡنِ ﴾ لقب ابو بکر الصدیق ﷺ ته ورکړې. نو کله چې نوموړی په نبي کریم ﷺ پسې دوهم سړی شو نو معلومه ده چې په صحابه کرامو ﷺ کښې اول سړی دی.

ب: زمونږ په خیال اهل التشیع به د بل هیڅ دلیل په رد کولو کښې دومره واهیات او بې معنی خبرې نه وي کړي لکه څومره واهیات او بې معنی خبرې یې چې په دې مقام کښې کړي دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

اهل التشیع وایي چې نبي کریم ﷺ ابو بکر الصدیق ﷺ څکه د خپل ملګري په حیث د هجرت په سفر کښې انتخاب کړی وه ترڅو د ده د شر څخه ځان بچ وساتي او د جاسوسۍ مخه یې ونیسي[1] نو که د خپله خانه سره یې نه وی روان کړی نو ضرور به یې نبي کریم ﷺ د مشرکانو په لاس ورکړی وی چې هلئ منډه کړئ په فلاني غار کښې غلی دی (شهید یې کړئ).

دوی وایي چې: علي ﷺ ځکه نبي کریم ﷺ د خپلې بسترې دپاره انتخاب کړ ترڅو ټول مسلمانان په غوږ باندې ووهي چې زما د وفات څخه وروسته همدغه صحابي ﷺ زما ځای ناستی (خلیفه) دی لکه څنګه چې زما بستر نن ورځ همده ﷺ ته ورتبریک کړی شو.

مونږ (أهل السنة والجماعة) وایو چې: که بالفرض نبي کریم ﷺ د خپل هجرت په سفر کښې بالعکس کار کړی وی نو بیا به اهل التشیع څه ویل؟ بیا به یې دا خبره کولی چې:

ابو بکر الصدیق ﷺ یې څکه په خپل بستر باندې پرېښود ترڅو د ده د شر څخه خپل ځان خلاص کړي چې مشرکان یې په دې خیال ووژني چې دا نبي کریم ﷺ دی، او علي ﷺ یې څکه د ملګري په حیث انتخاب کړی وه چې اعتماد یې ورباندې درلود بلکې دا انتخاب د الله ﷻ په هدایت سره تر سره شوی وه، نو لکه څنګه چې الله ﷻ علي ﷺ ته په اسلامي نړۍ کښې د دوهم سړي لقب ورکړی دی نو په ټولو مسلمانانو باندې واجبه وه چې د نبي کریم ﷺ د فات څخه وروسته یې د اول سړي په صفت پېژاندلی وی او د خلیفه په حیث یې منلی وی خو افسوس چې د وخت مسلمانانو خپله فریضه ونه پېژاندله او د خلیفه لقب یې ابو بکر الصدیق ﷺ ته ورکړ.

لنډه دا چې په اهل التشیع باندې تعصب سترګې پټې کړي دي او په چا باندې چې تعصب سترګې

---

[1] التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۶۷

پټې کړي هغه بيا هيڅ دليل ته غوږ نه ږدي او په صريحو نصوصو کښې تاويلات کوي، نو ښه دا ده چې د دغسې خلکو سره په ناندريو باندې وخت ضائع نه کړی شي.

د خِفَافًا او ثِقَالًا معناوې

۱۱_ که څه هم مفسرينو کرامو په دې مقام کښې د ذکرو شوو دواړو کلمو زښت ډېر تفسيرونه کړي دي _چې تقريباً شپاړسو ته ته رسېږي_ لکه جوړ ياست يا ناجوړه، مجرد ياست يا عيال دار، فقيران ياست يا غنيان او داسې نور[1].

مګر په دقت سره د ټولو معناوو حاصل داسې راځي چې: ای مؤمنانو! تاسو مکلف ياست چې د ژوند په هره يوه حالت کښې جهاد وکړئ او يو حالت هم ستاسو دپاره د جهاد مانع جوړ نه شي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وايي چې: کله په هر حال کښې جهاد فرض شو نو په کار دي چې په ګوډو او ړندو باندې هم جهاد فرض وګرځي؟

مونږ وايو چې: که څه هم مفسرينو کرامو ليکلي دي چې دا ايت شريف منسوخ دی[2] دا ځکه چې الله ﷻ په همدې سورت کښې فرمايلي دي چې: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾ [التوبة: ۹۱] يعنې: نه په کمزورو (بوډاګانو) باندې څه باک شته (چې جهاد ته لاړ نه شي) او نه په مريضانو باندې او (هم) نه په هغو کسانو باندې چې هغوی دومره مال نه لري چې د لارې خرڅ يې کړي، خو په دې شرطورباندې باک نشته چې خاص الله ﷻ ته او خاص د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته خير غواړي.

مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې په نسخه باندې يې قول ونه کړو ځکه چې جهاد زښت ډېر ډولونه لري، که نور هيڅ نه وي نو بايد چې د مسلمانانو خير غوښتونکي خو بايد هرڅوک جوړ شي لکه چې د همدغه ايت شريف څخه څرګندېږي ﴿ إِذَا نَصَحُواْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾.

شايد د همدغه (تعميم) دپاره به الله ﷻ د ﴿ ٱنفِرُواْ خِفَافًا وَثِقَالًا ﴾ جمله د ﴿ وَجَٰهِدُواْ بِأَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ په جمله باندې تعقيب کړې وي ترڅو د جهاد يو ډول هم د ايت شريف څخه بهر پاتې نه شي.

د جهاد ډولونه

۱۳_ خينو علماوو کرامو جهاد په ډېرو ډولو باندې وېشلی دی[3]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: جهاد په مال سره چې د جهاد د لوازمو په تهيه کولو کښې مصرف شي.

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۰۰، البحر المحيط ج۵ ص۴۲۳
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۵۰
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۱۸

ب: جهاد په مال سره چې مجاهد يې د خپل ځان دپاره د جهاد په لاره کښې مصرف کړي.

ج: جهاد په نفس سره چې مباشرةً په جهاد کښې برخه واخلي.

د: جهاد په نفس سره چې د جهاد احکام مجاهدينو ته بيان کړي.

ه: جهاد په نفس سره چې خلک جهاد ته ترغيب کړي او د نه جهاد څخه يې ودار کړي.

و: جهاد په نفس سره چې د کفارو د پټو اسرارو کشف وکړي او يا د هغوی د سوقياتو معلومات مجاهدينو ته ورکړي.

ز: چې مجاهدينو ته د سلاګانو تعليم وکړي او يا يې صنعت ورزده کړي.

ح: چې د جنګ په نقشه کښې د مجاهدينو سره کومک وکړي او يا ورته د ځمکو خريطه (نقشه) جوړه کړي.

ط: بلکې هر يو کار چې د جهاد په ګټه وي د هغه کار کول جهاد بالنفس دی.

يوه مسئله

۱۴ـ په کوم وخت کښې چې مسلح جهاد فرض عين نه وي ګرځېدلی او د فرض کفايي په حال کښې وي ـ چې بيان يې د [البقرة: ۲۱۶] ايت لاندې تېر شوی دی ـ نو د مسلح جهاد څخه د علم زده کړه بهتره ده او که فرض عين وګرځي نو مسلح جهاد ضروري دی[۱].

د دې نظير دا دی چې مثلاً د لمانځه د وخت په اوږدو کښې (چې لمونځ لا نه قضا کېږي) د لمانځه څخه په علم باندې مشغولتيا غوره ده مګر د وخت په آخر کښې چې لمونځ قضا کېږي په طالب باندې فرض ده چې د علم د اشتغال څخه صرف نظر شي او فرضي لمونځ وکړي.

﴿ لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَّاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِن بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾

[۴۲] (ای پيغمبره!) که چرته هغه شی کوم ته چې دوی وربلل کېږي نږدې (اسان) غنيمت وي او متوسط سفر وي نو هرومرو به دوی (منافقانو) ستا متابعت کړی وي (غزا ته به درسره وتلي وي).

مګر په دوی باندې (د غزا) ځنډه (ځای) لرې شوې ده (دوی ته ډېر لرې برېښي) او ژر دی چې دوی به تاسو ته په الله ﷻ باندې سوګندونه وکړي (او وبه وايي چې) که مونږ (غزا ته د تللو) وسه درلودی نو مونږ به ضرور ستاسو سره وروتلي وی (افسوس چې مونږ معذرتونه لرو نو ځکه درسره ونه وتلو او يا ځکه د ببرته پاتې کېدلو اجازه غواړو).

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۱۹

(ای پیغمبره!) دوی خپل ځانونه هلاکوي (چې د منافقت سره دروغ هم ضمیمه کوي) او الله ﷻ پوهېږي چې یقینًا دوی دروغژنان دي (په الله ﷻ خو څوک چل ول نه شي کولی).

ارتباط

که څه هم په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د منافقانو په شمول ټول مؤمنان مخاطب کړي وه چې جهاد ته لاړ شئ که نه نو د دردناک عذاب انتظار وباسئ، خو مطلب پکښې منافقان وه ځکه چې همدوی په جهاد کښې تنبلي کوله. په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې صراحت وکړی شو او د منافقانو د حالاتو بیان پیل شو، نو د دې ایت څخه نیولی آن د سورت ـ تقریبًا ـ د پای پورې د منافقانو حالات او کړنې او هم د دوی ډولونه او کفري ویناګانې شرحه شوې دي.

په دې باندې علاوه د هغو کسانو حالاتو ته هم اشاره شوې ده کوم چې د تبوک غزا ته نه وو تللي او په مدینه منوره کښې پاتې شوي وه چې ځینو په دروغو سوګندونه او اعتذارونه وړاندې کړه او ځنیو رښتیا خبرې وکړې.

بالآخره د هغو خلکو حالات هم مطرح شوي دي چا چې په دروغو او یا په رښتیاوو خپل ځانونه په معذورانو کښې شمېرل او په مدینه منوره کښې د پاتې کېدلو اجازې یې غوښتې او داسې نور.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! د ذکرو شوو تهدیداتو سره-سره چې منافقان جهاد ته د وتلو امر د پښو لاندې کوي او ستا د پېروۍ څخه غاړې غړوي د دې کار نورې وجې نه شي کېدلی بې د دې چې:

الف: په دغې غزا کښې ورته غنیمت لاس ته ورتلل اسان نه ښکاري.

ب: او کومه څنډه چې تا د جهاد دپاره ټاکلې ده هغه ورته ډېره لرې برېښي نو که بالفرض تا د جهاد دپاره کومه نژدې څنډه په ګوته کړې وی ـ چې د یوې خوا هلته تګ راتګ اسان وی او د بلې خوا هلته دښمن کمزوری وی او د غنیمت رانیول اسان برېښېدلی ـ نو ضرور به دوی ستا پیروي کړې وی، مګر په دوی باندې هم سفر اوږد شوی دی او هم یې د غنیمت امید نشته.

۲ـ ای پیغمبره! منافقان به په همدې سکوت کښې پاتې نه شي، ډېر ژر دی چې ستاسو حضور ته به درشي او دروغین معذرتونه به درته وړاندې کړي (البته کله چې تاسو د غزا څخه بېرته را ستانه شئ). او دا هم نژدې ده چې ستاسو حضور ته عرض وکړي چې یا رسول الله مونږ وسه نه لرو چې د کوره بهر لاړ شو، که بالفرض مونږ وسه او توان درلودی نو ضرور به ستاسو سره مونږ هم جهاد ته وتلي وی خو افسوس چې په مونږ کښې وسه نشته مونږ ته اجازه راکړه. منافقان په دغو وړاندیزونو سره نور څه نه کوي مګر خپل ځانونه د هلاکت کندې ته ورغورزوي چې د منافقت سره دروغین وړاندیزونه هم ضمیمه کوي او د خپل جنایت پېټی درنه وي.

۳ـ ای پیغمبره! که دوی د خپلې ناتوانۍ دپاره هرڅومره د دروغو سوګندونه وکړي او خپل

جنایت لا پسې دروند کړي هم باور پرې مه کوه، ځکه الله ﷻ پوهیږي چې یقینًا دوی دروغژنان دي (جهاد ته د تللو وسه لري او دروغ وايي).

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې په ﴿ لَوْ كَانَ عَرَضًا ﴾ کښې د ﴿ كَانَ ﴾ د کلمې ضمیر څه شي ته راجع دی؟ مونږ وایو چې: داضمیر هغه شي ته راجع دی کوم ته چې دوی دعوت کړی شوي وه چې په "الَّذِي دُعُوا إِلَيْهِ" سره ترې تعبیر صورت نیولی شي او وړاندېنی کلام وړباندې دلالت کوي، نو حاصل یې هاغسې راوځي کوم ته چې په ترجمه او خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده.

۲_ د ﴿ ٱلشُّقَّةُ ﴾ کلمه د "شق" _لکه "مد"_ څخه اخستله شوې ده، "شق" د یو شي توټې کولو ته وايي مګر په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د هغه وطن څخه عبارت ده کوم چې هلته ور ورسېدل ګران وه[1].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په منافقانو باندې هغه وطن ته رسېدل ډېر ګران (سخت) دي کوم چې د جهاد دپاره ټاکلی شوی دی چې د تبوک څخه عبارت دی. چې د یو پلوه د مدینې منورې څخه شپږ سوه او دوه نوي کیلو متره (۶۹۲Km) لرې واقع دی او د بله پلوه د ناغېړۍ او سستۍ د کبله دوی ته لا نور لرې برېښي، ته به وایې چې د دوی په نظر یو زر درې سوه او څلور اتیا کیلو متره (۱۳۸۴Km) (دوه چنده) لرې دی.

۳_عامو علماوو کرامو[2] د دې جملې ﴿ وَسَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَوِ ٱسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ ﴾ د تفسیر حاصل داسې اخستی دی چې: منافقان به ډېر ژر د غزا څخه ستاسو د بېرته راستنېدلو په وخت کښې تاسو ته په سوګندونو سره ووایي چې که مونږ غزا ته د وتلو وسه درلودی نو مونږ به ستاسو سره وتلي وی خو افسوس چې مونږ ډېر معذرتونه درلوده.

خو مونږ ته دا هم ذهن ته راځي چې دا به د اجازې د غوښتلو د وخت حکایت وي. یعنې: ژر دی چې تاسو ته به ذکرشوي سوګندونه د اجازې غوښتلو په وخت کښې وکړي ترڅو جهاد ته د نه وتلو اذن ترلاسه کړي.

دوهم تفسیر د راتلونکو ایتونو سره ښه پیوند اخلي چې د اذن په باره کښې نازل شوي دي.

هو! په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو سره ایت شریف د معجزاتو څخه ګڼل کېږي چې هم نبي کریم ﷺ ته دوی د اجازې غوښتلو دپاره په سوګندونو سره دروغژنې بهانې وړاندې کړي _لکه چې راتلونکی متصل ایت ترې حکایت کوي_ او هم یې د غزا څخه د بېرته راستنېدلو په موقع دروغینو سوګندونو ته لاس واچاوه، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا۟ عَنْهُمْ ﴾ [التوبة:۹۶] یعنې منافقان تاسو ته خپل دروغین معذرتونه په سوګندونو سره وړاندې کوي ترڅو تاسو ترې راضي شئ.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۷۱

(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۰۷، البحر المحیط ج۵ ص۴۲۴

﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ
ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ أَن يُجَـٰهِدُوا۟
بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَٱرْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِى رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۳] (ای پیغمبره!) الله ﷻ تا ته عفوه وکړه (چې منافقانو ته دې اجازه ورکړه) دوی ته دې ولې اجازه ورکوله؟ (تا به دوی ته اجازه نه ورکولی) ترڅو چې تا ته هغه کسان پوره ځرګند شوي وی چې (د معذرت په وړاندې کولو کښې) رښتیا وایي او (ترڅو چې) تا دروغ ویونکي هم پېژاندلي وی (چې د اجازې د نه ورکولو په صورت کښې به هم په کور ناست وی).

[۴۴] (نن ورځ د تبوک په غزا کښې) ستا څخه هغه کسان اجازه نه غواړي چې په الله ﷻ او وروستنۍ ورځ باندې (پخه) عقیده لري (د دې څخه) چې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو باندې (د الله ﷻ په لاره کښې) جهاد وکړي.

او (دا ښکاره ده چې) الله ﷻ په متقیانو باندې عالم دی (چې داسې کار نه کوي).

[۴۵] یقینًا ستا څخه هغه کسان (د کور کېناستلو او جهاد نه کولو) اجازه غواړي چې په الله ﷻ او وروستنۍ ورځې باندې (واقعًا) ایمان نه راوړي، او زړونه یې (ترې) په شک کښې پراته دي، نو دوی په خپل شک (او اشتباه) کښې سر ګردانه تاوېږي او راتاوېږي (چې دوتلو توفیق نه شي موندلی).

د مطلب خلاصه

١ـ یعنې: ای پیغمبره! الله ﷻ تا ته عفوه وکړه چې خلاف الاولی کار دې وکړ، هغه دا چې کله تا ته منافقان د اجازې غوښتلو دپاره درغلل تا ورته دستې اجازه ورکړه.

حال دا چې د دوی اجازه غوښتل په رښتینو عذرو باندې ولاړ نه وه، بلکې د دې دپاره یې اجازه غوښتله ترڅو یو سند ترلاسه کړي چې مونږ د غزا څخه په اذن باندې پاتې شوي یاستو.

نو په دغه حالت کښې بهتره خبره دا وه چې تا ورته اجازه نه وی ورکړې ترڅو د دوی د دروغو څخه پرده پورته شوې وی او تا ته ـ بلکې تولو مؤمنانو تهـ هغه کسان ځرګند شوي وی چې هغوی رښتیا وایي او تا دروغژنان هم پېژاندلي وی چې د دروغو معذرتونو وړاندې کوي.

ځکه چې د اجازې د نه ورکولو په صورت کښې به رښتیني کسان درسره وتلي وی او دروغژنان به بیا هم درڅخه پاتې شوي وی او تولو خلکو ته به یې حال واضحه شوې وی چې په کور کېناستل یې، ستا په اجازې پورې موقوف نه وه.

۲_ ای پیغمبره! د اجازې د غوښتلو محض وړاندیز کول د دې خبرې علامه ده چې دوی مخلص نه دي، ځکه څوک چې په واقعي توګه په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې عقیده لري هغوی تا ته د اجازې غوښتلو وړاندیز نه کوي ترڅو د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو سره د جهاد څخه خپلې اوږې سپکې کړي. او دا ځکه چې الله ﷻ ته متقیان ښه معلوم دي چې دغه کار ته اقدام نه کوي. دغه کار ته هغه څوک اقدام کوي چې په عقیده کښې یې خاموالی وي او په الله ﷻ او هم په وروستنۍ ورځ باندې پخه عقیده نه لري، بلکې زړونه یې پکښې شک کوي او په منافقت باندې مشتمل وي.

نو د همدې کبله دوی په خپل شک او اشتباه کښې سر بداله تاویږي راتاویږي او د وتلو لاره ترې نه شي موندلی.

توضحات

۱_ که څوک وایي چې: د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ د جملې څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې د نبي کریم ﷺ څخه دا ګناه واقع شوې وه چې منافقانو ته یې د کور کېناستلو اجازه ورکړه او قطعي امر یې ورباندې ونه کړ چې ضرور به په غزا کښې اشتراک کوئ؟

مونږ وایو چې:

الف: اجازه ورکول خو په هغه وخت ګناه ګڼله کېده که بالفرض نبي کریم ﷺ ته د اجازې ورکولو اذن نه وی شوې حال دا چې دا اذن ورته شوی وه، الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ ﴾ [النور:۶۲] یعنې: نو کله چې دوی (مؤمنان) د خپلو ځینو حالاتو دپاره ستا څخه اذن وغواړي نو د دوی د جملې څخه دې چې هرچا ته خوښه شي هغه ته اجازه ورکړه.

دا جواب مونږ ته کمزوری ښکاري ځکه ذکر شوی ایت د مخلصو مؤمنانو په هکله د هجرت په څلورم کال د خندق د غزا په موقع نازل شوی دی، او دا ایت _چې اوس پکښې بحث روان دی_ د هجرت په نهم کال د تبوک په غزا کښې د منافقانو په هکله نازله شوی دی، نو د دواړو ایتونو کیفیات بالکل جدا دي نو په کار ده چې یو په بل حمل نه کړی شي.

ب: دا اعتراض خو به په هغه وخت کښې صحت درلودی چې ﴿ عَفَا ﴾ د "غفر" سره په معنی کښې مترادف وی خو دغسې نه ده، څوک چې د ترادف خیال کوي هغوی غلط شوي دي او د عربو د کلام استعمالات ورته معلوم نه دي[1].

بلکې عفوه په دې مقام کښې د پرېښودلو معنی ورکوي، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «إِنِّي قَدْ عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ»[2] یعنې: یقینًا ما تاسوته عفوه وکړه د اسونو او غلامانو د زکات څخه (درباندې مې واجب نه کړه او درته مې پرېښود).

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۲۴، تفسیر الخازن ج۳ ص۱۳۳

(۲) سنن ابن ماجه ص۱۲۸

په ﴿ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ ﴾ کښې استفهام د انکار په معنی سره دی او انکار د ګناه څخه نمایندګي کوي، خو په دې مقام کښې د ګناه څخه نمایندګي نه کوي څکه چې استفهام د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ د جملې څخه وروسته دی او پوره واضحه ده چې د عفوې څخه وروسته انکار او ملامته کول څه معنی نه لري.

دا جواب هم مونږ ته کمزوری ښکاري څکه چې عفوه خو د ترک (عدم نیونې) معنی ورکوي مګر په هغه مقام کښې چرته چې د نیونې (مواخذې) استعداد موجود دی لکه د آسونو او غلامانو زکات، نبي کریم ﷺ په مونږ باندې نه دی لازم کړی مګر د لازم ګرځولو استعداد خو پکښې شته دی. د همدې کبله ځینې علماء د نورو احادیثو په استناد په آسونو او غلامانو کښې هم زکات ورکول واجب بولي.

ج: د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د ګناه څخه نمایندګي نه کوي بلکې دغسې جمله کله-کله د خبرو د پیل کولو دپاره هم استعمالېږي په کوم وخت کښې چې د مخاطب تعظیم مطلب وي، لکه چې وایي: "عَفَا اللهُ عَنْكَ مَا فَعَلْتَ فِيْ أَمْرِيْ"[1] الله ﷻ دې درته عفوه وکړي زما په کار کښې دې څه وکړه.

مونږ ته دا جواب هم -په دې مقام کښې- په زړه پورې نه برېښي څکه چې ذکره شوې جمله د تعظیم دپاره -زمونږ په خیال- په هغه ځای کښې استعمالېږي چرته چې د متکلم څخه د مخاطب رتبه پورته وي او یا پورته وګڼله شي، او پوره واضحه ده چې دا معنی په دې ایت کښې صحت نه لري.

د: مونږ ته هغه جواب ښه پوره غوره ښکاري کوم چې د [البقرة:۳۷] ایت لاندې مشرح بیان شوی دی -والحمد لله- هغه دا چې دلته د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ ﴾ څخه ځرګندېږي چې نبي کریم ﷺ د خلاف الاولی (نه بهتر) کار مرتکب شوی وه، بهتر کار دا وه چې اجازه یې ورته نه وی کړې ترڅو دوی د خپل منافقت څخه پخپله پرده پورته کړې وی چې د اجازې د نه ورکولو سره-سره به په کور کښې پاتې شوي وی.

د دې ډول خلاف الاولی (نه بهتر) کار کولو یو مثال د نبي کریم ﷺ په هکله د بدر د اسیرانو په باره کښې د [الأنفال:۶۷] ایت لاندې تېر شوی دی او بل مثال یې د [التحریم:۱] ایت لاندې د بیبیانو په باره کښې او دریم مثال یې د عبدالله بن ام مکتوم ﷺ په باره کښې د [عبس:۱] ایت لاندې راروان دی -ان شاء الله- چې ټول څلور مثالونه جوړېږي اما پنځم مثال یې نشته او یا به مونږ ته معلوم نه وي.

یوه پوښتنه او هغې جواب

۲- که څوک وایي چې په دې مقام کښې الله ﷻ اجازه غوښتل د کفر علامه وګڼله چې: ﴿ إِنَّمَا يَسْتَـْٔذِنُكَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴾ یعني یقیناً ستا څخه هغه څوک اجازه غواړي

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۱۰۸

چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ــ ورځ باندې ایمان نه لري. نو پوښتنه دا ده: کوم اعمال چې د عقیدې څخه نمایندګي کوي (لکه بوت ته سجده کول او یا زینار تړل) د هغو د جملې څخه خو اجازه غوښتل نه دي؟

مونږ وایو چې: دلته د اذن غوښتونکو څخه هغه کسان مطلب دي د کومو په باره کښې چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴾ [التوبة: ۴۲] یعنې: ژر دی چې تاسو ته به په دروغو سوګندونه وکړي چې مونږ د معذرتونو خاوندان یاستو او غزا ته د تللو توان نه لرو، مګر الله ﷻ پوهېږي چې یقینًا دوی دروغژنان دي. او پوره واضحه ده چې ذکر شوي کسان خو د منافقانو څخه پرته بل څوک نه وه، نو د همدې کبله د دوی اذن غوښتل د کفر علامه وګڼله شوه.

یا په بل عبارت: الله ﷻ لا د وړاندې څخه خپل پیغمبر ﷺ ته خبر ورکړی وه چې هرچا چې ستا څخه د دروغو په معذرتونو سره اجازه وغوښتله نو پوه شه چې هغوی عقیدوي منافقان دي او په زړونو کښې یې د ایمان بڅرکی هم نشته.

همدغه جواب د مجاهد علیه الرحمة په تفسیر باندې ډېر ښه واضحه کېږي چې: "نَاسٌ قَالُوا اسْتَأْذِنُوا رَسُولَ اللهِ فَإِنْ أَذِنَ لَكُمْ فَاقْعُدُوا وَإِنْ لَمْ يَأْذَن لَكُمْ فَاقْعُدُوا"[۱] یعنې: په هغه وخت داسې خلک وه چې هغوی به خپلو خاصو مجالسو کښې ویل چې د نبي کریم ﷺ څخه (د کور کېناستلو) اجازه وغواړئ نو که اذن (اجازه) یې درته درکړه هم په کور باندې کېنئ او که اجازه یې درنه کړه هم په کور باندې کېنئ او جهاد ته لاړ نه شئ.

لنډه دا چې د ایت شریف د نزول په وخت کښې د کور کېناستلو اجازه هغو خلکو غوښتله کوم چې عقیدوي منافقان وه[۲] او الله ﷻ یې باطله عقیده مسلمانانو ته ورڅرګنده کړه. اما نن ورځ که څوک د غزا څخه د نه تللو په خاطر دروغین معذرتونه وړاندې کړي او اجازه وغواړي نو مونږ وړباندې د عملي منافق اطلاق کولی شو او بس، ځکه چې باطن یې یوازې یو الله ﷻ ته معلوم دی او وحې قطعه شوې ده، پیغمبر ﷺ وفات شوی دی که نه نو امکان یې درلود چې د زړونو حالات یې راته الله ﷻ څرګند کړي وی.

﴿ وَلَوْ أَرَادُوا۟ ٱلْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا۟ لَهُۥ عُدَّةً وَلَـٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ ٱقْعُدُوا۟ مَعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا۟ فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا۟ خِلَـٰلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ ٱلْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّـٰعُونَ لَهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ٱبْتَغَوُا۟ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَّبُوا۟ لَكَ ٱلْأُمُورَ حَتَّىٰ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ ٱللَّهِ وَهُمْ كَـٰرِهُونَ ﴿٤٨﴾ ﴾

---

[۱] تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۴۲
[۲] البحر المحیط ج۵ ص۴۲۷

[۴۶] او که منافقانو (غزا ته) د وتلو اراده درلودی نو د وتلو دپاره به یې څه تیار کړي وی لې (د سفر) تیاری، مگر (اصلي وجه دا ده چې) الله ﷻ د دوی (منافقانو غزا ته) پورته کېدل نه خوښول نو الله ﷻ ترې رابند (را ایسار) کړه (او توفیق یې ورنه کړ). او دوی ته (په تکویني توگه او یا د اجازې موندلو په توگه) وویل شوه چې تاسو هم (د کور) کیناستونکو سره (په کور کښې) کینئ (لکه زنانه او ماشومان).

[۴۷] که چیرته دوی په تاسو کښې (غزا ته) وتلي وی نو تاسو ته به یې نه وی زیات کړی مگر فساد او ضرور به یې ستاسو په منځکښې (چوغلگري او دوه مخي) په داسې حال کښې تېزه کړې وی چې ستاسو دپاره به یې فتنه (گډوډي) لټولی.

او (د گډوډۍ احتمال ځکه موجوده وه چې) په تاسو کښې د دوی دپاره د خبرو منونکي (أوربدونکي) کسان شته، او الله ﷻ په ظالمانو باندې پوه دی (ټول ورته معلوم دي).

[۴۸] یقیناً د نن څخه وړاندې هم منافقانو (ستاسو دپاره وخت په وخت) فتنه (گډوډي) لټولې ده او هم یې ستا دپاره (د چل او غولنې) کارونه اړولي-رااړولي دي (چې کوم چل به موثر واقع شي) آن تر دې چې حق راغی (دوی مخه ونه شوه نیولی) او د الله ﷻ کار (اسلام) په داسې حال کښې غلبه ومونده چې دوی (پرې) ناخوښه وه.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغه مضمون په دلایلو باندې اثبات شوی دی کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه، هغه دا چې منافقانو د اجازې د نه موندلو په صورت کښې هم غزا ته د تللو اراده نه درلوده.

او د بله پلوه د هغه کاشکې (افسوس) مخه نېوله شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو د مضمون څخه چاته ذهن ته ورتله، هغه دا چې کاشکې نبي کریم ﷺ هغوی ته (د کور کېناستلو) اجازه نه وی ورکړې نو دوی به هم جهاد ته وتلي وی، که نور څه نه وی د مسلمانانو جمعیت خو به وربانده غټ شوی وی، چې حاصل یې په لاندې ډول راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو د دې دپاره چې د وړاندېنیو ایتونو په مضمون باندې تاسو ښه مطمئن شي او هم د دې دپاره چې د کاشکې-کاشکې تصور مو د زړونو څخه ووځي لاندې ارشاداتو ته توجه وکړئ:

۱ـ ای مؤمنانو! تاسو دا خیال مه کوئ چې که بالفرض نبي کریم ﷺ منافقانو ته اجازه نه وی ورکړې نو دوی به ستاسو سره جهاد ته وتلي وی، او دا ځکه که دوی جهاد ته د تللو اراده درلودی نو د اذن غوښتنې څخه وړاندې خو به یې ورته څه تیاری نېولی وی او څه د لارې څورې خو به یې تهیه کړې وی چې د اجازې نه موندلو په صورت کښې یې ترې کار اخستی وی.

دوی خو د اجازې غوښتلو څخه وړاندې داسې بې غمه ناست وه تا به ویل چې د غوښتلو څخه

مخکښې يې اجازه ترلاسه کړې ده. نو معلومه شوه چې د اجازې د نه ورکولو په صورت کښې هم دوی د غزا نيت نه درلود.

۲_ ای مؤمنانو! غزا ته د منافقانو د نه تللو اصلي وجه دا نه ده چې نبي کريم ﷺ دوی ته دکور کيناستلو اذن ورکړ مګر اصلي وجه يې دا ده چې الله ﷻ نه غوښتل چې دوی د غزا شرف ترلاسه کړي او د خير په کار کښې يې استعمال کړي، نو د همدې کبله الله ﷻ دوی ته توفيق ورنه کړ او په کور باندې يې کښنول، ته به وايې چې دوی ته ويل شوي وي چې: ای منافقانو! د ګوډو او ړندو او هم د زنانه وو او ماشومانو سره په کورونو کښې کښېنئ، په نارينتوب او مېړانه کښې ستاسو برخه نشته.

۳_ ای مؤمنانو! په دې باندې افسوس مه کوئ چې منافقان په کور کښناستل که نه نو ستاسو جمعيت به يې غټ کړی وی او څه ګټه به يې درته رسولې وی، او دا څکه چې:

الف: که بالفرض منافقان ستاسو په جمعيت کښې غزا ته وتلي وی نو ضرور به يې په تاسو کښې فساد اچولی وی او د فساد څخه په غير به يې نوره ګټه تاسو ته نه وی رسولې، ستاسو سره به يې تګې برګې کولې او بې زړه توب به يې ستاسو په جمعيت کښې خورولی.

ب: دوی به په ډېره چالاکۍ سره ستاسو خپلمنځي حالات خراب کړي وی او د دوه مخۍ څخه به يې کار اخستی وی، ترڅو په تاسو کښې فتنه راپورته کړي او د مړزانو په شان مو په جنګ باندې واچوي او دوی مو سيل وکړي.

ج: ای مؤمنانو! که ستاسو خيال ته درځي چې غزا ته په وتلو کښې يې دا ګټه وه چې د غازيانو جرئت او مېړانه به يې په خپلو سترګو باندې لېدلې وی اوهم به يې هغه نصرت او کومک د نظره تېر شوی وی کوم چې د جنګ په ميدان کښې د الله ﷻ د پلوه د غازيانو سره صورت نيسي.

نو ذکره شوې ګټه د نه وتلو په صورت کښې هم حاصلېږي او دا څکه چې ستاسو په جمعيت کښې په موجوده حال کښې د منافقانو جاسوسان شته او ستاسو حالات هغوی ته تکي په تکي رسوي چې ستاسو هيڅ حالت د هغوی څخه پټ نه پاتې کېږي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه ستاسو په جمعيت کښې ځيني ساده لوحې خلک شته چې د هغوی خبرې ته غوږ ږدي او خبرې يې مني، نو دا خطر وه چې همدغه خلک يې ستاسو په ضرر باندې استعمال کړي وی او ـ په اصطلاح ـ تاسو ته يې په لستوڼي کښې ماران روزلي وی.

که تاسو د منافقانو جاسوسان او پيروان په خپل جمعيت کښې نه پېژنئ الله ﷻ خو يې پېژني څکه چې الله ﷻ په ټولو ظالمانو باندې عالم دی.

۴_ ای پيغمبره! ذکر شوي منافقان خو تاته په تجربه باندې هم معلوم دي چې ستا او ستاسو په هکله د هيڅ فتنې څخه سر نه غړوي، د نن څخه وړاندې يې څو کرته تاته کوهي کنودي دي او ستا د دين د مخنيوي دپاره يې زښتې ډېرې حيلې او چلونه اړولي را ړولي دي او دهمدې غرض دپاره يې په افکارو او سوچونو کښې پوره دقت کړی دی، دا د دوی مستمر عادت دی او په يوه وخت کښې يې هم وړاندې دريغ نه دی کړی آن تردې چې الله ﷻ حق راووست او باطل يې د خاورو لاندې

کړ او بالآخره د الله ﷻ کار (د دین غلبه) څرګند شو او دوی ورباندې ناخوښه او مرور شوه.

همدارنګه به الله ﷻ په دغې غزا (د تبوک په غزا) کښې هم مسلمانانو ته بري ورکړي او د منافقانو د ناخوښۍ سره سره به فاتحانه بېرته را ستانه شي.

توضیحات

۱_ که څه هم د هر اسلامي حکومت د فرض کفایي په توګه فریضه ده چې د غزا دپاره تیاري ونیسي او د جهاد لوازم لکه سلاګانې او نور شیان تهیه کړي مګر د ایت شریف د نزول په وخت کښې _چې نبي کریم ﷺ عام نفیر اعلان کړی وه_ د هر مسلمان فریضه وه چې د غزا دپاره یې تیاري نیولې وی، د همدې کبله دلته غزا ته خپل ځان نه چمتو کول د منافقت علامه وبلله شوه.

ثبط څه معنی؟

۲_ ﴿ فَثَبَّطَهُمْ ﴾ کلمه اصلاً د "ثَبْطٌ" _لکه "حَبْسٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د بندولو او مشغولولو معنی ورکوي[۱]. نو حاصل یې داسې کېږي چې: الله ﷻ منافقان جهاد ته د تیاري نیولو څخه په خپلو ځانونو باندې مشغول کړه او د غزا توفیق یې د منافقت د کبله ورنه کړ.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ قِيلَ ﴾ د کلمې دپاره قائل څوک وه چې منافقانو ته یې امر وکړ چې په کور کښې د معذورو خلکو سره کېنئ؟

مونږ وایو چې:

الف: الله ﷻ په تکویني توګه دوی په کور باندې کېنول نو د ﴿ قِيلَ ﴾ د معنی حاصل داسې کېږي چې د الله ﷻ د پلوه د دوی په باره کښې فیصله وشوه چې جهاد ته دې نه ځي او په کور دې کېنئ، نو په دې تقدیر دکره شوې جمله د ﴿ فَثَبَّطَهُمْ ﴾ دجملې دپاره عطف تفسیر واقع کېږي.

ب: یعنې نبي کریم ﷺ دوی ته اذن ورکړ چې په کور باندې کېنئ، نو ته به وایې چې دوی ته ویل شوي دي چې د معذورو خلکو سره کېنئ.

ج: دا هم څه لرې نه ده چې د اجازې اخستلو څخه وروسته دوی ته د مسلمانانو د پلوه ویل شوي وي چې اوس نو د زنانه او ماشومانو سره کېنئ.

د: دا هم احتمال لري چې دوی په خپلو منځو کښې یو تربله خوشالي څرګنده کړې وي چې اوس نو بې غمه کېنئ چې د اجازې بهانه مو ترلاسه کړه.

د خَبَال معنی

۴_ په ایت شریف کښې د ﴿ خَبَالاً ﴾ کلمه د هغه فساد څخه عبارت ده چې په ژوندي شي کښې

---

(۱) مفردات الراغب ص۷۵

اضطراب (وارخطایي) پیدا کوي او په عقل او فکر باندې یې اثر غورزوي[۱].

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې که بالفرض منافقان ستاسو سره جهاد ته لاړ شي نو فقط سر درد به درته زیات کړي چې د جهاد د اموراتو څخه به مو فکر بلې خوا ته اړوي او بالآخره په عبثیاتو باندې به مو مصروف کړي.

ایضاع څه ته وایي؟

۵ـ د ﴿ وَلَأَوْضَعُواْ ﴾ کلمه د ایضاع څخه اخستله شوې ده، ایضاع د سورلۍ تېزولو ته ویل کېږي[۲] خو په دې مقام کښې یې مفسرینو کرامو[۳] د معنی حاصل داسې اخستی دی چې: که منافقان ستاسو سره غزا ته تللي وی نو ستاسو په منځکښې به یې چغلګري (دوه مخي) په تېزۍ سره خوره کړې وی تا به ویل چې چغلګري یو تېز اس دی او منافق درباندې سور دی، نو ویده فتنه به یې راویښه کړې وی (یو به یې د بل څخه زړه بدی کړی وی) او په جنګ به یې اخته کړي وی.

د سَمَّاعُون د کلمې دوه تفسیرونه

۶ـ د ﴿ وَفِيكُمْ سَمَّٰعُونَ لَهُمْ ﴾ د جملې دپاره مفسرینو کرامو لاندې دوه تفسیرونه کړي دي:

الف: د ځینو علماوو کرامو نظر دا دی چې په دې مقام کښې د ﴿ سَمَّٰعُونَ ﴾ کلمه د جواسیس په معنی ده[۴]. نو حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! په تاسو کښې د منافقانو دپاره جاسوسان شته چې ستاسو ټول حالات هغوی ته ورانتقالوي او هغوی ته ستاسو په ټولو جهادي مېړانو او د جنګ په میدان کښې د الله ﷻ په نصرتونو باندې اطلاع ورکوي، چې حسرت او افسوس یې لا پسې زیات شي.

ب: جمهورو علماوو ذکره شوې کلمه د ښه قبلوونکو په معنی اخستې ده[۵]. نو حاصل یې داسې راوځي چې که بالفرض منافقان ستاسو سره غزا ته تللي وی نو هلته به یې ستاسو ترمنځ دوه مخي او چغلګري کولی حال دا چې دا کار ډېر خطرناک وه ځکه چې په تاسو کښې داسې خلک شته (چې مسلمانان دي خو یا د ناپوهۍ د کبله او یا د دې کبله چې تازه مسلمانان شوي دي او منافقان یې لا پوره نه دي پېژاندلي) د هغوی خبرې ته غوږ ږدي او باور ورباندې کوي، نود فتنو راپورته کول ورته اسان وه.

زمونږ په نزد دوهم تفسیر غوره برېښي چې د وړاندېنۍ جملې ﴿ وَلَأَوْضَعُواْ ﴾ سره ډېر ښه پېوند اخلي لکه چې شرحه شو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۴۳
(۲) لسان العرب ج۸ ص۳۹۸
(۳) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۲۹
(۴) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۴۶
(۵) البحر المحیط ج۵ ص۴۳۰

د منافقانو پخوانۍ فتنې

٧_ الله ﷻ د ﴿ لَقَدِ ٱبْتَغَوُاْ ٱلْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ ﴾ په جمله کښې د نبي کريم ﷺ د تسلۍ دپاره د منافقانو څو پخوانيو واقعاتو ته اشاره کړې ده چې د ځينو نمونه دا دي:

الف: عبد الله بن أُبَيْ ابن سلول (رئيس المنافقين) هم په هغو کسانو کښې شامل وه کومو کسانو چې نبي کريم ﷺ ته د دروغو معذرت وړاندې کړی وه چې اجازه راکړه[1].

نوموړی د درې سوه نفرو سره د احد غزا ته روان شوی وه خو د لارې څخه بېرته راستون شو او نژدې وه چې په مجاهدينو کښې يې شکست ګډ کړی وی خو الله ﷻ فضل وکړ او د شکست مخه يې ونيوله، چې پوره بيان يې د [آل عمران:١٢٢] ايت لاندې تېر شوی دی.

ب: منافقانو د خندق په غزا کښې هم د مجاهدينو د تيت پرک کولو دپاره دېرې دسيسې په کار باندې اچولي وي الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴾ [الأحزاب:١٢] يعني: مونږ ته الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر (د نصرت) وعده نه ده راکړې مګر د تېر ويستلو دپاره.

ج: همدوی د بني المصطلق په غزا کښې خپلو مربوطينو ته ويلي وه چې د نبي کريم ﷺ په ملګرو باندې نفقه بنده کړي: ﴿ حَتَّىٰ يَنفَضُّواْ ﴾ [المنافقون:٧] ترڅو دوی خواره واره شي او اجتماع يې درې وړې شي.

د کارونو اړول را ړول

٨_ عامو مفسرينو کرامو[2] د ﴿ وَقَلَّبُواْ لَكَ ٱلْأُمُورَ ﴾ د جملې تفسير داسې کړی دی چې: ای پيغمبره! منافقانو وخت په وخت چلونه او حيلې اړولې راړولې دي او فکرونه يې پکښې کړي دي ترڅو ستا د دين د منځه وړلو دپاره موثر حيله مونده کړي او ښه پوخ فکر وکړي، خو د الله ﷻ په فضل سره په مطلب باندې نه دي کامياب شوي.

نو په دې تقدير امور د حيلو او افکارو څخه عبارت دی او تقليب يې د سنجولو او د دقت کولو معنی ورکوي.

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّيٓ ۚ أَلَا فِى ٱلْفِتْنَةِ سَقَطُواْ ۗ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌۢ بِٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٤٩﴾ ﴾

[٤٩] او د دوی (منافقانو) څخه ځينې هغه څوک دی چې (ای پيغمبره! تا ته) وايي چې (د کور

---

(١) تفسير الطبري ج١٠ ص١٤٤
(٢) تفسير ابي السعود ج٤ ص٧٢؛ المحرر الوجيز ج٨ ص١٩٧

کېناستلو) اجازه راته راکړه، او په (رومیانو ښځو باندې) په فتنه کښې مې مه اچوه (زه د هغوی ځخه خپل ځان نه شم اداره کولی).

خبردار! دوی (په منافقت او اجازه غوښتلو سره) په فتنه (عذاب کښې) اچولی شوي دي (خو سمدستې نه پوهېږي)، او یقیناً دوزخ (د ذکرو شوو کسانو په شمول) په کافرانو باندې احاطه کوونکی دی (یو به هم ترې بچ نه شي).

ارتباط او شان نزول

په دغه ایت کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د منافقانو د اجازې غوښتلو یومثال ښودلی شوی دی چې په ډېره بې شرمه بهانه سره یې د نبي کریم ﷺ حضور ته د اجازه غوښتلو وړاندیز کړی دی، هغه دا چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ جد بن قیس نومي منافق د تبوک غزا ته دعوت کړ خو جد ابن قیس په ډېره بې حیا لهجه سره وویلې چې: ای د الله رسوله! ما خو ټول خلک پېژني چې زنانه مې ډېرې خوښیږي او د رومیانو زنانه ډېرې ښایسته دي نو که زه هلته لاړ شم او هغوی وګورم نو صبر به ونه کړی شم او په لویه فتنه کښې به واقع شم، نو ای د الله رسوله! په فتنه کښې مې مه اچوه او ماته ستا ځخه د پاتې کېدلو اجازه راکړه او څه مالي کومک به درسره وکړم. نو نبي کریم ﷺ ترې مخ واړاوه او ویې فرمایل چې: «قَدْ أَذِنْتُ لَكَ»[1] اجازه مې درته وکړه. نو ذکر شوی ایت شریف همدغې موضوع ته اشاره کوي چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د منافقانو ځخه ځیني هغه بې شرمه خلک دي چې تاته په ډېره بې حیا لهجه باندې وایي چې: ای پیغمبره ماته د کور کېناستلو اجازه راکړه او غزا ته په بېولو باندې مې په فتنه کښې مه اچوه چې هلته به په کومه رومي زنانه باندې واقع شم.

خبردار! په فتنه کښې خو لا سمدستي پراته دي چې غزا ته بهانې جوړوي او په ډېره بې شرمانه توګه د کور کېناستلو اجازه غواړي، ایا د دې ځخه لویه فتنه شته چې ځوک خپل ځان په منافقت او دروغجنو بهانو سره د دوزخ مستحق جوړ کړي؟

بې شکه چې دوزخ د کافرانو ځخه چار چاپېره احاطه کوونکی دی چې بالکل به د تېښتې لاره مونده نه کړي.

﴿إِن تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ۖ وَإِن تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِن قَبْلُ وَيَتَوَلَّوا وَّهُمْ فَرِحُونَ ۝ قُل لَّن يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا ۚ

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۶۶؛ تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۴۹

وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ إِلَّآ إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ
وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَن يُصِيبَكُمُ ٱللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِندِهِۦٓ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوٓا۟ إِنَّا
مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

[۵۰] (ای پیغمبره!) که تاته کومه ښېګڼه در ورسېږي نو دوی (منافقان) خپه کوي (زړونه یې پرې بدېږي) او که تاته څه مصیبت ورسېږي نو دوی وایي چې: مونږ (د) خپل کار (انتظام) لا د پخوا څخه نیولی وه (نو ځکه ورسره غزا ته لاړ نه شوو).

او (هم پرې دوی په مجالسو کښې خوښي ښکاره کوي او) بېرته (کورونو ته) په داسې حال کښې ستنیږي چې دوی خوشالي کوونکي وي.

[۵۱] (ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې هیڅکله به مونږ ته ونه رسیږي مګر هغه چې الله ﷻ راته لیکلي (مقرر کړي) وي، همدا (الله ﷻ) زمونږ کار ساز (دوست) دی، او خاص په الله ﷻ باندې دې نو (د قیامت د ورځې پورې تړول) مؤمنان توکل (او اعتماد) وکړي.

[۵۲] (ای پیغمبره! ته منافقانو ته) ووایه چې: ایا تاسو زمونږ په هکله انتظار کوئ (بلکې انتظار نه کوئ) مګر د دوو نېکیو (شهادت او غنیمت) څخه د یوې نېکۍ (چې هر یوه مونږ ته خوشالي ده) او مونږ ستاسو په باره کښې انتظار وباسو چې (یا) الله ﷻ د خپله پلوه (بدون زمونږ د وساطت څخه تاسو ته عذاب در ورسوي (او په کوم اسماني آفت باندې مو اخته کړي) او یا زمونږ په لاسونو باندې (تاسو معذب کړي چې مونږ درباندې مسلط کړي).

نو تاسو (مونږ ته) انتظار وباسئ؛ یقیناً مونږ تاسو ته انتظار ویستونکي یاستو (ګورو به چې په نتیجه کښې تاسو برلاسي کېږئ او که مونږ).

ارتباط

په وړاندېنې ایت کښې د منافقانو هغه حال ته اشاره شوې ده کوم چې هغوی په ژبه باندې ښکاره کاوه، په دې ایتونو کښې یې هغه حال ته اشاره شوې ده کوم چې هغوی په زړونو کښې ساتلی وه نو حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د منافقانو د زړونو د حالاتو څخه لاندې څو نکات په مؤمنانو باندې قرائت کړه:

۱ـ کله چې تا ته او یا ستا پیروانو ته څه خوښي او خوشالي ورسیږي چې یا غنیمت لاس ته ورشي او یا فاتحانه بېرته کورته راستانه شئ، نو دا کار دوی ډېر خپه کوي، او د ډېر حسرت څخه خپلې ګوتې چیچي.

او که څه مصیبت درته ورسیږي چې یا د هزیمت (ماتې) سره مخامخ شئ او یا کوم مجاهد زخمي

يا شهيد شي، نو منافقان د يو پلوه په دې خوشالېږي چې تاسو په مصيبت باندې اخته شوئ، او د بله پلوه د خپلو خانونو په نجات باندې خوښي ښكاري كوي او وايي چې مونږ د خپلو خانونو د نجات بندوبس لا پخوا كړى وه چې غزا ته ورسره لاړ نه شوو، كه نه نو مونږ ته به هم د ذكر شوي مصيبت څه اثار رارسيدلي وى.

منافقان ذكره شوې خبره په خپلو مجالسو كښې په خندا سره بدرګه كوي او بيا د مجالسو څخه په ډېره خوښۍ او خوشالۍ سره كورونو ته ورتاوېږي.

۲_ اى پيغمبره! منافقانو ته په جواب كښې ووايه چې:

الف: مونږ ته هيڅكله څه مصيبت نه رسيږي مګر هغه چې د الله ﷻ په علم او په لوح محفوظ كښې راته ټاكلى شوى وي او د نجات لاره ترې نه وي، نو كه بالفرض د تبوک په غزا كښې مونږ ته څه مصيبت ورسيږي نو هغه به هم د همدغې قبيلې څخه وي.

ب: الله ﷻ زمونږ كار ساز او د ټولو اموراتو متولي دى نو كه مونږ ته د الله ﷻ د پلوه څخه مصيبت رسيږي هم په هغه كښې زمونږ ګټه ده او مونږورباندې راضي ياستو.

ج: دا يوازې د تبوک د غازيانو كار نه دى چې صرف په الله ﷻ باندې توكل وكړي او د الله ﷻ د پلوه په هر مصيبت باندې راضي شي بلكې دا د قيامت د ورځې پورې د ټولو مؤمنانو فريضه ده چې په الهي قضا باندې دې رضا شي او خاص په همده ﷻ باندې دې اعتماد او توكل وكړي.

۳_ اى پيغمبره! په ذكر شوي جواب باندې علاوه منافقانو ته دا هم ووايه چې:

الف: كوم شى چې تاسو زمونږ په باره كښې مصيبت ګڼئ او كله چې مونږ ته ورسېږي تاسو ورباندې خوښي او خوشالي ښكاره كوئ هغه هم مونږ ته مصيبت نه برېښي بلكې د دوه وو ښائسته څيزونو څخه يو ښائسته او په زړه پورى شى دى.

نو په همدې بنياد په حقيقت كښې تاسو مونږ ته د لاندې دوه وو خوشاليو څخه د يوې خوشالۍ په انتظار ياست.

اول: يوه خوشالي د غنيمت او نصرت ده چې تاسو ته هم خوشالي برېښي.

دوهم: بله خوشالي د شهادت او مغفرت څخه عبارت ده چې تاسو ته مصيبت ښكارېږي او مونږ ته په رارسېدلو باندې يې خوشالېږئ مګر حقيقت دا دى چې دا هم زمونږ دپاره خوشالي ده او بايد چې تاسو ورباندې خپه شئ.

ب: اما مونږ هم ستاسو په باره كښې د دوه وو شيانو انتظار لرو چې يو شى خو به الله ﷻ په تاسو باندې ضرور واقع كړي هغه دا دى:

اول: يا به الله ﷻ په تاسو باندې د خپله نزده كوم اسماني آفت نازل كړي او د مصيبت سره به مو مخامخ كړي او د خپل غضب ښښه به مو وګرخوي.

دوهم: او يا به الله ﷻ زمونږ په لاس باندې تاسو ته عذاب دركړي چې زمونږ زړونه به هم درباندې ساړه شي او په مونږ باندې به ستاسو سره جهاد فرض وګرخوي.

د ذکرو شوو دوارو کارونو څخه به ضرور الله ﷻ تاسو د یو کار سره په دنیا کښې مخامخ کړي اما د آخرت عذاب خو ستاسو په مخکې دی چې هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړی شئ.

توضیحات

۱_ که څه هم د ټولو کفارو د مؤمنانو په هکله دا عادت دی چې په مصیبت یې خوشالیږي او په خوشالۍ یې خپه کیږي _لکه چې شرحه یې د [آل عمران: ۱۲۰] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ_ مگر د ځینو مفسرینو نظر دا دی چې په دغو ایتونو کښې هغه مصیبت او هغه خوشالي مطلب ده چې د تبوک په غازیانو پورې یې ارتباط درلود[۱].

الْحُسْنَيَيْنِ څه معنی؟

۲_ د ﴿ اَلْحُسْنَيَيْنِ ﴾ کلمه د اسم تفضیل موئنث مثنی ده چې مفرد یې د "الْحُسْنَى" کلمه ده. دا کلمه د "حُسْن" _لکه "فُلْك"_ څخه اشتقاقه شوې ده. "حُسْن" د ښائست او تازگۍ څخه عبارت دی چې د هرچا زړه ورته رغبت کوي، مگر د رغبت په اعتباراتو سره لاندې دولونه لري[۲]:

الف: چې عقل یې خوښوي.

ب: چې سترگو ته ښه بریښي او نظر جلبوي.

ج: چې هوی او هوس او د انسان نفس ته ښه ځرگندیږي.

نو د الله ﷻ په لاره کښې شهادت او زخمونه خوړل که څه هم انسان ته د نفسي خواهشاتو په اعتبار سره ښه نه ځرگندیږي مگر د عقل په اعتبار سره (چې د الله ﷻ رضا پرې حاصلیږي) د خوښۍ لوی‌لوی منابع دي، نو ځکه منافقانو ته مصائب ښکاریږي او مؤمنانو ته محاسن بریښي.

د مؤمنانو د جواب لنډ مطلب

۳_ الله ﷻ په دې مقام کښې مؤمنانو ته د منافقانو په مقابل کښې د جواب توصیه وکړه چې په لاندې دوه ټکو کښې خلاصه کیږي:

الف: څه چې مونږ ته په تقدیر کښې لیکلي وي هغه ضرور واقع کېدونکي دي څوک یې مخه نه شي نیولی، نو مونږ پرې نه خپه کیږو.

ب: کوم شی چې تاسو زمونږ دپاره مصیبت گڼئ (لکه شهادت یا جراحت) هغه هم زمونږ دپاره مصیبت نه دی بلکې زمونږ د گناهونو د مغفرت سبب جوړیږي چې زمونږ هر یو کار د ده ﷻ د رضا دپاره دي.

ذکر شوی داسې جواب دی چې باید د قیامت د ورځې پورې پرې په هره زمانه کښې د کفارو او حاسدانو په مقابل کښې منگولې خښې کړی شي او زړونه وریاندې د تشویشاتو او وسوسو څخه بچ کړی شي.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۵۰

(۲) مفردات الراغب ص۱۱۷

﴿قُلْ أَنفِقُوا۟ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ ۖ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَـٰسِقِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَا
مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَـٰتُهُمْ إِلَّآ أَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَبِرَسُولِهِۦ وَلَا يَأْتُونَ ٱلصَّلَوٰةَ إِلَّا
وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَـٰرِهُونَ ﴿٥٤﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَـٰدُهُمْ ۚ
إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَـٰفِرُونَ ﴿٥٥﴾﴾

[۵۳] (ای پیغمبره! منافقانو ته) ووایه چې: (که تاسو) په داسې حال کښې (خپل مال) نفقه کړئ چې خوښ یاست او یا په داسې حال کښې چې ناخوښ یاست (په یوه صورت کښې به هم) ستاسو څخه قبول نه کړی شي، ځکه چې یقینًا تاسو فاسق قوم یاست (او الله ﷻ خو د متقیانو نفقات قبلوي).

[۵۴] او دوی (منافقان د دې څخه بل شي) نه دي منعه کړي چې (د مالونو) نفقات یې قبول کړی شي مګر دې خبرې چې یقینًا دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کفر اختیار کړی دی، او لمانځه ته نه ورځي مګر په داسې حال کښې چې دوی سستي کوونکي وي، او دوی (خپل مالونه) نه خرڅ کوي مګر په داسې حال کښې چې دوی (ورباندې) ناخوښه وي.

[۵۵] نو د دوی مالونه او د دوی اولادونه دې تا په تعجب کښې وانه چوي (او دا ځکه چې:) بې شکه الله ﷻ اراده کړې ده چې په همدغو باندې یې په نړدې (حقیر) ژوند کښې معذب کړي او په داسې حال کښې یې ساګانې وخېژي چې دوی کافران وي.

ارتباط

مونږ د [التوبة:۴۹] ایت شریف په شان نزول کښې لیکلي دي چې جد بن قیس نومې منافق نبي کریم ﷺ ته ویلي وه چې د تبوک د غزا څخه مې معاف کړه او څه مالي کومک به درسره وکړم. نو په دې ایتونو کښې د نومړي د مالي کومک رد نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راخېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! تاخو د جد بن قیس نومي منافق مالي کومک قبول نه کړ ـ چې د هر ښه کار دې وکړ ـ خو د زیات وضاحت دپاره لاندې هدایات هم قرائت کړه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې منافقان پوه کړه چې الله ﷻ ستاسو مالي کومک نه قبلوي که څه هم تاسو بالفرض خپل مال په خپله رضا نفقه کړئ پاتې لا هغه صورت چې ستاسو مالي کومک د مجبوریت د کبله وي چې دا مال واخله خو ماته د کور کښناستلو اجازه راکړه.

د عدم قبول وجه یې دا ده چې تاسو فاسق قوم یاست او الله ﷻ خو د فاسقانو انفاق نه قبلوي بلکې د متقیانو انفاق قبلوي.

۲ـ یا په بل عبارت: د منافقانو د نفقاتو د عدم قبول بله هیڅ وجه نشته بې د دې چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر ﷺ باندې یې کفر اختیار کړی دی او عقیده وړباندې نه لري.

د کفر (عقیدوي نفاق) عمده علامات دا دي:

الف: چې په لمانځه کښې نه دي مګر سست او تنبل، چې د خلکو په وړاندې یې ادا کوي او د خلکو د غیاب په وخت کښې ترې صرف نظر کوي.

ب: د دوی مالي انفاق د زړه څخه او په رضا باندې صورت نه نیسي بلکې کله چې دوی څه مال نفقه کوي دوی پرې ناخوښه او نا رضا وي خو د مجبوریت د کبله ورته اقدام کوي، لکه څنګه چې نوموړي جد بن قیس تا ته د مالي انفاق وړاندیز کړی دی.

۳ـ نو ای پیغمبره! د منافقانو مالونه او د دوی اولادونه دې تا په تعجب کښې وانه اچوي چې د منافقت سره-سره دواړه ښه پربمانه لري. څکه چې د منافقانو مالونه او اولادونه دوی ته د دې کبله نه دي ورکړی شوي چې دوی د الله ﷻ په نزد معزز او محترم دي، بلکې د لاندې دوه مطلبونو دپاره ورکړی شوي دي:

الف: یو دا چې همدا دواړه د دوی دپاره په دنیا کښې دوه بلاګانې جوړې شي او وخت په وخت د همدغو دواړو د امله د عذاب او کړاو سره مخامخ شي.

ب: دوهم دا چې همدغه دواړه د دوی دپاره د امتحان او ازمېښت دوه بندرونه دي چې دوی په دواړو کښې ناکام شي او په داسې حال کښې یې ساګانې د کالبونو څخه وخېژي چې دوی په خپل رب ﷻ باندې کافر وي او د دائمي عذاب لیاقت ولري.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي: په دې کښې څه حکمت دی چې ﴿ أَنفِقُواْ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ﴾ په جمله کښې الله ﷻ منافقانو ته امر وکړ چې د الله ﷻ په لاره کښې مالونه مصرف کړئ، او په ﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ ﴾ په جمله کښې یې همدوی ته خبر ورکړ چې ستاسو نفقات به هیڅکله قبول نه کړی شي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ أَنفِقُواْ ﴾ جمله که څه هم امر دی او انشائیه جمله ده مګر په معنی کښې خبر دی او خبریه جمله ده[1] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای منافقانو! که تاسو خپل مالونه په خوښه مصرف کړئ او یا په ناخوښه، یو ډول به هم د قبول درجې ته ونه رسېږي.

تقبل څه معنی؟

۲ـ د﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ ﴾ جمله د "تقبل" ـلکه "تکرم"ـ څخه اخستله شوې ده، تقبل دې ته ویل کېږي چې یو شی په داسې توګه ومنل شي چې د اجر او ثواب غوښتونکی وي[2].

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۷۹
(۲) مفردات الراغب ص۴۰۶

نو که الله ﷻ ته یې نسبت وکړی شي نو معنی یې داسې کېږي چې الله ﷻ په همغه باندې ثواب ورکوي، او که بنده ته یې نسبت وکړی شي نو معنی دا چې بنده ته مناسبه ده چې بدله یې ورکړي او یا پرې اقلاً آفرین ووایي او شکریه یې وکړي.

په دې مقام کښې د ﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ ﴾ جمله مجهوله ده نو معنی یې داسې راځېږي چې د منافقانو په انفاق باندې الله ﷻ اجر او ثواب نه ورکوي او نبي کریم ﷺ ورباندې نه آفرین وایي او نه یې شکریه کوي بلکې خپل خاوند ته یې بېرته مسترده وي، لکه څنګه یې چې د جد بن قیس د مال څخه اعراض وکړ[1] (او په اصطلاح د هغه په مخ باندې یې بېرته ورووېشت).

په یاد ولرئ!

۳ـ په یاد ولرئ چې عقیدوي منافقانو بلکې د ټولو کفارو د اعمالو د عدم قبول وجه فقط همدا ده چې د دوی عقیده باطله ده او ترڅو یې چې عقیده سمه نه شي او هم په اعمالو کښې یې اخلاص موجود نه شي هغه به د الله ﷻ په نزد باندې د قبول درجې ته ونه رسېږي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي: ﴿ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلْخَالِصُ ﴾ [الزمر:۳] خبردار! خاص الله ﷻ لره (مقبول) سوچه غاړه ایښودل دي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «إِنَّ اللهَ لا يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ»[2] یقیناً الله ﷻ د عمل څخه نه قبلوي مګر هغه چې سوچه وي او د الله ﷻ رضا ورباندې غوښتلې شوې وي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د منافق په پاره کښې خو د هغه عقیدوي انحراف کفایت کوي چې اعمال او انفاق یې قبول ونه ګرځي نو په دې کښې څه حکمت دی چې په دې مقام کښې په لمانځه کښې سستي او په انفاق کښې ناخوښي هم د عدم قبول د وجهې سره ضمیمه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: دلته یوازې د عدم قبول وجوه بیانول مطلب نه دي بلکې د دې سره-سره د منافقت علامات ښودل هم په مطلب کښې شامل دي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د منافق انفاق خو د ده د عقیدوي انحراف د کبله نه قبلېږي اما تاسو منافق د لمانځه په سستۍ او د انفاق په ناخوښۍ باندې پېژاندلی شئ:

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: مالونه او اولادونه خو په دنیا کښې د خوشالۍ اسباب دي حال دا چې په دې مقام کښې الله ﷻ د منافقانو دپاره په دنیا کښې د تعذیب اسباب وګڼل؟

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۴۹

(۲) سنن النسائي ج۲ ص۵۸

مونږ وايو: كه څوک غواړي چې په دې باره كښې اوږد بحث د نظره تېر كړي نو هيله ده چې ځينو اوږدو تفاسيرو[۱] ته مراجعه وكړي چې ډېر ښه مزناک بحث يې پكښې كړى دى، خو مونږ فقط د لاندې وجوهو په ذكر باندې اكتفاء كوو:

الف: د مالونو راغونډول او لاس ته راوړل يو غم دى او حفاظت او ساتنه يې بل غم دى نو هغه څوک چې په آخرت باندې عقيده لري او د آخرت توښه پرې حاصله كړي نو هغه دنياوي غمونه ټول د ښنو لاندې كړه او لويه خوشالي يې ورباندې ترلاسه كړه. ته به وايې چې په دې باره كښې هيڅكله د غم سره نه دي مخامخ شوى، اما هغه څوک چې په آخرت عقيده نه لري نو په دنيا كښې خو به د مالونو او اولادونو څه ناڅه ګټه او فائده واخلي مګر په آخرت كښې به ورته همدغه شيان د الله ﷻ د عذاب اسباب جوړ شي چې په دنيا كښې يې همدغه د ايمان نه راوړلو موجبات جوړ شوي وه (نو په اصطلاح د غم پاسه به ورته بل غم جوړ شي).

ب: د اكثره منافقانو دپاره خپل اولادونه د دې كبله هم د غم او تعذيب اسباب جوړ شوه چې اولادونه يې په ايمان باندې مشرف شوه او د نبي كريم ﷺ (چې منافقانو خپل دښمن ګاڼه) پيروي يې اختياره كړه، حال دا چې پخپله هغوى په منافقت باندې پاتې وه.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: ابو عامر الراهب مشهور منافق وه، په آخره كښې يې د خپل نفاق څخه پرده پورته كړه او په علني عداوت باندې يې پيل وكړ، مګر د ده زوى حنظله ﷺ مشهور صحابي وه[۲] چې د احد په غزا كښې شهيد شو او پرښتو ورته غسل وركړ او د "غسيل الملائكه" لقب يې وګاټه.

دوهم: همدارنګه عبد الله بن أبي بن سلول ډېر غټ منافق وه چې د "رئيس المنافقين" لقب وركړل شوى دى، مګر د ده زوى چې هغه هم عبد الله ﷺ نومېده ډېر جليل القدر صحابي وه[۳].

بلكې سړي ته ذهن ته ورځي چې د مدينې منورې منافقان د نبي كريم ﷺ په زمانه كښې اكثره بوډاګان او ډېر عمري خلک وه اما د دوى په اولادونو كښې زيات په اسلام باندې مشرف شوي وه، والله ﷻ اعلم.

﴿ وَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَـًٔا أَوْ مَغَٰرَٰتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا۟ إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾

[۵۶] او (اى مؤمنانو!) منافقان (تاسو ته) په الله ﷻ سره سوګندونه كوي چې يقيناً دوى ضرور ستاسو څخه دي، حال دا چې دوى ستاسو څخه نه دي، مګر دوى يو قوم دى چې (ستاسو څخه) دارېږي (او د ډار د كبله خپل ځانونه ستاسو څخه معرفي كوي).

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۹۳، تفسير البغوي ج۲ ص۳۰۱
(۲) الإصابة في تميز الصحابة ج۴ ص۱۴۶
(۳) التفسير الكبير ج۱۶ ص۹۴

[۵۷] که چرته (بالفرض) دوی (د خپلو ځانونو دپاره) کوم پنا ځای مونده کړي، او یا (په غرونو کښې) غارونه او (بالآخره) یا (په ځمکه کښې) کومه سوړه (مونده کړي چې ورننوتل ورته ډېر په سختۍ سره ممکن وي) نو ضرور به دوی (منافقان) هغې خوا ته په داسې حال کښې ورتاو شي چې دوی به زغلېږي (او خپلو سوګندونو ته به یې هیڅ پام نه وي).

ارتباط

څرنګه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د منافقانو علامات وښودل شوه چې دوی جهاد ته نه اوځي او د کور کېناستلو اجازې غواړي او هم په لمانځه کښې سست دي او د الله ﷻ په لاره کښې په ناخوښۍ سره مالونه نفقه کوي، نو څه لري نه ده چې منافقان د خپل منافقت په افشاء کېدلو باندې ډار شوي وي او په سوګندونو باندې یې پیل کړې وي نو په دې ایتونو کښې همدغه حالت بیان شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای مؤمنانو! د منافقانو بله نښه دا ده چې په الله ﷻ باندې تاسو ته سوګندونه کوي چې دوی د کافرانو د ډلې څخه نه دي بلکې دوی ستاسو د ډلې څخه دي او ستاسو غوندې ایمان دوی هم راوړی دی. مګر خبره داسې نه ده، منافقان ستاسو غوندې عقیده نه لري او ستاسو د جملې څخه نه دي بلکې دوی ستاسو څخه په ډار کښې دي ځکه یې تاسو پورې ځانونه نښلولي دي او ادعاء کوي چې مونږ ستاسو د جملې څخه یاستو.

۲ـ که بالفرض منافقان چرته د خپلو ځانونو دپاره کوم پناه ځای مونده کړي چې ستاسو د مقابلې ذمه واري ورته وکړي او یا چرته په غرونو کښې غارونه او په ځمکه کښې کومه سوړه ومومي چې شپه یې پکښې تېره شي او ستاسو د ډار څخه پکښې په امن شي، نو ضرور به ډېر په چالاکۍ (سرعت) سره هلته ورودانګي او بیا به نه خپل ځانونه ستاسو د جملې څخه وګڼي او نه به په دې باره کښې سوګندونه وکړي.

توضیحات

۱ـ علماوو کرامو[۱] د ﴿ مَلْجَئًا أَوْ مَغٰرٰتٍ أَوْ مُدَّخَلًا ﴾ درېواړو کلماتو دپاره ډېر تفسیرونه کړي دي، مونږ یې په لاندې یو-یو تفسیر باندې اکتفاء کوو:

الف: د ﴿ مَلْجَئًا ﴾ کلمه د هغه ځای څخه عبارت ده په کوم کښې چې انسان خپل ځان پټولی شي، برابره خبره ده چې په غره کښې وي او که په سمه کښې، او هم برابره خبره ده چې قلا وي، ښار وي او که بل شی.

ب: د ﴿ مَغٰرٰتٍ ﴾ کلمه د "مَغَارَة" جمعه ده چې د "غَوْر" څخه اشتقاقه شوې ده چې په ځمکه کښې د ژور والي معنی ورکوي، خو دلته ترې هغه غارونه (سمڅې) مطلب دي کومې چې په غرونو کښې

---

[۱] البحر المحیط ج۵ ص۴۳۷

وي او سړی پکښې خپل ځان د دښمن څخه بچ کولی شي.

ج: د ﴿ مُدَّخَلًا ﴾ کلمه په اصل کښې "مُتَدَخَلًا" وه چې د تفعل د باب څخه ده او په معنی کښې يې تکلف پروت دی، خو دلته ترې هغه سوړه مطلب ده کومه چې په هواره څمکه کښې وي او انسان پکښې په ډېر تکليف او مشقت سره ورننوتلی شي او پنا پکښې اخستلی شي.

ذکرې شوې درېواړه کلمې (هره يوه) په دې مقام کښې د داسې يوې اجتماع څخه کنايه ده چې د منافقانو حمايه وکړي او د کفر د څرګندولو په صورت کښې يې د مسلمانانو د حملو څخه بچ کړي.

يَجْمَحُونَ څه معنی؟

۲_ د ﴿ يَجْمَحُونَ ﴾ کلمه د هغه مصدر څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې د "جُمُوح" کلمې اشتقاق موندلی دی، جموح هغه تېز اس ته ويل کېږي چې د حملې په وخت کښې په قيزه باندې هم نه شي اداره کېدلی. نو دلته يې د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: که منافقان د خپلو ځانونو دپاره کومه اعتمادي موقع مونده کړي نو لکه قيزه چې جموح اس نه شي رااېسارولی همدارنګه به دوی هم خپل سوګندونه رااېسار نه شي کړی او هلته به په ډېره تېزۍ سره ور وزغلي.

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ فَإِنْ أُعْطُوا۟ مِنْهَا رَضُوا۟ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا۟ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ۝٥٨ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا۟ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ۝٥٩ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِى ٱلرِّقَابِ وَٱلْغَٰرِمِينَ وَفِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۖ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝٦٠ ﴾

[۵۸] او د دوی (منافقانو) څخه ځينې هغه (کسان) دي کوم چې په تا باندې (د) صدقاتو (په وېشلو) کښې عيب پورې کوي (دا عيب لګول يې د شخصي غرض د کبله دي څکه چې) نو که د صدقاتو څخه (څه شی) ورکړی شي خوشالېږي (او وايي چې ډېر په انصاف وېشل يې وکړه).
او که ورنه کړی شي نو ناڅاپه دوی په غُصه کېږي (او وايي چې په وېش کښې يې بې عدالتي وکړه چې ماته يې را نه کړ).

[۵۹] او که دوی يقيناً په هغه څه باندې راضي شوي وی کوم چې دوی ته الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ ورکړي وي (لږ وي او که ډېر) او ويلي يې وی چې الله ﷻ زمونږ بس دی، ژر دی چې الله ﷻ به د خپل فضل څخه (څه) را کړي او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ به هم (مونږ بې د څه راکړې څخه پرېږدي).
يقيناً مونږ خاص الله ﷻ ته رغبت (اميد) کوونکي ياستو (نو دا کار به ورته ډېر ښه په ګټه تمام شوی وی).

[۶۰] بې شکه زکاتونه د فقیرانو دپاره خاص کړی شوي دي او د مسکینانو دپاره هم، او په زکاتونو باندې د عمل کوونکو دپاره هم، او د مؤلفة القلوب دپاره هم (چې زکات سره د دوی په زړونو کښې الفت او مینه اچول مطلب وي).

او هم (د دې دپاره خاص کړی شوی دی چې) په غلامانو (ازادولو) کښې (مصرف شي) او هم په قرضدارانو کښې (مصرف شي) او هم د الله ﷻ په لاره کښې (مصرف شي) او (بالآخره) د لارې په بچي (مسافر) کښې (مصرف شي).

(زکات فرض کړی شوی دی) د الله ﷻ د جانبه فرض کېدل.

او الله ﷻ پوه (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د منافقانو یوه بل خاصیت ته اشاره شوې ده چې د دوی د کامل حرص څخه نمایندګي کوي، آن تردې چې د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې هم د غیر عادل په تهمت لګولو باندې ډېل نه دي ترڅو د اعتراض ځای مونده کړي او د حربې په توګه ترې کار واخلي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د اتهام په ارتباط لاندې ارشادات ولوله:

۱ـ منافقان په دنیاوي مالونو باندې دومره حرصناک دي چې په تاباندې هم د غیر عادل نوم ږدي البته کله چې ستا د پلوه دوی ته څه ورنه کړی شي. حال دا چې ته خو الله ﷻ د دې دپاره استولی یې چې په ځمکه کښې عدل جاري کړې او بې عدلي او ظلم د منځه یوسې، نو په تاباندې د ذکر شوي (غیر عادل) تهمت لګولو معنی دا ده چې بالکل په دنیا کښې عادل نشته.

۲ـ ای پیغمبره! منافقان ذکر شوی تهمت په تاباندې د دې کبله لګوي چې تا په کوم وېش کښې مستحق خلک پرېښي دي او په غیرو مستحقو باندې دې مالونه وېشلي دي. بلکې دا تهمت فقط او فقط د هغوی د حرص څخه منشا نیسي، ځکه که دوی ته څه ورکړی شي نو دوی په دغه وخت کښې ډېر خوشالېږي او وایي چې ډېر په عدالت سره وېش وکړی شو، او که ورنه کړی شي بیا نو په غُصه کېږي او په تا باندې د بې عدالتی تور لګوي، ته به وایې چې د دوی څخه په غیر نور هیڅوک مستحق نشته.

۳ـ ای پیغمبره! که دوی په هغه څه باندې راضي شوي وی کوم چې دوی ته الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ورکړي دي او د حرص د ماتولو او د خپلو زړونو د ډاډه کولو دپاره دوی ویلي وی چې:

الف: الله ﷻ زمونږ بس دی چې را څخه راضي وي، مال خو عارضي شی دی نن به وي او سبا به نه وي.

ب: که دا ځل مونږ ته څه رانه کړی شوه هیڅ باک یې نشته امید دی چې په آینده کښې الله ﷻ په مونږ باندې د خپل فضل باران وکړي او نبي کریم ﷺ په بل وېش کښې څه راکړي.

ج: مونږ الله ﷻ ته رغبت کوونکي او میلان کوونکي یاستو چې دائمي کارساز او دائمي مهربان دی.

نو که منافقانو ذکرې شوې جملې ویلې وی نو دا به ورته ډېرې بهترې وی لکه چې د همدغو کلماتو سره متشابه کلمات سوچه مؤمنانو د حنین د غنیمتونو په وېش کښې ویلي وه.

۴ـ ای پیغمبره! په هره موقع باندې چې تا وېش کړی دی او یا په راتلونکي کښې وېش کوې هغه د الله ﷻ په هدایت او لارښوونه باندې ولاړ دی، نو په تا باندې اعتراض په حقیقت کښې په الله ﷻ باندې اعتراض دی، او دا کار د منافق او یا کافر څخه بل څوک نه کوي.

۵ـ نو ای پیغمبره! د دې دپاره چې د قیامت د ورځې پورې د اعتراض لمن ټوله او د معترضینو خولې چوپې شي د زکات د مصارفو په هکله خپل امت ته معلومات ورکړه چې د زکات مستحق صرف لاندې ډلې دي، د دوی څخه بېرون بل چاته باید ورنه کړی شي که څه هم حرصناک خلک ورته تمه ولري:

الف: یوه ډله هغه خلک دي کوم چې هیڅ شی نه لري، ته به وایې چې د ډېرې ناداری څخه یې د ملا هډوکي (ستون فقرات) ښکاریږي.

ب: بله ډله مسکینان دي چې د ناداری د کبله خای په خای ناست وي او چرته حرکت نه شي کولی چې نه د حرکت سامان ولري اونه د لارې خرڅه.

ج: بله ډله هغه کسان دي کوم چې د اسلامي حکومت د پلوه د زکات په راغونډولو باندې ګمارل شوي وي. دوی ته باید د همدغه زکات د جملې څخه د نورو دولتي مامورینو په اندازه معاشات ورکړی شي.

د: هغه مؤمنان چې ایمان یې کمزوری وي او اسلامي حاکم پوه شي چې د دوی ایمان د مال په ورکړه باندې قوي کېږي نو جائزه ده چې د زکات د اموالو څخه دوی ته هم څه برخه ورکړي ترڅو د دوی د ایمان کمزوري ختمه شي.

هـ: دا هم روا ده چې د زکات مالونه هغه غلام یا وینځې ته ورکړی شي چې هغه د خپل مولی سره د کتابت عقد کړی وي خو نه شي کولی چې د عقد په مطابق خپل مولی ته څه ورکړي، او خپل ځان ازاد کړي.

و: قرضداران هم د زکات د اموالو د اخستلو استحقاق لري.

ز: همدارنګه هغه ټول کسان د زکات د ورکړې مستحق دي چې د الله ﷻ په لاره کښې مصروف وي، لکه: دیني طالبان، د جهاد غازیان او داسې نور.

ح: هغه مسافرین هم په زکات کښې برخه لري کوم چې په خپل وطن کښې د ښه مال او ثروت (پانګې) خاوندان وي خو د سفر د کبله یې د خپله ماله لاس ختلی وي او د احتیاج او اړتیا سره مخامخ شوي وي.

ذکرې شوې ډلې د الله ﷻ د پلوه ټاکلې شوې دي او په مسلمانانو باندې فرض دي چې د دوی

برخې په عمل کښې په اخلاص سره پیاده کړي.

پاتې شوه دا خبره چې د کومې وجې د کبله د زکات مالونو په ذکرو شوو اتو ډلو کښې انحصار ومونډ. نو د دې لنډ جواب دا دی چې دا انحصار الله ﷻ فرض کړی دی او الله ﷻ پوه دی او هم د حکمت څښتن دی.

توضیحات

۱ـ د ﴿ يَلۡمِزُكَ ﴾ کلمه د "لَمۡز" څخه اشتقاقه شوې ده، "لَمۡز" دې ته ویل کېږي چې څوک د چا د عیب پلټنه کوي[۱] لکه چې منافقانو به په نبي کریم ﷺ باندې د مالونو په وېش کښې د بې عدالتۍ عیب لګاوه.

صدقات څه معنی؟

۲ـ د "صدَقَات" کلمه د "صدقة" جمعه ده، په شریعت کښې هر نېک کار یا نیکې خبرې ته صدقه وایي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كُلُّ مَعۡرُوفٍ صَدَقَةٌ»[۲] یعنې: هـ. یو نېک شی صدقه ده. خو اکثره په هغه مال کښې د صدقې کلمه استعمالېږي چې څوک يې د خپل مال څخه د ثواب په نیت وباسي[۳] اما څرنګه چې منافقانو په نبي کریم ﷺ باندې په وېش کښې بهتان لګولی دی نو معلومه شوه چې په دې مقام کښې د ﴿ ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ د کلمې څخه هغه خیراتي مالونه مطلب دي کوم به چې نبي کریم ﷺ وېشل، برابره خبره ده چې فرضي به وه لکه زکات او یا به نفلي وه لکه د ولجې (غنیمت) او یا هغه مالونه چې د کفارو څخه به د سولې یا جزیې په توګه اخستل کېده.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: منافقانو په نبي کریم ﷺ باندې د کوم ډول مال په وېش کښې تور لګولی وه؟

مونږ وایو چې: په دې باره کښې مختلف احادیث روایت شوي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ابي سعید ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې یوه ورځې علي ﷺ نبي کریم ﷺ ته څه لږه اندازه سره زر ورواستول چې نبي کریم ﷺ د څلورو نفرو (مؤلفة القلوب) ترمنځ ووېشل، نو یوه سړي ورته وویلې چې: "اتَّقِ اللهَ يَا مُحَمَّدُ!" ای محمده! د الله ﷻ څخه وډار شه (عدل وکړه). نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «مَنۡ يُطِيعُ اللهَ إِذَا عَصَيۡتُ»[۴] یعنې: چې زه د الله ﷻ څخه عصیان وکړم نو څوک به يې اطاعت وکړي؟

ب: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې نبي کریم ﷺ د حنین د غزا غنیمتي مالونه وېشل، په

[۱] مفردات الراغب ص۴۲۴
[۲] صحیح مسلم ج۱ ص۳۲۴
[۳] مفردات الراغب ص۲۸۶
[۴] صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۲

همغې موقع یوه سړي وویل چې: «وَاللهِ إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا عُدِلَ فِيهَا»[۱] قسم دی چې دا داسې وېش دی چې عدل پکښې نه دی شوی.

ج: د یوه بل اوږد حدیث مضمون دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وېش کاوه چې د بني تمیمو څخه ورته یوه سړي (چې ذو الحویصرة نومېده) وویلې چې: ای د الله رسوله! عدل وکړه. نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې «وَيْلَكَ مَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ»[۲] تا ته دې حسرت وي چې زه عدل ونه کړم نو څوک به عدل وکړي. په دې حدیث کښې د ویشلې شوي مال تعین نشته چې څه شی به وه.

د: داسې روایت هم شته چې نبي کریم ﷺ ته څه صدقه ور وړلی شوه چې سم د لاسه یې هلته او دلته تقسیمه کړه خو د انصارو څخه یوه سړي وویلې چې: «مَا هَذَا بِالْعَدْلِ»[۳] دا عدل نه دی نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو.

زمونږ په فکر ذکر شوي روایات سره یو تربله څه منافات نه لري څه لرې نه ده چې متعدد واقعات تېر شوي وي او په ایت شریف کښې ټولو ته اشاره وي.

یادونه

۴_ نبي کریم ﷺ د ایت شریف دا ټکړه ﴿ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا۟ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴾ څومره ښه تفسیره کړې ده چې: «تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ وَعَبْدُ الْخَمِيصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ»[۴] یعنې: د دینار بنده دې هلاک شي او د درهم بنده (دې هلاک شي) او د څادر بنده (دې هلاک شي) چې که څه ورکړی شي راضي کېږي او که څه ورنه کړی شي په غُصه کېږي (او وېش کوونکی د غیر عادل په نامه یادوي).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: کله په لومړني ایت شریف کښې د ﴿ ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ کلمه عامه شوه چې نفلي صدقاتو ته هم شامله وګڼله شوه نو په کار دي چې په دریم ایت کښې هم د ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ ﴾ کلمه عامه وګڼله شي، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې هر ډول خیرات (نفلي وي او که فرضي) په ذکرو شوو اتو ډولو خلکو کښې منحصر دي. حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده ځکه چې نفلي خیرات ورکول خو غني ته لا څه چې کافر ته هم جواز لري؟

مونږ وایو چې: که الله ﷻ د ایت په آخر کښې د ﴿ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کلمات نه وی نازل کړي نو احتمال وه چې په ذکرو شوو اتو ډلو کښې د ټولو خیراتونو حصر معلوم شوی وی خو الله ﷻ په

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۳۳۹
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۱۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۳
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۰۴

مطلب باندې صراحت وکړ چې په اتو ډلو کښې صرف فرضي خیراتونه یعنې زکاتونه حصر کړی شوي دي. ځکه چې د ﴿ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کلمات د هغه مضمون دپاره تاکید واقع شوی دی کوم چې د ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ ﴾ څخه معلومیده، یعنې: یقینًا صدقات د فقیرانو او نورو ډلو دپاره فرض کړی شوي دي چې دا فرض کېدل د الله ﷻ د جانبه دي[۱] د همدې کبله ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې دلته په اجماع سره د صدقاتو څخه زکاتونه مراد دي[۲].

د فقیر او مسکین ترمنځ فرق

۶ـ ټول علماء کرام متفق دي چې فقیر او مسکین هر یو د هغه چا څخه عبارت دي چې احتیاج وي او دې ته اړ وي چې څوک څه شی ورکړي. خو په دې کښې اختلاف دی چې فقیر زیات محتاج دی د مسکین څخه او که بالعکس مسکین ډېر محتاج دی، علماوو کرامو د دواړو په تعریفونو کښې نهه قوله نقل کړي دي[۳] او ځینو مفسرینو کرامو[۴] پکښې ډېره شرحه ورکړې ده که څوک د اوږد بحث شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

زمونږ په نزد فقیر د مسکین څخه بد حالی برېښي، د همدې کبله الله ﷻ د زکات د مصارفو بیان په همدوی باندې پیل کړی دی چې ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ ﴾ الأیة.

نو څرنګه چې د زکات تشریع په احتیاج باندې ولاړه ده او فقیران د اتو واړو مصارفو په سر کښې ذکر شوه نو معلومه شوه چې دوی په احتیاج کښې اصل دي.

د عاملینو څخه څوک مراد دي؟

۷ـ د ﴿ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا ﴾ څخه هغه څوک مطلب دي کوم چې د اسلامي حکومت د پلوه د زکات په راغونډولو او قبض کولو او همّ په وزن کولو یا پیمانه کولو او هم په لیکلو او ساتلو او بالآخره په توزیع کولو او وېشلو باندې ټاکل شوي وي.

اسلامي حکومت کولی شي چې د نورو مامورینو او عاملینو غوندې دوی ته هم د زکات د اموالو څخه میاشتني معاشات او سفریه کرایه ورکړي.

په فرض کفایي عبادت اجرت اخستل جائز دي

۸ـ ځینې علماوو کرامو د ﴿ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا ﴾ د کلماتو څخه استنباط کړی دی چې د فرض کفایي عبادت په اجراء کولو باندې اجرت اخستل جائز دي، نو په امامت باندې اجرت اخستل هم څه ممانعت نه لري ځکه چې دا هم د فروضو کفایي وو څخه دي[۵].

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۸۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۴۳
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۳۰۹؛ تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۶۸
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۰۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۷۸

مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوب څوک وه؟

۹_ "مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوب" د داسې خلکو نوم دی کوم چې د مال په ورکړه سره د هغوی په زړونو کښې څه د مینې او الفت پیدا کول مطلب وي.

دغه ډول خلک د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې لاندې دوه ډلې وه:

الف: یوه ډله یې کفار وه، چې ځینو ته به نبي کریم ﷺ په خپل وخت کښې د لاندې مطالبو دپاره د خمس الخمس او یا د جزیو د مالونو څخه څه ورکول[۱]:

اول: ترڅو د دوی څخه د نورو کفارو په مقابل کښې د مخنیوي کار واخستل شي چې مسلمانانو ته څه ضرر ونه رسوي.

دوهم: ترڅو د دوی زړونه اسلام ته مایل او په اسلام باندې مشرف شي او یا د دوی د قوم څخه ځینې خلک په اسلام مشرف شي.

دریم: ترڅو د دوی د ضرر څخه مسلمانان بچ پاتې شي.

څلورم: ترڅو د هغو جدید الاسلامه خلکو ایمان قوي شي چې د دوی د قوم څخه به په اسلام مشرف شوي وه. ځکه چې د یو قوم د مشر په تالف (مینه) باندې عوام خلک هم تالف پیدا کوي.

او همدارنګه ځینې کافران د مالي احسان په مقابل کښې بې اثره نه پاتې کېږي.

ب: بله ډله یې مسلمانان وه، چې ځینو مسلمانانو ته به نبي کریم ﷺ څه مال ورکاوه ترڅو لاندې مطالب حاصل شي[۲]:

اول: ترڅو د کمزورو عقایدو مسلمانانو عقاید پرې قوي شي او کمزوري یې د منځه لاړه شي او هم د دې دپاره چې د دوی کمزوري نورو ته سرایت ونه کړي.

دوهم: ترڅو د دوی د قوم څخه نور خلک اسلام ته دعوت کړي او په اسلام باندې یې مشرف کړي.

اما په دې مقام کښې

۱۰_ اما په دې مقام کښې د ﴿ وَٱلْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ ﴾ څخه دوهم ډول (یعني مسلمانان) مطلب دي ځکه چې کفارو ته د زکات ورکول جواز نه لري، لکه چې نبي کریم ﷺ معاذ بن جبل ﷺ ته توصیه کړې وه چې کله اهل الکتاب په اسلام باندې مشرف شوه نو بیا هغوی ته خبر ورکړه چې: «أَنَّ اللهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ»[۳] یقینًا الله ﷻ په دوی باندې زکات فرض کړی دی چې د دوی د غنیانو څخه به اخستل کېږي او د همدوی په فقراوو باندې به ورتاوول کېږي (په همدوی باندې به توزیع کېږي).

---

(۱) احکام القرآن ج۳ ص۱۲۳؛ تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۴۰

(۲) زاد المسیر ج۳ ص۳۱۰

(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۳

همدارنګه نبي کریم ﷺ هم د کافرو مؤلفة القلوب ډلې ته د زکاتي مالونو څخه څه نه دي ورکړي[۱] بلکې دا کار به یې د خمس الخمس او نورو مالونو څخه پوره کاوه، لکه چې وړاندې تېر شوه.

ایا اوس هم "مؤلفة القلوب" شته؟

۱۱_ په دې کښې اختلاف دی[۲] چې ایا اوس هم داسې خلکو ته د زکات ورکول جواز لري کوم چې په عقیده کښې کمزوري وي او یا ورته دا تمه وي چې د خپل قوم څخه نور خلک اسلام ته دعوت کړي چې هغوی هم د ده غوندې په اسلام باندې مشرف شي؟

علماء کرام عمومًا (د احنافو علیهم الرحمة په شمول) وایي چې د مؤلفة القلوب ډله د صحابه کرامو ﷺ په اجماع باندې د ابو بکر الصدیق ﷺ په خلافت کښې ساقطه شوې ده[۳] چې ځینو علماوو کرامو په همدې باره کښې ښه اوږده قیصه لیکلې ده[۴] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې ولولي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي چې اجماع خو د افکارو د مجموعې څخه په غیر بل شي نه دی، نو پوښتنه دا ده چې: ایا په اجماع باندې د منصوصي حکم نسخه جواز لري؟ ایا د نبي کریم ﷺ په وفات سره د نسخې دروازه نه ده بنده شوې او دین کمال ته نه دی رسېدلی؟

مونږ وایو چې[۵]:

الف: اجماع هم قطعي دلیل دی لکه څنګه چې کتاب الله قطعي دلیل دی، نو که اجماع ناسخه وګڼو هیڅ باک یې نشته.

ب: اجماع خو بې د استناد څخه انعقاد نه مومي نو چرته چې اجماع صورت نیسي هلته به ضرور مقدر یا ملفوظ نص موجود وي، خو کله چې همدغه مقدر یا ملفوظ نص په اجماع باندې قوي شي نو د کتاب الله ناسخ واقع کېدلی شي.

مګر مونږ ته ذکر شوي دواړه جوابونه د قبول وړ نه دي ځکه چې صحیح مذهب دا دی چې اجماع په هر صورت کښې ناسخه نه شي واقع کېدلی حال دا چې په اول جواب کښې اجماع کلاً ناسخه ګڼله شوې ده او په دوهم جواب کښې اجماع ته په نسخه کښې مداخله ورکوله شوې ده.

ج: د مؤلفة القلوب سقوط په نسخه باندې نه دی ثابت شوی بلکې کومه معنی چې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې د هغوی په ثبوت کښې د نظر لاندې نیولې شوې وه همغه معنی د صحابه وو کرامو ﷺ

---

[۱] تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۴
[۲] تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۸۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۵
[۳] تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۴
[۴] بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۲ ص۴۵
[۵] روح المعاني ج۱۰ ص۱۲۲

په زمانه کښې د هغوی په سقوط کښې تر لاسه کېږي. یا په بل عبارت: هلته یې په ثبوت کښې د اسلام اعزاز وه او دلته یې په سقوط کښې د اسلام اعزاز دی چې هغوی ته احتیاج نه دی.

د دغه جواب نظیر کټ مټ د تیمم په باره کښې د اوبو او د خاورو دی، ځکه په خاورو باندې چې کومه معنی (طهارت) ـ د اوبو د عدم موجودیت په وخت کښې ـ حاصلېدله هغه معنی (طهارت) د اوبو په موجودیت کښې پخپله په اوبو حاصلېږي او تیمم سقوط کوي.

دا جواب هم ښه دی خو چندان متبادر نه دی، څه دقت غواړي.

د: مونږ ته دا بهتره ښکاري چې مؤلفة القلوب د دې کبله ساقط شوی دی چې د ثبوت وجهې یې سقوط کړی دی هغه دا چې په هغه وخت کښې د دوی ثبوت ته حاجت وه او وروسته دغه حاجت د منځه لاړ نو کله چې د هغوی د ثبوت وجهه ساقطه شوه نو د هغوی د ثبوت حکم هم ساقط شو.

سوال جواب

۱۳ ـ که څوک وایي چې: هر حکم که څه هم په لومړني ثبوت کښې وجهې ته ضرورت ولري مگر په بقاء کښې وجهې ته ضرورت نه لري. د ښه وضاحت دپاره د عمر الفاروق ﷺ د کلام حاصل ولولئ:

یوه ورځې عمر الفاروق ﷺ د حج په موقع وویلې چې: نن ورځ زمونږ د رمل (پهلوانی) سره څه دي ځکه چې په لومړنیو دریو گردښونو کښې خو مونږ د دې کبله پهلواني کوله ترڅو مشرکان پوه شي چې مونږ د مدینې منورې آب او هوا نه یاستو کمزوري کړي، خو ـ الحمد الله ـ د مشرکانو جرړه خو الله ﷻ وویستله نو پهلوانۍ ته څه ضرورت دی؟ اما د دې سره ـ سره «شَيْءٌ صَنَعَهُ رَسُوْلُ اللهِ ﷺ فَلَا نُحِبُّ أَنْ نَتْرُكَهُ»[۱] دا یو شی دی چې نبي کریم ﷺ کړی دی نو مونږ دا نه خوښوو چې ترک یې کړو (او لاس ترې واخلو)؛ نو په کار دي چې د مؤلفة القلوب د سقوط د وجې سره د زکات د مصارفو د قطاره ونه غورزولی شي؟

مونږ وایو چې: د مؤلفة القلوب د ثبوت وجه د رمل د ثبوت د وجې څخه لاندې فرقونه لري:

الف: مؤلفة القلوب ته زکات ورکول د معاملاتو څخه دي او په طواف کښې رمل کول د مناسکو څخه دي. د مناسکو په هکله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خُذُوا مَنَاسِكَكُمْ فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي أَنْ لَا أَحُجَّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ»[۲] یعنې: زما څخه د حج مناسک زده کړئ ځکه چې نه پوهېږم شاید چې زه د همدغه حج څخه وروسته بل حج ونه کړم.

د همدې کبله عمر الفاروق ﷺ د ټولو صحابه وو کرامو ﷺ څخه وړاندې مؤلفة القلوب ته د مال د ورکړې څخه منعه وکړه او بیا نورو تائید کړه[۳] حال دا چې په رمل باندې همدی ﷺ د هرچا څخه کلک وه لکه چې لږ وړاندې تېر شو.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۱۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۵۹
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۲۴

ب: په دې باندې علاوه، رمل خو نبي کريم ﷺ د مشرکانو د تهديد دپاره کړی وه (چې مونږ نه باستو کمزوري شوي) مګر درونډ ورباندې نه وه تمام شوی او ورته زړه تنګی نه وه، نو د مناسکو څخه وګڼل شو.

اما مؤلفة القلوب ته د مال ورکړه په نبي کريم ﷺ باندې ډېره درنه تمامېدله او سړی پوهېده چې ورباندې خوشاله نه دی او په مناسب وخت کښې به سقوط ورکړي.

د همدې کبله يوه ورځې نبي کريم ﷺ خپل اعتذار داسې وړاندې کړ چې: «إِنِّي لأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةَ أَنْ يُكَبَّ فِي النَّارِ عَلَى وَجْهِهِ»[۱] يعنې: يقيناً زه يوه سړي ته (څه) ورکوم حال دا چې د ده څخه راته بل څوک محبوب وی د دې ډاره چې په اور کښې به پرمخ وغورزولی شي.

د "فِي الرِّقَابِ" څخه څوک مراد دي؟

۱۴_ که څه هم د ﴿ وَفِي ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمه لاندې دوه تفسيرونه درلودلی شي:

الف: چې د سړي د زکات په مال باندې غلام خريداري کړي او بيا يې ازاد کړي.

ب: چې هغه غلام ته د زکات مال ورکړي کوم چې خپل مولی مکاتب ګرځولي وي چې دومره مال راکړه نو ته دې ازاد يې، خو د هغه ومره نه کېږي چې خپل ځان ازاد کړي او تاکلی مبلغ ورکړي.

مګر علماء کرام _د احنافو عليهم الرحمة په شمول_ دلته دوهم تفسير خوښوي[۲].

غارمين څه معنی؟

۱۵_ د ﴿ وَٱلْغَٰرِمِينَ ﴾ کلمه د غارم جمعه ده، د غارم کلمه په معنی د غريم سره ده، غريم هغه چاته ويل کېږي چې يا په ده باندې بل څوک دَين (قرض) لري او يا دی په بل چا باندې دَين لري[۳].

خو دلته اولنی معنی مطلب ده چې په مديون (پور وړي) سره ترې تعبير کوو.

پور وړي ته په هغه وخت کښې د زکات ورکړه جواز لري چې دومره مال ونه لري چې خپل دَين پرې خلاص کړي او د کور د ګذارې دپاره ورسره څه پاتې شي[۴].

في سبيل الله يعني څوک؟

۱۶_ مفسرينو کرامو د ﴿ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ د کلمې دپاره ډېر تفسيرونه کړي دي لکه[۵]:

الف: څوک چې د غازيانو د ډلې څخه د فقيرۍ د کبله پاتې شي او دومره څه نه لري چې خپل ځان پرې جهاد ته مجهز کړي.

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۳۳۸
(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۲ ص۴۵
(۳) مفردات الراغب ص۳۷۲
(۴) روح المعاني ج۱۰ ص۱۲۳
(۵) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۲۷

ب: څوک چې د دیني علومو په زده کړه مصروف وي او خپل احتیاجات د همدغه مصروفیت د کبله نه شي پوره کولی.

ج: د حجاجو د ډلې څخه چې څوک د فقر کبله پاتې شي.

د: بلکې هرڅوک چې د الله ﷻ په طاعت کښې او د خیر په کارونو کښې مشغول وي او احتیاج ولري هغوی ټول په ذکره شوې کلمه کښې شامل دي(۱).

خو مونږ ته داسې بریښي چې د حاجیانو څخه به هغه حاجي په ذکره شوې کلمه کښې شامل وي چې د حج د فرضیت څخه وروسته محتاج شي او د فرضیت د اداء کولو توان ورسره نه وي.

اما په چا باندې چې حج فرض نه وي نو اکثره علماء وايي چې هغه په ﴿ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ کښې شامل نه دی(۲) ځکه چې محتاج نه دی او د زکات په ټولو مصارفو کښې احتیاج ضرور دی، لکه چې وړاندې په اومه توضیح کښې د نبي کریم ﷺ په حدیث سره په ثبوت رسیدلی دی.

سوال جواب

۱۷ـ که څوک وايي: که د زکات د مصارفو په ټولو ډولونو کښې احتیاج ضرور وي نو په کار دي چې د زکات راغونډوونکو ته ورنه کړی شي او هم باید چې مؤلفة القلوب ته نه وی ورکړی شوی، ځکه چې په دغو دواړو ډلو کښې غنیان وه او شته؟

مونږ وایو چې: دغه دواړه ډلې هم په احتیاج سره زکات اخلي، که په دوی کښې احتیاج نه وی نو اسلامي حاکم خو په دغسې مواردو کښې احتیاج دی(۳).

یا په بل عبارت: په دغو دواړو صورتونو کښې د زکات قبض کوونکي په حقیقت کښې اسلامي حاکم دی، او ده ته د احتیاج په اساس د ورکړې جواز شته.

د همدې کبله د مال خاوندان حق نه لري چې د زکات عاملینو ته په خپل لاس (د اسلامي حاکم د اجازې څخه پرته) زکات ورکړي، اما فقیرانو او نورو ته يې پخپله هم ورکولی شي ځکه چې د هغوی احتیاج ذاتي دی.

لنډه دا چې د زکات د ورکړی شوې اته واړه ډلې که څه هم د استحقاق په وجوهو کښې مختلفې دي مګر په احتیاج کښې ټولې متفقې دي(۴) چې څوک يو ډول محتاج دی او څوک بل ډول ارتیا لري.

ابن السّبیل څوک دی؟

۱۸ـ که څه هم د ﴿ ٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾ (د لارې بچي) په باره کښې مونږ د مطلب په خلاصه کښې

(۱) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۲ ص۴۵

(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۰۴

(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۲۸

(۴) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۲ ص۴۸

پوره وضاحت کړې دی، مګر د استنباط په توګه ځينو مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه لاندې کسانو ته هم شامله ګڼلې ده[۱]:

الف: د هرچا د لاس ځخه چې خپل مال وتلې وي ـ مثلاً چا ترې غصب کړې وي ـ هغوی ټول د ﴿ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ﴾ په مفهوم کښې شامل دي که څه هم په خپل وطن کښې وي او مسافر نه وي.

ب: کوم تاجر چې په خلکو باندې قرضونه ولري خو د اخستلو وسه يې نه کېږي هغه هم ابن السبيل دی.

ج: هغه چاته هم د زکات اخستل جائز دي چې په مفلس سړي باندې يې قرض وي، او يا يې د ظلم د وجهې نه ورکوي او زبردستي کوي.

د: که يوه ښځه په خپل مېړه باندې دمهر پيسې ولري خو د غوښتلو سره-سره هغه پرې ګېډه اچولې وي هغې ته هم زکات اخستل جائز دي چې فقيره وي.

زمونږ په نزد هغه فقير سړی هم زکات اخستلی شي چې مديون (قرضدار) يې ورک وي او درک يې معلوم نه وي او يا يې وطن ته د راستنېدلو اميد نه وي، او نه نومړی هلته خپل ځان وررسولی شي.

يوه ضروري مسئله

۱۹ـ که څه هم ذکر شوی ايت شريف د زکات د مصارفو په هکله نازل شوی دی مګر د مفهوم په اعتبار سره ټولو فرضي خيراتونو او يا واجبي خيراتونو ته شامل دی[۲] نو څوک چې په ذکرو شوو ډلو کښې شامل نه وي هغه ته جائزه نه ده چې لاندې خيراتونه واخلي:

الف: د ځمکې عشرونه ورته جواز نه لري.

ب: د کفارو خيراتونه (لکه د يمين کفاره، د قتل خطا کفاره، د ظهار کفاره) ورباندې حرام دي.

ج: د نذرونو اخستل ورباندې حرام دي.

د: د صدقة الفطر قبض کول ورته ناروا کار دی.

ځکه چې د يو پلوه په ﴿ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ ﴾ کښې د ﴿ إِنَّمَا ﴾ کلمه د حصر دپاره ده او د بله پلوه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د حصر معنی په ډېرو واضحه کلماتو کښې څرګنده کړې ده. د حديث مضمون دا دی چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ يو سړی مخاطب کړ (البته کله چې هغه د زکاتي مالونو په باره کښې سوال کاوه) چې: الله ﷻ د زکاتي مالونو په وېشلو کښې د هيچا په فيصله باندې نه دي خوښ حتی چې ماته يې هم د وېش حق نه دی راکړی، بلکې زکاتي مالونه يې په اتو ډلو باندې وېشلي دي، نو که ته د دغو اتو ډلو ځخه په کومه يوه کښې شامل يې نو «أَعْطَيْتُكَ حَقَّكَ»[۳] خپل حق به دې درکړم، او که نه نو په ما باندې د بې عدالتۍ تهمت مه لګوه.

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۱۲۴

(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۲ ص۴۷

(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۲۳۰

د زکات د تشریع حکمتونه

۲۰_ ذکر شوي د زکات د تشریع ایت شریف الله ﷻ په ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾ باندې ختم کړی دی ترڅو د هغو ټولو سوالونو دپاره جواب شي چې د چا په ذهن کښې ګرځي-راګرځي. که څوک غواړي چې د زکات د تشریع په حکمتونو باندې خپل ځان پوه کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي، مونږ دلته فقط همدومره لیکو چې د زکات د قبض دپاره اصلاً اسلامي حکومت تاکلی شوی دی د همدې کبله په ایت شریف کښې د ﴿ وَٱلْعَٰمِلِينَ عَلَيْهَا ﴾ کلمات هم نازل شوي دي.

د اسلامي حکومت وظیفه ده چې په خپل لاس یې په ذکرو شوو ډلو باندې توزیع کړي.

نن ورځ چې حکومت دا کار پرېښی دی نو دا د اسلام قصور نه بلکې د حکومتونو قصور دی.

لنډه دا چې د کمونستانو هغه سوال ته دلته هیڅ ځای نشته چې په زکات باندې فقیران د بډایانو غلامان جوړېږي. او دا ځکه چې په اسلامي قانون کښې باید د زکات مالونه د بډایانو په لاس باندې توزیع نه شي بلکې دا کار بایذ اسلامي حکومتونه وکړي.

﴿ وَمِنْهُمُ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلنَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ۚ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ ۚ وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ ٱللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ إِن كَانُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّهُۥ مَن يُحَادِدِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَأَنَّ لَهُۥ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدًا فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْخِزْىُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾ ﴾

[۶۱] او د دوی (منافقانو) څخه (ځینې) هغه کسان دي چې نبي ﷺ ته (وړوکی د خولې) ضرر رسوي او وايي چې دی (نبي کریم ﷺ) غوږ دی (په ډېره اسانۍ سره خبره مني او ډېر ژر غولېږي). (ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه جواب ورکړه او ورته) ووایه چې: (دی ﷺ خو غوږ دی مګر) ستاسو دپاره د خیر غوږ دی (ستاسو پکښې خیر دی، یا د خیر خبره اسانه مني نه د شر خبره). (او هم ورته ووایه چې نبي کریم ﷺ) په الله ﷻ باندې پخه عقیده لري او د مؤمنانو دپاره (د ایمان د کبله د دوی په خبرو باندې) باور کوي (دا کار خو د سادګۍ کار نه دی). او (هم نبي کریم ﷺ) ستاسو د جملې څخه د هغو کسانو دپاره رحمت دی کومو چې ایمان راوړی دی (په طیبه کلمه باندې تلفظ کوي دوی ته فرصت ورکوي چې خپل ایمان خالص وګرځوي). او هغه کسان چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته (وړوکی د خولې) ضرر رسوي نو دوی ته (د الله ﷻ په نزد) درد ناک عذاب (ټاکل شوی) دی.

[۶۲] منافقان په الله ﷻ باندې تاسو ته سوګندونه کوي ترڅو تاسو خوشاله (راضي) کړي.
حال دا چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ زیات مستحق دی چې دوی یې راضي (خوشاله) کړي، که دوی (رښتیاني) ایمان درلودونکي وی (نو یقین به پرې وکړي).

[۶۳] ایا دوی (منافقان) نه پوهېږي چې یقیناً شان دا دی هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ په مقابل طرف کښې ودرېږي (او دښمني ورسره وکړي) نو بې شکه ده لره د دوزخ اور په داسې حال کښې (ټاکلی شوی) دی چې دی به پکښې همېشه وي.
دا (په دوزخ کښې د دوام په توګه داخلېدل) لويه رسوايي ده.

ارتباط او شان نزول

۱_ په وړاندېنيو ايتونو کښې د منافقانو د دې خاصيت بيان وه چې د نبي کريم ﷺ په افعالو باندې بې اعتراض کاوه چې عادل نه دی او په دې ايتونو کښې دا خاصيت بيانېږي چې د نبي کريم ﷺ په اخلاقو باندې عيب لګوي چې تهول غوږ دی، په خبرو کښې تحقيق نه کوي.

۲_ اما د شان نزول په باره کښې يې متعدد واقعات روايت شوي دي[۱] چې مونږ يې فقط لاندې خلاصه ليکو او بس:

يوه ورځې د منافقانو يوه غټه ډله ناسته وه او په نبي کريم ﷺ پسې يې پروپاګند کاوه او يو بل ته يې اطمنان ورکاوه چې بې غمه خپل مجلس ته ادامه ورکړئ که بالفرض نبي کريم ﷺ خبر هم شي څه پروا نشته ځکه چې هغه په خبرو کښې تحقيق نه کوي او ډېر ژر د سړي خبره مني، نو قناعت به ورکړو او سوګندونه به ورته وکړو.

د همدوی د مجلس ترڅنګ يو مسلمان هلک ناست وه چې "عامر" نومېده چې ددوی په نظر چندان شی نه ښکارېده، او دا ګومان يې وه چې دا ماشوم په څه پوهېږي؟!.

منافقانو خپل مجلس په دې پيل کړ چې قسم دی که هغه ويناوې حقې وي کومې چې نبي کريم ﷺ بې کوي نو مونږ دې د خرو څخه هم بدتر يو، يعنې دی دروغ وايي.

په همدې منځکښې ورباندې نوموړي ماشوم غږ وکړ چې قسم دی چې د نبي کريم ﷺ ويناوې رښتيا دي او تاسو د خرو څخه بدتر ياست. او بيا يې نبي کريم ﷺ ته د منافقانو خبرې ټکي په ټکي وروړسولې.

نبي کريم ﷺ هغوی راوغوښتل او مخاطب يې کړه چې دا ولې؟. هغوی قسم وکړ چې ماشوم دروغ وايي او مونږ ستا په باره کښې څه بد نه دي ويلي.

خو بالمقابل ماشوم (عامر) د دوی خبره رد کړه او ويې ويل چې زه رښتيا وايم او دوی دروغژن دي. الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه او د ماشوم خبره يې تصديق کړه[۲].

---

[۱] زاد المسير ج۳ ص۳۱۲؛ تفسير البغوي ج۲ ص۳۰۶
[۲] اسباب النزول للواحدي ص۱۶۸

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! د منافقانو یوه ډله هغه ده کومه چې تا خپه کوي او ستا په عالي اخلاقو باندې د عیب نوم ږدي او وایي چې هغه ټول غوږ دی او غولول یې ډېر اسان دي او هم په خبرو کښې تحقیق نه کوي او نه په تحقیق باندې پوهېږي.

ای پیغمبره! د منافقانو د ذکرې شوې عیبژنې خبرې په رد کښې زما د طرفه داسې ووایه چې:

۱_ ای منافقانو! دغسې نه ده چې نبي کریم ﷺ د نادانۍ د کبله غوږ دی، بلکې د دې کبله غوږ دی چې تاسو رسوا نه شئ او تاسو په خپل مجلس کښې خجالت نه کړي، که نه نو هغه ته خو ستاسو عادتونه ښه معلوم دي او خصوصاً د دغې غزا (تبوک د غزا) په پیل سره خو تاسو خپل خانونه هرچا ته ورو پېژاندل. یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ د خیر دپاره غوږ دی چې ډېر ښه یې قبلوي او د شر دپاره غوږ نه دی او ستاسو خبرې د خیر خبرې نه دي بلکې د شر خبرې دي، نو د نبي کریم ﷺ سکوت د قبول معنی نه ورکوي.

۲_ پیغمبر ﷺ خو په الله ﷻ باندې پخه عقیده لري او پوره مطمئن دي چې تاسو ورته د خولې د ضرر څخه په غیر بل څه ضرر نه شئ رسولی نو څکه ستاسو سوګندونه په سکوت سره اوري، خو تاسو ورباندې ګومان کوئ چې زمونږ سوګندونو ته تسلیم شو.

۳_ په دې باندې علاوه، که نبي کریم ﷺ غوږ دی نو د هغو کسانو د خبرو دپاره غوږ دی چې هغوی په الله ﷻ باندې پخه عقیده لري او ستاسو غوندې د تظاهر مسلمانان نه دي. یا په بل عبارت: که بالفرض نبي کریم ﷺ غوږ دی نو د عامر ﷺ (ماشوم) د خبرو دپاره هم غوږ دی، د هغه (ماشوم) د خبرو دپاره به ولې غوږ نه وي چې الله ﷻ یې خبره تصدیق کړه چې ربښتیا وایي.

۴_ ای منافقانو! نبي کریم ﷺ خو د ټولو مخلوقاتو دپاره او خصوصاً ستاسو دپاره د الله ﷻ رحمت دی، ستاسو څخه ظاهري ایمان قبلوي، د مؤمنانو په ډله کښې مو شمېري او بالآخره تاسو ته فرصت درکوي چې د خپلو عقائدو څخه شکونه او شبهې وباسي او سوچه مؤمنانو شئ.

که بالفرض نبي کریم ﷺ ستاسو دپاره رحمت نه وی نو تاسو به یې د لا وړاندې څخه د علني کفارو په ډله کښې شمېرلي وی او د جنګ اعلان به یې درسره کړی وی.

که تاسو د نبي کریم ﷺ په عوض د یوه دنیاوي مشر سره دغسې چال چلند کړې وی لکه څنګه یې چې د ده ﷺ سره کوئ نو بیا به تاسو ته څرګنده شوې وی چې بې شکه نبي کریم ﷺ زمونږ دپاره رحمت دی.

۵_ ای منافقانو! تاسو پوه شئ چې ستاسو د رسوایۍ وخت رارسېدلی دی، که څه هم نبي کریم ﷺ ستاسو پروپاګند په اغماض (سترګو پټولو) سره تېروي مګر الله ﷻ د هغه چا دپاره (چې د ده ﷺ پیغمبر ﷺ ته د حقارت نظر کوي او په افعالو او اخلاقو باندې یې د عیب ګوتې ږدي) دردناک عذاب ټاکلی دی چې ډېر ژر به یې ورباندې ورنازل کړي.

د منافقانو سوګندونه

ع_ ای مؤمنانو! د منافقانو په عقیده نبي کریم ﷺ په خبرو باندې په اسانۍ سره تېروزي او سوګندونو ته اړتیا نه لري، نو د هغوی سوګندونه اصلاً د دې دپاره دي چې تاسو راضي کړي او قناعت درکړي چې مونږ په نبي کریم ﷺ پسې پروپاګند نه دی کړی او دا ماشوم دروغ وايي. نو که بالفرض منافقان تاسو راضي کړي او په سوګندونو باندې مو تېرباسي نو الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ خو نه شي تېرویستلی او په دې صورت کښې به ستاسو خوشالي دوی ته څه په درد وخوري.

نو دوی ته په کار ده چې ستاسو په عوض یې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ د خپلو خانونو څخه راضي کړی وی او د منافقت څخه توبه تائب شوي وی، نو که دوی رښتیني مؤمنانو وی نو دغه کار ورته بهتر وه. او دا څکه چې الله هغه چاته د دوزخ اور د دوام په توګه ټاکلی دی څوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبره ﷺ سره دښمني کوي او په مقابل طرف کښې ورته ودرېږي.

دا غټه رسوایي ده چې د قیامت په ورځ د منافقانو سره پیوسته کېدونکې ده، نو منافقانو ته په کار دي چې د همدغې غټې رسوایي څخه ځانونه بچ کړي، نه دا چې فقط د دنیا د رسوایي څخه د نجات دپاره سوګندونه وکړي خو د آخرت د رسوایي او خجالت غم ورسره نه وي.

توضیحات

۱_ که څوک وايي: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴾ په جمله کښې د "ل" په عوض "ب" نازله نه شوه او "وَيُؤْمِنُ بِالْمُؤْمِنِينَ" قرائت نه شو؟

مونږ وایو چې: د ﴿ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ﴾ څخه ایمان بالله مراد دی، نو حاصل یې داسې کېږي چې: نبي کریم ﷺ خو په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او د مؤمنانو د ډلې څخه په اعلی درجه یو مؤمن دی او د مؤمن خاصیت دا دی چې په مجالسو کښې څوک نه خپه کوي، نو دروغینه خبره سمدستي د ویونکي په مخ باندې نه وروليي. ته به وایې چې دا به غولېدلی وي حال دا چې هغه د کرامت د امله سکوت غوره کوي. همدا مضمون نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې څومره ښه واضحه کړی دی چې: «الْمُؤْمِنُ غِرٌّ كَرِيمٌ وَالْفَاجِرُ خِبٌّ لَئِيمٌ»[۱] یعني: مؤمن د کرامت د کبله غولېدلی ښکاري (چې په مجلس کښې په چا باندې خبره نه ورسپېنوي) او فاجر سړی فساد جوړونکی او لجاجت کوونکی دی.

او د ﴿ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴾ څخه د خبرو (وینااوو) تصدیق مراد دی، نو حاصل یې داسې کېږي چې: نبي کریم ﷺ د مؤمنانو په خبرو باندې (د دوی د ایمان د کبله) باور کوي، څوک چې طیبه کلمه وایي په هغه باندې پیغمبر ﷺ بدګوماني نه کوي چې دروغ به وایي څکه چې دروغ خو د ایمان زوال دی. نو کله چې تاسو ای منافقانو! کلمه وایاست تاسو ته په کار دي چې غلطه خبره ونه کړئ. په تاسو باندې هم نبي کریم ﷺ بدګوماني نه کوي او د خپلو پیروانو څخه مو نه وباسي ترڅو چې تاسو د

[۱] سنن ابي داوُد ج۲ ص۳۰۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۷

ایمان په ضد قدم پورته نه کړئ او د نبي کریم ﷺ د ملګرتیا څخه خپل څانونه په لوی لاس ونه باسئ.
کوم مشر چې په خپلو پیروانو باندې ذکره شوې عقیده لري هغه ته باید آفرین او تحسین ورکړی
شي، نه دا چې هغه د مسخرو په توګه د غوږ په لقب یاد کړی شي.
لنډه دا چې کله په دواړو جملو کښې بیل-بیل مضمون نغښتی وه نو دواړه جملې په یوه شکل هم
نازلې نه کړی شوې، والله ﷻ اعلم.
دا هغه څه وه چې مونږ ته ذهن ته راغله، علماوو کرامو پکښې نور څه لیکلي دي[۱].

د عربیت یوه قاعده

۲_ که څه هم د عربیت د قوانینو په اقتضاء باید چې د ﴿ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ ﴾ په
جمله کښې د مثنی ضمیر نازل شوی دی ترڅو تري "أَنْ يُرْضُوهُمَا" جوړ شوی وی مګر دغسې نازل نه
کړی شو چې مونږ (تول مؤمنان) په غوږ ووهل شو چې د الله ﷻ رضا او د نبي کریم ﷺ رضا یو تربله سره
تلازم لري، نو د الله ﷻ رضا د پیغمبر ﷺ رضا ده او د پیغمبر ﷺ راضي کول د الله ﷻ راضي کول دي.
لکه چې همدې تلازم ته الله ﷻ په اطاعت کښې هم اشاره کړې ده چې: ﴿ مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ
ٱللَّهَ ﴾ [النساء: ۸۰] یعنې: هرڅوک چې د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو یقیناً هغه د الله ﷻ اطاعت هم وکړ.
څه چې مونږ وړاندې ولیکل دا راته غوره ښکاري، که نه نو علماوو کرامو خو د ذکرې شوې
قاعدې د حفاظت دپاره څو متعدد تاویلونه کړي دي[۲] خو مونږ ته په زړه پورې ښکاره نه شوه نو
څکه مو پرې غته ډېره کښېنوده، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿ يَحْذَرُ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُم بِمَا فِى قُلُوبِهِمْ ۚ قُلِ ٱسْتَهْزِءُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ
مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾

[۶۴] منافقان (د دې څخه) ډارېږي چې په دوی (مؤمنانو) باندې (د الله ﷻ له پلوه) داسې سورت
نازل کړی شي چې په هغه شي سره یې خبر کړي کوم چې دوی (منافقانو) په خپلو زړونو کښې (پټ
کړی) دی (چې د ملنډو او منافقت څخه عبارت دی).
(نو ای پیغمبره! منافقانو ته) ووایه چې: تاسو خپلو ملنډو (او منافقت) ته ادامه ورکړئ، (خو) یقیناً
الله ﷻ د هغه شي بهر راویستونکی (څرګندونکی) دی د کوم (د څرګندولو) څخه چې تاسو ډارېږئ.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱_ مونږ د ﴿ عَلَيْهِمْ ، تُنَبِّئُهُم ﴾ ضمیرونه مسلمانانو ته راجع کړه او د ﴿ قُلُوبِهِم ﴾ ضمیر مو
منافقانو ته راجع وباله، که څه هم د ضمیرونو تفکیک صورت نیسي خو دلته یې باک نشته څکه

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۶۹، تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۴۹
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۵۰، حاشیه الشیخ زاده علي تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۴۰

چې مطلب واضحه دی او د ضمیرونو تفکیک یا انتشار ورباندې څه اثر نه شي غورزولی. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: منافقان د دې څخه ډارېږي چې الله ﷻ د دوی د زړونو پټ رازونه مسلمانانو ته افشاء کړي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: منافقان خو عقيدةً کافران وه او د نبي کريم ﷺ په رسالت باندې يې ايمان نه درلود، نو پوښتنه دا ده چې دوی د کومې وجهې د کبله د سورت د نزول څخه په ډار کښې لوېدلي وه حال دا چې دوی يې په رسالت باندې معتقد نه وه؟

مونږ وايو چې:

الف: دوی دا خبره (چې مونږ ډارېږو) په خپلو منځو کښې د مسخرو په توګه کوله[۱] د همدې کبله په ايت شريف کښې د ﴿ قُلِ ٱسۡتَهۡزِءُوٓاْ ﴾ کلمات هم نازل شوي دي. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: اى مؤمنانو! تاسو خو د ايتونو د نزول څخه د تمسخر په توګه خانونه ډاروئ، خو دا توقه به مو تقاله شي او الله ﷻ په ربښتيانې توګه د ايتونو نازلوونکی دی.

ب: که څه هم دوی د نبي کريم ﷺ په رسالت باندې عقيده نه درلوده مګر په تجربې سره ورته معلومه شوې وه چې الله ﷻ هغه ته د دوی د زړونو حالات وخت په وخت بيان کړي دي[۲]. دوی ډارېدل چې دا ځل يې ورته بيا بيان نه کړي چې ډېر خطري وخت دی.

ج: مګر مونږ ته په جواب کښې بهتره برېښي چې د هغه وخت اکثره منافقان اهل الکتاب وه او د نبي کريم ﷺ په رسالت باندې باور درلود او په خپلو کتابونو کښې يې ورته ښه پوره تثبيت وه چې په حقه پيغمبر دی، ياپه بل عبارت: دوی ته د نبي کريم ﷺ پيغمبري داسې ثابته وه لکه څنګه چې ورته د خپلو خامنو زوی توب ثابت وه مګر عناد نيولي وه او په ايمان باندې مشرف نه شوه، لکه څنګه چې د فرعون او د ده د پيروانو څخه الله ﷻ حکايت کوي چې: ﴿ وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسۡتَيۡقَنَتۡهَآ أَنفُسُهُمۡ ﴾ [النمل:۱۴] يعنې: فرعونيانو د موسی ﷺ په معجزاتو باندې انکار غوره کړ حال دا چې په معجزاتو باندې يې د دوی نفسونو (زړونو) باور کاوه.

منافقان د څه شي په افشا کېدلو ډارېدل؟

۳ـ ځينو مفسرينو کرامو هغه شی (چې منافقان يې د افشاء کېدلو څخه ډارېدل) د ځينو خاصو واقعاتو او خاصو خبرو څخه عبارت ګڼلی دی[۳]. خو مونږ وايو چې د منافقانو مفسدانه حرکات (کړه وړه) او مفسدانه مجالس او خبرې اترې دومره لږې نه وې چې څوک يې د حصر د لاندې راولي او ټکی په ټکی يې په ګوته کړي، نو بهتره دا ده چې ذکر شوی شی د منافقت څخه عبارت وګڼل

---

[۱] تفسير القاسمي ج۸ ص۲۵۲
[۲] تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۷۱
[۳] زاد المسير ج۳ ص۳۱۴: اسباب النزول للواحدي ص۱۶۸

شي چې تولو عيبژنو کارونو او عيبژنو ويناوو ته شامل شي. نو د معنى حاصل به يې داسې چې منافقان د خپل منافقت په افشاء باندې ډارېږي مګر الله ﷻ د دوی د منافقت افشاء کوونکی دی.

الله ﷻ خپله خبره رښتيا کړه

۴_ که څه هم څينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې الله ﷻ څه ايتونه نازل کړه چې د اويا (۷۰) نفرو منافقانو نومونه پکښې ښودلي شوي وه[1] خو د دې کبله بېرته نسخه شوه چې د دوی اولادونو ته پيغور جوړ نه شي څکه چې اکثره په ايمان باندې مشرف شوي وه.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې الله ﷻ خپله خبره رښتيا کړه او داسې واقعات يې را مخې ته کړه چې منافقانو خپل منافقت پټ نه شو کړی لکه همدغه د تبوک غزا. او هم يې داسې ايتونه نازل کړه چې د دوی د زړونو کيفيات يې څرګند کړه لکه راتلونکی ايت شريف.

په دې باندې علاوه الله ﷻ د منافقانو په خبرو کښې او د دوی په کړو وړو کښې داسې نښې او اثار کښښودل چې هر چا په اسانۍ سره تشخيص کولی شو چې دا منافق دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَلَعَرَفۡتَهُم بِسِيمَٰهُمۡۚ وَلَتَعۡرِفَنَّهُمۡ فِي لَحۡنِ ٱلۡقَوۡلِۚ ﴾ [محمد: ۳۰] يعنې: ای پيغمبره! ته به ضرور په علاماتو سره منافقان وپېژنې او ضرور هرومرو به دوی د خبرو په اړولو را ړولو کښې هم وپېژنې:

﴿ وَلَئِن سَأَلۡتَهُمۡ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلۡعَبُۚ قُلۡ أَبِٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمۡ تَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعۡتَذِرُواْ قَدۡ كَفَرۡتُم بَعۡدَ إِيمَٰنِكُمۡۚ إِن نَّعۡفُ عَن طَآئِفَةٖ مِّنكُمۡ نُعَذِّبۡ طَآئِفَةَۢ بِأَنَّهُمۡ كَانُواْ مُجۡرِمِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۵] او (ای پيغمبره!) که ته چېرې د دوی (منافقانو) څخه پوښتنه وکړې (چې ولې مونږ پسې پروپاګند کوئ) نو ضرور هرومرو به دوی ووايي چې يقينًا مونږ ګپ لګاوه او ساتيري مو کوله.

(نو ته ورته) ووايه چې ايا تاسو په الله ﷻ او د ده ﷻ په ايتونو او (بالآخره) د ده ﷻ په پيغمبر پورې ياست چې توکې کوئ (په بل شي باندې لاره نه لنده).

[۶۶] (ای پيغمبره! دوی ته زمونږ د پلوه ووايه چې) اعتذار مه وړاندې کوئ (اعتذار مو نه قبلېږي) څکه چې يقينًا تاسو د خپل ايمان څخه وروسته (بېرته) کفر ته اووښتي ياست!

(نو) که مونږ ستاسو د جملې څخه يوې ډلې ته عفوه وکړو (او د توبې توفيق ورکړو) نو بله ډله به مو معذبه کړو څکه چې بې شکه دوی مجرمان (جنايتکاران) دي.

ارتباط او شان نزول

۱_ په دې ايت شريف کښې د وړاندېني ايت شريف يو مصداق ښودلی شوی او هغه شی را په ډاګه کړی شوی دی د کوم د افشاء کېدلو څخه چې منافقان په ډار کښې وه.

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۳۰۷؛ تفسير القرطبي ج۱ ص۱۹۶

۲_ اما د شان نزول په باره کښې يې متعدد واقعات روايت شوي دي چې تقريبا شپږو ته رسېږي[1] مگر مونږ د لاندې يوې واقعې په ذکر باندې اکتفاء کوو چې د ايتونو سره ډېره نږدې مربوطه ښکاري:

نبي کريم ﷺ په غزا کښې په لاره باندې روان وه حال دا چې د ده ﷺ څخه وړاندې درې کسانو مزل کاوه چې دوه کسانو په قرآن مجيد او نبي کريم ﷺ باندې مسخرې کولې او درېم نفر ورته خندل. د دوی مسخرې داسې وې:

الف: محمد ﷺ گومان کوي چې په روميانو به غالب شي مگر دا ډېره لرې خبره ده (امکان نه لري).

ب: محمد ﷺ مونږ ته يقين راکوي چې په ده باندې د هغو کسانو په باره کښې د قرآن کريم ايتونه نازل شوي کوم چې زمونږ ملگري په مدينه منوره کښې پاتې دي، حال دا چې دا يې خپل کلام دی خو د قرآن نوم يې ورباندې اېښی دی.

الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ د ذکر شوو کسانو په مباحثه باندې خبر کړ چې هغه درې کسان داسې-داسې خبرې کوي. نبي کريم ﷺ ذکره شوې درې کسيزه ډله را ايساره کړه او مخاطبه يې کړه چې تاسو داسې-داسې خبرې وکړې (دا مو ښه کار نه دی کړی).

هغوی جواب ورکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ د لارې د لنډولو دپاره گپ لگاوه او څه سات مو تېراوه (زمونږ استهزاء او مسخرې مطلب نه وې) او په لاره کښې خو ټول کاروانيان اختلاط کوي چې لاره لنډه کړي. نو الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه[2].

د مطلب خلاصه

۱_ يعني: ای پيغمبره! منافقان په تا او په قرآن کريم باندې مسخرې او خندنې کوي خو که ته همدوی د استنطاق لاندې ونيسې چې دا ولې؟ نو ضرور او هرومرو به درته په جواب کښې ووايي چې مونږ خو گپ لگاوه او ساتېری مو مطلب وه ترڅو را باندې لاره لنډه شي.

۲_ ای پيغمبره! منافقانو ته ووايه (البته چې کله يې په ذکره شوې بهانه باندې اعتذار وړاندې کړ) چې: ای منافقانو! ايا تاسو په الله ﷻ او د ده ﷻ په ايتونو (قرآن کريم) او بالآخره د ده ﷻ په پيغمبر باندې استهزاء (خندنې) کوئ؟ ايا نور څه نه وه چې تاسو ورباندې لاره لنډه کړې وی؟ ايا هغه څوک چې کلمه طيبه وايي هغه ته په بل مؤمن باندې مسخرې کول جواز لري؟

۳_ ای منافقانو! ستاسو دغه اعتذار د گناه څخه بدتر دی او هيڅکله تاسو ته نجات نه شي درکولی بلکې ستاسو جنايت په ذکر شوي اعتذار باندې لا پسې درنېږي.

لنډه دا چې تاسو د ايمان څخه وروسته ـ چې تاسو يې دعوه کوئ ـ بېرته کفر ته اوښتي ياست او ظاهري ايمان مو د اعتباره لوېدلی دی.

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۶۷؛ زاد المسير ج۳ ص۳۱۵

(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۳۰۸؛ الدر المنثور ج۴ ص۲۳۱

۴_ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه دوی ته ووایه چې تاسو ټول د تعذیب لیاقت لرئ نو که مونږ ستاسو خینو کسانو ته عفوه وکړو او د توبه تائب جوړېدلو توفیق ورکړو او د عذاب څخه نجات ورکړو نو دا به وکړو که زمونږ اراده وشي، اما دا په یقین سره ووارئ چې مونږ به ضرور ستاسو څخه یوه ډله په عذاب باندې اخته کړو او د کوم شي څخه چې تښتېدله په هماغه کښې به یې وغورزوو.

خکه چې دوی پاخه مجرمان دي او جرم (جنایت) یې عادت ګرځېدلی دی، حتی چې د توبه تائب جوړېدلو استعداد یې بالکل د منځه وړی دی.

توضیحات

۱_ مونږ د [النساء: ۱۴۰] ایت لاندې د "خَوْض" په باره کښې _چې د ﴿ نَخُوضُ ﴾ کلمه ترې اشتقاقه شوې ده_ څه لغوي تحقیق کړی دی، دلته ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف: د "خَوْض" کلمه اصلاً په اوبو کښې غوټه وهلو او په اوبو کښې حرکت کولو ته وضعه شوې ده، نو څرنګه چې په اوبو کښې غوټه وهل غیر منظم وي نو په همدې مناسبت سره په باطلو ویناګانو او په باطلو کارونو کښې استعمالېږي.

ب: په همدې معنی باندې نبي کریم ﷺ هم استعماله کړې ده چې: «إِنَّ رِجَالاً يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللهِ بِغَيْرِ حَقٍّ فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[1] یعني: یقینًا داسې سړي چې د الله ﷻ په مالونو (بیت المال) کښې په ناحقه غوټې وهي (ناجائز تصرف کوي) نو دوی ته د قیامت په ورځ اور دی.

ج: مګر مونږ یې په دې مقام کښې په ګپ لګولو سره معنی کوو چې د ﴿ نَلْعَبُ ﴾ د کلمې سره ښه سمون خوري. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ ګپ لګاوه او ساتیري مو کوله او استهزاء خندنی مو مطلب نه وه.

په شرعي امورو کښې ټوکه کول کفر دی

۲_ که څه هم د شرعي امورو نه عملي کول ګناه ده مګر احترام او عزت یې د ایمان یوه برخه ده، د همدې کبله مونږ ته ایت شریف لاندې ارشادات کوي:

الف: د شرعي کارونو او یا د شرعي شیانو سپکاوی کفر دی.

ب: همدارنګه دلته ټوکې او خندنی هم د کفر معنی ورکوي.

ج: که څه هم د چا په زړه کښې د سپکاوي نیت نه وی مګر د سپکاوي خبره وکړي هم پرې مرتد کېږي[2] _العیاذ بالله_ د همدې وجهې څخه د منافقانو اعتذار قبول نه شو کله چې دوی وویلې چې زمونږ د سپکاوي نیت نه وه بلکې فقط ساتېري مو کوله او لاره مو لنډوله.

د: په ذکرو شوو ارشاداتو کښې فرض او واجب او یا سنت او مستحب هیڅ فرق نه لري، نو که

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۳۹

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۴۲

بالفرض څوک د ډېرې پورې په دې حیث خندنی وکړي چې پرهېښودل یې سنت او یا واجب دي هم کفر ته پرې رسېږي.

چاته عفوه وکړی شوه؟

۳_ علماء کرام وايي چې د هغو درې کسانو دجملې څخه د کومو په باره کښې چې ذکر شوي ایتونه نازل شوه یوه کس ته الله ﷻ د توبې توفیق ورکړ او په اخلاص سره توبه تائب شو او ويې ویلې چې: ای الله! ماته ستا په لاره کښې داسې شهادت را په برخه کړه چې نه څوک ووايي چې ما غسل ورکړ او ما کفن ورکړ او هم نه څوک وویلی شي چې ما دفن کړ او ما خاورو ته وسپاره!

نو الله ﷻ د نوموړي سوال قبول کړ چې د الیمامه په جنګ کښې شهید شو مګر لاش (کالبوت) يې د ټولو خلکو څخه الله ﷻ لادرکه کړ او یوازې اوښ يې د مسلمانانو لاس ته ورغی او بس[۱].

نوموړی توبه کوونکی هغه څوک وه چې د ټوکو ټکالو په وخت کښې يې په خپله خوله ټوکې نه وې کړي مګر د ملګرو په ټوکو باندې يې خندلي وه، نوموړي د توبې څخه وروسته د عبد الرحمن په نامه باندې شهرت وموند[۲].

سوال جواب

۴_ که څوک وايي: الله ﷻ خو د ذکر شوي توبه کوونکي څخه په ﴿إِن نَّعۡفُ عَن طَآئِفَةٖ مِّنكُمۡ﴾ کښې په ﴿طَآئِفَة﴾ سره تعبیر کړی دی او ﴿طَآئِفَة﴾ خو ډلې ته ویل کېږي چې د دوه کسانو څخه خو کم نه وي، حال دا چې د ذکر شوي روایت په بنیاد یوه کس ته عفوه شوې وه؟

مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[۳] څه نور جوابونه کړي دي مګر غوره جواب دا دی چې د شان نزول ډله خو درې کسان وه مګر د همدوی په خوی او خاصیت باندې په منافقانو کښې ډېر کسان موجود وه چې چا به په شرائعو پورې ټوکې کولې او چا به ورته خندل، نو څه لرې نه ده چې نورو ډېرو کسانو ته الله ﷻ د توبې توفیق ورکړی وي او ځینې نور ډېر کسان د الله ﷻ د تعذیب سره مخامخ شوي وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي: هغه تعذیب څه شی دی کوم ته چې الله ﷻ د ﴿نُعَذِّبۡ طَآئِفَةَۢ﴾ په جملې سره اشاره کړې ده؟

مونږ وایو چې: د آخرت تعذیب خو بالکل څرګند دی، اما په دنیا کښې په لاندې شکلونو سره د هغوی د تعذیب مثالونه ولولئ:

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۷۲
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۴۵۴؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۹۹

الف: که څه هم د منافقانو منافقت په مدینه منوره کښې زښته ډېره وده وکړه مګر الله ﷻ د دوی د رسوا کولو اراده نه وه کړې او د مسلمانانو په جمله کښې دوی هم مسلمانان شمېرل کېده نو د دوی یو دنیاوي عذاب دا وه چې الله ﷻ د دوی پرده څیرې کړه، لکه چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ یوې غټې جلسې ته په خپله خطابه کښې وویلې چې: «إِنَّ فِيكُمْ مُنَافِقِينَ فَمَنْ سَمَّيْتُ فَلْيَقُمْ» یعنې: یقینًا په تاسو کښې منافقان شته نو ما چې د هرچا نوم واخست هغه دې ودرېږي (پورته شي) بیا یې (په نومونو پیل وکړ) وویل چې: «قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ قُمْ يَا فُلَانُ حَتَّى سَمَّى سِتَّةً وَثَلَاثِينَ رَجُلًا»[1] ای فلانیه! پورته شه، ای فلانیه! پورته شه، ای فلانیه! پورته شه، حتی چې د شپږ دېرش نفرو نومونه یې واخستل (او د مجلس څخه یې پورته کړه).

ب: د منافقانو څخه د صدقاتو عدم قبول هم یو دنیاوي تعذیب دی چې پوره بحث یې د [التوبة: ۵۳] ایت لاندې تېر شوی دی.

ج: د توبې د توفیق څخه محرومېدل ډېر غټ دنیاوي عذاب دی چې بحث یې د [التوبة: ۷۷] ایت لاندې ـ إن شاء الله ـ راروان دی.

د: همدارنګه د غازیانو د لست څخه د منافقانو نومونه غورزول هم د الله ﷻ د پلوه یو د خجالت کولو عذاب دی چې په [التوبة: ۸۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

هـ: دا چې الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته اجازه ورنه کړه چې په منافقانو باندې یا د جنازې لمونځ وکړي او یا یې په قبر باندې ودرېږي هم عذاب دی، چې د [التوبة: ۸۵] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

و: همدارنګه الله ﷻ دمنافقانو هغه دسیسه شنډه کړه کومه چې دوی د جومات په څېره کښې غوټه کړې وه او غوښتل یې چې د تخریبکارۍ دپاره ترې د مرکز کار واخلي.

د همدې موضوع پوره بحث د [التوبة: ۱۰۷] لاندې راروان دی.

﴿ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتُ بَعْضُهُم مِّنۢ بَعْضٍۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمُنكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْۚ نَسُوا۟ ٱللَّهَ فَنَسِيَهُمْۗ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ هِىَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ ٱللَّهُۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿٦٨﴾ كَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا فَٱسْتَمْتَعُوا۟ بِخَلَٰقِهِمْ فَٱسْتَمْتَعْتُم بِخَلَٰقِكُمْ كَمَا ٱسْتَمْتَعَ ٱلَّذِينَ

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۷

مِن قَبۡلِكُم بِخَلَٰقِهِمۡ وَخُضۡتُمۡ كَٱلَّذِي خَاضُوٓاْۚ أُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا
وَٱلۡأٓخِرَةِۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿٦٩﴾

[۶۷] منافقان نارینه او منافقې زنانه چې دي د دوی ځینې د ځینو نورو څخه دي (په خاصیت کښې یو برابر دي هغه دا چې) دوی (ټول) په ناکاره (بدو) کارونو باندې امر کوي او د نېکو (ښو) کارونو څخه منعه کول کوي، او خپل لاسونه (د في سبیل الله انفاق څخه) را موټی کوي.

دوی الله ﷻ هېر کړی دی (د ده ﷻ اطاعت یې پرېښی دی) نو الله ﷻ دوی هېر کړي (د خپل رحمت څخه پرېښي) دي.

یقینًا منافقان چې دي همدوی فاسقان دي (او منافقانې چې دي همدوی فاسقانې دي).

[۶۸] الله ﷻ منافقانو نارینه وو او منافقانو زنانه وو او (هم ټولو) کفارو ته د دوزخ د اور وعده ورکړې ده په داسې حال کښې چې هلته به دوی همېشه وي.

همدا (دوزخ) دوی ته کافي دی (که بالفرض نور هیڅ عذاب ورباندې نه وي هم).

او (علاوه په دې) الله ﷻ دوی د خپل رحمت څخه لرې کړي دي او دوی ته دائمې عذاب دی.

[۶۹] (ای ذکر شوو کسانو! تاسو ټول) د هغو کسانو غوندې (یاست) چې ستاسو څخه مخکښې تېر شوي دي (بلکې) هغوی ستاسو څخه د قوت د حیثه ډېر کلک وه، او د مالونو او اولادونو د حیثه درڅخه ډېر زیات وه.

نو هغوی (په خپل وخت کښې) د خپلې ټاکلې برخې څخه استفاده وکړه، نو تاسو هم (لګیا یاست په خپل وخت کښې) د خپلې ټاکلې شوې برخې څخه داسې استفاده کوئ لکه څنګه چې هغو کسانو د خپلې برخې استفاده کوله کوم چې ستاسو څخه مخکښې تېر شوي دي، او تاسو هم (په باطلو کښې) ورغوپه شوئ لکه څنګه چې هغوی (په باطلو کښې) ورغوپه شوي وه. (نو لکه څنګه چې هغوی هلاک شوه او دنیا یې د خانونو سره وې نه وړه تاسو به هم هلاک شئ او دنیا به د خانونو سره وې نه وړلی شئ).

(ای پیغمبره!) دغه (ذکر شوي ټول) کسان (وړاندېنې او وروستنې) چې دي عملونه یې په دنیا او آخرت کښې ضائع دي، او همدغه کسان چې دي همدوی زیان کاران (تاوانیان) دي (او بس).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د نارینه وو منافقانو د ذکر په ضمن کښې زنانه وو منافقانو ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې په زنانه وو باندې هم صراحت وکړی شو ترڅو څرګنده شي چې زنانه د نارینه وو څخه په منافقت کښې څه کمې نه دي.

۲ـ هلته د منافقانو څو واقعاتو ته اشاره شوې وه او دلته د ټولو منافقانو (د زنانه وو په شمول) عمومي خاصیتونه ښودل شوي دي.

۳_ بالآخره په دې ایتونو کښې د منافقانو هغه ادعا په دلایلو سره رد کړې شوې ده کومه چې الله ﷻ د دوی خولو څخه په [التوبة: ۵۶] ایت کښې حکایته کړې وه چې یقیناً مونږ ستاسو د جملې څخه یاستو ای مؤمنانو!، نو حاصل یې داسې راخیژي چې:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره او ای مؤمنانو! که څه هم منافقان ادعا کوي چې دوی ستاسو د جملې څخه دي مگر دوی هیڅکله ستاسو د جملې څخه نه شي کېدلی، حتی چې د دوی زنانه ستاسو د زنانه وو څخه په خاصیت او عادت کښې جدا او بېلې دي، نو د ښه پوهېدلو دپاره لاندې نکاتو ته متوجه شی:

۱_ منافقان سړي او منافقانې ښځې په لاندې خاصیتونو کښې یو بل ته ورته دي:

الف: ټول په منکراتو او غیر شرعي کارونو باندې امر کوي، برسیره پر دې چې پخپله ورباندې اخته دي.

ب: ټول د ښکو کارونو څخه د نورو خلکو مخه نیسي لکه څنگه چې پخپله ښکو کارونو ته نه ورنژدې کېږي او خانونه ترې ساتي.

ج: ټولو خپل لاسونه موټې کړي دي او د الله ﷻ په لاره کښې د زړه په اخلاص باندې څه نه مصرفوي، د دوی ټول مصارف د فساد د راپورته کولو دپاره دي.

د: دوی ټولو الله ﷻ هېر کړی دی او د ده ﷻ اطاعت یې د پښو لاندې کړی دی نو د همدې کبله الله ﷻ هم دوی د خپل رحمت څخه بې برخې کړي دي (ته به وایې چې بالکل یې هېر کړي دي).

هـ: بالآخره ټول نارینه منافقان فاسقان دي او د شریعت د چوکاټ څخه وتلي دي او ټولې زنانه منافقانې فاسقانې دي او د شریعت څخه بهر په نورو لارو باندې روانې دي.

۲_ نو د دې کبله چې منافقان د زنانه وو په شمول د کفارو په لاره باندې روان دي او خوی خاصیت یې هغوی ته ورته دی الله ﷻ دوی ټولو ته د دوزخ د اور وعده ورکړې ده چې ټول به پکښې همېشه پراته وي او هېڅکله به ترې بهر نه شي.

۳_ که څه هم د دوزخ په اور کښې ښه کافي مادي عذاب شته او گالل یې څه اسان کار نه دی خصوصاً لا په هغه وخت کښې چې همېشه وي او هیڅکله انقطاع ونه لري، مگر الله ﷻ ذکرو شوو دوزخیانو ته لاندې عذابونه هم ټاکلي دي:

الف: الله ﷻ دوی د خپل رحمت څخه لرې کړي دي چې د شیطانانو سره به د همېش دپاره په دوزخ کښې اندیوالان وي چې دا اندیوالي په روحي تعذیب کښې د دوزخ د اوره کمه نه ده.

ب: لکه څنگه چې دوزخیان په اور کښې همېشه دي او هیڅکله به ترې بېرون نه کړی شي همدارنگه د دوی عذابونه هم دائمي دي چې هیڅکله ورباندې سرېښت نه ورځي.

۴_ ای پیغمبره! منافقان د الله ﷻ د پلوه په لاندې ټکو باندې مخاطب کړه:

الف: ای منافقانو! هغه دائمي او نه سرېدونکی عذاب کوم چې پخوانیو کافرانو ته لازم گرځولی

شوی وه خکه تاسو ته ټاکلی شوی دی چې ستاسو کړه وړه همغوی ته ورته دي، ستاسو عادتونه د همغوی غوندې دي.

ب: که څه هم هغوی ستاسو څخه په قوت کښې کلک وه او مالونه او اولادونه یې ستاسو څخه زیات وه مگر د الله ﷻ د عذاب مخه ترې نه مالونو واړولی شوه او نه یې اولادونه په درد باندې دوا شوه، نو همدارنګه ستاسو مالونه او ستاسو اولادونه هم تاسو ته د الله ﷻ د عذاب څخه نه په دنیا کښې نجات درکولی شي او نه په آخرت کښې.

ج: هو! هغوی په دنیا کښې ښې مزې (چرچې) تېرې کړې، د دنیا څخه یې خپله ټاکلې شوې برخه واخستله مگر دنیا یې د خپلو ځانونو سره یونوړه او نه د هغوی په هلاکت سره دنیا ورانه شوه.

دا دی نن ورځ تاسو د هغوی غوندې په مزو او چړچو کښې لګیا یاست او د هغوی غوندې د دنیا څخه د خپلې برخې څخه په ټاکلې شوې اندازې سره استفاده کوئ او په باطلو کښې ډوب یاست او غوبې پکښې وهې، مگر په یاد ولرئ چې ستاسو څخه به هم دا دنیا یوه ورځ پاتې شي لکه څنګه چې د هغوی څخه تاسو ته پاتې شوه، نو لکه څنګه چې د هغوی په هلاکت سره دنیا ړنګه نه شوه ستاسو په هلاکت سره به هم ړنګه نه شي.

۵ـ ای پیغمبره! ذکر شوي ټول کسان ـ وړاندېني دي او که وروستني او هم منافقان دي او که مجاهر کافران او بالآخره نارینه دي او که زنانه ـ د ټولو عملونه په دنیا او آخرت کښې ضائع دي چې په دنیا کښې د دنیاوي عذاب څخه نجات نه شي ورکولی او په آخرت کښې یې د اخروي عذاب څخه نه شي بچ کولی.

نو دغه ذکر شوي ټول کسان داسې تاوانیان دي ته به وایې چې د دوی غوندې د تاوان سره بل څوک نه دی مخامخ شوی او نه به مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ داسې معلومېږي چې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې منافقانو زنانه وو هم په پروپاګندونو باندې صرفه نه ده کړې او همدارنګه په هره زمانه کښې فاسدانې زنانه د فاسدانو نارینه وو سره اوږه په اوږه روانې وي بلکې کوم فساد چې زنانه کولی شي هومره لا نارینه نه شي کولی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي: په کوم مفهوم باندې چې د ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴾ جمله دلالت کوي همغه مفهوم د ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي، نو پوښتنه دا ده چې د ذکرې شوې جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿ مُقِيمٌ ﴾ کلمه د ﴿ عَذَابٌ ﴾ صفت او د ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ کلمه د دوزخیانو صفت دی. نو د معنی حاصل یې داسې راوخي: دوزخیان به په عذاب کښې همېشه وي او عذاب به

په دوزخیانو پورې دوامداره نښتی وي. یا په بل عبارت: د دوارو ترمنځ به تلازم وي او یو به د بل څخه نه جدا کېږي.

خلاق څه معنی؟

۳_ د "خلاق" کلمه اصلاً د "خَلْق" څخه اخستله شوې ده، د "خَلْق" اصلي لغوي معنی تقدیر او اندازه کول دي[۱]، نو د هرچا او هرقوم خلاق د هغه حالت څخه عبارت دی کوم چې الله ﷻ په لوح محفوظ کښې ورته په معین چوکاټ کښې اندازه کړې دی چې دین به یې داسې وي او خوراک او څښاک به یې دا-دا شی وي، او فلاني او فلاني څایونو کښې به ګرځي را ګرځي او داسې نور. یا په بل عبارت: د هرچا خلاق د هغه کس ټولو حالاتو او ټولو کړو وړو ته شامل دی[۲] برابره خبره ده چې نېک حالات وي او یا بد حالات[۳].

سوال جواب

۴_ که څوک وایي: په ﴿ كَٱلَّذِى خَاضُوٓاْ ﴾ کښې د "الَّذِي" کلمه مفرده ده او په ﴿ خَاضُوٓاْ ﴾ کښې ورته د جمعي ضمیر راجع شوی دی، حال دا چې د ضمیر او د مرجع مطابقت د عربیت په قوانینو کښې ضرور دي؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو د همدغه مطابقت د لاس ته راوړلو دپاره ډېر جوابونه کړي دي[۴] مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې د "الَّذِي" کلمه په دې مقام کښې د "مَنْ" او "مَا" غوندې عامه ده، په درېواړو (افراد، مثنی، جمع) حالاتو باندې یې اطلاق کېږي چې دلته یې د جمعیت حالت په نظر کښې نیولی شوی دی نو مطابقت حاصل دی.

﴿ أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَٰهِيمَ وَأَصْحَٰبِ مَدْيَنَ وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ ۚ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ ۖ فَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾

[۷۰] (ای پیغمبره!) ایا دوی (ستا د زمانې کفارو) ته د هغو کسانو مهم خبرونه نه دي ورغلي چې د دوی څخه وړاندې (تېر شوي) وه؟

د نوح ؑ د قوم (خبر) او د عادیانو (خبر) او (هم) د ثمودیانو (خبر) او د ابراهیم ؑ د قوم (خبر) او (بالآخره) د مدین د ښار د خاوندانو (خبر) او د سرچپه شوو ښارونو (خبر).

---

(۱) روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۴
(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۲۷
(۳) لسان العرب ج۱۰ ص۹۲
(۴) البحر المحیط ج۵ ص۴۵۷؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۴

دوی (تولو) ته پیغمبران په معجزاتو سره ورغلي وه (خو دوی د پیغمبرانو تکذیب وکړ او الله ﷻ هلاک کړه) نو نه وه الله ﷻ چې په دوی باندې یې تېری کړی وی مګر دوی وه چې په خپلو ځانونو باندې یې تېری کاوه.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې پخوانیو کافرانو ته اشاره شوې وه او په دې ایت کښې د پخوانیو کافرانو څومثالونه ښودلي شوي دي. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱ــ ای پیغمبره! د خپل وخت کفارو او منافقانو ته د پخوانیو کفارو څخه د څو قومونو نومونه واخله چې قوت او هلاکت یې دوی ته ډېر ښه معلوم دی خو خپل ځانونه یې ورباندې کانه اچولي دي ته به وایې چې دوی ته د هغوی هیڅ خبر نه دی رسېدلی. یا په بل عبارت: ایا دوی د لاندې قومونو په حالاتو باندې خبر نه دي:

الف: ایا دوی ته د نوح ﷺ د قوم حال معلوم نه دی چې څومره اوږده زمانه یې په عیش او عشرت کښې تېره کړه خو بالآخره ټول په طوفان باندې هلاک شوه او الله ﷻ مؤمنانو ته نجات ورکړ؟

ب: ایا دوی په عادیانو باندې علم نه لري چې څومره لوړ- لوړ او قوي خلک وه خو الله ﷻ په تېز (سوزونکي) باد باندې پوپنا کړه؟

ج: ایا دوی ته د ثمودیانو (د صالح ﷺ د قوم) معلومات نشته چې په رجفه (زلزله) باندې الله ﷻ هلاک کړه؟

د: ایا دوی د ابراهیم په قوم باندې علم نه لري چې الله ﷻ ترې څمکه پاکه کړه او د دوی په مشر (نمرود) باندې یې ماشی مسلط کړ او د ده عمر ته یې خاتمه ورکړه؟

ه: ایا دوی د مدین د ښار په اوسیدونکو کښې هیڅ معلومات نه لري چې الله ﷻ ټول په یوه غیبي چیغه (تېز اواز) باندې د منځه یوړه؟

و: بالآخره دوی د هغو سرچپه اړولو شوو ښارونو په باره کښې هم رانده کانه دي چې لوط ﷺ وراستولی شوی وه او په نتیجه کښې الله ﷻ د ده ﷺ د دعوت مربوط ټول ښارونه په بل مخ واړول او د ډبرو باران یې ورباندې وکړ.

۲ــ ای پیغمبره! په کار دي چې د ذکرو شوو قومونو څخه ستا د زمانې خلک عبرت واخلي چې په دوی باندې الله ﷻ کوم اسماني عذاب ورنازل نه کړي لکه څنګه یې چې په هغوی باندې ورنازل کړی وه، هغوی ته هم الله ﷻ په معجزاتو سره پیغمبران وراستولي وه مګر هغوی د پیغمبرانو علیهم السلام څخه انکار وکړ او په لوی لاس یې خپل ځانونه د الله ﷻ په غضب باندې ککړ کړه. یا په بل عبارت: الله ﷻ په هغوی باندې تېری نه وه کړی خو هغوی په خپلو ځانونو باندې په خپله تېری وکړ.

همدارنګه ستا د زمانې کفار هم که خپل انکار ته ادامه ورکړي او په نتیجه کښې د عذاب سره

مخامخ شي نو الله ﷻ به وربانديې تېرى نه وي کړى بلکې دوى به په خپلو خانونو باندې پخپله تېرى کړى وي.

توضيحات

۱ـ د ذکرو شوو قومونو د هلاکت قيصې د قرآن کريم په نورو ايتونو کښې خاى په خاى بيانې شوي دي، هيله ده چې محترم لوستونکي يې په مربوطو ايتونو کښې ولولي.

اما د ابراهيم ﷺ د قوم (نمروديانو) د هلاکت قيصه مونږ د [البقرة:۲۵۸] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق ښه واضحه کړې ده چې يو ځل لوستل يې بې ګټې نه دي.

"مُؤْتَفِكَات" څه معنى؟

۲ـ د ﴿ ٱلْمُؤْتَفِكَـٰتِ ﴾ کلمه ـچې د "مُؤْتَفِكَة" جمعه دهـ اصلاً د "إِفك" څخه اشتقاقه شوې ده، "إِفك" هغه شي ته ويل کېږي د کوم مخ چې د خپل اصلي طرف څخه بلې خوا ته واړولى شي[۱].

په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د هغو ښارونو څخه عبارت ده کومو ته چې لوط ﷺ د پيغمبر په صفت ورغلى وه. دغو ښارونو ته ځکه ذکر شوى لقب ورکړى شوى دى چې د هلاکت وخت کښې الله ﷻ د ځمکې څخه پورته کړل او بېرته يې په ځمکه باندې سرچپه ور وويشتل، الله ﷻ فرمايلي: ﴿ جَآءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَـٰلِيَهَا سَافِلَهَا ﴾ [هود:۸۲] يعنې: نو کله چې زمونږ امر (د لوط ﷺ د قوم ښارونو ته) ورغى نو پاسنى خواوې مو د هغوى لاندې وګرځولې (سرچپه مو کړه).

﴿ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَـٰتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ يَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَيُطِيعُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ ٱللَّهُ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَـٰتِ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ خَـٰلِدِينَ فِيهَا وَمَسَـٰكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّـٰتِ عَدْنٍ ۚ وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾ ﴾

[۷۱] او مؤمنان نارينه او مؤمنانې زنانه چې دي د دوى ځينې د ځينو نورو دوستان دي (او په خاصيتونو کښې سره متحد دي چې) دوى (ټول) په نيکو کارونو باندې امر کوي او د بدو کارونو څخه منعه کول کوي، او (هم) دوى لمونځ (لمونځونه) ودروي او زکات (زکاتونه) ورکوي او (هم) دوى (ټول) د الله ﷻ او د ده ﷺ د پيغمبر ﷺ اطاعت کوي.

---

[۱] مفردات الراغب ص۱۵

دغه (ډله چې ده) ژر به الله ﷻ په دوی باندې مهرباني وکړي، یقیناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن دی.

[۷۲] الله ﷻ مؤمنانو سړیو او مؤمنانو ښځو ته د داسې جنتونو وعده ورکړې ده چې لاندې ترې (څلور) ویالې بهېږي حال دا چې دوی به پکښې همېشه وي، او (هم یې) په دائمي جنتونو کښې د پاکیزه استوګنځایونو (وعده ورکړې ده چې الله ﷻ به ترې راضي وي).

او د الله ﷻ د پلوه (لږه) رضامندي (هم د نعمتونو څخه) لویه ده. دغه (حال چې دی) همدا لویه کامیابي ده.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د مؤمنانو صفات او خاصیتونه ښودلی شوي دي ترڅو د مقابلې په توګه پوره څرګنده شي چې منافقان د مؤمنانو د جملې څخه نه شي کېدلی چې د هغوی خاصیتونه او عادتونه د دوی د خاصیتونو او عادتونو څخه بالکل مخالف دي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! اوس نو د مؤمنانو نارینه وو او مؤمنانو زنانه وو عادتونه او خاصیتونه په خپل امت باندې قرائت کړه ترڅو یې منافقان د مؤمنانو په جامه کښې تېر نه باسي، نو لاندې ارشاداتو ته یې متوجه کړه:

۱_ مؤمنان نارینه او مؤمنانې زنانه په لاندې خاصیتونو کښې یو بل ته ورته دي:

الف: دوی ټول برسېره په دې چې په عقائدو کښې متحد دي یو تربله دوستان او کومکیان هم دي او د منافقانو غوندې یې زړونه یو تر بله متفرق او متشتت نه دي.

ب: دوی ټول د زنانه وو په شمول په نېکو او شرعي کارونو باندې امر کوي او پخپله پرې کلک ولاړ دي.

ج: دوی ټول د منکراتو او غیر شرعي کارونو او قولونو څخه خلک منعه کوي او پخپله ترې خانونه بچ ساتي.

د: منافقانو الله ﷻ هېر کړی دی او مؤمنان په دوامداره توګه لمونځونه دروي او خپل رب ﷻ په یاد ساتي، هغوی د ریاکارۍ او کسالت (سستۍ) په حال کښې لمونځ کوي او دوی په پوره اخلاص سره خپل لمونځونه د ټولو حقوقو سره په پښو دروي.

هـ: مؤمنان زکاتونه ورکوي او د الله ﷻ په لاره کښې یې خپل لاسونه د منافقانو غوندې نه دي موټي کړي.

و: بالآخره، مؤمنان (نارینه او زنانه) د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت کوي او د منافقانو غوندې فاسقان (د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلي) نه دي.

۲_ الله ﷻ به په مؤمنانو باندې ډېر ژر رحم او مهرباني وکړي او د منافقانو په څېر به یې د رحمت

څخه لرې نه کړي. څکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی او هم د حکمت څښتن دی چې نېکو کاران بې مکافاته نه پرېږدي.

۳ـ د الله ﷻ د رحم او مهرباني څه اجمالي بیان دا دی چې د نارینه مؤمنانو او زنانه مؤمناتو دپاره یې لاندې وعدې کړې دي:

اول: دوی ټولو ته الله ﷻ د داسې جنتونو وعده ورکړې ده چې د ونو لاندې به یې د څلورو شیانو (د شاتو، شودو، شرابو، او خوندورو اوبو) ویالې بهېږي.

دوهم: دوی به په دغو جنتونو کښې همېشه وي او هیڅکله به ترې نه اوځي.

دریم: دوی ته په ذکر شوو جنتونو کښې چې د دوامداره اوسېدلو ځای دی پاکیزه او په زړه پورې د اوسېدانې بنګلې او مانۍ دي.

څلورم: په دې ټولو باندې علاوه، د مؤمنانو څخه به د زنانه وو په شمول الله ﷻ راضي وي او هیڅکله به وربانديې نه په غضب کېږي او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ رضامندي په ټولو نعمتونو باندې د پاسه ده او د ټولو نعمتونو څخه لویه ده.

۴ـ دا ده ډېره لویه کامیابي چې الله ﷻ مؤمنانو ته ټاکلې ده او هغه دی ډېر لوی خسران چې منافقان ورسره مخامخ کېدونکي دي. یا په بل عبارت: د ذکرو شوو نعمتونو څخه محروم کېدل هم یوعذاب دی چې منافقانو ته په نورو عذابونو باندې علاوه ټاکلی شوی دی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایې چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د مؤمنانو د صفاتو په بیان کښې د ﴿ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلِيَآءُ بَعۡضٖ ﴾ د ﴿ أَوۡلِيَآءُ ﴾ کلمه نازله کړه حال دا چې د منافقانو په بیان کښې یې صرف د ﴿ بَعۡضُهُم مِّنۢ بَعۡضٖ ﴾ کلمات نازل کړي دي؟

مونږ وایو: څرنګه چې مؤمنان یو په بل باندې په رښتیا سره دردېږي او یقینًا یو د بل کومکیان دوستان دي نو الله ﷻ د همدغه مطلب د څرګندونې دپاره د ﴿ أَوۡلِيَآءُ ﴾ کلمه نازله کړه.

اما منافقان هر یو د خپلو اغراضو په غم کښې دی نو ظاهري بڼه یې د دوستانو بریښي مګر قلبًا یو تربله د اخلاص دوستي نه لري، الله ﷻ د دوی حالت مونږ ته ډېر ښه بیان کړی دی چې فرمایي: ﴿ تَحۡسَبُهُمۡ جَمِيعٗا وَقُلُوبُهُمۡ شَتَّىٰ ﴾ [الحشر:۱۴] یعنې: ته په منافقانو (او کافرانو) باندې ګومان کوې چې دوی متفق دي حال دا چې زړونه یې تار په تار دي (بې اتفاقه دي).

عَدۡن څه معنی؟

۲ـ د ﴿ عَدۡنٍ ﴾ کلمه په معنی د قرار او دوام سره ده د همدې کبله هغه ځای ته معدن ویل کېږي چرته چې جواهراتو (غمیس) قرار نیولی وي[۱].

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۲۷

په دې مقام کښې مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په لاندې دوه ډولونو تفسیره کړې ده:

الف: ﴿ عَدْنٍ ﴾ په خپله لغوي معنی سره دی چې د ﴿ جَنَّٰتِ ﴾ دپاره په معنی کښې صفت دی[1] نو حاصل یې داسې کېږي چې جنتیانو ته پاکیزه او سپېڅلي استوګنځایونه په داسې جنتونو کښې دي په کومو باندې چې خزان نه ورځي او د دوام په توګه یې تازګي برقراره وي.

ب: ﴿ عَدْنٍ ﴾ کلمه په جنتونو کښې د یوه خاص مقام نوم دی چې سلفو صالحینو د دغه مقام په تشخیص کښې زښت ډېر قولونه کړي دي[2].

مګر موږ ته په دې مقام کښې لومړی تفسیر بهتر ښکاري، ځکه چې وړاندې الله ﷻ د منافقانو اخروي عذاب په مقیم سره توصیف کړی چې ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴾ [التوبة:۶۸] نو په کار دي چې د مقابلې د تکمیل دپاره دلته جنتونه په عدن یعنې عدم تغیر او دوامداره تازګۍ باندې موصوف شي، والله ﷻ اعلم.

د الله ﷻ رضامندي ډېر لوی شی دی

۳ـ په ﴿ رِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ رِضْوَٰنٌ ﴾ د کلمې تنوین د تقلیل دپاره دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د الله ﷻ د پلوه لږه رضامندي هم ډېر لوی شی دی[3] چې د جنت په ټولو نعمتونو باندې دپاسه ده، پاتې لا ډېره رضامندي چې هیڅ نعمت یې مخی نه دی.

په نورو نعمتونو باندې د الله ﷻ د رضا مندۍ اوچتوالی نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې ډېر ښه واضحه کړی دی چې موږ یې مضمون وړاندې کوو.

هغه دا چې کله چې جنتیان جنت ته داخل کړی شي نو الله ﷻ به ورسره په لاندې ډول سوال جواب وکړي:

الله ﷻ: ای اهل الجنة! (ای جنتیانو!).

جنتیان: «لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ» یعنې: ای زموږ ربه! اطاعت ته تیار یاستو چې ټولې خوشالۍ ستا په واک او اختیار کښې دي.

الله ﷻ: ایا تاسو (په نعمتونو باندې) راضي یاست؟

جنتیان: موږ به په هغه څه باندې ولې نه راضي کېږو چې په خپل مخلوق کښې دې زموږ څخه په غیر هیچا ته نه دی ورکړي.

الله ﷻ: ایا د دې نعمتونو څخه بل بهتر نعمت در نه کړم؟

جنتیان: ای زموږ ربه! د دې نعمتونو څخه به څه شی بهتر وي (چې ته یې موږ ته راکړې)؟!

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۵۷
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۴۶۰
(۳) روح المعاني ج۱۰ ص۱۳۷

الله ﷻ: «أحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلا أسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أبَدًا»[۱] خپله رضا به درباندې درپرانیزم نو د دې څخه وروسته درباندې د همېشه دپاره نه په قهر کېږم.

يادونه

۴ـ په دې مقام کښې هم ځینو مفسرینو کرامو د جنت مربوط احادیث راغونډ کړي دي[۲] ـ الله ﷻ دې ورته اجر ورکړي ـ که څوک فرصت لري او هلته مراجعه وکړي نو ډېر به ښه وي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلۡكُفَّارَ وَٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱغۡلُظۡ عَلَيۡهِمۡۚ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿٧٣﴾ ﴾

[۷۳] ای پیغمبره! د کفارو سره جهاد وکړه او د منافقانو سره هم (جهاد پرېنږدي) او په دوی باندې ځیګوالی وکړه (د نرمۍ څخه د دوی په باره کښې کار مه اخله).

او د دوی (ټولو) استوګنځای دوزخ دی، او د بېرته ورستنېدلو ډېر بد ځای دی (دا دوزخ).

ارتباط

د ډېر وړاندې ځای څخه د ایتونو بحث په منافقانو کښې را روان دی مګر د منافقانو د ښه پېژاندلو دپاره د مؤمنانو څه حالات هم بیان شوه ترڅو منافقان ښه وپېژاندل شي. خلک وایي چې "تعرف الأشیاء بأضدادها" شیان د خپلو اضدادو په پېژاندلو سره پېژاندل کېږي.

نو ځرنګه چې دغه مطلب پوره شو نو اوس دا دی د ایتونو مخه بېرته د منافقانو بحث ته ورواووښته، نو حاصل یې داسې راځیږي چې:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د دې دپاره چې امت درپسې اقتداء وکړي، د کفارو او هم د منافقانو سره مجاهده وکړه او د هرې ډلې سره موافق چال چلند وکړه او په دوی باندې لږ څه سختي وکړه او د نرمښت څخه ورسره کار مه اخله، هغه وخت تېر شو چې ته یوازې د ځرګندو کفارو په جهاد باندې مکلف وې، نن ورځ د منافقانو سره هم جهاد ضرور دی البته هغه ډول جهاد چې حال یې غوښتنه وکړي. یا په بل عبارت: زیاتي د منافقانو په منافقت باندې پردې مه اچوه او د جنایاتو څخه یې اغماض مه کوه.

۲ـ ای پیغمبره! که څه هم منافقان او نور کفار په دنیاوي چال چلند او یا د جهاد په نوعیت کښې سره فرق لري مګر په اخروي حالت او عذاب کښې ټول دوزخیان دي او د ټولو استوګنځای دوزخ دی چې د بېرته ورتللو ډېر بد او ناکاره ځای دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۹؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۶۹

توضیحات

١_ که څه هم په ایت شریف کښې خطاب نبي کریم ﷺ ته متوجه دی مګر ټول امت په غوږ وهلی شوی دی چې باید دوی ټول هم د کفارو سره جهاد وکړي او هم د منافقانو سره.

سوال جواب

٢_ که څوک وایي چې: د کفارو سره خو نبي کریم ﷺ هم وسلوال جهاد کړی دی او امت هم په وسلوال جهاد باندې مکلف دی، اما پوښتنه دا ده چې د منافقانو سره نبي کریم ﷺ په څه ډول جهاد کړی وه چې اسلامي امت هم په همغه ډول جهاد باندې خپل مکلفیت وپېژني؟

مونږ وایو چې: د جهاد لغوي معنی خو دا ده چې څوک خپله وسه د دښمن په مخنیوي کښې تمامه کړي[1] برابره خبره ده چې په توره سره وي او که په ژبه او یا په بل شي. په همدې عمومیت باندې ذکره شوې کلمه استعماله شوې هم ده، لاندې نصوص ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اِنَّ الْمُؤْمِنَ یُجَاهِدُ بِسَیْفِهِ وَلِسَانِهِ»[2] یعنې: یقیناً مؤمن سړی په خپلې تورې سره جهاد کوي او په خپله ژبه هم (جهاد کوي).

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اَلْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ»[3] یعنې: تکړه مجاهد هغه دی څوک چې د خپل ځان سره جهاد وکړي او د غیر شرعي خواهشاتو (غوښتنو) مخه یې ونیسي.

لنډه دا چې نبي کریم ﷺ د خپل وخت د منافقانو سره وسلوال جهاد نه وو کړی بلکې د دوی سره د جهاد ډولونه هغه دي کوم چې الله ﷻ د دنیاوي عذاب په نامه باندې یاد کړي دي او مونږ یې څو مثالونه د [التوبة:۶۶] ایت لاندې ښودلي دي چې ټول د منافقانو په رسوا او شرمنده کولو کښې را خلاصه کېږي. یا په بل عبارت: نبي کریم ﷺ د خپل وخت د منافقانو سره په ژبې او په هغو کارونو سره جهاد کړی وه چې د هغوی شرمندګي به پکښې نغښتې وه.

د همدې کبله عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ذکر شوي ایت شریف تفسیر داسې کړی دی چې: «جَاهِدِ الْکُفَّارَ بِالسَّیْفِ وَالْمُنَافِقِیْنَ بِاللِّسَانِ»[4] یعنې: ای پیغمبره! د کفارو سره په توره جهاد وکړه او منافقانو سره په ژبه جهاد اجراء کړه.

نو محمدي امت هم مکلفیت لري چې د هغو ټولو خلکو سره چې د منافقت علامات پکښې ښکاره وي په ژبه باندې جهاد وکړي چې د منکراتو څخه یې منعه کړي او په نېکو کارونو باندې ورته امر وکړي او هم یې اعتراضاتو ته جواب ورکړي او شبهات یې پورته کړي او داسې نور.

البته دا تر هغه وخته پورې چې هغوی بالکل ښکاره کفر نه وي اختیار کړی او د مسلماني دعوه

(١) مفردات الراغب ص٩٩
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٥ ص ٣٥٠
(٣) جامع الترمذي ج١ ص٢٩١
(٤) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص١٤٣

کوونکي وي، او که بواح (څرګند) کفر ته يې لاس واچاوه نو بيا خو د دوی او د نورو کافرانو څه فرق نشته.

په ذکر شوي مضمون باندې د ﴿وَٱغۡلُظۡ﴾ جمله هم دلالت کوي چې د ﴿جَـٰهِدِ﴾ په تعقيب نازله شوې ده، ته به وايې چې دا د هغې تفسير دی. يعني: ای پيغمبره! د منافقانو سره د نن څخه وروسته د پخوا غوندې نرمه وضعه مه کوه او په دوی باندې د زيګوالي څخه کار واخله.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د منافقانو سره په جهاد باندې ډېر وروسته امر وکړی شو حال دا چې د مجاهرو (څرګندو) کفارو څخه خو د دوی خطر زيات دی؟

مونږ وايو چې:

الف: د منافقانو سره په جهاد کښې يا د دوی په رسوا کولو کښې دا خطره وه چې دوی پخپله توري ته لاس کړي او د څرګندو کفارو په ګډه د داخل څخه جنګ پيل کړي، حال دا چې که داسې شوي وی نو مؤمنان به په داخلي جنګونو مصروف شوي وی چې نه به يې د مدينې منورې څخه دباندې د نورو کفارو سره د جنګ فرصت موندلی وی او نه به عربي جزيره د مشرکانو څخه پاکه شوې وی.

په دې باندې علاوه، که په داخل کښې د منافقانو سره د همدوی د پلوه جنګ پيل شوی وی نو ضرور به ځينې منافقان وژل کېده، حال دا چې دا وژنه به اسلام ته د کم رغبتۍ سبب جوړه شوې وی او ګومان به شوی وی چې په اسلام کښې د خلکو وينه خوندي نه ده او هغه خلک هم وژل کېږي چې اسلام يې قبول کړی دی. په همدې مطلب باندې لاندې حديث شريف ډېر ښه دلالت کوي:

يوه ورځې په يوه غزا کښې د منافقانو مشر (عبد الله بن أبی ابن سلول) د کفر خبره وکړه چې که مدينې منورې ته ورسيږو نو معزز خلک به ذليل خلک د وطنه وشړي، يعني: مونږ به نبي کريم ﷺ او د ده ﷺ ملګري د مدينې منورې څخه وباسو.

نو کله چې ذکره شوې کفري خبره نبي کريم ﷺ ته ورسېده نو عمر الفاروق ﵁ ودرېد او ويې ويلې چې: ای د الله رسوله! ماپرېږده چې د دغه منافق سر په توره باندې پرې کړم.

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ: «دَعْهُ لا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»[۱] يعني: نوموړی پرېږده (مه يې وژنه) ترڅو په خلکو کښې اوازه خوره نه شي چې محمد ﷺ خپل ملګري وژني. دښمنان به تري د مسلمانېدلو څخه د مخنيوي کار واخلي او وايي به چې: ای خلکو! په اسلام کښې مه داخلېږئ که نه نو بله ورځ به درباندې د منافق نوم کېښنودل شي او وبه وژلی شئ.

اما کله چې عربي جزيره د مؤمنانو په قبضه کښې ورغله او د کفارو زور مات شو نو ذکره شوې خطره ورکه شوه چې منافقان به بغاوت وکړي او د داخل څخه به جنګ پيل کړي او بالآخره مؤمنان به د يوې لومې په عوض په دوه وو لومو کښې ونښلي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۲۸

ب: ترڅو پورې چې په جزيرة العرب (عربي نړۍ) کښې اسلامي انقلاب نه وه کامياب شوی نو منافقت يا پټه دښمني يوازې څو کسانو ته پاتې وه چې ښه پوره قوي جبهه يې نه درلوده او په دښمنۍ کښې يو وستوي وه.

اما کله چې اسلامي انقلاب کامياب شو نو ډېرو مجاهرو (ښکاره) کفارو هم خپله تګلاره بدله کړه او منافقت ته يې لاس واچاوه او بالآخره اسلامي حکومت ته يې خپل ځانونه د لستوڼي ماران جوړ کړه.

نو که بالفرض په دغه وخت کښې هم د منافقانو په هکله د جهاد يا رسوا کولو توصيه نه وی شوې نو د دې خطر وه چې دوی ساده لوحي مسلمانان د ځانونو سره مله کړي وی او د اسلامي حکومت سرچپه کولو دپاره يې قوي جبهه تشکيله کړې وی.

خو د دوی سره د جهاد يا رسوا کولو په اعلان باندې د يو پلوه د قوي جبهې د جوړولو خطره د منځه لاړه او د بله پلوه د ساده لوحو مسلمانانو د تېر ويستلو چانس د لاسه ووت.

د ايت شريف ارشاد

۴ـ ذکر شوی ايت شريف ټولو مؤمنانو ته د قيامت د ورځې پورې ارشاد کوي چې کله وسلوال جهاد د مجاهرو (ښکاره) کفارو سره کامياب شي نو په کار دي چې تاسو د منافقانو په جهاد باندې په ښه پوره جديت سره پيل وکړئ، ترڅو ستاسو په داخل کښې د اسلامي حکومت د رنګولو هڅه ونه کړي او ساده لوحي مسلمانان او يا فاسق مسلمانان د ځانونو سره ملګري نه کړي.

د منافقانو سره جهاد دا دی چې هغوی رسوا کړئ، چې عام او خاص يې وپېژني؛ ترڅو د هغوی په ظاهري ښه باندې څوک ونه غوليږي او په لستوڼي کښې درته د مارانو جاله جوړه نه کړي.

مونږ چې د ذکر شوي ايت شريف مضمون ته وګورو او د افغانستان په موجوده حالاتو باندې يې تطبيق کړو نو داسې راته برېښي چې دغه ايت شريف د افغانستان د اسلامي انقلاب د کاميابۍ په اولنيو وختونو[1] کښې نازل شوی دی، ځکه چې مونږ د انقلاب دکاميابۍ څخه وروسته وليده چې کمونستانو خپل ځانونه مسلمانان معرفي کړه او د منافقت په لباس کښې يې د اسلام د تخريب دپاره کارونه پيل کړه او بالآخره د پټو غونډو په جوړولو باندې يې لاس پورې کړ.

که څه هم د دوی سره په ځينو ځايونو کښې مقاومت وکړی شو لکه چې د ننګرهار په ولايت کښې کمونستانو د مظلومانو په نامه يو تنظيم ترتيب کړ چې په نتيجه کښې ورباندې د ننګرهار مخلصو مجاهدينو عمليات وکړه او د هغوی تنظيم يې تار په تار کړ.

خو افسوس چې مجاهدين په خپلو منځو کښې اتفاق او اتحاد نه لري او کمونستان د دوی د اختلاف څخه ګټه پورته کوي، نو اوس هم په افغانستان کښې کمونستي تنظيمونه په سري توګه او يا حتی په علني توګه جريان لري. فإنا لله وإنا إليه راجعون.

---

(۱) ۱۳۷۱/۲/۵ هـ ش نېټه

﴿ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ مَا قَالُواْ وَلَقَدْ قَالُواْ كَلِمَةَ ٱلْكُفْرِ وَكَفَرُواْ بَعْدَ إِسْلَٰمِهِمْ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ ۚ وَمَا نَقَمُوٓاْ إِلَّآ أَنْ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ ۚ فَإِن يَتُوبُواْ يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ۖ وَإِن يَتَوَلَّوْاْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾ ﴾

[۷۴] (ای پیغمبره!) دوی (منافقان تاسو ته) په الله ﷻ سره سوګند کوي چې دوی (هغه خبره) نه ده ویلې (نه ده کړې کومه چې تاته رسېدلې ده). حال دا چې یقینًا دوی د کفر خبره کړې ده او د مسلمانېدلو څخه وروسته (پرې ببرته) کافران شوي دي. او (په دې باندې علاوه) دوی هغه شي ته هم (ستاسو په ضرر) قصد کړی وه چې دوی موندہ نه کړ (ورباندې کامیاب نه شوه).

او د دوی بد نه ایسې (بل شي نه دی په غُصه کړي) مګر (دې خبرې) چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ په خپل فضل (حلال مال) سره دوی غنیان کړه (او په ګېډه یې ماړه کړه).

نو که دوی توبه وباسي نو دا به ورته بهتره وي (اوس هم سر وخت دی)، او که دوی (د توبې څخه ببرته تاو شي نو الله ﷻ به دوی په دنیا او آخرت کښې په دردناک عذاب باندې معذب کړي. او (بیا) به دوی ته په ځمکه کښې نه دوست وي او نه کومکي (چې د عذاب څخه نجات ورکړي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د منافقانو یوې کفري خبرې ته اشاره شوې ده چې په خاصو مجالسو کښې یې ورباندې تلفظ کړی وه خو بیا پرې انکاري شوه او خپل انکار یې په سوګندونو باندې تائیداوه، او هم پکښې د یوه ناکاره ارادې (سوء قصد) ذکر دی چې منافقان پرې کامیاب نه شوه. چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د منافقانو په باره کښې په خپل امت باندې لاندې هدایات هم ولوله چې د قیامت د ورځې پورې ترې عبرت واخلي:

۱ـ ستاسو په هکله منافقان په خپلو خاصو مجالسو کښې د کفر خبرې کوي خو چې تاسو یې کله د استنطاق لاندې ونیسئ چې دا ولې؟ نو دستي په الله ﷻ سره سوګندونه وکړي چې مونږ دغه کفري وینا نه ده کړې حال دا چې دوی دروغ وایي، کفري وینا یې کړې ده او خپل خانونه یې ورباندې کفر ته ویستلي دي.

د منافقانو دا یوه کفري خبره نه ده چې اوس پرې انکاري دي بلکې دوی روزمره تازه په تازه خپل خانونه کفر ته وباسي، نو کفر ته وتل یې یو جنایت دی او په دروغو باندې سوګندونه یې بل جنایت دی.

۲ـ منافقان ستاسو په باره کښې په هیڅ جنایت باندې صرفه نه کوي او غواړي چې تاسو ته لوی

ضرر دوررسوي خو الله ﷻ تاسو د دوی د لوی ضرر څخه ساتي، نو دوی تاسو ته فقط د خولې جزئي ضرر رسولی شي او بس.

د همدې کبله الله ﷻ د دوی هغه سوء قصد (بد نیت) ناکام کړ په کوم کښې یې چې ستاسو دپاره د لوی ضرر رسولو پلان سنجولی وه، چې یا پیغمبره ﷺ شهید کړي او یا په همدې سویه بل ناکاره کار وکړي.

۳ـ منافقانو ته په کار وه چې ستاسو په ښېګڼه او خیر رسولو کښې یې زیار ویستلی وي او دا ځکه چې دوی خو همدا ستاسو په سبب د مال او ثروت خاوندان شوه او د فقر څخه یې نجات وموند، نو باید چې ستاسو شکریه یې کړې وی او که نه نو اقلا باید ستاسو د ضرر رسولو هڅه خو یې بالکل نه وی کړې.

لنډه دا چې منافقان تاسو ته په بل شي باندې په غُصه نه دي فقط په همدې خبرې باندې درته غُصې نیولي دي چې الله ﷻ او د ده پیغمبر ﷺ په خپل فضل سره دوی غنیان او بډایان کړه او د فقر څخه یې خلاص کړه. یا په بل عبارت: په تاسو کښې (د منافقانو په خیال) بل عیب نشته فقط همدا مو عیب دی چې دوی مو په ګېډه ماړه کړه او د فقر څخه مو خلاص کړه.

۴ـ اوس هم د توبې دروازه ښېرته ده، که منافقان د کفري ویناګانو او کفري کارونو څخه توبه تائب شي نو دا به د دوی په ګټه تمامه شي او په دنیا او آخرت کښې به د عذابونو څخه نجات مونده کړي. که نه نو په دنیا او آخرت کښې به د دردناک عذاب سره مخامخ شي او بیا به په ځمکه کښې داسې څوک مونده نه کړي چې د الهي عذاب څخه یې یا په دوستۍ او یا په زور او قوت سره خلاص کړي. حال دا چې نن ورځ د دوی د نجات چاره ډېره اسانه ده، هغه دا چې توبه وباسي او بیا ورباندې کلک ودرېږي.

توضیحات

۱ـ علماوو کرامو د منافقانو د کفري خبرې په تعین کښې لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: ځینې منافقان د نبي کریم ﷺ سره د تبوک غزا ته هم وتلی وه، نو کله به چې دوی د مجاهدینو څخه جدا شوه نو په خپلو خاصو مجالسو کښې به یې نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ په بدو نومونو سره یادول، پوچې خبرې به یې ورپسې کولې او بالآخره په اسلام باندې به یې د باطل دین نوم اینښوده.

بله ورځ نبي کریم ﷺ د هغوی د خاصو مجالسو څخه خبر شو نو دوی یې مخاطب کړه چې: «یَا أَهْلَ النِّفَاقِ مَا هَذَا الَّذِيْ بَلَغَنِيْ عَنْكُمْ»[1] ای منافقانو! دا څه خبرې دي چې ستاسو څخه ماته رارسېدلي دي؟ نو هغو دستي ټپ منکر شوه چې مونږ دا ویناوې نه دي کړي.

ب: یوه ورځې د الجلاس بن سوید په نوم یوه منافق د نبي کریم ﷺ په غیاب کښې وویلې چې که دا (محمد ﷺ) رښتیا وایي نو مونږ به د خرو څخه بدتر یاستو، یعنې دی دروغژن دی.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص ۱۷۰

د ده سره په عين وخت کښې عمير بن سعد ﷺ هم موجود وه چې د نوموړي منافق پرکتی (د مېرمنې زوی) وه. د منافق دا خیال وه چې عمير ﷺ به د خپلولۍ د کبله زما خبره نبي کريم ﷺ ته ونه رسوي، خو عمير ﷺ خپلولۍ ته شا کړه او د منافق په کفري خبره باندې یې نبي کريم ﷺ ته اطلاع ورکړه.

کله چې الجلاس خبر شو چې نبي کريم ﷺ ته یې خبره رسېدلې ده نو د نبي کريم ﷺ حضور ته ورغی او په سوګندونو سره یې رسېدلې شوې خبره دروغ وبلله او ویې ویل چې عمير په ما باندې دروغ تړلي دي. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او د عمير ﷺ د خبرې تصدیق یې وکړ[1].

وايي چې نوموړی الجلاس په اخلاص سره توبه تائب شو او د منافقت څخه یې لاس واخست[2].

ج: ځینې علماء کرام وايي چې کفري خبره د هغې خبرې څخه عبارت ده کومه چې په یوه غزا کښې عبدالله بن أبي بن سلول (رئيس المنافقين) کړې وه چې که مونږ مدينې منورې ته بېرته ستانه شوو نو عزتمند خلک به بې عزته خلک وباسي، یعنې مونږ به مسلمانان د مدينې منورې څخه وباسو. خو کله چې نبي کريم ﷺ ترې پوښتنه وکړه چې دا ولې؟ نو سوګند یې وکړ چې دا خبره مانه ده کړې چا راباندې دروغ جوړ کړي دي[3].

نوموړې خکه په غُصه شوی وه چې یوه مهاجر د یوه انصاري سره جګړه پېښه شوه او نوموړي د انصاري پلوي وکړه او جنګ یې تازه کړه، حتی نژدې وه چې د همدغه منافق په ذريعه انصار او مهاجر سره دوه پرقه شي او لوی جنګ جوړ شي؛ خو نبي کريم ﷺ دواړه جانبه قرار کړه او توصیه یې ورته وکړه چې: «دَعُوهَا فَإِنَّهَا خَبِيثَةٌ»[4] یعنې: جاهليت پرېږدئ څکه چې دا ناپاکه (بوین) خاصیت دی.

د: عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې یوه ورځې نبي کريم ﷺ یو شین سترګی سړی مخاطب کړ چې: «عَلَامَ تَشْتُمُنِي أَنْتَ وَأَصْحَابُكَ»[5] یعنې: ماته په څه دلیل ته او ستا ملګري کنځلې کوئ؟ نو شين سترګی سړی لاړ او خپل ملګري یې راوستل او په سوګندونو سره یې وویل چې مونږ تاته سپکې خبرې او کنځلې نه دي کړي. نو الله ﷻ د دوی د سوګندونو تکذيب نازل کړ.

تبصره

۲ــ مونږ ته دا بهتره ښکاري چې د منافقانو د ذکر شوو خبرو څخه په یوه خبره باندې هم د ایت شریف مفهوم محصور ونه ګرځوو او په عموم سره یې پرېږدو ترڅو ذکرو شوو ټولو کفري خبرو ته شامل شي او حتی هغوی نورو کفري خبرو ته هم شامل شي چې مفسرينو کرامو نه دي ذکر کړې، او دا څکه چې د منافقانو کفري خبرو څه محدودیت او محصوره اندازه نه درلوده.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۱
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۱۱
(۳) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۶۰، المحرر الوجيز ج۸ ص۲۲۴
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۹
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۴۹

منافقان په کوم قصد کښې ناکام شوه؟

۳ـ مفسرینو کرامو د دې جملې ﴿ وَهَمُّواْ بِمَا لَمْ يَنَالُواْ ﴾ په تفسیر کښې هم ډېر واقعات لیکلي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: کله چې الجلاس بن سوید منافق هغه کفري خبره وکړه کومه چې په اوله توضیح کښې ذکره ده او پوه شو چې عمیر بن سعد ﷺ دغه خبره نبي کریم ﷺ ته رسولې ده نو قصد یې وکړ چې هغه شهید کړي خو کامیاب نه شوه او شهید یې نه شو کړی[۱].

ب: همدارنګه د منافقانو مشر (عبدالله بن أبی) چې کوم پلان طرحه کړی وه چې مدینې منورې ته په رسېدلو سره سم به صحابه کرام ﷺ د مدینې منورې څخه وباسي. هغه خنثی شو او د ناکامۍ سره مخامخ شو[۲].

ج: منافقانو قصد کړی وه چې خپل مشر (عبد الله بن أبی) ته د مشر په حیث تاج ور په سر کړي او د نبي کریم ﷺ په مقابل کښې یو قوي تنظیم جوړ کړي، خو دا ارمان یې د خپلو ځانونو سره خاورو ته یوو وړ او ناکام شوه[۳].

د: د یوه اوږده حدیث شریف مضمون دی[۴] چې د تبوک د غزا څخه د بېرته راستنېدلو په لاره کښې څو متعددو کسانو (منافقانو) اوربوزونه تړلي وه (مخونه یې پټ کړي وه) او غوښتل یې چې نبي کریم ﷺ شهید کړي، خو ـ لله الحمد ـ دسیسه یې شنډه شوه او د ناکامۍ سره مخامخ شوه.

زمونږ په فکر دلته هم حصر مطلب نه دی څه لرې نه ده چې منافقانو به په بد نیت ډېر پلانونه طرحه کړي وي چې په ځینو باندې به مسلمانان خبر شوي وي او ځینې به پټ پاتې وي او بالآخره ځینې به تفاسیرو لیکلي وي او ځینې به نه وي لیکلي شوي خو الله ﷻ ټول ناکام کړي دي او د ټولو ناکامۍ ته یې په ذکر شوي ایت کښې اشاره کړې ده.

الله ﷻ منافقان په ګېډه ماړه کړه

۳ـ علماء کرامو د دې جملې ﴿ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ مِن فَضْلِهِۦ ﴾ دپاره لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: ځینې علماء کرام وایي[۵] چې ذکره شوې جمله دې ته اشاره ده چې د منافقانو د مشر (عبدالله بن أبی) او یا د الجلاس یو غلام چا وژلي وه او دوی د کمزورۍ د کبله نه شو کولی چې د قاتل څخه یې دیت واخلي. خو نبي کریم ﷺ ورته د مقتول غلام دیت واخست چې دولس زره درهمه وه، او د غلام مولی یې په ګېډه باندې موړ کړ.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۲
(۲) تفسیر الطبري ج۱۰ ص۱۸۷
(۳) زاد المسیر ج۳ ص۳۱۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۰۷
(۵) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۳۵

مونږ ته داسې برېښي چې دغه قيصه به د مثال په توګه ذکره شوې وي او حصر به مطلب نه وي ځکه چې په ﴿ أَغْنَىٰهُمُ ٱللَّهُ ﴾ کښې خو د "هُمْ" ضمير د جمعې دی چې ټولو منافقانو ته راجع دی، نه يوه کس ته.

ب: د مدينې منورې عام خلک ـ چې منافقان هم پکښې شامل وه ـ د نبي کريم ﷺ د ورتګ څخه وړاندې په ډېره تنګسه کښې واقع وه او ګذاره يې ډېره لنډه او تنګه وه، دوی د کمزورۍ د کبله نه شو کولی چې د غزا په آسونو باندې سواره شي اوغنيمتونه راغونډ کړي. اما هلته د نبي کريم ﷺ په هجرت سره په دوی کښې د غزا توان پيدا شو او د استقلال خاوندان شوه چې اسلامي بېرغ په ټوله عربي جزيره کښې ورپېده او د غنيمتونو بهير ورباندې ورمات شو.

ذکر شوي مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره وکړه ـ البته کله يې چې انصار مخاطب کړه ـ چې: «يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضُلَّالًا فَهَدَاكُمُ اللهُ بِي وَكُنْتُمْ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلَّفَكُمُ اللهُ بِي وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمُ اللهُ بِي»[1] يعني: ای د انصارو ټوليه! ايا تاسو ما ګمراهان نه وئ موندلي چې الله ﷻ درته په ما باندې هدايت وکړ، او تاسو ټوټه-ټوټه (بې اتفاقه) وئ نو الله ﷻ زما په سبب ستاسو په منځکښې الفت (محبت) واچاوه، او (بالآخره) تاسو فقيران وئ نو الله ﷻ زما په سبب تاسو غنيان وګرځولئ؟

زمونږ په فکر دا هم څه لرې نه ده چې ذکره شوې جمله د منافقانو د هغې خبرې رد ته اشاره وي کومه چې الله ﷻ مونږ ته د دوی د خولو څخه حکايت کړې ده چې: ﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا۟ عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّوا۟ ﴾ [المنافقون:۷] يعني: منافقان هغه خلک دي کوم چې يو تربله وايي چې په هغه چا باندې خپل مال مه مصرف کوئ چې د الله ﷻ د پيغمبر ﷺ په شاوخوا راټول دي ترڅو دوی ترې خواره واره او تار په تار شي.

د رد حاصل يې داسې راوځي چې: مؤمنان ستاسو مال ته احتياج نه دي، تاسو خو په خپله ګېډه وړې وئ خو د نبي کريم ﷺ په برکت سره په ګېډه ماړه او په جامه باندې پټ شوئ، مګر تاسو ناشکره خلک ياست.

﴿ وَمِنْهُم مَّنْ عَـٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن فَضْلِهِۦ بَخِلُوا۟ بِهِۦ وَتَوَلَّوا۟ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ بِمَآ أَخْلَفُوا۟ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّـٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾ ﴾

[۷۵] او د منافقانو څخه ځينې هغه کسان دي چې د الله ﷻ سره يې (په کلکه) عهد کړی وه

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۲۰

(داسې چې) که الله ﷻ موږ ته د خپل فضل څخه (څه مال) راکړي (چې موږ ورباندې غنیان وګرځو) نو هرومرو خامخا به موږ صدقات (زکاتونه) ورکړو او هرومرو خامخا به موږ د صالحانو څخه جوړ شو (خیراتونه به هم وکړو).

[۷۶] نو کله چې الله ﷻ دوی ته د خپل فضل څخه (هغه څه) ورکړه (چې دوی یې غوښتنه کوله) نو دوی پرې بخل وکړ (زکاتونه یې ورنه کړه) او (د خپل عهد څخه) بېرته تاو شوه، حال دا چې دوی (د همېشه دپاره د حق څخه) مخ اړوونکي خلک دي.

[۷۷] نو الله ﷻ (د دوی د کړنلارې نتیجه) د دوی په زړونو کښې منافقت وګرځاوه (چې) د داسې ورځې پورې (به ادامه ولري) چې دوی د الله ﷻ سره ملاقي شي (مړه شي).

(دا) ځکه چې دوی د الله ﷻ سره په هغه شي کښې بد عهدي وکړه چې دوی ورسره وعده کړې وه (او خپل عهد یې د پښو لاندې کړ) او (دا) ځکه چې دوی وه چې دروغ به یې ویلې (په دروغو یې وعده کړې وه).

[۷۸] ایا دوی نه پوهېده چې یقینًا الله ﷻ د دوی په پټو حالاتو پوهېږي او د دوی په رازونو باندې هم (پوهېږي) او یقینًا الله ﷻ په ټولو غیوبو باندې ښه پوهېدونکی دی.

ارتباط او شان نزول

په وړاندې ایت کښې د منافقانو په حالاتو کښې د دې خبرې ذکر هم شوی وه چې الله ﷻ دوی غنیان کړه او د دوی فقیري، ته یې خاتمه ورکړه مګر دوی په شکرانه کښې د الله ﷻ اطاعت ونه کړ بلکې بالعکس یې د مؤمنانو پسې د سپکو سپړودو دپاره پایځې راپورته کړې.

په دې ایتونو کښې یو مثال ښودلی شوی دی چې په ذکر شوی مضمون باندې پوره رڼا اچوي.

اما د شان نزول په باره کښې یې څو متعدد واقعات روایت شوي دي[۱] چې یو تربله سره هیڅ منافات نه لري نو که د ایت شریف دپاره ټول شان نزولونه وګڼلی شي هم څه باک یې نشته. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

۱_ د منافقانو څخه څو غټو-غټو منافقانو هغه خبره کړې وه کومې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې که موږ الله غنیان کړو نو خیراتونه به کوو او هیڅ مالي حقوق به په خپلو غاړو باندې پرې نږدو[۲].

۲_ د انصارو څخه یو سړی یوې دلې ته ورغی او د هغوی په وړاندې یې اقرار وکړ چې که ماته الله ﷻ مال راکړ نو زه به یې ټول حقوق په خای کړم او هیڅ نقصان به پکښې واقع نه کړم. مګر په نتیجه کښې په هغه مصیبت باندې اخته شو کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده[۳].

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۳۲۱

(۲) تفسیر القرطبي ج۸ ص ۲۱۰

(۳) تفسیر الطبري ج ۱۰ ص۱۹

۳_ اکثرو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې د ثعلبه بن حاطب الانصاري اوږده قیصه د شان نزول په حیث ښودلې ده[۱] حتی چې ځینو لا ورته د صحت لقب ورکړی دی[۲]، د ذکرې شوې قیصې لاندې څو مهم ټکي ولولئ:

الف: د انصارو څخه یو سړی (چې ثعلبه بن حاطب نومېده) ډېر متقي او پرهېزګار سړی وه، حتی چې د "حمامة المسجد" (د جومات کوتره) لقب یې ګټلی وه.

ب: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ په حضور مشرف شو او ویې ویل چې: ای د الله رسوله! زما دپاره الله ﷻ ته سوال وکړه چې ماته ښه ډېر مال راکړي. که څه هم نبي کریم ﷺ ورته ډېر نصائح وکړه چې ډېر مال مه غواړه، قناعت بهتر شی دی هسې نه چې حقوق یې پوره نه شې کړی او د ناشکرۍ د کبله د لوی مصیبت سره مخامخ شي.

ج: نوموړی په خپله خبره باندې ډېر کلک وه او نصائحو ورباندې څه اثر ونه غورزاوه، نو نبي کریم ﷺ د الله ﷻ په دربار کښې د سوال لاسونه پورته کړه او سوال یې وکړ چې: ای ربه! نوموړي ته ښه ډېر مال ورکړه.

د: الله ﷻ د خپل پیغمبر سوال قبول کړ او نوموړي ته یې ښه ډېر مال ورکړه آن تر دې چې د جومات کوتره د خپل مال د حفاظت دپاره دباندې والوته، چې په اولو وختونو کښې به صرف پنځه وخته لمونځونوته حاضرېده او د اشراق نوافل ترې پاتې شوه.

ه: د وخت په تېرېدلو سره به صرف د جمعې لمانځه ته حاضرېده او نور وخت به یې په بیدیا کښې د خپلو مالونو په ساتنه کښې مصرفاوه.

و: بالآخره د جمعې لمونځونه هم ترې پاتې شوه او د جومات کوترې بالکل خپله علاقه د جومات سره پرې کړه او د جومات جاله یې ورانه شوه.

ز: کله چې نبي کریم ﷺ د زکات د راغونډولو په غرض یو ټولګی ورواستاوه او د نوموړي د مالونو ورغالي ته ورغله او غوښتنه یې ترې وکړه چې د خپل مال حقوق ورکړه او خپل عهد باندې وفا وکړه.

ح: ذکر شوي تازه غني شوي ثعلبه د زکات د ورکړې څخه انکار وکړ او ویې ویل چې دا خو نور څه نه دي فقط د جزیې مثال لري چې د ذمیانو څخه اخستله کېږي، زه خو څه ذمي نه یم.

ط: نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونو نازل کړه او د نوموړي وعده خلافي یې په ډاګه کړه.

ی: د همدغو ایتونو څخه د نوموړي ځینو خپلوانو هغه (ثعلبه) خبر کړ چې ستا په باره کښې خو د قرآن کریم څو ایتونه نازل شوه.

یا: نوموړی نبي کریم ﷺ ته په ژړا باندې ورغی او داسې یې وویلې: ای د الله رسوله! زما څخه جنایت شوی دی ماته عفوه وکړه او دغه دی زما د مالونو زکات هم قبول کړه.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۳۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۷۳؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۷۲
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۴۴

یب: نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې الله ﷻ زه د ستا د مالونو په باره کښې منعه کړې یم چې زکات دې قبول کړم، ته پوهېږې او مال دې.

یج: نوموړي د خپل مال زکات د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته ابو بکر الصدیق ته ﷺ او بیا عمر الفاروق ﷺ ته او بالآخره بیا عثمان ذي النورین ﷺ ته وراندې کړ، مګر یوه هم قبول نه کړ او جواب یې ورکړ چې مونږ به هغه زکات څنګه قبول کړو کوم چې نبي کریم ﷺ نه دی قبول کړی.

ید: نوموړی د عثمان ذي النورین ﷺ په خلافت کښې مړ شو او خبره یې ختمه شوه.

سوال جواب

که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ د نوموړي د زکات د قبول څخه منعه کړ؟ ایا دا ډول کار اوس اسلامي حاکم ته جواز لري چې د چا د زکات د قبلولو څخه ډډه وکړي؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی عدم قبول په وحي باندې ولاړ وه او څرنګه چې اوس وحي قطعه ده نو په کار دي چې اسلامي حاکم د چا د زکات د قبول څخه ډډه ونه کړي.

پاتې شوه دا خبره چې د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ خپل پیغمبر ته ذکر شوی فرمان رانازل کړ؟، نو شاید چې هلته به یې لاندې اسباب درلوده، والله ﷻ اعلم:

اول: الله ﷻ ته د هغه زړه معلوم وه چې د زکات وراندې کول یې د ریاکارۍ په منظور وه او کومه شبهه چې د هغه په زړه کښې ناسته وه هغه یې د مرګ د ورځې پورې د زړه څخه ونه وتله، هغه دا چې زکات خو جزیې ته ورته دی. حال دا چې نن ورځ د زړونو حال زمونږ څخه پټ دی وحي قطعه ده.

دوهم: په هغه وخت کښې د زکات عدم قبول یو ډول توهین (سپکاوی) وه چې د خجالت سبب ګڼل کېده. یا په بل عبارت: دا یو ډول عذاب وه چې الله ﷻ نوموړي ثعلبه ته ورکړ. اما نن ورځ خو د زکات عدم قبول نه چاته سپکاوی ښکاري او نه د تعذیب بڼه لري.

دریم: ترڅو د منافقانو هغه خبره رد کړی شي کومه به چې دوی په خپلو خاصو مجالسو کښې کوله چې مسلمانان مونږ ته احتیاج دي که مونږ وریاندې څه مال مصرف نه کړو نو د نبي کریم ﷺ د شاوخوا څخه به تار په تار شي. چې پوره بیان یې د [المنافقون:۷] ایت لاندې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وایي چې: ثعلبه بن حاطب الانصاري خو د بدر د غازیانو څخه وه حال دا چې د دوی په باره کښې نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې فرمایي چې الله ﷻ د بدر غازیان مخاطب کړه چې: «اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمُ الْجَنَّةُ أَوْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ»[1] یعنې: څه مو چې خوښه وي عمل وکړئ نو یقیناً تاسو ته جنت واجب دی. او یا (د راوي شک دی) نو یقیناً تاسو ته مې مغفرت کړی دی.

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۵۶۷

نو پوښتنه دا ده چې ایا نوموړی ثعلبه د منافقت په حال باندې مړ شو چې د دوزخ په تیټه طبقه کښې به یې ځای وي؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د همدغه سوال د کبله ذکره شوې قیصه غلطه ګڼلې ده[۱]، مګر زمونږ د تحقیق په بنیاد ذکره شوې قیصه غلطه نه ده خو ثعلبه هغه ثعلبه نه دی کوم چې د بدر د غازیانو څخه وه[۲]، ځکه چې د بدر غازي خو د احد په غزا کښې شهید شوی دی او د قیصې خاوند آن د عثمان ذي النورین ﷺ د خلافته پورې ژوندی وه[۳].

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! د منافقانو د جملې څخه د یوې بلې ډلې حالات امت ته ولوله چې:

۱ـ د منافقانو څخه ځینې داسې خلک هم شته چې د الله ﷻ سره په خپله خوله داسې عهد کوي چې که الله ﷻ مونږ ته د خپل فضل څخه مال راکړي او مونږ د فقر څخه د مړښت رتبې ته پورته کړي نو هرومرو به مونږ هم زکاتونه ورکړو او بخل به ونه کړو او هم به هرومرو د نیکانو څخه جوړ شو چې په هیڅ خیرات او مالي انفاق باندې به صرفه ونه کړو.

۲ـ نو کله چې همغه شی الله ﷻ د خپل فضل څخه ورکړ کوم چې دوی په زاریو باندې غوښت، نو دستي یې پرې بخل اختیار کړ او د فرضي زکات څخه یې انکار ته لاس واچاوه او بالآخره د جمله خیراتونو څخه په شا لاړه او د خپل عهد د پوره کولو څخه یې مخونه واړول.

۳ـ نو په نتیجه کښې الله ﷻ د دوی په زړونو کښې د نفاق داسې ونه شنه کړه چې د مرګ د ورځې پورې به دوام وکړي او د منافقت په حال کښې به مړه شي، او دا ځکه چې دوی د یو پلوه هغه عهد مات کړ او وفا یې ورباندې ونه کړه کوم چې دوی الله ﷻ ته ورکړی وه، او د بله پلوه د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره د دروغو مرتکب شوی دی چې د عهد د غوټه کولو په وخت کښې یې لا نیت نه وه چې یا زکاتونه ورکړي او یا به د صالحانو د ډلې څخه خپل ځانونه شمېر کړي.

۴ـ ای پیغمبره! دروغ د هرچا سره بد دي چې څوک یې مرتکب شي مګر د الله ﷻ سره په دروغو وعده کول ډېر بد دي نو د همدې کبله ذکر شوو منافقانو ته دا عتاب هم متوجه کېږي چې ایا دوی نه پوهېده چې یقینًا الله ﷻ په پټو حالاتو باندې پوه دی چې د چا په زړه کښې څه شی ګرځي راګرځي او په پټو مجالسو باندې هم پوهېږي چې څو کسان په خاصو مجالسو کښې څه خاصې مشورې وکړي او څه خاصې پرېکړې وکړي.

بلکې الله ﷻ په ټولو غیبو باندې (په هر ډول چې وي) ډېر ښه پوه دی او د ده ﷻ د پوهې څخه هیڅ شی نه شي په ځنګ کېدلی چې د الله ﷻ علم څخه بچ شي.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۸ ص۲۱۰

(۲) الإصابة في تمیز الصحابة ج۱ ص۱۹۸

(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۱۲

توضیحات

۱_ د دې ایت شریف څخه ځینو علماوو کرامو دا حکم هم راویستلی دی چې هرڅوک چې په خپل ځان باندې څه شی نذر کړي _او په هغه کښې ثواب او اجر وي_ چې که دا کار وشو نو زه به څه خیرات وکړم او یا به څه عبادت وکړم نو په هغه باندې لازمه ده چې په خپل نذر باندې وفا وکړي[1].

ځینې لا وایي چې د دغسې نذر دپاره دا ضرور نه ده چې تلفظ ورباندې وکړي بلکې په زړه کښې نیول هم د نذر معنی ورکوي[2].

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ﴾ کښې مستتر ضمیر الله ﷻ ته راجع دی او بارز ضمیر هغو منافقانو ته راجع دی په کومو کښې چې بحث روان دی. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الله ﷻ د ذکرو شوو منافقانو عاقبت (او نتیجه) نفاق جوړ کړ چې د بخل او بد عهدی په نتیجه کښې منافقان وګرځولی شوه حال دا چې دوی خو لا د عهد په وخت کښې منافقان وه.

نو پوښتنه دا ده چې ایا د موجود نفاق موجودول عقل منی؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې جملې معنی دا نه ده چې په دوی کښې نوی منافقت راپیدا شو، بلکې مطلب یې دا دی چې منافقت یې دوامدار وګرځېد او د توبې توفیق یې مونده نه کړ.

په همدغه مطلب باندې لاندې دوه جملې په ډېره ښه توګه دلالت کوي:

الف: ﴿ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ ﴾ یعنې: د ذکرو شوو منافقانو منافقت د مرګ د وخته پورې دوامدار شو.

ب: ﴿ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴾ یعنې: دوی ته ځکه دغه جزا ورکړی شوه چې دوی د معاهدې په وخت کښې هم د دروغو مرتکب شوي وه او په دروغو باندې یې د الله ﷻ سره د صدقاتو معاهده کړې وه. یا په بل عبارت: دوی لا د عهد په وخت کښې منافقان وه.

﴿ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ۙ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ﴾

[۷۹] (منافقان) هغه کسان (دي) چې د مؤمنانو د جملې څخه په خیرات کوونکو باندې په خیراتونو کښې عیب لګوي (چې دوی ریاکاران دي) او (هم د مؤمنانو د جملې څخه) په هغو کسانو (پسې هم د خیراتونو په هکله عیبژنې خبرې کوي) چې هغوی نه مونده کوي مګر طاقت خپل (لږ مال چې په مشقت سره یې حاصل کړی وي).

نو د دوی (دواړو ډلو) څخه سخریه (خندنی) کوي، الله ﷻ په دغو (منافقانو) باندې مسخرې کوي (د مسخرو جزا ورکوي) او دوی ته (د قیامت په ورځ) درد ناک عذاب دی.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۱۴۳

(۲) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۳۹

ارتباط

د وړاندې ایتونو مضمون دا وه چې منافقان پخپله بخیلان دي او په دې ایتونو کښې واضحه شوې ده چې دوی د نورو څخه هم غواړي چې د دوی غوندې بخیلان او شومان جوړ شي، د همدې کبله په سخیانو پورې ملنډې وهي چې د سخا څخه لاس واخلي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! منافقان هغه خلک دي چې پخپله خو په دوامدار ډول شومتیا کوي خو په عین حال کښې غواړي چې نور خلک هم د خپلو ځانونو غوندې شومان جوړ کړي ترڅو د شومانو ډله غټه شي او دوی ته د ملامتیا ګوته ونه نیوه شي، د همدې کبله د مؤمنانو په لاندې ډلو پورې هم عیبونه تړي او هم ورپورې مسخرې کوي:

۱ ـ هغو مؤمنانو ته د ریاکارانو لقب ورکوي کوم چې په کثرت سره خپل مالونه خیرات کړي او د غازیانو څخه ډېر غازیان د غزا دپاره مجهز (تیار) کړي.

۲ ـ همدارنګه د هغو مؤمنانو خیراتونو ته هم د عیب ګوته نیسي کوم چې بې وسې وي او ډېر مال نه لري چې پریمانه خیراتونه ورکړي او د غازیانو په تجهیز کښې غټه ونډه واخلي، بلکې کوم لږ مال یې چې د وسې کېږي او په مشقت سره یې ګټلی وي همغه د غازیانو په تجهیز کښې مصرفوي.

لنډه دا چې دواړو ډلو پورې مسخرې کوي، اوله ډله د غټو ریاکارانو او سادګانو په نومونو ستایي او دوهمې ډلې ته د وړو ریاکارانو لقب ورکوي چې دوی د دغه ناچیزه شي په خیراتولو سره غواړي چې خپل ځانونه د سخیانو په ډله کښې حساب کړي.

کله چې منافقان نه لوی سخیان بې ملنډو پرېږدي او نه ترې واړه سخیان بې ملنډو پاتې کېږي نو په حقیقت کښې د دوی مطلب دا دی چې هیڅوک خیرات ونه کړي او ټول خلک د دوی غوندې شومتیا غوره کړي ترڅو د تبوک د غزا غازیان مجهز نه کړی شي.

مګر الله ﷻ به منافقانو ته په دنیا کښې د ملنډو جزا ورکړي چې دوی به شرمنده پاتې شي او غازیان به مجهز شي او بالآخره هیڅ مؤمن به د دوی د ملنډو او تاثیر لاندې رانه شي.

اما په آخرت کښې خو د دوی دپاره الله ﷻ دردناک عذاب ټاکلی دی چې هېڅکله به ترې نجات مونده نه کړي.

توضیحات

۱ ـ څرنګه چې د ایت شریف په اعراب کښې لږ څه خفا شته دی حتی چې ځینې خلک پکښې خطا شوي دي. نو مونږ محترمو لوستونکو ته هغه قواعد یو ځل په صراحت سره په ګوته کوو د کومو د تطبیق په منظور سره چې مونږ ذکر شوی ایت شریف تفسیر کړی دی، هغه دا چې[1]:

---

(۱) تفسیر أبي السعود ج۳ ص۸۶؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۴۷

الف: د ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ﴾ کلمات مو د مقدرې مبتدا خبر ګڼلی دی نو تقدیر یې داسې کېږي چې: "هُمُ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ".

ب: د ﴿ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ کلماتو ته مو په ﴿ يَلۡمِزُونَ ﴾ په جملې پورې تعلق ورکړی دی.

ج: د ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ ﴾ کلمات مو د ﴿ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ په کلمه باندې عطف ګڼلي دي. ځکه چې په عربي کلام کښې کله-کله خاص په عام باندې عطف کېږي لکه چې په دغه ایت شریف ﴿ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبۡرِيلَ وَمِيكَىٰلَ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَدُوٌّ لِّلۡكَٰفِرِينَ ﴾ [البقرة: ۹۸] کښې د ملائکو د ذکر څخه وروسته جبرائیل ﷺ او میکائیل ﷺ د عطف په توګه ذکر شوي دي.

د: د ﴿ فَيَسۡخَرُونَ مِنۡهُمۡ ﴾ جملې ته مو د دواړو ډلو پورې تعلق ورکړی دی چې دوی (منافقان) په اوله ډله باندې د غټو رياکارانو نوم ږدي او دوهمې ډلې ته د يو پلوه د وړو رياکارانو لقب ورکوي او د بله پلوه يې د دې متل مصداق ګڼي چې: "فلانی په پچه وخوت او کشمير يې وليد" يعنې دغه ډله غواړي چې په ډېر لږ خيرات سره ځانونه په سخيانو کښې وشمېري.

تطوع څه معنی؟

۲ـ د ﴿ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ کلمه د "تطوع" څخه اشتقاقه شوې ده، "تطوع" خو په اصل کښې په تکلف سره اطاعت کولو ته وايي مګر په عرف کښې په هغو کارونو کښې استعمالېږي کوم چې په سړي باندې لازم نه وي، لکه نفلي لمونځونه او داسې نور[۱].

نو نظر ذکر شوي مفهوم ته د ﴿ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ کلمه ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ ﴾ ته هم شامله ده چا چې د ډېر خيرات وسه (توان) نه درلود، چې دوی هم نفلي خيرات کوونکي دي. مګر د اهتمام د کبله د عطف په توګه ذکر شوه.

جُهد څه معنی؟

۳ـ د ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهۡدَهُمۡ ﴾ په جمله کښې د "جُهْد" کلمه په معنی د طاقت سره ده[۲]. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: منافقان په هغو مؤمنانو باندې هم د عيب ګوتې ږدي کوم چې په طاقت سره د تحصيل شوي مال څخه په غير نور څه نه لري، ترڅو چې په لاس مزدوري ونه کړي څه شی نه شي موندلی.

لوی خيرات او وړوکی خيرات

۴ـ د ايت شريف مضمون عام دی چې منافقان په هره زمانه کښې په غټو سخيانو او هم په وړو سخيانو پورې ملنډې وهي، چې مفسرينو کرامو[۳] يې په دې مقام کښې ډېر مثالونه ليکلي دي، که

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۸
(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۱۶۶
(۳) تفسير ابن كثير ج۲ ص۳۷۵

څوک غواړي چې د هر مثالونه يې د نظره تېر کړي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ صرف په لاندې احاديثو باندې اکتفاء کوو:

الف: عبد الله بن مسعود ﷺ وايي چې کله د صدقاتو ايتونه نازل شوه نو مونږ به د جواليتوب مزدوري کوله (ترڅو څه وګټو او د الله ﷻ په لاره کښې يې خيرات کړو).

يوه سړي (عبد الرحمن بن عوف ﷺ) ښه ډېر مال خيرات کړ نو منافقانو وويلې چې دا رياکار دی، او يو بل سړی (ابوعقيل الانصاري) راغی چې يوه پيمانه "کجورې" يې خيرات کړې نو منافقانو وويلې چې يقيناً الله ﷻ د دغه سړي د يوې پيمانې څخه بې پروا دی. نو ذکر شوی ايت شريف ﴿ ٱلَّذِينَ يَلۡمِزُونَ ٱلۡمُطَّوِّعِينَ ﴾ الآية نازل شو[1].

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د ذکر شوي ايت شريف په تفسير کښې وايي چې عبدالرحمن بن عوف ﷺ څلوېښت آوقيه سره زر نبي کريم ﷺ ته (د خيرات په توګه) وروړه او د انصارو څخه يوه سړي د خوراکي شيانو څخه صرف يوه پيمانه وروړه. نو ځينو منافقينو وويلې چې عبدالرحمن ﷺ دا خيرات فقط د رياکارۍ په غرض وکړ، او د هغه بل سړي په باره کښې يې وويلې چې الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبر ﷺ د دغې يوې پيمانې د خيرات څخه بې پروا دي[2] (په يوه پيمانه باندې به څه درد دوا شي).

ج: مونږ د يوه اوږده حديث مضمون په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

د حديث راوي وايي چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَنْ يَتَصَدَّقُ بِصَدَقَةٍ أَشْهَدُ لَهُ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» يعني: هرڅوک چې څه صدقه (خيرات) وکړي نو زه به ورته د قيامت په ورځ په همغه خيرات باندې شاهدي ووايم.

نو په همدې وخت کښې يو سړی راغی چې ما نه د هغه څخه ډېر تور سړی او نه ډېر بد قواره سړی چرته لېدلی وه، او د نبي کريم ﷺ حضور ته يې د خيرات دپاره داسې اوښه راکشوله چې د هغې اوښې څخه مې ښايسته اوښه چرته نه وه لېدلې.

نو نبي کريم ﷺ ته يې عرض وکړ چې «دُونَكَ هَذِهِ النَّاقَةَ» اې د الله ﷻ پيغمبره! دا اوښه (د خيرات په توګه) دِرواخله.

په دغه وخت کښې د يوه منافق د خولې څخه دا خبره ووتله چې ايا داسې بد قواره سړی داسې ښايسته اوښه خيراتوي؟ په الله ﷻ باندې مې دې سوګند وي چې د دغه سړي څخه دا اوښه بهتره ده.

همدا خبره نبي کريم ﷺ واورېده نو منافق يې مخاطب کړ چې: «كَذَبْتَ بَلْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكَ وَمِنْهَا»[3] يعني: دروغ دې وويلې بلکې دغه بد قواره سړی ستا څخه بهتر دی او د همدغې اوښې څخه هم غوره دی. همدا وينا يې ورته درې کرته تکراره کړه.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۹۰
(۲) تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۹۴
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۰۲

﴿ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٨٠﴾﴾

[۸۰] (ای پیغمبره!) دوی (منافقانو) ته مغفرت وغواړه او یا یې ورته مه غواړه (تاته اختیار دی مګر) که ته دوی ته اویا کرته مغفرت وغواړې (او لا د دې څخه اضافه) نو هم الله ﷻ به ورته مغفرت ونه کړي.

دا څکه چې یقینًا دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر باندې کفر اختیار کړی دی او الله ﷻ منافق قوم ته (چې د شریعت د چوکاټ څخه وتلی وي) هدایت نه کوي (نو دوی د توبې توفیق هم نه شي موندلی).

شان نزول او ارتباط

په دې مقام کښې د شان نزول او ارتباط دپاره ځینو مفسرینو کرامو لاندې دوه وجهې لیکلي دي[۱]:

۱ـ د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې هغو منافقانو کومو ته چې په وړاندې ایت شریف کښې اشاره شوې ده د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې دوی ته د الله ﷻ څخه ښښنه وغواړي، یعنې په صدقاتو کښې په مؤمنانو باندې مسخره کوونکو منافقانو د مغفرت غوښتنه وکړه. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

۲ـ کله چې د منافقانو مشر (عبدالله بن أُبی) مریض شو نو د ده زوی (چې هغه هم عبدالله نومېده او ډېر مخلص مسلمان وه) نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې: یا رسول الله! زما پلارته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړه. نو نبي کریم ﷺ ورته مغفرت وغوښت خو ذکر شوی ایت شریف نازل شو.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د منافقانو جنایاتو څه دومره نه دي چې الله ﷻ ورته مغفرت وکړي بلکې د دوی د جنایاتو د بښلو معنی دا ده چې الله ﷻ ورته د کفر مغفرت وکړي، نو په همدې بنیاد ستا خوښه چې دوی ته د مغفرت غوښتنه کوې او که نه، مګر الله ﷻ دوی ته حتی ستا په سوال باندې هم مغفرت نه کوي، نو که بالفرض ته د منافقانو په باره کښې الله ﷻ ته اویا څله د سوال لاسونه پورته کړې هم الله ﷻ دوی ته مغفرت نه کوي او د عقیدوي نفاق څخه نه ورتېرېږي. هو! دا بېله خبره ده چې دوی د منافقت څخه توبه تائب شي او په صحیحو معناوو کښې په ایمان باندې مشرف شي.

او دا څکه چې د کومو منافقانو په هکله چې ته د سوال لاسونه اوچتوې هغوی اوس هم په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کفر غوره کړی دی او الله ﷻ خو فاسق قوم ته هدایت نه کوي چې د توبې توفیق هم نه ورکوي.

---

[۱] روح المعاني ج۱۰ ص۱۴۸

توضیحات

۱ـ دغه دوه جملې ﴿ ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ﴾ په لاندې دوه وو احتمالونو سره تفسیر کېدلی شي[۱]:

الف: یو دا چې که څه هم دواړه انشائیه جملې دي مګر په معنی کښې هره یوه خبریه شي، لکه چې یو مثال یې په [التوبة:۵۳] ایت کښې تېر شوی دی، نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: ای پیغمبره! که ته منافقانو ته مغفرت وغواړې او که ویې نه غواړې الله ﷻ دوی ته مغفرت نه کوي.

ب: بل دا چې دواړه جملې په انشائیت باندې پاتې شي او د "أَوْ" توری د تخییر دپاره شي، نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: منافقانو ته مغفرت وغواړه او یا یې ورته مه غواړه (ته اختیار لرې) خو الله ﷻ ورته هیڅکله مغفرت نه کوي.

مګر نبي کریم ﷺ همدغه دوهم تفسیر غوره کړی دی چې وضاحت یې د [التوبة:۸۴] ایت لاندې راروان دی، ان شاء الله ﷻ.

د سَبْعِينَ عدد استعمال

۲ـ په عربي محاوراتو کښې د "سَبْعِينَ" کلمه د تکثیر دپاره استعمالېږي نو په دې مقام کښې د ﴿ سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾ څخه غیر متناهي عدد مطلب دی چې د معنی حاصل یې داسې کېږي: ای پیغمبره! که ته د منافقانو د مغفرت په باره کښې په هرڅومره زیاته اندازه سوالونه وکړې هم الله ﷻ به ورته مغفرت ونه کړي.

سوال جواب

که څوک وایي چې: د [التوبة:۸۴] ایت څخه اشارةً معلومېږي چې نبي کریم ﷺ د منافقانو په ذکر شوي مشر باندې د جنازې لمونځ اداء کړ البته کله چې هغه مړ شو، حال دا چې د جنازې لمونځ خو د مغفرت د غوښتلو څخه په غیر بل شی نه دی؟

مونږ وایو چې: د همدغه ایت شریف څخه -چې بحث پکښې روان دی- لاندې دوه حکمونه څرګندېږي:

الف: یو دا چې نبي کریم ﷺ ته اختیار ورکړی شوی دی چې مغفرت ورته غواړې او که نه، خو نبي کریم ﷺ د مغفرت د غوښتلو څنډه غوره کړه.

ب: بل دا چې د الله ﷻ په نزد باندې فیصله ده، لکه څنګه چې کفر نه بښي همدارنګه عقیدوي نفاق هم نه بښي.

لنډه دا چې د جنازې لمونځ او مغفرت غوښتل د ایت شریف د مفهوم څخه مخالف کار نه دی.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۴۰

﴿ فَرِحَ ٱلۡمُخَلَّفُونَ بِمَقۡعَدِهِمۡ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ وَكَرِهُوٓاْ أَن يُجَٰهِدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ
وَأَنفُسِهِمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَقَالُواْ لَا تَنفِرُواْ فِي ٱلۡحَرِّۗ قُلۡ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرّٗاۚ لَّوۡ كَانُواْ
يَفۡقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلۡيَضۡحَكُواْ قَلِيلٗا وَلۡيَبۡكُواْ كَثِيرٗا جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَإِن
رَّجَعَكَ ٱللَّهُ إِلَىٰ طَآئِفَةٖ مِّنۡهُمۡ فَٱسۡتَـٔۡذَنُوكَ لِلۡخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخۡرُجُواْ مَعِيَ أَبَدٗا وَلَن
تُقَٰتِلُواْ مَعِيَ عَدُوًّاۖ إِنَّكُمۡ رَضِيتُم بِٱلۡقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٖ فَٱقۡعُدُواْ مَعَ ٱلۡخَٰلِفِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾

[۸۱] وروسته کړی شوي کسان د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په خلاف په خپلو کورو کېناستلو باندې خوشاله شوه، او دوی خوښه نه کړه چې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو (سرونو) باندې د الله ﷻ په لاره کښې جهاد وکړي. او (هم) دوی (نورو ته) وویلې چې (جهاد ته) په ګرمۍ کښې بهر مه اوځئ.
(ته ورته) ووایه (ای پیغمبره!) چې د دوزخ اور د ګرمۍ د حیثه ډېر سخت دی (چې تاسو د خپلو ځانونو دپاره وګاته) که دوی چرته وی چې دقیقه پوهه (او ذکاوت) یې درلودی (نو دغسې خبرې به یې نه وی کړې).

[۸۲] نو دوی دې لږ وخت وخاندې او ډېر وخت دې وژاړي، د هغه عمل د کبله کوم چې دوی لګیا دي کوي یې.

[۸۳] نو (ای پیغمبره!) که چرته الله ﷻ (د تبوک د غزا څخه) تا د دوی (منافقانو) یوې ډلې ته بېرته (روغ رمټ) ورستون کړې نو ستا څخه یې (جهاد ته) د (بیا) وتلو دپاره اجازه وغوښتله (چې دا ځل مونږ هم درسره بوځه)، نو (ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: (د دې څخه وروسته) به هیڅکله د همېشه دپاره زما سره تاسو (جهاد ته) ونه اوځئ (او نه به اجازه درکړم).
او (هم) هیڅکله به تاسو زما په ملګرتیا د دښمن سره جنګ ونه کړئ (ستاسو نومونه د غازیانو د لست څخه لرې شوه).
(او دا ځکه چې) یقینًا تاسو په اول ځل (د تبوک په غزا کښې) په (کور) کېناستلو باندې خوشاله (او خوښ) وئ، نو (د نن څخه وروسته) د بېرته پاتې کېدونکو (معذورانو) سره (د همېشه دپاره په کورونو کښې) کېنئ.

ارتباط

وراندې ایت شریف په دې تمام شوی وه چې الله ﷻ فاسق قوم ته هدایت نه کوي او په دې ایتونو کښې د عدم هدایت وجهې ته اشاره شوې ده نو د معنی حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د منافقانو (فاسقانو) په هکله لاندې وصایا په ذهن کښې ونیسه:

١ـ دغه فاسقان د لاندې وجوهو د کبله د هدایت لیاقت نه لري:

الف: دوی په دې خبره باندې خوشاله دي چې د نبي کریم ﷺ په خلاف په کور کښې ناست پاتې شوي دي او جهاد ته نه دي وتلي. نو که بالفرض دوی په خپل دغه کار باندې خپه وی نو احتمال وه چې د توبې توفیق بې په نصیب شوی وی.

ب: دوی دا خوښه نه کړه چې د الله ﷻ په لاره کښې په سر او مال سره جهاد وکړي که د دوی په زړونو کښې دا ناخوښي نه وی نو بیا یې هم د توبې چانس درلودلی شو.

ج: منافقان لکه څنګه چې د عام نفیر مخالفت کوي او جهاد ته نه اوځي همدارنګه د نورو خلکو پښو ته هم کاڼي ور اچوي چې جهاد ته ونه اوځي.

دوی په دې هکله خلکو ته دا وجهه وړاندې کوي چې ډېره سخته ګرمي ده او په داسې ګرمی کښې جهاد ته د کوره وتل د خپل خان د هلاکت معنی ورکوي.

٢ـ ای پیغمبره! منافقانو ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: د دوزخ اور ډېر ګرم دی، تاسو ته په کار دي چې د هغه څخه خپل خان او نورو دوستانو ته په جهاد سره نجات ورکړئ. عجیبه ده چې د دنیاوي ګرمۍ څخه خلک بچ کوئ او د دوزخ په ګرمۍ کښې یې سرچپه ورګوزاروئ نو که دوی د څه پوهې او ذکاوت څخه کار واخلي نو په خپله سادګۍ باندې به اعتراف وکړي.

ب: منافقان خو په کور کښناستلو باندې خوشاله دي (خاندي) او د سر او مال په جهاد باندې خپه کېږي (ژاړي) حال دا چې خبره بالکل سرچپه ده، د کور کښناستل د ژړا کار دی او په سر او مال باندې جهاد کول د خوشالۍ خبره ده.

نو کله چې دوی په خپل ذکر شوي حالت باندې کلک دي او د پوهې او ذکاوت څخه کار نه اخلي نو لږ وخت (په دنیا کښې) دې وخاندي او په آخرت کښې دې زښت ډېر وژاړي او دا څکه چې همدا یې د خپل کسب نتیجه ده.

٣ـ ای پیغمبره! څه لرې نه ده چې په دنیا کښې هم د منافقانو خندا په ژړا بدله شي. البته دا هله چې الله ﷻ تا د خپلو غازیانو ملګرو سره مدینې منورې ته روغ رمټ ورتاو کړي او د هغوی څخه چې څوک ستاسو د ورتاوېدلو پورې ژوندي پاتې دي ستاسو د خوشالۍ حالت وګوري.

په دغه وخت کښې به دوی په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه شي او د کور په کښناستلو باندې به خپه شي، چې افسوس چې مونږ هم جهاد ته تللي وی.

د ډېر حسرت د کبله به د جهاد د اعلان څخه وړاندې تاته وړاندیز وکړي چې: یا رسول الله په بل جهاد کښې مونږ هېر نه کړې، مونږ هم درسره بوزه چې د نننې افسوس سره دوهم ځل بیا مخامخ نه شو.

لنډه دا چې نن ورځ د کور کښناستلو اجازه غواړې خو په هغې ورځ کښې به جهاد ته د تللو په اجازه باندې ټینګار کوي، نن جهاد ته په تللو ژاړي او خپه کېږي، سباته به په نه تللو ژاړي.

۴ـ نو ای پیغمبره! کله چې منافقانو درته ذکر شوی وړاندیز وکړ نو هغوی مخاطب کړه چې:

الف: ای منافقانو! د همیشه دپاره ستاسو نوم د مجاهدینو د لست څخه غورزولی شوی دی او هیڅکله به تاسو ته اجازه درنه کړم چې زما سره جهاد ته په تللو باندې افتخار حاصل کړې.

ب: او هیڅکله به تاسو زما په اندیوالۍ کښې دکوم دښمن سره جنګ ونه کړئ او دا نېک نامي به څانو ته حاصله نه کړئ.

څکه چې تاسو د جهاد د لومړني اعلان (نفیر عام) څخه مخالفت کړی وه او د کور په کښناستلو باندې خوشاله او خندېدونکي وئ، نو نن ورځ د ګوډو او ړندو (معیوبانو) سره کښېنئ او وژاړئ.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿ٱلۡمُخَلَّفُونَ﴾ کلمه خو د اسم مفعول صیغه ده چې معنی یې په وروسته کړی شوو باندې کېږي، نو پوښتنه دا ده چې د جهاد څخه د منافقانو وروسته کول په واقع کښې چا یا څه شي ته منسوب دي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو په دې باره کښې څه متعدد صورتونه جائز ګڼلي دي[۱]، زمونږ په نزد د دوی ببرته پاتې کېدل باید الله ﷻ ته نسبت کړی شي، لکه چې فرمایي: ﴿وَلَٰكِن كَرِهَ ٱللَّهُ ٱنۢبِعَاثَهُمۡ﴾ [التوبة: ۴۶] یعنې: مګر الله ﷻ د دوی (منافقانو) جهاد ته پورته کېدل نه غوښتل.

خلاف څه معنی؟

۲ـ د ﴿فَرِحَ ٱلۡمُخَلَّفُونَ بِمَقۡعَدِهِمۡ خِلَٰفَ رَسُولِ ٱللَّهِ﴾ په جمله کښې د ﴿خِلَٰفَ﴾ کلمه لاندې دوه تفسیرونه درلودلی شي[۲]:

الف: چې د ﴿خِلَٰفَ﴾ کلمه د "خلف" د کلمې معنی ورکړي، نو معنی یې داسې کېږي چې منافقان د نبي کریم ﷺ څخه وروسته دخپلو کورونو په کښناستلو باندې خوشاله شوه.

ب: چې د ﴿خِلَٰفَ﴾ کلمه د "مخالفة" په معنی شي، نو حاصل یې داسې کېږي چې دوی د خپلو کورونو په کښناستلو باندې په داسې حال کښې خوشاله شوه چې د نبي کریم ﷺ څخه مخالفت کوونکي دي.

د دوزخ اور ډېر ګرم دی

۳ـ نبي کریم ﷺ د دوزخ د اور په ګرموالي کښې فرمایلي دي چې: «نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ»[۳] یعنې: ای انسانانو! ستاسو دنیاوي اور د دزوخ د اور څخه اویایمه برخه دی. نو د دوزخ اور په دنیاوي اور باندې نهه شپېته چنده زیات ګرم دی، او څه لرې نه ده چې د «سَبْعِينَ» په

[۱] روح المعاني ج۱۰ ص۱۵۰
[۲] تفسیر ابي السعود ج۴ ص۸۸
[۳] صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۲

کلمه کښې د عدد تحدید مطلب نه وي ـلکه چې د [التوبة:۸] ایت لاندې تېر شو، والحمد لله ﷻـ نو په دې صورت کښې خو به يې د چندونو د زیادت اندازه صرف الله ﷻ ته معلومه وي او بس.

لږ خندل او ډېر ژړل

۴ـ دغه دواړه جملې ﴿ فَلْيَضْحَكُواْ قَلِيلاً وَلْيَبْكُواْ كَثِيرًا ﴾ لاندې درې ډوله معناوې درلودلی شي. چې یوه د بلې څخه ښه ده:

الف: څرنګه چې د منافقانو څخه جهاد ته په نه وتلو باندې ډېر لوی اجر فوت شو نو د دوی سره مناسب دي چې لږ وخت وخاندي او ډېر وخت وژاړي که بالفرض دوی د خپلې کړنلارې په عواقبو باندې پوه وی نو ژړا به يې د خندا څخه ډېره وی. د ذکر شوي تفسیر نظیر لاندې حدیث شریف دی:

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حدیث کښې فرمايلي دي چې: «وَاللهِ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»[1] په الله ﷻ مې دې سوګند وي (ای زما امته!) چې (بالفرض) که تاسو په هغه شي پوهېدلئ چې زهورباندې پوهېږم نو تاسو به لږ خندلي وی او ډېر به مو ژړلي وی. یعنې: نظر راتلونکو مشکلاتو ته باید ستاسو غمخوري ډېره وي.

ب: منافقان دې په دنیا کښې لږ خوشالی تېرې کړي چې دنیا ناچیزه شی دی اما په آخرت کښې به د ډېروغمونو او ژړاګانو سره مخامخ شي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «يُرْسَلُ الْبُكَاءُ عَلَى اهل النَّارِ فَيَبْكُونَ حَتَّى يَنْقَطِعَ الدُّمُوعُ ثُمَّ يَبْكُونَ الدَّمَ حَتَّى يَصِيرَ فِي وُجُوهِهِمْ كَهَيْئَةِ الأُخْدُودِ لَوْ أُرْسِلَتْ فِيهَا السُّفُنُ لَجَرَتْ»[2] یعنې: د الله ﷻ د پلوه به په اهل النار (دوزخیانو) باندې (د عذاب په ډول) ژړا ور واستولی شي نو ترهغه به وژاړي چې اوښکې به يې وچې شي بیا به په وینو باندې وژاړي، آن تر دې چې په مخونو باندې به يې اوږدې کندې جوړې شي، که (بالفرض) بېړۍ پکښې خوشې کړی شي نو پکښې روانې به شي (وبه چلېږي).

ج: منافقان دې څو ورځې وخاندي او خوشالي دې وکړي خو څرنګه چې مجاهدين د تبوک د غزا څخه بېرته روغ رمټ را ستانه شي نو بیا به ډېر وژاړي او ډېر ارمانونه به وکړي.

په همدې مضمون باندې ذکر شوی دریم ایت شریف دلالت کوي چې: ای پیغمبره! کله چې ته د منافقانو یوې ډلې ته بېرته ورستون شوې نو تاته به يې سوالونه وکړه چې: ای د الله رسوله! هیله ده مونږ د بلې غزا څخه هېر نه کړې او هیله ده چې د خانه سره مو بوځې.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ﴿ إِلَىٰ طَآئِفَةٍ مِّنْهُمْ ﴾ په عوض د

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۴۲

(۲) سنن ابن ماجه ص۳۲۱

"إليهم" كلمه نازله نه كړه ترڅو هغو ټولو منافقانو ته شامله شوې وي كومو ته چې د ﴿ فَرِحَ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ په جمله كښې اشاره شوې ده.

مونږ وايو چې: دا د دې دپاره ـوالله ﷻ اعلم ـ چې الله ﷻ ته معلومه وه چې ځيني منافقان به د نبي كريم ﷺ د ښېرته ورتګ څخه وړاندې وفات شي، او د ذكر شوي وړانديز فرصت به مونده نه كړي. نو كه د "إليهم" كلمه نازله شوې وى نو معنى به يې دا وي چې ستا د ښېرته ورتګ پورې به ټول ژوندي وي او ټول به درته ذكر شوى وړانديز وكړي، حال دا چې واقعيت داسې نه وه.

د دې ايت ارشاد

۶ـ د ذكر شوي [۸۳] ايت ارشاد دى چې: اى مجاهدينو! تاسو د كفارو د جهاد څخه وروسته د منافقينو سره جهاد پيل كړئ (دوى د خپلو صفونو څخه وشړئ او مړي او ژوندي ورسره پرهېكړئ)، كه نه نو ستاسو په صفونو كښې به د فساد اور بل كړي (مشران به مو شهيدان كړي) او د مجاهدينو نېک شهرت به دخاورو سره برابر كړي.

﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَأَوْلَٰدُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿٨٥﴾ ﴾

[۸۴] او (اى پيغمبره! د نن ورځې څخه وروسته) د منافقانو د جملې څخه په يوه كس باندې هم (د جنازې) لمونځ د همېشه دپاره مه اداء كوه، او مه يې په قبر باندې درېږه.

(ځكه چې) يقينًا دوى په الله ﷻ او د ده ﷻ په پيغمبر ﷺ باندې كفر اختيار كړى دى او دوى په داسې حال كښې مړه شوه چې دوى فاسقان دي (نفاق يې د اندازې وتلى دى).

[۸۵] او د دوى (منافقانو) مالونه او د دوى اولادونه دې تا په تعجب كښې وانچوي (ځكه چې) يقينًا الله ﷻ اراده كړې ده چې په همدغو باندې يې په دنيا كښې معذب كړي او په داسې حال كښې يې ارواګانې ووځي (قبضې كړئ شي) چې دوى كافران وي (يعنې چې ژوند يې په كفر باندې ختم شي).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو كښې د منافقينو د مشر (عبدالله بن أبي) د زوى هغه وړانديز مطرح شوى وه كوم چې د پلار د ناروغۍ په حالت كښې يې كړى وه چې: اى د الله رسوله! زما پلار ته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړه. او په دې ايتونو كښې هغه وړانديز جواب شوى دى كوم چې د پلار د مرګ څخه وروسته يې وړاندې كړى وه چې: اى د الله رسوله! زما په پلار باندې د جنازې لمونځ ادا كړه.

شان نزول

۱_ کله چې د منافقینو مشر مړ شو نو د هغه زوی _چې هغه هم عبدالله نومېده_ نبي کریم ﷺ ته ورغی او داسې غوښتنه یې ترې وکړه چې: ای د الله رسوله! زما په پلار باندې د جنازې لمونځ وکړه او هم خپل مبارک کمیس راکړه چې د کفن په حیث پکښې د هغه مړی را تاو کړم.

نبي کریم ﷺ هم خپل کمیس ورکړ او هم یې نیت وکړ چې په نوموړي باندې د جنازې لمونځ اداء کړي، مګر په عین حال کښې عمر الفاروق ﷺ نبي کریم ﷺ د جامې څخه راکش کړ او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! په دغه منافق باندې د جنازې لمونځ مه کوه! چې په فلاني وخت کښې یې داسې ویلي وه او په فلاني وخت کښې هاغسې کړي وه، حال دا چې ته خو الله ﷻ منعه کړی یې چې منافقانو ته مغفرت وغواړې (د جنازې لمونځ خو د مغفرت څخه په غیر بل شی نه دی).

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللهُ»[1] یعنې: یقیناً زه خو الله ﷻ د منافقانو د مغفرت څخه منعه کړی نه یم بلکې اختیار یې راکړی دی (چې استغفار ورته وغواړه او یا یې ورته مه غواړه خو ما د استغفار څنډه خوښه کړې ده)، نو الله ﷻ په دوی باندې د جنازې د لمانځه ممنوعیت نازل کړ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: عمر الفاروق ﷺ د څه څخه معلومه کړه چې الله ﷻ پیغمبر ﷺ د منافقانو د مغفرت څخه منعه کړی دی؟

مونږ وایو چې: عمر الفاروق ﷺ د ﴿ فَلَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴾ د جملې څخه اشارةً معلومه کړه چې نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ د منافقانو دپاره د مغفرت غوښتلو اجازه نه ده ورکړې. او دا ځکه کله چې الله ﷻ اطلاع ورکړه چې د منافقانو دپاره ستا د مغفرت غوښتل څه فائده نه کوي، نو معنی یې دا شوه چې مغفرت ورته مه غواړه او بې فائدې سوال مه کوه، لکه چې همداسې وشو او الله ﷻ په صراحت سره ورته توصیه وکړه چې بیا په منافقانو باندې د جنازې لمونځ اداء نه کړې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي: که ذکرې شوې جملې د مغفرت په نه غوښتلو اشارةً دلالت کولی نو په کار وه چې د عمر الفاروق ﷺ څخه وړاندې ترې نبي کریم ﷺ ذکر شوی حکم فهم کړی وی، د نصوصو په اشارو باندې خو د ده ﷺ څخه بل څوک ښه نه پوهېده؟

مونږ وایو چې: په کومه اشاره باندې چې عمر الفاروق ﷺ پوه شوی وه په هغې باندې خو نبي کریم ﷺ هم پوه وه، مګر د مغفرت په غوښتلو کښې د عدم قبول سره_سره څه نورې ګټې او فایدې

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۴؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۷۶

هم نغښتې وي چې هغو ته يوازې د نبي كريم فراست رسېدلی وه او د نوموړي جليل القدر صحابي. د ذكاوت څخه پټې پاتې وي، هغه دا چې:

الف: د جنازې په لمانځه باندې كه ذكر شوي منافق ته څه ګټه ونه رسېده نو د هغه زوی خو ـچې د نبي كريم ﷺ مخلص ملګری وه ـ ورباندې خوشاله شو او هم د هغه تشويش مخه ونيوه شوه كوم چې دمنافقانو د پلوه نوموړي ته متوجه وه، چې بايد نبي كريم ﷺ ستا په لحاظ ستا په پلار باندې د جنازې لمونځ اداء كړی وی او ستا څخه يې د پيغور مخه اړولې وی.

ب: د جنازې په لمانځه باندې د نبي كريم ﷺ عالي اخلاق ټولو معاندينو ته ښه په ثبوت ورسېده، او دا څكه چې نوموړي منافق په خپل ژوند كښې داسې تخريبات كړي وه چې هغه د هيچا څخه پټ نه وه، د همدې كبله د جنازې د لمانځه په اثر د نوموړي د قوميانو څخه ډېر خلك په مخلصانه ايمان باندې مشرف شوه[۱].

ج: نبي كريم ﷺ په مؤمنانو باندې رؤف، رحيم (ډېر مهربان او زړه سوزوونكی) وه. بي بي عائشه رضی الله عنها وايي چې: «مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَيْسَرُ مِنَ الْآخَرِ إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا»[۲] يعنې: هيڅكله نبي كريم ﷺ ته د دوه وو شيانو په منځكښې اختيار نه وه وركړی شوی چې يو به د بل څخه اسان وه مګر نبي كريم ﷺ به اسان شی خوښاوه، ترڅو به چې په هغه كښې ګناه نه وه.

نو څرنګه چې نبي كريم ﷺ په استغفار او عدم استغفار كښې مختار كړی شو نو د استغفار څنده يې خوښه كړه او دا څكه چې ﷺ دې څنده كښې عقوبت اسان دی چې په عدم قبول كښې څرګندېږي، او په بله څنده كښې عدم استغفار يو عقوبت دی او عدم قبول يې دوهم عقوبت.

سوال جواب

۴ـ كه څوك وايي چې: الله ﷻ خو د منافقانو د عدم مغفرت دليل ذكر كړی دی چې: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ﴾ [التوبة: ۸۰] يعنې: څكه ورته الله ﷻ مغفرت نه كوي چې دوی په الله ﷻ او د ده ﷺ په پيغمبر ﷺ باندې كفر اختيار كړی دی. حال دا دی چې د كفارو په باره كښې يې فرمايلي دي چې: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴾ [التوبة:۱۱۳] يعنې: نه پيغمبر ﷺ ته او نه هغو كسانو ته چې ايمان يې راوړی دی دا مناسبه ده چې مشركانو ته مغفرت وغواړي اګر كه د قرابت خاوندان يې وي، د هغه څخه وروسته چې دوی ته څرګنده شي چې يقينًا دوی د اور انډيوالان (دوزخيان) دي.

نو پوښتنه دا ده چې د همدغه [التوبة:۱۱۳] ايت په استناد باندې بايد نبي كريم ﷺ په ذكر شوي كافر (منافق) باندې د جنازې لمونځ نه وی اداء كړی؟

مونږ وايو چې:

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۴۷
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۲۵۶؛ سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۰۴

الف: دغه ایت شریف خو د هغو کافرانو په باره کښې نازل شوی دی چې ظاهراً او باطناً کافر وه او په خوله باندې یې د اسلام دعوه نه کوله، اما ذکر شوی منافق (چې نبي کریم ﷺ ورباندې د جنازې لمونځ وکړ) خو ظاهراً د اسلام دعوه کوله او کلمه طیبه یې ویله[۱].

ب: که د [التوبة:۱۱۳] ایت شریف د دې ایت څخه ـ چې بحث پکښې روان دی ـ په نزول کښې هم وروسته وي لکه څنګه چې په ترتیب کښې وروسته دی نو نه سوال شته او نه جواب ته حاجت لېده کېږي. او که بالفرض هغه د دې څخه په نزول کښې وړاندې وي نو جواب دا دی چې ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې په ځای وی چې د [التوبة: ۸۰] ایت شریف بالکل نه وی نازل شوی او نبي کریم ﷺ ته په استغفار او عدم استغفار کښې اختیار نه وی ورکړی شوی، نو کله چې اختیار ورکول هم د الله ﷻ د جانبه دي نو سوال سقوط کوي او جواب ته یې اړتیا نه پاتې کېږي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! که څه هم الله ﷻ تا ته د منافقانو د استغفار او عدم استغفار په هکله اختیار درکړی وه او تا د استغفار خوا خوښه کړه نو د هغوی په مشر باندې دې لمونځ اداء کړ او په قبره باندې یې ودرېدې، مګر اوس الله ﷻ قطعي حکم درکوي چې د نن څخه وروسته به د همېشه دپاره نه یوه منافق ته مغفرت غواړې، نه به ورباندې د جنازې لمونځ کوې او بالآخره نه به یې په قبره باندې درېږې او نه به یې دفن ته حاضرېږې، ځکه چې دوی په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې کافران دي او په داسې حال کښې مړه شوي دي چې په کفر کښې یې د حده تجاوز کړی وه او فاسقان وه.

۲ـ ای پیغمبره! که څه هم الله ﷻ دوی ته د کفر سره ـ سره مالونه او اولادونه ښه پرېمانه ورکړي دي خو ته ورته تعجب مه کوه، ځکه چې ذکر شوي شیان په حقیقت کښې د انعامونو په توګه نه دي ورکړی شوي بلکې د استدراج په ډول ورکړی شوي دي او یقیناً الله ﷻ یې په ورکړه کښې دا اراده لري چې په دنیا کښې یې ورته د عذاب یو غټ سبب جوړ کړي او بالآخره د کفر په حالت کښې مړه شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په قبر باندې ودرېدل د څه شي دپاره وه چې نبي کریم ﷺ ترې په ﴿ وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ ﴾ په جمله باندې منعه کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو خو د ذکرې شوې جملې دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[۲] مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې د دعاء کولو دپاره د هېڅ منافق په قبره باندې مه درېږه. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

---

(۱) حواشي صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۸۳؛ تفسیر المنار ج۱۰ ص۵۷۳

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ صَلَّى عَلَى جِنَازَةٍ فَلَهُ قِيرَاطٌ وَمَنْ انْتَظَرَ حَتَّى يُفْرَغَ مِنْهَا فَلَهُ قِيرَاطَانِ» هرڅوک چې په جنازه باندې لمونځ اداء کړي نو ده لره (عندالله) يو قيراط (اجر) دی، او څوک چې ترهغه انتظار وباسي چې ترڅو ترې فراغت حاصل شي نو ده لره (عندالله) دوه قيراطه (اجر) دي، صحابه كرامو ﷺ وويلې چې: «وَمَا الْقِيرَاطَانِ» (ای د الله رسوله) قيراطان څه شی دي؟ نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: «مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ»[1] (قيراطان) د دوه وو غرونو په مثل (اجرونه) دي.

ب: عثمان (ذي النورين) ﷺ وايي چې د نبي كريم ﷺ عادت وه چې كله به د مړي د دفن څخه فراغت حاصل شو نو هلته به ودرېده او توصيه به يې كوله (صحابه وو كرامو ته) چې: «اسْتَغْفِرُوا لِأَخِيكُمْ وَاسْأَلُوا لَهُ بِالتَّثْبِيتِ فَإِنَّهُ الْآنَ يُسْأَلُ»[2] يعني: خپل ورور ته د مغفرت غوښتنه وكړئ او هم ورته (د الله ﷻ څخه) ثبات (نه ښويېدل) وغواړئ ځكه چې يقيناً د نوموړي څخه دستي (سات ګړی ته) پوښتنه كېږي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ كه څوک وايي چې: نبي كريم ﷺ خو د منافقينو د مشر سره ـد مرګ څخه وروستهـ درې كارونه كړي وه: يو د جنازې لمونځ اداء كول او دويم په قبره باندې درېدل او درېم د خپل كميس وركول، چې د نوموړي دپاره ترې ـد تبرک په منظورـ د كفن كار واخستل شو، نو پوښتنه دا ده چې په دې كښې څه حكمت دی چې ايت شريف د اولنيو دواړو كارونو په ممنوعيت باندې صراحت وكړ او د درېم شي څخه ساكت پاتې شو؟

مونږ وايو چې: لومړني دواړه كارونه خو شرعي حكمونه وه نو الله ﷻ ترې خپل پيغمبر ﷺ منعه كړ ترڅو د قيامت د ورځې پورې نه څوک په كافر باندې د جنازې لمونځ اداء كړي او نه يې په قبره باندې ودرېږي.

اما د كميس وركړه ـبرسېره پر دې چې د سخاوت څخه يې نمايندګي كوله او د نبي كريم ﷺ دا عادت نه وه چې سوالګر بې وركړې پرېږديـ يوه دنياوي معامله وه چې مفسرينو كرامو پكښې زښتې ډېرې وجهې ليكلې دي[3].

مګر ډېره ښه وجه يې هغه ده كومې ته چې جابر بن عبد الله ﷺ اشاره كړې ده چې: «وَكَانَ كَسَا عَبَّاسًا قَمِيصًا»[4] يعني: نبي كريم ﷺ ځكه خپل كميس وركړ چې نوموړي منافق د نبي كريم ﷺ تره (عباس ﷺ) ته خپل كميس وركړی وه چې دواړه لوړ قدي سړي وه، او بل كميس ورباندې لنډون كاوه.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص ۱۱۰

(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۱۰۳

(۳) التفسير الكبير ج۱۶ ص۱۵۳. تفسير الكشاف ج۲ ص۲۹۹

(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۰

البته دغې ورکړې په هغه وخت کښې صورت نیولی وه چې عباس ﷺ د بدر د اسیرانو په جمله کښې اسیر شوی وه او کمیس ته یې اړتیا درلوده.

لنډه دا چې د کمیس ورکړه د عوض ورګرځولو او شکریې په توګه وه نه د یوه شرعي حکم په توګه، حتی چې صراحت ته یې اړتیا درلودلې وی.

یادونې

۳ـ مونږ لاندې ټکو ته محترم لوستونکي د لنډون په غرض متوجه کوو:

الف: په ذکرو شوو دوارو ایتونو کښې یو ایت داسې دی چې د وړاندې [التوبة:۵۵] ایت سره په مضمون کښې موافق دی، زمونږ چې څومره تفسیر ته اراده وه هغه مو همدلته د الله ﷻ په توفیق تمامه کړې ده، نو بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

ب: اما د دوارو ایتونو د ځینو کلماتو په تفاوت کښې ځینو مفسرینو کرامو ښه خوندور او اوږد بحث لیکلی دی[1] نو هیله ده چې یو ځل د نظره تېر کړی شي.

ج: قرآن کریم د تقاریرو (خطابو) مجموعه ده او په خطابه کښې عادت دا دی چې په مطالبو باندې صراحت کېږي که څه هم د تېرې شوې خطابې سره تکرار وي. او د کتاب په شان په مطالبو کښې حواله نه ورکوله کېږي چې په فلانې باب او فلانې مخ کښې یې وګورئ.

په همدې ارتباط د [البقرة:۱۲۲] ایت لاندې څه معلومات شته چې بیا کتل یې بې فائدې نه دي.

د: بالآخره که څوک غواړي چې هغه ټول احادیث د نظره تېر کړي او په تطبیق باندې یې هم خپل سر خلاص کړي کوم چې د منافقینو د ذکر شوي مشر په هکله روایت شوي دي، نو ځینو اوږدو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[2] چې ټول یې راغونډ کړي دي او تطبیق یې پکښې کړی دی، الله ﷻ دې ورته اجر ورکړي.

﴿وَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ ءَامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَجَٰهِدُوا۟ مَعَ رَسُولِهِ ٱسْتَـْٔذَنَكَ أُو۟لُوا۟ ٱلطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا۟ ذَرْنَا نَكُن مَّعَ ٱلْقَٰعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لَٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ جَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْخَيْرَٰتُ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾﴾

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۵۴؛ روح المعاني ج۱۰ ص۱۵۵؛ تفسیر القاسمي ج۸ ص۲۸۷
(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۱۷۰

[۸۶] او کله چې (د قرآن کريم) کوم سورت (يا کوم ايت) نازل کړی شي چې (ای مؤمنانو!) په الله ﷻ باندې ايمان راوړئ (خپل ايمان ته ادامه ورکړئ) او د الله ﷻ د پيغمبر په معيت (ملګرتيا) جهاد وکړئ، نو (ای پيغمبره! په دغه وخت کښې) د منافقانو څخه د توان (مال او ثروت) خاوندان ستا څخه (د کورکېناستلو) اجازه غواړي او وايي چې (ای د الله رسوله!) مونږ پرېږده چې د (کور) کېناستونکو سره شو (د همدوی سره کېنو).

[۸۷] دوی (په دغه وخت کښې دا) خوښوي چې د زنانه وو سره شي (د دوی سره په کور کيني) او دا ځکه چې د دوی په زړونو باندې مهر وهلی شوی دی نو دوی (په دقيقه پوهه باندې) نه پوهېږي.

[۸۸] مګر (بالمقابل په عين وخت کښې) پيغمبر ﷺ او هغه کسان چې د ده ﷺ سره يې (مخلصانه) ايمان راوړی دی په خپلو مالونو او خپلو خانو (سرونو) سره جهاد کوي، او همدغه کسان چې دي د همدوی دپاره نېکۍ (خوشالۍ) دي او همدوی نجات موندونکي دي.

[۸۹] الله ﷻ د همدوی دپاره داسې جنتونه تيار کړي دي چې لاندې ترې (څلور) ويالې بهيږي، حال دا چې دوی به پکښې همېشه وي. دغه ده لويه کاميابي (چې زوال نه لري).

ارتباط

په دې ايتونو کښې د يو پلوه د هغه مضمون وجه بيانه شوې ده کوم ته چې په وړاندې ايتونو کښې اشاره شوې وه چې په زړونو باندې د مهر لګېدل دي، او د بل پلوه د مؤمنانو دنياوي او اخروي حالات د منافقانو سره د مقايسې په توګه بيان شوي دي.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! په خپل امت باندې لاندې مطالب د ترغيب او ترهيب په منظور قرائت کړه:

۱ـ کله چې په تاباندې د قرآن کريم کوم سورت نازل شي او په هغه کښې ارشاد شوی وي چې خپل ايمان ته ادامه ورکړئ او د خپل پيغمبر په ملګرتيا جهاد ته ملاوې وتړئ او بې همتي مه کوئ (خپل پيغمبر ﷺ يوازې مه پرېږدئ)، نو د منافقانو څخه د طاقت (وسې) خاوندان ستا څخه په کور باندې د کېناستلو اجازه غواړي او ستا ملګرتيا ته شا کوي، او بالآخره دوی په صراحت سره وايي چې مونږ پرېږده چې د کور کېناستونکو د ډلې څخه وګرځو او جهاد ته لاړ نه شو، يا په بل عبارت: مونږ پرېږده او جهاد ته مو مه کشوه.

۲ـ لنډه دا چې منافقان د اجازې په غوښتلو سره برسېره په دې چې د خپل پيغمبر ﷺ پيروي پرېږدي د نارينه وو په ملګرتيا خوشاله نه دي او د زنانه وو ملګرتيا خوښوي، چې د همدوی سره په کورونو کښې کېني.

۳ـ د ذکر شوو خاصيتونو اصلي وجه دا ده چې د دوی په زړونو باندې مهر لګېدلی دی د نېکو کارونو څخه يې نفرت راڅي او هم ذکاوت او دقيقه پوهه نه لري چې په څه کښې ګټه ده او په څه کښې يې تاوان دی.

۴_ بالمقابل پیغمبر ﷺ (پخپله ته) او نور مؤمنان ـچې د ده ﷺ ربښتیاني ملګري دي ـ کله چې جهادي فرمان نازل شي سمدستي ورته خپل ځانونه چمتو کوي او د الله ﷻ په لاره کښې په خپل سر او مال سره جهاد کوي او په همدې کار باندې خوښ او خوشالیږي.

۵_ نو اوس د مقایسې په توګه هرڅوک پوهیږي چې همدوی د ښېګڼو مستحق دي او بس، د همدې کبله د الله ﷻ د پلوه د خیر او خوشالی شیان فقط همدغو ته ټاکلي شوي دي او فقط همدغه ډله نجات موندونکې ډله ده.

۶_ د خوشالی شیان یې دا دي چې الله ﷻ دوی ته داسې جنتونه تیار کړي دي چې لاندې ترې ویالې بهیږي او دوی به پکښې همېشه وي، واقعًا چې دا ډېره لویه کامیابي ده چې څوک د دوزخ څخه نجات مونده کړي او جنت ته داخل شي.

توضیحات

۱_ مونږ د [النساء:۲۵] ایت لاندې لیکلي دي چې د "طَوْل" کلمه د غنا او د مال د پراخی څخه عبارت ده، نو د ﴿أُوْلُواْ ٱلطَّوْلِ﴾ د معنی حاصل داسې راځېږي: چې کله د جهاد عام نفیر اعلان شي نو د منافقانو څخه د مال او ثروت خاوندان د کور د کېناستلو اجازه غواړي چې د کور د کېناستلو دپاره هیڅ بهانه نه لري، که بالفرض فقیرانو اجازه غوښتی نو بهانه خو به یې جوړه وی چې مونږ د تجهیزاتو (تیاري) توان نه لرو.

بالمقابل څوک چې مخلص مؤمنان دي د دوی د مال خاوندان خپل مالونه برسېره په خپلو تجهیزاتو د نورو مجاهدینو په تجهیزولو کښې هم نفقه کوي او فقیران یې په سرو سترګو ژاړي او عرض کوي چې: ای د الله رسوله! مونږ خو د فقیری د کبله د جهادي کاروان څخه پاتې شوو، زمونږ چاره وکړه.

خَوَالِف څه معنی؟

۲_ د ﴿ٱلْخَوَالِفِ﴾ کلمه د "خَالِفَة" جمعه ده، د خیمې د تیرانو څه وروستنی تیر د "خَالِفَة" په نامه یادیږي، اما په استعمال کښې ذکره شوې کلمه د زنانه وو څخه کنایه ګڼله کېږي[1] نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: منافقان د توان سره-سره د زنانه وو سره په کور پاتې کېدل خوښوي.

که څه هم په کور کښې ماشومان، ګوډ، ړانده او مریضان هم پاتې وي مګر څه لرې نه ده چې د زنانه وو ذکر به ځکه تخصیص موندلی وي چې دغه لقب په منافقانو باندې هم ښه نه لګېده مګر د جهاد د کبله یې قبول کړی وه.

د همدې کبله دوی د اجازې غوښتلو په وخت کښې د ﴿ذَرْنَا نَكُن مَّعَ ٱلْقَـٰعِدِينَ﴾ جمله استعماله کړه او "ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْخَوَالِف" جمله یې استعماله نه کړه.

(۱) مفردات الراغب ص۱۵۸

﴿ وَجَآءَ ٱلْمُعَذِّرُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ ٱلَّذِينَ كَذَبُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ۚ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾ ﴾

[۹۰] او (پیغمبر ﷺ ته په دروغو یا په رښتیا وو) معذرت وړاندي کوونکي د بانډچیانو څخه د دې دپاره ورغلل چې دوی ته اجازه ورکړی شي. او (د همدوی څخه) هغه کسان (د اجازې غوښتلو څخه هم) کښناستل چې الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ ته یې دروغ ویلي وه (چې مونږ ایمان راوړی دی).
نو ژر دی چې د همدوی د جملې څخه به هغو کسانو ته دردناک عذاب ورسیږي چې کفر یې اختیار کړی دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مرکزي منافقانو د حالاتو ذکر وه او دلته د اطرافي او یا بانډچیانو منافقانو څه حالاتوته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ د ایت شریف د نزول په وخت کښې لکه څنګه چې په مرکز (مدینه منوره) کښې د ایمان په لحاظ سره مختلفو خلکو موجودیت درلود همدارنګه په بانډچیانو (اعرابو) کښې هم ډېرې ډلې موجودې وې چې څه لنډ تفصیل یې لاندې لوستلی شئ!:

الف: سوچه (مخلص) مسلمانان چې جهاد ته په خپل سر او مال باندې تیار وه.

ب: داسې کسان چې رښتیاني معذور وه او د رښتیانيْ اعذارو د کبله یې د نبي کریم ﷺ څخه په کور باندې د کښناستلو اجازه غوښتله.

ج: داسې کسان چې په دروغینو بهانو سره یې جهاد ته د نه تللو پېشنهادونه وړاندې کول.

د: داسې کسان چې بې غمه په خپلو کورونو کښې ناست وه او په خپل منافقت کښې دومره کلک وه چې د دروغو یا رښتیاوو د بهانو د وړاندې کولو دپاره هم د نبي کریم ﷺ حضور ته نه ورتله، چې د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې یې هېڅ چرت خراب نه وه او نه یې ورته څه التفات کاوه.

مُعَذِّرُون څوک وه؟

۲ـ د ﴿ ٱلْمُعَذِّرُونَ ﴾ د کلمې په تحلیل کښې مفسرین کرام لاندې دوه نظره لري:

الف: دغه کلمه د "تَعْذِیر" ـ لکه "تَکْرِیم" ـ څخه اخستله شوې ده، "تَعْذِیر" دې ته وایي چې څوک په یوه کار کښې قصور وکړي خو خلکو ته داسې څرګندوي چې قصور یې نه دی کړی او خپله وسه یې توله تمامه کړې ده[۱].

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۹۱

په دې تفسیر باندې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې نبي کریم ﷺ ته د بانډچیانو څخه د اجازې غوښتلو دپاره داسې کسان ورغله چې خپلو دروغینو بهانو ته یې د رښتیانیو بهانو بڼه ورکړې وه چې مونږ رښتیاني معذوران یاستو، خو خبره هغسې نه وه.

ب: د "مُعَذِّرُوْنَ" کلمه په اصل کښې "مُعْتَذِرُوْنَ" وه او د "اعْتِذَارْ" څخه جوړه شوې ده چې د "ت" توری د "ذ" په توري تبدیل شوی او بیا یې ادغام موندلی دی.

"اعْتِذَارْ" دې ته وایي چې څوک عذر (معذرت) وړاندې کړي، برابره خبره ده چې په دروغو وي او یا په رښتیاوو[1]. د هغو بانډچیانو شماره دوه اتیا (۸۲) نفرو ته رسېدله[2] کومو چې په دروغو او یا رښتیاوو باندې معذرت وړاندې کاوه.

مونږ ته دوهم نظر غوره ښکاري ځکه چې عام دی، دواړو ډلو (صادقانو او دروغژنانو) ته شاملېږي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ځینې بانډچیان نبي کریم ﷺ ته د اجازې غوښتلو دپاره ورغله چې چا د دروغو بهانې وړاندې کړې او چا رښتیاني معذرتونه تقدیم کړه، مګر د بانډچیانو څخه ځینې داسې خلک وه چې د ډېر تکبر او کلانکارۍ د کبله د دروغینو بهانو وړاندې کولو ته هم حاضر نه شوه. نو همدغو خلکو او د دوی امثالو ته به (چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ته دروغ وایي چې مونږ ایمان راوړی دی) دالله ﷻ دپلوه دردناک عذاب ورسېږي.

﴿لَّيْسَ عَلَى ٱلضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى ٱلْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ
حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا۟ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ مَا عَلَى ٱلْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ
(۹۱) وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ أَجِدُ مَآ أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا۟
وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا۟ مَا يُنفِقُونَ (۹۲) إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ
يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ ۚ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ (۹۳)﴾

[۹۱] په کمزورو کسانو (بوډاګان) باندې (هیڅ ګناه) نشته (چې غزا ته لاړ نه شي) او نه په مریضانو باندې او نه په هغو کسانو باندې څه ګناه شته چې دوی هغه څه نه مونده کوي چې (په جهادي سفر کښې یې) نفقه کړي (او د څوري کار ترې واخلي).

(۱) لسان العرب ج۴ ص۵۴۶
(۲) حواشي صحیح البخاري ج۲ ص۶۳۵

خو په دې شرط چې دوی الله ﷻ لره او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ لره د خیر غوښتنه کوي (او دا خکه چې) په نېکوکارانو باندې (د ملامتی) هیڅ لاره نشته. او الله ﷻ ښنونکی (او) مهربان دی.

[۹۲] او نه په هغو کسانو باندې (څه ګناه شته) چې کله تاته درغله ترڅو دوی (په څارویو باندې) سواره کړې (څاروي ورکړې): تا (ورته) وویلې چې زه خو هغه څه (څاروي) نه مومم چې تاسو پرې سواره کړم (تاسو ته یې درکړم).

نو دوی (ستا څخه) په داسې حال کښې بېرته ستانه شوه چې د خپګان د کبله یې د سترګو اوښکې بهولې (او ژړل یې) چې دوی هغه څه مونده نه کړه چې (په جهادي سفر کښې یې) نفقه کړي (او یا ورباندې سواره شي).

[۹۳] یقیناً (د ملامتی) لاره په هغو کسانو باندې (جوړه) ده چې دوی ستا څخه په داسې حال کښې (د کور د کښناستلو) اجازه غواړي چې دوی غنیان دي (د جهادي سفر مصارف په اوږو باندې اخستلی شي).

دوی خوښېږي چې د بېرته پاتې کېدونکو زنانه وو سره (په کورونو کښې) وي. او الله ﷻ د دوی په زړونو باندې مهر وهلی دی نو دوی نه پوهېږي (چې کور کښناستل یې په ګټه وي او که په تاوان).

ارتباط

دغه ایتونه په حقیقت کښې وړاندېنی ایت شریف تفسیروي، هلته دوه ډوله معذرتونو ته اشاره شوې وه چې یو ډول د دروغو معذرت (بهانه) وه او بل د رښتیاوو معذرت وه. دلته هم لومړی مقبول (رښتیاني) معذرتونه تشخیص شوي دي او په آخر کښې غیر مقبول (دروغین) معذرت ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د دې دپاره چې خلک معذرتونه ښه وپېژني ـ چې کوم یو د الله ﷻ په نزد مقبول دی او کوم یو غیر مقبول دی ـ لاندې ارشادات ورباندې قرائت کړه:

۱ـ څوک چې کمزوي وي لکه بوډاګان په هغوی باندې څه ګناه نشته چې جهاد ته لاړ نه شي.

۲ـ د مریضانو معذرت هم د الله ﷻ په نزد مقبول دی.

۳ـ همدارنګه کوړ، ړانده، شل او شوت کسان ټول د مریضانو د جملې څخه ګڼل کېږي.

۴ـ څوک چې د لارې خرڅه او څوری نه مومي هغوی هم معذوران دي.

لنډه دا چې په ذکرو شوو کسانو باندې د غزا څخه په پاتې کېدلو باندې هیڅ ګناه نشته خو په دې شرط چې د الله ﷻ د دین او د پیغمبر ﷺ بلکې د ټولو مؤمنانو خیر غواړي او قلباً د همدوی سره وي چې غازیانو ته دعاګانې کوي او د همدوی د بریالیتوب په غرض یې لاسونه پورته کړي وي. او هم د غازیانو په کور کهول باندې تر وسې-وسې پاملرنه کوي.

کله چې واقعي معذوران ذکر شوی شرط پوره کړي نو په دې صورت کښې دوی د نېکوکارانو

څخه شمېرل کېږي او په نېکوکارانو باندې خو د ملامته کولو هېڅ لاره نشته.

۵ـ هو! که معذوران د خپل معذرت په تشخیص کښې خطا شي (چې د معذرت سره‌سره یې غزا ته تلل ممکن وي او دوی پرې د غیر ممکن گومان وکړي) نو الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، امید شته چې په دغې اجتهادي خطاگانو باندې یې ونه نیسي.

۶ـ ای پیغمبره! اوس نو د وضاحت دپاره دنېکوکارانو یو مثال ولوله، هغه دا چې:

نېکوکاران هغه کسان دي چې د غزا د خرڅې دنشتوالي د کبله ستا په حضور کښې ودرېږي او عرض کوي چې: ای د الله رسوله! مونږ خو څاروي نه لرو چې غزا ته ورباندې لاړ شو نو هېله ده مونږ ته د سورلۍ دپاره څاروي راکړې.

نو کله چې ته د هغوی په جواب کښې ووایې چې ماسره خو د سورلۍ دپاره څاروي نشته چې تاسو ته یې درکړم، نو دوی ستا د حضور څخه په داسې حال کښې ستنېږي چې د سترگو څخه یې د خپگان د کبله اوښکې بهېږي او په دې خبره باندې په سرو سترگو ژاړي چې دوی د سورلۍ دپاره څاروي مونده نه کړه.

نو په دغسې مخلصینو او نېکوکارانو باندې به د ملامتې تور څنگه ولگولی شي؟

۷ـ د ملامتولو لاره په هغو کسانو باندې جوړه ده (هر هوښیار سړی پرې پوهېږي) چې:

الف: اجازه غوښتل یې په واقعي معذرت باندې ولاړ نه وي بلکې دغنا او توان سره‌سره ستا څخه اجازه غواړي چې ماته د کورکېناستلو اجازه راکړه.

ب: دوی راضي او خوشاله وي چې د نارینه وو (غازیانو) د ډلې څخه پاتې شي او د زنانه وو سره په کور کېني، او بالآخره کله چې ته ورته اجازه ورکړې نو په پاتې کېدلو باندې خاندي او خوښېږي، مگر فقط په یادښت باندې یې نه خوښېږي چې ورته وویل شي چې تاسو خو د نارینه وو د قطاره ووتلی او د زنانه وو په قطار کښې ودرېدلئ.

۸ـ الله ﷻ د دوی په زړونو باندې مهر وهلی دی، د همدې کبله نه پوهېږي چې دوی خو په همغه شي کښې لوېدلي دي کوم شی چې د دوی خوښ نه دی، هغه دا چې تاسو خو د زنانه وو په قطار کښې ودرېدئ (دوی خپل خیر او شر نه شي سنجولی).

توضیحات

۱ـ د ﴿ٱلضُّعَفَآءِ﴾ کلمه د "ضِعِیف" جمعه ده، "ضَعِیف" هغه چاته ویل کېږي چې بوډا (زوړ) وي او یا په اصل خلقت کښې معیوب زېږېدلی وي[۱] او د ضعف (کمزورۍ) څخه د خلاصون امید یې نه وي.

۲ـ د ﴿ٱلْمَرْضَىٰ﴾ کلمه د مریض جمعه ده، په دې مقام کښې د مریض څخه هغه څوک مطلب دي چې مرض یې غزا ته د تللو مخه نیسي مگر امید وي چې شفا مونده کړي او مخه یې خلاصه شي[۲].

---

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۴۸۲

(۲) تفسیر المراغي ج۱۰ ص۱۸۲

واقعي معذوران په ثواب کښې شريک دي

۳_ څوک چې واقعي معذور وي خو د خپل معذرت سره-سره جهاد ته لاړ شي نو په اصطلاح داسې ګڼل کېږي لکه چې په شودو باندې غوړي واچولی شي، او که جهاد لاړ نه شي هم الله ﷻ ورته د غازيانو اجر ورکوي. او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ په يوه غزا کښې وه او ويې فرمايل چې: «إِنَّ أَقْوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلْفَنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًا إِلَّا وَهُمْ مَعَنَا فِيهِ حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ»[۱] يعني: يقيناً په مدينه منوره کښې داسې قومونه زمونږ څخه وروسته پاتې دي چې مونږ په هيڅ کنده کښې نه داخلېږو او نه په کومه ژوره کښې ورننوزو مګر زمونږ سره پکښې هغوی (په اجر او ثواب کښې شريک) دي (او هغوی هغه خلک دي چې) معذرتونو ايسار کړي دي.

غمژن او ژړېدونکي څوک وه؟

۴_ مفسرينو کرامو د دې ايت شريف ﴿وَلَا عَلَى ٱلَّذِينَ إِذَا مَآ أَتَوْكَ﴾ الآية- دپاره متعدد مصداقات ښودلي دي[۲] يا په بل عبارت: کوم کسان چې نبي کريم ﷺ ته ورغلي وه (ترڅو دوی هم د تبوک د غازيانو په لست کښې ونيولی شي او د سورلۍ دپاره څه څاروي ورکړی شي خو کله چې دوی ته منفي جواب ورکړئ شو نو دوی په سرو سترګو ژړل او بېرته ستانه شوه) د دغو کسانو په تعداد او په نومونو کښې زښت ډېر څه ليکلي شوي دي، زمونږ په فکر څه لړې نه ده چې د ايت شريف دپاره ليکلي شوي ټول صورتونه مصداقات وګڼل شي.

مګر اکثره مفسرينو کرامو يې بنو مقرن (د مقرن زامن) مصداق ګڼلي دي[۳] چې اوه کسان وه او اوه واړه د نبي کريم ﷺ په صحابه وو کرامو ﷺ کښې شامل وه، او همدا وياړ يوازې او يوازې همدوی ته حاصل وه، د دوی څخه په غير نور څوک داسې نه وه چې اوه ورونه وي او ټولو ته د نبي کريم ﷺ د ملګرتيا افتخار حاصل وی، دوی د اعرابو (باندچيانو) څخه وه[۴].

که څه هم علماوو کرامو[۵] د ذکر شوي ايت شريف دپاره د ابو موسی الاشعري ﷺ او د ده د ملګرو قيصه مصداق ښودلې ده مګر مونږ ته دا نظر محض اشتباه ښکاري او دا ځکه چې دا قيصه په داسې وخت کښې واقع شوې وه چې نبي کريم ﷺ صدقات توزيع کول، حال دا چې ايت شريف خو د تبوک د غزا په تجهيزاتو کښې نازل شوی دی.

د ښه وضاحت دپاره د همدغې قيصې لاندې ټکي ولولئ:

الف: ابو موسی الاشعري ﷺ او د ده څو ملګري نبي کريم ﷺ ته په داسې حال کښې ورغله چې

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۹۸
(۲) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۵۲؛ تفسير البغوي ج۲ ص۳۱۹؛ زاد المسير ج۳ ص۳۲۹
(۳) البحر المحيط ج۵ ص۴۸۳
(۴) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۵۹
(۵) تفسير القرطبي ج۸ ص۲۲۸

نبي کريم ﷺ څه صدقات توزيع کول، او وړانديز يې وکړ چې يا رسول الله! مونږ ته څو څاروي راکړه.

ب: دوی ذکر شوی وړانديز په داسې وخت کښې وکړ چې نبي کريم ﷺ په بل شي باندې په غُصه وه، نو په سوګند سره يې دوی ته جواب ورکړ چې تاسو ته به څاروي درنه کړم.

ج: لږ وخت وروسته نبي کريم ﷺ ته څه غنيمتي اوښان وروستلی شوه نو غږ يې وکړ چې: «أَيْنَ الْأَشْعَرِيُّونَ» يعني ابو موسی الاشعري او د ده ملګري څه شوه، چرته لاړه؟.

د: کله چې دوی حاضر شوه نو پنځه اوښې يې ورکړې چې سپين-سپين بوکانونه يې درلوده.

هـ: ذکر شوي صحابه کرام ﷺ نبي کريم ﷺ ته بېرته ورستانه شوه او ويې ويلي چې: ای د الله رسوله! تا خو سوګند ياد کړی وه چې مونږ ته به څه را نه کړې، ستا لکه چې خپل سوګند هېر شوی دی، که داسې وي نو مونږ به په راکړي شوي اوښانو کښې څه خير ونه ګورو.

و: نبي کريم ﷺ جواب وزکړ چې دا کار د الله ﷻ په هدايت باندې شوی دی او زه چې کله سوګند وکړم او بيا په مقابل طرف کښې خير وګورم نو د خپل سوګند څخه تېرېږم او د خير څنډه غوره کوم او بالآخره د خپل سوګند څخه په کفاره باندې ځان خلاصوم[۱].

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې ذکر شوي ژړېدونکي خلک بيا د تبوک غزا ته لاړه او که پاتې شوه؟

مونږ وايو چې: ظاهره دا ده چې جهاد ته لاړ نه شوه او د معذرت له کبله پاتې شوه[۲]. مګر الله ﷻ به ورته اجرونه او ثوابونه ورکړي وي، لکه چې په دربمه توضيح کښې وړاندې تېر شوه.

د الله ﷻ په فضل لسمه سپاره په ۱۳۷۵/۶/۲۹ هـ ش نېټه باندې ختمه شوه، والحمد لله ﷻ.

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۲۹
(۲) روح المعاني ج۱۰ ص۱۵۹

﴿ يَعۡتَذِرُونَ إِلَيۡكُمۡ إِذَا رَجَعۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡۚ قُل لَّا تَعۡتَذِرُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكُمۡ قَدۡ نَبَّأَنَا
ٱللَّهُ مِنۡ أَخۡبَارِكُمۡۚ وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمۡ وَرَسُولُهُۥ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلۡغَيۡبِ
وَٱلشَّهَٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٩٤﴾ سَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمۡ إِذَا ٱنقَلَبۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡ
لِتُعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ إِنَّهُمۡ رِجۡسٌۖ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ
يَكۡسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحۡلِفُونَ لَكُمۡ لِتَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡۖ فَإِن تَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرۡضَىٰ
عَنِ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ﴿٩٦﴾ ﴾

[۹۴] (منافقان به) تاسو ته معذرتونه در وړاندې کړي (البته) کله چې تاسو دوی ته بېرته ورتاو شئ، ته (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې معذرتونه مه راوړاندې کوئ (ستاسو معذرتونه مردود دي) هېڅکله به مونږ تاسو ته عقیده ونه کړو (ځکه چې): یقیناً الله ﷻ ستاسو په ځینو خبرونو باندې مونږ خبردار کړي یاستو (ستاسو په دروغینو بهانو باندې نه غولېږو).

او (که تاسو د صداقت مدعیان یاست نو) ژر دی چې الله ﷻ به ستاسو عملونه وګوري او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ (به هم تاسو د عمل په میدان کښې معاینه کړي) بیا به (د قیامت په ورځ) د پټو او ښکاره وو پوهېدونکی (الله ﷻ) ته ورتاو کړی شئ نو په هغه څه باندې به مو خبر کړي (جزا به درکړي) چې تاسو یاست چې (په استمرار سره یې) کوئ.

[۹۵] ژر دی چې په الله ﷻ باندې به تاسو ته سوګندونه وکړي (چې زمونږ معذرتونه واقعیت لري البته) کله چې تاسو دوی ته بېرته وروګرځئ (دا) د دې دپاره چې تاسو د دوی (د ملامتی) څخه مخونه واړوئ (او په خبرو یې باور وکړئ) نو تاسو د دوی څخه مخونه واړوئ (بحثونه ورسره مه کوئ). یقیناً دوی (قلباً) پلیت دي او د اوسېدلو ځای یې خکه دوزخ دی چې دا د هغه کړو وړو جزا ده کوم چې دوی دي چې په دنیا کښې یې (په استمرار سره) کوي.

[۹۶] دوی (منافقان) ستاسو دپاره سوګندونه خوري ترڅو تاسو د دوی څخه راضي (خوشاله) شئ. نو که (بالفرض) تاسو د دوی څخه راضي هم شئ نو یقیناً الله ﷻ د فاسق قوم څخه نه راضي کېږي (نو ستاسو رضامندي به دوی ته څه ګټه ورسوي؟).

ارتباط

د وړاندې نژدې ایت شریف مضمون دا وه چې د ملامتی ګوته هغو خلکو ته نیوه کېږي کوم چې د توان سره-سره د کور کښناستلو اجازه غواړي. او په دې ایتونو کښې په هغوی باندې د پرې اچولو طریقه ښودلې شوې ده چې باید دا ورته وویلی شي او داسې ورسره وکړی شي. نو حاصل یې دا دی:

29

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! کله چې الله ﷻ تاسو په خیر سره بېرته مدینې منورې ته روغ رمټ ستانه کړئ نو تاسو ته په کار دي چې په دروغو باندې د اجازه غوښتونکو سره لاندې چال چلند وکړئ:

۱ـ نن خو دوی په کور باندې د کېناستلو اجازې غواړي او د دروغو بهانې درته وړاندې کوي، خو کله چې تاسو د غزا څخه بېرته ورستانه شئ نو په دغه وخت کښې به یو ځل بیا ستاسو حضور ته درشي او وایي به چې زمونږ پخوانیو معذرتونو حقیقت درلود او په واقعیت باندې ولاړ وه، نو یا رسول الله! لکه چې هلته دې راته اجازه راکړه، نو هېله ده چې نن هم په مونږ باندې پړه وانه اچوئ او د ملامتئ ګوته راته ونه نیسئ.

ای پیغمبره! دوی ته په جواب کښې ووایه چې په دغو دروغینو معذرتونو باندې وخت مه ضائع کوئ او دا ځکه چې:

الف: ستاسو په دغو معذرتونو (بهانو) باندې مونږ هېڅکله باور نه کوو، مونږ ته الله ﷻ ستاسو حالات ښه پوره بیان کړي دي او مونږ یې خبر کړي یاستو چې تاسو دروغ وایاست.

ب: نو تاسو ته په کار دي چې د وخت (فرصت) څخه استفاده وکړئ، توبه وباسئ او خپل ایمانونه سوچه کړئ.

لنډه دا چې په ژبه (خوله) باندې خپل ځانونه مه سپېنوئ بلکې په عملي میدان کښې خپل ایمان او ښه سریتوب په اثبات ورسوئ.

ج: که بالفرض تاسو خلک وغولولی شئ نو الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ خو نه شئ غولولی، که د نورو سره دروغ وچلېږي نو د الله ﷻ سره خو دروغ نه چلېږي او څه ارزښت نه لري.

د: الله ﷻ خو په پټو او ښکاره وو باندې په یو شان پوهېږي، لکه څنګه چې ورته ستاسو ظاهري حال معلوم دی همدارنګه ستاسو په زړونو او پټو رازونو باندې هم پوه دی، چې د قیامت په ورځ به تاسو په خپلو ټولو کړو وړو باندې خبر کړي چې دا مو ویلي دي او دا مو کړي دي.

۲ـ ای مؤمنانو! کله چې تاسو بېرته ورستانه شئ دوی به ډېر ژر تاسو ته خپل معذرتونه په سوګندونو سره تائید کړي چې مونږ رښتیاني معذورین وو. دا ټولې هلې ځلې به د دې دپاره کوي چې تاسو د دوی د ملامته کولو څخه ډډه وکړئ او دوی ته د ملامتی ګوته ونه نیسئ. د دوی سره د دې خبرې غم نشته چې الله ﷻ به په دوی باندې ملاهته او پړه واچوي که داسې وي نو معذرت ته اړتیا نه وه، دوی به په اخلاص سره توبه تائب شوي وی.

نو تاسو د دوی څخه مخونه واړوئ او ناندرۍ ورسره مه وهئ، دوی عقیدةً ناپاکه خلک دي د دغو ناپاکانو سره په بحث او مباحثه باندې خپل قیمتي وختونه مه ضائع کوئ. دوی په همدغې ناپاکۍ باندې خوښ دي، د دوی په زړونو باندې مهر لګېدلی دی، که تاسو هرڅومره هلې ځلې وکړئ دوی د منافقت څخه لاس نه اخلي او د اصلاح استعداد یې د لاسه ورکړی دی.

لنډه دا چې منافقان په خپلو دروغينومعذرتونو باندې نجات نه شي موندلی نو د خپلې بد عملۍ د کبله د دوی د اوسېدلو ځای دوزخ دی او دا يې د خپل کسب سزا ده.

۳ـ ای مؤمنانو! د منافقانو يوازې دا آرزو نه ده چې تاسو يې د ملامته کولو څخه ډډه وکړئ بلکې برسېره پر دې، تمه لري چې تاسو ترې خوشاله او راضي هم شئ او د زړونو علاقه ورسره ښه قوي کړئ. مگر دوی په دې نه پوهېږي چې تاسو د هغه چا څخه نه راضي کېږئ د کومو څخه چې الله ﷻ ناراضي وي. ځکه چې ستاسو خو دوستي او دښمني دواړه د الله ﷻ دپاره دي.

او که بالفرض تاسو ترې راضي شئ هم نو په دغه صورت کښې به ستاسو رضامندي هغوی ته څه گټه ورسوي؟ او په کوم درد باندې به يې دوا شي؟.

که هغوی تمه لري چې ستاسو په راضي گرځولو سره به ترې الله ﷻ هم راضي شي نو دا تمه دې نه کوي او دا ځکه چې الله ﷻ د فاسق قوم څخه نه راضي کېږي ترڅو چې د فسق څخه لاس واخلي او په اخلاص سره توبه تائب شي.

يا په بل عبارت: منافقانو د خپل نجات لاره خطا کړې ده چې ستاسو رضامندي غواړي او توبه نه وباسئ او يا اصلا دوی محض وخت تېروي او د نجات غم ورسره نشته.

توضيحات

۱ـ د نبي کريم ﷺ عادت وه چې کله به د سفر څخه بېرته راستون شو نو د هرڅه څخه وړاندې به بې په جومات کښې دوه رکعته لمونځ کاوه بيا به هلته کښناسته ترڅو ورته خلک هرکلی ووايي او په حضور يې مشرف شي.

د همدې عادت په بنياد کله چې نبي کريم ﷺ د تبوک د غزا څخه راستون شو او د خلکو دپاره کښناست نو لکه څنگه چې الله ﷻ د بېرته راستنېدلو څخه وړاندې خبر ورکړی وه همغسې به د جهاد څخه پاتې شوي کسان د نبي کريم ﷺ حضور ته ډلې-ډلې ورتلل او خپل معذرتونه به يې وړاندې کول[۱].

غيب او شهادة څه معنی؟

۲ـ که څه هم د "غَيْب" او "شَهَادَة" دواړه کلمو د تفسير په باره کښې د الله ﷻ په توفيق مونږ د [الأنعام:۵۹] ايت لاندې پوره څېړنه کړې ده چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه گورو مگر په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو په لاندې ډول تفسير کړې دی[۲]:

الف: د "غَيْب" څخه هغه څيزونه مراد دي کوم چې د بندگانو څخه غائب وي او يا يې ورته علم نه رسېږي او بالآخره يا لا بالکل موجود شوي نه وي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۳۴
(۲) تفسير القاسمي ج۸ ص۲۹۶

ب: او د "شَهَادَة" کلمه د هغو شیانو څخه عبارت ده کوم چې د بندګانو علم ورته رسېږي او یا هغه چې موجود شوي وي.
لنډه دا چې د الله ﷻ څخه هېڅ شی نه شي غائب کېدلی کوم عملونه چې منافقان کوي هغه ورته تول معلوم دي، برابره خبره ده چې سمدستي پرې لګیا وي او یا یې په راتلونکي کښې مرتکب کېږي.

﴿ ٱلۡأَعۡرَابُ أَشَدُّ كُفۡرٗا وَنِفَاقٗا وَأَجۡدَرُ أَلَّا يَعۡلَمُواْ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغۡرَمٗا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَۚ عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٩٨﴾ وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِۚ أَلَآ إِنَّهَا قُرۡبَةٞ لَّهُمۡۚ سَيُدۡخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِي رَحۡمَتِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٩٩﴾ ﴾

[۹۷] اعراب (بانډچیان) چې دي د کفر او نفاق د حیثه (د مرکزي منافقانو څخه) سخت (کلک) دي او (هم دوی د هغوی څخه) زیات لیاقت لري چې په هغو حدود (شرائعو) باندې پوه نه شي کوم چې الله ﷻ په خپل پیغمبر باندې نازل کړی دی.
او الله ﷻ د پوهې خاوند دی (او هم) د حکمت څښتن دی.
[۹۸] او د بانډچیانو څخه ځینې هغه خلک دي چې هغه څه تاوان ګڼي کوم چې (په خپل خیال د الله ﷻ په لاره کښې) یې نفقه کوي. او (په دې باندې علاوه) ستاسو په هکله مصیبتونو ته انتظار کوي (چې درباندې درنازل شي).
بد مصیبتونه په همدوی باندې (نازلېدونکي) دي (خو دوی پرې نه پوهېږي).
او الله ﷻ (د دوی د تولو اقوالو) اورېدونکی دی (او په زړونو باندې یې) پوه دی.
[۹۹] او د بانډچیانو څخه ځینې هغه کسان دي چې په الله ﷻ او وروستنۍ ورځ باندې (په ربښتیانۍ توګه) ایمان راوړي (عقیدې پرې کوي) او (هم) هغه (نفقات) د الله ﷻ په نزد د نژدېکت سببونه ګڼي کوم چې (د ده ﷻ په لاره کښې) نفقه کوي. او (هم یې) د نبي کریم ﷺ د دعاګانو (ذرائع ګڼي او زړونه یېورباندې ډاډینه پیدا کوي).
خبردار! دا (نفقات) د دوی دپاره (واقعاً الله ﷻ ته د) نژدېکت (سببونه) دي (او د نبي کریم ﷺ د دعاګانو ذرائع دي).
ژر دی چې الله ﷻ به دوی په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي. یقیناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط

په وړاندېنیو آیتونو کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ او مؤمنانو ته توصیه کړې وه چې د بېرته ستنېدلو په وخت کښې د منافقانو دروغین معذرتونه مه قبلوئ.

په دې ایتونو کښې د بانډچیانو په هکله توصیه شوې ده چې په دوی کښې دوه ډوله خلک دي ځینې منافقان دي چې په منافقت کښې د مرکزي منافقانو څخه کلک او قوي دي. او ځینې پکښې بیه مخلص مسلمانان هم شته نو تاسو ته په کار دي چې هرچاته خپل حق ورکړئ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د اعرابو (بانډچیانو) په هکله لاندې ارشادات په خپل امت باندې قرائت کړه:

۱ـ بانډچیان په لاندې صفاتو کښې د مرکزي خلکو څخه زیات دي:

الف: د بانډچیانو کفار د مرکزي کفارو څخه په کفر کښې سخت او کلک دي.

ب: د دوی منافقان د مرکزي منافقانو څخه په منافقت کښې قوي او پیاوړي دي.

ج: په دوی کښې د هغوی په نسبت بې عملي او جهل (ناپوهي) ډېره ده. نو دوی د دې خبرې ښه لیاقت لري چې په ما انزل الله (په احکامو او حدودو) باندې د ناپوهانو لقب ورکړی شي.

۲ـ الله ﷻ د کامل علم خاوند دی نو ټول خلک ډېر ښه پېژني او د هرچا د کړو وړو معیار ورته ډېر ښه څرګند دی. نو ځکه د خپل حکمت په غوښتنه نه د چا په ثواب او اجر کښې کمبود واقع کوي او نه د چا په سزا کښې د متعین حد څخه وړاندېوالی کوي.

۳ـ د بانډچیانو څخه ځینې هغه خلک دي چې لاندې خاصیتونه لري:

الف: د الله ﷻ په لاره کښې ورته د خپل مال نفقه کول تاوان ښکاري او باور نه لري چې الله ﷻ به عوضونه ورکړي.

ب: دوی منتظر دي چې کله به په تاسو (مسلمانانو) باندې مصیبتونه راچاپېر يږي چې یو نفر هم ورڅخه ژوندی پاتې نه شي.

مګر دوی نه پوهېږي چې په مصیبت باندې د اخته کېدلو دپاره همدوی جوګه دي او په نن سبا کښې به په همدوی باندې آفتونه احاطه وکړي. ځکه چې الله ﷻ د دوی د ټولو ویناګانو اورېدونکي دي. او هم الله ﷻ د دوی په زړونو باندې پوه دی چې د زړونو عداوت یې د هغه څخه ډېر لوی دی کوم چې دوی ورباندې تلفظ کوي.

لنډه دا چې ای مؤمنانو! لکه چې وړاندې تاسو ته توصیه شوې وه چې منافقان به تاسو ته په سوګندونو سره خپل دروغین معذرتونه وړاندې کړي ترڅو تاسو خوشاله کړي خو پام کوئ چې د دوی په غوړمالو خبرو باندې باور ونه کړئ، همدارنګه تاسو ته د بانډچیانو منافقانو په هکله توصیه کېږي چې نه یې په دروغینو سوګندونو باندې باور وکړئ او نه یې دروغینو معذرتونو ته غوږ کېږدئ. دا ځکه چې د دوی منافقت د مرکزي منافقانو څخه قوي دی او جهالت یې ترې زیات دی.

۴_ مګر په یاد ولرئ! چې په اعرابو (بانډچیانو) کښې ځینې داسې خلک هم شته چې لاندې صفات لري:

الف: په ربښتینې توګه الله ﷻ او په وروستۍ ورځې (قیامت) بلکې په ټولو شرائعو باندې پخې عقیدې لري او باور پرې کوي.

ب: دوی د الله ﷻ په لاره کښې د خپل څه مال نفقه کول تاوان نه ګڼي بلکې دا ورته د الله ﷻ په نزد د نژدېکت او اجر اسباب او هم د نبي کریم ﷺ د دعاګانو موجبات برېښي. دوی تمه لري چې د خپلو مالونو په انفاق باندې به د یو پلوه د الله ﷻ په نزد د لویو اجرونو استحقاق مونده کړي او د بله پلوه به پرې د نبي کریم ﷺ خوشالي ترلاسه کړي او د ده ﷺ په دعاګانو باندې به یې زړونه تسکین ومومي.

۵_ ای پیغمبره! د دغو بانډچیانو تمه او امید بالکل په ځای دی نو دوی ته د خیر دعاګانې وکړه چې په زړونو کښې یې اطمنان او ډاډینه ځای ونیسي او هم ټول مؤمنان مخاطب کړه چې خبردار! یقینًا د الله ﷻ په لاره کښې د مالونو انفاق د دوی دپاره الله ﷻ ته د نژدېکت ذریعه ده. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ به دوی په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي او د دوزخ د اوره به نجات ورکړي.

ب: الله ﷻ به د تقصیراتو (ګناهونو) څخه ورتېر شي، ځکه چې الله ﷻ بښونکی دی.

ج: او بالآخره الله ﷻ به په دنیا کښې د لا زیاتو نېکیو توفیق ورکړي او په آخرت کښې به د استحقاقه اضافه اجرونه ورکړي ځکه چې الله ﷻ مهربان دی.

توضیحات

۱_ د "أَعْرَاب" کلمه جمعه ده او د "أعاریب" په کلمه باندې د دوهم ځل دپاره هم جمعه کېږي مګر مفرد نه لري خو د نسبتي "يّ" په پیوستون سره په مفرد باندې دلالت کوي[۱] نو یوه سړي ته د "أَعْرَابِي" کلمه استعمالېږي. د دې ډول استعمال لاندې څو نظائر ولولئ:

الف: د "يَهُود" کلمه جمعه ده خو د یو نفر دپاره "يَهُودِيّ" استعمالېږي.

ب: د "عُرْب" کلمه د یوه خاص قوم نوم دی خو د یوه نفر دپاره ورپورې نسبتي مشدده "يّ" پیوستون مومي او "عَرَبِيّ" ویل کېږي.

"أَعْرَاب" د هغو عربانو څخه عبارت دی چې د ښارونو څخه دباندې په بېدیاګانو کښې اوسېږي او د خپلو څارویو په څرولو باندې بوخت دي، چې مونږ ترې په بانډچیانو باندې تعبیر کوو.

د أَجْدَر د کلمې تحلیل

۲_ د ﴿أَجْدَر﴾ کلمه د اسم تفضیل صیغه ده او د "جَدْر" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جَدْرُ الْحَائِطْ" د دېوال تهداب (بنیاد) ته ویل کېږي[۲]. نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې:

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۸۶، التفسیر الکبیر ج۱۶ ص۱۶۵
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۵

باندچیان د بل هرچا څخه زیات لیاقت لري چې په بنیادي توگه په حدود الله (شرعي علومو) باندې پوه نه شي. ته به وایې چې د دوی او د علومو ترمنځ بنه قوي دیوال وهلی شوی دی.

نبي کریم ﷺ د اعرابو خاصیت ډېر بنه شرحه کړی دی او فرمایلي یې دي چې: «مَنْ سَكَنَ الْبَادِيَةَ جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ وَمَنْ أَتَى السُّلْطَانَ افْتُتِنَ»[1] هرڅوک چې په بېدیا کښې اوسېږي هغه سخت خویه کېږي، او هرڅوک چې ښکار پسې گرځي (ښکارزن وي) هغه غافل کېږي او (بالآخره) هرڅوک چې د قدرت خاوند (پاچا) ته ورځي (ورنژدې کېږي) هغه په فتنه کښې واقع شو.

یادونه

۳ـ ځرنگه چې د اعرابیت سره سخت خویه توب نښتی دی نو الله ﷻ د اعرابو څخه یو پیغمبر هم نه دی استولی[2] دا ځکه چې د پیغمبر سره نرمي او زړه سوی ضرور دي، او دا په دوی کښې کمبود دی. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ چې:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یوه اعرابي وویلې چې تاسو خپل ماشومان مچي کوئ، خو قسم دی چې مونږ خپل ماشومان نه مچي کوو، نبي کریم ﷺ ورته وویلې چې: «مَا أَمْلِكُ أَنْ اللهَ نَزَعَ مِنْ قَلْبِكَ الرَّحْمَةَ»[3] یعنې: زه واک نه لرم (چې ستا په زړه کښې نرمي واچوم) یقیناً الله ﷻ ستا د زړه څخه رحمت (او زړه سوی) ویستلی دی.

یوه عجیبه قیصه

۴ـ یوه ورځې زید بن صوحان علیه‌رحمه خپلو شاگردانو ته احادیث بیانول، حال دا چې د نوموړي یو لاس په کوم جنگ کښې قطعه شوی وه، نو په عین وخت کښې یې یو اعرابي ترڅنگ کېناست او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ[4]:

اعرابي: ستا خبرې مې ډېرې خوښې شوې خو پرې کړی شوي لاس دې په شک کښې واچولم (چې دا به په غلا کښې قطعه شوی وي).

زید علیه‌رحمه: زما لاس دې ولې په شک کښې اچوي؟ په غلا کښې خو ښی لاس قطعه کېږي او زما خو کیڼ لاس قطعه دی.

اعرابي: قسم دی چې زه نه پوهېږم چې د غلا په حد کښې ښی لاس قطعه کېږي او که چپ لاس.

زید علیه‌رحمه ذکر شوي ایت ته اشاره وکړه او جواب یې ورکړ چې الله ﷻ رښتیا ویلي دي چې باندچیان په حدود الله باندې په بې علمی کښې ښه لیاقت لري.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۶۴
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۸۳
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۸۸۷؛ مسند احمد حنبل ج۹ ص۳۱۷
(۴) تفسیر الطبري ج۱۱ ص۴

مَغْرَم څه معنی؟

۵_ د ﴿ مَغْرَمًا ﴾ کلمه د "غُرْم" _لکه "قُفْل"_ څخه اخستله شوې ده، "غُرْم" هغه تاوان ته ویل کېږي چې بدون د جنایت او بدون د خیانته د چا په مال کښې واقع شي[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: منافقان هغه مال بې موجبه تاوان ګڼي کوم چې دوی یې د الله ﷻ په لاره کښې نفقه کړي نو د ثواب (اجر) امید ورته نه لري.

"دَوَائِر" څه معنی؟

۶_ د ﴿ ٱلدَّوَآئِرَ ﴾ کلمه د "دَائِرَة" جمعه ده چې مونږ د [المائدة: ۵۲] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه پوره تحلیله کړې ده چې د کنایې په توګه د آفت او مصیبت په معنی باندې استعمالېږي، بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو؛ نو د همدې کبله مونږ د ﴿ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ﴾ معنی په بد مصیبت سره کوو.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: د ﴿ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ﴾ جمله خو د الله ﷻ د پلوه د ښېرا په ځای استعماله شوې ده نو پوښتنه دا ده چې ښېرا خو دې ته وایي چې څوک د بل چا څخه څه آفت وغواړي چې په فلاني باندې یې ورنازل کړه حال دا چې دا ډول غوښتنه خو د الله ﷻ د عالي شان سره مناسبه نه ده؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ د جانبه په یوه شي سره د دعاء او یا د ښېرا معنی دا ده چې همغه شي د الله ﷻ په نزد واجب الوقوع وي[۲]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېژي چې: ای مؤمنانو! ذکر شوي منافقان خو ستاسو په هکله د مصیبتونو د نازلېدلو په انتظار دي حال دا چې بد مصیبتونه په همدوی باندې ورنازلېدونکي دي، مګر دوی ورباندې شعور نه لري.

یادونه

۸_ څرنګه چې په ﴿ مَا يُنفِقُ ﴾ کښې د "مَا" توری د نفقاتو څخه عبارت دی نو په ﴿ أَلَآ إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ ﴾ کښې ورته مونث ضمیر راجع کړی شو او دا ځکه چې اهل العربیه جمعې ته کله-کله د مونث مفرد په نظر ګوري. نو د معنی حاصل یې داسې راځېژي چې: ذکر شوي باندچیان مؤمنان چې خپلو صدقاتو (نفقاتو) ته په کومه عقیده باندې ګوري همغه عقیده یې بالکل په ځای ده چې د هر یوه دپاره د هغه نفقات الله ﷻ ته د نږدېکت اسباب دي چې د نبي کریم ﷺ په دعاګانو باندې لا پسې قوت مونده کوي او کلکېږي.

﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَٰنٍ رَّضِيَ

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۲

(۲) المحرر الوجیز ج۸ ص۲۵۷

ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ خَـٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

[١٠٠] او سبقت کوونکي لومړني کسان چې د مهاجرينو او انصارو څخه عبارت دي او (هم) هغه کسان چې د دوی (مهاجرينو او انصارو) په اخلاص (ښه نيت) سره پيروي کوي، د دوی (درېواړو ډلو) څخه الله ﷻ راضي دی او دوی به هم د الله ﷻ څخه راضي شي (او راضي دي).
او (هم) الله ﷻ دوی (ټولو) ته داسې جنتونه تيار کړي دي چې لاندې ترې (څلور ډوله) ويالې بهېږي، دوی به هلته تل ترتله همېشه وي، همېشه. دغه ده ډېره لويه کاميابي (او برياليتوب).

ارتباط

په وړاندې نژدې ايت شريف کښې الله ﷻ فرمايلي وه چې په اعرابو کښې مؤمنان (سوچه مخلصين) هم شته دي. په دې ايت کښې يې سوچه مخلصين مؤمنان په صراحت سره ښودلي دي چې هغه دي او دغه دي.

د مطلب خلاصه

يعني ای پيغمبره! الله ﷻ خو وړاندې وعده وکړه چې بانډچيان سوچه مؤمنان به په خپل رحمت کښې داخل کړي نو اوس خپل امت ته خبر ورکړه چې الله ﷻ د مؤمنانو لاندې ډلو سره هم په خپل رحمت کښې د داخلولو وعده ورکړې ده:

١ـ وړاندېني لومړني مهاجرين چې د هرڅه څخه وړاندې يې د الله ﷻ د رضا دپاره خپل کورونه پرېښودل او هجرت يې وکړ.

٢ـ وړاندېني لومړني انصار چې په ډېر اخلاص سره يې مهاجرينو ورونو ته خای ورکړ او دې ته چمتو شوه چې په خپلو شخصي مالونو کښې برخې ورکړي، او خپلې زراعتي ځمکې ورسره وويشي. مګر دا بېله خبره وه چې مهاجرينو دا کار قبول نه کړ.

٣ـ د ذکرو شوو دواړو ډلو څخه وروسته آن د قيامته پورې نور مؤمنان هم په وعده کښې شامل دي خو په دې شرط چې د ذکرو شوو دواړو ډلو په اخلاص او نېکه طريقه سره پيروي وکړي. لکه څنګه چې هغوی د الله ﷻ په لاره کښې خپل کورونه پرېښې وه دوی هم همدې کار ته تيار وي او يا يې په عمل کښې پياده کړي او هجرت وکړي.

لکه څنګه چې هغوی د مهاجرينو ورونو په اخلاص او نېکه طريقه سره خدمت کړی وه دوی هم همدې کار ته چمتو وي او پايي په عمل کښې پياده هم کړي.

لنډه دا چې دريمه هغه ډله ده چې په خپل وار او وخت سره د پخوانيو مهاجرينو او انصارو پيروي کوي، د مهاجريت په وخت کښې هجرت کوي او د انصاريت په موقع نصرت او کومک څخه کار اخلي، برابره خبره ده چې دغه ډله بانډچيان دي او که غير بانډچيان.

د ذکرو شوو درېوارو ډلو په رحمت کښې داخلول د لاندې ټکو څخه عبارت دي:

الف: الله ﷻ د دوی څخه راضي دی او په آخرت کښې به خپله رضامندي عملا ورڅرګنده کړي.

ب: دوی درېواړه ډلې د الله ﷻ څخه راضي دي. په دنیا کښې د الله ﷻ په مقدراتو باندې رضامندي ښکاره کوي چې په مصیبتونو باندې صبر کوي او په نعمتونو باندې شکر اداء کوي، او په آخرت کښې خو به د الله ﷻ په بې شماره نعمتونو باندې خوشاله شي. هغه دا چې:

ج: الله ﷻ دوی ته داسې جنتونه تیار کړي دي چې د ونو لاندې یې ځلور ډوله ویالي بهېږي.

د: دوی به په دغو نعمتونو او جنتونو کښې همېشه وي همېشه.

ای پیغمبره! دغه ده ډېره لویه کامیابي، نو په کار دي چې ټول خلک ورپسې هڅه وکړي.

توضیحات

١ـ که څوک وایي چې کومه معنی چې د ﴿ وَٱلسَّـٰبِقُونَ ﴾ د کلمې څخه فهمېږي په همغې معنی باندې د ﴿ ٱلۡأَوَّلُونَ ﴾ کلمه هم دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې د هغې په تعقیب باندې د دې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې ـوالله ﷻ اعلمـ: په دې مقام کښې د مهاجرینو او انصارو په دوه وو صفتونو باندې توصیفول مطلب دي.

یو دا چې دوی ټول په هجرت او نصرت کښې د نورو مؤمنانو دپاره امامان او اساس ایښودونکي دي. په دې معنی باندې ﴿ وَٱلسَّـٰبِقُونَ ﴾ کلمه دلالت کوي چې په مقابل کښې یې "التَّابِعُوْن" کلمه استعمالېږي، یعنې دوی پیشوایان او نور یې پیروان دي.

بله دا چې دوی ټول په هجرت او نصرت کښې اول نمره ګان او د لوړې درجې خاوندان دي. په دې معنی باندې د ﴿ ٱلۡأَوَّلُونَ ﴾ کلمه لارښوونه کوي چې په مقابل کښې یې د "الثَّانِیُون" کلمه استعمال مومي، یعنې دوی اول نمره ګان دي او نور یې دوهم نمرګان دي.

نو که بالفرض د ﴿ ٱلۡأَوَّلُونَ ﴾ کلمه نه وی نازله شوې نو د مهاجرینو او انصارو دوهم صفت به پټ پاتې شوی وي.

امامان او مقتدیان څوک-څوک دي؟

٢ـ په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې په مؤمنانو (د نبي کریم ﷺ په پیروانو) کښې هغه کسان امامان دي چاته چې په ﴿ وَٱلسَّـٰبِقُونَ ٱلۡأَوَّلُونَ ﴾ سره اشاره شوې ده، او هغه کسان پکښې مقتدیان دي د چا څخه چې په ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم ﴾ سره تعبیر شوی دی.

مګر په دې کښې مختلف دي چې هغه لقب کومو مؤمنانو ته ورکړی شوی دی، او دا لقب کومو ته ورکول کېږي چې ټول اقوال پکښې تقریبًا شپږو ته رسېږي[١].

---

(١) زاد المسیر ج٣ ص٣٣٣

مګر په عمده توګه دغه اقوال په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ويشلى کېږي، مونږ هر يو ګروپ په يو-يو مثال سره واضحه کوو:

الف: ځينې علماء کرام په ﴿ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ﴾ کښې د "مِنْ" توری د تبعيض دپاره اخلي[1]. نود مهاجرينو ځخه هغو کسانو ته ذکر شوی لقب ورکوي ځوک چې د ټولو ځخه وړاندې په اسلام باندې مشرف شوي دي چې نومونه يې دا دي:

۱ـ په زنانه وو کښې: خديجة الکبرى رضي الله عنها. ۲ـ په نارينه وو کښې: ابو بکر الصديق ﷺ.
۳ـ په ماشومانو کښې: علي ﷺ. ۴ـ په غلامانو کښې: زيد بن حارثه ﷺ.

د دوی ځخه وروسته د ابو بکر الصديق ﷺ په دعوت سره لاندې کسان په اسلام باندې مشرف شوه:

۵ـ عثمان بن عفان ﷺ. ۶ـ الزبير بن العوام ﷺ. ۷ـ عبد الرحمن بن عوف ﷺ. ۸ـ سعد بن ابي وقاص ﷺ. ۹ـ طلحه بن عبيد الله ﷺ.

او د انصارو ځخه هغه کسان امامان دي چا چې په بيعت العقبه کښې اشتراک کړی دی چې په اول بيعت کښې شپږ کسان وه او په دوهم بيعت کښې اويا (۷۰) نفره وه.

ب: ذکر شوی د "مِنْ" توری د بيان دپاره دي[2]. نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې د نبي کريم ﷺ صحابه کرام ﷺ. يا په بل عبارت: د نبي کريم ﷺ د مبارکې زمانې ټول مهاجرين او ټول انصار امامان دي او د دوی ځخه وروسته د قيامت د ورځې پورې چې ځوک د هغوی په ګړنلاره باندې قدم ږدي او پوچ پاش وربورې نه وايي هغوی ټول يې مقتديان دي. او په ايت شريف کښې د الله ﷻ د رضايت او د جنتونو په ورکړه کښې امامان او مقتديان ټول شامل دي. **والحمد لله والشکر علی ذلك.**

تبصره

۳ـ مونږ ته همدغه دوهم تفسير غوره ښکاري، دا ځکه چې:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِي بُعِثْتُ فِيهِمْ»[3] يعنې: زما په امت کښې د هغې زمانې (مؤمنان) بهتر دي چې زه پکښې مبعوث شوی يم، يعنې زما صحابه کرام ﷺ.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لا تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنْفَقَ أَحَدُكُمْ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلا نَصِيفَهُ»[4] يعنې: اى خلکو! زما صحابه وو کرامو ﷺ ته کنځلې مه کوئ ځکه چې زما دې په هغه اقدس ذات باندې قسم وي چې زما ځان د هغه په لاس (واک) کښې دی

---

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۳۲۲
(۲) التفسير الكبير ج۱۶ ص۱۷۱؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۳۰۲
(۳) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۸۴
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۴؛ جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵؛ سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۸۴؛ صحيح مسلم ج۲ ص۳۱۰

چې كه (بالفرض) ستاسو يو نفر د احد د غره په اندازه سره زر د الله ﷻ په لاره كښې نفقه كړي هم نه به د هغوى د يو نفر پاوكي ته ورسېږي او نه نيم پاوكي ته.

اهل التشيع څه وايي؟

۴_ اهل التشيع وايي چې ډېر صحابه كرام ﷺ په ذكره شوې درجه باندې پاتې نه وه او د دوی په عقيده د حقې لارې څخه منحرف شوي وه[۱]، العياذ بالله.

مونږ أهل السنة والجماعة وايو چې صحابه كرامو ﷺ ته ذكره شوې درجه په صريح قرآن سره ثابته شوې ده او د كومو صحابه وو كرامو ﷺ څخه چې اهل التشيع ذكره شوې درجه سلبوي دهغوی په هكله څه شرعي دلايل او نصوص په لاس كښې نه لري بلكې خپله خبره صرف په عقلي دلايلو او عقلي تاويلاتو باندې بنا كوي، او هم د صحابه وو كرامو ﷺ خپلمنځي اختلافات په نظر كښې نيسي. دوی ته په كار وه چې لاندې نكاتو ته يې خپله توجه ور اړولې وی:

الف: دوی ته د صحابه وو كرامو ﷺ په باره كښې سكوت بهتر وه چې غلې پاتې شوي وی او دوی پسې يې چټيات نه وی ويلي ځكه چې په سكوت كښې هيڅ خطره نشته. زمونږ يقين دی چې د قيامت په ورځ به الله ﷻ د چا څخه پوښتنه ونه كړي چې صحابه كرام ﷺ دې غيبانه ولې نه دې محاكمه كړي؟

ب: د الله ﷻ رحمت ډېر زيات دی حتی چې كله-كله لا ګناهونه برسېره په مغفرت په نېكيو باندې هم بدلوي. ځوک خبر دی چې د صحابه كرامو ﷺ په هكله په همدې طرز العمل اجراءات وكړي.

ج: صحابه وو كرامو ﷺ ته كنځل كول برسېره په دې چې اخلاقي او غير انساني جرم دی د لاندې د نصوصو څخه مخالفت هم دی:

اول: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا»[۲] يعني: تاسو مړو مسلمانانو ته كنځل مه كوئ ځكه چې يقيناً دوی هغه شي ته رسيدلي دي كوم چې دوی وړاندې لېږلی وه (ښه وه او كه بد وه نو په كنځلو كښې څه فائده ده؟).

دوهم: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «اذْكُرُوا مَحَاسِنَ مَوْتَاكُمْ وَكُفُّوا عَنْ مَسَاوِيهِمْ»[۳] يعني: تاسو د خپلو مړو (مسلمانانو) محاسن (نيک كارونه) ياد كړئ او د هغوی بديو (بدو كارونو د ذكر) څخه ډډه وكړئ.

﴿ وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ مُنَٰفِقُونَ ۖ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ ۖ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ ۖ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾ ﴾

(۱) تفسير نمونه ج۸ ص۱۰٦
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۷
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۳۱۵

[۱۰۱] او (ای مؤمنانو!) د هغو خلکو څخه چې ستاسو (د مدينې منورې) په چاپېريال کښې دي، چې د بانډچيانو څخه عبارت دي، ځينې منافقان دي.

او د مدينې منورې د اهل (خلکو) څخه (هم داسې کسان) شته چې په منافقت باندې (ښه پوره روږدي دي (پکښې ماهران دي. حتی چې) ته يې (هم) نه پېژنې (خو) مونږ ته معلوم دي. (مونږ به يې دروپېژنو او د افشاء کولو هدايت به درکړو نو) ژر دی چې (په دنيا کښې) به يې په متعددو وارونو سره معذب کړو بيا به (په آخرت کښې) لوی عذاب (دوزخ) ته ورتاو کړی شي.

ارتباط

څرنګه چې د وړاندې خای څخه په منافقانو کښې بحث راروان دی خو [۱۰۰] ايت په عارضي توګه د مخلصو مؤمنانو په ډله باندې رڼا واچوله، اوس نو په دې ايت شريف کښې د کلام مخ بېرته اصلي موضوع ته وراړولی شوی دی او د منافقانو ډلې د مقايسې په توګه د بحث لاندې نيولې شوې دي چې خلاصه يې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو که څه هم ستاسو په چاپېريال (بانډو) کښې منافقان شته دي چې په منافقت او کفر کښې ډېر کلک او قوي دي، مګر تاسو ته ډېر نژدې په مدينه منوره (مرکز) کښې داسې منافقان موجوديت لري چې په مهارت کښې ډېر قوي او کلک دي او په خپل منافقت باندې داسې پرده اچولی شي حتیٰ چې ته هم (ای پيغمبره!) دوی نه شي پېژاندلی، سره د دې چې ته د لوی فراست او ذکاوت خاوند يې، نو نور مؤمنان به يې څنګه وپېژني.

اما مونږ يې پېژنو (زمونږ څخه خپل منافقت نه شي پټولی) نو ژر دی چې په دنيا کښې به يې په متعددو عذابونو باندې معذب کړو، آن تر دې چې د دوی د همدغه دقيق منافقت څخه به پرده پورته کړو او د منافقت سره-سره به يې رسوا او افشاء کړو. بيا به نو د آخرت په لوی عذاب باندې مبتلا کړی شي او د دوزخ د اور په ټيټه پايه کښې به وغورزولی شي.

توضيحات

۱_ د ﴿ مَرَدُوا ﴾ کلمه د هغه مصدر څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې د "مريد" کلمې اشتقاق موندلی دی، چې پوره تحليل يې د [النساء:۱۱۷] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله.

خو په دې مقام کښې مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه په "تمهروا" سره تفسيره کړې ده[۱].

يعني: په مرکزي منافقانو کښې داسې منافقان شته چې د کفر (عقيدوي نفاق) په پټولو کښې ډېر زيات مهارت لري چې په اسانۍ سره پرې ته هم (ای پيغمبره!) نه شې پوهېدلی نور مؤمنان خو

(۱) تفسير الکشاف ج۲ ص۳۰۵

لا پرېږده. مګر دوی نه شي کولی چې خپل نفاق د الله ﷻ څخه پټ کړی شي. نو ژر دی چې الله ﷻ به يې تا ته در وپېژني او د دوی دپاره به ترې عذاب جوړ شي.

مَّرَّتَيْنِ څه معنی؟

۲ـ په دې کښې ټول مفسرين کرام متفق دي چې د ﴿ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴾ څخه د آخرت عذاب مراد دی، اما په هغه عذاب کښې کوم ته چې د ﴿ مَّرَّتَيْنِ ﴾ په کلمې سره أشاره شوې ده دوی زښت ډېر قولونه کړي دي چې تقريبًا د لسو قولونو څخه اضافه دي[۱].

مګر کوم تفسير چې موږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې د عربيت د قواعدو په اساس د مثنی کلمه کله-کله د تکرير او تکثير دپاره استعمالېږي[۲]، نو په دې مقام کښې د ﴿ مَّرَّتَيْنِ ﴾ کلمه د مرات معنی ورکوي[۳]. نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې دغه با مهارته منافقان به موږ په دنيا کښې په متعددو عذابونو باندې معذب کړو او مهارت به ورته هېڅ ګټه ونه شي رسولی.

الله ﷻ خپله خبره رښتيا کړه او خپل پيغمبر ﷺ ته يې په [التوبة:۷۳] ايت کښې د منافقانو سره په جهاد او سختۍ سره امر وکړ البته په هغه جهاد سره کوم چې د همدوی سره مناسب وه چې څو صورتونه يې موږ د [التوبة:۶۶] ايت لاندې ښودلي دي، والحمد لله ﷻ.

صاحب السر د کوم صحابي ﷺ لقب دی؟

۳ـ د ذکر شوي ايت شريف مطلب دا دی چې نبي کريم ﷺ د ځينو ډېرو ماهرو منافقانو په منافقت باندې نه پوهېده خو نور يې په علاماتو او په نبوي فراست سره پېژانده لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ [محمد: ۳۰] يعني: او ضرور به دوی (منافقان) د خبرو په اړولو را اړولو کښې وپېژني.

او څه لږ نه ده چې ځينې به ورته په وحې باندې معلوم شوي وي. د پېژاندلو شوو منافقانو د جملې څخه يې د دولسو (۱۲) کسانو نومونه حذيفه ﷺ ته هم ښودلي وه[۴].

نو ځکه همدغه صحابي ﷺ د «صَاحِبُ سِرِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» لقب ګټلی وه[۵]، يعنې هغه څوک چې د پيغمبر ﷺ د راز خاوند دی.

﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعْتَرَفُوا۟ بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا۟ عَمَلًا صَٰلِحًا وَءَاخَرَ سَيِّئًا عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۳۴؛ التفسير الكبير ج۱۶ ص۱۷۳؛ تفسير البغوي ج۲ ص۳۲۳
(۲) شرح ملا جامي ص۱۰۱
(۳) لسان العرب ج۵ ص۱۶۶
(۴) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۶۲
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۹۲۹

عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ
ٱلتَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَأْخُذُ ٱلصَّدَقَٰتِ وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ ٱعْمَلُوا۟
فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ وَٱلْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ
فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[۱۰۲] او (د غزا څخه د ېېرته پاتې شوو کسانو څخه) نور (داسې کسان) دي چې په خپلو ګناهونو باندې يې اعتراف کړی دی (نو) د صالح عمل (توبې او اعتراف) سره يې بل بد عمل (ېېرته پاتې کېدل) ګډ کړی دی.

الله ﷻ ته اميد دی (دوی دې اميد وکړي چې) په دوی باندې به په رحمت سره رجوع وکړي (توبه به يې قبوله کړي). يقيناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۱۰۳] (ای پيغمبره!) د دوی (توبه کوونکو) د مالونو څخه څه خيرات واخله (قبول کړه) چې (په همدې خيرات) سره يې (د ګناه څخه) پاک کړې او په همدې سره يې تزکيه کړې (د ېېرته پاتې کېدلو رته ترې محوه کړې) او (هم) په دوی باندې درود (ورنازل) کړه (او د خير دعاګانې ورته وکړه).

بې شکه ستا دعاء (د خير غوښتنه) د دوی دپاره (د زړونو) ډاډينه (او ارامي) ده.

او الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (هرڅه اوري او په هرڅه پوهېږي).

[۱۰۴] ايا دوی (توبه کوونکي) نه پوهېده چې يقيناً الله ﷻ همدې ﷻ د خپلو بندګانو څخه توبه قبلوي او (همدی ﷻ ترې) صدقات (خيراتونه) اخلي (قبلوي او اجر ورکوي). او بې شکه الله ﷻ (بوازې) همدی ﷻ توبه قبلوونکی (او) مهربان دی (بلکې پوهېده څکه توبه تائب شوه).

[۱۰۵] او (ای پيغمبره! دوی ته) ووايه چې: (اوس خو مو توبه قبوله شوه نو) عمل وکړئ نو په آينده کښې به الله ﷻ ستاسو عمل وګوري (چې د اوسني اقرار سره مطابق دی او که نه)، او (هم به) د ده ﷻ پيغمبر ﷺ او مؤمنان (ستاسو کړه وړه وګوري).

او ژر دی چې تاسو به (په آخرت کښې) په پټو او ښکاره وو باندې پوهېدونکي الله ﷻ ته ورتاو کړی شئ نو په هغه څه باندې به مو خبر کړي چې تاسو ياست چې کوئ يې.

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې د تبوک د غزا څخه د هغو پاتې شوو کسانو بحث وه کوم چې په خپلو پاتې کېدلو باندې خوشاله وه او د منافقت د کبله غزا ته نه وه تللي.

په دې ايتونو کښې هغو پاتې شوو کسانو ته اشاره ده کوم چې په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه وه او غزا ته د نه تللو وجهه يې صرف کسالت (سستي) وه، نه منافقت او په ايمان کښې شک او رد.

شان نزول

۱_ د تبوک د غزا څخه ټول پاتې شوي کسان منافقان نه وه بلکې په دوی کښې د روایاتو په اختلاف سره لس کسان هغه سوچه مسلمانان هم شامل وه کوم چې د کسالت او سستئ د کبله په "نن څم او سبا څم" کښې پاتې شوي وه[۱].

نو کله چې د نبي کریم ﷺ او د نورو غازیانو د بېرته راستنېدلو اوازه مدینې منورې ته را ورسېدله نو د ذکرو شوو لسو کسانو څخه اوو کسانو خپل ځانونه د جومات د ستنو پورې وتړل او سوګندونه یې یاد کړه چې ترهغه پورې به مونږ تړلي یاستو ترڅو چې زمونږ توبه قبوله شي.

د متباقي درېوو کسانو حال ته په [التوبة:۱۰۶] ایت کښې اشاره شوې ده او [التوبة:۱۱۸] ایت یې د توبې د قبول په باره کښې نازل شوی دی.

کله چې په دغو اوو تړل شوو کسانو باندې د نبي کریم ﷺ مبارکې سترګې ولګېدې نو پوښتنه یې وکړه چې دا څوک دي؟

جواب ورکړی شو چې: دا هغه کسان دي کوم چې د غزا څخه پاتې شوي وه. دوی سوګند یاد کړی دی چې ترهغه به تړلي وي چې ترڅو یې تاسو پرانیزئ.

نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «وَأَنَا أُقْسِمُ بِاللهِ لَا أُطْلِقُهُمْ وَلا أَعْذِرُهُمْ حَتّٰى يَكُوْنَ اللهُ هُوَ الَّذِيْ يُطْلِقُهُمْ»[۲] یعنې: زما دې هم په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زه به یې نه پرانیزم او نه به یې معذرت قبول کړم ترڅو چې الله ﷻ هغه څوک شي چې دوی پرانیزي (د دوی د پرانستلو ارشاد وکړي). نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه او نبي کریم ﷺ په خپل مبارک لاس باندې ټول تړلي کسان پرانستل.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي که څه هم د تړلو شوو کسانو په عدد کښې اختلاف شته دی چې دوی اوه نفره کم او یا زیات وه مګر ټول روایتونه متفق دي چې ابو لبابه ؓ په دوی کښې شامل وه[۳]، نو پوښتنه دا ده چې ابو لبابه ؓ خو خپل ځان د بني قریظه وو په غزا کښې تړلی وه چې د تبوک د غزا څخه څو کاله وړاندې تېره شوې وه، لکه چې د [الأنفال:۲۷] ایت لاندې یې مفصله قیصه لیکلې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

مونږ وایو چې: ابو لبابه ؓ خپل ځان دوه کرته تړلی وه[۴] یو ځل د بني قریظه وو په غزا کښې (چې تنها وه او نور ملګري یې نه درلوده)، او دوهم ځل په ذکره شوې غزا کښې چې څو ملګري یې هم درلوده.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۶۴

(۲) تفسير الطبري ج۱۱ ص۱۳؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۷۴

(۳) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲؛ تفسير الطبري ج۱۱ ص۱۶

(۴) تفسير المظهري ج۴ ص۲۹۱

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! د تبوک د غزا څخه پاتې شوي کسان خو ټول منافقان نه دي بلکې په دوی کښې ځينې سوچه مسلمانان هم شته چې د يو پلوه د ګناه مرتکب شوي دي چې د جهاد څخه پاتې شوی دي، مګر د بله پلوه دوی په خپلو ګناهونو باندې اعتراف کوي او د الله ﷻ په حضور کښې ندامت او پښېماني وړاندې کوي. نو د دوی په باره کښې لاندې هدايات قرائت کړه:

۱ـ دوی دې د توبې اميد وکړي چې الله ﷻ به د دوی توبه قبوله کړي او په رحمت سره به وړباندې رجوع وکړي، دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۲ـ ای پيغمبره! د ذکرو شوو تائبانو د مالونو څخه خيرات هم واخله او قبول يې کړه ترڅو ترې په جهادي امورو کښې کار واخلې دوی خو منافقان نه دي چې په ناخوښۍ باندې انفاق کوي بلکې دوی په ډېر اخلاص سره د خپلو توبو د تکميل په غرض دخپلو مالونو څه برخه خيراتوي.

۳ـ ای پيغمبره! ذکر شوي کسان د صدقاتو په قبول سره د ګناهونو څخه بنه پاک کړه ځکه چې صدقات خو نېکۍ دي او په نېکيو سره خو ګناهونه محوه کېږي.

۴ـ همدارنګه د دوی زړونه په صدقاتو سره تزکيه کړه چې حرص يې مات شي او بيا داسې کار ونه کړي او بالآخره د صدقاتو په قبول سره د دوی څخه د دښمنانو د پېغور مخه ونيسه چې تاسو منافقان ياست، او دا ځکه چې الله ﷻ خو تاته اجازه نه درکوي چې د منافقانو صدقات قبول کړې، نو د صدقاتو په قبول سره به ټولو ته څرګنده شي چې دوی منافقان نه وه بلکې ګناهګاران وه.

۵ـ په دې باندې علاوه، د صدقاتو د تسليمولو په وخت کښې دوی ته د خير دعاګانې هم وکړه ترڅو دوی مطمئن شي چې الله ﷻ را څخه راضي دی او نبي کريم ﷺ را څخه خوشاله دی.

۶ـ ای پيغمبره! الله ﷻ تاته د نوموړو کسانو په باره کښې ځکه ذکر شوي هدايات درنازل کړه چې:

الف: ايا دوی نه پوهېده چې يوازې الله ﷻ د خپلو بندګانو څخه توبې قبلوي؟ بلکې دوی پوهېده او پخه عقيده يې درلوده چې توبه قبلوونکی يوازې الله ﷻ دی، نو مونږ هم د دوی سره د دوی د عقيدې مطابق عمل وکړ او توبه مو ترې قبوله کړه.

ب: ايا دوی نه پوهېده چې د صدقاتو قبول يوازې د الله ﷻ کار دی؟ بلکې پوهېده، نو ځکه مو تاته هدايت وکړ چې صدقات يې قبول کړه او دعاء ورته وکړې.

ج: ايا دوی نه پوهېده چې يقيناً توبه قبلوونکی او مهربان فقط او فقط الله ﷻ دی او بس؟ بلکې په دې باندې يې پخه عقيده درلوده، نو د همدې کبله مو په دوی باندې د توبې د قبول څخه علاوه نوره مهرباني هم وکړه او د نورو نېکيو توفيق مو هم ورپيرزو کړ.

۷ـ ای پيغمبره! ذکر شوو توبه کوونکو ته ووايه چې د هغې ګناه څخه خو الله ﷻ درتېر شو د کومې د کبله چې تاسو خپل خانونه د جومات په ستنو پورې تړلي وه، اما په راتلونکې کښې به الله ﷻ او د ده ﷺ پيغمبره وګوري چې تاسو په څه ډول عمل کوئ او د ټولو مؤمنانو څخه به هم ستاسو عملونه پټ پاتې نه شي ځکه چې:

الف: که نېک عملونه وکړئ نو الله ﷻ به ستاسو درجې لوړې کړي او نبي کريم ﷺ به درته د برکت او خير دعاګانې وکړي او بالآخره مؤمنان به ستاسو پيروي وکړي او ستاسو په قدم باندې به قدم کېږدي. دا هم د نېکو کارونو څخه يو نېک کار دی چې سړی د نورو مؤمنانو دپاره په نېکيو کښې مقتدی او امام جوړ شي.

ب: که بد عملونه وکړئ نو نه به مو درجې لوړې شي، نه به مو د نبي کريم ﷺ د دعاء وياړ په برخه شي او بالآخره نه به مو په نېکو کارونو کښې د مؤمنانو امامت په برخه شي.

ج: په دې ټولو باندې علاوه تاسو به ډېر ژر د قيامت په ورځ د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شئ چې پټ او ښکاره ورته ټول څرګند دي، نو د خپلو اعمالو په جزا يا سزا باندې به مو خبر کړي چې دا دې نېک کړی دی او دا دې بد کړی دی.

توضيحات

۱_ د ﴿ وَءَاخَرُونَ ٱعۡتَرَفُواْ بِذُنُوبِهِمۡ خَلَطُواْ عَمَلٗا صَٰلِحٗا وَءَاخَرَ سَيِّئًا ﴾ جمله په وړاندېنۍ ﴿ وَمِمَّنۡ حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مُنَٰفِقُونَ ﴾ الآية- په جمله باندې عطفه ده. نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: ستاسو د چاپېريال او هم د مديني منورې څخه ځينې نور کسان دي چې د يو پلوه ګناهګار دي چې غزا ته نه دي تللي او د بل پلوه په خپلو ګناهونو (پاتې کېدلو) باندې پښېمانه او نادمين دي.

نو د مقام په اعتبار سره د بد عمل څخه د غزا څخه پاتې کېدل مراد دي او د نېک عمل څخه په همدغې ګناه باندې ندامت او پښېمانې مطلبه ده[۱].

۲_ که څه هم ايت شريف د مصداق په اعتبار سره هغو اوو کسانو ته متوجه دی کوم چې په شان نزول کښې ذکر دي، مګر د مفهوم په لحاظ سره پکښې د قيامت د ورځې پورې ټول مؤمنان ګناهګاران شامل دي.

د همدې کبله ذکر شوی ايت شريف د هغو ايتونو څخه ګڼل کېږي کوم چې ګناهګارانو مؤمنانو ته د مغفرت وعده ورکوي[۲]، اللهم اجعلنا منهم.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په ايت شريف کښې خو د مغفرت وعده نه ده ذکره شوې بلکې د ﴿ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡ ﴾ په کلماتو سره محض د توبې د قبول تمه ذکره ده او بس. دا ځکه چې د "عَسَىٰ" کلمه د رجا (تمې) معنی ورکوي؟

مونږ وايو چې:

الف: د ﴿ عَسَىٰ ﴾ کلمه د الله ﷻ په هکله د تمې دپاره نه بلکې د يقيني وعدې په معنی استعمال

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۳

(۲) المحرر الوجيز ج۸ ص۲٦۳

مومي[1]. د الله ﷻ د عظیم شان سره دا مناسبه نه ده چې چاته تمه ورکړي او بیا یې ورته پوره نه کړي.

ب: د پیغمبرانو علیهم السلام خوبونه هم د الله ﷻ د پلوه د وحې د ډولونو څخه یو ډول دی، او د نبي کریم ﷺ د یوه اوږده خوب د یوې برخې مضمون دا دی چې:

نبي کریم ﷺ فرمایي چې: ما په خوب کښې یوه ډله سړي ولیده چې د بدنونو څه برخې یې ډېرې ښایسته وې او څه برخې یې ډېرې بدرنګه او بدڅېره وې، دوی ته په یوه داسې ویالې کښې د غسل کولو توصیه وکړی شوه چې تکه سپینه بهېدله.

دوی چې د غسل څخه وروسته بېرته راستانه شوه بدرنګي یې ورکه شوې وه او د بدنونو ټولې برخې یې ډېرې ښائسته جوړې شوې وې. ما پوښتنه وکړه چې: دا څوک دي؟ نو په جواب کښې را ته وویل شو چې: «فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا فَتَجَاوَزَ اللهُ عَنْهُمْ»[2] یعني: یقیناً دوی هغه خلک دي چې نېک عمل او بد عمل یې (دواړه) سره ګډ کړي وه نو الله ﷻ د دوی (د ګناهونو) څخه ورتېر شو او مغفرت یې ورته وکړ.

ج: لکه څنګه چې په شان نزول کښې تېر شوه چې نبي کریم ﷺ سوګند یاد کړی وه چې زه به تړل شوي کسان ترهغه نه پرانیزم ترڅو یې چې الله ﷻ پرانیزي (ماته امر وکړي)، نو کله چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ تړل شوي کسان په خپل مبارک لاس باندې پرانیستل[3]. نو معلومه شوه چې نبي کریم ﷺ هم د ذکر شوي ایت شریف څخه د مغفرت (د توبې د قبول) معنی اخستې وه.

د: په دې ټولو باندې علاوه، پخپله د ایتونو څخه څرګندېږي چې تړلو شوو کسانو ته الله ﷻ مغفرت کړی وه او توبه یې ترې قبوله کړې وه. دا ځکه چې الله ﷻ منافقان مخاطب کړي دي چې: ﴿ لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴾ [التوبة:٥٣] یعني: ستاسو نفقات (صدقات) څخه د قبول درجې ته نه رسولی کېږي چې یقیناً تاسو فاسق قوم یاست.

الله ﷻ خو د متقیانو صدقات قبلوي، لکه چې فرمایي: ﴿ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾ [المائدة: ٢٧] یعني: بې شکه الله ﷻ د متقیانو څخه (صدقات) قبلوي.

حال دا چې په دې مقام کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته امر کړی دی چې د دوی صدقات قبول کړه: ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ﴾.

نو د ذکرو شوو درېواړو ایتونو څخه ثابتېږي چې تړل شوو کسانو ته الله ﷻ مغفرت کړی وه.

دلته فرضي صدقه مطلب ده او که نفلي؟

۴ـ د ﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ﴾ په جمله کښې علماء کرام د ﴿ صَدَقَةً ﴾ د کلمې په تفسیر کښې په لاندې ډول اختلاف لري:

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۸ ص۳۱۱

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۷۴، مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۲۵۱

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۸۵

الف: ځینې وایي چې دلته فرضي صدقه (زکات) مطلب ده[١]. نو د معنی حاصل یې داسې اخستی دی چې: ای پیغمبره! د مؤمنانو د مالونو څخه برخه په زکات کښې واخله.
مګر په دې تفسیر سره ذکره شوې جمله د مقام په اعتبار د وړاندې ببرته څخه بالکل شکېږي څکه چې بحث خو په تړلو شوو اوو کسانو کښې روان دی.
ب: د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو د زکات څخه هغه زکات مراد کړی دی کوم چې په تړلو شوو اوو کسانو باندې واجب شوی وه خو لا تادیه کړی یې نه وه[٢]، نو د معنی حاصل یې داسې اخلي چې: ای پیغمبره! د تړلو شوو کسانو توبه قبوله شوه نو د دوی څخه فرضي زکات هم واخله.
مګر دا تفسیر بالکل متبادر نه دی.
ج: ځینې وایي چې دلته د ﴿ صَدَقَةً ﴾ څخه په نفلي صدقه کښې هغه خاصه صدقه مطلبه ده د کومې چې تړلو شوو کسانو وړاندیز کړی وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:
مفسرینو کرامو د ذکر شوې ایت شریف په شان نزول کښې لاندې سوال جواب هم لیکلی دی:
اول: کله چې ذکر شوي اوه کسان نبي کریم ﷺ د ستنو څخه پرانیستل نو دوی عرض وکړ چې: یا رسول الله! مونږ خپلو مالونو د تبوک څخه پاتې کړي وو، نو دغه دې زمونږ مالونه د الله ﷻ په لاره کښې خیرات کړه او مونږ ته ښښنه وغواړه چې توبه مو ښه سپېڅلې توبه جوړه شي.
دوهم: نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې ماته خو ستاسو د مالونو په باره کښې الله ﷻ څه امر نه دی کړی د همدې کبله ستاسو مالونه زه نه شم خیراتولی. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ[٣] او د مالونو د څه برخې په اخستلو باندې مکلف کړی شو. نو نبي کریم ﷺ د دوی د مالونو څخه څه برخه واخستله او خیراته یې کړه[٤] بلکې د دوی د مالونو څخه یې دریمه برخه خیراته کړه او نور یې ورته پرېښود[٥].

تبصره

۵ـ مونږ ته داسې ښکاري ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د ﴿ صَدَقَةً ﴾ څخه به مطلقه صدقه مراده وي، لکه چې مفهوم یې په همدې عموم باندې دلالت کوي، نو په دې تقدیر نفلي او فرضي دواړو ته شاملېږي او د علماء کرامو اختلاف هم د منځه وځي او د ایتونو پیوستون هم په ځای پاتې کېږي.

صلوة څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ کښې د "صلِّ" کلمه اصلا د "صَلّٰی" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې

(١) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص١٤٨
(٢) التفسير الكبير ج١٦ ص١٧٧
(٣) اسباب النزول للواحدي ص١٧٥
(٤) تفسير الطبري ج١١ ص١٧
(٥) تفسير البغوي ج٢ ص٣٢٤

ده، په "صَلّي" كښې د علم اللغة كتابونو ډېر اوږد بحث كړى دى او متعددې معناوې يې ورته ذكر كړې دي[۱] نو كه څوک د اوږده بحث حوصله لري هملته دې مراجعه وكړي.

مونږ په دې مقام كښې صرف په لاندې ټكو باندې اكتفاء كوو[۲]:

د "صَلّي" توری د اور بللو دپاره وضعه شوی دی، لكه چې وايي: "صَلَيْتُ الشَّاةَ" يعنې: پسه مې په اور باندې وريت كړی وه.

نو كله چې ذكر شوی توری د تفعيل د باب لاندې واقع شي نو كله-كله يې په معنی كښې ازاله اضافه كېږي، لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

اول: "صَلّى فُلان" فلاني لمونځ وكړ، يعنې په دغه عبادت سره يې د دوزخ اور ازاله كړ او خپل خان يې ترې بچ وساته.

دوهم: "صَلّى فُلان" فلاني د خير دعاء وكړه، يعنې په دغې دعاء سره يې د خپل خان يا د بل چا دپاره د دنياوي اور (مشكلاتو) څخه او يا د اخروي اور (دوزخ) څخه د بچ كېدلو غوښتنه وكړه.

د ذكر شوي استعمال نظير دا جمله ده چې: "جَلَّدْتُ الْبَعِيرَ" د اوښ څخه مې څل لرې كړی دی.

په دې مقام كښې د ﴿ صَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ څخه دوهمه معنی مراده ده، يعنې: اى پيغمبره! كله چې ته د مؤمنانو څخه صدقات واخلې (تسليم كړې) نو دوى ته د خير دعاء وكړه ترڅو دوى ډاډه او مطمئن شي.

هېر مو نه شي!

۷_ نو هېر مو نه شي چې د "على" توری كه د "صلاة" دپاره صله واقع شي لكه په ﴿ صَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ كښې چې واقع شوی دی نو د خير دعاء ترې مراد ېږي، اما كه همدغه توری د "دعاء" دپاره متعلق (صله) واقع شي نو د شر غوښتنه (ښېرا) ترې مطلبېږي، نو د "دعى عليه" معنی دا ده چې په هغه باندې يې د آفت د رابنكته كولو غوښتنه وكړه.

يادونه

۸_ د نبي كريم ﷺ په دعاء باندې څكه مؤمنان خوشالېده او د زړونو اطمنان يې پرې حاصلېده چې دوى پوهېده چې د دغو مباركو دعاګانو اثرات آن تر لمسيو او كړوسيو پورې رسېږي، د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احاديث ولولئ:

الف:: يوه ورځ نبي كريم ﷺ ته ابو اوفى (عبد الله) ﷺ څه صدقه ورو‌ړه نو نبي كريم ﷺ ورته دعاء وكړه چې: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى»[۳] يعنې: اى الله! د ابو أوفى په اولاده باندې خپل رحمت نازل كړې او مغفرت ورته وكړې.

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۴۶۴
(۲) مفردات الراغب ص۲۹۳
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۳۷

ب: یوه ورځې د انس بن مالک ﷺ مور (ام سلیم رضی‌الله‌عنها) نبي کريم ﷺ ته ورغله او عرض یې وکړ چې: یا رسول الله! خپل خادم (انس ﷺ) ته دعاء وکړه. نبي کريم دعاء وکړه چې: «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ»[1] یعني: ای الله! د انس مال او اولاد ډېر کړې او په هغه شي کښې ورته برکت واچوې کوم شی چې تا ورکړی دی.

په ذکر شوي حديث باندې ځينو حواشيوو ليکلي دي چې:

اول: انس ﷺ په بصره کښې یو باغ درلود چې په کال کښې به یې دوه ځله میوجات ورکول.

دوهم: نوموړي ته الله ﷻ یو سلو شل (١٢٠) تنه زامن ورکړي وه.

دریم: کله به چې نوموړي د کعبې شريفې څخه طواف کاوه نو د خپلې اولادې څخه به يې د اويا (٧٠) کسانو څخه اضافه په شاوخوا کښې په طواف باندې مشغول وه.

څلورم: الله ﷻ ورته اوږد عمر ورکړ، حتی چې په یوه روايت سره نوموړی د یو سلو دیرشو (١٣٠) کالو په عمر وفات شو، إنا لله وإنا اليه راجعون.

صلاة (درود) باید په چا باندې وویل شي؟

٩_ په دې باره کښې -چې باید صلاة (درود) په چا باندې واستولی شي- ځینو مفسرینو کرامو[2] ډېر ښه معلومات را غونډ کړي دي چې مونږ يې لنډيز محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: صلاة (درود) او سلام د دواړو کلمو اجتماع د پیغمبرانو او ملائکو علیهم‌السلام خاصه ده، نو زکات راغونډوونکي باید زکات ورکوونکو ته د "صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" په کلماتو باندې دعاء ونه کړي. دا ځکه چې:

اول: د "صلاة" په کلمه کښې تعظیم ډېر زیات دی او الله ﷻ ته په ډېر نژدیوالي باندې دلالت کوي چې د معصومانو څخه پرته بل چا ته مناسبت نه لري او د بل چا حق نه شي ګرځېدلی.

دوهم: په سلفو صالحينو کښې ذکر شوي دواړه کلمې د پیغمبرانو او ملائکو علیهم‌السلام څخه په غیر بل چا ته نه دي استعمالې شوې، نو څوک یې چې استعمالوي هغوی بدعتیان دي، لکه څنګه چې د "عَزَّ وَجَلَّ" دواړه کلمې الله ﷻ پورې اختصاص لري (که څه هم نبي کريم ﷺ هم عزیز دی او هم جلیل دی مګر داسې ویل نه دي جائز چې "مُحَمَّد عَزَّ وَجَلَّ") همدارنګه د "صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" کلمې هم د پیغمبرانو او ملائکو څخه پورې اختصاص لري، بل چا ته یې استعمال ګناه ده او د تحریمي مکروهاتو څخه شمېرل کېږي.

ب: د نورو مؤمنانو د نومونو سره باید د "رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، غَفَرَ اللهُ لَهُ، عَفَى اللهُ عَنْهُ، رَحِمَهُ اللهُ" او یا داسې نور کلمات استعمال شي.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٩٣٨

(٢) تفسير ابن كثير ج٣ ص٥١۶؛ روح المعاني ج١١ ص۶

ج: هو! په نورو مؤمنانو باندې که بالتبع صلوة (درود) او سلام واستول شي نو څه باک يې نشته، نو داسې ويلی شو چې: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَسَلِّمْ" مگر داسې نه شو ويلی چې: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ، اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ".

د: همدارنگه يوازې د صلاة (درود) کلمه چې د سلام کلمه ورسره ضميمه نه وي هم په پيغمبرانو او په ملائکو پورې اختصاص لري او بل چا ته يې قصدي استعمال ښه نه دی.

که څه هم لږ وړاندې تېر شو چې نبي کريم ﷺ يوه صحابي (عبد الله) ته په "صلوة" سره دعاء کړې وه چې: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى» ای الله! د ابي اوفی په اولاده باندې خپل رحمت (درود) نازل کړې؛ مگر څرنگه د صلاة (درود) د کلمې استعمال د نبي کريم ﷺ حق دی او سړی کولی شي د خپل حق څخه د بل چا دپاره ورتېر شي، خو بل څوک نه شي کولی چې پردی حق چاته ورکړي، نو مونږ هم نه شو کولی چې د "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى فُلَانٍ" کلمات استعمال کړو.

په دې باندې علاوه، په داسې مواردو کښې چې د عرف په لحاظ په شارع پورې اختصاص لري لکه همدغه مورد، سړي ته په کار نه دي چې خپل ځان په شارع باندې قياس کړي بلکې ورته په کار دي چې په صريحه اجازه عمل وکړي، او صريحه اجازه دلته موجوديت نه لري[1].

هـ: همدارنگه يوازې د سلام کلمه هم د پيغمبرانو او ملائکو څخه په غير د بل چا د نوم سره د تعظيم دپاره مکروه ده، لکه چې روافض د خينو امامانو دپاره د "رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ" په عوض د "عَلَيْهِ السَّلَامُ" کلمه استعمالوي.

و: اما په مسلمان ورور باندې سلام اچول، يا غائب مسلمان ته سلام استول او بالآخره يا د مسلمانانو هديره مخاطبه کول چې: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ»، نو دا خو مسنونې طريقې دي او د ذکر شوي بحث لاندې نه راځي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَالْمُؤْمِنُونَ ﴾ د کلمې څخه معلومېږي چې مؤمنانو يو تربله په اعمالو باندې خبرېږي چې فلاني دا کار وکړ او فلاني دا؛ حال دا چې په ټولو اعمالو باندې خو مونږ يو تربله نه پوهېږو او نه يې يو تربله گورو؟

مونږ وايو چې: د اعمالو ليدل لاندې دوه احتماله لري او دواړه په ځای دي:

الف: چې د قيامت په ورځ د اعمالو ليدل اراده کړی شي، نو په دې تقدير پوښتنه نه پيدا کېږي، ځکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴾ [الطارق:۹] يعنې الله ﷻ د انسان په بېرته ژوند کولو باندې قادر دی، البته په داسې ورځې کښې چې پټ شيان پکښې ټول څرگندولی شي.

(۱) روح المعاني ج۲۲ ص۸۶

ب: چې دنیاوي لیدل مراد شي، نو شاید چې د اعمالو څخه به هغه اعمال مطلب وي په کومو کښې چې بحث راروان دی، هغه دا چې مونږ په خپلو کرو باندې پټښمانه یاستو او په راتلونکي کښې به د یوې غزا څخه هم پاتې نه شو.

په دې باندې علاوه، الله ﷻ چې کله د یوه عمل د څرګندولو اراده وکړي نو هغه په دنیا کښې هم ټولو خلکو ته څرګندوي او ټول پرې خبروي، همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَعْمَلُ فِي صَخْرَةٍ صَمَّاءَ لَيْسَ لَهَا بَابٌ وَلَا كُوَّةٌ لَخَرَجَ عَمَلُهُ لِلنَّاسِ كَائِنًا مَا كَانَ»[1] یعنې: که بالفرض ستاسو یو کس یقیناً په داسې بنویه (کلکه) ډبره کښې عمل وکړي هم چې نه دروازه لري او نه کړکۍ (درویځه) نو ضرور به یې عمل خلکو ته را بهر شي (راووځي) هرڅه عمل چې وي.

﴿وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ ٱللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾﴾

[١٠٦] او (د تبوک د غزا څخه د پاتې شوو کسانو د جملې څخه) څه نور داسې کسان دي چې د الله ﷻ امر ته وروسته کړی شوي دي (سمدستي یې توبه نه ده قبوله شوې، او په راتلونکي کښې به) یا الله ﷻ دوی معذب کړي او یا به پرې په رحمت سره رجوع وکړي (توبه به یې قبوله کړي)، او الله ﷻ (هم) پوه دی (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په دې ایت کښې د هغو لسو کسانو څخه د متباقي درې کسانو حال ته اشاره شوې ده کوم چې مونږ د وړاندېنیو ایتونو په شان نزول کښې لږ څه تفصیلوار لیکلي دي، نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د هغو لسو کسانو د جملې څخه چې د تبوک د غزا څخه پرته د شرعي عذر د کبله پاتې شوي وه د دریوو کسانو په باره کښې د الله ﷻ موقته فیصله دا ده چې د دریواړو سره ناسته پاسته پرې کړئ ترڅو د دوی دپاره ټوله دنیا بندیخانه جوړه شي. یا په بل عبارت: د نهایي فیصلې پورې دریواړه بندیان کړئ، داسې بندیخانه چې په دنیا کښې ساری نه لري.

د دوی نهایي فیصله به د دوه وو حالونو څخه خالي نه وي. یا به الله ﷻ تعذیب ورکړي او یا به ورته عفوه وکړي او توبه به یې قبوله کړي.

الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي او د ډېر لوی حکمت څښتن دی هر یو حال چې ورسره مناسب وي او د حکمت غوښتنه وي په هغه حال باندې به نهایي فیصله صادره کړي.

توضیحات

١ـ په ذکر شوي ایت شریف کښې مرارة بن الربیع رضي الله عنه، کعب بن مالک رضي الله عنه او هلال بن أمیة رضي الله عنه ته

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸

اشاره شوې ده[۱]. د دوی درېواړو د مفصلو حالاتو ذکر د [التوبة:۱۱۸] ایت لاندې ـان شاء الله ـ راروان دی.

ارجاء څه معنی؟

۲ـ د ﴿ مُرْجَوْنَ ﴾ کلمه د "ارْجَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د تاخیر معنی وکوي[۲]. نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: د تبوک د غزا څخه درې کسان د توبې د قبول څخه سمدستي وروسته کړی شوي دي او په راتلونکي کښې به یې حالت څرګند شي.

د غزا څخه د پاتې شوو کسانو ګروپونه

۳ـ ځینې مفسرین کرام لیکي چې د هغو کسانو شمیر کوم چې د تبوک د غزا څخه په کورونو کښې پرته د شرعي عذرونو څخه پاتې شوي وه درې اتیا (۸۳) کسانو ته رسېده[۳]، چې په لاندې درېو ګروپونو باندې وېشلی شوي دي.

الف: یوه غټه ډله پکښې منافقان وه چې ځینې نبي کریم ﷺ ته د دروغینو معذرتونو دپاره ورغله، او ځینو لا بالکل معذرتونه هم وړاندې نه کړه.

ب: اوه کسان پکښې داسې مؤمنان وه چې د منافقت د کبله د جهاد څخه نه وه پاتې شوي بلکې په نن او سبا کښې ترې د تللو وخت تېر شوی وه. دغو اوو کسانو خپل ځانونه د جومات د ستنو پورې تړلی وه، لکه چې وړاندې تېر شو.

ج: درې کسه نور هم رښتیاني مؤمنان وه خو نه یې د منافقانو په څېر دروغین معذرتونه وړاندې کړه او نه یې خپل ځانونه په ستنو پورې وتړل بلکې په واضحه الفاظو کښې یې خپله ملامتي ومنله. دغو درېواړو ته په تېر شوي ایت شریف کښې اشاره شوې ده او لږ څه وروسته یې د توبې په قبول باندې صراحت شوی دی.

﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًۢا بَيْنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا
لِّمَنْ حَارَبَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ مِن قَبْلُ ۚ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَآ إِلَّا ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَٱللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ
لَكَٰذِبُونَ ﴿١٠٧﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ۚ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن
تَقُومَ فِيهِ ۚ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْ ۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ أَفَمَنْ
أَسَّسَ بُنْيَٰنَهُۥ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَٰنَهُۥ عَلَىٰ شَفَا

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۳۸۷
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۲۵
(۳) تفسیر المنار ج۱۱ ص۳۵

جُرُفٍ هَارٍ فَٱنْهَارَ بِهِۦ فِى نَارِ جَهَنَّمَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ
بُنْيَٰنُهُمُ ٱلَّذِى بَنَوْا۟ رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ إِلَّآ أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾ ﴾

[۱۰۷] او (د منافقانو د جملې څخه) هغه کسان هم دي کومو چې (د قباء جومات جمعې ته) د ضرر رسولو په غرض او د کفر (تقويه) کولو په غرض او (بالآخره) د مؤمنانو ترمنځ د تفرقه (جدايي) اچولو په غرض او د هغه چا د پاره چې لا د پخوا څخه يې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ سره په جنګ وه د کمين ګاه (د پټېدلو ځای د جوړولو) په غرض جومات جوړ کړی دی.

او ضرور هرومرو به (تاته) سوګندونه وکړي چې مونږ (د جومات په جوړولو کښې) نيت نه درلود مګر نيک نيت.

او الله ﷻ شهادت ورکوي چې يقيناً دوی خامخا دروغژنان دي (چې مونږ نېک نيت درلود).

[۱۰۸] (ای پيغمبره!) ته هيڅکله په دې (جومات) کښې (د افتتاح دپاره په لمانځه) مه درېږه.

خامخا داسې جومات چې د (ابادولو) د اولې ورځې څخه يې بنياد په تقوی (د الله ﷻ څخه په ډار) باندې اېښودلی شوی دی ډېر ښه (غوره) دی چې ته پکښې (په لمانځه باندې) ودرېږې.

(د دې جومات) په (اهاليوو) کښې داسې رجال (سړي) دي چې دوی (د خپلو ځانونو) ښه پاکول خوښوي (مراعات يې ساتي).

او الله ﷻ (د خپلو ځانونو) ښه پاکوونکي (کسان) محبوب ګڼي (اجرونه او ثوابونه ورکوي).

[۱۰۹] ايا نو هغه څوک چې د خپلې ابادۍ بنياد يې د الله ﷻ څخه په ډار او (د الله ﷻ) په رضامندۍ باندې اېښی وي بهتر دی (چې انديوالي يې وکړی شي) يا هغه څوک چې د خپلې ابادۍ بنياد يې ورستې نړېدونکې کندې په غاړه اېښی وي نو په (نړېدلو او غورځېدلو سره) دا (جوړونکي هم) د دوزخ په اور کښې وغورځوي (واچوي).

او الله ﷻ ظالم قوم ته هدايت نه کوي (چې ذکر شوي تمثيل څخه ګټه پورته کړي).

[۱۱۰] د دوی (منافقانو) هغه ابادي به د همېشه دپاره د دوی په زړونو کښې د شک (او منافقت) سبب وي مګر دا چې زړونه يې ټوټې ټوټې شي (او مړه شي).

او الله ﷻ پوه دی (او هم) د حکمت څښتن دی.

ارتباط

په وړاندېنۍ ايت کښې الله ﷻ فرمايلي وه چې: ﴿ وَمِنْ أَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ ۖ مَرَدُوا۟ عَلَى ٱلنِّفَاقِ ﴾ [التوبة: ۱۰۱] يعنې د مرکزي منافقانو څخه ځينې په منافقت باندې بالکل روږدي شوي دي چې زيات مهارت پکښې لري حتی چې پيغمبر ﷺ يې هم نه شي پېژندلی که الله ﷻ يې ورته معرفي نه کړي. بيا د دې دپاره چې ("تُعْرَفُ الأَشْيَاءُ بِأَضْدَادِهَا" څيزونه په خپلو اضدادو سره ښه پېژندل کېږي) الله ﷻ د رښتيانيو مؤمنانو حال بيان کړ چې ځينو خپل ځانونه د جومات د ستنو پورې وتړل او ځينو

عجيبه او بې نظيره بنديخانه قبوله کړه مگر نه يې دروغ وويلې او نه يې منافقت وکړ. حال دا چې دغه دواړه يې د لاسه پوره وه.

په دې ايتونو د ذکرو شوو ماهرو منافقانو د منافقت يوه نمونه ښودلې شوې ده چې منافقت ته يې د عبادت لباس اغوستى وه او په اصطلاح فساد خانه يې د جومات په نوم باندې نومولې وه حتى چې نبي کريم ﷺ هم ونه پېژاندله چې دا فساد خانه ده.

که بالفرض الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته په همدغې دسيسې باندې اطلاع نه وى ورکړې نو هغوى ته به خپل مهارت ډېره ښه نتيجه ورکړې وى او خپل منافقت به يې په نبي کريم ﷺ باندې په لاشعوري توگه په رسمياتو کښې داخل کړى وى، لکه چې شان نزول ورته اشاره کوي.

شان نزول

ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو ايتونو دپاره ښه مفصل شان نزول ليکلى دى[1] چې مونږ يې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو او بس:

۱ـ د خزرج د قبيلې يو سړى ـچې ابو عامر نومېده ـ د جاهليت په زمانه کښې د شرک څخه نصرانيت ته اووښتى وه او په نصرانيت کښې يې د ډېر عبادت د کبله د "الرَّاهِب" لقب گټلى وه.

نوموړى د هغه جليل القدر صحابي (حنظله ﷺ) پلار وه کوم چې د احد په غزا کښې شهيد شو او پرښتو غسل ورکړ چې په "غَسِيل المَلَائِكَة" لقب شهرت لري[2].

۲ـ کله چې نبي کريم ﷺ مدينې منورې ته هجرت وکړ نو نوموړي ابو عامر ته يې د اسلام دعوت ورکړ مگر هغه دعوت رد کړ او په غُصه مکې معظمې ته وتښتېد او هلته يې د مشرکانو سره لاس يو کړ، او بالآخره د احد غزا دپاره يې تحريک وچلاوه.

۳ـ نو کله چې مکه معظمه فتحه شوه او د حنين او طائف په غزاگانو کښې هم مشرکانو ماتې وخوړه نو ابو عامر په جزيرة العرب کښې په تنگ شو او روم ته لاړ ترڅو هلته د نبي کريم ﷺ په عداوت کښې تحريک وچلوي او هرقل جنگ ته تحريک کړي.

۴ـ ابو عامر د روم څخه د خپل قوم (خزرج) منافقانو ته ـچې دولس تنه وه ـ امر وکړ چې د مسجد قباء ترڅنگ د جومات په نامه او د جومات په شکل يوه ابادي جوړه کړئ چې د پټو مجالسو او ټولنو دپاره ترې کار واخلو. په نن سبا کښې زه د يو زورور لښکر سره درروان يم ترڅو د مسلمانانو بيخ وباسو.

۵ـ دولس (۱۲) تنو منافقانو د هغه منافقانه امر عملي کړ او د جومات په نامه باندې يې يوه ابادي جوړه کړه.

۶ـ کله چې په دغې ابادۍ کښې کار ختم شو نو دوى نبي کريم ﷺ ته ورغله او ويې ويلې چې:

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۸۷؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۳۲۳

(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۲۵۷

يا رسول الله! مونږ د لاندې وجوهو د کبله يو جومات جوړ کړی دی چې:

الف: په ګرمو ورځو کښې ټول مسلمانان د قباء جومات ته نه شي تللی او د اکثرو څخه د جمې د لمانځه فضايل فوتېږي.

ب: په باراني شپو او ورځو کښې خو ټول بوډاګان او معذور خلک د جمې څخه محرومېږي او د رسېدلو توان نه لري.

۷ـ نو مونږ د مسلمانانو د ښېګڼو دپاره جومات جوړ کړی دی هېله ده چې تاسو يې په خپل مبارک لمانځه سره (په اصطلاح) افتتاح کړئ او لمونځ پکښې پیل کړئ.

۸ـ نبي کريم ﷺ وعده ورکړه چې کله زه د تبوک د غزا څخه راستون شم نو ان شاء الله جومات به درته افتتاح کړم، اوس فرصت نه لرم، د سفر په تجهيزاتو باندې بوخت يم.

۹ـ کله چې نبي کريم ﷺ د تبوک د غزا څخه راستون شو او د "ذي اوان" مقام ته راورسېد (چې د مدينې منورې څخه په يو ساته فاصله کښې پروت دی) نو الله ﷻ ذکر شوي ايتونو نازل کړه او د منافقانو ډېره ماهرانه دسيسه يې شنډه کړه.

۱۰ـ نبي کريم ﷺ ځينو صحابه وو کرامو ﷺ ته وظيفه ورکړه چې د هرڅه څخه وړاندې ذکره شوې د جومات په نامه ابادي رنګه کړي او د خاورو سره يې برابره کړي.

صحابه کرام ﷺ ورغله او اور يې ور واچاوه او د ايرو ډېرۍ يې ترې جوړه کړه او جوړونکي يې خواره واره شوه[۱]. او همدارنګه نبي کريم ﷺ امر وکړ چې هلته دې مرداري او ناپاکي واچولی شي او د يوه ډېران حيثيت دې ولري[۲].

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! د صادقو مؤمنانو د حالاتو څخه وروسته اوس د ماهرو منافقانو د منافقت يو مثال ولوله او مقايسه وکړه چې هغوی په خپل ايمان کښې څومره مضبوط دي او دوی په منافقت کښې څومره مهارت لري او څومره پرې کلک دي، مثال دا دی:

۱ـ د ماهرو منافقانو څخه هغه کسان هم دي کومو چې د لاندې اغراضو دپاره جومات جوړ کړی دی:

الف: د دې دپاره چې مسجد قباء ته پرې ضرر ورسوي او د هغه جمه کنډوه کړي.

ب: د دې دپاره چې خپل کفري مسلک ښه قوي او د پرمختګ په لور يې سوق کړي.

ج: چې په مسجد قباء کښې لمونځ کوونکي مؤمنان تجزيه کړي او ترمنځ يې جدايي واچوي.

د: بالآخره د هغه چا دپاره د غلي کېدلو (او پټېدلو) مرکز جوړ کړي کوم چې لا د پخوا څخه د الله ﷻ او پيغمبر ﷺ په جنګ باندې مصروف وه او د اسلام د تخريب دپاره يې کار کاوه.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۸ ص۲۵۳

(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۹، تفسير البغوي ج۲ ص۳۲۷

هغه څوک دی؟ هغه ابو عامر الراهب د الله ﷻ دښمن دی.

۲ـ ای پیغمبره! ذکر شوي منافقان به تاته ضرور په دروغو سوګندونه وکړي چې مونږ د جومات په آبادولو کښې غیر شرعي اغراض نه درلوده. زمونږ غرض همدا وه چې بوډاګان او کمزوري خلک په ډېرو ګرمو وختونو کښې او هم په باراني شپو کښې بې جمې پاتې نه شي.

۳ـ خو الله ﷻ شهادت ورکوي چې د دوی سوګندونه په دورغو دي او حقیقت دا دی چې دوی د جومات په جوړولو کښې فاسد اغراض درلوده.

۴ـ نو ای پیغمبره! د منافقانو په ذکر شوي جومات کښې هیڅکله مه ودرېږه او مه پکښې د افتتاح دپاره لمونځ کوه، او دا ځکه چې:

الف: کوم جومات چې بنیاد یې د اولې ورځې څخه په تقوی او دینداری باندې اېښودلی شوی دی، په هغه کښې ستا ودرېدل ډېر ښه دي د هغه جومات څخه چې بنیاد یې په بې دینۍ او منافقت باندې اېښودل شوی دی.

په دې چل سره غواړي چې په لا شعوري ډول باندې ته (ای پیغمبره!) هغوی ته د منافقت او فساد اجولو اجازه ورکړې.

ب: د کوم جومات چې د بنیاد ډېره یې په تقوی باندې اېښودله شوې ده د هغه په اهالیوو (لمونځ کوونکو) کښې داسې رجال (سړي) شته چې ظاهري او باطني طهارت او پاکې یې ډېره خوښه ده، د منافقانو غوندې باطني خبث (نفاق) ته په زړونو کښې ځای نه ورکوي او هم د لوټو د استنجاء څخه وروسته خپل ځانونه په اوبو سره هم پاکوي.

نو کله چې الله ﷻ پاکان خوښوي نو ته هم پاکان خوښ کړه او د خوشالولو دپاره یې کار وکړه.

ج: ای پیغمبره! اوس نو لاندې پوښتنه خپل امت ته وړاندې کړه ترڅو موضوع واضحه شي، دا ځکه چې هر هوښیار سړی په دې بلندې پوهېږي چې په ذکرو شوو دواړو جوماتونو (مسجد ضرار، مسجد تقوی) کښې کوم غوره دی او کوم بهتر دی چې سړی پکښې لمونځ وکړي؛ پوښتنه دا ده:

اول: ایا نو د هغه چا ابادي بهتره ده چې د خپلې ابادۍ لومړنۍ ډبره یې په دې نیت اېښې وي چې الله ﷻ ترې راضي شي او په متقیانو کښې وشمېرل شي.

او په دې باندې علاوه د خپلې ابادۍ بنیاد یې په یوه داسې قوي ځای کښې اېښې وي چې د قیامت د ورځې پورې د نړېدلو او راغورزېدلو د خطره بچ وي.

دوهم: او یا د هغه چا ابادي غوره ده چې هغه د یو پلوه د خپلې ابادۍ د بنیاد ډبره د کاواکې (نړېدونکې) کندې په غاړه اېښې وي چې سات په سات او ګړۍ په ګړۍ د چپه کېدلو د خطر سره مخامخه وي، او د بله پلوه یې د خپلې ابادۍ د بنیاد په اېښودلو کښې نه تقوی او دینداري مطلب وي او نه پکښې د الله ﷻ رضامندي غواړي. بلکې په همدې غرض یې خپله ابادي جوړه کړې وي چې کفري مقاصد پکښې ترسره کړي او د الله ﷻ غضب تر لاسه کړي.

نو کله چې نوموړې کاواکه ابادي سرچپه ونړېږي نو خپل خاوند هم د خانه سره چپه کوي او د دوزخ اور ته یې رسوي، دا ځکه چې الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي، چې خپل استعدادونه یې د متکررو جنایتونو د کبله د خاورو سره برابر کړي وي او خپل خیر او شر نه شي سنجولی.

د ذکرې شوې پوښتنې په جوابولو کښې چې هیڅوک دوهم ډول ابادي نه خوښوي نو تاته هم په کار دي (ای پیغمبره!) چې د تقوی جومات پرېنږدې او د ضرار په جومات کښې په لمانځه باندې ونه درېږې.

همدارنګه تاته مناسبه ده چې د هغه جومات د اهالیوو څخه خپلې اړیکې وشکوې او د دې جومات د اهالیوو سره خپل ارتباطات قوي او کلک کړې.

۵ـ ذکر شوی د فساد جومات ځکه د خپلو جوړونکو دپاره په دوزخ کښې د غورزېدلو سبب جوړ شو چې د هغه ړنګول د دوی په زړونو کښې کفر او منافقت دومره قوي اوکلک کړ چې د زړونو څخه به یې په هیڅ صورت کښې بهرون نه شي مګر هله چې زړونه یې ټوټې-ټوټې او پرچې-پرچې شي، یعنې د مرګ د وخته پورې به د منافقت څخه لاس وانخلي او په همدې حالت باندې به مړه شي او د دوزخ په ټیټه پایه کښې به واچولی شي.

الله ﷻ ته هرڅه ډېر ښه معلوم دي او د حکمت په غوښتنه د هرچا سره مناسب چال چلند کوي.

توضیحات

۱ـ که څه هم د مسجد ضرار د رد دپاره فقط همدې جملې ﴿ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا ﴾ کفایت کاوه، یعنې چې منافقان دروغ وایي پام کوه چې افتتاحیه لمونځ پکښې ونه کړې؛ مګر الله ﷻ په ډېرو تاکېداتو سره ذکر شوی حکم ځکه نازل کړ چې:

الف: ترڅو منافقان مایوسه شي او په بیا-بیا مراجعې سره نبي کریم ﷺ ته تکلیف ورنه کړي.

ب: ترڅو د قیامت د ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته موضوع واضحه کړی شي او منافقان ونه شي کړی چې خپلې ساده لوحي مسلمانان په دې خبره تېرباسي چې د جومات ړنګول ښه کار نه دی شوی.

د دې ایتونو ارشاد

۲ـ ذکر شوي ایتونه ټولو مسلمانانو ته توصیه او ارشاد کوي چې په هره زمانه کښې د منافقانو او د دین د دښمنانو دسانسو ته زیاته پاملرنه وکړي ترڅو د مذهب په جامه کښې لا مذهبي او د جومات په نامه شیطان خانه او بالآخره د عبادت په نامه ورباندې کفر قبول نه کړي.

مسلمانان باید ویښ او بیدار وي او په دقت سره د دښمنانو کړه وړه وڅاري. باید د کفري دولتونو کومکونو ته په سرسري نظر ونه ګوري. د هغوی کومکونه په غیر شرعي غرض باندې ولاړ دي.

د همدې کبله بېګاه شپه کفري دولتونو اعلان وکړ چې په افغانستان کښې د خپلو غرضي کومکونو هغه متعددې موسسې وتړي کومې چې په وړاندېنیو حکومتونو کښې د کومکونو په کارونو باندې بوختې وې.

دا ولې؟ دا ځکه چې څو ورځې وړاندې[١] د استاذ رباني حکومت سقوط وکړ چې زنانه پکښې په ازادۍ سره دفترونو ته تلې راتلې او د ستر (حجاب) مراعات پکښې عملي بڼه نه وه اختياره کړې.

اما کله چې د طالبانو حکومت په نارينه وو او زنانه وو باندې شرعي احکام تطبيق کړه او زنانه وو ته يې اجازه ورنه کړه چې په دفترونو کښې مخ لوڅې کار وکړي او په مرستندويه موٴسسو کښې د کفارو ترڅنګ کيني نو همدا نن[٢] د بي بي سي (BBC) کفري راديو اعلان وکړ چې که د طالبانو حکومت ښځو ته هغه ازادي ورنه کړي کومه چې کفري دولتونه ورته ازادي وايي نو بين الملل به ورباندې خپل کومکونه قطعه کړي (مرستندويه موٴسسې به وتړي) او هم به يې حکومت په رسميت باندې ونه پيژني.

د پورتني مثال څخه هرڅوک پوهيږي چې د کفري دولتونو په شاتو کښې زهر دي او عداوتونو ته يې د دوستۍ جامې وراغوستي دي. نو الله ﷻ دې د طالبانو حکومت موفق کړي چې شريعت په خلکو باندې تطبيق کړي او د کفري دولتونو په تهديداتو باندې پروا ونه کړي.

د تقوی جومات د کوم جومات نوم دی؟

۳ـ د دې جملې ﴿ لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې ګروپونو باندې ويشلی شوي دي:

الف: د ذکر شوي جومات څخه د قباء هغه جومات مراد دی د کوم د قبلې طرف چې نبي کريم ﷺ ته جبرائيل ؑ ښودلی وه[٣]، او د بنياد ډبره يې په هغې ورځې کښې کېښودله شوه چې کله نبي کريم ﷺ د مکې معظمې څخه مدينې منورې ته ورسېد.

دا د يو پلوه او د بل پلوه نبي کريم ﷺ د قباء په جومات کښې څلور ورځې (دوشنبه، سه شنبه، چارشنبه، پنجشنبه) لمونځ وکړ او د جمعې په ورځ د مدينې منورې د مرکز په لور روان شو چرته چې اوس مبارکه روضه اباده ده[۴]. دا جومات ځکه مراد دی چې:

اول: د ايتونو وړاندې او ورسته جملې همدا غوښتنه کوي چې بحث په مسجد ضرار کښې راروان دی کوم چې د مسجد قباء په مقابل کښې جوړ شوی وه.

دوهم: د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت دی: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءٍ رَاكِبًا وَمَاشِيًا فَيُصَلِّي فِيهِ رَكْعَتَيْنِ»[۵] يعني: نبي کريم ﷺ به د قباء جومات ته کله سور او کله پياده ورته، او هلته به يې دوه رکعته لمونځ اداء کاوه.

دريم: نبي کريم ﷺ د ابو هريره ؓ په روايت باندې فرمايلي دي چې: «نَزَلَتْ فِي اهل قُبَاءَ ﴿ فِيهِ

---

(١) ١٣٧٥/٧/٥ هـ ش د جمعې د شپې تقريباً يوولس بجې
(٢) ١٣٧٥/٧/١٦ هـ ش
(٣) تفسير ابن كثير ج٢ ص٣٨٩
(۴) البحر المحيط ج۵ ص۵۰۴
(۵) صحيح مسلم ج١ ص۴۴۸

رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴾»[۱] يعنې دغه ايت شريف چې اوس د بحث لاندې دی د قباء د خلکو په باره کښې نازل شوی دی چې هغوی به برسېره د ډېرو په استنجاء په اوبو باندې هم استنجاء کوله.

ب: د ذکر شوي جومات څخه هغه جومات مطلب دی د کوم د بنياد ډېره چې نبي کريم ﷺ ايښې ده[۲] او په نبوي جومات باندې شهرت لري او د روضې مبارکې ترڅنګ واقع دی. دا څکه چې:

اول: د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې دوه سړي په جګړه شوه يوه دعوه کوله چې د ﴿ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ څخه د قباء جومات مراد دی او بله مدعي وه چې د همدې جومات څخه نبوي جومات مطلب دی. دواړه د نبي کريم ﷺ حضور ته د فيصلې دپاره ورغله نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «هُوَ مَسْجِدِيْ هذَا»[۳] يعنې: دا زما دغه جومات (مسجد نبوي) دی.

دوهم: ابو سعيد الخدري ﷺ وايي چې ما د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! د دوه وو جوماتونو (د قباء جومات او نبوي جومات) څخه کوم يو هغه جومات دی چې په تقوی باندې يې بنياد اېښودلی شوی دی؟ نبي کريم ﷺ د ځمکې څخه يو موټی شګې را پورته کړې او بېرته يې په همدې ځمکه باندې وروېشتلې او بيا يې وفرمايل چې: «هُوَ هذَا مَسْجِدُ الْمَدِيْنَةِ»[۴] يعنې: دا همدغه د مدينې منورې جومات دی.

تبصره

۴_ څرنګه چې په ذکرو شوو دواړو جانبو کښې ډېر احاديث روايت شوي دي چې ځينو مفسرينو کرامو را غونډ کړي دي[۵]، نو علماوو کرامو پکښې لاندې دوه لارې غوره کړې دي:

الف: ځينو د دواړو جانبو په احاديثوکښې قوت او ضعف لټولی دی او بالآخره يې دې ته ترجيح ورکړې ده چې په ايت شريف کښې نبوي جومات مراد دی[۶].

ب: ځينو د ﴿ لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ څخه عامه معنی اخستې ده چې په دواړو جوماتونو باندې صدق موندلی شي[۷].

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: د ضرار په جومات کښې د ودرېدلو څخه په هغه جومات کښې درېدل غوره دي د کوم بنياد چې په تقوی او په پاخه ايمان باندې اېښودلی شوی، لکه د قباء جومات او يا لکه د نبي کريم ﷺ جومات (نبوي جومات) او يا داسې نور جوماتونه.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۱
(۲) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۷۵
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۱
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۹؛ صحيح مسلم ج۱ ص۴۴۷
(۵) تفسير ابن کثير ج۲ ص۳۸۹
(۶) روح المعاني ج۱۱ ص۲۱
(۷) تفسير القاسمي ج۸ ص۳۲۶؛ التفسير الکبير ج۱۶ ص۱۹۵

د "شَفَا جُرُفٍ هَارٍ" معناوي

۵_ په دې کلماتو ﴿ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ ﴾ کښې درې لغات جمعه شوي دي چې معناوې يې دا دي:

الف: "شِفَا" د شين په زير سره د مرض څخه روغېدلو ته ويل کېږي، او د شين په زور سره د يوه شي څنډې ته وضعه شوې ده مګر د کنايې په توګه د قرب (نږدېکت) معنی ورکوي[۱].

ب: ﴿ جُرُفٍ ﴾ _لکه "شُغُل"_ د يوې کندې هغې برخې ته ويلی شي چې د اوبو په دېرو بهېدلو سره کاواکه شوې او ورسته شوې وي[۲].

ج: د ﴿ هَارٍ ﴾ کلمه د "هَارَ الْبِنَاءُ" څخه اخستله شوې ده يعنې ابادې لوېدلې وه، چې په اصل کښې "هَاوِرٌ" وه او د قلب او هم د "قَاضٍ" غوندې د اعلال په ذريعه ترې "هَارٍ" جوړه شوه، لکه د "شَاكٍ" کلمه چې په اصل کښې "شَاوِكٌ" وه او بيا ترې "شَاكٍ" جوړه شوې ده[۳].

نو د معنی حاصل يې داسې را څرګنېږي چې: د منافقانو ذکر شوی جومات چې بنياد يې په منافقت او فساد باندې اېښودلی شوی دی د هغې ابادۍ مثال لري د کومې چې بنياد يې د ورستې او کاواکې کندې په غاړه اېښودل شوی وي او په ادنی حرکت سره راچپه او درې ورې شي او هم خپل خاوند په دنياوي حسرت او عذاب باندې علاوه، د اخروي عذاب سره هم مخامخ کړي او د دوزخ اور ته يې ورګوزار کړي.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱشْتَرَىٰ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَٰلَهُم بِأَنَّ لَهُمُ ٱلْجَنَّةَ ۚ يُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ وَٱلْقُرْءَانِ ۚ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِ ۚ فَٱسْتَبْشِرُوا۟ بِبَيْعِكُمُ ٱلَّذِى بَايَعْتُم بِهِۦ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١١١﴾ ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلْعَٰبِدُونَ ٱلْحَٰمِدُونَ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ٱلرَّٰكِعُونَ ٱلسَّٰجِدُونَ ٱلْءَامِرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَٱلنَّاهُونَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَٱلْحَٰفِظُونَ لِحُدُودِ ٱللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾ ﴾

[۱۱۱] يقينًا الله ﷻ د مؤمنانو څخه د دوی ځانونه او د دوی مالونه په دې عوض پېرودلي (اخستي) دي چې بې شکه دوی لره (د الله ﷻ په وړاندې) جنت دی.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۷۱

(۲) تفسير الکشاف ج۲ ص۳۱۲

(۳) لسان العرب ج۵ ص۲۶۷

(د پېرودلو صورت يې دا دی چې) دوی د الله ﷻ په لاره کښې جنګېږي نو (کفار) وژني او دوی (هم کله د هغوی د پلوه) وژل کېږي.

(الله ﷻ) په خپل اقدس ځان باندې (هم) په تورات کښې او (هم) په انجیل کښې او (بالآخره هم) په قرآن کريم کښې (وعده کړې ده) حقه (ثابته) وعده او (په دې باندې علاوه) هغه څوک دی چې په خپل عهد (وعدې) باندې د الله ﷻ څخه ښه وفا كوونكى وي؟ (هيڅوک نشته).

نو (ای پيغمبره! مؤمنان مخاطب کړه چې) په خپلې هغې بيې باندې خوشاله اوسئ په کومې باندې چې تاسو (د الله ﷻ سره) د پلورلو او پيرودلو معامله كړې ده.

او د غه (ورکړه راکړه چې ده) همدا ډېره لويه کاميابي ده (چې ستاسو په برخه شوه).

[۱۱۲] (مؤمنان چې دي) دوی (د کفر-او ګناهونو څخه) توبه كوونكي دي، (يوازې د الله ﷻ) عبادت کوونکي دي، (د الله ﷻ) حمد ويونكي، روژه نيوونكي، ركوع كوونكي (او) سجده کوونکي (لمونځ كوونكي) دي، په نېکو (شرعي) كارونو باندې امر کوونکی دی او د (غير شرعي) بدو كارونو څخه منعه کوونکي دي او (بالآخره) د الله ﷻ د حدودو (شرعي چوګاټونو) ساتونكي دي.

او (په آخر کښې ای پيغمبره!) مؤمنانو ته زيرى وركړه (چې الله ﷻ به دوی ته هم جنتونه وركړي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغو خلكو حالات بيان شوي وه کوم چې د جهاد څخه يا د منافقت او يا د کسالت (سستۍ) د کبله پاتې شوي وه. په دې ايتونو کښې د مجاهدينو فضائل بيانيږي او هم د كاملو مؤمنانو څه امتيازي خاصيتونو ته اشاره شوې ده.

۲ـ په وړاندېنيو نژدې ايتونو کښې د منافقانو د نفقاتو رد شوی وه چې د اسلام د تخريب دپاره يې د جومات په نوم ولګول مګر په دنيا او آخرت کښې ورته د زيات حسرت اسباب جوړ شوه. او دلته د مؤمنانو د نفقاتو مقبوليت بيان شوی دی.

۳ـ هلته د هغو سادګانو بحث تېر شو چې په منافقت کښې يې مهارت درلود او غوښتل يې چې خپل منافقت د جومات او عبادت ځای په ځيره څرګند کړي. دلته د هغو ماهرانو او هوښيارانو ذکر دی چې خپل ځانونه او خپل مالونه په الله ﷻ باندې خرڅوي.

شان نزول

۱ـ کله چې انصارو په مکه معظمه کښې د غونډۍ ترځنګ په توره شپه کښې (د قريشو څخه په پټه) د نبي كريم ﷺ سره بيعت وکړ نو عبد الله بن رواحه ؓ وويلې چې: ای د الله رسوله! کوم شرطونه چې ته په مونږ باندې ږدې نو هغه واضحه کړه.

نبي كريم ﷺ وفرمايل چې: زه د خپل رب ﷻ دپاره دربانديې دا شرط لګوم چې د همده ﷻ عبادت به کوئ او هيڅ شی به ورسره نه شريكوئ، او د خپل ځان دپاره درباندې دا شرط ږدم چې زما څخه به داسې دفاع کوئ لکه څنګه چې د خپلو ځانونو څخه دفاع کوئ.

نو انصارو ﷺ عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! کله چې مونږ ذکر شوي دواړه شرطونه په ځای کړو نو مونږ ته به څه شی راکړی شي.

نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «الجنة» تاسو ته به الله ﷻ په عوض او بدله کښې جنت درکړي.

انصارو وويلې چې: «رَبِحَ الْبَيْعُ لا نُقِيْلُ وَلا نَسْتَقِيْلُ»[۱] يعني: ګټوره بيعه (بيه) ده، نه يې مونږ اقاله (فسخه) کوو او نه يې اقاله (فسخه) غواړو. نو ذکر شوي ايتونه نازل شوه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: ذکر شوي بيعت خو د هجرت څخه وړاندې صورت نيولی وه چې بالآخره همدا بيعت د هجرت سبب جوړ شو او دا ايتونه خو د هجرت په نهم کال باندې نازل شوي دي، نو ايا هغه واقعه د دې ايتونو شان نزول کېدلی شي؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲] او په مصداق کښې د زماني يووالی څه ضرور نه دی. د همدې کبله ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو ايتونو دپاره متعدد شان نزولونه (مصداقات) ښودلي دي[۳] که څوک فرصت لري نو هلته دې وګوري.

د مطلب خلاصه

يعني: ای پيغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د مجاهدينو او جهاد فضائل قرائت کړه او هم ورته د سوچه مؤمنانو خاصيتونه واضحه کړه. هغه دا چې:

۱ـ دا يقيني خبره ده چې الله ﷻ د مؤمنانو څخه هغه نفسونه او هغه مالونه چې همده ﷻ ورکړي دي بېرته په بيه باندې اخلي او په بدل کښې يې جنت ورکوي. دا ځکه چې دوی د الله ﷻ په لاره کښې جنګېږي چې د الله ﷻ دښمنان وژني او پخپله باندې هم کله-کله وژل کېږي. دوی د مرګ څخه نه ډارېږي. دوی د غزا څخه د پاتې کېدلو په غرض د منافقانو په څېر دروغيني بهانې نه جوړوي. دوی هوښيار دي او پوهېږي چې نه نفسونه باقي پاتې کېږي او نه مالونه دوام پيدا کولی شي مګر هله چې په الله ﷻ باندې وپلورل شي.

په ذکره شوې بيه باندې صرف ماهران او د عقل خاوندان عقيده کوي، دا ځکه چې دا نسيا بيه ده او د ثمنو (قيمت) په منځکښې يې مرګ حائل دی. د همدې کبله ذکر شوې بيې ته صرف هغه کسان زړه ښه کوي چې په لاندې اسنادو باندې عقيدې ولري:

الف: ذکرو شوو مجاهدينو ته الله ﷻ په خپلو ټولو اسماني کتابو کښې په حقه وعده ورکړې ده، لکه تورات او انجيل او بالآخره قرآن کريم. نو چا چې په دغو کسانو باندې ايمان راوړی دی هغه به يې د وعدو په رښتياتوب باندې هم باور لري.

ب: په دې باندې علاوه ذکره شوې وعده د بل چا د پلوه نه بلکې د الله ﷻ د پلوه ورکوله کېږي،

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۹
(۲) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲
(۳) تفسير المنار ج۱۱ ص۴۹

ایا نو د الله ﷻ څخه هم بل څوک په خپل عهد (وعدې) باندې کلک شته؟

۲_ نو ای پیغمبره! د الله ﷻ دپلوه ذکر شوي تاجران مخاطب کړه چې: ای د الله ﷻ د لارې تاجرانو! په هغې بیه باندې بشارت (زیری) قبول کړئ او خوشاله شئ په کومه چې تاسو په الله ﷻ باندې خپل ځانونه او مالونه خرڅ کړي دي. څکه چې دا ډېره لویه کامیابي ده چې څوک فاني متاع په باقي ثمنو (قیمت) باندې وپلوري.

۳_ ای پیغمبره! د مؤمنانو څه نور صفات هم قرائت کړه چې یوازې همدوی پورې اختصاص لري او په منافقانو کښې تحقق نه شي موندلی.

یعنې: برسېره پر دې چې مؤمنان خپل مالونه او سرونه په الله ﷻ باندې خرڅوي د لاندې غوره صفاتو درلودونکي هم دي:

الف: مؤمنان توبه کوونکي دي چې په دوامداره توګه د کفر او شرک څخه ځانونه ساتي. او که د ګناه مرتکب شي نو دستي توبه وباسئ او حتی کله-کله خپل ځانونه د جومات په ستنو پورې هم تړي.

ب: دوی په دائمي توګه د خپل رب ﷻ عبادت کوي او هیڅ شی پکښې ورسره نه شریکوي.

ج: دوی د الله ﷻ ثنا ویونکي او ستایونکي دي. د ده ﷻ څخه پرته د هیڅ شي داسې ستاینه نه کوي چې د الوهیت سره مناسبه وي.

د: دوی صرف د الله ﷻ د رضا دپاره روژه نیوونکي دي چې په خپلو بشري خواهشاتو باندې قدم ږدي او د خپل رب ﷻ د اوامرو مننه کوي

هـ، و: مؤمنان په دوامدار توګه لمونځونه کوي کله چې خپل رب ﷻ ته په رکوع وي او کله ورته په سجده پراته وي، چې همدا لمونځ ورسره په الهي اطاعت کښې مرسته کوي.

ز: مؤمنان یوازې او یوازې د خپلو ځانونو غم نخوري چې الله ﷻ ته یې ورنژدې کړي بلکې د نورو په غم باندې هم غمژن وي چې په دوامداره توګه ورته په نیکیو باندې امر کوي او د خیر کارونو ته یې دعوت کوي چې خپل ځانونه او خپل مالونه په الله ﷻ باندې د جنت په بدل کښې خرڅ کړئ او ابدي کورونه جوړ کړئ.

ح: همدارنګه دوی د نورو خلکو لاس نیوونکي وي ترڅو د کفریاتو او ګناهونو څخه اجتناب وکړي او شرعي منکرات (نا اشنا) کارونه پرېږدي.

ط: په دې ټولو باندې دپاسه د شرعي حدودو حفاظت کوي او ضائع کېدلو ته یې نه خوشې کوي. نو که پخپله آمران وي په خپل لاس باندې حدود الله اجراء کوي او که نه نو د هغه چا سره همکاري کوي کوم چې د حدودو د اجراء کولو مسئو لیت په غاړه لري، او د اولو الامرو د جملې څخه وي.

په دې باندې علاوه، د خپل ژوند ټول کارونه د شریعت په چوکاټ کښې ترسره کوي او د شرعي مقرراتو څخه تجاوز نه کوي.

۴_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو صفاتو خاوندانو (مؤمنانو) ته زیری او بشارت ورکړه چې الله ﷻ د دوی څخه راضي دی او ډېر ژر دی چې الله ﷻ به دوی هم د خپله خانه راضي کړي او جنتونه به ورکړي.

توضيحات

۱_ الله ﷻ په ایت شریف کښې د ذکرې شوې اشتراء صورت په دې جمله ﴿ يُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ کښې بیان کړی دی. یعني په الله ﷻ باندې د خپل سر او مال د خرڅولو صورت دا دی چې سړی د الله ﷻ په لاره کښې د کفارو سره جنګ وکړي، نو د ده دپاره الله ﷻ د جنت وعده ورکړې ده که څه هم ژوندی پاتې شي او شهید نه شي.

هو! که څوک برسېره په جنګ کولو باندې شهید هم شي نو د هغه درجې خو لا نورې هم لوړېږي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِهِ كُلُّ دَرَجَتَيْنِ مَا بَيْنَهُمَا كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ»[۱] یعني: یقیناً په جنت کښې سل درجې دي چې الله ﷻ په خپله لاره کښې د مجاهدینو دپاره تیاري کړي دي د هرو دوه وو درجو ترمنځ دومره فاصله ده لکه څومره چې د ځمکې او اسمان ترمنځ فاصله ده.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ فَصَلَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَمَاتَ أَوْ قُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ أَوْ وَقَصَهُ فَرَسُهُ أَوْ بَعِيرُهُ أَوْ لَدَغَتْهُ هَامَةٌ أَوْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ أَوْ بِأَيِّ حَتْفٍ شَاءَ اللهُ فَإِنَّهُ شَهِيدٌ وَإِنَّ لَهُ الْجَنَّةَ»[۲] یعني: هرڅوک چې د خپله کوره د الله ﷻ په لاره کښې جدا شي نو مړ شي یا ووژلی شي نو هغه شهید دی، (مثلاً) یا یې خپل آس یا خپل اوښ څټ مات کړي یا یې زهر لرونکې حشره وچیچي یا په خپله بستره باندې مړ شي یا په هر ډول مرګ سره چې د الله ﷻ اراده شوې وي مړ شي نو یقیناً هغه (په ټولو صورتونو کښې) شهید دی او یقینا هغه ته جنت دی.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ»[۳] یعني: او پوه شئ چې یقیناً جنت د (جهادي) تورو د سورو لاندې دي (که څوک ژوندی پاتې شي او که شهید شي).

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: ایا هغه نهه صفات کومو ته چې الله ﷻ په ﴿ ٱلتَّٰٓئِبُونَ ٱلْعَٰبِدُونَ ٱلْحَٰمِدُونَ ﴾ الاية- کښې اشاره کړې ده ټول د جنت په ورکړه کښې شرط دي او که نه محض د بهترۍ دپاره ذکر شوي دي؟

مونږ وایو چې: ظاهره دا ده چې دا (ایت شریف) بېله جمله ده، چې محض د مؤمنانو فضائل یې واضحه کړي دي او په هغې تجارتي بیه کښې د اشتراط په توګه نه دي نازل شوي په کومه کښې چې الله ﷻ مقاتل في سبیل الله (د الله ﷻ په لار کښې جنګ کوونکي) ته د جنت وعده ورکړې ده[۴].

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۴
(۲) سنن ابي داوٗد ج۱ ص۳۳۸
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۳۹۵
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۰۳۰ المحرر الوجیز ج۸ ص۲۸۴

سياحة څه معنی؟

٣ـ د ﴿ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ﴾ کلمه د "سَيْح" څخه اشتقاقه شوې ده. "سَيْح" هغو څرګندو اوبو ته ويل کېږي چې د ځمکې په مخ باندې بهېږي[١]. خو په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ﴾ په کلمه کښې څو متعددې معناوې کړې دي لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ ٱلسَّٰٓئِحُونَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د مجاهدينو معنی ورکوي. لکه چې يوه ورځې يوه سړي د نبي کريم ﷺ څخه وغوښتل چې: ای د الله رسوله! ماته د سياحت (په بيديا کښې د اوسېدلو) اجازه راکړه. نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِنَّ سِيَاحَةَ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ ﷻ»[٢] يعنې: يقينًا زما د امت سياحت د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کول دي.

ب: عام مفسرين کرام د ذکرې شوې کلمې څخه روژه داران مرادوي، چې په روژې سره سړی د خپلو مشروعو مالونو څخه نه څه خوړلی شي او نه څه څښلی شي، ته به وايې چې د خپل وطن څخه يې سياحت کړی دی او هيڅ شی يې په لاس کښې نشته[٣].

ج: او ځينې يې د شرعي علومو په طالبانو باندې تفسيروي[٤].

د: بالآخره ځينې علماء کرام وايي چې دلته ترې مهاجرين او يا د شرعي عبرت اخستلو دپاره سياحين مطلب دي[٥].

تبصره

مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوې ټولې معناوې سره يو تربله څه منافات نه لري، په کار دي چې د نوموړې کلمې څخه ما يطلق عليه السائحون واخستل شي ترڅو ټولو معناوو ته شامله شي.

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرْبَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ ﴾

[١١٣] پيغمبر ﷺ او هغو کسانو ته چې ايمان يې را وړی دی مناسب (جائز) نه دي چې مشرکانو ته (د الله ﷻ څخه) مغفرت وغواړي اګر که دوی (مشرکان) د قرابت (خپلوۍ) خاوندان وي.

(البته) د هغه څخه وروسته چې (په وحې يا مرګ باندې) ورته څرګنده شي چې يقينًا دوی د دوزخ ملګري (دوزخيان) دي.

---

(١) لسان العرب ج٢ ص٤٩٢

(٢) سنن ابي داوٗد ج١ ص٣٣٦

(٣) التفسير الكبير ج١٦ ص٢٠٣

(٤) الجواهر للطنطاوي ج٥ ص١٦٨

(٥) تفسير القاسمي ج٨ ص٣٣٥

[۱۱۴] او د خپل پلار (ازر) دپاره د ابراهیم ﷺ د مغفرت غوښتل (د بلې هیڅ وجهې د کبله) نه وه مگر د یوې وعدې د کبله چې ابراهیم ﷺ (د عدم معلوماتو په وخت کښې) هغه (خپل پلار) ته ورکړې وه (چې زه به ډېر ژر ستا دپاره د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړم).

نو کله چې ابراهیم ﷺ ته واضحه شوه (او معلومات ورته ورکړی شوه) چې بې شکه د ده پلار د الله ﷻ دپاره دښمن دئ نو د خپل پلار څخه بېزار شو.

يقيناً ابراهيم ﷺ چې وه بالکل مهربان (زړه سوونکی او) د حلم (زغم) خاوند وه.

ارتباطونه

۱ـ د دې سورت (التوبة) یو نوم "بَرَاءَةٌ" دی چې د بېزارۍ معنی ورکوي، نو څرنګه چې د سورت د اول سر څخه مونږ ته الله ﷻ توصیه وکړه چې د ژوندیو مشرکانو څخه خپله بېزاري اعلان کړو او هم په همدې سورت کښې یې مونږ ته امر وکړه چې د منافقانو سره جهاد وکړو البته هغه جهاد چې د همدوی سره مناسبت لري، لکه چې د [التوبة:۶۶] ایت لاندې شرحه شوی دی، همدارنګه مونږ ته ارشاد وشو چې په مړو منافقانو باندې د جنازې لمونځ ونه کړو یعنې د الله ﷻ څخه ورته بښنه ونه غواړو.

په دې ایتونو کښې توصیه شوې ده چې لکه څنګه چې تاسو د ژوندیو مشرکانو څخه خپله بېزاري اعلانه کړه همدارنګه د دوی د مړو څخه هم خپله بېزاري اعلانه کړئ او بښنه ورته مه غواړئ.

لنډه دا چې لکه څنګه چې تاسو د منافقانو په باره کښې د مړو او ژوندیو څخه بېزار یاست همدارنګه د مشرکانو په هکله هم د مړو او ژوندیو څخه بېزار شئ.

۲ـ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د کاملو مؤمنانو نهه صفات بیان کړي وه او دلته یې لسم صفت واضحه کړی دی، هغه دا چې د کاملو مؤمنانو یو صفت دا هم دی چې مشرکانو ته بښنه نه غواړي.

شان نزولونه

د ذکرو شوو ایتونو دپاره علماوو کرامو متعدد شان نزولونه لیکلي دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

۱ـ اکثره مفسرین کرام وایي چې ذکر شوي ایتونه د ابو طالب په هکله نازل شوي دي، حتی چې څینو لا همدا شان نزول صحیح ګڼلی دی[۱]، هغه دا چې:

کله چې ابو طالب ته مرګ حاضر شو (د مرګ علامات پکښې ولیده شوه) نو نبي کریم ﷺ هغه مخاطب کړ چې: ای عم! (ای کاکا) دغه کلمه طیبه (لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ) ووایه چې زه ستا په باره کښې د الله ﷻ په وړاندې حجت وړاندې کړی شم (ستا دپاره شفاعت وکړم).

په دغه مجلس کښې ابو جهل او ابن ابي امیه هم ناست وه. دوی دواړو ابو طالب ته ننګ ور واچاوه چې ایا د خپل پلار (عبد المطلب) د دین څخه ږده کوې؟.

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۳۲

نو نبي كريم ﷺ ورته وفرمايل چې: «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ»[۱] زه به ترهغه پورې تاته بښنه غواړم ترڅو چې ستا څخه منعه نه کړى شم. «فَنَزَلَتْ» نو ذكر شوې ايتونه نازل شوه.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ابو طالب خو په مكه معظمه كښې وفات شوى دى او دا سورت خو مدني دى؟!

مونږ وايو چې:

الف: که څه هم دا سورت مدني دى مگر څه لرې نه ده چې ذكر شوي ايتونه د هجرت څخه وړاندې په مكه معظمه كښې نازل شوي وي[۲].

ب: په «فَنَزَلَتْ» كښې د "ف" توري د اتصال دپاره دى چې انفصال ورسره منافي دى، البته هغه انفصال نه په کوم باندې چې ذكر شوي ايتونه دلالت كوي. نو څه لرې نه ده چې د ايتونو د نزول د وخته پورې به نبي كريم ﷺ خپل تره ابو طالب ته په مسلسله توگه بښنه غوښتې وي خو د ايتونو په نزول سره به د استغفار څخه جدا او منفصل شوى وي[۳].

۳_ ځينې وايي چې دا د نبي كريم ﷺ د والدې په هكله نازل شوى دى[۴] چې:

ابو هريره ﷺ وايي چې يوه ورځې نبي كريم ﷺ د خپلې والدې (مور) قبر ته ورغى نو پخپله باندې يې وژړل او د شاوخوا صحابه كرام ﷺ يې هم وژړول او بيا يې وفرمايل چې: «اسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَلَمْ يَأْذَنْ لِي وَاسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي أَنْ أَزُورَ قَبْرَهَا فَأَذِنَ لِي فَزُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُذَكِّرُكُمُ الْمَوْتَ»[۵] يعنې ما د خپل رب ﷻ څخه اجازه وغوښتله چې خپلې والدې ته بښنه وغواړم نو اجازه يې رانه كړه، او د خپل رب ﷻ څخه مې په دې كښې اذن وغوښت چې د قبره زيارت يې وكړم نو اذن يې راكړ، نو (اى مؤمنانو!) د قبرونو زيارتونه وكړئ! ځكه چې دا تاسو ته مرگ درپه زړه كوي.

۴_ ځينې وايي چې ذكر شوي ايتونه په لاندې قيصه كښې نازل شوى دى:

علي ﷺ وايي چې يوه ورځې يوه سړي خپلو مشركانو والدينو (مور او پلار) ته بښنه غوښتله، ما مخاطب كړ چې: ايا څوک كولى شي چې خپلو والدينو ته بښنه وغواړي حال دا چې دواړه مشركان وي؟! نو نوموړي سړي وويلې چې: ايا ابراهيم ﷺ خپل مشرک پلار ته بښنه نه وه غوښتې؟

نو ما دا خبره د نبي كريم ﷺ په حضور كښې ياده كړه، «فَنَزَلَتْ»[۶] نو ذكر شوي ايتونه نازل شوه.

۵_ ځينو صحابه وو كرامو ﷺ وويلې چې ابراهيم ﷺ خپل مشرک پلار ته مغفرت غوښتى دى او

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۷۵
(۲) روح المعاني ج۳۲ ص۱۱
(۳) تفسير الخازن ج۳ ص۲۰۳
(۴) المحرر الوجيز ج۸ ص۲۸۹
(۵) سنن ابن ماجه ص۱۱۳
(۶) جامع الترمذي ج ص۱۴۱؛ مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۱۱۲

دا دی نبي کریم ﷺ هم خپلی تره (ابو طالب) ته مغفرت غواړي، نو مونږ ته هم څه مانع نشته چې خپلو پلرونو او خپلو اقاربو ته مغفرت وغواړو، «فَاسْتَغْفَرُوْا لِلْمُشْرِكِيْنَ حَتّٰى نَزَلَ»[1] نو دوی مشرکانو ته د مغفرت په غوښتلو باندې پیل وکړ نو الله ﷻ ذکر شوی حکم نازل کړ.

تبصره

۶_ مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوي روایات سره يو تربله څه منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې په ایتونو کښې د ټولو جواب نازل شوی وي. او په دې باندې علاوه سلفو صالحینو خو په مصداقاتو باندې هم د شان نزول اطلاق کاوه[2] نو که څوک ووايي چې ذکر شوي ټول روایات د ایتونو دپاره مصداقات دي هم ښه خبره ده.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه د مشرکانو په اړوند خپل امت ته لاندې ارشادات قرائت کړه:

۱_ نه پیغمبر ته (تاته) او نه مؤمنانو ته دا مناسبه ده چې د مشرکانو دپاره د الله ﷻ څخه د شرک مغفرت وغواړي، که څه هم مشرکان يې خپلوان او اقارب وي. بلکې دوی ته په کار دي چې لکه څنګه يې چې د ژوندیو مشرکانو څخه خپله بېزاري اعلانه کړې ده چې معاهدې ورسره نه کوي او د څلورو میاشتو څخه وروسته ورسره د حرب او جنګ اعلان دی، همدارنګه باید د مړو مشرکانو سره هم خپلې علاقې او ارتباطات پرې کړي او مغفرت ورته ونه غواړي.

مګر ذکره شوې توصیه يو شرط لري هغه دا چې کله پیغمبر ﷺ او مؤمنانو ته څرګنده شي چې دوی دوزخیان دي او په شرک باندې مړه شوي دي.

نو که دا موضوع نه وه سپینه شوې نو د مغفرت غوښتل ورته جواز لري.

۲_ هو! که څوک وايي چې ابراهیم ﷺ خو پیغمبر وه حال دا چې خپل مشرک پلار ته يې د الله ﷻ څخه مغفرت غوښتی وه. ایا د عدم استغفار حکم یوازې مونږ پورې اختصاص لري، او که څنګه؟

نو د دې جواب دا دی چې ابراهیم ﷺ خپل مشرک پلار ته د یوې وعدې په اثر مغفرت غوښتی وه، چې خپل پلار ته يې وعده ورکړې وه چې زه به تا ته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړم، البته په داسې وخت کښې چې د خپل پلار په باره کښې ورته معلومات نه وه ورکړی شوي.

نو کله چې ابراهیم ﷺ خپله وعده پوره کړه او هم ورته جوته شوه چې پلار يې د شرک په حال باندې مړکېدونکی دی او د الله ﷻ پوخ دښمن دی نو دستي ترې بېزار شو.

نو څرنګه چې ابراهیم ﷺ د يو پلوه ډېر زړه سواندی وه او د بله پلوه د کلک او قوي حلم (استقامت) خاوند وه، تاسو ته په کار دي چې په همغه پسې اقتداء وکړئ او څرګند حالو مشرکانو ته د الله ﷻ څخه مغفرت ونه غواړئ.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۸

(۲) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

توضيحات

۱_ په ياد ولرئ چې په ايت شريف کښې مونږ منعه کړی شوي ياستو چې د مشرک يا کافر دپاره د شرک (کفر) د مغفرت غوښتنه وکړو چې: ای الله! د شرک او کفر څخه ورتېر شې. اما د دې څخه نه ياستو منعه کړی شوي چې ووايو: ای الله! په فلاني کافر باندې د نورو کافرانو په نسبت لږ عذاب ورنازل کړې. دا څکه چې:

الله ﷻ په [النساء:۴۸] ايت کښې فيصله نازله کړې ده چې کفر او شرک نه ښښي نو د ښښنې غوښتنه ترې عبث کار دی، او په [النساء:۴۸] ايت کښې يې واضحه کړې ده چې د منافقانو عذاب به د مجاهرو کافرانو په نسبت زيات وي. يعنې کفار د دوزخ په عذاب کښې يو برابر نه دي نو يوه کافر ته د عذاب د کمولو غوښتنه عبث نه ده.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ د خپل تره (ابي طالب) په باره کښې فرمايلي دي چې: «لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُجْعَلُ فِي ضَحْضَاحٍ مِنَ النَّارِ يَبْلُغُ كَعْبَيْهِ تَغْلِي مِنْهُ أُمُّ دِمَاغِهِ»[۱] يعنې شايد چې د قيامت په ورځ زما شفاعت نوموړي ته ګټه ورسوي او د اور څخه په داسې نري اور کښې وګرځولی (واچولی) شي چې (ايله) ښنګرو ته يې رسېږي (خو) د همدې کبله به يې اصل دماغ (ماغزه) خوټېږي.

يادونه

۲_ د ذکر شوي حديث او نورو احاديثو په استناد مونږ (أهل السنة والجماعة) وايو چې ابو طالب (د نبي کريم ﷺ تره) د کفر په حال باندې مړ شوی دی[۲].

مګر اهل التشيع ترې منکر دي، د دوی عقيده دا ده چې نوموړی په ايمان باندې مشرف شوی وه او د ايمان په حال وفات شوی دی[۳]، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: سړی به په څه باندې پوه شي چې دا کافر دوزخي دی استغفار ورته په کار نه دی او دا دوزخي نه دی د استغفار باک يې نشته؟

مونږ وايو چې: دا موضوع په لاندې طريقو باندې سړي ته جوته ګرځي[۴]:

الف: يوه د وحې طريقه ده چې الله ﷻ به خپل پيغمبر ﷺ ته وحې وکړه چې د فلاني کافر په زړه باندې مهر لګېدلی دی نو ايمان نه راوړي او د کفر په حال باندې مړ کېږي. دا طريقه د نبي کريم ﷺ په زماني پورې خاصه وه.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۷۱
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۳۳
(۳) تفسير نمونه ج۵ ص۱۹۳
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۳۲

ب: بله طریقه يې دا ده چې کوم يو کافر د کفر په حال باندې مړ شي نو خبره واضحه کېږي چې دا دوزخي دی. اما د مرګ څخه وړاندې سړی د يوه کافر په دوزخيتوب باندې هم يقين نه شي کولی.

نو د همدې کبله مومن ته جواز نشته چې په کفر باندې مړه شوي کافر دپاره مغفرت وغواړو، چې ای الله! فلانی مړه شوي کافر ته کفر وبښې. اما د ژوندي کافر دپاره د مغفرت غوښتنه جواز لري. دا ځکه چې د ژوندي کافر دپاره د مغفرت د غوښتنې معنی دا ده چې: ای الله! فلانی کافر ته توفيق ورکړې چې په ايمان باندې مشرف شي او د کفر (ستا د عداوت) څخه بېزار شي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې اثر ولولئ:

يوه ورځې ابو هريره ﷺ وويلې چې: الله ﷻ دې په هغه چا باندې رحم وکړي چې ما او زما مور ته د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي. چا ورته وويلې چې پلار دې ولې ياد نه کړ؟

ابو هريره ﷺ جواب وکړ: «إِنَّ أَبِيْ مَاتَ كَافِرًا»[۱] ځکه چې پلار مې د کفر په حال مړ شوی دی او د مغفرت غوښتلو دروازه يې په حق کښې تړلې شوې ده. او مور مې ژوندۍ ده د مغفرت دروازه يې په حق کښې نه ده تړلې شوې، ګوندې الله ﷻ توفيق ورکړي او په ايمان باندې مشرفه شي.

ابراهيم ﷺ په خپلې وعدې وفاء وکړه

۴ـ الله ﷻ د ابراهيم ﷺ څخه د ده ﷺ د پلار د استغفار په هکله لاندې دوه حالتونه حکايت کړي دي او لاندې دوه ايتونه يې نازل کړي دي:

الف: ﴿ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّيٓ ﴾ [مريم:۴۷] يعنې ابراهيم ﷺ خپل پلار ته وعده ورکړه چې زه به ستا دپاره د خپل رب ﷻ څخه مغفرت وغواړم.

ب: ﴿ وَٱغۡفِرۡ لِأَبِيٓ ﴾ [الشعراء:۸۶] يعنې ای زما ربه! زما پلار ته مغفرت وکړې.

نو د دواړو ايتونو مضمون داسې را ښېږي چې ابراهيم ﷺ د خپل مشرک پلار دپاره د مغفرت د غوښتلو وعده کړې وه او په خپله وعده باندې يې وفاء وکړه، نو تاسو د دغه جليل القدر پيغمبر د مغفرت غوښتنه د خپلو خانونو دپاره دليل مه ګرځوئ چې د خپلو مشرکانو اقاربو دپاره د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړئ.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې په دې مقام کښې سړي ته لاندې دوه پوښتنې ذهن ته ورځي:

الف: يوه دا چې که بالفرض مومن يوه مشرک خپلوان ته د مغفرت د غوښتلو وعده ورکړو نو ايا مومن ته جائزه ده چې په خپلې وعدې باندې د ابراهيم ﷺ په څېر وفا وکړو او هغه ته مغفرت وغواړو؟

ب: کله چې د مشرک دپاره د مغفرت غوښتل ګناه ده نو په کار دي چې د مغفرت د غوښتلو وعده ورکول هم ګناه وګڼله شي، نو په کار وه چې ابراهيم ﷺ خپل مشرک پلار ته وعده هم نه وی ورکړې؟

---

[۱] المحرر الوجيز ج۸ ص۲۸۹

مونږ وايو چې:

اول: ځينې مفسرين کرام(۱) په ﴿ وَعَدَ ﴾ کښې مستتر ضمير د ابرهيم ﷺ پلار ته راجع ګڼي او د ﴿ إِيَّاهُ ﴾ ضمير پخپله ابرهيم ﷺ ته راجع بولي. نو د معنی حاصل يې داسې راځېژي چې:

ابراهيم ﷺ ځکه خپل مشرک پلار ته مغفرت غوښتی وه چې هغه د ايمان د راوړلو وعده ورکړې وه چې زه به ايمان راوړم. نو ابراهيم ﷺ الله ﷻ ته سوال وکړ چې: ای الله! زما پلار (ازر) ته توفيق ورکړې چې په ايمان باندې مشرف شي او پخواني کفريات ورته معاف شي.

مګر مونږ ته دا جواب کمزوری ښکاري ځکه چې د يو پلوه ذکر شوې وعده محض يو احتمال دی، په نصوصو کښې ثبوت نه لري، او د بله پلوه د سرې عقل ته نه لوېږي چې هغه چا به د ايمان د راوړلو وعده ورکړې وي د کوم د خولې څخه چې الله ﷻ حکايت کوي چې: ﴿ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ ﴾ [مريم:۴۶] يعني ابراهيم ﷺ ته خپل پلار (ازر) خطاب وکړ چې که د خپلې غوښتنې (اسلامي دعوت) څخه لاس وانخلې نو ضرور هرو مرو به دې په کانو باندې ووژنم (سنګسار به دې کړم).

دوهم: ځينې لا وايي چې د ابراهيم ﷺ ټوله ماجرا به د قيامت په ورځ باندې تحقق ومومي(۲) چې ځينو مفسرينو کرامو پکښې ډېر اوږد بحث کړی دی(۳).

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې: تاسو د ابراهيم ﷺ په مغفرت غوښتنه باندې استدلال مه نيسئ؛ چې هغه به دا کار په قيامت کښې وکړي او په خپله وعده باندې به وفاء وکړي. اما تاسو ته خو په دنيا کښې توصيه کېږي چې په دنيا کښې د مشرک دپاره مغفرت مه غواړئ.

مګر مونږ ته دا جواب د قبول وړ نه دی، ځکه چې الله ﷻ همدا موضوع په بل ايت کښې داسې نازله کړې ده چې ﴿ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ ﴾ [الممتحنة:۴] يعني ای مؤمنانو! تاسو ته د ابراهيم ﷺ په کړو وړو کښې نېکه اقتداء ده چې تاسو هم د هغه غوندې چال چلند وکړئ مګر په دغې يوه وينا کښې يې پيروي مه کوئ چې هغه خپل پلار ته ويلي وه چې ضرور او خامخا به زه ستاسو دپاره د الله ﷻ څخه په دنيا کښې مغفرت وغواړم.

که بالفرض ذکرې شوې ټولې ماجرې د آخرت پورې تعلق درلودی نو د اقتداء او عدم اقتداء خبره به بالکل نه وی مطرحه شوې، ځکه چې اقتداء خو په دنيا کښې تحقق موندلی شي او بس.

درېم: اصلي جواب دا دی چې ابراهيم ﷺ خپل پلار ته وعده هم د ځرګندېدلو څخه وړاندې ورکړې وه او په خپله وعده باندې يې هم د ځرګندېدلو څخه وړاندې وفاء وکړه، که بالفرض وړاندې ورته معلومات شوی وی نو نه به يې وعده ورکړې وی او نه به يې په خپله وعده باندې په غير شرعي ډول باندې وفاء کړې وی.

لنډه دا چې د ابراهيم ﷺ د مغفرت غوښتل فقط په عدم معلوماتو باندې ولاړ وه او د وعدې

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۶ ص۲۱۰

(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۳۳۲

(۳) روح المعاني ج۱۱ ص۳۶

ورکولو پکښې څه اثر نه درلود. نو د ﴿ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ ﴾ کلمې يوازې او يوازې د واقع د بيان دپاره نازلې شوې دي او بس.

د همدې کبله الله ﷻ د ابراهيم د بېزارۍ په بيان کښې فقط په عدم معلوماتو باندې اکتفاء وکړه چې: ﴿ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ﴾، او د وعدې ذکر ته يې هيڅ اشاره ونه کړه.

ابراهيم ﷺ ته په څه باندې معلومات وشو؟

۶_ ابراهيم ﷺ ته په لاندې دوه طريقو باندې څرګنده شوه چې پلار يې د الله ﷻ دښمن دی[١]:

الف: يوه دا چې پلار يې د مرګ د ورځې پورې په کفر باندې کلک وه او د کفر په حال باندې مړ شو.

ب: بله دا چې الله ﷻ به ورته وحي کړې وي چې نوموړی ايمان نه راوړي او په کفر باندې مړ کېږي.

همدا دوهمه طريقه د دې جملې سره ښه مناسبه ده چې ﴿ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ ﴾ يعنې کله چې ده ته څرګنده شوه چې نوموړی د الله ﷻ دښمن دی نو ترې بېزار شو، دا ځکه چې عداوت د ژونديو سره سمون خوري[٢].

أَوَّاهٌ څه معنی؟

٧_ که څه هم علماوو کرامو د ﴿ لَأَوَّٰهٌ ﴾ د کلمې دپاره ډېرې معناوې کړې دي چې تقريبًا پنځلسو ته رسېږي[٣] مګر مونږ ته د دې مقام په اعتبار سره بهتره ښکاري چې دلته يې معنی "مهربان" ده[۴] نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې ابراهيم ﷺ د دې سره سره چې ډېر زړه سوونکی او مهربان وه مګر کله چې ورته معلومات حاصل شو چې پلار يې په دائمي توګه د الله ﷻ دښمن دی نو خپله بېزاري يې ترې اعلانه کړه، نو تاسو ته هم په کار دي چې د ابراهيم ﷺ اتباع وکړئ او مشرکانو اقاربو ته د الله ﷻ څخه مغفرت ونه غواړئ.

﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًۢا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۚ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾ ﴾

[١١٥] او الله ﷻ داسې نه دی چې يو قوم د هغه څخه وروسته ګمراه کړي (د ګمراهانو په شان معامله ورسره وکړي) چې دوی ته هدايت وکړي (او يا د هدايت اسباب ورکړي)، ترڅو چې دوی ته هغه (احکام) واضحه کړي چې (بايد) دوی ترې تقوی وکړي (او د ښو لاندې يې نه کړي).

---

(١) التفسير الكبير ج١۶ ص٢١١

(٢) تفسير ابي السعود ج۴ ص١٠٧

(٣) تفسير القرطبي ج٨ ص٢٧۵؛ لسان العرب ج١٣ ص٣٧٣

(۴) صحيح البخاري ج٢ ص۶٧٧

يقيناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی (جنايت او عدم جنايت ورته ښه معلوم دی).

[۱۱۶] يقيناً الله ﷻ چې دی خاص ده ﷻ لره د اسمانونو او ځمکو واکداري ده، چې ژوندي كول كوي او (هم) مړه كول كوي (ژوند او مرګ د همده ﷻ په اختيار كښې دی او بس).

او تاسو ته (ای انسانانو) د الله ﷻ څخه په غير نه هيڅ دوست شته او نه هيڅ مددګار.

ارتباط او مطلب خلاصه

دا ايتونه د وړاندېنيو ايتونو سره په لاندې دوه طريقو باندې ارتباط درلودلی شي:

۱ـ يوه دا چې په دې ايتونو باندې د وړاندېنيو ايتونو مضمون بشپړ شوی دی[۱]. نو د معنی حاصل يې داسې را څرګنډيږي چې:

الله ﷻ په كفارو باندې څكه دومره زيات په غضب دی حتی چې مؤمنانو ته يې د دوی په باره كښې د مغفرت غوښتلو اجازه هم ورنه كړه چې الله ﷻ دوی ته د هدايت او لار موندلو وسائل ښه پرېمانه ورواستولي او وركړي وه، لكه:

الف: وخت په وخت يې خپل پيغمبران عليهم السلام ورواستولي وه چې دوی ته ښودانه وكړي.

ب: كتابونه يې ورنازل كړي وه چې شريعتونه ورته واضحه كړي.

ج: عقلونه يې وركړي وه چې خپل خير او شر ورباندې وپېژني.

د: او بالآخره په ټوله دنيا كښې، حتی د دوی په خپلو نفسونو كښې يې د خپل قدرت دلايل ورڅرګند كړي وه چې عبرت ترې واخلي او د الله ﷻ په وحدانيت باندې عقيده وكړي.

مګر د هدايت د اسبابو څخه دوی هيڅ كار وانخست او د جناياتو څخه يې اجتناب ونه كړ.

او الله ﷻ خو په هرڅه باندې پوه دي، په دې باندې پوهېږي چې كفار د همدغه شديد عذاب او سخت غضب لياقت لري.

۲ـ بله دا چې په دې ايتونو كښې د صحابه وو كرامو ﷺ هغه اشتباه پورته شوې ده كومه چې دوی ته د وړاندېنيو ايتونو څخه ذهن ته ورتله[۲]، هغه دا چې: ايا مونږ به د مشركانو دپاره په هغې مغفرت غوښتنه باندې نيولی كېږو كومه چې مونږ د ذكر شوي ارشاد د نزول څخه وړاندې كړې وه؟ ايا زمونږ هغه مسلمانان ورونه به مشركانو ته په مغفرت غوښتلو باندې معذبېږي كوم چې د ذكر شوي ارشاد د نزول څخه وړاندې وفات شوي دي او د توبې فرصت يې د لاسه وركړي دي؟

نو په دې تقدير يې د معنی حاصل داسې راوځي چې:

الله ﷻ داسې نه دی چې يو قوم ته هدايت وكړي او په ايمان باندې يې مشرف كړي او بيا يې د ګمراهانو په قطار كښې ودروي او د عذاب مستحق يې وبولي، ترڅو چې دوی ته خپل شريعت بيان كړي چې دا كوئ او دا مه كوئ.

---

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۵۱۶؛ تفسير القاسمي ج۸ ص۳۴۳

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۳۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۳۳۳

نو که د دغه بیان څخه وروسته په شرعي احکامو باندې عمل ونه کړي نو بیا یې د ګمراهانو په ډله کښې شمېري.

هو! الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی او ګمراهان هم ښه پوره پېژني چې دا د مغفرت لیاقت لري او دا یې نه لري. برسېره په دې د الله ﷻ قدرت هم کامل دی ځکه چې وغواړي همغسې کولی شي. دا ځکه چې د اسمانونو او ځمکو واکداري په همده ﷻ پورې اختصاص لري او هم ژوندي کول او مړه کول د همده ﷻ په قدرت کښې دي.

لنډه دا چې ای انسانانو! تاسو ته د الله ﷻ څخه په غیر نه دوست شته چې د اجازې څخه په غیر مو په شفاعت خلاص کړي، او نه مددګار لرئ چې د الله ﷻ د نیونې څخه مو په زور او قوت سره بچ کړي. نو تاسو ته په کار دي چې یوازې او یوازې په همده ﷻ باندې خپلې عقیدې کلکې کړئ او په هدایاتو پورې یې کلک ونښلئ:

﴿لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ مِنۢ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٖ مِّنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُۥ بِهِمْ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ ٱلْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾﴾

[١١٧] یقینًا الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې په رحمت سره رجوع وکړه (درجې یې وته لوړې کړې) او په هغو مهاجرینو او انصارو باندې یې هم (په رحمت سره رجوع وکړه) کومو چې په سخت سات (وخت) کښې د ده ﷺ اتباع (پیروي) وکړه (او توفیق یې ورکړ).

(نو خپلې اتباع ته یې) د هغه څخه وروسته (هم ادامه ورکړه) چې نژدې وه چې د دوی څخه د یوې ډلې زړونه (د اتباع څخه) کاږه شوي وی. بیا هم الله ﷻ په دوی باندې په رحمت سره رجوع وکړه (او زړونه یې د اتباع څخه کاږه نه شوه).

یقینًا الله ﷻ په دوی باندې نرمي کوونکی (او) مهربان دی.

[١١٨] او په هغو درې کسانو باندې هم (الله ﷻ په رحمت سره رجوع وکړه) کوم چې (د توبې د حیثه) وروسته کړی شوي وه (نو د مشکلاتو د زغم توان او توفیق یې ورکړ).

آن تردې چې په دوی باندې ځمکه د پراخۍ سره-سره تنګه شوې وه. او (هم) په دوی باندې خپل ځانونه تنګ شوي وه (خپلو ځانونو پورې په تنګ وه) او یقین یې درلود چې د الله ﷻ څخه په غیر بل هیڅ د پنا نیولو ځای نشته مګر همده ﷻ ته. بیا الله ﷻ په دوی باندې په رحمت سره رجوع وکړه (او

د ددوی توبه یې د دې پاره قبوله کړه) چې دوی په دوامداره توګه الله ﷻ ته توبه تائب جوړ شي.
یقینًا الله ﷻ همدی ﷻ توبه قبلوونکی (او) مهربان دی.
[۱۱۹] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی د الله ﷻ څخه وډار شئ او د صادقانو سره (ملګري) شئ (خپل خانونه د همدې ډلې غړي جوړ کړئ).

ارتباطونه

۱_ وړاندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې تاسو د الله ﷻ څخه پرته نه دوست لرئ او نه مددګار. په دې ایتونو کښې د الله ﷻ د دوستۍ او نصرت څو بېلګې بنودلې شوي دي.
۲_ هلته د مشرکانو څخه د دائمي بېزارۍ مسئله مطرحه شوې وه او دلته د درې نفرو ګناهکارانو موقتي بېزارۍ ته اشاره شوې ده، چې صرف پنځوس (۵۰) ورځې یې دوام وکړ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای مؤمنانو! د الله ﷻ د دوستۍ او نصرت لاندې څو مثالونه ولولئ چې تازه ستاسو د وړاندې تېر شوي دي، هغه دا چې:
۱_ الله ﷻ په خپل پیغمبر باندې په رحمت سره رجوع وکړه او درجې یې ورته د دې کبله لوړې کړې چې د ډېرې تنګسۍ په حالت کښې یې د غزا اعلان وکړ او پخپله یې هم پکښې اشتراک وکړ.
۲_ الله ﷻ په مهاجرینو او انصارو باندې هم خپله پراخه رحمت ورنازل کړ، چې په هجرت او انصاریت باندې علاوه د دې توفیق یې هم ورکړ چې په همدغه سخت وخت او سخت حالت کښې یې د خپل پیغمبر ﷺ اتباع او پیروي وکړه او د تبوک د سختې غزا په لور روان شوه. که د الله ﷻ فضل او مهرباني نه وی نو دوی به هم د منافقانو غوندې څه دروغژنې پلمې وړاندې کړې وی او غزا ته به نه وی وتلي.
۳_ په دې باندې علاوه، د سفر په اوږدو کښې هم الله ﷻ په ذکرو شوو دوارو ډلو باندې د رحمت باران ووراوه او حوصلې یې ورته قوي کړې، که نه نو په دوی کښې د یوې ډلې زړونه نژدې وه چې د خپل پیغمبر ﷺ د اتباع څخه منحرف شوي وی او د لارې د منځ څخه بېرته ستانه شوي وی؛ دا ځکه چې په دغه سفر کښې د هر حیثه سختي ډېره زیاته وه، خو الله ﷻ ورباندې په رحمت سره رجوع وکړه او د همدغه سخت سفر د ادامې توان یې ورکړ.
یقینًا الله ﷻ په دوی باندې ډېر نرمي کوونکی او ډېر مهربان دی.
۴_ خصوصًا الله ﷻ په هغو درې نفرو باندې هم خپل رحم نازل کړ او د دوی توبه یې قبوله کړه د کومو چې د توبې قبول وروسته کړی شوی وه.
۵_ دغو درې نفرو ته یې د عزلت (یوازېتوب) او انزوا د زغملو توان ورکړ چې ټولو خلکو (خپلو او پردیو) ورسره د ناستې پاستې او را کړې ورکړې څخه د پنځوسو ورځو په اوږدو کښې متارکه وکړه، په دغې موده کښې دوی د لوی مشکل سره مخامخ شوه او پراخه ځمکه ورباندې ورتنګه شوه،

تا به ویل چې دوی په ډېره کوچنۍ بندیخانه کښې ایسار دي. که د الله ﷻ توفیق د دوی سره نه وی نو دوی به د ذکر شوي مشکل تحمل نه وی کړی، ضرور به یې یا په زړونو کښې څه شک او شبهه پیدا شوې وی او یا به یې د دین دښمنانو ته پناه وړې وی او کفري دولت ته به تللي وی.

مګر د الله ﷻ په مهربانۍ سره نه د دوی په عقیدو کښې څه انحراف صورت ونیوه او نه یې په کړو وړو کښې څه غیر شرعي حرکت ولید شو. بلکې د دوی باور او پخه عقیده وه چې د الله ﷻ څخه د تښتېدلو بل ځای نشته بې د همده ﷻ څخه.

نو الله ﷻ په دوی باندې د بې مثاله بندیخانې د توان د ورکولو څخه وروسته بیا په رحمت رجوع وکړه او د تخلف د ګناه څخه ورتېر شو (توبه یې ورته قبوله کړه).

او دا څکه چې یوازې او یوازې الله ﷻ توبه قبلوونکی او مهربان دی؛ نه بل څوک توبه قبلولی شي او نه بل څوک دغسې بې ساري مهرباني کولی شي.

۶ـ ای مؤمنانو! الله ﷻ کولی شو چې د ذکرو شوو درې کسانو توبې یې په اول وخت کښې قبولې کړې وې او تر پنځوسو ورځو پورې یې نه وې ټال کړې، خو دا کار یې د دې کبله ونه کړ چې:

الف: ترڅو د یو پلوه ستاسو درجې لوړې شي چې په همدغې اوږدې موده کښې مو د هغوی سره په صداقت متارکه وکړه او په پټه او ښکاره مو د خپل پیغمبر ﷺ توصیه عملي کړه. که نه نو تاسو خو کولی شو چې پټ ارتباط مو ورسره نه وی پرې کړی.

ب: ترڅو د دغو درې کسانو درجې اوچتې کړی شي چې د تبوک د غازیانو غوندې څه ناڅه مشکلات وګالي او اجرونه وګټي.

ج: بالآخره ترڅو تاسو پوه شئ چې په صداقت کښې خلاصون او نجات دی که څه هم څو ورځې وروسته وي. نو تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ څخه وډار شئ او د همېشه دپاره د صادقانو په ټولګي کښې خپل ځانونه شمېر کړئ.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې کله د توبې نسبت الله ﷻ ته وشي نو هلته د توبې قبول مطلب وي[١] نو په همدې بنیاد د ﴿لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ﴾ معنی داسې راځېږي چې الله ﷻ د پیغمبر ﷺ توبه قبوله کړه. حال دا چې پیغمبر ﷺ خو د ګناه څخه معصوم وه؟

مونږ وایو چې:

الف: د نبي کریم ﷺ په هکله د خلاف الاولی (نه بهتر) کار څخه داسې تعبیر شوی دی لکه چې د نورو خلکو د ګناه څخه تعبیر کېږي، د دې شرحه د [البقرة:۳۷] ایت لاندې تېره شوې ده. اما په دې مقام کښې د نبي کریم ﷺ خلاف الاولی کار دا وه چې منافقانو ته یې د تبوک د غزا څخه د پاتې کېدلو اجازه ورکړې وه، لکه چې [التوبة:۴۳] ایت ورته اشاره کړې ده.

---

[١] مفردات الراغب ص۷۲

ب: ځینې علماء کرام وايي(١) چې کله الله ﷻ ته د توبې نسبت وکړی شي نو معنی يې داسې کېږي چې: الله ﷻ متوب علیه (هغه څوک چې په هغه باندې توبه واقع شوې وي) د يوه حالت څخه ورپورته بهتر حالت ته لوړ کړي. نو په همدې بنياد د ﴿لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ﴾ معنی داسې راځېږي چې الله ﷻ د خپل پيغمبر ﷺ درجې لوړې کړي او د مشقاتو ګاللو اجرونه يې ورکړه. اما مهاجرينو او انصارو ته يې بهتر حالت ته ترقي ورکړه چې ګناهونه او تقصيرات يې وروبښل.

ج: ځينې وايي چې د توبې په بيان کښې د نبي کريم ﷺ ذکر د صحابه وو کرامو ﷺ د خوشالولو دپاره شوی دی او بالذات مقصود نه دی څو اعتراض وارد شي(٢).

د سَاعَة او عُسْرَة معناوې

٢_ مونږ_د الله ﷻ په توفيق_ د [الأنعام: ٣١] ايت لاندې ليکلي دي چې د ﴿سَاعَةِ﴾ کلمه د زماني يوې برخې ته وصـ ، شوې ده، او د "عُسْرَة" معنی خو واضحه ده چې سختي ده او په مقابل کښې يې "يُسْر" استعمالېږي چې د اسانی معنی ورکوي. نو ﴿سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ﴾ کلمه په لاندې دوه ډولونو باندې تفسېره شوې ده:

الف: ځينې وايي چې د ﴿سَاعَةِ ٱلْعُسْرَةِ﴾ څخه د هرې سختی وخت مطلب دی(٣). نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې صحابه کرامو ﷺ په هر سخت وخت کښې د نبي کريم ﷺ پيروي کړې ده لکه د خندق، حنين او تبوک په غزاګانو او نورو مشکلو وختونو کښې.

ب: ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې صرف د تبوک د غزا د سخت وخت څخه عبارت ده چې د پيل څخه آن تر پايه پورې ټولې اوږدې مودې ته شامله ده(٤).

مونږ وايو: که څه هم لومړنی تفسير عام دی او د عموم په لحاظ سره غوره ښکاري مګر د دې کبله دوهم تفسير بهتر برېښي چې د يو پلوه په همدې غزا کښې بحث روان دی او د بله پلوه د تبوک غزا په "عُسْرَة" سره مشهوره ده، ته به وايې چې دا کلمه د همدې دپاره نوم ګرځېدلې ده.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ»(٥) يعنې هر چا چې عسرة (د تبوک د غزا) لښکر مجهز کړ (لکه عثمان ﷺ) نو ده لره جنت دی.

د تبوک په غزا کښې مشکلات ډېر وه

٣_ د تبوک په غزا کښې د لاندې وجوهو د کبله مشکلات زيات وه(٦):

(١) المحرر الوجيز ج٨ ص٢٩٢؛ البحر المحيط ج٥ ص٥١٦
(٢) التفسير الكبير ج١٦ ص٢١٤، روح المعاني ج١١ ص٣٩
(٣) المحرر الوجيز ج٨ ص٢٩٣
(٤) تفسير القاسمي ج٨ ص٣٤٦
(٥) صحيح البخاري ج١ ص٣٨٩
(٦) تفسير الطبري ج١١ ص٥٥

الف: ډېره سخته ګرمي وه او د اوړي د ګرمۍ جوش وه.

ب: څاروي لږ وه، حتی چې پر يوه اوښ باندې به لس تنه مجاهدين په نوبت سره سورېدل.

ج: څوري (خوراکي شيان) کمبود وه آن تر دې چې يوه کجوره به دوه تنو مجاهدينو ته ورکول کېدله چې په خپل منځکښې يې نيمه کړي. څه وخت وروسته داسې حال هم ورباندې ورغلی وه چې يوه کجوره هم ختمه شوه.

د: اوبه تر دې اندازې لږې وې چې يوه سړي به قصد وکړ چې خپل اوښ نحر (حلال) کړي او ليرشن يې وزبېښي او بيا يې وڅښي، او داسې نور.

سوال جواب

۱۴_ که څوک وايي چې الله ﷻ د دربوو پاتې شوو کسانو په باره کښې دوه ايتونه نازل کړي دي چې يو همدغه دی چې بحث پکښې روان دی او بل د [التوبة:۱۰۶] ايت دی. نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په اساس يو د بل په څنګ کښې کېښنبودل شو؟

مونږ وايو: د هغه ايت مضمون دا دی چې د درېوارو توبه وروسته کړی شوې ده، او د دې ايت مضمون دا دی چې توبه يې قبوله شوه. نو که دواړه يو ترېله سره متصل ايښودلی شوي وی نو د بنديخانې حالت ته به هيڅ اشاره نه وی شوې او چا به ګومان کړی وی چې دواړه به په يوه زمانه کښې نازل شوي وي، حال دا چې دا د هغه څه پنځوس ورځې وروسته نازل شوی دی.

د عجيبې بنديخانې قيصه

۱۵_ د هغو درې کسانو څخه چې د توبې قبول يې وروسته کړی شوی وه، يو کس (کعب بن مالک ﷺ) خپله قيصه په ښه اوږده تفصيل سره بيانه کړې ده چې مونږ يې دلته صرف د لاندې څو مهمو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو[۱]:

الف: تبوک غزا ته د تجهيزاتو په وخت کښې زه د بل هر وخت څخه وسي وم، حتی چې د يوه بارګير (څاروي) په خای مې دوه څاروي (بارګير) درلوده.

ب: نبي کريم ﷺ په کنايي توګه نه بلکې په صافو الفاظو کښې غزا ته عام نفير اعلان کړ او هر څوک په مطلب پوه شو.

ج: زما زړه وه چې په نن سبا کښې به په غازيانو پسې ور ورسېږم او په غزا کښې به اشتراک وکړم، (کاشکې چې اشتراک مې پکښې کړی وی) خو نصيب مې نه وه او پاتې شوم.

د: زه به دې خبرې ډېر خپه کولم چې په مدينه منوره کښې به مې يا زنانه او ماشومان ليده او يا به مې په هغو خلکو باندې سترګې لګېدې چې په منافقت به متهم وه، او يا په معذورانو باندې.

هـ: کله چې د نبي کريم ﷺ د بېرته راستنېدلو وخت را نژدې شو نو په همدې فکر کښې ولوېدلم چې څه بهانه وکړم او خپل خان ته د نبي کريم ﷺ رضايت حاصل کړم.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۳۴، ۶۷۵

و: بالآخره د ډېرو چرتونو څخه وروسته مې دا هوډ وکړ چې د رښتیاوو څخه پرته به بل څه نه وایم.
ز: نبي کریم ﷺ چې مدینې منورې ته راورسېد نو په جومات کښې ي د دوه رکعته لمانځه څخه وروسته کېناست او د غزا څخه پاتې شوي کسان ډلې-ډلې ورتله او خپل معذرتونه یې وروړاندي کول.
ح: نبي کریم ﷺ به د دوی ظاهري معذرتونه منل او باطن به یې د دوی الله ﷻ ته سپاره.
ط: زه هم د نبي کریم ﷺ په حضور کښې کېناستم او لاندې خبرې مې وکړې:
اول: که نن ورخ زه د کوم دنیاوي پاچا په وړاندې ناست وی نو ما به خپل ځان پوره بې ګناه ثابت کړی وي. ځکه چې الله ﷻ ماته ښه قوي منطق راکړی دی.
دوهم: نو یا رسول الله! که زه ستا په حضور کښې دروغینې بهانې وړاندې کړم نو تا به راضي کړم مګر الله ﷻ به زما په دروغو باندې تا خبر کړي او بېرته به را څخه خپه شې.
دریم: او که رښتیا ووایم نو سمدستي خو به را څخه خپه شې مګر الله ﷻ ته امید لرم چې عفوه راته وکړي او ته را څخه بېرته خوشاله او راضي شې.
څلورم: ای د الله رسوله! ما هیڅ معذرت نه درلود او پرته د معذرته د غزا څخه پاتې شوی یم.
ي: نبي کریم ﷺ وفرمایل چې دغه سړي رښتیا وویلې، او بیا یې زه مخاطب کړم چې ځه نو د الله ﷻ فیصلې ته منتظر اوسه.
یا: دوستانو ډېر وهڅولم چې نبي کریم ﷺ ته بېرته ورستون شم او خپلې پخوانۍ خبرې رد کړم او دروغینې بهانې ورته وړاندې کړم.
یب: خو د ښکه مرغه ما پوښتنه وکړه چې زما غوندې رښتیا بل چا هم ویلې دي او که دا یوازې ما رښتیا وویلې؟
یج: نو چا خبر راکړ چې ستا غوندې رښتیا دوه نورو کسانو هم ویلې دي، چې مراره بن الربیع ؓ او بل هلال بن امیه ؓ دی.
ید: کله چې دغه دوه کسان صالح خلک وه او د بدر د غازیانو څخه وه نو په خپله خبره کلک شوم او نبي کریم ﷺ ته د دروغو دپاره بېرته ورستون نه شوم.
یه: نبي کریم ﷺ زمونږ درېواړو په هکله ټولو مسلمانانو ته امر وکړ چې هیڅوک به ورسره خبرې اترې او ناسته ولاړه نه کوي.
یو: مسلمانانو همدا فرمان عملي کړ، چې په نتیجه کښې په مونږ باندې پراخه ځمکه زندان وګرځېده.
یز: زه د نورو دواړو ملګرو څخه ځه ځوان او تکړه وم، جومات ته به هم تلم او په بازار کښې به هم ګرځېدم راګرځېدم، مګر هیچا به را سره خبرې نکولې (لکه چې هیڅوک مې نه پېژني).

په امتحان کښې بل امتحان

یح: یوه ورځې په بازار کښې ګرځېدلم چې د یوه تاجر په لاس د "غسان" د پاچا د پلوه یو لیک

راکړی شو او داسې یې لیکلي وه چې:

اول: مونږ خبر شوي یاستو چې په تا باندې خپل اندیوال (نبي کریم ﷺ) جفا کړې ده او ټوله ځمکه یې درباندې زندان ګرځولې ده.

دوهم: ته خو په مونږ باندې سپک نه یې، مونږ ته راشه چې خواخوږي درسره وکړو.

یط: ما چې کله ذکر شوی لیک ولوست نو پوه شوم چې دا د الله ﷻ د پلوه په ما باندې یو بل امتحان دی چې ورسره مخ شوم، نو هغه کاغذ مې اور ته ورواچاوه!.

ک: کله چې د پنځوسو ورځو د جملې څخه څلوېښت ورځې تېرې شوې نو د نبي کریم ﷺ د پلوه بل فرمان راورسېد چې د خپلې مېرمنې څخه هم جدا شم.

کا: ما پوښتنه وکړه چې ایا خپلې مېرمنې ته طلاق ورکړم که څنګه؟

کب: جواب راکړی شو چې طلاق مه ورکوه خو ګډ هم و. ... مه اوسېږه (جنسي ارتباط ورسره مه نیسه).

کج: نو خپله مېرمنه مې د پلار کورته واستوله چې ترهغه به راځه چې ترڅو الله ﷻ فیصله وکړي.

کد: پنځوس ورځې پوره شوې، د سهار لمونځ مې وکړ او په خپل کور کښې د بام په سر ناست وم چې یو اواز مې غوږ ته راورسېد چې کعبه! زیری مې درباندې.

که: زه پوه شوم چې توبه مې قبوله شوه، نو خپل رب ﷻ ته په سجده باندې پرېوتلم.

کو: خپلې جامې مې وویستلې او زیري راکوونکي ته مې په زیري کښې ورکړې، څکه چې ما په عین وخت کښې د جامو څخه پرته نور څه په لاس کښې نه درلوده.

کز: د بل چا سوالي جامې مې واغوستلې او د نبي کریم ﷺ حضور ته ورروان شوم.

کح: په لاره کښې ډلې-ډلې خلک مخې ته راتله او مبارکي ګانې یې راکولې چې د توبې قبول دې مبارک شه....

کط: جومات ته چې ورننوتلم نبي کریم ﷺ ناست وه او صحابه کرام ﷺ ترې راچاپېر وه....

ل: د طلحه بن عبیدالله ﷺ به مې دا کار هېر نه شي چې مخې ته یې رامنډه کړه او دواړه لاسونه یې راکړه، او هم یې راته "مبارک دې شه" کلمات وویل.

لا: بیا مې په نبي کریم ﷺ باندې سلام واچاوه چې مبارک اوچولي یې د خوشالۍ څخه پرق واهه.

لب: د "وعلیکم السلام" څخه وروسته یې راته وویلې چې د توبې قبول دې مبارک شه! ته چې د مور څخه زیږېدلی یې داسې ورځ به درباندې نه وي درغلې لکه چې نن درباندې درغلې ده.

لج: ما عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! ستا د پلوه که د الله ﷻ د پلوه؟

لد: نبي کریم ﷺ جواب راکړ چې: (زما د پلوه نه بلکې) د الله ﷻ د پلوه.

له: بیا مې عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! زما د توبې د قبول دپاره دا هم یوه برخه وګرځوه چې زما ټول مال د الله ﷻ په لاره کښې صدقه (خیرات) کړه.

لو: نبي کریم ﷺ جواب راکړ چې: څه مال درسره پرېږده چې دا درته ښه دی.

لز: ما وویلې چې ای د الله رسوله! د خیبر د غنیمت برخه مې وساتله همدا مې بس ده.

لح: بیا مې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې عهد وکړ چې: ماته الله ﷻ په رښتیاوو کښې نجات راکړ نو زما دې دا وعده وي چې هیځکله به دروغ ونه وایم.

لط: الله ﷻ ته امید لرم چې په همدې عهد باندې مې د مرګ د ورځې پورې کلک وساتي.

د دوه وو کارونو څخه ډېر ډارېدلم

لي: زه په خپله پنځوس ورځنۍ بندیخانه کښې د دوه وو کارونو څخه زښت زیات ډارېدلم، هغه دا چې:

اول: (الله ﷻ دې نه کړي) که نبي کریم ﷺ په همدې حال کښې وفات شي نو د مرګ تر ورځې پورې به راسره څوک خبرې اترې نه کوي او په عمري بند به محکوم شم.

دوهم: که زه مړ شم نو نبي کریم ﷺ به راباندې د جنازې لمونځ اداء نه کړي او د دغه لوی نعمت څخه به محروم شم.

صادقین یعنې څوک؟

۶ـ علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴾ د کلمې دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي چې ټول تقریبًا پنځو شپږو ته رسېږي[۱]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: "صادقین" یعنې نبي کریم ﷺ او د ده ﷺ صحابه کرام ﷺ.

ب: ذکر شوي درې کسان چې د پنځوسو ورځو څخه وروسته الله ﷻ د بندیخانې څخه نجات ورکړ. او داسې نور.

مګر بهتره دا ده چې ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي، نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې ای مؤمنانو! د الله ﷻ څخه وډار شئ او د صادقانو انډیوالي مه پرېږدئ، په هرځای او هره زمانه کښې د رښتیاوو پلوي وکړئ او په حق باندې کلک ودرېږئ، لکه څنګه چې ذکر شوي درې کسان په حق باندې ودرېده او په قرآن کریم کښې د ﴿ ٱلثَّلَٰثَةِ ﴾ په کلمې باندې یاد شوه چې د قیامت د ورځې پورې به یې مؤمنان په لمونځونو کښې قرائت کوي.

رښتیا او دروغ (صدق او کذب)

۷ـ د رښتیا او دروغو په هکله د نبي کریم ﷺ څخه زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې مونږ یې دلته فقط د یو یو مثال په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د دې امت د هغو درې کسانو قیصې ته خو په قرآن کریم کښې اشاره شوې ده کومو ته چې الله ﷻ د رښتیاوو په سبب نجات ورکړ، مګر د پخوانیو امتونو د هغو درې کسانو قیصه نبي کریم ﷺ

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۳۴۹؛ روح المعاني ج۱۱ ص۴۵

په یوه اوږده حدیث کښې بیانه کړې ده کومو ته چې الله ﷻ په رښتیا ویناوو باندې نجات ورکړی وه. هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې درې کسان د باران څخه وتښتېده او په یوه غار کښې یې پنا واخسته، خو په دوی باندې غر ورکښناست او د غار خوله یې ټپه بنده کړه. نو یو تربله یې سره وویلې چې: «لا يُنْجِيكُمْ إِلاَّ الصِّدْقُ فَلْيَدْعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ صَدَقَ فِيهِ»[1] یعني تاسو ته به نجات درنه کړي مګر رښتیا، نو ستاسو هر سړی دې (الله ﷻ ته) په خپل هغه عمل باندې سوال وکړي کوم چې دی پوهېږي چې په هغه کښې یې صداقت کړی دی (او الله ﷻ ته دې واسطه کړي).

نو دغو درېواړو کسانو هر یوه د خپل خپل صداقت یو-یو عمل الله ﷻ ته واسطه کړ چې د همغه په برکت باندې د غار خوله خلاصه شوه او دوی نجات مونده کړ.

که څوک غواړي چې مفصله قیصه یې ولولي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي: «كُلُّ الْكَذِبِ يُكْتَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا ثَلَاثَ خِصَالٍ رَجُلٌ كَذَبَ عَلَى امْرَأَتِهِ لِيُرْضِيَهَا أَوْ رَجُلٌ كَذَبَ فِي خَدِيعَةِ حَرْبٍ أَوْ رَجُلٌ كَذَبَ بَيْنَ امْرَأَيْنِ مُسْلِمَيْنِ لِيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا»[2] یعني هر دروغ په بنیادم باندې لیکل کېږي او د ګناه پېټی ورته ترې جوړېږي، مګر نه د درېوو خاصیتونو خاوندانو ته: یو هغه سړی چې خپلې مېرمنې ته دروغ جوړ کړي ترڅو یې خوشاله کړي. بل هغه سړی چې د جنګ په ترتیبولو کښې دروغ ووایي. درېم هغه څوک چې د دوه وو مسلمانانو سرېو ترمنځ د دې دپاره دروغ جوړ کړي ترڅو دوی دواړه سره روغ جوړ شي او شخړه یې د منځه ووخي.

اهل التشیع څه وایي؟

۸_ اهل التشیع وایي چې د ﴿ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾ د کلمې څخه د ټولو زمانو معصومان مراد دي چې په هره زمانه کښې یو یو کس موجودیت لري[3] او ټول د همدوی د مسلک پیروان دي.

نو د معنی حاصل یې داسې اخلي چې ای مؤمنانو! د الله ﷻ څخه وډار شئ او د معصوم لمن ونیسئ او ملګري یې وکړئ.

مونږ (أهل السنة والجماعة) معصوم هغه چاته وایو چې د ګناه کولو صلاحیت لري خو په هیڅ وخت کښې نه د ګناه مرتکب شوی وي او نه مرتکب کېږي. دا مفهوم د پیغمبرانو علیهم السلام څخه پرته په بل هیچا باندې حتی په پرښتو باندې هم صدق نه شي موندلی، ځکه چې په پرښتو کښې د ګناه کولو صلاحیت (استعداد) نشته.

اما اهل التشیع وایي چې کله د یوې زمانې معصوم وفات شي نو د هغه په ځای باندې یو بل کس

(١) صحیح البخاري ج١ ص٤٩٣
(٢) مُسند احمد بن حنبل ج١٠ ص٤٢٥
(٣) تفسیر نمونه تالیف اهل التشیع ج٨ ص١٨١

د معصوم په صفت ودرېږي او نائب یې جوړېږي، د نیابت څخه وراندې چې معصوم نه وه او گناهونه یې کړي دي څه باک یې نشته مگر د نیابت څخه وروسته د ده څخه څه گناه نه شي صادرېدلی او د ټولو گناهونو څخه معصوم دی. فاعتبروا یاأولي الأبصار.

﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُواْ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ وَلَا يَرْغَبُواْ بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَطَـُٔونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ ٱلْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِۦ عَمَلٌ صَـٰلِحٌ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾ ﴾

[۱۲۰] نه د مدینې منورې اهل (خلکو) ته مناسبه ده او نه هغه چاته مناسبه (جائزه) ده کوم چې د هغوی په چاپېریال کښې دي چې د بانډچیانو څخه عبارت دي (دا خبره) چې دوی د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ څخه وروسته پاتې شي (جهاد ته لاړ نه شي)، او (همدارنگه دا هم ورته مناسبه او جائزه نه ده) چې د خپلو ځانونو (حفاظت) ته رغبت (میل) وکړي (په داسې حال کښې چې دوی) د نبي کریم ﷺ د (مبارک) ځان څخه (په حفاظت کښې) تېرېدونکي وي (د هغه خیال ونه ساتي).

دغه (ورته) ځکه (مناسبه او جائزه نه ده) چې یقیناً دوی ته نه تنده رسېږي او نه ستومانې او هم نه د الله ﷻ په لاره کښې لوږه او (همدارنگه) دوی په داسې ځای باندې قدم نه ږدي په کوم ځای باندې چې د قدم اېښودل کفار په غُصه کوي او نه د دښمن (کفارو) څخه څه شی تر لاسه کوي مگر (دغو ټولو صورتونو څخه) په هر یو صورت باندې د دوی دپاره صالح عمل (نیکي) لیکله کېږي. یقیناً الله ﷻ د نیکو کارانو اجر نه ضائع کوي.

[۱۲۱] او (همدارنگه) دوی (د الله ﷻ په لاره کښې) نه وړه نفقه کوي او نه غټه او (نه کومه یوه) بیدیا (ډاک) قطعه کوي مگر د دوی دپاره لیکل کېږي (چې اجرونه پرې ورکړی شي).

(دا ټول) د دې دپاره چې الله ﷻ دغو (ذکرو شوو غازیانو) ته د هغو ښائسته عملونو (پوره) جزا ورکړي کوم چې دوی لگیا دي کوي یې.

ارتباط

۱ـ وراندې ایتونه په دې تمام شوي وه چې د صادقینو ملگري شئ، او په دې ایتونو کښې د صادقینو یو مثال ښودلی شوی دی چې په مخلوقاتو کښې اصدق الصادقین (نبي کریم ﷺ) دی.

۲_ هلته د جهاد په هکله د ترهیب بیان تېر شو، او دلته په همدې باره کښې د ترغیب بیان راروان دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د جهاد څخه د ډېرته پاتې کېدلو د ترهیب د بیان څخه وروسته اوس په خپل امت باندې جهاد ته د تللو لاندې ترغیبات قرائت کړه چې:

۱_ نه د مدینې منورې خلکو ته جائزه ده او نه باندچیانو ته، چې د مدینې منورې په چارچاپېره کښې اوسېږي، دا خبره چې نبي کریم ﷺ غزا ته لاړ شي او دوی په خپلو کورونو کښې پاتې شي دوی ته په کار دي چې د نبي کریم ﷺ سره سم د سفر مشکلات او هم د غزا سختۍ وګالي.

۲_ همدارنګه ورته دا هم مناسبه او جائزه نه ده چې د خپلو ځانونو ارامي او هوسایي په نظر کښې ونیسي او د نبي کریم ﷺ د مبارک ځان ارامي هېره کړي. او یا په بل عبارت: دوی ته په کار دي چې خپل ځانونه د نبي کریم ﷺ د مبارک ځان څخه قرباني کړي او د خپلې ارامۍ څخه د هغه ﷺ ارامۍ ته زیاته توجه وکړي. او دا ځکه چې:

الف: مسلمانانو ته که د الله ﷻ په لاره کښې تنده ورسېږي هم الله ﷻ اجر ورکوي.

ب: که د هر ډول ستومانیو او مشکلاتو سره مخامخ شي نو د الله ﷻ په لاره کښې بې عوضه نه پاتې کېږي.

ج: همدارنګه په في سبیل الله لوږه باندې هم الله ﷻ اجرونه ورکوي.

د: حتی مسلمانانو ته په هغو ځایونو باندې د قدمونو ایښودلو اجرونه هم شته په کومو باندې چې کفار په غُصه کېږي او خپه کېږي. یا په بل عبارت: غزا ته د حرکت په غرض د اجرونو ورکول د هغه قدم څخه پیل کېږي کوم چې لومړی ځل په ځمکه باندې کېښودلی شي آن تر هغه قدمه پورې په کوم باندې چې د غزا سفر اختتام مونده کړي.

هـ: الله ﷻ غازیانو ته د هغو شیانو په لاس ته وروړلو باندې هم صالح عمل لیکي کوم چې دوی یې د خپلو دښمنانو (کفارو) څخه ترلاسه کوي، لکه وسله، مرمۍ او یا نور خوراکي یا پوښاکي شیان.

لنډه دا چې د غنیمتونو په ترلاسه کولو باندې د یوه پلوه غازیانو ته اجرونه ورکولی کېږي او د بله پلوه دوی ته حلال مالونه روزي کېږي. دا ځکه چې الله ﷻ د نیکو کارانو اجرونه نه ضائع کوي.

و: په دې باندې علاوه، د الله ﷻ په لاره کښې نه د غازیانو د لږ مال مصرف بدون د اجر څخه پاتې کېږي او نه یې د ډېر مال، بلکې دواړه ډوله نفقه د الله ﷻ په نزد مقبوله ده او دوی ته په اعمال نامو کښې لیکله کېږي.

ز: همدارنګه د الله ﷻ د لارې غازیان چې د الله ﷻ د رضا دپاره په هره لوړه ژوره او په هره کنده او ډاګ کښې مزل کوي او خپل ځانونه ستومانه کوي هیڅ شی یې بې اجره نه پاتې کېږي، بلکې دا ټول د دې دپاره د دوی په اعمال نامو کښې ثبت کېږي چې الله ﷻ دوی ته د خپلو اعمالو ډېره ښکه بدله او اجرونه ورکړي.

نو ځرنګه چې د غازيانو هيڅ حرکت او هيڅ کار او کيفيت بې اجره نه دی نو مسلمانانو ته مناسبه نه ده چې د نبي کريم ﷺ څخه پاتې شي او په غازيانو کښې خپل ځانونه شامل نه کړي.

توضيحات

١ـ که څوک وايي چې د ذکر شوو ايتونو څخه څرګندېږي چې په صحابه وو کرامو ﷺ باندې غزا ته تلل په هغه غزا کښې فرض عين وه په کومه کښې به چې نبي کريم ﷺ پخپله اشتراک درلود. حال دا چې د بدر په غزا کښې نبي کريم ﷺ پخپله اشتراک هم کړی وه خو د دې سره-سره کعب بن مالک ﷺ وايي چې: «وَلَمْ يُعَاتَبْ أَحَدٌ تَخَلَّفَ عَنْهَا»[١] يعنې او څوک چې د بدر د غزا څخه پاتې شوي وه هغه ته د ملامتۍ ګوته نه نيوه کېده او د ملامتۍ لاندې نه راتلل؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي ايتونه د تبوک د غزا په نسبت نازل شوي دي چې نبي کريم ﷺ پکښې عام نفير (عمومي امر) اعلان کړی وه. نو دغه غزا په ټولو مسلمانانو باندې فرض عين ګرځېدلې وه برابره خبره ده چې څوک په مرکز کښې اوسېده او يا باندچيان وه.

اما د بدر په غزا کښې نبي کريم ﷺ عام امر نه وه صادر کړی، نو دا غزا فرض عين نه وه بلکې فرض کفائي وه.

د غزا د عيني فرضيت حالتونه

٢ـ د اسلام د دعوت دپاره جهاد کفائي فرض دی، چې ځينې مسلمانان پرې مشغول وي نو د نورو مسلمانانو غاړې خلاصېږي، خو په لاندې حالتونو کښې په هرچا باندې فرض عين ګرځي:

الف: چې د اسلامي حکومت مشر عام نفير اعلان کړي چې ټول غزا ته لاړ شي[٢] لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د تبوک په غزا کښې همداسې اعلان کړی وه.

ب: چې کفار په کومه اسلامي خاوره باندې تعرض وکړي او غواړي چې د خپل تسلط لاندې يې راولي نو په هر مسلمان حتی په زنانه وو باندې هم دفاع کول عيني فرض جوړېږي[٣].

د عربيت يو تحليل

٣ـ په ﴿ وَلَا يَرْغَبُوا ﴾ جمله کښې لاندې دوه ډوله تحليل ممکن دی:

الف: چې دا په ﴿ يَتَخَلَّفُوا ﴾ جمله باندې عطفه وګڼله شي او د "أنْ" توری ورسره د عطف په اعتبار سره مقدر شي خو د "لا" توری هغه نفي تاکيده کړي په کومه باندې چې په ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ﴾ کښې د "ما" توری دلالت کوي. نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې مسلمانانو ته نه دا مناسبه ده چې نبي کريم ﷺ غزا ته لاړ شي او دوی په کورونو کښې پاتې شي او نه ورته دا مناسبه

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٦٣٤
(٢) تفسير المظهري ج۴ ص٣٢١
(٣) المحرر الوجيز ج٨ ص٢٩٨

ده چې خپلو خانونو ته رغبت وکړي چې د مشکلاتو څخه یې وساتي او د نبي کریم ﷺ مبارک ځان ته رغبت ونه کړي او د ساتنې غم یې نه خوري

ب: چې د ﴿ لَا يَرْغَبُواْ ﴾ جمله نهي وګڼله شي او په هغې نهي باندې عطفه شي ګومه چې د وړاندې کلام څخه څرګندیږي هغه دا چې "لا تخلفوا". نو د معنی حاصل به یې داسې راووځي چې ای مؤمنانو! تاسو مه د نبي کریم ﷺ څخه بېرته پاتې کېږئ او مه خپلو خانونو ته رغبت (میل) کوئ په داسې حال کښې چې د نبي کریم ﷺ د مبارک ځان څخه مو خپل رغبت (میل) پرې کړئ او څه التفات ورته ونه کړئ.

که څه هم په دواړو تحلیلونو کښې اصلي مطلب اختلاف نه مونده کوي مګر ځینو مفسرینو کرامو [1] لومړني تحلیل ته د ظاهر لقب ورکړی دی.

په لوږه او تنده هم الله ﷻ اجر ورکوي

۴_ لاندې درې حالتونه یو هم د سړي په اختیار کښې نه دی او طبعي حالتونه دي مګر الله ﷻ یې د غازیانو دپاره په خپل فضل سره د اعمالو څخه شمېري او د صالحه اعمالو په ډول یې لیکي؛ حالونه دا دي: ﴿ ظَمَأٌ ﴾ یعنې د شدیدې تندې حالت، ﴿ نَصَبٌ ﴾ یعنې د ستوماني حالت، ﴿ مَخْمَصَةٌ ﴾ یعنې د لوږې حالت.

"مَوْطِئًا" څه معنی؟

۵_ د ﴿ مَوْطِئًا ﴾ کلمه د اسم ظرف صیغه ده[2] او د هغه ځای دپاره نوم ده په کوم باندې چې غازي پښې ږدي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: الله ﷻ د غازي په هغه هر یوه قدم باندې اجرونه ورکوي چې په داسې ځای باندې یې کېږدي په کوم چې کفار په غُصه کېږي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د هجرت په قدمونو باندې.

ب: په دنیا کښې د جهاد د کامیابۍ په خاطر په سیاسي فعالیت باندې او په مملکتونو کښې په ګرځېدلو باندې.

ج: د جهادي وسائلو د موندلو دپاره د هلو ځلو په قدمونو باندې.

د: په دار حرب او یا دار الاسلام کښې د جهاد دپاره په تللو یا راتللو باندې.

د نَیل د کلمې معنی

۶_ د ﴿ لَا يَنَالُونَ ﴾ د کلمې دپاره د ﴿ نَّيْلًا ﴾ توری په اصل کښې مصدر دی او لغوي معنی یې رانیول (راخستل) دي. مګر په دې مقام کښې ترې هغه شیان مطلب دي کوم چې د دښمن څخه

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۴۶

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۴۶

راونیول شي او د توري په زور باندې ترې تر لاسه کړی شي[1].

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ د غازیانو دپاره هغه ټول اجناس چې دوی د دښمن څخه ونیسي؛ لکه خمکه، وسله، مهمات، خوراک، څښاک او داسې نور، د صالحه اعمالو په شکل لیکي که څه هم ذکر شوي شیان اعمال نه دي بلکې اجناس دي.

د دې نظیر په احادیثو کښې ښه واضحه شوی دی چې الله ﷻ د غازیانو دپاره د دوی د اسونو لډوګان هم د نېکۍ په تله کښې اچوي. لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ احْتَبَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللهِ إِيمَانًا بِاللهِ وَتَصْدِيقًا بِوَعْدِهِ فَإِنَّ شِبَعَهُ وَرِيَّهُ وَرَوْثَهُ وَبَوْلَهُ فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[2] یعني هرڅوک چې د الله ﷻ په لاره کښې د دې کبله اس ایساروي (ساتي) چې په الله ﷻ باندې (پخه) عقیده لري او د ده ﷻ په وعده باندې (پوخ) یقین لري، نو د هغه (اس) مړښت (واښه) او خړوبدل (اوبه) او هم لډوان او متیازي (دا ټول) به د قیامت په ورځ د ده (د اس ساتونکي) د نیکو اعمالو په تله کښې اچولی کېږي.

ذکر شوي شیان که څه هم د غازي افعال نه دي مګر الله ﷻ يې په خپل فضل سره د ده په اعمالو کښې شمیري.

﴿وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُوا۟ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾

[۱۲۲] او مؤمنان داسې نه دي (داسې دې نه شي) چې د ټولو (غزا ته) ووځي (او هیڅوک پاتې نه شي). نو (دوی) ولې داسې نه کوي (داسې دې وکړي) چې د مؤمنانو د هرې یوې فرقې (لویې ډلې) څخه وړه ډله (غزا ته) د دې دپاره لاړه شي چې (هلته) په دین کښې (دقیقه) پوهه حاصله کړي (معجزات او عجائب وګوري) او د دې دپاره چې خپل (کافر) قوم (د الله ﷻ د عذابه) وډار کړي (البته) کله چې دوی ته (د غزا څخه بېرته) ورستانه شي. شاید چې دوی وډار شي (او د کفر څخه توبه تائب شي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې د مؤمنانو یوه غیر مناسب عمل ته اشاره شوې وه چې نبي کریم ﷺ غزا ته لاړ شي او دوی پرته د شرعي معذرت څخه په کورونو کښې پاتې وي. په دې ایت شریف کښې بل غیر مناسب عمل ته اشاره کېږي چې نبي کریم ﷺ په مدینه منوره کښې یوازې پرېږدي او دوی ټول غزا ته لاړ شي.

۲ـ هلته د هغې غزا بحث وه کومه چې د نبي کریم ﷺ په عام نفیر سره عیني فرض ګرځېدلې وه

(۱) مفردات الراغب ص۵۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص ۴۰۰

او دلته د هغې غزا بحث دی چې د کفائي فرض په درجه کښې پاتې وه.

۳ـ بالآخره په دغه ایت شریف کښې د وړاندېنيو ایتونو مضمون بشپړ شوی دی هغه دا چې د کفارو سره جهاد لکه څنګه چې په توره باندې فرض دی همدارنګه په حجت او برهان سره په تثبيت باندې هم فرض دي مګر په کفائي توګه؛ که څينو مؤمنانو دا کار وکړ نو د نورو غاړې پرې خلاصېږي.

شان نزول

د ذکر شوي ایت شریف په شان نزول کښې علماوو کرامو زښت ډېر روايات ليکلي دي[1] خو مونږ په دغه يوه روايت باندې اکتفاء کوو چې:

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې کله الله ﷻ د هغو کسانو په هکله د دې سورت ډېر ايتونه نازل کړه کوم چې د تبوک د غزا څخه د منافقت يا کسالت د کبله پاتې شوي وه، نو بيا به چې نبي کريم ﷺ د غزا اعلان کاوه نو هيڅوک به نه پاتې کېده او ټول به روان شوه ترڅو د ېېرته پاتې کېدلو د ملامتيې لاندې را نه شي. نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف نازل کړ[2] چې د مطلب خلاصه يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

لکه څنګه چې مؤمنانو ته مناسبه او جائزه نه ده چې نبي کريم ﷺ په خپله غزا ته لاړ شي او د عام نفير اعلان وکړي او دوی په کورونو کښې پاتې شي او د خپلو ځانونو د هوسايۍ غم ورسره وي او بس، همدارنګه دوی ته دا هم مناسبه نه ده چې نبي کريم ﷺ غزا ته نه وي تللی او د عام نفير اعلان يې نه وي کړی او دوی ټول غزا ته لاړ شي او نبي کريم ﷺ په مدينه منوره کښې يوازې پرېږدي.

په دغه صورت کښې مؤمنان داسې ولې نه کوي، بلکې داسې دې وکړي چې دوی دې خپله اجتماع په لاندې دوه ډلو باندې ووېشي:

۱ـ د هرې لويې فرقې او لوی قوم څخه دې يوه کوچنۍ ډله غزا ته لاړه شي او هلته دې د الله ﷻ د کامل علم او کامل قدرت ننداره په خپلو سترګو باندې وکړي چې په لږ تعداد کښې مؤمنان په لوی تعداد کفارو باندې برلاسي کوي او په معجزانه توګه ورباندې غلبه ورکوي.

نو چې کله کوچنۍ ډله د غزا څخه بېرته راستنه شي او په قومونو باندې ووېشله شي؛ يا په بل عبارت: چې د دغې کوچنۍ ډلې هر يو کس خپل قوم ته ورستون شي، نو هر يو به د خپل قوم کفار الله ﷻ ته دعوت کړي او په سترګو لېدلي معجزات به ورته بيان کړي چې الله ﷻ دا دين هرو مرو د دنيا په ټولو اديانو باندې برلاسی کوي نو ښه دا ده چې تاسو د کفر څخه لاس واخلئ او په ايمان باندې مشرف شئ. نو شايد چې هغوی دعوت قبول کړي او د الله ﷻ څخه وډار شي او بالآخره په اسلام باندې مشرف شي. که داسې وشي نو دوی به لاندې دوه ګټې کړې وي:

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۵۱؛ المحرر الوجيز ج۸ ص۲۹۹

(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۳۳۹، اسباب النزول للواحدي ص۱۷۹

الف: د یو طرف څخه به په غزا سره د دعوت مخه خلاصه کړي.

ب: او د بله پلوه به د دعوت اجرونه هم ترلاسه کړي.

۲ـ د هرې لويې فرقې متباقي خلک دې د نبي کريم ﷺ په شاوخوا کښې اوسېږي او همدې ته دې منتظر وي چې نبي کريم ﷺ ورته د وظائفو تقسيم وکړي چې څوک بلې غزا ته تشريف يوسي او څوک د ځينو قومونو په دعوت او تعليم باندې مصروف شي.

نو که مؤمنان ذکره شوې طريقه اختياره کړي نو د يو پلوه به دوی ټولو کارونو ته رسيدګي وکړی شي او د بله پلوه به دښمنان ونه توانېږي چې دوی ته مشکلات ايجاد کړي.

توضيحات

۱ـ مونږ د ذکر شوي ايت شريف په ترجمه او تفسير کښې لاندې نکات د نظر لاندې نيولي دي:

الف: د ايت شريف په شان نزول کښې مونږ هغه روايت خوښ کړه کوم چې په جهاد پورې مربوط دي، لکه چې وړاندې ورته اشاره شوې ده، دا څکه چې وړاندې او بېرته ايتونه ټول په جهاد پورې مربوط دي.

مګر ځينو مفسرينو کرامو ورته په شان نزول کښې نور روايتونه ليکلي دي چې د وړاندې او بېرته سره هيڅ تعلق نه شي مونده کولی، ته به وايې چې د ملغلرو امېل شکوي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: په ځينو قبائلو باندې قحطي (وچکالي) ورنازله شوه نو هغوی ټول په مدينه منوره باندې ورتوی شوه چې مونږ مسلمانان ياستو او هجرت مو وکړ، حال دا چې هغوی په خپله دعوه کښې دروغژن وه، نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو[۱]. يعني: مؤمنانو ته دا مناسبه نه ده چې دوی ټول خپل خپل وطنونه پرېږدي او "نفير إلى الرسول" وکړي، ټول نبي کريم ﷺ ته ورټول شي.

دوهم: نبي کريم ﷺ ځيني صحابه کرام ﷺ په قبائلو کښې توزيع کړي وه ترڅو هلته خلکو ته د شريعت تعليم وکړي، خو خلکو ورته وويلې چې تاسو د نبي کريم ﷺ د څنګ څخه جدا شوي ياست او فضيلت درڅخه فوت شوی دی. نو دوی هغه قبيلې پرېښودلې کومې ته چې وراستولی شوي وه او ټولو مدينې منورې ته مخه کړه. نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو[۲].

يعني: مؤمنان داسې نه کوي چې ټول د نبي کريم ﷺ څخه را تاو شي بلکې د دوی خاصيت دا دی چې د ديني علومو د زده کړې دپاره وځي او بيا خپل خپل ټاکلي قوم ته ورستنېږي او د شريعت ابلاغ کوي.

ب: مونږ په ﴿ لِيَتَفَقَّهُواْ ﴾ کلمه کښې مستتر ضمير د هغې ﴿ طَآئِفَة ﴾ کلمې ته راجع اخستی دی کومه چې نږدې ذکره ده، او هغه مضمون مو ترې را ويستلي دي کوم مو چې د (د مطلب خلاصه) د عنوان لاندې ليکلی دی. خو ځينو علماوو کرامو ذکر شوی ضمير د هغې ﴿ طَآئِفَة ﴾ کلمې ته راجع

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۳۵۱

(۲) تفسير ابن کثير ج۲ ص۴۰۱

اخستی دی کومه چې د مقام څخه معلومېږي[۱] يعنې د غزا څخه پاتې شوې طائفه (ډله).

نو د معنی حاصل يې داسې راوباسي چې مؤمنان ولې داسې نه کوي بلکې داسې دې وکړي چې د هرې لويې قبيلې څخه دې يو وړوکی ټولګی غزا ته لاړ شي او متباقي قبيله دې د نبي کريم ﷺ سره پاتې شي ترڅو په دين کښې معلومات زده کړي.

مونږ څکه دا طريقه خوښه نه کړه چې:

اول: د ﴿ لِّيَتَفَقَّهُواْ ﴾ کلمه اصلاً د "فِقْهٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، "فِقْهٌ" په لغت کښې دې ته وايي چې د ليدلي شوي شي علم د ناليدلي شي علم ته وسيله وګرځولی شي[۲].

دا معنی خو د غزا کوونکي ډلې سره مناسبه ده چې په جهاد کښې ليدلي شوي عجائب او خوارق د الله ﷻ د پېژاندلو دپاره وسيله وګرځوي، که بالفرض ذکره شوې کلمه د هغې "فِقْهٌ" څخه اشتقاقه شوې وې کومه چې د شرعي احکامو نوم دی نو د هغې په عوض به "لِيَتَعَلَّمُوْا" کلمه نازله شوې وی چې د پاتې شوو خلکو د حال سره مناسبه وه.

دوهم: ترڅو پورې چې روغه معنی ورکوي نو په عربيت کښې دا ښه کار نه دی چې مذکوره مرجع پرېښودله شي او ضمير داسې مرجع ته راجع وګڼل شي کومه چې مذکوره نه وي خو د مقام څخه معلومېږي.

ج: مونږ د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ د کلمې څخه د هرې غزا کوونکې ډلې هغه قوم اخستی دی کوم چې لا په اسلام باندې نه وي مشرف شوي، لکه چې وړاندې مو ښه شرحه ورکړې ده.

مګر ځينو علماوو کرامو ترې مؤمنان اخستي دي او د معنی حاصل يې په لاندې دوه ډولونو باندې را ويستلي دي:

اول: ترڅو غازيان پاتې شوي مؤمنان د غزا د خوارقو څخه خبر کړي او د الله ﷻ د عذابه څخه يې وډار کړي.

دوهم: ترڅو پاتې شوي مؤمنان غازيانو ته زده کړی شوي او تازه نازل شوي شرعي احکام شرحه کړي او د الله ﷻ څخه يې وډار کړي چې عمل پرې وکړي او د پښو لاندې يې نه کړي.

مونږ د لاندې وجوهو د کبله د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ څخه د مؤمنانو ډله وانخستله:

اول: د ﴿ لِيُنذِرُوا ﴾ د کلمې سره ښه مناسبت نه لري، څکه چې دوی خو د الله ﷻ څخه ډار شوي وه چې ايمان يې راوړی وه او په دغه ډار کښې خو ټولو مؤمنانو مساويانه اشتراک درلود.

دوهم: په دې باندې علاوه، مؤمنې ډلې خو (هره يوه چې وي) کوم غير شرعي کار نه وه کړی چې تهديد آميزه کلمې ورته استعمال شوې وی.

دريم: که بالفرض د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ څخه مؤمنان قوميان مطلب وی نو ضرور به د ﴿ لِيُنذِرُوا ﴾ په

---

(۱) التفسير الکبير ج۱۶ ص۲۲۵

(۲) مفردات الراغب ص۳۹۸

عوض "ليتعلموا" او د ﴿ قَوْمَهُمْ ﴾ په عوض "إِخْوَانَهُمْ" نازل شوي وي، همدارنګه به د ﴿ يَحْذَرُونَ ﴾ په عوض "يَفْقَهُوْنَ" نازل شوى وى. نو د معنى حاصل به يې داسې راوتلى وى چې: ترڅو خپلو ورونو ته هغه شرعي احكام ورزده كړي كوم چې د دوى په غياب كښې په نبي كريم ﷺ باندې نازل شوي وي، شايد چې دوى ترې نور استنباطات هم وكړي او په دقيقه توګه پرې پوه شي.

تبصره

٢ـ مونږ چې په كوم ډول باندې ايت شريف تفسير كړى دى هغه يې مونږ ته د عبارة النص معنى ښكاري، اما مونږ سره هيڅ مانع نشته چې ايت شريف د اشارة النص او يا د مفهوم د عموم په اعتبار سره هغو تفاسيرو ته هم شامل شي كوم چې علماوو كرامو ذكر كړي دي او وړاندې وليكل شوه.

كه څوک غواړي چې د ايت شريف د اشاري معناوو په پوره تفصيل باندې پوه شي نو څينو اوږدو تفاسيرو ته دې د لاندې نكاتو په هكله مراجعه وكړي:

الف: د احاديثو په رڼا كښې د علم فضائل[١].

ب: د عيني فرض او كفائي فرض تعريفونه او مثالونه او هم د عيني فرضي علم اندازه[٢].

ج: كوم علم چې ډېر مبارک دى او ډېرو خلكو ته يې ګټه رسېږي هغه علم دى چې سړي ته د علمي سفرونو په ذريعه لاس ته ورشي[٣].

د: په ذكر شوي ايت شريف كښې د مختلفو تفسيرونو شرحه او بيان[٤].

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾ ﴾

[١٢٣] اى هغو كسانو چې ايمان يې راوړى دى (اى مؤمنانو!) تاسو د كفارو څخه د هغې ډلې سره (لومړى) جنګ وكړئ (غزا پيل كړئ) چې تاسو ته نژدې دي (موقعيت لري)، او دوى (كفار) دې په تاسو كښې كلكوالى مونده كړي (تاسو كلكوالى ولرئ چې هغوى يې مونده كړي). او پوه شئ چې يقينًا الله ﷻ د متقيانو سره (كومكي) دى (نو د تقوى مراعات وساتئ).

ارتباطونه

١ـ په دې ايت شريف كښې په هغه مطلب باندې صراحت شوى دى كوم ته چې په وړاندې ايت شريف كښې اشاره شوې وه. هغه دا چې غزا كول اصلا كفائي فرض دي خو په ځينو خاصو مواردو كښې عيني فرض ګرځي، چې پوره ځېړنه يې د [التوبة: ١٢٠] ايت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

---

(١) تفسير الخازن ج٣ ص٢٢٠، تفسير القرطبي ج٨ ص٢٩٥

(٢) تفسير البغوي ج٢ ص٣٤٠؛ احكام القرآن للجصاص ج٣ ص١٦١

(٣) التفسير الكبير ج١٦ ص٢٢٧

(٤) تفسير الطبري ج١١ ص٦٦

۲_ هلته د غازیانو په ارتباط هدایت نازل شوی وه چې جمعًا غزا ته لاړ نه شي او دلته د کفارو په هکله توصیه شوې ده چې په ټولو باندې په یو ځل غزا مه پیل کوئ.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! لکه څنګه چې الله ﷻ تاسو ته توصیه وکړه چې ترڅو پورې په تاسو باندې غزا کول فرض عین نه وي ګرځېدلي نو د ځرمې ټول غزا ته مه ووځئ، همدارنګه درته دا ارشادات هم کوي چې:

۱_ په ټولو کفارو باندې په یو ځل غزا مه پیل کوئ بلکې په هغو کفارو باندې شروع وکړئ کوم چې د دعوت مخه نیسي او تاسو ته په نژدې وطن کښې موقعیت ولري.

که بالفرض تاسو دغه طریقه په نظر کښې ونه نیسئ او د لرې وطن په کفارو باندې غزا پیل کړئ نو له یوه پلوه دا خطر شته چې نژدې کفار مو لاره قطعه کړي او په محاصره کښې واقع شئ او له بله پلوه مو د اکمالاتو مخه بندېږي. او پوره واضحه ده چې د اکمالاتو څخه په غیر جهاد وړاندې نه شي تللی.

۲_ تاسو په خپلو ځانونو کښې همت او عزم پیاوړی کړئ او هم تندي او زېړوالی مه هېروئ، بلکې نرمي او ترحم خپلو وروڼو (مؤمنانو) ته وساتئ: نو کله چې په تاسو کښې کفار کلکوالی او سختي مونده کړي نو دستي د مقاومت توان د لاسه ورکوي.

۳_ په دې باندې علاوه تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ او د شرعي حدودو څخه حتی د کفارو په مقابله کښې هم تجاوز مه کوئ، چې یا غیر جنګي زنانه او بوډاګا ووژنئ او یا ماشومان پای مال کړئ.

دا ځکه چې الله ﷻ د متقیانو سره کومکي دی، که بالفرض تاسو غیر شرعي کارونه وکړئ نو الله ﷻ به درڅخه مدد او کومک واخلي چې بیا به د کفارو د مقابلې توان ونه لرئ او تاسو به متقیان نه یاست.

توضیحات

۱_ د ایت شریف څخه بالاشاره دا خبره هم سرې ته ذهن ته ورځي چې د هرچا څخه وړاندې جهاد په هغو :. مسلمانانو باندې فرض دی کوم چې د کفري وطن سره نژدې استوګنه لري، او بیا په هغو باندې چې دوی ته نژدې وي او بیا په هغو چې دوی ته نژدې وي، آن تر آخره پورې.

دا ترتیب بله معنی نه ورکوي بې د دې څخه چې جهاد کفائي فرض دی او کله-کله عیني فرض ګرځي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې د ﴿ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾ په جمله کښې خو کفارو ته امر شوی دی چې په مسلمانانو کښې دې غلظت (کلکوالی) مونده کړي، حال دا چې که هغوی د امر پروا ګیر وی نو ایمان به یې راوړی وی؟

مونږ وايو چې: دغه امر په حقيقت کښې مؤمنانو ته متوجه دی، چې تاسو په خپلو ځانونو کښې کلکوالي ته تحقق ورکړئ او کفارو ته يې ورځرګند کړئ ترڅو هغوی هم يقين وکړي چې دا ربتياني کلکوالي دی. هسې نه چې تاسو ته خپل ځانونه کلک ښکاري مګر کفارو ته کلک ځرګند نشئ او هغوی پرې قناعت ونه لري.

لنډه دا چې بايد ستاسو کلکوالي د هغوی په پرتله زيات وي ترڅو د هغوی پرې يقين او باور راشي.

﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٢٥﴾ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِى كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَىٰكُم مِّنْ أَحَدٍ ثُمَّ ٱنصَرَفُوا۟ ۚ صَرَفَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾﴾

[۱۲۴] او هرکله چې (د الله ﷻ د پلوه) يو سورت (يا يو ايت) نازل کړی شي نو د دوی (منافقانو) څخه ځينې هغه کسان دي چې (يو بل ته) وايي: ستاسو کوم يوه ته دغه (سورت يا ايت) د ايمان د حيثه زيات کړ (په څه کښې يې اثر وکړ؟ بلکې په هيڅ کښې يې هم اثر نه دی کړی).

نو (ای پيغمبره د دوی خبره رد کړه، داسې چې) هغه کسان (چې دي) کومو چې ايمان راوړی دی دوی ته نازل شوی سورت (يا نازل شوی ايت) د ايمان د حيثه په داسې حال کښې زيات کړ (ايمانونه يې پرې قوي او تازه شوه) چې دوی ورته خوشالېږي (او د ثواب موندلو تمه يې اضافه کېږي).

[۱۲۵] او هر چې هغه کسان دي د کومو په زړونو کښې چې مرض (منافقت او کفر) دی نو دوی ته (نازل شوی) سورت (يا ايت) د دوی د پليتۍ سره نوره پليتي هم ورزياته کړه (چې کفر او منافقت يې لا قوي او کلک شو) او په داسې حال به مړه شي چې دوی به کافران وي.

[۱۲۶] او ايا دوی (منافقان) نه ګوري چې يقيناً دوی په هر کال کښې (اقلاً) يو ځل يا دوه ځلې په فتنه کښې اچول کېږي (د منافقت څخه يې پرده پورته کېږي) بيا هم دوی (د منافقت څخه) توبه نه وباسي او نه دوی پند (نصيحت) قبلوي.

[۱۲۷] او هرکله چې يو سورت (يا ايت) نازل کړی شي نو منافقان ځنې ځينو نورو ته وګوري (چې د تښتېدلو لاره مونده کړي او هم يو بل ته وايي چې) ايا کوم يو مو (د مسلمانانو څخه) ګوري؟ (چې مجلس پرېږدو).

بیا (نو چې د نه لېدلو څخه مطمئن شي د مجلس څخه) تاوېږي (او شا وراړوي).
الله ﷻ د دوی زړونه (د ایمان راوړلو څخه) تاو کړي دي (مهر یې ورباندې وهلی دی او دا) ځکه چې یقیناً دوی داسې قوم دئ چې (دقیق) ذکاوت نه لري (او پوهه نه لري).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې مؤمنانو ته د جهاد په باره کښې څو متعدد هدایات نازل شوي وه چې دا کوئ او دا مه کوئ. په دې ایتونو کښې د منافقانو هغه حالات نازل شوي دي کوم چې دوی ته د ایتونو د نزول په وخت کښې ورپېښېږي. ته به وایې چې مؤمنانو ته توصیه شوې ده چې د ایتونو د نزول په وخت کښې باید تاسو د منافقانو غونډې جوړ نشئ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای مؤمنانو پام کوئ چې تاسو د ایتونو د نزول په وخت کښې د منافقانو په حالاتو باندې اخته نشئ او هم د هغوی په دسیسو باندې ونه غولېږئ. د هغوی حالات دا دي:

۱ـ کله چې د قرآن کریم کوم یو سورت نازل شي نو منافقان یو تربله وایي چې دغه سورت یا دغه ایت ستاسو د کوم یوه په ایمان کښې زیادت راووست او د کوم یوه ایمان یې قوي کړ؟.

بیا نو په خپلو منځو کښې یو بل ته جواب ورکوي چې د یوه کس په ایمان کښې یې هم قوت نه دی ایجاد کړی نو معلومه شوه چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي که نه نو اقلاً د یوه کس په زړه کښې خو به یې څه اثر اچولی وي.

نو ای پیغمبره! منافقان په ذکره شوې شبهه کښې دوه مطلبه لري: یو دا چې خپل وجدان ته پرې قناعت ورکړي او د منافقت د غوره کولو دپاره خپل ځان ته څه د ختو پوزه جوړه کړي، بل دا چې ځینو تازه مسلمانانو ته اشتباه ورواچوي او بېرته یې مرتد کړي.

نو تاته په کار دي چې منافقانو ته داسې جواب ورکړې چې: ای منافقانو! د قرآن کریم هر سورت او هر یو ایت د الله ﷻ د پلوه په ربښتیانې توګه نازل شوی دی او په انسانانو کښې بې اثره نه پاتې کېږي، بلکې اثر یې په دغو دوه ډولونو سره صورت نیسي:

الف: څوک چې ربښتیاني مؤمنان دي د دوی په زړونو باندې مثبت اثر کوي، نو د یوه پلوه یې پرې ایمان قوي کېږي او کیفي زیادت مومي او د بله پلوه پرې خوشالېږي او د الله ﷻ شکریه کوي چې خپل رحمت یې راباندې نازل کړ، او بالآخره نازل شوی حکم په عمل کښې پیاده کوي چې په آخرت کښې اجرونه مونده کړي او الله ﷻ ترې راضي شي.

ب: څوک چې منافق او کافر وي په هغوی باندې منفي اثر اچوي چې په زړونو کښې یې ناپاکي (کفر او منافقت) بنه قوي کېږي، نو د همدې کبله هغوی په خپلو پخوانیو کفریاتو باندې نور کفریات هم زیاتوي چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دي نازل شوي.

، بالآخره هغوی خپلو کفري معتقداتو ته د مرګ د ورځې پورې ادامه ورکوي ترڅو د کفر او منافقت په حالت باندې مړه او د دائمي خپګان او خجالت سره مخامخ شي.

۳_ ای پیغمبره! منافقان عجیبه خلک دي چې د خپلو زړونو په کیفیت باندې هم نه پوهېږي چې د ایتونو او سورتونو په نزول سره څومره قوي کېږي او څومره کلکېږي، خو د دې سره سره یو بل ته وایي چې د سورت یا ایت نزول زمونږ په زړونو کښې هیڅ اثر نه دی کړی.

که بالفرض د دوی په زړونو باندې یې اثر نه وي غورزولی نو ضرور به دوی د منافقت او کفریاتو څخه اجتناب کړی وي. دا څکه چې:

ایا ته نه ګورې چې دوی په هر کال کښې یو ځل یا دوه ځله د خجالت سره مخامخ کېږي او په معجزانه توګه یې د زړونو اسرار فاش کېږي مګر دوی د کفري عقیدې د کلکوالي د کبله نه توبه وباسي او نه نصیحت قبلوي.

که بالفرض د دوی په زړونو باندې د قرآن کریم د ایتونو نزول منفي اثر نه کولی نو د ایمان د راوړلو دپاره یې همدې معجزې کفایت کاوه چې د دوی د اسرارو څخه یې پرده پورته کړه، ایا د الله ﷻ څخه په غیر څوک د زړونو په اسرارو باندې پوهېږي؟

۴_ پاتې شوه دا خبره چې د منافقانو په زړونو باندې د قرآن کریم ایتونه او سورتونه ولې مثبت اثر نه کوي لکه چې د مؤمنانو په زړونو باندې یې کوي؟ نو د دې جواب دا دی چې:

منافقان د قرآن کریم ایتونو ته په دقیق نظر نه ګوري او د مؤمنانو په شان یې د زړه په غوږونو باندې نه اوري. د همدې کبله کله چې په یوه اجتماع کښې د قرآن کریم کوم سورت نازلېږي چې دوی پکښې ناست وي نو یو بل ته د سترګو لاندې ګوري او پسپېږي چې: ایا د وتلو چاره شته؟ که مونږ همدغسې غلي ووځو نو څوک به مو وګوري او که څنګه؟.

نو کله چې دوی په پټه باندې د وتلو دپاره نرې وت مونده کړي نو دستي د سورت د نزول د اجتماع څخه پورته کېږي او تښتي.

نو که بالفرض د دغسې اجتماعګانو څخه نه تښتېدلی او د قرآن کریم په ارشاداتو کښې یې د مؤمنانو په شان په دقت سره فکر کولی نو د دوی په زړونو کښې به یې هم مثبت اثر اچولی وي او په ایمان باندې به په رښتیانیو معناوو کښې مشرف شوي وی.

خو په دوی باندې دې حسرت وي چې د دغسې مبارکو اجتماعګانو څخه ډډه کوي او ترې بېرته تاوېږي. نو الله ﷻ هم د دوی زړونه هغه طرف ته ورتاووي کوم طرف چې دوی خوښوي او کوم طرف ته چې دوی زور کوي.

دوی څکه ذکرې شوې اجتماعګانې پرېږدي چې دوی داسې قوم دی چې دقیقه پوهه نه لري، خپل خانونه یې رانده او کاڼه اچولي دي او د لیدلو شوو معجزاتو څخه د ایمان بالغیب استفاده نه شي کولی.

توضيحات

١_ په دې سورت کښې اکثرو ايتونو د منافقانو حالات شرحه کړي دي، مګر دا وروستني ايتونه دي چې د همدغې موضوع په شرحه کښې نازل شوي دي.

٢_ د ذکرو شوو ايتونو مضمون سعدي شيرازي رحمه الله په خپل يوه شعر کښې ډېر ښه تمثيل کړی دی چې:

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست :: در باغ لاله رویدو در شوره بوم خس

يعنې: په نظر سره تولو خاورو ته د باران طبعه نرمه او ملايمه ده او په دې کښې هيڅ اختلاف نشته، مګر په نظر سره باران ته د تولو خاورو طبعه يو برابر نه ده د همدې کبله په باران سره په باغ کښې ګل لاله زرغونېږي او په شورچنه ځمکه کښې پرې بوم خس (درب) شنه کېږي.

همدارنګه د قرآن کريم ايتونه د مؤمنانو ايمان زياتوي او د منافقانو په زړونو کښې منافقت ته وده ورکوي.

فتنة څه معنی؟

٣_ د ﴿ يُفْتَنُونَ ﴾ کلمه د "فِتْنَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې مفسرينو کرامو ورته په دې مقام کښې زښت ډېر تفسيرونه کړي دي چې آن تقريبًا اتو تفسيرونو ته رسيږي[1]. مګر مونږ ته هغه تفسير غوره برېښي کوم چې د ايتونو د وراندې ببرته مضامينو څخه څرګندېږي، هغه دا چې دلته د "فتنة" څخه د منافقانو رسوا کول مطلب دي چې د يو پلوه د منافقانو دپاره عذاب او تخجيل دی او د بله پلوه د دوی دپاره د معجزو کار ورکوي.

مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ څه معنی؟

۴_ مونږ په دې مقام کښې د ﴿ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ﴾ څخه هغه معنی اخلو کومه مو چې په [التوبة: ١٠١] ايت کښې د مرتين د کلمې څخه اخستې ده، هغه دا چې په دوه وو کښې حصر مطلب نه دی بلکې تکثير او ډېروالی ترې مطلب دی.

نو د معنی حاصل يې داسې راوځي چې:

ايا منافقان نه ګوري چې هر کال اقلا يو ځل يا دوه ځله، بلکې د دې څخه اضافه، دوی په فتنه کښې اچولی کېږي او منافقت يې رسوا کېږي، خو دوی په يو ځل کښې هم توبه نه وباسي چې د بل ځل د رسوايۍ څخه خانونه بچ کړي.

دا دی نن په دغو ايتونو سره -چې بحث پکښې روان دی- يو ځل بيا د دوی د منافقت څخه پرده پورته شوه او د زړونو رازونه يې راوويستلی شوه خو دوی په همغه پخواني جهالت باندې کلک دي او د منافقت څخه لاس نه اخلي.

(١) زاد المسير ج٣ ص٣٥٣

﴿ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم
بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٨﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾ ﴾

[١٢٨] يقيناً تاسو ته درغلی دی داسې يو پيغمبر چې د ستاسو د خپلو نفسونو (جنس) څخه دی (او) په ده ﷺ باندې ستاسو مشقت (سختي) دروند دی (او هم) ستاسو (په هدايت) باندې حرصناک دی (او) په مومنانو (تاسو) باندې زړه سوونکی (او) مهربان دی.

[١٢٩] نو (ای پيغمبره!) که (بالفرض) دوی (مومنانو) ستا (د اتباع) څخه مخونه واړول نو ته (ورته) ووايه چې زما (يوازې) الله ﷻ بس (کافي) دی، (په حقه باندې) معبود نشته مگر همدی ﷻ دی (او بس)، په همده ﷻ باندې ما توکل کړی دی او همدی ﷻ د لوی عرش (عرش العظيم) خاوند دی.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې مومنانو ته توصيه شوې وه چې په هر حال کښې د نبي کريم ﷺ پيروي وکړئ، د کفارو سره جهاد ته ادامه ورکړئ او بالآخره د منافقانو د عادتونو څخه خانونه بچ وساتئ.

په دې ايتونو کښې د يو پلوه مومنان ترغيب شوي دي چې په ذکره شوې توصيه باندې په جدي توگه عمل وکړي او د بله پلوه نبي کريم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې که بالفرض مومنان ستا پيروي ونه کړي نو د الله ﷻ کومک او نصرت درته کفايت کوي، نو په همده ﷻ باندې توکل ته دوام ورکړه.

د مطلب خلاصه

د ذکرو شوو ايتونو د مطلب خلاصه په دوه برخو وېشله کېږي، چې په يوه برخه کښې يې مومنان مخاطب کړی شوي دي او په بله برخه کښې نبي کريم ﷺ ته خطاب متوجه دی.

لومړۍ برخه:

يعني: ای مومنانو تاسو ته په هيڅ صورت کښې مناسبه او جائزه نه ده چې د خپل پيغمبر ﷺ پيروي او اتباع ونه کړئ، ځکه چې تاسو ته داسې پيغمبر ﷺ درغلی دی چې دغه صفات لري:

١ـ دا پيغمبر ﷺ ستاسو د خپل جنس (انسانانو) څخه دی. که بالفرض تاسو ته داسې پيغمبر درغلی وی چې يا د ملکو د جنس څخه وی او يا پېری وی نو دغسې استفاده به مو ترې نه شوی کولی لکه چې نن ورځ يې چې ترې کولی شي. چې عادات او خاصيتونه مو سره جداجدا نه دي او په بشري صفاتو کښې سره متحد ياست.

٢ـ په نوموړي پيغمبر ﷺ باندې هغه کار ډېر دروند تمامېږي کوم چې تاسو په مشقت کښې اچوي او ستاسو د خپگان باعث جوړېږي. بلکې د ده ﷺ د همېشه دپاره دا هڅه وي چې تاسو ته اسان احکام درورې. که بالفرض ستاسو د هوسايۍ خيال يې نه ساتلی نو ستاسو به د عدم اتباع

(پیروی،) دپاره بهانه جوړه شوې وی.

۳ـ ستاسو په هدایت باندې ډېر زیات حارص دی څو تاسو د دوزخ د اوره بچ شئ او جنت ته داخل شئ. یا په بل عبارت: ستاسو په هدایت باندې ډېر زیات خوشالېږي او په ضلالت باندې مو ډېر زیات خپه کېږي.

۴ـ بالآخره په مؤمنانو یعنې په تاسو باندې د ایمان د کبله پوره زړه سوونکی او مهربان دی. یا په بل عبارت: په تاسو باندې د پیغمبر ﷺ زړه سوی او مهرباني د ستاسو د شخصیت او یا ستاسو د نسب د کبله نه ده بلکې یوازې او یوازې د ایمان د کبله ده چې تاسو مؤمنان یاست.

دوهمه برخه:

یعنې: ای پیغمبره! که بالفرض د ذکرو شوو صفاتو سره سره ستا د پیروۍ او اتباع څخه مؤمنان غاړې وغړوي او ورته شا کړي نو بیا دوی په لاندې جملو باندې مخاطب کړه چې:

الف: ما ته الله ﷻ کافی دی چې ټول کارونه راته جوړ کړي او اسلام ته ستاسو څخه په غیر ترقي ورکړي.

ب: د الله ﷻ څخه په غیر هیڅ حقاني معبود نشته، یوازې د همده ﷻ عابدان به په ځمکه کښې غلبه مونده کوي او د باطلو معبودانو عبادت کوونکي به ضرور د منځه ځي.

ج: په همدغه الله ﷻ باندې ما توکل او اعتماد کړی دی چې د عرش عظیم خاوند دی او هیڅوک یې د مقابلې توان نه لري.

توضیحات

۱ـ د ﴿ مَا عَنِتُّمْ ﴾ په جمله کښې د «ما» توری د مصدریت دپاره دی[١] او ﴿ عَنِتُّمْ ﴾ د «عَنَت» څه اشتقاقه شوې ده، «عَنَت» ـلکه «شَرَف»ـ د هغه کار څخه عبارت دی چې سړی پکښې د تلف یعنې د هلاکت څخه دارېږي[٢]، نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې په نبي کریم ﷺ باندې هغه کار ډېر دروند او سخت تمامېږي په کوم کښې چې په تاسو باندې د هلاکت او تلف کېدلو خطره وي او تاسو پکښې د داسې مشقت سره مخامخ کېدونکي یاست چې تحمل یې درته سخت وي.

هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ کله کله تاسو په مشکلاتو کښې راګېروي ترڅو ستاسو درجې لوړې شي، لکه څنګه یې چې د تبوک په غزا کښې د مشکلاتو سره مخامخ کړئ.

د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: عائشه (ام المؤمنین رضی الله عنها) وایي چې: «مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا أَيْسَرُ مِنَ الآخَرِ إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا»[٣] یعنې هیڅکله نبي کریم ﷺ ته د داسې دوه وو شیانو په

---

(١) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۳۶۰

(٢) مفردات الراغب ص۳۶۲

(٣) صحیح مسلم ج۲ ص۲۵۶؛ سنن ابي داود ج۲ ص۳۰۴

منځکښې اختیار نه دی ورکړی شوی چې یو به یې د بل ځخه اسان وه مګر ده ﷺ به د دواړو شیانو ځخه اسان شی غوره کاوه ترڅو به چې په هغه کښې ګناه نه وه.

ب: کله چې نبي کریم ﷺ ابو موسی ؓ او معاذ ؓ یمن ته د حاکمانو په توګه استول نو دواړه یې مخاطب کړه چې: «یَسِّرَا وَلا تُعَسِّرَا وَبَشِّرَا وَلا تُنَفِّرَا»[۱] یعنې تاسو دواړه (په خلکو) اساني کوئ او سختي مه کوئ او (هم خلک) خوشاله ساتئ او په نفرت کښې یې مه اچوئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې د وړاندېنیو جملو په تناسب په کار وه چې د ﴿ بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ په عوض "بِكُمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ" نازل شوی وی، نو په دې کښې څه حکمت دی چې دغسې نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: دا د دې دپاره ـ والله ﷻ اعلم ـ څو خلکو ته واضحه کړی شي چې د نبي کریم ﷺ زړه سوی د ایمان د کبله دي نه د قومیت او کوم شخصیت د کبله. که بالفرض ﴿ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کلمه نه وی نازل شوې نو دغه مطلب به پټ پاتې وی ځکه چې ضمیر په ایمان باندې دلالت نه کوي.

د وروستني ایت شریف ځینې خواص

۳ـ که څوک غواړي چې د ﴿ حَسْبِىَ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ ۖ وَهُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴾ په ځینو خواصو باندې خپل ځان پوه کړي نو ځینو اوږدو کتابونو[۲] ته دې مراجعه وکړي چې برسېره پر خواصو باندې یې یوه عجیبه قیصه هم په همدې باره کښې لیکلې ده.

د تبوک د غزا عجائب او معجزات

۴ـ د دې سورت اکثره ایتونه د تبوک د غزا په متعلقاتو کښې نازل شوي دي چې د دغې غزا تقریبًا د پیل ځخه ترختمه پورې یې دوه میاشتې وخت نیولی وه[۳].

ځینو علماوو کرامو[۴] د نبي کریم ﷺ هغه احادیث او هغه معجزات کوم چې د دغو دوه میاشتو په اوږدو کښې روایت شوي او یا متحقق شوي وه راغونډ کړي دي، که څوک فرصت لري او په عربي ژبه پوهېږي نو همغه دې مراجعه وکړي، مونږ د اوږد والي د غمه دلته رانقل نه کړه.

دا سورت (التَّوْبَة) د الله ﷻ په کومک او توفیق ختم شو
۱۳۷۵/۸/۶ هـ ش

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۲۲
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۵۳
(۳) تفسیر ابي السود ج۴ ص۸۴
(۴) تفسیر المظهري ج۴ ص۳۲۸

یونس (۱۰)

سریزه

۱_ د عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما څخه روایت دی چې دا سورت په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[۱] نو د جمهورو علماوو کرامو په نزد دا سورت مکي سورت دی[۲] مګر په درې ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې د [یونس:۹۴] ایت څخه پیل کېږي، دغه درې ایتونه ځینو علماوو کرامو مدني ګڼلي دي[۳].

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۴]:

الف: ټول ایتونه یې یو سلو نهه (۱۰۹) دي.

ب: د کلماتو شمېر یې یو زر اته سوه دوه دیرش (۱۸۳۲) دی.

ج: د حرفونو شمېر یې اوه زره پنځه سوه اوه شپېته (۷۵۶۷) دی.

د دې سورت نوم

۳_ په دغه سورت باندې د "یُونُس" نوم اېښودلی شوی دی چې د [۹۸] ایت څخه اخستلی شوی دی. یعنې هغه سورت چې په هغه کښې د یونس ﷺ قیصې ته څه اشاره شوې ده، او دا پکښې مطلب نه دی چې ټول بحثونه یې د یونس ﷺ د حالاتو په بیانولو باندې څرخېږي.

د دې سورت محوري بحثونه

۴_ دا سورت د نورو مکي سورتونو غوندې بالذات په عقیدوي بحثونو پورې تماس نیسي او همدغه یې محوري بحثونه دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د الله ﷻ د توحید دلایل او د شرکیاتو جرړې ویستل.

ب: د پیغمبر ﷺ نبوت اثبات او په همدې مورد کښې د معاندینو اعتراضاتو ته جواب ورکول.

ج: د قیامت د ورځې اثبات او د همدې ورځې د راتللو ضرورت او په همدې ارتباط د معاندینو د شبهاتو پورته کول.

د: نور داسې احکام چې د دین د عقیدوي او اصلي مقاصدو پورې ارتباط لري.

د "التَّوْبَة" او "یُونُس" دوه سورتونو تناسب

۵_ دغه دواړه سورتونه یو په مدینه منوره کښې نازل شوی دی او بل په مکه معظمه کښې، خو د دواړو سورتونو ترمنځ د نوک او د اورۍ ارتباط لیدلی کېږي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) الدر المنثور ج۴ ص۳۳۹

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۵۸

(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۳۰۴

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۰ ص۲۵۱

الف: هلته د مشرکانو څخه بېزاري اعلانه شوې ده، او دلته د هغوی اعتراضات جواب کړی شوي دي.

ب: هلته د هغوی سره په توره د جهاد توصیه شوې ده او دلته د ژبې د جهاد بیان نازل شوی دی.

ج هلته د منافقانو خاصیتونه ښودلی شوي دي چې په قرآن کریم باندې به یې خندنې کولې [التوبة:۶۵] او دلته د مشرکانو په خاصیتونو کښې دا هم ښودلې شوې ده چې قرآن کریم ته د جادو لقب ورکوي. یا په بل عبارت: کومې سپکې سپورې خبرې به چې مشرکانو کولې همغو خبرو ته ورته خبرې منافقانو هم کړې دي.

د: بالآخره هغه سورت د ﴿ وَهُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ ﴾ په کلماتو باندې تمام شوی دی او د دې سورت په دریم ایت کښې د ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ﴾ جمله نازله شوې ده.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ الٓرۚ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡحَكِيمِ ﴿١﴾ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ رَجُلٖ مِّنۡهُمۡ أَنۡ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنَّ لَهُمۡ قَدَمَ صِدۡقٍ عِندَ رَبِّهِمۡۗ قَالَ ٱلۡكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٞ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ ﴾

د ډېر مهربان او ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

دا (راتلونکي ایتونه) د حکمت څخه د ډک کتاب (قرآن کریم) ایتونه دي.

[۲] ایا خلکو ته دا عجیبه ده (عجیبه ښکاري) چې مونږ د همدوی د جملې څخه یوه (کامل) سړي ته (داسې) وحې وکړه چې (ټول) خلک (د الله ﷻ د عذابه) ودار کړه او هغو کسانو ته زیری ورکړه (کوم) چې (په تا باندې) ایمان راوړي، (داسې زیری) چې یقیناً د دوی دپاره د دوی د رب ﷻ (پالونکي) په نزد ربښتیانی لوړ مراتب دي.

(د ذکر شوي تعجب د کبله) کافران وایي چې بې شکه دا (نوموړی سړی) ښکاره جادوګر دی.

شان نزول

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې کله نبي کریم ﷺ په نبوت باندې سرلوړی شو نو مشرکانو ترې انکار وکړ چې: «اَللهُ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يَكُوْنَ رَسُوْلُهُ بَشَرًا مِثْلَ مُحَمَّدٍ» فَأَنْزَلَ اللهُ [۱] یعنې د الله ﷻ شان د دې څخه لوړ دی چې د ده ﷻ لیږلی شوی دې د محمد (ﷺ) غوندې یو بشر (انسان) وي (چې پلار یې لا په وړوکتوب کښې وفات شوی دی). نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه.

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۷۹؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۳۴۳

ارتباطونه

دا ایتونه د هغو ایتونو سره په کومو باندې چې وړاندېنی سورت (التوبة) تمام شوی دی ډېر قوي ارتباط لري، لاندې وضاحتونه ولولئ:
۱_ هلته د منافقانو په عادتونو کښې دا هم شمېرل شوې وه چې کله د قرآن کریم کوم سورت نازل شي نو دوی ورپورې ملنډې وهي او خپل خانونه ترې په څنګوي.
دلته د یو پلوه په هغوی باندې رد نازل شوی دی چې د قرآن کریم هر یو سورت د حکمتناک کتاب یوه برخه ده، ملنډې وهل ورپورې بې عقلي ده، او د بله پلوه د مشرکانو د ملنډو یو مثال ښودل شوی دی چې د قرآن کریم ته د جادو او راوړونکي ته یې د جادوګر لقب ورکوي.
۳_ هلته د پیغمبر ﷺ په صفاتو کښې د ﴿ مِّنْ أَنفُسِكُمْ ﴾ کلمه نازله شوې وه او دلته همدغه کلمه تفسیره شوې ده چې مراد ترې یوازې عرب یا یوازې قریش نه دي بلکې مراد ترې ټول انسانان دي. نو ځکه دلته دا جمله نازله شوه چې: ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ ﴾. نو حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

د قرآن کریم د نورو سورتونو غوندې دا سورت ـ چې د الله ﷻ په نامه سره پیل شو ـ هم د هغو حروفو څخه جوړ دی د کومو څخه چې د خلکو کلمات او کلامونه جوړ دي. د دې سورت "الف، ل، ر" د هغوی د "الف، ل، ر" څخه هیڅ فرق نه لري خو د دې سره ـ سره په دې سورت کښې چې کوم د حکمت څخه ډک مضامین ځای په ځای شوي دي د هغو یو بخري هم د خلکو په خبرو کښې نه لېده کېږي.
خلکو ته په کار وه چې د همدغه بې ساري اعجاز څخه یې استفاده کړې وی او ایمان یې ورباندې راوړی وی، مګر دوی برسېره په دې چې ایمان پرې نه راوړي انکار ترې کوي او دا خبره ورته عجیبه او نا ممکنه برېښي چې مونږ د همدوی د جملې څخه یوه سړي ته داسې وحې وکړه چې:
۱_ د الله ﷻ د عذابه خلک وډار کړه چې د غفلت د خوبه راببدار شي او د الله ﷻ په وحدانیت قایل شي.
۲_ او هغو خلکو ته کوم چې په تا باندې ایمان راوړی زیری ورکړه چې: دوی ته د الله ﷻ په نزد لوړې درجې او ربښتیانی مرتبې تیارې کړی شوې دي او د دوی ورتګ ته انتظار باسي.
یا په بل عبارت: ایا دا څه د تعجب خبره ده چې مهربان الله ﷻ د خپل ربوبیت او مهربانۍ د کبله خپلو بندګانو ته د یوه بنده په لاس د ښو او بدو د پېژاندلو دپاره یو قوي او ربښتیانی قانون ورنازل کړي. څو د هغه په رڼا کښې د دنیا او آخرت سعادت حاصل کړي؟
دا هیڅ د تعجب خبره نه ده خو ناشکره انسانان د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري کوي او په ذکر شوي وراستولي شوي بنده باندې د جادو ګر نوم ږدي، چې دا ډېر څرګند جادوګر دی.

توضیحات

۱ـ د قرآن کریم په القابو کښې یو لقب حکیم دی. دا لقب د لاندې وجهو د کبله ورکړی شوی دی:
الف: چې د حکمت خاوند دی[۱]. لکه څنګه چې په عربي ژبه کښې هغه چاته "تامر" وايي کوم چې د خرماوو (کجورو) خاوند وي.
ب: چې دا هغه اقدس ذات ﷻ نازل کړی دی چې هر یو کار یې د حکمت څخه ډک دی. د دې نظیر په عربي ژبه کښې دا دی چې د ډېر عابد سړي په هکله دوی وايي چې: "لَيْلُهُ قَائِمٌ وَنَهَارُهُ صَائِمٌ"[۲] يعنې د هغه شپه ولاړه ده او ورځ یې روژه ده.
نو دلته یې د معنی حاصل یې داسې راوخي چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې رالېږلی شوی کتاب یې حکیم دی. يعنې الله ﷻ حکیم (د حکمت خاوند) دی.
ج: چې دا محکم (ثابت) کتاب دی[۳] الله ﷻ بل کتاب نه نازلوي چې دا پرې د خپله خایه وښوروي او منسوخ یې کړي، لکه څنګه یې چې پخواني کتابونه په دې کتاب باندې منسوخ ګرځولي دي.

تعجب څه ته وايي؟

۲ـ تعجب د هغه حالت څخه عبارت دی کوم چې سړي ته د نا اشنا شي په لیدلو سره وردمخه کېږي[۴]. د قرآن کریم څخه د وخت مشرکان د لاندې وجوهو د کبله په تعجب کښې ولوېده[۵]:
الف: دا عجیبه کار دی چې الله ﷻ خپل رالېږلی شوی بنده انسان وګرځوي، که الله ﷻ د خلکو د هدایت دپاره څوک رالېږلی نو هغه به ضرور پرښته وي.
ب: که بالفرض خپل استازی یې د انسانانو څخه رالېږلی نو هغه به ضرور په قوم کښې یو غټ سړی وي. ایا د محمد ﷺ څخه په غیر ـ چې د ابو طالب په غیږ کښې د یتیم په توګه غټ شوی دی ـ بل څوک نه وه چې په ذکره شوې وظیفه باندې یې ټاکلی وی.

تبصره

۳ـ زمونږ په نزد په دې مقام کښې چې د کفارو د تعجب کومې وجهې ته اشاره شوې ده هغه به دا وي چې انسانانو ته خو الله ﷻ عقل ورکړی دی چې خپل خیر او شر پرې سنجولی شي نو عجیبه ده چې د عقل دپاسه ورته پیغام رسوونکی هم رالېږي چې دا کوئ او دا مه کوئ.
مونږ خکه په دې مقام کښې د تعجب دپاره ذکره شوې وجهه غوره کړه چې راتلونکی متصل آیت شریف ورباندې دلالت کوي، چې هلته به ـ ان شاء الله ﷻ ـ واضحه شي، چې بدون د شریعته تنها په

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۵۹؛ لسان العرب ج۱۲ ص۱۴۰
(۲) البحر المحیط ج۶ ص۹؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۴۸۹
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۴؛ لسان العرب ج۱۲ ص۱۴۱
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۳۳۴
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۵

عقل سره د دنیا او آخرت مشکلات نه شي حل کېدلی نو هم پیغمبر ته ضرورت دی او هم اسماني کتاب ته اړتیا ده.

اما د مشرکانو د تعجب دا وجهه چې ولې پرښته نازله نه شوه، په [الأنعام:۸] ایت شریف کښې جوابه شوې ده. او د تعجب دا وجهه چې الله ﷻ دا پیغام ولې د یوه قومي مشر په لاس را ونه لېږه په ﴿ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ﴾ [الزخرف:۳۲] کښې جوابه شوي ده. یعنې ای پیغمبره! ایا د الله ﷻ د رحمت وېشل د دوی په لاس دي چې دا دې پیغمبر شي او دا دې نه شي.

"قَدَمَ صِدْقٍ" څه معنی؟

۳_ په ﴿ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾ کښې اصلاً موصوف خپل صفت ته مضاف شوی دی(۱) چې د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د الله ﷻ په نزد مؤمنانو ته ربښتینی او صادق قدم ساتلی شوی دی.

په عربي ژبه کښې دا عادت شته چې د مدحې او توصیف دپاره د صدق کلمه استعمالوي لکه "مُدْخَلَ صِدْقٍ، مُخْرَجَ صِدْقٍ" یعنې نیک ننوتل او نیک وتل.

پاتې شوه دا خبره چې "قَدَم" څه شی دی؟ نو په دې کښې مفسرینو کرامو زښتې ډېرې معناوې کړې دي چې تقریباً اوو معناوو ته رسېږي(۲) لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: صالح او نېک عملونه چې وړاندې یې استولي وي(۳).

ب "قَدَم" خو اصلا د مخصوص اندام څخه عبارت دی، چې په پښتو کښې ورته پښه وایو، خو څرنګه چې وړاندې تلل او د نورو څخه مخکې کېدل په پښو پورې ارتباط لري، چې سړی ګړندی لاړ شي، نو په کنایې توګه په وړاندېوالې کښې استعمالېږي(۴).

د دې نظیر دا دی چې په جاسوس باندې په کنایې ډول سره د "عین" اطلاق کېږي دا ځکه چې د جاسوسۍ دپاره د سترګو څخه ډېر کار اخستل کېږي.

ج: ځينې علماء کرام وايي چې د ﴿ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾ څخه د نبي کریم ﷺ شفاعت مراد دی(۵)، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمايلي دي چې: «أَنَا فَرَطُكُمْ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ»(۶) زه ستاسو په وړاندې ستاسو دپاره د ضروریاتو پوره کوونکی یم یعنې زه ستاسو شفاعتګر یم. "فرط" د کلمې معنی د [الأنعام:۴۸] ایت لاندې ښه مشرحه لیکلې شوې ده، والحمد لله ﷻ.

د: خو زمونږ په نزد د ﴿ قَدَمَ صِدْقٍ ﴾ ډېره ښه په زړه پورې معنی هغه ده کومه چې د لاندې حدیث شریف څخه څرګندېږي:

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۶۲
(۲) زاد المسير ج۴ ص۵
(۳) المحرر الوجيز ج۹ ص۵؛ تفسير الطبري ج۱۱ ص۸۲
(۴) تفسير القاسمي ج۹ ص۶
(۵) تفسير الخازن ج۳ ص۲۲۶
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۱۳

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا»[۱] يعنې موږ (په دنيا کښې) وروسته ياستو خو د قيامت په ورځ وړاندې (اول نمرګان) يوو، په غير د دې څخه چې دوی (يهود او نصاراوو) ته زموږ څخه وړاندې کتاب ورکړی شوی دی.

نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: ای پيغمبره! او ته مومنانو ته زيری ورکړه چې: د دوی دپاره د پروردګار ﷻ په نزد لوړې او ربښتنې مرتبې او درجې دي چې نور خلک هغو ته نه شي رسېدلی، که څه هم دوی په پخوانيو کتابو باندې ايمانونه راوړي وي او په خپل وخت کښې مومنان وي.

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ إِذْنِهِۦ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ۝ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا إِنَّهُۥ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ بِٱلْقِسْطِ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ۝﴾

[۳] يقيناً ستاسو رب ﷻ چې دی هغه الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې يې په شپږو ورځو کښې پيدا کړې دي بيا يې په (لوی) عرش باندې (د خپل شان سره مناسب) استقرار نيولی دی (او د ټولو علوياتو او سلفياتو اداره يې په خپله قبضه کښې اخستې ده چې لږ تفصيل يې دا دی):

(روزمره) د (هر) کار تدبير (پخپله) کوي (د چا څخه مشوره نه غواړي او نه يې مشورې ته اړتيا شته).

(برسېره په دې، د کارونو په تدبير کښې ده ﷻ ته) هيڅ شفاعتګر نشته مګر د ده ﷻ د اجازې څخه وروسته. دا الله ﷻ ستاسو رب ﷻ دی نو د همده ﷻ عبادت وکړئ. نو ايا تاسو (د ذکر شوي بيان څخه) عبرت نه اخلئ؟ (بايد چې عبرت ترې واخلئ).

[۴] خاص الله ﷻ ته ستاسو ټولو بېرته ورستنېدل دي (الله ﷻ وعده کړې ده) د الله ﷻ حقه (ربښتيا) وعده.

يقيناً الله ﷻ اول خل پيدا کول کوي بيا يې اعاده کوي (دوهم خل پيدا کول د دې دپاره کوي) څو هغو کسانو ته په انصاف سره (نېکه) جزا ورکړي چا چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي.

او هغه کسان چې کفر يې اختيار کړی وي نو دوی لره د ګرمو اوبو څښل او دردناک عذاب د دې کبله دی چې دوی (په دنيا کښې)، وه چې کفر يې غوره کاوه (او سمه عقيده يې نه درلوده).

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۱۲۰

ارتباط

په دې ایتونو کښې د هغه تعجب د رد وجوهو ته اشاره شوې ده په کوم کښې چې مشرکان د دې کبله واقع شوي وه چې د الله ﷻ د پلوه د انسانانو د هدایت دپاره انسان پیغمبر راغلی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه هغه تعجب کوونکي انسانان لاندې ټکو ته متوجه کړه کوم چې ستا د رسالت څخه په تعجب کښې لویدلي دي او تا باندې د جادوګر نوم ږدي:

۱ـ ای د رسالت څخه منکرو انسانانو! یقیناً ستاسو پالونکی او تربیه کوونکی بلکې د نشت څخه پیدا کوونکی هغه الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي.

یا په بل عبارت: ستاسو پیدا کوونکی د ټولې دنیا پیدا کوونکی دی چې په خپل اختیار سره یې د پیدا کولو دپاره فقط شپږ ورځې ټاکلې وې، که نه نو ټوله دنیا یې په یوه آن کښې هم پیدا کولی شوه، خو د همغو حکمتونو په بنیاد یې ذکر شوي عدد ته تخصیص ورکړ د کومو په تفصیل باندې چې پخپله د هر بنه پوهېږي.

۲ـ د پیدا کولو څخه وروسته یې ټوله دنیا بې اداري پرېنښودله بلکې په عرش العظیم باندې یې هغسې استواء وکړه کومه چې د همده ﷻ د شان سره مناسبه ده.

یا په بل عبارت: د دنیا ټول روزمره کارونه یې هم په خپله اراده کښې وساتل، داسې یې ونه کړه او نه ورسره مناسب وه چې مخلوقات یې فقط پیدا کړي وی او د روزمره کارونو اداره یې په خپل قدرت کښې نه وی اخستې. که بالفرض داسې یې کړي وی نو بیا به ستاسو دپاره د شرک کولو څه بهانه جوړه شوې وی چې هغه کار فلانې بوت وکړ او دغه کار فلانی بوت کوي.

لنډه دا چې الله ﷻ لکه څنګه چې د دنیا په پیدا کولو کښې واحد لا شریک دی همدارنګه په روزمره کارونو کښې هم ورسره هیڅوک او هیڅ شی اشتراک نه لري. نو د همدې کبله په عبادت کښې هم ورسره شریک نشته.

۳ـ الله ﷻ (ستاسو رب) لکه څنګه چې په عالمي تدبیر او تخلیق کښې چاته برخه نه ده ورکړې همدارنګه یې په شفاعت کښې هم څوک برخوال نه دی ګرځولی چې د الله ﷻ په نزد شفاعت وکړي او د یو شي د موجودیت سبب جوړ شي. هو! که الله ﷻ چاته د شفاعت کولو اجازه ورکړي نو هغه بېله خبره ده.

۴ـ ای انسانانو! ستاسو رب دغه الله ﷻ دی، ایا اوس مو وپېژانده؟ که پېژاندلی مو وي نو خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ، پیغمبر یې ومنئ او د جادوګر نوم ورباندې مه ږدئ.

۵ـ ایا تاسو نو د ذکر شوي مضمون څخه عبرت نه اخلئ؟ ایا دا خبره به هوښیار سړی ومني چې الله ﷻ دې په اسمانونو او ځمکو کښې یو بې مثاله نظام قائم کړی وي خو د انسانانو د ژوند دپاره

دې ده ﷻ نه پیغمبر رالېږلی وي او نه دې ده ﷻ د دوی دپاره د يو منظم کتاب د رابښکته کولو تدبير نيولی وي؟!.

لنډه دا چې د پيغمبر رالېږل د تعجب خبره نه ده بلکې د تعجب خبره به دا وی چې که بالفرض الله ﷻ د انسانانو د هدايت دپاره نه کتاب رالېږلی وی او نه يې د پيغمبرانو سلسله جاري کړې وی.

۶_ ای انسانانو! لکه څنګه چې الله ﷻ تاسو پيدا کړي ياست ستاسو عقلونه هم د الله ﷻ مخلوق دي، تاسو خپل عقلونه دومره نه پيژنئ لکه څومره يې چې الله ﷻ پيژني. الله ﷻ ته معلومه ده چې د شريعت د لاس نيوي څخه په غير عقل پوره کار نه شي ورکولی او خپلې دنياوي چارې نه شي سنبالولی.

۷_ په دې باندې علاوه، الله ﷻ خو دنيا عبثه نه ده پيدا کړې بلکې د دې دنيا په تعقيب يې بله دنيا هم ټاکلې ده چې هلته به تاسو ټول د الله ﷻ په حضور کښې ودرول کېږئ. دا کار ضرور راتلونکی دی او کومه کوز او پاس خبره پکښې نشته.

که بالفرض تاسو ته بيا ژوندي کېدل نه کيدونکي ښکاري نو په خپل لومړني پيدايښت کښې سوچ وکړئ، چا چې هغه کار کړی دی همغه اقدس ذات ﷻ دا کار هم کولی شي او په حقه باندې يې د کولو وعده کړې ده.

دغه ورځ برسېره پر دې چې الله ﷻ يې د راتللو وعده کړې ده د هوښيار سړي عقل يې هم ضروري بولي ترڅو هلته د دنيا ټول کړه وړه تصفيه شي او نېکه يا بده نتيجه پرې مرتبه شي. که بالفرض د دنيا په تعقيب بلې دنيا د حساباتو د تصفيه کولو دپاره موجوديت نه درلودی نو د اسمانونو او ځمکو پيدا کول به د عبثياتو څخه په غير بل شی نه وی.

دا ورځ ضرور ده ترڅو مؤمنانو صالحانو ته با انصافه نېکه جزا ورکړه شي او هغه کسان چې کفر يې اختيار کړی دی د کفر له امله د ګرمو اوبو او د دردناک عذاب په ورکولو باندې اخته کړی شي.

اوس نو پو ښتنه دا ده چې ايا عقل د هغې بلې دنيا د خوبنې او ناخوبنې لارې چارې د شريعت د لاس نيوي څخه پرته درک کولی شي؟ (عقل يې د درک څخه عاجز دی) نو معلومه شوه چې هم اسماني کتاب ته ضرورت شته او هم د پيغمبرانو را استول ضرور دي.

توضيحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفيق سره د [الأعراف:۵۴] ايت لاندې دغه کلمات ﴿ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ ښې پوره شرحه کړې دي، چې بيا ليکل يې دکتاب د اوږدولو څخه په غير څه ګټه نه لري، نو هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

تدبير څه معنی؟

۲_ په ﴿ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ﴾ کښې ﴿ يُدَبِّرُ ﴾ کلمه د "تَدْبِير" څخه اخستله شوې ده، "تَدْبِير" خو اصلاً

دیته ویل کېږي چې څوک د يوه شي په عواقبو او نتائجو کښې سنجش وکړي او په داسې طريقه باندې يې جوړ کړي چې ښه نتيجه ورکړي او څه خلل پکښې پېښ نه شي[۱].

نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: الله ﷻ لکه څنګه چې اسمانونه او ځمکې په شپږو ورځو کښې په پوره دقت سره پيدا کړي دي او کوم کيفيتونه او شکلونه چې پکښې ضرور او مناسب وه هغه يې پکښې ټول د نظر لاندې نيولي دي، همدارنګه روزمره کارونه هم په ډېر دقت او د ټاکلې شوي خط السير په مطابق ترسره کوي، نه يې چاته د پيدا کولو اختيار ورکړی دی او نه د چا څخه مشوره غواړي، حتی هيڅوک بدون د قبلي اجازې څخه په شفاعت باندې هم خوله نه شي ښوروولی.

نو ايا دا د تعجب خبره ده چې د خپل ټاکلي تدبير او تقدير په مقتضی يې د انسانانو د هدايت دپاره د همدوی د جملې څخه ځينې انسانان د نبوت په لوړ منصب باندې سرلوړي کړي وي؟.

د دوهمې دنيا د ثبوت عقلي دلايل

۳ـ ځينو مفسرينو کرامو[۲] د دوهمې دنيا (د آخرت) د ثبوت او ضرورت دپاره زښت ډېر مثالونه او زښت ډېر عقلي دلايل ليکلي دي، که څوک وخت لري او نظر پرې واچوي نو بې ګټې به پاتې نه شي مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړه.

﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ إِنَّ فِى ٱخْتِلَـٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾﴾

[۵] دا (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې لمر يې روڼ (پرقيدونکی) ګرځولی (جوړ کړی) دی او سپوږمۍ يې روښانه (جوړه کړې) ده او (بالآخره) د هر يوه دپاره يې منزلونه د دې دپاره په اندازه کړي دي چې تاسو د کلونو په شمېره او (هم) په حساباتو باندې پوه شئ.

الله ﷻ دغه (ټول شيان) نه دي پيدا کړي مګر په حقه سره (چې د حکمتونو څخه ډک دي او عبث نه دي). الله ﷻ (خپل) ايتونه (دلايل) د داسې قوم دپاره تفصيلوار بيانوي چې هغوی پوهېږي (د خپلې پوهې څخه کار اخلي او کائناتو ته په سرسري نظر نه ګوري).

[۶] يقيناً د شپې او ورځې په بدلون (رابدلون) کښې او (په) هغه شي کښې چې الله ﷻ په اسمانونو او ځمکو کښې پيدا کړي دي (لکه ستوري او معدنونه) د داسې قوم دپاره چې پرهېزګاري کوي (د خپل ځان د نجات غم ورسره وي) ضرور لوی دلايل (پټ) دي (هرڅوک چې د خپل ځان د

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۶۵

(۲) التفسير الکبير ج۱۷ ص۱۶_۲۸

نجات په غم کښې نه وي او هم يې خپل استعداد د خاورو سره برابر کړی وي نو هغوی ترې استفاده نه شي کولی).

ارتباطونه

۱ـ په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تائید شوی دی چې د پیغمبرانو علیهم السلام استول څه د تعجب خبره نه ده لکه څنګه چې په دنیا کښې د لمر او سپوږمۍ پیدا کول څه تعجبي کار نه دی.

۲ـ هلته الله ﷻ د ﴿یُدَبِّرُ ٱلۡأَمۡرَ﴾ جمله نازله کړې وه او دلته د الهي تدبیر څه نور مثالونه ښودلي شوي دي. ته به وایې چې دا ایتونه د هغو ایتونو دپاره د تفسیر په توګه نازل شوي دي.

۳ـ د هغو ایتونو څخه د الله ﷻ په وجود او وحدانیت باندې دلایل څرګندېدل او دلته په همدغو مطالبو باندې په څو نورو طریقو سره قاطع دلایل اقامه شوي دي، چې حاصل يې داسې راووځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په مشرکانو باندې (چې د نبوت، کتاب او هم د آخرت څخه منکر دي) لاندې دلایل قرائت کړه:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې لمر ته يې پرقبدونکې رڼا ورکړې ده چې په راختلو سره يې ورځ جوړېږي، او سپوږمۍ يې هم روښانه پیدا کړې ده چې رڼا يې د لمر څخه کمه ده.

که بالفرض لمر او سپوږمۍ يې نه وی پیدا کړې نو ټوله دنیا به ټپه (توره تیاره) وی او د سکونت وړ به نه وی. همدارنګه که لمر ته يې د سپوږمۍ په اندازه رڼا ورکړې وی او یا يې د سپوږمۍ رڼا د لمر د رڼا اندازې ته ورپورته کړې وی نو هیڅا به شپه او ورځ سره یو ترېله نه وی پېژاندلی او د دنیا ډېر مصالح به نه وی اجرآء شوی.

۲ـ په دې باندې علاوه، د هر یوه (لمر او سپوږمۍ) دپاره يې منازل ټاکلي دی او د تګ راتګ دپاره يې ورته تګلاره په اندازه کړې ده، څو تاسو په لاندې مقاصدو باندې پوه شئ:

الف: د کلونو په شمېر باندې پوه شئ؛ او د کال دولس میاشتې او هم د کال څلور فصلونه درته معلوم شي، څو تاسو وکړی شئ چې د هر وخت دپاره خپل خانونه عیار کړئ.

ب: چې د خپلو حساباتو دقیق سنجش وکړی شئ؛ او د خپلو عباداتو او معاملاتو وختونه درته څرګند شي.

لنډه دا چې د لمر او سپوږمۍ د رڼاګانو په کیفیت او کمیت کښې بې شمېره او بې انتهاء مطالب پټ دي. دا څکه چې الله ﷻ څو ذکر شوی تفاوت عبث نه دی پیدا کړی بلکې زښت ډېر حکمتونه يې پکښې نغښتي دي، مګر هغه څوک به پرې پوهېږي کوم چې د لمر او سپوږمۍ په حالاتو کښې دقت کوي او د ربښتیاني تفکر خاوند وي.

ج: همدارنګه د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې هم د متقیانو دپاره د الله ﷻ د وحدانیت قوي دلایل شته چې کله په شپه باندې د ورځې خای نیسي او کله ورځ د شپې خای ته انتقالوي.

حتی په خینو خایونو کښې د شپې تیاره جزونه د ورځې سره ضمیمه کوي او ورځ وربانديې اوږدوي او کله بالعکس د روښانه ورځې څه برخې د تیاره شپې برخې جوړوي او شپه پرې اوږدوي.

۳_ برسېره په دې الله ﷻ په هغو شیانو کښې هم چې په اسمانونو او ځمکو کښې یې پیدا کړي دي زښت ډېر دلایل نغښتي دي. دغه څو مثالونه یې ولولئ:

الف: بې شمېره ستوري چې اسمان یې پرې هم ډولي کړی دی.

ب: کائنات الجو (هغه شیان کوم چې د اسمانونو څخه را لاندې په فضا کښې متحقق کېږي) لکه برېښنا او تندرونه او هم واورې او بارانونه او بالآخره ورېځې او بادونه او داسې نور.

ج: دریابونه او معادن، نباتات او حیوانات او بالآخره غرونه او رغونه او داسې نور.

۴_ نو ای انسانانو! که بالفرض الله ﷻ واحد لا شریک نه وی نو ذکر شوي کارونه به یو هم دغسې منظم نه وی چلېدلي لکه څنګه چې اوس چلېږي.

ښه نو کله چې الله ﷻ ستاسو د مادي ژوند دپاره لمر او سپوږمۍ په بېلو بېلو کیفیتونو باندې پیدا کړي دي او ستاسو مادي احتیاجات یې درپوره کړي دي، نو ایا د ده ﷻ سره به دا مناسبه وی چې ستاسو د دنیا او آخرت د هدایت دپاره یې پیغمبران نه وی درلېږلي او تاسو یې په توره تیاره کښې پرېښې وی؟ نه هیڅکله نه.

خو په یاد ولرئ چې د دغو روښانه دلایلو څخه هغه قوم ګټه پورته کولی شي چې په هغوی کښې د تقوی او پرهیزګارۍ استعداد د منځه نه وي تللی او د راتلونکي غم ورسره وي.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ د توحید دلایل او هم د شپې او ورځې د بدلون ډولونه د [البقرة:۱۶۴] ایت لاندې ښه مشرح بیان کړی دی _والحمد لله_ نو بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو. مګر ځینو مفسرینو کرامو[۱] په دې مقام کښې هم په عقلي توګه ښه پوره تفصیل ورکړی دی.

د نور او ضیاء معناوې

۲_ د ﴿ ضِيَآء ﴾ کلمه د "ضَوْء" څخه اشتقاقه شوې ده، علماء کرام د "ضَوْء" او "نُوْر" په هکله په لاندې ډول نسبتونو باندې قائل دي:

الف: ځینې وایې چې "ضَوْء" هغې رڼا ته ویل کېږي کومه چې د یوه شي د ذات څخه سرچینه اخلي او د بل شي څخه نه وي استفاده شوې او "نُوْر" د هغې رڼا نوم دی کومه چې د بل شي څخه استفاده شوې وي. څرنګه چې د لمر رڼا د بل شي څخه نه ده استفاده شوې نو په ضیاء سره ترې تعبیر وکړی شو او د سپوږمۍ رڼا د لمر څخه استفاده کېږي نو ځکه ترې په "نُوْر" سره تعبیر وکړی شو.

مګر ذکره شوې استفاده د حکماوو په نزد تحقق مومي او په شریعت کښې چندان اعتبار نه لري[۲].

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۳۳
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۶۷

ب: ځينې وايي چې "ضَوْء" هغې رڼا ته ويل كېږي چې سوځه وي او كمال ته رسېدلې وي اما "نُوْر" د هغې رڼا نوم دی چې نواقص ولري[۱] نو د كومې رڼا سره چې لږ څه تياره ملګرې وي، لكه د ماښام د وخت رڼا ، په هغې باندې د "نُوْر" اطلاق كېږي خو "ضَوْء" ورته نه شي ويلی.

مګر دا قول هم چندان مزه ناك نه دی او دا ځكه كه داسې وي نو په كار وه چې د ورځې په رڼا باندې، چې كامله رڼا ده د "نُوْر" اطلاق جائز ونه ګڼلی شي حال دا چې داسې نه ده.

ج: نو بهتره دا ده چې د (ضَوْء، نُوْر) دواړو كلمو ترمنځ عموم خصوص مطلق شي چې د "نُوْر" اطلاق په هره يوه رڼا باندې كېږي برابره خبره ده چې كامله رڼا وي او كه خچنه، اما "ضَوْء" هغې رڼا ته ويل كېږي چې كامله وي او نواقص ونه لري[۲].

نو څرنګه چې د لمر حجم د ځمكې څخه (۱۶۴) كرته غټ دی[۳] او رڼا يې ښه پوره تېزه ده نو دلته د ﴿ضِيَآءً﴾ كلمه استعماله شوه چې د "ضَوْء" څخه اخستله شوې ده. اما سپوږمۍ نه په حجم كښې لمر ته رسېدلی شي او نه ورسره په روښانتيا كښې سيالي كولی شي نو ځكه د دې د رڼا څخه په "نُوْر" سره تعبير وكړی شو. او دا ځكه چې په جزئياتو باندې د عام اطلاق كېږي، لكه چې په انسان باندې د حيوان تحميل صحت لري چې وايي "الإِنْسَانُ حَيْوَانٌ" يعنې انسان حيوان دی.

يادونه

۳ـ كه څوك غواړي چې د شمسي كال او د قمري كال د ورځو اندازې او نور مربوط مسائل ولولي نو ځينو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[۴] چې ښه پوره تفصيل يې وركړی دی.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا وَرَضُوا۟ بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَٱطْمَأَنُّوا۟ بِهَا وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنْ ءَايَٰتِنَا غَٰفِلُونَ ۝٧ أُو۟لَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمُ ٱلنَّارُ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ۝٨ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ۝٩ دَعْوَىٰهُمْ فِيهَا سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ وَءَاخِرُ دَعْوَىٰهُمْ أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ۝١٠﴾

[۷] يقيناً هغه كسان چې زمونږ سره د ملاقات (بيا ژوندي كېدلو) څخه نه داريږي او په نژدې (خسيس) ژوند باندې راضي (خوشاله) وي او (هم) په همدې باندې مطمئن وي (چې بل ژوند نشته)

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۲۲۹
(۲) مفردات الراغب ص۵۰۳
(۳) البحر المحيط ج۶ ص۱۴
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۶۸، ۷۰

او (بالآخره) هغه کسان چې دوی زمونږ د ایتونو څخه غفلت کوونکي وي.

[۸] دغه (ټول چې دي) د دوی استوګنځای د هغه څه (کفر) په سبب اور دی چې دوی دي چې کسب کوي يې.

[۹] (او بالمقابل) يقيناً هغه کسان چې ايمان يې راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي نو د دوی رب ﷻ به دوی ته د خپلو ايمانونو په سبب باندې (د جنت لاره) وښايي. (داسې جنت چې) د دوی څخه لاندې (د دوی په وړاندې) به (څلور) ويالې بهېږي، د نعمتونو په جنتونو کښې به (د دوی استوګنه) وي.

[۱۰] په جنت کښې د دوی (جنتيانو) وينا دا (جمله) ده چې: ای الله! تاته (د ټولو نواقصو څخه) پاکي ده. او (هم) په جنت کښې د دوی (يو بل ته) تحفه د "سَلَامٌ" کلمه ده (چې په تاسو باندې دې سلام وي) او (بالاخره) د دوی وروستنی وينا (چې خپل مجالس به پرې ختموي) دا (جمله) ده چې: "أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" (يعنې يقيناً شان دا دی چې ټولې ستاينې الله ﷻ لره مختصې دي چې د ټولو عالمونو رب دی).

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې اللهﷻ د خپل وحدانيت، د نبي کريم ﷺ د رسالت او بالآخره د قيامت د ورځې د حقانيت او ضرورت دلايل اقامه کړه نو په دې ايتونو کښې يې د خلکو عکس العمل او د عکس العمل نتائج په ډاګه کړي دي چې حاصل يې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! د دلايلو د اقامه کولو څخه وروسته اوس د خلکو غبرګون قرائت کړه چې د دلايلو په مقابل کښې په لاندې دوه ګروپونو وېشلي شوي دي:

۱ـ يقيناً په خلکو کښې داسې خلک شته چې د عقل څخه کار نه اخلي او د دلايلو په مقابل کښې د لاندې صفاتو درلودونکي جوړېږي:

الف: دوی په خپلو کفرياتو او شرکياتو باندې کلک دي چې نه ورسره د آخرت غم شته او نه ترې ډارېږي او بالآخره نه د دې تمه ورکول قبلوي چې د الله ﷻ سره به ملاقي شي.

ب: دوی په دنيا باندې خوشاله دي او په دې باندې راضي دي چې د آخرت په عوض هم د فاني دنيا څخه استفاده وکړي، حتی د بلې دنيا په موجوديت باندې عقيده نه لري.

ج: دوی په دنياوي ژوند باندې مطمئن دي چې فقط همدغه ژوند دی، د مرګ څخه وروسته نه بله دنيا شته او نه نعمتونه موجوديت لري. په دغې مفکوره باندې دومره کلک دي چې په خپل خط السير کښې ورته اقلا شک قدرې هم نه لوېږي او په ډاډه زړونو يې په دنيا منګولې خښې کړې دي.

د: نو د همدې کبله د حقائقو دلايلو ته هيڅ التفات نه کوي او دومره ترې غافل دی چې ته به وايې چې دلايل به په دوی باندې بالکل نه وي قرائت شوي.

۲ـ نو ای پیغمبره! د ذکر شوي طرز العمل نتیجه دا ده چې: نوموړی ګروپ دوزخیان دي، دوزخ به د دوی خپلو ځانونو ته پخپله ګټلی دی چې دلایل یې د پښو لاندې کړي دي.

۳ـ بالمقابل په خلکو کښې داسې خلک هم شته چې په ذکرو شوو څلور ګونو صفاتو کښې د ذکر شوي ګروپ په خلاف دي، چې د شرکیاتو څخه ځانونه ساتي او د دنیا څخه د متاع البلاغ (آخرت ته د رسېدلو ذریعه) کار اخلي او هم یې په دنیا باندې زړونه نه دي تړلي او دلایلو ته په سر سري نظر نه ګوري. لنډه دا چې د ایمان سره یې نېک اعمال هم ملګري کړي دي.

نو دغه ګروپ ته الله ﷻ د لاندې نعمتونو وعدې ورکوي:

الف: یو دا چې دوی ته به الله ﷻ د ایمان په سبب هدایت او لارښوونه وکړي؛ چې په دنیا کښې به توفیق ورکړي او د ګمراهیو څخه به یې په امن کښې وساتي او په آخرت کښې به د همدغه ایمان په برکت د جنت لاره وروښايي، خپل جنتي کورته به داسې برابر ورځي ته به وایې چې یو ځل یې پخوا لیدلی وه.

ب: په دغه جنت کښې په نورو نعمتونو باندې دپاسه به دا نعمت هم دوی ته حاصل وي چې دوی به په تختونو باندې ناست وي او په وړاندې به یې څلور ډوله ویالې (لښتې) بهېږي.

ج: په دې باندې علاوه، د جنتیانو ټول مجالس به د الله ﷻ په یادو او تسبیحاتو او تحمیداتو باندې مشتمل وي. نو د وېناګانو دغه بېلګې یې ولولئ:

اول: دوی به په جنت کښې په انفرادي حالاتو کښې د خپل رب ﷻ په تسبیحاتو باندې مشغول وي او همدا جمله به یې په خولو وي چې: "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ" یعنې ای زمونږ ربه! ای زمونږ الله او زمونږ معبوده! یوازې او همدا تاته د هر عیب او هر نقصان څخه پاکي ده، ستا په وعدو کښې خلف نشته او ته به په وعدو کښې بې وفایي نه کوې.

دوهم: بیا چې کله جنتیان یو د بل سره ملاقي کېږي نو یو به بل ته د "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ" او "وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ" جملې د تحفو په توګه تبادله کوي او د دنیا شرعي دستور به هلته بیا بیا تازه کوي.

درېیم: د جنتیانو په مجالسو کښې به سپکې سپورې خبرې نه وي او هم به پوچې او چټې خبرې خولو ته نه ورځي او بالآخره د دوی ټول مجالس به د مینې او محبت څخه نمایندګي کوي او یو به د بل څخه جارېږي.

څلورم: د دوی د مجالسو اختتام به هم په بې معنی او عبثو خبرو باندې نه وي بلکې دوی به خپل مجالس په دې جمله باندې ختموي چې: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" یعنې ټولې ستاینې د الله ﷻ سره ښايي او همده ﷻ پورې مختصې دي چې د ټولو عالمونو پالونکی او تربیه کوونکی دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ﴾ جمله کښې د ﴿ لَا يَرْجُونَ ﴾ کلمه د "رجاء" څخه

اخستله شوې ده. "رجاء" دې ته ویل کېږي چې سړی د یوه داسې شي په حصول باندې ګومان وکړي چې په هغه کښې خوشالي وي⁽¹⁾، چې مونږ ترې په پښتو کښې په "امید" سره تعبیر کوو.

څرنګه چې د ګومان سره د دې خبرې خوف (ډار) ملګری وي چې ذکر شوی د خوشالۍ شی فوت شي او خوشالي لاس ته ور نه شي، نو د هرې رجاء سره خوف لازم دی. د همدې کبله د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه د ذکرې شوې جملې په تفسیر کښې روایت شوی دی چې: «لا يَخَافُوْنَ الْبَعْثَ»⁽²⁾ یعنې هغه خلک چې الله ﷻ سره د ملاقات (د قیامت د ورځې) څخه نه ډارېږي او ځانونه ورته نه چمتو کوي.

ایمان د هدایت سبب دی

۲ــ مفسرینو کرامو د دې جملې ﴿ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُم بِإِيمَٰنِهِمْ ﴾ داسې تفسیر کړی دی چې الله ﷻ (د دوی رب ﷻ) به جنتیانو ته د ایمان په سبب د اوسېدانې ځایونه (جنتونه) وروښایي.

مګر مونږ ته څه لرې نه ښکاري چې هدایت (لارښوونه) عامه واخستله شي، برابره خبره ده چې په آخرت کښې وي چې هرڅوک به د خپلې اوسېدانې ځای ته داسې برابر ورځي لکه چې پخوا یې یو ځل لیدلی وي. او یا په دنیا کښې وي لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ﴾ [العنكبوت:۶۹] یعنې او هغه کسان چې زمونږ په لاره کښې زیار وباسي (د ایمان په مقتضی عمل کوي) نو ضرور به مونږ دوی ته (د خپل دین) لارې وروښایو او توفیق به ورکړو.

د جنتیانو لاندې ویالې بهېږي

۳ــ که څه هم د ﴿ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾ ضمیر جنتیانو ته راجع دی او د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د جنتیانو لاندې ویالې (لښتې) بهېږي، مګر مطلب پکښې دا دی چې د جنتیانو په وړاندې به څلور ویالې جاري وي چې د یو پلوه به یې شاوخوا تازه او ډولې کړي وي او د بله پلوه به د همدوی د تصرف لاندې وي. د ذکرې شوې جملې نظیر هغه جمله ده کومه چې الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ يَٰقَوْمِ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ ٱلْأَنْهَٰرُ تَجْرِى مِن تَحْتِىٓ ﴾ [الزخرف:۵۱] یعنې ای زما قومه! ایا د مصر پاچاهي زما نه ده؟ او ایا دغه ویالې زما نه دي چې زما څخه لاندې بهېږي (زما پرې تصرف جاري دی او زما مانۍ او زما د ناستې ځای یې ښائسته کړی دی)؟.

تحیه څه معنی؟

۴ــ د "تَحِيَّة" د کلمې تحلیل او تحقیق د [النساء:۸۶] ایت لاندې ښه مشرح تېر شوی دی ــ والحمد لله ــ بیا لیکلو ته یې ضرورت نه وینو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۹۵

(۲) زاد المسیر ج۴ ص۹

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې په ﴿ دَعْوَنٰهُمْ ﴾ کښې د "دَعْوی" کلمه خو حق غوښتلو ته ويل کېږي البته د هغه چا څخه چې د حق څخه انکار کوي. نو پوښتنه دا ده چې دلته خو ذکره شوې معنی صحت نه لري نو صحيح معنی يې کومه يوه ده؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د ذکرې شوې کلمې په هغې معنی کښې ډېر وجوه ذکر کړې دي کومه چې په دې مقام کښې مراده ده چې تقريبًا اتو وجهو ته رسېږي[۱]، لاندې څو مثالونه يې لوستلی شئ:

الف: ذکر شوې کلمه په دې مقام کښې د سوال معنی ورکوي[۲]. نو د ﴿ سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ ﴾ او هم ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ جملې که څه هم په صراحت سره سوالونه نه دي نو ضمني سوالونه خو دي. ځکه چې ټول بندګان الله ﷻ ته احتياج دي او د محتاج سړي د توصيفاتو څخه د سوالونو خوږه ورمه پورته کېږي.

ب: دغه کلمه د قول په معنی سره ده[۳]، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د جنتيانو ويناګانې په تسبيحاتو او تنزيهاتو باندې پيل کېږي او په تحميداتو باندې اختتام مومي.

ج: دغه کلمه دلته د عبادت معنی ورکوي[۴]، نو حاصل يې داسې کېږي چې: د جنتيانو د عبادت يوه بېلګه دا ده چې په ﴿ سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ ﴾ سره خپلې خبرې پيل کوي او په ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ باندې يې ختموي. البته چې د جنتيانو عبادت تکليفي عبادت نه دی بلکې د ملکو (پرښتو) غوندې تلذذي عبادت دی[۵].

مونږ ته داسې برېښي چې د "دَعْوی" څخه به "ما يطلق عليه الدعوی" مرادوي. نو کومې معناوې چې علماوو کرامو د مثال په توګه ذکرې کړې دي هغه به پکښې ټولې شاملې وي، والله ﷻ اعلم.

د ايتونو ارشاد

۶_ د ايت شريف څخه د اشارې په توګه څرګندېږي چې بايد مونږ د هر کار او هر مجلس پيل د الله ﷻ په نامه باندې وکړو او حتی د "بسم الله الرحمن الرحيم" کلمات قرائت کړو، او په پای کښې د ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ جمله ولولو، او که په هغو درېوو ايتونو باندې يې ختم کړو په کومو باندې چې "الصَّافَات" سورت ختم شوی نو دا به ډېره بهتره وي[۶].

(۱) التفسير الكبير ج۱۷ ص۴۳
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۲۵۷ : مفردات الراغب ص۱۷۲
(۳) تفسير البغوي ج۲ ص۳۴۴
(۴) روح المعاني ج۱۱ ص۷۵
(۵) البحر المحيط ج۶ ص۱۹
(۶) تفسير القرطبي ج۸ ص۳۱۲، ج۱۵ ص۱۴۱

﴿ وَلَوْ يُعَجِّلُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ ٱلشَّرَّ ٱسْتِعْجَالَهُم بِٱلْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ ٱلَّذِينَ لَا
يَرْجُونَ لِقَآءَنَا فِي طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ
أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ كَذَٰلِكَ
زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾ ﴾

[۱۱] او که چېرته الله ﷻ خلکو (مشرکانو) ته شر (بدي) رسولی (البته کله چې دوی د بدی په غوښتنه باندې داسې جلتي وکړي) لکه چې دوی د خیر (خوشالیو) په غوښتلو باندې جلتي کوي، نو ضرور به دوی ته د خپل (مرګ او هلاکت) نېټه فیصله کړی شوې وی (او هلاک شوي به وی، خو الله ﷻ داسې نه کوي).

نو (د همدې کبله) مونږ هغه کسان په خپلو سرکشیو کښې پرېږدو چې زمونږ د ملاقات (قیامت د ورځې) څخه نه داربږي چې (ترڅو) پکښې سرګردانه وګرځي راوګرځي (او د نجات لاره مونده نه کړي).

[۱۲] او کله چې انسان ته څه ضرر (زحمت) ورسېږي نو مونږ (ورته په دوامداره توګه) بلې (او سوالونه راته کوي) په داسې حال کښې چې په خپل اړخ (باندې پروت) وي یا ناست وي او (بالآخره) یا ولاړ وي.

نو کله چې مونږ ترې (رسېدلی) ضرر لرې کړو (او نجات ورکړو) سمدستي داسې تېرېږي (خپله وضعه داسې اړوي) لکه چې مونږ ته یې د داسې یو ضرر د لرې کولو سوال نه وي کړی چې ده ته رسېدلی وه (پخوانی حال هېروي). دغه ډول مسرفانو (د شرعي حدودو څخه تېریدونکو) ته هغه (بې ثباتي او ناشکري) ښائسته کړی شوې ده چې دي دوی چې کوي یې.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې دې ته اشاره شوې وه چې د دلایلو څخه یوازې مؤمنان استفاده کوي اما کفارو د دلایلو د اورېدلو څخه وروسته هم خپل کفري خط السیر ته ادامه ورکړه او د دنیا خسیس ژوند پورې ونښتله. په دې ایتونو کښې د یوه پلوه د مشرکانو لجاجت او عناد ته اشاره شوې ده، چې په نه منلو باندې علاوه دوی د نبي کریم ﷺ د حقانیت په صورت کښې خپلو ځانونو ته د الله ﷻ څخه د عذاب نازلولو غوښتنه کوي، او د بله پلوه په عین غوښتنه کښې د دوی د پلمو څخه پرده پورته کړی شوې ده او دروغینه پلمه او بهانه یې په ډاګه کړی شوې ده چې شرحه یې راروانه ده.

۲ـ دلته د هغې اشتباه جواب ورکړی شوی دی کومه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه سړي ته ذهن ته ورتله. هغه دا چې کاشکې الله ﷻ ذکر شوي عنادیان کفار ټول هلاک کړي وی لکه چې دوی د خپلو ځانونو د هلاکت غوښتنه هم کوي.

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! عنادیان انسانان د الله ﷻ د قطعي دلایلو په مقابل کښې وجدانًا خپل ځانونه ملامته ګڼي مګر د زیات تعنت او لجاجت د کبله د عوام فریبۍ په موخه دا باطله فرضیه وړاندې کوي چې: که دا دلایل په واقعیت باندې ولاړ وي او څه چې وړباندې اثباتېږي هغه حقیقت لري نو په مونږ باندې دې الله ﷻ سمدستي عذاب نازل کړي او په اسماني کاڼو باندې دې مونږ رجم کړي. دوی په خپلې همدغې غوښتنې باندې دومره زور اچوي لکه څومره زور چې د خیر او خوشالۍ په غوښتنه باندې اچوي.

کله چې د دوی غوښتنه منظوره نه کړی شي او د دلایلو د واقعیت سره-سره د اسمانه پرې د کاڼو باران ونه ورېږي، نو عوامو ته وایي چې د کاڼو د نه ورېدلو وجه دا ده چې ذکر شوي دلایل په واقعیت باندې ولاړ نه دي که نه نو د کاڼو ورېدل ولې ټال شوه.

۲ـ ای پیغمبره! مشرکان پوه کړه چې د عذاب د نه نازلېدلو وجهه دا نه ده چې دلایل واقعیت نه لري، بلکې وجهه یې دا ده چې د الله ﷻ د عذاب په رانښکته کولو باندې د لاندې حکمتونو په بنیاد تعجیل او تادي نه کوي:

الف: ترڅو خلکو ته ښه کافي فرصت ورکړی شي او د قیامت په ورځ اعتذار وړاندې نه کړی شي چې مونږ ته کافي وخت نه وه راکړی شوی چې د دلایلو په واقعیت کښې مو فکر کړی وی.

ب: ترڅو د دوی د نسل څخه ځینې نور خلک او نور زوزات وزېږېږي او هغوی د حقایقو په رڼا کښې د الله ﷻ په ارشاداتو باندې عقیده او عمل وکړي.

که دا وجې نه وی نو د عنادیانو کفارو د غوښتنې سره سم به په هغوی باندې عذاب نازل شوی وی او د ژوند وخت به یې ختم شوی وی.

د همدې کبله مونږ عنادیان کافران (چې دلایل د پښو لاندې کوي او د عقل څخه کار نه اخلي) پرېږدو چې په سرکشیو کښې سرګردانه وګرځي او د نجات لاره مونده نه کړي.

د انسان بې ثباتي او ناشکري

۳ـ دا د یو پلوه، او د بله پلوه انسان ښه پوره بې ثباته (بې صبره) او ناشکره دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: کله چې مونږ پر یوه انسان او خصوصًا پر هغه انسان کوم چې وړاندې فرضیه وړاندې کوي (چې که دا دلایل په حقیقت باندې ولاړ وي نو مونږ دې الله ﷻ په ګاڼو باندې هلاک کړي) څه عذاب ورنازل کړو او څه زحمت ورته ورسېږي نو په ډېرې بې صبرۍ او ډېرې وارخطایۍ سره مونږ ته سوالونه کوي او په هرحال کښې یې د سوال لاسونه پورته کړي وي، که ملاست وي او یا ناست وي او بالآخره یا ولاړ وي او یا په لاره باندې د حرکت په حال کښې وي، چې: ای ربّه! د دغه عذاب څخه نجات راکړې او د دغه زحمت څخه مې خلاص کړې.

په دغه وخت کښې به څوک ګومان ونه کړي چې دا به همغه سړی وي چې لږ وړاندې یې د الله څخه د خپل ځان دپاره د کانو د باران غوښتنه کوله او په غوښتنه کښې یې دومره تادي کوله تا به ویل چې دا لکه چې خیر او خوشالي غواړي.

ب: خو کله چې مونږ د ذکر شوي بې صبره او بې ثباته انسان د اوږو څخه د عذاب پېټی ښکته کړو او نجات ورکړو نو په مجرد نجات سره دومره ناشکري اختیاروي او په غفلت کښې دومره ګرځندی حرکت کوي ته به وایې چې دا هغه انسان نه دی کوم چې په ټولو حالاتو کښې یې د سوال لاسونه پورته کړي وه چې: ای ربه! نجات راکړې. ته به وایې دغه انسان ته په ټول عمر کښې نه څه زحمت او څه عذاب رسېدلی دی او نه ورته الله ﷻ نجات ورکړی دی.

۴_ ای پیغمبره! دغه بې ثباتي او دغه ناشکري ډېر بد حالات دي، په کار دي چې په کرکه ورته وکتلی شي، مګر د حد څخه تجاوز کوونکو انسانانو ته ښائسته ښکارېږي چې نفس او شیطان وربانديې سترګې پټې کړې دي، نو دوی ګومان کوي چې مونږ په ډېره ښه لاره باندې روان یاستو.

توضیحات

۱_ د انسانانو ښېګڼې او خوشالۍ ډېرې خوښې دي د همدې کبله د همېشه دپاره هڅه کوي چې خپلو ځانونو ته هوسایۍ ترلاسه کړي او په همدې باره کښې الله ﷻ ته سوالونه هم کوي چې: ای ربه! دا خوشالي راکړې او هغه خوشالي مې په برخه کړې. مګر په ځینو وختونو کښې د ځینو وجوهو د کبله د خپلو ځانونو دپاره شر او غمونه هم غواړي او بالآخره کله کله لا په ځانونو باندې انتحار هم اجراء کوي. هغه وجوهات دا دي:

الف: چې غُصه وربانديې غلبه وکړي او د عقل مخه یې بنده کړي.

ب: چې د جهل د تسلط لاندې واقع شي او اعصاب یې کار ورنه کړي او یا د خپل هلاکت او غمژن کېدلو اسباب ونه پېژني.

ج: چې سخت عناد نیولی وي، تردې چې خپل ځان وژنه یا غمژن کېدل ورته اسان ښکاره شي.

د: چې په خپل مقابل طرف باندې خندنی کوي او غواړي چې هغه توهین کړي.

هـ: بالآخره چې مطلب یې دا وي چې په خپل مقابل طرف باندې غلبه ومومي او هغه کمزوري جوړ کړي او خلکو ته یې دروغژن وروپېژني.

د قرآن کریم د نزول په وخت مشرکانو د عناد، استهزاء (خندنیو) او بالآخره د نبي کریم ﷺ د تعجیزولو او کمزوري کولو په غرض د عذاب نازلېدل غوښتل، البته کله چې دوی د قرآني ایتونو او قوي دلایلو په مقابل کښې د نمرود غوندې متحیر پاتې شوه.

همدغه حالت الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال:۳۲] یعنې ای الله! که چېرې دغه (قرآن کریم) ستا د پلوه همدغه حق وي نو په مونږ باندې د اسمان څخه کاڼي را ووروه

او یا مونږ ته دردناک عذاب راوله (رانازل کړه).

همدارنګه الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې ده چې مشرکانو ته د ذکر شوي غوښتنې په جواب کښې ووایه چې: ﴿ لَّوْ أَنَّ عِندِى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِۦ لَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ﴾ [الأنعام:۵۸] یعنې که چرته زما په نزد (زما په لاس کښې) هغه شی (عذاب) وی چې تاسو پرې تادي کوئ (او په جلتۍ سره یې غواړئ) نو زما او ستاسو ترمنځ به کار فیصله شوی وی (هو یا نه به مې درته ویلي وی، خو زما په لاس کښې څه شی نشته).

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې په ﴿ ٱسْتِعْجَالَهُم بِٱلْخَيْرِ ﴾ کښې د "استعجال" کلمه په څه شي باندې منصوبه ګرځېدلې ده؟

مونږ وایو چې:

الف: ذکره شوې کلمه د ﴿ يُعَجِّلُ ﴾ دپاره (من غیر الباب) مفعول مطلقه ده، بلکې "استعجال" د تعجیل معنی ورکوي[1]. نو د معنی حاصل یې داسې راوخي چې: که بالفرض الله ﷻ د خلکو دپاره په شر کښې دومره تعجیل کولی څومره چې دوی ته د خیر په ورکړه کښې تعجیل کوي نو ټول به یې هلاک کړي وی خو د خپل فضل د کبله دغسې نه کوي ځکه چې رحمت یې په غضب باندې وړاندې دی[2].

مګر دا جواب ځینو علماوو کرامو تکلفي ګڼلی دی[3] البته چې د تکلف وجوه به یې دا وي چې:

اول: "اسْتِعْجَال" د "عجلت" د غوښتنې معنی ورکوي چې د بندګانو صفت دی، او په تعجیل کښې د عجلت کول دي چې د الله ﷻ صفت دی، نو بې ضرورته د یوې کلمې څخه د بلې کلمې معنی اخستل چندان ښه کار نه دی.

دوهم: متبادره دا ده چې په ﴿ ٱسْتِعْجَالَهُم ﴾ کښې مصدر خپل فاعل ته مضاف شوی دی. حال دا چې په ذکر شوي جواب کښې مصدر خپل مفعول ته مضاف ګڼل کېږي.

ب: نو بهتر جواب دا دی چې ذکره شوې کلمه په مقدر فعل باندې منصوبه شوې ده چې تقدیر یې داسې کېږي: "وَلَوْ يُعَجِّلُ اللهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ إِذَا اسْتَعْجَلُوْا بِهِ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ"[4] یعنې: که بالفرض الله ﷻ د خلکو دپاره په شر کښې تعجیل کولی کله چې دوی د همدغه شر په غوښتنه کښې دومره عجله (تادي) وغواړي ته به وایې چې د خپلو ځانونو دپاره د خیر او خوشالۍ غوښتونکي دي، نو دوی به یې ټول هلاک کړي وی او یو به یې هم ژوندی نه وی پرېښی، خو الله ﷻ د ځینو حکمتونو په بنیاد دغسې کار نه کوي.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۳۳۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۷
(۳) تفسیر القاسمي ج۹ ص۱۲
(۴) البحر المحیط ج۶ ص۱۹

هېر مو نه شي

۳_ هېر مو نه شي چې د ذکر شوي ایت شریف مضمون دا دی چې الله ﷻ په کفارو باندې د عذاب په ورنازلولو کښې عجله او تونديي نه کوي. اما د عذاب څخه خو دوی هیڅکله نجات نه شي موندلی، ضرور به ورسره یوه ورځ مخامخ کېږي، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾ [آل عمران:۱۷۸] یعني: او هغه کسان دې هیڅکله ګومان نه کوي چې کفر يې اختیار کړی دی (دا ګومان) چې یقینًا دوی ته زمونږ مهلت ورکول د دوی نفسونو ته بهتر دی، (خبره داسې ده چې) یقینًا مونږ دوی ته د دې دپاره مهلت ورکوو چې دوی د ګناه د حیثه زیات شي، او دوی لره سپکوونکی عذاب دی.

د ایتونو اشاري ارشادات

۴_ ذکر شوي ایتونه په عبارة النص سره د کفارو او مشرکانو د حالاتو پورې ارتباط نیسي، خو زمونږ (مسلمانانو) دپاره تري په اشارة النص سره لاندې ارشادات هم سړي ته ذهن ته ورځي:

الف: داسې معلومېږي چې الله ﷻ لکه څنګه چې د سړي د خیر سوالونه قبلوي همدارنګه کله کله د شر غوښتنه هم بې قبوله نه پرېږدي. نو هرچا ته په کار دي چې د غضب او غُصې په وخت کښې خپل ځان اداره کړي او خپل ځان یا هغه چا او هغه شي ته د شر غوښتنه ونه کړي کوم چې د زړه د کومې بې ورباندې د شر پېرزوینه نه وي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ په ډېر اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَوْلَادِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَمْوَالِكُمْ لَا تُوَافِقُوا مِنَ اللهِ سَاعَةً يُسْأَلُ فِيهَا عَطَاءٌ فَيَسْتَجِيبُ لَكُمْ»[1] یعني اې مؤمنانو! تاسو خپلو ځانونو ته او خپلو اولادونو ته او هم خپلو مالونو ته ښېراوې مه کوئ او شر ورته مه غواړئ، له دې ډاره چې چرته د الله ﷻ څخه ستاسو سوال د داسې سات سره موافق نه شي په کوم کښې چې د الله ﷻ څخه څه وغوښتل شي هغه ورکوي (سوال پکښې قبلوي) نو الله ﷻ به ستاسو سوال قبول کړي او ښېراوې به مو منظورې کړي حال دا چې بیا به پرې خپه او خواشیني یاست.

ب: الله ﷻ د انسان د بې ثباتۍ مثال دا ښودلی دی چې د زحمت او مشکلاتو په وخت کښې ډېرې زارۍ او ډېرې خوشامندي کوي، خو کله چې د مشکلاتو څخه نجات مونده کړي نو بیا الله ﷻ هېر کړي او پخوانۍ خوشامندي يې د یاده ووځي.

نو مونږ ته په کار دي چې د خوښۍ او خوشالۍ په حال کښې هم خپل رب ﷻ هېر نه کړو او خپل ځانونه په بې ثباته انسانانو کښې ورشامل نه کړو څو مو د مشکلاتو په وخت کښې زارۍ ځمکې ته ونه غورزولی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللهُ لَهُ عِنْدَ الشَّدَائِدِ وَالْكَرْبِ فَلْيُكْثِرِ الدُّعَاءَ فِي

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۴۱۶

الرَّخَاءِ»[۱] یعني هرڅوک چې دې ته خوشالېږي چې الله ﷻ ورته د سختیو او غمونو په وخت کښې دعاوې قبولې کړي نو د پراخی (او خوشالی) په وخت کښې دې (ډېرې) دعاوې کوي.

﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا ۙ وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِن بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۳] او بې شکه مونږ ستاسو څخه وړاندې د (ډېرو) زمانو (خلک) هلاک کړي دي (البته) کله به چې هغوی ظلمونه وکړه (او په کفریاتو باندې به کلک شوه او مونږ به یې د هلاکت اراده وکړه)، او هغوی ته هم خپل پیغمبران په دلایلو (او معجزاتو) سره راغلي وه خو دوی نه وه چې ایمان راوړي، مونږ همدغه شان مجرمانو خلکو ته جزا ورکوو (چې اراده مو وشي).

[۱۴] بیا مونږ د هغوی (د هلاکت) څخه وروسته (دا دی) تاسو په ځمکه کښې د هغوی خلیفګان (او نائبان) وګرځولئ (جوړ کړئ) څو وګورو چې تاسو څنګه عمل کوئ (د هغوی په لاره تلل کوئ او که د پیغمبر ﷺ لاره اختیاروئ).

ارتباط

په دې ایتونو کښې د مشرکانو هغه تمه غوڅه شوې ده د کومې چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د پیدا کېدلو امکان وه، هغه دا چې کله الله ﷻ په مونږ باندې د عذاب په رانبکته کولو کښې عجله نه کوي نو امکان شته چې بالکل مو معاف کړي. تفصیل یې دا دی چې:

د مطلب خلاصه

۱ ــ یعني: ای مشرکانو! تاسو دا تمه مه کوئ چې تاسو به د آخره پورې همدغسې روغ رمټ پاتې شئ او په هېڅ عذاب باندې به اخته نه کړی شئ: دا خکه چې مونږ ستاسو څخه وړاندې هم ډېر قومونه او ښارونه تباه کړي دي چې کله به یې ظلمونو د حده تجاوز وکړ.

هغوي ته مو هم وخت په وخت پیغمبران علیهم السلام وراستولي وه نو نه یې ورباندې ایمان راوړ او نه دې ته چمتو وه چې ایمان پرې راوړي.

په راتلونکي کښې هم مونږ مجرمانو خلکو ته جزا ورکوو، البته کله مو چې اراده وشي، نو تاسو ته په کار دي چې د کفریاتو څخه لاس واخلئ څو د پخوانیو کفارو په برخلیک باندې اخته نه شئ.

۲ ــ ای مشرکانو! لکه څنګه چې د هغوی په پوپنا کولو باندې دنیا ورانه نه شوه بلکې د هغوی په عوض مو په تاسو باندې دنیا اباده کړه او تاسو مو د هغوی خلیفګان جوړ کړئ، څو وګورو چې تاسو څه کوئ او څه نه کوئ، همدارنګه ستاسو په له منځه وړلو باندې هم دنیا نه ورانېږي؛ مونږ دا

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۵

قدرت لرو چې ستاسو په عوض يې په نورو قومونو باندې اباده کړو. نو تاسو د پخوانيو د برخليک څخه عبرت واخلئ او خپل ځانونه په لوی لاس د هلاکت کندې ته مه ورغورزوئ.

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ٱئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِىٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآئِ نَفْسِىٓ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ إِنِّىٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُل لَّوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوْتُهُۥ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ ﴾

[۱۵] او کله چې په دوی (مشرکانو) باندې زمونږ واضحه ایتونه (دلایل) ولوستلی شي نو هغه کسان وايي کوم چې زمونږ د ملاقات (د قیامت) څخه نه ډارېږي (داسې) چې د دغه قرآن څخه په غير بل قرآن راوړه او یا همدا (په ځينو ځايونو کښې) تبديل کړه.

ته (ورته) ووايه (ای پيغمبره!) چې ماته دا خبره نښته (زما په توان کښې نه ده) چې زه يې د خپل ځان د پلوه تبديل کړم (پاتې خو لا عوض کول)، زه پيروي نه کړم مګر د هغه شي چې ماته (د الله ﷻ د پلوه) وحې کړی شي (او هم) زه که (بالفرض) د خپل رب ﷻ څخه نافرماني وکړم نو د لويې ورځې (قيامت) د عذابه ډارېږم.

[۱۶] (بيا ورته) ووايه چې: که چرته د الله ﷻ اراده شوې وی (چې زه دې په تاسو باندې څه قرائت نه کړم) نو نه به ما په تاسو باندې څه لوستي وی او نه به پرې الله ﷻ تاسو خبر کړي وی (په هغه څه کوم چې زه يې په تاسو باندې لولوم). نو بې شکه ما خو د دې (قرآن د نزول) څخه وړاندې په تاسو کښې د ډېر عمر (څلوېښت کاله) استوګنه کړې ده.

ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ (ايا ما سره د دروغژن لقب مناسبت لري؟).

[۱۷] نو څوک به د هغه چا څخه لوی ظالم وي چې په الله ﷻ باندې دروغ وتړي او يا د الله ﷻ ايتونو ته د دروغو نسبت وکړي؟. يقيناً شان دا دی چې مجرمان فلاح (کاميابي) نه شي موندلی.

شان نزول او ارتباطونه

۱ــ په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو د عقايدو د رد او د اسلامي عقيدې د اثبات په هکله ښه پاخه دلايل بيان شوي دي، په دې ايتونو کښې د مشرکانو هغه خبره رد شوې ده کومه چې دوی نبي کريم ﷺ ته د وړانديز او يا د مسخرو په توګه وړاندې کړې وه. هغه دا چې:

۲ــ مونږ به په تا باندې هله ايمان راوړو چې ته د دغو دوه وو شرطونو څخه يو شرط پوره کړې:

الف: يا دا قرآن په بل قرآن باندې عوض کړه چې په هغه کښې زمونږ د بوتانو سپکاوی نه وي او زمونږ د پلارنيو عقايدو سره تضاد او ضديت ونه لري.

ب: يا اقلا د همدې قرآن په هغو ايتونو کښې تجديد النظر وکړه کوم چې زمونږ د عقايدو رد کوي. نو که ته دغو دواړو کارونو څخه هر يو کار وکړې مونږ به درباندې ايمان راوړو او په اصطلاح پراخ بنسټه حکومت به جوړ کړو چې ټولو اقشارو ته د منلو وړ وي او هم به پکښې ټول اقشار (اطراف) ګډون وکړی شي[1]. نو الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! کله چې ستا د پلوه په مشرکانو باندې زمونږ دلايل ولوستلی شي، چې په واقعيت باندې ولاړ دي او هيڅ شک او شبهه پکښې نشته، نو کوم خلک چې د قيامت د ورځې څخه نه ډارېږي او په صافو الفاظو کښې ترې انکار کوي هغوی د ايمان د نه راوړلو دپاره نورې بهانې تراشي، څو په خپلو باطلو عقايدو باندې پردې واچوي او خپله ملامتي پټه وساتي. د هغوی بهانې دا دي چې:

١ـ ای هغه څوکه چې خپل ځان ته د پيغمبر لقب ورکوې او مدعي يې چې د قرآن په نوم کتاب دې هم د خانه سره راوړی دی! مونږ به په تاباندې هغه وخت عقيده او باور وکړو چې ته د لاندې دوه وو کارونو څخه يو کار وکړې:

الف: يا دا قرآن بالکل عوض کړه او بل قرآن راوړه، چې په هغه کښې نه زمونږ د بوتانو سپکاوی وي او نه په داسې احکامو باندې مشتمل وي چې زمونږ د عقايدو او اعمالو سره څه ضديت ولري.

ب: که دا کار نه کوې نو اقلا دا خو وکړه چې د دې قرآن په ځينو ايتونو کښې تجديد النظر وکړه، نو هغه ايتونه ترې محوه کړه د کومو په اورېدلو باندې چې مونږ خپه کېږو. آخر مونږ خو هم د دې وطن مخور خلک ياستو او حق لرو چې په دغسې اجتماعي موضوعاتو کښې مداخله وکړو.

مونږ خکه په ذکرو شوو وړاندېزونو باندې ټګک ياستو چې د يو پلوه دواړه کارونه ستا د وسې څخه پوره دي او ته توان لرې چې يو پکښې انتخاب کړې، خکه چې ستا په لاس کښې قرآن هم الله ﷻ نه دی نازل کړی بلکې تا د خپله خانه جوړ کړی دی. نو اوس خبره ومنه او د دغو کارونو څخه د يوه کار په کولو باندې اقدام وکړه.

مونږ تاته اطمنان درکوو چې مونږ په تا باندې کوم اعتراض نه لرو او نه مو ته بد ايسي بلکې ستا د قرآن سره مخالف ياستو او په هيڅ صورت باندې يې په موجوده کيفيت سره نه شو منلی او غاړې ورته نه شو اينښودلی.

٢ـ نو ای پيغمبره! د مشرکانو د ذکر شوي بهانې د رد دپاره لاندې ټکي په نظر کښې ونيسه:

الف: مشرکانو ته ووايه چې د قرآن کريم عوض کول خو زما په وسه کښې نه وه او نه دی، خو په دې باندې علاوه زما دا وسه هم نشته چې اقلا په کوم يوه ايت کښې بدلون رابدلون راولم، نه مې دا

---

(١) البحر المحيط ج۶ ص۲۳؛ تفسير ابن کثير ج۲ ص۴۱۰

وسه شته او نه را سره دا کار مناسب دی چې د خپله خانه پرته د الله ﷻ د هدایت او ارشاد څخه زه په ذره وره کلمه کښې تغیر واقع کړم.

ب: زما تګلاره دا ده چې زه فقط او فقط د وحې پیروي کوم څه چې د الله ﷻ د پلوه ماته وحې کېږي همغه خلکو ته رسوم. د قرآن کریم موجوده ایتونه هم ما د خانه نه دي جوړ کړي، لکه چې تاسو خیال کوئ، او نه یې جوړول زما په توان کښې وه. ستاسو د دروغو څخه یو دروغ دا هم دي چې قرآن کریم الهي کلام نه دی او ما ته یې د جوړولو نسبت کوئ.

ج: (بالفرض المحال) که د قرآن کریم د ایتونو تبدیلي زما په توان کښې وی هم ما به پرته د الله ﷻ د اجازې څخه دا کار نه وی کړی، او دا خکه چې زه خو د خپل رب ﷻ د عصیان په صورت کښې د لویې ورځې د عذاب څخه ډارېږم، ستاسو غوندې خو د قیامت د ورځې څخه منکر نه یم.

د: دا هم ورته ووایه چې: د موجوده قرآن جوړول خو لا څه چې زه یې د تلاوت توان هم نه لرم؛ که د الله ﷻ اراده شوې وی چې زه دې په تاسو باندې څه ونه لولم ما به درباندې هیڅ نه وی لوستي، همدارنګه که د الله ﷻ اراده شوې وی چې زما په ذریعه تاسو په قرآن کریم باندې خبر نه کړي نو بالکل به یې پرې نه وی خبر کړي.

نو زه چې په تاسو باندې د قرآن کریم تلاوت کوم او په مضامینو باندې یې تاسو خبروم دا زما مکلفیت دی او ماته وظیفه راکړه شوې ده چې دا کار وکړم، زه د دې کار څخه لاس نه شم اخستلی برابره خبره ده چې تاسو پرې خپه کېږئ او که خوشالېږئ.

ه: ای مشرکانو! ما خو په تاسو کښې څلوېښت کاله عمر تېر کړ او ستاسو په وړاندې وړوکی راغلې شوم او هم زما کړه وړه خو تاسو ته ښه معلوم دي، زما هیڅ کیفیت ستاسو څخه پټ نه دی، نو:

اول: ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ چې ماته د قرآن کریم د تبدیلۍ وړاندیز کوئ؟!

دهم: ایا ما په څلوېښت کلنې عمر کښې په کوم انسان باندې دروغ تړلي دي چې (العیاذ بالله) اوس په الله ﷻ باندې دروغ وتړم؟

دریم: ایا ما چرته د چا سره خیانت کړی دی چې اوس د الله ﷻ په ایتونو کښې خیانت وکړم؟

څلورم: ایا ما په څلوېښت کلنۍ عمر کښې معجزانه کلام جوړولی شو چې اوس کوم یو ایت د خانه جوړ کړم؟

پنځم: ایا ما په دغه عمر کښې د چا څخه زده کړه کړې ده چې په تاسو باندې تفوق حاصل کړم؟

شپږم: ایا ما په خوانۍ کښې چرته د مشرولۍ هڅه کړې ده چې اوس په تاسو باندې د پاچاهۍ خیال ولرم؟

لنډه دا چې د ذکرو شوو پوښتنو او د دغــې نورو پوښتنو جوابونه ټول منفي دي، نو دا د هوښیار سړي کار نه دی چې په ما باندې د دروغو تور ولګوي.

۳ـ نو ای پیغمبره! په آخر کښې د ذکر شوي وړاندیز کوونکي یعنې مشرکان مخاطب کړه او پوښتنه تري وکړه چې:

ايا د هغه چا څخه بل غټ ظالم شته چې په بندګانو باندې نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ وتړي چې ووايي ماته وحي شوې ده، حال دا چې وحې ورته نه وي شوې؟ همدارنګه ايا د هغه چا څخه بل غټ ظالم شته چې د الله ﷻ ايتونو ته (چې په حقه نازل شوي دي) د دروغو نسبت وکړي چې دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی؟

نو که زه د نبوت په دعوه کښې (بالفرض) دروغژن يم نو زه به ډېر غټ ظالم يم، او که تاسو د الله ﷻ ايتونو ته د دروغو نسبت کوئ نو تاسو به غټ ظالمان ياست. مګر کله چې دلايلو ته وګورو نو ما په دروغو باندې د نبوت دعوه نه ده کړې او تاسو پرته د کوم دليل څخه د الله ﷻ ايتونه دروغژن ګڼئ، نو معلومه شوه چې تاسو ډېر غټ-غټ ظالمان ياست. تاسو ته په کار دي چې د دغه عظيم ظلم څخه خپل ځانونه خلاص کړئ او په ايمان باندې مشرف شئ. دا ځکه چې يقيناً ظالمان او مجرمان فلاح نه شي موندلی، د ناکامۍ سره مخ کېدونکي دي.

توضيحات

۱_ ځينو مفسرينو کرامو د دې جملې ﴿ ٱئۡتِ بِقُرۡءَانٍ غَيۡرِ هَٰذَآ ﴾ په تفسير کښې لاندې دوه صورتونه ښودلي دي چې:

الف: دا قرآن بالکل د منځه يوسه او په عوض يې بل قرآن راوړه چې په نظم او ترتيب کښې د دې قرآن څخه جدا وي.

ب: دا قرآن په خپل ځای پرېږده خو يو بل قرآن هم راوړه چې نظم او ترتيب يې د دې قرآن څخه بېل وي، نو ته به د دوه وو قرآنونو درلودونکی جوړ شې.

موږ ته لومړنی صورت د ايتونو څخه په تبادر سره ذهن ته راځي نو ځکه مو په همغه باندې اکتفاء وکړه او د همغه په بنياد مو د مطلب خلاصه شرحه کړې ده.

اما د دې جملې ﴿ أَوۡ بَدِّلۡهُ ﴾ په تفسير کښې لاندې صورتونه ټول شامل ګڼل کېږي:

اول: په کوم ايت کښې چې وعده ورکړه شوې ده هغه په وعيد بدله کړه او بالعکس د وعيد په عوض وعده ځای په ځای کړه.

دوهم: حلال د حرامو په ځای ودروه او حرامو ته د حلالو لقب ورکړه.

درېم: په کومو ايتونو کښې چې د بوتانو سپکاوی او ناتواني ذکره وي په هغو ټولو کښې د بوتانو درنښت او د شفاعت کولو توان ثبت کړه.

څلورم: د مرګ څخه وروسته د بيا ژوندي کولو او د قيامت د قيام ايتونه خو په بشپړه توګه د منځه يوسه. او داسې نور.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د مشرکانو د دوهم وړانديز د رد

جواب نازل کړ چې: ای پیغمبره! داسې-داسې ورته ووایه. او د لومړي ورانديز د رد په هکله يې هيڅ نازل نه کړه؟

مونږ وايو چې: لومړنی وړانديز بالکل ظاهر البطلان وه. ځکه په کوم شي باندې چې ټول مخلوقات عموماً قدرت نه لري او مشرکان هم په خپله ناتوانۍ باندې اعتراف کوي د هغه شي غوښتل د يوه امي سړي څخه بالکل جنون ته ورته ښکاري، نو جوابولو ته يې څه حاجت نه پاتې کېده.

په دې باندې علاوه، د دوهم وړانديز رد څخه د لومړني وړانديز د رد وجوه د ورايه ښکاري. دا ځکه چې څوک چې د يوه ايت د تبديلۍ څخه عاجز وي، چې په يوه حکم باندې مشتمل وي، نو د ټول قرآن د عوض کولو وسه خو به پکښې بالکل نه وي، چې په بې شمېره احکامو باندې اشتمال لري.

يا په بل عبارت: څوک چې اسان شی نه شي کولی نو د سخت شي د کولو خو د سره سوال نه پيدا کېږي.

دښمنان پرې اعتراض نه شي کولی

۳_ د نبي کريم ﷺ د زمانې کافران دې خبرې ته ډېر خوشالېده چې په نبي کريم ﷺ کښې څه د اعتراض ځای او د ګوتې ايښودلو ټکی مونده کړي او د ايمان د. نه راوړلو دپاره يې پلمه ونيسي چې: ته ښه سړی نه يې تا خو پلانکی او بستانکی کار کړی دی.

مګر د آخره پورې دوی په خپل دغه شوم مطلب کښې کامياب نه شوه او د ګوتې ايښودلو ټکی يې پکښې مونده نه کړ. لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

الف: کله چې د قريشو کفارو يوه ډله د تجارانو په حيث شام ته لاړه چې ابو سفيان يې مشر وه (په دغه وخت کښې لا د "رضي الله عنه" مستحق نه وه ګرځېدلی)، نو هلته د هرقل (پاچا) د پلوه هغوی په لاندې شکل سره د استنطاق لاندې ونيول شوه:

اول: ابو سفيان يې د ټولو په وړاندې ودراوه.

دوهم: او نور ټول ملګري يې وروسې متصل صفونه‌صفونه جوړ کړه.

درېم: بيا يې د ده (ابو سفيان) ملګرو ته توصيه وکړه چې زه خو ستاسو د مشر څخه د نبي کريم ﷺ په هکله معلومات اخلم، خو ستاسو دا فرض ده که ماته يې په دروغو جواب راکړ نو تاسو سمدستي د هغه جواب رد کړئ چې دغسې نه ده لکه چې ته يې وايې.

څلورم: بيا يې د ابو سفيان څخه زښتې ډېرې پوښتنې وکړې. يوه پوښتنه پکښې دا وه چې: «فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ»[1] يعنې: نو ايا تاسو هغه څوک چې د نبوت مدعي دی په دروغو سره متهم کړی دی؟، ايا د دغې دعوی څخه وړاندې يې کله د دروغو خبره کړې وه.

ابو سفيان جواب وايي چې: «قُلْتُ لَا» يعنې ما جواب ورکړه چې نه.

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴

که بالفرض قریشو د نبي کریم ﷺ څخه په ټولوښنت کلن عمر کښې د دروغو یوه خبره چرته اورېدلې وی نو ضرور به یې هغه څرګنده کړې وی چې په فلاني وخت کښې یې فلانی خبره دروغژنه کړې وه. نو د مجبورۍ د وجهې څخه یې اعتراف وکړ چې مونږ ترې کله هم دروغ نه دي اورېدلي.

ب: عبد الله بن سلام وایي (په دغه وخت کښې د "رضي الله عنه" لایق نه وه جوړ شوی) کله چې نبي کریم ﷺ مدینې منورې ته تشریف راووړ نو ډلې-ډلې خلک ورتلل نو زه هم په ورتلونکو خلکو کښې شامل شوم او په حضور باندې یې مشرف شوم ترڅو ښه فکر پکښې وکړم چې دا څنګه سړی دی: «فَلَمَّا اسْتَبَنْتُ وَجْهَ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَرَفْتُ أَنَّ وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ كَذَّابٍ»[1] یعني: نو کله مې چې د نبي کریم ﷺ په مبارک مخ کښې ښه دقت وکړ (ښه ورته خیر شوم) نو پوه شوم چې یقیناً د ده مخ د دروغژن سړي مخ نه دی.

د ایت شریف تازه مصداق

۴ـ څرنګه چې قرآن کریم د ټولو مسلمانانو لازښوونکی کتاب دی نو د قیامت د ورځې پورې داسې حوادث نه موندل کېږي چې په قرآن کښې یې د وجوهو څخه په یوه وجهه جواب موجود نه وي. د همدې کبله دا کتاب په آخر الزمان پیغمبر ﷺ باندې نازل شوی دی چې د الله ﷻ د پلوه نه بل کتاب نازلېږي او نه بل پیغمبر را استولی کېږي.

همدا اوس په دنیا کښې ډېر تود بحث روان دی او غربي دنیا د طالبانو د حکومت څخه غواړي چې په خپل دریځ کښې په څه نرمښت باندې قایل شي. همدا نن[2] مې د بي بي سي (BBC) کفري رادیو څخه واورېدل چې بین الملل د طالبانو د حکومت څخه تکراراً وغوښتل چې:

الف: مختلط حکومت جوړ کړئ او پخوانیو کمونستانو ته په برخه باندې قایل شئ.

ب: زنانه وو ته ازادي ورکړئ چې په بازارونو کښې لوڅ مخونه وګرځي راوګرځي.

ج: او هم اجازه ورکړئ چې په رسمي دفترونو کښې د نارینه وو سره بې پردې کاروبار وکړي.

د: او هم دا ومنئ چې زنانه په مکاتبو کښې مخلوطه (ګډه وډه) زده کړه وکړي.

هـ: د غله لاس مه پرېکوئ او د حدودو په اجراء باندې غټه ډېره کېږدئ.

ای اسلامي حکومته! که تاسو دغه او دغسې نور هغه کارونه ونه کړئ چې مونږ یې درته په ګوته کوو، مونږ تاسو ته د یوه مستقل حکومت په صفت نه شو قائل کېدلی، په اصطلاح تاسو به په رسمیت ونه پېژنو.

نو د ذکرو شوو غوښتنو معنی دا ده چې د هغو ایتونو او هغو احادیثو څخه صرف نظر وکړئ کوم چې د زنانه وو په حجاب او د حدودو په هکله نازل شوي دي او یا روایت شوي دي، او په عوض کښې یې د غربي دولتونو قوانینو ته ځای ورکړئ.

(۱) سنن ابن ماجه ص۹۴

(۲) ۱۳۷۵/۸/۱۸ هـ ش

مونږ د الله ﷻ څخه د طالبانو اسلامي حکومت ته توفیق غواړو چې په خپل دریغ باندې کلک پاتې شي لکه څنګه چې تر اوسه پورېورباندې کلک ولاړ دي، او هم دوی ته توصیه کوو چې نبي کریم ﷺ پسې ښکه اقتداء وکړي او غربیانو ته هغه جواب ورکړي کوم چې نبي کریم ﷺ د وخت مشرکانو ته ورکړی وه، چې په ذکرو شوو ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰٓؤُلَآءِ شُفَعَٰٓؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ ۚ قُلْ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾ وَمَا كَانَ ٱلنَّاسُ إِلَّآ أُمَّةً وَٰحِدَةً فَٱخْتَلَفُوا۟ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾﴾

[۱۸] او دوی (مشرکان) د الله ﷻ څخه پرته د هغو شیانو عبادت کوي کوم چې دوی ته نه ضرر رسولی شي (که عبادت یې ونه کړي) او نه ورته ګټه رسولی شي (که عبادت یې وکړي)، او دوی وايي چې دغه (بوتان معبودان) د الله ﷻ په نزد شفاعتګر دي (که بالفرض د قیامت ورځ قائمه شي).

نو ته (ورته) ووایه (ای پیغمبره! چې): ایا تاسو (بل چاته نه بلکې) الله ﷻ ته په هغه شي باندې خبر ورکوئ کوم چې الله ﷻ ورباندې نه په اسمانونو کښې علم لري او نه په ځمکو کښې؟! (یا په بل عبارت: ایا تاسو د الله ﷻ څخه زیات با خبره یاست؟!).

همده ﷻ ته (د دغسې جتیاتو څخه) پاکي ده او د هغو شیانو څخه پورته دي چې مشرکان یې ورسره (په عبادت کښې) شریکوي.

[۱۹] او خلک نه وه مګر یوه ډله وه (چې ټول موحدین وه) نو (بیا یې) اختلاف وکړ (ځینې ترې جدا شوه او کفري مسلکونه یې اختیار کړه لکه بوت پرستي او نور).

او که ستا د رب ﷻ د پلوه فیصله شوې خبره نه وی (چې دنیا به د قیامت د ورځې پورې د امتحان دپاره اباده وي) نو د دوی (خلکو) تر منځ به په هغه شي کښې فیصله کړی شوې وی په کوم کښې چې دوی اختلاف کوي (او کفار به هلاک کړی شوي وی).

ارتباط

په دې ایتونو کښې د کفارو لاندې دوه وو اشتباهګانو ته جوابونه ورکړی شوي دي:

۱_ یوه دا چې مونږ د بوتانو عبادت د دې کبله کوو چې دوی عند الله زمونږ شفاعتګر دي، نو په مونږ باندې لازمه ده چې په احترام ورته قایل شو او عبادت یې وکړو.

۲_ بله دا چې بوت پرستي د پخوانیو پیړیو څخه راپاتې ده، په انسانانو باندې داسې وخت نه دی تېر شوی چې هلته به بوت پرستي موجودیت نه درلود، نو معلومه شوه چې دا ناجائز کار نه دی.

نو د جوابونو خلاصه یې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مشرکان خو د الله ﷻ څخه په غیر د هغو شیانو عبادت کوي چې د عبادت د نه کولو په صورت کښې ورته ضرر نه شي رسولی او د عبادت کولو په صورت کښې ورته د ګټې او فایدې رسولو توان نه لري. خو د دغه کار دپاره بهانې او پلمې جوړوي. دغه دوه بهانې یې ولوله او بیا یې جوابې کړه:

۱ـ مشرکان وایي چې: مونږ خو د بوتانو عبادت کوو او د الله ﷻ سره یې په عبادت کښې شریکوو ځکه چې دوی زمونږ شفاعتګر دي، دوی به د الله ﷻ په حضور کښې ودرېږي او زمونږ د ګناهونو مغفرت به وغواړي، دوی په مونږ حق لري.

نو ته دوی ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: بوتان ستاسو شفاعتګر نه دي. د دوی په توان کښې نشته چې تاسو ته د الله ﷻ څخه د مغفرت غوښتنه وکړي.

ب: د الله ﷻ په نزد د شفاعت کولو ضروري شرط دا دی چې الله ﷻ ورته اجازه ورکړي چې شفاعت کوه. او د بوتانو په هکله خو د الله ﷻ فیصله دا ده چې دوی ته به هیڅکله د شفاعت کولو اجازه ورنه کړی شي. نو په همدې اساس الله ﷻ لکه څنګه چې د مخلوقاتو په پیدا کولو کښې شرک نه لري همدارنګه په عبادت کښې هم واحد او لا شریک دی.

ج: ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ذکر شوی مضمون ورته په بل عبارت اداء کړه چې: ای مشرکانو! الله ﷻ خو په صراحت سره وایي چې زه شریک نه لرم او هم په صراحت وایي چې بوتان ستاسو شفاعت نه شي کولی او نه ورته د شفاعت کولو اجازه ورکوم. نو تاسو په کوم دلیل په خپل دریغ باندې کلک یاست؟

ایا تاسو په هغه شي باندې الله ﷻ ته خبر ورکوئ چې الله ﷻ ته نه په ځمکو کښې د هغه شي د موجودیت معلومات شته او نه په اسمانونو کښې؟! ایا ستاسو علم د الله ﷻ څخه زیات دی؟! که بالفرض المحال الله ﷻ شریکان درلودی نو پخپله به یې تاسو ته خبر درکړی وی چې فلانی او بستانکی زما شریک دي. د الله ﷻ د علم څخه هیڅ شی بهر نه شي وتلی.

الله ﷻ خو تاسو ته اعلان کوي چې دی ﷻ د شریکانو څخه پاک دی او د هغو ټولو خیالاتو او تصوراتو څخه لوړ او پورته دی چې د چا په ذهن او خیال کښې ګرځي راګرځي.

۲ـ ای پیغمبره! د مشرکانو دوهمې اشتباه ته په لاندې تکو کښې جواب ورکړه:

الف: د انسانانو په ژوند کښې بوت پرستي عارضي شی دی، اصلا ټولو انسانانو د الله ﷻ په وحدانیت باندې بالاتفاق عقیده درلوده، دوی په عالم الذر کښې هم په یوه عقیده وه او په همدغه فطرت باندې الله ﷻ هر یو په خپل وخت کښې پیدا کړی دی، د ټولو سره همدغه استعداد په اول خلقت کښې موجودیت لري. او بالآخره د آدم ﷺ په زمانه کښې او د ده څخه په وروسته زمانو کښې

هم تر ډېره وخته پورې ټول خلک بالاتفاق موحدین وه.

ب: بیا وروسته د دوی اتفاق خراب شو او بې اتفاقي ته یې لاس واچاوه، چې خینې د توحید په عقیده کلک پاتې شوه او ځوک د دغې عقیدې څخه منحرف شوه چې بیا ځوک په یوه لاره روان شو او چا بله لاره غوره کړه، چا د یوه بوت عبادت ته سر ټیټ کړ او ځوک بل بوت ته په سجده پرېووت.

لنډه دا چې بوت پرستي د اختلاف څخه پیدا شوې ده، که اختلاف صورت نه وی موندلی نو ټول خلک به په یوه عقیده موحدین وی او هیچا به د خپل رب ﷻ سره شریک نه وی درولی.

ج: الله ﷻ کولی شو چې ټول خلک یې په یوه لار (توحید) باندې سوق کړي وی. خو دا کار الله ﷻ له دې کبله ونه کړ چې په دې صورت کښې د امتحان او ازمېښت لمن ټولېده، حال دا چې دنیا خو د امتحان ځای دی.

د: همدارنګه الله ﷻ دا هم کولی شو چې بې لارې خلک یې ټول هلاک کړي وی او په کومه موضوع کښې چې خلکو یو تربله اختلاف درلود هغه یې په دنیا کښې فیصله کړې وی. خو دغسې کار هم ستا رب ﷻ ونه کړ ځکه چې د ده ﷻ سره فیصله خبره ده چې د ټولو موضوعاتو کامله فیصله به د قیامت په ورځ کېږي او د هغه پورې به کله په یوه ډله باندې دنیا اباده وي او کله په بله.

توضیحات

۱ــ که ځوک وایي چې مشرکان خو د مرګ څخه وروسته د بیا را ژوندي کېدلو څخه منکر وه، لکه چې الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾ [النحل:۳۸] یعنې دوی په سوګند سره وایي چې: الله ﷻ به هغه ځوک بیا راژوندي نه کړي کوم چې مړ شي.

نو پوښتنه دا ده چې د بوتانو څخه د شفاعت تمه درلودل څه معنی لري؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو علماوو کرامو[1] ذکر شوی شفاعت د دنیاوي شفاعت څخه عبارت اخستی دی، چې د بوتانو په شفاعت سره به مونږ په دنیا کښې د مشکلاتو څخه وژغورلی شو. مګر اکثره علماء وایي چې مشرکان د خپلو بوتانو شفاعت ته په آخرت کښې په تمه وه او د دوی خیال وو چې اول خو د مرګ څخه وروسته بیا را ژوندي کېدل محال کار دی او که بالفرض بیا راژوندي هم شو نو د بوتانو شفاعت زمونږ دپاره کفایت کوي.

ایا تاسو د الله ﷻ څخه ښه پوهېږئ؟

۲ــ څرنګه چې د الله ﷻ علم او پوهه کامله ده چې هیڅ شی ترې وتلی نه دی او نه ترې وتلی شي چې موجودیت ولري او الله ﷻ پرې عالم نه وي، نو په دې جمله: ﴿ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې مشرکانو ته د تهدید په توګه ویلی شوي دي چې: ایا ستاسو علم د الله ﷻ د علم څخه اوچت دی چې هغه ﷻ ته خپل شریک نه معلوم دی او نه په واقع کښې موجودیت

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۸۸

لري مګر تاسو ورته يو شريک لا څه بلکې ډېر شريکان ثابتوئ، ايا نو تاسو د الله ﷻ څخه ښه پوهېږئ؟!.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې په ﴿ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ ﴾ کښې ﴿ كَلِمَةٌ ﴾ د څه شي څخه عبارت ده؟

مونږ وايو چې: په دې باره کښې مفسرينو کرامو متعدد تفسيرونه کړي دي[1] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: په دې مقام کښې ﴿ كَلِمَةٌ ﴾ د الله ﷻ د هغه حکم څخه عبارت ده کوم چې الله ﷻ په ازل کښې فيصله کړې دی. هغه دا چې د خلکو ترمنځ د اختلافي مسائلو فيصله به په قيامت کښې کېږي چې څوک به جنت ته استول کېږي او څوک به په دوزخ کښې ورواچولی کېږي.

ب: دا ﴿ كَلِمَةٌ ﴾ د قيامت د وخت څخه عبارت ده، چې الله ﷻ ورته د خپله خانه سره کوم وخت ټاکلی دی چې دومره موده وروسته به قيام کوي.

ج: دا په دې مقام کښې د دې څخه عبارت ده چې د محمدي امت بيخ به د نورو قومونو غوندې په يو ځل نه وباسي او نه به يې پوپنا کوي.

مونږ ته بهتره برېښي چې په ذکرو شوو تفسيرونو کښې يوه ته هم تخصيص ورنه کړی شي، دا خکه چې څه منافات سره نه لري او د بدليت په لحاظ د هر يوه اراده کول صحت لري. نو کېدلی شي چې د متعددو وجوهو د کبله د مشرکانو د هلاکولو کار ټال شوی وي، والله ﷻ اعلم.

يادونه

۴_ مونږ د الله ﷻ په بې انتهاء فضل او توفيق سره د [البقرة:۲۱۳] ايت لاندې د اختلاف د ماهيت او ډولونو په باره کښې او هم په دې هکله چې اختلاف د کوم خای څخه پيل شوی دی څه ليکلي دي، او څه نور مربوط مسائل مو ښه شرحه کړي دي چې بيا ليکنه يې د وخت د ضياع څخه په غير بله معنی نه لري. هيله ده چې همله يو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ فَقُلْ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓا۟ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُم مَّكْرٌ فِىٓ ءَايَاتِنَا ۚ قُلِ ٱللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا ۚ إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾

---

(۱) تفسير القرطبي ج۸ ص۳۲۲

[۲۰] او دوی (مشرکان) وايي چې ولې په ده (نبي کريم ﷺ) باندې د خپل رب ﷻ دپلوه (فرمايشي) معجزه نه نازلېږي. نو ته (ورته) ووايه (اې پيغمبره!) چې يقيناً (په هر) غيب (باندې پوهېدل) الله ﷻ پورې اختصاص لري (نو د عدم نزول په وجهه يې همدې ﷻ پوهېږي او بس) نو تاسو هم انتظار وکړئ يقيناً زه هم ستاسو سره د انتظار کوونکو څخه يم.

[۲۱] او کله چې مونږ خلکو ته د هغه څخه وروسته رحمت (خوشالي) وروڅکوو چې زحمت (سختي) ورته رسېدلی وي نو ناڅاپه (سمدستې) دوی لره زمونږ په ايتونو کښې بد تدبير وي (د خپلې بدې کړنلارې دپاره بله بهانه نيسي).

ورته ووايه (اې پيغمبره چې) الله ﷻ د تدبير د حيثه ډېر تېز (توند) دی (هيڅوک د ده ﷻ د تدبير مخه نه شي نيولی)، يقيناً زمونږ لېږلي شوي (پرښتې) هغه څه ليکي چې تاسو يې تدبير کوئ.

ارتباط

په دې ايتونو کښې د مشرکانو يوې بلې اشتباه ته جواب ورکړی شوی دی او د ايمان د نه راوړلو د يوې بلې بهانې مخه يې نيولې شوې ده چې د نبي کريم ﷺ په رسالت پورې ارتباط نيسي. نو حاصل يې داسې راوخي:

د مطلب خلاصه

اې پيغمبره! مشرکان د ايمان د نه راوړلو دپاره بله بهانه دا نيسي چې په ده (يعنې په تا) باندې ولې هغه معجزه نه نازلېږي کومه چې مونږ غواړو او يا کومه چې مونږ ايمان راوړلو ته مجبور کړي.

۱ـ نو ته ورته په جواب کښې ووايه چې د ذکر شوې فرمايشي معجزې نه نازلول د غيبو څخه يو غيب دی چې د الله ﷻ څخه پرته پرې هيڅوک نه پوهېږي. نو تاسو هم انتظار باسئ، او زه به هم درسره منتظر يم.

يا په بل عبارت: زما په اختيار کښې لکه څنګه چې د معجزاتو نازلول نشته همدارنګه د نزول او عدم نزول په وجوهو باندې پوهېدل هم زما کار نه دی، زه تاسو ته فقط هغه څه وايم چې ماته وحې کړی شي. نو تاسو ته په کار دي چې په دغسې موضوعاتو کښې زما څخه پوښتنه ونه کړئ.

دا چې تاسو ته واورولې شو دا زما شخصي حال دی، اما د وحې په اعتبار سره (د الله ﷻ د پلوه) تاسو ته وايم چې د فرمايشي معجزاتو د عدم نزول وجه فقط همدا ده چې په تاسو باندې الله ﷻ رحم کړی دی او د هلاکت څخه يې بچ کړي ياست. ځکه چې الله ﷻ پوهېږي چې د فرمايشي معجزې د نزول سره سره به تاسو ايمان را نه وړئ او د لجاجت څخه به کار واخلئ نو بيا به ستاسو دپاره د هلاک څخه د نجات هيڅ لاره نه وي او هيڅ فرصت به درنه کړی شي.

۲ـ اې مشرکانو! په دغه وخت کښې هم تاسو ځکه ايمان نه راوړئ چې تاسو د انسانانو د جملې څخه داسې انسانان ياست چې اذهان مو لا تر اوسه تصفيه شوي نه دي، او د کومو انسانانو اذهان چې په اسلام باندې تصفيه شوي نه وي د هغوی خاصيت دا دی:

کله چې دوی ته زمونږ د پلوه د مشکلاتو څخه نجات ورکړی شي او سختي يې په اسانۍ بدله شي نو سمدستي زمونږ د دلایلو د رد دپاره بل تدبير سنجوي او په بله بهانه باندې يې د پښو لاندې کوي.

۳ــ نو ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې که بالفرض د الله ﷻ د پلوه کومه معجزه چې تاسو غواړئ کټ مټ همغه معجزه درباندې نازله کړی شي او ستاسو هغه مشکلات حل کړی شي کومو ته چې تاسو د مشکلاتو لقب ورکوئ او بهانه يې نیسئ چې مونږ د ایمان په راوړلو کښې بل مشکل نه لرو بې د دې څخه چې فرمایشي معجزات نشته. په دغه صورت کښې هم تاسو ایمان نه راوړئ او په خپل عهد باندې نه درېږئ. که داسې وشي نو تاسو به ضرور پوهنا کېږئ او دا خکه چې د هرچا څخه د الله ﷻ تدبير وړاندې دی او هیڅوک يې مخه نه شي نیولی او نه ترې څوک تښتېدلی شي.

۴ــ ای پیغمبره! زمونږ علم پوره کامل دی، وړاندې او ببرته راته ښه معلوم دی او په دې باندې هم پوهېږو چې دوی فرمایشي معجزات د ایمان راوړلو په غرض نه غواړي. بلکې صرف لجاجت او عناد دی چې دوی يې دغې غوښتنې ته هڅولي دي. او کومې پرېښتې چې مونږ د دوی په کړو وړو باندې ټاکلې دي هغوی روزمره د دوی مفسدانه تدابير او لجاجتونه لیکي چې د بدو پایلو سره به يې ضرور مخامخ شي.

توضیحات

۱ــ الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته زښتې ډېرې معجزې ورکړي دي چې ډېره لویه معجزه يې همدا قرآن کریم دی چې تر قیامته به باقي وي او د هرې زمانې د هر ډول خلکو د ایمان دپاره کافي دی، خو د دې سره-سره د قرآن کریم د نزول په وخت کښې به مشرکانو نبي کریم ﷺ ته د معجزاتو فرمایش ورکاوه. خو کله به چې د دوی فرمایش پوره نه شو بیا به يې اعتراض کاوه چې زمونږ د فرمایش د نه پوره کېدلو وجه څه ده؟

۲ــ الله ﷻ د مشرکانو د ذکر شوي اعتراض په هکله نبي کریم ﷺ ته دا جمله نازله کړه چې ﴿ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ ﴾، چې مفسرینو کرامو يې لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: تاسو خو داسې معجزه غواړئ چې ایمان راوړلو ته مو مجبور کړي[۱] حال دا چې معجزه خو د دې دپاره ورکوله کېږي چې خلک فکر وکړي او ایمان راوړي، نه دا چې مجبور يې کړي او ایمان راوړي. دا ډول معجزات خو الله ﷻ یوه پیغمبر ته هم نه دي ورکړي، ځکه چې د مجبوریت ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

پاتې شوه دا خبره چې ماته به يې راکړي او که نه؟ دا نو د غیبو څخه ده الله ﷻ پوهېږي او کار يې.

ب: ستاسو غوښتنه د تعنت او عناد څخه سرچینه اخلي او د دغسې غوښتنې نتیجه هلاکت وي، نو الله ﷻ پوهېږي چې ستاسو د هلاکت اراده به يې کړي وي او که نه[۲].

---

(۱) المحرر الوجيز ج۹ ص۲۳

(۲) البحر المحیط ج۶ ص۲۹

ج: کومه معجزه چې تاسو غواړئ هغه د غیبو څخه ده او په غیبو باندې پوهېدل د الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو زه نه پوهېږم چې هغه به نازله کړي او که نه[۱].

د: ای مشرکانو! ستاسو په خیال موجوده معجزات د ایمان راوړلو دپاره کفایت نه کوي او خیر په دې کښې ګڼئ چې فرمایشي معجزه نازله شي، حال دا چې همدغه (چې خیر په فرمایشي معجزه کښې دی) د غیبو څخه ده او په غیبو باندې د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نه پوهېږي[۲].

مکر څه معنی؟

۳ـ مونږ د [آل عمران:۵۴] ایت لاندې د مکر معنی لیکلې ده چې دا د هغه تدبیر څخه عبارت ده کوم چې د بل چا د ناکامولو دپاره په کار اچولی شوی وي.

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې کله مونږ د خلکو بد حالت په ښه حالت باندې بدل کړو، مثلاً د قحطۍ (وچکالۍ) په عوضورباندې بارانونه وکړو او وطن یې اباد کړو، نو بیا زمونږ احساناتو ته داسې لباس وراغوندي ته به وایې چې مونږ ورباندې بالکل احسان نه دی کړی او د بلې کومې خوا څخه ترې بدحالي لرې کړی شوې ده.

د ښه وضاحت دپاره لاندې قدسي حدیث ولولئ:

نبي کریم ﷺ د الله ﷻ څخه د هغې شپې په سبا کښې حکایت وکړ په کومه کښې چې باران شوی وه چې: «أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللهِ وَرَحْمَتِهِ فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي كَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ وَأَمَّا مَنْ قَالَ بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي مُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ»[۳] یعنې زما د بندګانو څخه ځینې (په ما باندې) مومن وګرځېدل او ځینې (راباندې) کافر (جوړ شوه). نو هرهغه څوک چې وایي چې په مونږ باندې د الله ﷻ په فضل او د ده ﷻ په رحمت سره باران وکړی شو نو دا کس په ما باندې مؤمن دی او په ستورې باندې کافر دی، او هرڅوک چې ووایي چې په مونږ باندې د هغه او دغه ستورې په ختلو (یا پرېوتلو) باندې باران وکړی شو (او همدا پکښې موثر وه) نو دغه کس په ما باندې کافر شو او په ستورې باندې مؤمن شو (چې زما د رحمت څخه یې د ستورې په بهانه باندې انکار وکړ).

﴿ هُوَ ٱلَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا كُنتُمْ فِى ٱلْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا۟ بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ ٱلْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا۟ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّآ

(۱) تفسير البيضاوي في هذا المقام.
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۹۳
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۴۱

أَنجَىٰهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ ۗ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُم
مَّتَـٰعَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

[۲۲] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په بیدیا (وچه) او دریاب (لمده) کښې (په سورلی یا په پیاده او د لامبو په ډول) روانوي (بلکې ستاسو ټول حالات د الله ﷻ په قبضه کښې دي) آن تردې چې تاسو په بېړیو کښې یاست او بېړۍ د خپلو سورلیو سره (چې ښې درنې وي) د سپېڅلي باد په سبب جاري شي (رواني شي) او (هم سورلی) په همدې (سپېڅلي) باد (په چلښت) سره خوشاله شي نو (ناڅاپه سپېڅلی باد ودرېږي او) بېړیو ته تېز (توند) باد ورسېږي او (هم) سورلیو ته د هرځای (هري خوا) څخه (مهلکې) څپې ورشي (متوجه شي) او (هم) دوی ګومان وکړي (پوه شي) چې یقیناً په دوی باندې (د مصیبت د پلوه) احاطه وکړی شوه (راګیر شوه. او هم د سورلیو خوشالي په غم بدله شوه نو) الله ﷻ په داسې حال کښې بلي (زارۍ ورته کوي) چې خاص همده ﷻ ته د خپل دین سوچه ګرځوونکي وي (او د شرک څخه توبه ګار وي. په دې باندې علاوه. الله ﷻ ته وعدې ورکوي چې ای ربه!) چې که ته مونږ ته د دغو مشکلاتو څخه نجات راکړې نو هرومرو (او) ضرور به مونږ د شکر ګوزارانو د ډلې څخه وګرځو (او په راتلونکي کښې به ستا سره شریک ونه دروو).

[۲۳] نو کله چې الله ﷻ دوی ته نجات ورکړي نو ناڅاپه (سمدستي) دوی په ځمکه کښې بدون د حق څخه (چې په خپله هم ورته ناحق ښکاري) بغاوت کوي.

(نو ته ورته زمونږ دپلوه ووایه چې) ای خلکو! یقیناً ستاسو بغاوت ستاسو په خپلو ځانونو باندې دی (ضرر یې همدا تاسو ته متوجه دی. ځکه چې تاسو د بغاوت څخه ګټه اخلئ) د خسیس (او نژدې) ژوند ګټه. بیا نو خاص مونږ ته ستاسو بېرته راستنېدل دي نو په هغه څه باندې به مو خبر کړو چې تاسو یاست چې کوئ یې.

ارتباطونه

۱ـ دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو مضمون په یوه مثال کښې واضحه کوي ته به وایې چې دا د هغو دپاره تفسیر واقع شوی دی. هغه دا چې کله د انسان د بېړۍ مشکلات حل شي نو دستي په خپل پخواني بغاوت باندې بېرته پیل کوي.

۲ـ په دې باندې علاوه په دې ایتونو کښې د بوتانو ناتواني د یوه مثال په ضمن کښې ښودلې شوې ده، کومې ته چې د [یونس:۱۸] ایت کښې اشاره شوې وه.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! د دې دپاره چې خلکو ته خپله بې ثباتي او د بوتانو ناتواني ښه پوره جوته شي نو دوی د الله ﷻ د پلوه د هغې بېړۍ مثال ته متوجه کړه کومه چې په دریاب کښې په نورمال

حال باندې روانه وي او بیا طوفاني شي مګر د څه وخت څخه وروسته بېرته خپل نورمال حالت ته وروګرځي. د دې مثال مهم ټکي دا دي:

الف: ای انسانانو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په وچه او لمده دواړو کښې تاسو ته توفیق درکوي چې تګ راتګ پکښې وکړئ او اهدافو ته د رسېدلو لارې چارې موندې کړئ، که د الله ﷻ کومک او نصرت نه وی نو نه به تاسو په بیابانو (بیدیاګانو) کښې تلل راتلل کړي وی، نه په دریابونو کښې او بالآخره نه به مو په هوا کښې پروازونه کړي وی. ایا بوتان ذکر شوی توفیق درکولی شي؟

ب: ستاسو ټول حالات د الله ﷻ په قبضه کښې دي او د همده ﷻ په کومک سره تحقق مومي، آن تردې چې تاسو په بېړیو کښې ناسته پاسته کوئ او هلته تر ډېرو وختونو پورې هم استوګنه کوئ. که د الله ﷻ نصرت نه وی نو بېړۍ به د اوبو په سر نه وی ګرځېدلې راګرځېدلې.

۳_ ای هغه څوکه چې عقل لرې! ته د انسانانو لاندې حالاتو ته ښه په ځیر سره وګوره چې څومره عجیبه دي:

الف: ترڅو پورې چې بېړۍ په دریاب کښې په نورمال حالت باندې روانه وي او باد هم په همغه طرف باندې چلېږي کوم طرف ته چې د سورلیو اهداف موقعیت لري، نو ته پوهېږې چې په بېړۍ کښې سواره کسان به څومره خوشاله وي او په څومره غیر مشروعو ډولونو سره به خپلې خوشالۍ څرګندوي، چې څوک به ناڅي، څوک به سندرې وایي، څوک به په کړس کړس باندې خاندي، چا به د سرود سامان په تخرګ کښې نیولی وي، خینې به د شرابو په څښکلو باندې مشغول وي او خینې به په فحاشۍ باندې مبتلا وي.

لنډه دا چې په ذکر شوي حالت کښې یوه ته هم الله ﷻ نه وریه یادېږي ته به وایې چې د بېړیو چلېدل او د ب' موافقت ورته بوتانو تهیه کړی دی.

ب: مګر کله چې په عین حال کښې باد خپل ذکر شوی حالت پرېږدي او طوفاني بڼه غوره کړي او بېړۍ هم په اضطراري حرکت باندې مبتلا شي او د هرې خوا څخه د بېړۍ لورې ته د دریاب مهلکې څپې حرکت کوي، ته به وایې چې بېړۍ د اوبو د غرونو په منځکښې راګېره شوه او دغه دی غرقه شوه او هغه دی غرقېږي.

ج: په بېړیو کښې د ناستو کسانو ذکر شوی حالت په دې باندې مشتمل وي چې یوازې الله ﷻ ته زارۍ کوي او لاس یې پورته کړی وي چې: ای الله! ای زموږ ربه! موږ ته نجات راکړه، موږ د بوتانو څخه بېزار یاستو، موږ معتقد یو چې ته واحد او لا شریک یې، ای ربه! لکه څنګه چې همدا تا موږ ته دریاب مسخر کړی دی نو همدا ستا څخه سوال کوو چې موږ له دې طوفانه بچ کړه او نجات راکړه، ای ربه! که دا کار دې وکړ او موږ دې د دغو مهلکو څپو څخه ژوندي وویستلو نو ضرور به موږ ستا شکر ګذاران بندګان جوړ شو او هیڅکله به ستا سره شریک ونه دروو.

د: نو کله چې الله ﷻ د دوی سوال قبول کړي او نجات ورکړي او بالآخره وچې ځمکې ته روغ رمټ ور پورېوزي او هلته پلې شي نو سمدستي خپل هغه حالت هېر کړي په کوم باندې چې لږ ساعت وړاندې په دریاب کښې مبتلا وه، چې د سوال لاسونه یې پورته کړي وه او هم یې وعدې ورکولې چې په راتلونکي کښې به د بوتانو نوم په خوله نه اخلي او سوچه موحدین به جوړ شي. دوی دغه هېر کړي او په خپلو پخوانیو شرکیاتو او ناحقه تصرفاتو باندې بیا د سره پیل وکړي، لکه د دې ځخه وړاندې چې ورباندې نه کوم بد حالت ورغلی وي او نه یې چرته الله ﷻ ته د عقیدوي اخلاص وعدې ورکړې وي.

ای هوښیاره! ته پوهېږې چې په اسلام باندې غیر مهذب خلک ځومره بې ثباته او ځومره بې صبره دي، او هم د دوی باطل معبودان ځومره ناتوانه او ځومره بې وسې دي حتی د عابدانو تمه هم ترې شکېږي او په ناتوانۍ باندې یې اعتراف کوي، مګر د دې سره-سره د خوشالۍ په وخت کښې یې د عبادت ځخه لاس نه اخلي.

۴ـ نو ای پیغمبره! د ذکر شوي مثال د قرائت ځخه وروسته زمونږ د پلوه خلک مخاطب کړه چې:
اول: ای خلکو! ستاسو بغاوت او په ځمکه کښې فساد کول همدا ستاسو په ضرر تمامېږي. تاسو هیڅکله د الله ﷻ دین ته ضرر نه شئ رسولی او د ترقۍ مخه یې نه شئ نیولی. نو په خپلو ځانونو باندې رحم وکړئ او د دوزخ کندې ته یې مه ورګوزاروئ.
دوهم: دا دنیا دائمي کور نه دی، دا حقیر او نژدې ژوند د ځو ورځو ځخه اضافه دوام نه لري او د محدود وخت ځخه زیات ترې ځوک استفاده نه شي کولی.
دریم: بیا به نو تاسو بېرته مونږ ته راستانه شئ او مونږ به تاسو ته د خپلو کړو وړو خبر درکړو چې دا مو کړي دي او دا مو ویلي دي. که تاسو خپل کړه وړه هېر کړئ، هېر به یې کړئ، مګر زمونږ ځخه نه هېرېږي.

توضیحات

۱ـ په ځمکه باندې حرکت د پیاده مزل او د ځارویو د سورلیو ځخه عبارت دی خو په موجوده وخت کښې د موټرو، اورګاډو او نورو وسائلو په ذریعه حرکت کولو ته هم شاملېږي.

په دریابونو او یا سیندونو کښې حرکت کول کله په لامبو سره وي، کله په داسې بېړیو سره وي چې په طبعي باد باندې چلېږي او کله په هغو بېړیو باندې صورت نیسي کومې چې د ماشین په ذریعه حرکت کوي.

اما د الوتکو او هوایي جهازونو حرکت ته د ﴿ حَتّٰى ﴾ په توري سره اشاره شوې ده. یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته په بیدیاګانو او دریابونو کښې حرکت درکوي او هم مو په هغه نورو شیانو کښې د یو ځای ځخه بل ځای ته انتقالوي کوم چې تاسو یې لا تر اوسه نه پېژنئ، آن تر دې چې تاسو ته کله په دریاب کښې داسې داسې حالات درپېښېږي.

د عربیت یو تحلیل

۲_ د ﴿ إِذَا كُنتُمْ فِي ٱلْفُلْكِ ﴾ جمله د نورو معطوفاتو سره شرطیه جمله ده او د ﴿ بِهَا ﴾ ضمیر په ﴿ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ ﴾ کښې د ﴿ بِرِيحٍ ﴾ کلمې ته راجع دی. همدارنګه د ﴿ جَآءَتْهَا رِيحٌ ﴾ جمله د نورو معطوفاتو سره جزائیه جمله ده او ضمیر پکښې ﴿ ٱلْفُلْكِ ﴾ ته راجع دی، چې په دې مقام کښې ترې یوه بیړۍ نه بلکې ډېرې بیړۍ مرادې دي. اما په ﴿ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ ﴾ جمله باندې د بدل اشتمال په توګه جزائیه جمله مشتمله ده[1].

نو د معنی حاصل بې هغسې راوخي کوم چې مونږ د "د مطلب خلاصه" عنوان لاندې راویستلی دی.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ﴿ دَعَوُاْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې مشرکان په دریاب کښې ایمان راوړي او د نجات څخه وروسته بېرته مرتد کېږي. نو پوښتنه دا ده چې که دوی نجات مونده نه کړي او په دریاب کښې غرق شي نو دوی ته جنتیان ویلی شو؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی حال اضطراري حال دی او په اضطراري حال کښې ایمان راوړل د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی، د همدې کبله یې د فرعون ایمان قبول نه کړ. لکه چې پوره شرحه یې په [یونس: ۹۱] ایت کښې _ان شاء الله_ راروانه ده.

هو! که څوک همدغه اضطراري ایمان ته د نجات څخه وروسته هم ادامه ورکړي نو بیا د الله ﷻ په نزد مقبول ایمان ګڼل کېږي. د همدې جملې څخه د عکرمه بن ابو جهل ایمان دی چې د مکې معظمې د فتحې په ورځ وتښتېد او په بېړۍ کښې ورته همغه قیصه پېښه شوه کومې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده.

دغه قیصه مونږ د [الأنعام: ۴۰] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه مشرحه لیکلې ده خو په دې مقام کښې هم ځینو مفسرینو کرامو ذکره کړې ده[2].

﴿ إِنَّمَا مَثَلُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَـٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلْأَنْعَـٰمُ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ ٱلْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَٱزَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَآ أَنَّهُمْ قَـٰدِرُونَ عَلَيْهَآ أَتَىٰهَآ أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَـٰهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَ بِٱلْأَمْسِ

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۳۳۸
(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۹۷

كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْآيَٰتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَٱللَّهُ يَدْعُوٓاْ إِلَىٰ دَارِ ٱلسَّلَٰمِ وَيَهْدِى مَن
يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٥﴾ ﴾

[۲۴] یقینًا صفت د نژدې (او خسیس) ژوند چې دی د داسې اوبو په شان دی چې مونږ یې له اسمانه (د پاسه) رابښکته کړو (باران وکړو) نو د همدې اوبو په سبب سره د ځمکې نباتات (اول زرغون او بیا) یو تربله سره (د ډېر ګڼوالي د کبله) ګډ وډ شي (چې د یوه بوټي څانګې په بل کښې ننوځي. دا نباتات) د هغه بوټو څخه عبارت دي چې خلک او (هم) څاروي یې خوري. (او ذکر شوي نباتات ښه پوره وده وکړي) آن تردې چې ځمکه ترې خپل ډول (او سنګار) واخلي او ښه (پرې) ښائسته شي او (بالآخره) د ځمکې خاوندان (اوسېدونکي) خیال وکړي چې یقینًا دوی پرې قدرت درلودونکي دي (چې حاصلات ترې راغونډ کړي وخت یې پوره دی).

(خو په عین وخت کښې) زمونږ (تکویني) امر د شپې یا د ورځې ورشي (ورته متوجه شي) نو دا (ځمکه) لو کړی شوې وګرځوي لکه چې دا (ځمکه) پرون (په نژدې وخت کښې په نباتاتو باندې) مشتمله نه وې پاتې شوې (او کوم بوټي پکښې څه اوږد وخت نه وي تېر کړی).

مونږ خپل ایتونه (او دلایل) د داسې قوم دپاره چې تفکر کوي په دغه ډول سره واضحه بیانوو.

[۲۵] او الله ﷻ دار السلام (جنت) ته (خلک) وربلي او چاته یې چې اراده وشي برابرې لارې ته یې هدایت کوي (په سمه لاره باندې د تللو توفیق ورکوي).

ارتباط

په وړاندې وروستني ایت شریف کښې الله ﷻ دنیاوي ژوند ژر تېرېدونکی وګڼه او د ناچیز او حقیر شي لقب یې ورکړ. په دې ایتونو کښې د یو پلوه همدغه مضمون د یو داسې مثال په ضمن کښې بیان کړی شوی دی کوم چې په سترګو لیده کېږي او د هېڅ څخه پټ نه دی او د بله پلوه د مقابلې د کبله په جنت باندې د "دار السلام" لقب ایښودلی شوی دی، چې زوال ورباندې نه واقع کېږي او د خزان څخه مامون دی. ترڅو خلک د مقایسې په توګه فکر وکړي چې د کوم یوه کور د حصول دپاره هڅې په کار دي. د دې دنیا دپاره که د هغې دنیا.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! خلکو ته د دنیا او د آخرت حالات په لاندې نکاتو کښې څرګند کړه:

۱ـ دنیاوي ژوند ژر فاني کېدونکی دی او ډېره لږه استفاده ترې کېږي او کله لا ورته د سره د استفادې وخت نه رسېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې محسوس مثال قرائت کړه:

الف: خالي ډاګ ځمکه پرته وي چې نه پکښې کوم بوټی لیده کېږي او نه پکښې د تازګۍ نښې نښانې چاته په نظر ورځي.

ب: کله چې مونږ په همدغه خړپړ ډاګ باندې د غیبو (د اسمان له طرفه) اوبه ورنازلې کړو او باران پرې ووروو نو حرکت پکښې پیدا شي او د نباتاتو نرۍ-نرۍ تیغونه بهر ته په راوتلو باندې پیل وکړي.

ج: همدغه تیغونه د اوبو په ذریعه وده ومومي او نباتات ترې جوړ شي چې په نتیجه کښې دومره ګڼ شي چې د یوه بوټي ځانګې په بل بوټي کښې ورننوځي او د ځمکې مخ پټ کړي او د خړپړ ډاګ ځخه ترو تازه باغ جوړ شي.

د: د ذکر شوو ګل او ګلزار ځخه خلک هم مستقیمه استفاده کوي چې پخپله یې خوري او خپلو خانونو ته ترې پوښاکونه جوړوي، او هم یې غیر مستقیم د استفادې لاندې نیسي چې د دوی څاروي او ژوندي مالونه ترې د وښو او دانو په دود استفاده کوي.

هـ: ځمکه دومره تازه او ښایسته شي چې د ځمکو او باغونو د خاوندانو ځخه پخوانی حال بالکل هېر شي چې دا به په یو وخت کښې خړه پړه او ګردجنه ځمکه وه. همدارنګه د دوی په زړونو کښې د باغونو راتلونکي حالت هم هیڅ خطور نه کوي چې دا باغونه او نباتات به یا خزان شي او یا به په کوم آفت باندې له منځه لاړ شي. بلکې د دوی خیال وي چې دا به همېشه وي او هر وخت کښې به دوی ترې استفاده کولی شي.

و: په همدغه وخت کښې زمونږ د پلوه کوم آفت ورنازل شي او ذکر شوي باغونه او نباتات تاله ترغه کړي. حال دا چې خاوندان یې ورته په غړولو سترګو ګوري او د آفت ځخه یې نه شي بچ کولی بلکې د آفت د مخنیوي ځخه د ورځې هم داسې عاجز وي لکه څنګه چې ترې د شپې عاجز وي او د غفلت په خوب ویده وي.

ز: بالآخره په ذکر شوي آفت سره همدغه ځمکه خړه پړه او وچه کانګړه جوړه شي، ته به وایې چې دا همغه پرونۍ ځمکه ده چې هیڅ بوټی پکښې زرغون نه وه او بادونه ورباندې الوته.

۲ـ ای پیغمبره! مونږ خپل هدایات او ارشادات په دغسې ذکر شوي انداز کښې بیانوو څو د خلکو پرې سرونه خلاص شي او زړونو ته یې ولوېږي. خو دا د چا دپاره؟ دا د هغه قوم دپاره چې سوچ کوي او د دقت ځخه کار اخلي او بالآخره موضوعاتو ته په سر سري نظر نه ګوري.

۳ـ بالمقابل ای پیغمبره! خلکو ته ورسوه چې الله ﷻ تاسو جنت ته دعوت کوي چې په نومونو کښې یې یو نوم دار السلام دی. هلته نه آفت شته او نه خزان، او هم به هلته تاسو همېشه یاست او هم به ستاسو کور (جنت) همېشه وي. یا په بل عبارت: الله ﷻ د دار السلام دپاره بلل کوي او چاته یې چې اراده وشي هغه لاره هم ورعنایت کوي کومه چې دار السلام ته روغه ورغلې ده. هغه لاره همدغه قرآن دی او بس، چا چې نن ورځ ورته بله لاره ولټوله نو هغه به هیڅکله مطلب ته ونه رسېږي.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ د دنیا فانیتوب دلته د نباتاتو په مثال کښې ښودلی دی خو په حقیقت کښې د دنیا په هر شي باندې داسې وخت تېر شوی دی چې هغه به موجود نه وه او د چا په خیال کښې به نه تېرېده

خو بیا داسې وخت هم ورباندې راغلی دی چې هغه موجود شي او تاکلی عمر یې ښه په غور او پش کښې تېر کړی او بالآخره ورباندې داسې وخت هم ورځي چې بالکل موجودیت نه لري، لکه چې هغه هر گز وجود نه وی درلودلی.

زه (سلطان عزیز عفی الله عنه) دا دی نن[1] لگیا یم د الله ﷻ په توفیق تفسیر لیکم، خو داسې وخت راتلونکی دی چې دا تفسیر او لیکنه به وي او زه به نه یم، خو زه په همغه وخت کښې هم د لوستونکو څخه دا غوښتنه کوم چې زما دپاره د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي او ورته لاس په دعاء شي.

همدا موضوع یوه پښتون شاعر (عبدالرحمن علیه الرحمة) څومره ښه تمثیله کړې ده چې[2]:

پیغمبر غوندې صاحب د دنیا تېر شو :: دا دنیا یې ورانه نه شوه په هجران
که غلبل کړم د تمامې دنیا خاورې :: بیا به نه مومم دارا او شاجهان
بوی د نام و د نښان یې پاتې نه شو :: چې دعوی یې کړه د نام او د نښان
که دروغ وایم ته ورشه نظر وکړه :: د پلار او د نیکه په گورستان
چې مدام به یې په قربان قربان بللې :: اوس دې غږ درباندې وکا چې قربان
د رحمان و سوزان شعر ته حیران یم :: چې یې اور بل شوی نه دی په دیوان

د تشبیه وجوه

۲ـ مفسرینو کرامو[3] په دې مقام کښې د تشبیه دپاره پنځه وجې په گوته کړې دي خو په حقیقت کښې پنځه واړه په فانیتوب او په لږه استفاده کښې خلاصه کېږي. په هر تقدیر دلته مرکبه تشبیه ده چې د مفرداتو تطبیق ته اړتیا نه لري.

که څوک غواړي چې مرکبه تشبیه په دې مقام کښې ښه پوره وڅېړي نو څېنو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[4]. خو مونږ یې د مضمون خلاصه وړاندې لیکلې ده، والحمد لله ﷻ.

غنی څه معنی؟

۳ـ په ﴿كَأَن لَّمْ تَغْنَ﴾ کښې د ﴿تَغْنَ﴾ کلمه د هغې غنی څخه اخستله شوې ده کومه چې د اوږده سکونت معنی ورکوي[5].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل یې داسې راځېږي: چې کله مونږ په ذکره شوې ترو تازه ځمکه باندې آفت نازل کړو نو هغه د نباتاتو څخه لو کړی شوې او صافه کړی شوې وگرځوو، ته به وایې چې پرون یعنې په نژدې وخت کښې دلته کوم نبات څه اوږد وخت نه دی تېر کړی بلکې بالکل پکښې کوم بوټی نه دی زرغون شوی.

---

(۱) ۱۳۷۵/۸/۲۴ هـ ش
(۲) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۱۱۴
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۷۳
(۴) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۱۰
(۵) مفردات الراغب ص۳۷۹

جنت ته په څه منظور د دار السلام نوم ایښودلی شوی دی؟

۴_ مونږ _لله الحمد_ هغه وجوه د [الأنعام: ١٢٧] ایت لاندې لیکلي دي د کومو د کبله چې جنت ته د "دارالسلام" لقب ورکړی شوی دی، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ ٱلۡحُسۡنَىٰ وَزِيَادَةٞۖ وَلَا يَرۡهَقُ وُجُوهَهُمۡ قَتَرٞ وَلَا ذِلَّةٌۚ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَسَبُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ جَزَآءُ سَيِّئَةِۭ بِمِثۡلِهَا وَتَرۡهَقُهُمۡ ذِلَّةٞۖ مَّا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنۡ عَاصِمٖۖ كَأَنَّمَآ أُغۡشِيَتۡ وُجُوهُهُمۡ قِطَعٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مُظۡلِمًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢٧﴾﴾

[۲۶] (د الله ﷻ په نزد) خاص د هغو کسانو دپاره چې نېکۍ یې کړې وي ډېر ښه حالت او (عظیم الشان) زیادة (د الله ﷻ دیدار) هم دی، او (هم) د دوی مخونه به نه توروالی پټ کړي او نه ذلت. دغه کسان چې دي دجنت ملګري دي، دوی به پکښې همېشه وي.

[۲۷] او هغه کسان چې بدکارونه یې (د کفر په شمول) کړي وي نو (د دوی په باره کښې الهي قانون دا دی چې) د یوې بدۍ جزا دهمغې بدۍ یو مثل دی (او بس)، او (هم) ذلت (او خواري) به دوی پټ کړي. دوی ته به د الله ﷻ څخه پرته هیڅ پناه ورکوونکی نه وي. (په دوی باندې به دومره شرمندګي ورنازله کړی شي چې) مخونه به یې د تکې تورې شپې په تیارو ټوټو باندې پټ کړی شوی غوندې وي. همدغه کسان د اور ملګري دي چې دوی به پکښې همېشه وي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د دنیا او د آخرت حالات د مقایسې په توګه بیان شوې وه په دې ایتونو کښې د نېکانو (چې آخرت خوښوي) او د بدانو (چې دنیا خوښوي) حالات د موازنې په توګه بیان شوي دي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس نو خلکو ته د نیکانو او بدانو (دواړو ډلو) حالات په لاندې ټکو کښې بیان کړه څو جنت ته په ترغیب کښې او د دوزخ څخه په ترهیب کښې ښه ګټور واقع شي.

۱_ د نېکانو دپاره (چې په فاني دنیا باندې یې زړه نه وي تړلی او صرف د دې غرض دپاره ترې استفاده کوي چې آخرت پرې وګټي) لاندې کیفیات ساتلی شوي دي:

الف: دوی ته به داسې ښانسته او ښه حالات وي چې د لیدلو پورې اړه لري، په دې دنیا کښې یې څوک د پوره تصور لاندې نه شي راوستلی. دا خکه چې هغه نه سترګو لیدلي دي، نه غوږونو اورېدلي دي او بالآخره نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي.

ب: الله ﷻ به دوی ته خپل دیدار هم ورکړي، چې دا په ټولو نعمتونو باندې د پاسه دی او هیڅ یو نعمت ورسره سیالي نه شي کولی.

ج: د نېکانو مخونه به تک سپین (روښانه) ځلېږي او پړق به وهي، چې د خوشالۍ او اعزاز نښې به پکښې د ورایه برېښي.

د: دغه ډله خلک به د جنت انډیوالان وي چې همېشه به پکښې اوسېږي، نه به د دوی څخه جنت فاني کېږي او نه به ورسره دوی انډیوالي شکوي چې ترې بهر ووځي او یا ترې وویستلی شي.

۲_ او _بالمقابل_ هغه کسان چې دنیا یې اصلي او نهایي هدف ګرځولی وي او د آخرت غم ورسره نه وي، په لاندې کیفیلتو سره به ککړ کړی شي:

الف: دوی ته به د خپلو ګناهونو او خپلو بدیو په اندازه جزاوې ورکړی شي او هیڅکله به الله ﷻ په دوی باندې تېری ونه کړي چې په جزاګانو کښې یې زیادت وکړي.

ب: دوی به د ډېر ذلت او خجالت سره مخامخ وي، دنیاوي غرور او تکبر به پکښې هیڅ نه لیده کېږي.

ج: دوی به د الله ﷻ د عذابونو څخه نه کوم ناصر او کومکي موندلی شي او نه به دوی ته څه د پنا اخستلو ځای وي.

د: مخونه به یې د ډېر خپګان او شرمندګۍ څخه داسې تک تور ګرځېدلي وي لکه په مخونو باندې یې د تکې تورې شپې تیارې ورخورې وي او څو قاته ورباندې پرتې وي.

هـ: په ټولو باندې دپاسه به دوی د اور دائمي انډیوالان وي، نه به ترې د دوزخ اور مړ کېږي او نه به ترې دوی بهر وتلی شي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې علماوو کرامو د ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ کلمه په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۱] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ کلمه په جنت کښې د یوې ماڼۍ څخه عبارت ده چې د ملغلرو څخه جوړه ده او څلور دروازې لري.

ب: ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ یعنې د الله ﷻ د پلوه رضامندي او هم د ګناهونو مغفرت.

ج: ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ یعنې د نېکیو چندونه، چې اقلاً د لسو چندو پورې اضافه کېږي.

د: مګر کوم تفسیر چې جمهورو علماوو کرامو خوښ کړی دی او د ډېرو صحابه وو کرامو او تابعینو څخه راپاتې دی[۲] او بالآخره د نبي کریم ﷺ په مرفوع حدیث شریف باندې هم ثابت دی

[۱] زاد المسیر ج۴ ص۲۲
[۲] روح المعاني ج۱۱ ص۱۰۲

هغه د دې عبارت څخه دی چې الله ﷻ به په جنت کښې جنتيانو ته خپل ديدار ورکړي، (اللهم اجعلنا من هؤلاء).

حدیث شریف هغه دی کوم چې صهیب ﷺ د ذکر شوي ایت شریف په تفسیر کښې روایت کړی دی چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ وفرمایل: «إِذَا دَخَلَ اهل الْجَنَّةِ نَادَى مُنَادٍ أَنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللهِ مَوْعِدًا وَيُرِيدُ أَنْ يُنْجِزَكُمُوهُ قَالُوا أَلَمْ يُبَيِّضْ وُجُوهَنَا وَيُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ قَالَ فَيَكْشِفُ الْحِجَابُ قَالَ فَوَاللهِ مَا أَعْطَاهُمْ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِ»[۱] یعنې کله چې جنتیان (جنت ته) داخل شي نو یو اواز کوونکی به (ورته داسې) اواز وکړي چې ای جنتیانو! د الله ﷻ په نزد ستاسو دپاره یوه وعده (پاتې) ده (چې تر اوسه پورې لانه ده درکړه شوې) او الله ﷻ اراده کړې ده چې هغه درپوره کړي.

جنتیان به (د خپلو خانونو سره) وايي چې (دا به نو څه وعده وي؟ کوم شی دی چې الله ﷻ مونږ ته نه دی راکړی) ایا زمونږ مخونه یې تک سپین نه دي ګرځولي؟ ایا مونږ ته یې د اور څخه نجات نه دی راکړی؟ ایا مونږ یې جنت ته نه یاستو داخل کړي؟

(خو الله ﷻ به (په عین وخت کښې) نوراني پرده بهرته کړي (او جنتیان به یې په دیدار باندې مشرف شي).

نبي کریم ﷺ په سوګند سره وفرمایل چې قسم دی چې الله ﷻ به دوی ته (د نعمتونو څخه) هیڅ داسې شی نه وي ورکړی چې هغه به دوی ته الله ﷻ ته د نظر کولو څخه محبوب وي (نو دا د ټولو نعمتونو څخه لوی نعمت دی).

تبصره

۲ـ کوم ایت شریف چې نبي کریم ﷺ تفسیر کړی وي په هغه کښې د بل تفسیر کول چندان ښه خبره نه ده، خو په دې مقام کښې متباقي تفسیرونه د ماثور تفسیر سره څه ضدیت او منافات نه لري. نو د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو[۲] په ایت شریف کښې ذکره شوې د ﴿ زِيَادَةٌ ﴾ کلمه په عامه معنی اخستې ده چې ټولو تفسیرونو ته شاملېږي او مونږ ته همدغه عمومیت بهتر ښکاري.

"قَتَرٌ" څه معنی؟

۳ـ علماء کرامو د ﴿ قَتَرٌ ﴾ د کلمې دپاره ډېرې معناوې کړي دي: لکه توروالی، د دوزخ لوږی، ګرد او شرمندګي[۳]، مونږ ته داسې برېښي چې هغوی به یوه یوه معنی د مثال په توګه ذکره کړې وي او حصر به یې مطلب نه وي، دا ځکه چې د دوزخیانو په مخونو کښې ذکرې شوې ټولې معناوې تحقق مومي نو یو تربله سره څه منافات نه لري.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۲ او ۱۴۲؛ مسند احمد حنبل ج۶ ص۵۰۴ ـ ج۹ ص۲۴۰
(۲) تفسیر الطبري ج۷ ص۱۰۸
(۳) زاد المسیر ج۴ ص۲۲

﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ
وَقَالَ شُرَكَاؤُهُم مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ
عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾ هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ
الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾﴾

[۲۸] او هغه ورځ (یاده کړه) چې ټول مشرکان مونږ (د ځمکې څخه را پورته او) راغونډ کړو (او) بیا هغو کسانو ته چې شرک یې اختیار کړی دی (داسې) ووایو چې: په خپلو ځایونو باندې تاسو او ستاسو شریکان (ودرېږي چې ستاسو څخه استنطاق صورت نیسي).

نو مونږ به د دوی (عابدانو او معبودانو د) منځ (علائق) وشکوو (پرې کړو)، او شریکان به یې (ورته) ووایي (خطاب وکړي چې: ای معبودانو!) تاسو خو (په دنیا کښې) نه وئ چې مونږ ته مو عبادت کړی وي (بلکې تاسو خو د خپلو خواهشاتو عبادت کړی دی).

[۲۹] نو الله ﷻ د شاهد په حیث زمونږ او ستاسو ترمنځ کفایت کوي (بلکې) یقیناً مونږ ستاسو د عبادت څخه (په دنیا کښې) ناخبره وو (فقط همدا اوس تاسو پرې خبر کړو).

[۳۰] په دغه ځای (د محشر په میدان) کښې به هرڅوک هغه څه تجربه کړي کوم چې دوی وړاندې استولي وه (چې مطلوبه نتیجه ورکوي او که څنګه). او الله ﷻ خپل (حقیقي) مالک (تصرف کوونکي) ته به (دوی ټول) ورتاو کړی شي او د دوی څخه به هغه څه ورک شي کوم چې دوی (په دنیا کښې) وه چې دروغ یې جوړول (هرڅه به په ډاګه شي).

ارتباط

په وړاندېني نژدې ایت کښې الله ﷻ د ټولو کفارو د اخروي حالاتو څخه څه حالات بیان کړه، په دې ایتونو کښې دکفارو د یوې خاصې ډلې (چې د الله ﷻ سره یې په عبادت کښې بوتان ودرولي وي) څه حالات بیان شوي دي چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! خپل امت ته دې د مشرکانو څو خاص حالات بیان کړه، چې بوتان به یې د عبادت څخه انکار وکړي او هیڅ په درد به یې دوا نه شي، چې:

۱- په کومه ورځ باندې چې مونږ ټول مشران را غونډ کړو او یو هم بهر پرېنږدو، بلکې د وړاندېنیو او وروستنیو څخه یو صف جوړ کړو، نو د دوی بوتان او باطل معبودان به هم د دوی ترڅنګ ودروو.

۲- بیا به ټول مخاطب کړو چې خای په خای تاسو هم ودرېږئ او ستاسو باطل معبودان دې هم د خپل ځای څخه نه بنورېږي تر څو تاسو په هغه دروغو باندې بنه تخجیل کړی شئ کوم چې تاسو په

دنیا کښې د هغو مرتکب شوي وئ چې دوی زمونږ شفاعتګر دي.

۳ـ بیا به د دوی ترمنځ پرده لرې کړی شي، نو مشرکان به خپل معبودان په هغې اصلي څېره کښې وګوري کومه چې دوی درلوده، چې نه يې شفاعت کولی شو، نه د عبادت پرواګیر وه او بالآخره نه د عابدانو د عبادت څخه خبر وه.

۴ـ نو باطل معبودان به په څرګندو الفاظو کښې د مشرکانو د عبادت څخه انکار وکړي چې: ای مشرکانو! تاسو خو په دنیا کښې زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې تاسو خو د خپلو خواهشاتو او نفسیاتو عبادت کاوه او د همغو پیروي مو کوله، نو تاسو زمونږ څخه د شفاعت تمه مه کوئ.

زمونږ او ستاسو ترمنځ الله ﷻ شاهد دی او د همده ﷻ شهادت کفایت کوي چې مونږ هیڅکله تاسو ته د خپل عبادت بلنه نه وه درکړې او نه مو تاسو ته د شفاعت کولو تمه درکړې وه.

برسبېره په دې چې مونږ تاسو ته د خپل عبادت امر نه وه کړی، مونږ بې شکه ستاسو د عبادت څخه په دنیا کښې غافل او ناخبره وو، مونږ همدا اوس پوه شو چې تاسو زمونږ دپاره د عبادت مدعیان یاست.

۵ـ په دغې ورځ کښې به یوازې مشرکانو ته د خپلې کړنلارې بطلان او غلطي څرګنده نه شي بلکې هرچا ته به د خپلو دنیاوي کړو وړو څخه پرده پورته کړی شي او هرڅوک به خپل هغه اعمال امتحان کړي کوم چې دوی د خپلو خانونو څخه وړاندې استولی وي. چې ایا هغه نتیجه پرې ترتب موندلی شي د کومې په تمه باندې چې دوی په دنیا کښې ترسره کول او که نه؟ یا په بل عبارت: په دغې ورځ کښې به مؤمنانو ته او هم کفارو ته د خپلو خپلو عقایدو حقانیت او بطلان ښه په ډاګه شي.

۶ـ دا ځکه چې ټول مخلوقات به خپل حقیقي مالک ته بیولي شوي وي او د همده ﷻ په حضور کښې به ولاړ وي، نه به څوک دروغ ویلی شي او نه به دروغ چاته څه ګټه او فایده رسولی شي، بلکې د ټولو دروغژنانو دروغیني ویناګانې او دروغین کارونه به خاتمه ومومي او بالکل به د قبول د میدان څخه ورک شي، چې هیڅوک به پرې خوله نه شي ښورولی.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې د دې جملې ﴿ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قیامت په ورځ به بوت پرستان او بوتان په یوه ځای کښې راغونډ کړی شي، لکه چې په همدغه مضمون باندې د دواړو جانبو ترمنځ مباحثه هم دلالت کوي، حال دا چې په همدغه ایت شریف کښې الله ﷻ د ﴿ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ﴾ جمله هم نازله کړې ده چې د جداوالي او تفریق معنی ورکوي. نو پوښتنه دا ده چې ایا د ذکرو شوو دواړو جملو ترمنځ تضاد نشته؟

مونږ وایو چې: د "زَيَّلْنَا" جمله خو د "تَزْيِيل" څخه اشتقاقه شوې ده او رښتیا چې "تَزْيِيل" د تفریق معنی ورکوي[1] مګر په دې مقام کښې د ابدانو تفریق (یو د بل څخه شکول) مطلب نه دی بلکې د

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۳۱۶

هغو علانقو شکول مراد دي د کومو د امله چې په دنیا کښې عبادت صورت نیولی وه[۱]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: که څه هم عابدان او معبودان به په یوه ځای کښې راغونډ کړی شوي وي خو د دوی ترمنځ به نه دنیاوي مینه او محبت وي او نه به هغه علاقه (پیوند) موجودیت ولري د کوم د امله یې چې دوی عبادت کاوه.

د همدې مطلب څخه الله ﷻ حکایت کوي چې: ﴿وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ ٱلْأَسْبَابُ﴾ [البقرة:۱٦٦] یعنې هغه وخت یاد کړه چې معبودان د عابدانو څخه بېزار شي او الهي عذاب هم وګوري او (بالآخره) د پیوستون اسباب یې ټول وشکېږي.

یادونه

مونږ د [البقرة:۱٦٦] ایت لاندې لیکلي دي چې د بوت پرستانو هغه معبودان به په خپلو ژبو باندې خپله بېزاري اعلانه کړي کومو چې په دنیا کښې عقل درلود، لکه ملائک او نور، او هغو بوتانو ته به الله ﷻ نطقیه قوه ورکړي او خپله بېزاري به اعلانه کړي کومو چې عقل نه درلود او جمادات وه. او یا به د حال په ژبه د خپلو عابدانو څخه بېزاره شي.

بلاء څه معنی؟

۲_ د ﴿تَبْلُواْ﴾ کلمه د "بلاء" څخه اخستله شوې ده، "بلاء" د امتحان او تجربې معنی ورکوي[۲]. څرنګه چې الله ﷻ خپل بندګان کله په نعمتونو باندې امتحانوي او کله یې د مشکلاتو سره په مخامخ کولو باندې د امتحان لاندې نیسي نو په قرآن کریم کښې ذکره شوې کلمه د نعمت او محنت دواړو په معناوو کښې استعماله شوې ده.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راوځي چې په دغه ځای (د حشر په میدان) کښې به هرڅوک خپل هغه کړه وړه تجربه کړي کوم چې دوی په دنیا کښې د خپلو ځانونو څخه وړاندې استولي وه، چې ایا هغه نتائج ورکوي د کومو په تمه باندې چې دوی ترسره کړي وه او که نه.

نو د مؤمنانو تجربه به کامیابه وخېژي او مطلب ته به پرې ورسېږي خو بالمقابل د کفارو او خصوصًا د مشرکانو تجربه به د ناکامی سره مخامخه شي بلکې بده نتیجه به ورکړي.

﴿قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَمَن يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَىِّ وَمَن يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۚ فَسَيَقُولُونَ ٱللَّهُ ۚ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمُ ٱلْحَقُّ ۖ فَمَاذَا بَعْدَ ٱلْحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَٰلُ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

(۱) البحر المحیط ج٦ ص۵۰
(۲) لسان العرب ج۱۴ ص۸۴

كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى ٱلَّذِينَ فَسَقُوٓاْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ قُلْ هَلْ مِن
شُرَكَآئِكُم مَّن يَبْدَؤُاْ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ۚ قُلِ ٱللَّهُ يَبْدَؤُاْ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾
قُلْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ ۚ قُلِ ٱللَّهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ ۗ أَفَمَن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ
أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّىٓ إِلَّآ أَن يُهْدَىٰ ۖ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ
أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ۚ إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ ٱلْحَقِّ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

[۳۱] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: تاسو ته د اسمان او ځمکې د پلوه څوک روزي درکوي؟ یا څوک دی چې (ستاسو) د غوږونو او سترګو مالک دی؟ (چې هم يې پیدا کړی دی او هم يې د آفتونو څخه ساتي)؟ او څوک دی چې ژوندی د مړي څخه راوباسي او مړی (بې روحه) د ژوندي (شي) څخه راوباسي؟ او (بالآخره) څوک دی چې د (روزمره) کارونو تدبیر کوي (او د اداري لاندې يې نیسي)؟.

نو ژر دی چې دوی به (د هرې یوې پوښتنې په جواب کښې) ووايي چې: الله ﷻ دی.
نو ته ورته ووایه چې: ایا نو تاسو (د الله ﷻ څخه) نه ډارېږئ؟.

[۳۲] (دا هم ورته ووایه چې) نو دغه الله ﷻ ستاسو حق رب (او حقیقي پالونکی) دی، نو هغه شی کوم دی چې د حق څخه وروسته وي (هغه شی نه دی) مګر بې لاري (او ګمراهي) ده. نو (د حق څخه) کومې خوا ته ګرځولی کېږئ؟.

[۳۳] دغه شان (په دغه ډول سره) ستا د رب ﷻ خبره (حکم) په هغو کسانو باندې ثبوت مومي چې فسق يې غوره کړی دی (دا حکم چې) یقیناً دوی ایمان نه راوړي (په زړونو باندې يې مهر لګېدلی دی).

[۳۴] (بیا ورته) ووایه چې: ایا ستاسو د شریکانو څخه (داسې) څوک شته چې په اول ځل يې خلق (مخلوق) پیدا کړی وي (او) بیا يې (د عدم څخه) بېرته (وجود ته) راوګرځوي (بیا يې ژوندي کړي)؟.
(کله چې دوی سکوت وکړ نو) ته (ورته) ووایه چې الله ﷻ په اول ځل مخلوق پیدا کړی دی بیا يې (د عدم څخه وروسته) بېرته ګرځوي (را ژوندی کوي). نو (د حق څخه) کوم لور ته اړولی کېږئ؟.

[۳۵] (بیا ورته) ووایه چې: ایا ستاسو د شریکانو څخه (داسې) څوک شته چې حق ته لارښوونه وکړي؟.

(نو د هغوی د سکوت څخه وروسته ورته) ووایه چې: (یوازې) الله ﷻ حق (دین) ته لارښوونه کوي (او بس).

(بیا ورته ووایه چې:) ایا نو هغه څوک مستحق (لایق) دی چې پیروي يې وکړی شي کوم چې حق

(دين) ته لاربنودانه كوي (او پخپله هم د سمې سيدې لارې خاوند وي)، او كه هغه څوک (د پيروۍ لياقت لري) چې (بل چا ته خو هدايت نه شي كولى خو پخپله هم) حقه لاره نه شي درلودلى مگر هله چې لاربنودانه ورته وكړى شي (چې د غسې كوه او دغسې مه كوه)؟.

نو څه دي تاسو لره (چې د بوتانو په عبادت كلک ياست، دا) څنگه (غير معقوله) فيصله (او حكم) كوئ.

[۳۶] (اى پيغمبره!) د دوى (مشركانو) اكثريت (د بل شي) پيروي نه كوي مگر د گومان (تابع دي، څه برهان او دليل نه لري). يقيناً هر يو گومان (خصوصاً باطل گومان) د حق (يقين) څخه د (لږ شي بې پروايي هم نه شي راوستلى (څه شي پرې د عقايدو په هكله نه شي ثابتېدلى).

بې شكه الله ﷻ په هغه څه باندې پوه دى كوم چې دوى (مشركان) يې كوي.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو كښې د باطلو معبودانو هغې ناتوانۍ ته اشاره شوې وه كومه به چې په قيامت كښې څرگنده شي، چې نه به خپلو عابدانو ته څه شفاعت كولى شي او نه به د دوزخ څخه نجات وركړى شي. په دې ايتونو كښې يې هغه دنياوي ناتوانۍ بيانې شوي دي د كومو څخه چې مشركان هم سترگې نه شي پټولى.

د مطلب خلاصه

يعنې: اى پيغمبره! مشركانو ته لاندې څو متعددې پوښتنې متوجه كړه چې د هرې يوې په جواب كښې د دوى د شركي مسلک بطلان نغښتى دى او د هر جواب څخه په دوى باندې يو حجت قائمېږي. چې تفصيل يې په لاندې دريوو گروپونو كښې خلاصه كېږي:

لومړى گروپ:

۱- د هرڅه څخه وړاندې ترې دا پوښتنه وكړه چې: اى مشركانو! هغه څوک دى چې تاسو ته د روزي دركولو دپاره د اسمان څخه باران نازلوي او د ځمكې څخه نباتات رازرغونوي. ايا دا كار الله ﷻ كوي او كه ستاسو باطل معبودان؟

نو دوى به ضرور جواب دركړي چې دا د الله ﷻ كار دى. نو ته ورته الزاماً ووايه چې: ايا تاسو اوس هم د شرک څخه ځانونه نه بچ كوئ؟ ايا دا د انصاف خبره ده چې خوراک او څښاک الله ﷻ دركوي او عبادت د غيرالله كوئ؟

۲- بله دا چې هغه څوک دى چې ستاسو غوږونه او ستاسو سترگې د هغه په قدرت كښې دي، چې هم يې دغه دواړه د نشت څخه ستاسو د گټو دپاره پيدا كړي دي او هم يې د آفاتو څخه د مقدر وخته پورې ساتي؟ ايا دا د الله ﷻ په اختياراتو كښې دي او كه ستاسو د باطلو معبودانو د ولكې لاندې دي؟

نو دوی به ضرور اقرار وکړي چې دا هم د الله ﷻ کار دی. نو ته ورته د الزام په توګه ووایه چې: ایا ستاسو سره دا خطر نشته چې الله ﷻ درڅخه هم سترګې واخلي او هم مو په غوږونو باندې کاڼه کړي، ترڅو د شرک څخه لاس واخلئ؟

۳ـ دا هم راته ووایاست چې هغه څوک دی چې مړی د ژوندي څخه وباسي او د ژوندي څخه مړی (بې روحه شی) بهر ته را وباسي؟ ایا دا کار د الله ﷻ څخه پرته څوک کولی شي؟.

نو دوی به دلته هم اقرار وکړي چې دا کار د الله ﷻ څخه په غیر زمونږ د معبودانو د لاسه پوره نه دی. نو ته ورته ووایه چې: ایا تاسو د ذکر شوي اقرار سره سره خپلو شرکیاتو ته ادامه ورکوئ؟!.

۴ـ بالآخره په دنیا کښې د ټولو روزمره کارونو تدبیر او اداره د چا په ولکه کښې ده؟ د الله ﷻ او که ستاسو د باطلو معبودانو؟.

په دې پوښتنه کښې هم بل جواب نه شي درکولی بې د دې څخه چې ووایي په دنیا کښې ټول روزمره کارونه د الله ﷻ په اختیار کښې دي حتی چې طوفاني بېړۍ ته هم الله ﷻ نجات ورکولی شي او زمونږ معبودان د نجات ورکولو څخه عاجز دي.

نو ته ورته بیا الزاماً ووایه چې: ایا اوس هم تاسو په خپل شرک باندې کلک یاست حال دا چې تاسو پوهېږئ چې په سخته ورځ کښې مو په درد نه خوري؟.

۵ـ ای پیغمبره! بالآخره مشرکان مخاطب کړه چې دغه الله ﷻ (چې ذکر شوي صفات لري) ستاسو په حقه باندې رب او پالونکی دی، نو تاسو ته په کار دي چې یوازې د همده ﷻ عبادت وکړئ او هیڅ شی ورسره شریک ونه ګڼئ: که نه نو د حق څخه هغې خوا خو د ګمراهۍ او ضلالت څخه په غیر بل شی نشته نو تاسو کوم طرف ته اړولی کېږئ؟ ایا تاسو دومره هم نه پوهېږئ چې حق تعدد نه قبلوي؟ نو کله چې د الله ﷻ ربوبیت حق دی نو پوره واضحه ده چې د ده ﷻ څخه په غیر د نورو شیانو ربوبیت باطل دی.

۶ـ ای پیغمبره! د دغسې قوي حجتونو سره سره مشرکان خپل خط السیر نه بدلوي، دا ځکه چې د دوی په زړونو باندې مهر لګېدلی دی او ستا د رب ﷻ حکم په دغو فاسقانو باندې صدق موندلی دی، چې دوی ایمان نه راوړي او د شرکیاتو څخه لاس نه اخلي که څه هم په حجتونو باندې ملزم کړی شي. نو د الله ﷻ په نزد باندې فیصله ده چې دوی اهل النار دي او ټول به پکښې ورواچولی شي.

دوهم ګروپ:

۷ـ ای پیغمبره! د مشرکانو څخه بله دا پوښتنه وکړه چې ایا ستاسو د باطلو معبودانو څخه هغه څوک شته چې اول خل پیدا کول کولی شي؟ ایا د دوی څخه کوم یوه چرته په یوه مچ یا ماشي کښې روح اچولی دی؟ ایا د نشت څخه یې چرته کوم شي ته وجود ورکړی دی؟.

۸ـ او هم ورته ووایه چې: ایا ستاسو د معبودانو څخه کوم یو داسې شته چې معدوم شوي شي ته د دوهم خل دپاره وجود ورکړي لکه چې بالکل درباندې عدم نه وي ورغلی؟.

نو د دغو دواړو پوښتنو په جوابونو کښې هم مشرکان بل جواب نه لري بې د دې چې اعتراف وکړي چې زمونږ د معبودانو دغه يوکار هم د لاسه پوره نه دی. خو څه لري نه ده چې د خجالت د کبله خپل سرونه ټيټ کړي او سکوت اختيار کړي.

نو کله چې دوی ساکت پاتې شوه نو ته ورته ښه په جرئت سره ووايه چې: الله ﷻ دغه دواړه کارونه کوي او کولی شي، چې هم يې اول خل مخلوقات پيدا کړي دي او هم يې د معدومولو څخه وروسته بيا موجودوي او پخوانی اخستل شوی وجود بېرته ورکوي.

نو چې دا کار هم ستاسو معبودان نه شي کولی او يوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري نو انصافاً ووايـاست چې د الله ﷻ څخه په غير بل څوک يا بل شی د عبادت لياقت لري. نو تاسو کوم طرف ته تاوولی کېږئ چې په واضحه خبره باندې مو خپل ځانونه ړانده کاڼه اچولي دي.

درېم ګروپ:

۹_ ای پيغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې: ايا ستاسو په معبودانو او شريکانو کښې داسې څوک شته چې په تاسو کښې هغه چاته سمه سيده لاره وريه ګوته کړي چا چې په بيديا او بيابان کښې لاره ورکه کړې وي او سرګردان ګرځي؟.

۱۰_ او هم په دوی کښې داسې څوک شته چې معنوي لاره ښودلی شي، چې دا حقه لاره ده او دا باطله؟ ايا تاسو ته خپلو بوتانو څه توصيه او هدايت کړی دی چې مونږ د الله ﷻ سره په عبادت کښې شريک کړئ؟.

نو د دغو دواړو پوښتنو جواب هم منفي دی، او د دې کبله چې د مشرکانو سره د ثبوت دپاره هيڅ دليل نشته نو دلته به هم دوی چپ پاتې شي او د خجالت د وجهې څخه به په ژبه باندې هيڅ ونه شي ويلی. خو څه لري نه ده چې د سرونو په ښورولو سره جواب درکړي چې: زمونږ په بوتانو کښې د هدايت توان نشته.

نو ته ورته جواب ورکړه چې: په ذکرو شوو دواړو مواقعو کښې الله ﷻ هدايت کوونکی دی، چې هم په بيابانونو او دريابونو کښې لارښودانه کوي او هم يې د حق دين د ښودانې دپاره لاره هواره کړې ده؛ چې يو لک څليرشت زره _زيات يا کم_ پيغمبران عليهم السلام يې را استولي دي او وخت په وخت يې د هدايت کتابونه هم نازل کړي دي او په دې ټولو باندې د پاسه يې انسان ته حواس ورکړي دي او عقل يې ورپېرزو کړی دی او هم يې هيڅ پيغمبر د معجزو د ورکړې څخه خالي نه دی پرېښی.

۱۱_ ای پيغمبره! بيا همدوی ته پوښتنه راجع کړه چې: ای مشرکانو! اوس نو تاسو په انصاف سره ووایاست چې: ايا د هغه چا پيروي بهتره او لايقه ده کوم چې حقې او سمې سيدې لارې ته هدايت او بلل کوي، او که د هغه چا چې په خپله هم سمه لاره نه شي موندلی او هدايت کوونکي ته اړوي پاتې خو لا دا چې بل چا ته لارښوونه وکړي؟، هو که همده ته لارښوونه وکړی شي او وظيفه ورکړی شي چې د دغې او هغې لارې ته خلک وبله نو هغه بيا ښه خبره ده.

د دې پوښتنې په جواب کښې به هم دوی ساکت پاتې شي او دا ځکه چې په جوابولو کښې يې په خپلو ځانونو باندې د ملامتيې اشاره نغښتې ده. نو کله چې دوی ساکت او چپ پاتې شوه نو ته ورته ووايه چې: ايا نو تاسو څنګه حکم کوئ او څه فيصله کوئ چې تاسو ملامت ياست او که نه؟

۱۲_ ای پيغمبره! حقيقت دا دی چې د مشرکانو سره د خپل شرکي مسلک د اثبات دپاره هيڅ برهان او دليل نشته، بلکې اکثريت د ګومانونو پيروي کوي او اقليت يې د همدغو په تقليد باندې کلک دی. او دا خو پوره څرګنده خبره ده چې په ګومان باندې د حق د پېژاندلو په باره کښې هيڅ نه کېږي او څوک پرې اصلي مطلوب ته نه شي رسېدلی او په نيمايي لاره کښې يې پرېږدي.

دا وه د مشرکانو د غير معقولو کارونو څو مثالونه چې وړاندې بيان شوه. يقيناً الله ﷻ د دوی په کارونو باندې ښه پوه دی چې په ړانده تقليد باندې يې بناء کړي دي او هيڅ حجت او برهان يې په لاس کښې نشته.

توضيحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په فضل سره د [آل عمران:۲۷] ايت لاندې د مړي او ژوندي د تخارج دپاره څو متعدد مثالونه ليکلي دي چې بيا ليکنې ته يې اړتيا نه ګورو.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې په ذکرو شوو ايتونو کښې خو هغه پوښتنې مطرحې شوي دي د کومو په ثبوت باندې چې مشرکان هم معترف وه او په "هو" سره يې جوابولې، نو په کار وه چې په دوهم ګروپ کښې په ﴿ هَلۡ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ﴾ په جمله باندې اکتفاء شوې وی او د ﴿ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ ﴾ جمله ورسره نه وی نازله شوې، ځکه چې په اعاده (بيا ژوندي کولو) باندې خو هغوی اعتراف نه کاوه؟.

مونږ وايو چې: په پيدا کولو باندې اعتراف کول او د اعادې (بيا ژوندي کولو) څخه منکر کېدل داسې مثال بري لکه څوک چې د لمر سترګه په ګوته پټوي، چې بطلان يې هرچا ته څرګند دی[1] نو مشرکان داسې وګڼل شوه لکه چې دوی په اعاده (بيا ژوندي کولو) باندې هم معترف وي، نو ځکه دوی ته ذکره شوې پوښتنه راجع کړی شوه.

هدايت د څه شي څخه عبارت دی؟

۳_ الله ﷻ د خلکو د هدايت او لارښوونې دپاره لاندې اسباب پيدا کړي دي:

الف: الله ﷻ د انسان په فطرة او خلقت کښې د خپل رب ﷻ د پېژاندلو غريزه (خاصيت) اغړلی دی او د دې دپاره يې مستعد پيدا کړی دی چې د حق او باطل ترمنځ فرق وکړی شي.

ب: بيا يې عقل ورکړی دی چې د همده په ذريعه ذکر شوی استعداد په کار واچوي او استفاده ترې وکړي.

---

(۱) تفسير الکشاف ج۲ ص۳۴۶

ج: په دې باندې علاوه یې انسان ته پنځه حواس هم ورکړي دي چې په نظر او فکر کښې ورسره لاس وکړي.

د: د هدایت دپاره یې یولک او څلیرشت زره ـزیات یا کم ـ پیغمبران علیهم السلام هم وراستولي دي او کتابونه یې هم ورکړي دي ترڅو د حقائقو په کشف کښې د عقل لاس نیوی وکړي او د کندو او کمرونو څخه یې بچ کړي.

نو په حقیقت کښې دا پوښتنه: ﴿ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ ﴾ د لاندې پوښتنو څخه عبارت ده:

ایا ستاسو شریکان یوه انسان ته د الله ﷻ د پېژاندنې استعداد ورکولی شي؟.

ایا د کوم یوه وسه کېږي چې چا ته عقل ورکړي؟.

ایا د کوم یوه په وسه کښې شته چې پنځه حواس او یا کوم یو حس ورکړي؟.

ایا د پیغمبرانو علیهم السلام په را استولو او د کتابونو په نازلولو کښې کوم یو څه مداخله کولی شي؟

پوره واضحه ده چې په ذکرو شوو ټولو پوښتنو کښې جواب منفي دی. نو اوس دا پوښتنه مطرح کېږي چې ایا د هغه چا پیروي معقوله ده چې د ذکرو شوو هدایتونو څخه په یوه هدایت باندې هم توان نه لري بلکې پخپله د خپل ځان هدایت ته احتیاج وي چې هدایت ورته وکړی شي؟.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې مشرکانو خو د جماداتو (بې روحه شیانو) عبادت کاوه، نو پوښتنه دا ده چې جمادات خو هدایت ته اړتیا نه لري، د هدایت اړتیا خو د علم په خاوندانو پورې اختصاص لري؟

مونږ وایو چې:

الف: بوتان په دې معنی هدایت ته اړتیا لري چې د یو ځای څخه بل ځای ته نقل کړی شي[1]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ایا هغه شی د پیروۍ لیاقت لري چې د خپله ځایه حرکت نه شي کولی مګر هله چې څوک حرکت ورکړي؟

ب: ذکر شوی احتیاج په "بالفرض" باندې ولاړ دی[2]. یعنې بالفرض که الله ﷻ ستاسو بوتان حیوانات او د علم خاوندان وګرځوي نو په دغه صورت کښې به هم د خپلو ځانونو دپاره هدایت ته اړ وي.

ج: مشرکانو خو لکه څنګه چې د جماداتو عبادت کاوه همدارنګه یې په خپلو معبودانو کښې ملائک، عیسی علیه السلام او عزیر علیه السلام هم شامل کړي وه، نو ذکر شوی احتیاج ورته د همدغو معبودانو په اعتبار سره (چې د علم خاوندان دي) نسبت شوی دی[3]. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې:

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۱۵

(۲) تفسیر القاسمي ج۹ ص۳۱

(۳) تفسیر ابي السعود ج۴ ص۱۴۴

ای مشرکانو! ستاسو په باطلو معبودانو کښې هغه معبودان هم هدایت ته اړ او احتیاج دي کوم چې د علم خاوندان دي او په نورو باندې شرف لري.

د یوې کلمې صرفي تحلیل

۵_ په ﴿ لَّا يَهِدِّيٓ ﴾ کښې د "يَهِدِّيٓ" کلمه په اصل کښې "یهتدي" وه، "ت" په "د" باندې بدله شوه او بیا یې په اصلي "د" کښې ادغام وموند، او هم د "هـ" توزي ته د ساکنینو د پیوستون د کبله زېر (حرکت) ورکړی شو، نو "يَهِدِّيٓ" ترې جوړه شوه.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې د ﴿ وَمَا يَتَّبِعُ أَكۡثَرُهُمۡ إِلَّا ظَنًّا ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې په مشرکانو کښې ځینې داسې کسان هم وه چې هغوی د ګومان پیروي نه کوله بلکې په خپله شرکي عقیده کښې یې څه قاطع برهان درلود، حال دا چې برهان خو د یوه سره هم موجودیت نه درلود؟

مونږ وایو چې:

الف: د ﴿ أَكۡثَرُ ﴾ کلمه کله-کله د "جمیع" په معنی باندې استعمالېږي لکه څنګه چې کله کله د "أقل" کلمه د عدم معنی ورکوي[1]. نو دلته همدغه استعمال په نظر کښې نیول شوی دی نو معنی یې داسې کېږي چې ټول مشرکان د ګومان پیروي کوي او د یوه سره هم د خپلو شرکیاتو د ثبوت دپاره کوم برهان نشته.

ب: مشرکانو که څه هم برهان نه درلود او د ګومان پیروي یې کوله، چې بوتان به مو شفاعت وکړي، مګر اقلیت یې بوتان ردول او د ګومان تابع هم نه وه[2] بلکې ټول شرکیات یې په ړانده تقلید باندې بناء کړي وه.

ج: د اکثریت څخه رئیسان او مشران مراد دي اما عوام خو هغوی پسې په پټو سترګو روان وه[3] چې نه یې ګومان پېژاند او نه په یقین باندې پوهیده.

په هر تقدیر، د مضمون حاصل یې داسې راوځي چې مشرکان د خپلو باطلو عقایدو د اثبات دپاره څه دلیل نه لري. دوی صرف په ګومان او ړانده تقلید پسې خغلي، حال دا چې د ګومان او تقلید څخه د یقین په پلټنه کښې څه نه جوړېږي او سړی پرې حق ته نه شي رسېدلی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وايي چې فقهي علوم او اجتهادي مسائل خو ټول په ګومان باندې ولاړ دي او زمونږ مشکلات ورباندې ټول حل شوي دي؟

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۱۶
(۲) البحر المحیط ج۶ ص۵۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۸ ص۳۴۳

مونږ وايو: لكه چې وړاندې او ببرته بحثونه په عقائدو پورې ارتباط لري نو په دې مقام كښې مطلب دا دى چې د عقائدو په هكله د ګومان څخه څه نه جوړيږي[1]. د همدې كبله مجتهدينو عليهم الرحمة په عقائدو كښې اجتهاد نه دى كړى بلكې د اجتهاد څخه يې فقط په هغو مسائلو كښې كار اخستى دى كوم چې په عمل پورې تعلق نيسي، نه په هغو كښې چې د عقيدې سره ارتباط لري.

﴿ وَمَا كَانَ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلَـٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ ٱلْكِتَـٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٣٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا۟ بِسُورَةٍ مِّثْلِهِۦ وَٱدْعُوا۟ مَنِ ٱسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِمَا لَمْ يُحِيطُوا۟ بِعِلْمِهِۦ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳۷] او دا قرآن كريم داسې نه دى چې بدون د الله ﷻ څخه دې په دروغو باندې جوړ كړى شوى وي مګر (دا) د هغو (كتابونو) تصديق (مصدق) دى كوم چې د ده څخه وړاندې (نازل شوي) وه، او (هم دا) د شرعي احكامو تفصيل دى، په دې قرآن كريم كښې هيڅ شک (شبهه) نشته، (دا) د ټولو عالمونو د رب ﷻ د پلوه (نازل شوى) دى.

[۳۸] ايا دوى (مشركان) وايي چې نبي كريم ﷺ دا په دروغو جوړ كړى دى؟ ته (ورته په رد كښې) ووايه چې: نو تاسو يو (وړوكى) سورت د قرآن كريم (د سورتونو) په مثل راوړه (جوړ كړئ) او (جوړولو ته يې) هغه څوک در وبلئ كوم چې بدون د الله ﷻ څخه ستاسو د توان لاندې وي (او د دربللو وسه مو كيږي)، كه چرته تاسو (په خپله ذكره شوې وينا كښې) رښتني ياست (نو دا كار وكړئ).

[۳۹] (دوى دا كار نه شي كولى او څه دليل نه شي موندلى) بلكې دوى هغه شي (قرآن كريم) ته د دروغو نسبت كوي د كوم شي په علومو باندې چې دوى احاطه نه ده كړې (او دقيق فكر يې پكښې نه دى كړى) او هم د كوم شي (د مضامينو) مصداقات چې لا دوى ته نه دي ورغلي (او خارجي تحقق يې نه دى موندلى).

(اى پيغمبره! لكه څنګه چې ستا د زمانې خلک ستا تكذيب كوي) همدغه ډول هغو كسانو هم (د خپل وخت پيغمبرانو عليهم السلام ته) تكذيب (د دروغو نسبت) كړى وه كوم چې د دوى څخه وړاندې تېر شوي دي. نو ته ګوره چې د ظالمانو عاقبت څنګه شو (همدارنګه د دوى عاقبت هم دراخله، نو صبر كوه او حوصله مه خرابوه).

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۱۶

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې دې ته اشاره شوې وه چې حق ته یوازې الله ﷻ هدایت کوي او بس.
په دې ایتونو کښې د الهي هدایت یوه مثال ته اشاره کېږي چې په نبي کریم ﷺ باندې یې قرآن کریم نازل کړی دی.

۲ـ همدارنګه هلته دا حکم ذکر وه چې مشرکان د ګومان پیروي کوي او دلته د یو پلوه همدغې ګوماني پیروۍ ته مثال ښودلی شوی دی چې دوی په قرآن کریم باندې اشتباه کوي چې د الله ﷻ کتاب نه دی، او د بله پلوه همدغه اشتباه او ګومان رد شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس نو د قرآن کریم په حقانیت کښې او په همدې اړه د اشتباه په پوره‌ته کولو کښې په خلکو باندې لاندې ټکات قرائت کړه:

۱ـ د مخلوقاتو د هدایت او د حقې (سمې سیدې) لارې د ښودانې دپاره الله ﷻ دا قرآن کریم نازل کړی دی چې لاندې صفات لري:

الف: دا قرآن د الله ﷻ ربښتیانی کتاب دی او په حقه یې نازل کړی دی، دا مناسبه نه ده چې د دروغژن کتاب او په الله ﷻ باندې د دروغ تړل شوی کتاب نوم ورباندې کېښودلی شي.

ب: دا کتاب (قرآن کریم) د هغو ټولو کتابونو تصدیق کوي کوم چې د ده څخه په وړاندې وختونو کښې پیغمبرانو علیهم السلام ته د خلکو د هدایت دپاره ورکړی شوي وه. یا په بل عبارت: دا کتاب هم د پخوانیو اسماني کتابونو غوندې یو کتاب دی. که بالفرض پخواني امثال یې نه درلودی نو د تکذیب دپاره به یې مشرکانو ته څه بهانه په لاس ورغلې وی.

ج: دا قرآن کریم د پخوانیو کتابونو تفصیل دی، د تورات او انجیل او هم د زبور کوائف پکښې پوره بیان شوي دي، حال دا چې نبي کریم ﷺ نه پخواني کتابونه لوستلي دي، نه په لوست باندې پوهېږي او بالآخره نه یې په تېرو شوو څلوېښتو کلونو کښې د چا شاګردي کړې ده.

برسېره پر دې قرآن کریم کښې هغه ټول احکام او شرائع نغښتل شوي دي کومو ته چې د قیامت د ورځې پورې مخلوقات ضرورت لري.

نو ایا یو امي سړی هم داسې کتاب جوړولی شي چې د پخوانیو احوالات پکښې په واقعي توګه ثبت وي او د وروستنیو ضروریات پکښې پوره کړی شوي وي؟

د: د دې قرآن ذکر شوی کیفیت پخپله شاهدي وایي چې په دې کښې د شک او شبهې ځای نشته او هم دا یقیني ده چې دا د رب العالمین ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

۲ـ ای پیغمبره! ایا مشرکان د ذکرو شوو دلایلو سره سره په قرآن کریم کښې اشتباه کوي او په داسې حال کښې چې تاته اشاره کوي وایي چې دا یې د ځانه جوړ کړی دی او په الله ﷻ باندې یې په دروغو ورتپلی دی ترڅو یې په خلکو باندې ومنې او خپلو دروغو ته وزن ورکړي؟!

نو ای پیغمبره! دوی ته په جواب کښې ووایه چې که بالفرض ما یوازې په یوه سر باندې دا ټول قرآن کریم ـالعیاذ بالله ـ د ځانه جوړ کړی وی نو تاسو ټول سره راټول شئ او څومره مو چې توان رسېږي فصحاء او بلغاء را وبلئ او په اجتماعي توګه د دې قرآن کریم د یوه واړه سورت غوندې یو سورت جوړ کړئ.

که تاسو دغه کار وکړ نو تاسو به په دغې خبره کښې رښتني یاست چې ما دا قرآن کریم د خانه جوړ کړی دی او په دروغو باندې مې په الله ﷻ باندې ورتپلی دی. او که تاسو ټول د یوه وړوکي سورت د جوړولو توان نه لرئ نو په ما باندې په تنهایي صورت سره ولې دا ګومان کوئ چې ما به ټول قرآن کریم د ځانه جوړ کړی وي؟ ایا دا معقوله ده چې یو انسان دی په ټولو انسانانو باندې د حده وتلی ذکر شوی تفوق (برتري) ولري؟ د انسانانو ترمنځ خو دومره ژیات تفاوت معقول نه دی.

الله ﷻ د ټولو حیواناتو په انواعو کښې یوې نوعې ته هم دا امتیاز نه دی ورکړی چې یو فرد یې په نورو ټولو افرادو باندې د ځمکې او اسمان په اندازه تفوق (برتري) ولري.

۳ـ ای پیغمبره! د ذکر شوي قاطع برهان سره سره چې مشرکان د قرآن کریم په هکله خپل دریغ ته بدلون نه ورکوي او د دروغین کلام لقب ورباندې ږدي، د دې اصلي وجهې دا دي چې:

الف: دوی د قرآن کریم په تکذیب سره په حقیقت کښې د هغه شي تکذیب کوي د کوم شي په علومو باندې چې دوی احاطه نه ده کړې او د عناد او تکبر د کبله یې پکښې تدبر او فکر (سوچ) نه دی کړی. که دوی د عناد او تعنت (زیل) څخه صرف نظر شي او په دقت سره په دغه معجزانه کلام کښې څه دقیق فکر وکړي نو دستي به یې پرې سرونه خلاص شي او په ایمان باندې به مشرف شي.

ب: بله وجه یې دا ده چې تر اوسه پورې دوی ته د قرآن کریم د حقائقو مصداقات نه دي ورغلي او کومو مضامینو ته یې چې اشاره کړې ده هغو لا تر اوسه پورې تحقق نه دی موندلی.

کله چې د قرآن کریم حقائق رالوڅ شي او د قیامت ورځ قائمه شي او بالآخره د پټو رازونو څخه پرده پورته شي نو ټول مشرکان او ټول کفار به په یوه خوله تصدیق او باور وکړي چې یقیناً (بې شکه) دا قرآن کریم د الله ﷻ کتاب دی. مګر هلته به په ایمان راوړلو سره هیڅوک مؤمن نه ګڼلی کېږي او دا ځکه چې د الله ﷻ په نزد هغه ایمان د قبلولو وړ دی کوم چې بالغیب وي، او د قیامت په ورځ ایمان راوړل خو ایمان بالمشاهده دي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه تر اوسه پورې لا دوی د هغه عذاب سره نه دي مخامخ شوي په کوم باندې چې قرآن کریم دوی ډاروي. خو کله چې د دغسې عذاب د حملې لاندې واقع شي بیا به ایمان راوړي او د قرآن کریم په حقانیت باندې به عقیده وکړي، لکه څنګه چې فرعون په دغسې حالت کښې په موسی علیه السلام باندې د ایمان راوړلو غږ پورته کړ. مګر دا به د اضطرار حالت وي او د الله ﷻ په نزد اضطراري ایمان هم مقبول نه دی بلکې اختیاري ایمان د قبول وړ دی.

۴ـ نو ای پیغمبره! خپله حوصله مه خرابوه او په دې مه غمژن کېږه چې مشرکانو په قاطع دلایلو

باندې پښې کېښودلې او په قرآن کريم باندې يې د حقانيت عقيده ونه کړه او هم يې په تا باندې ايمان رانه وړ.

څکه مه غمژن کېږه چې ته په دغه حالت کښې يوازې نه يې، ستا څخه وړاندې دېرو مشرکانو او کفارو خپلو پيغمبرانو عليهم‌السلام او اسماني کتابونو ته د دروغو نسبت کړی وه، نو هغوی هم خپلې حوصلې نه وې خرابې کړې او د صبر څخه يې کار اخستی وه.

نو ته وګوره چې د هغو مفسدانو او ظالمانو انجام څنګه شو، همدارنګه ستا د زمانې د حاسدانو او ظالمانو انجام هم درواخله.

لنډه دا چې لکه هغوی چې د اسلام د ترقۍ مخه ونه شوه نيولی همدارنګه دوی هم د اسلام په پرمختګ کښې خنډ نه شي واقع کېدلی.

توضيحات

۱ـ دا خبره چې قرآن کريم د پخوانيو کتابونو مصدق (تصديق کوونکی) دی د [البقرة:۸۹] ايت لاندې په درې وجوهو کښې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ بيانه شوې ده، بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

تفصيل الکتاب څه معنی؟

۲ـ د قرآن کريم په القابو کښې يو لقب تفصيل الکتاب دی، چې په لاندې معناوو باندې تفسير کېدلی شي:

الف: دا قرآن کريم د پخوانيو کتابونو په دې معنی باندې تفصيل دی[۱] چې د يو پلوه يې د هغو عقيدوي مضامين يو ځل بيا خلکو ته واضحه کړه، حال دا چې په تحريف سره ګډ وډ شوي وه، او د بله پلوه يې د هغو کيفيتونه هو بهو څرګند کړه حال دا چې نبي کريم ﷺ نه ليک او لوست درلود او نه يې د چا شاګردي کړې وه. ته به وايې چې نبي کريم ﷺ د پخوانيو هر يوه کتاب د نازلېدلو په وخت کښې هملته موجود وه.

ب: په دې قرآن کښې د انسانانو ضروريات او شرعي احکام ټول بيان شوي دي[۲] او لږ قصور هم پکښې نشته. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ ﴾ [النحل:۸۹] يعني موږ په تا باندې قرآن کريم په داسې حال کښې درنازل کړ چې د هر شي بيانوونکی دی. نو لکه پخوانيو کتابونو چې د انسانانو ضروريات پوره کړي وه دغه کتاب هم په خپل وخت کښې تکميل کړه.

د قرآن کريم چلنج

۳ـ قرآن کريم د خپل حقانيت په هکله د قيامت د ورځې پورې ټولو مخلوقاتو ته چلنج ورکوي او

---

(۱) تفسير القرطبي ج۸ ص۳۴۴

(۲) البحر المحيط ج۶ ص۵۷

هغه څوک خپلې مقابلې ته راغواړي کوم چې د ده په حقانيت کښې شک او تردد کوي او په زړه کښې يې څه خيرې موجودې وي.

په دې اړوند د [البقرة: ٢٢] ايت لاندې ښه اوږد بحث تېر شوی دی او هم هلته د قرآن کريم د اعجاز وجوه بيان شوي دي ـ والحمد لله ـ چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو. يوازې لاندې سوال جواب وربانديې په دې مقام کښې وراضافه کوو.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: ايا د قرآن کريم د نزول په وخت کښې چا د مقابلې او سيالۍ تظاهر کړی وه؟

مونږ وايو: ممکن ډېرو خلکو (کفارو) خپله وسه تمامه کړې وي خو هرچا چې د قرآن کريم د مقابلې په ترخ کښې څه ويلي دي په هغه کښې پخپله شرمېدلي دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې عجيبه قيصه ولولئ:

مُسيلمه د نبي کريم ﷺ د زمانې يو سړی وه چې د پيغمبرۍ دعوه يې کړې وه د همدې کبله يې د الکذاب (غټ دروغژن) لقب ګټلی وه. يوه ورځې د ده سره خپل د جاهليت د زمانې انډيوال عمرو بن العاص لاندې سوال جواب وکړ:

مسيلمه الکذاب: ستاسو په انډيوال (پيغمبر ﷺ) باندې په دې وختونو کښې څه شی نازل شوی دی؟

عمرو بن العاص: د هغه د ملګرو څخه مې يو لنډکی معنی دار سورت اورېدلی دی چې ورباندې نازل شوی دی.

مسيلمه الکذاب: هغه څنګه او کوم سورت دی؟

عمرو بن العاص: دا سورت دی چې: ﴿ وَٱلْعَصْرِ ۝ إِنَّ ٱلْإِنسَـٰنَ لَفِى خُسْرٍ ...﴾ تر آخره پورې.

مسيلمه الکذاب د لږ فکر څخه وروسته ووېلې چې: دا ډول سورت خو په ما باندې هم نازل شو.

عمرو بن العاص: هغه څنګه سورت دی، ته يې ولولوه.

مسيلمه الکذاب: يا وبر، يا وبر، إنما أنت أذنان وصدر، وسائرك حفر نقر.

ای وبره! ای وبره! (دا د پیشو په اندازه د يوه حيوان نوم دی[1]) يقيناً ته خو دوه غوږونه او يوه سينه يې، او باقي بدن دې ناچيزه (حقير او نقير) دی.

ای عمروه! ودې ليده چې د (قرآن کريم) مې څنګه مقابله وکړه.

عمرو بن العاص: "وَاللهِ إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ لَكَذَّابٌ"[2] قسم دی چې زه پوهېږم چې يقيناً ته ډېر غټ دروغژن يې.

---

(١) غيات اللغات ص٧٥٩

(٢) تفسير القاسمي ج٩ ص١٨

که څوک غواړي چې د مسیلمه الکذاب د دروغژن کلام څو نور مثالونه ولولي چې دا د الله ﷻ کلام دی او په ما باندې نازلېږي، نو ځینو اوږدو کتابو ته دې مراجعه وکړي[۱].

په قرآن کریم کښې یې فکر نه دی کړی

۵ـ ځینو مفسرینو کرامو[۲] د دې جملې ﴿ بَلْ كَذَّبُواْ بِمَا لَمْ يُحِيطُواْ بِعِلْمِهِ ﴾ متعدد تفسیرونه کړي دي چې تقریباً پنځو ته رسېږي، خو کوم تفسیر چې مونږ ته ښه برېښي هغه دا دی چې:

مشرکان د قرآن کریم د تکذیب په هکله څه برهان او دلیل نه لري بلکې دوی هغه حقیقت ته د دروغو نسبت کوي چې په هغه باندې یې د علم د حیثه احاطه نه ده کړې (فکر او تدبر یې پکښې نه دی کړی). که دوی په دقت سره فکر وکړي او د انصاف څخه کار واخلي نو ضرور به په قرآن کریم باندې د حقاني کتاب فیصله وکړي چې په یقیني توګه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ ۚ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ ٱخْتِلَٰفًا كَثِيرًا ﴾ [النساء:۸۲] یعنې ایا نو دوی په قرآن کریم کښې غور نه کوي (چې حقانیت یې ورته څرګند شي)؟ او (دا ځکه چې) که دا قرآن کریم د الله ﷻ څخه په غیر د بل چا کلام وي نو ضرور به پکښې دوی زښت ډېر اختلاف موندلی وي (حال دا چې دوی پکښې لږ اختلاف هم نه شي موندلی).

تاویل څه معنی؟

۶ـ مونږ ـلله الحمدـ د [آل عمران:۷] ایت لاندې د "تاویل" د کلمې دپاره څه معناوې لیکلې دي، مګر دغه کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده:

الف: چې مشرکانو ته لا تراوسه پورې د قرآن کریم هغه وضعي او عقلي معناوې نه دي ورغلې کومې چې د عالي شانو علومو څخه نمایندګي کوي[۳] دا ځکه چې دوی پکښې تدبر او پوخ فکر نه دی کړی.

په دې تفسیر سره دا جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تفسیر او تاکید واقع کېږي، چې مشرکانو په قرآن کریم باندې علمي احاطه نه ده کړې نو ځکه دوی ته د دقیقو معناوو معلومات نشته.

ب: چې دوی ته لا تر اوسه پورې هغه شیان نه دي څرګند شوي او نه یې تحقق موندلی دی د کومو واقع کېدلو ته چې قرآن کریم اشاره کړې ده[۴]، لکه په دنیا کښې په عنادیانو کفارو باندې د عذاب نزول یا لکه د قیامت د ورځې قیام او داسې نور.

مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې ښکاري، چې په دې کښې تاسیس دی او د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص ۴۱۰
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۷ ص۹۷
(۳) روح المعاني ج۱۱ ص ۱۲۰
(۴) تفسیر القاسمي ج۹ ص۳۶

﴿ وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِۦ ۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾ وَإِن
كَذَّبُوكَ فَقُل لِّى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ۖ أَنتُم بَرِيٓـُٔونَ مِمَّآ أَعْمَلُ وَأَنَا۠ بَرِىٓءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٤١﴾ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُم
مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ ۚ أَفَأَنتَ تَهْدِى ٱلْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا۟ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ
ٱلنَّاسَ شَيْـًٔا وَلَـٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۰] او د دوی (مشرکانو) څخه ځینې هغه څوک دي چې په قرآن کریم باندې به (په راتلونکي کښې) ایمان راوړي او ځینې هغه څوک دي چې ایمان به پرې (په راتلونکي کښې هم) رانه وړي (او خپلو کفریاتو ته به ادامه ورکړي).

او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ په مفسدانو باندې ډېر ښه پوهېږي (موافقه سزا به ورکړي).

[۴۱] او که تا ته یې (په آینده کښې هم) د دروغو نسبت وکړ نو ته (ورته) ووایه چې: زما دپاره زما خپل عمل دی او ستاسو دپاره ستاسو خپل عمل دی (زما په کړو وړو تاسو نه نیوه کېږئ او ستاسو په جنایاتو زه نه نیوه کېږم)، تاسو د هغه شي څخه بېزار یاست کوم چې زه یې کوم او زه د هغه شي څخه بېزار یم کوم چې تاسو یې کوئ (او مرتکب کېږئ یې).

[۴۲] او ځینې د دوی (عنادي کفارو) څخه هغه څوک دي کوم چې تا ته (فقط ظاهري) غوږ ږدي (او بس) ایا نو ته کڼو ته څه اورولی شې اګر چې دوی د عقل څخه کار نه اخلي؟.

[۴۳] او د دوی څخه ځینې هغه څوک دي چې تا ته (یوازې په ظاهري سترګو) ګوري (نه د زړه په سترګو) ایا نو ته ړوندو ته هدایت کولی شې اګر چې دوی (د زړونو) په سترګو نه ګوري (بصیرت نه لري).

[۴۴] یقینًا الله ﷻ په خلکو باندې (که څه هم کفار وي) د هیڅ شي ظلم (تېری) نه کوي مګر اکثره خلک په خپلو ځانونو باندې ظلم (تېری) کوي (چې د هدایت د وسائلو څخه استفاده نه کوي).

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو څخه په وروستني ایت شریف کښې الله ﷻ د مشرکانو د ایمان د نه راوړلو یوه وجهه دا ښودلې وه چې دوی په قرآن کریم کښې تدبر او فکر نه کوي بلکې په سر سري نظر ورته ګوري. په دې ایتونو کښې د یو پلوه په همدغه مطلب باندې یوه په زړه پورې تبصره نازله شوې ده او دقیق نظر او هم د سرسري نظر نتائج پکښې بیان شوي دي، او د بل پلوه پکښې د سرسري نظر وجوهو ته اشاره شوې ده چې په لوی لاس د هلاکت په کنده کښې د غورزېدلو سبب جوړېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! اوس د دقیق نظر او د سرسري نظر په باب په خپل امت باندې لاندې معلومات قرائت کړه:

۱_ په راتلونکي کښې به ځینې مشرکان د خپل شرک څخه لاس واخلي او په قرآن کریم باندې به ایمان راوړي، البته چې دا به هغه خلک وي کوم چې د قرآن کریم په مضامینو او په کلماتو کښې په دقیق نظر سره فکر وکړي، نو ډېر ژر دی چې شبهات به یې رفعه شي او د قرآن کریم په حقانیت به یې سرونه خلاص شي.

مګر څوک چې د قرآن کریم په هکله خپل سر سري نظر ته دوام ورکړي او یا د عناد او تعصب څخه بښکته نه شي نو هغوی به خپلې شرکي عقیدې ته ادامه ورکړي او کوښښ به وکړي چې خپلې فاسدې عقیدې ته نور خلک هم ور وبولي او د فساد اورته لمن ووهي. مګر دوی چې هرڅومره هلې ځلې وکړي د اسلام د ترقۍ مخنیوی به ونه کړی شي، ځکه چې ستا رب ﷻ په مفسدانو باندې ښه عالم دی، د ده ﷻ څخه نجات نه شي موندلی، نو ډېر ژر به یې په هغه اور کښې لوخړه کړي کوم چې دوی په خپلو لاسونو باندې بل کړی دی.

۲_ نو د همدې کبله ذکرو شوو عنادیانو ته یو ځل بیا ووایه (البته کله چې هغوی ستا تکذیب ته ادامه ورکړه) چې:

الف: ای مشرکانو! د هرچا عمل د خپلې لارې مل دی. ما خو تاسو ته هغه شي په بشپړه توګه دررساوه د کوم شي په رسونه باندې چې زه مکلف کړی شوی وم، نو زه د الله ﷻ څخه اجرونه او ثوابونه غواړم. بالمقابل تاسو د خپلو کړو وړو مسوؤلین یاست چې تکذیب او شرکیاتو ته ادامه ورکوئ.

ب: ای مشرکانو! زما کړنلاره خو تاسو ته فاسده ښکاري، نو که بالفرض المحال فاسده هم وي نو تاسو ته یې څه ضرر نشته، تاسو خو زما د عمل څخه بري الذمه یاست. خو بالمقابل په دې باندې هم پوه شئ چې تاسو د خپلې فاسدې کړنلارې په ادامې سره فقط او فقط خپل ځانونه د هلاکت کندې ته اچوئ. زه خو ستاسو د شرکیاتو څخه بري الذمه یم، ما خو په تاسو باندې خپله غاړه خلاصه کړې ده او د الله ﷻ ارشادات مې در رسولي دي.

۳_ ای پیغمبره! ته ځکه مشرکانو او کفارو ته د هغوی د کفریاتو څخه د خپل ځان عدم مواخذه (عدم نیونه) اعلانه کړه چې د هغوی د کفریاتو په هکله په تا کښې څه قصور نشته. نو ایا ته دا کارونه کولی شې؟:

الف: د عنادي کفارو څخه خو ځینې هغه خلک دي کوم چې تا ته فقط ظاهري غوږ ږدي او په سرسري توګه ستا ارشادات اوري مګر تدبر او فکر پکښې نه کوي، نو ایا ته هغه چا ته څه وراورولی شي او په زړه کښې یې ورته کښولی شي کوم چې د یو پلوه په غوږو باندې کوڼ وي او په دې باندې علاوه عقل هم و نه لري او لیوني وي؟!

که بالفرض څوک په غوږونو باندې کوڼ وي خو عقل لري، د دغسې کس پوه کول لږ څه اسان دي، مګر کله چې د کوڼوالي سره بې عقلي هم ملګرې شي نو د دغسې ساده بوده په نه پوه کولو باندې تاته هيڅکله ملامتي نه متوجه کېږي.

ب: همدارنګه په دوی کښې ځينې هغه کسان دي چې صرف د سر په سترګو تاته ګوري او تا صرف د يوه عادي سړي په شکل پېژني، مګر د زړه په سترګو درته نه ګوري. نو ايا ته هغه چا ته هدايت کولی شې کوم چې بصيرت (د زړه سترګې) و نه لري؟ ايا نو ته د دغسې ظاهري او باطني ړانده په ګمراهۍ نيول کېږې؟

همدارنګه د هغه چا پوه کول چندان مشکل نه دی چې ظاهري سترګې نه لري مګر باطني (د زړه سترګې) لري، اما څوک چې په دواړو ډولو سترګو باندې ړوند وي نو د هغه په پوه کولو باندې هيڅوک مکلف نه دی.

۴ـ ای پيغمبره! يقيناً الله ﷻ نه په خلکو ظلم او تېری کړی دی او نه يې ورباندې کوي، چې د هدايت اسباب يې نه وي ورکړي او يا يې په راتلونکي کښې ورنه کړي. بلکې دا د خلکو کار دی چې په خپلو ځانونو باندې پخپله ظلم کوي او د الله ﷻ ورکړی شوي وسائل په صحيحو معناوو کښې په کار نه اچوي چې مطلب ته پرې ورسېږي او په الهي ارشاداتو باندې خپل ځانونه ړانده کاڼه وانچوي.

توضيحات

۱ـ ځينو علماوو کرامو[1] د دې جملو ﴿ وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِۦ ﴾ تفسيرونه داسې کړي دي چې: د قرآن کريم په نسبت باندې مشرکان په لاندې دوه ګروپونو وېشل شوي دي:

الف: ځينې هغه دي چې په زړه کښې په قرآن کريم باندې عقيده لري، چې دا حقاني کتاب دی، مګر د عناد د کبله همدغه عقيده نه ښکاره کوي او خپلو شرکياتو ته ادامه ورکوي.

د دوی مثال داسې دی لکه فرعون چې د موسی ؑ په نبوت باندې قلباً قانع وه، لکه چې د [النمل: ۱۴] ايت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر د عناد د کبله يې قلبي عقيده څرګنده نه کړه.

ب: ځينې نور هغه مشرکان دي چې ظاهراً او باطناً په قرآن کريم باندې معتقد نه دي.

مګر مونږ ته دا بهتره برېښي چې: په ذکرو شوو دواړو جملو کښې به الله ﷻ خپل پيغمبر ته خبر ورکړی وي چې خپه کېږه مه او حوصله مه خرابه وه، د همدغو مشرکانو څخه به ځينې په آينده کښې په ايمان باندې مشرف شي، البته کله چې دقيق فکر وکړي، او ځينې نور به د کفر په درياب کښې غرق پاتې شي[2].

---

(۱) تفسير المظهري ج۵ ص۲۹
(۲) البحر المحيط ج۶ ص۶۱

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې مشرکانو خو هم عقلونه درلودل او هم سترګې خو د دې سره-سره الله ﷻ نرې په ذکرو شوو ايتونو کښې په ﴿ لَا يَعۡقِلُونَ ، لَا يُبۡصِرُونَ ﴾ باندې تعبير وکړ، نو په دې کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو: چې کله څوک د هغه شي څخه کار وانخلي د کوم شي چې درلودونکي وي نو داسې ګڼل کېږي لکه چې د سره د هغه شي خاوند نه وي. نو په همدې اساس کله چې مشرکانو د پېژاندلو د وسائلو څخه د قرآن کريم په پېژاندلو کښې کار وانخست نو داسې وګڼل شو لکه چې دوی بالکل د دغو وسائلو درلودونکي نه وي. د همدې کبله:

الف: الله ﷻ کفار د څارويو غوندې ګڼلي دي چې: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ كَٱلۡأَنۡعَٰمِ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴾ [الأعراف:۱۷۹] يعني دغه (کفار) د څارويو غوندې دي (چې عقل نه لري) بلکې دوی ترې زيات بې لارې دي (تردې چې د حواسو څخه هم کار نه اخلي).

ب: همدارنګه يې فرمايلي دي چې: ﴿ فَإِنَّهَا لَا تَعۡمَى ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ ﴾ [الحج:۴۶] يعني يقيناً قيصه دا ده چې (د کفارو) سترګېړندې نه دي مګر هغه زړونه (يې) ړانده دي کوم چې (د دوی) په سينو کښې دي.

﴿ وَيَوۡمَ يَحۡشُرُهُمۡ كَأَن لَّمۡ يَلۡبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةٗ مِّنَ ٱلنَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيۡنَهُمۡۚ قَدۡ خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ وَمَا كَانُواْ مُهۡتَدِينَ ۝٤٥ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعۡضَ ٱلَّذِي نَعِدُهُمۡ أَوۡ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ثُمَّ ٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفۡعَلُونَ ۝٤٦ وَلِكُلِّ أُمَّةٖ رَّسُولٞۖ فَإِذَا جَآءَ رَسُولُهُمۡ قُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ۝٤٧ ﴾

[۴۵] او هغه ورځ (ياده کړه) چې (د مرګ څخه وروسته) الله ﷻ دوی (کفار) په داسې حال غونډ کړي لکه چې دوی (په دنيا کښې) مدار نه وي کړی مګر د ورځې (دومره) ساعت (ګړی)، چې دوی پکښې (فقط) خپل تعارف (پېژاندل را پېژاندل) کړي وي (او بس).

يقيناً هغه کسان تاوانيان (زيانمن) دي کومو چې لقاء الله (د قيامت ورځې) ته د دروغو نسبت کړی وي او چې نه وو دوی لاره موندونکي.

[۴۶] او که مونږ (ای پيغمبره!) د هغه (عذاب) څينې برخې تاته درولېدې کړو کوم چې مونږ ورسره وعده کړې ده (چې ستا په ژوند کښې ورباندې عذاب ورنازل کړو) او يا تا وفات کړو (د دوی عذاب په خپلو سترګو ونه ګورې) نو (په دواړو صورتونو کښې) د دوی بېرته را تاوېدل خاص

مونږ ته دي (زمونږ څخه نه شي بچ کېدلی)، بیا (علاوه په دې) الله ﷻ په هغو کارونو باندې حاضر (خبردار) دی کوم چې دوی یې کوي.

[۴۷] او د هر امت دپاره لېږلی شوی (پیغمبر) وه (چې په خپل وخت کښې یې ورته شریعت ابلاغ کړی دی)، نو کله به چې دوی ته خپل پیغمبر (لېږلی شوی) ورغی (او هغوی به قبول نه کړ) نو د دوی ترمنځ به په انصاف سره فیصله وکړی شوه (نو ستا او ستا د امت ترمنځ به هم په انصاف سره فیصله وکړی شي) حال دا چې په دوی باندې به ظلم (تېری) ونه کړی شي.

ارتباط

په وړاندې [۳۹] ایت شریف کښې الله ﷻ د مشرکانو د ایمان د نه راوړلو په وجوهو کښې یوه وجهه دا هم ښودلې وه چې دوی ته لا تر اوسه د قرآن کریم مصداقات نه دي څرګند شوي، چې نه ورباندې کوم دنیاوي عذاب ورنازل شوی دی او نه د قیامت ورځ قائمه شوې ده.

د یوې تبصرې څخه وروسته په دې ایتونو کښې د قیامت د ورځې د قیام او د دنیاوي عذاب د ځینو حالاتو بیان ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس د قیامت د ورځې د قیام او د دنیاوي عذاب په باب لاندې نکات ولوله:

۱ـ کله چې الله ﷻ کفار د قبرونو څخه راپورته کړي او د قیامت ورځ قائمه شي نو دوی ته به خپل ځانونه داسې ښکاره شي چې په دنیا کښې یې د ورځې د یوې ګړۍ څخه اضافه وخت نه وی تېر کړی بلکې د دوی ټول عمر داسې مثال درلود لکه چې فقط خپلمنځي تعارف یې پکښې کړی وي او بس. یا په بل عبارت: د قیامت د ورځې د دهشت او هیبت څخه به دوی ته دنیاوي ټول عمر دومره لږ ښکاره شي چې فقط تعارف پکښې ځایېده او بل پکښې یو کار هم تحقق نه شو موندلی.

حال دا چې في الحال دوی ته دنیاوي ژوند دومره اوږد برېښي لکه چې بالکل به د دوی ژوند خاتمه مونده نه کړي، د همدې کبله په هیڅ صورت د خپلو خواهشاتو څخه نه تېرېږي.

نو دا یقیني خبره ده چې هغه کسان په ډېر لوی تاوان کښې واقع دی کوم چې د قیامت د ورځې څخه انکار کوي او بیا را ژوندي کېدل دروغ ګڼي. او بالکل په غلطه لار باندې روان دي، چې په ډېر لږ ژوند باندې یې دائمي ژوند خراب او فاسد کړ.

۲ـ ای پیغمبره! دنیاوي عذاب هم مونږ په دغو مشرکانو باندې ضرور ورنازلوو، که دوی د کفر څخه لاس وانخلي نو د عذاب څخه نجات نه شي موندلی. او هرو مرو به د لاندې دوه وو صورتونو څخه په یوه صورت کښې متحقق شي:

الف: یا به ته ژوندي یې او په خپلو سترګو به د موعود عذاب څه برخې وګورې.

ب: یا به تا خپل ځان ته قبض کړو (ته به وفات شې) او په دوی باندې به دنیاوي عذاب ورنازل کړو.

په هر حال مشرکان (کفار) زمونږ څخه خانونه نه شي خلاصولی بلکې وروستنی راتګ يې همدا مونږ ته دی، د تېښتې لارې وربانديې تړلې شوې دي او نه تښتېدلی شي.

په دې باندې علاوه، کوم کارونه چې دوی لګيا دي کوي يې په هغو ټولو باندې الله ﷻ خبردار دی او يو کار هم د الله ﷻ څخه نه غائب دی او نه غائبېدلی شي.

۳ــ ای پيغمبره! مونږ په هيڅ يوې ډلې باندې په دنيا کښې عذاب نه دی ورنازل کړی مګر هله چې هغوی ته مو پيغمبر ورلېږلی دی ترڅو زمونږ ارشادات هغوی ته ورسوي.

نو کله به چې هغوی ته پيغمبر ورغی او هغوی به په خپلو کفرياتو باندې همداسې کلک شوه لکه څنګه چې ستا د زمانې ځينې مشرکان پرې کلک دي، نو بيا به د هغوی او د وخت د پيغمبر په منځکښې په انصاف سره فيصله وکړی شوه او عذاب به وربانديې ورنازل کړی شو، حال دا چې په دوی باندې به ظلم نه وو کړی شوی او هم به يې د اعتذار مخه بنده شوې وه.

نو همدارنګه ستا د زمانې د کفارو حال هم در واخله، چې ستاسو او د دوی ترمنځ به انصافي فيصله وکړی شي تاسو ته به نجات درکړی شي او هغوی به په عذاب باندې اخته شي.

توضيحات

۱ــ په ﴿ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوٓا۟ ﴾ کښې د "أنْ" توری د "أنَّ" مثقل څخه تخفيف کړی شوی دی چې اسم يې مقدر دی. نو تقدير يې داسې کېږي چې: "كَأَنَّهُمْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ"[1] يعني دوی به په داسې حال کښې حشر کړی شي چې حالت به يې هغو خلکو ته ورته وي چې د ورځې د يوې ګړۍ څخه اضافه وخت يې په دنيا کښې نه وي تېر کړی.

پاتې شوه دا خبره چې دوی ته به د څه شي له امله خپل پخوانی دنياوي عمر ډېر کوچنی ښکاره شي نو د دې دپاره خو ځينو مفسرينو کرامو ډېرې وجې ليکلې دي[2] مګر مونږ ته لاندې وجوه ذهن ته راځي:

الف: دوی به متيقن وي چې د نن څخه دائمي عمر پيل شو، او پوره واضحه ده چې د دائمي عمر په مقابل کښې دنياوي عمر هيڅ ارزښت نه لري.

ب: کله چې دوی د قيامت د ورځې مشکلات وګوري نو پخوانی ژوند او پخوانۍ خوشالۍ به ورته داسې وبرېښېږي لکه چې فقط د څو دقيقو د وخت څخه اضافه يې نه وي ليدلې.

يوه پوښتنه او هغې جواب

۲ــ که څوک وايي چې ځينو علماوو کرامو خو ذکره شوې جمله د قبر (عالم برزخ) په حال باندې تفسيره کړې ده، چې مشرکانو ته به د قيامت په ورځ د قبرونو حالت داسې ښکاره شي لکه د ورځې

---

(۱) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲۷
(۲) التفسير الكبير ج۱۷ ص۱۰۴

لږ څه وړوکی وخت[۱]. نو پوښتنه دا ده چې تاسو دغه تفسير ولې خوښ نه کړ؟

مونږ وايو چې: د ايتونو د وړاندې او بېرته څخه څرګندېږي چې په دې مقام کښې د مشرکانو د حشر حالت بيانول مطلب دي، نه د ټولو خلکو حالت چې مؤمنانو ته هم شامل شي. او پوره واضحه ده چې د قبرونو په اعتبار سره خو مشرکان او مؤمنان دواړه په دې کښې يو برابر دي چې د وخت په اندازه يې نه پوهېږي. نو معلومه شوه چې دلته د دنيا حالت مراد دی چې مشرکان (کفار) به د ډېر هيبت د کبله اوتر ګرخېدلي وي او د وخت په اندازه به نه پوهېږي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې د دې څه وجه ده چې الله ﷻ د کفارو د خولو څخه د دنياوي عمر په هکله مختلف اقوال حکايت کړي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: په دې مقام کښې د دنيا ټول عمر فقط يوه ګړۍ ښودلی شوی دی.

ب: په [طه:۱۰۳، ۱۰۴] ايتونو کښې په لس ورځو يا يوې ورځې تعبير شوی دی.

ج: په [المؤمنون:۱۱۳] ايت کښې ورته د يوې ورځې يا د ورځې د څه برخې لقب ورکړی شوی دی.

د: په [الروم:۵۵] ايت کښې د کفارو سوګند حکايت شوی دی چې د يوې ګړۍ څخه اضافه وخت يې په دنيا کښې نه دی تېر کړی.

هـ: په [النازعات:۴۶] ايت کښې ورباندې د يوه ببګاه او يو څاښت نوم ايښودلی شوی دی.

مونږ وايو: کله چې د قيامت په ورځ کفار د سخت دهشت او لوی مشکل سره مخامخ وي نو دوی به د ډېرې وارخطايۍ څخه په دنياوي عمر باندې کله د يوې ورځې نوم ږدي او کله به ورته د يوې ګړۍ لقب ورکوي او داسې نور.

د همدې کبله کله چې د دوی څخه توبيخًا پوښتنه وکړی شي چې په څمکه کښې مو څومره وخت تېر کړی دی، نو دوی به په جواب کښې ووايي چې: ﴿ فَسۡـَٔلِ ٱلۡعَآدِّينَ ﴾ [المؤمنون:۱۱۳] يعنې مونږ ته خو يوه ورځ يا نيمه ورځ برېښي نو بايد چې هغو شمېر کوونکو څخه پوښتنه وکړی شي کومو چې زمونږ اعمال او ټول کړه وړه يې ثبت کړي دي او هرڅه ورسره محفوظ دي، چې کرام الکاتبين دي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ﴿ يَتَعَارَفُونَ بَيۡنَهُمۡ ﴾ جمله په اعراب کښې څه شی واقع شوې ده؟

مونږ وايو چې: د ذکرې شوې جملې په اعراب کښې لاندې دوه وجهې صورت موندلی شي[۲].

الف: يوه دا چې د وړاندېنۍ جملې دپاره تفسير وګڼلی شي. نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي چې کفار به په داسې حال کښې حشر کړی شي چې دوی ته به خپل خانونه د هغو خلکو

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۵

(۲) روح المعاني ج۱۱ ص۱۲۸

غونډې ښکاري کومو چې په دنيا کښې ډېر لږ وخت تېر کړی وي، چې صرف يو ترېله يې سره پېژندلي وي او نور يې هيڅ نه وي کړي. يا په بل عبارت: دوی ته به خپل خانونه د هغو انډيوالانو غونډې ځرګند شي چې يو ترېله سره تعارف (پېژاندنه) وکړي او نور سره جدا جدا شي.

ب: بله دا چې دا جمله د وړاندېنۍ جملې سره څه اعرابي تعلق ونه لري خو الله ﷻ صرف د حالت د ځرګندونې دپاره نازله کړې وي. نو حاصل به يې داسې شي چې:

د قيامت په ورځ به کفار يو ترېله پېژني. د همدې کبله به پېروان په مشرانو باندې ملامته وراچوي او مشران به د ملامتۍ څخه خپل خانونه پاکوي او پيروان به ملامته کوي، لکه چې په [سبأ:۳۱] ايت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر د محشر په ميدان کښې به په کفارو باندې داسې حالت ورپېښېږي چې يوه به د بل پېژاندنه هېره کړې وي او هرڅوک به د خپل خان په غم کښې ډوب وي، او داسې حالت به هم ورباندې ورځي چې د خپل څنګ ملګرى به پېژني خو د ډاره به يې ژبون تړلې شوې وي او د تعارف خبرې به ورسره نه شي کولی لکه د دوی دواړو ترمنځ چې هيڅ تعارف نه وي[۱].

دوه ډوله تفسير

۵ـ علماء کرامو دغه جمله ﴿ فَإِذَا جَآءَ رَسُولُهُمۡ قُضِيَ بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِ ﴾ په لاندې دوه ډولونو باندې تفسيره کړې ده[۲]:

الف: يو تفسير هغه دی کوم ته چې مونږ د مطلب په خلاصه کښې شرحه ورکړې ده، چې الله ﷻ هيڅ قوم بدون د پيغمبر د ورلېږلو څخه نه دی هلاک کړی. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولاً ﴾ [بني اسرائيل:۱۵] يعنې او مونږ داسې نه يو چې يو قوم په عذاب باندې هلاک کړو ترڅو چې مونږ هغوی ته پيغمبر ورواستوو.

ب: ځينې علماء کرام وايي چې په ذکره شوې جمله کښې د قيامت د ورځې حال منعکس شوی دی چې د هر قوم سره به د همغه قوم د پيغمبر په حضور کښې حساب کتاب کېږي، ترڅو پيغمبر پرې شاهدي ورکړي چې ما دوی ته د الله ﷻ احکام او ارشادات رسولي وه.

مونږ وايو: که څه هم د بدليت په توګه دواړه تفسيرونه اراده کېدلی شي، چې منافات سره نه لري، مګر د راتلونکي ايت سره اولنی تفسير ډېر ښه پيوند اخلي.

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: ايا په لومړني تفسير باندې د "فترة" د زمانې اعتراض نه واردېږي چې د پيغمبرانو عليهم السلام د لېږلو سلسله سره شوې وه؟

مونږ وايو چې: د هر امت دپاره د پيغمبر ورلېږل دا معنی نه ده چې په هر امت کښې پيغمبر حيات

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۳۵۵

(۲) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۹؛ تفسير ابي السعود ج۴ ص۱۵۱

وي او هيڅ امت د پيغمبر د ژوند څخه نه دی خالي شوی. بلکې مطلب دا دی چې هيڅ امت بې شريعته شوی نه دی[۱]. لکه چې د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته هم د قيامت د ورځې پورې پيغمبر ﷺ موجود دی يعنې شريعت يې باقي دی. هو! دا بېله خبره ده چې څوک په شريعت باندې عمل کوي او څوک يې د پښو لاندې کوي.

﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُل لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۗ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۚ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُهُۥ بَيَـٰتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ءَامَنتُم بِهِۦٓ ۚ ءَآلْـَٔـٰنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾﴾

[۴۸] او دوی (مشرکان) وايي چې دغه (د عذاب) وعده به کله (متحققه) شي که تاسو رښتيا ويونکي ياست (مونږ ته يې وخت وښايست)؟.

[۴۹] (ای پيغمبره!) ته (ورته په جواب کښې) ووايه چې: زه خو لا د خپل ځان دپاره د ضرر (د مخنيوي) او فائدې (د جلبولو) توان نه لرم (نو ستاسو دپاره به څه توان ولرم چې د عذاب وخت درته وټاکم) مگر څه چې د الله ﷻ اراده وي (ښه وي او که بد همغه رارسېږي. نو تاسو هم د الله ﷻ ارادې ته انتظار وباسئ).

(چې د همده ﷻ په نزد) د هر امت دپاره (د عذاب) وخت ټاکلی دی، کله چې دوی ته ټاکلی وخت ورسېږي نو (بيا) نه يوه گړی دوی (د عذاب څخه) وروسته کېږي او نه وړاندې کېږي.

[۵۰] (بيا ورته) ووايه چې: (ای مشرکانو!) ماته خبر راکړئ که د الله ﷻ عذاب تاسو ته د خوب په وخت (شپه کښې)، او يا په ورځ کښې درشي (نو هلته به تاسو په خپله غوښتنه پښېمانه نه شئ).

(ای پيغمبره!) د الله ﷻ د عذاب څخه کوم شی دی چې مجرمان يې په جلتۍ سره غواړي؟ (په عذاب کښې يې څه شی خوښ شوی دی چې جلتي پرې کوي؟).

[۵۱] بيا چې کله همدا (عذاب) واقع شي ايا ايمان به ورباندې راوړئ؟ (هو ايمان به راوړئ مگر د الله ﷻ په نزد به قبول نه کړی شي، بلکې تاسو ته به وويلی شي چې) ايا اوس (پرې ايمان راوړئ) حال دا چې (پخوا) تاسو وئ چې (د استهزاء په توگه مو) پرې جلتي کوله.

[۵۲] بيا به (د قيامت په ورځ) هغو کسانو ته وويلی شي چې (په خپلو ځانونو باندې يې) ظلم کړی وي چې د همېشوالي عذاب (په دوزخ کښې) وڅکئ.

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۷ ص۱۰۶

ايا تاسو ته جزا درکولی شي (بلکې نه شي درکولی) مګر د هغه شي په سبب باندې چې وئ تاسو چې کسب کول به مو.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې دا جمله ﴿ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعۡضَ ٱلَّذِي نَعِدُهُمۡ ﴾ هم شامله وه چې د عذاب د نزول وعده پکښې نغښتې ده. په دې ايتونو کښې د يو پلوه د مشرکانو غوښتنه حکايت شوې ده چې دا وعده به کله رښتيا کېږي او د بله پلوه د همدغې غوښتنې رد ته اشاره شوې ده.

د مطلب خلاصه

يعنې اى پيغمبره! مشرکان خو د تکذيب په غرض وايي چې د عذاب د نزول وعده به کله پوره کېږي، که دا وعده رښتيا وي نو د څه وجهې د کبله ټال شوې ده، هله ژر شه عذاب را باندې نازل کړه چې نور يې ټال نه کړې. نو ته ورته په جواب کښې لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ دوی ته ووايه چې: عذاب خو زما په لاس کښې نه دی چې کله زما خوښه شي او يا کله زما څخه وغوښتل شي نو دستي به يې نازل کړم، بلکې زه خو د خپل ځان په باره کښې د ضرر د مخنيوي او يا د ګټو د راجلبولو واک او اختيار هم نه لرم مګر څه چې د الله ﷻ اراده وي هماغه را رسېږي. نو کله چې زه د خپل ځان په هکله څه واک او اختيار نه لرم نو ستاسو په باره کښې به راته د عذاب د نزول واک د کومه شي.

۲ـ د الله ﷻ په نزد د هر شي دپاره نېټه ټاکلې شوې ده او هم د هرکافر ټولګي د هلاکولو دپاره وخت معلوم دی. نو د همدې قانون په مطابق ستا د زمانې د کفارو د عذاب دپاره هم عندالله وخت متعين دی. خو دغه متعين وخت لا تر اوسه نه دی راغلی، کله چې دغه وخت راورسېږي نو بيا به ترې دوی نه وروسته پاتې شي او نه به ترې سبقت وکړي، بلکې په عين وخت کښې به پرې اخته شي او د هرې خوا څخه به ترې را چاپېر شي.

۳ـ اى پيغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: عذاب خو په ټاکلي وخت باندې درروان دی، دېته څه حاجت نشته چې تاسو ورباندې تادي وکړئ. خو دا راته ووایاست چې ايا تاسو د الهي عذاب مخنيوی کولی شئ؟

د عذاب غوښتنه خو به ستاسو سره هله مناسبه وه چې تاسو يې څه د مقابلې توان درلودی او خپلو ځانونو ته مو ترې نجات ورکولی شوی. د عذاب د مقابلې په هکله خو ستاسو ناتواني په دومره اندازه کښې ده چې شپه او ورځ مو دواړه يو برابر دي؛ که تاسو د ورځې بوخ او بېدار ياست خو د عذاب د مخنيوي په لحاظ به داسې ګڼل کېږئ لکه چې ويده ياست او هيڅ تياری مو ورته نه وي نيولی.

ب: بل راته دا ووایاست چې هغه څه شی دی چې مجرمان (يعنې تاسو) د هغه په راتګ باندې تادي کوئ چې ژر دې راشي؟ د هغه قوت او هيبت درته معلوم دی؟ تاسو هغه پېژنئ؟

حقيقت دا دی چې تاسو موعود عذاب نه پېژنئ او د هغه هيبت درته معلوم نه دی. که بالفرض درته معلوم وی نو د هغه څخه به مو پنا غوښتې وی، پاتې خو لا دا چې د هغه په راتللو باندې توندي او تعجيل وکړئ.

ج: اوس خو د هغه په نازلېدلو او واقع کېدلو باندې تعجيل کوئ خو بيا چې کله واقع شي نو د ډېرې وارخطايي څخه به د "آمَنَّا" چيغې ووهئ چې مونږ پرې ايمان راوړی دی، لکه څنګه چې فرعون د "آمَنتُ" چيغې ووهلې، خو په هغه وخت کښې به ستاسو ايمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه وي لکه څنګه چې د فرعون ايمان مقبول ونه ګرځېد.

د: په دغه وخت کښې به ستاسو د ايمان په رد کښې تاسو ته وويلی شي چې ايا اوس ايمان راوړئ حال دا چې تاسو لږ وړاندې ورته د دروغو نسبت کاوه او هغه مو په چالاکۍ سره غوښت چې هله ژر کوه را باندې را نازل يې کړه.

۴ـ ای پيغمبره! دا خو د کفارو د دنياوي عذاب کيفيت وه چې بيان شو خو په دنياوي عذاب باندې علاوه بيا به د قيامت په ورځ کفارو ته (چې په خپلو خانونو باندې يې ظلم کړی دی) وويلی شي چې د دائمي عذاب مزه وڅکئ: يا په بل عبارت: د دوزخ عذاب د دوام په توګه نوش جان کړئ.

ايا نو تاسو ته جزا درکولی شي؟ بلکې تاسو د جزا لاندې نه ياست واقع شوي مګر د هغو جنايتونو د کبله چې تاسو په دنيا کښې د هغو کسب کړی وه او خپلو خانونو ته مو پخپله کرلی وه. نو اوس يې ورېبئ.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې د مشرکانو جواب خو د ﴿ قُل لَّآ أَمۡلِكُ لِنَفۡسِي ضَرًّا وَلَا نَفۡعًا ﴾ په جمله باندې تمام شو، چې د خپل خان په باره کښې د ضرر او ګټې واک نه لرم نو ستاسو د عذاب په هکله به څه واک ولرم. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: ﴿ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ منقطعه استثناء ده[1] او په نزول کښې يې دې خبرې ته اشاره ده چې الله ﷻ هر يو کار په خپله اراده او اختيار سره کوي، نه د اضطرار په توګه، لکه چې خينې خلک معتقد دي.

۲ـ د ﴿ وَلَا يَسۡتَقۡدِمُونَ ﴾ د جملې غوندې يوه جمله په [الأعراف:۳۴] ايت کښې تېره شوې ده. هلته چې کوم سوال جواب کړی شوی دی د هغه کتل په دې مقام کښې بې ګټې نه دي.

"مَاذَا" څه معنی؟

۳ـ د ﴿ مَاذَا ﴾ کلمه په دې مقام کښې د "أَيُّ شَيۡءٍ" معنی ورکوي او په ﴿ مِنۡهُ ﴾ کښې ﴿ عَذَابُهُ ﴾

[1] تفسير ابي السعود ج۴ ص۱۵۱

ته ضمير راجع دى[۱]. نو د معنى حاصل يې داسې كېږي چې اى مشركانو! ماته خبر راكړئ چې د الله ﷻ د عذاب څخه مجرمان (يعنې تاسو) كومې برخې (څنډې) ته خوشاله دي؟ ايا د الله ﷻ په عذاب كښې د خوشالۍ او خوښۍ څه شى شته چې په جلتۍ سره يې غواړئ؟

په دې مقام كښې كه څوك د عربيت اوږد تحليل غواړي نو ځينو اوږدو كتابونو ته دې مراجعه وكړي[۲].

﴿ وَيَسْتَنْۢبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ۖ قُلْ إِى وَرَبِّىٓ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ۖ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى ٱلْأَرْضِ لَٱفْتَدَتْ بِهِۦ ۗ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ۖ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ ۚ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾ ﴾

[۵۳] او (اى پيغمبره!) كفار ستا څخه پوښتنه كوي چې ايا دا (عذاب الخلد يا قرآن) حق دى (واقعيت لري)؟

ته (ورته په جواب كښې) ووايه چې: هو، په خپل رب ﷻ مې دې قسم وي چې دا هرو مرو حق دى، او (دا هم ورته ووايه چې:) تاسو (د الله ﷻ) عاجز كوونكي نه ياست (چې د ارادې مخه يې بنده كړئ).

[۵۴] او كه (بالفرض) د هرنفس دپاره چې ظلم يې كړى وي هغه شيان (ملكيت) وي كوم چې په ځمكه كښې (موجود) دي، نو هرومرو به يې (د عذاب الخلد څخه د خپل ځان د خلاصون په غرض) فديه كړي وي.

او كفار به (د ډېر هيبت له كبله) خپل ندامت (پښېماني په زړونو كښې) پټ كړي (البته) كله چې (ذكر شوى) عذاب وګوري (او اول خل يې ورباندې سترګې ولګېږي). او (دا ځكه چې) د دوى په منځكښې به په انصاف سره فيصله كړه شوې وي حال دا چې په دوى باندې به ظلم نه وي كړى شوى (او نه به پرې وكړى شي).

[۵۵] خبردار! يقيناً خاص الله ﷻ ته هغه څه (ملكيت) دي كوم چې په اسمانونو او ځمكو كښې دي. خبردار! يقيناً د الله ﷻ وعده حقه ده مګر د كفارو اكثريت نه پوهېږي (چې دا حقه ده).

[۵۶] همدا (الله ﷻ) ژوندي كول كوي او (هم) مړه كول كوي او خاص همده ﷻ ته به تاسو بېرته راجع كړى شئ.

---

(۱) المدارك في هذا المقام.

(۲) البحر المحيط ج۶ ص۶۸؛ حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۱۸

ارتباط

په وړاندې نږدې ایت کښې الله ﷻ د کفارو د اخروي عذابونو په بیان کښې دا جمله هم نازله کړې وه چې ﴿ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡخُلۡدِ ﴾ دائمي عذاب وڅکئ: په دې ایتونو کښې د یو پلوه د همدغه عذاب په هکله د هغوی عکس العمل ته اشاره شوې ده او د بله پلوه ذکر شوی عذاب لږ څه نور هم واضحه شوی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! کفار ستا څخه د دائمي عذاب یا د قرآن کریم په باره کښې پوښتنه کوي چې: ایا دا عذاب ریښتیا شته او په حقه راتلونکي دي؟ ایا قرآن کریم ریښتیا د الله ﷻ کتاب دی؟. نو ته دوی ته لاندې توضیحات ورکړه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې دوی ته په سوګند سره ووایه چې: هو! ذکر شوی عذاب حق دی او قرآن کریم د الله ﷻ ریښتیانی کتاب دی، زما دې په خپل رب ﷻ باندې سوګند وي.

۲ـ بیا ورته ووایه چې: ای کفارو! ستاسو دپاره د ذکر شوي عذاب څخه د نجات هیڅ وسیله نشته چې تاسو د الله ﷻ څخه خپل ځانونه خلاص کړئ او هغه ﷻ په خپله اراده کښې عاجز او کمزوری کړئ، دا کار هیڅکله نه شئ کولی.

۳ـ برسېره پر دې، ذکر شوی عذاب څه عادي عذاب نه دی بلکې داسې مشکل او سخت عذاب دی چې که بالفرض یو ظالم سړی (چې په خپل ځان باندې یې ظلم کړی وی او د کفریاتو مرتکب شوي وي) هغه څه په خپل ملکیت کښې ولري کوم چې په ځمکه کښې موجود دي (لکه د ټولې دنیا سره زر او سپین زر او داسې نور) او ده ته وویلی شي چې دا ټول د فدیې او بدلې په توګه ورکړه! څو د ذکر شوي عذاب څخه نجات ومومې، نو دا ټول به فدیه کړي او خپل ځان به خلاص کړي. مګر افسوس چې د قیامت په ورځ به ظالمان نه څه ملکیت لري او نه به ترې فدیه قبلېږي.

اما نن ورځ د همدغه شدید عذاب څخه هرڅوک په ډېره اسانۍ سره خپل ځان ته نجات ورکولی شي چې فقط همدومره ووایي چې: "لَآ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ" او تصدیق پرې ورکړي.

۴ـ نن ورځ خو کفار د ذکر شوي عذاب مخې ته ډېر په جرئت د تکبر سره ور روان دي خو چې کله یې په سترګو وګوري نو د لیدلو سره سم به په خپله دنیاوي کړنلاره باندې پښېمانه شي او په خپلو زړونو کښې به ندامت او پښېماني مونده کړي. بیا به نو د وختونو په اختلاف سره همدغه پښېماني کله ښکاره کړي او کله به یې په زړونو کښې پټه ساتي.

۵ـ د کفارو د سختې پښېمانۍ وجه به هلته دا وي چې دوی به پوهېږي چې فیصله په انصاف سره کړه شوې ده او کوم ظلم اوتېری صورت نه دی نیولی، بلکې دوی پخپله په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی چې په دنیا کښې یې د همدغه عذاب څخه انکار کاوه.

۶ـ ای پیغمبره! یوازې کفارو ته نه بلکې ټولو خلکو ته په ډاګه ووایه چې خبردار! اسمانونه او

خمکې صرف د الله ﷻ ملکیت دی او الله ﷻ حق لري چې هر ډول تصرف پکښې وکړي، د ده ﷻ یو ډول تصرف ته هم څوک د ظلم لقب نه شي ورکولی. مګر د دې سره سره الله ﷻ په هیڅ باندې ظلم نه کوي او د استحقاق څخه اضافه جزا نه ورکوي.

ای خلکو! خبردار! دغه د الله ﷻ وعده ده او الله ﷻ د خپلې وعدې څخه هیڅکله تخلف نه کوي مګر اکثره خلک نه پوهېږي، چې یا بوتانو ته په څه تصرف باندې قول کوي او یا د الله ﷻ په وعدو باندې باور نه کوي او دروغینې ورته برېښي.

۷_ دا هم ورته ووایه چې ستاسو ژوندي کول او مړه کول یوازې د الله ﷻ په واک او اختیار کښې دي. نو د بل هیڅ څخه مه ډارېږئ او مه ورته په عبادت کښې په اشتراک قول کوئ.

په دې باندې علاوه صرف همدغه الله ﷻ ته به تاسو ورتاو کړی شئ او د ټولو کړو وړو محاسبه به درسره وکړي. د الله ﷻ د محاسبې څخه نه خپل خانونه پټولی شئ او نه څوک درته نجات درکولی شي.

توضیحات

۱_ څرنګه چې خلک د باور کولو په اعتبار سره مختلفې طبقې لري، ځینې په استدلال سره قناعت ته رسېږي او ځینې د کلام په تائید باندې باور کوي، نو په قرآن کریم کښې الله ﷻ د شرعیاتو او عقیدوي احکامو د اثبات دپاره د دواړو لارو څخه کار اخستی دی، چې هم یې قاطع دلایل نازل کړي دي اوهم یې دا دی په ذکر شوي ایت شریف کښې خپل پیغمبر ﷺ ته امر کړی دی چې د قرآن د حقانیت او نورو شرائعو د اثبات دپاره په خپل رب ﷻ باندې قسم وکړه.

هو! دا بېله خبره ده چې څوک کلک عناد نیولي وي چې نه دلایلو ته غوږ ږدي او نه په سوګند باندې باور کوي.

د قرآن کریم د نزول په وخت کښې د هغه چا د ایمان د راوړلو دپاره سوګند هم کفایت کاوه څوک به چې عناد نه وه نیولی او تعصب به پرې سترګې نه وې پټې کړې. دا ځکه چې آن د جاهلیت په زمانه کښې په دروغو باندې سوګند ته ډېر په کرکه کتل کېده، حتی چې د دوی په منځکښې دا مقوله مشهوره وه چې: "اَلْاَيْمَانُ الْفَاجِرَةُ تَدَعُ الدِّيَارَ بَلَاقِعَ"[1] یعنې په دورغو باندې سوګندونه د ابادو ښارونو څخه ګنډوالې جوړوي او آفتونه پرې نازلېږي.

په هغه وخت کښې به سوګند لا زیات وزن هله مونده کاوه چې د داسې یوه شخصیت څخه به یې صورت ونیوه چې هغه به په امین او رښتینې سرې سره شهرت درلود، لکه څنګه چې نبي کریم ﷺ په همدې لقب باندې مشهور وه او هیڅ وړباندې د دروغژن سړي ګومان نه کاوه.

د ښه وضاحت دپاره لاندې د یوه حدیث خلاصه مضمون ولولئ:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپلو صحابه وو کرامو ؓ په منځکښې ناست وه چې یو سړی راغی او نبي کریم ﷺ ته یې لاندې سوګندونه ورکړه:

---

(۱) تفسیر المنار ج۱۱ ص۳۹۵

الف: ستا دې په خپل رب باندې سوگند وي چې ته الله ﷻ ټولو خلکو ته د پیغمبر په حیث رالېږلی یې؟. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «اللَّهُمَّ نَعَمْ» یعنې ای الله! ته شاهد یې چې: هو (تا په ربښتیا رالېږلی یم).

ب: ستا دې سوگند وي چې الله ﷻ درته په پنځو لمونځونو باندې امر کړی دی؟. نبي کریم ﷺ همغه وړاندې جواب تکرار کړ چې: «اللَّهُمَّ نَعَمْ».

ج: ستا دې سوگند وي چې تا ته الله ﷻ امر کړی چې په کال کښې دغه یوه میاشت روژه ونیسې؟. نبي کریم ﷺ ذکر شوی جواب بیا ورکړ چې: «اللَّهُمَّ نَعَمْ».

د: ستا دې په الله ﷻ باندې سوگند وي چې تا ته الله ﷻ امر کړی دی چې د غنیانو څخه زکاتونه راټول کړه او په فقیرانو باندې یې ووېشه؟. نبي کریم بیا همدغه کلمه تکرار کړه چې: «اللَّهُمَّ نَعَمْ».

په پای کښې نوموړي سړي خپل ځان معرفي کړ چې: زه «ضِمَام بن ثَعْلَبَة» نومېږم او د خپل قوم د پلوه د نماینده په حیث راغلی یم. او بیا یې وویلې چې: «آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ»[1] یعنې ما په هغه څه ایمان راوړی دی په کوم باندې چې ته را استولی شوی یې.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّدَامَةَ ﴾ کښې د ﴿ أَسَرُّوا ﴾ کلمه د "إسرار" څخه اخستله شوې ده او "إسرار" خو د پټولو معنی ورکوي، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د قیامت په ورځ به کفار خپل ندامت او پښېماني پټه کړي. حال دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ د کفارو په حالاتو کښې فرمایي چې: ﴿ فَقَالُوا۟ يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا ﴾ [الأنعام: ۲۷] یعنې نو کفار به ووایي (ندامت به څرگند کړي چې): ای کاش چې مونږ بېرته (دنیا ته) تاو کړی شو او د خپل رب ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت ونه کړو.

مونږ په جواب کښې وایو چې:

الف: د "إسرار" کلمه د هغو لغاتو څخه ده کوم چې په دوه وو متضادو معناوو باندې دلالت کوي[2] یعنې کله د پټولو معنی ورکوي او کله د څرگندولو په معنی استعمالېږي. دلته همدغه دواړه معنی مراده ده.

ب: داسې معلومېږي چې د قیامت په ورځ به په کفارو باندې مختلف حالات ورځي، کله به خپل ندامت او پښېماني پټوي او کله به یې څرگندوي. نو د دواړو ایتونو ترمنځ څه منافات نشته، په یوه ایت کښې یې یو حال بیان شوی دی او په بل ایت کښې یې بل حال ته اشاره شوې ده.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفیق پنځم ټوک ختم شو، والحمد لله ﷻ.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۵
(۲) لسان العرب ج۷ ص۳۵۷

د پنځم ټوک
محتویات

الأنفال (۸)

